

# THEOLOGIAI SZEMLÉ

## TARTALOM

Búcsú Kádár Imrétől (1)  
Pálfy Miklós emlékezete (3)

### HAZAI ÖKUMENIKUS ESEMÉNYEK

BARTHA TIBOR  
az Evangélikus Theológiai Akadémia tiszteletbeli doktora  
Méltatás, székfoglaló előadás, köszöntő (6)

ÖKUMENIKUS EGYÜTTMUKÖDÉS  
a Református Egyház és a Szabadegyházak Tanácsa között (14)

PALOTAY SANDOR  
kollégiumi tiszteletbeli tanárrá választása, székfoglaló előadása (18, 19)

ORTHODOX—REFORMÁTUS PÁRBESZÉD  
DR. BARTHA TIBOR  
Krisztus szolgálatának teljesebb megértéséért (21)

NYIKODIM METROPOLITA  
Hagyomány és aktualitás  
DR. JAMES I. MCCORD  
Istentisztelet a református egyházakban (26)

AZ ÖKUMENIKUS TANÁCS ÚJ SZABÁLYZATAI  
A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa, a Theológiai Szemle,  
a Magyar Bibliatanács szervezeti és működési szabályzatai;  
a Theológiai Szemle új szerkesztőbizottsága, a Magyar Bibliatanács  
újjáalakulása (29)

### VILÁGSZEMLE

BURGES CARR  
A keresztyének részvétele a forradalmi változásban (33)

D. KOREN EMIL  
Az egyház szociáletikai feladatai Finnországban (36)

SZENASI SANDOR  
Reinhold Schneider bizonyágtétele a békéről (38)

GERÓ SANDOR  
A begumil közösség hite és művészete (42)

### KULTURÁLIS KRÓNKA

ZAY LÁSZLÓ  
Az utolsó utáni éjszaka (45)

### KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Dr. Groó Gyula: Dr. Bartha Tibor: Ige, egyház, nép (48)  
Bucsay Mihály: Történet és evangélium (Egy Cullmann emlékkönyvről 52)  
Veöreös Imre: Az Ember Tragédiája — helyreállított szöveggel (55)  
Pávich Zsuzsanna: A Biblia világa (57)  
—sa—rf: Molnár Veronika: A középkori Magyarország rotundái (59)  
Nagy János: XXIII. János pápa: Egy lélek naplója (61)  
Csohány János: Castiglione László: Az ókor nagyjai (62) —  
Sápi Lajos: Debrecen település- és építéstörténete (63)  
Tamás Bertalan: Varga Domokos: Kamaszkrónika (64)

# 1-2

ÚJ FOLYAM / XVI. 1973.

SZÁM. ALAPÍTVÁ 1925-BEN

# THEOLOGIAI SZEMLE

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának folyóirata

1973. január—február

Szerkesztőbizottság:

D. Dr. Bartha Tibor szerkesztőbizottsági elnök, D. Dr. Káldy Zoltán, Szamosközi István, Dr. Bakos Lajos, Ráski Sándor, D. Dr. Ottlyk Ernő, Palotay Sándor, Laczkovszki János, Hecker Ádám, Dr. Berky Feréz, Dr. Pröhle Károly.

Felelős szerkesztő: Dr. Pröhle Károly

Társszerkesztők: D. Dr. Pákozdy László Márton, Palotay Sándor, Dr. Tóth Károly

Szerkesztőségi titkárok: Komlós Attila, Kovách Attila, ifj. Tarr Kálmán

Terjeszti: a Magyar Posta

A kéziratokat kérjük az Ökumenikus Tanács címére: 1054 Budapest, Szabadság tér 2. I.

Kiadóhivatal: a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Sajtóosztálya, 1146 Budapest, Abonyi u. 21.

Előfizetési díj egy évre 180,—, félévre 90,— Ft. Kettős szám ára: 35,— Ft.

72.2672/2-13 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

## A szerkesztő megjegyzései

RENDAHAGYÓ a Theológiai Szemlének ez a száma. Tartalma és beosztása eltér az évek óta megszokott sémától. De nem tekinthető még az új szerkesztőség bemutatkozásának, hiszen az új szerkesztőbizottság egy nappal lapzárta előtt alakult meg. Az pedig aki ért valamit a sajtóügyekhez, jól tudja, hogy egy folyóiratnak jelentős kifutási ideje van a tervezéstől és felkéréstől a megjelenésig. Ezért nem csekély időbe fog még telni, amíg az Ökumenikus Tanács tagegyházainak egész vezetőségét magába foglaló új szerkesztő bizottság tervező és alkotó munkája meglátszik a folyóiraton. Viszont hálával és köszönettel nyugtázzuk, hogy az eddigi szerkesztőség munkájára támaszkodhattunk ennel a lapszámnál, és számíthatunk a jövőben is.

HAZAI ÖKUMENIKUS ESEMÉNYEK indokolják e lapszám sajátos jellegét. Az események rendkívülisége nyomja rá bélyegét. A legutóbbi lapszámban közölt rövid híradás után le kellett rónunk a kegyelet adóját DR. KÁDÁR IMRE felelős szerkesztő és D. DR. PÁLFY MIKLÓS főtítkár iránt. Emléküket a ravataluk mellett és az Ökumenikus Tanácsban elhangzott beszédek dokumentumszerű közlésével örökítjük meg.

BARTHA TIBOR evangélikus tiszteletbeli doktorátusa több volt, mint egy bármikor ismételtető akadémiai aktus. Az ünnepség a református és evangélikus egyház testvéri találkozásává szélesedett. Igazi ökumenikus esemény volt. A székfoglaló beszéd olyan tanulmányi programot javasolt hazai ökumenének számára, amelyre lapunkban is többször vissza kell még térnünk. A Nagygeresdi Egyezés javasolt megújítása pedig az egész világ egyházai számára tanulságos ökumenikus modellé válhat az egyházak közötti testvéri együttműködésre.

A SZABADEGYHÁZAK TANÁCSÁNAK megállapodása a Református Egyházzal és PALOTAY Sándor tiszteletbeli kollégiumi tanársága méltóképpen illeszkedik bele a magyarországi ökumenikus közösség szélesedésébe és erősödésébe. Ugyanakkor példamutatóan tanúskodik a Szabadegyházaknak arról az erőfeszítéséről, amellyel az igehírdetők készültségének színvonalát céltudatosan emelni töreksznek.

A KELETI ÉS A NYUGATI egyház határán áll a magyarországi keresztyénség már a keresztyénség felvétele óta. Jól tudjuk és sokat hangoztattuk ezt az egy-

háztörténeti és egyházföldrajzi tény. De talán sohasem tudatosítottuk azt az ökumenikus lehetőséget és feladatot, amely ebből a helyzetből a magyarországi protestantizmusra vár. Ezért történeti jelentőségű lépésnek tekintjük az orthodox egyházzal való párbeszéd elindulását Debrecenben, amelynek dokumentumait lapunk mostani számában ugyancsak az ökumenikus események között kezdjük közölni.

SZABÁLYZATOK és jogi formák eszközi jelentőségek az egyházak életében és munkájában, de mint eszközök nélkülözhetetlenek. Az Ökumenikus Tanács, a Bibliatanács és a Theológiai Szemle új szabályzatai azonban a pusztán jogi kereteken túl programot és új lehetőségeket is nyújtanak a magyarországi ökumenizmus megerősödésére, a hazai egyházak céltudatosabb és összefogottabb együttműködésére. Ezért az új szabályzatok elfogadását, valamint ezek alapján az Ökumenikus Tanács, a Bibliatanács és a Theológiai Szemle szerkesztőségének újjáalakulását is a rendkívüli jelentőségű ökumenikus események közé kell sorolnunk.

VILÁGVISZONYLATBAN aligha lehetne túlbecsülni a Világmissziói Konferencia jelentőségét, amelyet ez év elején BANGKOK-ban rendezett az Egyházak Világtanácsa Világmissziói és Evangelizációs Bizottsága. 69 országból 326 delegátus vett részt és ezek 52 százaléka jött a harmadik világból. A konferencia így már nemcsak jelszóként, hanem valósággal is reprezentálta, hogy a misszió nem lehet a fehérek akciója a színesek között, hanem az evangélium hirdetése, az egész keresztyénség közös küldetése és felelőssége. Örülünk annak az egyértelműségnek is, amellyel a konferencia megállapította, hogy az evangéliumnak ez a közös hirdetése csak politikai és társadalmi felelősségvállalással együtt történhet a világban. Az egyik munkacsoport jelentése ezt mondja: „Isten igazsága a bűnös ember megigazításában, valamint a társadalmi és politikai igazságosságban jelenik meg. ... Ahogyan az egyes ember és a közösség egyaránt bűnbe keveredhet, ugyanúgy megváltoztatja Isten ereje a személyiséget és a struktúrákat is.” Egy másik csoport felteszi a kérdést: „Hirdethetjük-e ma a világ üdvéről szóló evangéliumot, ha ugyanakkor súlyos rombolás folyik, amelyet az érte felelősek a szabadság és a keresztyén értékek védelmének tüntetnek fel?” Meggyőződésünk szerint ez a konferencia hozzájárult ahhoz, hogy az Egyházak Világtá-

# Búcsú Kádár Imrétől

**D. Dr. Bartha Tibor püspök,  
a Magyarországi Református Egyház Zsinata lelkeszi elnökének,  
a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa elnökének  
beszéde a ravatalnál**

Kádár Imre beírta nevét a magyar református egyház legutóbbi negyedszázadának történetébe. Ma már látjuk és megállapíthatjuk: az ő élete is eszköz volt Isten kezében arra, hogy egyházunk útját irányítsa. Ehhez az élethivatáshoz méltó képességekkel ruházta fel a teremtő kegyelem.

Ifjúkorának jogi és közgazdasági tanulmányaitól el távolodva, érdeklődése az irodalom, a művészet világa felé fordult. Nemcsak kitűnő formakészsége biztosított számára jelentős helyet a szimbolista líra és próza művelőinek sorában, hanem az emberlélek legmélyebb titkait fürkészni tudó éles látása, elemzőképessége is. Ady, Babits, Kosztolányi lelki rokona. Absztrakt lélektani témákról figyelme egyre inkább kora égető sebeire irányult. A haladó humanista, a Galilei-kör tevékeny tagja megdöbbenően figyelte azt a szakadékot, amely a történelem legembertelenebb időszakában, a fasizmus éveiben nyílt meg. Ez a szakadék feltárta az emberi lélek és az emberlét legszörnyűbb mélységeit. Egy bölcs mondotta, hogy aki a mélységekbe lenéz, arra a mélységek is visszanéznek. Kádár Imre lelki arculatán rajta volt a jel, amely mutatta, hogy megjárta nemcsak a szellem és gondolat magaslatait, hanem a legmélyebb szenvedések útját is. Szemefényét, egyetlen fiát követelte áldozatul a szörnyűségek időszakára.

Ez idő tájt fordulat következett be életében. Felismerte a történelemben és az életében jelenvaló Megváltó Istent és végetért szívében a gyötrelmes küzdelem, amelyet Jákóbbhoz hasonlóan folytatott Istennel: „Nem bocsátlak el Téged, míg meg nem áldasz engemet” (Gen. 32:26/b.). És Isten megáldotta lelki békeséggel és erővel. Aki figyelt rá, felismerhette lényén, tekintetében ama másik jelet is, amely arról vallott,

hogy küzdött és győzött. Győzött, mert engedte, hogy Isten legyőzze. Krisztust forró szerelemmel szerette, követte, és ezért az Ő szent testének részét, a Magyarországi Református Egyházat minden erejével szolgált. Azok közé tartozott, akik felismerték, hogy Isten Lelke új reformációt munkál a ma élő egyházi nemzedék életében. Az intézítővá merevült egyházak az emberszeretet Krisztusához kell, hogy visszatérjenek. Abban a tudatban munkálta ezt a megújodást, hogy azzal egyszersmind szolgál az új magyar társadalom ügyének és az atomkorszakba lépett emberiség jövőjének.

Mint az Egyetemes Konvent főtanácsosa, majd a Dunántúli Egyházkerület főgondnoka, s a Budapesti Theológiai Akadémia tanára, úgy látta el egyházreformátus tanítói szolgálatát, hogy egyházát kiemelkedően jelentős értékekkel gazdagította. Nevétől elválaszthatatlan a Biblia új fordításáért való fáradozás, az új magyar református énekeskönyv megjelentetése — a magyar református himnológia egyik legragyogóbb alkotása —, a Magyar Bibliatanács megalakulása. Újjáélesztette és nemzetközi színvonalra emelte a Magyar Református Egyház és általában a magyar protestantizmus teológiai folyóiratát: a Theológiai Szemlét. Nevéhez fűződik a református reformáció Hitvallásainak újból való kiadása. Életének egyik utolsó alkotása volt a Felekezettudományi Intézet megalapítása, amely az egyházközi kapcsolatok ápolásának, elemzésének nélkülözhetetlen munkahelye.

Isten iránti hálával tartjuk számon azokat a jó gyümölcsöket, amelyekkel Kádár Imre életében ajándékozta meg Isten egyházunkat. Megindultan gondolunk vissza életútjára és hálás szívvel, kegyelettel őrizzük emlékezetét.

## Dr. Bakos Lajos dunántúli püspök igehirdetése a ravatalnál

*„Bölcsésé teszek és megtanítalak  
téged az útra, amelyen járj;  
szemeimmal tanácsollak téged.”  
(Zsolt. 32:8)*

Kádár Imre Istenben boldogult testvérünkötől a viszontlátás reménységével köszönünk el, abban a hitben és bizonyosságban, amit a költő így fejezett ki: „Nem hal meg az, ki milliókra költi dús élte kincsét, ámbár napja múlt; hanem lerázván, ami benne földi, egy éltető eszmévé finomul, mely fenn marad s nőttön nő tiszta fénye, amint időben, térben távozik.”

Kádár Imre szelleme, személyisége sorsszerűen és végzettszerűen egyszerű és egyedi ÉN-sége, elmúlhatatlan, örök ÉN-volta, nem ott van a hamvait őrző urnában, hanem ott van és ott él tovább az ő sokszínű, gazdag és tartalmában oly szép életművében; ott van és ott él tovább a lét titokzatos rendjében, hiszen azoknak az élete, akik szeretetben távoztak a Földről, nem veszett el, hanem örök, határtalan és teljes létté változott, mert belesimult és beletámadt az Isten elmúlhatatlan, örök szeretetének teljességébe.

Ebben a hitben és ezzel a reménységgel köszönjük meg Istennek mély hálaadással mindazt, amit szép,

igaz és jó ajándékként adott mindnyájunknak Kádár Imre engedelmes és alázatos, hűséges és fáradhatatlan, tettekkel és eredményekkel is hitelesített szolgálatában. Élete hűséges biznyságtétel az élő, a halálon is diadalmas Krisztusról, akit alázatosan és engedelmesen követett és szolgált a szíve utolsó dobbanáig. Ő bizonyára reá is vonatkoztatta és vele kapcsolatban is érvényesíti ígérteit: „Az én juhaim hallják az én szómat, és én ismerem őket, és követnek engem; és én örök életet adok nekik; és soha örökké el nem vesznek és senki ki nem ragadja őket az én kezemből” (Ján. 10:27—28).

Úgy gondolom, hogy emberségesen igaz és gyümölcsözően hasznos életének summás összefoglalását is adja az Ige, mely évtizedeken át ihlető, lelkesítő, erőt és buzdítást jelentő áldás volt számára: Bölcsésé teszek és megtanítalak téged az útra, amelyen járj; szemeimmal tanácsollak téged.

Kádár Imre bölcs ember volt. Isten által bölcsésé tett ember, aki tudja és alázatosan meg is vallja, hogy az ember önmagában nagyon kicsi, ezért nagy igazságokra és nagy közösségekre van szüksége, hogy azoknak a szolgálatában növekedhessék, erősödhessék és kiteljesedhessék igaz embersége. Kádár Imre ezzel a meg-

győződéssel élte nagy igazságok szolgálatában, közösségi emberként az életét úgy, hogy népének és vele együtt az emberi haladásnak a szolgálatába jó szívvel és örömmel, lelkesedéssel és reménységgel beleadta mindazt, ami erő és érték volt benne. *Életbölcse-sége a legjobb irányban: az istenfélelemből eredt és a legjobb irányban: az emberszeretet, az emberséges élet szolgálatában nőtt, hatott, alkotott és gyarapított.*

Hogy milyen nagy szükség volt az ő bölcsességére és mennyi jó származott az ő világos látásából, azt azok tudják legjobban, akik népünk új életrendjében, a szocialista állami és társadalmi rendben egyházunk útkeresésének és egyértelműen jószándékú szolgálatvállalásának időszakában munkatársai voltak. Abban, hogy egyházunk kötötte meg elsőként az Egyezményt az új magyar állammal, s hogy az Egyezmény bevált, jónak bizonyult és a benne biztosított egyházi szolgálat megfelel népünk és egyházunk érdekeinek, hiszen ami népünknek jó, az egyházunknak is jó — mindebben gyümölcsözően hatott, alkotott és gyarapított Kádár Imre tiszta látása és mély bölcsessége. Ennek köszönhető az a sokoldalúan gazdag, felvilágosító, útmutató és eligazító szolgálat, melyet fáradságot nem ismerő buzgalommal végzett itthon és nemzetközi fórumokon is azért, hogy megértés és megbecsülés fogadja mindazt a szép és jó dolgot, amit népünk új életében a haladó szellemű építő munka alkotott.

„Megtanítlak téged az útra, amelyen járj”. Ez az út a szolgáló Krisztus útja. Ez az út maga Krisztus, aki jelenlétével, magatartásával, szolgálatának módjával és tartalmával tanúsította azt, hogy Isten ügyében foglalkozdik, aki egzisztenciálisan, önmaga teljes odaadásával végezte szolgálatát azzal, hogy ott volt és úgy volt ott az emberek között: alázatosan, engedelmesen és szolgai formában.

Ilyen módon igyekezett az Istentől tanult úton járni alázatosan és engedelmesen Kádár Imre testvérünk is

### D. Dr. Ottlyk Ernő evangélikus püspök megemlékezése Dr. Kádár Imréről, az Ökumenikus Tanács közgyűlésének 1972. december 29-i ülésén

Dr. Kádár Imre ny. teológiai professzor, november 13-án, hosszantartó betegség után 78 éves korában elhunyt. Benne a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnokát, az Ökumenikus Tanács folyóirata, a Teológiai Szemle felelős szerkesztőjét és a Budapesti Református Felekezettudományi Intézet vezetőjét vesztette el.

Dr. Kádár Imre 1894-ben született Komáromban, pedagógus-családból. Jogtudományi doktorátust szerzett 1918-ban, a budapesti egyetemen, párhuzamosan a Keleti Akadémiát is látogatta. Fiatalon részt vett a baloldali értelmiség mozgalmában. Pályafutását irodalmárként kezdte, több kötet regénye, verse, drámája jelent meg. Neves román szerzők műveinek és a román népköltészet darabjainak átültetésével értékes műfordító tevékenységet végzett. Tíz éven át a kolozsvári Magyar Színház igazgatója volt.

Erett hitbéli döntés alapján 1942-ben kezdte el egyházi szolgálatát: a Református Konvent „Jó Pásztor” missziójának munkájába kapcsolódott be. A második világháború alatt az üldözöttek segítségében tevékenykedett. Több dolgozata jelent meg a zsidómisszió tárgy-körében.

A felszabadulás után széles körű sajtó- és előadó tevékenységét az evangélizáció és az útkeresés szolgálatába állította. Egyike volt azoknak, akik a felépülő új társadalomban az egyház megújulásáért és eligazodá-

gy, hogy menetközben, mialatt ő maga is tanulgatta az úton való járást azalatt másokat is — egyre többet és egyre táguló körben — tanítgatott erre az útra, mértéktartó türelemmel, szelidségének lelkével, okos, mély bölcsességgel és csendes derűvel mindenkinek mindenné válva, hogy a többséget megnyerje és minden módon megtartsa némelyeket (I. Kor. 9:19, 22).

Tette pedig mindezt azzal a meggyőződéssel, hogy nincs igazuk a pesszimistáknak, mert igenis: *lehet hinni az életben és lehet bízni az emberben*, tehát kell segíteni, azaz aktívan munkálni a bizalom erősödését, a feladatokhoz való jó hozzáállást, a becsületet és hűséges helytállást, a közösségi tudat formálását, az egészséges közszellem és közízlés alakítását és fejlesztését. Megállást alig ismerő buzgalommal, szinte öntékozló fáradhatatlansággal tanulta és tanította így az Istennek tetsző úton a járást, a kíméletre kérő szót azzal hártva el magától, hogy *mi csak kevesebbet tehetünk a szükségességénél, de többet soha!*

Így telt el a változatokban is oly gazdag, szép és értékes élet, melynek drága emlékeként visszük magunkkal, gyászoló szereteteivel együtt, az Isten által bölcsé tett, az Istentől tanult úton engedelmesen járt s az Isten tanácsoló tekintetére mély alázattal figyelő, halkszavúan és csendesen hazafelé tartó Kádár Imre testvérünk kedves alakjának felejthetetlen képét, a boldog viszontlátás reménységével, az Igéből hozzánk szóló vigasztalással: „*Boldogok a halottak, akik az Úrban halnak meg. Bizony, így szól a Lélek, mert megnyugosznak az ő fáradságuktól és az ő cselekedeteik követik őket . . . Nem éheznek többé, sem nem szomjúhozhatnak többé, sem a Nap nem tűz reájuk, sem semmi hőség, mert a Bárány, aki a királyi szék közepén ül, legelteti őket és a vizeknek élő forrásaival viszi őket és eltöröl Isten az ő szemeikről minden könnyet*” (Jel. 7:17; 14:13).

sáért, az állam és egyház viszonyának rendezéséért üttörő szolgálatot vállaltak. E munka egyeses folytatása volt az 1958-ban megjelent könyve, „Az egyház az idők viharában”, amelyben kritikailag elemezte az egyház közelmúltját.

1949-ben lépett be az országos egyház központi hivatalába: előbb a sajtóosztály, majd a külügyi osztály szervezője és vezetője lett. Később e két osztály munkáját konventi főtanácsosi minőségben irányította.

Nagy részt vállalt az egyházi sajtószolgálat kiépítésében. A Hungarian Church Press megindítója és nyolc éven át főszerkesztője volt. Számos jelentős publikációt rendezett sajtó alá, illetve gondozott kiadóként. Vezetése alatt adta ki a sajtóosztály több neves magyar egyházi vezető és teológus útmutató műveit, de több művet megjelentetett Kálmintól, Barth-tól, Thurneysentől, Zsitkov egyházelnöktől és más külföldi szerzőtől is. Kiadója volt a Hungarian Church Press Illustrated albumnak. Gondozta a máig is népszerű Képes Kálvin Kalendárium sorozatot. Újraalapításától, 1958-tól felelős szerkesztője volt a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa folyóiratának, a Teológiai Szemlének.

Hosszú éveken át a Magyar Bibliatanácsban viselt főtítkári tisztelet — abban az időszakban, amikor a magyarországi egyházak vették át a korábban külföldön gondozott magyar bibliakiadás ügyét. Erre az időszak-

ra esett a most befejezés alatt álló új magyar bibliafordítás munkálatainak elindítása is.

Dr. Kádár Imrét az ökumenikus kapcsolatok területén végzett tevékenysége külföldi egyházi körökben is ismertté tette. Egyházát számos konferencián és tárgyaláson képviselte. Több idegen nyelven publikált magyar tanulmányi hozzájárulás társszerzője volt. 1953—1968 között vezette a Budapesti Református Theológiai Akadémián „Az ökumené története és problémái” tanszéket, de már korábban is tartott e tárgykörben előadásokat. Számos megjelent tanulmánya és cikke közül nem egy mutatja Barth Károly teológiája iránt tanúsított érdeklődését. A hatvanas évektől kezdve figyelme egyre inkább a római katolikus egyházban, a II. Vatikáni Zsinattal megindult folyamat felé fordult és tanulmányaiban a felekezettudományi tematika került előtérbe. Megszervezte a felekezettudományi munkaközösséget majd ennek folytatásaként 1969-től — azaz a megalapítástól kezdve — vezette a Budapesti Református Felekezettudományi Intézetet.

Számos egyházi vezető testület tagja volt. Presbiteri, gyülekezeti főgondnoki, zsinati tagi és egyházkerületi főgondnoki tisztét mindig a feladatokból cselekvő felelősséggel résztvállalva töltötte be.

Egész pályafutása alatt nagy figyelmet fordított a békeszolgálat ügyére. A Keresztyén Békekonferencia munkájába korán bekapcsolódott, több ülésén — így az első két Keresztyén Békevilággyűlésen is — jelen volt.

Közéleti tevékenysége során hosszú időn át tagja volt a Fővárosi Tanácsnak, tisztségeket viselt a Hazafias Népfrontban is.

Közvetlen hozzátartozói, felesége, leánya, veje és unokája gyszáiban sok tanítvány, tisztelő, barát s munkatárs osztozik. A református egyház és a magyar evangéliumi egyházak az atyák nemzedékének olyan képviselőjét vesztették el, személyében, akinek munkája korszakos változások idején, három évtizeden át mélyen beleépült életükbe, döntéseikbe, szolgálatukba.

## Pálfy Miklós emlékezete

### D. D. Káldy Zoltán püspök temetési igehirdetése

*„Behegysztem és meggyógyítom sebüket, meggyógyítom őket és feltárom előttük a biztos béke bőségét”  
(Jeremiás 33:6)*

Annak a Jeremiás prófétának a könyvéből olvastam fel vigasztalásunkra egy szakaszt, akinek életével és szolgálatával Pálfy Miklós professzor olyan sokat és mélyrehatóan foglalkozott és akinek könyvét olyan életünkbe vágó magyarázattal adta kezünkbe. Ezt az idézett verset is ki tudja hányszor olvasta el, miközben a héber szöveg fölé hajolva kereste annak értelmét saját maga és a mi számunkra. Aztán könyvében magyarázza, hogy ez a prófécia egy teljesen reménytelen helyzetben hangzott el és akinek szólt a megsemmisülés előtt álltak és a halál markában vergődtek. És éppen ebben a pillanatban üzenté Isten a próféta által: „Behegysztem és meggyógyítom sebüket, meggyógyítom őket és feltárom előttük a biztos béke bőségét.” Most pedig hallgassuk Pálfy Miklós saját szavait, aki ezzel összefüggésben ezt írja: „Megszületik a fölismerés, hogy Isten hűsége és szeretete nagyobb haragjánál és ítéleténél. Megszületik a fölismerés, hogy az egyes ember és az egész nép Isten kegyelmére szorul. A nagy és csodálatos, megváltó és megmentő isteni kegyelem titka, hogy ugyanaz az Isten, aki ítél... lényege szerint kegyelmesen szerető Isten.”

Ennél a koporsónál sokan élnek át a jeremiási situációhoz több vonatkozásban hasonló állapotot. Elsősorban a szűkebb család: a feleség és a gyermekek élték át a megsemmisüléshez közel levő állapotot, amikor rájuk szakadt a hideg tény: ezen a földön nincs tovább. Köztudott volt, hogy Pálfy Miklós olyan szeretetközösségben élt feleségével, hogy közvetlen a halál után joggal mondhatta nekem felesége: „A kórházi ágyon föléje hajoltam és megköszöntem azt a 26 boldog évet, amit nekem adott. Talán még hallotta.” Bizony súlyosak a sebek a feleség, a gyermekek, a testvérek és a család valamennyi tagjának a szívében.

De mély seb tátong a Magyarországi Evangélikus Egyház szívében is. Pálfy Miklós személye és 35 éves lelkészi, illetőleg professzori szolgálata úgy összenőtt egyházunkkal és annyira beleépült egyházunkba, mint egy gótikus templomba a gótikus stílus: a templom

minden részlete tükröz valamit belőle. Egyházunk bármelyik munkaterületén járunk: igehirdetői, tanítói, diakóniai, társadalmi szolgálat, sajtó, ökumené, mindenütt találkozunk szavaival és cselekedeteivel, az ő személyével. Bizony súlyos egyházunk sebe is.

Különösen is mély az Evangélikus Teológiai Akadémia sebe. Összesen 26 évet tanított Teológiánkon, melyből 22 évet rendes professzorként az ószövetségi tanszéken. Akár idehaza, akár külföldön kimondottuk az Evangélikus Teológiai Akadémia nevét, mindenki egyben Pálfy Miklósról is gondolt. Nehéz seb van most a Teológiai Akadémia testén is.

Bennünk és körülöttünk ezekkel a fájó sebekkel figyeljünk csak Jeremiás prófétán keresztül érkező szóra, az élő Isten szavára: „Behegysztem és meggyógyítom sebüket, meggyógyítom őket és feltárom előttük a biztos béke bőségét.”

Míg a halál reménytelenségbe kerget bennünket sebeinkkel, Isten akcióba lép: sebeket gyógyít és reményeséget ébreszt. Ennek idején Jeruzsálem és lakosainak sebeit kötözte az Isten és adott nekik betekintést a prófécián keresztül a boldog jövőbe: „feltárom előttük a biztos béke bőségét” — olvassuk textusunkba.

Istennek erről a sebkötöző és szilárd békességet adó munkájáról mi már többet tudunk, mint amennyit Jeremiás látott. Mi már tudjuk, hogy Istennek ez a gyógyító és békességet ajándékozó munkája Jézus Krisztusban történt meg és történik ma is. Hiszen a golgotai keresztes és az üres húsvéti sír által valósággá lett az ézsaiási prófécia: „Betegségeinket Ő viselte és fájdalmainkat hordozá és mi azt hittük, hogy ostromoztatik, verettetik és kínoztatik Istentől! És ő megsebesített bűneinkért, megrontatott a mi vétkeinkért, békességünknek büntetése rajta van, és az ő sebeivel gyógyulánk meg.” Ez a gyógyulás bűnbocsánatot, életet és üdvösséget jelent.

Szükségünk van arra, hogy Jézus Krisztus által bűnbocsánatot nyerjünk és elsősorban így gyógyuljunk meg. Hiszen minden koporsó kérdez is. Megkérdezi, hogy akit magába ölel, szeretettel vettük-e körül, szavainkkal és cselekedeteinkkel valamilyen formában nem voltunk-e okozói korai elmenetelének. Nem rakunk-e több terhet rá, mint amennyit elbírt. Gondol-

junk csak arra, hogy egyházunk új útjának építése közben az útépítőknél — köztük Pálffy Miklósnak — mennyi rossz szót, gyanúsítást és ezzel együtt mennyi ideig túlterhelést kellett elszenvednie. Lehetetlen, hogy ez ne fájjon! Igen, csak Krisztus „sebeivel gyógyulhatunk meg.”

Isten úgy gyógyít, hogy a bűnbocsánattal együtt békességet ad. Ezt adja a jelenben és igéri a „biztos békességet” a jövő számára is. Adja a békességet a szűkebb családnak és egyházunknak. Meggyőz bennünket arról, hogy a bűnbocsánaton felül gondoskodik a család jelenéről és holnapjáról, az egyházban új munkásokról, akik a munka frontján támadt résbe beállnak és folytatják a munkát.

A jövőt illetően pedig úgy gyógyítja Isten sebeinket, hogy élénk állítja a halált legyőző Krisztust, Aki ezt mondja nekünk: „Én vagyok a feltámadás és az élet, aki hisz énbennem, ha meghal is él.” Ennek alapján Pálffy Miklós koporsója mellett is megvalljuk keresztyén hitünket: „hisszük a testnek feltámadását és az örök életet.” Így kell értenünk ma a jeremiási ígét: „behegesztem és meggyógyítom sebüket, meggyógyítom őket és feltárom előttük a biztos béke bőségét.” Nem kísérhetjük azonban Pálffy Miklóst nyugvó helyére, míg meg nem köszönjük Istennek egyházunkban, társadalmunkban és az ökumenében végzett szolgálatát. Ez a hely nem alkalmas arra, hogy róla mindent elmondjunk, ami bennünket hálaadásra és az ő emlékének megbecsülésére indít. Mégis el kell mondanunk azt, ami számunkra eredményében és szolgálatában különösen is nagy érték volt és érték marad és ami most tanulságunkra hangzik el.

Nem tartom véletlennek, hogy Jeremiás könyve magyarázatának bevezetőjében Pálffy Miklós ezt írta: „Végigtekintve Jeremiás küzdelmes életén, nem tudjuk megmondani, hogy mi volt benne nagyobb: megemésztődése Istenért, vagy olthatatlan szeretete embertársai és hazája iránt? A legnagyobb, hogy a kettőt egyesítette saját személyében és prófétai munkájában.” Csak azért tudta Jeremiást így jellemezni, mert ő maga is — más történelmi körülmények között és más egyházi összefüggésekben ugyan — hasonló lelkeséggel és szemlélettel megáldott ember volt és több vonatkozásban hasonló problémákon kellett keresztül küzdenie magát, mint Jeremiásnak. Ezért is állt Jeremiás olyan közel hozzá. Szerette Istenét, éppen ezért, nem egyszer küzdött is vele. Meg kellett küzdenie Istenével abban a kérdésben is, hogy végeredményben hol van az ő szolgálati helye. Mire küldetett és mit kíván tőle az Isten. Amit könyvében Jeremiásról ír, azt maga is megtapasztalta: „Letagadhatatlan bizonyosága Jeremiás élete és munkássága annak az igazságnak, hogy akihez egyszer szólt az Isten, az nem tud tőle megszabadulni.” Valóban Istenhez való kötöttségben és pedig megharcolt kötöttségben végezte szolgálatát egyházunkban. Azért beszélt annyit a „hivatástudatról!”

A másik egyértelmű kötöttsége magyar hazánkhoz fűzte. Ez a dunántúli kisparaszti családból érkezett fiú életre-halálra összekötöttnek tudta magát a magyar földdel. Ezt az érzést erősítette benne a soproni evangélikus líceum is. Ez a hazafiság a felszabadulás után magába foglalta a szocialista társadalmi rend szeretetét, építését és védelmét. Olyan mértékben érzett felelősséget ezért a társadalmi rendért, hogy 1945–1949 között aktív politikai szolgálatot is vállalt érte. Mindez nem volt független keresztyén hitétől, sőt azzal összekötöttségben folyt.

A legszebb jellemvonásai közé tartozott, hogy rendkívül szorgalmas, dolgos ember volt. A munka gyors ritmusában élt és ez a ritmus betegségének utolsó két hetében hagyott csak ki. Mindig tanult, tanított, elő-

adásokat, cikkeket, könyveket írt, idehaza és külföldön konferenciákon vitázott. Fáradhatatlanul érvelt egyházunk új útja és népünk új társadalmi rendje mellett. Nemcsak idehaza, hanem külföldön is készült szolgálatra. Két évet a Halle-Wittenbergi Egyetem hittudományi karán és Tübingenben töltött, ezt követően pedig a Hallei Magyar Protestáns Egyházismereti Kutató Állomás élén állt két és fél évig. Elkészítette a 150 ezer kötetes Hallei Magyar Könyvtár reálkatalógusát. Megírta a Héber nyelv és gyakorló könyvet, Jeremiás Könyvének magyarázatát, számos zsoltár magyarázatát, Isten félelem az Ótestamentumban c. doktori diszsertációját. Az Ótestamentum világa c. munkája — melyet két munkatársával együtt írt, kéziratban maradt ránk. Cikkeit nehéz összeszámlálni. Sokszor beszélt nekem arról, hogy vajon ezt a munkaritmust át fogják-e venni a fiatalok, akik egyszer a helyünkre állnak.

Maradandó és előremutató munkát végzett a Teológiai Akadémia öszövétségi tanszékén. Új utakon közelítette meg a lelkészeketől és gyülekezeti tagoktól meglehetősen messze álló Öszövétséget, annak mondani-valóját bele tudta helyezni a mába és összefüggésbe tudta hozni a mai egyházi és társadalmi kérdésekkel. Tudás szakértője volt az Öszövétségek és nem alkalmi művelője. Az ő tanítása nyomán közel került mindannyiunkhoz ez a könyv és egyszerre élővé lett számunkra. Nem véletlen, hogy tanítványai közül több fiatal lelkész foglalkozik rendszeresen és tudományosan az Öszövétséggel.

Történelmi tény, hogy Pálffy Miklós elévülhetetlen szolgálatot végzett egyházunk helyének megtalálásában az új társadalmi rendben. A legelső között volt, akik felismerték a történelmi valóságot és azért fáradoztak, hogy evangélikus egyházunk az új történelmi körülmények között — megszabadulva múltbéli terheitől — bátran induljon el a szolgálat útján és segítse magyar népünk boldogulását. Ennek az álláspontnak az érvényesítése nem ment könnyen egyházunkban, küzdeni kellett érte a meg nem értőkkel, a hamis váradalmakban élőkkel és a történelmi valósággal szembehelyezkedőkkel. Pálffy Miklós az újért való harcban sok sebet is kapott. Isten ezeket a sebeket az utolsó másfél évtizedben gyógyította nála is azáltal, hogy láthatta küzdelmes munkájának eredményét, útjának igazolását.

Munkás életének talán legszebb gyümölcse, hogy néhányad magával mai magyar nyelvre fordította le az Öszövétséget. 1948-ban kezdték, tehát majdnem negyedszázadon keresztül végezték ezt a nagyon nehéz munkát. Jól mondja Reményik Sándor Károli Gáspáról írt „A fordító” c. versében: „Fordítani annyit tesz, mint meghajolni Fordítani annyit tesz, mint kötve lenni Valaki mást, nagyobbát átkarolva Félig őt vinni, félig vele menni.” Ez a „Valaki” pedig nem más, mint Krisztus. Pálffy Miklós életének majdnem a felét áldozta rá erre a szent munkára. Már nem érthette meg a munka befejezését, de majd, amikor kezünkbe vesszük az új fordítást, ne felejtünk el hálát adni Istennek az ő hűséges munkájáért.

Végül már csak egy munkaterületre nézzünk: az ökumenében végzett szolgálatra. Mind a hazai protestáns egyházak ökumenéje, mind a tágabb értelemben vett ökumené területén felelősséggel és szeretettel munkálkodott. A református és evangélikus egyházak testvéri jóviszonyát a történelmi hagyományok alapján is, de jelenlegi egymásra utaltságuk és együttműködésük szükségességének világos látása alapján is meleg szívvel ápolta. Hangsúlyozta, hogy a két egyháznak, sőt ezen túlmenően a Szabad Egyházak Tanácsát is magába foglaló magyar protestantizmusnak

együtt kell dolgoznia népünk felemelkedéséért és társadalmunk fejlődéséért. Mint egyházunk képviselője jó szolgálatot végzett az európai református és evangélikus egyházak testvéri együttműködését segítő és tisztázó Leuenbergi Konkordia kidolgozásában.

Világviszonylatban olyan ökumenizmusnak volt híve, amely nem valami ellen fogja össze a világ kereszttyenségét, hanem, amely az egyházak testvéri közösségének ápolásán túl fáradozik az emberiség egységének, előrehaladásának, a társadalmi igazság megvalósításának és a világbéke biztosításának érdekében. Ilyen alapállásból és ilyen célkitűzéssel vett részt a Lutheránus Világszövetség hannoveri, helsinki és eviani nagygyűlésein, az Egyházak Világtanácsa uppsalai nagygyűlésén és a Központi Bizottság ülésein.

Ugyanez a meggyőződés hajtotta a Keresztyén Békekonferencia munkájában való erőteljes részvételre. A Keresztyén Békekonferencia szolgálatában annak megindulásától fogva vett részt. A Nemzetközi Kérdésekkel foglalkozó Bizottságnak több éven keresztül titkára is volt. A Keresztyén Békekonferencia történetét nem lehet majd megírni az ő előrevivő, a teológiai és poli-

tikai tisztázásokat egyértelműen segítő szolgálatának kiemelése nélkül.

Teológiai Akadémiánk ezt az egész életművet értékelte és becsülte meg, amikor 1970. decemberében őt tiszteletbeli doktorává avatta. Azt is jól tudjuk és valljuk, hogy amikor Pálffy Miklós számadásra Isten elé áll, lehullanak róla azok az emberi „érdemek”, amelyek mi olyan nagyoknak látunk és nem marad más az Isten előtt, mint a bűnbocsánatra és kegyelemre szoruló ember. Mi hisszük, hogy az ítéletnél Pálffy Miklós mellé odaáll az a Valaki — a megdicsőült Krisztus —, akinek viszont elegendőek az érdemei ahhoz, hogy Isten azt mondhassa Pálffy Miklósnak: menj be az örök öröme.

Mi pedig legyünk hálások közöttünk és értünk, egyházunkért és népünkért végzett szolgálataiért és kövessük példáját.

A válás pillanatában drága felesége, gyermekei, testvérei, barátai és egész egyházunk imádkozzék velem együtt így: Uram, hegeszd be sebeinket, gyógyíts meg minket és távozz testvérünk előtt tárd fel „a biztos béke bőségét.” Ámen.

### **Szamosközi István református püspök megemlékezése D. Dr. Pálffy Miklósról, az Ökumenikus Tanács közgyűlésének 1972. december 29-i ülésén**

D. Dr. Pálffy Miklós professzor, a Magyarországi egyházak Ökumenikus Tanácsának főtítkára és a Budapesti Evangélikus Theológiai Akadémia dékánja november 12-én, másfél hónapos súlyos szenvedés után elhunyt.

Pálffy Miklós 1911. november 26-án született kisparaszti szülők ötödik gyermekeként. Theológiai tanulmányait a Pécsi Egyetem Evangélikus Hittudományi Karán végezte Sopronban. 1937-ben avatták lelkésszé. Ezután ösztöndíjasként tanult tovább két évig a halle-wittenbergi egyetemen. Majd a tübingeni teológiai fakultáson. 1940-től kezdődően két és fél éven át a Hallei Magyar Protestáns Egyházismereti Kutatóállomást vezette és ez idő alatt elkészítette a 150 ezer kötetes Hallei Magyar Könyvtár reálkatalógusát és feldolgozta a Könyvtár gazdag kéziratgyűjteményét.

Hazatérése után egyrészt német nyelvoktatást vállalt a soproni Theológus Otthonban, másrészt segédlelkészként dolgozott.

Theológiai doktorátust 1946-ban szerzett az „Istenfelelem az Ótestamentumban” című disszertációjával. A Budapesti Evangélikus Theológiai Akadémia — fennállásának 20 éves évfordulója alkalmával — Dr. Pálffy Miklóst díszdoktorává avatta.

A felszabadulás után az új társadalmi rend felépítéséért érzett felelősséggel egy időre aktív közéleti szolgálatot vállalt.

1946-ban a fakultás Társadalomtudományi Intézetének tanárává nevezték ki. 1948-tól szakelőadó, 1949-től helyettes tanár a soproni fakultáson. 1950-ben, miután a Theológiai Akadémiát átvette az egyház, az ótestamentumi tanszék tanárává választották. Két évig az Akadémia gondnoka, hét tanévben a dékánja is volt. A folyó tanév az Akadémia — immár nyolcadszor — ismét vezetése alatt kezdte el. Nyolc és fél éven át a Theológus Otthont is igazgatta.

Akadémiai munkásságától mindig elválaszthatatlannak tekintette a közegyházi tevékenységet. Tagja volt egyháza két legutolsó törvényalkotó zsinatának, kisebb megszakításokkal 1953 óta tagja az Országos Presbitériumnak és közgyűlésnek, több egyházi bizottságnak és munkacsoportnak.

Kezdetől fogva munkatársa, majd szerkesztőbizottsági tagja és több éven át szerkesztője volt az Evangélikus Elet-nek, alapító társszerkesztője a Theológiai Szemlének, munkatársa, szerkesztőbizottsági tagja 1959-től 1967-ig, főszerkesztője és szerkesztője a Lelkipásztor-nak.

Vállalta a bibliafordítás hosszú és nehéz munkáját is, hogy jó magyarsággal, modern nyelven, sőt ha lehet, a jövő nyelvén szólaltassa meg a Biblia üzenetét. 1948 márciusától tagja, 1962 óta pedig elnöke az Ószövetségi Fordító Szakbizottságnak és az új fordítás próbaüzetei közül hatot látott el jegyzettel, bevezetéssel és rendezett sajtó alá.

Kezdetől fogva részt vett a magyarországi ökumenikus mozgalomban és tanulmányi munkában, és benne egyesítette az ökumenikus megértés szellemét a Lutheri reformáció szeretetével. Éveken át tagja, majd vezetője volt az Ökumenikus Tanács tanulmányi osztályának, egyik szerzője a különböző ökumenikus világyűlésekre készített magyar hozzászólásoknak. 1967 júniusa óta főtítkára az Ökumenikus Tanácsnak. Részt vett az Egyházak Világtanácsának uppsalai nagygyűlésén 1968-ban, központi bizottsági ülésein Heraklionban és Canterburyben, Addis-Abeában és Utrechtben, az ökumenikus fejlesztési programról tartott világkonferencián Mentoux-ben. Tagja az Egyházak Világtanácsa Egyházközi Segélybizottságának.

Kivette részét a keresztyén békeszolgálatban is. A Keresztyén Békekonferencia alapító tagja 1958-ban. Kiemelkedő jelentőségű munkát végzett a Tanácsadó Bizottság és a Tanulmányi Osztály tagjaként. Öt éven át elnöke a Béke és Hidegháború Bizottságának, hét éven át titkára a Nemzetközi Kérdésekkel foglalkozó Bizottságnak.

A Lutheránus Világszövetség három nagygyűlésén vett részt. 1952-ben Hannoverben, 1963-ban Helsinkiben és 1970-ben Evianban, 1963—1970-ig tagja az Evangélikus-Református Párbeszéd bizottságának, részt vett a Lutheránus Szövetség ösztöndíj bizottsági ülésein, előadást tartott a Lutheránus kisebbségi konferencián Szliácson 1965-ben, „Evangélikusok és katolikusok” címmel.

Hét teológiai fakultáson, számos külföldi lelkészszemináriumon és ökumenikus munkaközösségben tartott előadást.

Sokoldalú munkássága irodalmi tevékenységében is tükröződik. Kilenc könyve jelent meg, főképpen öszörvetségi és egyháztörténeti tárgykörökben. Több, mint négyszáz nagyobb lélekzetű cikke és tanulmánya jelent meg magyar, német, angol és finn nyelven.

Ez a majdnem csak adatokra korlátozott életrajz a maga tényszerűségével minden méltatásnál meggyőzőbben beszél arról az értékes és sokoldalú, kitartó és cél tudatos munkásságról, amelyet Pálffy Miklós végzett a teológia és a tudomány, egyháza és a magyarországi

egyházak, valamint a világkeresztyénség, a magyar nép és az emberiség szolgálatában. Elsők között ismerte fel az egyház feladatait és lehetőségeit az új társadalmi rendben és élenjárt azok között, akik az új úton járás kockázatát és felelősségét vállalták.

Sokrétű munkássága között is megható gondoskodással és szeretettel vette körül családját, feleségét, leányát és fiát.

Derűs keresztyén személyiségének, fáradhatatlan és útmutató szolgálatának emlékét kegyelettel őrzí egész lelkész nemzedéket átfogó tanítványainak serege, egyháza és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának közössége, külföldi és hazai barátai és tisztelői.

## HAZAI ÖKUMENIKUS ESEMÉNYEK

### Bartha Tibor az Evangélikus Theológiai Akadémia tiszteletbeli doktora

#### Akadémiai méltatás

Dr. Bartha Tibor, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke, 1912. július 13-án született Magyarapudon. Édesapja tanító volt s mind apai, mind anyai ágon református tanítók és lelképásztorok voltak az ősei.

Theológiai tanulmányait a Debreceni Tudományegyetem Theológiai karán kezdte el, ahol 1934 tavaszán tett végvizorlatot, majd ösztöndíjasként előbb a hallei, majd a magdeburgi egyetemen és végül Baselban folytatta. Innét 1936 őszén a Debreceni Tudományegyetem hazahívta és egyetemi gyakornoki munkakörrel bízta meg. 1938 június 29-én teológiai doktori címet szerzett a gyakorlati teológiai tudományzsból. Disszertációjának címe „Isten ígéje és igehirdetésünk” volt, s a doktori szigorlati dolgozat szövege 1938-ban, a Theológiai Szemle 2. számú pótfüzetében jelent meg. 1940-ben Munkácsra, az Állami Gimnáziumban hitoktató tanár; 1945 és 1949 között lelképásztor Csaholcon; 1950—52-ben Berekfürdőn teljesít lelkészi szolgálatot és egyúttal ellátja az itteni diakóniai intézet igazgatói tisztét is. 1952-től 1958-ig Debrecenben, az Árpád-téren lelképásztor és ezzel egyidejűleg 1953-tól a Debreceni Theológiai Akadémia professzora.

1941-ben kötött házasságot G. Szabó Szendével. Házasságukat Isten két gyermekkel: egy fiúval és egy leánnyal áldotta meg. Az adatszerű felsorolásból legyen szabad, hogy ki ne felejtjük családífi szeretetének két büszkeségét: a két unokát, akikről oly sokszor és oly szívesen szokott beszélni. Nem felejtethjük ki, mert ez a vonás is hozzátartozik és lényegesen tartozik hozzá sokszínű emberi arculatához.

1958-ban a Tiszántúli Református Egyházkerület gyülekezetei az egyházkerület püspökévé választották meg, mely tisztébe való beiktatása március 27-én, ünnepi közgyűlés keretében történt meg. — Az újjáalakult Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának közgyűlése 1959. április 11-én az Ökumenikus Tanács elnökévé választotta meg, amely tisztségét — többszöri újraválasztás után — mind a mai napig betölti. —

A Magyarországi Református Egyház Zsinata 1960. április 28-án, majd a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje, 1961. február 16-án lelkészi elnökévé választotta. Az Egyetemes Konvent és a Zsinat 1964. áprilisában bekövetkezett integrálása után, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke lett.

Dr. Bartha Tibor püspök úr hazánk felszabadulása és különösen is 1958 óta végzett teológiai-tudományos, egyházvezetői, hazai és nemzetközi egyházi munkássága s hazai és nemzetközi vonatkozású társadalmi-politikai és mindenekelőtt az emberiség békéjéért végzett szolgálatai oly számosak és oly szerteágazóak, hogy azokat csak nagyobb vonásaiban és csak tervszerűen dokumentálva lehet röviden felsorolni.

1. Rendszeresen jelennek meg cikkei, tanulmányai a hazai és nemzetközi sajtóban; előadásai, felszólalásai hangzanak el a különböző szintű és alkalmú hazai és nemzetközi egyházi s társadalmi-politikai fórumokon, amelyekből a Református Egyház Sajtóosztálya ez évben egy kétkötetes válogatást adott ki „Ige, egyház, nép” címen.

Mint a Református Zsinat püspök-lelkészi vezetője, megalkotója, kezdeményezője s inspirátora volt több egyházi törvénynek, szabályzatnak és működési rendnek. Ugyanakkor figyelme kiterjedt a református egyház országos tanulmányi munkájának megszervezésére és a Zsinati Tanítások elkészítésére is. Mindezen tevékenységei közül is kiemelkedik az „Új Egyházi Törvénykönyv” (1967), a Törvénykönyv Végrehajtási Utasítása (1968) és az I., valamint a II. Zsinati Tanítás (1967. május, 1967. október) megalkotása; a Studia et Acta öt kötetből álló kiadványsorozat, a Jubileumi Kommentár és Térképfüzet szerkesztése és kiadása.

2. 1954-től a Debreceni Városi Tanács, majd 1958-tól a Hajdú-Bihar megyei Tanács tagja és ugyanezen időtől kezdve országgyűlési képviselő s az Országgyűlés jogi és igazságügyi bizottságának is tagja. Ugyanezen esztendőben az Országos Békétanács Elnökségébe választják. 1963-tól a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának és az Országgyűlés külügyi bizottságának tag-



ja. 1964-ben a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának elnökségébe választják, 1968-ban pedig az Interparlamentáris Unió Magyar Csoportjának alelnöke lett. Megalakulása óta tagja és alelnöke az Európai Biztonság és Együttműködés Magyar Nemzeti Bizottságának.

3. Egyik alapítója a Keresztyén Békekonferenciának, s itt előbb mint a Tanácsadó Bizottságnak tagja, majd pedig — 1964 óta — mint alelnöke tevékenykedik. Évek óta egyik alelnöke a Béke-Világtanácsnak is.

4. Az Egyházak Világtanácsa 1958-ban tartott New Delhi-i Nagygyűlésén a Központi Bizottságba kooptálják, majd 1961-ben ugyanide rendes tagként választják be, amely tagságát 1968-ban megújítják.

5. A Református Világszövetség Európai Területi Bizottságában 1961-től 1968-ig alelnökként működik közre, 1964-ben és 1971-ben pedig a Világszövetség Végrehajtó Bizottságába választják.

6. Az ökumenikus és a keresztyén békemozgalomban végzett munkásságának elismeréseképpen az Orosz Orthodox Egyház pátriárkája 1966-ban a Szent Vlagyimir rend II. és 1972-ben ugyanennek rendnek I. fokozatával tüntette ki.

7. Munkásságának elismeréseképpen a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1958-ban a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének III., 1962-ben pedig II fokozatával tüntette ki. 1970-ben, felszabadulásunk 25. évfordulója alkalmából a Munkaérdemrend arany fokozatát kapta meg. 1972. július 12-én a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 60. születésnapja alkalmából a Magyar Állam és a Református Egyház között kialakult jó viszony munkálása, valamint a nemzetközi békemozgalomban kifejtett eredményes tevékenysége elismerésül a Magyar Népköztársaság Zászlórendjének I. fokozatát adományozta számára.

8. Dr. Bartha Tibor püspök úr 60. születésnapjához kapcsolódva a Magyarországi Evangélikus Egyház Theológiai Akadémiája, az Országos Egyház Elnökségének — személy szerint D. D. Káldy Zoltán püspök-elnök — javaslatára, úgy határozott, hogy őt a legmagasabb teológiai-tudományos, a tiszteletbeli teológiai doktori címmel tünteti ki.

A Magyarországi Evangélikus Egyház s annak erre hivatott intézménye, a Theológiai Akadémia, ezzel az elhatározással az előtt a férfi előtt nyilvánítja ki megbecsülését és szeretetét, aki példaadó teológiai munkásságában — a teljes Szentírás és atyáinak tanítása iránti teljes hűségben — mindig nyitott tudott lenni az emberek felé és a szolgáló Krisztus nyomában járva, az ember örök s evilági javának szolgálatát tűzte ki célul maga, egyháza és a hazánkat és a világot át-fogó ökumené elé. Ebben a szolgálatban járva lett naggyá, igazi értékke az, amit — Isten kegyelméből — egyházáért, a magyar protestantizmusért, magyar hazánkért, népünkért, a világkeresztyénség lelkiismeretének ébresztéséért s egyik legszentebb emberi ügyünkért: a békéért eddig elvégezhetett.

Dr. Vámos József

## A keresztyén szolgálat ekklesiologiai összefüggései

– Székfoglaló előadás –

Mély tisztelettel és őszinte hálával mondok köszönetet a magas kitüntetésért, amelyben a Főtisztelendő Kar, a magyarországi evangélikus egyház elnökségének javaslatára engem a mai napon részesíteni szíves volt. Határozatukkal nagy örömet szereztek nekem, mert abban, meggyőződésem szerint, nemcsak az a testvéri jó viszony jut kifejezésre, amely az Augustana és Helvetica confessio egyházait hazánkban egymáshoz fűzi, hanem az a jóindulat is, amellyel Önök, Főtisztelendő Uraim, közel másfélévtizedes együttműködésünk során közös törekvéseinkhez felajánlott szerény hozzájárulásomat minősítik. Együttműködésünk egyik alapvetően fontos célkitűzése volt ebben az időszakban — és hiszem továbbra is az — az egyházainkban folyó teológiai kutató munka testvéri eszmecsere útján való továbbvitele, közös felismeréseink konzekvenciáinak érvényesítése. Engedjék meg, hogy ezt az alkalmat felhasználva megpróbáljam összefoglalni, miben látom én egyházaink teológiai fáradozásainak közös eredményeit. Egyben szeretnék néhány olyan időszakú feladatról is említést tenni, amelyek közös figyelmünket igénylik.

### I.

A magyar protestáns teológiai gondolkodást századunkban a christológiai aspektus érvényesülése jellemzi. Az első világháború időszakától kezdődően a magyar evangéliumi egyházak figyelme — a kontinentális teológiai irányzatok alakulásától nem függetlenül — megújult érdeklődéssel fordult Isten Igéje felé. A Sola Scriptura reformátori elvének reipristinációjából fakad egyházi nemzedékünknek az atyák bizonyosságté-

lével megegyező felismerése: *A teljes Írás Krisztusról tesz bizonyosságot*: „... Akiben van a mi váltságunk az Ő vére által, a bűnöknek bocsánata az Ő kegyelmének gazdagsága szerint, amelyet nagy bőséggel közölt velünk minden bölcsességgel és értelemmel. Megismertetvén velünk az Ő akaratának titkát és az Ő jökevede szerint, melyet eleve elrendelt magában, az idők teljességének rendjére nézve, hogy ismét egybeszerkeszt magának mindeneket a Krisztusban, mind amelyek a mennyekben vannak, mind amelyek a földön vannak.” (Ef 1 : 7–10).

Az ígét hallgató, ígét olvasó gyülekezet számára a Biblia új felfedezését jelentette az *üdv történeti szemlélet* térhódítása és ennek nyomán Isten elvégzett jóakarátának új megértése, amelyet kijelentett, véghezvitt és munkál Jézus Krisztus által. Krisztus missziója, az Atyától vett megbízata és e világért végzett szolgálata lett az Ige megértésének, az egyház önértelmezésének, a keresztyén egzisztencia és szolgálat új megértésének eligazító szempontja, vezérmotívuma. A krisztológiai szemlélet ily módon való érvényesülése csodálatosan megtermékenyítette az egyházainkban folyó teológiai munkát és meggazdagította keresztyén életünket. Egyházaink, sőt a magyar evangéliumi keresztyénség, szinte egy közösségben részesült ezekben a kegyelmi ajándékokban, ezért egyek vagyunk az ajándékokért való hálaadásban is.

A teológiai kutatás területén így vált közösen munkált feladatunkká a szolgálat teológiájának kidolgozása. E munka során nyert felismeréseinkről egyező értelemben tudunk számot adni. Engedjék meg, hogy a leglényegesebbnek tartott tételekre utalhassak:

1. Az a szolgálat, amelyről a keresztyén egyházban szó van, elsősorban Jézus Krisztus szolgálata: e világ megváltása, amelyre az Atya az Ő örök tanácsában Egyszülött Fiát elhívta. A teljes Szentírás arról tesz bizonyosságot, hogy Krisztus szolgálatát elvégezte, a bűn és a halál hatalmát megtörte. Az evangélium erről az örömdetes eseményről azért tudósít úgy, mint befejezett múltrol, folyamatban levő jelenről és anticipált jövődőről, mert véges emberi értelmünkkel nem tudjuk megérteni, kifejezni és alkalmazni Isten országának idői kategóriáit.

2. Az evangélium meghallása nemcsak az örömdetes hír tudomásulvételét, a megváltó kegyelem elfogadását jelenti, hanem egyben elkötelezés is. A tanítványokat Krisztus elküldi: „Elmenvén azért, tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében, tanítván őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam néktek és ímé én telveitek vagyok minden napon a világ végezetéig” (Mt 28 : 19—20).

A tanítvánnyá tétel feladata a krisztológiai kiinduló pont alkalmazásával új értelmet nyer. Ennek megfelelően a század első felében, hazánkban is kibontakozott ébredési mozgalmak missziós, evangélizációs fogalom-készletét át kellett értékeljük:

A misszió Krisztus megváltó munkájából deriválandó tevékenység. A megterés, a Biblia szerint, nem meghatározhatatlan, amorf élmény. Mindazok, akik megternek, Krisztushoz térnek meg, Krisztust kell kövesék és meg kell tartásuk mindazt, amit Krisztus parancsolt tanítványainak. A Krisztus parancsolatai iránti engedelmség pedig azt követeli, hogy a megtértek betagozódnak az Úr gyülekezetébe, szolgáló közösségébe és maguk is részeseivé váljanak Krisztus megváltó munkájának. Ily módon a Krisztushoz való megterés együtt kell járjon az embernek emberhez való megterésével. Az intertestamentális kort lezáró, az újtestamentumi korszak küszöbén felhangzó prófécia, Keresztelő János igehirdetése éppen azért, mert felismerte az Ige testté lételét, megterésre hív, és prófécija szerint a megterés, az embernek emberhez való viszonyában kell gyümölcsöt teremjen: „Akinék két köntöse van, egyiket adja annak, akinek nincs és akinek van eledele, hasonlóképpen cselekedjék” (Lk. 3 : 11).

Hasonlóképpen félreérthetetlen Krisztus követelése, aki az istentisztelet parancsolatával együtt elvárja követőitől, hogy engedelmeskedjenek az emberszeretet törvényének: „Szeresd az Urat a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és nagy parancsolat. A második pedig hasonlatos ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat” (Mt. 22 : 37—39). Az Ő akarata, hogy az Iránta való szeretet a felebaráti szeretetben gyümölcsözők. Az utolsó ítélet alkalmával az emberszeretet törvénye iránti engedelmség lesz a választóvonal: „Akkor ezt mondja a király a jobb keze felől állóknak: Jertek, én Atyámnak áldottai, örököljétek ez országot, amely számotokra készített a világ megalapítása óta. Mert éheztem és ennem adtatok, szomjúhoztam és innom adtatok, jövevény voltam és befogadtatok engem... Bizony mondom nektek, amennyiben megcselekedtétek eggyel az én legkisebb atyámfiai közül, énvelem cselekedtétek meg” (Mt. 25 : 34 kk).

3. Ezek a Bibliából nyert felismerések összegeződtek a szolgáló egyház teológiai koncepciójában, amelynek a kikristályosodása mindkét hitvallás közösségében egyidejűleg, egymást segítve haladt előre. A reformátori gyökéretű föderál-teológia reminiscenciáit idézve felújult és térhódított a gyülekezetekben az a felismerés, hogy az egyház Krisztus szolgálatának eszköze. Ezért a keresztyén életnek és szolgálatnak nincs

egymástól elkülöníthető, egymással szembe állítható horizontális és vertikális aspektusa.<sup>1</sup> Az ember szolgálata Isten tiszteletéből fakad. Isten tiszteletétől pedig elválaszthatatlan az ember ügyének a szolgálata. A hívő élet istentiszteletének és emberszolgálatának igazi dimenziói üdvtörténeti távlatuk, Krisztus váltságművében gyökereznek.

Örömdetes tény, hogy mindezeket a tételeket az igét hallgató gyülekezet ma már egyházainkban Loci Communes-ként tartja számon. Ebben az összefüggésben szeretnék emlékeztetni az egyházunkban folyó teológiai munka néhány sajátosan új vonására.

Ilyen új vonás például a magyar protestáns teológiai gondolkodás viszonylagosan megnövekedett nagykörűsödése, önállósága. A korábbi emberöltők során egyenesen kötelező volt a külföldi, elsősorban német teológiai irányzatok nyomkövetése. Sőt, a magára valamint is adó igehirdető „külföldi szerzők nyomán” dolgozott. Távrolról sem azt akarom ezzel állítani, hogy a magyar protestáns teológia egyedülálló és úttörő eredményeket ért el az utóbbi két évtizedben. Hiszen egymással kölcsönhatásban, de egymástól függetlenül is, szimultán módon, a legkülönbözőbb egyházakban Isten Lelke hasonló látást munkált. Viszont azt joggal állíthatjuk, hogy a magyar protestáns teológia a mai nemzedék életében a feltett kérdésekre a választ elsősorban maga akarta kiolvasni Bibliájából. Szituációja is erre készítette. A neki feltett kérdésekre ugyanis nem várható másoktól választ: sem az előtte járt nemzedéktől, sem a világ más pontján élő keresztyénektől.

Hasonlóképpen jellegzetes vonás a magyar protestáns teológia egyháziassága. Az Írás Krisztushoz kötöttségéből következik annak egyházhoz kötöttsége. Ezért a keresztyén teológia az egyház teológiája: szoros kapcsolatban áll a gyülekezet életéhez és szolgálatához. Ez a körülmény élesen megkülönbözteti a hazánkban folyó teológiai fáradozásokat attól az akadémikus, absztrakciók világában mozgó teológiai kutatástól, amely bizonyos ökumenikus teológiai munkálatokra és a nyugat-európai teológiai irányzatokra olyannyira jellemző. Itt van egyébként a magyarzata teológiai gondolkodásunk hitvallásos kötöttségének is. Egyházaink Isten igéjének megértésében, bizonyosságtételük elmondásában nem nélkülözhetik az atyák útmutatását és bizonyosságtételét.

## II.

A szolgálat teológiája egyházaink életét formáló, bizonyosságtételét meghatározó tényezővé vált. Gyümölcsözését egyebek mellett az alábbi tények igazolják:

1. Egyházaink állást foglaltak a hazánkban végbe ment forradalmi, társadalmi átalakulás ügye mellett és ezzel együtt állást foglaltak a társadalmi igazságosság érvényesítéséért, a békés egymás mellett élés elvének megvalósításáért folyó világméretű küzdelemben is. Ennek az elvi döntésnek a konzekvenciájaként egyházaink együttműködést vállaltak azokkal az erővel, amelyek társadalmunk és az emberiség humanisztikus célkitűzéseinek a megvalósításáért küzdenek.

2. A marxista—keresztyén konfrontáció kérdésében a nyugati hemiszférán kialakult modellektől eltérve új útra léptünk, amelynek irányát nem a világnézeti elmentétek szembeállítás, vagy a szekuláris világgal szembeni önvédelem szabja meg, hanem a szolgálatra való készség. Gyülekezeteink körében tért hódít az a felismerés, hogy az evangélium proklamációja nem jelenti a keresztyének uralmi igényeinek proklamálását. Ellenkezőleg, az evangélium a világ iránti szolidaritásra, az emberért való felelősség elvállalására kötelez.

Meglepőek e dialógus eredményei, mint ahogy meglepő az a tény, hogy a szolgálat útja — a keskeny út — járható. Az egyházaink és a marxista ideológia alapján álló társadalom közötti konfrontáció nem igényli a keresztyénektől elvi, teológiai bázisuk feladását, viszont a keresztyén hitből fakadó, erkölcsi normák betartása az emberi magatartás, az életvezetés, a munkaerkölcs, a közösséghez való viszony területén, a családi élet tisztaságának megőrzése, a gyermekáldás vállalása — a keresztyén gyülekezet tagjai számára megbecsülést biztosít a szekuláris társadalomban is.

3. *Egyházaink résztvettek a KBK megalapításában és teológiai munkájának, akcióinak kibontakoztatásában.* Az újkori ökumenikus mozgalmak sorában a legjelentősebbnek tartjuk ezt a vállalkozást, amelynek keretében egyházaink nagymértékben hozzájárultak a keresztyén szociáletika kimunkálásához és az annak megfelelő magatartás, keresztyén cselekvés szorgalmazásához.

4. *Egyházaink a nemzetközi egyházi élet területén következetesen képviselték az ökumenizmus krisztológiai értelmezésének gondolatát.* Minden jel arra vall, hogy a „Life and Work” vonalán, tehát a Krisztus indulatától vezetett szolgálatok útján halad előre körünkben a megosztott egyházak egymással való közösségének megépülése. Közvetve és közvetlenül egyházaink, a magyar protestantizmus teológiai munkája és bizonyágtétele ehhez kívánt hozzájárulni.

5. Végül arra szeretnék utalni, hogy a szolgálat teológiája gyümölcsözőt az *egyház evangéliumi rendjének újrátgondolása területén is.* Ezekben a fázisokban mindkét egyházat a krisztológiai szemlélet érvényesítése vezette. Az evangélikus egyház új törvénykönyvének a Praeambulum a ember ügyének diakóniai szolgálatát tekinti kiindulópontnak, amelyből fakadnak az egyház rendjét, szolgálatát meghatározó szabályok. Hasonlóképpen a magyarországi református egyház zsinata által 1967-ben — közel egy évtizedes előkészítő munka után — megalkotott törvénykönyv ennek az egyháznak az első olyan jogalkotása, amely következetesen a szolgálat egyház teológiai koncepciójára épült fel.

### III.

A közös teológiai munkánkról és ennek eredményéről való háládatos megemlékezés nem lenne teljes, ha nem esnék szó a további együttműködés szükségességéről. Ebben a vonatkozásban — e megtisztelő alkalommal élve — olyan problémákra szeretném irányítani szíves figyelmüket, amely meggyőződésem szerint sürgetően időszerű és tőlünk közös erőfeszítéseket igényel. *A keresztyén szolgálat ekklesiológiai összefüggéseinek problémáiról van szó.*

Az elmúlt negyedszázad során bőszegesen nyílt alkalmunk arra, hogy a keresztyén szolgálatról való felismeréseink, hitbeli teológiai gyökérzetére rámutassunk.

Antagonistáink szerint ugyanis ezeket a felismeréseket a szituáció szülte és azok az egyház érdekeit eláruló alkalmazkodás álcázására szolgálnak. Meg van írva, hogy a keresztyén — modern kifejezéssel élve — közbüntényesként, ne szenvedjen. Viszont tartsa kiváltságnak, ha Krisztusért szenved! „... Senki se szenvedjen közületek mint gyilkos, vagy tolvaj, vagy gonosztevő, vagy mint más dolgába avatkozó, ha pedig mint keresztyén szenved, ne szégyelje, sőt dicsőítse azért az Istent” (I Pét. 4 : 15—16). Egyházainkban Krisztus követőinek a lelki békeségét ez a meggyőződés őrizte a hidegháború leggonoszabb éveiben, amikor az ember ügyében elfoglalt álláspontunk miatt számos nyugati keresztyén kör részéről, egyáltalán nem keresztyéni bí-

rálatok cégtábláivá váltunk.<sup>2</sup> Ma a helyzet lényegesen változott. Előttünk azonban mindig nyilvánvaló volt hogy a keresztyén emberszolgálat motívumának a kérdésében nem a disputa dönt, hanem a szolgáló egyház bizonyágtétele az evangélium iránti hűségéről. A magyar evangéliumi keresztyénség teológiai gondolkodásának, lelki arculatának elfogulatlan vizsgálója lehetetlen, hogy ne találkozzék ennek a hűségnek a jeleivel.

A keresztyén szolgálat teológiai alapjainak feltárásán való további munkálkodásra nem az egyház társadalmi elkötelezettségének igazolása készítet bennünket, hanem az a felismerés, amelynek a hangoztatásából kiindultunk: a szolgálat, amelyről szó van az egyházban, elsődlegesen Krisztus tette, cselekvése.

Ebből következik ugyanis, hogy a keresztyén emberszolgálat teológiai gyökerére való utalás nem korlátozódhatik a Bibliából kivont erkölcsstani követelmények számbavételére, hangoztatására. (A keresztyén ember istentisztelete és emberszolgálat nem olyan cselekvés, amelynek alanya a hívő ember volna, aki a Bibliából desztillált szabályok szem előtt tartásával maga betölthetné az istentisztelet és emberszeretet parancsolatát.) A cselekvés alanya Krisztus. A keresztyén ember nem közvetlenül, hanem közvetve, mégpedig az egyház közösségében válik Krisztus megváltó munkájának részévé. A reformátori teológia félreérthetetlenül tanítja, hogy Isten örök tanácsában Krisztust választotta el a megváltás művének végrehajtására. „Öbenne van a mi váltságunk az Ő vére által” (Ef 1 : 7). Krisztus elhívásának másodlagos módon az egyház a részese: „amely az Ő teste, teljessége Őnéki” (Ef 1 : 23). A hívő individuum csak harmadfokon, az egyház közösségében részesedhet Krisztus szolgálatában. Mindebből nyilvánvaló, hogy az egyház fogalmának a bekapcsolása a keresztyén szolgálat teológiájának a struktúrájába nem pragmatikus megfontolások eredménye. *A Kijelentés közli velünk, hogy a keresztyén szolgálat letéteményese az egyház.* Ezért és ily módon kell az ekklesiológiát a keresztyén szolgálat szempontjából időszerű és jelentős problémának tekinteni.

*Az egyik feladat, amelynek közös vállalására tisztelettel javaslatot teszek, az egyházzól szóló reformátori tanítás bibliai alapon történő továbbfejlesztése annak érdekében, hogy a krisztológiai kiindulópont alkalmazásával, tehát a keresztyén szolgálatról nyert felismerésnek érvényesítésével közelíthessük meg az egyház titkát.* Ennek a feladatnak az aktualitását a fentiek mellett az alábbi megfontolások igazolják:

A reformáció korának ekklesiológiája nemcsak felélelítésre, hanem továbbfejlesztésre is szorul. A reformátor atyák figyelme elsősorban és szűkséggéppen a római katolikus egyházban deformálódott, Bibliától eltért ekklesiológia bírálataira irányult.

A felvilágosodás, a racionalizmus és a liberalizmus szellemi áramlatai, a protestantizmus egyházértelmezését befolyásolták és a reformáció biblikus egyháztanát elhomályosították. Szinte azt mondhatnók, hogy a praereformátorikus és nem protestáns keresztyén tradíció hűségesebben őrizte azt a kijelentést, amely szerint az egyház feje Jézus Krisztus és ezért az egyház, amely Krisztusnak teste, celestiális test. Ezzel szemben a racionalizmus és liberalizmus hatására a protestantizmus területén tért hódított az a szemlélet, amely az egyházat olyan vallásos egyesületnek tekintette, amelynek erkölcsnemesítő hatására a társadalomnak is szüksége van.<sup>3</sup>

A szekuláris világnak az egyház eredetéről és természetéről alkotott — természetszerűen a keresztyén teológiától eltérő — képe, az egyháztörténet során, az egyház önértelmezését nem befolyásolta.<sup>4</sup> Sokkal inkább befolyásolták azok a vallásfilozófiai és ébredési

irányzatok, amelyek *közvetlenül* hatottak a keresztyén teológiára. Ilyen pl. a Sören *Kierkegaardra* visszavezethető egzisztencializmus, amelynek mind a német *Heidegger* és *Jaspers*, majd a francia *Jean Paul Sartre* által képviselt ateisztikus irányzata, mind pedig a *Gabriel Marcel* által képviselt keresztyéni ága elutasítja, vagy élesen bírálja az egyházat, mint instituciót.<sup>5</sup> A másik tényező, amelynek kihatása számottevően érintette a protestáns közösség egyházlátását a 19. században megindult és hazánk területén éppen a századunk közepén kulminált ébredési mozgalmak sorozata. Lehetetlen elvitatni e mozgalmak egyházkritikájának jogosultságát. Az egyházi institúció megmerevedése, lelki elsőkélyesedése és a krisztusi szolgálatban való megérőtlenedése igazolja ezt a bírálatot. Ugyanakkor nem lehet elvitatni azt a tényt sem, hogy ezek előtt a mozgalmak előtt általában nem az egyház megújulásának a látomása lebegett. Igazában az egyháztól lemondtak és annak egyesületi közösséggel való pótlására törekedtek. Azért kétségtelennek tűnik előttünk, hogy a hazai ébredési mozgalmak kihatásai inkább az egyháztól való elidegenedéshez, semmint az egyház iránti szeretet és felelősség fokozásához járultak hozzá.<sup>6</sup>

Az egyesületi keresztyénség és az egyházak ellentétei kontinensünkön ma már általában barátságos kompetitívá szelődültek, vagy békés egymás mellett élésbe torkolltak. (Pl. némely nyugatnémet egyházi területen. „in, mit aber nicht unter der Kirche”, az együttélés rendező elve.) Latens állapotban azonban az elidegenedés nyomai külföldön is hazánkban is még megvannak és teljes feloldásra várnak. Ez a feloldás nagymértékben előrehaladt éppen azzal, hogy egyházaink igehirdetése a Krisztus nevében való emberszolgálat ügyében mélyebben megértett evangéliumot hirdetett, mint a legújabbkori ébredési mozgalmak evangélizációja. Ez az igehirdetés úgy hív Krisztushoz, hogy egyben az embert a világgal való szolidaritás vállalására szólítja fel.

Egyházaink igehirdetése ugyanígy középpontba kell állítsák az evangélizáció által elfelejtett másik tanítást is: az *egyháztól szóló kijelentést*. „... Senki sem mehet az Atyához, hanemha én általam” — mondja Urunk (Jn 14 : 6). Ez azt jelenti, hogy aki Istent keresi, annak Krisztust kell követnie. Viszont aki Krisztust követi, annak Krisztus egyházához kell csatlakoznia. Az Ige testté lételének csodája folytán az emberi történelemben belépett Isten jelenléte ebben a világban, érzékelhetően, kézzelfoghatóan manifesztálódik az egyház valóságában: „mert az egyház Krisztus teste, teljessége Önéki” (Ef 1 : 23).<sup>7</sup>

Teljes figyelmet kell szenteljünk a páli teológia „*so-ma tou christou*” fogalmának — annak érdekében, hogy a Krisztushoz való megtérésre hívó üzenet egyet jelentsen az egyházzal való hívással; az egyház iránti szeretetben, felelősségben és hűségben való megújulással Urunk, aki földi életének napjaiban helyhez, időhöz kötött konkrét megbízásokat adott tanítványainak, ma is él és ma is Ő szabja meg a keresztyén misszió időhöz, helyhez kötött feladatait. Előttünk úgy tűnik, hogy ez a feladat ma, a mi nemzedékünk életében, a keresztyének Krisztushoz való megtérésének a munkálása<sup>8</sup>. (Egyben az is meggyőződésünk, hogy az emberiség sorsának alakulása mélyen összefügg ennek a misszióknak a sikerével: vajon a keresztyén egyházak engedelmeskednek-e az ember ügyében Krisztusnak?) Ebben az összefüggésben kell elhelyezni az egyház iránti felelősségben, szeretetben, hűségben való megújulás igényét. Ennek az igénynek a motívuma nem valamilyen gyermekkori emlékekből táplálkozó remiszencia, nem is a szekuláris világgal való szembe-helyezkedés vágya, hanem az a szolgálat, amelyet

Krisztus bizott a világgal az egyházra. Végső fokon tehát az egyház iránti szeretet indítéka Krisztus. Aki Krisztust szereti, az egyházat kell szeresse. Ez az egyház nemcsak általában és eszmeileg az *Una Sancta Ecclesia*, hanem valóságosan, az evangélikus testvérek számára Krisztus magyarországi evangélikus egyháza, a református testvérek számára Krisztus magyarországi református egyháza. Arról vagyok meggyőződve, hogy elsősorban egyházaink úrvacsorával élő tagjait kell elérje a valamikori evangélizációk által elfelejtett bibliai tanítás a keresztyén szolgálat elkötelezéséről, és ezzel összefüggésben a szolgáló egyház iránti felelősségéről.

A tanítvánnyá tétel feladata és a tanítvánnyá lével folyamata Isten ígéje szerint a *sákramentumokhoz kapcsolódik*. „Elmenvén tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvé őket az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében” (Mt 28:19). A szent keresztség sákramentumát az apostoli bizonyosságtétel, az ösgyülekezet gyakorlata alapján úgy értékeli az egyház, mint a Krisztus testébe való betagozódás Lélektől vezetett szent, misztikus eseményét. Az Úri szent vacsora pedig a Fővel, Krisztussal való közösség megélésének kifejezése és eseménye. A keresztségről szóló tanítás tekintetében a különböző egyházak között nincsenek éles ellentétek. A gyermekkeresztség és a felnőttkeresztség gyakorlatát valló egyházak közötti divergencia sem végzetesen súlyos, hiszen a gyermekkeresztség gyakorlatának őse mégiscsak a felnőtt keresztség volt. Annál élesebbek az úrvacsorai tanban jelentkező ellentétek. Az egyes egyházak közötti tanbeli és tradícióból eredő különbözőségek éppen az úrvacsorai tanban összegeződnek és az egyes egyházak különállása az úrvacsorai közösség elkülönült gyakorlatában demonstrálódik. Ezért érthető módon az újabbkori ökumenikus mozgalom rendkívül, nagy erőfeszítéseket tett az „asztal-közösség” helyreállítására. Számottevő eredmény nélkül! Annak ellenére, hogy az ellentétek áthidalására irányuló törekvések ma már nem szorítkoznak csak a tanbeli különbözőségek akadémikus területére, hanem új összefüggésekben is vizsgálják a problémát. Ezek az új összefüggések döntően a korrall, a világgal való konfrontációból adódnak. Így pl. az EVT „Hit és Egyházszervezet” bizottsága legutóbbi löweni ülésén 1971-ben „Az egyház egysége és az emberiség egysége” téma alá rendelte a sákramentumokkal kapcsolatos vizsgálódásait is. A löweni beszámoló szerint: „Bár a teológusok komoly erőfeszítéseket tesznek olyan formák megtalálására, amelyekben a sákramentumok korporatív és missziói jellegzettségének új megértése összekapcsolódik a világban végzendő hatékony cselekvés új kötelezettségével — mégis e teológiai munka eredményei eddig nem csapódtak le olyan fogalmi meghatározásokban, amelyeket a keresztyének többsége elfogadhatna és a gyakorlatba átültethetne” (Löwen, 1971. 56. old). A löweni jelentés áttekintést ad a „Hit és Egyházszervezet” osztályának az uppsalai nagygyűlés után végzett ilyen némű munkálatairól. Ezt az összefoglalást áttekintve, azt kell mondanunk, hogy e fáradozások során az Úri szent vacsora sákramentumának értelmezésében meghatározó jelentőségű maradt az *egység szempontja*.

Az eucharisziát elsősorban úgy értelmezik, mint az egység sákramentumát. Meggyőződésem szerint a sákramentum krisztológiai, pneumatológiai értelmezésének előtérbe helyezése jelenthet a sákramentum titkának mélyebb megértése felé vezető úton előrelépést. Ilyen meggyőződéssel és ilyen értelemben teszek javaslatot arra, hogy egyházaink saját igemegértésük vonalán haladva, de mégis egymással közösségben maradva vállalkozzanak új, közös erőfeszítésekre az

*eucharistia bibliai értelmének teljesebb feltárása érdekében.*

Erre a javaslatra bátorít fel a magyarországi evangélikus egyház körében folyó teológiai kutatás iránya, számos eredménye. Ismeretes, hogy az új evangélikus Agenda milyen széles körű tanulmányi munkára épült és hogy az istentisztelettel kapcsolatos elmélyült teológiai kutatás ma is tovább folytatódik a gyakorlati teológiai szakcsoport keretében.

A krisztológiai alapvetésű diakóniai teológia kifejtése a magyarországi evangélikus egyház teológiai fáraozásainak hosszabb idő óta hangsúlyos törekvése és ebben a folyamatban méltán tarthatjuk kiemelkedő eredménynek D. Káldy Zoltán püspök úr bratislavai díszdoktori értekezését, vagy az ez évi országos lelkeszkonferenciákon tartott előadását. E krisztológiai kiindulású diakóniai teológia eredményei jutnak kifejeződésre a Lutheránus Világszövetség eviani nagygyűlésére készített magyar hozzászólásban is. Ez a tanulmány igen tanulságos módon mutatja fel az összefüggést egyfelől Krisztus küldetése és az egyház szolgálata, másfelől az úrvacsora és a diakónia között. Eszerint az úrvacsora a Krisztus küldetésében járó gyülekezetet a világban végzendő szolgálatra készíti fel.

\*\*\*

A hívő értelem számára megragadható-e és miben áll a Verbum visibile, a kiabrázolt Ige titka? János 12:20—26-ban a következőket olvassuk: „Néhány görög is volt azok között, akik felmennének, hogy imádkozzának az ünnepen: ezek azért a galileai Bethsaidából való Filephez mentek és kérték őt, mondván: Uram, látni akarjuk a Jézust. Megy pedig Filep és szóla Andrásnak és viszont András és Filep szóla Jézusnak. Jézus pedig felele nekik, mondván: Eljött az óra, hogy megdicsőíttessék az Embernek Fia. Bizony, bizony mondom néktek: ha a földre esett gabonamag el nem hal, csak egymaga marad; ha pedig elhal, sok gyümölcsöt terem. Aki szereti a maga életét, elveszti azt; és aki gyűlöli a maga életét e világon, örök életre tartja meg azt. Aki nékem szolgál, engem kövessen; és ahol én vagyok, ott lesz az én szolgám is; és aki nékem szolgál, megbecsüli azt az Atya.”

„Uram, látni akarjuk a Jézust” — ebben a kérdésben Krisztus vizibilitásának, láthatóságának az igénye jelentkezik. A meglepő válasz Krisztus *áldozatára* utal („... eljött az óra, hogy megdicsőíttessék az Embernek Fia... Ha a földre esett gabona mag el nem hal, csak egymaga marad; ha pedig elhal, sok gyümölcsöt terem”). Ugyanakkor Jézus felszólítja tanítványait, hogy kövessék őt („aki nékem szolgál, engem kövessen”). Nyilvánvaló, hogy *Krisztus követése* a Krisztus-esemény teljességében — Krisztus születése, élete, váltság-halála és feltámasztása — értendő és érthető. A Krisztus-eseményben is centrális helyen Krisztus áldozata, váltság-halála áll. Krisztus szolgája, aki Őt követi, *Krisztus áldozatának érdemében részesedik*.

Krisztus mindenütt jelen van, mert kijelentette és megígérte: „Imé, én tiveletek vagyok minden napon a világ végezetéig” (Mt 28:20). Krisztus mindenütt jelenlétével kapcsolatosan a központi probléma Krisztus vizibilitása, mégpedig a szónak nem egyszerűen horasztikus, hanem eseményt, történést jelentő értelmében. Ahol Isten Lelke által megadatik, hogy az emberek Krisztust kövessék, ott Krisztus váltságműve megy beteljesedésbe a világban, hiszen Krisztus követői az Ő áldozatának érdemében részesednek. A megfeszített Jézus (aki a feltámasztott Krisztus) él tovább övéiben: Krisztus láthatóvá válik ezen a földön. A teljes Írás bizonyágtétele, Krisztus szavai, a keresztyén

hívő tapasztalat megerősíti ezt az állítást! Lehetséges az, hogy a bűntől megrontott emberek Krisztust követve, a Lélek ereje által lényegileg változnak meg, új minőséget nyernek, fiakká válnak. („Kibocsátotta Isten az Ő Fiának Lelkét a ti szívetekbe, aki ezt kiáltja: Abbá! Atyám!” Gal 4:6). „... akiket Isten Lelke vezérel, azok az Istennek fiai” (Róm 8:14). Ez az *átlényegülés*, vagy ha úgy tetszik *átminősülés*, még más szóval *újjáteremtés* teszi lehetővé, hogy az ember így valljon önmagáról: „Élek pedig többé nem én, hanem él bennem a Krisztus” (Gal 2:20). Így válik lehetővé, hogy emberekkel szemben az apostol ezt a követelést támasztja: „Az az indulat legyen bennetek, amely volt a Krisztus Jézusban” (Fil 2:5).

A szerzetési igéknek, általában az Írás idevonatkozó közléseinek exegetikai vizsgálata, bibliai-teológiai értelmezése megengedi-é, hogy a *jegyek átváltozása* helyett a Krisztus testébe való betagolódás, a *Krisztus testévé* válás fent leírt folyamatára irányítsuk figyelmünket? A jegyek átváltozása Krisztus reális prézenciájának problémájára próbál magyarázatul szolgálni. Krisztus reális prézenciájának megragadásához éppen a Krisztus testébe való betagolódás, a Krisztus testévé válás folyamatát vizsgálva érkezzünk el. Így a jegyek átváltozása, ill. a Krisztus testévé válás nem a teológiai, ill. antropológiai kérdésfelvetés alternatívája, hiszen ez utóbbinál is a Krisztus-esemény és annak döntő szakasza, Krisztus váltság-halála áll a középpontban.

Az én válaszom a fenti kérdésre feltétlenül igenlő. Nem bocsátkozhatom részletes fejtegetésekbe ez alkalommal, csak utalok néhány exegeta megállapítására. *I. Kor 10:16—17*: A hálaadásnak pohara, amelyet megáldunk, nem a Krisztus vérével való közösségünk-é? A kenyér, amelyet megszegünk, nem a Krisztus testével való közösségünk-é? Mert egy a kenyér, egy test vagyunk sokan; mert mindnyájan az egy kenyérből részesedünk. *I. Kor 12:27*: Ti pedig a Krisztus teste vagytok és tagjai rész szerint. *I. Kor 6:15*: Nem tudjátok-é, hogy a ti testeitek Krisztusnak tagjai? *Gal 2:20*: Élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus. *Jn 15. rész*: Én vagyok az igazi szőlőtő...

Eduard Schweizer zürichi teológiai professzor szerint a *soma* elsődlegesen a Názáreti Jézus személyiségét jelenti. Az úrvacsora szerzetése alkalmával elhangzó magyarázó szó: „ez az én testem” (Mk 14:22 par) mindenekelőtt a Jézus személyét határozza meg, aki a halálba megy és odaadja magát övéiért. A hangsúly azonban azon van, hogy Jézus testét tudatosan adja oda áldozatul. Az *I. Kor 11:24*-ben is kenyérhez fűződő értelmező szavak (touto mou estin to soma) hangsúlyba nem a substancióra, hanem a *hozzáfűződő akcióra* esik. Ugyanúgy mint a Jézus vérenek említése esetében is. A *soma* tehát nomen actionis-ként a megjelölt cselekvés folyamatát kifejező főnév. (Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament begründet v. G. Kittel, hrsg. v. G. Friedrich, VII. kötet 1065. lap, Schweitzer, E.: soma).<sup>9</sup> Hasonló álláspontot fejt ki Heinrich Rendtorff, NTD 63. k. (7. kiad. 1955), de erről beszél Heinrich Schlier is, Der Brief an die Epheser, Ein Kommentar. Patmos-Verlag-1962. (94. k. lap).

\*\*\*

A sákramentumok krisztológiai értelmezése, közelebbről az eucharisztianak mint a szolgálat sákramentumának a megértése, új felismerések lehetőségét nyitja meg. Példának okáért:

Az ökumené közösségét évek óta foglalkoztatja a gyülekezet missziói struktúrájának kérdése. Miután a Krisztus közösségében élő egyház struktúrája a Főben adott, Krisztus által meghatározott sákramentális kö-

zösség, a missziói struktúra felismeréséért folytatott fáradozásokhoz csak a sákramentum új megértése nyújthat segítséget. Káldy püspök úrnak, az egyház diakóniai szervezetéről, strukturáltságáról szóló fejtegetése szorosan kongruens azzal az igénnyel, amelyet én ez alkalommal sakramentális megalapozottsággal fejtek ki. Az eucharisztia krisztológiai értelmezése valóban lehetővé teszi, hogy Krisztus küldetését, az egyház misszióját, a konkrét gyülekezet életét és a hívő keresztyén ember szolgálatát egységben láthassuk. Egységes misszió struktúra látomása bontakozik ki szemünk előtt, amely így funkcionál: Isten Lelkének vezetése mellett, az Ige hirdetése nyomán történik a Krisztus testébe való betagolódás eseménye<sup>10</sup>, amelynek eredményeként részesedhetik a hívő Urának istentiszteletében és emberszolgálatában: a megváltás munkájában.

Még egyetlen példát: az egyházainkban megújuló igeismeret nyitotta fel szemünket annak meglátására, hogy a sákramentumok kiszolgáltatása, egyházainkban nem kielégítő. A népegyházi gyakorlat számára szinte csak népszokás a sákramentumokkal való élés. Sürgetően szükséges, hogy a szent keresztségben valóban a Krisztus testébe való betagolódás, az úri szent vacsorában pedig a szolgáló Krisztussal való közösség eseményét lássuk. Konkrétan a konfirmáció ügyére gondolok, amely nyilvánvalóan a szent keresztség és az úri szent vacsora sákramentumához kapcsolódó egyházi szolgálat. Nem volna szabad melegelednünk azzal az igényvel, amely a népegyházi gyakorlat fenntartásának biztosítását követeli. Mélyebben fekvő problémákkal kell nyíltan szembenéznünk. A Krisztus testébe való bekezesztelkedés és a Krisztus szolgáló közösségébe való betagolódás Lélektől vezetett folyamatát nem megfelelő módon szolgáljuk azzal, hogy egy bizonyos életkorban mechanikusan konfirmáljuk gyermekeinket és ezzel őket — úgy mondjuk — Krisztus úrvacsorai közösségének tagjaivá avatjuk. *A konfirmáció problémájának mélyreható elemzése a harmadik feladat, amelynek közös munkálására mély tisztelettel javaslatot tesztek.*

Kontinensünkön a két hitvallás egyháza komoly erőfeszítéseket folytatnak a szószéki és úrasztali közösség helyreállításáért. Ezeknek a fáradozásoknak az eredményei a leuenbergi konferencia Konkordátum tervezetében előtűntek vannak és azokkal kapcsolatban külföldi hittestvéreink véleményünk nyilvánítását kérik. Mi áldást kívánunk ezekre a törekvésekre azzal az őszinte óhajtással, hogy bárcsak külföldi testvéreink is elnyerhetnék az egymással való testvéri közösség azon ajándékait, amelyekért mi Istennek hálát adunk. Mégis Káldy Zoltán főtisztelendő úrral együtt úgy gondol-

tuk, jó és hasznos volna, ha az elkövetkezendő hónapok valamelyik napján egyházaink vezetői, professorai és doktorai egybegyűlnének a nagygereszdi ekkleziában és kollokviumot tartva együtt hálát adnánk az egyházaink közötti testvéri közösségért, megújítanók az atyáink által kötött egyezséget, véleményyt közölnénk egymással a leuenbergi konkordátumot illetően és egyben megmutatnók közös feladatunkat a teológiai kutatás területén. Mély tisztelettel kérem erre az Ágenda listára a jelzett problémák felvételét is, abban a meggyőződésben, hogy a keresztyén szolgálat ekkleziológiai összefüggéseinek teljesebb feltárása hozzájárulhat egyházaink szolgálatának hatékonyságához — embertársaink javára, Isten dicsőségére.

D. Dr. Bartha Tibor

#### JEGYZETEK:

1. A prioritások rendjét keresve lehetetlen előtérbe helyezni az Ige szolgálatát úgy, hogy az Ige szolgálata ellentétbe kerüljön az ember ügyének a szolgálatával. A kettő szorosan összetartozik.
2. Mély tisztelettel gondolunk e ponton *Vető Lajos*, Krisztusban szeretett Atyánkra, munkatársaira, az előttünk Jártakra, akik a Krisztusnak engedelmeskedő döntés konzekvenciáit, a Krisztus akarát megérteni nem akaró bizonyos keresztyének dühét a maga teljes hevességgel elviselték, elhordozták, s velük együtt mi is elviseltük és elhordoztuk.
3. A racionalizmus és liberalizmus ekkleziológiáját és a vele szemben meginduló harc leírását I. E. *Hirsch*: *Die Geschichte der neueren evangelischen Theologie. V. Der Streit um den Kirchenbegriff*, 145—231.; valamint: *Trutz Rendtorff*: *Kirche und Theologie. Die systematische Funktion des Kirchenbegriffes in der neueren Theologie*. 2. Aufl. 1970. 27—63.
4. Mi tisztelettel tudomásul vesszük és örülünk annak, hogy hasonló respektussal veszi a szekuláris világ tudomásul a mi meggyőződésünket.
5. Az egzisztencializmus magatartására jellemző S. *Kierkegaard* kesői irataiban egyre erősödő támadása az egyház ellen: „Unwissenschaftliche Nachschrift” *Ausg. Hirsch*. 1957; továbbá: „Der Angriff” 1960.
6. Ez az elidegenedés nyilvánvaló előttünk. Nem azt jelentette, hogy a hívő keresztyének feladták keresztyén hitüket. Ellenkezőleg! Itt mélyebb hitre törekvő keresztyénekről van szó. Olyan keresztyénekről, akik a mélyebb hitre való törekvésükben hagyják el az egyházat.
7. Az új protestáns teológiában *Barth* Károly hívja fel először a figyelmet az egyház krisztológiai aspektusának a fontosságára. Tőle származik ez a méltán korszakalkotónak nevezhető mondat: „die Kirche . . . sekundäre Form seiner Existenz” azaz „az egyház Krisztus másodlagos létmódja”. *Kirchliche Dogmatik II/1*, 543. Ennek a gondolatnak klasszikus kifejtése található *Eduard Schweizer*: *Das Leben des Herrn in der Gemeinde und ihren Diensten*, 1946.; *D. Bonhoeffer*: *Sanctorum Communio. Dogmatische Untersuchung Soziologie der Kirche*, 1954.; valamint a legújabb alapvető krisztológiai művekben: *W. Pannenberg*: *Grundzüge der Christologie*, 1969. 386 k. *H. Dembowski*: *Grundfragen der Christologie*, 2. Aufl. 1971. 323 kk.
8. Bármilyen botránkoztatóan hangozzék, a legmélyebb meggyőződésem és meggyőződésünk szerint a keresztyén misszió központi feladata ma. ezen a földön a keresztyének Krisztushoz való megtérése.
9. A *soma* fogalom alkalmazása a keresztyén gyülekezetre nyilvánvalóan azért történik, mert ez a megjelölés juttatja legmélyebben kifejezésre az egyházak Krisztushoz való viszonyát. a vele való közösséget, a Tőle való függést és a Neki való eszközi alárendeltséget.
10. Vagyis a Krisztus testévé válás, a „transsubstantiatio” eseménye nem a jegyekben, hanem Krisztus követőiben.

## D. D. Káldy Zoltán evangélikus püspök köszöntője

A Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Elnöksége nevében testvéri szívvel, megbecsüléssel, igaz tisztelettel köszöntöm Főtiszteletű Püspök Urat!

Nemcsak a Magyarországi Evangélikus Egyház Elnökségének, és nem is csak az Evangélikus Theológiai Akadémia tanári karának volt a kívánsága az, hogy az Evangélikus Theológiai Akadémia a Főtiszteletű Püspök Urat tiszteletbeli doktorává avassa, hanem a Magyarországi Evangélikus Egyház közvéleményének, gyülekezeteinknek, gyülekezeti tagjainknak, s köztük lelkészeinknek. Egyfelől azért, mert gyülekezeteink, lelkészeink velünk együtt látták azt az óriási munkát, amit Püspök Úr végzett és végez. Látták azt az egyértelműséget; teológiailag, politikailag és egyházpolitikailag, amivel Főtiszteletű Püspök Úr szolgálatát végzi és felfigyeltek erre az egyértelmű, bátor, rizikókat vállaló, előremutató szolgálatra. Másfelől az evangélikus közvélemény az öröm pecsétjét látja ezzel a doktorátussal arra a jó viszonyra, arra a testvéri közösségre, amely a Magyarországi Református Egyház és a Magyarországi Evangélikus Egyház között fennáll. Sokan úgy látják, hogy az egy tömbből kinövő két ág; a református és az evangélikus ág, a reformációnak ez a két szép ága, amint egymásfelé hajol, erre akarják rátenni a pecsétet, hogy hajoljon még közelebb, legyen még melegebb a testvéri közösségünk, s legyen még gyümölcsözőbb.

Theológiai Akadémiánknak van egy anyakönyve, a „Theológiai Doktorok Anyakönyve”. Ebben az anyakönyvben fel vannak sorolva mindazok a doktoraink, akik „rite”, vagy „honoris causa” kapták az elmúlt években a doktorátust. A sorozatban az első Söderblom Nathan, volt uppsalai püspök, az ötvenedik a sorozatban D. Dr. Bartha Tibor püspök.

Mindannyian tudjuk, hogy Söderblom Nathan már 1914. novemberében, az első világháború megindulása után felhívta a figyelmet és kiáltványt adott ki a békéért, a háború áldozatainak segítésére. Utána pedig elindította azt az ökumenikus mozgalmat, amelyet ő egyáltalán nem látott ilyen l'art pour l'art, önmagáért való ökumenikus mozgalomnak, hanem ő úgy gondolta, hogy a keresztyéneknek össze kell fogniuk, hogy együttesen tudjanak bizonyosságot tenni szóval és cselekedettel a világban, a világért, az emberekért, a békéért, a nyomorúság legyőzéséért.

En úgy látom, hogy Bartha püspök úr a beteljesítője, továbbvivője, tartalmilag gazdagítója mind annak, amit Söderblom Nathan a maga korában gondolt. Ugyanígy látom az első helyen álló Söderblom nevét nagyon összekapcsolva az ötvenedik doktorunkkal, Bartha Tibor püspök úrral. Igen, az ökumenizmus azért, hogy segítsük az emberiség ügyét, hogy segítsünk a lesújtottaknak, hogy meggátoljuk a háborút, hogy segítsünk a jóakarató emberekkel együtt a társadalmi igazságosság megvalósítását, a faji egyenlőség megvalósítását. Azt, hogy legyen mindenkinek elég kenyere a világon, békés otthona, öröme, és reménységgel tudjon előre nézni. Ez az ökumenizmusnak az elsőrendű feladata, és vita nélkül Bartha püspök úr erre tette rá az életét. Ezt szeretnénk megköszönni és a Magyarországi Evangélikus Egyháznak az áldását Püspök Úrnak átadni. Ezen szolgálaton belül két dologra szeretném még felhívni a figyelmet.

Az egyik az a prófétai szolgálat, amit Püspök Úr végez idehaza és külföldön. Tudjuk nagyon jól, hogy az egyház prófétái szolgálatát — elsősorban a nyugati országokban, de egy ideig sokan még itthon is — úgy gondolták, hogy negative kritizálja azt a társadalmi rendet, amely ebben az országban épül, és azokat te-

kintették a „valódi prófétáknak”, akik minél több rosszat tudtak mondani erről a társadalmi rendről, az Egyház székében ülve sokszor nyelvtöltögetve arra a társadalmi rendre, amely épül, s amelyik a mienk! Bartha püspök úr a prófétái szolgálatot nem ilyen negatívumban látja és látta, hanem abban a pozitívumban, hogy odaállni népünk mellé és együtt építeni ezt a társadalmi rendet, segíteni annak békéjét, ennek a társadalmi rendnek a kiteljesítését és egyben, ebben a társadalmi rendben az Egyháznak jóirányú, gyümölcsöző, előremutató szolgálatát. En nagyon jól tudom, hiszen magam is átéltem, hogy aki ilyen prófétái szolgálatra vállalkozik, az sok sebet kap. Annak sok álmatlan éjszakája van, mert a visszahúzó a minden kákan csomót keresők, a mindent jobban tudók, az „igazi egyháziak”, az „igazi teológusok” azt hiszik, hogy ez nem igazi prófétái szolgálat. Meggyőződésem szerint Bartha püspök úr az igazi prófétái szolgálatot teljesíti, amikor ezek között és ennek ellenére bátran ment előre, nemcsak itthon, hanem odakint is. En látam Bartha püspök urat néhányadmagával — hadd mondjam így — egyedül maradni. Az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottsági ülésén nem is olyan régen, amikor — ha szabad — egy Világgal szemben állt fel, és mondta ki a vietnami nép igazságát, amelyet az Egyházak Világtanácsa meg akart kerülni. Az idő, de még többet kell mondanom, Isten Őt igazolta, bennünket igazolt. Ez a prófétái szolgálat: bátran előre lépni ott, ahol mások kullognak, visszahúznak, gáncsoskodnak, rágalmaznak és gyanúsítanak. Szeretném megköszönni Bartha püspök úrnak ezt a bátor, megismétlem: rizikókat vállaló, belső meggyőződéséből eredő, hitből fakadó prófétái szolgálatát. Ez számunkra is, az Evangélikus Egyház számára is bátorítás.

A másik ezzel összefügg: különös hangsúlyt érdemlő békeszolgálat. Az Országos Béketanács Elnöksége tagjaként, a Keresztyén Békekonferencia tagjaként, Európa Biztonsági és Együttműködési Bizottsága Magyar Nemzeti Bizottsága tagjaként, egyháza püspökeként fáradhatatlanul szolgált és szolgál. En láttam, és nekem szabad erről beszélni: afrikai hőségben, amely egészségének, éppen úgy mint a mi egészségünknek nem éppen kedvező, nehéz, járványos területeken, szinte sokszor elalélva, másfél évtizeden keresztül vitte a béke üzenetét, és ahol csak tudta munkálta a békét. Neve elválaszthatatlanul összefügg a békével, összefügg a Keresztyén Békekonferenciával, a népek jövőjével.

Befejezésül: kicsinek tűnik, de nem az, szeretném megköszönni a hazai ökumenén belül végzett drága szolgálatát. Az, hogy itt az Ökumenikus Tanács tag-e gyháza egy családdá lettek és valóban családtagként szeretik egymást és munkálkodnak együtt, egymásért és drága magyar népünkért, abban Neki rendkívül nagy szerepe van. Nemcsak a szavát, a szívet adta bele. Osztogetta a szívét, s mindegyikünk kapott belőle egy-egy darabot, de még mindig maradt nagy szíve Püspök Úrnak. Hálásan köszönjük! Fogadja el rajtam keresztül a Magyarországi Evangélikus Egyház szívét, szeretetét, megbecsülését.

Hadd köszöntsem, s ezt meg is szabad tennem ebben az ünnepi órában kedves Főtiszteletű Asszonyt! A Főtiszteletű Asszony pontosan tudja, hogy nem egyszerű a püspöknéknek a dolga. Sok lemondás, sokszor egyedülvalóság, együtt küszködés a férjünkkel, problémákkal. Mi, evangélikusok is megköszönjük Főtiszteletű Asszonynak, hogy a Püspök Úr mellett oly sok szeretettel, olyan igazi feleségi szeretettel áll. Isten gazdagon áldja meg!

# Ökumenikus együttműködés a Református Egyház és a Szabadegyházak Tanácsa között

## Megállapodás

Készült Budapest—Debrecen, 1972. október 28-án a Magyarországi Református Egyház Zsinata és a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa között a Magyarországi Református Egyház által a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa részére a lelkészképzés terén nyújtandó segítségről szóló megállapodás tárgyában.

A Magyarországi Református Egyház (a továbbiakban: Református Egyház) a magyar Ökumené egyházai a testvéri kapcsolatok és az együttműködés további elmélyítése, a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa (a továbbiakban: Szabadegyházak Tanácsa) tagegyházai körébe tartozó lelkészek teológiai képzettségének fokozása és közegyházi helyzetük erősítése céljából a lelkészképzés terén — kérésükre — segítséget kíván nyújtani a Szabadegyházak Tanácsának. Ennek módzatait az érdekelt felek közös megegyezéssel az alábbiak szerint szabályozzák.

1. A Szabadegyházak Tanácsa tagegyházai körében folyó és a Magyarországi Baptista Egyház Teológiai Szemináriuma, valamint a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Intézete által munkált lelkészképzés során kiemelkedő tanulmányi eredményt elért lelkészjelöltek, illetve lelkészek a Református Egyház Zsinati Lelkészképesítő Bizottságából és a Szabadegyházak Tanácsa kiküldötteiből alakuló lelkészképesítő bizottság előtt lelkészi képesítést szerezhetnek és akadémiai lelkészi oklevelet nyerhetnek. E lelkészképesítő bizottság elnevezése: A Szabadegyházak Tanácsának Akadémiai Lelkészképesítő Bizottsága (a továbbiakban: Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság).

2. Az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság tagjai a Szabadegyházak Tanácsa részéről a Szabadegyházak Tanácsának elnöke, annak a tagegyháznak az elnöke, melyhez a vizsgázó jelölt tartozik — illetőleg törvényes helyetteseik — a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Intézete Igazgatótanácsának két képviselője és a Baptista Teológiai Szeminárium dékánja.

3. Az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság tagjai a Református Egyház részéről a Zsinati Lelkészképesítő Bizottság tagjai.

4. Az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság elnöke a Református Egyház Zsinati Lelkészképesítő Bizottságának elnöke, jegyzője a Zsinati Lelkészképesítő Bizottság jegyzője.

5. A vizsgázni kívánó jelölt vizsgára bocsátás iránti kérelmét egyházának elnöksége útján a Szabadegyházak Tanácsa elnökségénél köteles előterjeszteni. A Szabadegyházak Tanácsának elnöksége javasolja az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottságnak a vizsgára bocsátás engedélyezését.

6. A jelölt teológiai előképzettségének elbírálásánál az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság által megállapított követelményeket és tanulmányi szintet kell érvényesíteni.

7. Az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság előtt folyó lelkészképesítő vizsgák rendjét a Református Egyház mindenkor érvényben levő teológiai szabályzatának és a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Intézetére vonatkozó szabályoknak a figyelembe vételével maga az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság alakítja ki.

8. Az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság működésének helye a Református Egyház Debreceni Teológiai Akadémiája, ideje, a jelentkező szükséghez képest, a Debreceni Református Teológián folyó lelkészképesítő vizsgák időpontjához kapcsolódik.

9. Az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottságnál tett vizsgák a Református Egyház lelkészképesítő vizsgáitól elkülönítendőek és azokról külön jegyzőkönyv veendő fel.

10. A sikeres vizsgát tettek részére az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság jegyzője akadémiai lelkészi oklevelet állít ki. Ezt az oklevelet az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság elnöke, a Szabadegyházak Tanácsának elnöke, a Debreceni Teológiai Akadémia dékánja, a Bizottság jegyzője és annak a tagegyháznak a képviselője írja alá, amelyhez a lelkész tartozik.

11. Az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság előtt tett vizsgák alapján kiállított lelkészi oklevél a vizsgázott lelkészt a Szabadegyházak Tanácsa azon tagegyházában való alkalmazásra képesíti, amely tagegyház az oklevél megszerzésére őt javasolta.

12. A Református Egyház és a Szabadegyházak Tanácsa e megállapodás rendelkezéseit saját belső szabályozásukban érvényesítik.

A Magyarországi Szabadegyházak  
Tanácsa megbízásából:

Palotay Sándor s. k.  
elnök

A Magyarországi Református  
Egyház Zsinata megbízásából:

Dr. Bartha Tibor s. k.  
püspök  
a Zsinat lelkészi elnöke



## Testvéri segítségnyújtás

A Magyarországi Szabadegyházak Tanácsába tömörült protestáns közösségek lelkészképzésének kérdése régóta megoldatlan feladat. Annak ellenére, hogy ezek a közösségek az egyetemes papság újszövetségi elvét vallják, már a századforduló idején — szinte az egyes egyházak megszervezésének időszakában — jelentkezett a rendszeres lelkészképzés igénye. Ennek jogi akadályai voltak. Az 1895:49 tc. szerint csak az elismert egyházak rendelkeztek azzal a joggal, hogy lelkészképzést folytassanak. A Horthy-korszak alatt a mai Szabadegyházakhoz tartozó egyházak el nem ismert vallásos közösségek voltak, és ezért nem volt törvényes mód arra, hogy egy „szekta” lelkészeket képezzen. Ez alól csak a baptista egyház volt kivétel, amelyet tízéves jogi harc után az akkori kormányzat elismert az 1905. 77.092 VKM rendelettel. Ezért a Baptista Egyház, korábbi kísérleteinek tapasztalatait kamatoztatva, haladéktalanul megszervezte elismertetése után a rendszeres lelkészképzést. A többi egyháznak nem maradt más választása, mint bibliai tanfolyamokon, vagy pedig külföldi intézményekhez küldve képezze lelkészeit. Ez viszont mindenképpen szükségmegoldás volt. Ezt az egyes felekezetek már akkor is érezték, de elnyomott helyzetükben nem tudták változtatni rajta.

A felszabadulás után a legális rendezés feltételei megteremtődtek. Ezért több szabadegyházi tagegyház, közöttük a metodisták, az adventisták és a különböző pünkösdi irányzatok is megpróbálták valamilyen lelkészképzési formát bevezetni. A Metodista Egyház irányított önképzéssel próbálta az újabb lelkészek képzését biztosítani. Így nagyon nehezen lehetett gondolni arra, hogy valaki pl. a bibliai nyelveket elsajátítsa. Az évek során világhossá vált, hogy rendszeres teológiai alapképzés nélkül az önképzés kétes értékű. A tanuló nem látja maga előtt a teológiai tudományok belső struktúráját, és nem tud önálló teológiai rendszerező készséget kialakítani. Az Adventista Egyház már 1948. és 1950. között szervezett lelkészképző szemináriumot, majd 1957. és 1965. között újabb tanfolyamokat tartott. A sok áldozattal és fáradtsággal elindított munka sem hozta meg a kívánt eredményt, mivel a megfelelően képzett tanári kar hiányzott. Az Adventista Egyház egy állandóan működő, nappali tagozatú lelkészképző fenntartását gyülekezeteinek csekély száma miatt anyagilag nem tudta biztosítani. A különböző pünkösdi irányzatok dinamikusan fejlődő missziói is — éppen belső rendezetlenségüknek felismerése után — egyre jobban érezték a korábbi helyzetükből adódó terheket, többek között a mai élet feladatait jól megértő lelkészi kar hiányát.

A Magyarországi Baptista Egyház, amelynek — 1906-ban alapított — lelkészképző szemináriuma már jelentős hagyományokkal rendelkezett, az 1950-es évek végétől nagyobb szabású tantervi reformot hajtott végre. Ezt három szempont indokolta. Egyrészt az általános műveltségi szint növekedésével lehetővé vált, hogy a középiskolai érettségét kívánják alapképzetségül és a közismereti tárgyakat kiiktassák. Másrészt egyre fontosabb lett a mai teológia tudományos eredményeinek figyelembevétele az oktatásban. A Baptista Egyháznak — mint a többi szabadegyházi közösségnek is — jelentősen megnőtt és kiterjedt az ökumenikus kapcsolati köre. A többi egyházzal folytatott testvéri párbeszéd viszont árnyaltabb teológiai tudást igényelt. Harmadrészt azt kell megemlítenünk, hogy hazánk történetének utóbbi negyedszázada a Baptista Egyházat sem hagyta érintetlenül. A Baptista Egyháznak — éppen úgy, mint a többi szabadegyházi közösségnek — fel-

kellett mérnie azt, hogy mit jelent az egyház Krisztustól kapott megbízása a szocializmust építő magyar társadalomban. Ezen a területen viszont a Baptista Egyháznak támaszkodnia kellett a többi testvéregyház teológiai felismeréseire és tapasztalataira.

Már a felszabadulás után — de különösen a 60-as évek óta — lépések történtek, hogy a magyarországi ökumené egyházai a lelkészképzés terén is segítsék egymást. Mivel a szabadegyházakban is egyre inkább teljes lelkészi képesítéssel rendelkező lelkészekre volt szükség, a Szabadegyházak Tanácsa két módon is hasznosítani tudta a történeti egyházak segítő készségét. Egyrészt a Baptista Teológiai Szemináriumban a bibliai héber nyelv és exegézis oktatását az evangélikus Teológiai Akadémia professzora, dr. Pálffy Miklós végezte; másrészt a különböző denominációk hallgatókat küldtek a Budapesti Evangélikus és Református Teológiai Akadémiákra, ahol a hallgatók a teljes, ötéves kurzust abszolválták. Ezeknek a szabadegyházi hallgatóknak az Evangélikus és Református Teológián való kiképzésével az volt a Szabadegyházak Tanácsa vezetőségének a terve, hogy ők majd jelentős részt vállaljanak a szabadegyházak hallgatóinak fokozódó intenzitási lelkészképzésében.

A képzett lelkészek iránti igény növekedett a lelkészi státust elfogadó tagegyházak gyülekezeteiben is. A magyar társadalom kulturális színvonala egyre magasabb lett, és a szabadegyházi gyülekezetek tagjai, akik a szocializmust építő társadalmunkban képzett, megbecsült emberek, egyre kevésbé tudták elnézni azt, hogy a prédikátorok és igehirdetők képzetlenek, nem „szakemberek”. A közösen jelentkező probléma a közös megoldások keresésére ösztönözte a tagegyházakat. A Szabadegyházak Tanácsának elnöke ennek érdekében több látogatást tett a Baptista Teológián, tanácskozásokat folytatott a tanárokkal és a hallgatóknak előadásokat tartott. Ezeknek a kérdéseknek a végiggondolása után, 1966—67-ben kezdte el a Szabadegyházak Tanácsának elnöksége — Palotay Sándor elnök vezetésével — a közös lelkészképzés megszervezését. Az elnökség elsősorban az igényeket mérte fel. Kiderült, hogy egyrészt égető hiány mutatkozik jól képzett lelkészekben, másrészt meg kell oldani a polgári foglalkozásban álló prédikátorok és igehirdetők alapvető kiképzését is. Ezért egy két szakasos kiképzési rendszer látszott a legelőnyösebbnek. Mint már említettük, a szabadegyházi közösségek az egyetemes papság újszövetségi elvét vallják. Ez azt jelenti a szabadegyházak gyakorlatában, hogy istentiszteleti funkciókat, lelkigondozói munkát polgári foglalkozást űző laikusok is végeznek. Van olyan szabadegyházi tagegyház, melyben szervezeti struktúrájukból adódóan nem működnek hivatásos lelkészek. Ez nincs ellentétben a lelkészképzés elvével, sem a hivatásos lelkészek felelős beosztásával. Egy-egy lelkész több kisebb gyülekezetet irányít és igazgat. Mivel az istentiszteletek ideje a különböző, de egy lelkészhez tartozó gyülekezetekben egybeesik, elengedhetetlen a laikus igehirdetők igénybevétele. Ezért a laikus munkásoknak is bizonyos kiképzést kell biztosítani, mert másképp a szabadegyházi tagegyházak nem tudnak eleget tenni a mai élet igénye szerinti igei tanítás és nevelés feladatainak. A szabadegyházi tagegyházak előtt álló feladatok megoldása is csak akkor képzelhető el, ha jól képzett laikusok szolgálnak a gyülekezetekben. Az „egyetemes papság” szabadegyházi képletébe ez nemcsak beleillik, hanem nélkülözhetetlen igényként is mutatkozik.

A közös lelkészképzés megtervezésére és kimunkálására a Szabadegyházak Tanácsának elnöksége, *Palotay Sándor* vezetésével, a különböző tagegyházak teológiai akadémiát végzett lelkészeiből bizottságot hívott össze. Ez a bizottság megvizsgálta az igényeket és feladatokat. Ezeknek figyelembevételével tantervet készített, amelyet megvitattak a tagegyházak vezetőségei is. Közben a Szabadegyházak Tanácsa konzultált a protestáns teológiai akadémiákkal, és tanácsaikat a tanterv elkészítésében felhasználta.

A bizottság megállapította, hogy az alapvető teológiai tárgyak közösen is oktathatók. A bibliai héber és görög nyelv oktatásán túl, az ószövetségi és újszövetségi írásmagyarázat sem vet fel felekezeti problémákat. Egyetértés mutatkozik mind az egyetemes, mind a hazai egyháztörténet megítélésében, sőt, mivel a tagegyházaknak közel egyforma kegyességi gyakorlata van, ezért a gyakorlati teológiai tudományokat is közösen lehet előadni. Más a helyzet a dogmatikával. Bár itt is nagyon sok olyan tétel van, amelyben a tagegyházak azonos nézetet vallanak. — Ezek kerülnek előadásra a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzőjében „általános keresztyén tanítások” címen. Mégis szükség van arra, hogy az egyes felekezetek különböző hitelveinek a tanítására a felekezetek maguk fordítsanak gondot. Ugyanez áll a tagegyházak szervezeti rendjére és speciális történetére. Ebben is megnyilvánult az az alapelv, amely a Szabadegyházak Tanácsának munkáját kezdettől fogva meghatározta: nem a különböző tagegyházak dogmatikai és szervezeti egységesítésére kell törekedni, hanem a krisztusi szeretettől indított együttműködésnek kell meghatározni a Lelkészképző munkáját. A Lelkészképző nem „szabadegyházi” lelkészek, hanem a Szabadegyházak Tanácsa tagegyházai által külön-külön magukénak tekintett lelkészek képzésére vállalkozik.

A közösen induló munka jellemzője az, hogy az egyes tagegyházak tanulói a Lelkészképzőn belül önálló egységet alkot. A tanulók személyes ügyeit, a velük kapcsolatos esetleges fegyelmi ügyeket az illetékes tagegyház intézi. A tanulmányi munkát *Palotay Sándor* elnökletével a tagegyházak vezetőiből, tanulmányi megbízottáiból álló igazgatótanács irányítja. A tanulmányi ügyeket a tanári kar beszéli meg, és terjeszti az igazgatótanács elé.

Az oktatás formája: *levelező oktatás*. Az írásban megkapott tananyagot az ajánlott irodalommal együtt a tanulók otthon feldolgozzák. A havonta kétszer tartott konzultációkon pedig a tanárok elmélyítik, összefoglalóan előterjesztik, valamint visszakerdezik a tananyagot.

Az öt évre tervezett tanulmányi idő két részre oszlik. Az első három évben alapfokú teológiai ismereteket kapnak a hallgatók. Ebben részt vesznek mindazok, akik a gyülekezeti szolgálat bármilyen ágában munkálkodnak. A második szakaszban csak azok vesznek részt, akik lelkési szolgálatra készülnek, és akiket az illető tagegyház vezetősége a tanári karral egyetértésben a lelkési szolgálatra alkalmasnak lát és a tanulmányok folytatását javasolja.

Az eddig ismertettek figyelembevételével, 1967 őszén indult meg a tanulmányi munka.

A Szabadegyházak Tanácsa elnöksége által megbízott tanári kar hat főből állt. A tanári kar tagjai a tagegyházak lelkészei. Az első évben tagegyházanként külön csoportokban folyt az oktatás. Az első tanulmányi év tapasztalatai viszont azt mutatták, hogy a vártnál sokkal jobb lett a különböző felekezetekhez tartozó hallgatók kapcsolata. Ezért a hatékonyabb tanulmányi munka érdekében — az egyes tagegyházakkal való beható tanácskozás után — mód és lehetőség nyílt arra,

hogy az 1968/69-es tanévtől kezdve a különböző felekezetekhez tartozó hallgatóknak együtt legyen konzultációjuk.

A Szabadegyházak Tanácsa lelkészképzésének kialakítása azonban ezzel még nem ért véget. A biztató kezdet a Szabadegyházak Tanácsa elnökségét arra ösztönözte, hogy újabb utakat és módokat találjon a Lelkészképzőben történő oktatás színvonalának emelésére. Szükségesnek látszott a teológiatörténet diszciplinájának beiktatása a tanulmányi rendbe. A bibliai tudományok területén is szükség volt új munkaerőre. A Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzője ökumenikus kapcsolatainak segítségével kívánta megoldani ezeket a problémákat, és így került sor arra, hogy a Debreceni Református Teológiai Akadémia tanárai részt vállaltak a Lelkészképző tanulmányi munkájában.

*Palotay Sándor*, a Szabadegyházak Tanácsa elnöke, megkereste *dr. Bartha Tibor* református püspököt, a Református Zsinat lelkési elnökét, és a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzőjének aktuális problémáiról és feladatairól tárgyalásokat folytattak. A már meglevő ösztönök ökumenikus kapcsolat lehetővé tette, hogy érdemi döntések születessenek. Hiszen a Szabadegyházak Tanácsa tagegyházai és a református egyház egyetértettek és egyetértének abban, hogy egyházaik között keresztyénietlen rivalizálásnak helye nincs, és a krisztusi szeretet közös szolgálatra hív bennünket. A Szabadegyházak Tanácsa tagegyházain belül is lehetnek és hasznosnak bizonyult a lelkészképzésben való együttműködés olyan módon, hogy a tagegyházak hitvallásaikhoz és egyházszervezetükhöz hűek maradnak. Hasonló módon kívánt a Szabadegyházak Tanácsa és a Református Egyház is együttműködni a lelkészképzés ügyében.

A Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzőjének az 1971/72-es tanévben folytatott tanulmányi munkája ennek a tárgyalásnak eredményeképpen előbbre haladt. A Debreceni Református Teológiai Akadémián a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzőjének hallgatói és a református teológusok közös konzultációjára került sor. A közös konzultáción a Lelkészképző végzős hallgatói vettek részt, tanárai kíséretében. A debreceni akadémia professzorai előadásokat tartottak, amelyeket megbeszélés követett. Az 1972/73-as tanév téli szemeszterében további két debreceni közös konzultációt valósított meg, illetve tervezett a Külön Igazgatótanács és a Szabadegyházak Tanácsa elnöksége.

Az ily módon kiszélesedő tanulmányi munkában a baptista egyház is részt kíván venni. A részvétel természetesen nem érinti a Baptista Teológiai Szeminárium önálló munkáját, hanem a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzője részéről önzetlen segítségnyújtásról van szó. Ugyanis a baptista szeminárium végzett hallgatói részt vehettek a Lelkészképző konzultációján, és a Lelkészképző tanárai a baptista szeminárium hallgatóinak is tartottak előadásokat. Ezzel a Lelkészképző visszaadta azt az önzetlen segítséget, amelyet megalakulásától fogva a Baptista Teológiai Szemináriumtól kapott.

*Nagy József*, a Baptista Teológiai Szeminárium tanára, a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzőjében az általános keresztyén tanítások előadása mellett az „egyház és társadalom” tantárgyat is tanítja. A Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzőjében kezdettől fogva súlyt helyezett az igazgatótanács arra, hogy a Lelkészképzőből kikerülő lelképásztörök társadalmunk kérdéseit és problémáit is jól ismerjék és gyülekezeteikben népünk ügyét szolgálják. A társadalomtudományok tanítását a Debreceni Református Teológiai Akadémia is elősegítette azal, hogy az akadémian használatos jegyzettel látta el a Lelkészképző növendékeit.

Az 1971/72-es tanév során sor került a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzője *alapszabályzatának* írásbafoglalására. Az alapszabálytervezetet a kialakult gyakorlat határozta meg, továbbá azok az igények, amelyek a tudományos munka elmélyítését célozták. A Szabadegyházak Tanácsa elnöksége az alapszabálytervezet megalkotásában a Lelkészképző tanárainak és az igazgatótanács tagjainak véleményét maximálisan figyelembe vette. Az így kialakított alapszabálytervezetet az igazgatótanács elfogadta. Az alapszabály hangsúlyozza: „Az oktatás felekezeti jellegű. A Lelkészképző... az alapvető teológiai tárgyakat... közösen tanítja.” A felvételi vizsgákkal kapcsolatban pontosan körülírja ennek anyagát. A felvételi bizottságban helyet kapnak a Lelkészképző tanárai és a tagegyházak képviselői. A vizsga írásbeli és szóbeli részből áll, amelynek kapcsán a felvételi bizottság képet alkot a jelentkező előképzettségéről, a lelkeszi pályára való alkalmasságáról és hitéről.

Az új alapszabály szerint minden hallgató, aki lelkeszi oklevelet kíván szerezni, köteles az első évtől kezdve bibliai hébert és görögöt tanulni. A héber és a görög nyelv oktatása mind az öt tanulmányi évre kiterjed. A bibliai nyelveken túl mindazok a tárgyak szerepelnek a Lelkészképző tanulmányi programjában, amelyek az európai protestáns teológiai fakultásokon és akadémiákon általában megtalálhatók. A bibliai segédtudományok keretén belül a bibliai földrajz, az ókori kelet története, a bibliai archeológia, Izrael története és az újszövetségi kortörténet kerül előadásra. Az ó- és újszövetségi tudományok körében az írásmagyarázat, a bevezetés és a bibliai teológia szerepel a tananyagban. Közösen tanított rendszeres teológiai tárgy a teológiai enciklopédia, az általános keresztény dogmatika és etika. A gyakorlati teológia is különös hangsúllyal kerül előadásra, mivel a hallgatók az aktív gyülekezeti életből jöttek, így megfelelő tapasztalatokkal rendelkeznek a gyülekezeti szolgálatot illetően. Előadásra kerül a poimenika, a homiletika, a katechetika; a gyakorlati teológia általános diszciplinájának ismertetése közben a liturgikáról és a hymnológiáról is röviden tájékozódnak a hallgatók. Az egyháztörténeti tudományokról sem feledkeznek meg a tanmenet. Első helyen az egyetemes egyháztörténet főbb vonalainak az előterjesztése szerepel. Ezt követi a magyarországi egyházak történetének vázlata, valamint a magyarországi szabadegyházi közösségek történetének ismertetése. Különös hangsúly esik a hallgatók társadalmi alapismereteinek növelésére. Ezért mind az öt évfolyamban foglalkoznak a hallgatók az „egyház és társadalom” összefoglaló címszó alatt egyházaink társadalmi szolgálatának kérdésével. Ennek a tárgynak a keretében ismerkednek meg a hallgatók a szocialista országok egyházainak helyzetével, a keresztény béke-mozgalom munkájával, a hazai társadalommal és a szabadegyházak társadalomszociológiai felismeréseivel.

A Lelkészképző minden beiratkozott tanulója köteles félévenként szóbeli vizsgán számot adni tanulmányi előrehaladásáról. Ezen a hallgatónak számot kell adnia a megelőző félév jegyzetanyagáról és a szemináriumokon feldolgozott kötelező olvasmányokról. Az alapszabály rendelkezik a harmadik év végén teendő alapvizsgáról is, melyen a hallgató számot ad három éven át végzett munkájáról. Ennek eredményes elvégzése a feltétele a további tanulmányoknak. Az alapvizsga írásbeli és szóbeli részből áll. A házi írásbeli feladat egy teológiai tudományos cikk ismertetése és kritikája, valamint egy zárthelyi dolgozat a helyszínen választható tételek valamelyikéről. A szóbeli vizsga során a tanuló előre kiadott és feldolgozott tételek alapján ad számot felkészültségéről. Az alapvizsga minősítése ter-

mészetesen nem az egyes résztárgyak alapján, hanem tudományáganként történik.

Dr. Bartha Tibor püspök és Palotay Sándor elnök konzultációján a lelkészképzés közös feladatának elvégzése tárgyában szó esett a *közös lelkeszi vizsga* lehetőségéről. A Szabadegyházak Tanácsa elnöksége és a Református Egyház Zsinati Tanácsa, megfelelő előkészítő munka után, megállapodástervezetet fogadott el, amelynek aláírása 1972. október 28-án Debrecenben történt meg a Magyarországi Református Egyház Zsinatának elnöke és a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsának elnöke részéről.

Ennek a dokumentumnak a megszületése új lehetőséget nyitott a tanulmányi munka fokozására. A megállapodás kimondja, hogy „a Szabadegyházak Tanácsa tagegyházai körében folyó és a Magyarországi Baptista Egyház Teológiai Szemináriuma, valamint a Szabadegyházak Lelkészképző Intézete által munkált lelkészképzés során kiemelkedő tanulmányi eredményt elért lelkészjelöltek, illetve lelkészek a református egyház zsinati lelkészképesítő bizottságából és a Szabadegyházak Tanácsa kiküldöttéből alakuló Lelkészképesítő Bizottság előtt lelkeszi képesítést szerezhetnek és akadémiái lelkeszi oklevelet nyerhetnek”. Ezt a lehetőséget munkálták az eddigi debreceni konzultációk is.

A megállapodás után mód nyílt arra, hogy a vizsga gyakorlati előkészítésében is lépések történjenek. A Szabadegyházak Tanácsa elnöksége által kidolgozott alapszabály szerint a hallgatók sikeresen elvégzett tanulmányaik végén záróvizsgán adnak számot eredményeikről a Szabadegyházak Tanácsa vizsgabizottsága előtt. A Baptista Teológiai Szeminárium hallgatói is ezen érvényes vizsgarend szerint tesznek záróvizsgát. A Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzőjében záróvizsgára csak azok a tanulók bocsáthatók, akik eredményes alapvizsgát tettek és valamennyi kollokviumon megállták helyüket. A záróvizsga is írásbeli és szóbeli részből áll. A házi írásbeli feladat egy tudományos igényű, több forrásmunka alapján elkészített, negyven gépelt oldal terjedelmet meghaladó dolgozat, melynek témáját a tanuló választja. A dolgozat elkészítéséhez legalább fél év áll a tanulók rendelkezésére. A zárthelyi írásbeli dolgozatban az ötesztendő tanulmány során elsajátított teológiai ismeretek önálló kifejtéséről adhatnak számot a hallgatók. Ennek terjedelme 5—8 oldal. A szóbeli vizsgán a tanulók az egyes tudományágakban szerzett ismereteiből adnak számot, tudományáganként mintegy harminc perces feleletben. A vizsgán szereplő teológiai diszciplinák: ószövetségi tudományok, újszövetségi tudományok, szisztematika, egyháztörténet, gyakorlati teológia és társadalomtudomány.

A Zsinat lelkeszi elnöke és a Szabadegyházak Tanácsa elnöke által aláírt megegyezés lehetővé teszi, hogy a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzőjében és a Baptista Teológiai Szemináriumban kiváló eredménnyel végzett hallgatók az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság tagjai — a megegyezés értelmében — a református egyház részéről a Zsinati Lelkészképesítő Bizottság tagjai, a Szabadegyházak Tanácsa részéről a tanács elnöke, annak a tagegyháznak az elnöke, melyhez a vizsgázó jelölt tartozik, a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Intézete igazgatótanácsának két képviselője és a Baptista Teológiai Szeminárium dékánja előtt tegyenek vizsgát.

Az október 28-án aláírt jegyzőkönyv 9. pontja így szól: „Az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottságnál tett vizsgák a református egyház lelkészképesítő vizsgáitól elkülönítendőek, és azokról külön jegyzőkönyv veendő fel.” A 10. pont pedig kimondja: „A sikeres vizsgát tettek részére az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság

jegyzője akadémiai lelkészi oklevelet állít ki." A 11. pont szerint „Az Akadémiai Lelkészképesítő Bizottság előtt tett vizsgák alapján kiállított lelkészi oklevél a vizsgázott lelkészt a Szabadegyházak Tanácsa azon tag-egyházában való alkalmazásra képesíti, amely tagegyház az oklevél megszerzésére őt javasolta.”

Palotay Sándor elnök és dr. Bartha Tibor püspök abban is megállapodott, hogy első alkalommal 1973 első negyedében kerül sor debreceni záróvizsgára, amikor a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzője első végzős évfolyamának legkiválóbb hallgatói és a Baptista Teológiai Szeminárium most végzett hallgatói kapnak lehetőséget a vizsga letételére. Az ötödik év után külön féléves előkészítés előzte meg a vizsgát. A hallgatók ebben a pótélévben tételszerűen vették át az öt tanév anyagát és készítették írásbeli dolgozataikat.

A Debreceni Teológiai Akadémián teendő vizsga várható eredményei a megállapodásban kifejezésre jutnak. Ezek közül néhányat emeljük ki.

1. A Református Egyház és a Szabadegyházak Tanácsa saját lelkészképzésének szempontjából eredményesnek találja, hogy a lelkészképző intézetek hallgatói és tanárai rendszeresen találkozzanak. Ilyen módon mind a Református Egyházban, mind pedig a Szabadegyházak Tanácsában a lelkészképzés hatékonyabbá válhat. Vonatkozik ez a lelkészképzés olyan területeire is, mint a jegyzetkészítés, a Református Teológiai Akadémia és a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzője hallgatóinak jegyzetekkel való ellátása.

2. A Debreceni Református Teológiai Akadémián tett vizsga és az ennek alapján kiállított oklevél bizonyítja, hogy a Szabadegyházak Tanácsa hallgatója felsőfokú oktatásban részesült. A Szabadegyházak Tanácsa lelkészei egyházközi státusának meghatározásában ez semmiképpen nem lényegtelen momentum. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy végképp megszűnjék az a hátrány, ami

a felszabadulás előtt jellemezte a szabadegyházak lelkészeinek helyzetét.

3. A jó ökumenikus kapcsolatok segítették hozzá a Református Egyházat és a Szabadegyházak Tanácsát, hogy lelkészképzésükben kapcsolatot teremtsenek egymással. Ugyanakkor a lelkészképzés területén kialakult kapcsolat remélhetőleg a már kialakult jó ökumenikus viszont tovább fogja erősíteni, amely a Szabadegyházak Tanácsa tagegyházait és a testvéri református és evangélikus egyházat már korábban is jellemezte.

4. A Debreceni Református Teológiai Akadémia és a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzőjének eredményes tárgyalásai arra is módot adtak, hogy a lelkészképzés a hallgatókat hasonló társadalmi aktivitáshoz segítse, mint a protestáns lelkészi kar leghaladóbb képviselőitől ezt látjuk. A lelkészképzésben folyó közös munka során mindkét fél megerősödött abban a szándékában, hogy a szocialista társadalmunkért felelős lelkésznevezdek nevelésén kell fáradoznunk.

5. A megállapodás idézett részei és a fenti ismertetés mindenki előtt világossá teheti, hogy amiképpen a Szabadegyházak Tanácsán belül a lelkészképzés nem vezetett „szinkretizmushoz”, úgy ez az örvendetesen alakuló ökumenikus jó kapcsolat sem egy rossz értelemben vett „közösködést” jelent. A teológiai képzésben nagy súlyt helyezünk arra, hogy bármely szabadegyházi tagegyházhhoz tartozó hallgatóról is legyen szó; sajátos igei felismeréseit, kegyességi képzetét hűségesen képviselje, de olyan formában, hogy ezzel ne a másik véleménye, hitbeli nézete és történelmi tradíciói ellen harcoljon, hanem a mindnyájunkat közösen elhívó és szolgálatra küldő Jézus Krisztus példáját kövesse.

*Közreadja: a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Intézete*

## Palotay Sándor kollégiumi tiszteletbeli tanárrá választása

„Palotay Sándor úr a Szabadegyházak Tanácsába tömörült egyházak és közösségek, valamint a Magyarországi Református Egyház közötti testvéri viszony kiépítésén fáradozva rendkívüli jelentőségű szolgálatokat végzett, amelyek a nevezett egyházak és közösségek történetében az utóbbi emberöltőben bekövetkezett fordulatot nagy mértékben lehetővé tették és előmozdították. A korábbi bizalmatlanság, sőt ellenségeskedés indulatát hovatovább a kölcsönös megértés, egymás hitbeli meggyőződésének a megbecsülése, a hazánk és embertársaink javát szolgáló célkitűzések közös támogatása váltotta fel.

Az Igazgatótanács fenti döntése kifejezésre öhajtja juttatni azt az elismerést, megbecsülést és testvéri szeretetet, mely Palotay Sándor urat, tiszta szívvel végzett ökumenikus szolgálataiért, a Magyarországi Református Egyház vezetői és tagjai körében körülvéshi.

Az Igazgatótanács egyidejűleg elrendeli, hogy e döntésről a Debreceni Református Kollégium — a szokásnak megfelelően — díszes okiratot állítson ki.”

A tiszteletbeli tanárrá beiktatás előtt került sor a megállapodás aláírására Palotay Sándor elnök és dr. Bartha Tibor püspök részéről. A tiszteletbeli tanárrá választás a Debreceni Református Teológiai Akadémia tanévnyitó közgyűlésén történt meg.

Dr. Bartha Tibor püspök, a Külön Igazgatótanács és a Zsinat lelkészi elnöke iktatta be Palotay Sándor elnököt kollégiumi tiszteletbeli tanári tisztebe. Beiktató

beszédét azzal kezdte, hogy bejelentette a megállapodás létrejöttét a Szabadegyházak Tanácsa és a Református Egyház között.

Az ökumenikus kapcsolat szép példájának nevezte azt a tényt, hogy amikor a Szabadegyházak Tanácsa a Református Egyháztól lelkészképzése színvonalának emelése ügyében segítséget kért, akkor a Református Egyház tudott és kívánt segíteni. A Református Egyháztól történelme során soha nem állt távol a lelkészképzés területén való ökumenicitás. Kifejezte reményét, hogy mindkét fél számára hasznos lesz az együttműködés, hiszen a Szabadegyházak Tanácsának is és a Református Egyháznak is mélyhitű, tiszta jellemű és teológiailag művelt lelkészekre van szüksége. Azóta állt be örvendetes változás a Szabadegyházak Tanácsa és a Református Egyház kapcsolatában, amióta nem tanítósok egyeztetésén gondolkozunk, hanem a hangsúlyt a Krisztus ügyében való szolgálat együttes végzésére helyezzük. Közös szolgálataink vannak — mondta Bartha Tibor püspök — a Biblia ügyében, a hazánkért végzett keresztyén szolgálatban, a béke és az igazságosság ügyében. A közös szolgálat azt jelenti, hogy nem egymástól hódítunk híveket, hanem a szeretet és szolgálat útján járunk.

Végül Palotay Sándor elnök felé fordulva kifejezte, hogy a Kollégium tiszteletbeli tanáranak lenni — lényege szerint — elhívás annak az intézménynek a szolgálatára, amely intézmény Palotay Sándor elnököt tiszteletbeli tanárrá választotta.

## Palotay Sándor székfoglaló előadása

A Szabadegyházak Tanácsa és a magam nevében fejezem ki szeretetteljes köszöntésemet. A tagegyházak vezetőivel és lelkészeivel együtt kérem Istent, áldja meg a Református Egyházat, és a Debreceni Református Teológiai Akadémián nyugodjék meg az Ő kegyelmmel teljes jóakarata.

Isten Szentlelkének túlradó ereje töltsön be és vezessen el mindnyájunkat az igazság teljességére,<sup>1</sup> amikor Megváltónkat, a mi Urunk Jézus Krisztust szemtől szembe láthatjuk az Ő országában.<sup>2</sup>

Megtisztelő és örvendetes, hogy a Szabadegyházak Tanácsa más vezetőivel együtt egyre többször látogatást tehetünk a Debreceni Református Teológiai Akadémián. Jelentőségét számunkra csak növeli, hogy a találkozások és tanácskozások alkalmi nemcsak a személyes kapcsolatokra épülnek, hanem az egyházaink közötti megértésre és segítőkészségre, a kölcsönös jóakaratra és megbecsülésre alapozódik.

Az „egymást különbnek tartásatok”,<sup>3</sup> „a szeretetben egymást megelőzők legyetek”<sup>4</sup> igei felhívás vezetett, és ez szab irányt további együttműködésünknek is.

A világot fenntartó Isten kegyelmes gondviselésének és az evangélium igaz ügyének szolgálatát látjuk abban, hogy a Református Egyház Zsinati elnökének, főtiszteletű dr. Bartha Tibor püspök úrnak „most már megállapodásként ismert” előterjesztését, a testvéri megállapodást a Református Zsinat 1972. október 12-i tanácskozása elfogadta.

Ezáltal lehetővé vált a Szabadegyházak Tanácsa kezdeményezésének megvalósulása. A Debreceni Református Teológiai Akadémia professzori karának segítő jóakarata lehetővé tette lelkészképzésünk kvalifikálását. A tudományos képzés és a minősítés fokozására tett erőfeszítésünket Isten előtt alázatos szívvel önvizsgálatot tartva tettük mérlegre, hogy az csupán emberi igyekezet-e vagy ennél több?<sup>5</sup> Reménységünk, sőt hitben való megbizonyosodásunk, hogy igyekezetünk a Szentlélek vezetése iránti engedelmségből fakadt. „Ez a közösség elsősorban nem emberi fáradozásokra épül, hanem az egyházak válasza kíván lenni a Szentlélek művére.”<sup>6</sup> Ezt az is mutatja, hogy a Református Egyház kész volt vállalni a felelősség és az együttműködés magasztos terhét, járva a szolgáló egyház számára Istentől kijelölt utat. A Szabadegyházak Tanácsa is megítélte múltjában azt, hogy mások hibái és mulasztásai felett esetenként és helyenként testvéri segítség helyett ítélkezett, és önmagához gondolta mérni azt, ami csak az Igazsághoz mérhető.<sup>6</sup>

A Szabadegyházak Tanácsa elnöksége határozatban hozott döntése alapján mondok köszönetet a Református Egyház Zsinatának és annak elnökének, főtiszteletű dr. Bartha Tibor püspök úrnak, valamint a Debreceni Református Teológiai Akadémia főigazgatójának, drs. Kürti László dékán úrnak és a Teológiai Akadémia professzori karának, hogy a Szabadegyházak Tanácsa kérésének teljesítése alapján lehetővé tette, hogy a jövőben a már lefektetett elvek szerint kész segítséget nyújtani, hogy lelkészeink tudományos ismerete növekedjék és minősítésük emelkedjen. A magam személyében külön is köszönetemet fejezem ki, hogy a Debreceni Református Teológiai Akadémia engem tiszteltbeli tanárává választott.

A Református Zsinat, ill. a Teológiai Akadémia tanári karának mindkét döntését annak a megbecsülésnek a megnyilatkozásaként tekintjük, amivel a Szabadegyházak Tanácsa tevékenysége és tagegyházaink

teológiai elmélyülése iránt van. Ez annak az ökumenikus szolgálatnak az értékelése is, amelyből hazai és nemzetközi vonatkozásban egyaránt igyekeztünk — helyzetünkhöz mérten szerényen, de — teljes odaadással részt vállalni.

Jól esik tudnunk, hogy mindkét döntésben diakóniai szolgálatunknak a számontartása is bennefoglaltatik, amelyet az egyetemes emberiség sorsa iránti felelősségből, az igazságos élet, a béke megteremtése és megőrzése, népünkért és a szocializmust építő társadalmunkért készek voltunk és a jövőben is készek vagyunk vállalni.

A magam teológiai felfogását, szolgálatomnak irányát és hitbeli meggyőződésemet alapvetését két bibliai igében tudom összegezni.

a) 2 Mózes 5:2a: „Kicsoda az Úr, hogy szavára hallgassak...”

b) 8 Zsoltár 5a: „Micsoda az ember...”

Meg vagyok győződve arról, hogy e két kérdés pólsai között meglevő feszültségében található meg a hívő ember életének teljes tartalma, az emberi lét, az egész látható és láthatatlan univerzum titkának bonyolultsága és egyben a hit gyermeki egyszerűsége is.<sup>7</sup>

E két egybe tartozó kérdésre hitben történő teoretikus és gyakorlati válasz keresése,<sup>8</sup> az Istentől kapott feleletben történő teljes megbizonyosodásra jutás,<sup>9</sup> a Szentlélek vezetése iránti engedelmség<sup>10</sup> és Jézus Krisztus megjelentetése mások számára<sup>11</sup> is véges és Őbenne mégis örök, nagyon gyarló életnek meghatározott és vállalt célja.<sup>12</sup>

Ebből az alapvetésből indul ki az egyház szolgálatának az értelmezése is. Az egyházak Ura az embert a személyválogatás nélküli emberszolgálat felé fordítja.<sup>13</sup>

A református testvéreinkkel együtt szerzett tapasztalatunk, hogy egyházi kapcsolatunk nem a dogmatikai nézetek és kegyességi gyakorlatok különbségei feletti polemizálás által — de még csak nem is az egyes teológiai nézetekben való azonosságnak újra és újra hangoztatása által — vált rendezetté, sőt meghitté, hanem az emberért végzett feladataink területén a jó cselekvése közben jutottunk igazán egymáshoz közelebb.<sup>14</sup>

A magyar protestantizmusnak közös felismerése, hogy Krisztusban egymáshoz történő közeledésünk az egyházakat nemcsak egymáshoz hozza közelebb, hanem általában az emberhez is; konkrétan: a társadalom nem vallásos, de jószándékú rétegeivel nemcsak nem állít szembe a mindennapi élet dolgaiban, hanem forrása annak, hogy értük és velük együtt tevékenykedjünk.<sup>15</sup>

Az egyházat a prófétai látás a missziós feladata mellett diakóniai és ökumenikus szolgálat végzésére kényszeríti, mégpedig annak legszélesebb értelmezése szerint.<sup>16</sup>

Ökumenikus gondolkodásunk alapelveiről már volt alkalmam e fórumon szólni. Az ismétlés elkerülése mellett és a teljesség igénye nélkül térnék most vissza az aktuális témához.

A különböző egyházak és egyházi személyek igen gyakran eltérő módon értelmezik az ökumené lényegét. Célzatosságában is erősen differenciálódtak a vélemények és a gyakorlatok.

A különböző nézetek mögött a különböző egyházaknak nemcsak az a jövő reménysége — „hogy mindnyájan egyek legyenek”<sup>17</sup> — ismerhető fel, hanem tradícionális múltjuk jelenléte is, ami elkerülhetetlenül te-

hertétele lehet az ökumenikus szellem érvényesülésének.

1. Az Egyházak Világtanácsának Uppsalai IV. nagygyűlése előtt E. C. Blake, most nyugállományba vonuló főtitkár ezeket írta: „Az ökumenikus mozgalomban nem csupán azt tanultuk meg, hogy minden keresztény rá van utalva az ő atyjafiakra, hanem azt is, hogy a sajnálatos módon még mindig megosztott egyházaknak is szükségük van egymásra. Az egyedül járó egyház vagy felekezet számára magának Istennek ismerete lesz korlátozott és torzított.”<sup>18</sup> Ugyanekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy a II. Vatikáni Zsinat némely konstitúciója és határozata bármennyire szimpatikus és új hangvételű is, de tartalmát illetően nem hagy kétséget afelől, hogy egyoldalú, római katolikus vezetés igényével az ökumenét csak a római katolikus egyház felé történő orientáció mértéke szerint látja megvalósíthatónak. A római katolikus egyház történelmi törekvésének nyilvánvaló avizmusa — úgy gondoljuk — nemcsak megfontolásra készített bennünket, hanem elfogadhatatlan alternatíva. A II. Vatikáni Zsinat óta eltelt idő sem hozott semmi újat, vagy legalábbis csak annak mértéke szerint, hogy kik, milyen mértékben váltak szolgálóivá, illetve kiszolgálóivá e vatikáni koncepcióknak.<sup>18a</sup>

„Természetes dolog, hogy a protestáns egyházak érdekeltek a római egyházzal való ökumenikus dialógus létrejöttében. De a párbeszédnek csak akkor van értelme, ha az valóban ökumenikus szellemű, és nem tartalmaz rejtett vagy kevésbé rejtett apológiát, vagy polémiát.”<sup>19</sup>

Még körültekintőbb meggondolásra készítet és az ökumenitásban „jóanságra” int a Blake-Pike amerikai egységprogram formulájának javaslata, amely:

a) az egyházakon belüli hierarchikus státus azonos felállításának egységesítését,

b) egy azonos bázis-liturgia használatát — amely a mise egy rövidített formája lenne — javasolja azzal, hogy

c) a tanbeli kérdések megoldását a fenti két pont alapján létrehozott eredményből elérhetőnek látja.<sup>20</sup>

Meggyőződésünk — és ennek újra és újra hangot adunk — hogy Jézus Krisztus az, aki az egyháza sorának alakulását tartja kezében.<sup>21</sup> Ugyanakkor világosan látjuk a kísértést is, amely az emberi spekuláció módján akarja megoldani azt, amit csak Isten oldhat meg.<sup>22</sup> Ezért nincsen más választásunk, mint újból és újból az Igében keresni eligazítást. A „Sola Scriptura” reformátori elv ma is az alapja annak, hogy helyes és autentikus eligazítást kapjunk.

Az ökumené szó bibliai értelmezése a magyar protestantizmuson belül tiszta és világos. Teljes nézetazonosság mutatkozik a Református Egyház és a Szabadegyházak Tanácsa tagegyházai között, és úgy gondolom — bár ennek elbírálása nem az én feladatom — egyetértés, azonos értelmezés áll fenn a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának többi tagegyházai között is.<sup>23</sup>

Az „ökumené” eredeti újszövetségi fogalma szerint nem a világegyházat jelenti, hanem a lakott földet, mint azt a területet, ahol az egyház az evangélium bizonyosságtételét végezi. Ezek az egyházak — és közéjük tartoznak a magyarországi protestáns egyházak is — „nem feledkeznek meg a lakott világról, nem tudnak ökumenikusan gondolkodni csupán belső egyházi kategóriákban, hanem minden számításukba beleviszik azt a „Világ”-ot is (ez az ökumené), amelynek a szolgálatára küldettek. Vagyis fölveszik magukra az élő és eljövendő emberiség nagy gondjait, készek a nem egyházi erőkkel együttműködni ezeknek a kérdéseknek a helyi és globális megoldásában.”<sup>24</sup>

E gondolkodás alapján „minden egyház adása azoknak — ha más egyházakból valók is —, akik úttörő gondolkodásukkal „felfedezték a világiakat” és ezeknek az egyházban és a világban való szolgálatát.”<sup>25</sup>

Az ökumenikus mozgalomban az Egyházak Világtanácsának jelentős tekintélye van. Helyes döntéseit magunk is támogatjuk és a világért érzett felelősség ébrentartása érdekében készek vagyunk együtt tevékenykedni. A megbecsülés és az eltérő vélemények respektje mellett azonban az is világos előttünk, hogy az ökumenitás hordozója nem egy adott szervezet, hanem mindig az egyház, illetve a különböző egyházak és azoknak hívei, tágabb értelmezésben minden jó szándékú ember.<sup>26</sup>

Az Egyházak Világtanácsa korábban gyakran hangoztatta, hogy nem akar valamiféle „szuperegyház” útkészítője lenni (R. C. Blake), ugyanakkor az ilyen irányú álláspontjának ellentmond az a széles körben ismert készítése, amely az egyházakat nemcsak cselekvő egységekre, hanem arra is felhívja, hogy „a felekezeti hagyományos teológiák élet, hegyét az Egyházak Világtanácsa „alapbázisának” az alapjáról letérdelejk, lecsiszolják.”<sup>27</sup>

Az Egyházak Világtanácsa nagygyűlése előtt az Egyházak Világtanácsa Ifjúsági Ügyosztálya azt állapította meg és adta közre, hogy „az ifjúság a legtürelemtebb az egyházzal szemben, amiért nem halad gyorsabban a megújulás és az egység felé.”<sup>28</sup>

Határozott álláspontunk ezzel szemben, hogy bár a „jóakaratra való cselekvő egység”<sup>29</sup> munkálásának elkötelezettek vagyunk, de sem szervezeti, sem „lelkinek” mondott egységért nem áldozhatjuk fel, amit az Úrtól vettünk. Sem hitvallásunk, sem istentiszteletünk lényege, „az Ige megszólalása”, sem bizonyosságtételünkre való küldetésünk, sem az ún. kegyességi sajátos gyakorlatunk nem volt és nem is lehet alku tárgya e kérdésben.<sup>30</sup>

A Magyarországi Református Egyház álláspontjával és Teológiai Akadémiájának teológiai tanításával együtt valljuk (magunk is), hogy az egyházak viszonylatában „mi ökumenizmuson Krisztus egy, de hitvallások és hagyományok tekintetében egymástól elkülönült keresztény egyházaknak a testvéri kapcsolatok ápolására irányuló törekvésért értjük”.<sup>31</sup>

„Ökumené ott van, ahol különböző egyházak és ebből adódóan különböző vélemények gyümölcsöző dialógusa áll fenn, s ez a dialógus kizárja azt, hogy a különböző véleményekből az egyik kiemelkedik és elnyomja mások véleményét.” (Schäfer zürichi metodista püspök beszédéből.)

A Szabadegyházak Tanácsa álláspontját már 1948-ban annak akkori elnöke, dr. Kiss Ferenc professzor a következőkben fogalmazta meg:

„Mi nem azt akarjuk, hogy a sok jó bizonyosságtétel által nemzedékeken át kialakult és gyümölcsözőnek bizonyult lelki közösségek, mint megannyi lelki háztartások megszűnjenek; hanem azt óhajtjuk, hogy a lelki háztartások vezetői és tagjai abban az apostoli indulatban növekedjenek, hogy egymást alázatosan különbönek tartásuk saját maguknál.”<sup>32</sup>

„Az azóta eltelt évtizedek csak megerősítették bennünk megbizonyosodásunkat, hogy akik »léleekben és igazságban imádják az Istent« azok egymás hite által jobban megközelíthetik a kitűzött célt, mint önmagukba zárkózva.”<sup>33</sup> Azonban nemcsak annak az elvnek hangoztatása mellett kell állást foglalnunk, hogy a különböző egyházak tanítása mögött csupán történelmi tradíciók, vagy az igazság rész szerint való ismerete áll, hanem amellet is, hogy a jóra való ökumenikus cse-

lekvés ellenére sem szüntethetők meg az elfogadható, ill. elutasítható teológiai nézetek kategóriái.<sup>33a</sup>

Jóllehet a Református Egyház bár egyes hitvallási kérdésekben és kegyességi gyakorlatok formájában eltér a Szabadegyházak Tanácsán belül együtt munkálkodó tagegyházaitól — mint ahogy e tagegyházainknak a hitvallása és gyakorlata is eltér egymástól — mégis kész volt az együtt munkálkodásra „a jóra való együttes cselekvésre”,<sup>34</sup> amelynek e mai alkalom is bizonyossága.

Isten iránti hálaadással és a református testvéregyházát megillető köszönettel mondhatom el az Ige szavaival: „Mert nagy dolgokat cselekedett velem a Hatalmas.”<sup>35</sup>

Kívánom, hogy a közös együttműködésünk mind egyházainknak, mind egész népünknek meggazdagodását szolgálja.

1. 1 Kor 13:13. — 2. 1 Jn 3:2; Jel 21:3. — 3. Fil 2:3; 1 Pt 1:22. — 4. Rm 12:10. — 5. 1 Kor 11:20. — 5a. K. I.: „A Mi nevünk Petrus...” Th. Sz. 1969. 193. 1. — 6. 1 Kor 11:31. — 7. ApCs 17:26. — 8. Jak 4:3. — 9. 1 Kor 9:26. — 10. Jn 16:13. — 11. Mt 5:14, 16. — 12. Rm 8:38–39. — 13. ApCs 10:34–35. — 14. Jak 1:22. — 15. Rm 12:18. — 16. Rm 8:19. — 17. Jn 17:21. — 18. „Újja tesztek mindeneiket” c. füzet. (1968) Előszó. — 18a. II. V. Zs. „Nostra Aetate” c. nyilatkozata. II. V. Zs. „Unitatis redintegratio” c. dekrétum végrehajtási utasítása. — 19. Dr. Bartha Tibor: „A szolgálat teológiájának alapvonalai” c. előadás. — 20. D. dr. Pákozdy László Márton—dr. Vályi Nagy Ervin: Az ökumenikus teológia néhány alapkérdése Th. Sz. 1972. 112. 1. — 21. Jel 2:1. — 22. Préd 7:29. — 23. Rm 15:2, 1 Kor 14:4, 5, 17; Ef 4:29 szerint „építés”, „épülés”, „lelkiekben gyarapodás”. — 24. Th Sz. 1972. 112. 1. — 25. „Újja tesztek mindeneiket” c. füzet 14. 1. — 26. Vö.: dr. Bakos Lajos: A protestáns és római katolikus párbeszéd előfeltételeiről Th. Sz. 1969. 202. 1. — 27. Th. Sz. 1972. 112. 1. — 28. EVT Ifjúsági Ügyosztály jelentése, 1968. — 29. Dr. Bakos Lajos, uo. — 30. Th. Sz. 1969. 193. 1. — 31. Ref. Zs. 1967. „Örökségünk és feladatunk a reformáció” címen adott tanítása. — 32. SZET kiadvány I. füzet 5. 1. (1948) Fil 2:3. — 33. Jn 4:23. — 33a. Gal 1:9. — 34. Dr. Bakos Lajos, uo. — 35. Lk 1:49.

## Orthodox—református párbeszéd

### Krisztus szolgálatának teljesebb megértéséért

D. Dr. Bartha Tibor püspök megnyitó beszéde

Engedjék meg, hogy köszöntsem Önöket és megköszönjem, hogy ezen a testvéri eszmecserén való részvételre vállalkozni szíveskedtek. A Magyarországi Református Egyház nagy tisztességnek tartja, hogy a találkozó létrehozásában szolgálatot végezhet. A Magyarországi Református Egyház nem ma kezdi meg a párbeszédet az orthodox egyházakkal. Évszázadokon át egy hibás és bűnös politikai koncepció akadályozta a magyar nép és a szomszéd népek — többségükben szláv népek — testvéri jóviszonyának elmélyülését. Ugyanez a koncepció gátat emelt a földrajzi közelségünkben élő orthodox egyházakkal való kapcsolatunk kiépülése elé is. Ezek az akadályok a második világháború után megszűntek. Előttünk új, ismeretlen világ tárult fel, amikor testvéri érintkezésbe kerültünk az orosz, bolgár, román, csehszlovákiai orthodox egyházakkal. Ezek az érintkezések egy olyan multilaterális dialógus során jöttek létre, amelynek a központi témája a szeretet: az a szeretet, amelyet Isten kijelentett Krisztusban és amelyre elkötelezte népét a világgal szemben. Ilyen módon a Magyarországi Református Egyház és az orthodox egyházak — elsősorban az orosz orthodox egyház — között több mint másfél évtizeden át folytatott bilaterális dialógusnak a középpontjában is az egyházak társadalmi felelősségének a kérdése állott. Kívánatosnak tartottuk, hogy ennek a dialógusnak a tanulságait a református konfesszió családjában szélesebb körrel megosszuk, azért is, mert ez a dialógus a konfessziók közötti dialógusok spektrumában (John Deschner adott erről megkapó képet Niels Ehrenström és Gassmann munkája nyomán Utrechtben) új szint jelent.

A tanulságok közül, rövidsége törekedve, a következőket emelem ki:

1. Tapasztalataink azt bizonyítják, hogy az erős dogmatikai hagyományokkal rendelkező egyházak dialógusa nem okvetlenül összpontosítja a figyelmet a klasszikus problémákra és nem jár a „többoldalú tárgyalások egyetemes látomásának feladásával”. (A lehetséges veszélyek felsorolását ld. Deschner iratában.) Bilaterális dialógusnak is lehet tárgya a klasszikus megosztás kérdései mellett az egyházakat a modern korban

megosztó társadalmi, politikai, faji ellentétek problémája. „A tradíció és időszerűség” kérdésével foglalkozó mai megbeszélésünk bizonyára értékes útmutatással szolgálhat a további ilyen irányú közös törekvések számára.

2. Az egyházak között folyamatban levő — szociál-etikai problémákra koncentrált — multilaterális dialógus hasznos kiegészítője volt az egyházunk és az egyes orthodox egyházak között folytatott bilaterális dialógusnak. A multilaterális és bilaterális dialógusok alkalmait nem alternatív, hanem egymást kiegészítő lehetőségnek kell tekinteni.

3. Meggyőződésünk, hogy az ökumenizmus egyetlen lehetséges teológiai bázisa az egyházak egységének krisztológiai értelmezése. Az egyházak egymással való közösségének alapja Krisztus. Ebből a felismerésből következik, hogy az egyházak Krisztusban való egységének a tartalmát nem valami introvertált egyházi érdek határozza meg, hanem Krisztus indulata, aki azért jött a világra, hogy szolgáljon. Az Egyházak Világtanácsa utrechti központi bizottsági ülésén a keresztyén egyházak közösségéről lefolytatott vitát azért lehet eredményesnek tekinteni, mert ezt a krisztológiai aspektust hangsúlyozta. Joggal történt utalás arra Utrechtben, hogy a közös hit mellett a közös szeretet és reménység is az ökumenizmus feltétele. Meggyőződésünk, hogy a Krisztus szeretetéről szóló bizonyágtétel ügyében folytatott orthodox-református dialógus gazdag áldások forrása volt. Ezek az előzmények is feljogosítanak arra a reménységre, hogy az az eszmecsere, amelyre a mai napon összegyűlekeztünk, hasznos és eredményes lehet közösen vallott Urunk, az Úr Jézus Krisztus szolgálatának teljesebb megértésére, az egyházak közötti testvéri kapcsolatok elmélyítésére.

4. A magyar protestáns egyházak szempontjából az orthodox egyházakkal folytatott párbeszéd alkalmat nyújt a reformáció előtti keresztyén hagyománnyal való szembesülésre anélkül, hogy hátrányt okozna benne az ellenreformáció szomorú történeti háttere.

Ez a találkozó ebben az összetételben első lépés, amelyet reménységünk szerint további lépések követnek.

## Hagyomány és aktualitás

A keresztyén hit a maga dogmatikai tételeinek a mélységével és erkölcsi követelményeinek a tisztaságával végtelenül magasabbrendű minden vallás-filozófiai rendszernél.

Isten megtestesült Fia az embereknek olyan titkokat nyilatkoztatott ki, az igazságoknak olyan ismeretét közölte, melyek Isten megismerésére és az Ő világhoz való viszonyára vonatkoznak, és amelyeket a természetes emberi értelem nem tudott és nem is tud elérni. Az üdvözítő Krisztus magasztos tanítása nem elvont igazság, amelyet csak elvileg lehet felfogni, hanem fordítva, a krisztusi örömhír egész tartalma az élő valósággal való közvetlen viszonyban tárul fel és az a célja, hogy újjáteremtse, vagy átformálja azt. Ezért, amikor Krisztus megalapította az Ő Egyházát kijelölte számára (és tagjai számára) azt a magasztos rendeltetést, hogy a világ világságága legyen az erkölcsi tevékenység területén; sónak teremtette azt, amelynek meg kell sóznia a környező világot erkölcsi tisztaságának megőrzésére; a kovász erejét ajándékozta neki, amelynek a hatása az ember felemelkedésében kell hogy megnyilatkozzon a belső tökéletesség azon fokáig, amely az Ő igazi követői számára elengedhetetlen.

*Az Egyház élete és tevékenysége számára változatlan vezérfonalat jelent az Isteni Kinyilatkoztatás, melyeket a Szentírás és a Szent Hagyomány tár fel, az igazságnak ez a kétszeresen egy forrása.*

Keletkezésének idejét tekintve a Hagyomány régebbi az Írásnál. Kezdetben Krisztus tanítása szóbeli úton terjedt, igehirdetéssel. Történeti kezdetét az Egyház a szent apostolok igehirdetésének köszönheti, vagyis az Apostoli Hagyománynak. Ezért az Egyház létének forrásától kezdve szorosan és elszakíthatatlanul összefügg a Hagyománnyal, amely számára életbevágóan fontos jelentőséggel bír.

Miután Krisztus szájából a szent apostolok megkapták az üdvözítő evangéliumi igazságot, elterjesztették azt és megerősítették az Egyházat szavukkal. A Hagyomány útján, amely Istennek élő, le nem írt tana, az apostoli igehirdetés „a hit hathatós munkálásává” lett (II. Tess. 1:11). És az a meggyőződés, amellyel minden apostoli Egyház vallotta az apostoli tanítás valóságát és történelmi hitelességét, megpecsételődött minden valóban hívő keresztyén élő vallási öntudatában és erkölcsileg tiszta életében, akiket egymással elszakíthatatlan szálakkal egyesített a szeretet.

*Tartalma szerint a Hagyomány átöleli az egész apostoli igehirdetést, mert mindazt amit hirdettek azzal a paranccsal adtak át az Egyháznak, hogy őrizze meg a tanítottat és tekintse vezérfonálnak, amint ez Szent Pál apostol utasításából látszik: „Atyámfiak, legyetek állhatatosak és tartsátok meg a Hagyományt, amelyre akár beszédünk, akár levelünk által tanítottatok” (2. Tess. 2:15).*

Ezek a szavak megmutatják, hogy a Hagyomány tágabb értelemben magában foglalja az egész keresztyén. Istentől kinyilatkoztatott, tanítást, akár szóbeli, akár írott formából származik. Azonban az apostolok idejében még nem volt Újszövetségi kánon, amelyet később maga az Egyház határozott meg és fogadott el a Hagyomány alapján, melyet állandóan és változatlanul őrzött az egyházi öntudat. A *szentírási kódex általánosan elismert megléte, természetesen, leszűkítette a Hagyomány terjedelmét, és ezután főleg a le nem írt apostoli tanítást kezdte jelenteni.* Bár még ezután is a keresztyén tudás és igazi hit e mindkét forrása meg-

őrizte egymás között az élő és organikus kölcsönhatás elszakíthatatlan kötelékeit, melyekre az előbb idézett apostoli kijelentés is utal, ahol a leírt és a szóban továbbadott evangéliumi szavak között csak formai különbséget látunk (a továbbadás módja szerint), de nem a lényeg szerint. Éppen ez adott alapot *Nagy Szent Vazulnak* ahhoz a kijelentéséhez: „Az Egyházban megtartott hittételek és igehirdetések közül, egyeseket az írásbeli tanításból, míg másokat az Apostoli Hagyományból kaptunk és titokként örököltünk. Ezek is és azok is — hangsúlyosan — ugyanazzal az erővel rendelkeznek a hitéle számára” (a Szentlélekről *Amfi-lochioshoz*, 27. fejt. 269. o.). Hasonló módon *Arany-szájú Szent János* is mondja, hogy „egyaránt hiteles” az apostolok tanítása „leveleken keresztül”, és amit „írás nélkül” hirdettek (Komm. a 2. Tess., 4:2). Még világosabb tanúságot találunk a Hagyomány méltóságáról és jelentőségéről *Lyoni Szent Iréneusz*nál. „Mi lenne, ha az apostolok nem hagytak volna hátra számunkra írásokat? — kérdezi —, vajjon nem kellene-e követni a Hagyomány rendjét, melyet azoknak adtak át, akikre ők az Egyházat bízták?” És a továbbiakban rámutat arra, hogy az ő idejében sok nép volt, amelyek Krisztus hitét „hártya és tinta nélkül” fogadták el, de a Hagyományt követve azok „minden igazságban, tisztaságban és bölcsességben” élnek (Adv. haer. III, 4, 1—2). (Az idézet itt és a továbbiakban *Filevszkij*től van.)

Nem kevésbé fontosak a tanúságok a Hagyományról más egyházi írónál is, nevezetesen *Alexandriai Kele-mennél*, aki azt mondja: „Azóta, hogy az Üdvözítő tanította az apostolokat, a Hagyományon keresztül jutott el hozzánk már az írásban le nem rögzített is; ez Isten mindenhatóságánál fogva vésődött be a megújult szívekbe az Újszövetségnek megfelelően” (Stromata, (VI, 15. fejt.). Ugyancsak ő jegyzi meg, hogy „az Úr Szentírásban leírt tanítását az igazság szabálya szerint kell magyarázni” (VII, 16. fejt.), vagyis az igazi hit hagyományos törvényének megfelelően. *Origenész* is arra hív fel, hogy „ne máshogyan higgyünk, mint ahogy örököltük hagyták nekünk Isten Egyházai. Csak az Egyház — mondja — nem vesz el egy szót sem, semmilyen értelmet sem az igazság ragyogásából, amelyet a Szentírásban találunk, és nem tesz hozzá semmit prófétálás címén”, (Komm. Mt. 29.) vagyis csak az Egyház, mint az apostoli Hagyomány őrzője tudja hűségesen magyarázni a Szentírást. Ugyanezt határozottan megerősíti *Szent Ágoston*, aki azt mondja: „Én nem hittem volna még az Evangéliumnak sem, ha nem készített volna arra a Katolikus Egyház tekintélye” (Manicheusok ellen ep. Fund 3,1). (Kálvin olvasta Aranyszájú Szent Jánost, de inkább hatott rá Szent Ágoston, akinek a művei nagy hatást gyakoroltak rá.) Ugyanezt mondja *Lerini Szent Vince*, aki követeli, hogy „a Szentírást minden Egyház hagyományával összhangban és a katolikus dogmatikai tanítás szabályai szerint magyarázzák” (Commonitorium, Cap. 2.).

Míndezekből a régi tanúságokból látható, hogy a Hagyomány nem mond ellent az Írásnak, hanem vele összhangban van és azonos méltósággal rendelkezik! Hogy a hagyomány, melyet az Egyház az igazság szabályaként őriz a Szentírás igazi megérésének a kritériumául szolgál, és segíti helyesen értelmezni ez utóbbit; és hogy végül, a Hagyomány szintén a hit szabálya, törvénye az igazi keresztyén élet számára. Ez az utóbbi körülmény hangsúlyozza, hogy a Hagyomány



állandóan aktuális, vagyis mindig van közvetlen kapcsolata a keresztyének gyakorlati erkölcsi feladataihoz. Eppen ezért a Hagymány mindig az Egyházban működik. Ez az apostolokon keresztül örökre az egyházi öntudat és élet része lett, állandóan élteti azt. Erejénél fogva nemcsak eszköz, amely szükséges a tanított igazság terjesztésére és megőrzésére, hanem ugyanakkor az új élet örökké élő forrása is. Ez nem a tanítás élettelen szava, amelyet mindössze emlékezetünkben őrzünk meg és mechanikusan adunk tovább — az ősök az utódoknak —, hanem a lelki alkotás, valláserkölcsei tevékenység, Krisztus országa megteremtésének a kiapadhatatlan forrása. Eppen ezért az Egyház történelmi létének minden pillanatában maga terjesztette és erősítette meg az apostoli Hagymányt, az viszont megtestesült és megpecsételődött az Egyház szavában, tetteiben, imáiban, szentségeiben — a hit és szeretet minden megnyilatkozásában, melyek bizonyítékul szolgálnak a keresztyének Krisztus parancsai iránti hűségére.

Az *Apostoli Hagymány* egészét és sérthetetlenségét megőrizve az Egyház a maga atyái és tanítói száján keresztül rámutatott azokra a kritériumokra, amelyek szerint meg lehet különböztetni az igazi Hagymányt, annak eretnek eltorzításától. Szent Ágoston pl. így határozza meg az Apostoli Hagymányt: „Amit az egész Egyház őriz és amely benne volt mindig, azt, minden igazságság szerint mi az apostoloktól hagyományozottak tisztelünk” (De Baptis, IV. Cap. 34.). Lerini Szent Vince még pontosabban fejt ki ezt a gondolatot: „Magában a Katolikus Egyházban, minden módon kell ragaszkodni ahhoz, amelyben mindenütt hittek, amelyben mindig hittek és amelyben mindenki hitt; a „katolikus” szó tényleges és tulajdonképpeni értelmében, ahogyan maga ennek a szónak a jelentése is mutatja: lehetőség szerint „mindenkit” jelent. Eszerint a szabály szerint mi hűségesek leszünk annak az egyetlen feltételnek a teljesítésével, hogy követni fogjuk az „egészet”, a „régieket” az „egyetértést.” Az „egész” és az „egyetértés” nem jelentik a „többség” követelményét, mert minden (vagy majdnem minden) papról és tanítóról beszélve Szent Vince azokat vette figyelembe, akik az igazi Egyházhoz tartoznak. Jóllehet az Egyháztól elszakadt eretnekek néha *mennyiségi* többséget jelentettek, mégsem náluk volt az igazság. Az „egészet” követni annyit jelent, mint elismerni azt a hitet igazságnak, amelyet az egész Egyház vall; követni a „régieket” annyit jelent, hogy semmilyen esetben sem tagadjuk meg azt a tanítást, melyhez kétségtelenül ragaszkodtak a mi szentatyáink és elődeink. Követni végül az „egyetértést” annyit jelent, hogy a legrégebb időktől kezdve csak azokat a hitbeli meghatározásokat és magyarázatokat kell elfogadni, amelyekhez mindenki ragaszkodott, vagy legalábbis csaknem minden pap és tanító. (Commonito., cap. 2.).

Ezeknek a követelményeknek természetesen meg kell felelniük a Hagymány azon emlékeinek is, melyeket írásban örököltünk az apostolok utáni korból. A Hagymány ilyen kifejeződése: a hitvallás (niceo-konstantinápolyi), amely összegyűjti a tanítást tartalmaz az apostolok örökségéeként; az Egyetemesség Zsinatok hitbeli meghatározásai amelyek semmilyen újítást nem hoztak (a VII. Egyetemesség Zsinat atyái így mondták: „Nem újításokat őrzünk a minden írásban és írás nélkül nekünk hagyományozottakban, hanem az egyházi hagyományt”), hanem csak feltárták és megfogalmazták az Egyházban régóta meglévő krisztusi kinyilatkoztatást; az Egyház liturgikus gyakorlata; azok a patrisztikai művek, amelyek kifejezik az ősegyház tanítását. Mindez természetesen nem a kinyilatkoztatás forrása, hanem vezérfonal a kinyilatkoztatásban adott igazság

szükséges megértéséhez. „Ez az Egyetemesség Egyház bizonyossága és hangja, az igazságnak és a hitnek az a szelleme, az Egyháznak az az öntudata, amely benne él, mint Krisztus testében, Krisztus és az apostolok ideje óta.” (Malinovszkij N. Dogm. I., 84. o.). Az apostoli Hagymánytól meg kell különböztetni a későbbi Hagymányt, amelyet általában egyházinak neveznek. Ez az előbbiből származik és vele szoros kapcsolatban van, mivel organikusan annak talaján fejlődött ki és úgy nőtt ki, mint a növény a magból vagy a gyökérből.

Az egyházi Hagymánynak ez a kapcsolata az apostollal különösen világosan látszik a szent Eucharisztia végzésének gyakorlatában, mely alapvető a keresztyén istentiszteletben, a keresztyén liturgikus élet központja és legfontosabb hittanításának (a megváltásnak) a valódiságáról vitathatatlanul tanúskodik.

Itt mindenekelőtt meg kell jegyezni azt a figyelemreméltó tény, hogy *Szent Pál* apostol, amint emlékezteti a korintusi keresztyéneket erre a legnagyobb szentségre, „az Úr Testére és Vérére” (1 Kor. 11:27), az Eucharisziát Hagymánynak nevezi, melyet ő magától az Úrtól vett (1 Kor. 11:23).

Az Eucharisztia végzésének a módját a Szentírás rendkívül röviden adja meg (Mt. 26:26—28; Mk. 14:22—24; Lk. 22:19—20; 1. Kor. 11:23—25), de ezek a rövid utasítások már azután jelentek meg, hogy az Eucharisztia az első keresztyén közösségek életébe eljutott. Ily módon a régi keresztyének mielőtt még rendelkeztek volna az Újszövetség könyveivel, a gyakorlatban valószínűleg meg az Úr parancsát: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre”, és ebben őket kizárólag a szent apostolok tanítása és példája vezette közvetlenül. Maguk az apostolok pedig kétségtelenül megfelelő hálaadás imákkal és illő cselekményekkel kísérték az Eucharisziát, melyek méltóak voltak ehhez a nagy szentséghez. Erről tanúskodnak Nagy Szent Vazul következő szavai: „Ki hagyta meg nekünk a szentek közül levelében a fohászok szavait, amikor a hálaadás kényerét mutatjuk be és az áldás kelyhét? Mert mi nem elégszünk meg azokkal a szavakkal, amelyeket az apostolok és az Evangéliumok említettek meg, hanem előtte és utána másokat is kimondunk, amelyek nagy erővel rendelkeznek a szentség végzéséhez és amelyeket a Szentírásban nem rögzített tanításból vettünk.” (A Szentlélekről Amfil., 27. fejj., 269. o.)

Mindez később átment a liturgia különböző későbbi szertartásaiba, melyek organikusan fejlődtek ki a régi Eucharisziából, mely számukra alapvető volt. Így ebben a folyamatban közvetlenül egyesült a legrégebb szertartás — a későbbi istentiszteleti részletekkel — az apostoli gyakorlat és az egyházi liturgia.

A Hagymányról beszélve nem egyszer hangsúlyoztuk fontosságát, alkotó erejét és állandó hatását az Egyházban, mert lényege szerint az Isteni kinyilatkoztatás életadó forrása és mert az apostolok az Úr szavát hirdették a világnak, írott és íratlan formában egyaránt (Jn. 21:25; Ap. csel. 1:3, Jn. 6:33).

A Szent Hagymány, éppúgy mint a Szentírás, Krisztus Egyházának a tagjaival szemben konkrét követelményeket támaszt, melyeket az életben meg kell valószínűsíteni. Az Isteni kinyilatkoztatással nemcsak az ember belső épülése válik meghatározottá, hanem a belső lelki fejlettség és az igazi hit tanúsága kifelé is megnyilvánul. Nem lehet kétséges az, hogy a keresztyén tanítás mindkét forrása egyformán felhív az evangéliumi és apostoli parancsok teljesítésére, melyek közül a legalapvetőbb és legfőbb a szeretet parancsa (Mt. 22:37—40; 1 J. 3:18; 1. Kor. 13:1—8). Ez az ősi és ugyanakkor örökké új parancs mindig korszerű és időszerű marad, állandóan szükséges és változatlanul kötelező.

Az orthodox hit és az orthodox tanítás teljessége nem található meg az Egyház valamely tagjának a tudatában, hanem ezt az Egész Egyház őrzi és nemzedékről nemzedékre úgy adja át, mint az Egyház hagyományát. És ez a szent Hagymány őrzi a leghatásosabb formában, az Egyház tanítását. A Hagymány az Egyház élő emlékezeté, amely az igazi tanítást tartalmazza, és amely fokozatosan bontakozik ki történetében.

*Az egyházi Hagymány egyetemes jellege az egyház egységéből és a benne lakó Lélek egységéből fakad.* Ez a külső manifesztációja az Egyház belső egységének. A Hagymány orthodox felfogásában mindenekelőtt mint élő erőre gondolunk, mint egy organizmus öntudatára. Ennek következtében a Hagymány szakadatlan és kimeríthetetlen, nemcsak a múlté, hanem a jelené is, amelyben már él a jövő is. E gondolat igazolására bizonyos analógiát látunk az Ó- és Újszövetség viszonyában. Az Ószövetség nem szűnik meg, hanem kiteljesedik az Újszövetséggel, de ugyanakkor az magában hordozza a másikat és előképszerűen, előkészületi jelleggel tartalmazza azt, mint a maga teljességét és jövőjét. És az Ószövetségtől az örökéletig, melytől bennünket a Második Eljövétel választ el, fényugár ragyog fel, mely átjárja a múltat, a jelent és a jövőt a világ teremtésétől és az ember teremtésétől addig az időig, amikor „Isten lesz minden mindenekben” (1. Kor. 15:28)

Minden Egyházban élő ember az egyetemes orthodox Hagymány hordozója, szentsége mértéke szerint. Ezért rendelkeznek olyan óriási tekintéllyel az orthodoxiában az egyházatyák. Ha a szentség követelménye nem lenne annyira elengedhetetlen, akkor nekünk el kellene ismerni, hogy a kinyilatkoztatás igazságainak a legkompetensebb magyarázóit a tudós teológiai professzorok, és nem a szent egyházatyák, akiknek a hite néha első pillanatra „primitívnek” tűnik. El lehet olvasni kiemelkedő szerzők sokkötetes teológiai kutatásait és ettől még nem lesz tökéletesebb ismeretünk a Szentháromság titkáról a IV. századi atyák tudásánál, — akik az Ő egylényegűségéről beszéltek —, vagy egy niceai zsinat előtti atya tudásánál —, aki még nem használta ezt a szót —, vagy Pál apostol tudásánál, aki számára idegen volt még maga a „Szentháromság” kifejezés is. Történetének minden konkrét pillanatában a Szentlélek képességet ad az Egyház tagjainak, hogy az igazságot megfelelő, számunkra szükséges teljességben ismerjék meg. És amikor új hittani határozatokat fogalmaztak meg az Egyház élő igazságainak a megismerésére, ezt a módszert védi meg a Hagymányban.

*Filaret moszkvai metropolita* mondta, hogy az igazi és szent egyetemes orthodox hagyomány nemcsak látható és szóbeli átadása a tanításnak, a szabályoknak, határozatoknak és szertartásoknak, hanem egyben láthatatlan és hathatós közlése a kegyelemnek és a megszentelésnek. Jóllehet szükséges megkülönböztetni azt, hogy mit hagyományoznak át (szóbeli és írásbeli Hagymány), attól az egyetlen módszertől, amely a Szentlélekben ezt az átvételt elfogadja, mégis ez a két mozzanat egymástól elválaszthatatlan; ebből fakad magának a „Hagyomány” kifejezésnek a belső felbonthatatlansága, amely egyidejűleg vonatkozik az Igazság horizontális és vertikális vonására, amellyel az Egyház rendelkezik. Ezért mindenfajta hitigazság átadása kegyelmi kapcsolatot tételez fel a Szentlélekkel. Mert igazában a Lélek nélkül „beszélő proféták” és mindazt, amit ők átadnak, nem ismerheti el az Egyház az Igazság szavainak, olyan szavaknak, melyek rokonok a szent és Isteni ihletettségű könyvekkel. Ez a Pünkösödnek a fuvallata, mely megvilágítja az Igazság Lelkének a tevékenységét, Aki az Atyától ered és a Fiútól

küldött, és megvalósítja az Egyháznak adott legmagasabbrendű képességet: az Istentől kinyilatkoztatott igazságok megértését, az igaznak és a hamisnak a megkülönböztetését a Szentlélek fényében, mert „tetszett a Szentléleknek és nekünk” (Ap. Csel. 15:28). Éppen a Szentlélek hatása alatt fejezi ki az igazságot az Egyház érthető meghatározásokban, vagy érezhető képekben és szimbólumokban, a hit olyan bizonyítékaiban, melyekből Neki meg kell ítélnie, hogy azok a Hagymányhoz tartoznak-e, vagy sem.

El lehet mondani, hogy a Hagymány és Egyház kritikus szelleme, de szemben a külső tudomány „kritikus szellemével”, az Egyház ítéletét a Szentlélek irányítja, és ennél fogva ennek az ítéletnek az elve tökéletesen más, nem károsítja a Kinyilatkoztatás teljességét. Nemcsak a Szentírás, hanem a szóbeli hagyomány is, melyet az apostoloktól kaptunk, csak a Szentírásban őrizhető meg, mely az Egyház számára leglényegesebb és legigazibb értelmét és jelentését tárja fel. Itt inkább, mint bárhol, a Hagymány kritikusan hat, feltárja mindenekelőtt a maga negatív és kizárólagos aspektusát: elveti a „haszontalan és vénasszonyos meséket” (1. Tim. 4:7), melyeket mindazok áhíttal fogadnak, akiknek a hagyományhűsége határtalan bizalommal fogadtat el mindent amely behatol az Egyház életébe és a szokás hatalmánál fogva benne marad.

Ugyanakkor, válaszol a külső világ érzéketlenségére, amely nem képes elfogadni a Kinyilatkoztatást és ellenhatásul „e világ vitázóinak” (1. Kor. 1:20) próbálkozásaival szemben, akik arra törekednek, hogy az Egyházon belül „emberi hagyomány szerint a világ elemi tanítása szerint, és nem a Krisztus szerint” (Kol. 2:8) értsék meg az Igazságot. Az Egyház tisztában van annak szükségességével, hogy hitét dogmatikai meghatározásokban fejezze ki azért, hogy megvédje az eretniségektől. Az egyszer szükségből megfogalmazott hittételek a hívők számára a „hit szabályaivá” válnak, és a továbbiakban is rendületlenül azok maradnak, meghatározza az igazhit és a tévhit határait, valamint a Hagymány fényében megvilágított tudás és a természetes tényezők által feltételezett tudás határait. A hit tisztaságáért vívott harc kritikus pillanataiban az Egyház új dogmaikait meghatározásokat tesz közzé, melyek új fokozatot jelentenek abban a harcban, mely mindaddig tart, míg „mindnyájan eljutnak az Isten Fiában való hitnek és az Ő megismerésének az egységére” (Ef. 4:13). Az új tévitanításokkal való harcban az Egyház soha nem tagadta meg korábbi dogmatikai pozícióit, nem helyettesítette azokat valamilyen új meghatározásokkal. Ezért a teológia fejlődéséről szólva meg kell jegyezni, hogy új hittételek megfogalmazásakor az Egyház a már meglévőkből indul ki, melyek számára a hit szabályai. Így a chalcedoni hittétel felhasználja a niceait és úgy beszél a Fiúról, aki egylényegű az Atyával Istensége szerint, hogy azután hozzátegye, hogy Ő velünk is egylényegű — embersége szerint. A hittételt el nem ismerő monofiziták elleni harcban a VI. Egyetemes Zsinat atyái, miután támaszkodtak a chalcedoni meghatározásra a Krisztusban való két természetéről, megerősítették Benne a két akarat és két tevékenység meglétét. Minden esetben annyiban lehet beszélni dogmatikai fejlődésről, amennyiben az Egyház kiszélesíti a hit szabályát, de az új hittételi meghatározásokban támaszkodik minden addig elfogadottira.

Meg kell jegyezni, hogy az Egyházban élő Igazság nemcsak az el nem múlt Isteni lényeggel rendelkezik, amelyet áhítattal és sérthetetlenül kell megőrizni, hanem az bizonyos mértékben képes megváltoztatni és tökéletesíteni az emberi kifejezés történetileg feltételes formáit az Isteni lényeg kifejtésére.

Az elmúlt évszázadok hosszú sora alatt az Orthodox Egyházak védekező pozíciót voltak kénytelenek elfoglalni a nem orthodox expanzióval szemben, és nem ritkán szűk konfesszionálisba zárkóztak. Jelenleg azonban éppen nagy nyíltsággal, irenikus törekvésekkel és a világ keresztyéni szolgálatának különös fontosságáról alkotott világos felfogásával a szeretet kötelessége arra készíti az orthodox teológusokat, hogy ne csak őrizzék az orthodoxia felbecsülhetetlen kincsét —, a maguk megszokott és szívük számára drága hagyományos formákban —, hanem az Egyház hűséges fiainak a bátorságával némileg szűfeszítsék bizonyos megszokott fogalmak kereteit, hogy maguk is megérezzék és másoknak is megmutassák az orthodox ökumenizmus minden gazdagságát. Azonban a keretek ilyen kiszélesítését, nézetünk szerint, lehetetlen illegálisan megvalósítani, és ezáltal kihívást intézni az orthodox egyházi öntudathoz. Ez annak a szükségességnek az alázatos felismeréséből kell hogy következzen, hogy *zsinati* egyetértéssel kell eltávolítani azokat a történetileg kifejlődött pontatlanságokat, vagy pedig túlzásokat, a theologizálás módszereiben és eredményeiben, melyek talán hasznos szolgálatot tettek az orthodoxia védelme ügyének a múltban, azonban ma már bizonyos akadályt jelentenek az Egyház világ felé megvalósítandó nagy misszió útjában.

Szigorúan ragaszkodva Lerini Szent Vince gondolatához, *Antim* konstantinápolyi patriarka és tizenkét más orthodox főpap ezt írta 77 évvel ezelőtt: „Kutatnunk kell és őszinte vággyal meg kell ismernünk az igazságot, hogy miben hitt a keleten és nyugaton osztatlan, egy szent, egyetemes és orthodox apostoli, Krisztusi Egyház, és ezt kell megőriznünk sértetlenül és változatlanul. Mindazt, amit az utóbbi idők hozzátettek, vagy elvettek, mindenki tekintse szent kötelességének, ha őszintén kívánja Isten dicsőségét és nemcsak a magáét, hogy vallásos szellemben kijavítsa és vegye figyelembe, hogy büszkén és makacsul ragaszkodva egy sérült igazsághoz, súlyos felelősséget vesz magára Krisztus nem személyválogató trónusa előtt.” (A Patriarkai és zsinati körlevél 1895-ből XIII. Leó pápa apostoli Konstitúciója alkalmából „Dignitas ecclesiarum orientarium”.)

V. V. Bolotov, orosz teológus és történettanár ismert tanulmányában „27 tézis a Filioque-ről” minden hit-tani nyilatkozatot három kategóriára osztott: 1. dogma, 2. egyházatyai teológiai vélemény, 3. teológiai magánvélemény. Emellett a dogmák területét ő úgy jellemezte, mint a necessaria területét viszont mindazt, aminek nincs abszolút hitelessége, hanem többé-kevésbé csak valószínű, ő az egyházatyai teológumenák és teológiai magánvélemények közé sorolta. Teljesen egyetértve V. V. Bolotov professzor alapvető gondol

atával az adott kérdésben, de figyelembevéve, hogy egyes teológumenák egész egyházak számára dogmákká váltak (pl. a Nyugati Egyház számára), megengedhetőnek látszik, hogy ne ragaszkodjunk túlságosan szigorú azonosításhoz a necessariákban a dogmák területén, amint ezt az iskolás teológiát teszi. Hiszen a dogmák Istentől kinyilatkoztatott lényegét meg kell különböztetni kifejezésük módjától.

Kétségtelenül szükséges, mindenkire nézve kötelező, a szó szigorú és pontos értelmében az, ami vitathatatlanul a régi, osztatlan Egyház tanításának a lényegéhez tartozik a hét Egyetemes Zsinat korából. A Filioque-típusú nyilatkozatokat valószínűleg teológumenáknak lehet tekinteni, melyek nehezen választhatók el a Nyugati Egyház tudatától. Ilyen fajta hittételhez azzal a megértéssel kell viszonyulni, mely látja a fontosságát a hívők tudata számára —, adott esetben a Nyugati Egyházban — és tisztelettel veszi a belőle fakadó nyugati teológiai mentalitást, jóllehet a Keleti Egyház nem tekinti azt dogmának.

A Szent Hagymány problémája elszakíthatatlanul összefügg napjainkban a keresztyén egység helyreállításának a problémájával. Véleményünk szerint az elkülönült keresztyének hitbéli egyesítését nem lehet „csatlakozásnak” venni. Egy sor esetben az újraegyesülés valószínűleg inkább annak az eredménye lesz, hogy a felek egymást kölcsönösen lényegileg orthodox jellegűeknek ismerik fel. Ehhez hasonlót látunk az orthodox és prechalcedoni egyházak közti dialógus jelenlegi stádiumában, ahol kiderült, (amint egy sor teológiai konzultáció megmutatta Aarhusban, Bristolban, Genfben és Addis-Abeában), hogy rendkívül nagy megegyezés van — ha nem azonosság — a krisztológiai tanítások lényegének a felfogásában.

Egymás lényegileg orthodoxnak való elismerésének a folyamata (bizonyos formai különbségek mellett és egyes másodrendű hitbéli és egyházzervezeti kérdések jelentőségének az értékelésében) kétféle módon könnyíthető meg: 1. a *terminológiai homályosságok* megszüntetésével; 2. az *egyetemesen kötelező* necessariák gondos elhatárolásával más hitigazságoktól, melyek a „dubia” kategóriába tartoznak.

Teljesen világos, hogy ma a csaknem teljes elidegenedés állapotától a mi korszerű teológiai gondolkodásunk a szélsőséges konfesszionálisizmus legyőzésével, a Szent Hagymány bölcs vezetése mellett, szigorúan orthodox ökumenizmus felé haladunk. És mi reméljük, hogy ez a mozgalom a keresztyén egység nagy célját szolgálja, Isteni Fejének és az Egy, Szent, Egyetemes és Apostoli Egyház alapítójának a mi Urunk Jézus Krisztusnak az akaratával összhangban.

Fordította: Pikó Mózes

## Istentisztelet a református egyházakban

Meghívtak, hogy jöjjenek el ismét Debrecenbe e történelmi alkalomból és a „Hagyomány és időszerűség” fő téma keretében szöveljék az istentisztelet kérdéséről a református egyházakban. Voltak idők a múltban, amikor egy ilyen megbeszélés védekező, vagy polemikus állásfoglalásokat váltott volna ki, sokkal inkább a teológiai fölény megmutatására, vagy az egyházi versengés folytatására, mint a közös hitben való részesedés és a közös hitvallás által való meggazdagodás érdekében. Örvedetes, hogy ma már egészen más a helyzet. Először is az egyház az egész világon olyan szellemi és kulturális keretben él, amely mindnyájunk számára azonos kihívást jelent. Utalok a nivellálódás szakadatlan folyamatára, amely csökkenti a valóság változatosságát, amely fokozatosan, de kitartóan zsugorítja a szellem és értelem dimenzióját. Nem elegendő ezt a folyamatot szekularizálódás diadalának, vagy a tudományos gondolkodásmód győzelmének elkönyvelni. Mert miként Michael B. Foster írja: „A cél, amely felé egyaránt törekszik a tudós és a filozófus, az olyan állapot, amelyben már nincs semmi misztérium”. Az olyan világban mint a miénk, amelyben tagadják a misztériumot, vele együtt tagadják a kijelentés, a szentség, az imádság és a bűnbánat lehetőségét is.

Nemzedékünket ezen a ponton támadja a kultúra elenesség. A szociológus Roszak világosan rámutat arra, hogy ennek indítéka mélyesen vallásos, de gyakran jelentkezik szélsőséges és bizarr formákban. A valóság lemeztelenített és megkisebbitett szemléletével szemben egy negyedik dimenzió nevében tiltakozik, amely a magasság és mélység, az érték és a szellem, a misztérium és az értelem fogalmait foglalja magában.

Az egyházak közötti megértésben való előhaladás, amely századunk ökumenikus mozgalmának az eredménye, a változott és reménykeltőbb helyzet második oka. Megtapasztaltuk, hogy az elkülönült hagyományok ki akarnak jutni elszigeteltségükből és kapcsolatba kívánnak jutni egymással. Olyan erőteljes volt ez a mozgalom, s a külső eseményekkel szemben gyakran annyira ellentétes irányú, hogy nem lehet más magyarázatot adni rá, mint a Szentlélek újabb fuvalmát, amely végigjárta az egyházakat és együvé terelte őket? A Léleknek ez a csodája teremtette meg a párbeszéd lehetőségét. Túljutottunk már azon, hogy hamis és félrevezető karikatúrákat rajzoljunk keresztyén testvéreinkről és történetükről, és sem ők, sem mi nem elégszünk már meg az olyan részleges, vagy negatív hitvallásokkal, mint amikor az egyik álláspontot kellett a másikkal szemben meghatározni. A keresztyének hatalmas felszabadulásához vezetett ez a párbeszéd megkezdése, hogy áthatoljanak a külső burkokon és esetleges rávakódásokon s mélyebben vizsgálják meg a közösen elfogadott belső valóságokat.

Ez az új helyzet sehol sem olyan nyilvánvaló, mint a „hagyomány” értelmezésében. Azok számára, akiknek a protestáns reformáció az örökségük, a „hagyomány” az Írással szemben álló tekintélyt jelentette, az ismeretnek járulékos és gyakran ellentmondásos forrását. De amikor keresztyén teológusok és egyházi emberek együtt folytattak ökumenikus tanulmányi munkát, különösen a Hit és Egyházalkotmány 1963. évi montreáli konferenciájára készülve, egyre jobban felismerték a keresztyén közösség elsőbbségét és többre értékelték az egyház teljes életét, ahogyan azt a Szentlélek táplálta és formálta minden korban. Albert

Outler professzor, e tanulmányi munkák egyik vezetője, ezt így fogalmazta meg: „Az ökumenikus mozgalomnak sikerült helyreállítania — szinte a nélkül, hogy észrevette volna, vagy tudatosan törekedett volna rá — az ősi és lényeges különbségtételt a közös keresztyén történelmet képviselő keresztyén hagyomány és ama keresztyén hagyományok között, amelyek gyakran hozzájárultak megoszlásainkhoz és külön egyháztörténeteinkhez. A különbségtétel a minden keresztyént egyesítő és meggazdagító Hagymány és a hagyományok között van, amelyek kinőttek elkülönültségükből és elszigeteltségükből.”

A közvetlennek és lényegesnek felfogott „időszerűség” gyakran állították szembe a „hagyománnyal”. A keresztyén egyházban ez megtévesztő ellentét. Az intézmények és stílusok jellemzésével megfelelő különbséget lehet tenni a régi és az új, az ő és a modern között, ez a kettő azonban együtt van Jézus Krisztusban, aki „tegnap és ma és mindörökké ugyanaz”. Ő a tekintély és az élet forrása, aki mindenek felett áll, beleértve az idő három dimenzióját is, de ugyanakkor az időben, egy konkrét történelmi eseményben is gyökerező. Outler szavaival Ő „Isten első hagyományos tette... s ez a cselekedet megújul és jelenvalóvá válik a történelem folyamán Isten Szentlelkének munkája által, akit Jézus adott (hagyományozott) a tanítványoknak a kereszt utolsó órájában”. Jézus az első század egyik eseménye, de Jézus jelenvaló is, akit az egyház a Szentlélek által minden korban megtapasztalhat és megvallhat, s Ő nem két személy, hanem egy, egyszerre hagyományos és időszerű, a keresztyén hagyomány élő tartalma.

Itt jutunk el a 16. századbeli reformátorok központi kérdéséhez. Ők katolikus keresztyének voltak, akik az egyház megreformálására törekedtek. Meg voltak győződve arról, hogy a középkori egyház eltávolodott az apostoli középponttól és már nem tudja felelősen betölteni isteni küldetését. Szándékuk nem volt újszerű, ahogyan ezt Kálvin többször is világosan kifejtette, hanem az evangéliumot akarták feleleveníteni, az egyházat akarták visszaállítani igazi jellegébe és funkciójába. Az Írásokhoz és az egyházatyákhoz tértek vissza, amikor azt kutatták, hogy hol tévedett el az egyház és amikor a hit teljesebb megértésért keresték. A reformáció, ahogy Philip Schaff írta később, „mélyebb elmerülés volt az evangéliumban”. Amit hiányoltak, az éppen a keresztyén hagyomány szíve volt, az élő Krisztus jelenvalósága, amelyről a Szentírás tesz bizonyosságot, s amely a Lélek által tapasztalható meg az egyházban.

Ez a magyarázata annak, hogy abban a korban különös hangsúlyt nyert az ekkleziológia, az az ekkleziológia, amely az egyház jegyeivel foglalkozik. Ma már mindenki előtt nyilvánvaló, hogy az individualizmus és szubjektívizmus régi vádjai a reformátorok tanításának karikatúrái. Ők arra törekedtek, hogy különbséget tegyenek az igazi és a hamis egyház között s ennek meghatározását a *notae ecclesiae* kritériuma alapján végezték el. Ezek a jegyek magukban foglalták az evangélium igaz hirdetését és hallgatását, valamint a sákramentumok helyes, azaz Krisztus szerzése szerint való kiszolgáltatását. Ezekhez a jegyekhez Kálvin egy harmadikat is sorolt, a fegyelmet, amellyel a gyülekezet nemcsak hallgatja az Igét, hanem meg is reformálódik, át is alakul általa. A fegyelemnek, miközben

korrigálja az egyháztag életét, az volt a pozitív jelentősége, hogy beleépítette, belenővesztette az egyháztagot Krisztus lelkületébe. Ez a tanítás Kálvinnal cypriai eredetű. Az egyház Krisztus iskolája, „mert olyan a mi gyengeségünk, hogy nem hagyhatjuk el ezt az iskolát, amíg tanítványaiként véget nem ér az életünk”. Ez az az aréna, ahol hívökké válnak az emberek, ahol megszentelődnek; ez az egyetemes anyaszentegyház, a „szentek közössége”. A szentek azonban nem büntelnek, de abban a közösségben élnek, amelyben a bűn megbocsáttatik és amelyben működik a megigazító kegyelem.

Ebben az összefüggésben kell látnunk az istentiszteletet a református egyházakban. Megértésének kulcsa nem lélektani, esztétikai, vagy szervezeti, hanem teológiai. Az istentiszteletnek megvan a rendje, de ez a rend változik. Kálvin a strassburgi liturgiát hozta magával Genfbe, amely — miként W. D. Maxwell kutatása megmutatta — a középkori misén alapult, ezzel szemben a Zwinglitől és Oecolampadiustól származó s a Farel és Lasco által használt istentiszteleti rend elhagyta a miseformát s a kora-középkori igehirdetési istentisztelet mintáját követte. Wilhelm Niesel ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Tudatosan kerültek mindenfajta önkényességet, de nincs minden időkre megszabott egységes istentiszteleti rend.” Az egyetlen változhatatlan elem az evangélium s az istentiszteletet ennek a fényében fogták fel. Az istentisztelet Isten népének válassza a kegyelem csodájára, az evangélium által kiváltott hála. A kegyelmet nem úgy fogták fel, mint személytelen erőt, amely beleáramlik a hívőbe, sem nem mint isteni szubsztanciát, amelyet alkalmanként közölni lehet. Azt inkább elsősorban mint új viszonyulást tapasztalták meg, a lét új dimenzióját, amelyben a hívő Isten kezdeményezéséből, teremtménye életébe való konstruktív beavatkozása következtében kerül.

*Amikor azt mondjuk, hogy az istentisztelet megértésének kulcsa teológiai, akkor azt állítjuk, hogy a bibliai tanítás szerint az üdvözítésben a kezdeményezés Istené.* Kutatásával az ember nem fedezi fel Őt, sem nem ismeri meg teljességében a Mindenhatót. Isten jön el az emberhez, Ő mutatkozik be és ismerteti meg magát. Istennek ez az önfeltárása, miként Kálvin mondja, alkalmazkodás útján történik. Isten nem riasztó és megfélemlítő hangon dörög le a mennyből. Alkalmazkodik az ember képességeihez és korlátozottságához s szó és tett útján jelenti ki magát. Ez az alkalmazkodás kiváltképpen a Názáreti Jézus eljövételében látszik meg. János evangéliumában azt olvassuk, hogy „az Ige testté lett”, Máté és Lukács evangéliumában pedig, hogy Jézus Máriától született. Ebben az eseményben Isten azonosult az emberi természettel, s nem is a legmagasabb, hanem a legalacsonyabb szinten, a nyomorúság és szenvedés, az elidegenedtség és megvetettség szintjén. Isten nem akkor forrt egybe az emberrel, amikor az emberiség elérte végre az erkölcsi tisztaság és a spirituális ismeret legmagasabb színvonalát. Valóságos helyzetében lépett az emberhez, melléje állt és Jézus Krisztusban emberré tette magát.

Ha az istentisztelet megértéséhez az első eligazítás az evangéliumnak Isten kezdeményezésére való utalása, a második az evangélium központi tanítása Jézus Krisztus egyedül elégséges voltáról. Az Újszövetség ezt gazdag és változatos képekkel mondja el. A Zsidókhöz írt levélben Jézus „a nagy főpap, aki áthatolt az egeken... Mert nem olyan főpapunk van, aki ne tudna megindulni gyarlóságainkon, hanem aki mindenben megkísértetett hozzánk hasonlóan, kivéve a bűnt”. Isten Őt Melkisédek rendje szerint való főpapnak nevezi, aki a szenvedés által lett tökéletessé. Ő „egyszersmindenkorra ment be a szentélybe, örök váltságot sze-

rezve”. A Zsidókhöz írt levél szerzője ezt az „egyszersmindenkori” eseményt egy sor a régi szertartási rend és a Krisztus közötti ellentéttel írja le. Az előbbiben az áldozat időleges, tehát meg kell ismételni. Az utóbbi állandó, tehát „egyszersmindenkorra” való. A régi rendben az áldozat személytelen, „papok és tulkok vérvével”, az újban személyes, „az ő tulajdon vérvével” történik. Az előbbi tökéletlen volt, „a Szentlélek ezzel azt jelenti ki, hogy még nem nyílt meg a szentélybe vezető út”; az utóbbi azonban tökéletes, „mikor Krisztus mint a jövődő javak főpapja eljött”.

*Fontos hangsúlyozni Jézus Krisztus főpapi munkájának mind emberi testben végzett, mind folyamatosan tartó jellegét.* Az inkarnációban való azonosulás cselekedete nem pusztán epizód, nem csupán egy mozzanatos cselekvés az időben, örökös jelentőségű esemény Krisztusban Isten úgy azonosult az emberrel, hogy az ember jövője elválaszthatatlanul összekapcsolódott Isten jövőjével. Az ember már nem elidegenedett, nem magányos és reménytelen. Jövője nem kétséges többé. Isten a maga ügyévé tette az ember ügyét. Az emberi természet most már nagyobb távlatokat nyert, mint amilyen a halál és a megsemmisülés, amely fenyegette. Krisztus legyőzte az utolsó ellenséget, melynek a tüzes kénkö-tóba kell vettetnie. A feltámadásban az új ember minden fenyegetésen győzedelmeskedik, s Krisztus, aki az egy és a sok, ennek az örökségnek a zálogaként él. Torrance professzor 1964-ben Frankfurtban ezt így fogalmazta meg: „Öbenne tehát Isten belső életének zárt köre teljesen fedi az ember életét s az emberi természet felvételét az Atya és a Fiú örök közösségében való részesedésre a Szentlélek által”.

A megfeszített, feltámadott és uralkodó Krisztus az egyetlen közbenjáró Isten és az ember között. Ő végezte el a nagy megbékéltetést és egyedül Ő teszi lehetővé az igazi istentiszteletet. Öbenne és Ő általa imádjuk Isten. Krisztus által a Szentháromság Isten belső élete magában foglalja az emberi természetet is.

A következő, ami eligazítást nyújt az istentiszteletre nézve, az, hogy „Isten Igéje szerint”. „Jézus Krisztusnak Isten Igéje szerint megreformált egyháza” ez a név, amelyet a franciaországi protestáns mozgalom választott magának, jól tükrözi a reformátorok szándékát. Benne foglaltatott a középkori gyakorlat megtisztítása is, de elsődleges célja az Úr cselekvésének lehetővé tétele volt. Össze kell hogy tudja hívni népét, s Isten Igéjének olvasásán és hirdetésén meg a sákramentumok kiszolgáltatásán keresztül tette Isten önmagát és megváltása gyümölcseit jelenvalóvá az ő népe számára. „Miért nevezik az evangélium hirdetését olyan gyakran Isten országának — kérdezi Kálvin —, ha nem azért, mert ez az a királyi pálca, amellyel a mennyi Király kormányozza az ő népét?” A lelkipásztor tekintélye ugyanaz, mint a követé. Ő az az eszköz, akin keresztül hirdeti Krisztus önmagát. Az Ige olvasása és hirdetése esemény. Krisztus maga cselekszik benne és igényli rajta keresztül magának az ő országát. Az Ige élő és ható, s Luther joggal állíthatta, hogy az végezte el a reformáció munkáját.

Ugyanígy az Úr által szerzett sákramentumok. Ezek nem az Igétől független valóságok. Gyakran emlegetik érte őket, mint „az evangélium tartozékait” abban az értelemben, hogy amit az Ige kínál fel, azt a sákramentumokban kapjuk meg. Miként az igehirdetésben, a sákramentumokban is mindent Jézus Krisztus végez el. Ahogy P. T. Forsyth írta egyszer: „Az egyház végzi a sákramentális cselekedetet. Sőt, mi több, azok Krisztus cselekedetei, Aki Szentlelke által valóságosan jelen van az egyházban. Krisztus tesz valamit az egyházon, mint az ő testén keresztül”. Mindkét sákramentum Jézust és az ő feltámadását jelenti ki s ezek áldásait

közvetí: az átmenetet a halálból az életbe, a régi emberségből az újba. S mindkét sákramentum az egyház szerves testi természetével kapcsolatos. „Egy a test és egy a Lélek, miképpen elhívástoknak egy reménységben hívattatok is el; egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség; egy az Isten és mindeneknek Atyja, aki mindenek felett van és mindenek által és mindeniben munkálkodik” (Ef 4:4–6). Ezért a keresztség ökumenikus sákramentum, abban az értelemben, hogy az egyház egysége formálódik általa.

Nem lehet elég erőteljesen hangsúlyozni, hogy Kálvin tanítása a sákramentumokról a katolikus hagyományban gyökerezett. Ő nem tett kísérletet arra, hogy szembeállítsa Isten hirdetett ígését az úrvacsorával. Ha ez a kettő a genfi gyülekezetek istentiszteletének tényleges gyakorlatában különvált egymástól, annak oka az ő kifejezett kívánságával szemben a helyi szokás és gyakorlat volt. Úgy látszik, minden nemzedéket emlékeztetni kell arra, hogy Kálvin nem erőltethetett bizonyos gyakorlatokat a genfi egyházakban, ahol a presbitériumban inkább valamelyik tanácsstag elnökölt, mint maga a lelkész. Továbbá, Kálvin tanítása szerint Krisztus jelen van a sákramentumokban. Jelentésük, lényegük és hatásuk hármas aspektusában tekintett a sákramentumokra.

A sákramentum olyan valami, ami szóban, anyagban és cselekvésben más valamit is képvisel. Nemcsak az anyagi elemek számítanak, jelentősége van az egész sákramentális cselekedetnek. Az anyagi elemek Krisztussal való egyesülésünket és Benne való részesedésünket ábrázolják ki. A sákramentumok lényege maga Krisztus, és valóságosan közvetítik azt, amit jelentenek. A sákramentumok hatása a külső jel és a belső lényeg közötti eleven kapcsolatra utal, s Kálvin azt hangoztatja, hogy Krisztus cselekvése nem választható el az Ő jelenvalóságától, éppen úgy, ahogy munkáját nem lehet elválasztani a személyétől. Kálvin tanítása az egész Krisztus, a totus Christus, dinamikus jelenvalóságáról szól, akivel a Szentlélek által egyesülünk.

Még két dimenziót kell szemügyre vennünk, mielőtt lezárnók ezt a témát. Az egyik az *úrvacsora eschatológus jellege*. Pál azt mondja, hogy az úrvacsorában „az Úrnak halálát hirdessétek, amíg eljövend”. Ez az aktus és a parúzia szoros kapcsolatban van egymással. Úrasztali közösségünk a Krisztussal jelenlegi részesedés is az Ő feltámadott életében és előíze is a messiási lakomának. A másik a sákramentumok és a teremtés közötti viszony. Kálvin azt tanította, hogy Isten szándéka a teremtés újjáteremtése s a sákramentumokban e megváltó célra használja fel teremtése anyagi elemeit, a vizet, amely megtisztít, s a kenyeret meg a bort, amely táplál. A sákramentumok az egész ember újjáteremtésére utalnak a Krisztusban és azt ábrázolják ki, ezen túl pedig az egész világmindenség újjáteremtésére. A teremtés a bűneset következtében hiábavalóság alá vettett, de Isten ennek a teremtésnek az anyagát is felhasználja irántunk való kegyelme eszközéül, hogy mi a teremtett világ iránti kegyelme eszközeivé válhassunk. Közvetlen kapcsolat van a sákramentumok és az ökológia között.

Hadd térjek át most a negyedik eligazító dologra, a *gyülekezet szerepére az istentiszteletben*. Mondottuk, hogy az istentisztelet Isten népének hálás válasza a kegyelem csodájára. De Isten a Szentlélek ajándékán keresztül ebben a válaszadásban is fenntartja magának a kezdeményezést. Az istentisztelet nem olyan tevékenység, amelyet mi hajtunk végre. A Lélek által válaszolhatunk így: „Abbá, Atyám”. Niesel megjegyzi: „Az Úr Krisztus, aki megszólítja népét az istentiszteletben, készíti őket arra, hogy válaszoljanak a hívásra és Ő

vezeti el őket az imádságra”. Isten saját magát kínálja fel Igéjében és Ő kapcsolja össze az egyházat és teszi képessé a válaszadásra Szentlelke által. Ezért neki minden istentiszteletben szuverén szabadsága van arra, hogy összehívjon, rendelkezék és vezessen.

A liturgia Isten népének szolgálata, de nem elégséges a liturgiát szűkebb értelemben venni. Ez igen gyakran avulttá, romantikussá és esztétikumává válik, pedig az igazi liturgia Isten népe teljes válaszadását egyesíti magában. Benne van az istentisztelet, s szolgálat, az engedelmesség és a misszió. Ahogy Pál apostól írta a korinthusiaknak: „Mert a szeretetnek ez a szolgálata nemcsak kielégíti a szentek szükségét, hanem meg is haladja az által, hogy sokakat hálaadásra indít Isten iránt. Mert ezzel a bevált szolgálattal dicsőítik az Istent azért az engedelmességet, amellyel ti a Krisztus evangéliumáról vallást tesztek, és azért a jószívűségért, amellyel nekik és mindenkinek adakoztok” (2 Kor 9:12–13). Isten népének válaszadása magában foglalja a világban való bizonyágtételüket, sáfárkodásukat és azt, hogy megnyernek másokat a Jézus Krisztusnak.

A református istentisztelet a gyülekezet építésére és felkészítésére szolgál s nem lehetséges a gyülekezettől függetlenül. Az 1967. évi Hitvallás kijelentése szerint: „Jézus Krisztus az igehirdetést és a tanítást, a magasztalást és a könyörgést, a keresztséget és az úrvacsorát eszközül adta az egyháznak, hogy betölthesse Isten szolgálatát az emberek között... A nyilvános istentisztelet minden cselekedete arra való, hogy az embereket egy bizonyos időben és helyen az evangélium meghalásáéra és kellő engedelmességgel való válaszadásra indítsa”. Ez a megállapítás megegyezik a több mint négy évszázados református gyakorlattal. Az istentisztelet formái, akárcsak a hitvallások, nem elvont és egyetemes formák, hanem inkább egy bizonyos, konkrét helyzetre vonatkoznak. Egy bizonyos embercsoport választ egy bizonyos helyen az evangélium valóságára. Az *istentisztelet betöltése a keresztyén engedelmesség*.

A nyugati egyházak évszázadunk középső harmadában megújuláson mentek át. Ez a megújulás a teológiai renaissance-t, ökumenikus előrehaladást és liturgikus mozgalmat is jelentett. Mindezekben részesedtek a református egyházak is és meggazdagodtak életükben és bizonyágtételükben. Ma azonban már drámaian más az éghajlat. A teológia olyan eltévelyedésekbe merült, mint az „Isten halála” iskola, a szekularizmus teológiája, stb.; az ökumenikus előhaladás megakadt; a liturgikus mozgalomról pedig lényegében lemondtak, mint a szubjektívizmus egy új módozatáról s helyette az önkifejeződés nyert teret. Ez eltolódás eredményeként a legnagyobb kárt a keresztyén istentisztelet s következőképpen a keresztyén bizonyágtétel vallotta. Ahol nincs meg e kegyelem tudata, ott nincs sem Isten imádata, sem hála. S ahol nincs hála, ott nincs bizonyágtétel. Az egyháznak ma alaposan és komolyan kell megvizsgálnia a prioritások kérdését s amikor ezt teszi, véleményem szerint ragaszkodnia kell ahhoz, hogy legfőbb felelőssége az istentisztelet visszahelyezése élete középpontjába. A mi nemzedékünk újból felfedezte a világot és elveszett benne, vagy helyesebben, mi vesztettük el azt a nagyértékű igazgyöngyöt, amely nélkül szegények vagyunk. Legfőbb reménységünk azokban a gyülekezetekben van, amelyek megtartották az Ige és a sákramentumok központi jelentőségét s amelyektől várhatók a Szentléleknek azok a megelevenítő ösztönzései, amelyek majd újból átforgalmadják az egyházat és megújítják misszióját.

Fordította: Fűkő Dezső

# Az Ökumenikus Tanács új szabályzatai

*A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa 1972. december 29-én tartott rendkívüli közgyűlésén új szabályzatokat alkotott, amelyeket az alábbiakban közlünk.*

## A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Szervezeti Szabályzata

A magyarországi evangéliumi egyházak Isten Szent Lelkének indítására az 1943. évben szent szolgálatuk még teljesebb betöltése érdekében munkaközösségekbe kapcsolódtak össze a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa (korábban: Bizottsága) néven, s e közös szervük működésének alapelveit Szervezeti Szabályzatban fektették le.

Az azóta eltelt két és fél évtized során az Ökumenikus Tanács tagegyházainak együttműködése áldásos és eredményes volt, feladatai és munkalehetőségei megszaporodtak, sőt az Egyház Ura a munkaközösséget meggazdagította további tagegyházak csatlakozásával is.

Mindezek a körülmények szükségessé és időszerűvé tették az Ökumenikus Tanács Szervezeti Szabályzatának újjáformálását, hogy az, az eddig elért eredményeket, bevált jó tapasztalatokat híven tükrözze, s a további testvéri együttműködés számára még jobb keretül szolgáljon.

1. §. A magyarországi evangéliumi és orthodox egyházak az Úr Jézus Krisztusban való egységük ápolására és elmélyítésére, keresztyén hitükből folyó szolgálatuknak saját híveik között, valamint egész népünk és a teljes emberiség körében történő minél teljesebb betöltése segítésére Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa (továbbiakban: Ök. Tanács) néven munkaközösséget létesítenek és tartanak fenn.

2. §. Az Ök. Tanács tagegyházai, betűrendben felsorolva, a következők:

Magyarországi Baptista Egyház  
Magyarországi Evangélikus Egyház  
Magyarországi Methodista Egyház  
Magyarországi Orthodox Egyház  
Magyarországi Református Egyház  
Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa.

3. §. Az Ök. Tanács társtanácsa az Egyházak Világtanácsának (WCC).

4. §. Az Ök. Tanács az 1. §-ban megjelölt célok elérésére különösen is a következő teendőket végzi:

1. Az egyházakat egyetemesen érdeklő elvi és gyakorlati kérdéseket saját testületeiben, vagy tágabb körű értekezleteken megtárgyalja.

2. Közös evangéliumi alkalmak (pl. reformáció emlékünnepe, imahét stb.) rendezésében segítséget nyújt.

3. A tagegyházakat közösen érdeklő kérdések, valamint az egyházi, világszervezetek tevékenysége során adódó kérdések teológiai kimunkálása terén tanulmányi munkát folytat.

4. Az egész emberi társadalom javát szolgáló feladatok megvalósítása érdekében a világ egyházaihoz, azok szervezeteihez, vagy egyéb nemzetközi szervezetekhez indítványokkal, javaslatokkal fordul.

5. Tanulmányi munkájának eredményeiről, végzett szolgálatának eseményeiről mind a belföldi, mind a külföldi egyházi közvéleményt tájékoztatja, elsősorban

a Theológiai Szemle és a Hungarian Church Press útján, de a tagegyházak sajtója útján is.

6. A világ keresztyén egyházaival való jó kapcsolataink ápolását, elmélyítését, teológiai fáradozásaink eredményeinek velük való megismertetését minden rendelkezésre álló módon igyekeznek előmozdítani.

7. Tevékenyen közreműködik minden olyan ügyben is, amelyben anyagi jellegű segítő szolgálatban a tagegyházak segítségére lehet (pl. ökumenikus adományok továbbítása, gyógyszerügylek, ECLOF-Bizottság szolgálata stb.).

5. §. Az Ök. Tanács szervei a következők:

1. a közgyűlés,
2. az elnök,
3. a tiszteletbeli elnök(ök),
4. az alelnökök,
5. a főtitkár,
6. a titkárok,
7. az ellenőr,
8. a jegyző,
9. az elnökségi tanács,
10. a számvizsgáló bizottság,
11. az állandó szakbizottságok,
12. az időszaki szakbizottságok,
13. az iroda.

6. §. 1. Az Ök. Tanács közgyűlését a tagegyházak arra illetékes testületei által 6 (hat) évi időtartamra küldött (választott) tagok alkotják. A Református Egyház 24, az Evangélikus Egyház 12, a Baptista Egyház 2, az Orthodox Egyház, a Methodista Egyház és a Szabadegyházak Tanácsa 1—1 tagot küld az Ök. Tanács közgyűlésébe. Ha valamely tagság a hatéves időtartamon belül bármi oknál fogva megüresedik, az érintett egyház az időszak hátralevő részére új tagot küld a közgyűlésbe.

2. A közgyűlés az Ök. Tanács legfőbb intézkedő és irányító szerve. Megállapítja az Ök. Tanács Szervezeti Szabályzatát; dönt tagegyházak felvétele vagy kilépése ügyében; meghatározza az Ök. Tanács teendőit; állást foglal, vagy nyilatkozatot tesz a tagegyházakat egyetemesen érdeklő ügyekben; megválasztja az Ök. Tanács tisztségviselőit és bizottságait hatéves időtartamra; megvitatja az Ök. Tanács és szervei működéséről szóló jelentéseket, a költségvetést és a zárószámadást és ezek tárgyában határozatot hoz; általában intézkedik a jelen Szabályzat által hatáskörébe utalt ügyekben, valamint az Ök. Tanácsot érintő minden ügyben.

3. A közgyűlés összehívása ügyében az elnök intézkedik. A közgyűlést ha csak ennek elháríthatatlan akadálya nincs, minden évben legalább egy alkalommal össze kell hívni. A közgyűlés határozatait szótöbbséggel hozza.

7. §. 1. Az Ök. Tanács elnökét a közgyűlés saját tagjai köréből választja.

2. Az elnök hatáskörébe tartozik különösen:

1. az Ök. Tanácsot képviseli,
2. összehívja a közgyűlést és az Elnökségi Tanács üléseit és ezek tanácskozásait vezeti,
3. a főtítkárral együtt gondoskodik a közgyűlés és az Elnökségi Tanács ülése határozatainak előkészítéséről és végrehajtásáról,
4. a tisztségviselők, a bizottságok és az iroda működésére felügyel.

8. §. Tiszteletbeli elnök(ök)ül a közgyűlés olyan személyt választhat, akit az ökümenikus szolgálat terén végzett fáradozásai és elért eredményei a megtiszteltetésre különösen is méltóvá tesznek, s akinek közreműködése az Ök. Tanács munkáját hathatósan elősegíti.

9. §. 1. Az alelnököket a közgyűlés saját tagjai közül választja éspedig a Református Egyház képviselői közül 3, az Evangélikus Egyház képviselői közül 2, a Baptista, a Methodista, az Orthodox Egyház és a Szabadegyházak Tanácsa képviselői közül 1—1 személyt.

2. Az alelnökök az elnököt munkájában segítik, az elnök távollétében, vagy megbízásából az elnöki teendőket végzik, az Elnökségi Tanács által rájuk bízott feladatokat ellátták.

10. §. 1. A főtítkárt a közgyűlés saját tagjai közül választja.

2. A főtítkár hatáskörébe tartozik különösen:

1. előkészíti a közgyűlés és az Elnökségi Tanács ülésének anyagát,
2. jelentést ad a közgyűlésnek az előző közgyűlés óta eltelt idő alatt végzett munkájáról,
3. a közgyűlés és az Elnökségi Tanács ülésének határozatait végrehajtja, illetve azok végrehajtásáról gondoskodik,
4. vezeti az Ök. Tanács irodáját, végzi annak levelezését, irányítja a titkárok és az irodai alkalmazottak munkáját,
5. a költségvetés keretei között utalványoz,
6. elnöke az állandó szakbizottságoknak,
7. általában ellátja és irányítja az Ök. Tanács ügyintézését és végzi az Elnökségi Tanács által rábízott feladatokat,
8. az előadódó ügyekről, valamint végzett munkájáról az elnököt és az Elnökségi Tanácsot folyamatosan tájékoztatja.

11. §. 1. A titkárokat a közgyűlés választja. Titkárnak megválasztható olyan személy is, aki nem tagja a közgyűlésnek. A titkárok számát a szükségnek s az elvégzendő feladatoknak megfelelően a közgyűlés határozza meg. A titkárokat lehetőleg különböző tagegyházak tagjai közül kell választani.

2. A titkárok a főtítkár irányításával végzik a rájuk bízott feladatokat, részt vesznek az előkészítő és szervező munkában, s általában ellátnak minden olyan titkári teendőt, amit az Elnökségi Tanács rájuk bíz. Végzett munkájukról a főtítkárt folyamatosan tájékoztatják.

12. §. 1. Az ellenőrt a közgyűlés saját tagjai közül választja.

2. Az ellenőr az Ök. Tanács irodájának gazdasági és számviteli munkáját legalább negyedévenként tételesen megvizsgálja. Ha szabálytalanságot észlel, erről az elnöknek azonnal jelentést tesz.

13. §. 1. A jegyzőt a közgyűlés saját tagjai közül választja.

2. A jegyző vezeti a közgyűlést, az Elnökségi Tanács üléseit és az állandó szakbizottságok üléseit jegyzőkönyvét.

14. §. 1. Az Elnökségi Tanácsot az elnök, a tiszteletbeli elnök(ök), az alelnökök és a főtítkár alkotják. Elnöke az Ök. Tanács elnöke, előadója a főtítkár. Ülésének jegyzőkönyvét az Ök. Tanács jegyzője vezeti. Ülé-

sein tanácskozási joggal részt vehetnek a titkárok és az ellenőr.

2. Az Elnökségi Tanács a közgyűlések közötti időben irányítja az Ök. Tanács munkáját, állást foglal, vagy nyilatkozatot tesz a tagegyházakat egyetemesen érdeklő ügyekben, felügyel az Ök. Tanács és szervei működésére, munkáikról beszámoltatja őket, a közgyűlés előkészítésére és összehívására intézkedést tesz. Általában figyelemmel kíséri az Ök. Tanácsot, illetve a tagegyházakat egyetemesen érintő eseményeket, a tennivalókat meghatározza, adódó szükség esetén meghatározott feladatok ellátására időszaki bizottságokat alakít. Végzett munkájáról a legközelebbi közgyűlés tájékoztatja.

3. Az Elnökségi Tanács üléseit általában negyedévenként tartja. Egy tag kívánságára, az általa megjelölt kérdés megtárgyalására az Elnökségi Tanácsot rendkívüli ülésre össze kell hívni.

15. §. 1. A Számvizsgáló Bizottság 3 tagból áll, akiket a közgyűlés saját tagjai közül választ, éspedig egy tagot a református, egy tagot az evangélikus és egy tagot a többi tagegyházak képviselői közül. A Számvizsgáló Bizottság elnökét saját tagjai közül maga választja.

2. A Számvizsgáló Bizottság megvizsgálja az Ök. Tanács évi zárószámadatait. Vizsgálata eredményéről elnöke útján a közgyűlésnek jelentést tesz és a felmentvény tárgyában javaslatot terjeszt elő. Joga van a Számvizsgáló Bizottságnak az anyagi ügyek kezelése rendjére vonatkozóan indítványokat és javaslatokat tenni az elnöknek, az Elnökségi Tanácsnak, vagy a közgyűlésnek is.

16. §. 1. Az állandó szakbizottságok a következők: a) ECLOF-Bizottság, b) Gyógyszer-Bizottság, c) Sajtó-Bizottság.

2. Az állandó szakbizottságokat a közgyűlés választja. Létszámukat a választás alkalmával a közgyűlés határozza meg. A bizottságok tagjait megválaszthatók olyan személyek is, akik nem tagjai a közgyűlésnek. A bizottságok kialakításánál ügyelni kell arra, hogy azokban az egyes tagegyházak arányosan képviselve legyenek. A Sajtó-Bizottságba a tagegyházak és az Ök. Tanács valamennyi sajtóorgánumának felelős szerkesztőjét be kell választani.

3. Az állandó szakbizottságok elnöke az Ök. Tanács főtítkára, jegyzője az Ök. Tanács jegyzője.

4. Az ECLOF-Bizottság feladata: az Ökümenikus Egyházi Kölcsönsegély Alap magyarországi ügyeinek intézésében véleményadás és határozathozatal.

5. A Gyógyszer-Bizottság feladata: a tagegyházak lelkeszei, egyházi alkalmazottai és családtagjaik részére, esetleg kivételes esetben egyháztagok részére csak külföldről beszerezhető gyógyszerek és gyógyászati eszközök ügyében, valamint üdültetési ügyekben véleményadás és határozathozatal.

6. A Sajtó-Bizottság feladata: segítségnyújtás az egyházi sajtóorgánumok szerkesztésében, különös tekintettel az ökümenikus szempontokra.

7. Az állandó szakbizottságok végzett munkájáról a főtítkár az elnöknek és az Elnökségi Tanácsnak folyamatosan jelentést tesz.

17. §. 1. Időszaki bizottságok alakítására — ideértve a tanulmányi bizottságokat és az alkalomszerűen adódó feladatok megoldására időszakosan működő mindenfajta bizottságot — az Elnökségi Tanács jogosult.

2. E bizottságok létszámát, összetételét, szervezetét, feladatait, működési körét és időtartamát az Elnökségi Tanács határozza meg és végzett munkáikat az veszi számba.



18. §. 1. Az Ök. Tanács ügyviteli feladatait — ideértve az állandó szakbizottságok és az időszakai bizottságok ügyviteli munkáit is — az Ök. Tanács irodája látja el.

2. Az iroda vezetője az Ök. Tanács főtítkára.

3. Az iroda alkalmazottait a főtítkár javaslatára az Ök. Tanács elnöke alkalmazza. Az alkalmazottak munkáját a főtítkár osztja be s az alkalmazottak neki tartoznak hivatali engedelmességgel.

19. §. 1. Az Ök. Tanácsot a tagegyházak tartják fenn olyan módon, hogy a közgyűlés által megállapított évi költségvetésnek saját forrásokból nem fedezett hány-

dát meghatározott százalékos kulcs szerinti megosztásban az Ök. Tanács rendelkezésére bocsájtják.

2. A tagegyházak részesedésének megosztási kulcsa az Ök. Tanács fenntartásában a következő:

|                        |     |
|------------------------|-----|
| Református Egyház      | 65% |
| Evangelikus Egyház     | 25% |
| Baptista Egyház        | 7%  |
| Methodista Egyház      | 1%  |
| Orthodox Egyház        | 1%  |
| Szabadegyházak Tanácsa | 1%  |

## A Theológiai Szemle című egyházi folyóirat működési szabályzata

1. §. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa (a továbbiakban: Ökumenikus Tanács) Theológiai Szemle címen theológiai tudományos szakfolyóiratot ad ki a tagegyházak theológiai munkálatainak közzétételére és az egyetemes keresztyénség területén jelentkező elvi és gyakorlati kérdések elemzésére.

2. §. A Theológiai Szemle a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Tájékoztatási Hivatalának III/1/EHL/9/1963. Tájé. Hiv. sz. lapkiadási engedélye, illetőleg azt a későbbiekben módosító kormányhatósági engedélyek alapján működik.

3. §. A Theológiai Szemle kiadásával kapcsolatos ügyviteli, pénzügyi és lapterjesztési feladatokat a Theológiai Szemle Kiadóhivatala látja el. Ez a Kiadóhivatal a Református Zsinati Iroda Sajtóosztályának keretében működik az eddigi gyakorlatnak megfelelően.

4. §. 1. A Theológiai Szemle szerkesztőségének irányítását szerkesztőbizottság végzi, amely az Ökumenikus Tanács Elnökségi Tanácsának tagjaiból áll.

2. A Szerkesztőbizottság kiegészítheti magát olyan

szakemberekkel, akiknek közreműködését hasznosnak ítéli. Ezeknek a munkatársaknak a számát a Szerkesztőbizottság állapítja meg és lehetőleg az ökumenikus arányok figyelembevételével. Ilyen munkatárs szerkesztőbizottsági tagként való megválasztása azonban csak az érintett tagegyház hozzájárulásával történhetik.

3. A Szerkesztőbizottság elnöke az Ökumenikus Tanács elnöke, előadója az Ökumenikus Tanács főtítkára.

5. §. A Theológiai Szemle felelős szerkesztője az Ökumenikus Tanács főtítkára. Társszerkesztőit a Szerkesztőbizottság választja, lehetőleg az ökumenicitás elvének érvényesítésével.

6. §. Az Ökumenikus Tanács Elnökségi Tanácsa a szerkesztés folyamatos feladatainak biztosítására titkárokat állíthat munkába.

7. §. A Theológiai Szemle szerkesztőségének székhelye: a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Irodája, címe: Budapest, XIV., Abonyi u. 21.

8. §. A szabályzat az Ökumenikus Tanács tagegyházai alkotmányos szerveinek jóváhagyása után lép életbe.

## A Magyar Bibliatanács szervezeti és működési szabályzata

1. §. A Magyar Bibliatanács (a továbbiakban: Bibliatanács) a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa tagegyházainak közös szerve. Rendeltetése: a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa tagegyházai (a továbbiakban: tagegyházak) által közösen elfogadott és gyülekezeti használatra rendelt magyar nyelvű Biblia szövegének megállapításával (fordításával), kiadásával és terjesztésével járó feladatok együttes szolgálata. A tagegyházak e feladatokat testvéri egyetértésben akként kívánják ellátni, hogy mind a szolgálatokban, mind a felelősségben osztoznak.

2. §. A Bibliatanács alkotó tagjai: az Ökumenikus Tanács Elnökségi Tanácsának valamennyi tagja; továbbá: a Magyarországi Református Egyház részéről 4, a Magyarországi Evangelikus Egyház részéről 2, a Magyarországi Baptista Egyház, a Magyarországi Methodista Egyház, a Magyarországi Hetednapos Adventista Egyház, a Magyar Orthodox Egyház és a Szabadegyházak Tanácsa részéről további egy-egy kiküldött, akiket egyházuk illetékes önkormányzati tes-

tülete választ és delegál. Kiküldetésük 6 évre szól. Az időközben megüresedő helyeket az illetékes egyházi testület a hátralevő idő tartamára tölti be. A közreműködésben tartósan, akadályozott tag helyettesítésére ugyancsak az illetékes egyházi testület küld ki póttagot.

3. §. A Bibliatanács elnökét, ügyvezetőjét, titkárát, két alelnökét és jegyzőjét, valamint különböző szakbizottságainak elnökeit és tagjait 6 évi időtartamra a Bibliatanács saját kebeléből választja.

4. §. A Bibliatanács mind az elvi theológiai és szaktudományi, mind pedig a kiadás és terjesztés gyakorlati kérdéseinek munkálására szükség szerint alkothat szakbizottságokat. E bizottságokba olyan szakértők is bevonhatók, akik egyébként a Bibliatanácsnak nem tagjai. E meghívott tagok a Bibliatanács ülésein tanácskozási joggal vehetnek részt.

5. §. A Biblia kiadásának ügyét egy, a Bibliatanács által választott kiadói bizottság irányítja. A kiadás és

fordítás adminisztrációs munkálatait e bizottság irányítása mellett a kiadás jogával felruházott Magyarországi Református Egyház Zsinatának Sajtóosztálya végzi.

6. §. Miután a Biblia terjesztésének feladatát — mint eddig — ezután is a tagegyházak végzik saját hivatali apparátusukkal, a Bibliatanács a tagegyházak ilyen nemű működését minden tőle telhető erővel támogatni tartozik. Amennyiben a tagegyházak igénylik, egy, a Biblia terjesztését szolgáló kereskedés működtetését is feladatának tekinti.

7. §. A Bibliatanács évente rendszeresen két ülést tart. Szükség esetén a Bibliatanács gyakrabban is összehívható, s egyetlen alkotótag kívánságára, bármikor összehívandó. Határozóképeséghez a tagok 50%-ának jelenléte szükséges.

8. §. A Bibliatanács ülései közötti időszakban az ügyeket az elnök, ügyvezető és titkár intézi, előkészíti és végrehajtja a Bibliatanács határozatait.

9. §. Az anyagi kötelezettségeket (esetleges veszteségeket) a tagegyházak egymás között olyan arányban

vállalják, mint az Ökumenikus Tanács fenntartásához való hozzájárulást.

10. §. A fentiekben foglalt szervezeti és működési szabályzat a tagegyházak illetékes önkormányzati testületeinek elfogadó határozatával válik érvényessé, mint a Bibliatanácsot alkotó egyházak egymással kötött megállapodása. A Bibliatanács tehát e vonatkozásban nem minősül önálló testületnek, hanem működéséért az alkotó tagegyházak felelősek. A tagegyházak az e felelősség által indokolt ellenőrzést a Bibliatanácsba küldött képviselőjük által gyakorolják.

11. §. Ügyrendi szabályzatát a Bibliatanács maga alkotja meg, továbbá határoz a működésével kapcsolatos minden olyan kérdésben, melyet a jelen szabályzat nem részletez.

12. §. A tagegyházak közötti vitás kérdésekben a Bibliatanács dönt.

13. §. A Bibliatanács, mint a tagegyházak fentiekben szabályozott munkaközössége, meghatározatlan időtartammal létesül.

## A Theologiai Szemle új Szerkesztőbizottsága

megtartotta első ülését *január 10-én*. Mint ismeretes, az Ökumenikus Tanács rendkívüli közgyűlése megválasztotta a folyóirat felelős szerkesztőjét: *Dr. Prőhle* Károly evangélikus teológiai professzort, az Ökumenikus Tanács főtitkárát.

Ugyancsak az Ökumenikus Tanács közgyűlése megalkotta a Theologiai Szemle új működési szabályzatát. A Szerkesztőbizottság, amelynek elnöke: *D. Dr. Bartha* Tibor püspök, a felelős szerkesztő mellé társzerkesztőket választott: *D. Dr. Pákozdy* László Márton református teológiai professzort, *Palotay* Sándort, a szabad-

egyházak tanácsának elnökét és *Dr. Tóth* Károlyt, a református egyház külügyi- és sajtófőosztályának vezetőjét.

Meghatározta a Szerkesztőbizottság a további munka módszereit is, döntéseket hozott a szerkesztés és kiadás néhány kérdésében. Szerkesztőségi titkárokkul kijelölte: *Komlós* Attila, *Kovács* Attila és *ifj. Tarr* Kálmán lelkészeket. A Szerkesztőbizottság elhatározta, hogy február 15-ig a folyóirat szerkesztésének elvi alapjait kialakítja, továbbá lépéseket tesz a tervszerű szerkesztés fokozottabb biztosítása érdekében.

## Újjáalakult a Magyar Bibliatanács

A Magyar Bibliatanács *január 10-én* az evangélikus egyház budapesti székházában újjáalakuló ülést tartott annak az új szervezeti és működési szabályzatnak az értelmében, amelyet az Ökumenikus Tanács december 29-i rendkívüli közgyűlése elfogadott. Az új Bibliatanács az Ökumenikus Tanács Elnökségi Tanácsának tagjaiból, továbbá a református egyház által delegált 4, evangélikus egyház által kiküldött 2, a baptista, methodista, orthodox és szabadegyházak tanácsa által kiküldött 1—1 tagból áll. A Bibliatanács szükség szerint szakemberekkel kiegészítheti magát.

Az alakuló ülésen, amelyen *D. Dr. Vető* Lajos ny. evangélikus püspök betegsége miatt *D. Dr. Ottlyk* Ernő, az északi evangélikus egyház püspöke elnökölt megválasztották a Bibliatanács új tisztikárát. Elnöke újra *D. Dr. Vető* Lajos püspök lett. Ügyvezető elnöké *D. Dr. Bartha* Tibor püspököt, az Ökumenikus Tanács és a református egyház Zsinatának lelkes elnökét választották, alelnökké *D. Dr. Ottlyk* Ernő evangélikus

püspököt és *Palotay* Sándort, a szabadegyházak tanácsának elnökét, titkárrá *Dr. Tóth* Károlyt, a református egyház külügyi- és sajtófőosztályának vezetőjét.

Alakítottak egy kiadói bizottságot is, amely a tagegyházak képviselőiből áll, és az új alapszabály értelmében a bibliakiadás munkáját a jövőben irányítani fogja. Megerősítették a bibliakiadással kapcsolatosan azt a korábbi gyakorlatot, miszerint a református egyház sajtóosztálya látja el továbbra is a bibliakiadással kapcsolatos teendőket.

Két további szakbizottság létrehozását határozták el: ó- és újszövetségi fordító szakbizottságokat. Intézkedett a Bibliatanács atekintetben is, hogy a közeljövőben létre kell hozni a Tanács ügyrendi szabályzatát. Beszámoló hangzott el az elmúlt évi bibliakiadás és bibliaterjesztés eredményeiről. Tárgyalták a Magyar Bibliatanács és a Bibliatársulatok Világszövetsége kapcsolatainak néhány kérdését is.

Burgess Carr

## Keresztyének részvétele a forradalmi változásban\*

Szeretném elmondani, hogy nagy öröm és kiváltság számomra, hogy itt lehetek a mai napon. Megtisztelvezem magam és hálás vagyok a Szent Pál Kollégium abszolváló hallgatóinak, tanári karának és diákjainak kedves meghívásukért és azért, hogy felkértek az ünnepi beszéd elmondására. Ugyanakkor abban a ritka kiváltságban van részem, hogy vendégeket mutathatok be Önöknek, akik velem együtt jöttek. Ezek a vendégek barátaink, a mi testvér-szervezetünknek a Keresztyén Békekonzferenciájának küldöttsége: dr. Tóth Károly főtájtár, Magyarországról, dr. Heinrich Hellstern alelnök, Svájcól, *Filaret* kiewi metropolita az Orosz Ortodox Egyházból és utoljára, de nem utolsósorban Richard *Andriamanjato* lelkész, alelnök, a küldöttség vezetője. Önök közül bizonyára többen tudják, hogy *Andriamanjato* lelkész az AACC — Összafrikai Egyházi Konferencia — főbizottságának és végrehajtó bizottságának is elnöke. Boldog vagyok, hogy vendégeink velünk lehetnek ezen a mai graduálási ünnepélyen.

Úgy tűnik, itt Afrikában ismét társadalmi, politikai és gazdasági megrázkódtatások sorozatának a küszöbén vagyunk, melyek a keresztyének számára mély megdöbbenést okoznak. Ilyen idők járnak, mikor összejöttünk, hogy tanúi legyünk olyan férfiak kibocsátásának, akik életük egy jelentős részét azzal töltötték el, hogy előkészüljenek Isten nyájának legeltetésére. Meg vagyok győződve arról, hogy a napjainkhoz hasonló időkben különösen fontos és elengedhetetlen, hogy a keresztyének eljussanak az érett férfiúságra és hitüknek ez az erettség erősítse őket az események között. Nyilvánvaló, hogy ez különösen fontos egy pásztor esetében. Éppen ezért arra szeretném fordítani a rendelkezésemre álló időt, hogy az *erkölcsi imperatívuszról beszéljek, ami a keresztyéneket a forradalmi változásban való részvételre elkötelezi.*

### Az erkölcsi imperatívuszról

Azzal, hogy azt mondtam, Afrikában nagy jelentőségű megrázkódtatások küszöbén állunk, arra akartam rámutatni, hogy csak most érünk igazán a mi modern történelmünk valóban forradalmi szakaszához. Tulajdonképpen most értünk a voltaképpeni antikolonialista harc végére. „Pedig még sok föld maradt elfoglalni való” (Józsúé 13:1). Ebben a most kezdődő új szakaszban különösen nagy szükség van és egyre inkább lesz népszerű gondolatokra és tervekre, melyek biztosíthatják részvételünket a hatalmi struktúrákban, melyek mindannyiunk életét irányítják. Annak a korszaknak a küszöbén vagyunk, melyben a függetlenségért és a szabadságért folytatott nemzeti küzdelem nemcsak önzetlensége újabb kemény próbák alá került: meg fog merettetni a nemzeti és önérték szorításában és logikájában. Nagy összefüggésben látjuk, hogy a

nagy gyarmati hatalmak — miután kiheverték a második világháború okozta lelki és gazdasági sebeket — újra abban vannak elfoglalva, hogy egy új entente cordiale-t szervezzenek, mely biztosítaná és konszolidálná nemzetközi stratégiai érdekeiket Afrikában. Ha a jövőnek ezekre a kilátásaira tekintünk, akkor azt kell mondanunk, hogy az ötvenes és hatvanas évek viszonylagos csendességben és passzivitásban teltek el.

Mindennek óriási jelentősége van a keresztyének számára. Úgy látom azt már nyugodtan elmondhatjuk, hogy az afrikai keresztyének nem jönnek zavarba, ha az előttünk járó nemzedékek szabadságküzdelméi iránti szimpátiájukról van szó. Ámbár még mindig sokat kell tennünk annak érdekében, hogy a keresztyének lelkiismeretét meggyőzzük arról, hogy a felszabadulásért és igazságért való küzdelem első rangú tényező Istennek az emberek ügyeiben való megváltó aktivitásának megértésére. Arra azonban már eljutottunk: nem képezi vita tárgyát, hogy vajon keresztyének részt vegyenek-e a politikai-társadalmi felelősség gyakorlásában.

A jelentős kérdés a megértés és az interpretáció kérdése. Meg kell látni és értelmezni kell a Mindenható erős karját azokban az eseményekben, melynek során hatalmasok buknak meg, alázatosak emeltetnek fel, gazdagok keze válik üressé és éhesek megelégtetnek. Ehhez pedig a keresztyén odaszánás és tanítványság mélyebb megértésére van szükség mint eddig. A politikai-társadalmi élet kérdéseire nézve ez a megértés gyakran csak addig jutott, hogy a függetlenségért való harc megérdemel bizonyos mértékű keresztyén együttérzést. Ennél ma már többre van szükség. Túl kell jutnunk a pusztá szimpátián és megértésen el egészen a teljes közösségvállalásig. Az egyházban sokak számára ez már egyáltalán nem akadémikus kérdés. Nagyon sok keresztyén ma már aktívan részt vesz a forradalmi változásért való küzdelemben, miután arra a meggyőződésre jutott, hogy keresztyén hite erre kényszeríti őt. Egyszerűen nem látszik másik lehetőség. Sajnos azonban — amint az napjainkban az élet sok területén tapasztalható — aktivitásunk nem párosul elég mély és érett helyzet-felismeréssel és értékeléssel. Biztató jelek mutatják azonban, hogy a folyamat elkezdődött.

Még az egyházban is megkezdődött. Úgy látom, hogy a forradalom a keresztyén egyházon belül Afrikában már elég nagy utat tett meg különösen abban, hogy az egyházat segítse a különbségtételben a különféle „célok” és „eszközök” között; ez a megkülönböztetés illeti a célt: „civilizálni és krisztianizálni a bennszülött afrikait” evangélizáció által; és illeti az eszközt: kulturális kasztrálás, „megszelídítés” és az elnyomás és kiszákmányolás erőivel való cinkossá tétel. Úgy érzem nincs szükség arra, hogy ezt részletezzem. Még egyesek azzal vádolnának, hogy „döglött lovat ütlegelek”. Ami azonban jelentős, hogy éppen az egyházon belüli lázadás következtében, az egyház nincs többé abban a helyzetben, hogy monopóliummal rendelkezék értékrendszerek és törvényrendszerek vonatkozásában. Az egyházon belüli tiltakozó mozgalom, amiből az Independens Egyházak születtek, halálos csapást jelent ar-

\* Ünnepi beszéd. Elhangzott a limurui (Kenya, Afrika), St. Paul's United Theological College évváró ünnepélyén 1972. november 26-án. Burgess Carr kanonok az All Africa Conference of Churches főtájtára.

ra a rendszerre, amelyben a politikai hatalmat vallásos uniformitásba oltották, hogy ezzel egy bizonyos társadalmi rendet védelmezzenek. Ha pl. valaki tanulmányozza a Kimbanguist mozgalmat Zaireben, azonnal észreveszi, mennyi közös vonás van e mozgalom és a középkori egyház által elnyomott Valdensek, Albigensek, Lollardok valamint a reformáció idején a lutheránusok által elnyomott Münzer-féle parasztlázadás között.

E protestáló mozgalmak eredményeképpen az egyháznak az értékítéletek területén való monopolhelyzetének vége van. Ez azt is lehetővé teszi, hogy az afrikai hagyományos kultúra autentikus értékei meggazdagítsák keresztyén örökségünket. Most már az is lehetővé válik, hogy megvizsgáljuk annak az „evangélium”-nak a tartalmát, melynek az volt a feladata, hogy „civilizálja és krisztianizálja” Afrikát. Mindazonáltal a legjelentősebb eleme talán ennek a fejlődésnek, hogy az egyház megszabadult önteltségétől. Egy olyan társadalom, mely öntelt, elveszti érzékenységét. És a társadalomnak egyetlen szektorában sem volt ez annyira nyilvánvaló, mint éppen a keresztyén egyházban. Bethuel Kiplagat (az NCKK, a Kenyai Ökumenikus Tanács helyettes főtitkára, nem lelkész, de hosszú ideje volt a KIE afrikai titkára. Ford. megjegyzése), szemléletesen festi le ezt az érzéketlen önteltséget az egyházban *A világ* c. költeményében:

„... Halljátok az Igét különben elvesztek.

El a piacról,

El a pártgyűlésről, vagy tanács-ülésről,

El a szakszervezetből.

El, el, el testvérek, menjünk el!

El, el a világból.

A szekuláris és a szent össze nem férnek.

Lázasan gyülekezünk össze imádkozni,

Közösségi órákon megvallottuk bűneinket,

És kárhoztattuk a világot.

Összesereglettünk a templomban,

Hogy elzárkózzunk a szabadságharcos gyötrelmétől,

Vagy a faji feszültségek konfliktusaitól.

Templomaink színes üveglablakain keresztül

Látjuk, hogyan rohantak férfiak ide-oda.

Halljuk a férjétől megfosztott

Anya zokogását.

Nem, ezt nem lehet tovább elviselni!

Halkan, de tisztán Őt halljuk, amint kiált.

Néhányan meghallották a hangot, felálltak és otthagyták az egyházat.

A templom ajtaja becsukódott mögöttük.

Ők pedig Vele együtt csatlakoztak a küzdelemhez...”

„Néhányan meghallották a hangot és otthagyták az egyházat... és vele együtt csatlakoztak a küzdelemhez”. Ez az egyetlen lehetőség keresztyének számára? Kérdezzük meg Camillo Torres atyát, a kolumbiai katolikus papot, aki szabadságharcos lett és csatában ölték meg. Figyeljétek csak az ő válaszára, ahogy az *Üzenet keresztyénekhez* c. írásában elmondja:

„Feladtam a klérus kötelességeit és privilégiumait, de nem szüntem meg pap lenni. Hiszem, hogy a fele-

barátom iránti szeretetből csatlakoztam a forradalomhoz. Abbahagytam a misemondást, hogy eleget tegyek a felebaráti szeretet parancsának ebben az ideigvaló, gazdasági és társadalmi világban. Majd ha a felebarátnak nem lesz semmi ellenem felhozni valója, visszatérek, hogy felajánljam a misét, ha Isten is úgy akarja. Úgy gondolom ez a módja annak, hogy Krisztus utasításának eleget tegyek: »Azért, ha a te ajándékokat az oltárra viszed és ott megemlékezel arról, hogy a te atyádfiának valami panasa van ellened: hagyd ott az oltár előtt a te ajándékokat és menj el, elébb békélj meg a te atyádfiával és azután eljövén, vidd fel a te ajándékokat. Mt 23—24.«”

Lehet, hogy vannak hallgatóim között, akik elmarasztalnak, hogy éppen végző teológiai hallgatókat megszólító beszédemet találtam megfelelőnek arra, hogy a figyelmet Torres atya döntésére irányítsam. Olyanok előtt, akik éppen arra készülnek, hogy elkezdjék az egyházban a szolgálatot. Nyilvánvaló, hogy nem lehet általánosítani Torres atya tapasztalatait. Ugyanakkor azonban az a meggyőződés, hogy van egyetemes érvénye abból a szempontból, hogy ráirányítja a figyelmet arra az agonizáló dilemmára, amellyel minden afrikai lelkésznek szembe kell néznie, miközben hivatásának integritását keresi, ami nem származhat máshonnan, mint a Krisztus evangéliumába gyökerező autentikus erkölcsi imperatívusból.

## A fékező erő perspektívájáról

Mit kell mondanunk a fékező erő perspektívájáról? Ez újra csak nem más, mint a felebaráti szeretet. Ez a szeretet elválaszthatatlanul össze van kötve igazsággal és mint olyan az „örök élet” minőségét demonstrálja. Nyilván emlékeznek arra, hogy az irgalmas Samaritánusról szóló történetben (Lk 10:25kk) Jézus azt tanítja, hogy az örök élet elnyerésének az a módja, hogy az ember cselekvően mutassa meg, hogy szereti felebarátját. Ezt a történetet az egyházban félremagyarázták, mint Jézus klasszikus tanítását a „jótékonyaságról”. Valóban ez a történet szeretetről, igazságról és humanitásról beszél. Ez nem öntelt szimpátiából és könyörületből származó jótékonykodás: ez szeretet. Ez nem spiritualizált, és csupán a belső világra vonatkoztatott, érzelmes jótékonyosság. Nem, ez szeretet, amelyik azzal van elfoglalva, hogy meggyógyítsa az ember testi összetörtöttségét és helyreállítsa az ember és felebarátja között megszakadt összeköttetést.

A felebaráti szeretet azt is jelenti, hogy részt tudunk venni egymás érzéseiben és hogy ki tudjuk vetíteni saját belső érzéseinket a másik ember élményei felé. Az a véleményem, hogy ennek hiánya az oka annak, hogy a pap és a lévita átmentek a „túlold oldalra”. A samaritánus pedig segítségére jött az ott fekvőnek, mert ő maga is kivetett volt, az igazságtalanság áldozata; a kizsákyoltak, kifosztottak, „a föld nyomorultjainak” egyike. Mint ilyen bele tudta magát élni a másik helyzetébe. Képes volt arra, hogy humánus módon viszonyuljék ahhoz, aki kirabolva és félig agyonverve feküdt a Jeruzselem—Jerikó közötti úton. Nem is annyira arról van itt szó, hogy ő „jó” volt. (Az angol fordítások jó samaritánusról beszélnek. A ford. megj.) Sokkal inkább arról van itt szó, hogy humánus volt. Az ő sa-

ját embersége gazdagodott meg az által, hogy demonstrálni tudta azt a szeretetet, ami egyedül kegyelemből származik és megigazít bennünket, mint az örök élet örököseit.

Így hát a szeretet az, ami a keresztyént arra kényszeríti, hogy csatlakozzék szolidaritásban és közös szolgálatban a többi emberhez a humanitás és igazság keresésében. Jézus Krisztus Isten „testté lett” szeretete. Éppen ezért az ő tanítványai, a keresztyének mindennél arra kapnak ösztönzést, hogy az ő nyomdokaiba lépve hirdessék az igazság Igéjét és az igazság evangéliumát. Mint lelkipásztoroknak ez lesz a kötelességetek. Ezt kell örömmel és lelkesedéssel tennetek.

Társadalmunkban sok baj van, amit sürgősen orvosolni kell. Mert Isten nem akarja azt, hogy a gazdag kizsákmányolja a szegényt és egyedül éljen e föld javaival. Nem az az Isten akarata, hogy mindig legyenek nyomorult szegények. A vallás ne legyen a nép ópiuma! A vallás legyen erő, mely felemeli az alázatost és megalázza a büszkét, ami kenyeret ad az éhezőknek és éhséget éreztet a túltáplálttal.

A szeretet és igazság közti viszony nyilvánvalóan megmutatkozik abban a figyelmeztetésben, hogy az összes ember egyetlen kritérium alapján ítéltetik meg: „Éheztem és ennem adatok”... „éheztem”... (Mt 25: 42). Ezek a szavak visszhangzanak minden nagy világ-vallásban és az emberiség bölcsességében. Hallgassuk csak, hogyan beszél a *Korán* Istennek az utolsó ítélet napján hangzó végső kérdéséről:

„Ki fog téged megtanítani arra, hogy mi az út? Megszabadítani a foglyokat, vagy táplálni az éhezés napján az árvát... vagy a szegényt, aki a porban hever... és találkozni egymással az együttérzésben” (Szúra 90:11–18).

A szeretet tehát az Isten ítéletének kritériuma a mi forradalmi változásban való részvételünket illetően is. Az erkölcsi imperatívusz, ami irányítja a mi részvételünket az igazságért, igazságosságért és békéért való küzdelemben. A radikális forradalom lényegéhez tartozik, hogy az evangélium megtérésre hív. A megtérés ugyanis annyira radikális, hogy teljes átforgatást hoz magával a bűnből a kegyelembe, önzésből szeretetre, gőgből alázatos szolgáló életre. A megtérés nem csupán „lelki” és „belső”; a teljes embert igényli, a fizikai és szociális teremtményt éppen úgy, mint a lelkiségét. A megtérésnek megvannak a közösségi aspektusai, melyeknek messzemenő következményei vannak az egész társadalomra nézve, amelyikben élünk és amelyikbe mi lelkipásztorok küldöttünk.

### Isten követői legyünk...

A jelenlegi ugandai helyzet, valamint az itthoni sajtó és a Parlament sok retorikája arra készítette, hogy mégegyszer elolvassam Alan Paton klasszikus remekművét: *Cry, The Beloved Country* (Alan Paton dél-afrikai liberális fehérbőrű író, aki a feketék jogaiért való küzdelmet magáénak vallja. A könyv magyarul is megjelent. — A ford. megjegyzése) Bizonyára többen emlékeznek közülünk arra a jelenetre, amikor a két pap, Kumalo és Msimangu együtt vándorolnak a

johannesburgi külvárosokon keresztül, hogy megtalálják Kumalo elveszett fiát *Absolont*. Az író elmondja

Kumalonak tesvérével, *John*nal való találkozását. John otthagyta a falut és afrikai politikussá lett Johannesburgban. Bizonyára emlékeznek a tirádára, mellyel John a két papot fogadja üzeletében. A találkozás után a két pap csendben rötta az utat egy darabig, majd hirtelen megálltak egy utcában és Msimangu így szólt a társához: „Mondok neked valamit... sok igazság van abban, amit elmondtam”.

Majd rövid szünet után Msimangu így folytatta nagy komolyan: „Mivelhogy a fehér ember hatalmat akar, mi is hatalmat akarunk. Ha egy fekete ember hatalmat és pénzt kap, akkor igazán nagy ember, ha nem válik korrupttá. Én gyakran láttam. Ő hatalmat keres és pénzt, hogy rendbehozza a dolgokat. Mikor azután megkapja a pénzt és a hatalmat, élvezi helyzetét. Most már kielégítheti vágyait; vehet magának a fehér ember italából; beszélhet ezrekhez és hallhatja, ahogyan neki tapsolnak. Többen közülünk azt gondolják, hogy majd bosszút állunk a fehér emberen, aki most a hatalom, majd ha a miénk lesz az. Ez a vágy a másik megrontására bennünket is megront és korrupttá tesz... Azonban valójában egy dolog van, aminek teljes hatalma van, és ez a szeretet. Ugyanis amikor az ember szeret, akkor nem hatalmat keres, és nincs is hatalma. Én egyetlen reményt látok a mi országunk számára, és pedig azt, hogy sem a fehér, sem a fekete ember nem kívánja a hatalmat és a pénzt, hanem hazájuk közös javát, együtt dolgoznak szeretetben érte”.

Újra nagy csend ereszkedett le a két ember közé. Msimangu az öreg, bölcs, tiszteletreméltó, szeretetteljes látnok, akinek a szíve ment volt minden gyűlölettől, elfehéredett a csendben és józanul hozzátette: „Van a szívemben egy nagy félelem, hogy egy napon, amikor ők, a fehér emberek elkezdnek szeretni, azt fogják látni, hogy bennünk gyűlölet van”.

Én azért jöttem ide, hogy arra kérjelek benneteket, hogy tegyetek meg mindent azzal az erővel, amit Isten ad, hogy tanuljanak meg az emberek, a mi népünk: nem gyűlölni; ne gyűlöljék a fehér embert, ne gyűlöljék a barna embert. A gyűlöletben nincs igazság. A gyűlölet korrupttá teszi az embert, és eltorzítja az igazságért és békéért vívott forradalmat, amelyben nektek is részt kell vennetek. Ez az a nehéz teher, amelyik minden afrikai lelkipásztor vállára nehezedik napjainkban: örködni a nyáj felett, hogy ne kezdjenek el gyűlölni. A gyűlölet erkölcstelen és gátló tényező. Nincs igazság a gyűlöletben és a bosszúállásban. Egyetlen dolog van, aminek hatalma van arra, hogy bennünket megszabadítson és képessé tegyen arra, hogy Isten követői legyünk a megbékélésre és szabadságra az emberek között. Ez az egy dolog a szeretet. Szükséges ennél többet mondani? A második parancsolat egyenlő az elsővel: „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat... erről a szeretetről ismerik meg, hogy az én tanítványaim vagytok, hogy szerettek...”

Fordította: Dr. Pásztor János

# Az egyház szociáletikai feladatai Finnországban

— Heikki Waris: *Kirkko kansan omanatuntoa. Weilin + Göös, Helsinki 1971, 71. 1.* —

A finn evangélikus egyház kibővített püspöki értekezlete 1970 őszén a LVSZ eviani nagygyűlésének hatására kezdeményezően foglalkozott a keresztyének és az egyház szociáletikai problémáival. A kérdések előtérbe kerülésére előzetesen hatottak az 1966-os genfi „Egyház és társadalom” konferencia, valamint az EVT uppsalai nagygyűlése is.

*Simojoki* érsek a többi között ezt írta: „A kérdésben a horizontális és a vertikális irány viszonyának régi problémája rejlik. De ezúttal az ügynek különös elkötelezést ad a világtörténelem, a társadalom, a politika s az ideológia mai helyzete, amely világosan hatott az egyházra, s annak gondolkodására, a teológiára is.” E megállapításhoz fűzött gondolatait három „sürgősen tisztázandó” pontban sűrítí:

„1. a legfontosabb időszerű szociáletikai kérdések felmérése s azok fontossági sorrendjének megállapítása;

2. annak tisztázása, hogy a mai egyházi szervek alkalmasak-e ennek a feldolgozására;

3. a lutheránus szociáletika alapjainak előterjesztése, különösen szem előtt tartva a személyes megváltás-tan (a hit által való megigazulás) és a szociáletika kérdései közötti helyzetet az igehirdetésben s a lelkigondozásban.”

A kérdések programszerű megfogalmazásával megbízták Heikki Waris professzort, aki világiakkal, társadalomkutatókkal konzultálva, felvázolta a problémakört, amit a püspöki értekezlet 1971 télutóján tárgyalt, s az előterjesztést elfogadva két munkabizottságot küldött ki a kérdések vizsgálatára és feldolgozására. Waris professzor aalptervezetét a hozzászólások nyomán kibővítette, majd kiadta, hangsúlyozva, hogy ez nem az egyház hivatalos véleménye, de egyben igényelte, hogy a kérdésekkel foglalkozzanak, különösen a gyülekezeti munkaközösségek. Biztatásul a finn énekeskönyvből idéz néhány tanulságos sort: „Megváltottál: tehát szolgálók. Emberek közé küldesz s mondod: segítsd őket!” (677 ének).

Heikki Waris könyvének címe: Az egyház, mint a nép lelkiismerete. Waris professzor eme könyvében foglalt program-megjelölés után a finn egyházban megalakult a már említett két bizottság. Az egyik *Vikström* püspök vezetésével, aki előbb a turkui teológiai etikus docense volt, a másik *Kortekangas* professzor vezetésével, aki az „Egyházi kutatóintézet” éléről került a helsinki egyetem professzori székébe. Azóta mindkét bizottság elvégezte munkáját. Az erről szóló beszámoló 1972 nyarán közös kiadványban jelentették meg *Megváltás és társadalom* címen.

E könyv előszavában *Simojoki* érsek többször rámutat Heikki Waris professzor kiemelkedő munkájára s végül is leszögezi: „A püspöki értekezlet nevében szeretném kifejezni hálánkat Waris professzornak, aki ebben az ügyben is értékes szolgálatot végzett egyházunknak.”

Ezek előrebocsátására szükség volt azért, hogy egyfelől megértsük Waris könyvének vázlatyszerűségét, másfelől észrevegyük iránymutató program-adásának bőségét.

Kiindulópontja a *szerelem nagy parancsa*, ami megteremti az egészséges közösségi életet. Rámutat arra, hogy a Hegyi Beszédben Jézus elszakította követőit a farizeusi hagyományos erkölcsötől, s ezzel önmagához és egymáshoz fűzte őket. Az irtalmas samaritánus példázatát kiszélesíti: nem lehet, hogy az egyházak és a

keresztyenség „elmenjen” a világméretű krédések mellett, a szociális igazságosságon, az emberi jogokon és a világbékén okozott sebek mellett. A „távolélő felebarát” szüksége egyte kiáltóbb. A következőkben rámu-

## feladatkörökre

különösen a finn viszonyokhoz alkalmazkodva. Az ország lakosságának egységesen lutheránus voltából eredően mutat rá az egyház fokozott felelősségére. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a legutóbbi parlamenti választásokon a lakosság sokkal nagyobb szálatéklaban szavazott a baloldali párt-tömörülésre (SKDL-re: a finn nép demokratikus szövetségére), mint amennyi az egyházból kitértek s a szekták száma összesen, s így a „radikális” látásúak többségükben az egyház tagjai. A változó társadalomban élő egyház figyelmét ráirányítja a gazdasági, gépesedési, városiasodó, nemzetköziesedő jelenségekre, s a megnőtt szabadidő, a megemelkedett életszínvonal, de ugyanakkor a megnőtt szociális szükség jelenségeire is. Világméreteklben pedig rámutat a várható demográfiai robbanásra s az azt követő arány-változásokra. Mindez égetővé teszi számára kollektíve a szociáletikai felelősséget.

Ezek után négy csoporton belül 85 pontban rámutat azokra a területeklre, amelyeken a finn egyháznak feladatai vannak. Ezúttal legyen elég csak a négy csoport megnevezni:

a) *hagyományos problémák* (főképpen a hazai erkölcsi problémák, de ide számítva pl. a más politikai nézetet levők, főleg baloldaliak mellözésének helytelenségét is); b) *sajátosan mai problémák* (házasság válsága, szex, alkohol, kábítószer); c) *tágabb hazai problémák* (az életszínvonal emelkedéséből eredő válságok és ellentmondások, az urbanizációból eredő kérdések, a munkaviszony feszültségei a gépesítéstől a kizsákmányolásig, munkakedvtől a rehabilitációs problémákig, a szabadidő kérdései, a tömegkommunikációs eszközök hatása, a közösségre ható problémák: környezetszennyeződés vagy a kiváltságos osztályok befolyása stb.); d) *világméretű problémák* (a béke védelme és megőrzése, az ENSZ bővítése, lefegyverzés, nagyhatalmi politika, tömegpusztító fegyverek, hatalmi blokkok, kapitalizmus és szocializmus ellentéte, imperializmus és forradalom, gyarmatok és neokolonializmus, erőszak és belső háborúk — és mindezek közben a keresztyén külmiszió válsága, de egyben újszerű feladatai is: küzdelem a faji megkülönböztetés ellen, igehirdetés és szerezetszolgálat, a haladás és fejlődés elősegítése, kereskedelmi kapcsolatok a nép javára, menekültek, száműzöttek segítése, elemi csapások és járványok elleni harc, gazdagok és szegények feszültsége stb.).

E meglepően bő program legnagyobbreszt csupán címszavas felsorolás. A szerző a kérdések egyes csoportjaihoz fűz csak némi indokolást. Ám maga a felsorolás is felelősségébrésztó.

A következőkben rámutat, hogy ehhez a sokrétű problémakörhöz tudva, vagy öntudatlan, közvetlenül vagy közvetve hogyan viszonyulnak az egyes hívők, a gyülekezetek, az egyház vagy az egyházi világszervezetek. Finn viszonylatban vizsgálja a szociáletikai kérdések összefüggését két — nálunk égető és előtérben álló — kérdésben: nevezetesen az állam és egyház viszonya valamint az egyház és funkcionáriusainak a

## a pártpolitikában való részvétele

kérdésében. Az előző témát korai volna ismertetnünk, mert az egyrészt egyedülállóan sajátos Finnországban,

másrészt erjedő állapotban van. Waris maga is inkább csak felveti a problémákat. A pártpolitikában való részvételt illetően — Finnországban sokpárt rendszer van — Waris véleménye határozott: az egyház *ne vegyen részt* a pártpolitikában. Fejtegetését így összegezi: „az egyház független a politikai pártoktól. *Pártpolitikai cölibátusban él.* Szociáletikailag az egyház azonban egyáltalán nem lehet pártatlan. A keresztyén egyháznak a föld sójává és a társadalom kovászává kell lennie.” A szociáletikai kérdésekben az egyháznak „világos látásúnak kell lennie, szószéki szolgálatában és aktív működésében egyaránt. A társadalmi igazságosság és a lélek megváltása egyaránt az egyház üzenetéhez tartoznak... Eppen abban van a keresztyén ember s az egyház működésének alapja, hogy: kötött Isten parancsához és kötött korának valóságához” (Simojoki érsek).

A következő fejezetben a szerző a szociáletikai feladatok megvalósulását vizsgálja az egyház *diakóniai* szolgálatában. Noha az elmúlt száz év alatt az intézményes diakóniának sok feladatát vette át az állam és a különböző társadalmi szervek, a finn evangélikus egyházban még mindig 23 különböző faktorban működnek diakóniai intézmények: az elhagyott gyerekek otthonától az alkoholelvonó intézményeken át az idegkimerültek pihenő otthonáig. Ezeket az egyház s a hívek tartják fenn. Emellett húsz év alatt kétszeresére nőtt az állami és társadalmi szervek szociális, társadalombiztosító ráfordítása. De elégedetlen a szerző amiatt, hogy a jövedelmi különbözőségek nincsenek egyensúlyban a szociáletikai áldozatossággal. Komoly jelentőséget tulajdonít az évek óta külön meghirdetett nagy offertóriumnak, amelynek keretében hazai, vagy külföldi szociáletikai célokra (pl. a fejlődő országok javára) adakoznak a templomozó hívek. (Ez az összeg 1969-ben kereken 12 millió forint volt.) Az egyház

### igehirdetők és tanítók

munkájával kapcsolatban felhívja a figyelmet a helyes lelkiismeret-ébresztésre. „A lelkiismeret hangja Finnországban — s másutt is — gyakran csak figyelmeztető, rosszalló hang. Általában figyelmeztet az elkövetett hibákra, bűnökre, de ritkábban közönyösségre, a mulasztásokra. A lelkiismeret megmondja, hogy mit nem szabad tenni. De ugyanakkor ebből a hangból nem akarjuk meghallani, hogy mit kell megtenni. Ez súlyos kísértése az egyháznak különösen a gyorsan változó világ közepette.” Az utóbbi években kemény belső kritika érte a finn egyházat. Hol az egyház „halálos betegségéről” beszéltek, hol egy közömbös „elpolgáriasodásról”. Az egyház lelkiismerete kezd felébredni. A szerző szerint, ismertetésünk elején említett Kortekangas professzor vezette szociáletikai bizottságnak az egyház lelkiismeretét kell válnia. „Feladata volna folyamatosan feltérképezni az egyház szociáletikai tennivalóit. Az egyház belső önkritikájának szervévé kell válnia, s rá kell mutatnia azokra a körülményekre és problémákra, amelyek árnyékban maradtak, de amelyekkel foglalkoznia kell”, ha meg akar maradni a nép lelkiismeretének.

„Az egyház igehirdető és tanító munkájában fel kell ébresztenie és növelnie kell mindenkiben, az egész népben, de különösen is a fiatal nemzedékben a *készség igazi lelkét*. Márpedig három területen: készséget a felelősségre, készséget a szolgálatra, és készséget az egymásért imádkozásra.” A készségnek ez a lelke teszi az embert aktívvá. Az olyan kegyesség, amely kimerül a templomjárásban, s a saját lelkével törődésben, de nem jut el a felebarátig, a távoli felebarátig is, valóban súlyos kísértése az egyháznak. Ez a pap és a lévita ke-

gyessége. *Részt venni* a szolgálatban válogatás nélkül — erre tanítson az egyház! Saját négycsoportos felosztása alapján a szerző fontossági sorrendet is közöl a finn viszonyoknak megfelelően. A keresztyének és

### az egyház világméretű felelősség-hordozásáról

szóló fejezetben szóba kerül az ENSZ, a külmiszió problémái, az EVT „Egyház és társadalom” konferenciája (1966), a LVSZ nagygyűlései, az EEK, s a finn egyház kapcsolata ezekkel. Külön kiemeli, hogy e nemzetközi szervezeteknek köszönheti a finn egyház, hogy kapcsolatot vehetett fel a Szovjetunióban élő evangélikus egyházakkal. Sajnos nem szentel a könyv egyetlen sort sem a KBK munkájának. Nyilván azért, mert a finn egyház hivatalosan mindeddig nem vett részt benne, bár megfigyelőket mindig küld, akik a finn egyházi sajtóban egyre bővebben számolnak be annak munkájáról. Waris professzor igen nagy figyelmet szentel a KBK munkája iránt, s azt termékenyen segíti is. De az ő személye nem jelenti a finn egyház hivatalos jelenlétét.

Könyvének e fejezetéből bizonyonnyal tanulságos közölnünk egy római katolikus idézetet. Egy belga katolikus kutatóintézet vezetőjétől, Francois Houtart-tól idézi az alábbiakat:

„Az ember szociális felelőssége a világ építésében a bibliai világnézetten alapszik, amely nem azonosítja a világot a bűnnel, bár van a világban gonoszság is, hanem a világot Isten teremtményének látja, amit Ő az embernek adott át felelősségre... E világ, amelyben a Lélek végzi a maga munkáját, olyan világ, amelynek szüksége van Krisztusra. Az egyháznak most meg kell találnia a maga új feladatát, az új szakaszt. Ez nem az uralkodás szakasza, ami a középkorban volt, nem is a megvetés szakasza, amit annyiszor gyakorolt az elmúlt századok alatt, hanem a viszony-találás szakasza. Az egyház ebben a világban a prófétaság szakaszát éli. Ha csupán csak megőrizzük mindazokat az intézményeket és szokásokat, amelyek kialakultak évszázadok alatt, nem vagyunk Krisztus tanúi, hanem csupán Róma szent uralmának és a középkornak élő múzeuma. Az egyház a világ szolgája és nem a hatalom gyakorlója.”

Könyve az utolsó fejezetben válik igazán serkentővé.

Az írás voltaképpen a finn egyház legmagasabb szerve, a püspökök kollégiuma elé rendelt és készült javaslat. A végén mégis az egyház legalsóbb rétegeit szólítja meg, a gyülekezetek egyes kis csoportjait. Nekik ajánlja megtárgyalásra négy csokorba kötött, felelősségre indító témáit, s e témákkal kapcsolatban a gyülekezeti tagoknak címezve feltesz 65 olyan kérdést, hogy azokon akár egy évi gyülekezeti munkaprogramot fel lehetne építeni. Ami

### kritikai megjegyzésünk

lehet a könyv-adta programmal kapcsolatban, azt inkább *továbbkérdezéssel* mondjuk el.

Részletekbe menőn látja meg a finn társadalom belső problémáit, s ezek a felvetett kérdések rendkívül eszméltetők egy kívülről számára is. De a világproblémákat tekintve olykor monumentális méretű kérdések szorulnak két-három szóba. Felveti többször is a kapitalizmus—szocializmus kérdését, de a konvergencia elmélet tévútját nem kérdőjelezi meg. Vagy pl. hiányzik a Finnországban is megjelent *Wurmbbrand*-féle uszítás elemzése. A faji megkülönböztetés mai bűne előkerül a finn cigány-kérdés s a délnyugat-afrikai finn missziói terület összefüggéseiben, de mint amerikai néger-kérdés már nem, (pedig ez nyilván égető kérdés a nagyszámú és egyházilag önálló amerikai finnek számára).

Ugyancsak nincs szó közvetlenül az európai béke és biztonság kérdéséről, pedig ez igazán hozzátartozik a finn szemlélethez, mégpedig igen pozitívan. S ha bizonyos nyugati politikai körök szólnak a „finnesedés veszélyéről”, akkor a finn egyház is bizonyára eszmélkedik saját állama kormányának pozitív törekvéseiről. Azt tudjuk — mint említettük is —, hogy a finn egyház hivatalosan nem vesz részt a KBK munkájában, de ha már a sajtója is — olykor igen elmélyülten — foglalkozik vele, ezt felvethette volna a szerző. Hadd idézzem újra Waris professzor mondatát: „Az egyház független a politikai pártoktól. Pártpolitikai cölibátusban él. De szociáletikailag az egyház egyáltalán nem lehet pártatlan.” A fenti kérdéseknek olyan széles szociáleti-

kai összefüggései vannak, hogy a világméretű problémákban ma mozdulni sem tudunk az ezekben való állásfoglalás nélkül. Ezek a kérdések számunkra nem csak politikai, nem is csak általános szociáletikai, hanem erőteljesen *keresztyén felelősséggel* hordozandó szociáletikai kérdések.

Ezek talán nem is kritikai megjegyzések. Csupán *tovább kérdezzünk* Waris professzor könyvének indítása nyomán. A könyv maga rendkívül eszméletető. Egy magasszintű szociáletikus, tudós szisztematikus és ugyanakkor hallatlan gyakorlati érzékű, rengeteg hasznos indítást adó megnyilatkozása.

D. Koren Emil

## Reinhold Schneider bizonyágtétele a békéről

„Semmit sem kívánok esdeklőbben, mint a párbeszédet a világ két része között...” Schneider eme — *Becher J. R.* keletnémet költőhöz írt soraival kezdődik *Zimmermann Ingo*, evangélikus teológus, szép tanulmánya.<sup>1</sup> A kiadó Schneidert, a jeles német író, katolikus gondolkodót és bátor békeharcost, a XX. század első felének nagy németjei közé sorolja, akiben a legmagasabb irodalmi rang a kor valóban prófétai értelmezésének adományával párosult. Neve a „Harmadik Birodalom” sötét éveiben a keresztyén lelkiismeret szimbólumává vált, s az összeomlás után is ő igyekezett mutatni népének az újrakezdés, megbékélés, és a jövő igazi útját. Már e rövid jellemzésből is látszik: megérdemli, hogy a magyar keresztyénség is számon tartsa őt, mint a hit szép harcának bajvivóját; köszönetet mondjon neki és érette Istennek; tanuljon tőle és szellemi örökségét kamatoztassa. Hadd mutassam be azért — jórészt *Zimmermann* monográfiája nyomán — az író és életművét!

### „Nem vagyunk a meghátrálás emberei!”

Reinhold Schneider 1903. május 13-án született Baden-Badenben, atyai ágon evangélikus, anyai ágon római katolikus családból. A szülők abban egyeztek meg, hogy a gyermekeket a római vallásban nevelik. Apja egy előkelő hotel szorgalmas vezetője volt; annak fényűző termei vették körül a költőt gyermekkorában. Am a háború és az infláció tönkre tették a családot, s az érettségizett ifjúnak saját lábán kellett megállnia. Egy évi mezőgazdasági gyakornokság után egy drezdai nyomda telepén próbálja elsajátítani a kereskedelmi praxist. Infláció, nélkülözés, éhség, peszsimizmus és egy sikertelen öngyilkosság — e szavakkal jellemezhetjük életének e korszakát. Benső sebére gyógyulást keresve, izzó vágy lepi meg a szellemi világ kincsei után. *Platon* dialógusai, *Schopenhauer* szomorú filozófiája *Nietzsche* tragikus látásmódja mély nyomokat hagy benne. Kedvenc írója: a kortárs spanyol gondolkodó, *Unamuno*.<sup>2</sup> Késő éjjelekig spanyolul és portugálul tanul, s eredetiben olvassa *Cervantes*, *Calderon* és *Avilai Teréz* műveit. Nagy hatással van rá a portugál nemzeti eposz *Camoes* (1524—1580) „A Lusíadák” c. műve. Olvasmányai hatására bejárja Portugáliát és Spanyolországot; 1928 Mindenszentek ünnepét Avilában, Szent Teréz városában, ünnepli. Útjának három könyv lesz az eredménye: *Camoes szenvedése, avagy a portugál hatalom hanyatlása és vége*

(1930), a *Portugália* c. útinapló és *II. Fülöp, avagy a vallás és a hatalom* (1931). E könyvek révén Schneider egykori magába roskadottságából feljutott a történelmi összefüggésekben való gondolkodás tetőire.

Párizsba látogatva, a Nemzeti Könyvtárban *Loyolai Ignác* leveleit, önéletrajzi töredékét és lelkigyakorlatait olvassa. Fölfedezi *Pascalt* és a zseniális francia egész életútján kísérője lesz. Hazatérve Berlinben és Potsdamban lakik. Könyvet ír *Fichtéről* (1932) és a *Hohenzollerekről* (1933). Angliai útját örökíti meg *A szigetország* c. történelmi tanulmány (1936) a *Lothár császár koronája* (1937) a XI. század történelmébe visz vissza.

A hitlerizmus faji örülete közben egyre leplezetlenebbül mutatkozik meg. Ezért *Las Casas V. Károly előtt* c. regénye (1938)<sup>3</sup> tiltakozásul készült a fasiszta rendszer félelmetes faji-politikája ellen. Ez az év a hitében való megerősödés éve is. Freiburg im Breisgauba költözve, a ferencesek templomában — gyermekora óta először! — az Úr asztalához járul. (30 éve múltva, 1958. húsvétján, itt lesz utolsó úrvacsorája is!) Olyan barátok segítették hitbeli küzdelmeiben, mint *Klepper* Joákim.<sup>4</sup> Ő maga így jellemezte életét: „Út a tragikus nihilizmusból a hitre.” Visszaemlékezik, hogy egyszer a Drezda melletti hegyekben valaki egy igés lapot adott neki: „Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak titeket!” Ettől kezdve keresztyén hitének megvallása, a náciizmus gyűlölet-ideológiájának tagadása és a béke szolgálata elválaszthatatlanul összefonódik életében és írásaiban.

A következő években esszék sora következik: *Corneille magatartása XIV. Lajos korában, Görög tragédiáiról, Shakespeare, A spanyol és a francia dráma, A német klasszika és romantika, Grillparzer, Dosztojevszkij*. „Mi tartozunk azokhoz, akik a népet hagyományaira emlékeztetik” — írja 1941-ben egyik barátjának. Történelmi novellái<sup>5</sup> egyetlen témát variálnak a történelemből és a szentek életéből vett példákkal: Krisztus követése a Kereszt jegyében. *Przywara* Erik<sup>6</sup> pedig megvilágította előtte *Stein Edit*, a sarútlan karmelita, filozófus és pedagógus, példáját, aki 1922-ben, 31 éves korában kereszttelkedett meg, és 1942-ben elpusztult az auschwitzi koncentrációs táborban, hogy a szentek történeteit és lelkigyakorlatait nem csak olvasni lehet, hanem élni is kell.

Schneidernek meg is adatott, hogy a szentek béketűrését és hitét megmutassa. Utolsó legális kiadványa a Hitler-korszakban a *Hatalom és kegyelem (Alakok, képek és értékek a történelemben)* c. kötet volt (1940).



A szigetország új kiadását a Propagandaminisztérium már „nemkívánatosnak” nyilvánította. Ezt követte az általános nyomtatási tilalom. Ekkor ajánlkozott a Kolmar-i Alsatia-Verlag igazgatójának bölcs segítségével a kiút: illegális nyomtatás, egy-két évvel előbbi dátumok feltüntetésével. Így jelent meg a *Miatyánk*, *A keresztút*, a *Szonettek* és több elbeszélés, röplap és cikk. Amikor pedig 1944-ben lehetetlenné vált a kiadó illegális munkája, egy tábori lelkész próbálta kiadni cikkeinek nagyobb gyűjteményét. Ennek alapján nyújtotta be *Bornmann*, Hitler pártirodájának vezetője, Schneider ellen „hazaárulás előkészítése” címen a vádat. Bebörtönzését egy sürgős operáció akadályozta meg, s mire felépült, Freiburg felszabadult.

A beköszöntött béke először sok örömet nyújtott számára. Egymásután jelentek meg híressé vált *sonettjeinek* új kiadásai. Vallásos cikkei, amelyek a „Harmadik Birodalom” idején csak kézről kézre terjedhettek, összegyűjtve, *És Péter kiszállt a hajóból* címen jelentek meg. Következő kötetei: *A béke gondolatai* c. tanulmánykötet, *Örökség a tűzben* c. elmélkedések (1946), *Démoniség és megdicsőülés*, *Az üdvösség éjszakája* (1947), *Időszerű írások* (1948). A freiburgi egyetem — számtalan ember segítőtje a barbárság közepete. — Egy év múlva pedig a münsteri egyetem ajándékozta neki a jogi díszdoktorátust, mint „az emberiség és a hit rettenthetetlen védőjének”. Ekkor tartotta *Az ember a történelem ítélőszéke előtt* c. híres beszédét. Ebben felszólította hallgatóit: semmilyen körülmények közt se mondjanak le a „Harmadik Birodalom” múltjával folytatandó komoly vitáról!

Az ötvenes években újra nehéz idők következtek Schneider életében. Ennek oka: nyíltan fölemelte hangját Nyugatnémetország újralfelfegyverzése ellen. Ekkor több drámai költeményt írt, melyek közül a legjelentősebb két pápa-dráma: *A nagy lemondás* (1950), valamint *Ince pápa és Szent Ferenc* (1952). Ezután következik *A keresztyén tiltakozás* c. tanulmánykötet, a *Le-pellel takart nappal* c. életrajzi tudósítás, az önonikus *Egy naplopó följegyzései Baden-Badenben*, s a portugál történelemből vett regénye: *Az ezüst ampolna*.

1956. szeptember 23-án a Német Könyvkereskedelem Békédíjával tüntették ki. Átvételekor a Majna—Frankfurt-i Pál templomban *A világ békéje* címmel mondott komoly és felelősségteljes beszédet.

1957/58 telét Bécsben töltötte, ahová *A nagy lemondás* c. drámájának előkészítése, valamint a Bregenzi Színhátekdíj adományozása szólította. Naplóföljegyzéseit a *Bécsi tél* c. kötet őrzi. 1958. márciusában tért vissza Freiburgba, ahol húsvét vasárnapján egy sajnálatos baleset következtében elhunyt.<sup>7</sup> Meghatottan jegyzi föl *Zimmermann*: „Így a nagy keresztyén költő és történelem értelmező mentyei Gazdája a Krisztus feltámadása ünnepén hívta haza. Az Ő Keresztje állott mindig élete középpontjában.” Megharcolta a hit szép harcát, és sohasem lett a „meghárulás emberévé.”

### „A gonosztevők népemet eszik”

*Zimmermann* műve első főrészében *A keresztyén tiltakozás* címmel Schneidernek a náciizmus zsidóüldözésével kapcsolatos magatartását mutatja be. A fasizmus faji örülete, gyűlölettel ideológiája és hatalom-bálványozása ellen írta *Las Casas és a császár* c. regényét. E művében bizonyoságot tett az ember, mint Isten képmása iránti harcok szeretetéről, megvédte minden ember szabadságát és méltóságát a pusztító hatalom ellenében.

Las Casas, a spanyol szerzetes, a Közép- és Dél-Amerikában szerzett félelmetes tapasztalatai alapján fölemelte szavát az indián lakosság borzalmas meg-alázása, kifosztása és irtása ellen. Bernardino lovag, a könyv egyik főszereplője, elmondja, hogyan viselkedtek — felsőbbrendűségük tudatában — a spanyol hódítók. Néhány fakó tükrön — amely otthon a cselédlányoknak sem kellett volna — hogyan cseréltek olyan gyöngyöket, amelyek közül nem egy méltó lett volna a legdicsőbb Madonna-kép ékesítésére, vagy a „legkatonikusabb Királynő” koronájára. S hogyan kötözték meg a kukoricalepénnyel és szárnyassal barátságukat tanúsítókat bennszülőttek fejedelmet, s hogyan bocsátották szabadon a törzs összes aranytárgyainak beszolgáltatása ellenében; hogyan eresztették rá kiéhezett kutyájukat egy indián öregasszonyra: „Az eb hatalmas ugrásokkal vetette magát zsákmánya után, de az indián nő a kutya közeledtére letérdelt, s úgy beszélt a kutyához, mintha urához, vagy valami istenséghez szólna”, s a nézők szégyenére a véreb megtorpant, és visszaszaladt.<sup>8</sup> Azt is elbeszéli a lovag, hogy Hojeda, a „királyi kormányzó”, aki mindig mint „a Szent Szűz tisztelője” írta alá az okmányokat, falvakat gyűjtött föl, s a rablott zsákmányt a volt tulajdonosoknak kellett utána cipelniük. „Ha pedig fordult a kocka, s üldözői a sarkában voltak, az elhajtott lakosságot — férfit, nőt vegyesen — ott az úton mészároltatta le, hogy halott testvéreik holtteste és az ezen érzett fájdalom tartóztassa föl ellenfeleit.”<sup>9</sup>

Las Casas a „lovag” gyónása és saját tapasztalatai alapján bátran védi felfogását a császár jelenlétében rendezett vitán. Ellenfelének, a spanyolok magatartását jogosnak tartó Sepulveda ügyvédnek arcába kiáltja: „Minden a spanyolok által viselt hódító háborút — Isten szent nevében — joggalannak, zsarnokinak és pokolinak nyilvánítok; rosszabbnak és gonoszabbnak, mint a törökök és mórok cselekedetei!”<sup>10</sup> Las Casas az indiánok sorsát a papagájfogáshoz hasonlítja. Kuba indiánjai egy kamaszfiút szoktak fölküldeni a fára egy kamaszfiút szoktak felküldeni a fára egy eleven papagájjal. A fiú elbújik, azaz maroknyi szalmát vagy füvet tesz a fejére; azután végighúzza ujját a madár fején, amire az panaszos kiáltást hallat, s rögvest gyűlnek mindenfelől a papagájok. Ekkor a fiú egy hurokkal magához húzza a legközelebbi madarat, kitekeri a nyakát, s ledobja. Minden megfogott madár kiáltása újabb madarakat vonz oda. Végül is a fa alatt a madártetek sokasága hever. „Így találtam a népek fát a szigeteken és a szárazföldön... Ágaikon számtalan teremtvény nyüzsgött, olyan néptörzsek, melyek mindegyikének megvolt a maga hangja, hogy dicsérhesse rajta az Urat, Aki a maga kedvére teremtette őket.” Las Casas beszámol a császár előtt a kegyetlen valóságról: „A holtakat is láttam a fák alatt, holttestekből való dombokat és hegyeket. Sok ezer gyermek volt közöttük, akik Kuba szigetén néhány év alatt éhen haltak, mert nem hagytak szüleiknek időt arra, hogy őket táplálják; mert ezeknek a szülőknek dermedt szívvel kellett az aranyt a földből kikaparniok új uraik számára... És láttam megint kardélre hányt gyermekeket: a hódítók szakították le őket anyjuk hátáról és kebléről, hogy ezek az anyák a spanyolok poggyászát és zsákmányát cipeljék a hegysegeken át... És ez még nem minden. Mert hallottam azok átkát is, akiknek a szeretet evangéliumát prédikáltam, s tehetetlenül kellett nézmem, hogy a haldoklók megtagadták a szentség föl vételét, mert nem akartak a spanyolok mennyországába kerülni!”<sup>11</sup>

Álszent és önző ellenfeleinek diadalmasan kiáltja oda Las Casas a keserű, éveken át fölsimert igazságot,

amelybe Schneider a szívét-lelkét öntötte bele: „A népet nem a háborúban ismerhetjük meg, hanem a béke idején, mert békére teremtette őket az Isten... Aki karddal kezében tör be ebbe a világba, az mindebből semmit sem lát, az már elvesztette Isten szép világát!”

Las Casas szenvedélyesen ellene mond a misszió címén a legszörnyűbb kizsákmányolást megvalósító gyarmatosítóknak: „Az Indiák népei saját királyaik és kacikáik alattvalói; nincs a tengernek kagylója, nincs egy szemernyi arany sem, nincs egyetlen gyümölcs sem fán vagy mezőn, ami a mienk volna; egy garast erő tulajdonunk sincs ott. Az Úr Jézus el akart menni a tengeren túli országokba, s a mi hajóinkat méltatta arra, hogy oda átvigyék Őt. Az Úr hajósainak és az Úr apostolainak kellett volna lennünk, mi pedig ehelyett kereskedő- és kalózhajókat küldtünk oda, s apostolok helyett gyűjtogatókat, rablókat, gyilkosokat.” Megjósolja Spanyolország bűnhődését, a maga részéről pedig azt ígéri, hogy még a sírjából is kikel majd a kort vádolni az utódok előtt: „Isten atyáitokat szolgálatra hívta el, s ők nem értették meg szavát; mint Szent Krisztóf tette, úgy kellett volna nekik is az Urat vállukra venniök, s a tengereken átvinniök. S ehelyett ők a Sántánt vitték át!”<sup>12</sup>

Vádbeszéde a császárt szíven üti, s püspöki kinevezéssel küldi vissza Mexikóba. Visszaindultában, már a hajón, mondja Las Casas ezeket az alázatos, komoly szavakat: „Nem azon fordul meg a dolog, hogy keresztel a kezünkben áthatoljunk a világon, hanem azon múlik minden, hogy munkánkban a kereszt hatoljon el a szívünkig!”<sup>13</sup>

A történelem eseményei — írja Zimmermann — bizonyítják a mű aktualitását: 1938. november 9-e „Krisztály-éjszakáján” az antiszemita gyűlölethullám borzalmas tetőpontját érte el Németországban; egy évvel később a fasizmus kirobbantotta a II. világháborút. A regény tiltakozása az emberietlenség és háború ellen időszzerű üzenet volt. Am ki volt kész arra, hogy *cselekvően* hitelesítse ezt a helyénvaló szót? „A zsinagógák megtámadásának napján — írja Schneider egyik életrajzi írásában —, az Egyháznak testvéri módon a zsinagóga mellett kellett volna megjelennie. Döntö, hogy ez nem történet. De mit tettem én magam is? Amikor hallottam a gyűjtogatókról, fosztogatókról, borzalmakról, bezárkóztam dolgozószobámba, túl gyáván ahhoz, hogy a történelem kapcsolatban állást foglaljak, vagy valamit mondjak. *Klepper* Joachim sosem felejtette el azt a csalódását, hogy az Egyház hallgatott az Isten másik házában elkövetett gaztettekről.”

Zimmermann közöl egy 1938 októberéből való levélrészletet is: „Így a jelenlegi helyzetet úgy kell fogadjuk, mint fölfegyverkezésünk színterét. Bármily legyen is a jogtalanság hatalma, mégis mindig megvan a lehetősége annak, hogy a jognak éljünk, s a szentségtelen nyomasztó terhe alatt is a szentnek lehet és kell kitarantania.” Ezt az utat próbálta járni Schneider úgy, hogy mindig igent mondott a békére és emberségre, s mindig szenvedélyes nemet a háborúra és az embertelenségre.

### „Boldogok a béke készítői”

A fasiszta éjszakában Schneider cikkeivel, elbeszéléseivel és híressé vált szonettjeivel a fáklya szerepét töltötte be. Ő volt az élő lelkiismeret. Ez a csendes, visszavonult ember népe tévútját oly világossággal látta, ahogy akkoriban csak kevesen. Az általános üdv-rivalgás, politikai részesség és rózsaszínű jövőlátás idején így kezdi egyik szonettjét:

*Bár a fényt issza minden szem köröttem,  
Mit én látok: halál, éj, félelem.  
A pusztulás közelg, s nem győzelem.  
Gazok hazudnak, gógbe öltözöten.*

1943-ban 7 szonettből álló ciklust ad közre *A proféta* címmel. Jeremiás volt szeme előtt, akinek akarva-akaratlan fájó üzeneteket kellett átadnia népének:

*Ez az én sorsom, hogy a végzetedről  
bánatdúlta szavakat mond a szám,  
s a pusztulástól a lelkem remeg.*

Ugyanebben az évben keletkezett az *Apokalypsis* c. ciklus is, amelyben a Jelenések Könyve nyelvén rajzolta le Hitlert és gáncstalan kiszolgálóit:

*És szülni fog a Szent, bár ott a Sárkány,  
rémítő fejein vad koronák.  
Am a gyengéknek bátorságot ad  
Isten majd a démonok éjszakáján.  
Az Állat műve: hét bosszú, sok ármány,  
a tengermély is Szörnynek ad lakást,  
és állatok nyernek uralkodást,  
s állatok állnak őrt a trónt vigyázzán.*

Mennyi mindent kellett átélnie: a Gestapo idegtépő látogatásait; ifjú katonák halálhírét; gyermekek aggok, anyák kínos végét az óvóhelyeken; koncentrációs táborok elfojtott sikolyait; *Keresztes Szent János* „sötét éjszakáját” a kételkedés legkeserűbb aljával. De *Avilai Teréz* és *Pascal* mintájára megkapaszkodott a Hit alapjában: a szenvedést, keresztet, agóniát és sírt vállalt Jézus Krisztusban. S a francia hadsereg tábori konyhái még ott füstölögnek Freiburg utcáin, ő már írja új művét: *A béke gondolatait*. Kimondja benne: „Az imádkozók és bűnvallók népeként nevezhetjük csak népnek magunkat!”

*A békeszerzők hatalma* c. esszéjében az I. Világháborút követő idő nagy bajaként azt jelölte meg, hogy nem volt képes gondolkodásmódjában kitörni a háború bűvköréből. „A béke lehetősége megvan; a megvalósítás az emberen múlik.” A freiburgi egyetemen tartott előadásában pedig a háborús hősökkel szemben, igazi hőökként a lelkiismeret megszólaltatóit jelölte meg, akik a náci rémkorszakban nem tündöklésben, hanem szegyenben éltek, szenvedtek és haltak meg.

Erkölcsei rangjának ismertetőjegye — *Zimmermann* szerint — az a felfogás, hogy a béke nem csupán az ember létkérdése — ami az 1945-ös atombombázás óta különben sem titok —, hanem a bennünk levő „örök emberi” létkérdésévé, az istenképet hordozó ember létkérdésévé lett. Ezért Schneider sosem szűnt meg az istenkép, az emberben levő jó után, kutatni. Említett freiburgi előadásában kérte hallgatóit: semmi áron föl ne hagyjanak az emberben való hittet. „Ettől a hittől semmi tapasztalás, semmi gonoszság el nem szakíthat bennünket. Szívünk legbensőbb erejével kell megőriznünk!” A *Hitler* Adolfal folytatandó állandó vitára hívta föl mindazokat, „akiknek szíve elég erős arra, hogy a népért és a világért verjen.” A német történelem egyetlen jövőbe vezető útját a világ békéjéhez való német hozzájárulásban látta. Levonta a következtetéseket is: elfélté a nyugatnémet kormányzat újrafelfegyverkezési terveit, s amikor 1951-ben e terveket a Bundestag „keresztényen” többsége helyeselte, ő a remilitarizálás rivált ellenfeleként szólalt föl.

Ekkor Schneider-ellenes kampány kezdődött. Jellemző módon a költő válasza a *Schweitzer Rundschau*-ban jelenhetett meg (ott is a szerkesztőség felelősségvállá-

lása nélkül). Csakhamar közölte az NDK-ban megjelenő *Aufbau* c. folyóirat is. A *Szabadságban és felelőségben* c. nyilatkozatában többek közt ezt mondja: „A német nép többségében visszautasítja a fegyverkezést. Nyugatnak más viszonyt kell keresnie Kelettel, mint a katonai-ellenséges viszony.” Bírálja az ellene irányuló támadásokat. „Úgy gondolták, hogy az érveket egy csapásra elintézik azzal, hogy kikiáltanak a kommunizmus szószólójának. Már azt sem tartom helyesnek, hogy a »kommunista« szóból gyalázkodó szót formálnak.” Kipellengérezni azt a tervet, hogy egy katolikus író „az eretneksípka alatt” kommunistaként égetnének meg.

Bár *Schneider* 1952-ben a támadások miatt hallgatásba vonult vissza, békeharcos felfogásán nem változtatott. S amikor 1956. szeptember 23-án a Majnai Frankfurtban a Pál templomban megköszönte a Német Könyvkereskedelem Békedíját, így kezdte beszédét: „Miközben a magas kitüntetés megköszönöm, szeretnék emlékeztetni azokra a szavakra, amelyeket e helyen öt évvel ezelőtt *Schweitzer* Albert mondott. Azt mondta: e díjat csak úgy szabad elfogadni, mint új elkötelezést. Mert senki sem állíthatja magáról, hogy már eleget tett a békéért.” Kérte hallgatóságát, hogy működjenek közre a Kelet és Nyugat közti megértés hidjának építésében.

### „A Te házadhoz való féltő szeretet emészt”

A *Bécsi tél* c. kötetben írta *Schneider* az Egyházzól: „Szilárdan meg vagyok győződve isteni alapításáról és a történelem végéig tartó fennállásáról.” S ha sokszor kemény hangot használt is, ő az Egyházban, és nem az Egyház ellen, megszólaló hang akart lenni. S ami katolikus hívő esetében feltűnő: hirdette a kételkedés, az útkeresés, a gyötrődés dicsőségét. „Jobb égő kérdéssel a szívben halni meg, mint nem egészen becsületos hittelt; jobb agóniában, mint narkózisban.” Szívből sajnálta *Jeanne D'Arc*, *Galilei* és *Pascal* sorsát, mert a felismert igazságot áldozatul kellett dobniuk az egyházi hatóság akaratának, a keresztyén szabadságot az önkénynek. De neki is saját testén kellett éreznie, hogy a „krisztusban szabad” gyakran üldözött e világban, amikor hívő meggyőződése összeütközésbe hozta a „keresztyén politika” bajnokaival.

*Schneider* „az egyháztörténelem tragédiájának” nevezte, hogy a Kereszt újra meg újra hadijelvénné lett, valamint azt, hogy az Egyház inkább az uralomra, mintsem a szenvedésre hivatottnak érezte magát. Ezért helytelenítette a *Hitler* és *XII. Pius* közt létrejött konkordátumot is. A *Bécsi tél*-ben írja: a keresztyénségnek a passióban és nem a fegyveres harcban van a hősiessége.

1950-ben jelent meg *A nagy lemondás* c. pápa-dramája. *IV. Miklós* halála után (1292) a bíborosi testület két éven át nem tudott megegyezni az új pápa személyében. Ekkor a halálos beteg *Malabranca* kompromisszumot ajánlott: a Gran Sasso öreg remetéjét, a szentség hírében álló *Murrhonei Pétert* válasszák meg. El is fogadták a javaslatot ama reményben, hogy a gyöngye pápa révén majd ők uralkodnak.

Az új pápa a *Cölesztin* nevet veszi föl. Idegenkedve fogadja a roppant méltóságot és terhet. Öszvéren, békefejedelemlékként, vonul be Sulmonába. *Anjou Károly* kéri: jöjjön Nápolyba, mert hadjáratot tervez Szicília ellen: ideje, hogy a sziget újra pápai fennhatóság alá

kerüljön. Cölesztin meg akarja szabadítani a királyt tévhitétől: az ő eszköze nem kard és kegyetlenség, hanem a lelkek Krisztustól rendelt pásztoralása. Még a bíborosok is értetlenek: miféle pápa ez, hogy nem akarja a fegyvereket megáldani és nem akar kiátkozásokat foganatosítani?! Magatartásáért Károly fogságra veti a pápát.

Ekkor a hatalomszomjas *Gaëtani* bíboros egy viharos éjszakán egy káplánnal a pápa hálószobájába mondatja egy falhasadékán át e szavakat: „Péter, választott vagy te? Nem akarod a fegyvereket megáldani, késlekedsz a kiközösítést elrendelni!” Majd felszólítja koronája letételére, a trónról való lemondásra. Cölesztin, a tiszta, békevágyó és egyszerű lélek, összetörik. Lemondásakor azonban azt jósolja: „De egyszer mégis megtörténik majd, hogy az apostol utódja inkább meghal, semhogy a halálhozó fegyvereket megáldja, és inkább elúzni hagyja magát, semhogy átkot mondjon.”

A bíborosok a kísértő *Gaëtanit* választják pápává, aki *VIII. Bonifác* néven foglalja el székét.<sup>15</sup> Fumone egyik tornyába zárhatja elődjét, s ott cinkosával, a mennyei hangot játszó káplánnal, meggyilkoltatja. Tőle megtudja Cölesztin a „hang” titkát, s halála előtt fölismeri elhivatottságát: „Kiválasztott voltam és vagyok. Az apostol utóda. Ti azonban engem erőmön felül megkísértettek! Elsüllyedtem a hullámokon, mert a hitem túl gyöngye volt. Az Úr nem jött felém. Az Úr: a ti szeretetekben jött volna felém!”

Ahogy az előző szakaszban *Schneider* „Németország lelkiismerete”-ként ismertük meg, úgy itt „az Egyház lelkiismerete”-ként látjuk. Bátor volt arra, hogy hite következményeit levonja, a hibákat nevénevezze, a fölismeri igazságot megvallja. Ott tarthatjuk számon az *Uma Sancta* prófétai egyéniségei között, akik azon fáradoztak, hogy az Egyház vállalja lényeges vonásait: a megújulást, a szolgálai formát és a békeszerzést. Egy szóval: Ura akaratát.

*Schneider* Reinhold Istentől kapott, nagyszerű látásokat látott a humánuról, a világképekről és az Egyházzól. Hálás szívvel olvashatjuk ki életművéből ezt a summázást: „Nem levék engedetlen a látás iránt!”

Szénási Sándor

#### JEGYZETEK

1. Stimme in die Zeit. Das Friedenzeugnis R. Schneiders. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin. 1963. 104. l. — 2. Spanyol költő és filozófus (1864–1936), *Cervantes* magyarozója. Különösen *A tragikus életérzés* és *A keresztyénség agóniája* c. műve volt nagy hatással *Schneiderre*. — 3. Magyarul is megjelent *Possonyi* László fordításában, Athenaeum, 1941. 163. l. Uő. lefordította *Schneider Zenta* c. elbeszélését, amely *Savoyai Jenő* herceg törökök feletti győzelméről szól: *Vigilia*, 1963. febr. — 4. Szül. 1903. Meghalt Berlinben, 1942. dec. 11-én, amikor is zsidó feleségével és mostohalányával együtt öngyilkos lett. *Kyrie* c. versgyűjteménye mélyhitű protestantizmusát tükrözi. Tervebe vett *Luther-regényéből* 1951-ben jelent meg a *Bóra Katalin menekülése* c. töredék, amely fölöleli a náci barbárság éveit, el egészen a maga választotta végéig. — 5. Új kiadásai a *lipcsei St. Benno-Verlag-nál: Die dunkle Nacht*, 1958. és *Die himmlischen Wohnungen*, 1961. — 6. Lengyel egyházi író és filozófus. Szül.: 1889. *Newman* bíboros nagy népszerűsítője. Fő művei: *Kierkegaard títká*, 1929., *Kant ma*, 1930., *Analógia Entis*, 1932., *Keresztyénség János szerint*, 1954. — 7. Haláláról pár sorban megemlékezett az *Új Ember* 1958. június 1-i száma. — 8. Magyar fordítás, 32. l. — 9. U. ott, 37. l. — 10. u. ott, 104. l. — 11. u. ott, 125. l. — 12. 136k. l. — 13. 163. l. — 14. A versidézeteiket saját fordításomban közlöm. — 15. *Dante* Cölesztint is a Pokolba helyezi, nyilván azért, mert „gyáva lemondása” juttatta trónra *Bonifácot*, *Dante* legnagyobb ellen-ségét. Természetesen. *Bonifác* pokolra méltó voltát sokkal bővebben — és meggyőzőbben — mutatja be.

# A bogumil közösség hite és művészete

A bogumil közösség hitének és művészetének tanulmányozása több szempontból is megokolt. Hitük köbe vésett jelképeit eddig — tudomásom szerint — még senki nem fejtette meg. Amit róluik tudunk, nem teljes kép, mert főként ellenségeik tollából származik. Méltó, hogy legsajátosabb emlékeikben maguk szólaljanak meg. Bár művészi véseteik csak általános lélekrajzot állítanak elénk, ez mégis komoly segítség az elfogulatlan és teljesebb megértésükhöz.

A bogumilok szociális beállítottságú közösséget alkottak, s miközben a mennyei Jeruzsálemről prédikáltak, az emberek földi életét is jobbá akarták tenni.

Napjainkban egy egészséges ökumenikus szemlélet kezd elterjedni a kis és nagy egyházakban. Ezen a téren sokat köszönhetünk bölcs állami vezetőinknek, akik a felekezetek közötti megbékélést munkálják. A bogumilok tragikus története mutatja, hogy hová vezet a keresztyén egyházak egymással szembe forduló türelmetlensége. A bogumilok története arra tanít, hogy becsüljük meg egymást, ha nem is egyforma mindenben a hitbeli látásunk, és legyünk hálásak Istennek azért a szabadságért, amit államunk ma a hívő embereknek biztosít.

A latin közmondás szerint: *Historia est magistra vitae*. Különösen vonatkozik a bogumil közösség történetére ez a megállapítás. Erényeik, tévedéseik, hitük és művészetük, a történelem színpadáról való eltűnésük méltó rá, hogy tanulmányozzuk.

## A bogumil közösség

Némelyek a reformáció előfutárainak tekintik őket a waldensekkel és a huszitákkal együtt.<sup>1</sup> Mások a bogumilokat fundamentalista hitelveket valló közösségnek deklarálják.<sup>2</sup> A közelmúltban sajátos művészetükre, sírköveikre metszett szimbolikájukra hívta fel a figyelmet az Unesco Courier.<sup>3</sup>

Szétszórtan egész Jugoszláviában az Adriától az Una és a Morva folyók által bezárt területen kb. 60 000 bogumil sírkő van. A tömör, egyetlen sziklából kímetszett 5—30 tonna súlyú kőtömbök neve „stecci” a szerb „stéca” szóból, ami álló követ jelent.

Mit tudunk ezekről a sírkövekről, gazdag vésetű díszítéseikről, amelyek gyakran hatalmas temetőt képeznek távoli erdőkben, vagy hegyek fennsíkjain? Mit tudunk azokról, akik emelték és a díszítő elemekkel hitvallásukat rájuk vésték? A bogumil közösség elhallgatott de a kövek „beszélnek” helyettük. Temezői művészetük sokatmondó, a sírkövekre vésett díszítő elemeknek szimbolikus jelentése van.

Három csoportba oszthatjuk a kövekre vésett bogumil jelképeket. a) A világ élet örömeire utalók: pl. a „kolo” népi táncot lejtő alakok és a virágmotívumok, amelyekkel a mai napig női ruhákat díszítenek. b) Túlsúlyban vannak a bibliai jelképek: gímszarvas, stilizált kereszt, szőlő venyigéje és felemelt kéz. c) Külön említhető még a telő hold képe, ami pogány hatást mutat, éppen ezért megfejtése nagyon nehéz.

Teljes biztonsággal megállapíthatjuk, hogy a bogumilok hitét tükrözi a művészetük. Elég itt arra utalni, hogy a temetők művészete mindig hitvallás is.

A bogumilok hitét két forrásból ismerhetjük fel. Egyrészt az őket ellenzők tollából, másrészt sajátos szimbolikájukból. Egy XIV. századból származó fel-

jegyzés szerint legtöbb iratukat egy Jeremiás nevű bolgár pap szerkesztette, de azokat az uralkodó egyház nem ismerte el kanonikusnak, ezért sorsuk a megsemmisülés lett. Kedvelt olvasmányuk volt az Ezsdrás III—IV. könyve és az ugyancsak apokrif Hénoch könyve. Gellért püspök Deliberáció-jában szemükre veti, hogy az egyház által el nem ismert Uriel (Isten tüze) főangyal tisztelik. Máskor az eleve elrendelt hirdető tanításukat cáfolja.<sup>4</sup>

## Eredetük

A bogumil hitfelekezet a IX. sz.-ban Jeremiás bolgár pap által keletkezett.<sup>5</sup> Jeremiás pap azonos személy a Bogu-ne-mil (Isten nem szeret) nevű személlyel. Ezt a rossz hangzású nevet Bogumil-ra változtatta (Isten szeret) és így az egész közösséget a maga új nevével nevezte el.

Ez a délszláv hitfelekezet akkor született meg, amikor a keresztyénség a szlávok között meghonosodott. A XI. sz.-ban Franciaországban is feltűnt, a XII sz.-ban Németországban és Itáliában terjedt el, a XII—XIII. században Magyarország déli vidékein is teret hódított.<sup>6</sup> A különböző helyeken különféle neveken ismerték az egymástól lényegtelen kérdésekben eltérő hitfelekezetet. A Balkánon bogumiloknak (Isten szeret), Dél-Franciaországban fő fészükéről Albi Városáról albigenseknek, Itáliában patarénusoknak hívták őket (nevüket Milánónak Pataria elnevezésű városnegyedéről kapták).

A bogumil korszak Boszniában egybeesik a magyar fennhatóság korszakával, tehát a XI. századtól a XV-ig tartott. A bogumilok nemcsak vallásfelekezeti szempontból bírtak jelentőséggel, mert ők alapították meg tulajdonképpen a bosnyák államot, s ők alkották annak nemzeti elemét olyannyira, hogy a bogumil szóval bátran lehetne nevezni a bosnyák nemzetet, mely a bogumilok bukása és elpusztulása óta tulajdonképpen nem is létezik. E hitfelekezet nemzeti összefogásával gyakorolt végzetes hatást a XV. században a magyarok uralmi állására.

## Tantételeik

Alaptanításuk a gnosztikus eredetű dualizmus, amely szerint a láthatatlan világot a jó Isten teremtette, míg a látható, anyagi világ a gonosz léleknek, Lucifernek, a világ fejedelmének a műve.<sup>7</sup> Ezen az alapon támadták a fennálló feudális társadalmi rendet és annak minden intézményét a sátántól származtatták. Szembefordultak az egyházi hierarchiával. Elvetették a bizánci egyház üres pompáját. A korabeli uralkodó egyház papjait képmutató farizeusoknak bélyegezték. Tagadták az átlényegülés tanát és az Úrvacsorát emlékvacsorának, az úrvacsorai kenyeret és bort emlékjegyeknek tekintették.<sup>8</sup> Megvetették az anyagi világot, mert hitük szerint csak így szabadulhattak meg a sátán hatalma alól. Ezért tartózkodtak a vagyonszerzéstől, a földi élvezetektől, sőt a házasságtól is mint olyan intézménytől, amely a sátán alattvalóit szaporítja. Ezért vállalták a testet sanyargató szigorú aszketikus életet is. Aki a bogumilok minden előírását betartotta, az anyagi világot teljes mértékben megvetette, azt tökéletesnek (perfektnek)

nevezték. Ezek szigorú életmódját azonban a bogumilok közül sem vállalták sokan magukra. Ezeket „hivők”-nek nevezték, akik csak arra kötelezték magukat, hogy haláluk előtt lesznek perfektek. A perfektté avatás kézrátétellel történt (consolamentum). Akit egyszer perfektté avattak, annak szigorú aszkézisben kellett élnie. Gyakran előfordult, hogy a beteg- vagy halálos ágyon perfektté avattak magukat halálra éhezették (endura) vagy rokonaik tették velük ugyanezt, hogy többé ne vétkezzenek, és biztosan a mennyországba jussanak.<sup>9</sup>

Dr. Brouhett-nek, a bogumil kérdés egyik alapos ismerőjének írásából vett idézet azt mondja: „A bogumilok keletkezésük idejében fundamentalista elvet vallottak, nemcsak az alámerítés és az Úrvacsora kérdésében, hanem az egyházi hierarchia elvetésében, Mária és a szentek imádásának ellenzésében, valamint a gyülekezeti függetlenséghez és lelkiismereti szabadsághoz való ragaszkodásukban is.” Ezt a megállapítást a bogumilekről az idézett író történelmük kezdetéről teszi, ami tehát nem zárja ki, hogy több évszázaddal később elterhettek egyszerű újszövetségi felfogásuktól.<sup>10</sup>

Gellért püspök a *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* — allegorikus misztikus exegetikai iratában a következőket mondja a bogumilokról: „Már-már elfoglalják az egész földkerekséget és nincs aki dörsegeiknek ellene mondjon... Minden időben halatlan eretnokség visszakövetelni a holtak lelkeért keresztényen szokás szerint adott alamizsnákat” (eleemosynas). Ebben az időben a legfontosabb kétségkívül a föld, a birtokadomány volt.<sup>11</sup> Rónay György szerint viszont a korai kereszténység sok pogány szokást megtartott, csak új értelmet, keresztényen tartalmat adott nekik. Így történt például, a pogány temetkezéseknél szokásos loáldozatok esetében is. A lovat, amelynek részét azelőtt a halottal együtt a sírba tették, most már nem ölték le, hanem az egyháznak ajándékozták.<sup>12</sup> Talán a bogumil hitfelekezeti tagjai az ilyen alamizsnákat követelték vissza?

Az Árpádok, Anjouk és Hunyadiak, mint keresztény királyok mindent elkövettek az eretnek bogumilok megtérítése érdekében, s az üldözéstől és erőszakosságtól sem riadtak vissza.<sup>13</sup> A vallási kényszer hatására látszólag nagy részben „áttértek” a r. k. vallásba, valójában azonban bogumilok maradtak. Az ellenük indított kereszties hadak sem tudtak nagyobb eredményt felmutatni, s a világi és egyházi üldözéssel sem értek el egyebet, mint hogy a bogumilok a kereszt ellenségeivé szegődtek, s így később a mohamedán török előtt könnyen nyíltak meg Bosznia szűk, bevehetetlen sziklavárai és a bogumil főnemesiség hatalmas sásfészkéi.<sup>14</sup> Mikor Bosznia önként meghódolt a félhold előtt a bogumil nemesség áttért a mohamedán vallásra, s Boszniának abban az időben túlnyomóan bogumil lakossága lassanként szintén egészen elfogadta a próféta tanait.

### Hitelveik szimbolikájuk alapján

Egészen az utóbbi időkig senki nem tanulmányozta módszeresen ezeket a sokatmondó, művészi értékű sírköveket. A középkortól kezdve a török inváziót megelőző időkig egyetlen kötömbből metszették ki gyakran olyan érdesen, hogy éppen érdességük kelti az erő benyomását. Leginkább ház formájúra készítették síremlékeiket, olyanokra, amilyenekben abban az időben laktak. A lakóház formájú kötömb semmikép-

pen nem támasztja az emberben a megsemmisülés gondolatát. A 90. zsoltár 1. verse adja a kulcsot a kövek formátumának értékeléséhez: „Uram, te voltál nekünk hajlékunk nemzedékről-nemzedékre.” A hajlék Istent jelképezte Mózes kora óta, nem lehetetlen, hogy a bogumil sírzáró kövek éppen ezt az igei felismerést fejezik ki.

A *gimszarvas*. Lehetne-e találhatóbb jelképet készíteni egy olyan tragikus sorsú közösség tagjainak, mint amit a Kóráh fiai a szarvasról mondanak: „Mint a szarvas kívánczik a folyóvizekre, úgy kívánczik az én lelkem hozzád, óh, Isten! Szomjúhozik lelkem Istenhez, az élő Istenhez; mikor mehetek el és jelenhetek meg Isten előtt. Könnyhullatás volt kényerem éjjel és nappal, mikor mindennap azt mondták nekem: „Hol van a te Istened?” (Zsolt. 42:1—4)

Kétségtelen keresztényen jelkép a kereszt, de a bogumil köveken a stilizált keresztet átfonja a *szőlő venyigéje*. Ez a jelkép telítve van igei gondolattal. János evangéliuma 15:1—11 teszi számunkra érthetővé ezt a jelképet: „Én vagyok az igazi szőlőtő — mondja az Úr Jézus — és az én atyám a szőlőműves. Minden szőlővesszőt, amely énbennem gyümölcsöt nem terem lemetsz; mindazt pedig, amely gyümölcsöt terem megtisztítja, hogy több gyümölcsöt teremjen. Ti már tiszták vagytok ama beszéd által, amelyet szoltam néktek... Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők.” Érdemes megfigyelni, hogy a szőlővessző és szőlőtőről mondott képes beszédhez fűzte az Úr Jézus: „Ti már tiszták vagytok” (ÉDÉ HŰMEIS KATHAROI ESTE) a bogumilok egyik ágazatának neve innen ered (katharosok). A keresztbe kapaszkodó szőlővessző a hívők jelképe: „Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők.”

A bogumil sírközdíztetés legközelebbi eleme a *felemelt kéz*. „Ez lehet, hogy a forradalom jelképe, vád, célzás a keresztrefeszítésre, vagy esetleg mindhárom kombinációja.”<sup>15</sup>

Sokkal egyértelműbb az a megoldás, amit az I. Tim. 2:8-ban olvasunk: „Akarom azért, hogy imádkozzanak a férfiak minden helyen, tiszta kezeket emelvén fel harag és versengés nélkül.” (HOSIOUS CHEIRAS jelentése tiszta kezek, az EPAIRONTAS felemelni.) A felemelt kéz a harag és versengés nélküli, megbékélt embert jelképezi a páli ige szerint. Szinte bizonyosra vehetjük, hogy a felemelt kéz ennek az igrének az alkalmazása. Valójában győzelmi jel, mert harag és versengés nélkül távoztak a földi küzdőtérrel, ahol sok méltatlanságot kellett elszenvedniük.

Az a szokás, hogy a sírkövekre *emberi kezet* metsszenek, egészen a történelem előtti időbe nyúlik vissza. Erről tanúskodik a franciaországi Dordognében fennmaradt sírkő. A középkori síremlékekre festett kezek békésen kulcsolódnak imára, amint azt a gót művészet megőrizte. De a boszniai bogumilok kiaszott kezei, melyekkel búcsút intenek felénk, hogy átkeljenek a halál Jordánján, úgy tűnik, mintha a túlsó partról üdvözölnének bennünket. Ezeknek a bogumil síremlékeknek nagyon kevés nyugó alakja van. Eltérően a hagyományos ábrázolással a masszív, aránytalanul nagy kezek a „stetchaks”-okon, amint ünnepélyesen emelkednek fel, úgy tűnik, azt fejezik ki, hogy ezek vas öklök voltak, de tiszták (katharos) maradtak. A felemelt kéz jelképe csak megerősíti azt a megállapítást, hogy a balkáni bogumilizmus és a nyugat-európai katar mozgalom összefüggött.<sup>16</sup>

A sírkövek felső felén látható alakok a „koló” népi táncot lejtik, amelyik napjainkban is népszerű a Balkánon, de itt a táncolók összekulcsolt keze keresztet

tart. A tánc a földi, evilági örömök jelképe, de itt a kereszttel van kapcsolatban minden táncoló, tehát világi jelképben a földöntúli üdvözültek örömét ábrázolja ki. A bibliai szemlélet szerint a tánc Isten dicsőítése is lehet: „Dicsérjétek Őt (Istent) dobbal és táncsal.”<sup>17</sup>

Világinak tekinthetők a *virágmotívumok*? Általában ősi szokás, hogy a sírokra virágot ültetnek, koszorút fonnak. A virág kettős jelentésű jelkép. Jelenti a múlandóságot: „Elszárad a fű, lehull a virág, ha az Úr szele reá fuvall”.<sup>18</sup> De a virág az Isten gondviselésének a kiábrázolója is: „Vegyétek eszetekbe a mező liliomát, mimódon (növekszik) növekednek, nem munkálkodnak és nem fonnak; de mondom néktek, hogy Salamon minden dicsőségében nem öltözködött úgy, mint ezek közül egy.”<sup>19</sup>

Emberi alak emelkedik ki a művész vésője nyomán némely kövön egy telő holddal, amit pogány jelképnek is tekinthetünk. Ennek a jelképnek megértéséhez tudnunk kell, hogy a holdtisztelet valóban ősi pogány szokás volt. A régi arabok és az eufratesmenti népek holdimádók voltak. Ábrahám ősi lakhelyén Ur-ban a holdkultusz központja volt. A pogányok felfogása szerint a hold a földről távozó lelkek gyülekező helye, első állomása. Nagy kísértés volt ez a tévelygés a zsidó nép számára is. Manassé holdtiszteelő volt.<sup>20</sup> Jósias kemény kézzel betiltotta a holdimádást.<sup>21</sup> Jób nyomorúságában azzal bizonyítja ártatlanságát, hogy nem tisztelte a holdat: „Ha néztem a napot, mikor fényesen ragyogott és a holdat, mikor méltósággal haladt, és az én szívem titkon elcsábult és szájjammal megcsókoltam a kezemet: Ez is bíró elé tartozó bűn volna, mert ámitottam volna az Istent oda fent!”<sup>22</sup> Jób itt elbeszéli az égitestek ősi tiszteletének módját. A borzasztó bűnt kecses mozdulattal gyakorolták. A hold köszöntése napjainkban is szokás Palesztinában. Ősi hiedelem szerint ez szerencsét hoz. Mikor megpillantják a holdat, megcsókolják hüvelykujjukat és megérintik a szemüket, hogy egészséges maradjon.

Nem tudunk róla, hogy a bogumilok holdimádók lettek volna, erről ellenfeleik nem beszélnek. Ez a jelkép egyszerűen a török mohamedánokkal való barátság kifejezője. Erre tragikus történetükből bátran következtethetünk.

A bogumil felekezet a bosnyák nemzeti királyság bukása után rohamosan gyengült. A legtöbb bogumil áttért a mohamedán hitre, s csak kevesen vonultak vissza hozzáférhetetlen bércek közé, a legfélreesebb vadonok rejtekhelyeire, hogy fenntartsák hitüket és a maguk módján áldozzanak Istennek.

1898-ban Malcomes Béla ezt írja róluk: „Ezek a bogumilok tiszta családi életet éltek és sokáig fenntartották magukat. A Bosznia és Hercegovina között fekvő határvárosban, Konjicában nem régen éltek még bogumilok, s az utolsó bogumil család, mely Helezs nevet viselt, csak néhány évvel ezelőtt tért át az izlámra.”<sup>23</sup>

Több feltevés lehetséges, amellyel a *hold* jelképének rejtekébe behatolhatunk.

a) A hold sírzáró köveken, lehet egyszerű a fogyó élet jelképe.

b) Vagy a szomszédságban élő mohamedán törökök iránti rokonszenv kifejezése, ami abban tetőzött, hogy fegyveres segítségüket is kérték szorongatott helyzetükben az erőszakos térítésekkel szemben.

c) Vagy azért vésték a telő holdat sírköveikre, hogy a terjeszkedő török seregek ne rombolják szét a sírokat, köveit ne használják fel erődítmények céljára.

d) Az is feltételezhető, hogy a pogányságból hozták magukkal ezt a jelképet. Az északi országokban is elég sokáig a térítés után biztonsági szelepként működött a népi vallásosság keretei közt a régi és az új hit szinkretizmusa a megkeresztelték körében, amit Oroszországban kettős hitnek (dvojeverije) neveztek. Ez a jelenség máshol is fellelhető. A skandináv runa-írástól köveken a feliratokat vésték, kígyó vagy sárkányfigurákkal s a kereszt jelével díszítették. Szláv amuletteken is kereszt mellett pogány jelképek fordulnak elő.<sup>24</sup>

e) A felsorolt feltevésekkel szemben, szinte bizonyos, hogy a bogumil sírzáró-köveken a telő hold bizánci hatást mutat. A bogumil közösség virágkorában (XII. sz.) művészetileg az egész Balkán Bizánctól függött.<sup>25</sup> A hold a keresztyén szimbolikában az „egyházat” jelképezi, mivel fényét a naptól kapja. A görög himnuszok Jézus Krisztust a „halhatatlanság atyja derűs fényé”-nek, gyakran pedig „nap”-nak nevezik, mert Ő kölcsönzi a fényt egyházának. Ezt a tényt támasztja alá a dél-franciaországi bogumil (kathár) VII. Raymond toulousei herceg pecsétábrája. Középen a herceg, mint a közösség védelmezője, kivont karddal, bal kezében egy templom makettje, fejétől jobbra a telő hold, balról a nap rajza.<sup>26</sup>

Többféle motívum díszíti a bogumil álló köveket. Egyrészt dekoratív jellegűek, lóhere, levél, cikk-cakk vonalak, szalagfonatok stb. Másrészt szimbolikus jellegűek: kereszt, félhold, svasztika... Heraldikai: pánccél és szablya, szablyás kéz és lándzsa, különböző fegyverek. Növényi díszítések: liliom, szőlőlevél, fa. Alakos ábrázolások: vadászat, körtánc, lovasjáték, egyes ember és állatfigurák.

Az előfordulás területén ma kereken hatvanezer ilyen kő található. Legjellemzőbbek a ház formájúak, de előfordulnak tábla, láda szarkofág, valamint kereszt és négyszegletes oszlop formájúak is. A sírzáró köveknek körülbelül 10 százaléka díszített és közel háromszázon látható felirat. Sírköveiken kívül alig maradt valami ránk. Egy kathár Újszövetséget fedeztek fel eddig, melyhez egy kis szertartásos könyv is tartozott: 1852-ben „Ein katharisches Rituale” címen jelent meg a kritikai kiadása. Bölcsészeti munkájuk: „Perpendiculum sententiarum” címen töredékekben maradt fenn.<sup>27</sup> „A sírkövek sajátos, a túlvilággal kapcsolatban álló művészetként jelentek meg, melyekben az ősi vallási képzetek és azok szimbólumai a keresztény vallás jelképeivel, valamint az elhunyt életéből vett jelenetek ábrázolásával keveredtek. A kőfaragók alkotó szelleme — ahogyan a mesterek a feliratokban megnyilatkoztak —, fantáziájuk, ambíciójuk valami olyat kölcsönöztek a síremlékeknek, mely hatással van ránk, további gondolkodásra kényszerít.”<sup>28</sup>

## Hitük és művészetük egybevetése

Ha a bogumilok szimbolikáját tanulmányozzuk és a róluk, hitükről és életmódjukról fennmaradt korabeli irodalmat vele egybevetjük, megállapítható, hogy sok előítélet vezette az írók tollát. Ez azzal magyarázható, hogy valóban ellenállottak az akkori egyház utasításainak, és egy sajátos kegyességi életformát alakítottak ki. Őt évszázaddal a reformáció előtt ők már a maguk körében megreformálták az egyházat.

Az első, aki ezekről a régi bogumil temetőkből tárolható álló kövekről írt, egy XIX. századbeli utazó, *Prince Alexander Sapieha* volt, 1802—1803-ban utazott

keresztül a Dubrovnik köztársaságon, és útinaplójában, amit Varsóban 1811-ben tett közzé, említést tesz különös, szokatlan formájú kövekről, amiket sírzáró köveknek nevezett. Prince Alex. Sapieha nem részletezte a bogumil kövek szimbolikáját, de szerinte a vésett díszítések azt jelképezik, hogy az örök élet gyözedelmeskedik a halál romboló erői felett. Ez a megállapítás a bogumil hitnek és művészetnek nagyszerű összefoglalását adja.

Gerő Sándor

#### JEGYZETEK

1. Dr. Somogyi Imre: A vallásszabadság Magyarország történetében. Szabad Egyház. I. füzet 6. 1. — 2. Dr. Udvarnokai Béla: Kik a baptisták? Nagyvárad, 1946. 11. 1. — 3. The Unesco Courier: Miroslav Krleza: The stones with the raised hands. May, 1971. 17. 1. — 4. Szegefü László: Eretnekség és tirannizmus. ITK. 1968. II. 505. 1. — 5. Malcomes Béla: Bogumilok és magyarok. A Vasárnapi Újság füzetekben. Bp. 1898. XXIV.

208—210. 1. — 6. Gece Gusztáv: Vallástörténeti kislexikon. Bp. 1971. 175—176. 1. — 7. Kulcsár Zsuzsanna: Inkvizíció és boszorkánygörök. Bp. 1968. 67. 1. — 8. Kahling Eduard: Über die Bogumilengraber. Gráz. 1896. — 9. Gece Gusztáv id. m. 176. 1. — 10. Kahling Eduard id. m. 11. 1. — 11. Rédl Károly: Problémák Gellért püspök Deliberatio-jában. — ITK, 1956. 471. 1. — 12. Rónay György: Bogumilizmus Magyarországon a 11. század elején, Gellért püspök Deliberatio-jának tükrében. ITK, 1956. 471. 1. — 13. Kulcsár Zsuzsanna id. m. 67. 1. — 14. Melcomes Béla id. m. 208. 1. — 15. Miroslav Krleza id. m. 17. 1. — 16. Rédl Károly id. m. I. 214. 1. — 17. Zsoltár 150:4. — 18. Esaiás 40:1—2. — 19. Máté 6:28. — 20. 2. Királyok 21:3. — 21. 2. Királyok 23:4—5. — 22. Jób 31:26—27. — 23. Malcomes Béla id. m. 209. 1. — 24. Alex. Gieyster: Apostazia a IX—XI. században. Világosság. 1966. II. 103. 1. — 25. Új Idők Lexikona: Bizánci művészet. 1947. 1. — 26. Illyés Gyula: Tiszták. Bp. 1971. (képmel-léklet). — 27. Warga János: A keresztény egyház története. I. 394. 1. — 28. Nada Mitelc: A középkori Bosznia síremlékei, Bpest, 1972. szept. 2—okt. 1. Vármúzeum (katalógus). — 29. Westin Gunnar: A szabad keresztény gyülekezetek élete századokon át. Kassel, 1956. 16. 1. — 30. Földes Éva: Népoktatási, népnevelési törekvések a koral antifeudális népi-forradalmi mozgalmakban. Bp. 1964. Ak. kiad. 17—27. 1. — 31. Kulcsár Zsuzsanna: Eretnekmozgalmak a XI—XIV. században Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 22. (bibliográfia). Tankönyvkiadó, Budapest, 1964. — 32. Világosság, 1971. 4. sz. 272. 1.

## KULTURÁLIS KRÓNIKA

### Az utolsó utáni éjszaka

A „Kulturális krónika” mai sorait nem tudom elkezdni anélkül, hogy a legutóbbiról néhány szót ne szóljak. A sok évi gyakorlat-hoz híven érdeklődtem volna, hogy a szokás szerint a lapzárta utolsó pillanataiban eljuttatott kézirat időben érkezett-e. Tudtam, hogy egyúttal a nagy beteg Kádár Imre iránt is érdeklődöm, de azt nem tudtam, hogy a válasz nemcsak arról tudósít, hogy a kéziratot megkapta és leadta, hanem arról is, hogy másfél órával az érdeklődő telefon előtt — *element*. Számomra is így igaz tehát, hogy élete utolsó percéig dolgozott. Hosszú évek őszinte barátsága állt mögöttünk. A Teológiai Szemle, e Kulturális krónika kapcsként kötött össze bennünket. Ha magam elmulasztottam volna a jelentkezést, ő kérdezte: miről szól majd a következő Krónika. S minden érdekelte, véleménye volt, őszinte szóval vitattuk közös dolgainkat. Beszélgetéseink emlékét megőrzöm.

Aznap értesültem egy másik barát elhunytáról is. Pálffy Miklós tanárom volt a teológián, de sokkal inkább mondhatnám, barátom volt az első perctől kezdve. Őszinte, nyílt, egyenes ember, tiszta szavú, értékes gondolatú. Egy közös barátunk mond-

ta róla: Milyen normális teológus — mert hiányzott belőle az ünnepélyesség, a méltóságterjesztés, a méltóságteljes formalitás: az emberi méltóság természetesen áradt belőle.

Kevés idő telt el, s elvesztettem még egy barátot: hadd nevezzem most már egyszerűen így. Mihályfi Ernő, a Magyar Nemzet főszerkesztője egy szombat estén, amikor hivatali kötelességem lehetővé tette a tréfát, azt kérdezte: Elengedsz? Jó pihenést kívánok, búcsúztam. Honnan is gondolhattam volna, hogy utolsó szavaink ezek egymáshoz, hogy a hétvégi pihenést kívánó szavakat most már úgy értelmezhetem: *Requiescat in pace*. A munkánk is adta, hogy gyakran beszélgethettünk, de valójában őszinte érdeklődése tette, hogy sok-sok beszélgetésünk, bizvást mondhatom, az élet minden területét érintette, s bennem ma, sajnos emlékként, gazdag és derűsen elmélyült vilásképe él. A Teológiai Szemle megjelenésekor sohasem mulasztotta el, hogy néhány szóval megemlítsse: olvasta a Krónikát. Olykor elismerő, egyetértő szavakat tett ehhez hozzá, más-kor egy-két bíráló megjegyzést, sosem bántóan, mindig biztatóan, bennem, a fiatalabban, a munkatársban azt a hitet táplálva, hogy

egyenlőnek tekint bennünket, őszintén, nem valamiféle pózként.

Hadd tegye a krónikás ezeket a sorokat sírjukra. Amit tanultam tőlük, szeretném, ha a Kulturális krónika lapjain is tovább élne.

\*

Giordano Bruno máglyatűzét mintha azért gyújtották volna meg, hogy valamiféle másik, gyorsan tolvaterjedő lángot megfékezzenek vele. Erdőtűzkor, nagykiterjedésű mezők égésekor szokásos az ilyenmi: ellentűzét gyújtani, hogy a szélben száguldó lángok előtt keskeny fölperzselt sáv állja az utat. Ez azonban a valóságban sem mindig sikerül: a két tűz olykor egyesül, s *kettőzött erővel* terjed tovább.

Az egyház történetében, sajnos, akadnak efféle tüzek. Mi kell ahhoz, hogy az ember tanuljon, okuljon a múltjából, s rádöbbenjen, hogy az efféle áldozat *nem lezár* utakat, hanem *megnyit*, hogy annak, kit az elfogult, önző önkény eltípor, az egyéni tragédiája, de gondolatainak szempontjából kiömlő vére az új élet serkentője, a csírárt vagy a palántát öntözve a kiteljesedést szolgálja? Az inkvizíciós emberölés valóban csak az embert öli meg, amit

kiirtani akart, azt megerősíti, s a vérontás káini bélyeg marad.

Persze, az inkvizíció nem volt társtalan a történelemben, korábbi és későbbi példákat is lehet idézni, a legújabb korból is akár, a nácizmust például, a sor még tovább is folytatódott, voltaképp napjainkig, hiszen a vietnami háború is ide sorolható: ha csak a fegyverszüneti tárgyalásoknak arra a momentumára gondolunk, hogy a saigoni rezsim politikai ellenfeleinek fizikai megsemmisítése vagy szabadon bocsátása merült föl alternatívaként, világos, hogy az inkvizíció nem csupán sok évszázad előtti, s nem is csupán az akkori római egyház vétke. *Maróti Lajos a Nemzeti Színházban* most bemutatott drámájában — amelyet korábban rádiójátékként ismerhettünk meg — nem is valamiféle történelmi ismeretterjesztésre vállalkozott, Giordano Bruno pörének fölújítására, hanem egyetemes emberi tanulságok keresésére. Épp ezért a történelmi hűségtől a képzelet el is tér. A képzelet segítette, hogy Bruno és Kelemen pápa között a közös tudás rivalizálását tételezze föl.

Maróti Lajos irodalmunknak rendkívül érdekes egyénisége. *A kolostor* című, igen érdekes regénye, pályafutásának néhány mozzanatát is megvilágítja. Maróti költő és fizikus: nem ritkaság, hogy ez a kettő együtt érdekel egy-egy embert — hiszen a költészethez és a fizikához is törvényszerűen járul a filozófia. Maróti életében úgy adódott, hogy a világ dolgai iránti olthatatlan érdeklődés mellett költői világa, s a körülményei, papi iskolába, s onnét a rend jelöltjei sorába vezette. *A kolostor* olvasása megsejteti, milyen konfliktusok között vezetett tovább Maróti életútja a világi pálya felé (s nem a mi dolgunk annak mérlegelése, hogy veszített-e, s mennyit, ezáltal az egyháza; azt sem a mi dolgunk mérlegelni, vajon mi lett volna, ha egyik-másik élmény másképp alakul, ha felvilágosult kettős kötöttségű emberek vesznek körül az iskolában). Újra csak költő lett és fizikus, versei jelentek meg,

fizikai témájú írásai, majd regények, újabban hangjátékok, drámák. Ezekben egyetemes emberi problémákkal vívódik.

Mint most is. Giordano Bruno élete és halála sok tanulsággal szolgálhat annak, aki jól figyel rá, s képzelete segíti, hogy egyetemes emberi okulást kereshessen. Bruno 1600-ban halt meg az inkvizíció ítélete következtében. Maróti talán arra a gondolatra építhette rá *Az utolsó utáni éjszaka* című drámát, hogy ekkor már aligha fért kétség a haladás, a fejlődés további útjához, s hogy Bruno ellenfele, Kelemen pápa sok más tekintetben korához illő, vagy legalábbis korához alkalmazkodó, bölcs embernek bizonyult. Egy nyilatkozat szerint Marótiiban a dráma ötlete akkor fogant meg, amikor Kelemen és Bruno szobrát látta (az utóbbit valóban, az előbbit képzeletben) egy itáliai túrán, s talán épp azt gondolta: Kelemen pápa neve másról is nevezetes lehetne, mégis Bruno — hogy is mondjuk? — élete elvételéről nevezetes, és nem másról.

A dráma egy érdekes föltevést kockáztat meg. Azt mondja Maróti: Kelemen nem volt maradi, Kelemen tudta, méghozzá éppolyan jól, mint Bruno, hogy Brunónak van igaza. Tudta, mert mint felvilágosult gondolkodó, egyidőben, talán még előbb jött rá ugyanarra, amire Bruno. Csakhogy ő — magában tartotta tudását. Örült gondolat-e, hogy az jutott eszébe, a tudást csak úgy terjesztheti, ha valakit föláldoz érte? Ha egy emberélelet elhamvasztó máglya fénye esik a tudásra? A történelemben természetesen nincs helye a találgatásnak, a történelemben egyetlen alternatíva létezik, ami megtörtént. S különben sem volna értelme azt találgatni, élne-e ma Giordano Bruno neve, ha nem ítélik halálra s nem végzik ki, mert a kérdésben akaratlanul is nem Bruno neve a döntően lényeges, hanem Bruno tudása, s az kétségkívül nyilvánvaló, hogy ha nem ő, akkor más közzétette volna ugyanezt a tudást, s a mából visszatekintve már igazán közömbös, hogy akkor-e vagy egy-

két évvel később. A tudás fejlődésének törvényei vannak, ezeket nem lehet kijátszani, legfeljebb késleltetni. Egyes embereknek, emberek kisebb-nagyobb közösségeinek fontos lehet a tudás fejlődésének ez az interferenciája az emberiségnek azonban voltaképp mindegy. Ha a második világháború idején a szövetségesek korábban fölismerik az atomkutatások jelentőségét, s így — mondjuk — kerek egy esztendővel előbb létrejön az atombomba, személy szerint egy sor ember megmenekül a pusztulástól — talán azonban egy sor másik ember pusztulása árán.

Térjünk tehát vissza Giordano Brunóhoz, Kelemen pápa és Giordano Bruno között nem az a különbség, hogy egyikük tagadja, másikuk vallja több világ létezését, hanem az a különbség, hogy *ki hogyan akarja ezt a tudást érvényre juttatni*. Bruno megírja könyvében, tanítja a katedréről. A pápa *vértanút keres hozzá*. Nem egyedülálló eset a történelemben. Érdekes talán az is, hogy Kelemen miféle utat választ elképzeléseinek megvalósítására. Hogyan vezeti, kényszeríti Brunót a mártírhalálra. Komolyan gondolja-e, hogy arra buzdítja: tanainak érdekében kell szinte önként választania, vállalnia a halált? Az ügy érdekében? Netán a félelme vezeti a pápát — nem Brunótól, nem a tudástól fél, hanem a környezetétől, Eellarmini bíborostól például, aki ravasz, kétszínű és erőszakos, akiben föl sem vetődik a kérdés, hogy kinek van igaza, hogy *mi az igazság*, aki valamiféle szándék megszállottjaként él és cselekszik, a szándékkal valójában ellentétes dolgokat. Akinek van esze annyi, hogy nagy ember is lehetne, de a múló dicsőségért, a pozícióért, a hatalomért odaadja lehetőségeit.

Igen érdekes feltevése — vagy inkább kérdése — Marótinak az, amikor megvizsgálja (költői képzelettel), miképp viselkedett volna Bruno, s miképpen Kelemen, ha megtudja, hogy új tudásuk egykor majd a még újabb tudáshoz képest kevésnek bizonyul. Egy költői látó-



másban megjelenik Einstein. Ő különben napjainknak egyik nagy gondolati megújítója. Évekkel ezelőtt tréfalkozások szüntelen céltáblája. Bruno korában a tudásnak nem egy területéről bizonyosodott be, hogy nem érvényes többé vagy legalábbis nem úgy érvényes, mint addig hitték. A mi korunkban is jó néhány tudásunkat felül kellett vizsgálni. Ha valami új keletkezik, azt még könnyebb elfogadni, mint ha egyben föl kell adni valami régit. Ha meglevő matematika tudásunkhoz valami újat tanulhatunk, nem mérhető ahhoz, mint amikor kiderült egy matematikai, geometriai, filozófiai vagy fizikai axiómáról, hogy módosítani kell. Bruno — vallja Maróti — *örömmel fogadja a hírt*, hogy mintegy három évszázaddal később olyan új teória születik, amely (legalább részben) *cáfolja az övét*, mert ez azt bizonyítja Bruno számára, hogy a *fejlődés végtelen*; Kelemen ez fölháborítja és kétségbeesíti, ő ugyanis mindent egy lapra tett föl, még pedig önmagára, a saját dicsőségére. Ő nem azt látja a tudásban, hogy attól a világ, az emberiség előbbremegy, hanem azt, hogy ez a tudás — így vagy úgy — őt szolgálja. Szolgálja-e csakugyan?

Mindig a holnapban élni, ez a nehezebb, de az értelmesebb dolog. Tudásunk valóban csak a ma tudása lehet, a jövőbe azonban nemcsak képzeletünk vezethet, hanem az a belső meggyőződés is, amely nem magunkra tekint, amelyben nem az a fontos, hogy a fejlődés fénye ránk, s csakis miránk hulljon, hanem hogy megtegyük a magunkét, a magunk feladatát a fejlődés érdekében. (Más példa, hiszen ez az igazság az élet minden területére érvényes, Ady és József Attila vajon elhomályosítja-e Petőfit és Aranyt? Nem. De volt idő, amikor József Attilát Horger Antal félre akarta állítani: neve megmaradt, de — csak József Attila révén. S később, ártott-e József Attilának, amikor némelyek megtagadták, bírálták, háttérbe szorították, hogy Petőfi nagysága egyedülálló lehessen? Szerencsére Petőfinek sem ártott, ez, s József Attilá-

nak sem. Más kérdés, hogy sokan ez időben híjával maradtak olyan költői élményeknek, amelyek övék lehetnek volna különben, ha ez a téves gondolkodás meg nem fosztja őket tőlük. Bartók nagysága és nagyrabecsülése semmit sem ront Beethoven nagyságán; de Bartók alábecsülése, mellőzése Beethoven élvezetét is megzavarhatja. Beethoven műve nem látta ennek kárát; csak éppen néhány ember Beethoven élvezetéig sem jutott el, mert mások Bartóktól féltették Beethoven-t.)

Azt hiszem, az újabb tudás a régebbiből valóban csak azt semmisítheti meg, ami már előzőleg sem volt igaz. A kopernikuszi világtéptől sokan azt féltették, hogy az ember becsülete, helye a világban rendül meg általa. Ez azonban megmaradt, talán még erősebb is lett a kopernikuszi világték révén. De megsemmisült egy hiedelem, a mozdulatlan s alakatlan Föld tévhite. Az igazság sokkal gazdagabb mint az emberi tudás. Ami az igazság megjelenése az emberi tudásban, az mindig megmarad, csak az szűnik meg, ami nem az igazság megjelenése, legalább egyetlen részecskéje. Madách gondolatainak konkrét tudás-anyagából egyet-mást meghaladott az idő, de a lényege Madách művének érintetlen, a gondolat tovább él belőle, s benne, mert az igazság megtestesülése, habár korhoz kötött.

Maróti drámájának ez is érdekes fölismerése. Azt mondja, hogy Giordano Bruno új tudása *korhoz kötött*: *eljő az idő (mára már el is jött), amikor még újabb tudás „időszerűtlennek teszi”*. S egyben azt is vallja Maróti, hogy Bruno tudása *mégis megmarad*, s örök marad, mert *helye van a folyamatban*. Vele szemben áll Kelemen és Bellarmini, meg a többiek. Valamiképp, valamiféle fejlődést akartak szolgálni ők is, de csak épp annyit, amennyi az övék: *egyetlen lépést csupán*, aztán, e lépést megtéve, álljon meg, s *így maradjon örök* az idő. Tévedtek. Ők aztán igazán korhoz kötöttek; ma már jól tudjuk, hogy az idő átlépett fölöttük. A fejlődést nem lehet

megállítani sem a tegnapnál — sem a ma befejeztekor. A fejlődés örök. Ami Kelemenben, Bellarminiben „örök”, az, hogy magatartásuk és vélekedésük még vissza-visszatért a történelemben, új Kelemenek és új Bellarminik és új inkvizítorok támadtak, a nevük változott, de lényegében ugyanazok voltak, ugyanazt gondolták, ugyanazt tették. Ez csak ismétlődés, nem fejlődés.

Pedig milyen szépen fölépítette magában ezt az egészet Kelemen is, Bellarmini is! Kelemen elgondolta, hogy így most érvényre juttatja a tudást — amely pedig önékület, segítsége és gátja nélkül is érvényesült volna. Nem a tudást segítette vagy ölte meg, csupán Brunónak rabolta el az életét, a halhatatlanságot már nem ő adta neki. Bellarmini mit védett? Az egyház akkor sem forgott volna veszélyben, ha Bruno tanai háborítatlanul terjednek. Pontosabban nem az veszélyeztette az egyházat, hogy Bruno tanított valamit a világ végtelenségéről, a több világok létéről. Az veszélyeztette az egyházat, hogy Bellarmini féltette.

A néző persze jól teszi, ha Maróti Lajos „abszolút történelmietlen játékának” láttán önvizsgálatot tart, vajon *ő hozzájárul-e az emberiség jövőjéhez*, akár olyasmivel is, ami csak a máé, de a folyamatnak, a fejlődésnek része? A néző jól teszi, ha meggondolja: a történelem kerékkötőinek neve is fönmaradt olykor, de sosem önmagukban. Azok révén emlékezünk rájuk, akiknek útjába akadályokat görgettek. Igaz, ezeknek a kerékkötőknek a neve aligha marad fön, ha maradi, visszahúzó tevékenységük, kártevésük nem örökíti meg. De akinek az útjába álltak, azoknak a neve akkor is emlékezetes volna, ha ők útjukat nem állják. Az a feladatunk, hogy azt tegyük, ami előbbre visz. Ami az emberiséget szolgálja. A másik embert. S ez akkor is marandandó, ha később sok-sok új épül rá. Amit minden áron megtartani igyekszünk, azt elveszítjük. A valóban marandandót nem kell féltetni.

Zay László

## Ige, egyház, nép

— Dr. Bartha Tibor; kiadta a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1972, I,—II. 704. l. 208,— Ft —

D. Dr. Bartha Tibor kétkötetes könyvének címe nemcsak pontosan jelzi a mű tartalmi felépítését, anyagának elrendezését, hanem egyben azt az elvi — teológiai — rendező és rendszerező szempontot is, amely sokoldalú szolgálatában vezette. Táguló koncentrikus körökhöz hasonlítható a mű felépítése: igehirdetések, prédikációs szolgálatok, teológiai tanulmányok, egyházkormányzói megnyilatkozások, ökumenikus szolgálatok, népünk, hazánk életére tekintő s végül a világ népeire is kitekintő beszédek, cikkek, értekezések következnek egymás után. Jól szemlélteti ezt az egyes nagy fejezetek összefoglaló címei: Közösség az élő Krisztussal, Az emberszeretet leckéje, A felismert úton járunk. Ennek az első nagy résznek ez a főcíme: *Egyházunk*. S a további nagy részek főcíme: *A világ egyházai, Népünk, A világ népei*.

E tartalmi tagoláson túl *rendező elvet* is jelez a hármas cím: Ige, Egyház, Nép. Az *ige*, a teljes Szentírás és annak közepe az élő Krisztus: az egyetlen forrás, kútforrás és gyökér, alap, amiből Bartha Tibor püspök életműve és szolgálata táplálkozik, s amin felépül s amire mindig visszatér Anteuszként, erőt és világosságot meríteni. Az *Egyház*, konkrétan a magyarországi református egyház, ennek a szolgálatnak helye, alkalma és szerszáma, a diakónia útjára elhívott és elküldetett sereg. S a *Nép*, konkrétan ez a mi szocializmust építő magyar népünk, a huszadik század második felében és a népek nagy családjá, az emberiség ennek a szolgálatnak a tere, a hely és idő, amely felelősségünk és sáfárságunk gyakorlására rendeltetett.

Mindezekben a sokféle, sokoldalú és sokszínű szolgálatokban teljes *egység* van. A debreceni Nagytemplom szószékének prédikátora, a Zsinati Tanácsn elnöklő püspök, a Hazafias Népfront és a Békevilágtanács szónoka, az országgyűlési képviselő s az Elnöki Tanács tagja, az Egyházak Világtanácsa és más ökumenikus testületek ülésein felszólaló nemcsak személyében azonos, hanem szolgálatának lényegében is. Ez a töretlen egység és szolgálatával való azonosulás ad jellemző vetet és jelentőséget az életműnek s e két gazdag kötetnek is, melyekkel, az előbbi jeleként, az egész magyarhoni protestanizmus, de bizonytal azon túl is minden magyarul olvasni tudó ember világszeret, most gazdagon megajándékozott.

### Közösség az élő Krisztussal

E címen összefoglalva *prédikációkkal*, számszerint 29-cel, nyit az első kötet. Talán nem is véletlen, de mindenképpen szimbolikus, hogy az első prédikáció újévi, s a 90. zsolnárt, ezt a veretesen református imádságot szólaltatja meg. „*Uram, Te voltál nekünk hajlékunk nemzedékről, nemzedékre...*” Az egész műnek, mind a két kötetnek, nem is lehetne találóbb és méltóbb introitusza, mint ez a zsolnárt és ez az igehirdetés. Milyen természetes és egyszerű az indítása, amikor a református gyülekezeti éneklés megkapó és magával ragadó erejéről beszél. És milyen természetes

egyszerűséggel következik azután a zsolnárt örök üzenetéből a *mai mondanivaló*: A napjait bölcs szívvel számláló hívó ember számára „Krisztus Urunknak a halál felett aratott győzelme már most, a jelenvaló világban valóság, cselekedeteink rugója...” *Ezért* lehet és kell örömmel összefogni, együttműködni minden jóakarató emberrel a földön, bárminő vallású, világnézetű legyen is, népünk, embertársaink, az egész világ javára.

E néhány mondatban szinte dióhéjban benne van Bartha püspök „*homiletikája*”. Igihirdetése mindig a textusból indul ki, de azt rögtön a teljes Írás összefüggésébe állítja s ennek fényében Krisztust hirdeti úgy, hogy ennek az élő Krisztusnak köze van mai életünk minden fontos kérdéséhez. A fentebb említett egység, személy és szolgálat azonosulása, itt is azonnal és azután is, minden megnyilatkozásában, érvényesül. Az igehirdető mindig politikai felelősséget vállal s az országos és nemzetközi szinten is forgolódo politikuskonkrét döntéseiben ott van az ige theologusának hitbéli felismerése és engedelmsége.

Témájuk és alkalmaik szerint ezek az igehirdetések változatosak és különfélék. Az egyházi esztendő jeles ünnepei: virágvasárnap, nagypéntek, húsvét, pünkösöd mellett ott találjuk a keresztyén hit és élet gyakorlatának fontos ügyeit: az istentiszteletet, az úrvacsora, a szeretet nagy parancsa, reformáció, óesztendő—újesztendő. Magától értetődően tartozik bele a püspök igehirdető szolgálatába a lelkeszavatási és a tanévnyitó istentiszteleti prédikáció is. A gyászbeszédek közül a *Bereczky Albert* és *Erdei Ferenc* sírjánál mondtak, a nagy halottakról való megemlékezés mellett, egy-egy darab egyháztörténetet is felvillantanak.

Bartha püspök *igehirdetésének jellemzését* talán *négy* pontban lehetne összefoglalni:

*Teológus* igehirdető. A teológiai véna, érdekltség és elkötelezettség, mint ércesen megcsillanó telér ott van minden prédikációjában. Nem tud úgy megszólalni, hogy ne tanítson, anélkül teszi ezt azonban, hogy egy percre is szárazzá vagy nehézkessé válnék. Nem Saul nehéz fegyverzetében feszeng Dávid, hanem a saját, kezébe illő fegyvereit forgatja. Úgy informál, hogy az ízes tudnivalót örömmel tesszük magunkévá. Például az „*Elvégeztetett*” c. passiói prédikációban egész kis történeti, egyház és -zenetörténeti körképet kapunk az egyház passiói gyakorlatáról. Vagy a „*Kérjétek azért az aratásnak urát*” c. prédikációban a református lelkeszi szolgálat rendjéről kapunk eszméltető tanítást. A szenvedés és általában az élet értelméről ad mélyenszántú eszmefuttatást a jöbi textus alapján szóló „*A kirtartó hit ereje*” c. prédikáció. A reformáció igazságáról való tanítást nagyon gyakorlati érzékkel a halottakról való emlékezés kegyeletes szokásához kapcsolja és a protestáns-katolikus konfrontáció legmaibb problémáinak ismertetésévé szélesíti „*Az evangélium tisztaságáért folytatott küzdelem*” c. prédikációjában. A példák sorát sokáig lehetne folytatni. Még csak annyit, hogy ez a tanítás sohasem elvont, elméleti, vagy öncélú, hanem a szó legjobb értelmében építő, tehát gyakorlati: életre nevel és tettekire indít. Aktuális és politikusk, tehát diakóniai. Ismét csak egy példával szemléltetjük tételünket: A „*Hit, remény, szeretet*” c. prédikációban I. Kor. 13, 13 alapján hármass felosztásban szól

arról, hogy: 1. Isten megkönyörült az emberen, 2. Az életért folytatott küzdelem reményteljes küzdelem, 3. Az embert szeretni kell. Még pedig valóságos tettekkel és cselekedetekkel kell jót tenni az ínségben, szorongatásban levő emberrel. S innen kiindulva elérkezik az 1960. évi Moszkvai Kiáltvány békefelhívásához. „Mert Krisztus megtörte a halál hatalmát... ezért hálát adunk Istennek mindazokért, akik mernek harcolni a halál erői ellen...”

*Biblikus* igehirdető. Biblikus, de nem biblicista. Ez nagy különbség. Mindig az Írásból, a teljes Szentírásból indul ki, de annak mondanivalóját kibontja, kifejti mint gyümölcsöt héjából s tényleg mint arany alma ezüst tányéron, olyan a helyén mondott — vagyis a ma emberének szóló — ige. Ezért tudja a bibliai fogalmakat meglepő áttételekben megszólaltatni. Egy példa: „... nem az emberi társadalom értékeinek határán kívül levő erők vetették ki maguk közül Isten Fiát, hanem a főpapok és írástudók (mondjuk így: az egyház) ... Sőt ezt a tragédiát nem tudta megakadályozni az Impérium sem ( mondjuk így: a civilizáció).” Hermeneutikai szemléletére jellemzően vallja, hogy „A bibliai szent írók általában nem elméletekben, hanem eseményekben gondolkodnak. A Biblia gondolkodásmódja nem elméleti, hanem pragmatikus.” „Nem valamilyen elmélet vagy érvelés győzte meg a tanítványokat a feltámadásról, hanem Krisztus feltámadásának az eseménye, a feltámadott, élő Krisztussal való találkozás és a Vele való kapcsolat. Ma is az élő Krisztussal való találkozás, a Vele való kapcsolat győzheti meg egyedül a tanítványt a halál felett aratott győzelem tényéről.” Az 5. Móz. 8,2—11 alapján mondott prédikációját ezzel a mondattal kezdi: „A felolvasott bibliai versek tartalmát így lehetne összefoglalni: Isten megmagyarázza a történelmet.”

Vérbeli *homiléta*. Prédikációi viszonylag rövidek — nagy erény! — tömörek, mindig magvas, közérthetően előadott mondanivalóval. A teológus és biblikus igehirdető leül a ma embere mellé és ízes magyarsággal társalog vele mindennapi kérdéseiről. Együtt gondolkodik hallgatóival, vitába száll velük, érvel és cáfol, bizonyít és vallomást tesz. Megvalósítja a ma oly gyakran hangoztatott és — joggal — követelt dialógust a hallgatóval, a gyülekezettel. Tételtem igazolására szinte valamennyi prédikációjából idézhetnék, de ettől el kell tekintenem. Formai szempontból a prédikációk a témás és homiliaszerű igehirdetés szerencsés ötvözetei. A frappáns, találó prédikáció-címek — néhányat már fentebb említettünk — egyben megadják a témát is, a mondanivaló summázását. Ez a mondanivaló azonban mindig igei; az íráshely, a textus sohasem silányul mottóvá, hanem a téma, a mai mondanivaló mindig abból nő ki, szervesen és mélyen az Írásban gyökerezik.

Itt szeretnénk megemlíteni, hogy Bartha püspök prédikálásában abban is a reformátor ősök méltó követője akar lenni, hogy felújítja a Kátéprédikációk dicséretes és genuin reformátori szokását. Tizenkét prédikációban fejti ki a Heidelbergi Káté mondanivalóját, gazdag történeti illusztrációkkal szemléltetve, s persze itt is egészen maivá teszi át a mondanivalót.

Végül, de nem utolsó sorban, *prófétikus* igehirdető. A fenti jellemvonásoknak ez mintegy összefoglalása, ide futnak össze a szálak. A theologus, biblikus, Isten kegyelméből való igehirdető abban a páli értelemben „prófétál”, ahogyan erről I. Kor. 14-ben szó van. Vagyis úgy, hogy amikor üdvösségünk középponti eseményeiről szól, ezzel hallgatóinak szívét érinti meg, egyzersmind beleállítva őket a gyülekezet közösségébe s ezt a gyülekezetet egy lélekzetvételre elküldi a világ szolgálatára. „Aki az Evangéliumot megértette, az meg-

vigasztalt ember. A megvigasztalt embernek bizonyos reménysége van az örök élet felől. Szeret, mert élni és az élet javára szolgálni akar itt a földön... Az ember és az egész embervilág életét — annak minden baja, küzdelme ellenére is — abban a fényben látja, amit Isten szeretete vet rá... Istennek adunk hálát azért, hogy egyházunkat egyre inkább és inkább az a kérdés foglalkoztatja, hogyan tudna jót cselekedni avégre, hogy a nemzet nagy ügyét, az emberibb, jobb életért folyó munkáját segítse? Hogyan tudja a jót cselekedni az új világégés ellen küzdő emberiség javára?”

Mindebben az igehirdető Bartha püspök egy nemes hagyomány folytatója és megelevenítője. Azé, amit így nevezhetünk: *a magyar kálvinizmus páratlan, egyedien veretes történelmi jelensége*. A magyar reformátorokon, e távolabbi atyákon innen, közelebbi elődökre támaszkodik, s hivatkozik is, nem egyszer név szerint is: *Csikesz, Bereczky* és mások példáira. A két kötet ízléses kötését a debreceni Nagytemplom és a Kollégium képe díszíti, jelképesen is mutatva, hogy ez az a televény, az a háttér, amelyből szerzőnk életműve és szolgálata fakadt és táplálkozott. „En azt vallom, hogy a reformátor atyák öröksége, a magyar kálvinizmus öröksége, Debrecen megszentelt hagyománya kötelező a mai egyházi nemzedéket.”

Az 1. kötet másik két nagy szakasza

### Az emberszeretet leckéje

és *A felismert úton járunk* címen előadásokat, tanulmányokat, beszédeket tartalmaz. A címek — néhány kiragadott példa mutatja: *Megtérés* Krisztushoz és a felebaráthoz, *Lehetséges-e és miben áll az egyház bizonyosságtétele ma?* A szolgálatáért élő egyház, *Egyház a szekularizált társadalomban — önmagukért beszélnek s jelzik a tanulmányok, előadások témáit, amik az egyház, jelesül a magyarországi református egyház mai életének és szolgálatának széles területét ölelik fel.*

Ezekben is, mint a prédikációkban az ige teológusa tesz hitet az ige teológiájának egyedüli érvénye mellett, akkor is, amikor az egyház mai szolgálatának időszzerű kérdéseiben kell eligazodni és a jó megoldást megtalálni. „A modern, liberális teológia csődje után, amely a századforduló táján nyilvánvalóvá vált, valamint számos kísérlet után, amelyet a magyar teológia-történet számon tart, az első világháború időszakában Isten visszavezérelte a protestáns teológiai gondolkodást és azzal együtt református egyházunk teológiai irányvonalát arra az útra, amelyen a reformátor atyák jártak, hogy egyházunk megint egyedül és kizárólagosan Isten igéjére figyeljen, és Isten igéjéből vegyen eligazítást.” Ismét más helyen: „A teológiai gondolkodás döntő fordulata az első világháború idején következett be, a *Barth* Károly munkásságával kezdődő irány megindulásával és kibontakozásával. A fordulat éppen abban döntő jelentőségű, hogy a teológiai gondolkodás alapjává megint Isten Igéjét teszi s ezért joggal tekinthetjük a reformátori örökség felelevenítőjének.” Végül: „A mi teológiai koncepciónk egyedül és kizárólag abban a vallomásban áll, hogy Isten cselekedett velünk, meglátogatott és megszólított minket. Egyetlen konkrét ügyben: az ember ügyében. Úgy... hogy a magyar nép, az egész emberiség életkérdéseivel kikerülhetetlenül szembe kellett néznünk.”

Ez a szembenézés, számotvetés folyik az egyes konkrét témák kapcsán ezekben a tanulmányokban. Az alkalmak itt is, mint az igehirdetéseknél különbözőek. Püspöki jelentések és beszámolók, püspöki székfoglaló, zsinati beszédek, egyházkormányzói megnyilatkozások. *Az egyházkormányzó s egyben főpásztor püspök* szólal

meg ezekben az írásokban. Legtöbbjükön érzik az élőszó frissége, közvetlensége, hiszen általában elhangzott előadásokról van szó, amik csak később jelentek meg nyomtatásban is valamelyik egyházi lap, vagy folyóirat hasábjain.

A teológiai alapvetés itt is jellemző sajátosság. Elég csak egy példára utalni: a „*Lehetséges-e és miben áll az egyház bizonyágtétele ma?*” c. tanulmány bevezetésében egész bibliatheológiai exkurzust kapunk a martyss és martyreinek kifejezések újszövetségi használatáról, hogy ezután kerüljön sor az egyház mai bizonyágtételének kifejtésére. Külön is kiemelkedik a tanulmányok köréből az erlángeni teológiai fakultáson tartott előadás „*Az emberszeretet leckéje*”, amely a korunkbeli teológiai irodalom idevágó részének feldolgozásával készült nagyszabású értekezés. Egyben jó példája annak is, hogy Bartha püspök abban is nemes reformatori hagyományokat követ, amikor egy tanulmányát írásmagyarázati módszerrel építi fel s ezzel mintegy formailag is dokumentálja annak íráshozkötöttségét. Hogy ez persze nem jelent semmiféle megkötöttséget, hanem ellenkezőleg, teljes felszabadulást a bibliai mondanivaló mai megszólaltatására, arra éppen ez a munkálat is csattanós bizonyágot szolgáltat. „E példázat — az irtalmas samaritánus — a közelmúlt évtizedei során a magyarországi evangéliumi egyházak életében két ponton megdöbbentő módon vált időszerrűvé. Mondhatnám a dráma új szereposztásban került előadásra és a drámai események kifejlése során és után a magyar evangéliumi egyházak lelkipásztorai, előljárói és tagjai megdöbbenve ismerték fel: én vagyok a pap és lévita, akikről a példázat beszél. Az egyik „felújítás” a második világháború napjaiban történt, a náciizmus időszakában. Szemünk láttára ment végbe mintegy félmillió zsidó magyar állampolgár kifosztása, megsebesítése és elpusztítása... A másik élmény, amelyben az irtalmas samaritánus példázata kísértetiesen megelevenedett, azzal a társadalmi átalakulással kapcsolatos, amely Magyarországon a második világháború után elkezdődött... Az átalakulás során az egyház helyzetét nagymértékben meghatározta az a körülmény, hogy több generáción keresztül néma maradt a proletariátus szenvedései láttán...”

A *konzekvens teológiai megalapozást* érvényesíti akkor is szerzőnk, amikor „némely nyugati egyházi körök” rosszindulatú vádaskodásával szemben rámutat arra, hogy szolgálatunk egyetlen mértéke „az örök kánon, az örök mérővessző: a mi Urunk, a megfeszített és feltámadott Krisztus — az Ő Igéje”. Vagy, amikor a Zsinat következő feladatairól szólva — a „*Vissza a forráshoz*”, már címében is jellemző, 1964. évi zsinati beszédében — a három megjelölendő feladat elsejeül ezt mondja: „Továbbra is törekednünk kell az Ige teljesebb megértésére, annak a reformatori igazságnak az elevenen tartására, hogy újra és újra vissza kell térnünk erőt meríteni a forrásokhoz. Istennek a Szentírásban adott egy, örök, igaz kijelentéséhez.” Vagy más helyen: „Egyházunk életét vizsgálva azt a kérdést kell feltennünk, milyen gyümölcsöket termelt az Ige új, teljesebb megértése életünkben és a gondjainkra bízott gyülekezetek életében”.

## A tágabb és szűkebb ökumenében

A II. kötet három egyre táguló körben szembesíti az olvasót a világkeresztyénség — „*A világ egyházai*” — magyar népünk, hazánk társadalmá — „*Népünk*” — s végül az emberiség, a népek nagy családja — „*A világ népie*” — kérdéseivel s ezekkel kapcsolatos egyházi feladatokkal.

A II. kötet első részében, a címnek megfelelően, ökumenikus szolgálatairól számol be a szerző, illetőleg ökumenikus tárgyú és távlatú tanulmányokkal találkozunk. Itt is, mint eddig, másfél évtizedre visszanyúlva kapjuk az anyagot, ami azt jelenti, hogy az egyháztörténet, jelesül az ökumenikus mozgalmak történetét művelők, kutatók számára becses forrásul szolgálhatnak ezek a munkák. Egyik-másik maga is ilyen összefoglaló, áttekintő jellegű, mint az első mindjárt: „*Visszapillantás az ökumené elmúlt esztendőjére*”, amely az 1963. esztendő ökumenikus eseményeit tekinteti át és értékeli. A későbbiekben is találkozunk ilyen beszámolókkal; egyik legterjedelmesebb és legjelentősebb az, amelyik „*Jelentés egyházunk ökumenikus szolgálatáról*” címmel az 1968. év eseményeit ismerteti s az ezekkel kapcsolatos magyar egyházi állásfoglalásokat. Egyik nagy értéke ezeknek a beszámolóknak, hogy nem pusztán regisztrálnak, hanem *értékelnek, bírálják* is és egyben világosan, határozottan leszögezik a hazai egyházak véleményét. S ezzel előremutatnak. Mert e beszámolók nem egyszer alkalmul szolgálnak magvas teológiai tételek kifejtésére is, az ökumenikus beszélgetés során előadott hazai tanúságtételre. Így foglalkozik pl. azzal a kérdéssel, mily mértékben kell jól felfogott pedagógiai érdekből tekintetbe venni a nyugati partnerek egyes vélekedéseit, anélkül, hogy „a ránk bizott üzenet kárt szenvedjen?... Egy példát említek: némelyek előtt a krisztológiai kiindulópontból levezetett keresztyén felelősség embertársaink és a teremtett világ iránt még mindig olyan tételnek tűnhet, amit igazolni és védelmezni kell... hogy szívósan védekezniük kell valamilyen naturális teológia vádjával szemben, vagy újból és újból be kell bizonyítanunk, hogy az evangéliumot nem cseréltük fel valamilyen történetfilozófiai interpretációval.”

Ezeket az ökumenikus tárgyú beszámolókat, kiértékelő tanulmányokat, összefoglaló áttekintéseket a tárgy fölényes ismerete jellemzi. Valószínűleg kevés olyan alakja van a jelenkori világkeresztyénségnek, aki Bartha püspökhöz hasonló mértékben volt állandóan és folyamatosan jelen minden, csak valamennyire is jelentős, ökumenikus találkozózn s így személyes tapasztalatból ismeri a világkeresztyénség áramlatait, irányzatait s persze ezeknek sokszor rejtett összefüggéseit, rugóit, személyi és tárgyi tényezőit és feltételeit. Így azután érthető, hogy ökumenikus tekintetben feltétlenül „up to date” teológus, amint ezt például legutóbb az Evangélikus Teológiai Akadémián előterjesztett tiszteletbeli doktori disszertációja alkalmával is tapasztalhattuk, amikor azonnal reflektált az alig egy néhány héttel előbb megtartott *utrecht* EVT-KB ülésen előtérbe került problémákra (az ún. prioritások kérdésére). Az ökumenikus események és irányzatok egyetlen jelentős mozzanata sem kerüli el figyelmét, mint ahogy a legfrissebb ökumenikus jellegű és jelentőségű irodalom kiemelkedő művelői és művei sem (hogy csak néhányat említsünk: H. Cox, Moltmann, Robinson, Tódt, E. Schweizer, stb.).

Aki majd magyar oldalról és szempontból meg akarja írni az ökumenikus mozgalmak történetét nem nélkülözheti Bartha püspöknek ezt a kötetét.

Előkelő helyet foglal el a beszámolók sorában — már terjedelménél fogva is — az 1965. évben Káldy Zoltán püspökkel együtt megtett afrikai út értékelése („*Híradás Afrikából*”). Ismét azt kell mondanunk, hogy aki ezután az afrikai egyházak kérdéseivel, a keresztyének helyzetének és társadalmi, politikai szolgálatának kérdéseivel a jövőben foglalkozni akar, nem nélkülözheti majd az itt előadott tapasztalatokat és a hozzájuk fűzött fejtegetéseket. Ez természetesen a többi úti beszámolóra is vonatkozik. „*Egység-Békesség*”, testvéri

látogatás az orosz orthodox egyháznál „*Levél amerikai utunkról*”, „*Beszámoló a tengerentúlról*”. Beszámolókat találunk még az EVT New Delhi-i és uppsalai, a Református Világszövetség nairobi konferenciájáról, a genfi Egyház és Társadalom konferenciáról. Külön jelentős tanulmány számol be a bibliafordítók budapesti 1970. évi tanácskozásáról.

Külön kell megemlítenünk a sajátos szint képviselő megemlékezéseket a világkeresztyénség egyes jelentős személyiről. Ilyen megemlékezést találunk J. Hromád-káról 75., Barth Károlyról 80., M. Niemüllerről 75., E. Fuchsról 90. születésnapja alkalmából, továbbá Albert Schweitzerről is. Ismét nem véletlen, hogy a nemzetközi és ökumenikus egyházi élet olyan vezéralakjairól szól Bartha püspök, akiknek élete és szolgálata nemcsak a világkeresztyénség, de az emberiség, a béke és haladás ügye számára is nagyjelentőségű volt s ezen belül az általuk nyert ajándék hazai egyházaik számára is elévülhetetlen hálára kötelez.

Visszatérő téma az ökumenikus kapcsolatok tárgyalásánál a *katholicizmushoz való viszony*. Sőt van olyan tanulmány is — „*Párbeszéd a párbeszédről*” — amelynek egyenesen ez a témája, s az 1969. évi balatonfüredi konferenciával kapcsolatos, amely éppen ezt a kérdést, a protestáns—katolikus párbeszéd kérdését és lehetőségeit vizsgálta. Testvéri lelkülettel, de nagy józansággal elemzi a sajátos hazai helyzetet. Itt is találunk elvi, teológiai útmutatást. „A szolgálat teológiája és a keresztyén egyházak e világért végzett szolgálata legyen — az Ige útmutatása szerint — egyházaink közös beszélgetésének központi témája. Végzetes eltévelyedés volna, ha az egyházak úgy vitatkoznának egymással, hogy az éhség gondjától, és háborúk félelmétől elgyötört embereket figyelmen kívül hagynák. A világ minden egyházában kibontakozóban van az a felismerés, hogy az egyházak Krisztus követésére és így, az ember szolgálatára hívtak el.”

## Társadalmi elkötelezettség

A II. kötet második nagy témaköre ezt a címet viseli „*Népünk*”. Itt olyan cikkek, beszédek gyűjteményét találjuk, amelyek Bartha Tibor püspöknek, aki országgyűlési képviselő is és az Elnöki Tanács tagja, nemcsak kifejezetten egyházi szolgálatait tükrözik, vagy általában szélesebb összefüggésben állanak. Így például mindjárt bevezetőül az *Egyezmény húsz éves évfordulója* alkalmából találunk megemlékezést. A hangvétele, az alapvetés itt is jellegzetesen teológiai: „Két évtizeddel ezelőtt, amikor népünk egy rohamosan változó társadalom korszakos eseményeiben élt, egyházunkban pedig fokozatosan erősödött a megújulási vágy, Bereczky Albert emlékeztetett bennünket arra, hogy az egyháznak mindenkor, de különösképpen sorsdöntő időkben, végeredményben egy viszonyt kell rendeznie: az egyház Urával, a Krisztussal való viszonyát... Ha ez az egyedül döntő viszony rendben van és mindig újra rendbe tevődik, a többi már könnyű és magától értődik”. Ebből az elvi, teológiai alapvetésből kiindulva fejti ki azután az állam és egyház közötti Egyezmény jelentőségét és értékét, mint amely „lehetőséget ad az állammal fennálló jó viszony további munkálására, elmélyítésére, bővítésére.” Nagyon jelentősek a „*Hét tétel a hazafiságról*”, továbbá az Országgyűlés munkájáról és a Hazafias Népfront feladatairól és eredményeiről szóló beszámolók. Megemlékezéseket találunk hazánk felszabadulásának évfordulójáról, több ízben is, ezekből kiemelkedik a 25. évforduló alkalmával, amely a 116. Zsoltár szövegéhez kapcsolódó nagyszabású igemagyarázat keretében fejti ki mondanivalóját.

ezzel is jelezve, hogy a szerző politikai mondanivalóját is teológusként fejti ki. A „*Nemzeti egység és világ béke*” c. nagylélegzetű tanulmány, melynek háttérében ott érződnek az 1956-os ellenforradalmi események tanulságai, már átvezet a II. kötet s egyben az egész mű utolsó legszelesebb körére, melynek címe: „*A világ népei*” jelzi, hogy itt kitekintést nyerünk az egész lakott világ, föld, az emberiség helyzetére, ügyére, nagy kérdéseire, most napjainkban, a 20. század második felében. Az egyházi vezető, a magyar hazafi, a szocializmus építője itt felelősségvállalását világméretben gyakorolja. S tegyük hozzá: bármily szerény, a szerzőhöz képest lényegesen szűkebb körben éljük s gyakoroljuk is keresztyénségünket, hazafiúi és a szocializmust erőnkhez képest építő életünket, látóhatárunk ennél szűkebb nem lehet! S erre a látóhatár kitágításra gyülekezeteinknek is mindig újra szükségük van. Bartha püspök ebben előljár, példát ad s egyben követésre és munkatársi együttműködésre is kész ebben a szép munkában: az egész emberiség javáért való fáradozásban.

A témákat az elmúlt másfél évtizedben a történelem helyezte asztalunkra; a feleletet, a megoldást szerzőnk Isten Igéjéből kereste, annak világosságába helyezte.

Magától értődő, hogy az egyik leggyakoribb, minuntalan visszatérő téma a *háború és béke* égető kérdése s ezzel kapcsolatban a keresztyének felelőssége, tennivalója. Jelképes ezért, hogy ennek az utolsó nagy szakasznak első tanulmánya ezt a címet viseli: „*Keresztyénség és háború*”. A háborús veszély — 1959-et írunk — okainak elemzésénél is érvényesül a konzekvens teológiai szemlélet: „Mi keresztyén emberek nemcsak saját tapasztalatainkból, hanem elsőrenden és döntően Isten kijelentéséből ismerjük a bűn mélységét. Éppen ezért reálisnak kell számolnunk azzal a ténnyel, hogy a két világháború borzalmai után is vannak erőik, indulatok, társadalmi osztályok és állami vezetőségek, amelyek készek arra, hogy érdekeik védelmében háborút indítsanak”. S nem késik a konzekvenciát levonni: „Aki nem kiszakított igeversek, hanem a teljes Szentírás bizonyoságtételét kérdezi, az azt a feleletet kapja Isten kijelentéséből, hogy a háború bűn Isten és ember ellen”. Ebből a teológiai álláspontból következik, hogy a keresztyén embereknek ma minden lehető el kell követni a háború kitörése ellen, a béke megőrzése és biztosítása érdekében.

A továbbiakban azután jelentős helyet kapnak az egyházi békeszolgálat erőfeszítéseiről szóló beszámolók, a Keresztyén Békekonferencia különböző tanácskozáisairól — így az I. a III. és a IV. Békevilággyűlésről, a Japánban tartott békekonferenciáról —, valamint a hazai békemozgalom tizenöt évéről.

Másik fontos témakör ebben az összefüggésben az *európai biztonság s ezen belül a német kérdés*. Több tanulmány foglalkozik ezzel a problémakörrel. Egyik nagyjelentőségű előadás a KBK 1962. évi Karlovy-Vary-i Tanácsadó Bizottságának ülésén hangzott el. A béke kérdésével foglalkozó tanulmányok közül kiemelkedik „*A béke feltételei az atomkorban*” c. nagyszabású értekezés.

D. Dr. Bartha Tibor könyve — két kötet, több mint 700 oldalon — gazdag ajándéka magyarhoni protestantizmusnak. Ott szeretnénk látni egyházaink lelkeszeinek, sőt minél több gyülekezeti tagnak is a kezében. Hiszen ezeket a gondolatokat el kell vinni a gyülekezeteinkbe, gyülekezeteink közkincsévé kell tenni: csak akkor érte el célját igazán ez a nagyjelentőségű munka, amelyért a szerzőnek mindnyájan nagyon hálásak lehetünk.

Dr. Groó Gyula

## Történet és evangélium

— A mai újszövetségi tudomány a Cullmann-  
emlékkönyv<sup>1</sup> tükrében —

Oscar Cullmann az egyetemes keresztyénség ismert, jeles teológusa. Munkáit kiadják még a megjelenés évében a német vagy francia eredetin kívül angol, svéd, olasz, spanyol, lengyel és japán fordításban is. Személyéről és teológiájáról egy sor tanulmány látott már napvilágot.<sup>2</sup> Jövendő lelképásztorok sokaságát nevelte Strasbourgban, Baselben és Párizsban. Sok kiváló újszövetségi kutató tekinti mesterének és mintaképének.

Tanítványai és barátai egy-egy tartalmas emlékkönyvvel lepték meg hatvanadik<sup>3</sup> és hatvanötödik<sup>4</sup> születésnapján éppúgy, mint most a *hetvenedik*en. Az utóbbi emlékkönyv csak közvetve áll kapcsolatban Cullmannal, hiszen nem az ő, hanem az ünneplők írásait közli. De minthogy az utóbbiak Cullmann tanítványainak vagy munkatársainak vallják megukat, az emlékkönyv tanulmányai a maguk összességében jellemzik az Újszövetség és a korai keresztyénség kutatóinak azt a csoportját, amely a lényegre tekintve magáénak vallja Cullmann módszerét.

Ez ismertetés íróját, mint egyháztörténészt érdeklí a protestáns teológiai kutatás útja az utolsó száz év folyamán. Úgy vélte, hogy éppen a Cullmann-emlékkönyvvel kapcsolatban fel lehet tenni a kérdést: hol áll ma az újszövetségi teológia? Mennyire kritikai és mennyiben egyházi tudomány? Azon az úton jár-e, amelyet száz vagy hetven vagy negyven évvel ezelőtt akkori bírálói véstjósólán megjövendöltek?

Az emlékkönyv azt a sorrendet követi, hogy előbb az átfogó témájú tanulmányokat közli, négyet, majd 23 olyan továbbit, amely már csak az Újszövetségnek valamelyik könyvére, sőt legtöbbször csak néhány versére vonatkozik. A sorrend a bibliai könyvek egymásutánját követi. A cikkek többségükben német nyelvűek, de anyanyelvén írt cikket három angol, három francia és egy olasz kutató.

### Bibliai teológiai tanulmányok

Rátérve a négy általánosabb témájú tanulmányra Kurt Aland münsteri professzor tanulmánya nyitja meg a sort a *keresztség kialakulásának útjáról*. Keresztelő János eschatológiai jellegű bűnbánati keresztsége ugyanis átadta a helyét a Krisztus nevére való keresztesítésnek, amellyel egyidejű a Szentlélek adományának közöltetése. A hida, amely a kettőt egymással összeköti, 'Aland a Csel. 2:38-ban látja. Amit itt Péter az igehirdetése nyomán megtért „újkeresztyénektől” megkívánt, abban egyfelől csaknem szó szerint ismétlődik a Keresztelő János keresztsége: „a megtérés keresztsége a bűnök bocsánatára” (Márk 1:4, Luk 3:3), de benne vannak másfelől a krisztusi keresztség új elemei is: „Jézus Krisztusnak nevében” és „veszíték a Szentlélek ajándékát”. Aland elismerően szól arról, hogy Barthnak a gyermekkeresztségről nyilvánított nézeteivel szemben Cullmann hozta mozgásba az eszmecserét és tárta fel Barthnál teljesebben a kérdés megítéléséhez szükséges újszövetségi és korai patrisztikai anyagot (12—13. l.).

Otto Michel tübingeni professzor „*Tanú és tanúbizonyság*” címen e két fogalom jelentésváltozásaival foglalkozik a hellénisztikus profán nyelvhasználatból kiindulva az újszövetségi irodalom különböző rétegein át a János evangéliumáig, amely utóbbiban e két fogalomnak kiemelkedő jelentősége van. Michel nem tud megoldást ajánlani, hanem annak nehézségeit, az eddigi kísérletek sokféleségét érzékelteti.

Siegfried Schulz zürichi professzor „*A történeti Jézus új kutatása*” című tanulmányában összefoglaló képet próbál adni az Újszövetség kutatásának helyzetéről attól a fordulattól kezdve, amelyet Käsemann felépése okozott.

Ismeretes, hogy a felvilágosodás a *dogma* Krisztusával szemben a *történeti* Jézust állította az érdeklődés és a kutatás központjába. A történeti Jézus kutatása azonban több mint egy évszázados erőfeszítés ellenére sem közelítette meg célját. Az ún. *konzekvens eschatológiai értelmezés* rámutatott, mint korlátra a történeti Jézusnak saját küldetéséről vallott felfogására, ennek kortörténeti behatároltságára. A *formatörténeti* iskola felpanaszolta a szinte kizárólagos forrásként szolgáló újszövetségi irodalom számos gyógyíthatatlanul problematikusnak látszó vonását, míg a *barthi* teológia — mintegy levonva a következtetést — a történeti Jézuskép elégtelenségével szemben az *egyház krisztushitének* prioritására tette a hangsúlyt. Általánossá vált a nézet, hogy a történeti Jézusnak a történettudományban megszokott kritikai módszerrel való kutatása meglehetősen reménytelen vállalkozás, vagy — néhány Barth-epigon szerint — talán fölösleges is.

1953-ban azonban fordulat következett be. Ernst Käsemann akkor göttingeni professzor „*A történeti Jézus problémája*” címen előadást tartott, és abban rámutatott, hogy a történeti Jézus kutatása sem nem lehetetlen, sem nem fölösleges. Nem mellőzhető már csak azért sem, mert az őskeresztyénség számára a történeti Jézus és a megdicsőült Krisztus teljes azonosságá minden vitán felül állt, viszont lehetetlennek sem mondható, mert bizonyos jézusi tanítások a legszigorúbb történeti kritika tüzeben is hiteleseknek tekintendők. Siegfried Schulz a maga részéről további gazdag programot ad a történeti Jézus kutatásához. Követeli, hogy az eddiginél rétegeltebb, több lépcsős kutatásban és ábrázolásban részesítsék mind a történeti, mind a kérgmatikus anyag áthagyományozásának útját. Mindjárt meg is jelöl minimálisan hat ilyen lépcsőfokot aszerint, ahogy újabb és újabb anyagcsoport kapcsolódott be a Jézus-kép vonásai közé.

Schulz szerint Jézusnak előbb törvényt magyarázóvá és az utolsó ítélet prófétájává kellett lennie, hogy zsidó kortársai megértsék, és hogy a zsidóság, Jézus további tanításait meghallgatva, segítségével túljuthasson önmagán. Tanításának az előbb említett elemei, mint pl. a mózesi kultuszi törvény, a farizeusi tradíció, a végítéletnek, a világ végének közeli várása, nem állnak hitünk előterében. Viszont a további elemek éppen azok amelyekre mint tulajdonképpeni jézusi impulzusokra, szándékokra különösen figyelniünk kell, és amelyeknek Jézus az előbbi témák háttérében ugyan, de különös hangsúlyt adott. Schulz felsorolja ezeket a tanításokat. Jézus szigorúan titlotta a házassági elválásnak azt a gyakorlatát, amely egyoldalú módon a férfi akarától függött. A nő teológiai és társadalmi egyenjogúsításának fontos lépése áll előttünk. Jézus követelte az ellenség iránti szeretetet, legyen az személyes, vallási, vagy politikai ellenfél. Követelte az ítélkezésről, a bosszúról, a megtorlásról való radikális lemondást. Ma ez egyet jelent az emberek fölötti uralma megtagadásával. Alárendelte a farizeusi kultuszi törvényt a szeretet törvényének. A szegényeket és az éhezöket nevezte boldognak, felemelte szavát az aggodalmaskodás, a Mammon romboló ereje ellen. Óvta tanítványait a társadalmi rang, az emberek fölötti hatalom utáni gyilkos történetétől. Mindezt úgy állította hallgatói elé, mint az eljövendő, megújító és megszabadító Isten országának vonásait, de mert a fő vonások éppen ezek, annyire „emberiek”, a hangsúly nem az apokaliptikus mozzanatokon van, a világkatasztrófán, a kimenekülé-

sen, hanem azon, hogy mindez az emberek jövője, az emberek által alakított jövő, az emberi életnek, ennek a földnek az igazi humanizálódása (41—42. l.).

Az erlangeni Martin Hengel „A krisztológia és az újszövetségi kronológia” című dolgozatában időrendbe próbálja szedni a krisztológia kialakulását. Először is felpanaszolja, hogy nagyobb kronológiai pontosságra kellene törekedni, mint az az 58. lapon jegyzetben felsorolt néhány német teológus, akik évtizedes távolságban lezajlott eseményeket néztek egyidejűnek. Hengel fontos megállapítása az, hogy a páli levelek érett krisztológiája legkésőbb a 48. évben, az apostolok zsinatának idején, Pál nagy nyugati missziói útjának kezdetekor készen állt. A 30. évtől számítva 18 év kellett ehhez a folyamathoz. „E néhány év alatt a krisztológia területén nagyobb változás ment végbe, mint az egyház történetének soron következő hét évszázadában” (58. l.). Hengel szerint Pál a megtérésekor már készen találta krisztológiájának alapelemeit. „Az a Messiás, aki a farizeus Saul legyőzte úgy, hogy az utóbbi számára a törvény helyett Jézus vált minden ember üdvösségének egyetlen útjává, világos krisztológiai körvonalakkal kellett hogy bírjon” (62. l.). Hengel szerint már Pál megtérése előtt megvolt a keresztyén gyülekezetben a hit Jézus kereszthalálának minden embert üdvözítő, Istent kiengesztelő jelentőségéről kozmikus összefüggésben (62. l.).

Hengel úgy véli, hogy a feltámadás utáni első esztendőknél formálódott meg a krisztológia lényege. Három egymás utáni történetben jelöli meg a „dinamikus-teremtő impulzust”. Ezek közül az első: Jézusnak közvetlen hatása a galileai és judeai emberekre. Ezt a hatást csak egy szóval lehet találóan jellemezni messiási. A második történet a keresztfeszítés katasztrófája, a harmadik viszont az újabb radikális fordulat, a feltámadott Krisztus megjelenése. A következők: a hívek egybezárkózása a végidőben üdvözülők gyülekezetévé, a Szentlélek vétele, Jézus missziói parancsa, és végül mindent átfogóan, elrendezően a krisztológiai reflexiók. Felületesen jár el tehát az, aki Páltól származtatja a keresztyén krisztológiát, mert a fenti három impulzus már Pál megtérése előtt elvégezte az alapvetést (66. l.).

### Exegetikai tanulmányok

A most következő 23 olyan tanulmányt, amely az Újszövetségnek egy-egy hosszabb-rövidebb részletét helyezi újabb megvilágításba, nem ismertethetjük egytől-egyig. Azt a mechanikus eljárást választjuk, hogy az első tizenkettőnél röviden megjelöljük a felvetett problémát, és a szerző által ajánlott megoldást, míg a többi tanulmány esetében pusztán a szerzőnek és a dolgozat címének megemlítésével próbáljuk kikerekíteni a képet.

A lundi Birger Gerhardson Máté 6 : 1—6-ot és 16—21-et elemezve annak a véleményének ad kifejezést, hogy a „lelkigyakorlatokra” vonatkozó eme helyek egy őskeresztyén volt rabbi formulázásán mehettek keresztül, mert a szerző felsorolja a párhuzamos rabbinisztikus kifejezéseket (75—76. l.). Kérdezzük, kellett-e ehhez egy rabbi, vagy pedig inkább azt kell gondolnunk, hogy maga Jézus előtt sem volt ismeretlen az a műveltség, amit korának egy-egy rabbija magáénak mondhatott?

P. S. Minear (Newhaven, Connecticut) nagyon érdekes tanulmányában azt a meggondoloztató ötletet veti fel, hogy vajon nem kifejezetten ekkleziológiai szempontból tüntet-e fel Márk a farizeusok csoportján kívül még két másik, élesen elkülönülő csoportot, ti. a tanítványokét, akik előtt Jézus felfedte titkait, és a tö-

meget, amelynek pásztorolását viszont a tanítványok kötelességévé tette. Ez az ötlet azért érdekes, mert Márk kapcsolatban állt Péterrel, és ez az ábrázolás szerepet játszhatott a gyülekezet vezetőkre és vezetettek-re osztása céljából.

G. Strecker göttingeni professzor is Márkkal foglalkozik. Azt kérdezi, hogy a Márknál hét esetben előforduló „evangélium” szó mit jelent, és milyen forrásra vezethető vissza. Strecker szerint a fogalmat magát Márk készen találta, de mind a hét esetben maga illesztette az áthagyományozott szöveg összefüggésébe. Minden alkalommal jól felismerhető eschatológiai és univerzális krisztológiai szemléletet igyekezett felhasználásuk segítségével kifejezésre juttatni (104. l.).

M. A. Siotis (Athén) Lukácsal, mint Pál munkatársával és e kapcsolat jelentőségével foglalkozik. Kimutatja, hogy azok a császári tisztek, akik Pállal előkegyen bántak Rómában, Lukácsnak azon kliensei és jó ismerősei közül kerültek ki, akikkel Filippiben, ottani orvosi gyakorlata közben kötött barátságot. Ugyanezek a kapcsolatok magyarázzák Filippi jelentős szerepét Pál munkásságában és az őskeresztyéniség egész világában, de Lukács barátságos magatartását is a rómaiak irányában: az evangéliumában és a Cselekedetek könyvében, továbbá Pál bizalmát Róma iránt: a Rómaiakhoz írt levélben.

Günter Klein münsteri professzor Luk. 11 : 49-et vizsgálja abból a szempontból, hogy mi magyarázza a szembeütő eltérést Máté 23:34-tyel szemben. A régebbi felfogás szerint a Lukács által őrzött ősi hagyományt Máté „krisztianizálta” (113. l.). Klein az ellenkező eredményre jutott. Szerinte Lukács volt az, aki az ő előadásának összefüggésébe jobban beleillő, teológiájában fundamentális fontosságú, „apostolok” szót alkalmazta.

Ferdinand Hahn (Mainz) „Látás és hit a János evangéliumában” című dolgozatában arra mutat rá, hogy Jánosnál az idő és a hely bizonyos esetekben nem az ember idő- és helyfogalma, hanem az Istené. Krisztus ott van az akkori jelenben, de ugyanakkor az időnek és a helynek másik, távoli pontján is. Az evangélista mintegy utána gondolja az Istennek helyeket és időköt egybetömörítő szemléletét. János szerint Ézsaiás már látta „Krisztus dicsőségét” (Ján. 12 : 41), és Ábrahám látta a Jézus napját (8 : 56). A megokolás Jézus ajkán ez: „Mielőtt Ábrahám lett, én vagyok” (8 : 58). Ján. 1 : 32-ben távollevő helyek találkoznak: „Láttam a Lelket leszállani az égből mint egy galambot.” Ján. 1 : 51-ben Jézus mondja: „Mostantól fogva meglátjátok a megnyílt eget és az Isten angyalait, amint felszállnak és leszállnak az emberek fiaira.” A „megnyílt ég” azonban nem pusztán díszlet, külső szencázik. Értelme ugyanaz, mint az Újszövetség evangéliumáé, amely szerint Isten tett és tesz valamit, ami csak Isten idejével és helyével érthető és mérhető. Az Atya a Fiú által bevonta az embereket az Atya és a Fiú egységébe, János evangéliuma szerint: „Hogy egyik legyenek, amiképpen mi egy vagyunk. Én őbennök és te énbennem” (Ján. 17 : 22—23. V. ö. Ján. 14 : 20). Az emberi tapasztalati és tudományos idő- és térfogalom élesen konfrontálódik a hitnek Isten igéjét és tetteit követő idő- és tér-képzetével. Ez elkerülhetetlen, a hitnek sine qua nonja. Viszont a hitnek az időben és térben távollevőt egybetömörítő szemlélete nélkül az Újszövetség, közelebbről János evangéliuma nem érthető. Hahnnak nagy érdeme, hogy ezt a hermeneutikailag nagyon jelentős összefüggést kimutatja (141. l.).

Eugen Ruckstuhl (Luzern) szembeszáll azzal az 1968—70-es években többek által újból felelevenített állítással, hogy János evangéliuma gnosztikus írás. Az ember döntés elé állítása két dualisztikus hatalom kö-

zött egymaga még nem gnózis — állapítja meg Ruckstühl. Érvéle szerint nem ismerünk olyan gnosztikus írást, amely Jézust annyira izig-vérig zsidónak rajzolja meg és kiemelné zsidó kegyességét, mint János teszi.

Xavier *Léon-Dufour* (Lyon) dolgozata megkísérli a mostaninál érthetőbben fordítani János 12 : 27b-t: „Atyám, ments meg engem ettől az órától. De azért jutottam ez órára”. Jézus nem azt kéri a szerző szerint, hogy Isten távoztassa el tőle a 12 : 23-ban említett órát, hanem, hogy *mentse meg* abban. Hiszen ő éppen a megmentés eszközeként jött. Azaz Jézus fokozatosan *eltekint* saját magától és egyre inkább Istenre néz, mint az élet és a menekülés forrására. Végül teljes bizalommal vállalja azt az órát, amelyben a földbe esett és ott elhaló gabonamag módján (24. v.) megdicsőíttetik és sok gyümölcsöt terem az embernek Fia. A helyes fordítás tehát a szerző szerint ez: „Atyám, ments meg engem ebből az órából. De igen, ezért jutottam ez órára” (164—165. l.).

Rudolf *Schnackenburg* (Würzburg) János evangélistának az Ószövetséget magyarázó hermanutikai módszerével foglalkozik. Főleg a Ján. 12 : 38-ban és 40-ben található észsaiási idézetek magyarázatának kapcsán. Szerinte János eszközként felhasználja a korabeli zsidó írásmagyarázást, hogy kifejtse és támogassa krisztológiáját. De a zsidók szívének megkeményítéséről szóló, reménységűgár nélküli részlet ellensúlyozásaként, egészen az evangélium szellemében, Ján. 19 : 37-ben más ószövetségi helyet is idéz.

Max Alain *Chevallier* (Strasbourg) azokra a különbségekre keres megoldást, amelyek Jánost a szinoptikusoktól elválasztják az Annás és Kajafás elé hurcoltatás leírásában. A szerző szerint az evangélista az arcképfestő Picasso modorában járt el: szétszedte és művészi módon újra összerakta az arc különböző részeit, hogy lelepleződjék az ábrázolt személy lelke. János is úgy bánik a történeti mozzanatokkal, hogy ne vétsen az igazság ellen, de azt ne csupán krónikásan tudósítsa, hanem az értelmét is feltárja. Példa lehet erre a Kajafás előtti kihallgatás, amelynek tartalmáról János egyszerűen hallgat, helyette azonban visszautal Kajafásnak korábbi, akaratán kívül jövendőt mondó tanácsára: „Jobb nekünk, hogy egy ember haljon meg a népért” (Ján. 11 : 50).

Gerhard *Delling* hallei professzor azt vizsgálja, miként kísérte meg Pál zsidó hallgatóit rávezetni Jézus küldetésének megértésére éppen a zsidó történetre való hivatkozások segítségével (Csel. 13 : 16—41). A zsidó történet és az evangéliumi kérügmá között annyira szerves a kapcsolat a nem-zsidó Lukács, az Acta írója szemében is, hogy teljes részletességgel igyekszik Pál fenti beszédét rekonstruálni.

Ugyancsak a Cselekedetek könyvéhez kapcsolódik Ernst *Haenchen* münsteri professzor dolgozata: „Az egyes történet és a ciklus”. Haenchen szerint a Cselekedetek könyvét Lukács két egymásba vágó ciklusból állította össze. Az egyiknek középpontjában Péter áll, a másiknak Pál, mindketten egyformán mint Krisztus biztonyságtévői. De hiányzik egy harmadik ciklus. Az Acta csak Rómáig kíséri el a fogoly Pált, Lukács azonban egy nemzedéknyi idővel később készítette el művét. Közben nemcsak a gnoszticizmus veszélye vetődött fel, de sok szenvedést is ki kellett állnia azoknak, akik Krisztusban hittek, különösen Nero uralma alatt. Lukács hallgat e szenvedésekről. Hallgatása azonban éppen beszédes tett. Lukács Nero után is hitt a keresztyén egyház és a nem-keresztyén államhatalom koegzisztenciájának lehetőségében és azt törekedett támogatni. E törekvés jegyében írta meg az Actát és hallgatott benne a harmadik ciklusról. Elégnek tartotta el-

mondani azt, ami pozitív, Péter és a Pál biztonyságtételeit, míg a többit a történelemre bízta.

Azt reméljük, hogy a már elmondottak kedvet csinálnak a Cullman-emlékkönyv még hátralevő 11 dolgozatának tanulmányozásához is. Mi csak a szerzőket és a címeiket iktatjuk ide.

Heinrich *Schlier* (Bonn) „Róma 1 : 3 és köv.” B. *Corsani* (Róma): „Az egyház egysége a Korinthusbeliekhez írt első levélben”. W. *Marxsen* (Münster): „A 'megmarad' szó jelentése az I. Kor. 13 : 13-ban”. Ch. F. D. *Moule* (Cambridge): „II. Kor. 3 : 18b.” M. *Barth* (akkor Pittsburgh, Pa.): „A paruzia és Efézusiakhoz írt levélben. Ef. 4 : 13.” W. *Bieder* (Basel): „Pneumatológiai szempontok a Zsidókhoz írt levélben”. Erich *Grässer* (Bochum): „Az üdv mint Ige. Zsid. 2 : 1—4.” Christian *Maurer* (Bern): „Meghallgattatott az ő istenfélelméért. Zsid. 5 : 7.” L. *Goppelt* (München) „Az Újszövetség társadalometikai elvei Péter I. levele szerint.” A szép tanulmányból legyen szabad idézni egy különösen helytálló és sok tanulságot tartalmazó mondatot: „A mértéket I. Pét. 3 : 7b formulázza meg nagyszerűen. Az eschatológiai cél arra kötelez, hogy minden partnerrel úgy találkozzunk a társadalom intézményeiben, azok összes szabályai szerint, mint olyanokkal, akiket Isten rendelt örökös társakult az élet kegyelmében, és akik éppen a keresztyének megfelelő magatartása által kell hogy azzá váljanak” (292. l.).

Anton *Vögtle* (Freiburg i. Br.): „Az apostoli hagyomány írásba foglalása II. Pét. 1 : 12—15 szerint”. André *Feuille* (Paris): „János első levelének strukturális vizsgálata. Összehasonlítás a negyedik evangéliummal. A keresztyén élet alapstruktúrája Szent János szerint”.

Az emlékkönyvet Cullman 1962—1971 között megjelent műveinek bibliográfiája zárja be (329—343. l.). A korábban megjelentek listája a megelőző emlékkönyvekben található.

## A benyomás

amelyet az emlékkönyv tanulmányainak átnézése keltett, *örvendetes*. A radikálisan negatív *Feuerbach*-i kritikának, a tübingeni iskola szkepszisének, egy Albert *Schweitzer* rezignált megállapításainak megszületése óta jó sok idő eltelt. Az Újszövetség tudományos kutatása nem szűnt meg, nem vált szekta-üggé, öncélú, társadalmilag steril, erőemésztő fáradozássá. Talán éppen az előbb felsorolt kritikáknak van ebben nagy része. Mai újszövetségi tudósaink tárgyismerete messze meghaladja a múlt század legmerészebb kutatóit, de kritikájuk is van olyan szerves és rendszeres, mint azoké. Az eredmény, legalább a Cullmann-emlékkönyv tanúsága szerint, mégsem a szkepszis és a rezignáció. A tények lehető legteljesebb ismerete, a velük szemben szigorúan alkalmazott kritika nem temette maga alá a hit tárgyát, nem ártott neki, hanem a kételkedés próbatételében tisztábban rajzolta ki annak sajátos mivoltát. A kritika és a logika szűrőjén átszűrt újszövetségi tudomány a hitet annak világosabban megismert „tárgyához” kapcsolta becsületesen, korszerűen, társadalmilag nem haszontalanul, magas szellemi színvonalon. Ebben az eredményben ott gyümölcsozik Oscar Cullmann jó példaadása is.

Bucsay Mihály

## JEGYZETEK

1. *Neues Testament und Geschichte*. Historisches Geschehen und Deutung im Neuen Testament. Oscar Cullmann zum 70. Geburtstag. Hrsg. von Heinrich Baltensweiler und Bo Reicke. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). 1972. VIII. + 344 lap. 1 arckép. DM 52. — 2. Felsorolva uo. 343—44. l. — 3. *Neotestamentica et Patristica etc.* hrsg. von W. C. van Unnik, Leiden: E. J. Brill. 1962. XIX. + 330 lap. — 4. *Oikonomia etc.* Hrsg. von F. Christ. Hamburg: Reich 1967. 394 lap.



## Az Ember Tragédiája — helyreállított szöveggel

— Madách Imre: *Az ember tragédiája, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 326 l., 75,— Ft* —

Madách Imre születésének százötvenedik évfordulójára megjelent *Az ember tragédiája* a Szépirodalmi Könyvkiadó díszkiadásában. A műnek — tudomásunk szerint — ez a száztizenegyedik magyar kiadása. Az első kiadás megjelenése óta, 1862-től éppen ennyi esztendő telt el. A legújabb magyar kiadás több szempontból érdemel különleges figyelmet.

I A kötet nagy alakú formában, kitűnő papíron és betűkkel jelent meg. A tetszetős, méltó köntös, a szép kiállítás, a levegős „tükör”, tehát egy-egy oldalon a nyomtatott szöveg tágas, kellemesen olvasható és esztétikus elhelyezése olyan *formát* ad a könyvnek, amely olvasását vonzóvá teszi, a filozófikus gondolati tartalom megértését, a dráma néhol nehézkes stílusú szövegének áttekintését megkönnyíti.

2 A könyv *Bálint Endre* rajzaival jelent meg. A Tragédia mind a tizenöt színéhez egy-egy egészoldalas, négy színnyomásos illusztráció készült. A művész *Az ember tragédiája* egyes jeleneteinek a lényegét akarja kifejezni figurális, egészen modern technikájú, sajátos elképzelésű, rendkívül szép színösszeállításokat alkalmazó, e kiadás részére alkotott festményeivel. A műnek ez az első többszínűen illusztrált kiadása; a régebbi illusztrációk rajzok, vagy egyszerű nyomású képek.

A képek nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy *korszerű* Tragédia-kiadást vehetünk kezünkbe. Olvasókörünk széles rétege, a Tragédia kedvelőinek jelentős része is, ízlésében nem tartott lépést a modern festészeti nyelvvel, s megrakadt a leíró festészet kedvelésénél. Igen jelentősnek érzem, hogy a kötet szerkesztői nem hajoltak meg a közízlés előtt, s mertek a mai művészi igényesség képviselői lenni.

Bálint Endre kitűnően oldotta meg feladatát. Képei rajzával gondolkodásra készítet, színeivel gyönyörködtet. Illusztrációi nem egysíkúak. Némelyik részletet játékoság és derű hat át, szinte csak mosolyogva lehet szemlélni, s bizonyos vagyok benne, hogy érdeklődve fog megakadni rajtuk a gyermekek szeme is. Másutt korunk magányérzete vág mellbe. Mint minden igazi modern alkotás, ezek is „nyitott művek”: a szemlélőre várnak, hogy rejtett mélységeket kutasson fel bennük. Gondolkodásra készítő képek. Arra ösztönzik a Tragédia lapjainak forgatóját, hogy a képek megértéséhez újra behatoljon az egyes színek szövegébe, s onnan jöve ragadja meg a festményt.

Érdekes lenne megosztanom néhány ilyen felfedező utamat a képeken, de ez már túl messzire vezetne. A VI., a római szín illusztrációjáról, mely bizonyos változatában egyúttal a kötet címképe is, mégis beszéljek. Péter apostolt látjuk magasra emelt karral. Kifelé fordított tenyerébe és csuklójára a Kereszt vonásait rajzolta a művész. Ez a megoldás az én szememben kissé túl direkt ábrázolás, de a képnek úgysem itt van a lékületése. A szemet és a gondolatot már első ránézésre a kép oldalán, az alaktól függetlenül, felülről lefelé hulló vércsepp sor foglalkoztatja. Mit jelenthet? Mártírságról nincs szó ebben a színben. Az egyházi fanatizmus által kiontott sok vér meg anakronizmus lenne a római korban. Izgatott a kérdés, és nyomban végigolvastam újra az egész VI. színt. Rábukkantam a megfejtésre. Ádám mondja a szín vége felé, hogy Isten „új népet hozzon... a korcsba jobb vért önteni”. Nem sokkal később

Péter apostol: „... új vért hozand az elslányult, megfogyott erekbe... Új eszmét hoznak, a testvériséget...” A friss vér a római színben: az új népek, és a keresztyenség új eszméi. Ez a kép rejtett utalása.

Bálint Endre illusztrációiba tanulságos belemélyedniük a kötet olvasóinak. Mai, egyéni és mégis tárgy-szerű látomások a Tragédia színeiről.

3 A Madách-évforduló alkalmából megjelent díszkiadás jelentősége elsősorban mégis másutt, a *szövegében* van. A Tragédia szövegét Szabó József ny. evangélikus püspök, balassagyarmati lelkész vezette. A vastag falú, régies építésű, földszintes gyarmati parókia dolgozószobájában tornyozódik a legnagyobb magán Madách-gyűjtemény. Szabó Józsefet gyűjtő munkája a legjelesebb Madách-szakértők közé emelte. Kutatómunkájának és hozzáértésének eddigi szép megnyilvánulásai után, az új kiadás szövegének megállapításában és a szövegproblémákról írt, a kötet végén olvasható *Utószó*-val a legszélesebb körben végez szolgálatot Madách művének. De vissza kell mennünk néhány esztendőre.

A *Palócföld* irodalmi, művészeti, művelődési folyóirat, a nógrádi tájegységnek ez a szellemi kőhója, 1968. évi első számában közölte Szabó József néhány oldalas cikkét: „*Arany javításai Az ember tragédiáján.*” Arany Jánosnak a Tragédia szövegén Madách kérésére végbevitt költői simítása eddig is ismert volt, de váratlan és új szemponttal lepte meg a tanulmányminiatúr az olvasót. Mai stílusesztétikánk ízlése jogán rámutatott, hogy Arany javításait mi ma már nem minden esetben fogadhatjuk el helytállóknak. Ennek bizonyításául mintegy tucatnyi példát hozott elő, összehasonlítva Madách eredeti szövegét az Arany által javasolt változtatással. A csak felvillantásul szolgáló példák rendkívül meggyőzőek. A vidéki folyóirat kis gyöngyszemére felfigyelt a Szépirodalmi Könyvkiadó, s megbízta a cikk íróját a tervezett jubileumi díszkiadás szövegének gondozásával.

A feladat rendkívüli volt: *Az ember tragédiája* szövegével kapcsolatos, bonyolult filológiai problémák miatt. Ki gondolná a mai olvasók közül — néhány szakembert kivéve —, hogy a Tragédiának nincs olyan eredeti megfellebbezhetetlen szövege, amely minden részletében vitán felül számíthatna mai végleges szövegnek?! Szabó József utószava ezt a helyzetet igen szemléletesen, mindenki számára könnyen érthetően tárja fel.

Madách rendkívüli tisztelettel viseltetett Arany János irodalmi nagysága iránt, ezért javasolt változtatásait csekély kivétellel mind elfogadja és a Tragédia szövegén végrehajtja. Mit teygen az utókor, amikor nem egy Arany János-i változtatásról az a véleménye, hogy Madách eredeti sora jobb, erőteljesebb, gondolatát hívebben kifejező?! Nem kérdezheti meg a sírjában porladó Madáchot: ugye, te is szíved szerint magadévá teszed a száz évvel későbbi ítéletünket, s a mi biztatásunkra újabb néhány esetben vállalod eredeti szövegedet, Arany javításával szemben?

S ha mint utókor amellet az elv mellett döntünk, hogy ahol a madáchi szó megfelelőbb, mint az Arany által ajánlott és Madách által eszközölt javítás, ott az eredeti Madách-szöveget állítsuk helyre —, még nehezebb kérdés következik: hol a határ? A mérleg nyelve mely esetekben billen az eredeti Madách-szöveg és mely esetekben az Arany-féle változtatás javára?

Ez a kis eszme-futtatás is érzékeltetheti velünk a szöveg gondozásának óriási nehézségeit. De még ízelítőt kell adnunk a szöveghelyreállítás további problémáiból is, hogy felmérhessük a szöveggondozó munka súlyát és a Szabó-féle szöveg jelentőségét. A Tragédia

eredeti kéziratában Arany javításai után is maradtak tollhibák, elírások, tárgyi hibák, melyek nyilvánvalóan nem a szerző tudatos szándékát hordozzák, hanem a sietős iramú alkotás, a sebtében történő papírra vetés következményei, s elkerülték Arany figyelmét is. Aztán ott vannak az *első kiadás* sajtóhibái, köztük értelemzavaróak, sőt nem egyszer sorkiesések is.

A *második kiadásban* ezek egy része benne maradt, s új sajtóhibák is adódtak. Ezenkívül a második kiadás szövegében Madách nagyrészt végrehajtotta Szász Károly jóakarató változtatási javaslatait. A szöveg mai helyreállításában közben is jelentkezik megoldhatatlan lélektani kérdőjel: ki tudná eldönteni, hogy a Szász Károly nyomán végbevitt változtatások közül melyeknél van szó csupán az irodalmi tekintélyek előtt meghajló Madách kémozdulatáról, s melyeknél az író belső meggyőződésből helyeslő hozzáállásáról? Olyan esetekben, amikor a mai irodalmi értékítéletünk az eredeti szöveg mellett kardoskodnék a Szász-féle változtatással szemben, a felvetett kérdés nem pusztán játékos. A második kiadásra kerülő szövegen egyébként is végez Madách újabb javításokat, sőt ismeretlen kéztől származó változtatást is látunk Madách javított példányán.

A *harmadik és a további kiadások*, melyek Madách halála után jelentek meg, nem egy esetben fokozták a szövegingadozást, rontottak a szövegen. Ezeknek a hibáknak eltüntetése, az eredeti szöveg megállapítása itt már nem elvi kérdések mérlegelésével, de annál több minuciózus fáradsággal, pontos, lelkiismeretes aprómunkával jár. Olyan szándékos szövegváltoztatásokat is találunk, amelyek értelemmódosító jellegűek. A szöveghelyreállítás a helyes értelmezés feltétele.

Az Utószó példákkal világítja meg a szövegingadozás típusait: a betűkiesésből, szóváltozásból, mondatkiesésből származó szövegváltoztatásokat. A példák nemcsak azért jelentősek, mert érzékeltetik a szövegromlást, hanem azért is, mert nevelik az olvasót a nagyon odafigyelő, minden szót megfontoló olvasásra, amihez a helyreállított, megbízható szöveg azután kedvet is ad.

**4** Szabó József elvi döntései a szöveghelyreállítás kérdésében meggyőződésem szerint helyeselhetők. Alapszövegnek Madách kéziratát tekinti, Arany Jánosnak azokkal a javításaival együtt, melyeket Madách elfogadott. Elveti azt az álláspontot, amely a második kiadás szövegét tekinti érvényesnek. Szabó ezt jogosan kétségbe vonja azzal, hogy Madách a második kiadásra végzett szövegjavító munkájában nem vehette figyelembe — miután nem volt a kezében — az eredeti kéziratát, tehát emlékezetére volt utalva.

A szöveghelyreállító elvi álláspontjához tartozik, hogy Arany Jánosnak a kézirat szövegén végzett javításait, az eredeti Madách-szöveggel összehasonlítva, kritikusan szemléli, s ennek következtében, a sok-sok eset közül, hat helyen, visszajavítja a szöveget Madách eredeti szövegére. A második kiadásból figyelembe veszi a Szász Károly által ajánlott s Madách által elfogadott változtatásokat, ismét kritikusan mérlegelve, s ennek alapján három esetben Madách első szövegét részesíti előnyben.

Meggyőző érvelése egyrészt *mai stílusérzékünk*ből indul ki: korunk emberéhez Madách keményebb, nyersebb, zordabb költői nyelve közelebb áll, mint saját kora irodalmi ízléséhez. Idézi Babits félszázada kelt, azóta érvényében csak igazabb megállapítását *Az ember tragédiája* stílusáról: „A versek, amik nehézkesek és avultak voltak megírásuk napján, frissek ma, mint-ha tegnap keltek volna.” Arany másféle költői egyéniség volt, mint Madách, persze sokkal nagyobb, s kevésbé bírta ezt a darabosabb, faragatlan sziklatömbök-

höz hasonló, több esetben hétköznapibb költői nyelvezetet. Szász Károly költői ízlésével hasonlóképpen vagyunk. Ezért lehet indokolt bizonyos esetekben a visszajavítás.

Szabó József elvi álláspontját támasztja alá másik oldalról az *egykori írói szituáció*: Madách nem mérlegelhette elfogultság nélkül, önbizalommal, a magas költői helyekről érkező javításokat, sőt némely esetben — ezt is bizonyítja, főként Szász Károly javításával kapcsolatban az Utószó — szinte megzavarta a jószándékú tanács, bizonytalanná tette, mi lenne a helyes szó.

A szöveg gondozója Arany Jánossal szemben végzett néhány *visszajavítását* érezhetően Aranyak a Tragédia érdekében tett felmérhetetlen szolgálata iránti nagy tisztelettel végzi. „Kétségtelen, hogy *Az ember tragédiáját* Arany János mentette meg azzal, hogy... nagy lelkesedéssel melléje állt... S megmentette — nem utolsó sorban — szükséges javításaival.”

A Tragédia bölcsőjénél egymásra találó két költőtárs közös szelleme is ott lebeg a visszajavítások fölött. Az Utószó idézi Arany leveleiből azokat az ismétlődő mondatokat, amelyekkel a javításai fölött való döntést egészen Madáchra bízta, s hangsúlyozza, hogy azok „alig némi kivétellel a legkülöb technikára vonatkoznak”. Madách pedig — amint Szabó hoz is rá példát — egyes esetekben valóban nem fogadta el Arany változtatását — mai szemmel nézve: igen helyesen.

**5** Szabó József visszajavítással kapcsolatos helyes elvi álláspontjának *gyakorlati keresztülvitele* a megjelent kiadás szövegében nagyon mértéktartó. Feltehető, hogy eljárásában nem pusztán bölcs körültekintése vezette, hanem a könyvkiadó szaktanácsadói is érvényesíthették véleményüket. Erre enged következtetni, hogy az említett 1968. évi tanulmányában csupán példaként felvillantott helyek közül — ahol Arany javításait „nem... fogadhatjuk el helytállónak” — mindössze fele esetben érzőközől visszajavítást az új kiadás. Pedig úgy vélem, érdemes lett volna legalább az ott megemlített valamennyi visszajavítást keresztülvinni a kötetben.

A vidéki folyóirat kevesek kezébe kerülhetett el olvasóim közül, ezért idézek Szabó József ott közölt példáiból, azokból, amelyekben a most megjelent Tragédia-szöveg nem Madáchot, hanem a kevésbé jó Arany János-i változtatást adja. Az I. színben az égitestek elvonulnak Isten trónja előtt. Az angyalok kara így zeng a holdról Madách eredeti szövegében: „Vigaszál sok vak éjnek.” Arany javítása: „Vigaszál a földi nemnek.” Madách szövege szemléletesebb — állapította meg Szabó a folyóiratban —, hiszen a hold az *éjszakák* vigasza. — Az I. szín végén Lucifer szava Madách első kézírásában: „Fukar kezekkel mérsz, de *hadd legyen.*” Valaki tanácsára így javította: „Fukar kezekkel mérsz, de *hisz nagy úr vagy.*” Az első szöveg — fűzte hozzá az 1968-as tanulmány írója — jobban kifejezi Lucifer hetyke magabiztosságát. A javítás Lucifer „csak azért is megmutatom” elszántságát gúnnyal vegyes alázatoskodással tompítja.

De mindegy! Ha sajnálható is, hogy a kiadásban nem nyílt lehetőség a végbevittnél több visszajavításra Madách eredeti szövege javára, a szöveg gondozója bátor tettel rést tört az Arany János-i javítások sérthetetleniségén, s tette ezt mindkettőjük iránti nagy hűséggel. Főként pedig a mű madáchi hangjának, korunkba illő zengésének érvényre juttatásáért! Oly érettnek nevezhetjük mai irodalmi életünket, hogy sejtésem szerint ezt a lépést a tudományos irodalomkritika és az értő olvasói közvélemény egyaránt helyeselni, reményem szerint: lelkesen helyeselni fogja.

**6** A helyreállított Tragédia-szöveggel egyházi kézszolgálat a magyar kultúrának. A magyar protestantizmus legnemesebb hagyományai folytatódnak ebben a gesztusban. A hazai kultúrtörténet minden korszakában a műveltség hordozói és fejlesztői között ott találjuk az első sorokban a protestáns papokat. Szerény büszkeséggel, a hazának végzett szolgálat öntudatával tekintünk a magyar művelődés ügyét a rájuk eső rész-munkával vállukra vevő protestáns eleinkre. E könyv kézbevétele most ezért külön egyházi öröm is.

Nagy dolognak tarthatjuk, hogy a mai Magyarországon, a tudomány egyre fejlődő követelményei közepette, ilyen jelentős kulturális feladattal aktív lelkesít bízta meg, nem hivatásos irodalmárt —, elismerve és megbecsülve ezzel az elmélyült kutatást, melyet „pusztán” magánérdeklődése indítására, főként az utolsó tizenöt évben végzett. 1968-ban egy interjú során az egyéniségéhez illő egyszerűséggel és természetességgel csupán ennyit mondott Madách-hoz vezető útjáról Szabó József: „Kiskorom óta humán érdeklődésű voltam, érettségi tételelem pedig a Madách-műre irányította figyelmemet. Érdeklődésem fokozódásához nyilván az is hozzájárult, hogy meditatív-kontemplatív habitusomnak a Tragédia igen megfelelt. Mikor aztán Nógrádba kerültem, még inkább meglendített az itteni Madách-kultusz sodrása.” (Kerényi Ferenc, Új utakon a Madách-kutatás. *Palócföld*, 1968 I. 71.)

Hívó szemmel nézve lehetetlen észre nem vennünk mindebben a gondviselés útjait. A könyvszerető, könyvgyűjtő papnál a Madách-kultusz kedvtelésnek indult, nemes szenvedéllyé érett, s közben egyre táguló körben kultúránk e szép darabjának sokakat gazdagító szolgálatává vált. Szabó Józsefnek a patinás nógrádi város gyülekezeti munkáján túlnyúló szellemi adottságai így épülnek bele egész magyar népünk szolgálatába, és pedig jelentős ponton, hiszen a napjainkban tapasztalható Madách-renezánsz a költő-író művének extenzív és intenzív megelevenedését hozza magával. Kifelé terjedő ez a folyamat, mert egyre szélesebb körű olvasó, illetve nézőközönséghez viszi el Madáchot. Egyszersmind mélyre hatoló, mert művei legbensőbb gondolati kincseinek bányászásához, s korunk kérdései közepette az egyén és közösség örök alapvető létproblémáinak megszólaltatásához vezet. Szép feladat közel 70 év terhével és örömeivel a vállán ebben a szántásban tovalépni.

**7** Az sem közömbös, hogy a magyar irodalom olyan nagy művéről van szó, amelynek tartalmi vonatkozásai a keresztyén gondolkodás legbensőjét érintik. E recenzió nem alkalmas keret arra, hogy belemélyedjünk *Az ember tragédiája* értelmezésébe, de annyit el kell mondanunk, hogy Madách drámai fő művében kora feltételei között sajátos keresztyén látás is érvényesült, s a Tragédia ezzel a vallásos szemlélettel együtt vált egyetemes emberi jelentőségűvé. Általános emberi és közösségi mondanivalója világnézeti különbség nélkül gondolatainkat termékenyítő — a szépség élményének fényében is tündökölvé. Nekünk hívő embereknek pedig még ezenfelül keresztyén tanulságokkal is szolgál, ha korához kötött teológiai fogalmazásából átteszszük hitigazságaink mai síkjára.

Így a Tragédia utolsó mondata szemünkben nemcsak az ember és társadalom mindig megújuló küzdeni akarására vonatkozik a felfelé emelkedés érdekében, mely küzdést — létünk egyik értelmét a mű szerint — a jövő reménye hajtja. Madách saját kommentárja alapján a „küzdj és bízza bizzál!” zárómondatban látjuk össze-sűrűsödni a keresztyén élet- és történelemszemléletet: „az emberi gyöngé” és „az isteni gondvisélet vezérlő keze” kettős tényét, a bűn és a kegyelem, az emberi

gyarlóság, véték és Isten szeretete, hatalma együttes valóságát.

Az új Tragédia-kiadás adjon kedvet az egész mű friss tanulmányozásához az egyház szolgáinak, hogy közvetve és közvetlenül haszonná válják szolgálatukban, igehirdető munkájukban. Érdemes belemélyedni tapasztalt fejjel, korunk gondolkodásán élesedett elmével, mert új meglépéseket tartogat a keresztyén hit-  
tel járóknak is.

**8** Az *Utolsó* írója szöveg helyreállító fáradozására úgy tekint, mint tiszteletadásra Madách emlékének, születése másfél százados évfordulóján. A könyv-kiadó jóvoltából a jubileumi díszkiadás méltó az író emlékezetének ápolásához. Reménységünk, hogy hozzá fog járulni hathatósan e könyv a nagy mű mai sugárzásához.

Veöreös Imre

## A Biblia világa

— *A Magyar Rádió művelődéstörténeti sorozata.*  
Szerkesztette: Dr. Rapcsányi László. MRT—Minerva,  
Budapest 1972. 315 l. 50,— Ft

Ezzel a címmel korábban a Rádióújságban találkozunk, ahol az 1971. július 6-tól jelentkező tizenkét adás témáját jelölte. Dr. Rapcsányi László riporter a Biblia művelődéstörténeti vonatkozásairól beszélgetett a legkiválóbb magyar vallástörténészekkel: Dr. Czeglédy Károly, Dr. Hahn István és Dr. Komoróczy Géza egyetemi tanárral, továbbá három theológussal, Dr. Félégyházi Józseffel, a Római Katolikus Hittudományi Akadémia tanárával, Dr. Scheiber Sándorral, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatójával és Dr. Pákozdy László Mártonnal a Budapesti Református Teológiai Akadémia professzorával, valamint Rónay György íróval, a Vigília felelős szerkesztőjével és Dr. Szabolcsi Bence akadémikussal, a magyar zenetudomány vezető egyéniségével.

A rádiós beszélgetésekről lapunkban az elhangzás után nem sokkal részletesen beszámoltunk (*Theológiai Szemle* 1971 (14) 11/12. szám, 352—356. l.), most inkább arról a többletről szeretnénk szólni, amit a könyv nyújt.

Az előszó betölti rendeltetését: főbb vonásokban felvillantja azokat a pontokat, ahol a Biblia termékenyítően hatott nemzeti művelődésünkre. Ez a tizenhat oldal más jellegű, mint a tizenkét beszélgetés. Itt nem a Biblia szakavatott kutatója, nem vallástörténész és nem teológus szólal meg, hanem a sorozat szerkesztő-riportere. Mindezek felkeltik az olvasó érdeklődését, kedvet csinálnak a Biblia művelődéstörténeti vonatkozásainak elmélyültebb tanulmányozásához.

Már a legelső beszélgetés elolvasása után — amelyet Hahn István professzorral folytatott a riporter — megállapíthatjuk, feltétlenül nyereség az, hogy a beszélgetéseket írásba foglalták. Hahn professzor nemcsak az Öszövétség könyveinek, nyelvének avatott tudósa, nemcsak kiváló klasszika filológus, hanem az ókori Kelet történetének és irodalmának is méltán nagyra-becsült ismerője. A kérdéseknek a könyvben talán még szélesebb perspektíváját világítja meg, mint ahogyan ezt a szűkreszabott húsz percben tehetné és ezzel tovább gazdagítja az ókori keleti ismereteinket.

A sumírok és asszírok kutatója, Komoróczy Géza sorából a szaktudományi ismereteken túl megérezzük a Biblia iránti tiszteletét. Kár, hogy a harmadik rádiós

beszélgetésben elhangzott számunkra olyan kedves — és semmiképpen félre nem érthető — megjegyzése kimaradt: „Sokszor elmondtam már, hogy az ókori Kelet kutatására a Biblia iránti szeretetem miatt vállalkoztam hajdan. Valójában a két szeretet, az ókori Kelet és a Biblia iránti szeretet nemhogy nincs ellentmondásban egymással, hanem kiegészíti, előfeltételezi egymást.”

A második és nyolcadik beszélgetés összefogottabb, illetve tárgyyszerűbb lett. A könyvben *A Biblia földrajza* című fejezetben — a *Félegyházi József* professzorral folytatott beszélgetésben — az adatokon kívül többet tudunk meg a környezet és a nép kölcsönhatásáról, arról, hogy Izrael népének fejlődését egyes korszakokban mennyire befolyásolta a domborzat és a klíma. A nyolcadik beszélgetésben kevesebbet olvassunk az ősmagyarokra vonatkozó kutatásokról, ami talán azok szemében, akiknek ez a rádióadás során érdekesnek tűnt, megszegényedésnek tűnhetik. Úgy látjuk, ez nem megszegényedés, sokkal inkább meggazdagodás. Hiszen a könyvben most valóban a címben megjelölt témáról olvashatunk, a bibliai nyelvészet útjain barangolunk az egykor teológus sémi filológiai szakprofesszor, *Czeplédy Károly* vezetésével.

*Scheiber Sándor* és *Pákozdy László Márton* professzor tovább gyarapította az ókori Kelet életéből vett archeológiai, ethnográfiai, illetve művelődéstörténeti és jogi példákat. Ezeknek a beszélgetéseknek a nyomtatott betűből éppúgy a szerzők Biblia iránti tárgyilagos szeretete, tudományos erosza árad, mint ahogyan a rádiós beszélgetések minden mondatából kihallottuk a megalapozott, magasszintű tudományos megállapítások mögött az istenhívőt. A *Vigilia* 1971 (36) decemberi számának körkérdésére: *Mit jelent a Biblia az életemben?* mindketten válaszoltak. *Scheiber Sándor*, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatójának életében „a Biblia tanácsadó és vigasztaló a sorsfordulókon”. Felemlít az életéből egy-egy olyan időpontot, amikor „egy bibliai mondat dobolt benne”, ez segítette a veszteségek és a fájdalmak elhordozásában. *Pákozdy László Márton* a Budapesti Református Theológiai Akadémia professzora ugyancsak itt így summázza a Bibliával való kapcsolatát: „az Élet könyve az életem könyve.”

A könyv szerkesztőjének, az elhangzott tizenkét beszélgetés szerkesztő-riporterének, *Rapcsányi Lászlónak* még több elismerés jár, mint a rádiósorozat idején. Kérdéseivel, hozzászólásaival beszélgető partnereit egy a téma gazdagsága miatt szinte megválaszolhatatlannak tűnő feladat szolgálatába állította: hogyan épült bele a Biblia évszázadokon át mindabba, amit európai kultúrának tartunk. Ezt az elszakíthatatlan, ezerszálú kapcsolatot próbálta feltárni a *Rónay György* íróval, műfordítóval, a *Vigilia* felelős szerkesztőjével folytatott beszélgetésben.

A könyv egyik érdekes fejezete a *Szabolcsi Bence* akadémikussal folytatott beszélgetés a Biblia és a zene-történet kapcsolatáról. Ez is aláhúzza azt a tényt, hogy mindenfajta vallásos megnyilatkozásban — így az Ó- és Újszövetség népének életében is — milyen fontos, kiemelkedő szerep jutott az éneknek és a hangszeres zenének. Igen jó, hogy a beszélgetést illusztráló dallamokat megtaláljuk a könyv kottapéldáiban.

A képmellékleteket remekül válogatták össze a szerkesztők. A színes és fekete-fehér reprodukciók igen szépek, a képanyag bőséges. A földrajzi, archeológiai és zenei vonatkozású illusztrációk, a régi kéziratok, nyomtatványok egy-egy lapja a Biblia jobb megértését segítik. A képzőművészet — elsősorban a festészet — és a Biblia kapcsolatát a képanyag még feltűnő gazdagságával is csak szerényen illusztrálhatja. Talán nem

vagyunk ünneprontók, ha a képmellékletek ilyen gazdagságának ellenére — vagy talán éppen ezért — szóvá tesszük: egy ilyen szép kiállítású könyv megérdemelte volna, hogy az izléses és mutatós, de sajnos könnyen rongálódó papírkötés helyett tartósabb borítást kapjon.

Az előszóban a szerkesztő felsorolja azokat az újságokat, folyóiratokat, ahol megemlékeztek a rádiósorozatról. Sajnálatos tévedés, ill. hiányosság esett mindkét említett lapunkkal. A *Reformátusok Lapja* helyett *Református Élet* szerepel a bevezetés XVI. lapján. A *Theológiai Szemlére* való hivatkozás sajnálatos módon hiányos, mivel lapunkban nemcsak e sorok írója számolt be a sorozatról. Az 1972. évi 5–6. szám 192. lapján *Dr. Csomasz Tóth Kálmán* kandidátus, a Budapesti Református Theológiai Akadémia himnológus professzora ismertette tudós hozzáértéssel a sorozat ismételése után elhangzott két beszélgetést *Szabolcsi Bencével*, ill. *Scheiber Sándorral*. A rendkívüli érdeklődés miatt bizonyára hamarosan megjelenő második kiadásban ezt érdemes lenne helyesbíteni. Akadnak a kötetben sajtóhibák, apró pontatlanságok, így pl. a 313. lap második bekezdésének első sorában található évszám helyesen 1910.

A könyvben — az egyes beszélgetéseket lezáró „köszönöm a beszélgetést” záradékot nem számítva — a szerkesztőnek 354 kérdését, megjegyzését találjuk. Ez természetesen nem arányosan oszlik meg az egyes beszélgetések között, a legkevesebb (tizenegy) a kilencedik részben van, a legtöbb (hetvenhárom) a második beszélgetésben.

Sok-sok rádióhallgató levélben vagy telefonon eljuttatta köszönétét, véleményét, javaslatait a Rádióhoz, a szerkesztőhöz.

Lényegében ezek a kérdések, hozzászólások, a rádióhallgatók komoly érdeklődése készítette arra a Magyar Rádió tudományos és ismeretterjesztő rovatának vezetőit, hogy az elhangzott beszélgetéseket könyvalakban is hozzáférhetővé tegyék. A könyv többlete — az adott keretek között — a Rádióhoz beérkezett legérdekesebb kérdésekre válaszol. Természetesen nem minden kérdésre, erre egy 315 lapos könyv nem is vállalkozhatik. Legfőlőbb arra, hogy mindenki számára érzékelhetően kitapintsa a Biblia és az emberi művelődés elválaszthatatlan kapcsolatát, több évezredes összefonódását — és ezt meg is tette.

A könyv megközelítésmódja természetesen eltér az egyszerű kegyes ember bibliai szemléletétől. Lehet, hogy lesznek, akik olvasás közben meghökkenve hallanak például a Tízparancsolat három variánsáról, az egyes könyvek vagy az egész könyv évszázadokat átfogó növekedéséről. Mégis azt kell mondanunk, hogy a hívők is haszonnal forgathatják a könyvet, mert kénytelenek lesznek hitüknek egy próbáját kiállani, szembenézni a kijelentés történetiségével és immanenciájával.

„Semmit sem cselekedhetünk az igazság ellen”; — és tudjuk *Káivintól* is, hogy az írott betűt kijelentéssé a Szentlélek változtatja át. A betű jobb megértése pedig lehetetlen a történetiség megkerülésével.

Ez a könyv egy jelentős és emlékezetes koprodukció gyümölcse: ideológiailag ellentétes véleményen levő felek találkoztak össze a *történeti igazság* szolgálatában. Ezt a könyvet úgy fogják számontartani, mint a karista-keresztény dialógus egyik első jelentékeny magyar nyelvű tudományos termékét.

*Pávich Zsuzsanna*

## A középkori Magyarország rotundái

— *Gervers-Molnár Vera: Akadémiai Könyvkiadó, Művészettörténeti füzetek 4., Budapest 1972. 92. l.* —

A munka egy új intézmény új sorozatának 4. számaként jelent meg, s illő, hogy röviden szóljunk magáról a sorozatról.

Pár éve alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoport-ja dr. Aradi Nóra művészettörténész vezetésével. Az intézet nagy sikerű kezdeményezése a *Művészettörténeti Füzetek*, amelynek eddig megjelent számai már széles körű érdeklődést váltottak ki. A szerkesztő bizottság tagjai: Dercsényi Dezső, Pogány Ö. Gábor, Radocsay Dénes, Vayer Lajos és Aradi Nóra, ki egyben a sorozat főszerkesztője. Technikai szerkesztő dr. Marosi Ernőné Szabó Júlia dr.

A szerkesztő bizottság külön gonddal vigyáz arra, hogy a sorozatban a fiatal művészettörténész-generáció képviselői jussanak szóhoz, s új tudományos kutatásaik eredményei széles körben váljanak ismertté

\*

Az eddig megjelent füzetek közül az első *Mojzer Miklós* munkája, aki *Torony-kupola-kolonád* (1971) címmel az európai művészettörténet egyik izgalmas formaösszefüggésének s együttélésének kérdését vizsgálja Magyarországon. Nemcsak a történeti stílusok virágkorával, hanem népies továbbélésükkel is foglalkozik.

A második füzetben *Galavics Géza* komplex módszerrel foglalta össze *Program és műalkotás a 18. század végén* (1971) címmel Dorfmeister Istvánnak a szombathelyi székesegyházban található magyar tárgyú barokk festményei keletkezését, társadalmi szerepét és művészettörténeti kapcsolatait. A téma előzményein kívül tárgyalja a megrendelő, a művész és a közönség viszonyát, s „egy festmény születése és fogadtatása” áll világosan szemünk előtt, ahogy az megszületett és betöltötte funkcióját.

A sorozat harmadik füzetében *Szabó Júlia* tanulmánya jelent meg: *A magyar aktivizmus története* (1971) címmel. Benne a modern művészet kezdeteinek magyarországi szerepét, a külföldi irányzatokkal való kapcsolatát és az egyes alkotó művészek remekül megrajzolt portréját találjuk. Együttal a XX. századi művészettörténetnek új szempontból való elemzésével, a korabeli folyóiratok szerepével és jelentőségével is alaposan foglalkozik. Az élő és már meghalt művészek új megvilágításban kerülnek érdeklődésünk középpontjába, akár *Kassák* Lajosról vagy a nemrég meghalt *Uitz* Béláról van szó, akár pedig *Vaszary* Jánost vagy *Bortnyik* Sándort vizsgáljuk. Különös jelentősége a kötetnek, hogy az aktivista művészek szerepét és munkásságukat a Tanácsköztársaság idején történeti perspektívában elemzi, s foglalkozik a művészek emigrációban töltött éveinek munkáival is.

Az egyes kötetekhez tudományos jegyzetanyag járul a további kutatás, megkönnyítésére, s szép illusztrációk emelik nemzetközi jelentőségét, amelynek szolgálatában áll minden kötet végén az idegen nyelvű (angol, német, francia) összefoglalás. Kiadásukról az Akadémiai Kiadó gondoskodik nagy gonddal és ízléssel.

Ennek a sorozatnak negyedik füzeteként jelent meg *Gervers-Molnár Vera* *A középkori Magyarország rotundái* című tanulmánya, amelynek ismertetésével olvasóink figyelmét kívánjuk felkelteni a középkori magyar építészet új problémaköre iránt, s egyben kiemel-

ni, hogy ezekből a középkori szép templomokból nem egy a magyar református egyházi szolgálatban (*Karcsa, Szalonna* stb.) tölti illetve töltötte be nemes hivatását. Az Országos Műemléki Felügyelőség közülük többet eredeti formájában restaurált s nemzetközi jelentőségük napról napra nő.

A magyarországi körtemplomokról eddig is volt bizonyos tudomásunk, de a legújabb ásatásokkal egész sereg olyan emlék került elő a föld alól, nálunk és a szomszédos országokban, hogy ennek a jelentős európai kapcsolatokat őrző emlékműnek rendszerezésére, típusainak szétválasztására, nyugat- és kelet-európai kapcsolataira vonatkozó tudományos eredményeket össze lehetett foglalni, s ezáltal jelentős segítséget nyújtani a fellendülő kutatások folytatásának.

Molnár Veronika a „tíz év kutatómunkájának eredményeit és gondolatait próbálta meg összefoglalni e füzet lapjain” s olyan sikerrel tette azt, hogy megjelenése könyvsikernek számít.

\*

Megállapítja munkájában, hogy „kutatásai kezdetén a kerek templomok problémaköre nagyon kevésbé volt ismert, s maga az emlékmű sem volt összegyűjtve, a rotundák funkciója és datálása körül viták folytak. De az elmúlt évek magyarországi és közép-európai ásatásai napvilágra hozták a legkorábbi és a csoport eredete szempontjából alapvető emlékműanyagot, melyről korábban egyáltalában nem, vagy csak alig volt tudomásunk. A különféle forrásokból összegyűjtött dokumentumok és az újonnan előkerült emlékek ismerete bizonyossá tette, hogy a rotundák a koraromán építézet lényeges összetevői közé tartoznak, s hogy összefoglaló feldolgozásuk egyike a sürgető feladatoknak.”

A történelem, művészettörténet, régészet modern módszereivel végezte kutatásait, s a tömör és minden megállapítást pontos filológiai adatokkal támogató jegyzetek eredményeképpen a középkori Magyarország építészetének új fejezete bontakozik ki művében.

Bemutatja a kör alakú templomok eredetére legjellemzőbb, *Nagy Károly* által építtetett aacheni királyi kápolna jelentőségét s annak hatását az Európában a népvándorlás után letelepedett új keresztény államokra. Nagy Károly palotakápolnája óriási hatással volt az Ottó-kori művészetre, s elemzi ennek a templomformának emlékeit Dalmácia, a Morva fejedelemség, Csehország és Lengyelország középkori területén. Mindig az összefüggő kérdések lényegét érintő problémákat veti fel s azoknak a magyar fejlődésben való szerepét elemzi.

Megállapítja, s igen meggyőző érvekkel támogatja megállapításait, hogy az aacheni palotakápolna magával ragadó ereje Közép-Európában nagy hatással élt tovább. Feltűnő, hogy a valóban korai, IX—XI. századi közép-európai centrális templomok szinte kivétel nélkül fejedelmi várakban vagy azok közvetlen környezetében kerültek elő; sokszor bizonyíthatóan fejedelmi és királyi magánkápolnák voltak, mint az aacheni, vagy magas egyházi méltóságok palotáival egybeépített templomok. Az aacheni kápolna nemcsak formájukhoz szolgált mintaképül, hanem funkciójukat is meghatározta. A Közép-Európában alakulóban levő, frissen keresztényénné vált új államok az Ottók birodalmát tekintették példaképüknek, s ezáltal a Nagy Károlyét. Újonnan megkeresztelt első uralkodóik centrális palotakápolnáikkal hasonlóvá akartak válni a nyugati példaképhez: központjaikat a nagy nyugati centrumhoz, Aachenhez hasonlóan próbálták felépíttetni. Ez erejüket, függetlenségüket s a nyugati uralkodókkal való egyenlőségüket hirdette. Egybe is vágott ez a nyugati fejlődési folyamattal, ahol az Ottók alatt ugyancsak az aacheni gondolat új reneszánsza követ-

kezett be. A fő különbség az volt, hogy az új közép-európai központokban méretben kisebb s az építészeti konstrukciót tekintve sokkal egyszerűbb templomok és paloták épültek.”

\*

Ebben a keretben, alapos tudományos hozzáértéssel és ennek a kapcsolatnak szemmel tartásával rendszerezi a szerző a magyarországi körtemplomokat. Világosságot derít régebben teljesen zavaros kérdésekben, mert míg az új régészeti feltárásokat és eredményeket nem ismerte a szaktudomány, ezeket a templomokat, mivel többnyire kerek épületek voltak, homogén csoportnak képzelte s nem egy esetben téves következtetésekre jutott. Sokszor rendeltetésüket sem ismerték fel: több kerek templomot „török emlék”-ként tartották számon, másokat pedig az ausztriai csontházak hasonló formája alapján a karnerek csoportjába sorolták, vagy a jól ismert itáliai centrális baptisztériumok analógiájára keresztelőkápolnának hitték. Pontos építési idejük meghatározására, eredetük kiderítésére kísérletek is alig történtek.”

A magyarországi körtemplomok nagy száma (a középkori Magyarország területén legkevesebb 80 kerek és tíz más centrális alaprajzú, román stílusban épült templom állott) s a *Kerekegyháza* helynév bizonyító erejű fennmaradása arra utal, hogy a tatárjárás előtt ennek a templomformának fontos szerepe volt a román kor építészetében. Szerzőnk felteszi „hogy még sok emlék a föld alatt rejtőzik” (s a kötet nyomdai munkálatai közben is újabb kerek templomot ástak ki Veszprém megyében). Azt is figyelembe kell venni, hogy a második világháború óta megindult nagyobb arányú régészeti munkák tizenhárom olyan kerek templomot vagy annak alapjait hozták napvilágra, amelynek létezését azelőtt nem is sejtettük. Ezek között a legkorábbinak mondható *esztergomi, veszprémi és sárospataki királyi kápolnákat*. Ez utóbbit Molnár Veronika találta ásatási munkálatai közben.

Ez a három rotunda a legszorosabb kapcsolatban áll a Nagy Károly-féle aacheni királyi kápolnával s a közvetítő cseh és morva kerek templomokkal.

A királyi kápolnák tárgyalása után sorra veszi a *várkápolnákat*, milyenek Kiszána, Keszthely, Pozsony, Ducó (Nyitra megye) helységekben kerültek elő.

Az előkelő szerepű körtemplomok a gazdasági és kulturális fejlődés következtében nagyobb katedrálisok és paloták építésének adták át a helyet, s a kis méretű körtemplomok gyorsan váltak az egymás után épülő *falusi plébániatemplomok* kedvelt formájává. A magyarországi két és félszázados fejlődés ezeknek gazdag változatát hozta létre, s a kötetben rendszerezve kapjuk a körtemplomok gazdag típusváltozatait.

Külön fejezet szól a *kerek hajójú, köríves apszisú* rotundákról, amilyeneket az ország különböző vidékein találunk (Fővenyes-Kerekegyháza, Rábaszentmiklós, Keszthely, Letenye melletti Csitár, Bácsszentantál, Szalonna, Öskü, Hidegség, Szokolca, Podolin, Nagykőrös melletti pusztákon, Gyulakesziben, Algyógyon, Kálodson, Nagytótlakon, Vitenyédszentpálon.)

*Négykaréjos rotunda* is előkerült a Nagykőrös melletti Ludaspusztán.

*Kívülről kerek, belülről falba mélyedő apszisú* körtemplom csoportjába tartoznak a Bács-Kiskun megyei Kerekegyháza, a Nagykőrös melletti Nyárkútrét temploma, Mezőtarkány közelében az elpusztult Márkegyháza, Kisbény, Süvete és az Isaszegen talált körtemplom.

*Apszis nélküli rotundák* is voltak: Fejér megyében Zámoly közelében még áll a hajdani Kerekszenttamás egyházának körfala, Dunakesziben, Alagon, Udvarhely

megyében az Oroszfa melletti Kápolnadombon, Torda-Aranyos megyében a Kercesd melletti Fejéregyházán is ilyen volt, meg a pozsonyi várban.

*Négyszögletes szentélyű körtemplomok* Ipolykiskesziben, Kispeléken (sajnos lebontották az utóbbi időben), Nagykőrös mellett a Homolytápusztán Szórhalmónál kerültek elő.

*Tornyos rotundára* is történik utalás: Garamsalló, Mórchely.

*Belülről kerek, kívülről négyszögletes* rotunda volt Dejtén, Pozsony megyében.

*Belülről kerek, kívülről sokszögletes* rotunda van a Komárom megyei Környén.

\*

S ezeken a típusokon kívül még más *centrális templomok* is vannak. Legtöbb problémát jelentő csoport az, mely a nyugati kapcsolatokon kívül Kelet felé mutat. Közülük a legszebb lehetett az 1812-ben *Apostagon* lebontott kör alakú templom. A tíz méteres átmérőjű centrális templom falában 12 íves fülkében mélyedve állhattak a szobrok, mégpedig a 12 apostol szobra, s a helység is innen vett nevét eredetét. Bontásakor még a görög nyelvű feliratot is feljegyezte Jankovics Miklós; világos bizonyosága ez annak, hogy a keleti bizánci keresztyénségnek milyen fontos szerepe volt a középkori magyar építészetben.

Három, téglából épült centrális templom az ország különböző részén megmaradva egységes eredetre, sőt egyazon iskola mestereinek kezére valla. Az alföldi *Kiszombor*, a bodrogközi *Karcsa* és a felvidéki *Gerény* rotundája a hatszöges középtérhez hat boltozott félköríves fülkével csatlakozik. Ezek közül a keleti a legnagyobb méretű. E körtemplomok felső világítást kaptak a kupoladob nyílásán át, de a három templom közül épen csak a gerényinek maradt meg lanternája, a karcsainak a felmenő falai, a kiszomborit pedig az átépítés eltüntette. Ezek a külön csoportot képező templomok igen koraiak (s az örményországi keresztyén templomokkal mutatnak sok rokonságot. Keleti kapcsolataikra talán a Johannita rend templomépítkezéseinek alaposabb ismerete ad majd felvilágosítást, hiszen Karcsa a lovagrend birtoka volt) s csak a tatárjárás után maradt félbe a gyönyörű román stílusú faragott kőtemplomának építése, amelynek aztán szentélyévé formálták a régebb körtemplomot.

A *keresztelőkápolnák* közül a gyulafehérvárit elemzi, majd szól a szerző az osztrák területről jól ismert *karnerekről*, temető kápolnákról, s ilyen található Csötörtök helyen, Alistélon, Selmechányán, Szokolcán és más helyeken.

Egész sorát említi azoknak a centrális templomoknak, amelyeknek funkcióját ma már nem lehet megállapítani, de okleveles emlékek meglétükre biztosan utalnak. Külön csoportban a *Kerekegyháza* helynevet sorolja, amelyek szintén körtemplomra mutatnak, s attól kapták a helységek neveiket, mint amilyeneket Baranya, Bács-Kiskun, Békés, Bihar, Fejér, Győr, Pest, Somogy, Szolnok, Temes, Torda és Vas megye területéről oklevelek alapján ismert. A kötethez mellékelte térkép jól szemlélteti, hogy a tatárjárás előtt milyen sok kör alakú templom volt a középkori Magyarország területén.

Röviden megemlíti a *négykaréjos rotundákat* is, bár ezek szorosan nem tartoznak a csoportba, de kapcsolatban állanak velük. Ilyen a jáki, pápóci kápolna s ilyet találtak meg, míg a kötetet nyomták, Bajna és Epöl között a középkori *Bercse* elpusztult templomaként.

Molnár Veronika tudományos lelkiismeretességgel, gazdag tudományos szakirodalom alapján készítette el munkáját. A történelmi, művészettörténeti és régészeti eredményeket összegező tanulmány jegyzetanyaga az egyes helységek templomainak szakirodalmát pontosan és gazdagon adja, megkönnyítve az utána következő kutatók munkáját.

A középkori magyar építészet új fejezete tárul kötetével a kutató elé, s eredményeit figyelembe kell venni a magyar művészettörténet búvárlóinak. Kutatása bátorítónan fog hatni a régészekre és művészettörténészekre, mert még sok eredeti emlék kerülhet a kutatás során felszínre.

A kötethez angol nyelvű összefoglalás járul s 41 alaprajzi vázlat ezek a magyar típusoknak európai fejlődésmenetében való bemutatását plauzibilissé teszi. A 26 fénykép azt is bizonyítja, hogy milyen szép és megragadó emlékek maradtak reánk ezek közül a rotundák közül.

Helynévmutatója megkönnyíti a tájékozódást. A tanulmány világos okfejtése, tömör és minden sallangot mellőző fogalmazása nemcsak a szakemberek számára, hanem bárkinek élvezetes olvasmányává válhat.

A fellendülőben levő helytörténeti irodalomnak is buzdítást ad ízlésének és tudományos módszerének példamutató szakszerűségével.

\*

Szólni kell végül a könyv szerzőjéről is néhány szót. Nevét hiába keressük a *Művészeti Lexikon* (1965—68) kötetének betűrendjében, de a második kötet (1966) munkatársai közt feltaláljuk a *Karcsa* cikk alatt.

Molnár Veronika (szül. 1939) a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti Karán szerzett magyar-művészettörténet-régészetből tanári oklevelet, s ott is tett doktorátust művészettörténet és régészetből. Boldog emlékezetű Fülep Lajos tanítványaként, Zádor Anna és Dercsény Dezső irányításával már elsőéves bölcsész korában szemináriumot dolgozban foglalkozott a magyarországi körtemplomok problémájával. Ezt a témát mélyítette el szakdolgozatában, s ez volt doktori disszertációjának is a tárgya. Az évek során kutatásai állandóan bővültek, ismeretei gazdagodtak, s a kérdés szakértőjévé fejlődött. Kutatásainak eredményei iránt hamar kezdtek külföldi szakemberek érdeklődni, s szinte egy időben jelentek meg *lengyel* nyelven (*Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* Warszawa 1968. Tom. XIII/3.) és *franciául* (*Cahier de Civilisation Médiévale Université de Poitiers* X/14. 1968. okt.-dec.).

A körtemplomok között különösen érdeklődik a *karcsai* református templom keleti kapcsolatainak felderítése iránt. Kutatásainak angol nyelvű összefoglalása 1968-ban jelent meg a *Gesta*-ban (International Center of Medieval Art, volume VII). Ennek a templomnak műemléki helyreállítás alkalmával a régészeti kutatásait személyesen vezette.

Másik kedvelt témája *Sárospatak*: a Vár s különösen pedig a *római katolikus* (a XVI-XVII. században református) templom. Az erre vonatkozó kutatásai s régészeti feltárásának eredményei különböző helyeken jelentek meg (*Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1965. 1967; *Műemlékvédelem* 1966 (4) s ez évben az *OMF Magyar Műemlékvédelem* 1969/70 Évkönyvében, amely az ICOMOS kongresszusra jelent meg *A sárospataki r. k. plébániatemplom története az 1964/65. évek ásatásának tükrében* címen).

A sárospataki templom síremlékeiről készülöben van külön kötete, de rövid összefoglalást írt a Vajay Em-

lékkönyvben (*Mélanges offerts a Szabolcs de Vajay... cinquantième anniversaire, Braga*) *The History of Sárospatak's Court Revealed in Sepulchral Monuments* címmel.

A sárospataki Vár *bokályos szobájáról* már régebben is írt cikket (*Herman Ottó Múzeum Évkönyve* V. 1965) most nemrég pedig a Nemzeti Múzeum *Folia Archeologica* XXII. kötetében tette közzé erre vonatkozó újabb kutatásait (183—217).

Molnár Veronika, dr. Michael Gervers new-yorki egyetemi előadó, középkor-hadtörténész felesége, Torontóban (Canada) él s az ottani Royal Ontario Museum textiltosztályán dolgozik. Munkaköre az intézmény több száz darabból álló romániai (Erdély, Moldva, Bukovina, Oltenia) hímzett inggyűjteményének tudományos rendszerezése és összehasonlító viselettörténeti elemzése. A múzeum magyar *cifraszűréről* most fog megjelenni tanulmánya angolul, amely alkalmat ad, hogy ennek a viseletnek történeti fejlődését és kapcsolatát is tárgyalja.

A hímzések iránti érdeklődése nem új keletű, már régebben foglalkozott az esztergomi Keresztény Múzeum *Ipolyi Arnold-féle hímzésekgyűjteményével* s ezzel kapcsolatos tanulmánya a múzeum jubileumi évkönyvében jelenik meg Ipolyi Arnold születésének 150. évfordulójára.

— sa — rf

## Egy lélek naplója

— XXIII. János pápa; németből fordította:

Dr. Horvát Lajos, Ecclesia könyvkiadó, Budapest  
1972, 389 l. + XIX. lap melléklet, 70,— Ft —

A naplóirodalom műfajának különös jelentősége van. A megnyilatkozásnak a legközvetlenebb formája, ahol minimálisra csökkennek az értelmezési differenciák. Naplót írni merészség, még ha titkosan is írja valaki, mint *Gárdonyi*, vagy jó időre pecsétet tesz rá, mint *Martin du Gard*. Merészség, mert itt különösen is kíméletlenül szembetalálkozik az ember, ha mással nem — *önmagával*. Egy ember önvizsgálata azonban még nem lenne mindenkit érintő fontos dolog, ha benne nem fedeznénk fel magunkat, XXIII. János pápa „apóréalista” figyelésében a katolikus sőt az *egész* egyház önértékelését. Egész egyházat azért merek mondani, mert nem vitás e könyv őszintesége.

XXIII. János (Angelo Roncalli) hozzájárult naplójának kiadásához, s ez komoly bizonyítéka őszinteségének. Az őszinteséget természetesen (bár gyakorlatilag nem annyira természetes) értsük együtt a nyitottsággal! „Megértem, hogy az emberek mindent tudni akarnak a pápáról” — mondta János pápa a naplójával kapcsolatban. Igazítsuk ki őt: tudni akarnak arról az *emberről*, aki pápa lett. Tizennégy éves korában kezdte írni naplóját és ritka kitarással haláláig folytatta, részben naponta, részben alkalmanként (Magyarul *Ijjas* Antal írt életéről. Ld.: *Dr. Rezsény Zoltán* könyvismertetés, Th. Sz. 1969. 9—10. 308. l.). Egy ilyen írással az ember azt bizonyítja, hogy fel meri tární önmagát, ott él az emberek között tépelődéseivel, szándékaival, s látni engedi, hogy olyan, mint a többiek, akik tisztában, igazabban szeretnének élni. Az emberek között él, *annyira közel hozzájuk, amennyire az az egyházi gyakorlatba szervesen és kívánatosan beilleszthető.*

E könyv legnagyobb jelentőségét ebben látom. Életének mérlegelésében igazodjunk az ő maga-alkalmazta mértékhez, hisz máshoz nincs jogunk.

A *bergamoi* szeminárium tagjaként a tökéletesség felé vezető úton legnagyobb gondja a szétszórtság és az önszeretet. Ez a magáról adott jellemzés az alázatosság mélyrevilágító fényében jelenik meg, épp ezért talán nem is szabad erre az önkritikára helyeslőleg bólintanunk. Igent lehet viszont mondani — ismét ezt írom — magára a magatartásra, amely mindvégig nyomkísérhető a naplóban. Püspökké szentelése előtt írja ezeket a sorokat:

„Püspök leszek és nem sok időm van már, hogy előkészülhessek rá. Ez a méltóság nem megszerzendő, hanem megszerzett tökéletességet jelent. Aquinoi Szt. Tamás mondja: „A püspöki rendhez úgy hozzátartozik a tökéletesség, mint egy iparosmesterhez a tökéletességig fejlesztett szakmai tudás... Milyen megdöbbentő számomra, mert nagyon sok dologban gyarlónak és tökéletlennek érzem magamat. Tehát mennyire alázatosnak és újra csak alázatosnak kell lennem!” (237. l.). Már bíboros, de e gondolat akkor is visszhangzik: „A paradijsomnak két kapuja van: az ártatlanság és a bűnbánat. Ki állíthatja magáról szegény törekeny ember létére, hogy szélesre van tárva számára az első ok miatt a menny kapuja?” S amikor pápa lesz: „Krisztus helytartója? Ó, én nem vagyok méltó erre a címre”. A naplót nem időrendi, hanem tartalmi sorrend szerint tekintjük végig. Erre azért van lehetőségünk, mert XXIII. János írásában vannak töretlenül végigvonuló jellegzetességek, s egy személyiség fejlődésének nyomait a szokástól eltérően végig figyelhetjük. Hite, alázatossága, békességszeretete töretlen, szinte kezdetől kibontakozott egységet alkot. Életében az Isten előtti alázat és hit szervesen összetartozik. 1903-ban, az alszerpapi szentelés előtt a következőket írja naplójába: „Valahányszor csak rá gondolok Jézus harminc évig tartó rejtett és alázatos életének titkára, mindig jobban megrendülök és ajkam elnémul. Érthető, hogy miért: ilyen tündöklő példa előtt nemcsak a világiak, hanem az egyháziak gondolkodásmódja és elképzelései is hamisnak látszanak és szöges ellentétben állanak.”

E napló a János pápa által adott találó címet viseli: *Egy lélek naplója*. Életének külső eseményei csak igen áttételesen jelentkeznek benne. Számára a szentek valamilyen vonatkozásban példatadó emberek, s közöttük félreismerhetetlen jelentőséggel és fényvel emelkedik ki Krisztus alakja. Ez a hit gondolatokká szublimálódva egy döbbenetesen egyszerű szellemi és nyelvi világban jelenik meg. Ennek a belső magatartásnak mindenkor megvan ez az egyszerűsítő és problémarendező hatása. Az ilyen egyszerűség — bölcsesség. „Szerény és hosszú életem az egyszerűség és tisztaság jele alatt folyt le, mint a legombolyított orsó. Minden nagyobb megerőltetés nélkül állítom és elismerem, hogy senki vagyok és semmit sem érek” (325. l.). Bizonyos magaslaton egy ilyen vallomás valóban szívből fakad.

Megvallom, gyorsan olvasva lapoztam azon oldalakig (ki nem tenne így?), ahol, mint *pápa* írja lelki életének feljegyzéseit. Szó volt eddig XXIII. János hitéről, alázatáról, egyszerűségéről. Hú maradt önmagához. Íme, 1959-ből származó sorok: „Végtelenül hálás vagyok a jó Istennek, hogy ilyen temperamentummal ajándékozott meg... Minden dologban az engedelmségre alapozok és az a szilárd meggyőződése, hogy ez a „nagyban és kicsiben” megnyilvánuló magatartásom a merész egyszerűség erejével ruházza fel kicsiségemet. Az evangélium szellemének is ez felel meg”.

Eddig a mondatig akartam eljutni, mint amely a legjobb összefoglalása a naplóból megismert egyéniségnek. Így ismertük meg XXIII. János pápát az egyháztörténelem közelmúltjában is. Ez a meghatározás természetesen akkor egyértelmű, ha a katolikus egyház belső fejlődése felől közelítünk hozzá. Az ő élete is körül van véve „jófeltételek” és jóselekedetek hálójával, amelyek az életszentség elérésének eszközei. Egyházának adottságain belül kell látni őt, amelyeket önmagukon túlmutató vonásokkal gazdagított.

(Kocsér)

Nagy János

## Az ókor nagyjai

— Castiglione László; Akadémiai Kiadó, Budapest  
1972. 441 l., 160 képmelléklet, 83,— Ft —

Az ókori világ nagyjai az egyetemes kultúra részeivé váltak, ezért az általános műveltségére igényes ember ismereteiből nem hiányozhatnak. A régi humán jellegű gimnáziumi oktatásnak túlzása volt, hogy velük tömte meg a diákok fejét. A technikai civilizáció tudományos forradalmi azonban olyan tömegű ismeretanyagot halmozta fel, hogy az általános és középiskolák annak megtanítására sem vállalkozhatnak. A szükségszerűen végrehajtott tananyag-szelekciók rostájából az ókori történet és irodalom hullott ki. Azoknak tehát, akik nem olyan szakterületen folytatnak egyetemi, főiskolai tanulmányokat, amelyeknek az ókori Kelet és a görög-római történelem tanítása profiljába tartoznék, vagy nem járnak egyetemre, főiskolára, nem szerezhetik meg ezeket az ismereteket előírt tananyagként. Castiglione László antológiája ezt a hiányt kívánja színvonalasan, mégis népszerű formában pótolni. 160 ókori személyiség portréját közli és egy-egy oldalon rövid életrajzokat adja, műveikből, kortársaiknak vagy közvetlen utódaiknak a tárgyalt személyiségről szóló megnyilatkozásaiából idéz. Végül a közölt portré művészettörténeti leírását adja. Az ókori Kelet és a görög-római kor nagyjai csak alapos szelekció után kerülhettek az antológiába, hiszen számuk sok száza rúg. Arról meg éppen szó sem lehetett, hogy a hagyományos értelemben vett ókori világ határain kívülről, Indiából, Kínából s máshonnan ismertessen nagy személyiségeket. Egyszerűen a terjedelem nem engedte meg ezt, s nem az rejlik mögötte, mintha a szerző szemlélete e téren az emberiség ókori történetét a régi szűk értelemben fogná fel.

A kötet elején részletes tanulmányt közöl a szerző az ókori portréművészetéről, amelyben nemcsak a szoros értelemben vett portréművészetet foglalja, hanem az ókori portrékra vonatkozó összes fontosabb tudnivalókat leírja. A könyv végére illesztett tudományos apparátus a további elmélyülést szolgálja, illetőleg a kötetben való gyors és könnyű eligazodást. Széles körű bibliográfiát ad. Az antológiában szereplő személyeket hivatásuk szerint külön mutató tünteti fel. A közölt ókori idézeteket és a képek időrendjét szintén.

A kötetben uralkodók, államférfiak, hadvezérek, filozófusok, írók, művészek, orvosok sorában helyet kapott öt olyan minden művelt embert érdeklő személyiség is, akiknek vagy kifejezetten bibliai, vagy keresztyén egyház- és teológiatörténeti jelentőségük van. Ezeknél Castiglione László ezt a jelentőséget, ill. vonatkozást emeli ki. Szakértelemmel és tárgyilagosan teszi. Persze az olyan személyiségek egész sorát megtaláljuk a kötet-



ben, akiknek ilyen vonatkozását nekünk kell tudnunk. Egyiptomi fáraók, asszír uralkodók, római császárok tartoznak bele ebbe a sorba.

A bibliai vagy keresztyén egyháztörténeti vonatkozását kiemelt öt ókori nagy személyiség közül az első Hiram tírusi király, Dávid és Salamon kortársa. Az izraeli királyokkal történt együttműködését a rövid terjedeleme ellenére bibliai források alapján részletesen ismerteti a szerző. A forrásközlés is kizárólag bibliai. Ezékiel könyvének 27. részéből Komoróczy Géza fordításában idéz, míg 1 Kir. 5. és 9. részéből a Károlyi-fordításban.

Dávid bemutatása több szempontból érdekes. Ennek kapcsán dióhéjban elmondja a zsidó törzsszövetség kül- és belpolitikai helyzetét, Saul eredményes kísérletét központi hatalom megteremtésére, amely azonban csak Dávid uralma alatt terjedt ki valamennyi zsidó törzsrre. Helyesen mutat rá, hogy Jeruzsálem elfoglalása és annak politikai és kulturális központtá tévése a központi hatalom törzsek fölött állását szolgálta. A zsoltárok éneklését a király kultikus kötelességének tekinti és ezzel magyarázza, hogy a zsoltárok nagy részét Dávidnak tulajdonítják. Viszont azt elismeri, hogy néhányat mindenképpen Dávid szerzett. Nagy problémát okoz Dávid ókori portréjának bemutatása, hiszen az Ószövetség közismerten ábrázolásellenes és így Dávidról sem maradt fenn korabeli zsidó kép vagy szobor. Egy IV. századi római miniatúra után készült IX. századi bizánci zsoltárkönyv illusztrációt mutat be. Dávidot ezen római ruhában lanttal a kezében, pásztorként ábrázolva látjuk egy múzsa társaságában.

Salamon királyról elmondja a szerző, hogy nem hadakozott, hanem diplomáciai eredményekkel igyekezett megszilárdítani apja szerzeményeit. Tárgyalja Salamon diplomáciai sikereit, ezek között szövetségét Egyiptommal. Leírja, hogy nemzetközi kapcsolatait az akkori kor szokása szerint házasságokkal pecsételte meg. A bibliai prófétai történetírás megállapítását is közli, hogy az idegen feleségek és a számukra engedélyezett idegen vallások megtörték Salamonnak Jahve iránti hűségét. A Salamon 700 feleségéről és 300 ágyszáról szóló bibliai híradást azonban túlzásnak tartja. Salamon nagy építkezéseit az archeológiai leletekre hivatkozással említi. Kiemeli, hogy Salamon bölcsessége valóban nem mindennapi lehetett, másként nem maradtak volna fenn róla megbízható adatok. A nép elégedetlensége okáról elfogadja a bibliai magyarázatot, hogy az a közmunka és az adó súlyos voltában gyökerezett. Salamon portréját egy Ambrosius milánói püspök idejéből (a IV. századból) való ereklyetartó domborművéről veszi. Római császárként ábrázolja a dombormű Salamont, amint bölcs ítéletével eldönti, hogy melyik asszonya a vitatott gyermek.

Pál apostol életét az Apostolok cselekedetei és a páli levelek alapján mondja el. Jelentőségét abban látja, hogy ő kezdte el és vitte diadalra a pogányok misszionálásának ügyét. Pál nélkül a keresztyénség egy zsidó felekezet maradt volna. Elutasítja a túlzó kritika állítását, mintha Pál nem is lett volna történelmi személy. Megismerését azért tartja fontosnak, mert hatása sok évszázadon keresztül érvényesült az európai népek gondolkodásában. Ehhez mi bátran hozzátehetjük, hogy érvényesül mind e mai napig. Az evangélium szekularizált változata, amit korunk humánúmanának neveznek, sokkal szélesebb tömegeket ér el, mint maga a keresztyénség, sőt a nagy nem keresztyén kulturálisok európai civilizációtól áthatott tagjait is eléri. Másfelől az európai civilizáció kialakulása és annak gazdasági és társadalmi alapjának létrejötte, szorosan összetartozik a keresztyénséggel. Ebben közvetve Pál apostolnak felbecsülhetetlen része van. Mindezt nem

számon akarjuk kérni Castiglione László könyvétől, csak a magunk fórumán tovább mondjuk a gondolatort.

Ambrosius milánói püspökről készített remek részből bántóan hiányzik annak megemlézése, hogy Ambrosius Pannóniában volt ügyvéd. Köztudatunkból hiányzik a római birodalomhoz tartozott keresztyén Pannónia. Magyarország területének egyháztörténete nem a magyarok keresztyén hitre térésével kezdődött. Pannónia különösen gazdag római kori egyháztörténeti emlékekben. Több szentet és vértanút adott a keresztyénségnek ez a tartomány. Savariában (Szombathely) született és nevelkedett keresztyéni pl. az egyik legnépszerűbb szent, a későbbi híres toursi püspök, Szent Márton.

Augustinus életrajzának leírása és méltatása zárja be a kifejezetten bibliai vagy keresztyén egyháztörténeti kapcsolatban tárgyalt személyek sorát. Helyesen emeli ki Augustinus jelentőségét a szerző, mikor őt a nagy rendszerbe foglalónak tartja. Teológiai és filozófiai téren egyaránt ezt a munkát végezte el. A szerző felismerte Augustinus történelmi jelentőségét. Róma 410-ban történt pusztulása nyomán pánik fogta el a birodalmat. Augustinus megtalálta azonban a megoldási lehetőséget: az egyháznak kell átmenteni az antikvitás kultúráját nyugodtabb korbá. Valóban ez történt. Így lett az egyház az európai fejlődés letéteményese.

(Debrecen)

Csöhány János

## Debrecen település- és építéstörténete

— Sápi Lajos; a Déri Múzeum Baráti Köre kiadványa, Debrecen 1972, 85,— Ft —

A régi debreceni emberek szerint az számított igazi debreceninek, „akinek a köldökzsinórját a Basahalmán belül vágta el a baba”. Sápi Lajos építészmérnök, építész tervező nemcsak magát vallhatja debreceninek, hanem 1702 óta ősei is Debrecenben éltek. A szerző élete és négy évtizedes építési tevékenysége összeforrt Debrecennel. Ismeri, szereti ezt a várost, és a legnemesebb értelemben vallja magát debreceni lo-kálpatriótának. Számos tanulmánya és önálló könyve jelent már meg Debrecenről. Ez meglátszik ezen a munkáján is. Amit ír, azt a szakember hozzáértésével írja úgy, hogy a laikus olvasó sem tudja letenni kezéből a könyvet, míg el nem olvassa. Rengeteg adatot tartalmaz Sápi Lajos könyve, mégsem mérnökösen száraz és rideg adathalmaz. Életet lehel bele a szerző tudása és ügyszeretete. Stílusa fordulatos, mégis egyszerű. A tárgyilagosan leírt mondatokon azonban áttör valami magávalragadó lelkesedés.

A könyv Debrecen földrajzi viszonyait ismerteti települési szempontból, majd legrégebbi települési leletektől kezdve időrendben tárgyalja a város település- és építéstörténetét napjainkig. Világos tagolású anyagfelosztása könnyen áttekinthetővé teszi a művet. Tévednénk azonban, ha a cím alapján azt hinnénk, hogy csupán szűken értelmezett szakmai település- és építéstörténetet kapunk. A földrajzi, éghajlati viszonyokon túl a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális tényezőket is gondos körültekintéssel elemzi a szerző. Sőt Debrecen különleges egyháztörténeti kulcs helyzetét felismerve, se szeri se száma az egyháztörténeti vonatkozásoknak. A munka terjedelmének tisztos hányadát tölti meg az egyházi jellegű anyag. Szinte a debreceni egyházak története kerekedik ki belőle. Ha a debreceni református egyház és a Kollégium történetének meg-

írására sor kerül, Sági Lajos könyve felbecsülhetetlen szolgálatot fog tenni. Példaként állhat helytörténettel, egyházközségtörténettel foglalkozó lelképíztöraink előtt is.

Különösen hálásak vagyunk azért, hogy a református Kollégiummal és a Nagytemplommal olyan részletesen foglalkozik a dolgozat. Debrecen városának és egy kicsit az egész magyar reformátusságnak jelképévé vált ez a két épület.

Változó korok debreceni embereinek életét jeleníti meg sokoldalúan és árnyaltan a szerző. A várost mint települést úgy mutatja be épületeivel, létesítményeivel, hogy az abban folyt és napjainkban folyó életet is láthatóvá teszi. Igen sokat kénytelen foglalkozni a tüzesetekkel, amelyek Debrecen állandó veszedelmei voltak. Nem véletlen, hogy Debrecen címerében az eléggő, de poraiból feltámadó fönix mind a mai napig helyet kapott. Ennek kapcsán egy számunkra új adatot is közöl. A Kollégium diák tűzoltótársaságának alapítását eddig az 1680-as évekre tették a kollégiumtörténetek. Elismeréssel emelték ki, hogy az amsterdami tűzoltótársaság alapítása előzte csak meg a debreceni diáktűzoltók társaságát, hazánkban pedig messze a legelső alapítású és leghosszabb fennállású ilyen társaság volt. Most Sági Lajos az 1650-es évekre teszi a diáktűzoltók önkéntes, szervezett működésének kezdetét (19. lap). Elírásról, sajtóhibáról szó sem lehet. A szerző szóbeli felvilágosítása szerint megbízható adatok birtokában van állítása igazolására. Jó lett volna, ha egy jegyzetben közölte volna adatait.

A különböző korok változásain át eljut a könyvben az olvasó napjaink Debrecenébe. A második világháború pusztításainak regisztrálása után az új élet kibontakozását olvashatjuk. Tévedéseket és hibákat is szóvá tesz, de a városfejlesztés gigászi méreteinek rideg számadatait a szerző jövőt értő optimizmusa melegíti át. Érződik, hogy egy ipari nagyváros szédületes ütemű átalakulásának ütőerén tartja a kezét.

A bőséges jegyzetanyag nemcsak korrekt tudományos apparátusul szolgál, hanem szinte forrásközlemény számba megy. A munkát 74 képmelléklet és számos térkép teszi teljessé. Offset papíron a debreceni Szabadság Lapnyomda készítette igényes munkával. A lektorálásból oroszán részt vállalt dr. Makkai László. A könyv könyvtári forgalomba nem kerül, mivel a dr. Dankó Imre hajdú-bihar megyei múzeumigazgató szerkesztette Déri Múzeum Baráti Körének kiadványa. Megvásárolni a debreceni Déri Múzeumban és a debreceni Csokonai Színház előtti könyvsátorban lehet.

(Debrecen)

Csohány János

## Kamaszkrónika

— Vallomások és tünődések — Vargha Domokos;  
Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1971. 143. l. —

Kellér Dezső kesernyés aforizmája szerint „a fiatalok minden korszakban azért olyanok, amilyenek, hogy az öregeket megrázkódtassák az elmúlás gondolatával”. Kétségtelen, hogy a mindenkori öregek többsége mindig is zsörtölődött az ún. „mai fiatalok” miatt, kifogásolta, elítélte gondolkozásukat, magatartásukat, életstílusukat. Ma sincs ez másképp. A nemzedékek közötti biológiai szakadék meglelte tény, de nem szükség szerű a szülők és gyermekek, az atyák és fiak elidegenedése egymástól. Gyakran mégis azt látjuk, hogy a fiatalok ósdi maradiaknak, konzervatívoknak látják a felnőtteket, és azok viszont neveletlen, könnyelmű, haszontalan népségnek minősítik őket. Különösen a kamasz korban lép fel az egymástól való eltávolodás veszélye. Mit tehet ez ellen a nevelés? Az írónak hét gyermeke van, és maga is nagy családban nőtt fel, szintén heten voltak testvérek. A gyakorlatból tudja, hogy a doktrinér nevelés milyen viszonylagos értékű, sőt hatástalan. Tehát nem ad elő pedagógiai tanokat, fennkölt elveket, különösen tartózkodik a pedagógiai újdonságok divatjától. Szkeptikusabb és bölcsőbb annál, hogy illet tegyen. A családot az önnevelődés ideális alkalmának, lehetőségének, keretének tartja. Amint Németh László írja egy elfelejtett szép versében: „Szülő mit adhat nagyobbat gyermekének, mint magát? És mi lehet több iskolának és vagyonnak, mint egy nagy eszmét kihordó család?” A család, az otthon a nevelés helye. Az iskola általában csak tanít, oktat, de nevelni nem igen tud. Különösen az ő esetében igaz mindez. A sok gyerek szinte egymást neveli. Az egyke vagy még kettőcske is sokkal rosszabb helyzetben van ilyen szempontból, mint a sok testvérű társai. Megismételjük: az író nem elveket ad, hanem gyakorlati példát mutat be. S ennek a példának a tanulságai számtalanok. Minden szülőnek (de még értelmes kamasznak is) ajánljuk elolvasását. Sok haszonnal járhat. E szép könyv megszívlelendő summáját az író költő-nagyapjának, Vargha Gyulának szavaival foglalhatjuk össze a legpontosabban:

„E sárgöröngyön nemesen azért élj,  
Mert élni csak így érdemes.” (Kossuth)

Tamás Bertalan

nácsának a közelmúltban kissé elmosódó arcéle ismét tisztábban és igazabban rajzolódik ki. Ebben kétségtelenül nagy része van Ph. A. POTTER, Dominica szigetéről származó új ökumenikus főtábornak, akinek a felszabadító mozgalmakra és a keresztyének társadalmi felelősségére vonatkozó világos nyilatkozataira érdemes felfigyelnünk.

A VIETNAMEI FEGYVERSZÜNET híre lapzártakor érkezett, és örvendetes sietséggel reagálnak rá az egyházak a világ minden részén. Felszólítják a keresztyéniséget a sokat szenvedett népert való imádságra és áldozathozatalra. Mi is boldogok vagyunk, hogy Indokina az embertelen megpróbáltatások után végre a béke felé tart. Büszkeséggel tölt el, hogy népünk fiai is részt vehetnek a fegyverszünet ellenőrző és biztosító nem-

zetközi szolgálatban. Amikor azonban osztozunk az egész emberiség örömében és segítő akciójában, az igazság kedvéért mégis szeretnénk egy különbségtelt fenntartani. Szívesen megmaradunk a „segítség” szó mellett Vietnam újjáépítésével kapcsolatban és nem beszélünk jóvátételről. De ha Amerika „segítség” címén annyi anyagi támogatást nyújt Vietnam újjáépítésére, mint amennyi anyagi erőt belevetett a háborúba, akkor is csak azt tette, ami vitán felüli kötelezettsége volt. Viszont nekünk, egy szocialista országban élő népek és a benne élő keresztyéneknek tudnunk kell, hogy amikor háborúban és békében egyaránt áldozatok árán is támogatjuk a vietnami népet, akkor közös ügyünket és az egész emberiség békés jövőjét szolgáljuk.

pk

#### INHALT DER NUMMER 1—2, 1973

*Abschied von Imre Kádár* (Trauerreden der Bischöfen D. Dr. Tibor Bartha und Dr. Lajos Bakos; Gedächtnisrede von Bischof D. Dr. Ernő Ottlyk an der Versammlung des Ökumenischen Rates der Kirchen von Ungarn) — *In Memoriam Miklós Pálffy* (Trauerrede von Bischof D. Zoltán Káldy; Gedächtnisrede von Bischof István Szamosközi an der Versammlung des Ökumenischen Rates der Kirchen von Ungarn) — *Tibor Bartha Ehren doktor der Lutherischen Theologischen Akademie*: Dr. József Vámos: Laudatio — *Dr. Tibor Bartha*: Die ekklesiologische Zusammenhänge des christlichen Dienstes (Inauguraldissertation) — *D. Dr. Zoltán Káldy*: Begrüßungsansprache — *Ökumenische Zusammenarbeit zwischen der Reformierten Kirche und dem Rat der Freikirchlichen Gemeinschaften in Pfarrausbildung*: Sándor Palotay zum Ehrenprofessor des Debrecziner Kollegiums gewählt — *Sándor Palotay*: Antrittsrede — *Orthodox-reformierter Dialog*: D. Dr. Tibor Bartha: Für das bessere Verständnis des Dienstes Christi (Eröffnungsansprache) — *Metropolit Nikodim*: Tradition und Aktualität — *Dr. James I. McCord*: Gottesdienst in den reformierten Kirchen — *Neuorganisation des Ökumenischen Rates der Kirchen von Ungarn*: Neue Organisationsstatuten des Ökumenischen Rates — *Neuregelung der Redaktion der Zeitschrift „Theologische Rundschau“* — *Neue Statuten des Ungarischen Bibelrates* — *Neue Schriftleitung der Theologischen Rundschau* — *Neugestaltung des Ungarischen Bibelrates* — *WELTRUNDSCHAU*: *Burgess Carr*: Christliche Teilnahme an der revolutionären Umwandlung (Ansprache an der Schlussfeier des St. Paul's United College in Limuru, Kenya am 26. November 1972.) — *D. Emil Koren*: Die sozialetischen Aufgaben der Kirche (Besprechung des Werkes von Heikki Waris: *Kirkko kansan omanatuntoa*) — *Sándor Szénási*: Reinhold Schneider's Zeugnis vom Frieden — *Sándor Gerő*: Der Glaube und die Kunst der Bogumil-Gemeinschaft — *László Zay*: Kulturelle Chronik — *BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTEN-SCHAU*: *Dr. Gyula Groó*: D. Dr. Tibor Bartha: Wort — Kirche — Volk (Gesammelte Schriften und Ansprachen) — *D. Dr. Mihály Bucsay*: Neues Testament und Geschichte. Historisches Geschehen und Deutung im Neuen Testament. Oscar Cullmann zum 70. Geburtstag — *Imre Veöreös*: Imre Madách: Die Tragödie des Menschen (Besprechung der Prachtausgabe anlässlich des 150. Geburtstages des Verfassers) — *Zsuzsánna Pávich*: Die Welt der Bibel (Eine kulturgeschichtliche Vortragsreihe des Ungarischen Rundfunks als Bucherschienen) — *sarf*: Gervers-Veronika Molnár: Die Rotunden des mittelalterlichen Ungarns — *János Nagy*: Tagebuch einer Seele (Tagebuch von Papst Johannes XXIII.) — *János Csohány*: László Castiglione: Grosse Persönlichkeiten im Altertum — *János Csohány*: Lajos Sági: Die Siedlungs- und Baugeschichte von Debrecen — *Bertalan Tamás*: Domokos Vargha: Chronik der Heranwachsenden.

#### CONTENTS OF NOS 1—2, 1973

*Farewell to Imre Kádár* (Funeral Sermons by Bishops D. Dr. Tibor Bartha and Dr. Lajos Bakos; Commemoration at the Assembly of the Ecumenical Council of Churches in Hungary by Bishop D. Dr. Ernő Ottlyk) — *In Memoriam Miklós Pálffy* (Funeral Sermon by Bishop D. Zoltán Káldy; Commemoration at the Assembly of the Ecumenical Council of Churches in Hungary by Bishop István Szamosközi) — *Tibor Bartha, an Honorary Doctor of the Lutheran Theological Academy*. *Dr. József Vámos*: Laudatio — *Dr. Tibor Bartha*: The Ecclesiological Background of Christian Service (Inaugural Lecture) — *D. Zoltán Káldy*: Congratulations — *Ecumenical Cooperation between the Reformed Church and the Council of Free Churches in the Training of Ministers*: Sándor Palotay Elected Honorary Professor of the College in Debrecen: — *Sándor Palotay*: Inaugural Lecture — *Orthodox-Reformed Dialogue*: *Dr. Tibor Bartha*: For the Fuller Understanding of Christ's Ministry (Opening Address) — *Metropolitan Nicodim*: Tradition and Up-to-dateness — *Dr. James I. McCord*: Worship in the Reformed Churches — *The Ecumenical Council of Churches in Hungary Reorganized*: The New Statutes of the Ecumenical Council — The New Statutes of the Periodical *Theological Review* — The New Statutes of the Hungarian Bible Council — The New Editorial Board of the *Theological Review* — The Hungarian Bible Council Reorganized — *WORLD REVIEW*: *Burgess Carr*: Christian Participation in Revolutionary Changes (Address Delivered at the Commencement of St. Paul's United College in Limuru, Kenya, on November 26, 1972) — *D. Emil Koren*: The Social Ethical Tasks of the Church (Review of the Book „Kirkko kansan omanatuntoa” by Heikki Waris) — *Sándor Szénási*: Reinhold Schneider's Testimony to Peace — *Sándor Gerő*: The Faith and Art of the Sect of Bogumils — *László Zay*: Cultural Chronicle — *REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS*: *Dr. Gyula Groó*: *Dr. Tibor Bartha*: Word — Church — People (Collected Articles and Addresses) — *Mihály Bucsay*: Neues Testament und Geschichte. Historisches Geschehen und Deutung im Neuen Testament. Oscar Cullmann zum 70. Geburtstag — *Imre Veöreös*: Imre Madách: The Tragedy of Man (Review of the Special Edition at the 150th Anniversary of the Author's Birth) — *Zsuzsánna Pávich*: The World of the Bible (A Series of Historicocultural Lectures in Book Form) — *sarf*: Gervers-Veronika Molnár: The Rotundas of Medieval Hungary — *János Nagy*: The Diary of a Soul (The Diary of Pope John XXIII) — *János Csohány*: László Castiglione: The Great Men of Antiquity — *János Csohány*: Lajos Sági: Settlement and Construction History of Debrecen — *Bertalan Tamás*: Domokos Vargha: Chronicle of Adolescents.

# A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI

## AZ 1973. ÉV ELSŐ FELEBEN

|  |          |
|--|----------|
| KIS CSALÁDI BIBLIA fekete grabolin-kötésben 13,5×20,5×3 cm   | 130,— Ft |
| ÖRÖKELETNEK BESZÉDE ( <i>Beliczay Angéla</i> ). Az új bibliafordítás szövegének felhasználásával a bibliai történetek rövidített anyaga. 106 művészi illusztrációval e. v. kötésben fóliázott védőborítóval 268 old. | 73,— Ft  |
| HEIDELBERGI KÁTÉ. A reformáció korában megfogalmazott hitvallás legújabb kiadása 92 old. füzve   | 6,50 Ft  |
| HISZEM ÉS VALLOM ( <i>Bakos Lajos dr.</i> ) A Heidelbergi Káté alapján mondja el e könyv hitünk igazságait 256 old. füzve  | 65,— Ft  |
| AKARJUK — ÍGÉRJÜK ( <i>Szamosközi István</i> ) A keresztségről szülőknek, keresztszülőknek, minden hívőnek szól a népszerű könyv 2. kiadása e. v. kötés színes borítóval 50 old.                                     | 13,— Ft  |
| CSENDES PERCEK. MÁTÉ EVANG. ( <i>Victor János dr.</i> ) Az örökkévaló Igét szolgálják a szerző ma is időszerű elmélkedései Grabolin kötésben 192-old.  | 39,— Ft  |
| A SIONNAK HEGYÉN ( <i>Muraközy Gyula</i> ) (5. változatlan kiadás) e. v. kötés 212 old.  | 30,— Ft  |
| TEMPLOMABLAK. Költők bizonyágtétele Istenről és az Ő nagyságos dolgairól, verses antológia, 200 vers és műfordítás, kb. 160 old., kartonkötésben, színes fóliázott borítóval. (nyomdában)                            |          |
| ZSEBÉNEKESKÖNYV 14,5×7×1,5 cm puha műbőr-kötésben  | 42,— Ft  |

### Konfirmációi ajándéknak is alkalmas könyveink:

|   |          |
|---|----------|
| BIBLIA 93,— Ft, ÚJSZÖVETSÉG 40,— Ft, ÉNEKESKÖNYVEK (51,—, 55,—, 62,—, 70,— Ft)                                      |          |
| IGE, EGYHÁZ, NÉP I. II. ( <i>Dr. Bartha Tibor</i> ) 506 old. e. v. színes borítóval                                 | 208,— Ft |
| DICSÉRJÉTEK AZ URAT! ( <i>Dr. Cs. Tóth Kálmán</i> ) 264 old. e. v. színes borítóval                                 | 87,— Ft  |
| HITÜNK HŐSEI ( <i>Bottyán János</i> ) 240 old. e. v.  | 56,— Ft  |
| ISTENES ÉNEKEK, versek ( <i>Bódás János</i> ) 134 old. e. v. színes borítóval                                       | 33,— Ft  |
| EGYHÁZUNK SZERETETSZOLGÁLATA ( <i>Juhász Zsófia</i> ) 50 old. fz.   | 14,50 Ft |
| ÖRÖKSÉGÜNK ÉS FELADATUNK (I. rész 25 év a szocialista társadalomban, II. rész Zsinati Tanítás) kartonkötés 132 old. | 38,— Ft  |
| KERESZTYÉNI TANÍTÁSOK ÉS IMÁDSÁGOK ( <i>Szikszay Gy.</i> ) e. v. 524 old.   | 130,— Ft |
| VIGASZTALÓ SZÓ ( <i>Szilhádi S.</i> ) e. v. 112. old. műbőr-kötés   | 30,— Ft  |

### Konfirmációi emléklapok

„hajós” 3,40,—, „virágos” 3,40,—, „címeres” 3,40,—, „bárányos” 4,—,  
„Utolsó vacsora” 4,— Ft.

A Református Sajtóosztály címe: 1440 Budapest, Abonyi u. 21.  
Telefon: 227-870, 227-878, 227-879

# THEOLOGIAI SZEMLE

## TARTALOM

### TANULMÁNYOK

MAKKAI LÁSZLÓ  
Mélius Juhász Péter, Magyarország Kálvinja (65)

DR. FABINY TIBOR  
Eretnektörvénnyel a reformáció ellen (73)

GACSÁLYI GÁBOR  
Egyház a szabadságharcban (77)

HEGEDŰS LORÁNT  
Kálvin újraértékelése a mai katolikus ekklesiológiában (82)

BOLYKI JÁNOS  
Kopernikusz tudománytörténeti és teológiai jelentősége (87)

### HAZAI ÖKUMENIKUS ESEMÉNYEK

REFORMÁTUS—EVANGÉLIKUS ALKALMI KÖZÖS BIZOTTSÁG  
Allásfoglalás és szövegjavaslat a Leuenbergi Konkordia szövegtervezettel  
kapcsolatban (90)

D. DR. WILHELM DANTINE  
A Leuenbergi Konkordia értelme és szerepe (91)

### VILÁGSZEMLE

DR. VARGA IMRE  
Emberi együvé tartozás és a mi feladataink (96)

DR. KOCSIS ELEMÉR  
A fejlődés feltételei (101)

FUKÓ DEZSŐ  
A világ üdve ma — Világmissziói konferencia Bangkokban (104)

DR. BERKI FERIZ  
Orthodox teológiai szimpozium (107)

HÉZSER GÁBOR  
Egyház és hatalom — A Francia Protestáns Szövetség tanulmányáról (111)

NAGY TIBOR  
Knox János ünneplése (114)

DR. BOROSS GEZA  
A szószéktől a hallgatóig — Wuppertali beszámoló (116)

### KULTURÁLIS KRÓNIKA

ZAY LÁSZLÓ  
Önismeret — felelősség — küldetés (119)

### KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

IFJ. TARR KÁLMÁN  
Gerhard Bassarak (Hrsg.): Békekutatás és békeharc (122)

BUCSAY MIHALY  
Eduard és Maria Winter: Index-per az 1850-es években (127)

TENKE SÁNDOR  
Vittorio Lanternari: Gyarmatosítás és vallási szabadságmozgalmak (128)

DOBÓ LÁSZLÓ  
Dobos László: Az apák felelőssége a nevelésben (128)

# THEOLOGIAI SZEMLE

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának folyóirata

1973. március—április

Szerkesztőbizottság:

D. Dr. Bartha Tibor szerkesztőbizottsági elnök, D. Dr. Káldy Zoltán, Szamosközi István, Dr. Bakos Lajos, Ráski Sándor, D. Dr. Otályk Ernő, Palotay Sándor, Laczkovszki János, Hecker Adám, Dr. Berki Feriz, Dr. Pröhle Károly.

Felelős szerkesztő: Dr. Pröhle Károly

Társszerkesztők: D. Dr. Pákozdy László Márton, Palotay Sándor, Dr. Tóth Károly

Szerkesztőségi titkárok: Komlós Attila, Kovách Attila, ifj. Tarr Kálmán

Terjeszti: a Magyar Posta

A kéziratokat kérjük az Ökumenikus Tanács címére: 1054 Budapest, Szabadság tér 2. I.

Kiadóhivatal: a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Sajtóosztálya, 1146 Budapest, Abonyi u. 21.

Előfizetési díj egy évre 180,—, félévre 90,— Ft. Kettős szám ára: 35,— Ft.

73.2672/2-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

## A szerkesztő megjegyzései

AZ ÖKUMENIKUS ÉRDEKLŐDÉS homlokterébe — legalábbis Európában — rövid időre a Leuenbergi Konkordia ügye került. Hosszú tanácskozás után 1971 szeptemberében készült egy szöveg, amellyel kapcsolatban remélték, megszüntethető lesz az az ökumenikus anomális, hogy sokfelé jogilag és gyakorlatilag még mindig lehetetlen a reformáció egyházai között a szószékcsere és a közös úrvacsorázás. A széles tetszésnyilvánítás mellett, amely a Leuenbergi Konkordia célkitűzésének szól, legalább olyan széles körű volt, sokszor párhuzamosan, a bíráló is, amely módosítást követel szövegezésben és tartalomban egyaránt. Ezért kitöltött az elfogadás határideje, amelyet 1972 őszére terveztek és helyette újra egybehívták a bizottságot 1973 március közepére, hogy megvitassa a hozzászólásokat és elkészítse a reménység szerint most már végleges szöveget.

TEOLÓGIAI SZAKÉRTŐINK kénytelenek voltak megállapítani azt a tényt, hogy a Leuenbergi Konkordia célkitűzése nálunk már évszázadok óta megvalósult: a szószékcsere és a közös úrvacsora nemcsak elvileg lehetséges, hanem gyakorlattá is vált. Ugyanakkor azt is meg kellett állapítanunk, hogy ezt az egyházközösséget az evangélium azonos értelmezése alapján lehetségesnek tartjuk és gyakoroljuk, annak ellenére, hogy egyházaink között, sőt egyházainkon belül is kisebb-nagyobb teológiai eltéréseket és különbségeket hordozunk olyan kérdésekben, amelyekre nézve a Leuenbergi Konkordia tervezett szövege egyeztető formulával szeretné megállapítani a konszenzust. Ezzel szemben annak a meggyőződésünknek adtunk kifejezést, hogy az egyházközösséghez elég az egyetértés, amely egyházaink között az evangélium értelmezésében már megvan, és emellett elviselhetők azok a különbségek, amelyek egyes pontokon, pl. az úrvacsora értelmezésében vagy a predestinációról szóló tanításban kétségtelenül fennállnak. Ebből folyt az a gyakorlati állásfoglalásunk, hogy javasoltuk mindazoknak a szövegrészeknek a kihagyását, amelyek ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak, mivel azok a Konkordia elfogadásának a lehetőségét nem növelik, hanem inkább csökkentenék.

MÉG NEM MÉRHETŐ LE a magyar hozzászólás fogadtatása, és az újonnan fogalmazott szöveghez való

viszonyunk kérdése, mert a tanácskozás lapzártakor még folyik. Annyi azonban bizonyos, hogy a Leuenbergi Konkordia célkitűzését a reformáció egyházai között a szószékcsere és az úrvacsorai közösség megvalósítását helyeseljük, és ezért időszerűnek tartjuk az ún. Nagygeresdi Egyezmény megkötését, amelyre D. Dr. Bartha Tibor püspök D. Dr. Káldy Zoltán püspökkel való egyetértésben díszdoktorrá avatása alkalmával az Evangélikus Teológiai Akadémián tartott beszédében javaslatot tett (Theol. Szemle 1973/1—2, 6). A Leuenbergi Konkordia elemzésére és az ún. Nagygeresdi Egyezmény előkészítésére természetesen még visszatérünk.

A HAZAI KÖZÉLET március—április havi eseménynaptára szerint egyfelől olyan történeti emléknapokra kell gondolnunk, mint március 15., március 21. és április 4., másfelől olyan fontos események történnek, mint az országgyűlés tavaszi időszaka és az április 15-i tanácstagválasztás. Ez a párhuzamba állítás élesen világítja meg azt a tényt, hogy az a nép, amely 1848. március 15-én a szabadság követelésével lépett a világ elé, 1945. április 4-én valóban felszabadult és új alkotmányt adott magának, most már kezébe vette és kezében tartja sorsa intézését. Ez jut kifejezésre a parlamenti ülésen és a tanácsválasztásokon.

EGYETLEN PONTON világítjuk meg közéleti felelősségünket, amely egyrészt a demokratikus jogok ki szélesítéséből, másrészt az evangélium szolgálatából következik. Emlékeztetni szeretnék arra, hogy Fock Jenő miniszterelnöki beszámolójában a parlamentben nyomatékosan szolt a népszaporulat kérdéséről. Idézünk néhány mondatot: „Tudjuk, hogy a közszellem és közfelfogáson is változtatni kell. A szocialista társadalom minden területen azoknak ad előnyt, megbecsülést, akik a társadalom jövőjének alakításáért felelősséget éreznek, és annak érdekében gondokat is vállalnak magukra.” „Nem szabad eltűnnünk, hogy hátrányos helyzetbe kerüljenek a szülő nők és a gyermekgondozási segélyt igénybe vevő asszonyok.” „Szemléltváltozásra és más intézkedésekre is van szükség.” „Kötelességünk, hogy az anyák és a nők egészségét sokkal jobban védjük. Mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy az új nemzedék erős és egészséges legyen.” A felszólalásokra adott válaszában pe-

## Mélius Juhász Péter, Magyarország Kálvinja

1572. december 15-én halt meg *Horhi Juhász* Péter, vagy ahogyan magát görögösített humanista néven nevezte, *Mélius* Péter, a tiszántúli „helvét hitvallású” reformátusok püspöke, debreceni prédikátor. A reformációnak Kálvinhoz, Bullingerhez, Bézához fűződő svájci irányzata főként az ő rövid, de eredményes munkálkodása révén gyökerezett meg a magyar földön s vált akkor, a katolikus ellenreformáció megindulása előtt, a magyar nép többségének vallásává, gondolkozásának tartós alakítójává.

Mélius alakja nagyon is *ellentmondásosan* él a magyar történelmi köztudatban. Egyik oldalon „magyar Kálvinnak” emlegetik. Ezt joggal cáfolják azzal, hogy teológiai és társadalmi gondolkozását Kálvin hatása csak színezte, s alapvető kérdésekben más reformátorok után tájékozódott, vagy éppen magyar hagyományokból és adottságokból indult ki. Másik oldalon viszont a hazai reformációs lendületét visszafogó, a feudalizmussal megalkuvó, egyházában demokratizmus helyett zsarnokságot, merev dogmatizmust meghonosító „Péter pápának” mondják. Ezt az utóbbi képet antitrinitárius ellenfelei hagyományozták ránk.

### A civisek püspöke

Milyen is volt hát valójában a hiteles történeti források tükrében a XVI. századi Debrecen, és ki volt valójában püspöke, Mélius?

Debrecen akkoriban az „aranylábú városnak” emlegették. A XVI. század „árforradalmában”, mikor a mezőgazdasági termékek árai öt-hatszorosán emelkedtek, s az iparcikkek és a bérek ára ettől messze elmaradt, a marhatenyésztéssel foglalkozó debreceni „civisek” (mezővárosi parasztpolgárok) jó üzleteket kötöttek ezerszámra Bécsbe és Velencébe hajtott ökreikkel. A hazahozott pénz felvirágoztatta a debreceni kézművesiséget, s a környékbeli falvak népe is a városba tödült bér munkát keresni. Debrecen az ország legnépesebb, tízezernél több lakost számláló városa lett, míg a nála rangosabb szabad királyi városoknak feleannyi lakossága sem igen volt. Pedig nagy különbség volt a szabad királyi város és a mezőváros közt. Az előbbi csak a királytól függött, az utóbbinak nemesi földesura volt, s hiába nevezte magát büszkén „civis”-nek, polgárnak a debreceni ember, bizony csak jobbágnak számított. Több pénze volt, mint nem egy főnemesnek, kevesebb joga, mint a parasztmódra kétkézi munkára szorult „bocskoros” nemesnek: ebben az ellentmondásos helyzetben a debreceni „civis” egyszerre próbált simulni a feudális uralkodóosztályhoz és védekezni vele szemben.

A reformáció kiegyenesítette a debreceni derekakat. „Mire hát, hogy pórfi pandúr neve a szegénynek tielőtetek, kegyetlen urak, nemesek? Isten előtt a szegény olyan becses, mint te, s még jobb, ha ő körösztén, s te hitetlen vagy!”<sup>1</sup> — ezt hirdette Mélius a debrecenieknek, s még többet. Azt is, hogy Isten a reformáció nagy művét rájuk és nem az urakra bízta: „Nosza ti is szegény pórok, rontsátok az ördögöt, az Baál (a bálványozás) házáat, templomát, oltárát, minden szerszámát, mert látjátok, hogy az hitetlen urak nem mívelik!” S

ha „mívelik” is, azaz csatlakoznak is a reformációhoz, abban sincs köszönet: „Ti fejedelmek... ti telhetetlen fősvények, epikureusok! Hasatok istenetek, hasatokra cifrára, játéokra tobzódásra költitek az Isten jószágait... Az egyház szőlejét, jövedelmét elveszed; oskolát, tanítókat abból nem tartasz, a szentírás nyomtatására, az Isten tisztességére Istennek Istenéből nem adsz!”<sup>2</sup> A „fejedelmek” alatt Mélius — a köznépet jelentő „községgel” szembeállítva — a királyt, a főpapot, főurakat, nemeseket, általában az uralkodóosztályt érti. Leleplezi az okot, hogy miért álltak a reformáció mellé: így teheték rá a kezüket az egyházi birtokra.

A debreceni „civisnek” emberi méltóságot, függetlenségi öntudatot hozott a reformációnak az a tanítása, hogy az ember papi közvetítés nélkül maga munkálhatja üdvösségét, s az a gyakorlata, hogy a „község” maga választja meg azt a prédikátort, akire hallgatni akar. Mélius joggal tett különbséget a „község” és a „fejedelmek” reformációs buzgósága közt. Debrecen meghozta a maga áldozatát. 1561-ben *Huszár* Gál vezetésével nyomdát állított, mely 400 éven át — egyedüliként az országban — folyamatosan működött, s a városi iskolákból alakult ki a híres debreceni kollégium, amelyet sokáig ugyancsak a város tartott fenn.

Pedig az a Mélius, akinek szavára Debrecen így válasszolt, nem is volt debreceni, sőt — ritka kivételként a magyar reformátorok közt — nemesi származással büszkélkedhetett. Kis nemesi birtokot, főleg pedig befolyásos rokonságot is mondhatott a magáénak, élhetne volna tehát a katonáskodó nemes életét valamelyik nagyúr udvarában. Minden jel arra mutat, hogy így is kezdte. Rokonával, a vitéz törökverő kapitánnyá lett *Tengöldi Bornemissza* Jánossal együtt az *Enyingi Török* főúri család szolgálatában állt, s talán katonai pályára készült. Mintha erre emlékezett volna, mikor meleg rokonszenvvel így írt a haza védelmezőiről: „Atyámfiai, magyar vitézek, az végekben kik laktok, akik sok vitézséget miélték, Isten nem felejtí a ti vitézségeket, mert ú tött titeket vitézekké. Noha e világ friss, tobzódó és háládatlan népénél olcsók vagytok.”<sup>3</sup> Újabb szemrehányás a végváriak zsoldját meg nem adó hatalmasok felé!

Mi indította Méliust, hogy a kard helyett a tollat válassza, nem tudjuk. Nem lehetetlen, hogy betegsége. A középkor „szent betegségében”, epilepsziában szenvedett. Debrecenbe kerülése előtti életéről alig maradt fenn adat. Valamikor 1535 körül született a Somogy megyei *Horhiban*, 1552 után a tolnai iskolában tanulta nagyírú reformátor, *Szegedi Kis* István keze alatt, 1556 őszétől 1557 tavaszáig Wittenbergben hallgatta „Németország tanítómesterét”, *Melanchont* és más *lutheránus* professzorokat. 1558-ban egyszerre csak meggyőződéses *helvét* hitvallású reformátorként tűnik fel Debrecenben, ahová a város *lutheránus* földesura, *Enyingi Török* János hívta meg, elfogadtatva őt a várossal (az énekszerző *Szegedi* Gergely mellé) másodlelkésznek.

Debrecen népe akkor már néhány éve *helvét* hitvallású prédikátorokra hallgatott, a lutheri irányzat azonban még erős volt, a római katolicizmusnak sem hiányoztak a hívei, sőt már a szentháromságtagadó (később unitáriusnak nevezett) tanok hirdetői is megjelen-

tek. Mélius katonás harcikedvvel, lobogó lelkesedéssel vágott bele a problémák sűrűjébe. Karddal nam harcolhatott, de szava, tolla éles kard volt. Nem egészen másfél évtizedes debreceni működése során 48 nyomtatót könyve jelent meg s egy tucatnyi kéziratban maradt. Hitvallás, káté, bibliafordítás, hitvita, imádság, prédikáció, ének, agenda, törvénykönyv, sőt egy orvosi fűvészkönyv is került ki a keze alól. Szervezett, agitált, vitatkozott, egyik zsinatról a másikra utazott s valóság-gal elégett a lázas tevékenységben. Még nem volt negyven éves mikor meghalt s huszonöténel is alig több, amikor sok idősebbet és tekintélyesebbet mellőzve, püspökké választották lenyűgöző egyénisége által elragadótt prédikátortársai.<sup>4</sup>

## A Törvény teológusa

Melius sohasem fejtette ki teológiai nézeteit olyan rendszeres formában, mint *Kálvin* az *Institutio*-ban vagy *Szegedi Kis István* a *Loci communes*-ben. Nem tudós —, hanem *profétaalkat* volt. „Trombita, kiáltó szó vagyok; nem magamtul, de Istenéből szólok” — vallotta magáról egy levelében.<sup>5</sup> Egyik méltatója találoán „frontteológusnak” nevezi, mert teológiája polemikus beállításban van kiélezve a római katolicizmus, a lutheranizmus és az antitrinitarizmus irányában<sup>6</sup> Támad és támadásokra válaszol; arról beszél, ami éppen aktuális az adott harci helyzetben, és abból is azt hangsúlyozza, amiről meg kell győzni az ellenfelet vagy az ingadozókat. Így azután alkalmi megnyilatkozásokból, részletkérdések taglalásaiból, néha éppen bibliafordításainak glosszáiból kell rekonstruálni teológiai gondolkozását, amit az is megnehezít, hogy műveit nagy sietséggel írta vagy talán sokszor diktálta, mert majd mindegyikben megérződik az élő szó sodrása s egybe parttalansága is. Ritkán érhetett rá, hogy egy-egy fogalmazványát utólag átnézze, kicsiszolja, a következetlenségeket, gondolatlőrészeket, önisméltéseket kiküszöbölje. Stílusa ezért gyakran darabos, nehézkes, viszont mindig eleven, sőt vulkanikus.

Nem csoda hát, hogy mindazok, akik teológiai rendszert kerestek sokszínű sokműfajú életművében, nehezen tudtak belenyugodni abba, hogy nem sorolhatták őt egyértelműleg a helvét irányzatnak ehhez vagy ahhoz az ismert variánsához, s többnyire meg kellett elégedniük olyan negatív megállapításokkal, hogy ebben Melancthonra, abban Bullingerre, amabban meg *Kálvinra* emlékeztek, de egyiket sem követi szorosan. Szó szerinti átvételeket (amilyenek e korszak teológusai közt oly sűrűn előfordulnak) alig lehet nála találni, legfeljebb kifejezéseket, motívumokat, de ezek is egyéni szint, ízt kapnak az ő szövegezeiseiben.<sup>7</sup>

Leginkább még *Szegedi Kis István* hatását tételezték fel nála döntőnek (ami nem is volna meglepő, hiszen tanára volt), de mióta tudjuk, hogy *Szegedi Loci communes*-e nem eredeti alkotás, hanem a helvét irányú teológusok mesterien válogatott és szerkesztett antológiája, azóta még kevésbé sikerülhet biztosan megragadni, hogy Melius tulajdonképpen honnan és milyen közvetítéssel vette ezt vagy amazt a nézetét. Szegeditől sokmindent tanulhatott, de éppen a legfőbb vitakérdésekben való egyértelmű állásfoglalást nem, hiszen pl. az úrvacsoratanban *Szegedi* saját állásfoglalás nélkül egymás mellett ismerteti Bullinger „in promissione per fidem” és *Kálvin* „unio mystica cum Christo” felfogását. Melius az előbbinél többet, az utóbbinál kevesebbet mond. Egykorú bizonyosságunk van arról, hogy Melius, még Debrecenbe menetele, azaz 1558 előtt, az orthodox lutheránus Brenz úrvacsoratanát osztotta s ettől éppen *Szegedi* térítette el, de végül is

ez sem mond sokat, mert tudjuk, hogy Brenz 1559-ig nem tette magáévá a lutheri ubiquitas-tant, hanem olyan nézetet vallott („az úrvacsora ne legyen testi eledel a jóllakásra, hanem lelki eledel lelki javak elnyerésére”), amelyet a lutheránus és a helvét Melius egyaránt elfogadhatott, így azután nem tudhatjuk, hogy mi is volt pontosan az a helvét sajátosság, amiről ebben a kérdésben *Szegedinek* Meliust meg kellett győznie. Az sem valószínű, hogy a kettős predestináció kardinális tételét Melius *Szegedin* keresztül tette volna magáévá, mert a *Loci communes* többnyire supralapsarius változatokat közöl, míg Melius kezdettől végig következetesen kitarított az infralapsarius álláspont mellett. Tovább sorolhatnók még azokat a *Szegedi* művében mintegy felkínált fontos helvét tanításokat (pl. a bullingeri szövetség-theológiát), amelyeket Melius teljesen figyelmen kívül hagyott.<sup>8</sup>

*Szegedi* tehát ha tanítója is volt Meliusnak, nem volt mestere annyiban, hogy nem adott át neki egy zárt, akárcsak főbb tételeiben is lerögzített teológiai rendszert, amelyet a tanítvány követhetett volna, hanem — éppen ellenkezőleg — gazdag választékot nyújtott számára a helvét reformáció gondolatkinéséből. Ebből és közvetlen forrásokból válogatta ki Melius a harchoz és az építéshez a szellemi fegyvereket és téglákat. A válogatásnak azonban volt egy szigorú belső logikája. Nem az alkalmak, a nekiszegezett kérdések diktálták Meliusnak teológiai mondanivalóját, hanem egy szilárdan kialakult koncepció, amely — ha a maga teljességében a mondott okok miatt nehezen ragadható is meg — különböző fogalmazásban minduntalan előbukkan megnyilatkozásaiban. A legújabb kutatás már megállapította, hogy „Mélius teológiája több mint egy évtized során bőséggel papírra vetett műveiben nagy folytonosságot és stabilitást mutat”.<sup>9</sup> Ez a folytonosság és stabilitás elsősorban a nézetek, érvek és képek változó kontextusban való állandó visszatérésében nyilvánkozik, már futó áttekintésben is, de ez a következetesség önmagában még nem árulja el Melius teológiai gondolkodásának központi tételeit és vonalvezetését.

Abból kiindulva, hogy műveinek nagyrésze az antitrinitarizmussal vívott harcban született, teológiájának gerincét eleinte szentháromságtanában vélték megtalálni. „Gondolatvilágának középpontjában a szentháromságtan áll... Ebből érthető az a sajátossága, hogy műveiből a kedély, a belső hitéletre vonatkozó megjegyzések szinte teljesen hiányoznak: úgyszólván támadásokra való feleletekből áll össze, nem pedig belülről épül ki minden tanítása. Ez különbözteti meg nemcsak a Nyugat reformátoraitól, hanem magyar kortársaitól is”.<sup>10</sup> Ez a vélemény azonban inkább az utólagos rendszerezőre magára, mint Meliusra áll, hiszen Melius trinitárius teológiájának rekonstrukciója úgy történt, hogy a kutató különböző művekből válogatta össze és csoportosította egy *feltételezett* trinitárius szerkezetbe Melius mondanivalóit, miközben természetesen mellőzte mindazt, ami ebbe nem illett bele. Nem kétséges persze, hogy Melius trinitárius teológus volt, mint minden helvét reformátor, s ezen belül is következetes és hangsúlyos *chalcedonianus* (ami pl. úrvacsoratanában is erőteljesen kifejezésre jut s többek közt ez is közelíti őt a hasonlóan gondolkozó *Kálvin*-hoz), de nagyon is kétséges, hogy trinitarizmus lett volna az a gerinc, amelyre egész teológiája felfűződött. Kétséges már azért is, mivel utóbb bebizonyosodott, hogy Melius éppen szentháromságtani vitairataiban a legkevésbé eredeti, sőt rendkívül tradicionális, nyugati kortársaihoz képest elavult filozófiai és exegetikai fegyverzetrel küzd, s inkább ógyházi, mint reformátori elveket védelmez.<sup>11</sup>



Talán mindmáig fennmaradt volna Méliusról mint trinitárius teológusról az a vélemény, hogy tradícionalista, szörszálhasogató dogmatikus, hogy a belső hit-életéről nincs mondanivalója s nem ebből, azaz belülről épül ki minden tanítása, ha időközben elő nem kerül két, eddig lappangó írása. Az egyik egy lelkipon- dozó traktátus, hozzáfűzött imádságokkal,<sup>12</sup> a másik egy káté, melyről Mélius a címlapon azt vallja, hogy Kálvin értelmében dolgozta át.<sup>13</sup> Nos, az első meggyő- ző bizonyítéka Mélius mély belső hitéletének és lelki- gondozói buzgóságának; benne a bűnös ember a kárho- zat rémével rátörő kísértővel szemben a kegyelmes Isten szavával biztatja lelkét és szívből jövő, nem egy- szer lírai szépségű fohászokkal könyörög segítségért. A második viszont, a káté, az eddig ismert egyetlen olyan műve Méliusnak, amelyből teológiai gondolkozásának gerince hitelesen megismerhető.

A káté teológiai elemzését *Bucsay Mihály* (fentebb már idézett tanulmányában) elvégezte s ha helyesen meg is jegyzi, hogy ebben a rövid iratban nem foglal- tatik benne Mélius egész teológiai mondanivalója, a lényegét és az egyéni sajátosságokat sikerült belőle ki- hámozni. Sőt többet is. Felfedezte, hogy a kátének eredetileg *lutheri* szellemű gondolatmenetét Mélius a teológiai antropológia és a soteriológia kifejtése után félbeszakítja, s helyett, hogy a 63. kérdésben előrebo- csátott sorrendet (Tízparancsolat, Hiszekegy, Miatyánk, sakramentumok) követné, beiktatja a kettős predestiná- cióról szóló tanítást, majd utána a 123. kérdésben új szerkezetet jelöl ki (Hiszekegy, sakramentumok, Mi- atyánk, Tízparancsolat), mely igen hasonlít a később keletkezett Heidelbergi Káté szerkezetéhez, mindössze azzal a különbséggel, hogy ez utóbbinak a Miatyánk került a végére.

A sorrend átalakítását *Bucsay* jogosan tekinti jelen- tősnek. „Szinte tetten érjük itt gondolkodásában annak a kegyelem-teológiának a hatását, amely a predesti- náció következetes végiggondolása és beiktatása által a kálvini irányba fordul...” s magáévá teszi azt a „be- látást, hogy a parancsolatokról és azok teljesítéséről, a jócselekedetokről mint a keresztyén ember hálaadásá- nak az igaz hit gyümölcszeiként jelentkező megnyilvánulásairól kell szólni” — mondja.<sup>14</sup> *Bucsay* azonban úgy véli, hogy ezek a megfontolások Méliusnak a *káté írása közben* ötlöttek eszébe, s minthogy a szöveget egyidejűleg szedték, nem lett volna gazdaságos vissza- menőleg átjavítani. Kétségtelenül nyers, hevenyészett fogalmazvánnyal állunk szemben, amelyben egyes kér- dések és feleletek kisebb-nagyobb távolságban szösze- rint, feleslegesen ismétlődnek, beigért felsorolások meg- szakadnak, sőt két kérdés az egyébként magyar szöve- gezés közepette minden érthető ok nélkül latinul áll. Az ismétlődéseket és a kihagyásokat lehet sietséggel magyarázni, aligha képzelhető el azonban, hogy egy ilyen sietős munka során, egyik percről a másikra vil- lant volna fel Méliusban az alapvető koncepcionális változtatás szüksége, tegyük fel úgy, hogy egy este Kálvint olvasta s másnap már a kettős predestináció újonnan magáévá tett szellemében folytatta munkáját. Inkább arra kell gondolni, hogy — a káté címét szó- szerint értelmezve — egy régebbi káté kálvini ihletésű átdolgozásával, „emendálásával” van dolgunk. Az sem lehetetlen, hogy Mélius korábban, talán még breznianus korában maga írt egy kátét,<sup>15</sup> amelyet Deberecenben helvét szellemben kezdett átdolgozni, eleinte csak az úrvacsoratan vonatkozásában, később pedig — helvét meggyőződésének elmélyülése során — a kettős pre- destináció és a belőle következő koncepcionális elvek alapján még radikálisabban. Mindenesetre meggondol- koztató, hogy mindkét latin szövegezésű kérdés-felelet jellegzetesen helvét szellemű, egyik az úrvacsorai je-

gyek spirituális értelmezését, a másik a kettős pre- destináció megvilágítását adja. Lehetséges tehát, hogy a káté helvét irányú „emendációját” Mélius először latin- ul fogalmazta meg s magyarra fordítva illesztette be az eredeti kátéba, e két esetben azonban elmulasztotta a fordítást. Az átdolgozás még igen nyers állapotban volt, amikor sietősen nyomdába kellett adnia.

Bármennyire és bármilyen okból félkész munkának kell is a kátét minősítenünk, annyi bizonyos, hogy lé- nyegtelen belső ellentmondásokat leszámítva, teljesen kialakult, következetes helvét koncepciót tükröz, amelybe a kimutatható lutheránus (főleg *Brenz*, *Flacius*, *Osiander*, továbbá a magyar *Dévai*, *Ozorai*, *Batizi* műveiből származó) elemek, motívumok szervesen bele vannak olvasztva. Nem lehet itt célunk *Bucsay* részle- tes elemzését megismételni, csak éppen rámutatunk azokra a sajátosságokra, amelyek Mélius teológiáját elsősorban jellemzik.

A kiindulópont Kálvinnal érintkezik: „Micsoda vagy te?” — hangzik az első kérdés, s egybehangzik az Ins- titutio első kiadásának Isten és magunk ismeretét kí- vánó intonációjával. Mélius annyira komolyan veszi azt a kálvini gondolatot, hogy a teológia Isten és ember viszonyának taglalása, hogy még Kálvinnál is követke- zetesebben (ő ugyanis előbb Isten tulajdonságait ismer- teti s csak azután tér rá az ember teremtésére) nem külön teológiát és bibliai antropológiát, hanem szösze- rint értelemben teológiai antropológiát ad, mikor így felel: „Az Istentől az Isten képére és hasonlatosságára teremtett ember vagyok”, sőt Isten tulajdonságait is tükréből írja le: „Micsoda Istennek képe és hasonla- tossága? Az Isten természet szerént való javainak ve- lünk közlése és reánk ruházása, úgy mint igazság, böl- cesség és ártatlanság.” Az ember teremtésének célját pedig a kálvini istenismeret és istentisztelet mellett ab- ban is látja, „hogy Istennek tükre legyen, akiben Isten az ő javait megmutassa és gyönyörködjek azokban mint saját javaiban... s hogy éljünk a jócselekedetben, amiket Isten készített.” Találón jelöli meg *Bucsay* a kálvini és méliusi felfogás közti különbséget abban, hogy az előbbi Isten dicsőségének középpontba helye- zésével monumentálisabb, a második a teremtmény- ben társként gyönyörködő Istené, személyesebb. Hoz- zá tehetjük: Kálvin teológiai világa Isten és a terem- tés mikrokozmosza, Méliusé Isten és az ember mikro- kozmosza. Az egyiknek távlatai kozmikusak, a másiké szociálisak. Nem véletlen, hogy Mélius már itt megüti azt a hangot, amely a káté vezérfonala és végkihang- zása is lesz: az Isten tiszteletéből következik az ember- társ szolgálata.

„Az ember a bűnnel elvesztette az istenképet és az ördögét öltözte fel” — folytatja Mélius egy Flaciustól vett fogalmazással — „elveszté szabad akaratból... s rabként bűnről bűnre vontatik a Sátántól, csak bűnt tehet”. Ugyancsak Flacius kedvenc hasonlatával élve mondja, hogy a bűnbeesett ember úgyszólván halott, olyan mint a kő, nem tehet magától jót. Ezzel a ha- sonlattal Mélius más műveiben is gyakran él, a követ sárral, tőkével variálva, így tiltakozva mindene syner- gismus ellen, melynek nyomaira még szeretett tanárai, Melancton és Szegedi nézeteiben is okkal-ok nélkül gyanakodott. Az elvesztett istenkép felöltözésének, a megújulásnak kezdete: Isten kegyelme. Kútfeje (kálvi- ni kép!) Krisztus, akitől az Ige és a szent jegyek „csa- tornáján” a Szentlélek által „szüntelenül a lélekhez szállnak Isten javai”, s „a lélek ezeket az ígéletbe ve- tett hit által megfogja” (az ígéletet kézként megfogó hit az első magyar reformátornemzedékhez tartozó *Ozorai* kátéjában is szerepel már s Mélius állandóan használt képe lett). A hitben való megújulásnak ezt a trinitárius képletét a legtömöröbben úgy foglalja ösz-

sze, hogy „Isten kegyelméből Krisztusért a Szentlélek az Ige és hit által” újít meg. Itt derül ki, hogy Melius trinitarizmusa nem csupán dogmatikai tradicionalizmus, hanem annak az összefüggő cselekvési láncnak a belső ökonómiája, amelynek során Isten az embert istenképességébe újraöltözteti.

Ezen a ponton kapcsolódik be a kátéba, s Melius teológiájába is a kettős predestináció, hogy mindent, amit Melius lutheránus korából magával hozott, teljesen új összefüggésbe helyezzen és az újonnan átvett helvét gondolatokkal egyesítsen. A fogalmazás nem kálvini, inkább melanchtoni ihletésűnek látszik: „A választás a teremtés előtt lett, amikor bűn még nem volt, de megvolt már Isten ismeretében... Isten nem választ és nem teremt bűnre... az ember maga választotta saját magát a bűnért, Isten választása pedig csak büntetés örök halállal a bűnért: benne hagyni abban a halálban, amit az ember választott magának.” Nyilvánvalóan infralapsarius felfogása ez a predestinációnak, s a Kálvin által elvetett praesentian és permission alapszik. De a reprobatio mégis annyira hangsúlyos benne („a veszedelemre való választás: Istentől igaz ítélete szerint büntetett örök halállal, harag edényeivé csinálni a bűnösöket az ő bűneikért, hogy Isten haragja hatalma ezekben megtessék”), hogy a kérdés legalaposabb kutatója joggal állapítja meg: „Mélius a Kálvin hatása nélkül is sokkal merészebb a predestináció hirdetésében és következményei levonásában, mint a későbbi Melanchton.”<sup>16</sup> Persze őnála is a predestináció vigasztaló mondanivalója a hangsúlyosabb: a választottat semmi, még tulajdon bűne sem ragadhatja ki a kegyelemből, mely megtermi benne gyümölcsét, a jócselekedeteket: „akik hisznek, jót cselekednek, azok a választottak” (íme, a Béza és tőle Szegedi által képviselt syllogismus practicus halvány jelentkezése Meliusnál!).

Az Apostoli Hitvallás magyarázatát, középpontjában a Szentháromság tanácsvezetésével, ugyanúgy áthatja a predestinációs szemlélet, mint a sakramentumokról szóló tanítást. Az úrvacsoratanban, mint azt már sokszor megállapították, Melius leginkább közeledett Kálvinhoz. „A hívőnek a Krisztussal való egyesülését oly erővel hangsúlyozza, aminővel Kálvinig senki sem a református teológusok közül. A tan kifejtésében Kálvinnek nemcsak alapgondolatait, de egyes jellegzetes kifejezéseit is megtaláljuk nála.”<sup>17</sup> Nem követi azonban Kálvint azon a szerinte veszedelmes úton, hogy a hit szárnyán mennybe emelkedő emberi lélek substantiálisan egyesül Krisztussal, mert ebben a római katolikus transsubstantiationak tett engedelményt látott. Ugyanakkor elhatárolta magát a lutheri ubiquitastantól és a zwingliánus szimbolizmustól is; „Krisztus teste Atyja jobbján van ott fen... Az Isten mintegy csatornán az ígérethez a Szentlélek által aláhozza lelkünkre Krisztus testét-vérét és minden javait... A lélek *hittel* Krisztus testét az *ígérethez* megfogván egyesül Krisztussal; a Szentlélekisten igazsággá, életté csinálja, Krisztus testét, vérét a mi lelkünkben” — mondja a kátéban, ismét jellegzetes trinitárius formulázással. Ez több mint a bullingeri „in promissione per fidem”, de éppen ez a bullingeri formula van beleépítve a többletbe, hogy minden trans- vagy consubstantiális átmagyarázásnak útját állja.

Melius teológiájának legegységibb vonásai azonban nem annyira úrvacsoratanának eredetiségében, hanem sokkal inkább abban, a már említett szerkezeti felépítésben tűnnek ki, hogy a Törvényt a jócselekedetekben való járás szövetnekének és nem csupán a bűnös ember önismereti tükrének tekinti. A Heidelbergi Káté is ezt mondja, mégis mintegy befelé és felfelé fordítja a szemet, mikor nem a Tízparancsolat, hanem a Miatyánk magyarázatával zár. Melius lefelé és kifelé, az ember-

társ felé fordul azzal, hogy a Törvényt és annak betöltését teszi kátéja végére. „Az igazulás cégére és bizonyossága a jócselekedetek” — s ennek eschatológiai hangsúlyt ad azzal, hogy az ítéletkor Isten „ezekért fizet úgy, mint bizonyágtévő jegyekért, mert Krisztus igazságáról tesznek bizonyosságot”.

Abban is közelít Kálvinhoz, hogy az istentisztelet és az emberszolgálatot a hetedik nap megszentelésével kapcsolja egybe. Ezen a napon — mondja Melius — „az Úrnak adjunk helyt magunkban, csak Ő az övével munkálkodjék mibennünk, mi pedig atyafiúi szeretetből a nyomorultakat segítsük”. Az ünnep és a diakonia egységében kereste Kálvin a vita christiana alapját, s Barth Károly is a IV. parancsolatban találta meg a speciális keresztény etika kezdetét. Ebben a teológiai tradícióban külön, kiemelkedő helye van Meliusnak azáltal, hogy teológiája rendszer ugyan, amelynek gerince a kettős predestináció, bordázata a trinitarizmus, de nem zárt, statikus, hanem nyílt, dinamikus rendszer. Sem gondolatilag, sem gyakorlati következményeiben nem záródik le Isten és ember megbékülésével, hanem ez a megbékülés kiindulópontjává lesz nála az ember és a másik ember megbékülésének. A fentebb idézett vélemény, hogy teológiája „nem belülről épül ki”, annyiban igaz, hogy nem koncentrikus körökben épül valamelyik központi fontosságúnak tekintett tan köré, hanem inkább egy üdvtörténeti folyamatot ír le, a jó cselekvésének képességét elvesztő majd visszanyerő ember útját az ítélő és kegyelmező Istennel. Ennek az útnak van egy múltja, az elválasztás, egy jelene, mikor az emberben „a jót Isten kegyelméből a Szentlélek cselekszi hit által Krisztusért” s egy jövője, mikor (a Korintusi levél predestinációsán átfogalmazott szavaival) „Isten leszen minden hívőkben”, mikor már nem hitben, hanem „Krisztus érdemének állat szerint (substantialiter) való bírázásban, saját személyünkben, nemcsak Krisztuséban” töltjük be a törvényt. Addig is, zárja a káté ismét egy trinitárius formulázással, „a szeretet, a jó cselekedet, a jó alamizna Istené, Krisztus érdeme, a Szentlélek munkája, a hit gyümölcse”.

Ha Melius teológiájának specifikumát próbáljuk megjelölni, akkor azt nem a trinitarizmusban, még csak nem is a kettős predestinációban kell keresni. A Törvény teológusa volt ő, s innen származik prófétizmusa is, a Törvény betöltésének szenvedélyes számonkérése.

## A Törvény prófétája

A reformáció a Törvényt, akár mint a megromlott ember tükrét, akár mint a hitben megújult ember cselekvési normáját, nem időtlen általánosságban, hanem a történelem nagy fordulópontján, a feudális társadalom születésének válságos évszázadában hirdette, mint társadalomkritikát, s ezzel a polgári átalakulás útkészítője lett. A helvét reformátorok s köztük Kálvin sem a polgári forradalom ideológiáját akarták kidolgozni, hanem egy változó világban, a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet viszonyai között, helyeslőleg tudomásul véve az elhaló régi helyett a születő újat, az utóbbinak rendjében igyekeztek megtalálni a keresztény ember korszerű szolgálatát. Nem ők találták ki a polgári társadalmat, hanem a társadalmi fejlődés tűzte azt napirendre. De felismerve a változás szükség-szerűségét, és a történelem s az egyház Urának a régit megítélő és az újban kegyelmet ígérő akaratát látva benne, vállalták a lelkek átnevelését a szerintük is igazságosabb polgári társadalom viszonyaihoz.

A reformátorok kritikája nem elsődlegesen a feudális társadalomnak szólt, ez nem is volt az ő dolguk. Az egyházat látták ítélet alá esőnek, azért, mert az gör-

csős merevséggel kötötte magát egy elhaló és haldoklásában a továbbhaladó élet ellen forduló társadalmi rendhez. Mindazt, amivel a középkori egyház a feudális rendet igazolta és mentette, a reformátorok emberi találmánynak, sőt bálványimádásnak bélyegezték. A feudális hierarchiához igazodó papi rend, a pápa parancsuralma, a papuralmat alátámasztó sakramentális mágia (a szentségek ex opere operato üdvözítő ereje) és bűnbocsánatárúsítás: mindez nemcsak az egyéni lelkiismeretet, hanem a társadalmi haladást is gúzsba kötötte. Az érdemszerző jócselekedetek helyett az ingyen kegyelemből való megigazulás hirdetése nemcsak a keresztény embernek a törvény átka alól való megszabadulását, hanem az egyetemes papságot, a papi és „laikus” elem közti szakadék betöltését, a „világi” tevékenységek istentiszteletté való nyilvánítását is jelentette. A reformációtól kezdve vehette fel az üdvösségre való „elhívás” a világi foglalkozás, a „hívás” jelentését, azaz azt az értelmezést, hogy a rábízott társadalmi tevékenységben hűségesen eljáró ember Isten megbízását teljesíti.

A történelemnek a feudális társadalom felett meghirdetett ítéletét a reformátorok a hivatáshoz hűtlen, az Istent helytelenül tisztelő és az embert rosszul szolgáló egyház ítéletének fogták fel. Ezért mindaz, amit a társadalom felé mondtak, az egyház önkritikájának következménye volt: az egyház (és rajta keresztül a társadalom) testvérek gyülekezetéből urak és szolgák, dologtalanok és dolgozók egymással szembe forduló osztályaira szakadt szét, állítsuk hát helyre a testvériséget az egyházban, hogy helyreálljon az a megromlott egyház által megromlott társadalomban is. Nem a „tökéletes egyháznak” a „bűnös világgal” szemben érzett lenéző gögje, hanem az egyháznak Ura parancsaival szemben tanúsított hűtlensége miatti bűnbánata és a „világért” érzett felelőssége vezette a helvét reformátorokat, hogy kimondjanak olyan érveket, amelyek később, szekularizálódott fogalmazásban, a polgári forradalom jelszavaivá váltak.

A régebbi magyar történetírás — elhamarkodott általánosítással — a magyarországi helvét reformáció társadalmi-politikai hatását azonosította a kálvinizmus nyugat-európai történelemformáló szerepével, s ezzel nemcsak a magyar református nemességnek vallásszabadsága és politikai kiváltságai védelmében vívott harcait színezte át demokratikus mozgalmakká, hanem a helvét irányzat magyar hirdetőit is „kálvinistákká” léptette elő. Ez nyilvánvaló túlzás volt, hiszen a XVI. századi Magyarországon a feudalizmus felbomlása koránt sem volt még annyira előrehaladott, s a polgári átalakulás társadalmi erői sem voltak annyira átütőképesekek, mint az egykori Nyugat-Európában. Hollandiában és Angliában a polgári forradalom volt már napirenden, Kelet-Európában csak annak távoli előkészítése. Aratás helyett magvetés, rendszerváltozás helyett reformok: ennyit lehet joggal elvárni a XVI. századi magyar reformátoroktól. Az egyik túlzást azonban a másik követte. A református egyháztörténetírás a legmagasabb tudományos színvonalra emelő Révész Imre hüperkritikává növesztett önkritikával rombolta szét ezeket az illúziókat s megtagadta a XVI. századi magyarországi helvét reformátoroktól a társadalmi-politikai haladás polgárius vonásait, különösen a kálvini egyházkormányzati, politikai ellenállási és gazdasági elvekhez való kapcsolódásukat.<sup>18</sup>

A fentiekben láttuk, hogy Melius teológiája, anélkül, hogy Kálvin gondolatrendszeréhez alkalmazkodott volna, egészen más utakon közelebb jutott hozzá, mint számos nyugat-európai reformátor kortárs. Vajon ezzel a teológiai radikalizmussal valóban a társadalmi-politikai gondolkodás viszonylagos elmaradása párosult?

Melius kiélezett helvét teológiája mintegy légüres térben keletkezett volna s nem az élet kiélezett kérdéseire adott kiélezett válaszokról van szó? Természetesen különbséget kell tenni a teológiai felismerések és azok társadalmi alkalmazása között. Az előbbieken a gondolkodás logikája, az előbbrejárók szellemi hatása messzebbre hajthat, mint a társadalmi-politikai kérdésekben, amelyeknek megítélésében a közvetlen környezet visszafogó hatása inkább érvényesül. A helyes mérce csak az lehet, hogy a teológus társadalomkritikáját és politikai nézeteit saját társadalmi fejlődési fokához és irányához mérjük, s ahhoz képest értékeljük.

A XVI. század magyarországi társadalmi, akárcsak a németországi, egy nagy parasztháború leveretésének következményeit szenvedte. 1514-ben Dózsa György vezetésével országos parasztmozgalom bontakozott ki a feudális földesúri réteg felszámolásának, szabad kisbirtokosok osztálytalan monarchiájának utópisztikus célkitűzésével. Az arisztokrácia és a nemesség (aristocracy and gentry), félbeszakítva hatalmi vizályukat, egyesült erővel levertek a parasztokat, s a nemesi párt vezére, a tudós jogász Werbőczy évszázadokra szóló érvénnyel kodifikálta törvénykönyvében a parasztságnak földesúrhoz való kötését és szabad földbirtoklási jogának eltörlését. 1514-et 1526, a török invázió, a királynak a mohácsi vesztes csatában történt halála, a meghasonlott arisztokrácia és nemesség kettős királyválasztása követte. Az ország előbb egy nyugati, a Habsburgok, és egy keleti, nemzeti dinasztia uralma alatt álló királyságra (ez utóbbiból lett 1571 után az erdélyi fejedelemség), majd 1541-ben, Buda és a déli területek török megszállásával, három részre szakadt. A belső határok mentén a három hatalom úgyszólván minden napos háborúja folyt százötven évig. A parasztság elnyomtatása, az uralkodó osztály belső meghasonlása és a háborús állapot anarchikus viszonyokat teremtett. Debrecen a három országrész összeszögeelésénél feküdt, kitéve három ellenség állandó nyomorgatásának. A törvénytelenység uralma kihívta maga ellen a Törvény debreceni teológusának, Meliusnak profétai kritikáját.

Semmi meglepő nincsen abban, hogy az összes magyar reformátorainkkal együtt ő is azt vallja: „Lássatok urak, királyok, Isten a bálványozásért rontja, szagatja kétfelé országinkat. Mint most három felé szakadt Magyarországra sok bűnért”.<sup>19</sup>

A bálványozással a középkori egyházat vádolta, a másik főbűnnel, az „eretnekséggel” az antitrinitáriusokat. A lutheri reformációnak, amelyhez nemrég még ő maga is tartozott, a „bálványozással” való megalkuvást hánnya szemére. De mikor az ő hatására lutheránusból helvét irányra tért erdélyi reformátorok, Dávid Ferenc és Heltai Gáspár túlléptek rajta és az antitrinitarizmus-hoz csatlakoztak, szembe fordult velük és elkeseredett vitatkozások során egyenesen „törökösöget” fogott rájuk. Úgy érezte, s ki is mondta, hogy Krisztus istenségének tagadása annak az Izlámnak készít utat a magyar nép lelkébe, amely már amúgy is befurakodott az ország testébe.<sup>20</sup>

Melius számára, mint kortársai számára is, a vallási hovatarozás elválaszthatatlan volt a politikai hovatarozástól. „Az mi nyomorult országunknak romlását, három felé való szakadását” panaszolva abban látja a bajt, hogy Magyarországot „egyfelé az török császár, másfelé az római imperátor, harmadfelé az erdélyi birodalom bírja és kínozza. Látjuk ezt, hogy mind ez két idegen nemzet becstelennül tart, ront, nyúz, fogyat napoként”.<sup>21</sup> Már pedig az egyik „idegen nemzet”, a német „pápista” vagy lutheránus, a másik, a török mohamedán volt, s Erdélyt, a magyar királyság menedékét,

a „törökös” unitarizmus 1570-re János Zsigmond uralkodása alatt már majdnem meghódította. Méliusz debreceni elődje, Kálmáncsehi Márton „magyar vallásnak” propagálta a helvét reformációt. Ha Méliusz nem is tette magáévá, vagy legalábbis sohasem hangoztatta ezt a nézetet, annyi bizonyos, hogy mint magyarnak és mint reformátusnak, egyaránt volt mit tartania az „idegen nemzetektől”.

Semmi sem állt azonban távolabb Méliustól mint az a nemzeti elfogultság, amely a magyarok szenvedéseit kizárólag az „idegen nemzetek” rovására írja. Mikor felsorolja Magyarország romlásának okait, nem is említi a külső ellenségeket, azok csak büntetései szerinte a magyar bűnöknek. A nyolc országvesztő bűn közül három, a bálványozás, az eretnokség és az „igaz tanítók” (a helvét hitvallású reformátorok) megvetése vallási, de a többi öt ársadalmi természetű.<sup>22</sup>

Előljár „Isten és a természet törvényének hátrahagyása az emberi szerzések és rendeletek kedvéért”. Isten törvénye alatt a bibliai tízparancsolatot érti, a természet törvénye alatt azt az antik eredetű s hozzá a skolasztikán és Melanchtonon át jutott elvet, hogy az emberi értelem, amennyiben részesül az isteni értelemben, képes a jónak és rossznak megkülönböztetésére s többek közt arra a felismerésre is, hogy az emberek egyenlőnek születnek s egymás iránt méltányosságra vannak kötelezve. A magyar nemesség által bálványozott Werbőczy „dekrétuma” Melius szerint nem egyezik az isteni és a természeti törvénnyel. „Most így érti imez, amaz: a Decretom így tartja, ez előtt is ország így élt vele. Bezzeg ha az Isten könyvét olvasnátok, elhullott volna a pápa ganéja eddig, és a sok szégségen való kéntelenség, nyúzás, fosztás.”<sup>23</sup> „Most a Werbőczy dekrétoma szól, hallgat az Istené a pad alatt”<sup>24</sup> — kárhóztatja kora bíraskodását, melyet a nyolc főbűn közé sorol: „jobb az igazsága annak, aki hatalmasabb, sok pénze legyen”. Ebből a bűnből úgy kell megtérni, hogy „királyok, hát ti is ítéltetek az Isten és a természet törvényéből, ne szokásból, hamis dekrétomból?”<sup>25</sup> Miért „hamis” Melius szemében Werbőczy törvénye? A parasztság jogtalanná, birtoktalanná nyilvánítása az, amit szemére vet. A Melius által szerkesztett Debreceni Hitvallás nyíltan szembe is szegül ezzel: „Minden embereknek, bármiféle rendű s rangúak legyenek, szabadon hagyja az Írás és megengedi a természet törvénye, hogy tulajdon vagyonnal bírjanak... Munkálkodjanak tulajdon kezökkel. Az ő tulajdon kenyereket egyék.”<sup>26</sup>

A bíraskodás osztályszempontjait, részrehajlását tetézi a törvénytelen két bűne: „a község törvénytelen kínzása és nyúzása, a szegénységnek hamis fortélyal való kifosztása”. Csak úgy zuhog, végeláthatatlan sorokban Melius prédikációiban, bibliamagyarázataiban a vád és a fenyegetés a jobbagynyúzó urakra: „Olvassátok ezt, ti gyilkosok, akik pogány módra a büntelent megöletitek és felakasztatjátok, felfuvalkodott haragokban az szegény pórokat tagoljátok”<sup>27</sup> Máshol: „Nemcsak a tolvajok lopok, de ugyan ti fejedelmek is, ha erővel törvénytelen elveszed jobbagyod marháját. Isten, mint hatalmas tolvajt, megver érte, s még a te tulajdonodat is elveszi érte!”<sup>28</sup> Vagy: „Lássátok ezt, nyúzó, fosztó, kegyetlen urak, akiket Isten elveszt a bűdös és vizes bornak kétszer árán való árulásáért!”<sup>29</sup> Melius nem csalja magát és hallgatóit azzal, hogy a nemzeti egységről szónokolva elfedezze az osztálytársadalom brutális valóságát. Ő a magyar társadalmat az elnyomók és az elnyomottak, a „fejedelmek” és a „község” egymással szembenálló osztályaira tagolódva látja és ítéli meg. Még az uralkodóosztályt is belső meghasonlásban mutatja be, az utolsó főbűnt abban látva, hogy „Júdás módra szeretjük egymást szembe,

de hát megett elaruljuk egymást... Ahol nincs szeretet, egység, hanem hasonlás, gyűlölség — el kell annak az országnak veszni!” A megtérés útja a törvénytesség és a társadalmi igazságosság: „a fejedelem soha többet nem vehet, sem dézsmát, sem adót, sem szolgálatot, sem vámot, sem harmincadot, hanem csak ami Isten szerént és ország szerént végeztetett.”<sup>30</sup>

Az Istentől Istenét, embertől emberét elvevő feudális urak az okai tehát Magyarország romlásának. Az ő megtérésük Istenhez és felebarátaikhoz a szabadulás útja. „Urak példája, akik a községet így tartják, mint egy oktalan barmot. Fiak, hát a jobbagyot jól tartásatok, ha a ti atyátok kínzotta!”<sup>31</sup> „Hát urak, a bűnt, hamiságot, dülást, a szegénység nyúzását, fosztását, a pártolást, részegséget, Isten igéjének megutálását elhánnyátok, mert még az maradékába sem kaphattok a magyar országnak.”<sup>32</sup>

Honnan veszi Melius ezt az urakat ostromozó szent haragot? Ő maga mindig a Szentírásra, konkrét bibliai helyekre hivatkozik, azokat alkalmazza a magyar viszonyokra. A debreceni civis-parasztok prédikátora volt, az ő keserűségüket visszhangozza. Bizonyára nyugati reformátor tanításaitól is tanult társadalomkritikát. De egy régi, hazai hagyományt is folytat, az obszerváns ferencesekét. A XV. század utolsó évtizedében Laskai Osvát ferences gárdián már így prédikált:

„Ő igaz Isten tekints le trónusodról, hogyan herdalják örökségedet! Az igazságot a fejedelmek lábball tiporják, midőn nem fizetnek szolgálidnak, mondván, hogy nem szerződtek velük. Továbbá nem engedik, hogy alattvalóik végrendelkezzenek halálukon javaikról, ahogy nekik tetszik, avagy a rokonok nélkül elhaltak hagyatékát maguknak foglalják le, ami rablás... továbbá gyakori vadászatokat rendeznek, kényszerítve embereiket a részvétele, azok sérelmére is, s még össze is tiporják a szegények szőleit és vetéseit. Kényszerítik alattvalóikat, hogy akarattuk ellenére kössenek házasságot. Továbbá kifosztják, rabságra vetik és esküre kényszerítik azokat, akik mások birtokára akarnak költözni, elvévén így szabadságukat, ami pedig semmiféle aranyon nem vehető meg... Ezen túl súlyos adókkal terhelik alattvalóikat és behajtják azt, ha kell, fogságba vetéssel és kényszerítik őket aratásra, szénakaszalásra, szőlőhegyek leszüretelésére, várakok ásására, falak építésére, mely terhek súlya alatt a fáradságtól és éhségtől nyomorított szegények az Úrhoz kiáltanak bosszúért könyörögve és kiáltásuk el is jut az Úr fülihez, aki Mikeás próféta által mondotta: Halljátok Jákob fejedelmei és Izráel házának vezérei, vajon nem a ti dolgotok-e tudni az ítéletet, kik gyűlölik a jót és imádjátok a gonoszt, kik erőszakkal lenyúzzák a nép bőrét, s még csontjaikról is lerágnak a húst... Ő tehát ti fejedelmek urak, kik a szegények verejtékéből virultok a szegények bőjtjén és éhségén híztok, ha az elkorolt igazságtalanságokkal sem hagytok fel és az elkövetetteket nem teszitek jóvá, az Úr dicsőséges arcát nem láthatjátok meg.”<sup>33</sup>

A magyar mezővárosokban prédikáló Mohács előtti ferencesek és Mohács utáni reformátorok egyaránt híveik sorsára alkalmazzák a Szentírás tanítását. Ugyanaz a társadalmi valóság és bibliai mondanivaló köti őket össze nemzedékeken át. S ha a magyar reformátorok ferencesekből lett első nemzedékére gondolunk, rábukkanunk a XVI. századi magyar reformáció társadalmi mondanivalójának hazai forrására, a Dózsa paraszthatad kísérő obszerváns ferencesek szellemi hagyatékára. Ahol ők abbahagyták, ott folytatja Mélius: a „hitlen, pogány urak” kemény kifejezés először Dózsa táborában hangzott el,<sup>34</sup> hogy azután a reformátorok tovább mondják. Persze, más az, mikor fegyverrel

kezükben uraikra támadó parasztok, s más, mikor szerzetesek, prédikátorok beszélnek így. Történetirodalmunk meglehetősen tanácstalan a ferencesek és a reformátorok társadalomkritikájának értelmezésében. Hol demagógiának bélyegzi, hol forradalomnak értékeli. Nyilván ez is, az is túlzás. Hogy valójában mi rejlik az urak ostromozása mögött, azt csak abból ítélni lehetjük meg, hogy milyen társadalmi kötöttség és milyen társadalmi eszmény diktálta a szemrehányásokat és fenyegetéseket.

Ami az elsőt, a társadalmi kötöttséget illeti, az világos. A ferencesek és a reformátorok túlnyomó többségükben mezővárosi civis-paraszti ivadékok voltak, a jobbágyság felső rétegéhez tartoztak, melyet azonban a XV—XVI. században állandóan fenyegetett a mezővárosi kiváltságok elvesztése és a robotoló falusi jobbágy sorsába való igazás. Dózsa seregében még a vezérkarban küzdöttek, Melius idejében, a nagy marhakereskedelmi konjunktúra idején, növekvő vagyonukat féltve, megpróbálták az uralkodóosztályhoz simulni, nemesi leveleket vásárolni s ugyanakkor védekezni a feudális túlkapások, zsarolások ellen. Ebből következik, hogy szószólójuk, Melius sem a feudális rend felszámolását, a radikális polgári átalakulást követelte, hanem a feudalizmuson belül emberségesebb, méltányosabb viszonyokat.

Az államról és a társadalomról alapjában véve még középkori módon, a fejedelmek, a papok (nála: tanítók) és a parasztok, a „község” három rendjének hierarchiájában gondolkodik. Már a középkor Isten szolgáinak mondta e három rendet s előírta egymásért való felelőségüket. Meliusnál (és általában a reformációban) új azonban a szolgálat jellege és indoklása. Míg a középkor az üdvözítőt papságot helyezte a hierarchia csúcsára és a mindenkinek szolgáló parasztságot az aljára, a reformáció a szolgáltatókat és szolgáltatókat egyenlő rangúaknak tekintette. Mindenki ingyen kegyelemből igazul meg s mindenkinek e kegyelemért hálából kell embertársainak a maga helyén szolgálnia. Ezen az egyetemes reformátori tanításon belül azonban különbség van a lutheri és a helvét felfogás között. Az előbbi az alattvalók feltétlen engedelmisségét, az utóbbi az uralkodók kötelelességeit és jogait hangsúlyozta, Kálvinnál egyenesen a zsarnok uralkodó erőszakos eltávolításának jogát is kimondva. A magyarországi reformáció első szakaszában a lutheri nézetek domináltak. Még Szegedi Kis István is, akinek dogmatikája már helvét szellemű, etikájában lutheri elveket vall: „A keresztyén ember kötelessége, hogy (a hatóságtól) bármilyen jogtalanságot és zaklatást elviseljen... az alkalmazott erőszakkal szemben ne hasonló erőszakkal próbáljon szembeszállni, sőt viseljen el inkább mindent, s ne gondoljon bosszúállásra, hanem a bosszút engedje át az igazságos bírónak” (Loci communes, „A magistratusokról” szülő fejezetben).

Melius már másképpen gondolkodik. Ahol csak a fejedelmek és alattvalók viszonyáról ír (és sokszor ír erről, hitvallásokban, kátéjában, vitairataiban, prédikációiban), mindenütt a hatóságok kötelességeit és hatalmuk törvényes korlátait hangsúlyozza, s csak másodsorban emlegeti az alattvalói engedelmisség kötelezettségét. A feudális közhatalmat nem feltétlennek, hanem a szolgálat feltételéhez kötött, visszaélés esetén elveszthető megbízatásnak tekinti. „A fejedelmek szolgák és a zsoldot, adót, harmincadot, dézsmát azért vészik, hogy szolgáljanak véle Istennek és a községet is oltalmazzák. Hát mint a szolga, ha bért véssen, szolgáljon reá, ha nem szolgál, lopó. Így a fejedelmek, ha nem szolgának a zsoldra, lopók, s megbünteti Isten”.<sup>35</sup> „A királyok és egyéb főnépek ezt a szabadságot hamisan kapartíjják magoknak, ha oly gonoszul cselekednek a

községgel, hogy az ártatlan és engedelmes községnek feleségét, gyermekét és szőlejét el kezdik venni. Mint-hogy a tolvajt a tolvajlásért és a lopót megölik, azonképpen a fejedelmet a hamisságért és kegyetlenségért Isten bünteti”.<sup>36</sup> Nemcsak a jogtalanság, hanem már a kötelesség elmulasztása is vétkekké teszi a fejedelmet: „Szabad-e magistrátusoknak elhanyagolni kötelességeiket? Nem szabad, mert megvan írva: aki nem munkálkodik ne is egyék... És akik béröket elvéve, mint szolgák, nem dolgoznak, azok tolvajok”.<sup>37</sup>

A kálvini reformáció munkaerkölcse és zsarnokellenessége lényegileg benne van ezekben a szavakban, sőt a fejedelem által szolgálat fejében bérként felvett jövedelem emlegetése már a polgári társadalom munkabérből való gondolkozását előlegezi. Aki bért kap az nem tőkés, nem tulajdonos: a fejedelem sem tulajdonosa az államnak, társadalomnak, hanem bérmunkása. Ebben a koncepcióban az alattvalók engedelmissége sem lehet feltétlen. „Mivel tartoznak az alattvalók a hatóságoknak? Tisztelettel, félelemmel, adóval és illetékekkel bérükből és jószágaik jövedelméből; engedelmisséggel, hűséggel az Úr szerint mindenkiben... de ha valamit a természeti törvény avagy az Isten dicsősége és törvénye ellen parancsol, abban a hatóságoknak sem kell engedelmeskedni”.<sup>38</sup>

Persze a lutheri felfogás is előírja, hogy „lelkiekben”, vallási dolgokban nem kell a hatósági erőszaknak engedni, inkább tűrni az üldöztetést. De Melius már Isten törvénye mellé odateszi a természet törvényét is, mint amely ellen a hatóság semmit sem rendelhet, s ha rendel, ellent kell neki állni. A természeti és isteni törvény legyen szerinte az országos törvények forrása és zsinórmértéke. „Az ország is olyat rendeljen, aki Isten szerint vagyon. Ne semmit, gonoszat. Aequalitas (egyenlőség) legyen”.<sup>39</sup>

Melius koncepciója tehát a feudális önkénnyel a kölcsönös szolgálat és méltányosság elvét szögezi szembe, s ezzel tulajdonképpen azt kéri számon a feudalizmustól, amit az önmagáról képmutatón vall. Mégis mindazokban a kérdésekben, amelyek a nyugati helvét reformációban alapvetőek és a polgári átalakulás felé mutatnak, Melius is, többé-kevésbé következetesen, előrelép a feudális állásponhoz képest. A világi állam neki is programja: a prédikátorok, püspökök „az élet külfoglalkozásaiba, katonaságba, katonai teendőkhöz ne vegyüljenek, magokat a fejedelem fölibe ne emeljék, hanem mint szolgák szolgái, Istennek cselédei, mindennek alávetésük magokat... Löember szörnyek (kentaurok) azok, akik püspökséget s egyszersmind világi tisztséget is viselnek”.<sup>40</sup> De az egyház belső demokráciáját nem áldozza fel mindenestől a fejedelmi önkénynek, mint a lutheri egyházalkotmány. Ha nem is beszél még választott présbitériumról, előírja, hogy „minden püspökök a néptől és az egyház tanítóitól választassanak, hivassanak és vizsgáltsanak meg és a fejedelmek beleegyezésével tétessenek. Az alattvalók akarata ellen az egyházi hivatalba ne avattassanak... alárendeltjeik ítéleteit ne kerüljék ki”.<sup>41</sup> Kompromisszum ez bizony, az úri „kegyes patrónusok” jogainak elismerésével, de egyben a nép választási jogának védelmével.

Forradalmár volt-e a „fejedelmeket” a „község” védelmében ostromozó Mélius? Bizonyára nem, de az is bizonyos, hogy nem pusztán a feudális reformját sürgette. Hogy ki volt és mit akart, azt nem elég saját szavaiból, hanem abból kell megérteni, hogy kiknek a nevében beszélt. Láttuk mennyire együttérzett a végvári vitézekkel. Egyik legterjedelmesebb művét, a fentiekben sokszor idézett Debreceni Hitvallást (1526) az egri vitézek kérésére állította össze, hogy azok vallás-szabadságukat védelmezhessek a Hasburg udvar és ka-

tolikus klérus ellen. De még szorosabb szálak fűzték őt a debreceni civisekhez és általában a magyar mezővárosi polgársághoz. Ahogy a debreceniek hajlottak az ő dörgegelmes szavára és kiálltak a helvét reformáció mellett, úgy hasonult ő is egyre inkább hívei gondolkozásához, törekvéseihez. Másik nagy hitvallási iratát 1567-ben „a magyarországi jámbor és keresztyén áros népeknek” ajánlja, „akik Debrecenben, (Nagy) Szombatban, Kassán és Váradon laknak”. A négy nagy magyar tőzsérváros kereskedői azok, akik Melius szerint a helvét reformáció támaszai, sőt legfőbb misszionáriusai. „Tinektek azért ajánlom és dedikálom ez kis könyvet, hogy tanuljatok és tétova járván, tudjátok az eretnekek száját bedugni.”<sup>42</sup>

A középkori felfogással szemben, mely a kereskedőt eleve csalónak tekintette, Melius valósággal Isten választott népének magasztalja az „áros népeket”. A kereskedést isteni elhivatásnak mondja s a bibliai idézetet alkalmazza rá: „mindenki az ő hivatalában megmaradjon”. Micsoda öntudatot jelentett a magyar tőzsérnek, mikor prófétának tisztelt püspöke szájából hallotta, hogy „az igaz Isten szerint való kalmárság és kereskedés jó és kedves Isten előtt”, sőt, hogy „a megtért fukarok (bankárok), áros népek amaz magukban bízó, kevély igazakat, érdemeiket ( érdemeikre hivatkozókat) megelőzik az Úr országában”.<sup>43</sup> A középkori kamatszédési tilalmat is, Kálvint követve, feloldotta Melius: „Ha valaki pénzét másnak adja, kinek nincsen pénze, hogy kereskedjék vele, köz legyen a nyereség s veszteség; nem uzsora, mert a pénz munkálkodó s gyümölcsöző pénz... ha igaz, én nem munkálkodom is, mert én is hasznát venném pénzemnek, az után élnék, mintegy ekém vagy szállóm után. Azért ha másnak adom haszonra, jó lélekkel vehetek pénzemre hasznót, mint használó (hasznót hozó) pénzem után.”<sup>44</sup> Ez már a tőkés gazdálkodás igazolása, s egyben a tőkés tevékenységnek munkává nyilvánítása. A kereskedelem hivatás és „mind lopók a hivalkodók, akik hivatalukban igazán el nem járnak, hanem lábukat lógatják, a piacot dongják mint a legyek, a máséra esnek és hamisan koldulnak. Ép tagjai, munkára való ereje lévén, munkálkodhatnék, ugyan mégis koldul. Az is lopó, aki tudván ad az efélének is, mert reá engedi a bűnre”.<sup>45</sup> Íme a tőkés világ munkaerkölcsének első magyar megfogalmazása!

A munka dicséretéből következik a munka gyümölcsének, a gazdaságnak a dicsérete is. „Nem bűn az Isten szerint való gazdagság”, azaz a munkával szerzett vagyon. A középkori aszkézis Melius szemében lustaság, bűn. A pénzen megszerezhető világi örömök élvezete sem bűn: a tízparancsolat „nem tiltja az e világi életnek ékességére formált képeknek, a kupáknak csinalását és az ötvösöknek munkáit, cifráit, históriáknak írását”.<sup>46</sup> Melius még a „tisztességes táncot” is megengedhetőnek tartotta s a templomból sem szímtotta a karéneket, csak magyarra fordította a szövegét. Nagy tévedés az az elterjedt nézet, hogy a helvét reformáció ellensége volt a művészetnek és az életörömmek.

Hosszan lehetne még sorolni Melius gondolkozásának polgári vonásait. Éppen csak említjük, hogy ő volt Magyarország az első, aki javasolta a polgári házasságkötés bevezetését, aki tiltakozott a csillagjós-lás ellen, hitvallási iratba foglalta a matematika hasznát a természet magyarázatában, a babonának minősítette azt is, hogy különböző betegségeket igézésnek, lidércnyomásnak, ördög vagy boszorkány művének tartanak. Ez utóbbiak ellen ördögűzés helyett orvosságokat ajánl s maga is szerkesztett orvosi fűveszkönyvet, amelyben többnyire ma is használatos gyógyfűveket ismertet.

Melius életművének újjáértékelése, a korábban kialakított konzervatív-dogmatikus képnek kritikája még folyamatban van, teológiájának és társadalomkritikájának monografikus feldolgozása a jövő feladata.<sup>47</sup> Az azonban máris világossá kezd válni, hogy egy rendkívül nagyformátumú, eredeti gondolkozóval s egyben egy lenyűgöző hatású profétikus egyéniséggel állunk szemben, aki a felbomló feudalizmus törvénytelen ségével szemben a Törvényt, mint a hitből megigazuló ember s rajta keresztül a társadalom megújulásának „szövétnékét” állította igehirdetésének és szervező, pásztori munkájának középpontjába. Az ő- és középkori egyházatyák s a kortárs reformátorok egész szellemi fegyvertárát mozgósította a Szentírás korszerű magyarázatának és alkalmazásának érdekében, s a nyugat- és kelet-európai társadalmi viszonyok különbségének figyelembevételével radikalizmusa semmivel sem marad el a helvét irány legnagyobb nyugati képviselői, de még „haladóbbnak” kikiáltott hazai antitrinitárius ellenfelei mögött sem. Páratlan nagysága éppen abban áll, hogy az egyetemes keresztyén gondolatkincsből éles valóságlátással azt válogatta össze és öntötte teljesen eredeti formába, ami Magyarországon „ott és akkor” az Ige legaktuálisabb üzenete volt. Nem volt Kálvin-epigon, nem azért, mert nem ismerte vagy nem értette meg Kálvint, hanem éppen mert ismerte és értette. Tőle és másoktól is azt vette át, aminél többet, de kevesebbet sem kellett a reformáció mondanivalójából a magyar társadalom számára tolmácsolni. Ez az akkori nyugat-európai mértékkel mérve talán kevés volt, de az akkori Magyarországon a lehető legtöbb. Ebben az értelemben mégiscsak Kálvin az, akihez közelebb állt. Ha nem is volt „magyar Kálvin”, szerepében, jelentőségében Magyarország Kálvinja volt.

Makkai László

#### JEGYZETEK

1. A Szent Jób könyvének... fordítása magyar nyelvre. Várad, 1565. 34:14 vershez adott magyarázat. — 2. A két Sámuel könyveinek és az két Királyi könyveknek... fordítása magyar nyelvre. Debrecen, 1565. 2 Kir 11:18-hoz és 2 Sám 23:14-hez fűzött magyarázat. — 3. U. o. 2 Sám 23:19-hez. — 4. Elejétől Kathona Géza: Méliusz Péter és életműve. Studia et Acta Ecclesiastica. Szerk. Bartha Tibor. II. Budapest, 1967. 105–192. 1. Irodalmi munkásságáról Nagy Barna: Méliusz Péter művei. uo. 193–301. l. — 5. Nagy i. m. 289. l. 6. Kathona i. m. 186. l. — 7. Szentháromságánáról: „Ha műveiben Luther, Zwingli, Kálvin és Bullinger gondolatai fel-felvilannak is, szorosabban vett hatást semelyik nagy reformátor műveiből nem sikerült megállapítanom. Ellenben kétségtelen a Szegei Kis Istvánnal sok helyt meglepő találkozása. Viszont Szegei művei nyomtatásban csak kettejük halála után jelentek meg, irodalmi határról tehát bajosan lehet bizonyítékot szerezni.” Soós Béla: Méliusz Péter szentháromságána. Debrecen, 1930. 54. l.

„Méliusz Péter a szó történeti és teológiai értelmében még nem „kálvinista teológus, egyes, közvetlenül vagy inkább közvetve hozzászívargott kálvini hatások ellenére sem, de erős-keményen református teológus.” Révész Imre: Méliusz és Kálvin. Cluj, 1936. 48. l.

Kátéjáról: „Az okfejtés menete, az érvek, a gondolatok kifejezése szempontjából Méliusz írása nem hasonlít Kálvinnak sem a kátéihoz, sem valamely más művéhez. Mint ahogy nem hasonlít egyetlen más külföldi vagy hazai reformátor általunk átvizsgált kátéjához vagy egyéb írásművéhez sem, legfeljebb... egy-egy kisebb részletben.” Bucsay Mihály: Méliusz teológiája kátéja tükrében. Acta et Studia II. 306–307. l.

„Az egyes hittani kérdésekben elfoglalt álláspontjánál gyakran megközelítette egyik vagy másik külföldi reformátor felfogását, de nála a tanítás levezetése, vagyis szerkezete egészen más volt.” Kathona i. m. 185. l. — 8. V. ö. Kathona Géza cikkét Szegeiről — 9. Bucsay i. m. 307. l. — 10. Soós i. m. 11. l. V. ö. Révész i. m. 15. l.: „Méliusz kénytelen volt elsősorban szentháromságáni teológussá válni, ami aztán szükségképpen vitte őt bizonyos egyoldalúságokba, sőt hyperteológiai szörszállhasogatásokba.” — 11. Révész i. m. 14–33. l. — 12. A keresztyének nyomorúságokban való vigasztalásoknak és könyörgéseknek igaz módja... az Horhi Méliusz Péter által. Debrecen, 1562. Leírása és rövid méltatása Nagy i. m. 211–213. l. — 13. Katekizmus. Az egész keresztyéni tudományunk fundamentuma és somája. A Szentírásból eszveszedtetett és megemendáltott Calvinus János írása szerint. Debrecen, 1562. — 14. Bucsay i. m. 323–326. l. — 15. Erre mutathat az előszónak Melius által

# Eretnektörvénnyel a reformáció ellen

450 éves a magyar törvényhozás első reformációellenes intézkedése

## „Lutheránusok és azok pártfogói...”

Törvényhozásunk négyszázötven évvel ezelőtt vett először tudomást Luther Márton fellépéséről. Mind világi, mind egyházi történéseink megegyeznek abban, hogy az 1523. Szent György napjára, vagyis április 24-re összehívott budai országgyűlés hozott hazánkban először törvényt a lutheri reformáció ellen.

Amikor a magyar protestantizmus most ünnepélyesen megemlékezik „a lutheránusok és azok pártfogói” halálos ítéletéről, felvetődik a kérdés: *kiket tartottak a reformáció hajnalán „lutheránusoknak”?* Találón felel erre Bod Péter a 18. század közepén írt híres latin egyháztörténeti művében: „Magyarországon ebben az időben azokat az egyéneket mondták lutheránusoknak”, akik *szembefordultak a római egyház rendelkezéseivel*, még ha sohasem látták is Luthert vagy az ő iratait”.<sup>1</sup>

A megelőzés tehát eleinte részben csúfnév lehetett,<sup>2</sup> részben új fogalom arra az „eretnységre”, amely — mint látni fogjuk — minden korábbi vallásos mozgalomnál gyorsabban és átfogóbban kezdett terjedni Luther fellépése, majd kiátkozása után. Nincs tehát az ekkor még valamiféle új szervezetről, felekezetről vagy egyházzól. Még a Luther és Erasmus közötti elvi különbségek sem voltak ekkor még egészen tisztázottak,<sup>3</sup> így az erasmusi humanizmus egyes neves hazai képviselőit, pl. Henckel Jánost is gyakran „lutheránusnak” tartottak egyesek. Jó tehát, ha világosan látjuk mindjárt bevezetőben, hogy új felekezetről — *szervezett egyház formájában* — egyházi jogi és egyháztörténeti értelemben csak jóval később, *legkorábban 1545 után beszélhetünk*.<sup>4</sup>

## „...fej- és jószágvesztéssel büntetessenek”

Már kerek 700 évvel ezelőtt, 1273-ban azt jelentette az olmtüzi püspök a magyar egyházi viszonyokról, hogy ott „mindenféle, hazáját elhagyó eretnek és szakadár jó fogadtatásban részesül”.<sup>5</sup> A széles népszerűségnek örvendő, evangéliumi lelkületű valdensek mellett patarénusok, flagellánsok, bogumilok és sok más szakadár ellen folyt — főként a dominikánus rend vezetésével — *inkvizíció*, ám amikor a huszitizmus mozgalma minden eddiginél erősebbnek bizonyult, elérke-

zettnek látták az idő törvényhozási úton való elítélésükre is. Így született meg *Mátyás* király 1462. évi dekretumának 2. cikkelye (1462:2. tc), amely a *hűtlenség* büntetésének körébe utalja azokat, akik „valamely nyilvános és kárhóztatott eretnekséghez csatlakoznak”.<sup>6</sup>

Az egyházi inkvizíció további támogatása céljából a feudális magyar állam később is hozott végzést a *nyilvános eretnekek* ellen, így *II. Ulászló* az 1495. évi dekretumának 4. cikkében.<sup>7</sup> Mivel pedig — az újabb kutatás alapján bátran állíthatjuk — már az 1437-es erdélyi, majd az 1514-es Dózsa-féle parasztfelkelés is huzsita befolyás alatt szerveződött,<sup>8</sup> a jobbagyságot gyűlölő *Werbőczy* István szükségesnek látta az eretnekség hűtlenségként való minősítését a Hármaskönyvben is megismételni.<sup>9</sup>

Ilyen történeti előzmények után kezdett tért hódítani hazánkban a lutheri reformáció, és pedig olyan gyorsan, hogy *Tetzel* János domonkos szerzetes-arról már 1518 végén panaszkodva ír *Miltitz* Károlynak.<sup>10</sup> Először csak az egyházi apparátus indul meg ennek látán: alig néhány héttel *X. Leo* pápa átokbullája (1521. január 3.) után először *Szatmári* (Szakhmári) György primás rendeli el Luthernek szöszékekről való kárhóztatását,<sup>11</sup> majd pedig, még ugyancsak 1521-ben, a ferences rend generálisa ad ki rendelkezést arról, hogy „contra pestem ante quadrennium enatam Lutheranae dogmatisationis” naponként kegyes és buzgó imádsággal küzdjenek.<sup>12</sup>

Az 1523-as budai országgyűlést megelőzően állami részről nem fogantatosították a terjedő reformáció megállítására mást, mint egy királyi fenyítést a „damnae Lutheri opinionis” ellen a morvaországi Jihlava városában, még pedig alig egy hónappal az országgyűlés egybehívása előtt.<sup>13</sup> Magyar területen királyi rendelet csak később jelent meg, mégpedig érdekes módon röviddel az után, hogy *Guidotto* velencei követ titkos jelentésében olyannak tünteti fel a királyi párt, mint aki „kedvez” az udvarnál levő lutheránusoknak.<sup>14</sup>

Mielőtt az érdekes és nyitott kérdések tárgyalására térnénk, álljon előttünk a törvénycikk eredeti latin szövegének általánosan elfogadott magyar fordítása: „Méltoztassék a királyi felségnek, mint katolikus fejedelmnek, minden lutheránust és azok pártfogóit, valamint a felekezetükhöz ragaszkodókat, mint nyilvános

egyedül ez esetben használt aláírása: „Somogyi Péter mester”, ami iskolamestert jelent, holott 1562-ben Melius már nem-hogy iskolamester, hanem lelkész, sőt püspök volt, sőt az egyetlen forrás kivételével nem is említik máshol, hogy Debrecenben egyáltalán tanított volna iskolában. Nem lehetetlen, hogy ez a névaláírás még a régi, nem is Debrecenben készült eredeti kátézisövegéből maradt benne a javított kátében, s ez esetben ez is támogatná azt a nemrég felmerült feltevélezt, hogy Melius azonos volt azzal a „Somogyi Péter mester” vágsellyei lutheránus tanítóval, aki 1557–58-ban Oláh Miklós római katolikus érsek börtöneiben fogságot szenvedett hitéért. V. ö. *Bogár* János: Somogyi Mélius Juhász Péter eddig ismeretlen életútja. Református Egyház, 1973. — 16. Révész i. m. 5. l. — 17. Révész i. m. 5. l. — 18. Révész Imre: Szempontok a magyar „kálvinizmus” eredetének vizsgálatához. Századok, 1934. 257–275. l. Hasonló szellemben ugyanó: Hungarian Reformed Christianity and Calvinism. Evangelical Quarterly, Edinburgh, 1934. — 19. A két Sámuel... i. m. 1 Kir 11:11. vershez. — 20. Antitheses veri et turci Christi c. elvezett, de Dávid Ferenc cáfoló iratából rekonstruálható művében. V. ö. Nagy i. m. 244–248. l. — 21. Az egész Szentírásból vett igaz tudomány. Debrecen, 1570. Az előszóban. — 22. U. o. — 23. A két Sámuel... i. m. 2 Kir 22:11 vershez. — 24. U. o. 1 Sám 12:5–6. versekhez. — 25. U. o. 1 Kir 3:26. vershez. — 26. Confessio Ecclesiae Debreciensis. Debrecen, 1562. Magyar fordítása Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzése. Bp. 1881. 262. l. — 27. A két Sá-

muel... i. m. 2 Kir 21:12. vershez. — 28. U. o. 1 Kir 21:2. vershez. — 29. A Szent Jób... i. m. a 35:8. vershez. — 30. Az Aran Tamás tévelgésinek meghamisítási. Debrecen, 1562. 153. l. — 31. A két Sámuel... i. m. 1 Kir 12:14. vershez. — 32. U. o. 2 Kir 9:21. vershez. — 33. Sermones de sanctis. 1497. Sermo 50. Idézi Szűcs Jenő: Nép és nemzet a középkor végén. Valóság, 1972. 21–22. l. — 34. U. o. 26–29. l. — 35. Az Aran Tamás... i. m. 154. l. — 36. U. o. 155. l. — 37. Kiss i. m. 179. l. (A Debreceni Hitvallásból) — 38. U. o. 176. l. — 39. Magyar prédikációk... Debrecen, 1563. 2. prédikáció a fejedelemségről. — 40. Kiss i. m. 182. l. — 41. U. o. 185. l. — 42. A Debrecenbe összegyűlt keresztény prédikátoroknak igaz és Szentírás szerinti való vallások. Debrecen, 1567. Kiadta Kiss i. m. 520–523. l. — 43. U. o. 520–521. — 44. Az Aran Tamás... i. m. 137–138. l. Meglepő, hogy Révész Imre ismerte Meliusnak ezt a nyilatkozatát s mégis azt állítja (Szempontok... i. m. 160. l.), hogy Melius „középkori értelemben tör lándzsát a pénznek tisztán csereeszköz volta, s ebből folyólag a *nummus nummum non parit* tana mellett”. A „gyűmölcsöző pénz” kifejezés önmagában is az ellenkezőt bizonyítja. — 45. Melius Kátéjában a 8. parancsot magyarázta. Idézi Bucsay i. m. 334. l. — 46. Idézi Bucsay i. m. 326. l. — 47. Az utóbbi vonatkozásban röviden már Kathon a. m. 189–191. l. és Bucsay i. m. 334–336. l. is utaltak az újjáértékelés szükségességére. V. ö. *Makkai* László: A kálvini reformáció társadalmi mondanivalója a XVI. századi Magyarországon. Református Egyház, 1972. 193–196. l.

eretnekeket és a boldogságos Szűz Mária ellenségeit halállal (fejvétellel: poena capitis) és összes javaik elvételével büntetni.<sup>15</sup> A már említett szempontokat és a helyes magyar fordítás követelményeit figyelembe véve, a törvény mai magyar nyelvre úgy is fordítható, hogy „a király, mint katolikus fejedelem, minden lutheránust, azok pártfogóit és pártbíveit, mint nyilvános eretnekeket és Szűz Mária ellenségeit, halálbüntetéssel és vagyonekrobzással sújtson”.

Íme, ez a „fejvétel és jószágvesztés”, tehát ez a halálbüntetés és vagyonekrobzás várt lutheránus őseinkre, mint nyilvános eretnekekre 450 évvel ezelőtt. A továbbiak folyamán vizsgáljuk meg a két nyitott kérdést: miért alkalmazták reánk az eretnektörvényt, és miért nem került sor — kevés kivételtől eltekintve — annak végrehajtására Magyarországon?

### Az eretnektörvény alkalmazásának indítékai

E probléma köré annak a vitának az eldöntése tartozik, hogy az 1523-as budai végzések mögött vajon „egyházi” vagy „német-ügy” húzódott-e meg. Az első átfogó evangélikus egyháztörténeti munka — részben pontatlan adatokkal — Róma és a magyar főpapság számlájára írja az eseményeket,<sup>16</sup> viszont a 19. század utolsó harmadának inkább nacionalista történetírása, de főként Zsilinszky,<sup>17</sup> majd Zoványi<sup>18</sup> hatására általános lett az a felfogás, hogy „e szigorú törvény éle... a németek ellen irányult”. Mivel napjainkban is többnyire az a szemlélet hat, hogy a lutheránusok német volta élezte ki a kérdést, viszont átfogó analízis sem egyházi, sem világi történészek körében még nem született, érdemes ezt a kérdést most alaposabban szemügyre venni és az egykorú szerzők véleményét is kiaggatni.<sup>19</sup>

Az eddigienél árnyaltabb és sokszínűbb összképet kapunk a korról, ha meggondoljuk, hogy bár II. Lajos korának magyar katolicizmusa erősen reformációellenes, a kor katolikus magyarsága pedig erősen „idegen”-ellenes beállítottságú volt, az 1523:54. tc-et elsősorban nem a vallási, sem nem a nemzeti fanatizmus inspirálta, hanem a magyar nemesi középosztálynak, közelebből a Werbőczy vezette „nemzeti pártnak” veszélyeztetett politikai, társadalmi és gazdasági érdeke.

Ennek az alaptételünknek bővebb kifejtését a Jagello-kor utolsó szakaszának egyházi állásfoglalásával, a magyar katolicizmus szemléletével kell kezdenünk. Arra már utaltunk, hogy milyen intézkedéseket fogantatosított az ország primása és a ferences rend főnöke az exkommunikált Luther „pestises” tanítása terjedésének megakadályozására. Ezen a téren további helytörténeti kutatások is volnának szükségesek. Most két korabeli magyar egyházi író állásfoglalására szeretnénk a figyelmet irányítani. Szerémi György, II. Lajos udvari káplánja életére és Emlékirataira egyaránt jellemző és elfogadható az a megállapítás, hogy „senkit, törököt-tatárt nem gyűlölt annyira, mint a lutherséget...<sup>20</sup> Istvánffy Miklós, a 16. század „magyar Liviusa” élete végén írta ugyan meg nyagszabású történelmi munkáját, de még akkor is szenvedélyesen elítélte a reformációt: „A veszélyes vallásvillongás és szerzője, Luther Márton... kárhóztatott elvei nagy rossz követői ellen... azon országgyűlésen törvényt hozatott s szentesített, hogy az elvetemült s kárhóztatott hit be ne fogadtassék...<sup>21</sup> A római egyházhhoz 1523-ban még nagy többségben feltétlenül hűséges nemesség is egyöntetűen úgy foglalt állást a kérdésben, mint Werbőczy, aki egykorú követi jelentés szerint „kész életét is feláldozni a szentszék és a vallás érdekeiért”.<sup>22</sup> Ugyanígy nyilatkozott Burgio követ szerint

az 1524-es pesti országgyűlés köznemességének küldöttsége is, azzal fenyegetőzve, hogy „aki a katolikus hit és az apostoli szentszék ellen mer beszélni, akár őfelségeik jelenlétében is darabokra vágják”. Ez a mérész kijelentés, ma már tudjuk, *Cordatus* ellen irányult.<sup>23</sup>

A középkori magyar katolicizmus képviselőinek ilyen „hithű” magatartása mellett az is kétségtelen, hogy a Jagello-kor katolikus magyarsága ugyanakkor erősen „idegen-ellenes” is volt. Ezt azonban több egykorú történetíró nem egyszerűen nacionalista érzületre vezeti vissza, hanem egy konkrét, nemzeti érdeket fenyegető politikai lépés szenvedélyes elítélésére. Több korábbi példa nyomán ugyanis II. Ulászló 1491-ben örökösödési szerződést kötött Miksa német-római császárral arra az esetre, ha nem születnék gyermeke. Ezt a szerződést azután megújították 1516-ban, amikor Ulászló fia, II. Lajos feleségül vette Miksa unokáját, Máriát. Jól tapint rá az egykori, velencei származású történetíró, Brutus János Mihály a gyűlölet forrására: „(a nemesek) ... kézzel-lábbal tiltakoztak az ellen, hogy Miksa a magyarokkal, illetve Ulászló családjával olyan szerződést kössön, amely lehetővé tegye, hogy a Hasburgok a magyar trónra jussanak, bár voltak, akik a török ellen segítséget reméltek tőle...<sup>24</sup> Hogy mennyire általános volt ez a vélemény a kortársak között, azt bizonyítja Benczédi Székely István Magyar Krónikájának a szavai is: „Bizony e kötés támasztá Magyarországra a nagy háborúságot, viszhozást és pártolást, ki regnál rajtunk”.<sup>25</sup> — Szerémi György is, aki rendkívül szabadszájú író volt, ilyen indulatoktól vezérelve írhatta, hogy Mária királyné — akit gyakran „latornó” néven említ — „a templomi ezüstöket a maga hasznára akarja, nem Magyarországunkért” — t. i. a török elleni védelem céljaira.<sup>26</sup> A királyné német udvarhölgyét, Pemfflinger Katalint pedig, aki Török Bálint felesége lett, Szerémi hol „latruncula”-nak, hol „aniclla Germanica”-nak, hol pedig „leona lutteriana”-nak csúfolta.<sup>27</sup>

Az idegengyűlölet világosan nyomon követhető különben a magyar törvényhozásban is. Elég, ha arra utalunk, hogy az 1523-as országgyűlés 17. törvénycikke is megismétli a korábbi évtizedekben hozott végzést, amely szerint „a király és a királyné... minden tisztségüket magyaroknak osztogassák”. Ugyanezt fogalmazta meg azután 1526-ban a 40. törvénycikk, amely a tisztségeket „magyaroknak, még pedig jól érdemesült személyeknek kívánja adományoztatni.<sup>28</sup>

Csak így, politikai értelemben igaz tehát 20. századi történetíróink megállapítása, hogy „a köznemsek nemzeti pártja a reformációban német ügyet látott és azt hitte, hogy a gyűlölt Habsburg-befolyás útját fogja még jobban egyengetni.”<sup>29</sup> Csak ilyen értelemben helyes így mondani: „A reformáció ekkor — a húszas években — még kizárólag német ügy volt.”<sup>30</sup>

Ilyen előzmények ismeretében azután bátran állíthatjuk, hogy az 1523:54. törvénycíkket elsősorban mégsem a vallási, de nem is a nemzeti fanatizmus inspirálta, hanem a magyar nemességnek veszélyben forgó politikai, társadalmi és — last but not least — anyagi érdeke. A törvény értelmi szerzője, Werbőczy István akkori királyi személynök és diplomata, utóbb nádor, aki még nem sokkal 1541-ben bekövetkezett halála előtt is „a lutheranizmus legélesebb üldözőjének” vallotta magát III. Pál pápához intézett egyik levelében,<sup>31</sup> mesterien értett ahhoz, hogy a köznemesség és saját érdekeinek valódi rugóit hazafias és valóságos formulák mögé rejtsse. Kíséréljük meg ezeket



lebontani és a tulajdonképpeni érdekek mélyére nézni. Vegyük őket sorra egyenként.

1. A *politikai megfontolásnak*, amelyet a parasztokat karóba húzó nemesség soraiban nagy tekintélynek örvendő, ekkor már 65 éves pártvezér a wittenbergi események kezdete óta céltudatosan képviselt a reformációval kapcsolatban három összetevője lehetett. Az egyik, amint már utaltunk rá, a gyűlött Habsburg-uralom erősítésétől, s a másik — amiről alább még bővebben szó lesz — a törökellenes segítség elesésétől való félelem volt. A kettő között harmadikként pedig azt a politikai és alkotmányjogi megfontolást sejtethetjük, hogy a reformáció *szétrombolhatja a „szent koronától” egységbe foglalt magyar rendi állam ősi középkori alapjait.*<sup>32</sup> Ennek megakadályozására lehetett katolikus buzgóságának is a rugója. Ezért nyomatta ki 1521 márciusában saját költségén, útban Worms felé, Bécsben az olasz Lancelotto *Politi*, szerzetesi nevén *Ambrosius Catharinus* domonkos Luther-ellenes Apológiájának második kiadását, kifejezetten II. Lajos királyhoz intézett előszóval, hogy „a magyar földet Luther tanának ragálya kárba és romlásba ne döntse”.<sup>33</sup> Ezért ment a király egykori nevelőjével, *Balbi* (Acelinni) Jeromos velencei humanista préposttal, akkor már karinthisai püspökkel a nevezetes *wormsi* birodalmi gyűlésre a király követeként, s ott a már kiközösített, *Aleander* pápai követ által „csuklyában megjelent ördögnek” nevezett Lutherral ebédelve igyekezett őt tanainak visszavonására rávenni.<sup>34</sup> S ezért vállalta az oly viharos, 1522. márciusi, majd szeptemberi *nürnbergi* birodalmi gyűlésen való részvétel is, ahonnan még nagyobb veszélyek érzetében tért haza, egyenesen az 1523. Szentgyörgy napjára összehívott budai országgyűlésre. Politikai döntése nem is lehetett más, mint görcsösen *kitartani a két nagy szövetséges mellett*: a német—római császár és a római szentszék oldalán.

2. A *társadalmi tényezők* az adott, rendkívül feszült helyzetben még a politikai érdekeknél is súlyosabban eshettek latba. Ne feledjük: ugyanannak a nemzedéknek ugyanazon nemességéről van szó, amely alig egy évtizede, 1514-ben oly véresen leverte és még véresebben megtorolta Dózsa parasztjainak felkelését. Társadalmi szempontból is veszélyesnek minősült tehát minden olyan mozgalom, amely a Hármaskönyv által is gúzsba kötött jobbságot, vagy akár a huszita tanokkal amúgyis rokonszenvező polgári értelmiségi réteget esetleg végleg feloldaná a feudális és klerikális kötöttségektől.

A diplomáciai küldetési során többször elhangzott figyelmeztetés, hogy Magyarország biztonsága első sorban a német birodalom belső bizalmától függ, Werbóczi bizonyára társadalmi szempontból is fontolgathatta. Tápot adhattak aggodalmának akár *Münzer* és társai 1521-es zwickau-i, akár *Karlstadték* 1522-es wittenbergi zavargásai is. Ehhez hasonlók nálunk is könnyen újabb parasztháborúhoz vezethettek volna. Igazolva láthatta magát és nemzeti pártjának politikáját Nürnbergben, amely szemé láttára lett viharos tüntetések színhelye. A „lutheránusok” elleni *ragalmak*, amelyek sajátos módon mindig hamarabb jutottak el a magyar nemességhez, mint az eszmék<sup>35</sup>, itt látszólag igazolást nyerhettek, ihszen több reformáció-párti lelkész, részben Luther és Melancthon irataira való hivatkozással, olyan légmentes tudott teremteni, hogy pl. a pápai követnek még a városi tanács sem tudta testi épességét garantálni. Majd azt is tudomásul kellett itt vennie Werbóczinek, hogy a német birodalomban — a gyűlés hivatalos közlése szerint — nem lehet a wormsi határozatokat végrehajtani, mert „*lázadást idézne elő a nép között.*”<sup>36</sup>

3. Mindezekén túl a magyar állam *gazdasági és katonai szempontjai*, valamint a magyar fő- és köznemesség *anyag érdekei* voltak azok a tényezők, amelyek talán még a fentieknél is nyomosabb érvekként érvényesültek a nemzeti párt reformáció-ellenes állásfoglalásában. Az elsőről nyíltan beszéltek, az utóbbit leplezték. Lássuk e kettős indítékot közelebbről.

a) Talán kevésbé ismert tény, hogy csaknem a reformáció megindulásával egyidőben, 1518 elején felmerült egy *török elleni összefogás* és koncentrált támadás terve Európában és Afrikában. A terjeszkedő oszmán birodalom ellen az egyiptomi szultánok már korábban szövetségre léptek Velencével, ugyanakkor a német—római birodalom és Róma is kilátásba helyezte egy szomszédokkal közös akciót, amelyet kész volt nagy pénzzel támogatni. Sürgetővé vált a helyzet 1520-ban, II. *Szolimán* trónralépésének évében, amikor a törökök Egyiptom elfoglalása után egész Algériáig vonultak, s megindultak Délkelet-európa felé is. Szabács és Zimony után 1521 augusztusában *elesett Nándorfehérvár*. Az év novemberére összehívott országgyűlést megdöbbenette a hír, s hatására *új hadjárat* előkészítését határozták el. Ekkor küldték együtt Werbóczit a nürnbergi gyűlésre, hogy ott *segélyt* eszközöljön ki a császártól és a pápától.

Werbóczi tudta, hogy a *német segítség* az ország jelenlegi hangulatában kétes értékű. Értésére is adták Nürnbergben, hogy tudomásunk van a legutóbbi *segély barátságtalan fogadtatásáról*: a magyarok több ezer német lándzsát legutóbb a Dunába hánytak és többen azt hangoztatták, hogy inkább hódolnak a töröknek, mintsem hogy a németek és csehek segítségével tartsák fenn magukat. Nem is kaptak most több segítséget, mint 3000 német gyalogost a horvátországi várak védelmére.<sup>37</sup> A rendkívüli események miatt öszre ismét egybehívott birodalmi gyűlésen újra jelen volt Werbóczi. Ekkor még annyit sikerült kieszközölnie, hogy 1543 májusára újabb 4000 gyalogost ígértek erősítésül. Ezek érkezését pedig éppen az országgyűlés idejére várták Sopron környékére. Ennek a segítségnek és a szövetséges V. *Károly* császár jóindulatának a fokozását célozta tehát Werbóczi és pártjának az az igyekezete, hogy az országgyűlés a törvény szigorával sújtson le a német—római birodalom belső békéjét oly nagy mértékben veszélyeztető reformáció hazai híveire.

A lutheránusok fellépését a török segítség szempontjából különben sok 16—18. századi történetíró értékelte negatívan. Példa erre az a kommentár, amelyet *Lethenyei* János polihisztor, szigetvári plébános és költő fűzött ehhez a témához egyik könyvében.<sup>38</sup> *Brodarics* István váci püspöknek és kancellárnak, a mohácsi csata egyik szemtanújának utóbb általa kiadott művéhez, amelyben Brodarics arról tudósít, hogy „Lajos elküldvén serény követjét a maga Sógórához, Ferdinándhoz, hogy... nagyobb somma pénzt küldgyön az illyentén nagy terhes Hadnak el-viselésére”, Lethenyei Luther nagy ellenfelének, Johannes *Cochlaeusnak* egyik írására hivatkozik és a következőket írja: „Nádasy Tamás nyelt ez (t. i. a király serény követe), de noha sok nyelveket tudó, és hathatós, bölcs beszédű ember volt, minden ékesen szóló hosszas könyörgésével sem tudta reá beszélni a Német Fejedelmeket a segítség adásra, mert *nagyon megvesztegette őket a hitbéli szakadás*, mint hogy oly Tanító támadott köztük, aki a Török ellen való hadat nagyon tiltotta, mer ez által ellenkeznek (ú. m.) az Isten akaratjával, aki a Török által bünteti hamisságunkat...”<sup>39</sup>

A lutheránus veszélyének ez az elferdített, tendenciózus beállítása — amelyet előszeretettel hangoztat-

tak a későbbi katolikus történetírók — is — alkalmas eszköz volt Werbőczy és párthívei számára a *hűtlenséget büntető eretnektörvény* alkalmazásának igazolására.

A Habsburg-ellenes nemzeti párt szempontjából ugyanakkor kevésbé lett volna kérdéses a *Szentszék anyagi segítsége*. Ezt viszont a nemesség szerint még jobban veszélyeztette a reformáció hazai terjedése. X. Leó utódjának, a mindössze két évig uralkodó VI. Adorján pápának — aki azután nem sokkal a budai országgyűlés után, 1523 szeptemberében halt meg — követe, *Chierigati* fermai püspök a nürnbergi gyűlésen nyomatékosan sürgette Magyarország megsegítését, és rámutatott annak egyetemes európai és keresztény érdekeire. Különösen is közelről érintette a buzgó katolikus Werbőczyt<sup>40</sup> az a tény, hogy a *nuncius a török veszély vonatkozásaiba ágyazta be a lutheranizmus elfojtásának a szükségességét*. Sőt a pápa ott felolvasásra került brevéje is egyszerre foglalkozott a török és a reformáció veszedelmével. A kiátkozás ellenére tovább „lázító” Luther úgy állította be a gyűlés előtt a pápai bréve, mint aki „tévedésekkel, eretnokségekkel és gyalázkodásokkal, írássokkal és a lázadás szításával” igyekszik megrontani a német és a szomszédos egyházak életét. Külön is kifejezte aggodalmát, hogy egyes fejedelmek között is pártfogókra talál a reformáció ügye, — éppen a legrosszabb időben szolgáltatva okot a megoszlásra. Saját német származására hivatkozva auztán hozzátette: „El sem tudjuk képzelni, hogy egy nagy és hívó nemzetet egy szerzetes szakítson el a katolikus hittől!”<sup>41</sup>

A Szentszék segítsége persze nemcsak a magyarságnak volt érdeke, hanem Európának, hiszen Chierigati nyíltan megmondta Nürnbergben, hogy ha elcsúszik Magyarország, akkor Németország is nemsokára a török kezére jut. A segítség mértékét Róma mégis attól tette függővé, hogy az éppen 1523 nyarán érkező követeik, Tommaso De Vio (Cajetano) és Giovanni Antonio Burgio nunciusok milyen híreket adnak az ország belső viszonyairól.<sup>42</sup>

Fokozta a sürgős anyagi segítség igényét az a hangulat is, amely a nürnbergi gyűlésről 1523 áprilisában hazatérő Werbőczyt és a csehországi távollétéből visszatérő királyt is fogadta. Velencei ügynökök, raguzai kereskedők, magyar kémek és török szökevények egybehangzóan jelezték, hogy a török súlyos csapást készül mérni Magyarországra. Fokozta a rettegést állítólag egy szokatlan, baljóslatúnak tartott égi tüenmény is, amelyről a gyűlés idején a velencei követ is beszámolt.<sup>43</sup>

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy mindazok, akik nem értették meg a reformáció történelmi jelentőségét, vagy azt nem az újonnan felfedezett evangélium oldaláról vizsgálták, azt hitték, hogy az ország érdekében cselekszenek, ha eretnekeknek nyilvánítják a lutheránusokat, mégpedig nem utolsósorban a német—római birodalom és az apostoli török-ellenes anyagi segítségnek reményében.

b) Végül azt is bátran állíthatjuk — különösen az újabb történelmi kutatások eredményeinek ismeretében — hogy a magyar fő- és köznemesség egyéni anyagi érdekei is erősen közrejátszottak az 1523-as eretnektörvény meghozatalában. Hiszen aligha veszélyeztethette a magyar nemesség alapvető érdekeit egy Budán, lutheri szellemben tevékenykedő Cordatus Konrád vagy Kresling János.<sup>44</sup> De ugyanez már nem mondható el pl. az udvari kegyet élvező Szerencsés Fortunatus Imrének, Perényi Imre nádor előbb katolizáló, majd lutheránussá váló, zsidó származású keresztfiának nevezetes budai működéséről.

Az ország pénzügyeit rendkívül ügyesen kezében tartó, 1520—1524 között alkincstartó Fortunatus irányában az ellenszenv nemcsak a féltékeny német ajkú kereskedők és budai polgárok részéről nyilvánult meg olykor a pogrommal felérő antiszemitizmusig,<sup>45</sup> hanem mindent megtett megbuktatására „az erőszakos, kapzsi és féltékeny nemesség is”, amelyről azt jegyezte fel egyik történészünk, hogy „e magyarországi töröktől, vagyis a fegyveres nemességtől II. Lajos jobban félt, mint a törökországiaktól.”<sup>46</sup>

Még nagyobb gyűlölséget és féltékenységet váltott ki azonban a magyar urakban az a tény, hogy az udvar legbefolyásosabb embere, Brandenburgi György örgróf házassága révén elkaparintotta előlük az ország legnagyobb birtokait. Az elsőnek Luther mellé álló Hohenzollern nem apai — brandenburgi-anspachi — még kevésbé anyai — Jagello — ágon, hanem azáltal lett dúsgazdag, hogy feleségül vette Corvin János özvegyét, Frangepán Beatrixet. Akár az általa örökölt erdélyi, vajdahunyadi akár a gyulai uradalmakra gondolunk,<sup>47</sup> kétségtelenné válik, hogy a fentiekhez hasonló önző anyagi indítékai is voltak az országgyűlés vallásügyi végzésének. A vagyonszerző kapzsiságáról közismert Werbőczy is több, mint 200 falut szerzett magának. Sem őt, sem „nemzeti” pártját nem egyedül a nemzet politikai vagy stratégiai érdekei vezérelték, hanem az egyéni és családi materialista érdekek is.

Nyíltan nem támadhatta meg az országgyűlés a nagy hatalmú és befolyásos, Luthert pártoló főurat. De sikerült keresztülvinni, hogy a lutheránusokat fejevételre és jószágvesztésre ítéljék. Két év múlva pedig, amikor „a Fuggereket és egyéb külföldieket” kiűzésre ítélt rákosi végzés is megszületett — amely nagyobbára megismételte az előző, 1524. évi pesti országgyűlésnek törvényerőre nem emelt dekrétumait — félreérthetetlenül ugyanebben a törvénycikkben mondták ki a lutheránusok megégetéséről, sőt vagyonekobzásának módjairól is intézkedő hírhedt dekrétumot. Az udvari párttal oly élesen szembenálló nemzeti párt minden bizonnyal György örgróf birtokaira is vágyott, amikor dekrétumához azt is hozzátoldotta, hogy a lutheránusok konfiskált jószágai a királyi fiskusra, vagy földesuraikra szálljanak.<sup>48</sup>

Dr. Fabiny Tibor

#### JEGYZETEK

1. „In Hungaria ea aetate LUTHERANI sunt dicti singuli, quicunque placitis Ecclesiae Romanae nuncium miserant, etsi nunquam Lutherum aut ejus scripta vidissent. Prout in Gallia CALVINISTAE iidem nuncupabantur, qui Romanae Ecclesiae erant adversarii, etsi Calvinum vel fando non audissent, imo contraria ejus sequentur placita.” — BOD, Petrus de Felső-Csernáton: *Historia Hungariae Ecclesiastica*. Ed. L. W. Rauwenhoff, C. Szalay. Tom. I. Lugduni—Batavorum, 1888. 168. — 2. Zsiúnszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatortól kezdve. 1. k. Bp. 1881. 13. — 3. Vö. PISO Jakab ismert levelét Erasmushoz. Közli Bunyitay—Rapacs—Kardosonyi: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*, 1. k. Bp. 1902. 76) (továbbiakban: ETE), továbbá Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet*. Debrecen, 1938. 51. — 4. Vagyis attól az időtől fogva, amikor a középkori eredetű archidiaconátusokban a reformációt követő lelkészek „fraternitásokká” szerveződtek, és amióta ezek zsinatain ordináció is történt. Ezt legkorábban 1544 nyarára, Dévai Mátyás bihari működésének idejére tehetjük hazánk területén. Vö. Miklós Ödön: A Magyar protestáns egyházalkotmány kialakulása a reformáció századában. Pápa, 1942. 28. — 5. Gombos, Albinus: *Cathalogus Fontium Historiae Hungariae*. I. k. Bp. 1937. 428. Id. *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Bp. 1966. 58. — 6. 1462/2. tc. 13. §. *Articuli qui concernunt notam infidelitatis: ... publicae et damnatae haeresi adhaerentes*. Magyar Törvénytár, Bp. 1889. 340. — 7. 1495/4. tc. 12. §. *Publici haeretici, adhaerentes damnatae haeresis*. Uo. 566. — 8. *Székelly György*: A huszitizmus és a magyar nép. Századok, 90. évf. (1956). 331kk. — 9. I. r. 14. c. 14. §. — 10. V. L. Löschner: *Vollständige Reformationsacta und Documenta*, 2. k. 1723. 567. — 11. J. Ribini: *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae a Leopoldo M. usque*

ad Carolum VI. l. k. Pozsony, 1787, 3. — A kérdés irodalmát vö. *Sólyom* Jenő: Luther és Magyarország. Bp. 1933, 20. — 12 ETE I. 49. — 13. Uo. I. 81–82. — 14. Uo. I. 105, 120. — *Payr* Sándor: A Soproni ev. egyházközösség története. I. k. Sopron, 1917, 42. — 15. „Omnes Lutheranos, et illorum fautores, ac factioni ipsi adhaerentes, tanquam publicos haereticos, hostesque sacratissimae virginis Mariae: poena capitis, et ablatione omnium bonorum suorum, majestas regia, veluti catholicus princeps, punire dignetur”. Magyar Törvénytár I. m. 824k. A törvény-cikket szövegét az eredeti Szapáry- és Festetich-féle kódexekből először a jezsuiták adták ki Nagyszombatban (1696, ill. 1751), majd *Kovachich* Márton György a *Vestigia Comitiorum* (Pest, 1790) ill. annak Supplementuma (Buda, 1798–1801) II. kötetében, 515–554. — Ami a törvények kihirdetését illeti, már az 1514.63. tc. elrendelte, hogy a király az országnak írás-ba foglalt jogát tüstént olvassa fel, erősítse meg és az ország minden vármegyéjéhez küldje el. Vö. *Kérészy* Zoltán: A Corpus Juris Hungarici, mint írott jogi Kültő. Pécs, 1935. — 16. *Bauhofer, Georg*: Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn vom Anfänge der Reformation bis 1850. Berlin, 1854, 43. — Szalkai László (1475–1526) ekkor még nem volt esztergomi érsek és primás, hanem egri püspök. — 17. *Zsilinszky* i. m. 14: „ezen törvények éle . . . még a németek ellen volt irányítva”. — 18. *Zoványi* Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1921, 30. — 19. A kérdés tisztázására és alaposabb elemzésére dr. *Pröhle* Károly kérdésfelvetései adták az ösztönzést. E tanulmány viszont másokat is további kutatásra szeretne ösztönözni. — 20. *Acsády* Ignác: Verancsics Antal és Szerémi György. = ItK, 1894, 56 — Szerémi: „Epistola de perditione regni Hungarorum” című, 1545 körül írt emlékiratát legutóbb 1961-ben adták ki „Magyarország romlásáról” címen *Juhász* László fordításában, *Szekély* György bevezetésével és jegyzeteivel. — 21. *Istvánffy*: Historiarum de rebus Hungaricis Libri legújabb magyar kiadása „A magyarok történetéről” címen 1962-ben jelent meg, de ez válogatás lévén, itt az 1871-es debreceni kiadásból idéztünk, I. k. 121. *Vidovich* György ford. — 22. Idézi *Fraknói* Vilmos: Werbőczy István a mohácsi vész előtt. = Századok 1876, 466. — 23. *Gaál* Mózes: II. Lajos magyar király és kora. Bp. 1903, 56. — továbbá: *Hamann* Gustav: Conradus Cordatus Leombachensis. = Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins (Linz), 1964, 250–278. Klny is. Ism: *Heckenast* Gusztáv, = Századok 1965, 533. — Az ugyan-csak börtönbe került majd elűzött neves budai professzorról, *Grynaeus* Simonról (I. II. rész) vö. uó.: Simon Grynaeus in Ungarn. — Zeitschrift für Ostforschung 1956, 228–242. — 24. A Bonfini művét Báthori felkérésére folytatód Gian Michele *Bruio* (1517–1592) Erdélyben írt Magyar Históriaját az eredeti kódex alapján *Toldy* Ferenc adta ki 1863-ban. Az idézet *Steiner* Edit feldolgozásából Debrecen. 1933, 15. — 25. *Toldy* Ferenc: Tizenhatodik századbeli magyar történetírók. I. Magyar Krónika 1558.

Pest, 1854, 60. — 26. *Szerémi* i. m. Bp. 1961, 97. — 27. ETE I. 105. — 28. *Márkus* Dezső (szerk): A hatályos magyar törvények gyűjteménye, I. k. Bp. 1912. 42–43. — 29. *Révész* Imre: A magyarországi protestantizmus története Bp. 1952. 12. — 30. *Kubinyi* András: Buda története 1541-ig. Bp. 1969, 68. — 31. *Fraknói* Vilmos: Werbőczy István életrajza. Bp. 1899, 334. — 32. Így látja *Révész* Imre is: Magyar református egyháztörténet, Debrecen, 1938, 51. — 33. *Zsilinszky* i. m. I. 12. — 34. ETE I. 33. — 35. *Biró-Bucsay-Tóth-Varga*: A magyar református egyház története. Bp. 1949, 28. — 36. *Bangha* Béla-Ijjas Antal: A keresztény egyház története. 5. k. Bp. 1939, 22k. — 37. *Fraknói*: Werbőczy i. m. Századok 1876, 466. — 38. *Broderits* István: Második Lajosnak „magyarország” királyának a mohácsi harcton történet veszedelme . . . Kiadta Lethenyi István Budán, 1795. — 39. Uo. 14–15. *Lutherus* „scripserat enim, quod praeliari adversus Turcas, sit repugnare Deo visitanti iniquitates nostras vel illos. Scripserat non licere Christianis bellare, sed vim et injurias pati, nec quidquam contribuentum contra Turcas”. Lethenyi (1723–1804) jegyzete Broderics könyvéhez. — 40. Werbőczy korábbi római és velencei útjait során többször kért és kapott ereklyéket a pápától ill. a dózsétól. Ismerték nevezetes mondását: „Pro Republica Christiana santaque sedis Apostolicae dignitate conservanda, non solum sanguinem, sed vitam quoque meam effundere sum paratus . . .” *Bangha-Ijjas* i. m. 623. — 41. Uo. 220. — 42. Ennek összefoglalását 1. *Fraknói* Vilmos: Magyarország a mohácsi vész előtt a pápai követek jelentéseinek alapján c. művében, Bp. 1884, 304. — 43. *Orio* velencei követ 1523 május 7-i jelentése alapján közli *Fraknói* Vilmos: Tomori Pál élete és levelei. Bp. 1881, 30. — 44. *Cordatus* ról G. Hamann i. m. kívül 1. *Payr* Sándor: Cordatus Konrád budai pap, Luther új barátja, Bp. 1928, 44. továbbá D. *Wiczian*: Beiträge zum Leben und Tätigkeit des Conrad Cordatus. = Archiv für Kirchengeschichte, 55 (1964), 219–22. — Kresling szerepéről: *Gustav Hamann*: Johannes Kresling. = Jahrbuch für schlesische Kirchengeschichte (Ulm–Donau), 1965, 7–12. — 45. *Kohn Sámuel*: A zsidók története Magyarországon a legrégebbi időkől a mohácsi vészig Bp. 1884, 275. — *Büchler* Sándor: Szerencsés Imre. Mahler Emlékkönyv, 1937. — 46. *Bruckner* Győző: Magyarország belső állapota a mohácsi ütközet előtt. Mohácsi Emlékkönyv, Bp. 1926, 14k. — 47. Vö. a legújabb irodalomból *Bácskai* Vera: A gyulai uradalom mezővárosai. Agrártört. Szemle IX. (1967) 3–4, 441. — A korzslak magyar gazdasági-társadalmi fejlődéséről jó összefoglalás *Makkai* László: Die Hauptzüge der wirtschaftlich-sozialen Entwicklung Ungarns im 15–17. Jahrhundert. = La renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie. Bp. 1963, 24–47. — 48. *Kovachich* Suppl. ad Vest. Com. i. m. II. 26.

A másik nyitott kérdés, hogy miért nem került végül mégsem sor — kevés kivételtől eltekintve — az eretnektörvény alkalmazására, egy külön tanulmányt igényel.

## Egyház a szabadságharcban

### Az 1848–49-es szabadságharc a Szatmári Egházmegeben

A szatmári egyházmege területén élő református gyülekezetek a történelmi konfordulók idején nem csak passzív szemlélői voltak a nagy egyházi és nemzeti függetlenségi mozgalmaknak, hanem tevékeny résztvételükkel építő részesivé váltak egy-egy új egyházi vagy társadalmi átalakulásnak. Szatmár népe akár a reformáció átvételét, akár a szabadságmozgalmak térhódítását vagy a reformozgalmak szellemi küzdelmét tekintjük, azonnal és érzékenyen rezonált „az új idők új dalaira”. A nagy viharok elültével némelykor sokáig vártak magukra míg előkerültek a levéltárak mélyéről, sárgult anyakönyvek lapjairól a nagy történelmi idők krónikáinak valóságai. Most — a magyar forradalom és szabadságharc 125. évfordulóján — táruljon fel előttünk egy szabadságát, magyarságát és református voltát szerető és védelmező nép nemzeti és vallási elnyomás ellen folytatott küzdelme. Olyan gyülekezetek harca, amelyekben életüket és szabadságukat azért kockáztatták „a nép jog” eltipróival szemben, mert „e nép új törvényeinek megszilárdítói, polgári jog, vagyon, erkölcsileg, vallás életre-halálra tántoríthatatlan hirdetői és őrei” akartak maradni.

Egy- és negyedszázad múltán elevenedjék meg előttünk a magyar szabadságharc olyan kevésbé ismert részlete, amely szerény emléket állít annak a tizenhatezer szatmári honvédnek, akik fegyverrel a

kezükben indultak el 1848. november 20-án Fehérgyarmat és környékéről, hogy útját állják *Urbán* osztrák határhozreducs császári fegyveres parancsuralmat biztosító, magyar és protestánsellenes tevékenységének. Egyben emlékezzünk a Szatmári Református Egyházmege hatvannégy gyülekezte egyházi és világi képviselőinek szatmári, 1849. június 6-i egyházmegei közgyűlésen hozott határozatára, mikor is a „Hódolati Nyilatkozat” ünnepélyes proklamálásában tesz fogadalmat Szatmár népének nevében a szabadság, a nemzeti kormány, Kossuth Lajos, a vallási és polgári egyenlőség és testvériség védelmére és támogatására.

### Előzmények

#### 1. Az általános európai helyzet

A magyar forradalom és szabadságharc gazdag eseménysorozatából a megyénkhez kapcsolódó eseményeket 1848 szeptemberétől közelítjük meg. Az erőviszonyok a környező országokban, sőt a távoli Anglia és Franciaország területén ekkor már az ellenforradalom javára fordultak. A bécsi udvar — a prágai, az olasz tartományok, a bécsi ellenforradalmi sikerek láttán — parancsot ad *Jellasics*nak Magyaror-

szág megrohanására.<sup>1</sup> A bécsi reakció ellenforradalmi célkitűzése: Összehangolt támadás a magyar forradalom ellen.

## 2. A magyar—román viszony alakulása Erdélyben

„A nyári hónapok folyamán Kossuth világosan felismerte, hogy a bécsi reakció a magyar forradalom bekerítésére törekszik és koncentrikus támadás készül, amelyben a nemzetiségeknek nagy szerepet szánt.”<sup>2</sup> Délen Jellasics, keleten Urban Puchnerrel, északon a morvahatárszélen Hurban Bécsben toborzott csapata a fellázított tótokkal, ugrásra készen áll a magyar szabadságharc megsemmisítésére.

Tárgyunk szempontjából döntő fontosságú a hozánk területileg is legközelebb álló Erdélyben, az 1848 őszen kialakult helyzet.

A szatmári honvédek szabadságharcának megértéséhez előbb egy pillantást kell vetnünk az erdélyi nemzeti politikai alakulására. A közjogi szempontból külön államként kezelt Erdély, mint nagyfejedelemség szerepel, külön közigazgatással és országgyűléssel. A paraszti elnyomás súlyosabb, mint Magyarországon. A kizsákmányolt jobbágság — túlnyomó többségében nemzeti parasztok — bármely pillanatban felkelést hozhatott volna létre. A magyar—román ellentétek oka a magyar birtokos osztály és a magyar megyei tisztviselők zsarnoksága, a dákóromán veszedelem, Bécs uszítása és a román nemzeti jogok követelése. Ha a magyar kormány e kérdéseket idejében rendezi, a román nemzet is fegyvert fog Jellasics „pánszlávizmusa és az osztrák abszolutizmus ellen, megkezdik a toborzást és szép szóval rövidesen 20 ezer ember áll majd a szabadság oldalára. Ám, a magyar kormány kevés figyelmet fordított a román kérések teljesítésére, elég erősnek érezve magát az erdélyi mozgalom megsemmisítésére.”<sup>3</sup>

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a magyar—román viszony rendezésére mindkét részről több kísérlet történt, se ezek minden esetben kudarccal végződtek.

„A magyarországi partiumi és az erdélyi román parasztság elsősorban Szatmár, Krassó, Közép-Szolnok, Felső-Fehér megyékben fordul szembe nagyrészt magyar földesuraival. Szatmár megye 12 románlakta községének parasztmozgalmait túlnyomórészt a tagosítás és a legelőelkülönözés során elszenvedett súlyos méltánytalanságok váltották ki. Ezenkívül megtagadták az adófizetést, szembeálltak a megyei hatóságokkal.”<sup>4</sup>

A román—magyar összefogást és az ellenforradalom felszámolását Erdélyben első ízben már a szabadság hajnalán, március 25-én szorgalmazni lehetett volna, ugyanis a 12 pontot a románok is elfogadták. Második alkalom a román—magyar kiegyezés törvényes úton történő megvalósítására július elején összeült pesti országgyűlés időszakában lett volna, mikor is a király Innsbruckban kilátásba helyezte a román kívánságok teljesítését. Szemere belügyminiszter is barátságosan fogadta a hazatérő román küldöttséget. A harmadik, egyben a legeredményesebb lehetőség 1849 májusában, Kossuth erőpolitikája miatt fulladt kudarcba. Az utolsó — Kossuth nemzeti politikájának csúcspontját jelentő békülési tervet (Projet de pacification, július 14) — a közös szabadság és függetlenség érdekében, mint az első nemzeti törvényt az országgyűlés megszavazta, de későn, mert a Maros völgyén a cári csapatok akkor már Magyarország irányába vonultak.<sup>5</sup>

## 3. Az ellenforradalmi támadás politikai előkészítése

„Amikor világossá vált, hogy a magyar forradalom és az osztrák ellenforradalom közötti küzdelem elkerülhetetlen, Saguna, a Román Nemzeti Komité elnöke nyíltan a reakció oldalára állt. Szeptemberben az ellenforradalom működésbe lépett Erdélyben, bázisát a határőrezredek alkották. Az orlái román határőrezred szeptember 11-i kérvényében biztosította a császárt hűségéről. Minden román császáranak atyai szeretetétől reméli sorsának megjavítását, hogy mi nemzetünkben a világosan ragyogó napnak Ausztria hatalmának és nagyságának hű bolygóját látjuk — és kéri, hogy ne zárja ki monarchiájának és hadseregének egységéből. A naszódi román határőrök, akiknek parancsnoka Karl Urban alezredes volt, néhány nappal később (szeptember 13—14-én) megtartott gyűlésükön kimondták Magyarországtól való elszakadásukat. A szeptember 15 és 25 közt megtartott újabb balászfalvi gyűlés végül is létrehozta a román nemzeti mozgalom és az osztrák ellenforradalom egységét.”<sup>6</sup>

„A Honvédelmi Bizottmány 1848 október 10-én felhívást és figyelmeztetést intézett a románokhoz, hogy térjenek békére, különben nyakukon lesz a 30—40 ezernyi seregünk — eredménytelenül.”<sup>7</sup>

## 4. Az ellenforradalmi fegyveres támadás megindulása

„Ezek az események vezettek el Urbánnak október elején Puchnerrel összehangoltan megindított fegyveres támadásához, amelyet Jancu vezetésével — kivált az erdélyi Érchegeység vidékén — sokezer román felkelő is támogatott.”<sup>8</sup>

Szatmár megyét közvetlen érintő eseménysorozat egyik szála 1848 október elején, a megye szomszédságában fekvő Kővár-vidékről ered. Urban osztrák határőrezredes a román ellenforradalmi nemzeti seregekkel 4000 főnyi sereget alkotva, a Nagy-Szamos völgyén Dés felé vonul. Célja: Nagybánya — Szatmár — Nagykaroly — Debrecen elfoglalása, ezzel a magyar szabadságharc hátbatámadása. Haditerve megakadályozására toborozták a Szatmár megyei gyalog- és lovasönkéntes, valamint gyalog- és nemzetőr századokat.

### I. Fegyveres felkelés Szatmárban

#### 1. Előkészületek az ellenforradalom elhárítására

A Szatmár megye felé törő ellenforradalmi támadás elhárítására mozgósított századok létrejötte — mint a szabadságharc eseménysorozatának másik szála — *Sárospatakról* ered. A Református Kollégium tanárai és forradalmi diákjai a márciusi pesti események hatására már 1848 tavaszán megalakították Pálkövy és Csoma kollégiumi tanárok kapitánysága alatt a főiskolai nemzetőr századokat. A szervezkedést az az előérzet sugallta, hogy a forradalom nem lesz mindig vérnélküli. Ezért egy *Baán* nevű obsitos bakakáplár oktatása szerint a kollégium felső évfolyamai szorgalmasan gyakorolták az alaki kiképzés elemeit — terepgyakorlat, harcászat és éleslövészet nélkül. Rövidesen megjelent Sárospatakon is a felhívás az első tíz honvédszázalójba történő önkéntes jelentkezésre. A tavasz végén már tömegesen igyekeztek a kollégisták *Futó* Sámuel diák irányítása

alatt a kassán alakuló IX. Honvédszászlóalj sorozóbi-zottsága elé. Ezután jelent meg Fáy Gyula veressip-kás honvédtiszt a IX. zászlóaljba toborzó küldetéssel. Hívására az ifjúság tömegesen jelentkezett önkén-tes katonai szolgálatra.<sup>9</sup>

Az 1848/49. iskolai év mielőtt megkezdődött volna, az ifjúság egyrésze a besorozott honvédek soraiba készült hazája megvédésére. A katonai szolgálatra egyelőre alkalmatlanok pedig lakhelyükre visszatérve várták a pillanatot, mikor ők is tettekkel bizonyíthatják hazasze-retetüket. Ez utóbbiak közé tartoztak azok a fehérgyar-mati diákok, akik Sárospatakról hazatérve — mint *Bartha Mór* és barátai — elsőként jelentkeztek a meg-alakuló szatmári honvédönkéntesek századába.

*Bartha Mór* fővadász, élete végén gacsályi lelkész feljegyzéséből, a szabadságharcban szerzett személyes tapasztalataiból ismerhetjük meg a legnagyobb részle-tességgel Fehérgyarmat és vidéke magyar református népének hazafiságát, egyben a Szabolcs-Szatmár-me-yei honvédek szabadságharcának részletes történetét.

## 2. A honvéd haderő létszáma

Amint azt a bevezetésben már említettük, a honvéd haderő tizenhatezer főből állott. Fegyverzetük két üteg-ágyú, amelyet a szatmári *Maróthy* vezetett lovasönkén-tesek kísértek. A lőfegyverrel ellátott katonák számá-ról nincs pontos adatunk, de az bizonyos, hogy a nem-zetőröket — akik erős, de harcot nem próbált család-apák voltak — többnyire csak lándzsával szerelték fel. A honvéd erők számbavételénél meg kell emlékeznünk a szabadságharcot támogató külföldiek között a dési csatában is résztvett kis létszámú, de bátor és jó harci-készültségű „*Bécsi Légió*” tagjairól. Ez az egyetemi hallgatókból álló kb. hetven főnyi csapat, Bécs vissza-foglalása után (1848 augusztus 12) Magyarországra szö-kött. A szabadságharcban derekasan küzdöttek, de sajn-os majdnem mind elesett. Közülük egy *Gullner* nevű kameradnak *Kende* Lajos csekei nagybirtokos adott holtáig menedéket tiszakóródi birtokán. A magyar ven-dégszeretettel kevés ideig élvezhette, mert hamar behal-tal sérüléseibe.

A tisztikar élén *Katona* Miklós őrnagy állott. A ma-tolcsi század kapitánya *Luby* Zsigmond fülöpdsaróci földbirtokos volt, mellette *Jékey* Kálmán főhadnagy századparancsnok helyettes és *Gacsályi* Lajos hadnagy. A század írtnak *Szabó* Lőrinc és *Bartha* Mór, utóbbi úgy is, mint a dési csata krónikása.

A dési csatában résztvett a matolcsi század mellett a gebei század is, parancsnoka *Csanálossy* János kapi-tány volt.

Az élelmezésre nem panaszkodtak, a koszt bőséges-nek bizonyult, különösen a magyarlakta területeken, ahol igazi magyaros vendégszeretettel fogadták a hon-védeket. A beszállások alkalmával nemcsak a szí-vek, de a kamrák is megnyíltak, megosztva a nemzet fiaival kenyérük utolsó darabját is.

## 3. A honvéd haderő felvonulási útvonala

A felvonulás Désig majdnem három hétig tartott. A pontos menetirány *Bartha* Mór emlékezéseiből nem ismeretes, de feltételezhető, hogy a matolcsi század *Luby* Zsigmond vezénylete alatt Fülöpdsaróctól, Matolcon, Fehérgyarmaton át Szatmár felé vonult. Ott csatlakoz-tak a szatmári *Maróthy* féle önkéntesek, akik Rozsály és környékén élő honvédek lehettek, ugyanis *Maróthy* János a rozsályi vár és a hozzá tartozó 600 hold föld

birtokosa volt. A rozsályi református temetőben ma is látható a síremléke. Szatmártól a két ütegágyúval me-gerősített tüzérség fedezete mellett vonulhattak tovább (valószínűleg a Szamos jobb partján) Nagybánya felé. A hús napig tartó menetelés után 1848 november 9-én a két század elérte Dés városát. A matolcsi század *Katona* Miklós őrnagy parancsnoksága alatt tovább vonult a mintegy fél óra közelben levő Désaknára, *Luby* Zsig-mond kapitány viszont Désen maradt. Az egész felvonulás alatt katonai akció nem történt.

Az elszállásolás után a tisztek az első éjszakát a szí-ves magyar vendégszeretet légkörében, bőséges evés-ivás közt, jó hangulatban töltötték. Másnap, november 10-én, kevés alvás után a század tisztjei megtekintették a tisztviselők által bemutatott désaknai sóbányát s míg csodálták a bánya szépségét, Déstől délre megdördül-tek az ellenség ágyúi.

## 4. A dési ütközet: 1848. november 10.

Urban osztrák ezredes, a naszódi határővezet pa-rancsnoka, nem csak a terepviszonyok adta előnyt haszn-alta ki, hanem a maga javára fordította *Katona* Mik-lós honvéd századparancsnok vétkes figyelmetlenségéből adódó készületlenségét is. Urban, aki jól ismerte a környék terepviszonyait, kihasználta a gyanútlanul pi-henő honvéd századok elővigyázatlanságát a legalkal-masabb időben és terepen történő haditervének végre-hajtására.

A dési hegyeken megdördülő osztrák ágyúk hangjá-ra *Csanálossy* János a gebei század kapitánya és *Bartha* Mór ezredirnök a századokat riadóztatta. A sóbányá-ból felszaladó meglepett tisztek, rövid megbeszélés után a csapatot lassú menetben Désaknáról Dés felé irányították. Ütközben látták meg először az ellensé-get, ugyanis a jobbra eső szőlőskertek dombjairól csa-tárláncban közeledtek Urban granicsár-gyalogosai. A honvédség — az ellenséges golyók süvítése között — az úttól balra vonuló dombokra húzódtak. A gerincre érve a matolcsi és gebei század állott csatasorba, az ellen-ség további térhódításának megakadályozására. Ekkor szólaltak meg a magyar tüzérség ágyúi, Dés szélső há-zai közül néhány lövést adva az ellenség felé, aztán gyorsan visszavonultak a város központja felé. Az el-lenséges csatárlánc folytonos lövésekkel közeledett a honvéd vonal felé s a golyók sívításától megrémült — csatát eddig nem látott — nemzetőrök látva az ágyúk visszavonulását, lándzsájukat vállukra kapva, meg-bontva a magyar arcvonal rendjét, zúgolódva, futó lé-pésben igyekeztek a város felé, otthagynva bajtársaikat, tisztjeiket, ellenséget egyaránt. A hadrend felbomlását látva, az eddig helytálló honvédek is utánuk eredtek. Az ellenség ágyúi tűz alá véve a dési utcákat, igyekez-tek a honvédek menekülését lehetetlenné tenni. Köz-ben Urban lovassága a város piacáig jutott és ott ré-szint levagdalta, részint elfogta az arra visszavonuló honvédeket. A Szamos hídja felé menekülők kis ellen-állásban ütközve, átjutottak a túlsó partra s ott nyugat felé sodródtak a visszavonuló ágyúkkal és lőszerko-csikkal.

Ezzel tulajdonképpen befejeződött a dési csata, mi-előtt a létszámnak megfelelő komoly összecsapás meg-kezdődött volna. Legfeljebb az utóvédharcokról kell megemlékeznünk, amelyben a szatmári gyalog-önkén-tesek igyekeztek visszaverni az osztrák lovasság roha-mát. A segítségükre siető szatmári *Maróthy* lovas ön-kéntesek, a *Vilmos-huszárok* és a *Bécsi Légió* marok-nyi csapata biztosította a honvédség legkisebb veszte-séggel történő visszavonulását. A rendetlenül özönlő

sereget hiába akarta Katona Miklós Kosálynál rendezni, az engedelmisséget mindenki megtagadva azt tette, amit akart — vagyis menekült haza, a legrövidebb úton.

E táblabíró századosok vezette kalandozás aránylag kevés veszteséggel zárult. A komoly ellenállás hiányát látva Urban, nem használta ki a kedvező lélektani pillanatot egy átütő erejű támadás megindítására. Pedig Dés elhagyása után az Alór felé kitágult sík mezőn megsemmisíthette, vagy foglyul ejthette volna a menekülő sereget. Megelégedett a könnyű győzelemmel, vagy nem akarta felfedni serege parányiságát? — nem tudjuk.

### 5. A dési hadjárat helye a szabadságharc történetében

A katonai kudarc ellenére — a tiszántúli stratégiai helyzet megerősítése szempontjából — a hadjáratnak volt pozitív eredménye is. Urban világosan látta, hogy egy sértetlenül visszavonult, valójában négyzses túlerővel rendelkező sereggel állt szemben. Mint hivatásos tiszt, a stratégiai ismeretek birtokában — józanul mérlegelve helyzetét — dönthetett úgy, hogy kockázatos lenne tovább nyomulnia Debrecen felé a Nagybánya—Szatmár—Nagykároly vonalon. Megállott tehát a hegyek között Dés térségében, megelégedve a könnyű győzelemmel.

A november 10-től december 20-ig eltelt negyven nap elegendő volt arra, hogy a magyar hadvezetőség kihasználja ezt a lélegzetvételnyi időt és megragadja a kínálkozó lehetőséget. Bem tábornok ebben az időben ajánlotta fel szolgálatát a magyar szabadságharc vezetőinek és Kossuth éppen a legalkalmasabb pillanatban, 1848 november 19-én nevezte ki az erdélyi hadsereg főparancsnokává. Ezzel fordult jobbra — ha rövid időre is — az erdélyi szabadságharc sorsa. Bem tábornok első tevékenysége az volt, hogy „rendet, fegyelmet teremtett a sereg szétzilált soraiban és december 20-án Nagybányáról elindulva, karácsony napján Kolozsvár bevételével örvendeztette meg a nemzetet. Ezzel elvágtá egymástól Puchner és Urban seregeit... így Debrecen fedezve, a kormány és a Ház működése ott biztosítva látszott.”<sup>10</sup>

Bem tábornok a rá jellemző gyors hadmozdulatokkal lélegzetvételnyi időt sem hagyott Urbannak, folyton üldözve 1849 január 4-én Dornavatránál kiverte Erdélyből az ellenforradalom erőit. Ezután nyílt meg a lehetőség Puchner elleni remek sakkhúzására: Nagyszeben elfoglalására. A szabadságharc első évfordulóján majdnem egész Erdély felszabadult.

## II. Az egyházmegye a szabadságharc győzelméért

### 1. Egyházmegyei viszonyok

A gyorsan változó külpolitikai és az egyre súlyosabbá váló belső-katonai helyzet, a nemzetiségek nyílt ellenforradalmi lázadása azt eredményezte, hogy „saját magyarjukú népünk között is kezdett a konkoly elhíntetni.”<sup>11</sup> Kiss György esperes (botpaládi lelképásztor) a miniszteri és püspöki figyelmeztetés nyomán 1848. július 28-i körlevelében felhívja az egyházmegye lelkészeit, hogy pozitív értelemben tájékoztassák a gyülekezeteket a gyorsan változó helyzetről, buzdítsák, bátorítsák a csüggedőket és tartsák szívügyüknek a nép értelmi fejlesztését.

### 2. Az egyház és az állam további kapcsolatának alakulása

A bevett vallásfelekezetek teljes egyenlőségét és viszonyosságát kimondó 1848. XX. t. c. megalkotása után Kossuth utasította minisztériumot, hogy a felekezetek meghallgatása után terjesszen részletes törvényjavaslatot a következő országgyűlés elé. Br. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1848. szeptember 1-re, a protestáns egyházak képviselőivel egybehívott értekezletének kellett volna tisztázni a protestánsok igényeit. Sem a súlyos belpolitikai, sem a protestánsokban br. Eötvös iránt növekvő bizalmatlanság miatt nem alakulhatott ki kedvező légkör, a történelmi jelentőségű XX. törvénycikk gyakorlati végrehajtásának megtárgyalására. De ha a megbeszélések minden vonatkozásban a protestánsok várakozásának megfelelően alakulhattak volna, a szorongató politikai, a túlterhelt pénzügyi-gazdasági helyzet miatt, a megvalósítási kilátásai a minimumra csökkentek.

A Szatmári Református Egyházmegye képviselőjében, a miniszteri konferenciára küldöttként Kiss Áron egyházmegyei főjegyző (később esperes, majd tiszántúli püspök) és Riskó Ignác; póttagul Nagy Lajos angyalosi lelkész és Nagy Ignác pusztadaróci közbirtokos segédgondnok, Szatmármegye országgyűlési követe választották meg. Ismeretes, hogy a konferenciának kevés országos jelentőségű eredménye lett. Arról azonban nem szabad megfeledkezünk, hogy a szatmári egyházmegyében ötvennyolc lelkési állás kapott, évi 300 forintra kiegészítő államsegélyt.

A fizetéskiegészítő államsegélyek kiutalásánál figyelembe kell vennünk az 1848. XIII. t. cikket, amely „megszüntette a papi tizedet, ezzel szemben segélyt helyezett kilátásba a károsult alsópapságnak. Ez rokonszenvet váltott ki a magyarországi g. katolikus román és ruszin, valamint a g. keleti román papságban. A parochus lelkészek jövedelmét évi 300, a káplánokét 190 forintra kell az államnak kiegészítenie. A Honvédelmi Bizottmány egyházpolitikája — a magyarországi nemzetiségi felekezeti papságot összesen 184 196 — forint államsegélyben részesíteni tervezte — sikeresen járult hozzá ahhoz, hogy a román és a ruszin papság nem csatlakozott a bécsi reakcióhoz, hanem a szabadság frontját erősítette. Bem is azt hitte, hogy az anyagilag megsegített román papok apostolai lesznek a kibékülésnek.”<sup>12</sup>

### 3. A gyülekezetek anyagi hozzájárulása a szabadságharc támogatásához

A Tiszántúli Református Egyházkerület 1848 november 6-án tartott közgyűlésének határozata nyomán, Kiss György esperes novemberi körlevelében felhívja a kebelbeli gyülekezetek lelképásztorait és gondnokait, hogy haladéktalanul alakítsanak minden gyülekezetben „honvédelmi kisebb egyesületeket és fordítsák oda egyesített igyekezettel munkájukat, hogy készpénzben, élelmiszerekben vagy akármilyen pénzzel tehetőbben gyűjtögessenek fölük telhető segélyt a haza oltárára.”<sup>13</sup> Az egyéb, sokirányú kérés teljesítésére az egyházi pénztárak már a körlevél megjelenése előtt jelentős összeget fordítottak a haza anyagi megsegítésére, de ahol van még lehetőség vagy eddig nem tették, kéri az esperes a kiutalt összeg azonnali elküldését. A jelzett körlevél felhívja a lelképásztorokat a honvédek között — ha tábori lelkészük nincs — lelkési szolgálataik végzésére. A bányavidékiek példája nyomán kéri a lelképásztorok feleségeit, hogy a honvédek számára fehér-

neműt adjanak és gyűjtsenek. Nincs részletes és pontos statisztikai adatunk, de azt tudjuk, hogy a kérések, felhívások eredménnyel végződtek.<sup>14</sup>

#### 4. A „magyar álladalom önállósága és függetlensége iránti hódolat”

Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter (a Szemere-kormányban) a püspöki- és esperesi hivatalokon keresztül felhívást intézett „minden hitfelekezetű egyházi és iskolai főnök”-höz, hogy záros határidőn belül, a vezetésük alatt álló testületek, consistoriumok a törvényes magyar kormány iránti engedelmességüket, ünnepélyesen kinyilatkoztatva, aláírásukkal hitelesítve szolgálati úton terjesszék fel.

A Szatmári Református Egyházmegye elnöksége, 1849 június 6. napjára a szatmárnémeti református iskola nagytermében egyházmegyei közgyűlést hívott egybe, melynek fő tárgya az egyházmegye „közhódolati okiratának” előterjesztése volt, Kiss Áron egyházmegyei jegyző szerkesztésében és előterjesztésében. A közgyűlés által elfogadott határozat hű képet ad az egyházmegye és a szabadságharc kapcsolatáról.

#### Hódolat nyilatkozat

„A Helv. hitv. Szatmári egyházmegyének az önálló független magyar álladalom törvényes kormánya iránti hódolat nyilatkozata.

Mi a Szatmári Helv. hitv. egyházmegyében kebeleztetett 64 egyházak közössége nemzeti bűntünk napján Szatmár-Németiben az önálló független magyar álladalom törvényes kormánya iránt tartozott polgári hódolatunk nyilvánítására egybegyűlvén: közérzelmünket a következőkben tisztelettel nyilvánítjuk.

A Szabadság Sz. Istene, e nemzet polgári megváltója s kitűnő lelkes képviselői iránt hön lobogó hála érzellemmel üdvözljük hazánk függetlenségét és fájó emlékezet, s biztató szent remény bús-édes vegyülete közt hódolunk most ünnepélyesen, mint hódoltunk azonnal, mihelyt megállapíttatását olvastuk, szívünkben, szabad hazánk törvényes kormányának.

Lelkünk józanságában emlékezünk e komoly napon az álnok hitszegő házra, melyből valamennyi uralkodó, bár a nemzet attyának koronájával fején, kenyér helyett mind kövel dobálta honunk mostoha gyermekeit és még a szabadság Istene helytartójának, apostoli királynak tartotta s nevezte honunk felett magát, lelki rabság békóiba verte, türelmetlenség öldöklő angyaloként pusztította szelleml szabadságért küzdött őseit.

Lelkünk józanságában emlékezünk e komoly napon az égető törvényekre, a felvidéken fakasztott vérfürdőkre, a sötét tömlöcök penészes üregeire, a Nápoly körül vont gályákra, a száműzetés hosszú tanútlan kínaira.

Mint lelkünk józanságában emlékezünk mind azon alig elsorolható sok és egész három évszázadon át dúlt szenvedések sötét folyamára is, melyeket az összes magyarhon ez álnok ház alatt és miatt kizenvedett. Emlékezünk, mert utódai vagyunk azon evangéliumi keresztyén hősöknek, kiknek társulatát a Habsburg-Lotharingi ház kegyetlen irtalma, nem kiölte, de szinte csaknem háromszáz éven keresztül beléptétől fogva e hon sz. földére, mindig míg csak bírta, háttérbe szorítás, rettegetés, nyilvános istentisztelet betiltás, tulajdonbóli kifosztás, száműzés, börtön s pallos által váltva nyomorgatta. Mert polgárai vagyunk ismét ez hazának, mely ama család bitor jármában izzadta a háromszáz évi méltatlan szolgátság véres könnyűit. Mert ma is

azon legyilkolt szabadsághősöknek halomra gyűlt porain át jöttünk ide, kik a mi atyáink s hitbeli őseink valának és e zsarnok ház miatt környékünkön elvették.

Egyidejű vallási és polgári békók, egykori kinszenvedés és zsarnokság, emlékezünk rátok lelkünk józanságában, fájó szívvel emlékezünk és bőjtölünk.

De legyen hála érette a Szabadság Urának Istenének, ki megmentett minket a szolgálatnak házából.

Nem lesznek többé szabad hazánk fölött kik idegen istenek gyanánt szenteknek kiáltásak magokat és türelmetlenségökben az egy igaz Istent se hagyják saját meggyőződésünk szerint imádni.

Nem lesznek, kik törvény helyett önkényüket bálványoztassák a leigázott nemzettel; kik Isten szent nevét tovább is hűtlenül vegyék fel népek elámítása s elnyomására.

Mert szabad e haza s független a Habsburg-Lotharingi ház zsarnok uralmától.

Megemlékezünk a nagy napról, mellyen atyáink Istene segélyével seregeink véráldozatával felépült és nevén neveztetett nemzeti függetlenségünk Sz. Temploma. Nemzeti szombattá szenteljük e napot.

És a múltak gyász emlékére szemünkbe folult fájdalom könnyek átváltoznak a biztató remény örömkönyűivé. Át, mert hisszük szertül, hogy a nemzet fenségén alapuló szabad kormány védpajzsa alatt minden, ki a Menny földi Attyát imádjá, annak erkölcsi törvényeit híven tiszteli, élhet e hon szabad földén egyaránt boldogul.

Mert hisszük szertül, hogy akik kivívták a polgári — nem fogják megölni, nem ölhetik meg annak alapját, a lelki szabadságot. Sőt általok a polgári jog, vagyon, erkölcsiség, vallás, a szabadság, egyenlőség és testvériség áldott mezején gondosan mívelve felvirulni fog.

E hitben hódolunk készséggel az általuk őszinte tisztelettel övezett nemzeti kormánynak és fogadjuk, hogy leszünk — mint mindig lenni óhajtunk — Istenünkhöz, hazánkhoz és e törvényes szabad kormányhoz híven, csekély hatásunkhoz képest hű számszamosai a szabadság földének jó és balszerencse — csábos hitegetés és üldözés — nyugalom és vész közt, életre halálra tántoríthatatlan hirdetői őrei — min egyházi szerkezetünk is nyugszik — a népjogainak és erkölcsiségnek.

És mint ilyenek tekintünk hála és reménytelve országunk kormányzójára Kossuth Lajos úrra, mint népünk Mózesére, ki a Magyart az egyiptomi fogság inségeihez hason nyomorból át a háborúk véres tengerin — habár örök enyészte miatt a csudák korának — nem minden áldozat nélkül is, de bámulandó szerencsével — a népszabadság biztos partjára kivezette; tekintünk reá reménytelve, hogy amellyek még hiánzanak, meghozatnak bölcs kormánya alatt e nép új törvényei megszilárdítására független szabad hazánk közboldogságának.

És kérjük buzgó imáinkban atyáink Istenét, ne legyen nékie e part, mellyen állunk Nébó hegye: éljen Ő s érje meg s élvezhesse sokáig e néppel — mellyet anynyira szeret s melly őt Istentől külön vezérének nézi, attyául tiszteli — élvezhesse a Sz. Szabadságnak — mellyet olly hő szívvel imád — sokszerű áldásait.

Éljen a Szabad Magyar haza! Viruljon fel keblén a vallási és polgári egyenlőség s testvériség.

Éljen nemzeti törvényes kormányunk! s az azt bölcs törvényekkel szilárdító Nemzetgyűlés!

Isten áldása légyen Vezéreinkkel, hőseinkkel s azoknak fegyvereivel. Ámen.<sup>15</sup>

A polgári- és vallásszabadságért való küzdelem ilyen gondolatokban és tettekben nyilvánult meg az ország egyik magyar és — számarányát tekintve — legreformátusabb vidéke, Szatmár népe életében.

## 5. „A rebellesek féltelensége elfolytatott”

Alig három hónappal a reformátusok hűségnyilatkozatát követően, 1849 szeptember 9-én, tehát már a szabadságharc leverése után, Hám János szatmári r. katolikus püspök, hódoló feliratot szerkeszt I. Ferencz József császárhoz, amelyből leplezetlenül feltárul a klerikális ellenforradalmi reakció magyar—haladás—társadalom- és egyúttal protestánsellenes császárimádata. Ezek mellett politikai árulással is súlyosbítja tettét, ugyanis „Hám Jánost már a felelős magyar minisztérium idején nevezték ki Magyarországnak primásává, a Kormányal szavazott mikor a Honvédelmi Bizottmány megalakult, ő ehhez hozzájárult.”<sup>16</sup>

### Hám János hódoló felirata az uralkodóhoz a szabadságharc leveretése után

„... mihelyt legszentebb felséged hősi hadserege Magyarország fővárosát folyó év elején elfoglalta és a zsarnoki párt által elzárt utat a legmagasabb trónushoz megnyitotta, ujjongó lelkem szavakban kifejezhetetlen örömevel a legvitézesebb hadsereg felséges vezéréhez és szent felséged helytartójához siettem, hogy alattvalói alázatomban tanúsítsam és készséges szolgáltatást felajánljam: ugyanakkor nem mulasztottam el azt sem, hogy ezt a hódolatot haladéktalanul — pásztorlevelek formájában — az egész magyar püspöki kar nevében is kifejezésre juttassam... mert amikor Isten segítségével az ország újra engedelmességre tért és a rebellesek féltelensége elfolytatott... megfontoltam,

hogy nekem is legalázatosabban meg kell tennem: legszentebb felségedet térdem állva kérve, hogy a hűségnek azt a legalázatosabb kinyilvánítását s a legmélyebb hódoltnak legbensőbb bevallását, amely a káptalan és a szatmári egyházmegye nevében is legszentebb felséged lábai elé helyezni készülök, kegyesen fogadni és az eléje borult hű alattvalókat királyi kegyvel és könyörülettel átölelni méltóztatassék.”<sup>17</sup>

A superlativusoktól hemzseggő dicshimnusz önmagáért beszél, legfeljebb az a kérdés, hogy ha a királyt mint — legszentebb felséget térdem állva kéri — milyen szavakkal kéri az Úr Istent, kinek méltatlan, bár hivatalos szolgálója.

Összefoglalva az eddigieket, azt állapíthatjuk meg, hogy a szabadságharc forradalmi erői Szatmárban megnyitották az utat a társadalmi fejlődés, a politikai haladás és a teljes vallásszabadság felé. A beteljesedés — fájdalom — sokáig váratott magára.

(Gacsály)

Gacsályi Gábor

### JEGYZETEK

1. Magyarország Története I. 511. l. — 2. Kossuth Emlékkönyv, I. Tóth Zoltán: Kossuth és a nemzeti kérdés 1848—49-ben. 290. l. — 3. Spira György: A magyar forradalom és szabadságharc 1848—49-ben. 350. l. — 4. Spira i. m. 157. l. — 5. I. Tóth Z. 399. l. — 6. Spira i. m. 349. l. — 7. I. Tóth Z. i. m. 236. l. — 8. Spira i. m. 350. l. — 9. Bartha Mór: Ön-életírat. 7. l. Kézirat, a Tiszántúli Református Egyházkerület levéltárában. — 10. Magyarország Története. I. 528. l. — 11. Kiss Kálmán: A Szatmári Református Egyházmegye Története. Kecskemét, 1878. 232. l. — 12. I. Tóth Z. i. m. 316, 318. l. — 13. Egyházi körlevelek jegyzőkönyve 1848—1873. Gacsály. 3. l. — 14. Kiss K. i. m. 232. l. — 15. Egyházi jegyzőkönyv. Gacsály. 1849. 8—9. l. — 16. Andics Erzsébet: 1848—49. Tanulmányok. 228. l. — 17. Andics E. i. m. 252—253. l.

## Kálvin újraértékelése a mai katolikus ekklesiológiában

Alexandre Ganoczy: *Ecclesia Ministrans. Szolgáló egyház és egyházi szolgálat Kálvinnál.* Herder, Freiburg 1968, 440 l.

Alexandre Ganoczy, a párizsi Institut Catholique és a műnsteri egyetem teológiai fakultásának magyar származású docense, francia nyelvű művével „Calvin, theologien de l’Église et du ministère”, mint a kálvini tanrendszer kiemelkedő ismerője és mint ökumenikus teológus egyaránt nemzetközi elismerést szerzett. (Így a Concilium c. nemzetközi katolikus folyóiratban is, amelynek értékelő cikkét a Theol. Szemle közölte.)

Most ismertető műve, mely a Hans Küng és Joseph Ratzinger által kiadott „Ökumenische Forschungen” sorozat harmadik köteteként jelent meg, ugyanezzel a témával foglalkozik; e témát azonban a szerző — amint erről előszavában külön is beszámol — a Kálvin teológiájáról időközben nyert új ismereteknek megfelelően és a II. Vatikáni Zsinat új egyházértelmezésére tekintettel teljes egészében újra átdolgozza és sok részében tovább tárgyalja.

### A kálvini teológia alapvonásai

A mű első három, rendkívül tanulságos fejezetében olvashatjuk a kálvini teológia alapvonásainak leírását, Kálvin krisztológiai előfeltételek által erősen meghatározott ekklesiológiájának áttekintését és az egyházi szolgálatról szóló tanának részletes tárgyalását. A Kálvin tanrendszerét bemutató és interpretáló római katolikus szerző ezek után a negyedik fejezetben a

reformátor ekklesiológiáját a II. Vatikáni Zsinat egyháztanával hasonlítja össze és Kálvin aktualitásáról ír, akinek krisztológiai probléma-látása és írásszerű felfogása az egyházi szolgálatról sok ponton egyezik a Zsinat kijelentéseivel. A műnek erre a részére összpontosító ismertetésünk és kritikánk nyomán is, természetesen egyúttal láthatóvá válnak az éles különbségek. Maga a szerző is tesz fel mindkét oldal felé kritikai kérdéseket, melyek a modern bibliai teológia eredményeire támaszkodva megmutatják, hogy a római katolikus és a kálvini egyházértelmezésben is több tanítás felülvizsgálandó. De épp e záró fejezet mutatja legvilágosabban, hogy Kálvin ekklesiológiájának jelentősége nem csak saját kora, hanem a jelenkor szempontjából is vitathatatlan.

A mű részletes bemutatása alkalmával nem hagyhatjuk említés nélkül azt a történeti és életrajzi prolegomenát, amely Kálvint, bár nem száz százalékig meggyőzően, de érdekesen és figyelemre méltón, korának szellemtörténeti keretében mutatja be.

„Kálvin otthon volt saját századában; számba vette korának, egy átmeneti kornak közeledő és távolodó mozgásait. A katedrálisok és a tomizmus középkorból örökölte kétségtelenül az egység, az egyetemesség, a rend és a tekintély iránti finom érzékének jó részét. A másik középkortól, Ockhamtól vette át — ez természetesen pontosan nem jelölhető meg — Istennek abszolút mindenhatóságáról vallott felfogását, arról az Istenről, aki semmilyen sakramentális vagy emberi közlépényhez kötve nincs, és aki teljes szabadságban dönt a bűnös elfogadásáról, vagy elvetéséről. Ennek révén fejlődött, többé vagy kevésbé tudatosan, kritikai



szelleme, dialektikus argumentáló művészete, a vallásos valóság egzisztenciális szempontja iránti nyitottsága. A szabad akarat állítása és a spekulatív teológia végzése ellen megnyilvánuló hajlandósága viszont joggal az Ockham iskolája elleni reakciónak tekinthető, itt inkább az ember semmisségére vonatkozó augusztinusi és misztikus tapasztalásokat fogadja el. *Luther* követőjeként erősebb hangsúlyt kap nála a „fides qua”, mint a „fides quae”, a személyes és bizalomteljes hit, ez egyúttal a legjobban megmutatja, mennyire a rajnai és a modern misztika vonalán mozog. (A mai kutatás egyre inkább elismeri a rajnai misztikusok *Lutherna* gyakorolt befolyását. Kálvin esetében tanulságos lenne a Faber Stapulensis misztikus köreivel való kapcsolataát megvizsgálni, ahol Kálvin állandó vendég volt, és a „Nachfolge Christi”-vel való érintkezését, melyet a Montaigu College-ben biztosan alaposan ismert.) Emellett Kálvin isteni transcendencia iránti érzékéről is lehetne beszélni.

Kálvin gondolkodását igen mélyen meghatározza a laikus szempont —, a nemklerikus ember spontán reakciója, aki az ő korában már túlhaladott klerikalizmus, kurializmus és papalizmus ellen szabadságharcot vív. E kritikai magatartás mégis akkor a legérthetőbb, ha helyét ott látjuk, ahol a pápa és a zsinat elleni megnyilatkozások és viták kezdettől fogva végbementek, amelybe Ockham éppúgy, mint a párizsi iskola nagy teológusai, misztikusok és az első humanisták is bekapcsolódtak. Itt nyilatkozik meg a középkor végi polgárság növekvő laikus öntudata. Mindez *Cusanus* dinamikus és merész írástudó gondolkodásának vonalát — *Erasmus* bibliai tudományos munkásságán át — Kálvinnak, *Luther Márton* követőjének és nagy tanítványának teológiájáig viszi tovább. A „sola scriptura”-t e két férfi emelte alapelvvé, minden lehetetlen lett volna azon bibliai megújulás nélkül, melyet elődeik vittek véghez.” (15—16. oldal.)

Természetesen szerzőnk részletesen beszámol arról is, hogy Kálvin gondolkodása a különböző reformmozgalmakkal való érintkezésben fejlődött ki. Felfedezte *Luther* teológiai alaptételeit, *Bucer* egyházatnát és a vezetése alatt álló egyház életét. Szellemi alkotásának maradandó tényezője alapos jogi képzettsége és tökéletesen kifejlődött jogi érzéke is. De mindezeknek az összetevőknek együttese sem magyarázhatja a történelmi és egyháztörténeti tény, hogy „Kálvin, a laikus, minden idők egyik legnagyobb egyházi embere lett.” Irányítása alatt vált Genf Isten városává. A francia hugenották és más országok reformált közösségei feltétlenül vezérüket és mindig készséges tanácsadójukat látják benne. Ellenfelei „genfi pápának” nevezik, akik ellen győzelmesen harcol az ellenreformáció heves támadásai közepette.

Kálvin még sem csupán az egyház embere. Első sorban Isten embere ő. Ezért is tévedés volna azt hinni, hogy tanítása az egyházzal szóló szisztematikus és praktikus teológiára korlátozódna. Kálvin feldolgozta a Kijelentés igazságának minden nagy témáját, a dogmatika és etika minden problémáját, amely korának is problémája volt. A teológia kérdéseiben nem csupán alkalmilag és összefüggések nélkül hallatta szavát. Teológiai fíradozása részletenként is mindig az egészre irányult, az egyes problémákat a krisztusi üdvösség üzenetének összefüggésébe állította. Ezért egyháztana sem értelmezhető helyesen, ha izoláljuk, hanem csak akkor, ha antropológiai, soteriológiai, krisztológiai kijelentéseinek és sakramentum-tanának dimenzióira vonatkoztatva vizsgáljuk.

Könyve első részében ezért szerzőnk *Kálvin teológiájának alapvonásai*-t tárgyalja.

Kiemeli Kálvin gondolkodásának dialektikus struk-

túráját. Ez jellemzi őt, mikor gondolatait megfogalmazza a Teremtőről, aki teremtényének kijelenti magát; Krisztusról, Isten testté lett Igéjének közbenjárásáról; továbbá a bűnös megigazításáról és megszenteléséről, vagy a sakramentumokról. E dialektika kettős természetű. Az egyik egy dolog ésszerű végiggondolásának művészetében mutatkozik meg, a formális logika követelményei szerint, amely egy gondolatnak — ha néha csak látszólag is — annyi világosságot és kifejező erőt ad. A másik egy bizonyos mód az isteni és emberi egymással való szembeállítására olyképpen, hogy e kettőt szintézisbe hozhassuk egy alapelv szerint, mely az ellentéteket egyesíti. Kálvin gondolkodását az első *Institutio*-tól kezdve kimondott bipolaritás jellemzi. S mindez a későbbiekben csak erősödik, ahogyan a *bibliának, teológiája egyetlen alapjának és központjának ismertetésében* elmélyül és kiemeli a legfontosabb ellentéteket: transcendencia és immanencia; a végtelenül szent Isten és a gyökerestől megromlott ember; a keresztyén szabadság és a pápai uralom kenyszere.

Kálvin szerint az ember önmagában véve mindig antitetikus viszonyban áll Istennel. Az emberi nem tagolható be maradandó szintézisben az isteniébe. A *transzcendencia* hangsúlya mindig megmarad. Az alapvető titok inkább a mennybemenetel, mint az emberré-létel. Választott jelmondatai is ezt mutatják: *Soli Deo gloria!* — *Sursum corda!*

*Isten és ember viszonyában mindig Isten a kezdeményező.* Az emberi aktus, a hit, alig haladja meg az opus passivum fokát.

A világ fölött állva, az *egyetlen közbenjáró* egyesíti az eget és a földet: az Ur Jézus Krisztus. Ő a „testben megjelent Isten.” Istennek minden adománya ő általa jut el az emberi nemzetséghez. Ezért a közbenjárás az összes szolgálat szolgálata, az *egyetlen szolgálat*, melyben Krisztus személyének titka döntő jelentőségű. Krisztus személyében istenség és emberség még antitetikus viszonyban vannak. Két természete úgy különböztetendő meg egymástól, hogy azok ontologailag egymást át nem hatják és tulajdonságaik kölcsönösen egymásra át nem hárulnak.<sup>1</sup> A közbenjáró emberi természete nem válik természetfölöttivé az Istenséggel való kapcsolata révén. Az isteni természet túllépi az emberit a hypostatikus egységben is. Krisztus, mint ember, nem szerzheti meg az üdvösséget. Embersége eszköz csupán, szolgálati funkció, mely teljesen a közbenjárás munkájának van alávetve. Kálvin inkább a különbséget hangsúlyozza, mint az egységet és inkább „coniunctio”-ról beszél, mint „unio”-ról.

Itt van a kálvini teológia dialektikájának döntő pontja. Ennek krisztocentrikus meghatározottsága folytán az előbbi krisztológiai „fenntartás” következménye az, hogy Istennek az emberrel való minden kapcsolata a „megoldatlan egyesülés”<sup>2</sup> problémájának feszültségében marad. Krisztus testvérünk; de nem isteni természete szerint, mert az nem is volna hozzánk mérhető. Mi az ő testének tagjai vagyunk, de ezzel egyúttal még nem szenteltettünk meg. Ő is, hozzánk hasonlóan, mint gyermek anyja ölében pihent, de ugyanakkor teljesen az égben lakozott és mindenütt jelenvaló volt. Ő a mi Fejünk és az Atya jobbán ül. A kenyérben és borban saját testét és vérért adja nekünk, de ő még sincs e „földi elemekbe” „bezárva”. Ő már megigazít minket, de mi még bűnösök maradunk. Egyszersmindenkorra nekünk ajándékozza kegyelmét, de csak lassanként szentel meg minket. Benne új teremtények vagyunk, de mindig befejezetlenül, Isten tettétől függő módon, az ő Lelkét várva. *Eschatologikus* egzisztenciaként élünk.

Ezt nevezték Kálvin rendszerében „*labilis egyensúly*”-nak, a római katolikus Ganóczy szerint. Mi ezt

szilárdan „*Extra Calvinisticum*”<sup>33</sup>-nak tartjuk és nevezük, mely feltétlenül igei ihletést és igazságot kifejező tanítás, méltán keltheti fel minden teológus figyelmét, segít Isten istensége és embersége kijelentett titkainak és igazságmozzanatainak jobb megértésében és teológiai konzekvenciáinak levonásában bennünket.

Szerzőnk méltán ki is emeli, hogy e krisztológiai előfeltétel határozza meg Kálvinnak az egyházi szolgálatról szóló egész tanítását. E szolgálat intézményszerűségében kiegyenlített ugyan, de semmilyen tartós és ontológiailag megalapozott szilárdsággal nem rendelkezik. A sakramentumok nem istenemeri lények, sem nem isteni-emberi együttműködési aktusok. Az egyházi szolgálat nem is sakramentum. Mégis rendkívül fontos: a szolgálat is „instrumentum”, rendelkezésre álló szerv a Mindenható számára; használhatóságán kívül más értéke nincs; „Isten szája”, ha a Lélek ihleti. Mert a szolgálat mindenestől a Lélektől függ. A Pneumával való szakadatlan összeköttetés garantálja és végezteti munkáját óráról órára, napról napra.

Ezzel a magunk részéről is teljes mértékben egyetértünk és az egész egyházi szolgálatra alapvetően érvényesnek és alkalmazhatónak tartjuk Barth Károlynak az evangéliumi teológiáról mondott szavait: ... „Úgy látszik, hogy itt minden a szabad levegőben lebeg.” ... „Minden a szabadon mozgó és mozgató levegőnek, az enyhe vagy akár viharos szélnek, a *spiratio*-nak és *inspiratio*-nak birodalmában történik, ez a biblia szerint Istennek hathatós ereje azért, hogy az embereknek magát szabadon feltárja, az embereket a maga számára megnyissa és így a maga részéről Isten számára őket szabaddá tegye.”<sup>34</sup>

Nem *ex parte Dei* szükségszerű tehát az egyházi szolgálat, hanem Isten akarata szerint *ex parte hominis*, mint a Lélek szerve a Krisztus testében. Az üdv egyedüli szerzője azonban a Közbenjáró, és az egyházi szolgálat nem részvétel a közbenjárásban, hanem csak eszköz, mely nem maga munkálkodik, hanem funkciója által munkáltatja az üdvösség.

## Kálvin ekklesiológiájának fejlődése

E rendkívül lényeges teológiai alapvonások előrebocsátása után könyves második részében *Kálvin ekklesiológiájának fejlődését* tárgyalja a szerző. Itt először részletesen olvashatunk az előbb már jelzett krisztológiai előfeltételekről. Páratlan finomsággal és élességgel mutatja e fejezet Kálvin teológiai érzékét és ihletettségét az öszövétségi angelológia és papi teológia egyes vonásainak krisztológiai értékelésében és alkalmazásában. Lényegre szorító és világos beszámolót kapunk Krisztus hármas tisztéről, majd arról a Krisztusról, aki az egyetlen Püspök, Pásztor és Tanító, a maga főpapi tisztén belül. Az egyházzal és a kálvini tanítással most már az Institutio egyes kiadásain át és ezek rendjében mutatja be Ganóczy. Az 1536. évi Institutioiban az egyház: a kiválasztottak láthatatlan egysége, az 1539. évi kiadásban már: láthatóan szolgáló Mater Ecclesia. Az 1543-ban megjelent Institutio egyháza: láthatatlan communio a látható communicatio-ban. Az 1559. évi utolsó kiadás pedig úgy mutatja be az egyházat, mint az isteni Tekintélyből eredően rendezett szolgálatot.

Kálvin ekklesiológiáját az Institutio egymás után következő kötetei maradéktalanul tartalmazzák és a reformátor egyéb írásai ezen a téren új tanításokat nem tartalmaznak. Viszont *Kálvin tanítása az egyházi szolgálatról*, melynek tárgyalását Ganóczy könyvének harmadik részében olvassuk, olyan téma, melynek alapfogalatait az Institutio tartalmazza ugyan, de sokoldalú kifejtését a kommentárokból, prédikációkból és

más írásokban találhatjuk meg. Ez természetes is, hiszen a szolgálat legfontosabb alaptételei az évek folyamán sokféle gyakorlati tapasztalat révén születtek meg. Ezeknek fontos nyomait őrizték meg a reformátor művei, mindenekelőtt pásztori jellegű iratai, aztán exegetikai munkái, végül alkotmányvázlatai, mint az „Ordonnances”.

Az egyházi szolgálat lényegéhez tartozik, Kálvin szerint, a diakonai jelleg, a szolgálattevők krisztocentrikus kollegialitása, az Istennel való együttműködés a Szentlélek által. *A hívők „királyi papságának” igelése elkerülhetetlenül együtt jár a „pápasták papságának” elutasításával.* Az exegetikai vizsgálódás Kálvinnál az első keresztyén egyházi korszakok patrisztikai és egyháztörténeti kutatásában folytatódik, a sola Scriptura elv állandó érvényesítése mellett. Így tárgyalja reformátorunk az egyes szolgálatokat.

Az apostolok egyszeri hiteles tanúi Krisztusnak, kik között Péternek funkcionális (de csak ilyen) primátusa volt. *A püspökség a helyi gyülekezet alapvető szolgálati funkcióját jelentette.* Ez a tiszt az első időkben a presbiteri tiszttel azonos (Acta 20:28), s *legfeljebb funkcionális szolgálati elsőbbséget jelent az egyenlők között.* Az ókori egyház háromféle szolgálattevőt ismer: presbiter-pásztorok, presbiter-vének és diakonusok. A reformáció korának egyházában e szám négyre módosul. A pásztorok az Igével és sakramentumokkal szolgálnak, a vénék az egyházfegyelmet gyakorolják, a diakonusok a szeretetszolgálatot végzik és a tanítók az Ige szerinti tanításban foglalatoskodnak (Ef 4:11). A püspökségnek és primátuságnak a reformáció korára vonatkozó kálvini fejlettsége egyházszerkezeti szempontból különösen kiemelkedő jelentőségű, római katolikus szerző számára pedig minden exegetikai és dogmatikai kérdésnél fontosabb és izgalmasabb. Számunkra mindez akkor lesz rendkívül figyelemre méltó, mikor a mai, II. Vatikáni Zsinat utáni római katolikus egyházzal kapcsolatban olvasunk róla.

A könyv negyedik részének címe:

## Kálvin és a II. Vatikáni Zsinat

Eppen ezzel kapcsolatban hangsúlyozza a római katolikus szerző *Kálvin aktualitását*: „Kálvinnak az egyházzal és szolgálatokról írt teológiáját korunk keresztyénei oly mértékben fogadják el, amennyire Kálvin alapvető kívánságát magukévá teszik. E kívánság pedig kétségtelenül: az egyház reformálása az Írásban lefektetett Isten Igéje szerint. Az *üdvösség eredeti üzenetét* egyedüli normává kell emelni és megkíséríteni azt, hogy a keresztyének egész közösségét ennek alapján építsük újra fel — ez a keresztyének számára minden korban aktuális feladat marad. Ez megfelel a megváltott ember eschatologikus rendeltetésében rejlő követelménynek: Ecclesia semper reformanda! Az önvizsgálatnak és a belső megújulásnak az a mélyen járó mozgalma, amely a második vatikáni zsinathoz vezetett és azt széles körben fogadta, lényegileg ugyanebből a követelményből származik és ugyanehhez a kritériumhoz próbál igazodni.” Majd így folytatja Ganóczy: „... A reformatori principium és érvényre juttatásának szándéka minden reformátornál és reformer-nél, ha nem is egyenlő, de legalább is hasonló volt. De úgy látszik, közülük senki se követte azt oly szisztematikus következetességgel, mint a francia reformátor. Írás-tudománya, magyarázási alapelvei bizonyára voltak oly nagy méretűek, mint Erasmusé, Lutheré, Buce-ré, Zwinglié. De e nevezett férfiak élére állítja világos, kiépített rendszere éppúgy, mint reformatori munkájának kiemelkedő sikere. Még kutatásban kell bizonyíta-

ni, hogy a tridenti zsinat mily mértékben vett indítást az egyházi rend tekintetében a kálvini követelményekből. *Aligha tagadható, hogy a református egyházak, melyek Kálvin irányvonala szerint zsinat-presbiteri elvek alapján szerveződtek meg, a polgári hatalommal szembeni függetlenségüket mindenki másnál sikeresebben védelmezték, az ellenreformáció támadásaival szemben egyedülálló hatékonysággal védekeztek és még ma, mint ökumenikusan rendezett közösség, szintén ők fejtik ki a legerőteljesebb tevékenységet. Tény, hogy Kálvin ekklesiológiája mindig jó hozzájárulást adott ahhoz, hogy az egyház egyház maradjon, vagy megújuljon, hogy azonosságát megőrizze, vagy újra megtalálja és ne engedje, hogy neki a Krisztusén kívül bármilyen más tekintély parancsoljon. Ez egyház-gondolat mindig friss életerejének legjobb bizonyítéka Karl Barth életműve. Az ő Kirchliche Dogmatik („Egyházi dogmatika”) c. műve, mely a jelenkor ekklesiológiájában döntő fordulatot hozott, határozott dialektikája által a mai kereszténységben a közösségi gondolkodásnak épp azt a mozgását indította meg, amely egy túlzottan individuális beállítottságú, egyre kevésbé keresztényen világban már csüggedten akart visszahúzódní. E dogmatika számára a gyümölcsöző eszmék jó részét Kálvin életművéből merítette. Ha pedig azt is megfigyeljük, hogy a második vatikáni zsinat néhány dokumentuma mily közel áll az egyházzal szemben Kálvini teológia meghatározott témáihoz és szempontjaihoz (ezt kell a következőkben felmutatni), akkor érthetővé válik, hogy a mai kutató érdeklődése egész különös mértékben irányul erre a teológiára” (334—345).*

Az ekklesia reformanda a reformátori Írás-principium szerint bontakozik ki, mint láttuk és tudjuk Kálvin előtt. Az Írás alapján látja meg a deformált egyházat: a hívők királyi, egyetemes papsága helyett a klerikusok kasztját és a laikusok tömegét; a sakramentáliákhoz való görcsös ragaszkodást és az igehirdetés teljes elmellőzését; hogy az episkopátus nem pásztori, a hierarchia nem szolgálati, hanem uralmi rend, a római primátus pedig teljes krízisben van. Mineket az Írassal ellenkező tényeket teológusok consensus-ával, illetve az egyház consuetudo-jával igazolni lehetetlen. Sőt, az ezekre való hivatkozás még inkább mutatja az egyház deformált voltát. Sola Scriptura, melynek scopusa, tartalma és célja: Krisztus, az egyház hitének és életének egyetlen zsinórmértéke. A hagyomány interpretáló és explikáló szerepét ezen belül nem tagadja Kálvin (pl.: első egyetemes zsinatok végzései, Augustinus, Chrysostomus számtalan idézése műveiben), de csak az önmagát interpretáló biblia tekintélye alatt.

A második vatikáni zsinat erre vonatkozó sémájának eredeti címét: „De fontibus Revelationis”, tudatosan „De divina Revelatione” címmel helyettesítette, ami arra utal, hogy a két-forrás-elméletet a római atyák többsége feladta. A Konstitutio csak az Írásról mondja, hogy az Isten Igéjét „tartalmazza” és amennyiben inspirált: Scriptura est locutio Dei. A tradícióról csak azt írják, hogy az Isten Igéjét „tovább adja”.

Kálvin mégis a kettő között a döntő különbséget hangsúlyozza: Sola Scriptura! A Zsinat a hasonlóságot: „arcte inter se connectuntur atque communicant”. S végül sem derül ki világosan, hogy e megállapítás nem utal-e mégis az Írás és hagyomány bizonyos egyenlőségére a tridenti zsinat szellemében.

E fentebbi Írás-principium alapján Kálvin célja az volt, hogy az egyházat világosan és tisztán *elkülönítse* a nem-egyházról, felismerje, mi az egyház lényegi struktúrája és arról eltávolítsa a rárakódott lényegtelen struktúrákat és formákat, azaz: reformáljon. Az *egyház lényegét* krisztocentrikusan és üdvtörténetileg

határozta meg: „azoknak népe, akik Krisztusban kiválasztottak”: „populus electorum”.

A Zsinat „Lumen Gentium” Konstitutioja szintén Isten szabad és örök választásáról beszél ezzel kapcsolatban. Ganóczy megjegyzi, hogy a kálvini „gemina predestinatio”-val szemben itt csak Istennek egyetemes üdvakarataról van szó. De nem említi, hogy az Igéből jobbra taníttatás reformátori szellemében a Zsinatot jóval megelőzően kálvinista teológusok mily hatalmas méretű predestinációs igei tanításokat írtak az üdvösségre való kiválasztás értelmében.<sup>5</sup>

Az egyház lényegi struktúráinak felsorolásakor Kálvin először a „Mater Ecclesiae”-t említi, És 46,13 Joel 3,5 és Ez 13,9 alapján. Eszerint Isten azt akarja, hogy gyermekei az egyház által szülessenek újjá az örök életre, s így az egyház a kiválasztás és kegyelem eszköze. De csak eszköze és világért sem úrnője! Csak szolgáló leánya a kegyelem egyedüli Urának. Az anya feladata a nevelés is (iskolák!). Ha mindezeket tökéletlenül végezné is, hitben akkor is látható, hogy ez a mi anyánk a Krisztus menyasszonya.

A Lumen Gentium Konstitutio tartózkodóbban említi mindezt. Kálvin szerint: „est enim nostra omnium mater”. A Zsinat szerint: „mater nostra appellatur”. Értethetően, négyszáz évvel modernebb bibliai teológia alapján Gal 4,26-ra hivatkozik csupán. De az eszközi és szolgálati jelleget éppúgy hangsúlyozza — írásban — mint Kálvin.

A következő struktúra Kálvinnál a szolgálati struktúra, mely az egyénekre irányuló anyai szolgálatot a múlt és jelen üdvtörténetének egyetemes perspektívájává tágitja. A közösségnek mint egésznek szolgálata mindig előbbre való az egyének szolgálatánál, mert Krisztus a hívek közösségének („fidelium societati”) adta a kulcsok hatalmát. Ez kizárja a klerikalizmust; és a különböző szolgálatok kollegális rendezését és az „extra ecclesiam” hatalmas területeire szóló küldetést jelenti.

A szolgáló keresztény közösség pneumatikus struktúrája, a Szent Lélekhez való kötöttsége a bűnbocsánatban, a hívek megszentelésében és a charizmákban mutatkozik meg.

Kálvinhoz hasonlóan a Zsinat is kiemeli az egyház pneumatikusan szolgáló jellegét, ám a Lélek bennünk lakozását immanens módon fogja fel, míg Kálvin a bennünket meglátogató és eszközül használó Lélek hatásának transcendens jellegét hangsúlyozza.

Ugyanakkor Kálvin a pneumatikus jelleg hangsúlyozásakor sem esett soha a mértéktelen spiritualizmus hibájába. Szerinte az egyház, amennyiben emberek egyháza, szükségképpen látható-institutionális struktúrával rendelkezik. E struktúra hitelessége nem jogi és politikai formáságtól függ első sorban, hanem Krisztus uralmának a hívek közösségében való kijelentésétől (hugenották). De ha a lehetőségek adva vannak, a külső rend kiépítése szükségszerű (Genf). Az egyes egyházak az egyetemes egyház alá tartoznak, de önmagukban is Istennek teljes egyházai. Az egyház tehát kétféleképpen egzisztál: helyi formában és a helyi kötöttséget meghaladó módon. Ez utóbbi az egyház látható egységét biztosítja, előbbi azt, hogy ez az egység nem jelent egyformaságot, hanem a különböző területek és országok adottságai szerint a változatosság lehetőségei adva vannak. A döntő ismérv: Krisztus jelenléte az Ige hirdetésében és a sakramentumok az Ő rendelése szerinti kiszolgáltatásában.

A Zsinat ekklesiológiai megnyilatkozásai a bibliához és a kálvini teológiához való óvatosságot is mutatnak némely vonatkozásban, a döntő pontokon azonban megmarad a nagy távolság, sőt a gyökeres ellentmondás. A Zsinat is dinamikus kijelentéstörténeti ér-

telmezést ad mindenekelőtt az egyhárról: eszköz mivoltában, konkrétan teljesített szolgálatként felfogva lehet csupán az egyház látható strukturáit a testté lett Ige emberi létéhez hasonlítani. Ezzel XII. Pius túlzottan statikus és ontológiailag felfogott fogalmait a dinamikus értelmezés irányában korrigálták. Az egyház itt már a sakramentumokkal sem essenciálisan analóg, hanem csak funkcionálisan, semmiképpen sem a transzszubsztanciájának, hanem csak a jelnek és eszköziségének értelmében.

E felfogás hibája az idealizmus. Hol található olyan egyházi intézmény, amely az üdvösemény valóságos, hiteltes, hathatós jele volna? Mi az a nota ecclesiae, melynek alapján megítélhető, hogy épp ez az egyház a kijelentés autentikus eszköze-e, vagy épp válaszfal Isten és ember között? Kálvin szerint az igehirdetés és sakramentum kiszolgáltatásának evanéliumi tisztasága. A Zsinat pedig, miközben ragaszkodik az egyház csalatkozhatatlan tanítói hivatalához, saját külön felfogását képviseli a prédikáció és sakramentumok tisztasága szempontjából. Az a kritérium, mely szerint az igaz egyhárról ítélnünk, inkább a hierarchikusan rendezett tanítói hivatal döntéseiben található meg, mint az Írással való megegyezésben. A pápa (ex cathedra) és a zsinat tanításainak csalatkozhatatlan jellege van. *Itt teljes és maradéktalan az ellentét Kálvin teológiája és a második vatikáni zsinat felfogása között.*

Az egyházi élet kifejezési formái közül itt csak a kultuszra utalunk. Kálvin törekvése, hogy az összefüveteket a túlzott ritualizmustól megszabadítva az Írás szerint egyszerűsítse. új római katolikus liturgiai mozgalmakban is felismerhető.

Kálvin „vestigia Ecclesiae”-ről szóló tanítása mutatja, hogy szilárdan hitt Isten egyházának tovább élésében a „pápai uralom” alatt is: élő egyházat akart reformálni és nem halott egyházat feltámasztani. — A Zsinat pedig az egyház számára konstitutív javokról és elemekről beszél az „elszakadt testvéreknél”. Túl messze mennénk-e, kérdezi szerzőnk, ha a következő analógiát állítanánk fel: Ahogyan Kálvin, az egyház lényegéről gondolkodva, a korának római egyházában elismert „nyomokat” saját reformja elengedhetetlen alapjának tartotta, úgy most a római egyház, az egyház konkrét egzisztenciájáról gondolkodva, az „elszakadt testvéreknél” felismert igazság és szentség elemeket saját megvalósulása számára szükséges kiegészítésnek tekinti? (383. o.)

Végül: Kálvin ekklesiológiai alapelve — a Krisztus-uralom — és az ebből folvó egyházi szolgálatok rendje a Zsinat tanításával az egyes témák teológiai kifejtése során sok meglepő hasonlóságot mutat. Am mind-ez nem változtat azon, hogy az első és második vatikáni zsinatokon kinvívánított pápai csalatkozhatatlanság dogma következtében a Kálvin által kinvívánított ellentét „regnum Christi” és „regnum papale” között lényegében véve sokkal mélyebb, mint négyszáz évvel ezelőtt volt, amikor Kálvin e kérdéssel kapcsolatban „successio in functionem” és „primatus in collegio” kifejezésekkel jelzett tanításait megfogalmazta.

Am manapság sem a római katolikus, sem a protestáns kálvinista egyházak élete és teológiája nem megkövült állapotban van. A primátussággal kapcsolatos második vatikáni zsinati tanításban is határozottan megfigyelhető egy határozott pásztori, aztán egy konstitucionális kollegialitást érvényre juttató szellem. Pápai uralom (regimen, potestas) helyett szolgálat (munus, ministerium) szerepel. Az „unus habet” kifejezést gyakran felváltja a „habent quoque” „Az egyháznak ígért csalatkozhatatlanság a püspökök kollégiumában is (quoque) lakozik, ha a legfelső tanítói hivatalt Péter utódjával együttl gyakorolják.” A Zsinat így ekezik

a primátusi és kollegiális alapelv közötti egyensúlyt tartani, miközben az egyházban mindent egy középpont-ra vonatkoztat, amelyben két további alapelv összhangba hozásával próbálkozik a „láthatatlan központ” és a „látható központ” alapelvei a „krisztocentrikus és a „petrocentrikus” principiumok. Bizonyos kifejezéseket Péterre és a pápára vonatkoztat, amelyek a „láthatatlan” síkján csak Krisztust illetik meg.

Bibliai hitünk szerint az egyetértés útja az, hogy a Péter-hatalmat felváltja a Krisztus-hatalom és Péter-szolgálat az egész emberiség javára. Ennek a változásnak volt evangéliumi lelkületű kezdeményezője és stílust adó személyisége XXIII. János pápa, nemcsak római katolikusok, hanem protestánsok és nem hívők szemében is. Görög szemináristákkal való beszélgetésében kijelentette: „Én nem vagyok csalhatatlan.” Mikor azok meglepve néztek rá, mosolyogva magyarázta: „Nem, és nem vagyok csalhatatlan. A pápa csak akkor csalhatatlan, ha ex cathedra beszél. De én soha sem fogok ex cathedra beszélni.” És ex cathedra soha nem beszélt. — Mikor a Zsinaton más keresztény egyházak képviselőit fogadta, nem ült a pápai trónra. Egy székelt hozatott és egyszerűen közéjük ült: „Az önk számára nem vagyok Péter utódja!” — mondotta. — „Ne mondjuk, hogy ezek kicsiségek. Egész magatartást juttatnak kifejezésre. Képesek voltak döntően megváltoztatni a klímát. Főpapságának öt éve alatt többet javult az ökömenikus helyzet, mint az előtt 50, sőt sajnos azt kell mondanunk, 500 év folyamán. Csodálkozhatunk-e azon, hogy minden jóakarató ember — akinek utolsó „Pacem in terris” Encyclicáját ajánlotta — hálás volt neki, és hogy nemcsak kereszténynek, hanem zsidók is, akiket különösen sokat tett, életéért imádkoztak? Mindezek az emberek megértették: itt volt egy férfi, aki szolgál, csak szolgálni akart. Szolgálni az egyháznak, a keresztényeknek, a világnak és minden embernek. Sőt egész haláláig, mely nagyon fájdalmas volt és melynek jó előre tudatában volt, nem szűnt meg teljes egyszerűséggel a végsőkig szolgálni. XXIII. János mögé a római katolikus egyház többé nem térhet vissza!” — írja napjaink forradalmi katolikus teológusa: Hans Küng.<sup>6</sup>

A római katolikus egyház számára *aktuális Kálvin*<sup>7</sup> a maga ekklesiológiájával és teológiájával; épp ehhez adhat, Ganóczy könyve szerint is további, Ige szerinti indítást.

(Hidas)

Hegedűs Loránt

#### JEGYZETEK:

1. Ezek szerint a kálvini teologia azt vallja, hogy elvetendő az egyik természet tulajdonságainak a másik természetre való áthárulása (communicatio idiomatum utrius naturae ad naturam), és csak az vallható, hogy mindkét természet tulajdonságai áthárulnak a személyre, akiben egyesültek (communicatio idiomatum utrius naturae ad personam). Lényegében ezt az álláspontot képviseli Kálvin már az 1536. évi intéstitióban. (Magyarra fordította és jegyzetekkel ellátta: dr. Victor János, Budapest, 1936. 77. lap és az ehhez tartozó 72. sz. jegyzet a 347–348. lapokon.)

2. „Ungelöste Vereinigung”: Ganóczynál.

3. Kálvin szerint — írja Niesel Vilmos — „ha Isten Jézus Krisztusban való kijelentéséről beszélünk, ezt nem úgy értjük, mintha az istenség elhagyta volna a mennyet, hogy bezárkózzék a test börtönébe, hanem úgy, hogy bár betölti a mindenséget, mégis Krisztusnak éppen emberi mivoltában testileg, vagy természetileg lakozott, számunkra megfoghatatlan módon (Kol. 2:9) — (Kálvin: Opera Selecta 5,389,9). Krisztus istensége betölti a mindenséget, tehát nincs köve a Krisztus emberi természetéhez, s mégis az ő emberi természetében lakozik. Isten teljességgel a názáreti Jézusban lakozik, s ugyanakkor mégis teljességgel rajta kívül van — ezt a paradox tételt neveztek később Extra Calvinisticum-nak... Az istenség nem oldódik fel a Krisztus emberségében, hanem — a mi javunkra és üdvösségünkre! — megmarad isteni természetnek. Ezért az isteni természet — mindenüttl jelenvalóságánál fogva — mindenkor és teljességgel az Isten fiának emberi természetén kívül is létezik. Az isteni természet állandóan megtartja az emberi természet fölötti elvi felsőbbrendűséget.” (Niesel V.: Kálvin teológiája. Ford.: Nagy Barna. Debrecen, 1943. 101. l.)

4. Karl Barth: Einführung in die evangelische Theologie. Ev. Verlagsanstalt Berlin. 1966. 57, 58. l.

5. Itt is csak *Barth* Károlyra legyen elég hivatkozni, ki ezen a téren is méretben és koncepcióban egyaránt grandiózus témafeldolgozást adott; *Lehre von der Gnadenwahl* (Kirchliche Dogmatik II/2, 1942, 1–563. l. Erre jelent meg *Brunner* kritikus válasza, de szintén a *kegyelmi* kiválasztást hirdetve; Die christliche Lehre von Gott, Dogmatik Bd. 1, 1946, 375 kk. 1. Majd *Barth*hoz csatlakozva: *Otto Weber*: Die Lehre von der Erwählung und Verkündigung, és *Walter Kreck*: Die Lehre von der Prädestination. Theol. Existenz heute, N. F. Nr. 28, 1951, 9–62. l. *Barth* kapcsolatos fenntartásai ellenére egyetértően ír e kérdésről *Leonhard Ragaz*: „Zur theologischen Lage”, *Neue Wege* Jg. 1944, 163 kk. 1. *Eduard Buess*: Zur Prädestinationslehre Karl Barths. Theologische Studien Heft 43. Ennek 11. és 64. lapjairól idézem a következőket: *Barth* „súlyt helyez arra, hogy a predestináció kezdettől fogva kettős predestináció: praedestinatio gemina. De milyen figyelemre méltó és csodálatos praedestinatio gemina az, amelyet ő tanít! Bizonyos, hogy Isten, miközben igent mond, nemet is mond. De ezt úgy mondja, hogy a „nem” megsemmisítő hatalma őt magát találja el, úgyhogy számunkra semmi más nem marad, csak az „igen”! Ő a maga számára választja az elvetést, amelyre mi magunkat méltóvá tettük, hogy nekünk csak a kiválasztás maradjon meg.” ... „Ő a mi szenvedésünket (amit ellene vétett bűneink miatt öltötte és ötlei kellene elszenvednünk) saját szenvedéseiként választotta a maga számára” ... „Kálvinnal Isten az ember bűnei elől végül is önmagába húzódik vissza. *Barth*nál Isten épp az ember bűne és nyomorúsága által indíttatva lép ki igazán önmagából. *Barth*nál is önmagát akarja Isten. De örökkévaló módon magát éppúgy akarja, mint aki az emberért „a sánkra

verekszli magát” ... „Hálásaknak kell lennünk azért, hogy atól a nyomasztó álomtól, amivé egyházunkban a predestináció lett, »az evangélium summája« megismerésének szabadságára juthattunk el. Mielőtt *Barth* újra mondta volna, nem tudtuk így, hogy a predestináció tanával azt a kegyelmet valljuk meg, amelyben kegyelem lakozik (Gnade in der Gnade drin)!”

6. *Hans Küng*: Freiheit des Christen. Buchklub Ex Libris Zürich 1971. Idézetünk a VI. fejezetből való: Freiheit eines Papstes, 214. l.

7. *Kálvin* aktualitását a római katolikus ekklesiologia számára természetesen csak *Ganóczy* könyvének részletes tanulmányozása mutathatja meg igazán. — *Kálvin* egész teológiájának hatása tagadhatatlan a hollandiai r. kath. katechizmusban. Németül: Glaubensverkündigung für Erwachsene Herder, Freiburg — Basel — Wien 1969. — *Hans Küng*: Die Kirche c. könyve *Kálvin* és *Barth* nélkül elképzelhetetlen. Mindez persze nem változtatja meg e könyvek kifejezetten római katolikus jellegét. — Végül néhány könyvcimet említek arra utalva, hogy *Kálvin* a protestánsok és ezen belül a kálvinisták számára nemcsak ekklesiologailag, hanem egészen aktuális: mai, modern kérdésekben is „újra felfedezett” teológus. *André Biéler*: Gottes Gebot und der Hunger der Welt — *Calvin*, Prophet des industriellen Zeitalters. Zürich 1966. — *A. Biéler*: La pensée économique et sociale de Calvin. Genf, 1959. — *Robert M. Kingdon*: The Economic Behaviour of Ministers in Geneva in the Middle of Sixteenth Century, in Archiv für Reformationsgeschichte, Nr 50, 1959. — Egyházi és világi szempontból is legyen aktuális számunkra, *Kálvin* segítségével is: az Ige.

## Kopernikusz tudománytörténeti és teológiai jelentősége

Születése félezredik évfordulóján megemlékezések, publikációk sorozata foglalkozott *Kopernikusz* Miklós személyével és munkásságával, hazájában, Lengyelországban éppúgy, mint szerte a világon.<sup>1</sup> Életrajzának ismertetését tehát mellőzhetjük.

### Az elévülhetetlen *Kopernikusz*

Annál inkább szólnunk kell *jelentőségéről*. Ezt kezdjük negatív módon, három olyan ellene emelt kifogás idézésével, melyek életművét kisebbíteni igyekeznek. Látni fogjuk, hogy épp az ezekre adott válasz után bontakozik ki *Kopernikusz* igazi nagysága.

Az első — teljesen történetietlen szemléletű — kifogás szerint *Kopernikusz* nem mondott semmi újat, mert előtte már sokan lehetségesnek tartották, hogy a Föld mozog és a Nap áll. De éppen az volt *Kopernikusz* zsenialitása, hogy a szellemi elődeinél fel-lelhető — korántsem egyértelmű — örökségből szuverén módon válogatva s azoknál lényegesen előbbre lépve: *maradandót alkotott*. A második ellenvetés szerint *Kopernikusz* rendszere téves, túlhaladott. Ez az állítás sem áll meg. Amihez szem, logika és matematikai tudás kellett, abban *Kopernikusz* nem tévedett: a Nap áll, a Föld kettős mozgást végez tengelye és a Nap körül. A bolygók pályáiról ugyan azt vélte, hogy azok köralakúak, de e kérdésben a helyes eredményhez már nem volt elég jó a szem és világos gondolkodás, hanem ehhez távcsőre lett volna szüksége. *Kopernikusz*nak azonban még nem volt, nem lehetett távcsőve! Ezért nem tudta, hogy a bolygók ellipszis alakú pályán kerülik meg a Napot. *Kopernikusz* nagyságát bizonyítja azonban, hogy mindent tudott, amit távcső nélkül tudni lehetett, sőt, sokkal többet tudott, mint sok távcsővel rendelkező utóda.

Az életművével szembeni *harmadik* bírálat szerint *Kopernikusz* tanítása rész-igazság. Igaz — úgymond — a mi naprendszerünkben, de ma már tudjuk, hogy a végtelen sok naprendszer és galaktika alkotta univerzumban az égitestek mozgása viszonylagos, a mozgás attól a koordináta rendszertől függ, amelyből szemléljük, így naprendszerünkön kívülről szemlélve Napunkat, az sem áll, hanem mozog. E bíráló

latra az a válaszuk, hogy egyrészt egyelőre nincs módunk naprendszerünkön kívül állva szemlélni a bolygók és a Nap mozgásviszonyait, másrészt a természettudományban éppen azok a klasszikus nagy igazságok, melyek egy zárt rendszerbe nézve igazak maradnak akkor is, ha a tudomány a maga megállapításait már azon a zárt rendszeren kívülre is kiterjeszti. Márpedig az univerzum asztrofizikája éppénny nem tette *Kopernikusz* megállapításait naprendszerünkről elavulttá, mint ahogy pl. az anyag igen kis részeire vonatkozó kvantummechanika nem döntötte meg a newtoni mechanikát, csak egy általános igazság speciális esetévé tette. A *kopernikuszi* világkép sem rész-igazság tehát, hanem egy szélesebb területre vonatkozó igazságrendszer speciális esete! S tegyük még hozzá: olyan igazság, mely az általánosabb igazság épületének nélkülözhetetlen alapja.

### Az út *Kopernikuszig*

Az eddigieket azzal összegezzük, hogy *Kopernikusz* jelentőségét a múlt évszázadok nem csökkentették, ellenkezőleg, bővülő fizikátörténeti ismeretek csak jobban kiemelik. Az alábbiakban a fizikátörténet eredményei figyelembevételével közeledjünk a nagy lengyel csillagászhoz, de úgy, hogy elsősorban a minket érdeklő *teológiatörténeti vonatkozásokat* emeljük ki. Tegyük ezt necsak azért, mert *Kopernikusz* maga is egyházi szolgálatban állt, nem is csak azért, mert halála után jóideig tanítása és követői ellentétbe jutottak a hivatalosan a régi világképet védő egyházzal, hanem elsősorban azért vizsgáljuk a fizika- és teológiatörténet kapcsolatát, mert ezek *Kopernikusz* korában még szinte *elválaszthatatlanul összefüggtek*.

A fizikátörténet szerint,<sup>2</sup> két út vezetett *Kopernikuszig*. Az egyik az, amit a régebbiek a mozgásról, a másik, amit az égitestekről tanítottak. A két út éppen *Kopernikusz* tanításában találkozott s vált igazán járhatóvá.

A *Kopernikusz* előtti fizikában a mozgásról *Arisztotelész* elképzelése szerint tanítottak. Eszerint minden mozgáshoz (*motus*) mozgató (*motor*) kell. „*Omne quod movetur ab alio movetur*.” Ez a „motor” vagy

a mozgó testben (*mobile*) van benne vagy vele közvetlen és állandó kapcsolatban van. Az „*actio in distans*”, azaz távolból történő mozgóhatás az arisztotelészi fizikában elképzelhetetlen. Az asztronómiában ez az elv azt jelentette, hogy a Föld nem mozghat, hiszen nem volt ismeretes olyan mozgó, ami állandóan és közvetlenül hatott volna a Földre. Az égbolt látszólagos mozgását viszont azzal magyarázta Arisztotelész, hogy a mindenség külső szféráját (= az égtest+gömbök-körpálya) egy nem-anyagi *Első Mozgató* mozgatja a világcentrum körül. Ezzel a világgéppel — ami későbbi korokban már a továbbfejlődést gátolta —, Arisztotelész a maga korában nagy válogató, rendszerező és összegező munkát végzett. Tanításait a keresztény Európában főleg arab fordítások és kommentárok útján ismerte meg, a XIII. századtól kezdve egyre részletesebben.

A *geocentrikus* világgépet viszont *Ptolemaiosz* görög asztronómus nevéhez szoktuk kapcsolni. Joggal. Nézetei nem teljesen azonosak a fent vázolt arisztotelészi tanítással. Ptolemaiosz valóban a Földet tartja a mindenség központjának, Arisztotelész iskolája viszont geometriai világgéppontot feltételez, s azt, hogy az egybeesik a Föld központjával, csak esetlegesnek tartja. Ptolemaiosz műveit a XII. század végén és a XIII. század elején fordítják le latinra s ismerik meg Európában. Sokáig heves viták dúlnek a ptolemaioszi és arisztotelészi felfogású teológusok közt. Érdekes, hogy a Föld mozgásának gondolatával Ptolemaiosz is foglalkozott, de elvetette, pedig előtte már *számosi Arisztarchosz* ezt tanította.

Az egyház Arisztotelész bölcséletét és fizikáját elfogadta, az asztronómiában Ptolemaioszsal egyezettette. s — főleg *Aquinói Tamás* hatására — Arisztotelészi „*praecursor Christi in naturalibus*”-nak, „Krisztus előfutárjának a természet dolgaiban” tekintette. Egyúttal azonban megindult az antik világ más szerzőinek tanulmányozása és az arisztotelészi fizika lassú, de biztos teológiai átformálása is a kopernikuszi fordulat irányába.

Ez az átformálás az ún. *impetus*-elmélettel kezdődött. A szó belső mozgóképeséget jelent. Ilyen, mint láttuk, az arisztotelészi fizikában, az „*Omne quod movetur ab alio movetur*” elv alapján lehetetlen volt. Azonban a XIII. századi teológusok dogmatikai kérdéseken gondolkozva ütköztek bele a problémába: a mozgáshoz csakugyan szükséges-e állandó kapcsolat a mozgóval, nem lehet-e „átruházott” mozgási képességről beszélni?

Az egyik ilyen, az akkoriakat foglalkoztató dogmatikai kérdés volt: hogyan nyernek lelket a magzatok az anyaméhben. Isten külön teremtő tette nyomán vagy az apa lelkének és testének hatására? Az utóbbi esetben olyan erőt kell feltételezni, mely arisztotelészi értelemben lehetetlen, hiszen a magzat az apa lelkétől elválasztva fejlődik. A másik kérdés a sakramentumok hatóerejével kapcsolatos. Vajon a sakramentumokban Isten közvetlenül hat reánk, vagy azokra „átruházott” bizonyos hatásokat?

*Franciscus de Marcia* (Marchia) ferences szerzetes 1320 körül ennek kapcsán fejti ki az esésről és hajításról való fizikai elképzeléseit, az *impetus*-elmélet értelmében. Eszerint létezik nem közvetlen, hanem *másodlagos mozgatóerő*. Ez nem az eldobott tárgy (*projectum*) és a dobó (*projiciens*) kontaktusából keletkezik, hanem magában a *projectum*-ban létesül a *projiciens* hatására. Ami az asztronómiát illeti, nem tagadja a mennyei szférákat mozgó „Lények” létezését, de szerencsére csak az, hogy *impetus*-t létesítenek az égtestekben.

*Johannes Buridan* (kb. 1350) skolasztikus ennél to-

vább megy. Szerinte a teremtésnél Isten *impetus*-t adott az égtesteknek, ez hat bennük tovább, mennyei Lények közvetlen mozgatása nélkül is. Így a csillagok „*quasi per se*”, mintegy maguktól mozognak. *Buridan* azzal is érvel, hogy a teremtés hetedik napján Isten megpihent s nem foglalkozott csillagok mozgatásával, tehát nem folytonos hatással van rájuk.

Az *impetus* elméleten kívül Isten teljhatalmáról (*omnipotentia*) és a részletekben megmutakozó közvetlen hatásáról való tanítás is előkészítette a kopernikuszi fordulatot. Az anti-arisztotelészi teológusok nyomán a tekintélyes párizsi egyetem elítélt néhány arisztotelészi felfogású tételt. Többek közt azt, hogy Istennek nem lett volna hatalmában megállítania a külső szférát. Ha pedig ez hatalmában állt, akkor elképzelhetőek egészen más mozgásvizonyok az égtestek közt, mint amit eddig kizárólagosnak vélték. A másik kérdés: vajon Isten az „*actio subordinata*” útján hathat csak, azaz a különféle tényezők egymás alárendeltsége útján, mint *Első Mozgató* vagy hathat közvetlenül is? Ha így is, akkor közvetlenül is mozgathatja a Földet, s ha a Föld mozog, ez nincs ellentétben Isten világot fenntartó munkájával.

*Oresmei* Miklós (+1382) francia skolasztikus már a Föld mozgását tartja valószínűbbnek. Sorra veszi az ellenérveket. Kimutatja, hogy ezt a hipotézist (nála mégcsak hipotézis) sem megfigyeléssel, sem logikai érvekkel nem lehet megcáfolni. A Szentírás azon részeit is sorra veszi, ahol a Nap mozgásáról van szó. Szerinte ez csak nyelvhasználat kérdése. Egy se reg spekulatív-teológiai érvelést hoz fel a Föld mozgása mellett: pl. ez a hit erősödését szolgálja, mert a hittel együtt ellenmond az értelemnek. Tőle származik a Kopernikusz által is felhasznált hasonlat a tűzről és a nyársról: a szakács nem a tüzet mozgatja a nyárs körül, hanem a nyársat (Föld) a tűz (Nap) körül. *Oresmei* a világot óraműhöz is hasonlítja. Ez azért új szemlélet, mert nem kívülről befelé és felülről lefelé ható erőket feltételez, mint az arisztotelészi iskola, hanem a részekből igyekszik az egészet összeállítani. Itt is vannak teológiai érvei: Isten mindenhatóságával ellenkeznek, ha mindent az égi szféra mozgásából akarnánk magyarázni, hiszen nem ruházta át arra Isten a maga hatalmát teljesen.

Szándékosan nem tárgyaljuk, csak megemlítjük, hogy a skolasztikusokon kívül humanista tudósok és természetbölcselek is előkészítették az utat Kopernikuszig. *Kueszi* Miklós (1401—1464) érsek, a Magyarországon is tanító *Regiomontanus* (1436—1476), *Celio Calcagnini* (XIV. sz.) és mások. Azért nem szólnunk itt róluk részletesen, mert működésükben kevesebb a teológiai, több a filozófiai vagy szaktudományi jelleg.

## A kopernikuszi fordulat

Kopernikusz két nagy változtatást eszközölt a ptolemaioszi rendszeren. Tanítja *először*, hogy a Föld mozog, mégpedig önnön tengelye és a Nap körül; *másodszor*, hogy mozgását együtt végzi a többi planétával szabályos körpályán. (Ptolemaiosz, hogy rendszerét fenntarthassa, a szabad szemmel és kezdetleges eszközökkel is megfigyelhető ellentmondásokkal szemben, bonyolult kitérőket képelt a bolygók szabályos alakú pályáján.)

A *De revolutionibus orbium coelestium* című (1543) műve *III. Pál* pápához írt ajánlásában Kopernikuszt azt írja, hogy eredetileg csak szakembereknek szánta eszméit, „*mathemata mathematicis scribuntur*”, de barátai unszolására népszerűen is kifejti tanait, bár

tudja, mennyi ellentmondással fog találkozni. Akkori szokás szerint elméletét nem igyekszik újnak feltüntetni, hanem régebbiekre hivatkozik, főként *Cicerora* és *Plutarchoszra*.

A *De revolutionibus*... I. könyve a Mindenség, az égitestek és a Föld gömbalakjáról szól. Ezt az antik szerzők és egyházatyák is lehetők tartották. Új viszont Kopernikusznál, hogy az égitestek körpályája mellett nem vallásilag érvel, mint Platon (az isteni természethez nem illik szabálytalanság), nem is természetbölcséletileg, mint Arisztotelész (a Föld létformája magában foglalja a körmozgást), hanem *matematikailag indokol: az égitestek mozgásállapota geometriai formájuk következménye*. Óriási jelentőségű, hogy továbbblpve szellemi elődeinél, a Földnek nem csupán mozgását, hanem kettős, *napi és évi mozgását* tanítja. Egyik főérve, hogyha ez igaz, akkor egyszerűbb és harmonikusabb világmépet kapunk, mint Ptolemaiosz bonyolult rendszere. Érdekes az is, hogy jóval fóműve megjelenése előtt, *Commentariolus* című munkájában is támadta ugyan Ptolemaiosz rendszerét, de Ptolemaiosz megfigyeléseiben nem kételkedett. Csak élete végén mondta ki, hogy Ptolemaiosz a saját megfigyelésein valószínűleg szépített, hogy elméletével összhangba hozza azokat.

Az eddigiekből már világos — túl a csillagászati tények felbecsülhetetlen jelentőségű feltárásán — a kopernikuszi fordulat lényege: matematikai érvelés. a gyakorlati alkalmazhatóság igénye (pl. hajózás, nap-tárak stb.), a megfigyelés-tapasztalás kritikai funkciója és az univerzum minden részére egyaránt vonatkozó törvényszerűségek keresése. De idézzük őt magát: „*Semmi más elrendezéssel nem voltam képes ilyen bámulatraméltó szimmetriát találni a világegyetemben, a pályák ilyen harmonikus kapcsolatát, mint mikor a világggyertyát, a Napot, mely a körülötte mozgó csillagok egész családját kormányozza, a természet szép templomának mintegy a közepére, királyi trónra helyeztem el.*”

Kopernikusz felfedezése beletartozik abba az, újkori világmépet kialakító sorozatba, amire ez a mondatföredék jellemző: „... egy a... közül”. *Columbus* felfedezte, hogy az eurázsiai vagy afrikai kontinens csak egy a kontinensek közül. Az utazások nyilvánvalóvá teszik, hogy az európai kultúra: csak egy a kultúrák közül. Ekkor kezd hatni Kopernikusz mondanivalója: Földünk nem világméközpont, csak egy az égitestek közül. Ezt az „... egy a... közül” sémát azonban az újkorban így is kiélezték: „... nem más, mint”. Eszerint a Föld nem más, mint egy a bolygók közül<sup>1</sup>, az ember nem más, mint egy az élőlények közül. Ez azonban csak az analitikus (elemző) gondolkodás szempontjából igaz. Mert a szintetikus (összegező) szemlélet tudja, hogy bár a Föld egy az égitestek közül, ugyanakkor más, mint az összes többi égitest: csillagászati helyzeténél, méreteinél, légkörénél, sok más adottságánál fogva, melyek közül nem is az utolsó az, hogy épp itt él az ember, aki — bár egy az élőlények közül — egyben más is, mint az összes többi élőlény — különben azoktól nem lehetne megkülönböztetni. Kopernikusz jól tudta mért fejt ki mondanivalóját az „egy a... közül” és nem a „... nem más, mint” séma alapján. Ez a bölcséleti mértéktartás és példamutatónk lehet.

### Hatása

A *De revolutionibus*... kiadója és előszavának írója, *Andreas Osiander*, a mű gondolatait csak hipotézisnek tünteti fel, „*fundamenta calculi*” (számítási

alap)-nak. Pedig a szerző szerint a „*forma mundi*” (a világ alakja) kérdését tárgyalja a mű. Sőt, *Osiander* a címet is megváltoztatja: *De revolutionibus orbium, mundi helyett „coelestium”* lett a cím: világtestek helyett égitestek. Pedig a címmel Kopernikusz az „égi és földi” fizika közti arisztotelészi határvonalon akart átlépni. *Osiandert* mégsem lehet hamisítónak beállítani, — nélküle Kopernikuszról talán nem is tudnánk — inkább óvatossáknak nevezhetjük, aki arra való hivatkozással, hogy a kopernikuszi világmépet egyelőre nem bizonyítható, az egészet hipotézisnek állította be, melynek „*nem kell igaznak lennie, mégcsak valószínűnek sem*”.<sup>3</sup> Igaz, maga Kopernikusz is rendszerét egy helyen hipotézisnek mondja, de ő ezen jóval többet értett, mint *Osiander*.

Kopernikusz hatása *Kepler* és *Galilei* munkásságában lesz nyilvánvaló. *Kepler* teológiai nézeteiről több megemlékezés jelent meg,<sup>4</sup> most csak Kopernikuszról írt méltatását idézzük: „*Lángeszű férfitü... Ha esetleg üres fecsegők, akik a matematikában teljesen tudatlanok, mégis ítéletet mernének mondani az ő művéről a Szentírás valamelyik helyének szándékos elferdítése alapján, az ilyen vakmerő támadást megvetéssel fogja fogadni... Az egyház maga is hasznát veszi az ő vizsgálatainak*”.

*Galilei* már azt bizonyítja, hogy a *Józsue* 10:12 („*Állj meg Nap*”) nemcsak, hogy nem mond ellene Kopernikusznak, hanem egyenesen kopernikuszi módon jobban magyarázható!<sup>5</sup> Különös gondolat, de érdekes megismernünk. Eszerint *Józsue* szavát kétféleképpen értelmezhetjük: demonstratív, vagy az akkori felfogáshoz alkalmazott elbeszélés részeként. Véleménye az, hogy az összefüggésből kiderül: az utóbbi a helyes. Ha demonstratív magyaráznánk ugyanis, akkor az arisztotelészi—ptolemaioszi rendszer alapján így kellett volna szólnia *Józsue*nek: „*Állj meg, Első Mozgató!*” Mert ha a Nap mozog, nem magától mozog, hanem az Első Mozgató, azaz Isten ereje által. Őt pedig *Józsue* nem állíthatja meg! Jobb tehát kopernikuszi szemlélet alapján magyarázni a textust, akkor a szavak maradhatnak, ahogy vannak, de tudnunk kell, hogy az akkori hallgatók szemléletmódjának felelnek meg. Így nem keveredünk teológiai önellentmondásba. (Egyszerűen nemcsak a bibliai nyelvet, de a régi asztronómiai szemléletet is le kell fordítanunk.)

*Galilei* után csakhamar kettéválik a természettudomány és a teológia útja. Ezért fejtegetésünket itt *Humboldt* szavaival zárhatjuk le: „*Mostani világrendszerünk megalapítóját (e rendszer legfontosabb részei, a világmépet legnagyobb vonásai mindenestre az ő munkája) még kiválóbbá teszi bátorsága és önbizalma, mellyel föllépett*”. Kopernikusz legtöbb méltatását szobrá talapatán olvashatjuk: „*Elindította a Földet és megállította a Napot*”.

*Bolyki János*

### JEGYZETEK

1. A teológiai vonatkozású hazai irodalomból: *Kelecsényi Akos*: A kopernikusz rejtély (Vigilia, 1972. november); a *Reformátusok Lapja*, 1973. február 18-i száma: „A mi egünk köllő közepiben vagon a Nap”; *Róka Gedeon*: A halhatatlan Kopernikusz (Világosság, 1973 február). — 2. *E. J. Dijksterhuis*: Die Mechanisierung des Weltbildes. Berlin—Göttingen—Heidelberg, 1956. — IV. 2—59. §§ — *Hans Blumenberg*: Die kopernikanische Wende 1965 Suhrkamp V. Frankfurt a. M. — *Günter Howe*: Mensch und Physik, Eckart V. Witten — Berlin, 1963. — 3. *A. v. Humboldt*: Kosmos; fordította: Fülöp Zsigmond. Budapest, Athenaeum, évsz. nélkül, 127. o. — 4. *Theológiai Szemle*, 1972. 5—6. szám: Két évforduló — két fordulópon, *Református Egyház*, 1971. 11. szám: Magister harmonisticus. — 5. *Norbert Schöffers*: Fragen der Physik an die Theologie, Pámos V. Düsseldorf, 1968, 35. kk. — 6. *Humboldt* i. m. II. köt. 127.

A Magyarországi Református és Evangélikus Egyház alkalmi közösbizottsága

## Állásfoglalás és szövegjavaslat

az úgynevezett Leuenbergi Konkordia 1971. szeptemberi tervezetével kapcsolatban

### I. Állásfoglalás

1. Gyülekezeteink közvéleményével egybehangzón helyeseljük a Konkordiának azt a célkitűzését, hogy kinyilvánítsa az egyházközösséget a reformáció egyházai között. Helyeseljük, hogy a Konkordia emellett fenntartsa a hitvallások kötelező érvényét, és nem akar új hitvallás lenni; hogy elutasít minden uniformizálást, és a részt vevő egyházakra bízva a döntést az egyházi és szervezeti következményekről. Helyeseljük azt is, hogy a tervezet szerint az egyházközösségnek nemcsak szószéki és úrvacsorai közösségben, hanem egybehangzó bizonyágtételben és az emberért végzett közös szolgálatban is meg kell valósulnia.

2. Egyházaink között már fennáll a tervezetben javasolt szószéki és úrvacsorai közösség és testvéri együttműködés; sőt, ez az ellenreformáció szenvedéseinek idejére megy vissza, és a jelenben is sokszorosán bevált a népünkért és az emberiségért végzett felelős szolgálatban. Ezért a tervezet több történeti utalása és tanszerű megfogalmazása nem alkalmazható a mi viszonyainkra.

3. Támogatjuk azt a törekvést, hogy a Konkordiát

lehetőleg valamennyi reformátori egyház az egész világon elfogadja. Ezért szükségesnek tartjuk az olyan szövegezést, amely nemcsak regionális szinten, például a német reformáció területén, teszi lehetővé a Konkordia elfogadását, hanem egész Európában, sőt univerzálisan is.

4. Ennek érdekében javasoljuk a szöveg lényeges rövidítését, hogy egyfelől világosabban kidomborodjék a közös reformátori örökség, amely szerint az evangéliumot a bűnös ember kegyelemből való megigazulása-ként értelmezzük, másfelől kimaradjanak az olyan szövegezők, amelyek nem veszik figyelembe az egyes országok történetében s jelen helyzetében mutatkozó eltéréseket, vagy amelyek vitákat válthatnak ki tan-kérdésekről, és ezzel megzavarhatják a már fennálló egyházközösséget, vagy amelyek dogmatikai bonyolultságuk miatt alig érthetők a gyülekezet számára.

5. Reméljük, hogy ezen az alapon olyan szöveget terjeszthetünk elő, amely csak annyit, de nem is többet tartalmaz, mint ami az egyházközösséghez szükséges és elégséges, tehát megfelel a reformátori elveknek.

### II. Szövegjavaslat

(Csak rövidítés, nem új szövegezés)

#### A reformáció egyházainak egyessége Európában

1. Ezt az egyességet elfogadó evangélikus, református és uniált egyházak, valamint a valdensek és cseh-testvérek velük rokon előreformációs egyházai, tanbéli párbeszédünk alapján, az evangélium olyan közös értelmezését állapítják meg egymás között, amely számukra egyházközösséget tesz lehetővé.

2. Az egyességben részt vevő egyházak ebben az összefüggésben az egyházközösséget annak reformátori kritériumai szerint értelmezik. Eszerint az egyház igazi egységéhez az „evangélium helyes tanításában” és a „szentségek helyes kiszolgáltatásában” való egyetértés szükséges és elégséges.

6. Az alulírott egyházak az evangéliumot

7. a Jézus Krisztusról és a benne kapott üdvösségről szóló üzenetnek értik,

8. ahogyan azt a reformátor atyák a megigazulásról szóló tanításban juttatták kifejezésre.

9. Ez az üzenet, bizonyágtétel Jézus Krisztusról,

— az emberré lettről, aki által Isten közösségre lépett az emberrel;

— a Megfeszítettről és Feltámadottról, aki magára vette Isten ítéletét, és ezzel nyilvánvalóvá tette Isten szeretetét a bűnös ember iránt;

— az Eljövendőőről, aki jövőt nyit a világ számára.

10. Isten a Szentlélek által ígéjével minden embert megtérésre és hitre hív, és a bűnösnek, aki hisz, igazságát ígéri Jézus Krisztusban. Aki bízik az evangéliumban, az Krisztusért megigazult Isten előtt, és felszabadult a szolgálatra. Naponkénti megtérésben és megigazulásban él Isten gyülekezetével együtt a másokért való szolgálatban azzal a bizonyossággal, hogy Isten teljességre viszi uralmát.

11. Ez az üzenet szabaddá teszi a keresztyéneket a felelős szolgálatra a világban, ezért síkra kell szállniuk a földi igazságosságért és békéért az egyes emberek és népek között.



12. Az evangéliumnak ezzel az értelmezésével a reformáció hitvallásainak közös meggyőződését valljuk, amely szerint Jézus Krisztus mint az üdvösség egyedüli közvetítője a Szentírás középpontja, és a megigazulás, mint az Isten kegyelméről szóló üzenet az egyház minden igehirdetésének mértéke.

13. Az evangéliumról nekünk alapvetően az apostolok és a próféták szava tesz bizonyosságot az ó- és újszövetségi Szentírásban. Az egyház feladata, hogy ezt az evangéliumot továbbadja egyrészt a hirdetett ige által a gyülekezeti és személyes igeszolgálatban, másrészt pedig a keresztség és az úrvacsora által. Jézus Krisztus az igehirdetés, a keresztség és az úrvacsora által jelen van gyülekezetében. Az emberek így részesülnek Krisztus által a megigazulásban, és az Úr így gyűjti gyülekezetét.

31. Az alulírott egyházak egyetértenek az evangélium ezen értelmezésében, és

32. kijelentik, hogy az egyházi tanításban, rendben és életformában fennálló különbségek nem akadályozzák meg közöttük az egyházközösséget.

33. Ezért egymásnak szószéki és úrvacsorai közösséget biztosítanak, amely magában foglalja az ordináció kölcsönös teológiai elismerését és az intercelebráció lehetővé tételét.

37. Ez az egység, mint egyházközi konszenzus, érintetlenül hagyja a résztvevő egyházakban a hitvallások kötelező érvényét.

38. Az evangélium közös megértését, amelyen ez az egyházközösség alapul, állandóan tovább kell mélyíteni és aktualizálni.

41. Közös teológiai munka feladata lesz az evangélium igazságának elhatárolása torzulásokkal szemben.

43. A szószéki és úrvacsorai közösség kinyilvánítása, valamint az ordináció kölcsönös elismerése nem érinti azokat az előírásokat, amelyek a lelkesi tisztségre való alkalmazást és a lelkesi szolgálat gyakorlását szabályozzák a résztvevő egyházakban.

44. Egyes résztvevő egyházak szervezeti egyesülésének kérdéséről csak abban a helyzetben lehet dönteni, amelyben ezek az egyházak élnek.

46. Amikor a reformáció egyházai egymás között az egyházközösséget ezennel kinyilvánítják, akkor azon elkötelezettségük szerint cselekszenek, hogy

36. Jézus Krisztus evangéliumát egy értelemben hirdessék a világban, és együttes szolgálattal fáradozzanak igazságosságért és békéért a világban.

Budapest, 1973. február

#### Az alkalmi közös bizottság

Kovách Attila

Drs. Kürthy László

Dr. Szabó László Ambrus

Ifj. Harmati Béla

Dr. Pröhle Károly

Dr. Selmeczi János

*Megjegyzés:* Az állásfoglalás előkészítését egy református bizottság és egy evangélikus bizottság végezte. A református bizottság tagjai voltak: dr. Bajusz Ferenc, dr. Huszti Kálmán, Kovách Attila, Drs. Kürthy László, dr. Szabó László Ambrus.

Az evangélikus bizottság tagjai voltak: dr. Fabiny Tibor, ifj. Harmati Béla, dr. Selmeczi János. — Munkájuk nyomán a fenti *Állásfoglalást és Szövegjavaslatot* egy alkalmi református-evangélikus közösbizottság készítette.

## A Leuenbergi Konkordia értelme és szerepe

### Élénk visszhang

A Leuenbergi Konkordia, mint fogalom, már a születése óta eltelt néhány hónap alatt bizonyos nevet tudott szerezni magának. Olyan körökben, amelyeknél az elmúlt évek során hiába kerestük a schauenburgi és leuenbergi megbeszélések visszhangját, most szintén megértéssel találkozunk. A mértékadó egyházi sajtó ezúttal hatékonyan kapcsolódott be, és talán a feltűnő elnevezés, ugyanúgy, mint a hozzá kapcsolódó elképzelések, teremtették meg az elkötelezetlen jóakarotnak azt a légkörét, amely reális lehetőséget nyújthat a protestáns egyházaknak egymás között az egyházközösség Konkordiához fűződő tervének megvalósítására.

### Ellentétes értékelések

Nagyobb méretű eszmecserére még nem igen került sor, és ezért nyílt kérdés marad, hogy milyen valóságos szerepe lesz ennek a dokumentumnak.<sup>1</sup> Józanul kell számolnunk azzal, hogy az egész vállalkozás nagyon eltérő érzelmeket válthat ki. Nyílt ellentmondással ugyanúgy találkozhat, mint hallgatással, amely lényegileg az ilyen fajta teológiai tisztázással szemben jelentkező közömbösségből, sőt elvi megvetésből is származhat. Nem kevés kortársunk van, mégpedig a vallásilag közömbösek és az aktív keresztyének között egyaránt, akik számára az evangélikus—

református ellentét olyan meghaladottnak és olyan jelentéktelennek tűnik, hogy a Leuenbergben végzett munka teológiai komolyságát nem ismerik fel, és ezért nem is ismerhetik el. Viszont elég sok harcos buzgósággal is találkozunk. Ezek a Konkordianak minden szavát a tökéletes igazság olyan mértékével akarják mérni, mintha a benne foglalt valóságok valamikor is véglegesen megfogalmazhatók lennének, és eközben könnyen megfelelkeznek a Konkordia értelméről és céljáról. Így azután olyan jelentőséget tulajdonítanak neki, amely sem lényege és célja, sem szerzőinek szándéka szerint nem illetheti meg.

### Közömbösség és türelmetlenség

Ez a nagyon eltérő értékelés — nemcsak a benne kifejtett tartalommal, hanem értelmével és céljával valamint teológiai és ekklesiológiai szerepével szemben is — kétségtelenül a nagyon előrehaladott felekezeti közömbösséggel függ össze. Ez ma annál világosabban nyilatkozik meg, mert benne nemcsak a szervezetiileg kiformált hitvallásos, pragmatikus egyháziasságban való csalódás, hanem ökumenikus türelmetlenség is jelentkezik, amelynek számára a felekezetek közeledése túlságosan lassan történik. Az ökumenikus jövő felé tartó dinamikus előretörés számára a Konkordia is csak használhatatlan kísérlet, amely elégtelen vonásokkal rajzolja meg az egyház új

arcát. Viszont a konfesszionalista hűség számára ugyanezek a vonások csak azt jelentik, hogy szépitik és elrejtik az igazság elárulását. Ez a két egymással ellentétes látásmód új hitvallásnak nézi a Konkordiát, valamilyen „harmadik” hitvallásnak, amely egyrészt leváltja a két korábbi, másrészt ismét felújít egy bizonyos konfesszionalizmust, és azt ismét megerősíti.

Keveset fog segíteni annak bizonygatása, hogy új hitvallás alkotása sem a Konkordia kezdeményezőinek, sem munkatársainak nem volt szándékában. De most nem is a Konkordia igazolását, hanem az előterjesztett szöveg saját értelmének tisztázását kíséreljük meg. Értelme elég világosan kifejezésre jut ugyan a Konkordia szövegében, de azért inkább implicita a teológiai-ekkleziológiai anyag összefüggésében. Kétségtelenül helyénvaló tehát ez a mostani kísérletünk a Konkordia értelmének kifejtésére. Eközben az „egyházközösség” és a „konkordia” fogalma kerül homlokterbe.

## I. A Konkordia sajátossága és problematikája

### *Ténymegállapítás, mint kiindulópont*

„E Konkordiát elfogadó egyházak egymás között megállapítják az evangélium közös értelmezését, amely számukra lehetővé teszi az egyházközösséget.”

(1) Világosan kifejezésre jut ebben az, hogy a Konkordia célja az egyházközösség helyreállítása, amivel a szószéki és úrvacsorai közösség kölcsönös biztosítását, valamint az ordináció ebből folyó elismerését és az intercelebráció lehetővé tételét értik. E cél eléréséhez szükséges alapot a Konkordia abban látja, hogy megállapítja „az evangélium közös értelmezését”. A „megállapítás” fogalmának a használatát szerencsés fogásnak kell tekintenünk, amely pontosan jellemzi az egész szándékkal kapcsolatos eljárás sajátosságát. Már éveken át és azután ismét 1971 szeptemberében az utolsó előértekezleten Leuenbergben sohasem az volt az intenzív tanbeszélgetések értelme, hogy a beszélő társat meggyőzzék saját álláspontjukról, hanem azt a szerény feladatot tűzték maguk elé, hogy az egyházat elválasztó következményük szempontjából mérlegeljék a kétségtelenül meglevő tanbeli különbségeket. Ez azonban azt jelentette, hogy a tanbeszélgetés nem az igazi értelemben vett tanbeli konszenzust tűzte ki célul, bár ez elég gyakran nem egy ponton — így mondhatnánk — „mellékesen” adódott.

### *A dialógus új stílusa*

A szigorú önkorlátozás arra a kérdésre, hogy milyen tanbeli különbség igazolja vagy teszi szükségessé az eddigi egyházszakadás fenntartását, a dialógus, az érvelés és a formulázás egy új, vagy legalábbis eddigi szokatlan stílusára kényszerítette a megbeszélés résztvevőit. Nem ritkán bírálják a Konkordia soványságát: az evangéliumi hitnek túlságosan kevés lényegét és színt tartalmazza, úgyhogy az ember alig azonosíthatja magát vele. Megértjük az ilyen panaszokat. Mégis teljességgel elmennek amellett, amit a Konkordia ilyen megfogalmazásával szándékoztunk és szándékolunk.

### *Új hitvallás?*

A Konkordia nem akar új hitvallás lenni. A Konkordiának nem az a rendeltetése, de nincs is benne olyan tendencia, hogy pótolja, vagy éppen kiszorítsa a

Kis Kátét vagy a Heidelbergi Kátét. Főként pedig nem áll konkurenciában az 1580 évi Konkordiakönyvvel vagy a református hitvallási iratokkal. A Konkordia józan számadás arról, hogy azok a vitapontok, amelyek az evangélikus és református egyházatyákat lelkiismeretükben a tényleges egyházszakadásra kényszerítették, ma már nem úgy érintik a feleket, mint egykor. Ezért kellett tanbeszélgetést folytatni, ezért világitották végig tudományosan jelentős erő és energia bevetésével a 400 éves különélés szenvedéstörténetét, és ezért kutatták végig ezen alapvető probléma szempontjából a teológiai párbeszéd jelenlegi állását. Éppen ezért kellett tenni tanbeli kijelentéseket is, de ezeknek nincs káté-jellegük, nem is tartalmazzák a vonatkozó dogmatikai kérdések igazi kifejtését. Lehet, sőt talán kell azt mondanunk, hogy ezzel a Konkordiával a teológiai párbeszéd új útjára térünk, amely nemcsak az evangélikus-református egyházközösség létrehozása szempontjából lehet fontos, hanem azon túl az egyházi párbeszéd új lehetőségeit is megnyitja.

### *A löweni analógia*

Emlékeztethetünk egy nem véletlen analóg esetre, amelyet 1971 nyarán a Hit- és Egyházszervezet Bizottsága Löwenben tárgyalt, és amelyet tanulmányi témává tettek. Egy dokumentum kidolgozásáról van szó, amelynek tárgya „A hit közös kifejezése”, és címe „Számadás a bennünk levő reménységről”. IPT 3,15 alapján tájékozódva kísérletet akarnak tenni arra, hogy a keresztyén reménység közös tartalmát kifejezzék, ahogyan az az Ökumenével összefogott egyházak hitbeli meggyőződésében a dogmatikai és hitvallásos különbségek ellenére is adva van. Érthető módon hosszú és izgalmas viták folytak le, mire ez a javaslat győzött, és határozattá emelkedett, miközben természetesen nem az ilyen tervvel szemben megnyilatkozó ellenszenv, hanem a végrehajthatósággal szembeni kételyek okozták a tulajdonképpeni nehézséget. A lefolyt dialógus annak belátásához vezetett, hogy az egyházak számára új útról van itt szó, amely az eddig járt két út: a tanbeli kijelentések dogmává emelése és a részletes hitvallási iratok alkotása között vezet át. Természetesen figyelembe kell venni a kátét és a dogmatikát, és ezeket nem szabad konkurrens módon túlhaladni, mert „a hit közös kifejezése” a tanbeli ellentéteket sem kiküszöbölni, sem visszavonni nem akarja, sőt inkább a hitvallásba adott közösség erejét és jelentőségét emeli ki. A Hit- és Egyházszervezeti Bizottságnak ebben a tervezetében bizonyos szempontból hasonló példaszerű kísérlettel állunk szemben, mint a Konkordia esetében. Felelős ténymegállapításról van szó a közös hit és cselekvés teherbírájáról szóló számadás értelmében, amelyhez hozzá tartozik az ebből adódó teológiai nehézségekkel való tudatos konfrontáció.

### *Történeti gyökerek*

Míg a Hit- és Egyházszervezet Bizottságának tanulmányi terve, amelynek sikeréről semmiféle elhamarkodott jóslatot nem lehet megkockáztatni, világtávlatú és a jövő felé néz, addig a Konkordiának most már nyilvánosságra hozott kísérlete egyháztörténetileg a reformátori egyházakra és a történelem folyamán velük különösképpen kapcsolatba került egyházakra, ezen belül is területileg mindenekelőtt az európai térségre

szorítkozik. A történeti tapasztalás itt különleges szerepet játszik, amennyiben a reformáció talaján keletkezett egyházak minden kölcsönös polemikus feszültség ellenére korai időtől fogva mindenkor — ha nem is mindig azonos mértékben — tudnak különleges összetartozásukról. Ezért szinte természetes, hogy általános helyesléssel találkozott az a spontán módon előterjesztett javaslat, hogy az 1536. évi Wittenbergi Konkordiát válasszák szimbolikus példaképnek. Hiszen akkor Luther helyeslésével került a történelem világába az a reális lehetőség, hogy a reformáció értelmezésének nagy feszültségeit vállalva demonstráljuk az evangéliumi egységet. A Leuenerbergi Konkordia alap gondolata az, hogy egészen megváltozott körülmények között merjük újra vállalni ezt a kísérletet, és ezt egyelőre európai területen hajtsuk végre, minthogy Amerikában is történtek ugyanebbe az irányba mutató bátorító események. Ez természetesen szükségeses teszi a legmesszebbmenő korlátozódást a feltétlenül szükségesre és ezzel együtt a messzemenő lemondást a pozitív tanszerű kifejtésről. Ehhez kapcsolódik az a szándék is, hogy az ilyen tanbeli kifejtés szabad lehetőségét nyitva hagyjuk a további fejlődés számára. A Konkordiával egyházközösségbe tömörült egyházak teológiai fejlődését nyitva kell tartani az evangélikus és református hagyomány sajátos teológiai tételei számára is. Annak a néha felvetődő gyanúnak, hogy ezzel valami szintelen uniók teológiát javasolunk, semmi támpontja sincs a szövegben. Sokkal inkább jellemző rá a „teológiai munka továbbfolytatása” kifejezés a 37—41. pontokban.

### Az „egyházközösség” fogalma

Amit a „konkordia” fogalma a teológiai munka számára jelent azt az egyházi élet és cselekvés számára az „egyházközösség” helyreállítása fogalmával határozták meg a Konkordiában. Mint már hangsúlyoztuk az egyházközösség egészen konkrét célok felé néz, mégpedig a kölcsönös szószéki és úrvacsorai közösségre, és ennek nyomán az ordináció elismerésére és az intercelebráció lehetővé tételére (33). Talán nem felesleges figyelmeztetni arra, hogy az ordinációról csak az említett szószéki és úrvacsorai közösséggel kapcsolatban van szó. Ezenkívül a 42. és 43. pont világosan kimondja, hogy a Konkordia az egyes egyházakon belül minden egyházjogi kérdést érintetlenül hagy. Ezzel alá akarták húzni, hogy a hivatalról szóló teológiai tan, az egyházjog jelentősége és ennek esetleges szentségi értékelése szempontjából a Konkordia révén semmiféle elébevágás, beavatkozás vagy egyéb feltételezés nem történik. A Konkordiához csatlakozó egyházak között a különböző uniók tárgyalások ezáltal bizonyos szempontból könnyebbé válnak, másfelől azonban az uniók tárgyalások nem adódnak kényszerítő módon a Konkordiából. Eszerint éppen az egyházi hivatalra vonatkozó teológia rendkívül nehéz és érzékeny területén, de az egyházjogi rend problematikája terén sem akar a Konkordia olyan helyzetet teremteni, amely az egyes egyházakat szabadságukban korlátozhatná. El kell ismernünk, hogy a Konkordia szövegének szerzői nem könnyű, sőt gyakran kemény küzdelemük közben mindig a közös meggyőződésükkel vezették magukat, hogy az egyházközösségben egymásra utalt egyházaknak végsőkéig menő becsületességgel kell egymásnak szabadságot adniuk arra, hogy a maguk házatát saját felelősséggel rendezzék el, különösen amikor az ígében és a szentségekben testvéri közösséget nyitnak egymás felé.

### Eretnekségig menő hiányok?

Viszont éppen ezen a ponton vetődik fel a kérdés: ilyen módon nem csúszott-e be egy alapvető hiba a Konkordiába, egyáltalában megengedhető-e az igehirdetési és szentségi közösség ilyen pragmatikus értékelése, és nem éppen ebben jelentkezik-e valami súlyos eretnekség, amely keservesen meg fogja magát bosszulni? Nem hiányzik-e az egyházközösségnek ebből az egész fogalmából a kellő mélységgel megalapozott és kifejtve is felmutatandó ekkleziológiája? Nem jelentkezik-e ez az ekkleziológiai hiány éppen az egyházjog kifejezett integrációjáról való lemondásban? Végeredményben nem rejtőzik-e ebben az ekkleziológiai teológiai doketizmusban valamilyen történetiellenes gondolkodási mód, sőt egyenesen valami elvont történetietlenség doketizmusa, amely, mint olyan, csak kárt és bomlást okozhat?

Ebbe az irányba mutat egy egész sor írásban és szóban előterjesztett ellenvetés a Konkordia szövegével szemben. Különösen is részletesen, és mélyrehatóan átfogó tiltakozás formájában terjesztette ezt elő Dr. Hans Dombois (Heidelberg) „Észrevételek az Európai Reformátori Egyházak Konkordiájának tervzetéhez” címen. Ebben helyesli ugyan a Konkordia célját, de szövegét csak feltételesen, és nem teljes egészében ítéli elfogadásra érettnak. A hozzászólásban előterjesztett kritika olyan jelentőségű, és dokumentumunkat annyira az ökumenikus használhatóság kérdése elé állítja, hogy célszerűnek látszik, ha a Konkordia ökumenikus jelentőségéről Dombois ellenvetéseivel való implicit dialógus formájában szólunk.

## II. Ekkleziológiai és ökumenikus szempontok

### Megfelel-e céljának a Konkordia?

Sok részletkérdés mellett mindenekelőtt a már említett ekkleziológiai és egyházjogi minimalizmus, és ennek nyomán az egyházi hivatal teológiájának majdnem teljes kizárása volt az oka annak a kételynek, hogy a Konkordia elősegítő szóvá lehet-e az általános ökumenikus dialógusban. Ez a kétely arra a vitathatatlan tényre támaszkodik, hogy nem-protestáns egyházak az egyházi hivatalt többnyire az egyház valamilyen elvi rendi struktúrájának tartják, és ezért azt az egész egyházi valóság számára alapvetőnek tekintik, ha nem is fogják fel minden esetben a szigorú hierarchikus rend értelmében. Ehhez csatlakozóan szólal meg az az aggodalom, hogy a Konkordia következtében valamilyen egyházi hivatal nélküli egy legalábbis egyházi hivatalban szegény protestáns felekezet jöhet létre, amely ezenkívül az európai területre korlátozottsága következtében elszigetelt tömbbé válhat. Ez kapcsolat nélkül élne az ökumenikus környezetben, és így az egység felé tartó fejlődés útjában állana. Ha jogosak volnának ezek az aggodalmak, akkor természetesen arra a kemény ítéletre kellene jutnunk, hogy a Konkordia olyan végpont felé vezet, amelyet egyáltalában nem tűztek ki célul. Mert nem is lehet kétség az iránt, hogy az egész munkát az az elszánás hatotta át, hogy a protestantizmus területén ökumenikus következtetéseket vonjanak le, és a Konkordia révén az egyházak egy lépéssel közelebb kerüljenek egymáshoz. A kérdés tehát ez: a Konkordia eredménye éppen azt az ökumenikus dinamikát tagadja meg, amelynek zászlaja alatt útnak indult? Talán hasznos lehet e probléma döntő szempontjait egyenként megvizsgálni.

1. Az ekklesiológiai minimalizmus vádja jogos akkor, ha abból a tételből indulunk ki, hogy az egyház lényegének és rendjének egy bizonyos látása általános feltétele az egyházak közötti kölcsönös megértésnek. Ennek a tételnek azonban alapokig menően ellene kell mondanunk, és pedig mindenekelőtt súlyos történeti okokból. Egyrészt a középkorban ugyanúgy, hogy a reformáció korában döntő módon bizonyos központi ekklesiológiai tanok hatalmi erőszakolása következtében tört össze az egyház egysége. Másrészt az ökumenikus mozgalom történetének egyik legdöntőbb indítéka az volt, hogy először egyes keresztyének saját szervezett egyházukon belül, később pedig maguk ezek az egyházak érezték belső szükségét annak, hogy az egyházjogi formáikkal adott határok ellenére keressék a közösséget egymás között és egymással. Szeretnénk arra a példára mutatni, hogy mennyire gátlóan hatott és hat az ökumenikus haladás eleveniségére, amikor 1952-ben Lundban azt a magasra törő ekklesiológiát kezdeményezték, amelyet azután csak 1963-ban Montréalban a Hit- és Egyházszervezet nagygyűlésén lehetett nehéz harcok árán leküzdeni, hogy az ökumenikus történés újra mozgékonyra váljék. A katolikus ökumenizmus is hosszú időn át az uralkodó ekklesiológiai modellek belső összeomlásából merítette legjobb erőit. Éppen a második Vatikáni Zsinat legfontosabb dogmatikai műve, „Az egyházról” szóló konstitúció jelzi belső egyenetlenségével bizonyos egyházi modellek feltétlen érvényességének végét, és így teszi lehetővé az ekklesiológia új kezdetét, amelyek esetről esetre megengedik az ökumenizmus megvalósítását.

#### Minimalizmusból folyó pluralizmus

2. A Konkordia követi a schauenburgi és leuenbergi párbeszédekkel kapcsolatban mindig újra megszilárdult meggyőződést, amely szerint az ekklesiológiánál valamilyen alapvető tételből kell kiindulni, mert az az eljárás éppen „minimalizmus” miatt nyújtja a legszélesebb és egyúttal legmélyebb alapot a kölcsönös megértéshez. Ez volt a döntő oka annak, hogy az előértekezleten jelen volt református, uniált és más nem evangélikus teológusok habozás nélkül csatlakoztak ahhoz a javaslatához, hogy az egyházról szóló tételeknél kiindulópontul az Ágostai Hitvallás 7. cikkét vegyék (2). Mert ennek híres „satis est”-je olyan ekklesiológiai univerzalizmust tesz lehetővé, amely viszont egy annak megfelelő pluralizmust enged meg, és így minden egyházi rendre vonatkozó hagyománynak megadja azt a lehetőséget, hogy eredeti helyén továbbra is tiszteletben tartsák. Ezzel egyébként csak egy teológia-történeti folyamatot ismételték újra és igazoltak. Mert az egykori súlyos református-evangélikus ekklesiológiai ellentétek is abban a pillanatban kezdtek kiegyenlítődni, amikor a reformátusok feladták azt az elképzelésüket, hogy az egyházi rend valamiféle kinyilatkoztatott ősfarmájából adódik, amelyet a Bibliából lehet kifejteni, és többé nem ragaszkodtak ahhoz a tanításhoz, hogy a gyülekezeti egyházi hivatali struktúra az ígével és a szentségekkel egyenrangú harmadik jele az egyháznak.

3. Egyébként a Konkordia szövege egyáltalában nem bizonyul ellenségesnek az egyházjoggal szemben. Csak megerősíti azt, hogy az egyházi rend kérdésének és az egyházi hivatalról szóló tanításnak nincs egyházat szétválasztó jelentősége a protestáns felekezetek között. (28. és 32. pont). Mint már említettük, a Konkordia 42. és 43. pontja teljes mértékben tiszteletben tartja a felekezeti jellegű egyházjog sajátosságát. Az egyházi rend kérdéseinek ezt a pragmatikus kezelését persze elégtelennek és problematikusnak lehet érezni, ha valaki az egyházi jognak és rendnek „a kegyelmi joga” értelmében közvetlenül üdvözítő hatást vagy erőt tulajdonít, és így a „jogot” végeredményben *medium salutis*-nak, az üdvösség eszközének tartja. Ha azonban az egyházi rend struktúráit valamilyen „tételes jognak” tekintjük, amely az egyházjogot is beleértve az egyház kialakításának hasznos emberi eszköze, akkor megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a Konkordia ezt a kérdést nagyon komolyan veszi, amikor az egyházi rend kérdésének tisztázását a 39. pont szerint kifejezetten „a további teológiai munka” feladatává teszi, és semmiképpen sem bízza valamilyen tetszőleges fejlődésre. Ezzel az egyház alakulását és alakítását lényegileg a hit szabadságába és hatáskörébe utalja és egyáltalában nem bánik vele mostohán. A mindenkor egyházi lét konkrét történetisége az idő keretén belül követeli a mindig újabb formábaöntést, mert az egyházi hivatal kérdése a hatékony funkcionálással áll vagy bukik. Ezt a 35. és 36. pont implicit módon, de mégis letagadhatatlanul mondja ki.

#### Érett történeti helyzet

4. A Konkordiával kapcsolatban a történeti hatékonyság kérdését semmiképpen sem szabad triumfalista módon értékelni. A jövőre kell bízni, jónak bizonyul-e, és hogyan. Ezért türelmesen szembe kell néznie minden kritikával, és azt nem szabad elharmarkodva és türelmetlenül elintézni. Másfelől azonban nem hallgathatjuk el, hogy az idő a Konkordia számára alapjában túlérett. Sok egyház számára a Konkordia elfogadása nem jelentene többet, mint egy rég elterjedt és megtűrt állapotnak becsületes és lelkiismeretes törvényesítését. Nem kevés egyházi területen azonban a vezető egyházi testületek részéről utólagos jóváhagyását jelentené egy olyan felfogásnak, amelyet éppen a legaktívabb gyülekezeti tagok túlnyomó része már ténylegesen magáénak vallott.

#### Egység és szabadság

A történeti esedékesség azonban csak nagyon feltételesen szolgálhatott volna érvelő, ha abban nem jelentkeznék egyúttal egy hosszú, nagyon bonyolult és egyáltalában nem egyenes vonalú, de mégis állandó fejlődés eredménye. A Wittenbergi Konkordiától a Leuenbergi Konkordiáig bizonyos szempontból törvényszerű út vezet. Ezen sok akadály jelentkezik, nem utolsósorban a politikailag kikényszerített uniók az elmúlt században, amelyeknek azonban egyszer mégis oda kell betorkollniuk, ahova most talán a Konkordia révén betorkollhatnak: egy józan, takarékosan kialakított egyházközösségbe, amelynél a szabadságnak

ugyanúgy helyet adnak, mint annak a kötelező egységnek, amelybe a közös evangélium hív el. Ezt az utat nem utolsósorban a teológiai közös alapelemek nyitották meg, amelyek egymást kiegészítő ellentmondással mindig az egy fővonalon találkoztak, annak ellenére, hogy a konfesszionális túlzás nem egy ellentétes irányú kerülőutat talált ki. Ez magyarázza a szűkszavúságot a Konkordia 7—16. pontjaiban. Ezeknek keretei között van adva a reformátori teológiának mérhetetlen gazdagsága és annak aktualizálása is, és emellett elég széles terület marad a kísérletezés és gyakorlatozás számára, hogy Európa reformátori egyházai számára értelmes jövőt biztosítsanak. A teológiai tisztázásra vonatkozó megállapításnak bizonyára nagy jelentősége van, de ez maga is következménye a teológiák egymás felé tartásának, és nem annak feltétele vagy előzménye, amint ez már abban is kifejezésre jut, hogy a Konkordia az arnoldshaini úrvacsorai tételekhez szó szerint csatlakozhatott, ill. annak döntő szövegezeit átvette.

#### *Az ekklesiológia másodrangúsága*

5. Egy szempontot külön meg kell említenünk. Az egyházközösségre érettség történeti órája mindkét felekezetről az olyan közösség újrafelfedezésének jegyében áll, amely már kezdetben is sajátjuk volt, de amelyet gyakran szem elől tévesztettek, különösen a nagy konfesszionális rendszerek ébredésének idején, amit viszont az állandó apologetika nézőpontjából kell megértenünk. Ez a közösség abban a felismerésben jelentkezik, hogy az egyház, mint egyház, akkor jut el az öt megillető jelentőségre, ha érzi és megérti elvi másodrangúságát az emberek üdvösségével és javával szemben. Wolfgang Trillhaas az ekklesiológiát dogmatikájában az „*epilegomena*” címszava alá veszi, és ezzel kifejezésre juttatja, hogy az egyház az üdvösség megjelenítésének emberi-történeti helye ugyan, ebben és ezzel mégis egy bizonyos szerénységbe vonul vissza.

#### *Az egyház „csak” eszköz*

Semmi sem tűnt ki világosabban és élesebben a Konkordiát készítő hosszú előértekezetek során, mint az, hogy reformátusok és evangélikusok egymást kölcsönösen túlszárnyalják ugyan ekklesiológiájuk tarkaságával, de számukra az egyház minden körülmények között az üdvösség eszköze, és sohasem annak lényege. Ha másként történt volna, és ha ennek megfelelően Schauenburgban és Leuenbergben a dialógusban az ekklesiológiát tették volna az első és döntő helyre, akkor valószínűleg a dialógusnak ez a szakasza ugyanúgy csődbe ment volna, mint az előző és sok korábbi. Egyrészt tehát a bölcsesség pragmatikus parancsa volt az, hogy azt a bizonyos ekklesiológiai minimalizmust választották az összetartozás kiindulópontjának. De ugyanakkor mély teológiai felismerés gyümölcse is

az, hogy az egyházat evangéliumi szabadságban és többféle formában engedik megvalósulni, az egyetértést viszont magában az evangéliumban keresik.

#### *Ökumenikus szegénység vagy gazdagság?*

6. A Konkordia emiatt marad gyümölcstelen az ökumené számára? Már utaltunk arra, hogy más egyházakban, különösen a római katolikus egyházban is, párhuzamosan jelentkezik az ökumenizmus elindulása az egyház plurális formájának gondolatával. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ott az egyház minden tagjának apostolságára vonatkozó alap gondolat magával hozza a hierarchikus struktúra új végiggondolását és értelmezését, és ezzel érik el azt a mozgékonyt, amely nélkül az ökumenizmus életképtelen volna.

A gyakorlat fogja eldönteni az ökumenikus eredményesség kérdését. Ez persze a második Vatikáni Zsinat eredményeivel szemben megfigyelhető általános visszavonulás miatt az egész ökumené számára veszélyes kísérletre is válhat. Bizonyosnak vehető, hogy a katolikus keresztyénségben belül azok az ökumenikus körök, amelyek csak arra várnak, hogy egy túlhaladott protestantizmus érett gyümölcsként hulljon ölükbe, csaldottak lesznek a Konkordiával kapcsolatban és az egyházközösség révén létrejött valóságban még kevesebb „ekkleziális elemet” fedezhetnek majd fel, mint az evangélikusság némely eddigi jelenségében, vagy a kálvinizmusnak az egyházi hivatalról szóló hagyományos tanításában.

Viszont azok a katolikus erők, amelyek az ökumenizmust nemcsak szóval vallják, hanem az egész egyház igazi megújulására törekcsenek, a Konkordiában olyan protestantizmussal fognak találkozni, amely nem szégyenkezik ekklesiológiai és egyházjogi szegénysége miatt, és amelynek számára fontosabb a szeretetben való szolgálat szabadsága, mint saját jól kiformált rendszere. Azok ugyanúgy, mint más egyházak ökumenikus erői, meg fogják érteni, hogy ez a szegénység azt a nagy lehetőséget hordozza magában, hogy a forma és a jog minden gazdagsága a törvény kényszere nélkül beleépíthető az eljövendő egységbe. Ez pedig olyan gazdagság, amely csak a szolgáló szeretet erejével funkcionálhat az egy egyház egészében.

D. Dr. Wilhelm Dantine

Jegyzet

1. D. Dr. Wilhelm Dantine hozzájárulásával közöljük ezt a tanulmányt, amely az *Ökumenische Rundschau* 1972. évi 2. füzetében jelent meg, és nagyrészt megfelel annak az előadásnak, amelyet W. Dantine 1973. február 8-án Budapesten tartott. A cikk megjelenése óta hozzászólások egész tömege érkezett be, amelyeket 1972. novemberében egy munkabizottság feldolgozott. 1973. márciusban jött össze ismét az eredeti bizottság Leuenbergben, hogy most már a hozzászólások alapján megállapítsák a Leuenbergi Konkordia végleges szövegét. Erre az ülésre készült a magyar állásfoglalás és szövegjavaslat is. Tervek szerint 1973. májusában publikálják a Konkordia új szövegét, és 1974-re tervezik az érdekelt egyházak ezzel kapcsolatos hivatalos állásfoglalását. Szerk.

## Emberi együvétartozás és a mi feladataink

A KBK csehszlovákiai regionális konferenciáján tartott előadás

A KBK csehszlovákiai 1972 májusi regionális konferenciája után jöttünk most össze abból a célból, hogy az azóta megtett utat áttekintsük. Szembe kell néznünk az előttünk álló feladatokkal és az ökumenikus együttműködés szellemében — egymást kölcsönösen segítve — igyekeznünk kell egységre törekvő szellemet, légkört teremteni.

Hálásak vagyunk azért, hogy a csehszlovákiai nem katolikus egyházak képviselői — ma már a római katolikus békemozgalom küldötteinek a jelenlétében — ezt a munkát együtt végezhetik. Az igen sokszor csak teoretikus ökumenikus párbeszéd (dialogus) helyett a mi munkánk konkrét célra irányul. A konfesszionális, liturgiai és egyéb különbségek határain felülemelkedve, arra a konkrét feladatra irányul a tekintetünk, hogy az emberiség jelenlegi legnagyobb problémájának, az igazságos világbékének a megvalósításához a magunk szerény lehetőségeivel is hozzájáruljunk. Tudatában vagyunk annak, hogy a világbékehez való hozzájárulásunk elsőrendben nem egyházaink erejétől, nagyságától függ, hanem attól a lelkesítéstől, korrektségtől és következetességtől, amellyel ezt az ügyet itthon nemzetközi vonatkozásban képviseljük és pedig úgy egyházi, mint szekuláris vonatkozásban.

Mostani találkozásunknak is tehát az a célja, hogy egyházaink hagyományainak a teljes tiszteletbentartása mellett, közös teológiai, egyházi fáradozást folytassunk annak érdekében, hogy a világbéke megvalósításának a szolgálatára, a KBK határain belül és kívül is teológiai tisztánlátással és világos egyházi magatartással készüljünk fel.

1. Az egységes szolgálatra kötelez minket már az a pusztán tény is, hogy a KBK a mi egyházaink területén jött létre. A második világháború befejezése után a keresztyén egyházak és egyházi szervezetek fokozott mértékben fordultak a nemzetközi élet s általában a világ égető problémái felé. Részen ez a látás hozta létre 1948-ban Amszterdamban az Egyházak Világtanácsát, amely azonban a társadalmi, politikai és világnézeti különbségek és ellentétek válaszfalain nem tudott felülemelkedni. A feszültség a kapitalista országok részéről létrehívott hidegháborúban, az atomfegyverkezésben, a helyi háborúk és ellenforradalmi próbálkozások sorozatában folytatódott. Az amerikaiak 1954-ben Bikini szigetén felrobbantották az első hidrogénbombát s az 1956-os szuezi válság már majdnem a harmadik világháború kitöréséhez vezetett. A pusztulásnak a halálfélelme nehezített az egész világra.

A csehszlovákiai teológusok modrai értekezlete felismerte azokat a mérhetetlen veszélyeket, amelyeket az atomkorszak jelent az egész emberiség számára. Az atomenergia felfedezése választút elé állítja az emberiséget: a halál vagy az élet választútja elé. Az atomenergiának békés célokra való felhasználása abban az időben csak mint nagyon szélső lehetőség merült fel, mivel az egész a tömegpusztító fegyverek gyártásának az irányába volt beállítva. Már akkor is

tudott volt, hogy az atomfegyverekkel való kísérletezés milyen veszedelmeket rejt magában az egész emberiségre nézve.

A modrai tanácskozás résztvevőinek a kérésére hívta össze a csehszlovákiai Ökumenikus Tanács 1957 december 2—5 napjaira azt az emlékezetes ökumenikus gyűlést, amely kimondotta, hogy „az atomháború lázadás Isten ellen”. Ez a gyűlés világosan felismerte, hogy az egyházak teológiai, ökumenikus és gyülekezeti szinten elkötelezettek a világbéke megőrzésére és a pusztító háborús erők megakadályozására. Az összejövétel szükségesnek tartja egy ökumenikus gyűlés összehívását, mely az egész keresztyén-ség nevében tárgyalná meg a béke és a háború kérdését s ennek alapján adna tanácsot az egyháznak az ezzel kapcsolatos magatartására.

A csehszlovákiai egyházak Ökumenikus Tanácsa három nemzetközi egyházi összejövetelet szervezett ennek a kérdésnek a beható megtárgyalására: 1958 6, 1—4; 1959 4, 16—19; 1960 9, 6—11. Ez a három összejövétel megállapította a keresztyén egyházak felelősségét a nemzetközi feszültségek létrejöttében és fönntartásában. Ezeknek az összejöveteleknek az eredményeként hívták össze 1961-ben az első, 1964-ben a második, 1968-ban a harmadik és 1971-ben a negyedik Keresztyén Békevilágygyűlést, valamennyit Prágában.

2. A csehszlovákiai egyházaknak a békemozgalomban való részvétele szoros összefüggésben van azokkal a politikai eseményekkel, amelyek 1948 februárjában játszódtak le hazánkban. A második világháborút követő évek bizonytalanságát növelte a háborút követő nyugati és keleti ellentétek kiéleződése. A hidegháború számtalan jele bukkant fel a közélet sok területén. A háborús veszteségeket követő újjáépítésben egyre több nyugtalanító jelenség vetődött fel, amely azután a konszolidációt lelassította, egyes esetekben megállította. A retrograd erők szervezkedni kezdtek, és ez a zavaros helyzet váltotta ki az 1948 februári eseményeket, amelyek az ország vezetését a munkásosztály kezébe tették le.

Az 1948 februári események megítélésében egyházaink közvéleménye nem volt egységes. A régi polgári társadalommal összefonódó egyház egyes körei nyugtalansággal és idegességgel nézték a munkásosztály politikai hatalmának a megnövekedését s ebben a régi, kiváltságos jogaik elvesztésének a veszélyét látták. Ezek a körök vagy nyíltan szálltak szembe az új politikai renddel, vagy pedig a teljes passzivitásba vonultak vissza és az egyház szélesebb köreit is erre a negatív álláspontra biztatták. Ezt az állapotot fejezte ki találóan *Hromádka* testvérünk ezekkel a szavakkal: vannak egyesek, akik az egyházat „esernyőnek” tekintik, amely alá a jelenlegi helyzetben meg kell bújunk, amíg a vihar elvonul a fejünk felett. Persze, voltak az egyházakban nagyon sokan, akik politikai érettségükkel felismerték az eseményekben rejlő vaslogikát. Voltak sokan olyanok, akik a második világháború következményeinek mélyre- és messzeható politikai jelentőségét felismerték. Voltak olyanok, akik az akkori társadalom

belső struktúrájának az objektív ismeretében nem is tudtak más fejlődést elképzelni, csak azt, ami 1948 februárjában bekövetkezett. Ez volt a keresztyének pozitív igenlése az 1948-as változáshoz, nem is beszélve arról, hogy volt itt olyan egyház is, amely ezt a politikai változást megnyugvással és örömmel fogadta, mert ez a változás hozta meg számára a más egyházakkal való egyenlőséget s tagjai túlnyomó többségének az állampolgárokat megillető jogokat.

Az új politikai rendszer igyekezett az egyházi kérdést megoldani. Az 1949-ben megalkotott törvények lehetővé tették, hogy a különféle egyházak teljes egyenjogúságban éljenek, ami megszüntette vagy legalább is háttérbe szorította a régi, kapitalista és polgári világból ismert felekezeti közötti visszavonást és feszültséget. A mélyreható társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális változás hazai és nemzetközi vonatkozásban zavartalan békét feltételezett, amely azonban nem volt meg. Az itthoni és a nemzetközi antiszociális erők mindent elkövettek, hogy a fejlődés és a konszolidáció útját megakadályozzák. Mindezt nem könyvekből és újságokból mondjuk, hanem itthon és külföldön szerzett legközvetlenebb személyes tapasztalatokból. A nemzetközi egyházi élet egyes körei mindent elkövettek, hogy az itteni egyházi vezetőknek semleges vagy ellenséges magatartásra bírják a kialakult új politikai renddel szemben s ha ez nem sikerült, igyekeztek azok munkáját külföldön és részben itthon is lehetetlenné tenni. Ez folyt az evanstoni nagygyűléstől kezdve több, mint egy évtizeden keresztül. A helyzetet egyáltalán nem ismerő körök próbáltak kívülről tanácsot adni az itteni egyházi élet megszervezésére, az egyház közeleti és politikai magatartására. Ezek a körök azt gondolták, hogy az ateista politikai rendszerben az egyházat a legkönnyebb megnyerni az úgynevezett ötödik hadoszlop számára.

Hogy a politikai változás mit jelentett egyháztagjaink széleskörű tömegei számára, azt két példával szeretnénk illusztrálni. Az egyik a *mezőgazdaság* szocializálása. Mint földműves szülők gyermeke, magam is aggodalommal néztem a földművesek idegenkedését a sokszor meggyőződés nélküli, gyors szocializálással szemben. Társadalmunk egyik legértékesebb rétegének a jövőjét nagyon sokan féltették. Ám bizonyosodott, hogy az aggodalom felesleges volt, mert a mai társadalomban éppen a mezőgazdaságban dolgozók életszínvonala a legszilárdabb, anyagi helyzetbe a legmegalapozottabb.

A másik példát a falu színvonalának a hihetetlen felemelkedésében látjuk. Az elmúlt 25 év alatt eltűntek a szalmafedelese kis falusi házak. Tízezerrel épültek a szép, tágas higiénikus, szinte már hiper-modern lakóházak, amelyek a falusi lakosságnak szinte a városinál is kedvezőbb lakás-feltételeket biztosítottak. — Az egészségügy, nyugdíj- és szociális biztosítás, a gyermekekről és öregekről való gondoskodás, a társadalom, az iskolázás és a kulturális élet területén bekövetkezett kedvező új feltételek kivétel nélkül igazolják az 1948-as fordulat jogosságát és igazságát.

Hogy az egyoldalúság látszatát kikerüljük, megemlítjük azt a tényt is, hogy a nagy társadalmi fejlődés a világbéke biztosítása nélkül, tehát viszonylag kedvezőtlen feltételek között folyik, mert az építéshez, a társadalmi átalakuláshoz béke szükséges s amíg ez a béke nem lesz biztosítva, az új politikai rendnek hazánkban és a többi szocialista államban is fel kell készülnie a védekezésre, s ez jelentős gazdasági erő lelkészt jelent.

Nyilvánvaló tehát, hogy az egyháznak a világbéke biztosítására irányuló minden szolgálata a szocializ-

must építő rendszer rokonszenvével találkozik s azt nem tekinti másnak, mint az építéshez való pozitív hozzájárulásnak. A teológiai tisztánlátáson kívül békemunkánk elengedhetetlen feltétele az 1948 februári eseményekre való visszatekintésünk. Valaki egyik öszszefüggésünk alkalmával említette itt, hogy békemunkánk a februári eseményekkel kapcsolatos magatartásunktól függ. Annak szinte ez a kiinduló pontja. Bár a radikális társadalmi átalakulás sok nehézséggel s egyes esetekben emberi megpróbáltatásokkal is jár, kétségtelen azonban, hogy az egyháznak — samaritanusi szolgálata gyakorlása mellett — igent kell mondania a nagy változásra. Ezt azonban minden egyház csak maga teheti, vezetésében és tagjaiban csak maga végezheti el.

A Csehszlovákiai Ökumenikus Tanácsba tömörült egyházak esztendő hosszú során kölcsönösen és testvériesen segítették egymást ebben a felismerésben, s itt Hromádka professzor testvérünk elévülhetetlen érdemeket szerzett. Isten és egymás színe előtt való őszinteségünk megköveteli, hogy megvalljuk azt is — ezt sem a mások, hanem csak a magunk nevében —, hogy ez a világos látás az 1968 és 1969-es események káoszában megtört ugyan, de nem, tört össze. Az Isten ígéje előtti elcsendesedésben kell keresnünk az őszinte magatartás feltételeit magunkban és egymás között. Vállalnunk kell népünkkel és egyházainkkal együtt mindenkor a jót és a rosszat. Egyházainknak ez az őszinte belső önvizsgálata és az ebből eredő következmények a feltétele annak, hogy békeszolgálatunknak hite legyen itthon és külföldön. Husz Jánosnak és Komeniusnak a népe vagyunk, az ő országunkban élünk, folytatnunk kell azokat a szolgálásokat, amelyeket a KBK megalapításával elkezdtünk. Világos teológiai és politikai döntés által, elveinkhez, eszméinkhez való következetes magatartás által megteremthetjük az előfeltételét mindannak, ami további eredményes szolgálatunkhoz szükséges.

Ebben az évben ünnepli hazánk az 1948 februári változás 25. évfordulóját. Igent mondunk az akkor kialakult politikai rendszerre. Nem akarjuk az egyházat és gyülekezetet elpolitizálni. Ezt senki nem kívánja tőlünk. Krisztus evangéliumának a szellemében, a keresztyén felebaráti szeretet törvényei szerint támogatjuk a nép jólétére és békés egymás mellett való élésére irányuló építő munkát. Nem külső hívásra vagy indításra, hanem az evangélium hirdetésével szorosan összefüggő belső indítás folytán.

3. Békeszolgálatunk egyik elengedhetetlen előfeltétele a szüntelen teológiai konfrontáció. Végeznünk kell ezt nemcsak azért, mert különböző egyházi tradíciók vannak mögöttünk, hanem azért is, mert az egyház teológiailag nem tekinthet folytonosan visszafelé. Az útnan levő egyház vándorlásában szinte naponta új helyzetbe kerül s ebben az új helyzetben nem ismételteti az elmúlt időkre vonatkozó feleleteket. Ezért teológiai magatartásunkra is vonatkozik a folytonos tanulás. Mindnyájunk számára nagy megnyugvás és gyarapodás a másik véleményének a figyelmes meghallgatása. Csak így teremthetünk igazi ökumenikus légkört. Itt csupán arra a meggazdagodásra, szeretnénk utalni, amit az orthodox egyházzal való közvetlen kapcsolatunk jelent. Teológiai, egyházi horizontunk kiszélesedett vele, különösen abban a vonatkozásban, ahogyan az orthodox egyház teológusai az Írást és a tradíciót a jelenkor égető problémáira aplikálják.

Teológiai kiinduló pontunk alfája és omegája az a felismerés, hogy az egyház nem élhet eddig megszokott falai között, mert ezek a falak valójában csak illúziók, elmosódnak a változó idők hullámai között.

Az önmagába zárkózott egyház már nem is egyház. Az ilyen egyházat nem az engedelmesség, hanem az engedetlenség jellemzi. *Schmauch* professzor testvérünk tanított minket egyik prágai összejövetelünk alkalmával megrendítő módon arra, hogy az egyház és a gyülekezet mennyire megfeledezett a halál felett győzedelmeskedő Úr világos parancsáról: Elmenvén e széles világra, hirdessétek az evangéliumot minden teremtsnek (Mk 16,15). A világból menekülő, vagy a világgal szemben közömbös egyház megítélése van ezekben a szavakban. A KBK működésének egész ideje alatt igyekezett ennek a parancsnak engedelmeskedni. Teológiai fáradozásában a szolgáló, engedelmes egyház víziójának a körvonalai bontakoztak ki. Ez a munka távolról sincs befejezve, de a kiindulópont és az irány, amely felé a teológiai fáradozásnak törekednie kell, jó és világos. Ezt a munkát folytatni kell a még szélesebb és mélyebb bibliai elemzés és gyakorlati alkalmazás által.

Az inkarnációval kapcsolatos tanulmányok Krisztus és a keresztyének szolidaritását hozta előtérbe a kifosztottakkal, az elnyomottakkal, a szenvedőkkel és az éhezőkkel szemben. Ennek a felismerésnek azonban a kerygma gyakorlati vonatkozásaiban, tehát a konkrét jelenben kell folytatódnia. Az Istennel és ember-társainkkal való közösségünket Jézus Krisztus személyében és munkájában szemléljük legjobban. Benné lesz láthatóvá emberi közösségünk és szolidaritásunk. Ő az, aki nemcsak az Istennel, hanem az embertársainkkal való kapcsolatot is megteremtette. Ez a kapcsolat oszthatatlan közösséget jelent. A békeszolgálat nem egyéb, mint ennek az emberi együvértartásnak a komolyan vétele, annak nemcsak teológiai, hanem szociális, humánus és egyéb vonatkozásaival együtt. Ez az emberi együvértartás felnyitotta a keresztyén emberek előtt az egyház teológiai, liturgiai és történeti falait, kivezeti a keresztyén embert a széles világra (Mk 16,15), megnöveli látóhatárát, hogy közösségben legyen minden emberrel és minden emberi közösséggel az egész világon. Csak ebben a nagy világ-megváltó dimenzióban lesz világos előttünk a mindennapi feladatok szükségszerűsége. Így jut el az egyház emberi, testvéri közösségbe minden olyan mozgalommal vagy törekvéssel, mely az emberiség igazságos békéjéért és egy jobb szociális világrendért fáradozik.

Az egyháznak tehát pozitív formában támogatnia kell minden olyan társadalmi vagy politikai változást, amely az ember jobb és igazságosabb életéért fáradozik. Így kerül szembe az egyház a mai emberiség egyik legnagyobb veszélyével, az éhezéssel, hiszen a földön az emberiségnek csak az egyharmada táplalkozik kielégítő módon. A többinek az éhezése azonban a hidrogénbombánál is nagyobb veszélyt jelent az egész világra. Az egyháznak van szép krisztológiája, részletes antropológiája, csak éppen az éhsében rejlő veszélyt nem tudatosítja eléggé a világban. Nyilvánvaló, hogy az egyház ilyen körülmények között nem dughatja fejét a homokba, nem altatgathatja magát és nem mondogathatja magának és másoknak Kainnal: avagy őrizője vagyok-e én az én atyámfiaiaknak. A földnek kell megrendülnie az ilyen magatartás alatt.

Miután a kolonializmus, a kapitalizmus és az imperializmus különféle válfajai után az egész világon a humanista szocializmus kontúrja bontakozik ki, mint a jövő társadalmi fejlődés formája, egyházi békemozgalmunkban pozitíven kell képviselnünk a szocializmus iránti igenlő magatartásunkat. Kétségtelen ugyanis, hogy a szocializmus a jobb és igazságosabb emberi életfeltételek megteremtéséért fáradozik. E fáradozásban világosan kell látnunk, hogy a keresztyén

felebaráti szeretet párhuzamosan halad a humanista szocializmussal. Világosan kell látnunk, hogy a világon a nagy emberi nyomorúság összefüggésben van a kizsákmányolással, a régi társadalmi rendszerrel.

Szembe kell helyezkednünk a militarista nagytőke nyílt és rejtett szándékaival és minden erőnkkel támogatnunk kell a szocialista tábor békétörekvéseit. A teológiai eszmélődés arra tanít, hogy a kultikus szféra, a passzív rezisztencia, a személyes kegyesség korlátait áttörve a keresztyén felelősség mélységei és egyetemessége felé kell törekednünk. Az Ő és Új-szövetség társadalmi és szociális vonatkozásait az eddiginél nagyobb mértékben kell felderítenünk és tudatosítanunk.

Másik ilyen teológiai felismerésünk, hogy az egyház *nem önmagáért, hanem másokért* van itt a világon. Azt a szolgálatot, amelyre Krisztus felszabadított minket, a másokért való munkában kell elvégeznünk. Az egyháznak a koexistenciából mindig a *proerisz-tencia* felé kell törekednie. A Krisztus által megszabadított egyház és ember nem lehet tétlen vagy közömbös ott, ahol az ember politikai, gazdasági vagy szociális rabságban él. Krisztus az egyházat, a keresztyéneket azért szabadította fel, hogy itt a földön mások szabadságáért küzdjenek. Krisztus a bűn és a halál legmélyebb szolgaságából szabadított meg minket a kereszten — mondja *Käsemann*. Ezt a szolgálatot törte meg az Isten Krisztus feltámasztásával. Isten azért vezet minket a szabadság országába, hogy a bűn és a halál hatalmait a világon megtörje. Az evangéliumot azért személyes és egyházi kereteinken túl világ-vonatkozásban kell értelmeznünk és hirdetni, hogy igazán a másokért való egyház lehessünk. Az egyháznak és a keresztyéneknek azért állandó kapcsolatban kell lenniük a szekularizált világ képviselőivel, hogy a világban meglevő sebeket és nyomorúságokat, valamint az azok kiküszöbölésére irányuló törekvéseket jobban megismerje s abban a maga sajátos egyházi, keresztyéni módján aktívan részt vegyen. Krisztus hívása tulajdonképpen a világot megváltó isteni szeretet hatókörébe kíván minket bevonni s ezáltal megkopott vagy kifáradt szolgálatunk új dimenziókat, új ösztönzéseket kap. Ne felejtjük el, hogy az igazi kerygma nemcsak szavakat, hanem szolgáló életet is jelent. Az első keresztyének kerygmáját a külső világ keresztyének életén keresztül értette meg. Az egyház bizonyágtévé-sét szolgálat nélkül nem hallják meg sem az egyházban sem pedig az egyházon kívül. A keresztyén emberek szolgálata az élet minden területén kell, hogy Jézus Krisztus megváltó szolgálatát tükrözze.

4. A KBK problematikája kezdettől fogva elsősorban az *európai helyzetre* irányult. Európa volt a hidegháború klasszikus területe. Európa nemcsak a világkolonializmus, hanem a világháborúk szülője. Itt uralkodott a feudalizmus és kapitalizmus. Itt ringott az imperializmus bölcsője, mely a XX. század nemzedékeit két szörnyű háborúba vitte. Európán keresztül vonult végig a két, egymással merőben ellentétes társadalmi rend elválasztó vonala. A régi társadalmi rendhez ragaszkodók nem akarták tudomásul venni a második világháborút követő reális változásokat, elsősorban a Szovjetunió európai és világhelyzetét. A hidegháború célja az volt, hogy a szocialista rendszerű társadalmat és államokat belülről gyengítse, a jövődjükbe vetett hitet megrendítse s ezáltal belső bizonytalanságot és kaoszt okozzon. Az európai hidegháború az ún. „német kérdés” felvetésében jelentkezett. Nyugati hatalmi körök, amíg egyik oldalról hivatalosan elismerték a Szovjetunió jogait, addig a másik oldalon a hidegháború nyílt és titkos csatornáin ke-



resztül igyekeztek mindent elkövetni, hogy a Szovjetunió győzelmének a következményeit kétségessé tegyék. A KBK kezdettől fogva rámutatott azokra a veszélyekre, amelyek a német revansizmus és militarizmus felélesztése által Európát fenyegették. A KBK fáradhatatlan buzgalommal kereste a kapcsolatokat elsősorban azokkal a nyugatnémetországi egyházi emberekkel, akik a két Németország helyzetét reálisan látták és akik a kelet-európai népekkel való megbékélés útját őszintén keresték. Nyugatnémetországi haladó egyházi embereknek nagy része van az ún. „Ost-Denkschrift” létrehozásában, amely a revansista és militarista tendenciákkal szembefordult és a megbékélés útjának a keresését tűzte ki, mint egyetlen célt.

A KBK összejövetelein egyre világosabb lett, hogy a nyugatnémet retrográd erők határai nem végződnek Európa határainál, hanem azt túlhaladva, világméretűek. Az imperializmus régi formáit elhagyva, újabb és újabb változatban jelent meg először Koreában, majd Indokínában, a Közel-Keleten, Latin-Amerikában, Dél-Afrikában, Portugáliában, Spanyolországban, Görögországban és másutt. A KBK munkájának a kiszélesedése hozta magával azt a tényt, hogy az európai problémát egyre jobban a világhorizont síkján látták és értelmezték. Az 1971. évi IV. Békevilágyűlés behatóan, külön bizottságban foglalkozott az európai biztonság kérdésével. Időközben a szekularizált világban is jelentős társadalmi és politikai megmozdulások történtek annak érdekében, hogy a megoldatlan európai kérdést közelebb hozzák a megnyugtató megoldáshoz.

Kínának, az ellentéteket mesterségesen kereső, zavaros politikai magatartása a szocialista tábor népeit arra ösztönözte, hogy az európai biztonság kérdését napirendre tűzzék. A nyugati világ politikai köreiben eleinte tartózkodás nyilvánult meg a kérdéssel szemben, azonban a két világháború borzalmain átment Európa népei, társadalmi és egyházi megmozdulások által is, végre a konkrét megvalósulás útjára segítették a gondolatot. Az európai biztonsági és együttműködési konferencia előkészítése Helsinkiben már folyamatban van. Nem szabad hiú reményeket táplálnunk arra vonatkozólag, hogy ez a konferencia majd hamarosan gyors és megnyugtató eredményeket hoz. Ha azonban a tervezett konferencia eléri azt, hogy az európai biztonság és együttműködési gyakorlati megvalósítására valamilyen szervezetet hoz létre, már ez is nagy eredménynek tekinthető. Ismeretes, hogy az NSZK-ban parlamenti többséget kapott Brandt kancellár politikája. Az európai biztonság és együttműködés világos jelének kell tekintenünk a szovjet-nyugatnémet, lengyel-nyugatnémet megállapodásokat az erőszak kölcsönös lemondásáról, a nyugat- és keletnémet alapszerződést, a Nyugat-Berlinre vonatkozó négyhatalmi deklarációt, valamint az ezeket követő diplomáciai kapcsolatokat az NDK-val. Bízunk abban, hogy a tervezett csehszlovák-nyugatnémet megbeszélések hazánk eminens érdekeinek a teljes megőrzésével szintén eredményes megállapodáshoz vezetnek.

Kétségtelen, hogy Európát meg kell szabadítani az imperialista expanziótól, a neokolonializmus különféle válfajaitól s általában minden olyan befolyástól, mely Európa népei szoros együttműködésének az útjában van. Ugyanolyan világosan kell látnunk azt is, hogy az antikommunizmus vagy antiszocializmus az egyik legnagyobb akadály a európai biztonság megteremtésének. Tudatában kell lennünk annak, is hogy az európai biztonság és együttműködés megteremtése milyen óriási hatással lesz az egész világ békéjére.

A konszolidáció irányába mutat az Európában állomásozó haderők kölcsönös csökkentésének a lehetősége, valamint ezzel kapcsolatban a leszerelésre vonatkozó reményeségek. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy a megbékélésnek nem örvendő erők sem maradnak tétlenül, sem Németországban, sem Angliában sem Európa más államaiban sem. Az európai békes koexistencia megteremtésére irányuló munka tehát még nagyon is előttünk van. Az európai egyházak konferenciáján láthattuk, hogy ezen a téren mennyi közömbösség és tájékozatlanság van az egyes egyházakban. A KBK keretén belül, de attól függetlenül is, komoly munkát kell végeznünk annak érdekében, hogy az egyházak Európa minden országában az eddignél fokozottabb mértékben vállalják és hordozzák az európai békéért való felelősséget, hogy közös összefogásunk és együttműködésünk által a létrehozandó politikai keretet tartalommal, étellel töltsék meg. Nem évtizedek, hanem évszázadok mulasztásait kell pótolni. A sovinizmus, nacionalizmus mérgező erői mélyen elvannak rejtve az európai népek szívében. A két világháború mutatja, hogy az egyházak igen sokszor részei, sőt ápolói és terjesztői voltak a sovinizmusnak és nacionalizmusnak. Az egyházak egyetlenegy területen sem feledkeztek úgy meg Krisztus egyháza univerzalizmusáról, mint ezen a területen. Az európai egyházaknak kölcsönösen segíteniük kell egymást abban, hogy a két különféle társadalmi és politikai rendben élő népeket közel hozzák egymáshoz, hogy a tisztességes verseny által nyissák meg a fejlődés további útjait s hogy így a külső kereteket az egyházak igyekezzenek erkölcsi, eszmei tartalommal megtölteni.

Erre a munkára alaposan fel kell készülnünk és pedig itthon az egymás kölcsönös segítése által. Nem szabad ugyanakkor megfeledkezni arról sem, hogy a XXIII. János pápa által bevezetett új római katolikus szemlélet is jelentősen segíti az európai együttműködést, aminek jeleit sok helyen láthatjuk. Ugyanilyen mértékben kell kapcsolatot teremtenünk az olyan szekularizált szervezetekkel, amelyek kontinensünk békéjét és biztonságát szorgalmazzák.

5. A megváltozott világhelyzetet semmiképpen sem szabad szemünk elől tévesztenünk. A KBK kezdete és 1973 között óriási politikai változások történtek. Ezek között a legelső, hogy a két szuperhatalom, a Szovjetunió és az Egyesült Államok, a közöttük meglévő verseny csökkentésére s így megegyezésre törekednek. Világos példája ennek az amerikai elnök moszkvai látogatása s az ott megkötött egyezmények, amelyek egy új korszak kezdetének az ígéretei. Az ún. SALT tárgyalások folytatása világosan mutatja, hogy a két nagyhatalom tudatában van a világgal szembeni felelősségének.

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az európai politikai életben bekövetkezett jelentős változásra legnagyobb ösztönzést éppen a két nagyhatalom közeledése teremtette meg. Bár ezt a közeledést nagyon is beárnyékolta az amerikai imperializmus indokínai jelenléte, mégis reményeséget kelt, hogy a háborús tűzfészkek kiküszöbölésére jelentős lépések történtek. Az enyhülés jelei elsősorban Európában jelentkeznek.

A másik változást Nixon elnök pekingi látogatása jelenti. A Kínai Népköztársaság az ENSZ tagja lett. A kínai kérdést azonban még mindig homály fedi elsősorban a szocialista táborhoz, mindenekelőtt a Szovjetunióhoz fűződő negatív magatartása miatt.

A világ szocialista táborában meglévő ellentét károsan befolyásolja a harmadik világ népeinek politikai,

gazdasági és szociális törekvéseit. Késlelteti a függetlenség és szabadság megvalósulását.

A világpolitikai helyzetben bekövetkezett lényeges változás magával hozza a KBK munkájának a lényeges átalakulását és konkretizálását. Ebben az irányban a KBK-ra komoly, nehéz feladatok várnak.

Az új utak keresésénél lényeges szempont, hogy a szocializmus és imperializmus közötti ellentétek továbbra is megmaradtak s ezek az ellentétek részben új formákban fognak jelentkezni. Miután a világbéke, amelyért a KBK fáradozik, egy és oszthatatlan, az európai kérdésre irányuló fáradozáshoz hasonló tevékenységet kell kifejteni a *délamerikai, afrikai, közkeleti és ázsiai problémákkal kapcsolatban is*. Alapos, szinte mindenre kiterjedő tanulmányt kell folytatni a *harmadik világra vonatkozólag*, amelynek során nemcsak a gyarmatosítás történetét kell felderíteni, hanem ismernünk kell a szabadságukat, ún. politikai függetlenségüket elnyert volt gyarmati népek társadalmi és szociális problémáit, a neokolonizmussal folytatott sokszor reménytelen küzdelmeit, a társadalmi elmaradottságban rejlő akadályokat, amelyek az egészséges és sokirányú fejlődésnek az útjában állanak és igen sokszor szinte megakadályozzák a politikai szabadságot követő gazdasági előbbre jutást és a szocialista rendet.

A politikai és gazdasági összefüggések alapos ismerete nélkül nem alkothatunk magunknak világos képet a harmadik világról. Utalnunk kell itt a santiago-i világgazdasági konferenciára, amelyen bebizonyosodott, hogy az imperialista hatalmak nem hajlandók a neokolonializmus feladására, hanem további gazdasági hegemoniájukat akarják fenntartani.

A harmadik világ legégetőbb problémái az éhség és betegség leküzdése, a gazdasági, politikai és társadalmi fejlődés feltételeinek a megteremtése. Mindez óriási erőfeszítéseket kíván. Ebben a tekintetben — sajnos — nincsenek megnyugtató tapasztalataink. Nagyon sok, harmadik világban levő testvéregyházunkban nem látják világosan a gazdasági, szociális és politikai kérdések szoros összefüggését. Nem látják világosan, hogy a külső politikai keret a megfelelő gazdasági és társadalmi átalakulás nélkül nem sokat ér. Nagyon sok harmadik világban levő egyházban nem tudatosodott eléggé az egyház felelőssége az egyén társadalmi, politikai és szociális felszabadításáért. Nagyon sok egyház szociális felelőssége végetér a samaritánusi cselekvésben, ha erre mód adódik. Segítenünk kell ezeket a testvéreinket abban, hogy egyházaik felelőssége felébredjen népünk politikai, gazdasági függetlensége és egészséges társadalmi átalakulása iránt. Nagy és igen fárasztó munka az, de minden áldozatot megér, mert a belső felelősség hiánya akadály a harmadik világ társadalmi átalakulásának.

Ahogy egy és oszthatatlan az egész világ, az egész emberiség, ugyanúgy egy és oszthatatlan Jézus Krisztusnak a földi egyháza, amely egyháznak a mindenkor adott helyzetben és időben teljes szolidaritást kell tanúsítania az elnyomottakkal, kizsákmányoltakkal szemben, mert e nélkül nem töltheti be küldetését. El kell ismernünk, hogy ezen a téren *ökumenikus vonatkozásban* is lényeges javulás történt. A keresztyén egyházak

és gyülekezetek érdeklődése az emberiség legsúlyosabb problémái iránt növekvőben, ébredőben van. Ez azonban nem azt jelenti, hogy most már nyugodtak lehetünk, hanem ellenkezőleg, további kezdeményezésre, aktivitásra ösztönöz minket. A KBK munkájának minőségi megnövekedése, valamint a munkában részt vevő egyházak és keresztyének felelősségének növekedése és szorosabb együttműködése az egyik előfeltétele annak, hogy a világbéke megvalósításáért való fáradozás eredményes lehessen. Lényeges faktornak kell tekintenünk továbbá az ENSZ egyre növekvő tekintélyét, amelyet — bár a Biztonsági Tanácson kívül nem rendelkezik még hatékony politikai eszközökkel, mégis — világfórumnak kell tekintenünk, ahol megszólal az emberiség lelkiismerete. Reménységre jogosító tény ez.

\*

Napjainkban sokat beszélnek és írnak a környezet szennyeződéséről. Már világkonferenciát is tartottak a probléma megoldására. Nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy a lelki, szellemi és erkölcsi élet is állandó veszély, a beszennyeződés veszélye fenyegeti. Az egyéneket és nemzeteket megejtő bűnös önzés, a gyűlölködés, a mások igazságtalan és jogtalan kizsákmányolása, amely újabb és újabb formákat talál, ott van, benne van a mai nemzetközi életben is. Világkonferenciákkal ez a kérdés meg nem oldható; állandó, kitartó, jól megszervezett küzdelemre van itt szükség.

Az egyház vallja, hogy az egész emberiség egy közös vérből, az első Ádám véreből származik. Ebben a közös származásban nemcsak az istenképűség halvány fénye dereng, hanem az emberi elesettségből származó bűn és szenvedés is. Ennek a szenvedésnek és bűnnek a világába jött el a második Ádám, hogy a velünk való teljes szolidaritását manifesztálja. Így lett a föld, az első Ádám földje, a második Ádám munkájának, a megváltásnak a színtere. A kozmikus távlatok modern kiszélesedése nem változtatta meg a megváltás geocentrikus jellegét. A második Ádám felragyogott teljes tisztaságában és dicsőségében a teremtő és megváltó Isten arca. Az egyház ennek a második Ádámnak a teste. Azért van, hogy az Úr szolidaritását mindenütt és mindenkor hirdesse és példázza az ember felé. Az egyház nem menekülhet el az elől a küldetése elől. Ha elmenekül, megízetlenült sóvá válik, amelyet eltaposnak az emberek, mert nem látják létezésének értelmét.

Az egyház Ura földön vándorló népét szüntelenül figyelmezteti erre a küldetésre. A figyelmeztetés az ítélet magasságából szól felénk is: „Éheztem és ennem adtatok, szomjúhoztam és innom adtatok, jövevény voltam és befogadtatok, mezítelen voltam és felruháztatok, beteg voltam és meglátogattatok, fogoly voltam és eljöttetek hozzám” (Mt 25,35—36). Az igazságos világbékéért való fáradozásaink közben szüntelenül éreznünk kell az egyház Urának ezt az inspiráló közelségét.

Dr. Varga Imre  
a Szlovákiai Keresztyén Református  
Egyház püspöke

# A fejlődés feltételei

## A Keresztyén Békekonferencia „Ökonómia és politika” bizottságának varsói üléséről

A Keresztyén Békekonferencia (a továbbiakban: KBK) „Ökonómia és politika” állandó tanulmányi bizottsága 1972. december 7—9. napjain Varsóban tartotta első munkáulását. A tanulmányi bizottságot az 1971 őszén tartott IV. Keresztyén Béke-Világgyűlésen hozták létre. Harminchat tagját pedig a KBK Munkabizottságának Új-Delhiben tartott közgyűlésén, 1972 tavaszán választották meg.

A KBK megalakulásától kezdve igen nagy figyelmet fordított a gazdasági és politikai tényezők kapcsolatának vizsgálatára, és ennek a béke ügyére való kihatásaira. Az I. Világgyűlés után a „Béke és az új államok” bizottság, majd a II. Világgyűlés után (1964.) „Az ökonómia és a fejlődő országok” ügyével foglalkozó bizottság körébe tartozik a béke ökonómiai és politikai összefüggéseinek vizsgálata, valamint az ezzel kapcsolatos feladatok, amelyek az egyházakra várnak. Az 1964-ben létrehozott bizottság összesen öt konferenciát tartott: 1. *Budapest* (1965.); 2. *Moszkva* (1966.); 3. *Höchst* (1967.); 4. *Eisenach* (1969.); 5. *Beirut* (1971.). Ezek a konferenciák a következő időszereű témákat dolgozták fel: A kölcsönös segélynyújtás etikája, különös tekintettel a fejlődő országok gazdasági életére. A nemzeti függetlenség és nemzetközi együttműködés ökonómiai és politikai szempontjai. A keresztyének feladata a fejlődő országok új társadalmának kialakításában. A világkereskedelem új struktúrájának szükségessége. A leszerelés kérdésének ökonómiai szempontjai. Az egyházak és a fejlődés problémája. A „fejlődés” fogalmának és a „fejlesztési segély” kérdésének kritikai analízise. A bizottság a beiruti ülésén eljutott az „ökológia”, a környezetvédelem problémájához. Ez a munkáulés foglalkozott „A fejlődés nem-kapitalista útja” címszóhoz tartozó kérdésekkel is. Ennek a bizottságnak mintegy hét éven át folyó rendszeres és magasszintű munkájára építve hozta létre a KBK IV. Világgyűlése az „Ökonómia és politika” tanulmányi bizottságot.

Az „Ökonómia és politika” állandó munkabizottság a IV. Világgyűlés hasonló nevű csoportjának a munkáját folytatja tovább a soron következő világgyűlésig. A csoport munkájának összefoglaló témája: „A politikai és ökonómiai felszabadulás, mint az igazi fejlődés feltétele” (1. *Dokumente der IV. Allchristlichen Friedenskonferenz*, 111—118). Ez az állandó tanulmányi bizottság munkájának főtémája, a gazdasági és a politikai szabadság, mint az igazi béke egyik fő tétele. A tanulmányi bizottság munkája tehát következetes folytatása a KBK hasonló jellegű tanulmányi munkájának és állásfoglalásainak.

### Az ülés megnyitása és a vezetőség megválasztása

A konferencia üléseit a Lengyel Ágostai Hitvallású Egyház szép, új székházában tartotta, ahol december 7-én délelőtt *Niewieczerzal* református püspök, a Lengyel Ökumenikus Tanács elnöke és *Wantula* evangélikus püspök, mint házigazda köszöntötte a megjelenteket. *Niewieczerzal* püspök közvetlen és meleg szavakkal fejezte ki örömét, hogy lengyel testvéreink a bizottságot Varsóban láthatják vendégül, abban a városban, amely a második világháború idején az európai fővárosok közül legtöbbet szenvedett a faszizmus barbárságától. Eppen ezért ez a város mindig kész áldozatot hozni a bé-

ke szolgálatában, és mindig örömmel látja vendégül azokat, akik az emberiség békéjé érdekében fáradoznak. A megnyitó áhitatot *Trenkler* evangélikus szuperintendens tartotta Rm 15 : 4—6 alapján.

Az alakuló közgyűlés, amelyen négy kontinens, Afrika, Ázsia, Európa és Latin-Amerika regionális szerveinek küldöttei vettek részt, az elnökségbe a következő tagokat választotta: Elnök: *J. Gajardo* professzor (Chile); alelnökök: *M. Fety* lelkész (Madagaszkár), *Dr. Hellstern* lelkész (Svájc), *J. Toeda* professzor (Japán); titkár: *C. Ordnung* lelkész (NDK).

A napirendi kérdések megtárgyalása és a konferencia munkarendjének megállapítása után, már az első nap délelőttjén elkezdődött a munkabizottság érdemi tevékenysége.

### Előadások és hozzászólások

A varsói konferencia főtémája: „A technikai és társadalmi forradalom összefüggései és ellentmondásai az ökonómiai probléma megoldásában” volt. A főtémához kapcsolódó referátumot *C. Ordnung*, a konferencia titkára tartotta. A beszámoló példás rövidséggel és tömörséggel foglalta össze a technikai, majd a társadalmi forradalom klasszikus problematikáját, és ezek gazdasági vetületeit. Ezek legfontosabb tanulságai a következők: az ipari forradalmak lehetővé tették, hogy az ember kvalitatíve új munkaeszközökkel dolgozzék, és ezáltal egyre nagyobb mértékben szolgálatába állítsa a természetet, megszabaduljon az éhség és a nyomor rémétől, amely egész történelme folyamán kísérte az emberiséget. A technika kapitalista felhasználása, a kíméletlen nyereségvágy azt eredményezte, hogy a technikai forradalmak eredményei nem váltak egyaránt minden ember hasznára. A különböző országok gazdasági élete egyenlőtlenül fejlődött. A feudális és gyarmati sorban levő, vagy a gyarmati sorból rövid idő előtt felszabadult országok igen kis mértékben részesülnek a technikai civilizáció áldásaiban. Csak azoknak az országoknak sikerült gyors ütemben fejleszteni gazdasági életüket, amelyek politikai felszabadulásuk után a szocializmus útjára léptek. Tanulságképpen látható, hogy a technikai forradalom önmagában nem változtatja meg automatikusan a fejlődő országok életviszonyait, ehhez társadalmi forradalom, a társadalmi struktúrák alapvető megváltoztatása is szükséges. A politikai szabadság előtte jár a gazdasági fejlődésnek. Ez a tény bizonyítja a politikai faktorok elsőbbségét a fontossági sorrendben.

A kapitalista gazdasági struktúra a nyersanyagokkal való rablógazdálkodást, a föld energiakészletének mérhetetlen pazarlását és környezetet nagyfokú szennyeződésért vonja maga után, amelynek következtében a bioszféra és az emberiség életét már jelenleg is nagy veszély fenyegeti. A megoldás azonban nem a technikai fejlődés leállítására, amint ezt a kapitalista közigazdászok javasolják — hiszen ez a fejlődő országokat sújtaná —, hanem a technika felhasználása minden ember javára és az összehangolt természetvédelem.

A rablógazdálkodás és a környezetszennyeződés a kapitalista gazdasági rendet is olyan határokba ütközteti, amit nem tud átlépni saját elpusztítása nélkül. Ezeknek a kérdéseknek a megoldására, amint az a

részletproblémák tárgyalásánál is kiderült, csak a szocialista gazdasági tervezésnek van lehetősége.

Igen fontos kérdés a szocialista társadalmi rendnek megfelelő adekvát technikai bázis felépítése. Itt el kell külni a hamis aszkézis é az ún. konzum-társadalom végleteit. Igen komoly kérdésként felvetődik a „divat” problémája a szocialista gazdasági rendben. Még igen sok energiát leköt a szocialista népgazdaságban is a divat változást követő használati cikkek termelése. Miért nem tudunk tartósabb cikkeket termelni — kérdezik a szocialista közgazdászok —, hogy ezzel a gazdasági erőnket fontosabb feladatokra csoportosítsuk át és koncentráljuk.

A főtémához csatlakozott dr. *Hellstern* alelnök referátuma: „Az imperialista államokban levő hadiipari komplexumok, tekintettel az egyházi részvételre”. Az „egyházi részvétel” homályosnak tűnő kifejezése a hadiipari komplexumok egyházi-ideológiai és pénzügyi támogatását jelenti. A referens igen mélyreható és részletes előadásában kifejtette a hadiipari komplexumok veszélyét a világbékére, és gátló hatását a gazdasági fejlődésre. A fegyvereket és katonai felszerelést gyártó kapitalista ipari vállalatok hatalmas szövetsége — amint azt maga *Eisenhower* 1961-ben, elnöki búcsúbeszédében megállapította —, egészen új jelenség az amerikai történelemben is. A hadiipari-komplexumok olyan hatalmas gazdasági, politikai sőt szellemi erőt képviselnek, amely nagy hatással lehet a világbéke sorsára. Ezek gátolják a nemzetközi konfliktusok beféjezését, ezek gátolják az igazi nemzetközi leszerelés az általános és teljes leszerelés megindulását, mert ez véget vetne páratlan nyereségüknek és hatalmuknak. Viszont mindaddig, amíg ezek a szövetségek fegyverkezésre készítetik a világ népeit, és amíg szocialista vívmányaik megvédésére és az erő-egyensúly megtartására, az agresszor fékezésére kénytelenek a szocialista államok is fegyverkezni, — mindaddig lehetetlen a harmadik világ, a fejlődő országok gazdasági elmaradásának teljes felszámolása. Hiszen legtöbb esetben a fejlődő országok is kénytelenek nemzeti jövedelmük jelentős részét fegyverkezésre fordítani. Igen fontos feladat a hadiipari komplexumok világbéke elleni összeesküvésének leleplezése. Ebben a feladatban igen jelentős szolgálatot tehetnek a béke érdekében a keresztény egyházak is. A referens rámutatott, hogy a kapitalista országokban élő egyházak többsége — sokak ébredő felelőssége ellenére is — tudatosan vagy öntudatlanul, a teológiai igazolástól kezdve a részvények vásárlásáig ezeket a hadiipari komplexumokat támogatja.

A konferencia második napján délelőtt az „Ökonómia és politika” tanulmányi bizottság újonnan választott elnöke, *Gajardo* professzor tartotta meg nagy érdeklődéstől kísért előadását: „Az UNCTAD jelentősége és a nem-kapitalista fejlődés” — címen. Az előadó mindenekelőtt azokat a haims elméleteket cáfolta meg, amelyekkel egyes körök a fejlődő országok elmaradottságát szeretnék megmagyarázni, hogy ezzel a felelősséget elhárítsák magukról, vagy azért, hogy igazolják közömbösségüket az emberi nyomor iránt. A fejletlenség és gazdasági lemaradás haims vallásos igazolása: „Az egyenlőtlenség Isten akarata”. Hamis filozófiai válasz: „Az egyenlőtlenség oka a tudatlanság”. Hamis antropológiai válasz: „Az egyenlőtlenség oka az emberi gyengeség, gyarlóság, amely miatt az ember nem képes elgondolását megvalósítani”. Az UNCTAD, az Egyesült Nemzetek gazdasági segélyprogramja mögött is egyfajta filozófiai válasz áll: „Az egyenlőtlenség oka a technikai elmaradottság”. Az UNCTAD, amely másfél évtizede indult, célját tekintve valójában teljesen csődbe jutott. A kapitalista országok a nemzeti jövedelmük-

ből felajánlott 1% helyett csak 0,35%-ot adtak segélyként a fejlődő országoknak. Ugyanekkor a fejlett tőkés országoknak 6—7% haszna volt a harmadik világban levő tőke-befektetéseikből. Az a groteszk helyzet állott elő újra, hogy a szegény ajándékozta meg a gazdagot, aki ebből az ajándékból alamizsnát adott vissza a szegénynek. A harmadik világ országai mélyen csalódtak az UNCTAD programban. Arra azonban jó volt, hogy kiderüljön: *csak a szociológiai válasz vezethet a fejlődő országok gazdasági problémáinak a megoldásához*. Mindenekelőtt politikai és gazdasági szabadságra van szükség, hogy a harmadik világ országai a fejlődés célhoz vezető útjára léphessenek.

*Gajardo* azt is hangsúlyozta, hogy *sem a politikai felszabadításnak, sem a gazdasági fejlesztésnek nincs külön keresztény útja*. A kereszténynek feladata az, hogy segítséget nyújtson a már meglévő felszabadító erőknél.

Egy kérdésben nem értett egyet a konferencia minden résztvevője az előadóval. *Gajardo* professzornak azzal a tétellel, hogy ti. az ENSZ segélyprogramja csak az imperialista politika álcázása, és semmit sem ér — éppen a harmadik világból jövő delegátusok szálltak szembe. Bár maguk is elismerték, hogy ez a segélyprogram nem ad radikális megoldást a fejlődő országok szükségére, de — amint mondták — minden segítségre szükség van. Minden ideiglenes segítség hasznos, mert néha az éhhaláltól ment meg sok tízmillió embert. *Gajardo* viszont rámutatott arra, hogy a szabadság nem kívülről jövő ajándék, még akkor sem, ha mások segítenek elnyeresében. A szabadságért minden népek küzdenie kell. A kapitalizmus különféle elnyomása alatt sínylődő népeknek erejüket, saját anyagi és szellemi erőkezleteiket jobban kell fölmérniük és összpontosítani a felszabadító harcra. Fölvetődött *Gajardo* előadása nyomán a felszabadító harc feltételeinek a kérdése. Jól megszervezett és pontosan megtervezett felszabadító harc vezet csak célhoz, a meggondolatlan és felelőtlen kalandorság csak károkat okoz az igazi felszabadító mozgalmaknak, és hátráltatja azok kibontakozását.

A tanulmányi bizottság elnökének tanulságos és igen sok kérdést felszínre hozó előadása után a konferencia második napjának estéjén a delegátusok két lengyel professzornak, *Pronczuk* és *Janzsak* környezetvédelmi szakértők előadását hallgatták meg. Az első előadó a földművelésben alkalmazott vegyszeres termelés távlatairól és veszélyeiről szólt, a második a nagyarányú iparosításnak a környező természetre gyakorolt hatásait vázolta statisztikai adatokkal, grafikonokkal és vetített képekkel. A környezeti ártalmak olyan méretű környezetvédelmi intézkedésekre kényszerítik a fejlett ipari országokat, amelyek nemzeti jövedelmük jelentős részét felemészítik. Már ez a tény is kényszeríti a kapitalista államokat arra, hogy határt szabjanak az improduktív fegyverkezésének, pénzüket környezetvédelemre fordítsák, ha nem akarják saját sírjukat megásni. Pl. csak az USA-ban kb. háromszáz milliárd dollár lenne sürgősen szükség környezetvédelmi célokra a következő években. Lengyel szakértő barátaink előadásai nyomán világossá lett a konferencia résztvevői előtt, hogy a környezetvédelem bonyolult problémája szerves részét képezi a világgazdasági és világpolitikai problémáknak és a békéért, sőt az emberi nem megmaradásért vívott harcnak is.

A konferencia utolsó napjának (december 9.) délelőttjén *Rallia Ram* indiai delegátus tartotta meg gondolatokban gazdag és jelentős ösztönzéseket adó referátumát a: „*Felelős technizálódás vagy visszaélés a technika lehetőségeivel*” címmel. *Ram* előbb a technizálódással járó kapitalista visszaélésről beszélt, és en-

nek fizikai és erkölcsi következményeiről. A kapitalista világ vezető rétege a népek kizsákmányolásának és félelemben tartásának hatalmas ipari és piaci rendszerét, valamint e rendszer támogatására hatalmas hadi potenciált tart fenn. Hatalma és vagyona érdekében minden eszközt felhasznál, és lemond a klasszikus emberiség normáinak utolsó maradványairól is. Ezzel az emberiséget a nukleáris háború és a biológiai megsemmisülés szélére sodorta. A futurologusok és a komputerek — a jelen tendenciák érvényesülésének megmaradása esetén — már a második ezredfordulóra igen súlyos megpróbáltatásokat ígérnek az emberiségnek. De egy tényezővel nem számolnak a számítógépek és a kapitalista futurologusok: a szocialista világrendszer és a harmadik világ népeinek várható a *radikális humanizmus* jegyében és az igazi partnerség alapján való összefogásával. A radikális humanizmus alapján felépülő nemzetközi erkölcsnek a támogatása a KBK elsőrendű feladatai közé tartozik. Csak a radikális humanizmus érvényrejutásával remélhető, hogy a felelőtlen technizálódásból, amely az emberiség pusztulásához vezet, felelős technizálódás lesz, amely viszont az egész emberi nem jólétét szolgálja.

### A kommuniké és a munkaterv

Az utolsó varsói nap délutánján a delegátusok a kommuniké és a munkatervet tárgyalták meg, amelyet jóváhagyás végett a Munkabizottság 1973. tavaszán tartandó gyűlése elé tárnak.

A kommuniké megállapítja az „Ökonómia és politika Bizottság” megalakulását, a vezetőségét megválasztását, köszönetet mond lengyel vendéglátó gazdáinak, az állami és az egyházi szerveknek egyaránt. Elvi részben kimondja, hogy a régóta áhitott európai enyhülés nem oldja fel a szocializmus és a kapitalizmus közötti ellentéteket. Különösen igazolja ezt a tényt a harmadik világ ökonómiai analízise. A kommuniké rámutat a kapitalista hadiipari-komplexumok gazdasági és politikai szempontból egyaránt káros hatására. Az UNCTAD elégtelenségét hangsúlyozva kimondja, hogy a keresztyén egyházaknak támogatniuk kell az Egyesült Nemzetek minden olyan kezdeményezését, amely a béke és a fejlődés érdekében fogan. Megállapítja, hogy a *harmadik világ gazdasági fejlődésének egyetlen lehető útja a szocialista orientáció*. A kommuniké foglalkozik a környezetvédelem kérdésével, a *társadalmi forradalom prioritásának kérdésével*, a politikai felelősség fontosságával a pusztá technikai fejlesztéssel szemben. A bizottság üdvözölte az *egyházak növekvő politikai felelősségét*, de ugyanakkor sajnálkozását fejezte ki azért, hogy az egyházak hivatalos képviselői sok helyen a gazdagok érdekeit védik, és sok misszionárius is reakciós szerepet játszik. Végül leszögezi: „Ha az egyházak ma eleget akarnak tenni küldetésüknek, segíteniük kell az emberek szociális felszabadulását.”

A kommuniké után a konferencia megtárgyalta és elfogadta a szerkesztőbizottság által tervezett *következő négy évre szóló munkaprogramot*. Ezt felöleli a béke és az igazság, a leszerelés, a környezetvédelem, a szocialista országok és a harmadik világ viszonya, a Közös Piac (EWG) és az USA, ill. Japán viszonya, a munkásosztály szerepe a kapitalista államokban — problémákat. És természetesen a keresztyén egyházak felelősségét és teendőit a gazdasági kérdésekben. A munkamódszerre nézve kimondja a tervezet, hogy ennek *dinamikusnak és nem eklektikusnak* kell lennie. Mivel több kérdés keresztesződik más bizottságok témáival, helyes koordinációt kell kialakítani. Kifejező-

dött az a kívánság is, hogy nagyobb szakértelem végett szorosabb munkaközösséggé kell szervezni a bizottság tagjait. Az elnökségnek az volt a véleménye, hogy nincs szükség külön kiadványokra, a KBK sajtótermékeiben szép számmal jelennek meg olyan cikkek, amelyek eligazítást adnak ökonómiai kérdésekben is.

### A konferencia eredményei

Az „Ökonómia és politika” tanulmányi bizottság első konferenciája, mindent egybevéve, sikeresnek mondható. A konferencia előadásait, a kommunikét, a tanulmányi tervet, a hozzászólások folytán kialakult vezeték az *elvi tisztaság és határozottság* jellemzi: ez ökonómiai és politikai tekintetben szakszerűsége alapján világos és egyértelmű állásfoglalást, teológiai tekintetben a Keresztyén Békekonferencia kiforrott és letisztult teológiai alapjainak érvényesülését jelenti. Örvendetesnek mondható, hogy az *elvi állásfoglalásokat megalapozó szakszerűség és tárgyilagosság egyre nagyobb erénye lesz a KBK tanácskozásainak*. Helyesnek bizonyult a több évre szóló munkaterv, és munkabizottságok szervezése, mert így a bizottságok igazi szakértői munkaközösségekké válhatnak, a delegátusok ismerik egymás gondolkodását, speciális tudását, és helyesen kiegészítik egymást. A munka ennek következtében sokkal hatékonyabb, mint egy alkalmilag összehívott testületben.

Az „Ökonómia és politika” munkabizottság az 1972. évre elvégezte munkáját. A bizottság minden tagja azonban azt is tudja, hogy a munka nem fejeződött be a konferenciával, hanem megindult. A KBK konferenciáinak minden munkája csak akkor válik igazán eredményessé és hatékonyá, ha azok eredménye a lelkipásztorokig és a gyülekezetekig eljut, hitüket megermekenyíti, jó cselekedetekre buzdítja, tudatukat formálja. A konferencia során több felszólaló is hangsúlyozta, hogy a *konferencián feltárt igazságokat nem szabad elhallgatni az egyházak közössége és a gyülekezetek előtt*. A keresztyén ember csak akkor tudja tisztét nagykorúan és felelősen betölteni a világban, ha világosan látja az igazságot, és tud érte áldozatot hozni.

### A konferencia keretei és megrendezése

A konferencia a *Lengyel Ökumenikus Tanács* vendége volt, de részt vett a konferencia rendezésében a *Pax* egyesület és a *Keresztyén-Szocialista Társaság* is. A konferencián jelen voltak a KBK vezető szerveinek lengyel tagjai is, Janus *Makowski*, a KBK alelnöke, *Benediktowicz* professzor és *Pawlik* lelkész, a Lengyel Ökumenikus Tanács főtákará, a Folytatólagos Munkabizottság tagjai.

A konferenciát fogadó és rendező testületek a munkautalások előtt és bezárása után fogadást adtak a delegátusok tiszteletére. Lengyel barátaink nemesszívűen, áldozatkész nagyvonalúsággal mindent megtettek, hogy a nemzetközi konferencia számára technikailag és személyileg is minden feltétele meglegyen az eredményes munkának. Ez a törekvésük teljes mértékben sikerült is.

A konferencián magyar részről jelen volt *Dr. Huszti Kálmán*, a KBK prágai központjának tudományos tanácsadója, valamint e sorok írója, az „Ökonómia és politika” bizottság rendes tagja.

(Debrecen)

Dr. Kocsis Elemér

# A világ üdve ma

## Világmissziói konferencia Bangkokban

Az EVT Világmissziói és Evangelizációs Bizottsága „A világ üdve ma” fő téma jegyében december 29-től január 8-ig tartotta második világmissziói konferenciáját Bangkokban. Az első 1963 decemberében volt Mexico Cityben. (Ismertetését lásd Theológiai Szemle 1964. 5—6. szám, 182—183. l.). A bangkoki konferencián 69 országból 326 személy vett részt, s a teljesjogú küldöttek 52%-a a Harmadik Világból való volt, 14%-a nő.

### Megnyitás

A megnyitó előadást — ökumenikus ülésen első ízben — egy *nemkeresztjén* résztvevő, *Aiem Shang Khavasi*, a Buddhista Világszövetség főtitkára tartotta, aki tolmácsolta a szervezet elnökének, *Poon Pismai Diskul* thaiföldi hercegnőnek a köszöntését. Ebben a Buddhista Világszövetség elnöke hangsúlyozta a mélyreható közösséget valamennyi vallás között, melyeknek végső célja, hogy az embereket a legjobb értelemben „embecsívés” tegyék. Közös feladat ma új irányt szabni az emberek gondolkodásának s ráeszméltetni őket arra, hogy „a vallás, vagy pontosabban szólva a vallásos hitből származó cselekvés nélkülözhetetlen saját jólétükhöz és biztonságukhoz”. Megnyitó előadásában a Buddhista Világszövetség főtitkára is valamennyi világvallás együttes missziói felelősségét hangoztatta.

E közös törekvések ellenére azonnal nyilvánvalóvá váltak a kereszténység és a buddhizmus közötti különbségek, sőt ellentétek is. A konferencia a keresztényeknek a más vallásokkal való találkozását és párbeszédét hangsúlyozta, de már a megnyitó istentisztelet, amelyet a vendéglátó egyház, „Krisztus Thaiföldi Egyháza” tartott, nem a párbeszédet, hanem az egyéni megtérésre sürgető igehirdetést tükrözte.

### Referátumok

A bevezető referátumokat M. M. Thomas, az EVT Központi Bizottságának elnöke és Philip A. Potter, az EVT új főtitkára tartotta. Mindketten a *világ elnyomottaival való szolidaritásról* szóltak. M. M. Thomas beszédében rámutatott a kereszténynek pietista vagy individualista elszigetelődésének veszélyére és annak szükségességére, hogy a keresztény missziói munka legyen tekintettel korunk anyagi, társadalmi és kulturális forradalmára. A 144. Zsoltár 12—15. verseit úgy értelmezte, mint a fejlődő országok ama törekvésének kifejezését, hogy gazdagabb és tartalmasabb emberi életet éljenek. „Ennek a boldogságra való világi törekvésnek a keretében kell szólnom a lélek üdvéről” — mondotta M. M. Thomas. A zsoltáriró is olyan emberi spiritualitásról beszél, amely tudja, hogy énje a természet része, de egyúttal felül is emelkedik azon, s ez dönti el, hogy valaki igazi, Istentől nyert szentségben, vagy önmaga istenítésében él-e, ami csak bomláshoz és zűrzavarhoz vezethet. Ennek a döntésnek nem szabad pietista vagy individualista elszigetelődésben történnie, hanem korunk anyagi, társadalmi és kulturális forradalmára vonatkoztatva.

Philip Potter főtitkár az előadásában megkísérelte, hogy az isteni küldetést a maga teljes összefüggésében, tehát a jelenlegi világhelyzet távlatából ragadja meg. A világ jelenleg csupa paradoxon: egyé vált, mégis

mély politikai, gazdasági és faji megoszlásokat mutat; óriási mértékben megnövekedett az ember hatalma a természet felett, ugyanakkor azonban egyre nehezebben tudja emberibbé és szociálisabbá tenni a társadalmi struktúrákat és értékeket; a kulturális forradalmi kísérletekkel kultúraellenes mozgalmak állnak szemben, főként a fiatalok körében. Potter feltette a kérdést, hogy a mai világ eme veszélyesen paradox voltában hogyan hirdeti a misszió az Igét. Az egyházak manapság mindenütt kisebbséggé váltak, de ugyanakkor elválaszthatatlanul összeszövődtek saját társadalmunk politikai, gazdasági és faji struktúráival. Ezért manapság az egyház „a legsürgősebb missziói terület”. Az egyházak és missziói társulatok intézményes újszervezése s a missziói és evangelizációs tevékenység új módszereinek kialakítása Potter szerint a párbeszédet kell hogy szolgálja.

### Csoportos megbeszélések

A konferencia 11 napja négy nap kivételével kis csoportokban zajlott le, úgyhogy mindenkinek volt alkalma a felszólalásra. Újév napján, az első plenáris vita alkalmával nyilvánvaló lett, hogy az ázsiai, afrikai és dél-amerikai küldöttek már nem engedik meg, hogy a tematikát és az eljárást Európa és az Egyesült Államok diktálja. Az 1963-ban Mexico Cityben tartott konferencia még a hat világrész misszionálásáról beszélt, a bangkoki konferencián már erőteljesen és határozottan hallatszottak a nem nyugati hangok. A burmai *U Kyaw Than*, a Kelet-ázsiai Keresztény Konferencia főtitkára nyomatékosan figyelmeztette a küldötteket, vegyék komolyan azt, hogy ez a konferencia Ázsiában gyűlt össze, tehát a kérdéseket ázsiai szempontból kell megközelíteni. Az európaiak és észak-amerikaiak hallgatagabbak lettek, mint bármikor is azelőtt az egész ökumenikus mozgalomban. Felszólították őket, nyilatkozzanak, valóban meghallották-e, amit a Harmadik Világ mondott. A szekciók jelentéseinek alábbi kivonatos ismertetése jól tükrözi a csoportos megbeszélések vitáit és eredményeit.

A Harmadik Világ véleménye szerint a kereszténység még mindig nagy mértékben „nyugati ügy” s a Harmadik Világ igényli a maga számára azt a jogot, hogy saját tapasztalatai szerint maga fogalmazza meg az üdvösség élményét. Az első szekció a *kultúra és hagyomány viszonyával* foglalkozott. Jelentése leszögezi: „A nyugati misszió történetében nagyon is gyakran megtörtént, hogy figyelmen kívül hagyták, vagy éppen elítélték azoknak kultúráját, akiknek hirdették az evangéliumot... Nem vagyunk hajlandók elfogadni, hogy mások, akik a maguk üdvösségét keresik, csupán nyersanyagként használjanak fel bennünket... A keresztényen hit egyetemessége nem mond ellent partikuláris voltának. Krisztust egy-egy adott helyzetben kell követni.” A szekció megállapítása szerint tehát a helyes teológia a keresztény közösség olyan megtapasztalása, amely tekintetbe veszi a hely és idő adottságait, ezért szükségképpen kontextuális teológia.

A konferencia legélesebb konfliktusa azoknak a véleménykülönbségből adódott, akik egyfelől az üdvösséget Jézus Krisztus életében, halálában és feltámadásában egyszer s mindenkorra szóló eseménynek fogták fel, másfelől pedig, akik az üdvösséget főként a

ma perspektívájába állították, s azzal érveltek, hogy az nem azonos a különböző helyzetekben. A második szekció témája az *üdvösség és a társadalmi igazságosság* volt. „Az az üdvösség — mondja a szekció jelentése —, amelyet Krisztus hozott el s amelyben mi részesedünk, teljességet ígér ebben a megosztott életben... Ahogyan a gonosz egyaránt működik az egyén életében is és az emberiséget megalázó, kizsákmányoló társadalmi struktúrákban is, ugyanúgy Isten igazságossága mind a bűnös megigazításában, mind pedig a társadalmi és politikai igazságosságban mutatkozik meg. Mivel a bűn egyéni és testületi is, Isten felszabadító ereje is egyaránt megváltoztatja az egyéneket és a struktúrákat... Az egyházaknak és a keresztyéneknek az igazságtalan struktúrákban és az erőszakban viselt bűnrészeségükből való felszabadulása nélkül nincs megváltást hozó egyház az emberiség számára... Krisztusnak arra az igazi közösségére törekszünk, amely az Ő országáért munkálkodik és szenved. Olyan egyházra törekszünk, amelyik felszabadítási akciókat kezdeményez s érdek nélkül támogatja más felszabadítási csoportok munkáját. Olyan egyházra törekszünk, amely Isten üdvözítő munkájának katalizátora a világban, olyan egyházra, amely nem a megváltottak menedéke, hanem a Krisztus szeretetével a világnak szolgáló közösség. Ebben az átfogó szemléletben négy dimenzióban látjuk a társadalom megváltásának munkáját: 1. a társadalmi igazságosságért vívott harcban az embernek ember által való kizsákmányolása ellen; 2. az ember méltóságáért vívott harcban a politikai elnyomás ellen; 3. a szolidaritásért vívott harcban az embernek embertől való elidegenedése ellen; 4. abban a harcban, amelyet egyéni életünkben a reménység nevében vívunk a kétségbeesés ellen... Nincs társadalmi igazságosság szolidaritás nélkül s nincs szolidaritás társadalmi igazságosság nélkül... Sok a feladat, de azonos a cél és azonos a lelkület. Ebben az értelemben el lehet mondani, hogy az üdvösség a vietnamiak számára a béke, az angolaiak számára a függetlenség, az észak-írországiak számára az igazságosság, az észak-atlanti közösség számára pedig a hatalom megkötözöttségéből való felszabadulás... Jézus parancsa, hogy szeressük ellenségeinket, előfeltételezi az ellenséget. Az embernek nem szabad ellensége ellenségévé válnia, hanem fel kell szabadítania őt az ellenségeskedésből. Ez a parancsolat óva int az erőszak brutalitásától, de az intézményesített erőszak, a strukturális igazságtalanság és a törvényesített erkölcstelenség esetében a szeretet magában foglalja az ellenállás jogát és a diktatúra leküzdésének kötelességét is.”

A harmadik szekció az *egyházaknak a misszióban való megújulását* vizsgálta. „Az üdvösség megváltoztatja az egyes embereket, a helyi gyülekezeteket s azoknak egymáshoz való viszonyát s ugyanakkor gyógyulást és felszabadulást hoz e gyülekezetek közösségébe. Az a gyülekezet, amelyik önmagának él, szabotálja Isten megváltó munkáját a maga környezetében”. Foglalkozott a szekció az egyházak és a missziói szervek viszonyával s megállapította, hogy „az európai, észak-amerikai és ausztráliai missziói társulatok meg a világ más részein élő egyházak közötti hatalmi viszonyok az érintett nemzetek közötti gazdasági egyenlőtlenséget tükrözik”. Majd leszögezi a jelentés: „Az egyház igazi értelmezésétől idegen a hatalomnak még a gondolat is, amely jogosult lenne pénzalapok kezelésére és a munkaerők elosztására. Nem is az a megoldás, hogy a hatalmat egyszerűen átruházzuk az egyik egyháztól a másikra. Egy hatalommal rendelkező réteg kialakulása — akár az adományozó, akár a megadómanóyozott egyházaknál — eltorzítja az egyház életét és akadályozza küldetésének betöltésében. Törekvésünk

elsősorban arra kell hogy irányuljon, hogy érett kapcsolatok létesüljenek az egyházak között. Az ilyen kapcsolatokhoz alapvető fontosságú a kölcsönös elkötelezettség a Krisztus e világi missziójában való részvételre”. Mindezek alapján javasolta a szekció az EVT Világmissziói és Evangelizációs Bizottságának, hogy „sürgősen szólítson fel minden egyházat és missziói társulatot, az egyházak közösségének fényében vizsgálják felül kétoldalú kapcsolataikat nemzeti és regionális szinten s a misszióban tartásuk szem előtt ökumenikus kapcsolataik megerősítésének szükségességét is.” A szekció megvizsgálta azt a javaslatot is, hogy egy bizonyos időtartamra függesszék fel a pénzalapok és a személyzet kiküldését. Ez lehetővé tenné, hogy a segélyezett egyház önmagára találjon, megállapítsa saját feladatainak elsőbbségi sorrendjét és felfedezze saját missziói erőforrásait. Mrs. Takeda Cho-ra, az EVT egyik elnökére igen mély benyomást tett a kölcsönös ségnek e jelentésben kifejezésre jutó szelleme. Feltette a kérdést, vajon nem lehetne-e a misszionárius szót egy új elnevezéssel helyettesíteni, amely kifejezné ezt a kölcsönösséget.

A konferencia több résztvevője szerint e világos kijelentéseknek ellentmondanak más jelentések, például a *más vallásúakkal folytatott párbeszéd* szekciójának jelentése, amelyben egyebek között ez olvasható: „Valóban fennáll-e közöttünk az az elkerülhetetlen feszültség, amelytől némelyek tartanak? Ez nem szükségszerűen van így... Krisztusról szóló biztonyságtételünk az a vágy és készség kellene hogy inspirálja, hogy másokkal is megosszuk azt, amink van, nem pedig az az óhaj, hogy egy teológiai vitában mi mondjuk ki az utolsó szót. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a misszió egyre inkább a párbeszédnek ebben a szellemében folyik anélkül, hogy megfélemlenék az evangelizáció sürgősségéről.” Az Angoláról szóló jelentés meghallgatása után azonban ez a szekció is félreérthetetlenül kimondta: „Mint keresztyének kijelentjük, hogy a gyarmati uralom keresztyénellenes, mivel megtagadja az embertől a személyiségre való elidegeníthetetlen jogát. Egyetlen egyház sem támogathat ilyen rendszert anélkül, hogy el ne árulná hivatását és küldetését a világban.”

A más vallásúakkal folytatott párbeszéd csoportjának ismételt alkalma nyílt buddhista szerzetesekkel és világiakkal való beszélgetésre s január 5-én valamennyi résztvevő pódiumvitán találkozott egy thaiföldi értelmiségivel meg egy ceyloni származású buddhista ENSZ-tisztviselővel. Különösen ez utóbbi nyerte meg hallgatói figyelmét, amikor ezt mondta: „Az ENSZ élelmészeti és mezőgazdasági szervezete huszonöt éve foglalkozik a világ fejlesztésének technikai, gazdasági és anyagi vonatkozásaival. Most megállapíthatjuk, hogy valami hiba történt. Célunkat nem értük el, és sokan úgy gondolják, hogy azért nem, mert az anyagi fejlesztéssel való foglalkozásunk közben megfélemlítettük magáról az emberről.”

Az a körülmény, hogy a konferencia csak egy órai repülőútra folyt Vietnamtól, elkerülhetetlenné tette e háború megvitatását, egyes egyházak követelték is az ilyen vitát. Január 7-én egy *vietnami interpelláció* keretében előterjesztettek egy határozat-tervezetet, amely több kezdeményezést is javasolt. Ezt a határozatot azonban nem fogadták el, s hosszú vita után 84 igen, 11 nem szavazattal és 20 tartózkodással egy új nyilatkozatot határoztak el „Üdvösség ma és Indokína” címmel. Ebben felkérték az EVT Végrehajtó Bizottságát, hogy „kérje a Vietnami Demokratikus Köztársaságot, fogadjon egy nemzetközi és ökumenikus keresztyén vezetőkből álló csoportot, hogy azok a terrorcselekmények területén osztozzanak az ott élő emberek sorsá-

ban a lelkiismeret és a szenvedőkkel való szolidaritás felkeltése érdekében". A nyilatkozat felhívja a világ valamennyi gyülekezetét a békéért és igazságosságért való könyörgésre, a keresztyén egyházakat a más hiten levő jóakarató emberekkel közös tiltakozásra az erőszak alkalmazása ellen Vietnámban, az amerikai egyházakat az EVT vietnami háborúellenes akciónak támogatására, végül pedig Nixon elnököt arra, hogy veszen véget a háborúnak, szüntesse be a bombázást, hívja haza az amerikai csapatokat és maradjon a tárgyaló asztal mellett.

Mivel több résztvevő szerint nem szenteltek elegendő figyelmet az újabb kínai eseményeknek, egy *ad hoc értekezletet tartottak a kínai kérdéstről*. Potter főtitkár már korábban közölte a sajtóval, hogy a Kínai Keresztyén Nemzeti Tanács továbbra is tagja az EVT Világmissziói és Evangelizációs Bizottságának, noha nem küldött képviselőt Bangkookba. Az értekezleten a résztvevők tájékozódhattak az utóbbi két esztendő folyamán a kínai buddhistákkal, mohamedánokkal, római katolikusokkal és protestánsokkal felvett kapcsolatokról. Az egyelőre nem ismeretes, hogy maguk a kínai keresztyének hogyan viszonyulnak a Kínában végbe menő változásokhoz. *Masai Takenaka* japán professzor, aki 35 év után látogatott el újból Kínába, kijelentette: „Ha valaki összehasonlítja a harmincas évek Kínáját a mai Kínával, a változás mértékét csodába illőnek nevezheti.”

## Határozatok

A konferencia az egyházaknak olyan tanulmányi munkálatok végzését ajánlotta, amelyekkel segítséget nyújthatnak egyháztagjaiknak abban, hogy a teológiai felismerések és a társadalomtudomány nyújtotta adatok alapján kritikailag azonosulhassanak saját kultúrájukkal. Az ilyen tanulmányoknak bibliai szempontból kellene elemezniük egy-egy kultúrának mind felszabadító, mind elnyomó elemeit és így tenni lehetővé a keresztyéneknek, hogy maguk határozzák meg, milyen szerepet kívánnak játszani benne.

A konferencia felkérte az EVT Bangalorembe ülésező Végrehajtó Bizottságát, hogy biztassa a tagegyházakat annak megvizsgálására, nem küldhetnének-e egy ökümenikus delegációt a dél-afrikai portugál gyarmatok felszabadított területeire, hogy megismertessék a nyilvánossággal az ottani valóságos helyzetet. Külön javaslat hangzott el arra nézve, hogy mutassák ki a fejlesztési segélyben megnyilvánuló „adományozó mentalitás” negatív hatását, ami állandósítja a fennálló gazdasági és politikai rendszereket, és támogassák az EVT Központi Bizottságának azt a határozatát, amely szerint meg kell vonni Dél-Afrikától a beruházásokat.

A vietnami háborúval kapcsolatban fent ismertetett nyilatkozaton kívül a konferencia levelet intézett az egyházakhoz, amelyben a résztvevők *hitvallást tesznek* az evangélium megújító erejéről, ha abban közösen részesedünk, s mindenki és minden csoport meg tudja mondani, hogy mit kíván tőle az evangélium az ő helyzetében; *elismerik* a Kereszt üdvözítő erejét, ahogyan az a feltámadásban lett nyilvánvaló; még jobban *elkötelezik magukat* a harcra mindaz ellen, ami elnyomja az embereket, a bennük levő bűn és a társadalmi bűnök ellen is; *megvallják*, hogy a faji megkülönböztetés, a társadalmi igazságtalanság, az indokínai háború tragikus ségyene, a felszabadítási mozgalmak véres elfojtása és az elemberietlenítő technika sürgős kihívást jelent a keresztyének számára, hogy cselekedetekben fejezzék ki Jézus Krisztus üdvözítését; *felteszik a kérdést*, nem lenne-e szükséges minden külföldi tőke és

személyzet átmeneti kivonása annak érdekében, hogy a hagyományosan segélyezett egyházak öntudatra ébredését előmozdítsák; *rámutatnak arra*, hogy az egyetemes egyháznak a helyi szinten kell élnie életét és *felhívják* az összes egyházakat, hogy fogadjanak be maguk közé minden idegent, aki vállalja az egyház egyetemességét és osztozik annak helyi missziójában.

A konferencia utolsó napján hangot kapott az a kívánság, hogy a Világmissziói és Evangelizációs Bizottság meg a római katolikus misszió között szorosabb legyen az együttműködés. Ezzel kapcsolatban *Thomas Stransky* atya (USA) kifejezte azt a reményességét, hogy a római katolikus egyház missziói közösségei valamilyen társtagjaivá válhatnak a Világmissziói és Evangelizációs Bizottságnak, még ha a római katolikus egyház nem tagja is az EVT-nek.

## Az eredmény

Sok tekintetben volt jellemző a konferenciára az egymással összeütköző meggyőződések sokfélesége. Egyes résztvevők elkeseredetten panaszkodtak a politikai elnyomásról és a gazdasági kihasználásról. Mások azt az álláspontot képviselték, hogy maguk a szervezett egyházak és missziók is az elnyomás erői közé tartoznak, megint mások szenvedélyes vitát folytattak a mai misszió lényegéről. De mindnyájan elfogadták, hogy az üdvösségnek kettős dimenziója van: azé a felszabadulásé, amelyben akkor részesül az ember, amikor elfogadja Jézus Krisztust Urának és Megváltójának, valamint azé a felszabadulásé, amelyet a mindennapi életben nyerhetnek el az emberek, ha megvalósíthatják kulturális és politikai követeléseiket. A konferencia előtt a konzervatív evangéliumi keresztyének a keresztyén misszió igehirdetési vonatkozásának hangsúlyozását kívánták. Teljesült-e ez a kívánság? Sok tekintetben igen. Az egyház megújulásával foglalkozó szekció jelentésében például ez olvasható: „Minden nemzedéknek a maga nemzedékét kell evangelizálnia. A keresztyén misszió első és mellőzhetetlen feladata, hogy munkálkodjék az egyház növekedésén és megújulásán.”

*Emilio Castro*, a Világmissziói és Evangelizációs Bizottság új igazgatója zárószavában kijelentette: „Véget ért a hat világrészen végzett misszió s elkezdődött az egy világban folyó misszió... Misszióinkhoz hozzátartozik a párbeszéd és az együttműködés: legfőbb feladatunk, hogy az egész emberi életet kapcsolatba hozzuk Isten igazi szándékával.” *Knud Jorgensen*, a Lutheránus Világszövetség sajtószolgálatának tudósítója megkérdezte Emilio Castro igazgatótól, hogy miben látja a jövő feladatait. „Abban — felelte az uruguayi teológus —, hogy a nyugati világ felhívja minden más földrész keresztyén közösségeit, hogy vele együtt közös erővel vegyenek részt saját országaikban a misszióban. A Harmadik Világban ma olyan szellemi és emberi erők állnak rendelkezésünkre, amelyek részt vehetnek a fejlett országok misszionálásában, ahol a hit válsága valódi kihívást jelent az egyházak számára... Számolnunk kell a szocialista országokban élő egyházak küldetéséből adódó feladatokkal is. Nem úgy, hogy misszionáriusokat küldjünk ezekbe az országokba, hanem úgy, hogy tanuljunk a szocialista társadalomban élő egyházaktól. Végül az a tény, hogy a világ népességének több mint fele húsz éven aluli, további feladatot jelent. Meg kell oldanunk azt a kérdést, hogy az üdvösség üzenetét hogyan vihetjük el a világ ifjúságához és hogyan vonhatjuk bele a keresztyén hit küldetését a gyülekezetek mindennapi életébe.”



1961-ben az EVT új-delhi nagygyűlésén megtörtént az Egyházak Világtanácsa és a Nemzetközi Missziói Tanács egyesülése annak a felismerésnek az alapján, hogy a misszió nem missziói társulatok ügye, hanem elsőrendű egyházi ügy, s az ökumenikus mozgalom elválaszthatatlan az Egyház Urának missziói parancsától: „Tegyetek tanítványokká minden népeket” (Mt 28:19a). Az EVT Világmisziói és Evangelizációs Bizottsága első világkonferenciáján, 1963 decemberében Mexikóban, már ezen az alapon vette számba a misszió feladatait, de még mindig úgy, hogy a nyugati nagy történelmi egyházak az idősebb testvér fölényével kívánták irányítani az egyház misszióját a pogány világ

fele. A bangkoki konferencián a Harmadik Világ fiatal egyházainak sok tekintetben jogosult kritikájával megkezdődött a misszió párbeszédés korszaka. E konferencia felismerései akkor leznek igazán gyümölcsözők a misszió számára, ha ebben a párbeszédben a nyugati egyházak is meg a Harmadik Világ egyházai is felismerik, hogy rész szerint van meg bennük az ismeret, tehát kölcsönösen van tanulnivalójuk egymástól, s főként, ha nagyobb alázattal talnálnak meg figyelni az Egyház Urának a szavára és tőle nyerik az eligazítást egyéni és közösségi kérdéseikben, politikai, társadalmi és kulturális tekintetben egyaránt.

Fükő Dezső

## Orthodox theologiai szimpozion

Thesszaloniki, 1972. szeptember 12–16.

Az egyetemes orthodoxia, a belső orthodox ökumené kialakulásának és elmélyülésének folyamatában jelentős szerep jut majd annak a theologiai konferenciának, amely „*Orthodoxközi theologiai szimpozion*” elnevezéssel zajlott le Thesszalonikiben 1972. szeptember 12–16. napjain, a thesszaloniki egyetem theologiai fakultásának kezdeményezéséből. Jelentős szerep nemcsak azért tulajdonítható neki, mivel igen komoly témával foglalkozott, s azt alaposan és mélyrehatóan megvitatta, hanem azért is, mert hasonló orthodoxközi theologiai konferenciák — sajnos — *rendkívül ritkák* az orthodox egyház újabb történetében. Elég arra utalnunk, hogy *utoljára 1936-ban* ült össze Athénben az I. orthodox theologiai kongresszus. Ezt követően 1939-ben kellett volna megtartani Bukarestben a II. hasonló jellegű összejövetelt, ami azonban a második világháború kitörése miatt megghiúsult. A román orthodox egyház a világháború után sem feledkezett meg korábbi elkötelezettségéről, és bizonyos előkészületeket is tett a kongresszus összehívására, amit előbb 1963-ra, majd 1964-re tervezett. Objektív nehézségek miatt azonban, a román orthodox egyház végül is elállt attól a szándékától, hogy házigazdája legyen a II. orthodox theologiai kongresszusnak.

Egyre inkább előtérbe került ezután az a gondolat, hogy az összehívandó theologiai értekezletnek nem kell feltétlenül magán hordoznia az *intézményességnek* mindazon ismertetőjeleit, amelyekkel az 1936. évi I. theologiai kongresszus rendelkezett. Elegendő, ha *egy-egy theologiai fakultás kezdeményezése és meghívása* nyomán jön létre időnként az orthodox theologusok eszmecseréje, amely ha nem is viseli majd magán a „hivatalos” kongresszusok minden ismérvét, mégis lehetővé teszi egy-egy aktuális theologiai probléma közös megvizsgálását és a vele kapcsolatos közös állásfoglalás kialakítását. Így került sor először 1970. szeptemberében a *brooklyni* (USA, Mass) görög orthodox kollégiumban egy orthodoxközi theologiai eszmecserére, amelyen — a felmerült akadályok ellenére — több európai orthodox theologია is képviseltette magát. Ennél már valamivel nagyobb arányú és horderejű volt 1972. szeptemberében a *thesszaloniki theologiai szimpozion*, amelyre meghívás ment a *világ valamennyi orthodox theologiai fakultásához és akadémiajához*. De meghívást kaptak a szimpozionra az olyan helyi orthodox egyházak is, amelyeknek nincs saját felsőfokú theologiai tanintézetük (alexandriai és jeru-

zsálemi patriarchátus, ciprusi egyház), valamint a házigazdának tekinthető görögországi orthodox egyház is. Megtiszteltetés és elégtétel volt a *magyar* orthodox egyház számára, hogy e sorok írójának személyében szintén meghívást kapott a szimpozionra. Ugyanis még húsz évvel ezelőtt a *magyar* orthodoxia nonszensznek, „fából vaskarikának” számított, most viszont a vezetőjéhez szóló meghívás úgy szólt, hogy a szimpozionon mint „*a magyar orthodox egyház képviselője*” vegyen részt.

Különféle objektív akadályok miatt (betegség, másirányú halaszthatatlan elfoglaltság, vízum megszerzése körüli nehézségek stb.) hat felsőfokú theologiai tanintézet képviselői személyesen nem utazhattak a szimpozionra. Ezek túlnyomó többsége is elküldte azonban a kért előadás szövegét, amelyet az értekezleten más valaki olvasott fel. Így tehát általában egy-egy professzorral, vagy legalábbis előadásának megküldésével a szimpozionon a következő theologiai fakultások, illetve akadémiai képviseltették magukat: *Athén, Thesszaloniki, Belgrád, Bukarest, Nagyszében, Szófia, Eperjes, Párizs, New York, Boston és Chalki*. (Ez utóbbi jelenleg nem működik ugyan, mivel a török kormány a tevékenységét lehetetlenné tette, mégis elküldte két neves professzorát a konferenciára.) A saját felsőfokú theologiai tanintézettel nem rendelkező helyi egyházak közül egy-egy küldöttel képviseltette magát az alexandriai patriarchátus, a ciprusi egyház és a magyar esperesség. Külön meghívás alapján részt vettek a szimpozionon egyes *katholikus* és *anglikán* theologusok, úgyhogy a konferencia kb. harminc részvevőjének kétharmada orthodoxokból, egyharmada pedig nem-orthodoxokból adódott. Szabadon hallgathatták a szimpozion előadásait és vitáit külön fenntartott szék-sorokból más érdeklődők is, úgyhogy a teremben mindig kb. hatvan-hetven főnyi hallgatóság volt jelen.

Az előadásokat a theologiai professzorok tartották, de a viták során hozzászólhattak a többi résztvevők is, orthodoxok és nem-orthodoxok egyaránt. Minthogy pedig a szimpozion semmiféle határozatot vagy döntést nem szándékozott és nem is volt jogosult hozni, szavazásra sem került sor. Így a szimpozion teljes jogú professzor-tagjai, valamint a vendégek és megfigyelők között a megkülönböztetés nagymértékben elmosódott, ami a tanácskozásnak *rendkívül meleg, testvéri légkört* kölcsönzött.

„Az orthodox egyház hagyománya és a jelenkori világ igényei” volt a szimpozium fő témája, amely hat témakörre oszlott. Ezekben belül eredetileg 25 előadást terveztek, azonban visszalépések, illetve tematikai öszszevonások folytán az előadások száma 17-re csökkent. Minden egyes előadást élénk vita követett, amelyben — mint említettük — bárki a szimpozium meghívott tagjai közül részt vehetett.

Mielőtt rátérnénk az előadások és a viták során elhangzottak ismertetésére, előre kell bocsátanunk, hogy „az orthodox egyház hagyományán” — amellyel a konferencia foglalkozott — nem a szoros értelemben vett Szent Hagományt, hanem a tágabban értelmezett egyházi hagyományt kell értenünk. A kettő közti különbséget azzal érzékeltethetjük, hogy orthodox felfogás szerint a *Szent Hagomány*, mint a Szentírás magyarázó, kiegészítő és vele minden tekintetben szoros összefüggésben álló hitforrás, csak az egyetemes és helyi zsinatok, valamint az egyetemes egyházatyák tanítását foglalja magában. Klasszikus megfogalmazás szerint arra terjed ki, „quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est”. (Lerinumi Vicentius.) Mivel tehát olyan súlyos kritériumokat hordoz magában, amilyen az universitas, az antiquitas és a consensus, nem lehet tárgya olyan teológiai konferenciának, amelynek célja megvitatni a hagyomány alkalmazkodási lehetőségeit a modern idők követelményeihez. Mint ahogyan a Szentírás hasonló „alkalmazkodásáról” sem lehetne beszélni. Ezzel szemben a tágabb értelemben vett egyházi hagyomány már nem teljes egészében a hit forrása, hiszen magában foglalja az egyház egész tradicionális életét, kezdve az istentisztelettől, a különféle teológiai vélekedéseken és egyebeken keresztül, egészen a különböző vallásos népszokásokig.

Az egyházi hagyomány mibenlétét volt hivatva meghatározni az első témakör: „Az orthodox hagyomány fogalma”. Ebből a témakörből három előadás hangzott el: I. *Todoran* (Nagyszében) „Az orthodox tradíció lényege és történelmi aspektusa”; *Chryszosztomosz* metropolita (Chalki) „Az orthodox egyházak igényei az összehívandó nagy orthodox z's'nattal szemben az orthodox hagyomány fogalmán belül”; *D. Staniloae* (Bukarest) „Az orthodox tradíció statikus és dinamikus karaktere”.

Az előadások és a vita során elhangzott hozzászólások nyomán kialakult az az általános vélemény, hogy az orthodox hagyomány azért határozható meg nehezen, mivel magában foglalja az egyháznak úgyszólván egész életét. Így tehát főleg az *ekkléziológia* tárgyköréhez tartozik. Történelmileg viszont azért vizsgálható, mert az idő egymásutániségében valósul meg, s Isten és az ember együttműködése nyomán, a történelem kategóriáján belül hozza meg a maga gyümölcsseit. A hagyomány jelenti továbbá *Krisztus állandó és folytonos jelenlétét* az egyházban. Nem pedig érinthetetlen szabályok tömegét. Ezek élettelenek és értéktelenek lennének a *Szent Lélek* közreműködése nélkül, aki a hagyomány állandó éltetője és inspirálója. A közeljövőben összehívandó nagy orthodox zsinatnak is komoly teendői lesznek az egyházi hagyomány világához tartozó kérdésekkel kapcsolatosan. Egyrészt újból létre kell hoznia összorthodox méretekben a „zsinati lelkületet”, amely az ökeresztény zsinatok óta nagyrészt felledésbe merült, másrészt választ kell adnia egy sor olyan megoldatlan kérdésre, amely ma különösképpen foglalkoztatja az orthodox világot (autokefalitás, diaspora stb.)

A szimpozium második témaköre ezt a címet viselte: „Az orthodox hagyomány kapcsolatai az emberi haladáshoz”. Ebben a témakörben két előadás volt: *Sz. Aguridisz* (Athén) „Az egyház szemlélete az emberi haladásról”; és *P. Ales* (Eperjes) „Az emberi haladás és a róla alkotott egyházi felfogás”.

Az előadások és a hozzászólások nyomán kibontakoztak az emberi (társadalmi, tudományos, technikai stb.) haladás egyes szakaszai, valamint az egyház mindenkori állásfoglalása ezekkel a változásokkal szemben. Nyilvánvaló, hogy az egyház mind ez ideig főleg az egyéni megigazulásra helyezett súlyt, míg a közösségi, társadalmi haladás gondolatától — annak mind evolúciós, mind revolúciós formájában — általában idegenkedett. Holott az egyház sem szemlélheti statikusan a világ, az emberiség történelmi fejlődését, hiszen feladatai közé tartozik már ezen a Földön megízlelni és megízleltetni a Mennyei Országát, az eszchatont. Vagyis: a Szent Lélek irányításával, hívó keresztény optimizmussal munkálni *Krisztus Királyságának kiteljesedését a világban*. Így tehát a Szent Lélek munkálkodása nyomán az egyháznak is minél szélesebb körben kell fölfedeznie a maga kötelességét az állandóan fejlődő világ közepette. Ne felejtjük el, hogy az egyház a múltban is — különösen Keleten — bizonyos döntő momentumokban határozottan a haladás oldalára állt, amikor pl. vezető szerepet vállalt a XIX. századi nemzeti felszabadító mozgalmakban. Ezért az egyháznak ma sem szabad az általános emberi haladás után kullognia, hanem a haladást kell támogatnia, akár a népek közötti béke szolgálatáról, akár egyéb emberi, társadalom-etikai kérdésekről legyen is szó.

### Kötöttség és szabadság

„A hagyományból eredő kötöttség és szabadság az orthodoxia alkalmazkodásában a jelenkori világhoz” — volt a harmadik témakör, amelyről három előadást hallottunk: *S. Harakas* (Boston) „Az egyház alkalmazkodása a modern világhoz”; *Cs. Draskovics* (Belgrád) „Mennyiben teszi lehetővé, illetve köti meg a tradíció az orthodoxia alkalmazkodását a modern világhoz”; valamint *A. Delikosztopolusz* (Athén) „Az orthodox teológiát foglalkoztató problémák értékelése”.

Az előadásokból és a hozzászólásokból végső kicsengetésként azt lehetett levonni, hogy jóllehet az egyház elkötelezettsége elsődlegesen az örök és változhatatlan isteni igazságok hirdetése a világnak, nem szabad szem elől tévesztenie azt sem, hogy ezt az üzenetet ma a sajátos problémákkal viaskodó XX. századi ember számára kell hozzáférhetővé tennie. Küldetésének betöltése közben tehát az egyháznak a ma égetően aktuális kérdésekre kell feleletet adnia, nem pedig az olyanokra, amelyek a letűnt korszakok embereit foglalkoztatták, és amelyekre az egyház annak idején válaszolt is. Ebben a feladatában a tradíció csak akkor köti meg az egyházat, ha a teológiai és kánoni szigor, az „akribeia” útját választja. Ha azonban a jó cél érdekében alkalmazott jószándékú elnézés, az „ökonomia” szemléletben cselekszik, az egyházi tradíció is hozzáidomul ehhez az eljáráshoz, és nem akadályozza az egyház cselekvési alkalmazkodását a jelenkori világhoz, annak életformájához, problematikájához. Jóllehet ebben a kérdésben — az „akribeia” és az „ökonomia” kérdésében — az összehívandó nagy orthodox zsinat hivatott dönteni, a teológiának már most állást kell foglalnia.

Nem lehet kétséges, hogy az orthodoxia, egész teológiai és etikai beállítottságánál fogva, inkább az „ökonomía” felé hajlik. Ebben magát Jézus Krisztust tekintti példaképének, aki szembefordult a tradicionális formalizmussal és annak képviselőivel, és nemcsak a hagyomány merev korlátait törte szét, hanem — csodáteleiben — még a természet törvényeit is felfüggesztette az ember érdekében. Óvakodják azonban az orthodox teológia attól, hogy az „akribeiát” precíz, skolasztikus pedantériával határolja el az „ökonomiától”, mert ez már önmagában véve is „akribeiát” jelentene. Ehelyett keresse meg a kettő színhézisét a szeretet mindent áthidaló és megoldó egységében.

## Ökumené

A negyedik és az ötödik témakör az ökumené kérdéseit érintette: „Az orthodox hagyomány ökumenikus jellege”, valamint „Az orthodox hagyomány kapcsolata a jelenkori ökumenikus mozgalomhoz”. A negyedik témakörből mindössze egy előadás hangzott el (a tervezett négyből): I. Kalogiru (Thesszaloniki) „Az orthodoxia ökumenicitásának fogalma a nemzeti autokefál egyházak vonatkozásában; az autokefál orthodox egyházak jelenlegi kölcsönös kapcsolatai és az együttműködés további kilátásai”. Az ötödik témakör előadásai a következők voltak: A. Geromichalosz (Thesszaloniki) „A mai görögországi orthodox egyház állásfoglalása az ökumenikus törekvésekkel szemben”; E. Melia (Párizs) „A jelenkori ökumenikus mozgalom és tendenciái”; E. Theodoru (Athén) „Az orthodox egyház teológiai állásfoglalása a jelenkori ökumenikus mozgalommal szemben és az egyes helyi autokefál orthodox egyházak erre vonatkozó nézetei”; V. Sztavridisz (Chalki) „A római katolikus egyház újabb tendenciái az orthodox egyházakkal való kapcsolataiban”.

Mínthogy a negyedik és az ötödik témakör előadásai megközelítően ugyanazt a kérdéskomplexumot érintették, az azokban és az utánuk lezajlott viták során elhangzottak is összevonhatók.

Kétségtelenül az ökumenizmus kérdése volt az, amelyben az orthodox egyházat a szimpozionon képviselt tulajdon teológiája részéről a legkeményebb bírálat érte. Elhangzott egyebek közt az, hogy az orthodox egyház mind ez ideig nem alakította ki a maga egységes és végleges ekklziológiáját, de még a helyi orthodox egyházak egymás közti érintkezésének a normáit sem. Érthető tehát, hogy ökumenikus kapcsolataiban is kezdettől fogva inkább érzelmi motívumok, mintsem mélyebb teológiai megfontolások vezették és vezetik ma is. Az orthodoxok — akárcsak fél évszázaddal ezelőtt, amikor az ökumenizmus még csak bontakozni kezdett — minden ökumenikus érintkezésnek változatlanul örülnek. Közben többnyire észre sem veszik, mennyi minden változott meg a keresztény világban az elmúlt öt évtized alatt. Néha hamis érzeteket kelt bennük az, hogy a nem-orthodoxok főképpen az előnyös oldalukról látják őket. Így az ökumenikus érintkezések időnként valamiféle orthodox öntetszelgést eredményeznek. Holott az orthodoxoknak éppen akkor kellene hálásnak lenniük, ha az ökumenikus kapcsolatok során a hibáikra, fogyatékosságaikra eszmélnének rá.

Szélsőségek tapasztalhatók az orthodoxok magatartásában a Rómához való ökumenikus kapcsolatok tekintetében. A konzervatív irányzat elvet minden érintkezést Rómával, de az evangéliumi kereszténységgel is. Más szóval: ellensége az ökumenizmusnak, amelyet önmagában véve is eretnekiségnek tekint. A másik szélsőség, az optimista irányzat túlságosan sokat remél a

Rómával való ökumenikus kapcsolatokról, holott látnia kellene, hogy a római egyház nagynehezen megindult demokratizálódása és a keresztény ökumené felé való kitárulkozása —, amely XXIII. János pápa munkálkodása nyomán indult meg, és valóban biztató kezdetnek ígérkezett a keresztény egység visszaállítása útján — az utóbbi években megrekedt. Ma már ott tartunk, hogy Róma a pápai centralizmus restaurálásán fáradozik, amely pedig eleve kizár minden igazi, hatékony ökumenikus lépést Róma részéről. Az egyetemes kereszténység belső ökumenikus kapcsolatainak további alakulása szempontjából nem ártana végül figyelembe venni azt az objektív tény, hogy míg századunk elején az emberiségnek egyharmada volt keresztény, ma már — optimális számítások szerint is — csak egyötöd az. Erre azért érdemes gondolni, nehogy az egyetemes kereszténység t még akár a minden reményt felülmúló ökumenikus sikerek is valamiféle triumfalizmus ingoványos talajára csalják.

## Istentisztelet egykor és ma

A hatodik témakör ezt a címet viselte: „Az orthodox istentisztelet a történelmi múltban és a jelenben”. Eről négy előadás hangzott el: A. Schmemann (New York) „Istentisztelet, hagyomány, történelem”; B. Csifljanov (Szófia) „Az azmatikus (énekes) istentiszteleti forma és a szláv kultúra”; Sz. Gosevics (Belgrád) „Az istentisztelet alkalmazkodási lehetőségei a modern korhoz”; valamint P. Rodopulosz (Thesszaloniki) „Az istentisztelet korszerűsítéséről alkotott nézetek a görögországi orthodox egyházban”.

Mind a négy előadás az orthodox istentisztelettel, mint az egyházi hagyomány alkotórészeivel, illetve — ha úgy tetszik — az orthodox egyházi hagyomány kultikus, liturgikus aspektusával foglalkozott. Valamennyi előadás és hozzászólás azt a nagyjából azonos nézetet tükrözte, hogy az orthodox liturgikus élet hatalmas ősi örökséget őrzött meg. Ez az óriási kincs azonban nem egyszerre és főleg nem intézményesen, „zsinatilag” jött létre és vált általánosan elfogadott liturgikus gyakorlattá, hanem évszázadok során folyamatosan és többnyire hallgatólagosan. Ebből az következik, hogy a mi korunkban is lehetőség van bizonyos liturgikus reformokra, amelyeknek főleg arra kell irányulniok, hogy létrejöjjön egy világi, parochiális Typikon (szertartási rend), a világi egyházközségeknek nem egészen megfelelő és jelenleg használatban levő kolostori Typikon helyett. Másfelől a liturgiát úgy kell közelebb hozni a ma élő néphez, hogy minél nagyobb teret biztosítsunk benne a mai népnyelvnek. Ez utóbbi főleg a görög és szláv nyelvű orthodox egyházakban jelent problémát, ahol is a liturgikus szövegek középkori görög, illetve szláv nyelven maradtak fenn. Ezek közül a szerb és a bulgár orthodox egyház fokozatosan vezeti be az újszövetségi perikópák, a hitvallás és az Úr imádságának mai szerb, illetve bulgár nyelvű felolvasását, sőt a bulgár egyház egyes egész szertartásokat is végeztet már modern bulgár nyelven. Görög nyelvterületeken a probléma már nehezebb, hiszen ott — mind az Újszövetség, mind a liturgikus énekek és egyéb szövegek tekintetében — a textusok eredetiségét kellene feláldozni. Mindazonáltal dicséretes kísérletek történtek és történnek — egyelőre csak korlátozott formában és csak elszigetelten — a liturgikus szövegek újjörög nyelvre való fordítása terén. Szóba került még az ikonosztázion magasságának lényeges csökkentése, esetleg az egész képfal megszüntetése, valamint több más liturgikus részletkérdés.

E sorok írója az utolsó előadást követő vitában szó-  
lalt fel, igyekezve értékelést adni a szimpozion egész  
munkájáról, jöhet főleg a liturgikus témakörhöz  
szólt hozzá. Engedjék meg tehát, összefoglalásként,  
ennek a hozzászólásnak a tartalmi ismertetése is.

A szimpozion olyan fontos és az egyház mai életét  
közélről érintő témával foglalkozott, hogy feltétlenül  
szükséges a konferencia teljes anyagának megküldése  
mindazokhoz az orthodox egyházakhoz, amelyek va-  
lamilyen okból nem képviseltették magukat a szimpo-  
zionon, illetve amelyeknek nincs saját felsőfokú teoló-  
giai tanintézetük. (Szó van tehát az antióchiai, az orosz,  
a lengyel és a finn, illetve a jeruzsálemi, a grúz és a  
ciprusi egyházról.) Örvendetes tény, hogy a szimpozion  
lényegében lerakta a tágabb értelemben vett orthodox  
egyházi hagyomány tanulmányozásának elméleti alap-  
jait. További olyan teológiai eszmecserekre van tehát  
szükség, amelyek a kérdéseket *konkrétabb* formában  
vennék vizsgálat alá. Ezeknek kellene tisztázni egye-  
bek közt azt is, hogy az orthodox egyház mai életé-  
ben mi az, ami még a változatosság, a differenciál-  
ság fogalmához tartozik, és mi az, ami már az *anarchia*  
határát súrolja. (Ne felejtjük el, hogy az orthodoxiát  
sokan vádolják azzal, hogy összevisszaság uralkodik  
bennük!) Azt is tisztázni kellene, hogy meddig terjednek  
a vallásos tartalmú *jámbor népszokások, a vallási fol-  
klór*, és hol kezdődik a *vallási szubkultúra, a babona-  
ság*. Ugyanis az utóbbi ellen az egyháznak határozottan  
fel kell lépnie.

Rendkívül fontos az *orthodox diaspora* kérdésének  
alapos megvizsgálása. Annál is inkább, mivel a diaspo-  
ra manapság az egész kereszténységet érintő világje-  
lenség: *az egyház ma mindenütt a világon szórvány-  
ban él*, akár hajlandó ezt elismerni, akár nem. A *ma-  
gyarországi orthodoxia* szórvány-jellegéből az a tanul-  
ság vonható le, hogy a keresztény közvélemény *tisz-  
telettel* van az orthodoxia istentiszteleti élete, egyházi  
művészete, költészete, hagyományai iránt. Ha tehát az  
orthodoxia maga nem becsüli kellőképpen ezeket az  
ősi értékeit, és hajlandó azokat feláldozni a „modern  
kor” oltárán, mondjon le egyben az eddigi megbecsü-  
lésről is a keresztény ökumené részéről. Nem árt itt  
utalni arra, hogy a belgiumi *Chevetogne*-ban levő ró-  
mai *katholikus* bencés kolostor szerzetesi közössége  
*orthodox* stílusú templomot építtetett és a *keleti* ker-  
esztény hagyományok ápolását tűzte ki feladatául.

Amikor mégis az orthodox templomok, istentisztele-  
tek és egyéb egyházi szertartások *korszerűsítésének*  
*szükségességéről* beszélünk, nem szabad elfelejtenünk,  
hogy — a kétségtelenül később betoldott elemeket nem  
számítva — az orthodox istentisztelet általában *egy év-  
ezrednél régebbi hagyományokat* őrzött meg. Ezeket pe-  
dig a mai orthodoxoknak is kötelességük megőrizni az  
eljövendő generációk számára. Nem szabad ugyanab-  
ba a hibába esniök, mint a *római katolikusoknak*,  
akik addig-addig „korszerűsítették” liturgiájukat és  
más szertartásaikat, míg végül is — ha szabad ezt a  
kifejezést használni — teljesen *sterillé* tették azokat.  
Nem csoda tehát, hogy az utóbbi években *beat-misék-  
kel* és egyebekkel próbálják kultikus életüket melegeb-  
bé, vagy legalábbis érdekesebbé, vonzóbbá tenni.

A szimpozion folyamán és máskor is többször hang-  
zott és hangzik el, hogy a mai „rohanó korunkban”  
nem célszerű „hosszú” szertartásokat végezni, mert az  
embereknek nincs rá sem idejük, sem türelmük. Ér-  
dekes módon azonban, ugyanebben a „rohanó korunk-  
ban” senkinek sem jutott még eddig eszébe pl. a más-  
fél órás *labdarúgó mérkőzések* időtartamát — mond-  
juk — *félórára csökkenteni*, sem pedig a színdarabok,  
operák, filmek helyett azok *rövid vázlatát* lejátszani.  
időmegtakarítás céljából. Más szóval: ha az egyház a

maga egyik *legfontosabb és legkötelességszerűbb* te-  
vékenységében, az *istentiszteletben* lépten-nyomon rö-  
vidítésekhez folyamodik, ezzel csak saját magáról ál-  
lít ki „szegénységi bizonyítványt”. Az istentiszteleteket  
nem rövidíteni kell, hanem *tiszteességesen* végezni. És  
akinek a liturgikus életre igénye van, annak egy szer-  
tartás sem lesz hosszú.

Mindezek ellenére az orthodox liturgiába bekerült  
*későbbi* toldalékokat — főleg azokat, amelyek nem is  
általánosak az egész orthodox egyházban — *ki kelle-  
ne iktatni* a szertartási könyvekből és a liturgikus gya-  
korlatból. Ezt azonban közösen, komoly és alapos  
teológiai megfontolások után és az egész orthodox  
egyházra szóló érvénnyel kellene megtenni. Így lehet-  
ne talán létrehozni az általános világi-parochiális szer-  
tartási rendet, a *parochiális Typikont*, amely rövidebb  
lenne ugyan a kolostorinál, de mégis megőrizné az  
egyetemes orthodox liturgikus hagyomány *valamennyi*  
kincsét. A liturgikus reformnak nem kellene az V. szá-  
zadnál régebbi gyakorlat *kizárólagosságát* alapul ven-  
nie, mert akkor el kellene vetnie *egy évezred hatal-  
mas egyházi-költészeti kincsét*, tehát megfosztaná az  
orthodoxiát éppen attól, ami a legjellegzetesebb érté-  
kei közé tartozik.

\*\*\*

Bár a szimpozion nem volt hivatva semmiféle hatá-  
rozatok meghozatalára, a résztvevők egyhangúlag el-  
fogadták annak *kommunikéjét*. Ebben megállapítás  
történik arra nézve, hogy *tizenegy európai és ameri-  
kai orthodox felsőfokú teológiai tanintézet* képviselői  
a thesszalóniki teológiai fakultás kezdeményezéséből  
1972. szeptember 12–16. napjaiban Thesszalónikiben  
tanácskoztak az *orthodox egyház hagyományairól és*  
*az ezekkel kapcsolatos jelenkori követelményekről*. A  
tanácskozás egyik legfontosabb célja a *közvetlen kap-  
csolatok* felvétele volt a különböző orthodox teológiai  
fakultások és akadémiák között. A nyilatkozat ezután  
így folytatódik:

„A szimpozion résztvevőinek az a meggyőződésük,  
hogy korunk fokozottan szükségessé teszi a *teológiai*  
*bizonyoságtételt*. Súlyos felelősség nehezedik a teoló-  
gusok vállára: *hallatniok kell a hagyomány igazi*  
*hangját a modern világban*, amelyben annyi bonyoda-  
lom és ellentmondás van. Különös perspektívát nyer  
ez a felelősség a közeljövőben összehívandó *nagy ort-  
hodox zsinat* szemszögéből, amelynek témáit a szim-  
pozion résztvevői is szem előtt tartották. Ezen köte-  
lességük teljesítése érdekében az orthodox teológus-  
oknak *együtt* kell dolgozniok, egyesíteniök kell erő-  
feszítéseiket, és a kölcsönös megértés és egyetértés  
szellemében kell előre haladniok. A szimpozion rész-  
vevői kicserélték nézeteiket a vizsgált téma külön-  
böző oldalairól. Jöhet a tárgyalt problémák meg-  
közelítése nem volt mindig egyforma, egy dologban  
a szimpozion résztvevői valamennyien tökéletesen  
egyetértettek: *az orthodox hagyomány iránt való szí-  
lárd és egyöntetű ragaszkodásban, valamint Krisztus*  
*orthodox egyházának egységében*. Mindannyian kife-  
jezték azt a reménységüket is, hogy a teológiai tan-  
intézetek tanárai között a jövőben *rendszeresek* lesz-  
nek a hasonló érintkezések, ezáltal erőteljesebbé vá-  
lik az orthodox teológia küldetése, melyet az egyház  
szolgálatában betölt, s így élő bizonyosságot tehet a vi-  
lágban a legkorszerűbb kifejezőmódon”.

A szimpozion napjaiban a konferencia résztvevői  
megtekintették Thesszalóniki antik és bizánci műem-  
lékeit, részt vettek istentiszteleteken, megjelentek a  
tisztelőtükre rendezett fogadásokon, majd végül, a  
szimpozion befejeztével, három napos zárandokutat  
tettek az Áthosz-hegyi kolostorok világába.

Dr. Berki Feriz

# Egyház és hatalom

## A Francia Protestáns Szövetség tanulmányáról

### Előzmények

Az 1969-ben Grenoble-ban tartott Protestáns Nagygyűlés felhívta a Francia Protestáns Szövetséget: „ajánlja tagegyházainak, hogy őszintén tisztázzák a fennálló gazdasági és politikai hatalomhoz való viszonyukat, és tegyék fel a kérdést: e viszony milyen formája felelne meg legjobban küldetésüknek.”<sup>1</sup> Ezt a vizsgálódást megkönnyítendő alkotta meg egy hattagú tanulmányi bizottság az „Egyház és Hatalom” című dokumentumot, amely haladó körökben híressé — mások szemében hírhedtté vált. Az anyagot megküldték a protestáns gyülekezeteknek, az egyházi szervezeteknek és intézményeknek azzal a kéréssel, hogy nyilvánítsanak róla véleményét.

A Strassbourgi Egyetemen működő Protestáns Szociológiai Központot bízták meg a válaszananyag feldolgozásával, a sajtóvisszhang regisztrálásával és értékelésével. Halleluják és anathémák szélsőséges szenvedélyéből kellett megkísérelniük, hogy meghatározzák: hogy mit jelent a „hitből fakadó felelősség a társadalom iránt” a francia protestánsok számára, 1972-ben.

Először röviden ismertetni<sup>2</sup> kívánjuk ezt a rendkívül érdekes dokumentumot, majd megkíséreljük helyét és jelentőségét meghatározni a mai francia egyházi és társadalmi életben. A helyes megértéshez azonban tisztában kell lennünk azzal, hogy a mai Franciaország társadalmi és kulturális képét az osztályellentéték adta alaptónus mellett egész sor ebből adódó vagy ettől független ellentétpár árnyalata színezi. Az ellentéteknek ebben a kusza világában az eligazodás még azok számára is nagy és nehéz követelmény, akik hosszabb időt tölthettek ebben az országban, a franciák ugyanis annyira „franciák”, hogy a külföldi mindig csak „külföldi” maradhat közöttük.

A mai Franciaország az ellentétek tárháza: észak és dél ellentétéé, a párizsiak és a „többi” polgár ellentétéé, a protestánsok és a katolikusok, a volt gyarmatokról egy évtizede visszatelepültek és az „öslakosság”, a vendégmunkások és a franciák faji megkülönböztetéstől mentes ellentétének hazája. Itt található a kapitalista világ egyik legerősebb kommunista pártja és tömegek hallgatják ragyogó szemmel a köztársasági elnök beszédeit — a „gloire française” újjászületéséről. Szocialista eszméket hirdető lelkészek vitáznak az államegyházat visszaáhitókkal. Ennyi és ilyen ellentét nagy feszültséghez vezet, amely egyre fenyegetőbbé válik. (Hogy eddig még kataklizma nem következett be, attól a charme és esprit megmagyarázhatatlan ötvözte óvott, ez a jellegzetesen francia emberi-népi lelki tulajdonság, ami egyszerre képes elhárítani súlyos veszélyeket — és akadályozni azok végleges felszámolását.) Ebben az emberi-társadalmi milióban íródott az „Egyház és Hatalom” dokumentum.

Egyetlen kérdést kellene még eldöntenünk: milyen műfajú irattal állunk itt szemben valójában? Sok kritikus tanácstalan e ponton. A 26 oldalas irat egyházi-keresztényi karaktere élesen szembeütő, anélkül, hogy a „sola fide, sola scriptura”-t szó szerinti értelemben alkalmazná. Nagy számban található a marxizmusból kölcsönzött terminus technikus, de nem alkalmazza konzekvensen a marxista társadalomkritikát. Bűnbánó és prófétai hang szólal meg kapitalista reform-elméletek mellett. Egy újságíró<sup>3</sup> ezt a nyelvezetet „divatosnak” nevezi, a szó „korszerű” és „érthető” jelentésében.

Egy teológus-kritikus pedig abban látja a dokumentum tartalmának jelentőségét,<sup>4</sup> hogy a „felvetett kérdések megszívlelésére kényszerít”. Tegyük még ehhez hozzá, hogy a szerzők hangsúlyozzák, minél nagyobb tömeget óhajtanak elérni munkájukkal. A műfaji meghatározás tekintetében mindezek alapján talán akkor járunk legközelebb a valósághoz, ha a tanulmányt mindenkihez szóló, lelkiismeret ébresztő memorandumnak tartjuk, azaz ilyen értelemben vett vitairatnak. A megszólítottak tehát nem csupán a protestánsok, hanem az egész nép, amely a speciálisan francia társadalmi viszonyok között él. E megszólításra a népek lelkiismeretében kell reagálnia, hogy így érkezzen el azután az alapvető ellentmondásokra adandó gyakorlati válaszhoz.

### A dokumentum tartalma

A tanulmányhoz a Francia Protestáns Szövetség (egyházszövetség) világi elnöke, Jean Courvoisier nyílt levelet mellékel, amelyben megismétli a grenoblei nagygyűlés kérését: a gyülekezetek lelkiismeretesen vizsgálják meg azt a viszonyt, amely az egyházat a gazdasági és politikai hatalomhoz kapcsolja, és próbáljanak feleletet adni, megfelel-e az a hit diktálta mérce. A tanulmányt gondolatébresztő segítőanyagként ajánlja, és nem elfogadandó vagy elvetendő „dogmának”.

1. A „Bevezetésben” a szerzők ugyanerre hívják fel a figyelmet, továbbá hangsúlyozzák: a szöveg a szerkesztőbizottság tagjai különböző véleményének szintézise, így eleve bizonyos heterogenitásra kárhozható. Kérik a gyülekezeteket, hogy válasziraikban ne csak elméleti-hitbeli megfontolások kapjanak helyet, hanem lokális, gyakorlati példákkal támasszák alá, vagy cáfolják meg az írottakat.

2. A „Rövid történelmi visszapillantás” megállapítja, hogy az Újszövetség elismeri a politikai hatalom szűkességét, és iránta való engedelmességre buzdít. Vizsgálja és vádolja a Nagy Konstantin-i kor után gyökereiben mindinkább kialakuló „két birodalom” szemléletét (2—2—3)<sup>5</sup>, majd megállapítja: az egyház, akár önálló politikai hatalomra törekedett, akár alávetette magát annak (és így annak hasznélvezőjévé vált), semmit sem tett annak megjavítására.

A reformációban a kapitalista gazdaság szemlélet kialakítóját látja a tanulmány, mivel az egyház túlságosan a személyesre tette a hangsúlyt, nemcsak a hit, hanem a materiális életben is. A fejezet végén megjelenik a politikai erőszak kérdése, amelyre csak később térnek ki részletesen a szerzők, de annak központi jelentőségét az egész problematika szempontjából, már itt hangsúlyozzák.

3. „Az egyház és hatalom problémájának alakulása az ipari forradalom kora óta” új politikai-etikai fogalom bevezetésére kényszerítette a keresztyéneket: megjelenik az „elkötelezettség” elméleti és gyakorlati kérdése. Elkötelezettség egyrészt egy olyan egyház iránt, amely évszázadok óta kiegyezik a „megszilárdult igazságtalansággal”<sup>6</sup>, és elkötelezettség a „kicsinyek” iránt, a felebaráti szeretet parancsától indítva. Az itt szükségessé váló aktivitás túllépi a tradicionális vallási-jótekonkodás határait, egy olyan társadalomban, ahol az ember nolens volens tömeglényé válik<sup>7</sup>, egyes protestáns körök egyetlen opportunitást láttnak: a

politikai engagement lehetőségét. Megszűnt ugyanis a partikularitás kora, a globális bajok és testi-lelki nyomorúság időszakában olyan cselekvésformát keresnek, amely társadalmi méretű hatást biztosít, és ezt a politikában találják meg. Ez a politikai-társadalmi elkötelezettség egyfelől az ipari társadalom kivetettjeinek egyre nagyobb tömege felé fordul, másfelől a fejlett-fejletlen országok között feszülő igazságtalanság ellen irányul. Ilyen külső és belső viszonyok között alapjaiban válik kérdésessé a két birodalom tanának létjogosultsága; az állam ugyanis a kapitalizmusban nem tölti be többé a teremtési rendben meghatározott feladatát (3—14).

4. A „Jelenkori szocio-ökonómiai fejlődés analízise” a nyugati gazdasági fejlődés két alapjellemezőjét jelöli meg: a szerveződés és megújulás képességét. Ezek magyarázzák a gazdasági struktúrák rendkívüli mobilitását, és a gazdasági akcelerációt. A gazdasági tényezők azonban olyan szoros kölcsönhatásban állanak, hogy bizonyos fokig reménykedni lehet, változást lehetne elérni az irányító centrumokra gyakorolt befolyással is. Kérdés, mennyire tartozik a szabadverseny gazdasági rendszer lényegéhez ezeknek az irányító centrumoknak a léte. Ugyanis ezeknek a hatalmi gócnak a feltétlen dominanciája az, ami nem egyeztethető össze az Evangéliummal. A kérdés tehát ez: *elvetendő-e a fennálló gazdasági struktúra egészében, vagy pedig csak annak irányító-uralkodó-elnemző centruma?* A válaszadás feljogosít egy új politikai etika kidolgozására. E kutatásokhoz azonban alaposan vizsgálatra ajánlja a tanulmány a két lehetséges politikai változtatási formát.

5. Az első változtatási lehetőség a „Reformizmus”. A vázolt reformizmus tulajdonképpen gazdasági koncentrációt jelent, ami ennek az irányzatnak csupán egyik lehetősége, de amely jelenleg Franciaországban a kormánypolitika támogatását élvez (5—1). Hipotetikusán bár, de új kérdés elé állítja a keresztényeket, mivel ezáltal a gazdaságpolitika hatékony befolyásolására nyílna lehetőség. A tanulmány itt látja az „engagement” első értelmét.

6. A másik változtatási lehetőséget a *forradalom útján* lehet keresni. A fennálló társadalmi és politikai rendszer a kapitalista világban annyira összefonódott, a „fundamentális hatalmi erőszakkal”, hogy ez jogsúlttá teszi a forradalmi perspektívát.<sup>8</sup> A kapitalista társadalom nem hajtotta végre azokat a „fundamentális” változtatásokat, amelyekkel megszüntethette volna az osztályellentéteket, amelyek már világméretűvé válnak. Az ipari társadalmakon belül a „kapitalista társadalom” a tömegkommunikációs eszközökkel visszaélve „kulturálisan körülfárja” a tömegeket, hogy így biztosítsa továbbra is saját hatalmát. Külpolitikai vonatkozásban a kapitalista gazdaság a harmadik világban rejlő profitlehetőség kiaknázására épít, és ezt „kulturális eszközökkel” is megkísérli biztosítani.

Nincs remény arra, hogy a reformok eredményre vezessenek, hiszen a jelenlegi gazdasági rendszer alakulása a „neo-kapitalizmus” irányába mutat. Eddigi tudományos jellegű a fejtegetés. A következőkben (6—31, 32, 33) bizonytalanság érezhető a tanulmány hangvételeiben: egyrészt úgy tűnik, hogy a kapitalizmusnak abban a stádiumában, amelyben a nyugati világ ma él, forradalmi változtatás lehetőségét a szerzők utópisztikusnak tartják. Másrészt bizonyos fokig megtorpannak a levont logikus következtetés előtt: *a folyamat legitimizálni látszik az erőszak alkalmazását.* A fejezet az „Egyház és Társadalom” konferencia anyagából vett idézettel zárul: „az erőszak csak extrém esetekben alkalmazható, de mi a garancia arra, hogy az elszabadított erőszak megfékezhető lesz majd?”

7. Az „Egyház és hatalom problémája a jelenben”

hét oldal terjedelmű, legrészletesebben kidolgozott fejezet. Először meghatározza az „egyház” fogalom használatát (kiterjeszti azt a gyülekezetre is), majd a gazdasági és politikai hatalom fogalmát<sup>9</sup>, azután kijelenti: „ez a társadalom, jelen formájában teljes egészében elfogadhatatlan” (7—2). Az egyház sem vonhatja ki magát abból a folyamatból, amely kérdésessé teszi a fennálló rend létjogosultságát. A gyakorlat mégis azt mutatja, hogy az egyház elutasítja azt a kockázatot, amit az államrenddel való szembeszegülés jelentene, és ami egyben privilegizált helyzete elvesztését jelenthetné. Változás azonban „csak politikai cselekvés által érhető el”. Az egyház és a társadalmat irányító hatalom viszonyát a tanulmány három aspektusból vizsgálja:

a) *Az egyházi „vagyon” szemszögéből.* Tény, hogy a gyülekezeti-egyházi laikus vezetők többsége a privilegizált társadalmi rétegekből kerül ki; az állami támogatás jelentős, ami függő viszonyt hoz létre a lelkész és az állam között. „Az egyház még mindig úgy reagál, mintha ma is megőrizhetné a konstantini kor sajátosságait, és fenntarthatna olyan viszonyt a mai állammal is, amely előnyökhöz juttatja”. „Kész-e az egyház meghallani azt a kritikát, amely főleg a fiatalok felől hallatszik?”

b) *Az egyház „tudása”.* Az egyház „ideológiai hatalmát” a „hivatalos” társadalmi célok szolgálatába állítja, alkalmazkodik az „uralkodó etikához”. Egész sor olyan elképzelés él ma is az egyházi praxisban, amelyek nyilvánvalóan a liberális gazdasági szisztéma életfilozófiájából erednek. Az eredmény: a templomok kiürülnek, a még meglévő egyházi ifjúság pedig fellázad.

A tradícióhoz való ragaszkodás süketé teszi az egyházat a társadalmi változások zajának meghallására, és fordítva, hogy e tradíciókat őrizni tudja, támogatja a fennálló hatalmi rendet. Hasonló „pluralizmus” jellemzi az egyházi sajtót, — sem olvasóit, sem „mecenásait” nem akarja elveszíteni, így radikalizmus és konzervatívizmus között kényszerül lavírozni.

A kiút a reformatori „retro ad fontes”, — a „halott tudománytól a szolidaritás-vállalás rizikójához kell eljutni, elsősorban politikai téren”. (7—525)

c) *Az egyház hatalma.* A tanulmány itt éri el tetőpontját: az egyház nem tud (vagy nem is akar) elszakadni az igazságtalan társadalmi rendtől. „A mai egyház konformista, tartózkodóan reformista, csak kivételes esetekben kérdőjelez meg bármit is ami a „rendhez” tartozik, és sohasem „forradalmi”... „Riasztják a felszabadítási mozgalmak erőszaktettei, az viszont sokkal kevésbé, ha a fennálló rend alkalmaz ilyen eszközöket...”... „A hatalmi erőszak és a forradalom kérdésében tanúsított magatartása tanúsítja, mennyire az uralkodó társadalmi rendnek elválaszthatatlan részévé vált.” Ezután a dokumentum súlyosan vádolja a belső egyházi struktúrát is: patriarchalizmussal, autotirizmussal, antifeminizmussal és klerikalizmussal. A nemzetközi ökumenikus szervezetekben pedig „tág teret kapnak a imperialista érdekek.” Ez a külső és belső magatartás teljes eltérést jelent az evangélium által hirdetett „eschatológikus merészségtől”.

8. „Néhány befejező következtetés” címmel az utolsó fejezet szemben az eddigi, inkább elméleti fejtegetésekkel gyakorlati konzekvenciákat von le és feladatokat állapít meg. A pontokban szedett szöveg erősen vázlatos. Az első pont az összefüggések helyes meglátására hív fel: a harmadik világ kérdése, az amerikai imperialista expanzió és a vietnami háború egyazon problémakörbe tartozik. A továbbiakban a kapitalista társadalomban élő egyházak következő feladatait határozzák meg a szerzők: az egyháznak el kell vetnie a „két birodalom” tanát, ha az a „világ” és a

„hitbeli” szétválasztásához vezet; alaposabban kell vizsgálnia az evangélium politikai mondanivalóját; a prédikációnak jobban szembe kell néznie a világi valósággal; végül gyakorlati tettekben kell tudomásul vennie, hogy az egyház azért él, hogy „az emberiséget egybegyűjtse, és, hogy szolgáljon annak, Aki mindenek Szabadítója és a Történelem Értelme” — e szavakkal zárul a dokumentum.

### A következmények

Amint az várható volt, a tanulmány nagy hullámokat kevert egyházi és világi körökben egyaránt. A *Nouvel-Observateur* találoán nevezi az iratot „26 oldalas bombának”. A bomba kétszer robbant: először a megjelenést követő hetekben, majd a francia protestantizmus Caen-i nagygyűlése után, amikor is az egyház hivatalosan is elfogadta a dokumentumot.

Az első reflexió a szélsőséges reakcióé volt. Érdekes, hogy a világi sajtó állásfoglalás helyett inkább konstatálja, hogy „a protestantizmus vitába szállt a társadalmi renddel”. A *New York Times* megállapítja: a katolikusok mellett a protestánsok is részt vállalnak a „társadalom fermentuma” szerepben.

Egyes újságírók tudni vélik, hogy a köztársasági elnök szokásos újévi fogadásán, ahol a dokumentum megjelenése után első alkalommal találkozott az államfő, és *Courvoisier* bankár, a francia egyházszövetség világi elnöke, *Pompidou* csak ennyit mondott *Courvoisier*nek: mint bankár, nem tesz ilyet az ember. — A közvélemény és a hivatalos sajtójelentések mögött több van, mint a protestánsok vitaközlő kedvének konstatálása...

Az egyházi reakció szenvedélyes volt. A „*La Vie Protestante*” című genfi lapban megjelent cikk szerzője egyenesen azt a kérdést teszi fel, vajon nem ahhoz vezet-e ez a tanulmány, hogy „az evangélium sója ismét elveszti ízét?” A „*Foi et Vie*”-ben egy egyháztörténetész ezt írja: „ha egy diák dolgozatáról lenne szó, egyszerűen visszaadnám a szerzőnek azzal a megjegyzéssel, hogy hiányosak a teológiai, politikai és gazdasági reflexiók. A pozitívum a szerző szerint annyi, hogy felhív: gondolkodjunk el társadalmunk elhivatottságának jelentőségéről”... — és amint már korábban megállapítottuk, valóban ez volt a tanulmány célja. Hogy ezt elérte, legjobban ezek a negatív hangok bizonyítják. Figyelemre méltó a katolikus visszhang: a kommentátorok kivétel nélkül egyháztörténeti jelentőségű eseménynek tartják a francia protestantizmus életében a munka megjelenését. Ugyanezt állapítja meg, a *Lutheránus Világszövetség* bulletinje is, amely egy teljes számában elemzi a tanulmányt, és nem fukarkodik a kritikus megállapításokkal.

Helyénvaló az a kritika, amely a szöveg egyes hiányosságait kifogásolja — a politikai-gazdaságtani kifejezések nem mindig helyénvaló használatát, az elméleti fejtegetés és a gyakorlati példák nem minden esetben legszerencsésebb párosítását. Mindezt azonban bizonyos mértékben menti és feledteti a memorandum

szenvedélyes stílusa, és többször hangsúlyozott célja: lelkiismeret-ébresztőnek szánt művet vesz kezébe az olvasó, és nem tudományos értekezést, vagy teológiai fejtegetést.

Az 1972. november Caen-i francia protestáns nagygyűlés sokat elfogadott és megszívelt a különböző irányból, különböző hangnemben érkezett kritikákból, — a szövegben azonban csak néhány stiláris változtatást alkalmazott.<sup>12</sup> A nagygyűlés sajtóvisszhangja egyöntetűen megállapította: Caen megvédte az „Egyház és hatalom” dokumentumot.

A francia egyháztanács elnöke, *J. Maury* a tanulmányt értékelve feltette a kérdést: valóban szükség volt-e annak publikációjára? Felelete egyértelmű igen volt. — Úgy érezzük, ez az egyetlen helyes válasz, mert az irat elérte célját: hatására, a jelekből és a visszhangból ítélve, a francia protestantizmus, sőt a francia keres tyenség a hívő lelkiismeret fényében vizsgálja meg társadalmának önellentmondásait és az evangéliummal ellenkező vonásait. A memorandum megjelenése „társadalmi eseménnyé lett”.<sup>13</sup> Valóban, az irat jelentősége igen nagy a kapitalizmusban élő egyházak számára. Különösen figyelemre méltónak tartjuk azt az érzékenységet, amely az iratban a társadalmi kérdések iránt kifejezésre jut. Nem kevésbé újszerű és örömdetes a dokumentum hangvételének merészsége, ami eddig ismeretlen volt a hasonló nyugati egyházi tanulmányokban. A néhány következetlenség és hiányosság nem homályosítja el a mondanivalót: egy életforma megmértetett és híjával találtatott... A francia protestantizmus körében egyre jobban nő az a felismerés, hogy a társadalmi változásra mind égetőbb szükség van. Ezt summázza és erre hív fel a dokumentum. Érdeklődéssel várjuk: milyen választ ad az egyház és milyen választ adnak a gyülekezetek a gyakorlatban erre a felhívásra.

Hézszer Gábor

### JEGYZETEK:

1. Idézi: *J. Courvoisier* az „Egyház és Hatalom” tanulmányhoz frott nyílt levelében. A levelet és a tanulmányt közli egyebek között: *Christianisme Social*, 1971 N° 9—10. p547—572.
2. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy — tekintettel a tanulmány jellegére és szerkesztésmódjára — pusztán idézetek közlése az egész mondanivaló deformálásának veszélyével jár. — 3. *Paris-Match*, 1972. 1. 1. — *Robert Serrou*, — 4. *G. J. Ansons*, *LWB-Information*, 1972. 8. 23. p5. — 5. A számok a szerzők által alkalmazott rendszert követik. — 6. Az eredetiben a „désordre établi” kifejezés áll. — 7. Utalás *J. P. Sartre* és *Mounier* elméletére. — 8. A szerzők ebben a fejezetben különösen gyakran használják a marxista társadalomtudomány terminológiáját. — 9. A definíciók nem tudományos igényűek, hanem gyakorlati szempontokat követnek: az „egyház” fogalma a tanulmányban éppúgy jelenti az egyházi vezetőséget, mint a gyülekezetet. A „gazdasági és politikai hatalom” jelentése e helyen: „társadalmi rend és ideológia”. — 10. Két példa: „Tekintettel az emberi természetből eredő egoizmusra, a profitra való törekvés az egyéni és kollektív élet normális ösztönzője. Vagy: A szapadpiac a legjobb garancia arra, hogy azok akik önálló kezdeményező erővel bírnak, azt kamatoztathassák, ami egyben a társadalmat is előbbre viszi.” — 11. *Le Monde*, *L'Express*, *Paris-Match*. — 12. Az elfogadott határozatot ismerteti: *Service Protestant Français de Presse et d'Information*, 1972. 11. 15. — 13. u. o.

# Knox János ünneplése

Nem szokványos, több szempontból újszerű és sajátos ünneplést rendezett Skócia Egyháza Zsinata és az Edinburghi Egyetem a nagy reformátor *Knox János halála 400. évfordulója* alkalmából 1972. november 24–26. napjain St. Andrewsban és Edinburghban. Az évforduló alkalmából megjelent cikkek, az edinburghi Knox-szimpoziumon elhangzott előadások alaphangja kifejezetten ellentéte volt mindannak, amit nagy évfordulók alkalmával megszoktunk: hiányoztak a dicsőhimnuszok. A Knox ünnepségek résztvevői nemcsak a hosszú fekete palástos, méltóságteljes igehirdetőt ismerhették meg, hanem az egyszerű hétköznapiakban vívódó, harcoló, valóságos ember Knox Jánost is. Knox annyira jelentős egyénisége volt a skót reformáció és az angol nyelvű protestantizmus eseményeinek, hogy az évszázadok során igen sokan reá hivatkoztak, mint mindenki által tisztelettel övezett tekintélyre. Így azután a 20. században már egészen hamis Knox-kép alakult ki az emberek között. A reformátort manapság rosszindulatú tréfákkal illetik, és ha nevét valahol említik, a hallgatóságon kuncogás fut végig — írja G. Donaldson professzor a *Scotsman* ünnepi Knox-számában. Ennek az az oka, hogy négy évszázad alatt mindenki, aki valamilyen újat, mást akart a skót egyházban, reá hivatkozott. A 16. századi Knox-portrék vásznára minden nemzedék reá tette a maga elgondolásainak festék-rétegét.

Skócia neves történészei arra vállalkoztak, hogy a modern történelem-kutatás eszközeivel ezeket a lerakódott rétegeket lehámazzák és ismét megmutassák Knox arcát. Legyen ez az arc nekünk kedves, vagy számunkra túlságosan szigorú — hadd lássuk ismét a maga valóságában Knox Jánost úgy, ahogyan őt Isten kegyelme hatalmas szolgálat elvégzésére használta. Nem követünk el tiszteletlenséget, ha gyengéit és tévedéseit is megismerjük, hiszen nem az a célunk, hogy egy nagy embert dicsőítsünk, hanem az, hogy az emberi erőtlenségben hatalmasan munkálkodó kegyelmes Istent magasztaljuk — mondotta a Knox-szimpozium egyik szünetében A. Cheyne professzor.

Hálaadással emlékezve Knox János életére és munkájára röviden áttekintjük azokat a kérdéseket, amelyek Knox életművével kapcsolatban az elmúlt időszakban hangsúlyossá lettek.

## Knox és a presbiteriánus egyházkormányzás

Igen égető ez a kérdés a Skót Egyházban. Skócia történetében a püspöki egyházkormányzás egyenlő volt az anglikanizmussal. Számukra a presbiteriánizmus skóciai formája nemcsak egyházkormányzati ügy, hanem a nemzeti szuverenitás kérdése is.

Knox állásfoglalásait döntő módon saját kora határozta meg. A reformáció korában élt. Az európai reformáció egyik elve az volt, hogy az egyházi ügyek intézését a klérus kezéből ki kell venni és azok jórészt a laikusok kezébe kell adni. Így jöttek létre a presbiteriumok, egyháztanácsok a skót reformált gyülekezetekben, mielőtt még Knox hazatért volna száműzetéséből. A presbiterium tagjait egy-egy évre választották. Az egész egyház ügyeit pedig 1560-tól kezdve az Egyetemes Zsinat ülésein intézték. Knox javaslatára a gyülekezetek látogatására, felülvizsgálatára szuperintendenseket küldtek ki, nagyjából a régi püspökségek területére terjedt ki egy-egy szuperintendens hatásköre. A gyülekezetek ügyeiben széles körű felhatalmazásuk volt, de a lelkészszentelés jogával nem élhettek. A szu-

perintendensi intézmény Knox halála után megszűnt. Helyüket az egyházmegyei közgyűlések foglalták el. Knox idejében még néhány püspök is szolgálatban maradt. Akik nem ellenezték a reformációs törvényt, halálukig szolgálatban maradhattak és a parlament ülésein is részt vehettek. A reformációs törvény eltörölte a pápa fennhatóságát, megtiltotta a misézést. Aki ehhez alkalmazkodott, címeit, rangjait megtarthatta. Knox az egyház kormányzásának genfi módját tartotta helyesnek, s azt igyekezett a helyi viszonyokra alkalmazni. Az egyházat nem a korona, és nem is a püspökhercegek uralják. Az egyház kormányzásának terhéért két oszlopra helyezte: a presbiteriumokra és a zsinatra. De a presbiteriánizmus sajátos skót formája csak a 17. században alakult ki. Mit tenne Knox János a 20. században? Helyeselné-e a skóciai egyházkormányzati rendet, vagy szuperintendenseket küldene ki, vagy püspököket választatna? — Ezekre a kérdésekre nem tudunk megnyugtató választ adni. Azt azonban határozottan állíthatjuk, hogy Knox ma is az egyház szolgálatának legfontosabb, lényegi kérdései felé fordítaná figyelmét.

## A szélsőséges puritanizmus atyja?

Ma sokan úgy tekintenek Knox Jánosra, mint aki a legkeményebb törvényeskedést vezette be az egyházi életbe. Angliai tartózkodása alatt az angol egyháznak azzal a szárnyával értett egyet, amelyből később a puritán és independens mozgalmak keletkeztek. A VI. Edward király által számára felajánlott rochesteri püspöki széket nem fogadta el, de ennek ellenére jól megvolt a magas egyházi méltóságokkal is. A canterburyi és a yorki érseket Isten szolgáinak ismerte el. Amikor puritánus hajlandóságú angol barátai az anglikán egyház elhagyására akarták rábírní, így válaszolt nekik: „Isten megtiltotta nekünk, hogy mint hamis prófétákat és heretikusokat megátkozzuk azokat, akik nem egyeznek meg velünk ruházatukban és vélekedésükben, feltéve ha az Evangélium lényegét tanítják.”

Angliából Tudor Mária üldözése elől menekülve Frankfurtban talált otthonra. Az angol menekültek lelkipásztora lett. De nem sokáig maradhatott ott, mert a menekültek magukkal hozták az otthoni ellentéteket. Knox az anglikán és a puritán szárny közötti harcban öröklődött, majd jobbnak látta továbbmenni. Genfben talált megnyugvást és igazi lelki otthonot. Kálvint és a genfi egyházat minden tekintetben nagyra értékelt. Az egyéni és a gyülekezeti kegyesség dolgaiban Kálvin hű tanítványának mondhatjuk, csak a predestinációról szóló tanítás dolgában nem követte mesterét.

A Knox által Skóciában alapított és megszilárdított presbiteriumok, egyháztanácsok ellen az a vád hangzik mostanában, hogy igen szigorúak voltak a részesség, házasságtörés, s ehhez hasonló dolgában. Ez igaz. De azt már kevésbé szokták emlegetni, hogy milyen szigorúságot tanúsítottak ezek a presbiteriumok a hamis mérték használatára és a szegények elnyomására, megkárosítására esetében is. A 16. századi skót presbiteriumok előtt nem volt különbség nemes és jobbágy, gazdag és szegény között.

Különbön Knox idejében korántsem volt olyan szigorú az egyháztagok erkölcsi ellenőrzése, mint a későbbi századokban, Ő maga megengedhetőnek tartotta a szolid táncot, a vasárnapi golf-játékot, vagy a családi, baráti körben eltöltött ünnepeket. Igaz, hogy igehirdetéseiben keményen ostromozta a részességet, de az ő



lelkipásztorsága idején vasárnaponként is nyitva tartattak az edinburghi szórakozóhelyek.

E területen különösen érvényes az, hogy a későbbi századokban, amikor az angliai puritán mozgalmak hatása Skóciában is érvényesült, egy-egy egyházi, vagy társadalmi intézkedést Knox nevére való hivatkozással vezettek be és fogadtattak el. Ő maga a reformáció nagy kérdéseire fordította figyelmét és az evangélium lényegét tartotta elsőrendűen fontos kérdésnek. Egyéb ügyekben hamar készen volt a kompromisszumra. Jellemző erre, hogy Knox az úrvacsorázásnak a következő módját tartotta helyesnek és vezette be gyülekezetében: az egész gyülekezet fehér abrosszal terített asztalok körül ül és a szent jegyeket az egyháztagok sorban adják egymás kezébe. Angliai szolgálata alatt az oltár körül *térdeplő* gyülekezetnek osztotta az úrvacsorát. Mennyivel inkább kész volt kompromisszumra kevésbé jelentős kérdésekben.

### Megbékülés Rómával?

A középkori skót egyház minden elfogadható egyházi normától igen távol esett. Római katolikus szerzők is őszintén leírják ezt, míg a protestáns szerzők azokat emlegetik hálásan, akik e mélypontról is világítanak. „A papi tisztet képzetlenül ragadták magukhoz a bűnség jövedelem reményében. A cölíbatásban élők feslettek, a szerzetesek falánkok voltak. — Az éhező juhot a papok nem táplálták, csak lenyírták és kifosztották a nyáját...” Knox e római egyház ellen harcolt és minden erejével ellen állt a rekatolizációs törekvéseknek. A királynő megejtő ajánlatait ügyes diplomáciai érzékkel, de határozottan visszautasította. A képzett római teológusokat, mint Ninian Winzet és Quintin Kennedy, röpirataiban és igehirdetéseiben cáfolta meg.

Az edinburghi egyezmény után összeülő skót parlament, 1560. nyarán, az ország egész területén megtiltotta a misézést. Mikor a következő évben az özvegyen maradt Stuart Mária királynő hazatért, az első vasárnap misét mondatott kísérete számára az udvari kápolnában. Knox igehirdetésében tiltakozott: „egy mise sokkal félelmesebb, mint tízezer fegyveres ellenség partraszállása, akik az igazvallás elfojtására jönnek...” A királynő fejedelmi jogainak sérelmét látja Knox prédikálásában. Hol ijesztgetéssel, hol ígéretéssel próbálja elhallgattatni a St. Giles katedrális népszerű lelkipásztort. Knox kifejti a királynő előtt, hogy „az igazi vallás nem földi fejedelmektől veszi természetes erejét és tekintélyét, hanem egyedül az örökkévaló Istentől, azért az alattvalóknak nem kell vallásukat a fejedelmek kedvéhez igazítani, már megparancsoltatott nekik, hogy engedelmessé legyenek.” Majd azt mondja el Stuart Máriaéknak, hogy ő nem hagyhatja abba a prédikálást, mert azt „sem az én lelkiismeretem, sem az elhívás, amit Istentől kaptam, nem szenvedhetné el...”

Ma sokan úgy gondolnak Knoxra, mint aki egyoldalú, fanatikusan gyűlölködő volt Róma ellen. Különösen azokat zavarja ez, akik számára kedvelt téma a reformált skót egyház és a római egyház közötti baráti kapcsolat elmélyítése. Azzal érvelnek, hogy Knox az evangéliumért buzgólkodott és az általa ismert római egyházat ítélte el. G. Donaldson professzor pedig arról ír, hogy Knox a mai római egyházat már reformált egyháznak látta, mert: modern templomaik dísztelek; a nép nyelvén mondják a misét; oltár helyett asztalt használnak; az egyházi életben helyet kapott a Biblia tanulmányozása. Ezek ugyan tények a II. vatikáni zsinat utáni római egyházban, de Knox és a refor-

mátorok nem ilyen jellegű kérdések miatt hadakoztak Rómával. Számukra és számunkra a „sola scriptura”, a „sola gratia” a „sola fide”... az alapvető kérdések. A 20. században más a római egyház is, a reformált egyház is. De az alapvető és lényegi különbség sajnos még mindig változatlanul ugyanaz, mint volt a 16. században. Istentől kapott elhivatásunk és lelkiismereti ügyünk a reformáció alapigazságainak 20. századi hirdetése és az egész egyház reformációja munkájának folytatása, kiteljesítése. Az egyház történetében vagy a reformáció, vagy az ellenreformáció eseményei mennek végbe. Mi arra vagyunk elkötelezve, hogy az egész egyházban a reformáció folytatódjék. Így lehetünk reformátor atyáink hű követői és ezzel tiszteleghetünk emléküknél Istentől dicsőségére.

### Knox és a politika

E kérdésre feelve azt mondhatjuk, hogy Knox az egyház reformációjával foglalkozott, egy adott történelmi helyzetben. Ez a helyzet pedig politikai, nem egy esetben katonai akciókkal teljes politikai helyzet is volt. Ott kellett szolgálatát elvégeznie.

Gályarabságából szabadulva a skót—angol határ közelében levő Berwick lelkipásztora lett, ahol skót lakosság élt angol uralom alatt. A politikai helyzet a mai északi helyzethez volt hasonló. Napirenden voltak a merényletek, összetűzések. Knox igehirdetéseivel gyülekezetet formált és a városban békét teremtett. Már itt foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy van-e a keresztyén embernek joga a felsőbbiség elleni lázadásra. Mikor Angliából is menekülnie kell, a kérdés még égetőbb lesz számára. A keresztyén egyház tanítása századokon át a felsőbbiséget szentnek tartotta. A királyok „Isten kegyelméből” uralkodtak. Ezt a tanítást Luther elfogadta, Kálvin sem ellenezte. A reformátorok közül először Knox tette kérdéssé a hatalom szentségét. Hogy mire jutott el e témával kapcsolatban, azt Stuart Mária királynővel való beszélgetésének egy részletéből láthatjuk. A királynő ezt kérdezte tőle: „Gondolod, hogy az alattvalóknak hatalmuk van ellenállni fejedelmünknek?” — Knox válasza egészen rövid volt: „Ha a fejedelmek túllépik kötelezettségeiket...” Majd egy másik alkalommal ezt kérdezte Mária királynő: „Mit akarsz te az én házasságommal, és mi vagy te ebben az országban?” — Knox így válaszolt: „Egy ugyanebben az országban született állampolgár vagyok, Asszonyom. Bár sem herceg, sem gróf, sem báró nem vagyok, mégis Isten (bármily megvetett legyek is szemedben) hasznos tagjává tett e hazának...” Knox méltatói közül sokan úgy tekintenek erre a mondatra, hogy annak elhangzása a modern demokrácia születését jelentette. Bizonyára sok túlzás van ebben a méltatásban, de kétségtelen, hogy Knox volt az első jelentős teológus, aki megfogalmazta és megélte a lázadás szabadságát. A Skót Hitvallásban egy fejezet címe így hangzik: Az engedelmesség és engedetlenség, amellyel a polgárok a felsőbbiségnek tartoznak. — Maga a fejezet azután inkább az engedelmesség dolgaival foglalkozik, de a cím megfogalmazásából azt látjuk, hogy Knox tudott az engedetlenség kötelezettségéről is. Knoxnál találhatjuk meg a felsőbbiség elleni jogos lázadás, a forradalom szabadsága tanításának csiráit. Ezt az 1572-es Szent Bertalan éjszakája után Béza Tódor fogalmazta meg, ma is tanulságos formában.

Jelentős politikai és diplomáciai szolgálat várt Knoxra, amikor a skót nemesség kérésére 1559-ben visszatért Genfből hazájába. 1558-ban Erzsébet került Anglia trónjára. Helyette sokan a római egyházhoz hű

trónigénylőt, Stuart Máriát akarták hatalomra segíteni. Ez nemcsak Stuart Mária személyes vágya volt, hanem egy nagy ellenreformációs koncepció első lépése lett volna. Stuart Mária az akkor még életben levő ifjú francia király, II. Ferenc felesége volt. Így Nyugat-Európa három jelentős királysága — francia, angol és skót — egyesülése révén az ellenreformáció erős bástyáját kívánták megalapozni. A terv kritikus pontja Skócia volt. Itt Stuart Mária édesanyja, a királyi jogokat gyakorló anyakirálynő francia csapatok segítségét kérte a skót reformációs mozgalmak megállítására. Knox, hazatérve két területen látott munkához: városról-városra járva igehirdetéseivel erősítette és gyarapította a reformáció híveit, másrészt levelezése révén megnyerte Erzsébet angol királynő katonai támogatását. A partraszállt francia csapatokat az angol flotta felvonulása fenyegette Edinburgh térségében. Így született meg 1560 nyarán az edinburghi egyezmény, melynek eredményeként a francia csapatok elhagyták az országot és a skót parlament gyűléseinek határozatát törvényerejűnek ismerték el. Ezután határozhatta el a skót parlament az ország reformációját.

Knox valóban nagy jelentőségű politikai és diplomáciai szolgálatokat végzett. Isten kegyelméből elkészített, időszerű szolgálatokat végzett, így azok egyaránt szolgálták az egyház megerősödését és Skócia egyszerű népének felemelkedését.

### Társadalmi forradalmár?

Társadalmi kérdésekről vallott felfogását Knox hazájában nem tudta megvalósítani. A 16. század elején Skócia nemzeti javainak fele az egyház birtokában volt. Ha a tél sokáig tartott, egész falvak lettek az éhség áldozatai. A kolostorokban henyélő szerzetesek viszont dőzsöltek. Knox azt javasolta, hogy az egyház vagyonát az egész népközösség javára kell fordítani. Három célt jelölt meg az egyházi javak felhasználására: 1. Munkaalkalmat kell létesíteni minden munkaképes állampolgár számára. 2. A közoktatás költségeit fedezni kell. 3. Az egészségügyi ellátást meg kell szervezni. A Fegyelem Könyvében és a skót parlamenthez írt javaslataiban fejtette ki ezzel kapcsolatos elgondolásait. Nem alkalmi könyöradományokat kell adni a szűkölködőknek — írta — hanem azt kell biztosítani számukra, hogy munkájukkal megkereshessék kenyerüket. A közoktatás területén egyrészt azt javasol-

ta, hogy minden templom mellé egy iskolát is kell építeni, másrészt azt, hogy ösztöndíjak adományozásával minden gyermek számára biztosítani kell a tanulást a 8 éves általános iskolában, majd kinek-kinek képességei szerint a különböző mesterségek tanulmányában, vagy a középiskolában, illetve egyetemeken. Kötelező, egyetemes és segélyezett oktatást kívánt bevezettetni hazájában, hogy egyetlen Is'en adta talentum se vesszen el az országban. A szülőknek joguk van gyermekeik taníttatására — mondta —, a gyermeknek joga van a tanulásra, a társadalomnak joga van, hogy a tanulási gyümölcseivel gazdagodjon. — Az öregek és betegek számára ingyenes egészségügyi ellátás és gondozás szervezését látta szükségesnek.

Knox e messzire mutató javaslatai nem valósulhattak meg életében, mert a nemeseknek, akik nagy erővel támogatták az egyház hitvallását és istentiszteletét reformáló intézkedéseit és javaslatait, a társadalmi reformokat sürgető javaslatait „kegyes ábrándozásnak” titulálták. A skót nemesurak az egyházi javakat maguknak akarták megszerezni. Azzal érveltek, hogy a középkori egyház a földbirtokokkal cselrel és erőszakkal ragadta el őseiktől. A saját zsebük gazdagításával törődő bárókban csalódva írta meg Knox a keserűség tintájába mártott tollal a Skót Reformáció Története című könyvét. Szíve fájalmát öntötte ki e könyvben. Sírkövére ezt írták: „Itt nyugszik egy ember, aki sohasem félt embernek orcáját.” Legendás bátorsága kevés volt, hogy társadalmi reformjai valóra váljanak.

Tisztelettel állunk meg Knox János emléke előtt. Áldjuk Istent mindazért, amit tett és azért is, amit tervezett. Isten Igéjét tanítja számunkra négy évszázad távolából is erőteljesen zengő hangja: a társadalmi igazságosság munkálása éppen úgy része Isten Országának szolgálatának, mint az egyéni és gyülekezeti kegyesség erősítése.

(Veszprém)

Nagy Tibor

#### FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Prof. James S. McEwen igehirdetése 1972. május 28-án Edinburgh-ban.  
 Prof. G. D. Henderson: The Kirk . . . Edinburgh, 1940.  
 Prof. W. D. Niven: John Knox . . . Edinburgh, 1938.  
 T. M. Parker: The English Reformation, London, 1952.  
 Prof. H. Watt: John Knox in Controversy, Edinburgh, 1950.  
 Life+Work, 1972, Sept., Oct., Nov. számai.  
 The Scotsman, 1972. november 25-i száma.  
 Az 1972. november 24—25-i Knox-szimpózium előadásain készített feljegyzések.

## A szószéktől a hallgatóig

### Wuppertali beszámoló

A wuppertal-elberfeldi prédikátorszeminárium régóta Alma Mater a külföldre kíváncsi, tudásszomjas magyar református peregrinus diákoknak. A két világháború között olyan magyar református diák is tanult itt, mint a néhai sárospataki professzor, D. Dr. Nagy Barna. E sorok írójának Isten kétszer adta meg azt az ajándékot, hogy előbb őt, azután közel három hónapig élvezhette a *gyakorlati teológia* édes ízeit a közel százesztendőss elberfeldi szeminárium jelenlegi modern falai között. Az alábbiakban az utóbbi két és fél hónap (1972. szeptember 10—december 1.) tanulásairól szeretnék röviden beszámolni; pontosabban: e beszámoló ürügyén képet felvázolni napjaink német protestáns *homiletikai* eszmélődéséről. Bár e két és fél hónap alatt intenzíven foglalkoztunk az ún. *gyüle-*

*kezeti kiscsoport-munka*, továbbá a *konfirmáció* kérdéseivel is, megítélésem szerint jelen beszámolómban mégis hasznosabb lesz csak a homiletika területén maradni.

A felvázolandó problémák megértéséhez röviden még a következőket szeretném előrebocsátani: 1972. szeptember 11-én érkeztem meg a szemináriumba. Másnap már munkába is kellett állnom. Homiletikai anyagot kellett gyűjtenem a Ján 15:26—16,1—4 perikópához. E munkálatot az tette szükségessé, hogy a szeminárium a *Rössler—Lange* szerkesztette „Predigtstudien” c. sorozathoz a fenti textussal foglalkozó *meditáció* elkészítésére kapott felkérést. E meditációnak tartalmaznia kellett: 1. a textust saját fordításban, 2. példákat a textussal kapcsolatos prédikációirodalomból, 3. a tex-

tus exegetikai sajátosságainak bemutatását, 4. ötleteket a prédikációhoz, 5. szisztematikai-teológiai szempontokat, 6. a textus szavai hétköznapi használatára vonatkozó észrevételeket, 7. szempontokat a homiletikai szituációhoz, 8. vázlatot a prédikációhoz.

### Homiletikai eszmélődés

Ez a diszpozíció maga is mutatja, de a közös munka folyamán egészen nyilvánvalóvá is lett, hogy a legfrie-  
sebb német protestáns homiletikai eszmélődésben a *prédikáció dativusa*, a kinek prédikálunk problémája<sup>1</sup> és ezzel kapcsolatosan a *közlés*, a *kommunikáció problémája* került előtérbe.

A legújabb felismerések szerint Isten ígéje nem hat „ex opere operato”! A homiletikák egyik legnagyobb tévedése a *homiletikai transzszubsztanciációba* vetett hiedelem. Ez a hiedelmet az *empirikus homiletika* megcáfolja. Ez az irányzat úgy találja, hogy az emberi szó emberi szó marad, s ha nem vagyunk tisztában azzal az úttal, annak lehetőségeivel és akadályaival, amit a prédikáció a *szószéktől a hallgatókig* tesz meg, akkor hiába tisztázzuk lépten-nyomon azt az utat, amit a görög, ill. héber bibliától a szószékig, az exegezistól az igehirdetésig kell megtennünk.<sup>2</sup>

Az új homiletika érdeklődése tehát a prédikáció *további* útja felé fordul. Azt vizsgálja, miért kíséri olyan fájdalmas érdektelenség a prédikációt? Miért nincs visszhang? Miért érzi sok kortársunk a prédikációt ért-  
hetetlennek, patetikusként, unalmasnak? Miért van az, hogy sokszor a leghűségesebb templomlátogatók sem értik, miről is van szó tulajdonképpen?

Miendez azért van — feleli az új homiletikai irányzat —, mert a prédikáció nemcsak sui generis teológiai, ún. üdvesemény, hanem *tömegkommunikációs esemény* is! Hatása, ill. hatástalansága a következő három tényező mibenlététől függ: 1. a kommunikátortól (prédikátor), 2. a közléstől (a prédikációtól) és 3. a prédikációhallgatók felfogó, ill. befogadóképességétől.

Nézzük kissé közelebbről ezeket a tényezőket. Vezér-fonalunk Karl Wilhelm Dahm herborni szemináriumi igazgató gondolatmenete legyen, mivel Wuppertálban is az ő könyve volt egyik útmutatónk.<sup>3</sup>

### Prédikáció és kommunikáció-elmélet

Dahm *elsőnek* azokat a tényezőket mutatja be, amelyek a prédikáció hatékonyságát a *prédikátor részéről* befolyásolják. Az idevágó tényezők első csoportját *háttérváriánsoknak* nevezi. Idetartoznak a prédikátor *pszichikus-emócionális tulajdonságai* (milyen a temperamentuma, ompitimista-e, pesszimista-e, kontaktustestremtő-e, tartozkodó-e, érzelmi vagy józan típus?). Ezek a vonások összefüggenek az ún. *szociális biográfiával* (szülői ház, mentalitás, iskola, diákévek, házasság, rokonság, szomszédság). De kapcsolatban vannak a *vallásos biográfiával* (kegyességi formák gyermekkorban, ifjúsági körök, vallásoktatás, diákbarátok, teológiai tanárok) is. További jelentős tényező ezen a területen a *teológiai alapállás* is (fundamentalizmus, egzisztencialista teológia, bal- vagy jobb-barthianus). Végül ugyancsak figyelembe veendő a politikai és társadalmi alapbeállítódások.

A *második* csoportot Dahm így nevezi: *specifikus hivatalértelmezés*: hogyan vélekedik a lelkész a temetésről, vallásoktatásról, magáról a prédikációról? A *harmadik* tényezőcsoportot az *időszerű napi események* adják: mi történik a politikában, a városban, a gyülekezetben, a családban? *Negyedik* háttér-tényező

maga a *prédikáció textusa*. A textus mindig előhív bizonyos asszociációkat. S végül: *a gyülekezet elvárásai és reagálási módja a prédikációra*. A kutatók szerint ez az utóbbi azért is fontos, mert *kölcsönös!* A prédikáció folyamán nemcsak a gyülekezet reagál a prédikációra valamilyen ösztönös módon, hanem a *prédikátor is reagál a gyülekezet reagálására*.

A prédikációval kapcsolatos kommunikáció-kutatás másik problémája — maga a prédikáció! Dahm szerint itt is *három tényező* minősége játszik döntő szerepet: a prédikáció tárgyi tartalma, a prédikáció retorikai formája és az istentisztelet atmoszférája. Bár ezek is nagyon fontos tényezők, de talán még ezeknél is több problémát jelent a *hallgatóság*. Miként a prédikátorra, ugyanúgy a hallgatóságra is mindenekelőtt a *háttérváriánsok* (pszichikus-emócionális temperamentum, szociális biográfia, vallásos életrajz, az egyházi, társadalmi és politikai adottságok értelmezése és értékelése) vannak hatással. De ugyanilyen hatással vannak az *istentiszteletre*, a *prédikációra*, a *lelkésztől* alkotott vélemények, szemléletek is. Ugyancsak jelentősen befolyásoló tényezők az *aktuális napi események*, a prédikáció *textusa* (amit a hallgatók többsége el-  
felejt!) és a prédikáció „*csomagolása*”. A vizsgálatok szerint megállapítható, hogy még azoknál a hallgatóknál is hatnak ezek a tényezők, akik a prédikáció kedvéért látogatják az istentiszteletet, tehát konkurrenciát jelentenek a lelkésznek a maga célkitűzései szempontjából. A probléma éppen az, hogyan lehet ellensúlyozni ezeket az erőket? Dahm felelete: az ellensúlyozás érdekében még pontosabban kell felderíteni, mi történik a prédikációval, amíg eléri a hallgatókat?

Kibernetikusan nézve: a prédikáció akusztikus jelek vagy jel-elemek áradata. Ezeknek a jeleknek a prédikátortól a hallgatókig bizonyos nézeteket, ismereteket, követelményeket és érzéseket kell elszállítaniuk. A prédikátor azt reméli, hogy a jelben, amivel ő kifejezi magát, abban a hallgatók is ugyanazt a jelentést fogják értelmezni. A hallgató a maga részéről azt várja, hogy azok az akusztikus jelek, amelyek őt a szószék felől érik, olyan képzeteket transzportáljanak, amelyeknek számára jelentése és jelentősége van. A kérdés ezek szerint így módosul, mik a jelentőség kritériumai? Ámde ezt a kérdést is megelőzi a másik, mi történik *technikailag* akkor amikor a jelek elhagyják a prédikátor száját?

### Beérkezés, kiválasztás, feldolgozás

Az első stáció a *beérkezés vagy fogadás állomása*. A hallgatókra záporozó jelek egyszerre találkoznak össze egy bekapcsolt és egy kikapcsolt fogadó-apparátussal. Hogy melyik van működésben, az nem feltétlenül a hallgatók jóakarától függ, de nem is mindig a szónok motiválóképességétől. Sokkal inkább függ exogén, tehát a prédikáció rendszerén kívül eső tényezőktől, mindenekelőtt fiziológiai és lélektani tényezőktől. Egy földműves embert, aki hozzászokott az állandó szabad levegőhöz és mozgáshoz, a zárt levegőjű templomban, a szokatlan, mozdulatlan testhelyzetben gyorsabban elnyom az álom, mint egy diákot, aki hozzá van szokva a hétköznapi életben is a hosszabb, koncentrált figyeléshez. Ilyen és hasonló esetekben a fogadó-apparátus kapuja zárva marad, s egy sereg jel egyszerűen elvész a hallgatók számára. A „kikapcsolást” tehát, ami fontos szerepet játszik a prédikációban, fiziológiailag meg lehet magyarázni. Mégsem ez a tényező a legerősebb a beérkezési stáció területén. Eppilyen erős a prédikátor *beszédmódja* is (hangos, szelíd, monoton, dinamikus, erőszakos, tartózkodó stb.), de ugyanilyen a

nyelvezete is (példák, képek, szókinccs) és ugyanilyen a *mondatszerkezetei* is (rövid, hosszú).

Ebben az összefüggésben azután igen jelentős szerepe van a kutatók által „redundáciának” nevezett jelenségnek is. A hétköznapi beszédstílust az éppen vitatott gondolat variálása és modifikálása jellemzi. Egy-egy hírnek a magvát rendszerint „felöltöztetve” adjuk tovább. Ez a „kidíszítés” szükséges a megértéshez. A kutatók úgy találják, hogy kortársaink nagy részének a befogadó apparátusa a redundanciára, tehát egyfajta szélesebb, variációkkal és ismétlésekkel teletűzdelt fejtegetésre (*redundare*: kiáradni, kiönteni, bővelkedni) van beállítva.

A homiletika számára a prédikáció sikeres célbatalálása szempontjából két okból is igen jelentős ez a megfigyelés. *Először* azért, mert a prédikáció olyan híreket ad tovább, amelyek nem a hétköznapi élet problémáinak legyőzésére vonatkozó technikai tudnivalókra, hanem érzelmileg megszilárdult alapbeállításokra vonatkoznak. Ezeket az ún. „vallásos híreket” sokkal nehezebb feldolgozni, sokkal több redundanciára van szükségük, mint a köznyelv, technikai közléseinek. *Másodszor*: mivel a prédikáció a hallgatóknak nem teszi lehetővé az aktív részvételt, ezért a prédikátornak a redundancia megkettőzése módján a potenciális visszakerdezést is messzemenően be kell számítani ahhoz, hogy a hallgató a hírt egyáltalán fel tudja dolgozni. A megfigyelések azt mutatják, hogy a jelenlegi prédikációpraxisra nem a „túlsok körülírás”, hanem inkább a „túlkeves körülírás” a jellemző. A mai prédikátor hajlamos arra, hogy sok „hírmagvat”, azaz túlsok gondolatot és információt közöljön és ugyanakkor az explikáció feladatát, a variációk és szemléltetés általi kifejtést hanyagolja. Megállapítható tehát, hogy a beérkezési stációban a befogadóapparátus azért zárt vagy sokáig kikapcsolt, mert a prédikáció túl elvont, s ezért szokatlan és terhes.

Azok a jelek azonban, amelyeket a lélek nem utasított vissza a beérkezési stációban, eléri a második állomást, amit a szakemberek röviden „*szelektív stációnak*”, kiválasztó állomásnak neveznek. A között anyagból bizonyos jelek figyelembe részesülnek, a többiek ugyanakkor figyelmen kívül maradnak. A hatóerők itt is bizonyos szabályok és törvényszerűségek szerint működnek. A szelekció mechanizmusáról van szó. E mechanizmus működését le lehet írni a „hogyan működik” szempontból. De le lehet írni a „mit választ ki” szempontból is. Ez utóbbi a fontosabb. A hallgató a neki kínált anyagból azt választja ki, ami számára érdekes, amivel ő kezdeni tud valamit, ami segít neki egy-egy problémáját megoldani.

Az utolsó évtized kommunikáció-kutatása különösen sokat foglalkozott azoknak az erőknek vizsgálatával, amelyek a hallgatók szelekcióját irányítják. Dahm ezeket a faktorokat nevezi meg: 1. az individuális vonatkozás-rendszer, 2. az alapmeggyőződés megerősítésének a vágya, 3. a csoport mentalitása, 4. az elviselhetetlen feszültségi állapot csökkentése, 5. a prédikátorról alkotott kép.

Annak az útnak, amelyet a prédikáció a szószéktől a hallgatókig tesz meg, harmadik állomása is van: a *feldolgozás stációja*. Itt először is az *érzelmi egyensúly* lép működésbe. A hallgatók érdeklődése a maguk alapvető hitképzeteinek megerősítésére irányul. A legtöbb prédikációból ezeket az elemeket emelik ki, illetve vetítik bele a prédikációba. Ebben az esetben a feldolgozás nem azt jelenti, hogy a hallgató a hallottak hatása alatt megváltoztatja a maga hitbeli felfogását, hanem azt, hogy megkeresi az érzelmi kiegyensúlyozását mindannak a bizonytalanságnak, amit a maga hétköznapi életében tapasztal. Ha ez sikerül, akkor

nyilatkoznak a hallgatók így: „Ma egészen jól beszélt!” A prédikátornak tehát le kell számolnia azzal a felfogással, hogy a *prédikáció legerősebb határfoka az existenciális-, érzelmi egyensúly területén van.*

## Értelmi tényezők

Ha második helyen is, de itt ugyancsak fontos szerephez jutnak a *kognitív (értelmi) tényezők* is. Amit a prédikátor is, olykor a hallgatók is, értelmi vonatkozásban el szeretnének érni, az nem más, mint egy álláspont megváltoztatása, kiegészítése, vagy korrekciója. Ez azonban csak az illető „alrendszer” (Subsystem) átrendezésével lehetséges. A rendszer egyes részeinek egyformán kell ide-oda mozogni, s új kapcsolódások által más összefüggésbe állni össze, mint előzőleg. Ha pl. egy mai prédikáció a szeretettörvénynek és a forradalomnak a viszonyát úgy próbálja bemutatni, hogy kilép a régi sémából („A forradalom Isten rendje ellen való öslázadás”) éppen a szeretet törvényéből következően, igent mond a forradalomra, egy konzervatív igehallgatónak időre van szüksége ahhoz, hogy a maga beállítottági rendszere átrendeződjék. Erre azonban nincs ideje a prédikáció alatt. Ez az átrendezés hetekig is eltarthat. Gyorsabban történhet akkor, ha a hallgatók *leírják*, amit hallottak, vagy ha *megbeszélnek* a prédikációt. Ilyenkor az „alrendszer” *szocializálódik*.

## „Áthidalhatatlan szakadék”

Talán felesleges is mondanom, mennyire nem volt haszontalan számomra sem, de fiatal diáktársaim számára sem ezeknek a szempontoknak heteken át tartó rendkívül intenzív megbeszélése. Hogy Dahmnak és a kommunikációkutatásnak milyen *sok igazsága* van, azt a magam negyedszázados igehirdetői tapasztalataival tudom igazolni és tudják igazolni a maguk tapasztalataival igehirdető testvéreim is. Ugyanakkor mégis *Bohrennek kell igazat adnunk*, aki homiletikájában ezt írja: „A prédikációt sohasem szabad olyan közlési folyamattal (kommunikációval) tekinteni, amelyen mi uralkodunk.<sup>4</sup> Ahogyan a filológia nem képes a Názáreti Jézust láthatóvá és élővé tenni — írja tovább Bohren — ugyanúgy semmiféle kommunikációmodell nem tudja az Ő jelenlétét előidézni. Különbben is, na a prédikáció olyan kommunikációfolyamat volna, amelyen mi uralkodunk, akkor Isten is rendelkezésünkre állana és akkor a hitet is lehetne »csinálni«. Az új »tudományos retorika« és a prédikáció között *áthidalhatatlan szakadék van a Szentlélek hatalma miatt*. Ezért a kommunikációkutatáshoz való viszonyunk dialektikus. A prédikáció krízisét a kommunikációkutatás által legyőzni nem lehet, de a legyőzésre irányuló fáradozásokban hasznát vehetjük” — írja Bohren.

A magunk részéről azért fogadtuk el ezt a bohreni álláspontot, mert ahogyan azt doktori értekezésünkben még Bohren könyvének megjelenése előtt kifejtteni igyekeztünk: a prédikáció krízisének, ill. dinamikájának alapvető kérdése par excellence *pneumatológiai—homiletikai*, és nem egyszerűen kommunikációelméleti, retorikai probléma.

Dr. Boross Géza

### JEGYZETEK:

1. A kérdésre először Niebergall Frigyes irányította a figyelmet „Wie predigen wir dem modernen Menschen” Tübingen 1902 c. könyvében. — 2. vö: Hans E. Bahr, Verkündigung als Information c. művével. Recenzióját lásd: ThSz. 1971: 383. — Továbbá: Karl W. Dahm, Hören und Verstehen, Predigtstudien. Stuttgart 1970. Bd IV: 2. — 3. uő. Beruf: Pfarrer, Claudius. München 1972. 4. Predigtlehre 1971, München. Kaiser: 154. lapon. —

## Önismeret — felelősség — küldetés

### Fotográfia

Milyenek vagyunk? S milyenek mutatkozunk? Hihetnők, ez két arcunk — valójában azonban több is, egy is. Egy azért, mert ha másnak akarunk mutatkozni, mint amilyenek valójában vagyunk, csak úgy tehetjük ezt meg, ha ilyenek vagyunk: kétarcúak. Több is ez mégis egynél, kettőnél, mert valónk és látszatunk együtt jellemünk rejtekeit is megmutatja, s végül így arcunkra vetődik az a kép is, amilyenek mások látnak bennünket.

Zolnay Pál — nyilatkozatai szerint — előbb csak arra gondolt, hogy képünknek és önismeretünknek ezt a visszás voltát mutatja föl egy filmen, amely már így is többet mond majd, mint amennyit egy fotográfikus görbetükör mutathat rólunk. Néhány évvel korábban készült már egy rövidfilm Magyarországon, amely a fényképezkedő ember furcsa magatartását és kettős arcát mutatta meg: *Kárpáthy György* mulatságos rövidfilmje érdekesen és tanulságosan ábrázolta az ember viselkedését, magatartását a fényképezőgép előtt. Az a film úgynevezett rejtett kamerával készült, ellesvén, hogyan veszik föl az emberek „fotó-arcukat” a fényképész előtt. Zolnay szándéka más volt már az első tervek készítésekor is. Szándékát tükrözte az a cím, amelyet film-tervének adott: *A retusőr* — ez lett volna a film címe. Az elképzelt film benne van az elkészült filmben is — de munka közben még valami járult ahhoz, amit elképzelték.

A terv szerint a film felhangokban gazdagon arról szólt volna, azt vizsgálta volna, hogyan s mennyiben vagyunk önismeretünkben, önismerkedésünkben, magunkmutogatásában valamennyien retusőrök.

Hárman járják a vidéket (a film elkészült változata szerint szilveszter éjszakáján jut eszükbe az ötlet, a szórakozó embereket fényképező fotós-vigéc láttán). Egyikük fotós, aki a fényképezőgépet kezeli: ő az az ember, aki a valóságot ábrázolja, jelképesen tehát: *a művész*. Másikuk kettős szerepet tölt be, de a kettős összefügg. Ő az ügynök, a felhajtó, ő „vezeti az üzletet”, övé a „tőke”, tehát a gép, a kockázat, az ő dolga, hogy legyenek kuncsaftok, hogy kelendő legyen az árú. Epp ezért ő a *retusőr* is, aki — a szó szoros értelmében, vagy jelképesen — a vevő kívánságára igazítja a fölkinált árut, vagyis a képet, a fotót, az ábrázolást. A tervezett és elkészült film gondolati értelmezésekor ő a művészet közvetítője, ő a „forgalmazó”. A kis társaság harmadik tagja ugyancsak kettős szerepet kapott. Ő, a gitáros, dalaival részben az „üzlet” reklámozója és propagandistája, a kikiáltó, a cégér, részben azonban — s ez megintcsak összefügg előző szerepkörével — ő az, aki értelmezi, magyarázza, kommentálja (bizonyos értelemben „leleplezi”) az ábrázoló tevékenységet, a művészetet. Ő az *ars poetica* közzétevője. Mintha második tükrör volna: benne tükröződve látjuk a tükrözést.

Ez a három ember járja a vidéket. Bekopogtat, fölkinálja a fényképezést. Zolnay megörökítette a válaszokat: azoké is, akiknek nem kell a fénykép, azoké is, akik rendelnek tőlük. Látjuk és halljuk ezt a rendelést, a kívánságokat. Olykor csak a vágyat, hogy milyenek kellene lennie a képnek — de mert a „vevő”

tudja, hogy kedve szerinti „árut” úgy sem kap, elutasítja a boltot. Máskor elfogadják a fölkinált lehetőséget: a retusálandó képet rendelik meg, esetleg ezüstkakodalmokkor az esküvői képet, csak az arcot „retusálják” rá a jelmezre. Vagy talán az évekkel ezelőtt elvesztett kedvesről készüljön kép visszamenőleg, egy későbbi arckép megfiatalításával és más ruhába öltöztetésével. Az emlék inkarnálódik így, az emlékkép, ahogyan az emlékezetben él. Mások saját magukról kérnek ilyen, vagy olyan képet, s meglehet, elégedetlenek, amikor megkapják: a film lehetővé teszi, hogy lássuk képüket, s ömagukat, amikor nézik, bírálják, visszautasítják a róluk készült, hiteles, vagy kívánságukhoz híven módosított képet.

Ez bizony magában véve is érdekes, egy kicsit mulatságos, egy kicsit keserű, s nagyon is meggondolkoztató ábrázolás. Ilyenek vagyunk? Milyenek vagyunk?

Tegyük mindjárt hozzá, hogy Zolnay már ezzel a képpel sem csupán egyéni jellegzetességek tükrözésére vállalkozott. Az *ábrázolás iránti igény* vizsgálatában a művészet iránti társadalmi igény képe is tükröződik. Ennek is van egyébként előzménye, *Antonioni* filmje, a *Nagyítás*, amelyről annak idején a *Kulturális krónika* is említést tett. Antonioni filmjében egy fotós véletlenül fontos dokumentumképet készít: ő csupán egy parkrészletet fényképezne, de otthon észreveszi, hogy valójában egy büntettet örökített meg. Elmosódott a kép, az erős nagyításban is inkább csak sejthető, semmint jól látható, hogy mi történt, mi történhetett. Antonioni filmjének láttán akkor a Kennedy-gyilkosságról készült amatőrfilm, a Zapruder-féle film juthatott a néző eszébe, s mindaz, ami ennek kapcsán föltételezésben napvilágot látott. S az is, persze, hogy a világ ezzel szemben egy más „valóságot” ismert meg, a *Warren*-jelentést, a hivatalos közleményt. A gyanú-keltő kép Antonioni filmjében sem kell senkinek, a vélt vagy valóságos büntény mellett közönyösek maradnak az emberek. Különben az is rendkívül érdekes, hogy jókora vita van arról, mit jelent Antonioni filmjének zárójelenete, hogy „labda nélkül teniszező társaság követelő tekintetere a fotós visszadobja a pályára a nemlétező labdát — azt-e, hogy a művészet örömmel vállalja az illuzionizmust, vagy azt, hogy rákényszerül.

Zolnay nem erről a problémáról akart filmet készíteni, s nem is erről szól kész filmje, a *Fotográfia*. Zolnay gondolatai ugyancsak arrafelé kalandoznak, hogy *mi is valójában a művészet társadalmi feladata, s mit vár a társadalom, mit várnak az emberek a művészettől*. Őt az izgatja, hogy a nyers valót kell-e mutatni, vagy valamiféle „égi más”; egy retusált valóságot, s hogy ez a művészet-retusálás használ-e, *célravezető-e*. Eredeti elképzelése szerint ezért volt a film kulcsfigurája a retusőr: ha ő nem elégíti ki a „vevő” igényeit, az „árut” nem kell a „vevőnek”. Hiába a „fotós” lörekvése, ha nincs eredménye, ha nincs „vevője”. Ez a szocialista művészet szempontjából is fontos kérdés: ha a művészet nem alkalmazkodik a közönséghez, azt kockáztatja, hogy elutasítják és hatástalan marad — akkor meg mi végre a művészet? S ha meg alkalmazkodik, hogyan tegye, meddig tegye, nehogy megint csak azt kockáztassa, hogy most már ez se kell.

S miért nem, azért-e, mert igazabb a kép, vagy mert túlságosan is olyan, amilyennek a „vevő” kérte? Zolnay a vizsgálódásból azt a következtetést vonta le, hogy mekkora a művész, s a művészet felelőssége, mert az a dolga, hogy *hatékony művészet jusson el a közönséghez*. S Zolnay azt is hozzátette, azt is érzékeltette, miért: mert oka van annak, hogy a közönség ezt, vagy azt vár a művésztől, a művészettől. Ezeket az okokat *ismerni, tudni kell*, és számításba venni a „retusálásakor”. Mert talán szép vagy szomorú emlék, talán fájdalom, talán igaz vágyódás teszi, hogy a valódit képzelt képpel akarják fölváltani, s az igazi talán sem egyik, sem a másik, hanem — a valóban művészet.

Ráadásul a véletlen úgy kezére játszott Zolnaynak, hogy mondanivalóját még hangsúlyosabbá, tragikusan nehezzé tette. Felvételek közben egy hallgatag emberre s beszédes asszonyra akadtak. Meg is tudták, melyikük miért olyan, amilyen. A második asszony elmondta, hogy az első asszony mit tett a férfival, pontosabban az első házasságban született két gyermekkel. Megölte őket. Magát is meg akarta ölni, de ez nem sikerült. Börtönnel bűnhődött, ő meg hozzáment a férfihoz. Az nem beszél a történekről. (Meg kell említeni, hogy a színészek milyen kitűnően játszanak — nem is játszanak, közreműködnek, társalkotóként segítik Zolnayt. A „kikiáltó” Sebő Ferenc, a dallamok is az övéi, a verseket Nagy László, Weöres Sándor, Szécsi Margit írta. A „retusőr” Iglódi István: kitűnő. A legjobb azonban Zala Márk munkája. Ő a „fotós”, és ő az, aki a művészi ábrázolás, a jó kép, a valóság művészi tükrözése érdekében beszél, beszélget, kérdez, faggat, vigasztal, magyaráz. Mindent megtesz, amit a művész, amit minden igazi művész: először is ő maga akar a valóság mélyére hatolni. S Zala Márk érde-me is, hogy az embereket szóra bírta.)

Aztán a filmesek, a fotósok fölkeresik az első asszonyt is, a gyilkost. Tőle ugyanazt a történetet nem egészen ugyanúgy hallják. Ő úgy mondja el a szörnyű esetet, hogy ő elsősorban önmagát akarta elemészteni, s magával együtt a gyermekeit, mert zsu-gori, nagyralátó, gőgös, diktátor férje pokollá tette az életét, az életüket. Lehet valami igazza, mert — emlékezetünkbe ötlük — a második asszony is regélt valami homályos vagyoni vetélkedésről, házassági szándékról, s ennek időleges meghiusultáról.

Mi itt az igazság, nehéz eldönteni, de nem is a mi dolgunk. Föl lehet hánytorgatni, persze, hogy az asszony így is, úgy is gyilkos, s hogy nem lehet olyan ok, amelyik az efféle emberölést menthetné. Tegyük azonban hozzá tüstént, hogy a bűn elbírálása és megbüntetése nem a művész dolga, nem is a műalkotásé, és a nézőé sem: ez a bíróság dolga, amely el is végezte a kötelességét, az asszony meg leülte a büntetését. A művészet *másfajta ítéletet* keres: nem felmentést, hanem az okot, okokat kutatja, meg azt a szándékot, amely eltussolná, retusálná a valót, talán önvédelemből is, mert a tragédia terhe különben elviselhetetlen lenne. A művészet dolga nem azt vizsgálni, hogy bűnös-e, s mennyire a gyilkos, ezzel már az esetet úgysem tehetné meg nem történtté; *a művészet dolga az okok vizsgálata annak érdekében, hogy lehetőleg ne történjék többé hasonló*. Ha Zolnay a *Fotográfiában* nem ad világos és egyértelmű eligazítást, hogyan és miért történt a gyilkosság, nem azért teszi, mert ő maga könnyelműen ítélkezne, mert egyik vagy másik valomásnak „bedölné”, vagy mert éppenséggel azt tartaná, hogy nincs is igazán igazság, csak relatív igazságok. Ellenkezőleg, Zolnay a *Fotográfiában* arra buzdít, hogy *a valóság igaz képét kell látnunk és megfigyelnünk*, még a retusálásban is az igazat kell keresnünk, mert

talán éppen a retusálás vezet el bennünket a képnek valamilyen rejtettebb valóságához, igazságához, hiszen azt, hogy igazán kik, s milyenek vagyunk, nem csak az mutatja meg, amilyenek első látásra vagyunk, vagy az, amilyenek mutatkozni akarunk, hanem mindaz, ami ezt a kettőt egybekapcsolja, az akaratumk, a szándékunk, esetleg önkéntelen, sőt tudatlan „retusáló” igényünk. Mi a *Fotográfia*? Mi a művészet? Nem csupán a való képe, nem csupán ábrázolás, hanem ennél sokkal több: gondolkodásra és cselekvésre készítő erő. Ahhoz, persze, hogy gondolkozhassunk és cselekedhesünk, meg kell ismerni a valóságot is. A világot, az embereket, önmagunkat. Ez a művészet dolga. És mindnyájunké: „Ez a mi dolgunk, nem is kevés”.

## A magyar Ugaron

Kovács András olyan filmeket készít, amelyek megfogadják a *Fotográfia* tanulságát, amelyek a *Fotográfia* mérlegén megállnak. Új filmje, *A magyar ugaron*, a Tanácsköztársaság leverését követő napokban, hetekben játszódik, s annak vizsgálata, hogyan viselkedtek akkoriban különféle emberek, és miért viselkedtek úgy. Pontosabban: a felelősség kérdéseit vizsgálja, azt firtatja, mennyire kell beavatni másokat a közös feladatokba és a közös felelősségbe, s mennyire kell bátornak, nyitlnak, vagy éppen „megalkuvónak” lenni.

A film főszereplője egy tanárember (kedves jelkép-területe Kovácsnak a pedagógia, az iskola, érthetően: az élet iskoláját járjuk), aki *Adyval* nevelte tanítványait, haladó polgárként állt a forradalom oldalára, haladó polgáremberként voltak fenntartásai is, haladó polgáremberként próbá' valamiféleképpen használni akkor, amikor a forradalmat az ellenforradalmárok tombolása váltja föl. Egy *magatartás-típus* vizsgálata a film, s bizonyos értelemben ugyanannak a magatartás-típusnak, amelyet korábbi filmjeiben vizsgált. Akár-csak a kísérletező kutató, Kovács is mindig újra és újra más környezetben, más helyzetben, más „katalizátorok” vagy „ingerek” között vizsgálja alanyait, de mindig azt vizsgálja, *hogyan élnek a történelemben, a történelemmel*. A főszereplő — *Latinovits Zoltán* — mindent megtesz, amit véleménye szerint megtehet, tanácsokat oszt, tanít, vigasztal, az üldözött egykori népbiztosnak hajlékot ad, de akár az utcán is odaáll megvédeni egy ismeretlent, mintha jól ismerné. Polgári humanista ő, akinek persze fenntartásai vannak és panasza, például az, hogy miért nem avatták őt be az ország dolgaiba. Igaz, az egykori népbiztos viszont az ő szemére veti, hogy olyan nagyon mégsem sietett osztozkodni a hatalomban és a felelősségben. A demokráciának két oldala van, nemcsak kínálni és adni kell, élni is kell vele, megtalálni a módját minden helyzetben.

Így is megfogalmazhatnánk Kovács mondanivalóját: mi hát a demokrácia, hogyan kell élni vele? Kovács feltétlen híve annak, hogy meg kell adni az embereknek a hatalomban való osztozás demokratikus lehetőségeit, bár azzal is tisztában van, hogy ez demokratikus hagyományok nélkül, gyakorlat nélkül nem is olyan egyszerű. Meg, hogy ezzel vissza is lehet élni. Mint például a fiatalember, a tanár egyik tanítványa, aki az ellenforradalom demagógiájától vezérelve a forradalom vélt szolgálatában áll az ellenforradalmárok köré. Ilyenek bizony akadtak, s kevés volt közöttük, aki végül mégiscsak a forradalom, a nép oldalára állt. De visszaél, vagy — a filmen — talán csak visszaélna a demokráciával az a másik fiatalember, aki türelmetlen lázongó, s nem bölcs forradalmár; aki akkor is csele-

## Andrej Rubljov

kedne, amikor ennek sem értelme, sem haszna nincsen, amikor inkább az erőt kell gyűjteni arra az időre, amikor majd lehet, és kell cselekedni. Visszaélés volna az ilyen a demokráciával, mert önmagát is megsemmisíti, a lehetséges szövetségeseket visszariasztja és közömbösségre, esetleg téves döntésre ingerli.

Mondanivalóját Kovács a Jelenések könyvéből vett idézettel motiválja, a *Titok* nevű fenevad képével, amellyel a hatalmasok paráználkodtak, s most ezt siratják, panaszzolják. Kovács fölhasználásában ez az apokaliptikus kép az antidemokratikus hatalomgyakorlásnak, a népet kirekesztő uralkodásnak a jele, s benne a bukás törvényszerű okát látja, azzal a tanulással tehát, hogy maradandó csak az a hatalom lehet, amely demokratikus, amely valóban demokratikus, *a nép hatalma*.

Kovács tételét egy konkrét történelmi helyzetben vizsgálja és példázza, akkor, amikor a Tanácsköztársaság után az ellenforradalom nacionalista-misztikus kurzusa megkezdődött. Ez egyúttal arra is alkalmat ad Kovácsnak, hogy bizonygatás nélkül is bizonyítsa: a forradalom még hibáival együtt is *forradalom* volt, s a forradalom hibáinál ezerszer nagyobbak azok, amelyeket az *ellenforradalom* követ el. Mert ha — például — a Tanácsköztársaság nem is élt eléggé a demokrácia adta lehetőségekkel, az ellenforradalom *nem is akart* élni ezekkel, szembefordult minden demokratikus törekvéssel, szembe a néppel.

A tanár alakjában Kovács voltaképpen a művészetről is szól, nemcsak azért, mert ez a tanár is Adyt idézi, a költőt, hanem, mert Kovács felfogásában *a művész a nép tanára* (akárcsak József Attila mondta: *Én egész népemet fogom, nem középiskolás fokom, tanítani*). Kétségtelen van Kovács filmjében valami „tanáros”, de kétségtelen az is, hogy benne van a művészet társadalmi szerepéről vallott érdekes felfogása is, benne van a művészet „humanista korlátozottsága”, amellyel önmagát szinte fölébe helyezi a cselekvő forradalmiságnak, s benne van az is, hogy azért a művészetre érdemes odafigyelni, mert segít eligazodni a társadalmi problémákban is, ha másképp nem, hát azzal, hogy emberségre int. Hogy gondolkodásra készítet. Érdekes, hogy Kovács filmjének egyik fő szereplője szintén fotós, és hogy a befejező jelenetben a fénykép fontos szerepet kap. Azok a fényképek, amelyeket tanítványai a tanár nővérének laboratóriumában találnak, segítenek fölismerni az összefüggéseket, segítenek az események, a tények, a valóság, a valóság felszíne mögé tekinteni. Akárcsak a művészet.

A történelemben igen-igen messzire megy vissza, s mondanivalójában egyetemes emberi gondolatot tesz szavá Andrej *Tarkovszkij* két részes nagy filmje, az *Andrej Rubljov*. Rubljov ikonfestő volt a XIII. században. Erről a korról történelmi tablót is ad a film: hatalmi villongások voltak akkoriban, a központi uralom megerősítése volt soron, s eközben a nép keservesen szynlódott. Rubljov, az ikonfestő szerzetes, a történelem súlya alatt, az emberi szenvedések láttán télenységbe burkolódzott. S aztán mégis festett: befejező részében a film bemutatja nagyszerű műveit, eleven színeit. Az olvasó talán látott Rubljov ikonokat: a berlini Union Verlag könyveiben, s főként *Ikonenkalender* című kiadványában. Gyönyörű képek.

Mi vezette vissza Rubljovot a munkához? A film szerint egy csodálatos élmény. Egy harangöntés. Őszintén szólva, annyit értettem eddig a harangöntéshez, mint „hajdú a harangöntéshez”. Meglehet, ma másképp öntenek harangot. Tarkovszkij filmjében az emberi munka, az értelmes cselekvés himnusza a harangöntés — csaknem egy átlagos film terjedelmében bemutatott — jelenetsora.

Életét menti a harangöntő fia, amikor a háborúban elpusztult apjától ellesett, s még inkább a véletlen segítségével most ösztönösen eltalált tudományával harangöntésre vállalkozik a nagyfejedelem dicsőségére. De vajon a nagyfejedelem dicsőségére-e? Nem inkább a sajátjára, meg mindazokéra, akik vele együtt dolgoznak? S nem inkább a nép gyönyörködtetésére, erősítésére, ha kell, majd egykor harcra hívására? Mennyi minden van benne a harang kondulásában, megszűz zengő szép hangjában — s közötté csak a legkevésbé, hogy valaki megrendelte, megparancsolta a készítését. Sosem láttam még ilyen szépen és meggyőzően bizonyítva műalkotásban, hogy a művészet alkotója mindig a nép. A nép között ott van Rubljov is. Ikonjai pedig ma a népet gyönyörködtetik.

Mi hát a művészet? Vallomás, a művész vallomása, örökkévaló dolgokról, az igazságról. Mi hát az igazság? Megtudjuk-e a művésztől? Nem, vagy legalábbis nem feltétlenül; amit azonban egészen biztosan megkapunk a művésztől, az a *küldetés, hogy keressük és szolgáljuk az igazságot, a népet, az embert*, az emberiséget fáradhatatlanul.

Zay László

## Békekutatás és békeharc

— *Friedensforschung und Friedenskampf, Hrsg. Gerhard Bassarak, Union Verlag, Berlin 1972. 150 l. —*

A fenti címet elolvasva máris mozdul az olvasó keze, hogy gyorsan tovább lapozzon, valami izgalmasabb, újabb témát keresni. Miért van ez a lapozásban megnyilvánuló érdektelenség? „Kérem szépen, hosszú évek óta nem hallunk mást csak így a béke, úgy a béke, hol van béke, hol nincs béke, mikor lesz már béke! Ez kérem feltehetőleg egy nagyon bonyolult kérdés, millió világpolitikai összefüggéssel, amit ugye a hétköznapi ember képtelen áttekinteni, mert nem rendelkezik a kellő információs bázissal.” Ilyen és ehhez hasonló vélemények hangzanak el, ha rákérdezzünk a továbblapozó kéz tulajdonosára, „tettének” okára. És valahogy minden érdektelenséget indokló magyarázatban az is benne van, hogy az illető sokat hallott már erről a kérdéstről, azzal — „hétköznapi” szinten — tisztában van, újat nem lehet neki mondani, és felizgatni már csak azzal lehet, hogy a békéből — valahol nagyon közel hozzá — háború lett.

Igen rossz pedagógia volna ezt a magatartást egyszerűen csak ostromozni, valamint rámutatni antiszociális, antihumánus és — horribile dictu! — nem-keresztyén jellegére. Próbáljunk meg jó és célravezető kérdéseket feltenni. Miért nem olvassák az emberek az e témába vágó írásokat lázas érdeklődéssel, holott nem vitás, hogy az emberi élet legapróbb öröme és legkompromisszumosabb boldogsága is szerves összefüggésben van a béke nagy-nagy kérdésével. Ti., ha nincs béke, nincs semmilyen boldogság sem, sőt — ma már az atomháború realitásában — esetleg élet sincs! Tehát akkor csak az lehet, hogy helyzetünkhöz képest tisztában vagyunk a téma elvi, sőt gyakorlati részével egyaránt. Itt van mindjárt ennek a tanulmánykötetnek a címe. Igen ügyes cím, ragyogóan kifejezi egy kérdés, egy feladat két részét. És sajnos ez így nem igaz. Félek, hogy már a címet is félreértjük, mert a valóság az, hogy — fájdalom! — a békekutatás és a békeharc nincs dialektikus egységben, ketten együtt nem olvadnak össze a békeszolgálat szintézisébe. Sokszor sok helyen antitézisek. Aztán az is roppant érdekes, hogy külön a békeharcnak gyakran sokkal több köze van a béke szolgálatához, mint a mégoly tudományos békekutatásnak. Pedig az ember azt hinné, hogy a kutatás jobban sikerül már, mert elvi síkon könnyebb tisztázni a dolgokat, mint egy harcot úgy megharcolni, hogy az az emberiségnek valóban nagy szolgálatot tegyen.

Mindezzel pusztán azt szerettem volna mondani, hogy időről időre újból kell foglalkozni mindenkinek a béke kérdésével ha valóban — és csak „hétköznapi” szinten — tisztában akar lenni életünk e döntő problémakörével. És aztán az is logikusnak tűnik, hogy ha minden fejlődik, vagy legalábbis változik a világban, a béke kérdése éppen nem tarthat az „örök változatlan” kérdések amúgy is szűk kategóriájába. Vitathatatlan hogy a béke kérdésével való foglalkozás nem szórakozás, nem kikapcsolódás; ez a foglalatalkodás nem eredményez életünkbe könnyen, gyorsan beépíthető igazságokat. De nem is ilyesmire van igazán szükségünk. Tisztán akarunk látni és felelősen szeretnénk dolgozni, szolgálni az ember ügyében az Isten ügyéért.

A következőkben ismertetésre kerülő tanulmányok nem kívánnak semmi kommentárt — önmagukért beszélnek; arról beszélnek, hogy felelős egyházi vezetők hogyan vélekednek a béke ügyéről.

A könyv előszavának tanúsága szerint a tanulmányokat békeharcosok írták. Tevékenységükről azt vallják: lehet, hogy egyoldalúnak tűnik, de ez az egyoldalúság tudatos, és a következő felismerésből táplálkozik: nincs ma idő a béke nagy témája fölötti akadémikus meditációra, a tudomány „játékszabályainak” akkurátus tartására. De egyúttal az is világos, hogy nincs harc annak teóriája nélkül. Ezek a tanulmányok a Prágai Keresztyén Békekonferencia munkájából származnak, bizonyítván azt, hogy a KBK nemcsak a harcról, hanem annak elvi kutatásairól és diszkusszióiról is gondoskodni kíván.

Mindjárt az előszó rámutat két konkrét példa alapján arra, hogy sok tekintetben a békeharcosok más eredményre jutottak, mint a békekutatók.

1. A békekutatók szerint ma az igazi békefenntartó erő az „elrettetés egyensúlya”, s ezzel azt kívánják elfogadtatni, hogy a béke és a félelem összeegyeztethető fogalmak. A polgári békekutató (már az előszóban kiderül, hogy a békekutatás általában a nyugati polgári társadalmakban vált népszerűvé, de inkább divatosabb és még inkább hivatalosan támogatottá) ezért nagyon örül annak, hogy a szocialista országok nem maradnak le a fegyverkezési versenyben. Ez az erőegyensúly garantálja ma a békét. A békeharcos szívesebben hagyatkozik az erőpotenciálra, amely sokkal több mint egyetlen haditechikák gigantikus mérleg-játéka.

2. A polgári békekutató sokat vár a különböző társadalmi rendszerek együttműködésétől és erre igyekszik a figyelmet irányítani. Ilyen alapon nem tartják sürgősnek és elsőrendűnek pl. az európai biztonsági értekezletet, annak mielőbbi összehívását és egy átfogó szerződés-rendszer kialakítását. Hiszen 1945 óta béke van! A békeharcos viszont úgy látja, hogy az elmúlt huszonnégy évnek reálisabb tanulsága a szerződésekkel is megkötött biztonság, mint egy sok-sok félreértésre okot adó „gyors” együttműködés.

### Elmélet és gyakorlat egysége

A kötet első tanulmányát Frank Rupperecht (Berlin, egy filozófiai folyóirat főszerkesztője, a marxista-leninista filozófia megbízott előadója, az NDK Béketanácsának tagja) írta, „Békekutatás és antiimperialista harc” címmel. Mindenekelőtt megállapítja, hogy a két világháború után minden erővel — így a kutatás „erőjével” is — azon kell lenni, hogy ne legyen több imperialista hódító háború. De van egy másik vonása is a békekutatás létjogosultságának: a békekutatás fogalmával a politika és a tudomány szorosabb kapcsolatának kell kifejeződnie. Ez implicit módon azt is jelenti, hogy a két világháború után nem tud részt venni egységesen a békekutatás „tudományában”, mert a polgári és szocialista ideológia, valamint az ebből fakadó politika, kibékíthetetlen ellentétben van egymással.

A békekutatás ma divatos fogalom a kapitalista országokban. Több helyen hivatalos állami támogatásban



is részesül. Ennek természetesen mélyreható okai vannak. Igen jellemző, hogy a polgári társadalmak teoretikusai számára a békekutatás tulajdonképpen a konfliktus-kutatásnak a továbbfejlesztése. Mit értenek ők konfliktus alatt? Minden olyan jelenség „konfliktusnak” minősítható, amely zavarja a népek közötti békeséget. Rupprecht rámutat arra, hogy az általános megfogalmazásba sokféle konfliktus belefér, amelyeknek pedig egy közös alapjuk van: *a különböző és egymással szembenálló osztályérdekek*. Ez pedig konkrétan azt jelenti, hogy *a konfliktusokban imperialista agresszióval és agresszorokkal van dolgunk*. Ami tehát a jövőben kerülendő, az nem más, mint az agresszió mindenféle megnyilvánulása, beleértve az ideológiai diverziós kísérleteket is. Ily módon a békekutatásnak az agresszió okait kell felkutatnia és ezt nem szabad elfednie, a „konfliktus” neutrális fogalmával.

Ennek következtében a békekutatás átfogó, tudományos vizsgálódást igényel, amely magába foglalja a társadalmi élet, az ökonomia, a technika, a politika, a diplomácia, valamint a béke és biztonság perspektivikus kérdéseivel való foglalkozást. Mindezt viszont nem lehet „pártatlanul”, „objektíven” végezni, hanem csak is szigorúan antiimperialista eltökéltséggel. Nem szabad megkerülni a konkrétumokat, az éppen most folyó háborúk indítékait, mert a béke ezekben a háborúkban és azok kiterjesztésében a leginkább veszélyeztetett.

Ezt a békekutatást nem tartják helyesnek a polgári gondolkodók, ez szerintük komolytalan dolog. Rupprecht szerint ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a kapitalista országokban a békeharcos álláspontját és magát a békepropagandát kifejezetten *antikommunistá* szellemenben fogják fel. Diszkriminált a békekutatás azon módja, amely eredményeivel a dolgozó tömegekhez fordul és őket antiimperialista harcra inspirálja.

Tagadhatatlan, hogy a marxista—leninista társadalomtudomány a béke és biztonság területén végzett elméleti munkájában nem leplezi el annak *osztályjellegét*. A marxizmus—leninizmus szerint ez a kutatás elválaszthatatlanul össze van kötve a munkásosztály és teoretikusai osztályharcával, amelyet a szocialista társadalomért folytatnak. Rupprecht ma is helytállóan látja a Kommunista Kiáltvány idevágó passzusát, amely azt mondja, hogy amilyen mértékben megszűnik majd az egyik ember kizsákmányolása a másik által, olyan mértékben szűnik meg az egyik nemzet kizsákmányolása a másik által. Az igazi, „pozitív” béke alapja nem lehet más.

A feladat tehát: meg kell valósítani a békekutatás és a békeharc *egységét*. Ezen az elvi és módszertani alapon reális programot kell felvázolni, amelyben a munkásosztály, minden dolgozó és békeszerető erő egyenlően részt tud venni; átfogó felvilágosítást kell végezni erről a programról; meg kell valósítani a béke- és biztonsági célokban, azok garantálásában érdekelt erők együttműködését.

*Mit lehet mondani tehát a nyugati világban folyó békekutatásról?* — kérdezi Rupprecht. Miután pl. az Egyesült Államokban és Nyugat-Németországban — különböző, de kapitalista érdekek alapján — a kutatók nem hajlandók a háborúk társadalomtudományi alapjáiig leásni — nem tudnak hatékony erővé válni a béke megvalósításának szolgálatában. A skandináv államokban (Stockholmban és Oslóban van békekutató intézet) kedvezőbb a helyzet, amely egyrészt ezekenek a népeknek a függetlenségéből, másrészt NATO-ellenességéből eredeztethető. Igen hasznos munkát végeznek a nyugati természettudósok, akik megfelelő anyagot szolgáltatnak egy bátran elemző békekutatásnak.

Pawel S. Sokolowski (moszkvai főpap, teológiai kandidátus, a KBK Nemzetközi-titkárságának és Folytató-

lagos bizottságának tagja) „*Konkrét békeharc — konkrét békekutatás*” címmel írt tanulmányt. Előjáróban leszögezi, hogy a békeharcban a legfontosabb a világhelyzet állandó tanulmányozása és a feladatok, pozíciók megállapítása. Azzal azonban tisztában kell lenni, hogy valakinek a nemzetközi tájékozottsága és esetleges békenyilatkozata még nem jelent valódi készséget a békeharcban való részvételre. Az utóbbi időben megfigyelhető, hogy a békeszolgálattal szembenáll egy álforradalmi magatartás, valamint bizonyos körök a békeszolgálatot az osztálykibékülés útkészítőjének, az ideológiai ellentétek elsimítására irányuló szolgáltnak tekintik. Ezért — a félreértések elkerülésére — rendkívül precíz kutatására van szükség. Ezenközben az egyháznak állandóan vigyázni kell, hogy ne váljék direkt politikai struktúrává.

Ugyanakkor arra is vigyázni kell, hogy ne pusztán megbékélést prédikáljunk, mert ez igen sokszor azt jelentheti, hogy az igazságtalansággal is meg kell békülni. Ez a veszély jelentkezik akkor is, amikor az egyház — mintegy bölcs bíró — komplikáltabb események analízisekor mindkét félt egyenlő mértékben bünyösnek mondja, teológiailag pedig egy egyszerű tételt állít föl: szolidárisnak kell lenni a szegényekkel és a szenvedőkkel, mert Isten az ő oldalukon áll. Ezzel direkt — vagy indirekt — módon áldott állapotnak lehet feltüntetni egy gyökerében igazságtalan rendet. A keresztyén és békeszerető magatartás számára próbák a szociális „rossz”. E ponton szó sem lehet objektivitásról, vagy semlegességről. Itt valami ellen harcolni kell; aktívnak kell lenni.

Az utóbbi időben ez az aktivitás számos keresztyén szervezetben növekszik; az egyházak több fórumon azonosítják magukat az elnyomottakkal, az igazságtalanság alatt szenvedőkkel.

Nem kétséges, hogy a békekutatás önmagában még nem jelent békéért való harcot. Feladata: a háború és béke feltételeinek kutatása. Eredményeit pedig úgy kellene előadnia, hogy azok a békéért harcolók számára fegyvert jelentsenek.

Günther Wirth (Berlin, az „Evangelisches Pfarrerbblatt” főszerkesztője, a KBK Folytatólagos-bizottságának tagja, az NDK Békétanácsa Elnökségének tagja) tanulmányának a címe: „*A békeharc és a békepolitika dialektikájáról*”. Wirth a következőképpen definiálja a békéért való harcot: a jó akarat ügye; erkölcsi erőfeszítést igényel; a keresztyén ember számára lelkiismereti döntést jelent. Mindez pedig a békeharc társadalmi hatékonyságában és konstruktív voltában valósul meg. Ennek a menetrendje a következő: fel kell vázolni a politikai, társadalmi fejlődés irányait és az azokat befolyásoló ideológiai ellentéteket; meg kell határozni azon politikai és társadalmi erőket, amelyek a mindenkori nemzetközi helyzetben a békepolitikát motíválják.

Ily módon a békekutatás a békeharc gyakorlatára irányuló kutatás kell hogy legyen, másképp fogalmazva: a háborúban és a békében ható politikai, gazdasági és társadalmi erők, érdekek felmutatása a feladata.

Wirth határozottan rámutat arra, hogy a nemzetközi munkásmozgalom történetének és mai helyzetének ismerete elengedhetetlenül szükséges az eredményes békekutatáshoz.

## A béke alapelvei

„*Az aktuális békepolitika feltételei és irányvonalai az izolált béke univerzálissá válásának átmeneti időszakában*” címmel írt tanulmányt Klaus Ehrler (Nyugat-Berlin, történész, publicista, a KBK nyugat-berlini elnökségi tagja). Bevezetésül rövid, velős áttekintést kapunk a múlt századvégi és e századeleji békéért

való erőfeszítésekről. Az 1899 és 1907 közötti hágai békekonferenciák nem tudtak eredményt elérni — az első világháború megtörtént. Az azóta is szakadatlanul folyó próbálkozások ma már tudományos alapvetéssel mennek végbe. A békeelveknek antiimperialistáknak kell lenniük. Már Lenin lefektette az öt legfontosabb alapelvét. Ezek alapján kell szemlélni a világpolitika feszült, válságos és háborús jelenségeit. Melyek ezek az alapelvek?

Az *univerzalitás*, amely azt jelenti, hogy a béke oszthatatlan; nem sajátíthatják ki bizonyos csoportok. Egyetlen ország sem őrizheti meg úgy békéjét, hogy másokat kijátszik egymás ellen. A béke univerzalitását jól tudná képviselni az ENSZ, ha a tagországok kellő módon respektálnák működését.

A *kontinuitás* elve azt jelenti, hogy a rövid-, közép- és hosszú távú béke-terveknek egységet kell képezniük. Ez azt jelenti, hogy a nemzetközi békeerőket koordinálni kell és közös akciókat kell kezdeményezni.

A *publicitás* elve garantálja minden ember, csoport, réteg, és nép információjának, ismeretanyagának és szociális döntési feltételeinek közös voltát. Ha egyazon kérdésben ellentétes tájékoztatás van a világ különböző országaiban, akkor már is készen van a népek ellentéteinek táptalaja.

A *komolyság, tisztesség* alapelve azt jelenti, hogy a „háború vagy béke” feszültségében meglévő mindenkori reális helyzetet közösen el kell ismerni. Tulajdonképpen ez azt jelenti, hogy nem szabad az erőviszonyokkal ellentétesen cselekedni.

A *szolidaritás* elve alapján az imperializmus terhe alatt szenvedőknek és az az alól felszabadultaknak aktívan együtt kell harcolni. De csak nyíltan képviselt célkitűzésekkel lehet eredményt elérni a nemzetközi békeharcban.

A valóságban ezek az elvek még nem határozzák meg döntő módon a békekutatást. A nyugat-európai békekutatás jelenlegi két fő iránya: a „*technokrata utópisták*”, akik végülis a távoli jövőbe helyezik a béke megvalósulását és a *rendszer-politológus „realisták”*, akik az erő-egyensúlyban bíznak. Mindkét irányzatban kísért a *konvergencia-elmélet* és a *békerezignáció*.

A békerezignációról itt még annyit meg kell említeni, hogy ez nem magatartás forma, hanem egy „kutatási” eredmény. Nem a tájékozatlan ember „ez nekem magas” felkiáltása, hanem tudatosan végiggondolt állásfoglalás.

### Semlegesítés vagy aktivizálás

A következő tanulmány szerzője Renate Riembeck (Nyugat-Németország, professzornő, filozófiai doktor, a KBK Folytatólagos-bizottságának tagja): „*A békeharc semlegesítése vagy aktivizálása*”. Véleménye szerint egy évtizeddel ezelőtt Nyugat-Németországban a „*fejlesztési segély*” foglalkoztatott mindenkit. Divat volt az elmaradott népek megsegítéséről beszélni. A sok jószándékú ember mellett azonban számosan mondták ezt olyanok is — éppen a „tehetősebbek” közül —, akik aztán csak sztaniolnak használták a segítségnyújtást, miközben neokolonialista elképzeléseiket igyekeztek — és igyekeznek — érvényre juttatni.

Ma a fejlesztési segély már lassan mindenki gondolatrendszerében helyére kerül. De itt van a békekutatás, ami újból sokak figyelmét magára irányítja. Kétségtelen, hogy ez is igen jó dolog, de megint az az elgondolkozató, hogy többnyire emocionálisan fogják fel az embereket. Igen nagy a félreértés és a félrevezetés veszélye.

Az NSZK-ban ma már „hivatalos” kutatási program a békekutatás. Heinemann a Bundestag-ban 1969-ben

tartott elnöki székfoglaló beszédében egyértelműen sikorra szállt a békekutatás fontossága mellett. De az Egyesült Államokban még régebben folyik ilyen jellegű támogatott kutatás. A hatvanas években erről a témáról kb. 50 ezer publikáció jelent meg, főként az USA-ban, valamint Angliában és a skandináv államokban. Igen valószínű, hogy az NSZK ezen a vonalon is azért tett lépéseket, hogy izoláltságából mind jobban kitörjön.

Riembeck asszony véleménye szerint a békekutatás nem a „békés koexistencia” megvalósításának alapelveire irányul, hanem a „fellazítási” teoriára, a konvergencia elmélet értelmében. Az Egyesült Államokban ennek a célnak jobban megfelel a „béke” szó, mint a „hideg háború”. Ezt nevezik manipulációnak. És hogy ez mennyire igaz, arra a legjobb bizonyíték a vietnámi háború. Mindez természetesen bizonyos mértékben független folyamat a jószándékú tudósok törekvéseitől.

Az mindenesetre kétségtelen, hogy a békekutatás nem helyettesítheti a békeharcot. Sőt kérdéses, hogy akadémikus vitáival nem neutralizálja-e ezt a harcot. Az szinte biztos, hogy a vietnámi háború elleni tüntetéseket nem a békekutatók eredményei váltották ki. Kétségtelen viszont: a tradicionális tudományos gondolkodásban az is igen szép eredmény, hogy egy tudomány a béke feltételeit kutatja. Eddig még csak a háború ideológiája ellen léptek fel tudósok (Erasmustól Kantig, Albert Schweitzerig), de a béke még nem kepezte kutatás tárgyát. Mindez abból is könnyen érthető, hogy Hiroshima után a béke fogalma minőségi változáson ment át. Nem véletlen, hogy a természettudósok — akik tisztában vannak egy atomháború összes következményével és azt adatokkal is tudják bizonyítani — háborúellenes nyilatkozatai sokkal hatékonyabbak a békekutatás esetleges eredményeinél.

A helyesen értett békekutatásnak éppen ezért az lenne a feladata, hogy tényeket és adatokat közöljön a hadipar és a katonapolitika, a stratégiai tervezés és a rendszerből következő gazdasági érdekek összefüggéseiről, hogy ezeknek a jelenségeknek a békére való veszélyességét leleplezze. Ebből a kutatásból a békeharc is kapna politikai impulzusokat. A baj azonban az, hogy még pl. szakszervezeti körökben is azt várják el a békekutatástól, hogy objektív legyen, ne legyen pártos, ne ítéljen el kifejezetten senkit sem. Mindenki fél a társadalmi, politikai fejlődés felismerésétől.

Így aztán a békekutatás egyelőre a részproblémák konglomerátuma. Főként konfliktus-kutatás, valamint az egyéni és kollektív agresszív-ösztön vizsgálata. Ez idáig hiányzik még a békekutatás önértelmezése. Kézenfekvő volna az orvostudomány példáját venni: diagnózis — terápia. A békekutatásnak le kell lepleznie bizonyos politikai döntések békeveszélyeztető jellegét, de ugyanakkor a békeharc konkrét helyzetéből kell levezetnie mindenkori feladatát. Pl. meg kell mutatnia azokat az eszközöket, amelyekkel egy konkrét katonai konfliktus kitörése megakadályozható.

Ma Európában nincs háború. De ez nem jelenti azt, hogy megvalósult az európai béke. Éppen ezért a békekutatásnak nem elsőrendű feladata annak megállapítása, hogy a szociális struktúra változásra szorul. Európa vonatkozásában ez azt jelenti, hogy először nemzetközi szerződésekkal garantálni kell a status quo-t és aztán ez majd előidézi a szükséges struktúraváltozásokat. Nyugaton sok jószándékú ember is igen bizalmatlan a szerződésekkel szemben. A hitleri fasizmusra hivatkoznak, mondván: azokat sem kötötte meg egyetlen szerződésük sem. Csak hogy ma nehezebb szerződést szegni. Sok egyéb mellett mutatja ezt a reakciós erők szerződés-ellenessége is.

A békekutatás ma még csak két irányban halad: az egyik tábor „*neutrális*” és *absztrakt tudományt* akar,

erkölcsi motivációval; a másik viszont a *szociológiai megfontolásoknak* adja az elsőbbséget a keletkező konfliktus-helyzetek vizsgálata és megoldási lehetőségeik előtt. Egységes a két irányzat abban, hogy kutatási tárgyuk gyakorlati siker-kilátásait illetően egyáltalán nem optimisták.

Vannak ígéretes kezdeményezések is a békekutatásban. A tetterős békekutatásra jó példa a Stockholmi Nemzetközi Békekutató Intézet. Itt tudatosan eltekintenek attól, hogy a szociológiai és anropológiai szempontok felvételével parttalan kutatást folytassanak. Kezdetből fogva katonai, politikai kérdésekre koncentráltak. Tanulmányozták a biológiai és kémiai fegyverek gyártása megakadályozásának felügyeleti lehetőségeit; készült tanulmányuk a fel- és lefegyverzés kérdéséről; megpróbálták felvázolni a nemzetközi fegyverkereskedelem fő irányait, főként a „harmadik világ” területein. Ezeknek a kutatásoknak közvetlen haszna van a leszerelési értekezleteken. (Megjegyzendő az is, hogy a stockholmi intézetben szocialista és kapitalista országbeli tudósok dolgoznak együtt!)

Nem kétséges, hogy a nyugati békekutatás legnagyobb problémája: a „béke” fogalmát rendkívül sokféleképpen interpretálják és figyelmen kívül hagyják a nemzetközi békemozgalom tapasztalatait.

Riemeck asszony megállapítása szerint a béke több mint a „nincs háború”, nem pusztá morális kategória és semmi köze sincs a quietizmushoz. Ellenkezőleg — lényegéhez tartozik a rendet teremtő cselekvés (die ordnende Tat). A béke fogalma tartalmazza az embercsoportok, népek és államok közötti jogszerű állapot alapját. Ez a fogalom tehát feltételezi az emberi cselekvést, mert amikor „béke lesz”, akkor az ember „csinál” békét; rendet teremt és a rendet fenntartja. A békének soha sincs vége, soha nem szűnik meg; a békét csak „megtörni” lehet.

### Miért van békekutatás?

„A nyugati békekutatás dilemmája” címmel Carl Ordnung (Berlin, a CDU Elnöksége Titkárságának tudományos munkatársa, a KBK NDK-beli regionális bizottságának titkára, az NDK Nemzeti Frontja Elnökségének tagja) írt tanulmányt. A békekutatás fogalmát igen nehéz definiálni. A legtöbb, amit általános érvénnyel el lehet mondani róla, az, hogy nem új tudomány, hanem interdiszciplináris kutatási irány. A békekutatás szükségességének, létjogosultságának és mai népszerűségének két oka van: egyrészt megnövekedett az emberek békevágya, mert a világbéke egyszerűen egzisztenciális kérdés. Másrészt a vágy felébredésében igen nagy szerepe van a békemozgalom aktivitásának. Ennek az aktivitásnak a sikere az imperializmus erőit arra kényszerítette — Ordnung szerint —, hogy taktikát változtassanak: a békével való foglalkozás ma már nem minősíthető egyszerűen kommunista propagandának, tehát integrálni kell, foglalkozni kell vele, „kutatni” kell.

A nyugati békekutatás tulajdonképpeni dilemmája az, hogy az emberek békevágyát és békeakarát egy olyan társadalmi rendben — annak fenntartásával — akarja megfogalmazni, amelynek az alapstruktúrája békeellenes. Ilyen körülmények között pedig kevés a teória; itt politikai harc kell. A békekutatásnak a békeharc tudatos segédeszközévé kell válnia.

Heinrich Werner (Nyugat-Németország, a KBK Folytató Bizottságának és a Nemzetközi Titkárságának, valamint a Béke Világtanácsnak tagja) „A békekutatás funkciója az imperialista országokban” címmel írt ta-

nulmányt. Előjáróban megállapítja, hogy a békekutatás hivatalos támogatása — pl. az NSZK-ban — nem jelenti azt, hogy a Brandt-kormány feladta volna az „elrettetés” politikáját. Ez persze nem akadályozhatja meg az igazi tudósokat, hogy a tudomány eszközeivel hasznos munkát végezzenek. A békekutatás progresszív jellege tagadhatatlan. A háborús konfliktusok befejeződésének győzelem nélkülsége (lásd: Vietnam) a nyugati embereket és első rendben a békekutatókat meggyőzte arról, hogy a világban megváltoztak az erőviszonyok. Amikor ezt megfogalmazza a békekutatás, akkor máris a haladás ügyének tett szolgálatot.

Ugyanakkor a helyesen végzett békekutatás alapos tudati változás elősegítője is lehet. Tudományos eszközökkel kell bizonyítani azt, hogy az ember úrrá lehet önmaga és környezete fölött. Ki kell mondania, hogy *megszűnt a háború és béke irracionálisítása, mert a béke az emberi cselekvés szférájába helyeződött át, a háború pedig kivétel a sorsszerűség szférájából.*

Jelenleg azonban tagadhatatlan a *békekutatás ambivalenciája*. Fő gyengesége az, hogy nem találja meg tudománya céljának és tartalmának konszenzusát. Jó esetben is csak negációkat tud mondani; mi az, ami nem segíti elő a béke megvalósulását. De pozitív javaslatai nincsenek, vagy nem reálisak. Beszélnek „béketársadalomról”, de ezzel sem saját társadalmi környezetüket, sem pedig a szocialista országokat nem azonosítják, még elvileg sem. Ennek a béketársadalomnak legfőbb jellemvonása az lesz, hogy mentes a „személyi” és a „strukturizált” erőszaktól. Ennél többet nem tudunk meg.

A nyugati békekutatás arról alig-alig tud valamit mondani, hogy milyen eszközökkel lehetne biztosítani a békét egy olyan korszakban — azaz ma —, amelyet két társadalmi rendszer antagonisztikus harca jellemez. Ez a harc döntően a jövőre irányul, és ebben a vonatkozásban kétségbevonhatatlan, hogy ma a kapitalista társadalmi rendszerek a szocialista társadalmi rend felé való fejlődés átmeneti állapotában vannak. Éppen ezért igen sajnálatos, hogy a nyugati békekutatás nem veszi figyelembe a szocialista béketörekvések, a békeharc elméleti munkásságát.

A nyugati békekutatás sikerrel fáradozik a szociológiai, pszichológiai és politológiai kutatásokon, amelyeket elsőrendben a saját társadalmi környezete motivál, és amelyeket ily módon kritizál is. De igen téves az az eljárás, hogy ezeket a kutatási eredményeket szinte változtatás nélkül akarják átvinni a szocialista társadalmakra. Ebből a két társadalmi rendszer egyenlővé tétele következik, ilyen megállapításokkal: mindkét rendszer az „elrettetés” politikáját helyezi előtérbe, mindkettőnek „szuperhatalmi” törekvései vannak, mindketten „befolyási területekre” akarják a világot felosztani. Ezzel tulajdonképpen a békekutatás a konvergenciaelméletet igazolja, és messzemenően ködösíti a háború és béke problematikájában. Az európai bizottságra irányuló törekvéseket pedig azzal igyekszik elhárítani, hogy a tulajdonképpeni probléma nem „Kelet—Nyugat” között van, hanem „Észak—Dél” között, gondolván itt a harmadik világ rendkívül szövevényes helyzetére. Ilyen „kutatási eredményekkel” természetesen nem sok sikert ér el a békekutatás azoknál, akik a megoldásokat keresik, és akik tisztában vannak azal, hogy nincs választás háború és béke között, mert csak a béke jelenti az életet.

Werner mindebből azt szüri le, hogy a nyugati békekutatásnak nem szabad a háború, a fegyverkezési verseny valódi okaira rámutatnia. Mindezeket a tényeket természetesen nem lehet sokáig ignorálni. Ha a békekutatás valóban a tudományosság irányába fog fejlődni, akkor előbb-utóbb eléri célját.

Witold *Benedyktowicz* (Varsó, a Varsói Theológiai Akadémia rendszeres teológiai tanszékének docense, a KBK Munkabizottságának tagja): „*Megjegyzések a keresztyén békemunka elvéhez és gyakorlatához*”. Mindenekelőtt megállapítja a szerző, hogy a KBK foglalkozik a béke kérdésének tudományos elemzésével, de egy tisztán teoretikus munkálkodás soha nem volt a KBK célja. Nem mond le azonban az olyan teoretikus reflexiókról, amelyeknek teológiai karaktere van, és amelyek nem választhatók el a KBK céljától és gyakorlatától. Más szóval ez azt jelenti: *a KBK-ban megvan a visszacsatolás a teória és a gyakorlat között, és pedig úgy, hogy a gyakorlati cselekvés teoretikus reflexiót indít, de ez viszont újból gyakorlati cselekvésre indít.*

Ez pedig azt jelenti, hogy nem redukálható a munka jelszavakra; ismeretre van szükség minden olyan társadalmi jelenségről, amelyekben a háborús konfliktusok okai jelennek (pl. kolonializmus, rasszizmus, éhezés, az igazságosság kérdései, szabadság, felelősség, koegzisztencia, ideológiai ellentétek, militarizmus, fel- és leszerelés, új fegyverek, a meglévő krízisjelenségek stb.). A teológusok nem szakemberek, éppen ezért a szakemberek eredményeit használják fel speciális kutatásukhoz.

Az összegyűjtött információk, tények már önmagukban sem „semlegesek”. Nem semlegesek tehát az interpretációk sem. A teológusnak véleményt kell mondania, „ítéletet” kell hoznia, de ezt meg kell hogy előzze egy személyes döntés, amely aztán pártossá teszi az állásfoglalást. Ma már egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a politikai semlegesség illúzió. Ennek a leküzdése a keresztyének számára igen nehéz feladat. Azzal érvelnek, hogy a keresztyén ember egy nem evilági rendhez tartozik. Ezért politikailag gyakran igen naivak: azt hiszik, hogy politikai semlegességüket örökre megőrizhetik. Nem akarják tudomásul venni, hogy a nem-elkötelezettség és a nem-részvétel a valóságban szintén állásfoglalás. A KBK sokat fáradozik ennek kimutatásán. Ezért nagy szerepet játszanak a KBK elvi munkájában az ilyen fogalmak: „politikai diakónia”, „politikai lelkigondozás”, „papi politikai felelősség”. Hogy ezek nem üres fogalmak, azt a keresztyén gyakorlatnak kell megmutatnia.

Nyugati körökben igen gyakran azt vetik a KBK munkatársainak szemére, hogy terminológiájukat igen erősen motiválják ideológiai fogalmak. Ez tagadhatatlan is. A munka a KBK-ban „szavakkal és fogalmakkal” történik. Ezek a szavak és fogalmak egyrészt a bibliai békeüzenet terminológiáján alapulnak. Ez a kiindulás. De van a kérdésnek egy másik része is. Pl. a IV. KBVGY témája („Közös felelősségünk egy jobb világért”) tárgyalásakor az imperializmus elleni harcról is szó esett. Voltak olyan nyugati résztvevők, akiknek ez a fogalom nem tetszett, mert „ideológiailag leterheltnek” tartották. (Jóllehet éppen e fogalom — az imperializmus — megkerülése jelent ideológiai függőséget.) Az imperializmus — amint a harmadik világ helyzete mutatja — nem pusztán ideológiai fogalom, hanem konkrét politikai, gazdasági realitás. Mindezzel nem vitatjuk azt, hogy az imperializmus fogalma a marxista terminológiához tartozik. De mi is használhatjuk nyugodtan, mert a békéért való harcban együttműködünk a marxistákkal. Ez nem teszi még politikai vállalkozássá a KBK-t.

Ma már banális dolog a „béke” és az „igazságosság” bibliai fogalmak közötti szoros összefüggés emlegetése. *Ragaz* és *Kutter* kimutatta az egyház egzisztenciája és a szociális realitás közötti kapcsolatot. Ma ezt még világosabbá teszik a modern munkásmozgalom történeti tapasztalatai.

De nemcsak jól értett bibliai fogalmakról van szó, hanem az egész Bibliáról. Tudunk a béke eschatológiai karakteréről, de ez nem akadályozhat meg minket a „ma” iránti elkötelezettségben. Tudunk a messiási uralomról, és ez még nagyobb odaadásra serkent a békeszolgálatban. Tudunk a Krisztusban való megbékélésről, és ezért nyilvánvaló, hogy a béke ügyében nem lehet szó kompromisszumról.

Nyugaton sokan felteszik a kérdést: vajon ma értelmes-e és célszerű-e egy külön keresztyén békemozgalom? Hiszen van sok szekuláris békemozgalom, és régóta funkcionál a Béke Világtanács. Nem volna helyesebb ezeknek a munkájába bekapcsolódnia? A KBK nem akar ezekkel a mozgalmakkal konkurrálni. Ez a mozgalom abból a felismerésből indult ki, hogy a keresztyénségnek ki kell egyenlennie egy számlát: a keresztyénség múltjának és az ún. keresztyén civilizációnak a számláját. A világ mai helyzete nagyrészt az ún. keresztyén nemzetek évszázados hegemoniájának eredménye.

A KBK-ban folyó munka tehát a bűnbánatból fakad, és azért folyik, hogy ne kövessen el a világ — és az egyház! — újabb és végzetes bűnöket.

Gerhard *Bassarak* (e könyv kiadója; Berlin, a berlini Humboldt Egyetem teológiai fakultásán az ökumenika professzora, a KBK Munkabizottságának és Nemzetközi Titkárságának tagja, az NDK Békétanácsa Elnökségének tagja) „*Mit használ a békekutatás a békeharcnak?*” címmel írt tanulmányt.

Bassarak tanulmányának legérdekesebb része az, amelyben kimutatja, hogy miért nem konkrétabb a Nyugaton folyó békekutatás. Véleménye szerint a nyugati békekutatók közül sokan úgy vélik, hogy a konkrét ügyekben azért nem lehet, nem érdemes állást foglalni, mert az események majd „maguktól” megérlelik a lehető legelfogadhatóbb megoldást. Ez egyrészt a technikai automatizáció gondolati tükröződése. Keresztyén szempontból ezt a „magától”-t hosszú évszázadok ige hirdetése igazolja: 1. Istentől van az örök béke, amely Krisztus kereszthalálával és feltámadásával eldöntött. A béke tehát elsőrenden nem az ember ügye. 2. Az apokaliptika beszél egy mai atomháborúhoz hasonló világvégeről, mint Isten ítéletéről. A háború elleni harc tehát esetleg Isten akarata elleni harcot jelent. Ma már világosabban látjuk ezt a kérdést, döntően a Hegyi Beszéd békemondásának értelmében. Nyilvánvaló, hogy a világnak nem lehet más békessége — csak Istentől. De Isten nem közvetlenül, hanem emberek által végzi el békességszerző művét. És ez nemcsak az imádkozás állandóan végzendő feladatát jelenti. (Mint ahogyan mindazért, amiért imádkozunk, cselekednünk is kell, hiszen az imádság legfőbb értelme — Isten akaratának megismerésén túl — a cselekvéshez való erőnyerés.)

Éppen ezért a békéért harcolni kell. A békeharc használni akarja a békekutatás eredményeit: a háború okainak megismerésében és a pozitív béke feltételeinek megteremtésében.

A tanulmányok ismertetésének végére érve azt hiszem, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy milyen fontos a béke kérdésében a keresztyén ember tájékozódása és tájékoztatása. Ha e két tényező meglétével számolhatunk, akkor rátérhetünk a — számunkra — legfontosabb feladatra: a béke teológiájának egyre komolyabb művelésére. És ezzel a harcok kellős közepébe is jutunk!

ifj. Tarr Kálmán

## Index-per az 1850-es években

— *Eduard und Maria Winter: Domprediger Johann Emanuel Veith und Kardinal Friedrich Schwarzenberg — Der Günther-Prozess in unveröffentlichten Briefen und Akten. Wien, 1972. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte, 282. Band, 2. Abhandlung. 180 lap, továbbá illusztrációk és íráspróbák —*

Napóleon bukása után a romantika időszakában a római katolikus egyház megújulásának Bécs is egyik központja volt. A mozgalom főalakjai az 1820-as években C. M. Hofbauer, a Redemptorista Rend főnöke, majd az ő halála után Anton Günther (1783-1863). Ez utóbbi a német idealizmus filozófiájának, főleg Kantnak és Hegelnek alapos ismerete és kritikája alapján lépett sorompóba, e német filozófia nyelvén a hit igazságainak korszerű kifejezése és védelmezése érdekében. A német római katolikus egyetemi fakultásokon és papnöveldekben csakhamar népes és nagytekintélyű csoport vallotta magát güntheriánusnak. Úgy néztek föl a mesterre, mint aki Aquinói Tamás óta az első önálló rendszeralkotó teológusa egyházuknak. A legtevékenyebb támogatók és tanítványok közé tartoztak: Friedrich Schwarzenberg, 1836-tól salzburgi érsek, 1842-től bíboros, 1850-től, Ferencz József kérésének engedve, prágai érsek; továbbá Diepenbrock boroszlói püspök, bíboros; Förster boroszlói püspök, az előbbinek utóda; Arnoldi trieri püspök; báró K. von Hock osztrák államférfi és a végül a legtevékenyebbek: J. E. Veith Bécs ünnepelt egyházi szónoka, valamint J. B. Baltzer boroszlói és Peter Knoodt bonni róm. kath. teológiai professzorok.

Anton Günther 1818—20-ig a győri szeminárium diákja volt. Ott tette le gyorsított menetben vizsgáit, ott vette fel püspökétől 1820. december 21-én az alsóbb egyházi rendeket, majd Székesfehérvár püspöke szentelte pappá a Karmeliták templomában 1821. áldozócüörtökének nyolcadnapján. Günther egyik legfontosabb munkatársa J. H. Pabst szintén huzamosabban tartózkodott Magyarországon.

A német katolikus teológusok jelentős része a protestans bölcsélet és teológia új meg új irányainak ostromában Anton Günther tekintette szellemi vezérének és az ő creationista és dualista tanrendszerében látta a pantheista és természettudományos koreszmékkal és valláskritikával szembeni helytállás korszerű útját. Különösen nagy lehetőséget látszott megnyitni az 1848. évi forradalmi hullám. Míg ekkortájt a konzervatív katolikus körök dermedten álltak az események forgatagában, addig a güntheriánusok még aktívabbak lettek. Abban a törekvésben, hogy egyházukat szervezeti vonatkozásban is hozzá igazítsák a korszerű népképviselési követelményekhez, alkotmányos reformokat követeltek. Bécsben és másutt Katolikus Egyesületeket alapítottak, sorozatos konferenciákat, lelkigyakorlatokat tartottak, igen színvonalas új folyóiratokat szerkesztettek mind a széles rétegek, mind az irodalmi körök, mind pedig a vezető katolikus értelmiség számára.

1848-ra azonban 1849 következett Bécsben is. A forradalom hónapjaiban a birodalom szétesésének kísértetétől halálra rémült dinasztia, újra nyeregbe segítve az abszolutista centralizmusban látta az egyetlen menedéket és ebben a törekvésben nem hiába épített a római egyház konzervatív köreinek megértésére. Bécsben Othmar von Rauscher, Ferencz József egykori nevelője, egy aktív és erőskező személyiség nyerte el az érseki majd a bíborosi kalapot. Ő nem felejtette el a güntheriánusok 1848. évi viselkedését. Vetélytársának, a güntheriánusok barátjaként ismert Schwarzenberg

prágai bíboros-érseknek az övét beárnyékoló tekintélyére is úgy remélt csapást mérni, ha lecsap annak védenecire. Günther másik hatalmas ellenfelét, Johannes Geissel kölni érseket és bíborost inkább teológiai megfontolások állították szembe Güntherrel. Ő a tomizmusban látta az egyház végleges érvényű filozófiáját. Feljelentéseire indult meg és haladt előre az indexkongregáció előtti peres eljárás Günther ellen, annak ellenére, hogy Schwarzenberg és Diepenbrock bíboros-érsek közösen fordultak a pápához Günther védelmében. Hatalmasan szították a tüzet a jezsuiták is, mert nem tudták elfelejteni Günthernek, hogy több mint egy évi noviciátus után hátat fordított rendüknek és az ellenrend, a bencéseké kapott nagy fellendítő hatásokat a bécsi teológustól. 1857 legelején, az 1855. évi konkordátumnak, Rauscher művének levegőjében, és egy kicsit annak jutalmaként is az osztrák és a német teológia kérdésében győzött Rómában a restauratív irány: Günther minden művét indexre tették. Az anathemat nem vették annyira szigorúan, hogy az engedelmségi aktusok megtétele után a güntheriánusok elvesztették volna kenyérüket, vagy éppen helyüket a római egyházban, sőt Baltzer tovább taníthatott. De a güntherianizmus terjedésének, vele együtt a német szellemi élet közösségében végzett római katolikus teológiai gondolkodásnak nem volt többé tere és az új tomizmus vált hivatalosan elfogadottá. Ez azután elvégezhetette beszálló szerepét a pápai csatlakozhatatlanság tételénél.

A *Winter-házaspár* könyve a fent vázolt index-pórt ismerteti 70, eddig publikálatlan okmány közzéléssel. A könyv szép bevezetése Eduard Wintertől származik, a berlini Humboldt Egyetem történeztől, az okmányok közzélése pedig nevének érdeme. Eduard Wintert úgy ismertük meg, mint aki az egyházi és szellemi megújulási folyamatokat kutatja: a humanizmust, a felvilágosodást, a pietizmust, a jozefinizmust Közép- és Kelet-Európában. A jozefinizmusról írt műve behatóan ismertette azokat a mozgalmakat, amelyek a magyar válsáspolitikára és a római katolikus szellemi életre is hatottak, mostanában pedig a Napóleon utáni idők két szellemi nagyságáról, Bolzanóról és Güntherről, valamint mindkettőnek közeli munkatársairól kaptunk tőle újabb értékes dolgozatokat. A Günther-perről írt, előttünk fekvő munkája két szempontból tanulságos számunkra. Először is megszünteti azt a titokzatosságot, amellyel eddig az index-kongregáció munkáját körölvették. A könyvben publikált okmányokból megismerjük, hogyan lehet színpalak mögötti lépésekkel előre elhatározott intézkedéseket jogi formákba öltöztetni, a védekezés erőfeszítéseit korlátozni, a védőket elfárasztani és megfélemlíteni. Günther és körét egy ideig mint pezsdülést, megújulást támasztó, a római egyház öntudatát magasan felfokozó reformereket elfogadták és felhasználták, majd félretették és diszkreditálták. Bár csak ne lenne okunk ilyen bánásmódtól tartani a mai és még szükséges reform-törekvések munkásaira nézve is!

Winter könyvében Günther kevesebb helyet kapott, annál többet jeles munkatársa, J. E. Veith. Günther azonban megérdemli, hogy vele behatóbban foglalkozunk. Winternek más, korábbi munkái mellett főleg Knoodt kétkötetes életrajza, abban Günther remek önéletrajza, valamint elsősorban Günther művei nyújtának segítséget. Ugyanis Günther — és ez a második szempont, amiért örülünk Winter könyvének és a ma különös mértékben Günther felé irányuló figyelemnek — nagyobb mértékben hatott a magyarországi egyházi, sőt irodalmi életre, mint eddig sejtettük. Ennek bemutatása azonban meghaladja ismertetésünk kereteit és külön cikkben szándékozunk vele foglalkozni.

Bucsay Mihály

## Gyarmatosítás és vallási szabadságmozgalmak

— Vittorio Lanternari: Kossuth Könyvkiadó, Budapest  
1972. 403 l. —

A Kossuth Könyvkiadó vallástörténeti és valláskritikai kiadványai sorában újabb kötettel ajándékozta meg az e témákban igényesen tájékozódni kívánó olvasókat.

Szerzője: Vittorio Lanternari, nemzetközileg elismert olasz tudós, a bari egyetem professzora és a római egyetem magántanára. Azon kutatók közé tartozik, akik a történeti-dialektikus (szociológiai-történelmi) módszer alkalmazásával kísérik meg a vallásos gondolkodás és az ehhez kapcsolódó különféle társadalmi jelenségek magyarázatát.

A könyv jól körülhatárolt etnológiai és földrajzi határokon belül a gyarmati és félgymati vallási civilizációk történetét ismerteti. Különös figyelmet szentel a szabadság és üdvösség elnyerésére irányuló prófétikus és megváltó mozgalmak vizsgálatának. Elsősorban a gyarmatosítás konkrét helyzetéből adódó hatások elemzésére törekszik. A szerzőt a mozgalmak kiválasztásánál „a példák felsorakoztatásának elve, a viszonylagos időrendi modernség szempontja” vezette. Inkább a „probléma időszerűsége, mint a dokumentáció rendszerettsége” érdekelte. (A szerző előszava.) Mivel a könyv beható részletességgel tárgyalja a helyi (autochton) mozgalmakat — kivéve a fejlett civilizáció néhány vallási alakulatát (ruszelizmus, mormonok) —, ezért az áttekinthetőség céljából a földrajzi elkülönítést használja.

Valamennyi prófétikus kultusz egyben megegyezik: fehérellenes. Közös gyökerük „az az egyensúlyzavar, amely az erőszakos intézményes erők, az egyház, az állam stb. és a társadalom kielégítetlen vallási szükséglete között létrejött” (Utószó). Ezen mozgalmak szabadságra és megváltásra törekszenek, minden alávetettség és szolgaság felszámolására. Népek öneszmélése tárul az olvasó elé. Testet ölt a régi igazság, hogy: egy nép akkor létezik, ha tudja is, hogy létezik. — A modern történelem drámai összeütközései elevenednek meg: a nyugati hatalmak által létrehozott gyarmatrendszerek teremtette korlátok leomlása; továbbá a hazai kultúra értékeinek revíziója és a mai körülményekhez való alkalmazkodása. Valamint néhány olyan mozgalom, amelyek a háború nyomasztó tapasztalatai reakcióiként jöttek létre (pl. Japán megváltó mozgalmi).

E könyv vallástörténet. Abban az értelemben is, ahogy a szerző szól a vallástörténetről: „úgy tekintjük, mint a vallási élet és vi'ági (tehát hol kulturális, hol társadalmi vagy politikai stb.) élet közötti kölcsönös dialektikus viszonyt...” (a szerző előszava). Nem értünk egyet néhány megfogalmazással: „a keresztyén isten előzménye” (109.), „a keresztyénség, mint a nagymértékben hierarchizált városi kultúra terméke” (339.), valamint a keresztyénség kialakulásának „menekülő” jellegével (340.). Viszont szellemi fájdalommal olvastuk az 1973-ban is érvényes száz évvel ezelőtti megálapítást, hogy „azok a népek, melyeket mi barbároknak mondunk, még nem ismernek minket másról, mint bűneinkről...” (Anatole France: Fehér kövön).

Vittorio Lanternari számos forrásmunkára támaszkodó könyve a fejezetek utáni kitűnő összefoglalókkal nélkülözhetetlen tankönyv lehet az önmagukat továbbképző lelkipásztorok számára. Sőt ennél is több. Ezek a prófétikus mozgalmak a maguk népi, forradalmi, új és megújító jellegével figyelmünket a világ megújulására irányítják.

Tenke Sándor

## Az apák felelőssége a nevelésben

— Dobos László, Kossuth Könyvkiadó,  
Budapest 1972. 80. l. —

Erre a három forintos kiadványra bátran el lehet mondani: sokkal többet ér, mint amennyibe kerül. A Hazafias Népfront a Szülők könyvtára sorozatban immár harmadik kiadásban adja közre Dobos László kitűnő tanulmányát, miután az első két kiadás 50 000 példánya rövid idő alatt elfogyott, időszerűsége pedig az első kiadástól számított 13 évben sem csökkent.

Az anyák ismert és elismert családi befolyása mellett igen fontos rámutatni arra, hogy: „a nevelői felelősségnek egyik részese az apa, akinek közreműködése a nevelési feladatok ellátásában, vagy távolmaradása attól — megpecsételheti a gyermek sorsát.”

A szerző sokat foglalkozik a mai családi élet szerkezetével és egyensúlyi helyzetével. A felsorolásnál *Herbst* felosztását veszi alapul, aki szerint a *családtagok tevékenységi köre háromféle* lehet: 1. A férj egyedül végzi a feladatokat, 2. a feleség egyedül végzi a feladatokat, 3. a feladatokat ketten együtt végzik. Ennek alapján *három típusba sorolja a család szerkezetét*: 2. amikor az egyik fél is, a másik fél is önállóan határoz és cselekszik (autonóm típus); 2. amikor az egyik fél határoz és a másik cselekszik (autokrata típus); 3. amikor a család életét együttes határozatok és a feladatok arányos elosztása jellemzi (szinkretikus típus). Ez utóbbi a családi szerkezetnek haladó formája.

Ekkor azonban nemcsak a férfi és nő egyéni életében áll elő új helyzet, hanem társas viszonylataikban is, sok önuralomra van szükségük, hiszen az új család tervezése maximális felelősségérzetet követel meg: megszünteti azt a kótetlen állapotot, ami az addigi korrall járt, A házasság, mint intézmény, olyan meghatározott feladatokat hárít a házastársakra, amelyek alól — feszültségek nélkül — egyik fél sem vonhatja ki magát. A családfenntartás gondja ma megoszlik.

Sok hasznos, gyakorlati tanácsot ad úgy a házastársak egymás közötti, mint a szülőknek a gyermekek és a nagyszülők felé való viselkedésük tartalmát illetően, szól az apa szabad idejének helyes felhasználásáról, az apának a serdülő fiúhoz és serdülő leányhoz való viszonyáról, a helyesen értelmezett tekintélyről.

Külön érdeme, hogy több oldalon keresztül foglalkozik az elvált szülők gyermekeinek helyzetével és elítéli az e tekintetben elburjánzó visszaéléseket, például, amikor a gyermektől távol élő szülő olcsó fogásokkal akarja a gyermeket az igazán gondozó szülő vagy — második házasság esetén — az új házastárs ellen fordítani.

Szerencsés vonása a könyvnek, hogy az a pedagógiai optimizmus, amelyre, mint szükséges jellemvonásra, felhívja a szülők figyelmét, magának a szerzőnek is sajátja és minden gondolatán átsugárzik.

Lelkipásztoroknak és gyermeket nevelő gyülekezeti tagoknak egyaránt ajánlható ez a kiadvány, amely éppen manapság, amikor itt-ott — ritkán ugyan, de szinte hivatkozva — azt hangoztatják egyesek, hogy „elvilég” nincs szükségük férfitra a gyermeknevelésben (pl. a tévé Nyílt boríték c. műsorának egy múlt évi adásában) és büszkéek arra, hogy saját elhatározásukból apa nélkül fognak gyermeket nevelni (most eltekintve ennek súlyos biológiai és szociológiai veszélyeitől); határozottan hangsúlyozza az apa jelenlétének, mégpedig felelős jelenlétének lélektani és neveléstani fontosságát.

(Alsónyék)

Dobos László

dig ezt mondja: „Munkánk központjában az anyaság megbecsülése, a gyermekáldás és a nevelés, a család intézményének védelme és erősítése áll.”

ÖRÖMMEL fejezem ki teljes egyetértésünket. De nem állhatunk meg ennél. Ezeket a mondatokat önkritikusan is kell hallgatnia egyházunknak. Ha a közvéleményről van szó, annak hibáiról és helyes irányításáról a gyermekáldás, a nők helyzete és a családi élet összefüggésében, akkor nem feledkezhetünk meg arról a több ezer szószékről és ezeken évente elhangzó több tízezer egyházi beszédről, valamint az egyházi sajtó betűmillióiról, amelyek mind részt vettek és részt vesznek társadalmunk közvéleményének alakításában. Ha a gyermekáldás, a nők helyzete és a családi élet értékelése körül hibák és feladatok mutatkoznak a

közvélemény alakításában, akkor fel kell tennünk a kérdést, hogy egyházaink elég sokszínűen és szakszerűen, világosan és emberien beszéltek-e ezekről a kérdésekről. Főként pedig tudnak-e olyan meggyőzően szólani, hogy ezzel a közvéleményt helyes irányba tereljék. Alkotmányunk jogilag és gyakorlatilag széles lehetőséget és szabadságot biztosít egyházainknak a szólásra és ezzel a közvélemény alakítására. A kérdés csak az, hogy megfelelünk-e annak, amit társadalmunk jogosan elvár tőlünk és amit Isten is feladatunkká tett az evangélium szolgálatával. Lapunk egyik feladatának tekintjük, hogy ezeket a kérdéseket is tudományos, teológiai és gyakorlati szempontból ökumenikus látókörrrel napirendre tűzzük.

Dr. Pröhle Károly

#### INHALT DER NUMMER 3—4. 1973.

STUDIEN: *László Makkai*: Péter Mélius Juhász, der „Calvin” von Ungarn — *Dr. Tibor Fabiny*: Mit dem Ketzergesetz gegen die Reformation (Die erste gegenreformatorische Massnahme der ungarischen Gesetzgebung wurde vor 450 Jahren getroffen) — *Gábor Gacsályi*: Die Kirche im Freiheitskampf (Der Freiheitskampf von 1848—49. im reformierten Seniorat Szatmár) — *Loránt Hegedűs*: Die Neubewertung Calvins in der heutigen katholischen Ekklesiologie — *János Bolyki*: Die wissenschaftsgeschichtliche und theologische Bedeutung von Kopernikus — INLANDISCHE ÖKUMENISCHE EREIGNISSE: Stellungnahme und Textvorschlag im Zusammenhang mit dem Entwurf vom September 1971 der sogenannten Leuenberger Konkordie — *Wilhelm Dantine*: Die Bedeutung und Funktion der Leuenberger Konkordie — WELTRUND-SCHAU: *Dr. Imre Varga*: Menschliche Zusammengehörigkeit und unsere Aufgabe (Vortrag auf der Regionalkonferenz der CFK in der Tschechoslowakei) — *Dr. Elemér Kocsis*: Die Bedingungen der Entwicklung (Über die Warschauer Tagung der Kommission „Ökonomie und Politik” der CFK) — *Dezső Fűkő*: Das Heil der Welt heute (Weltmissionskonferenz in Bangkok) — *Dr. Feriz Berki*: Ein orthodoxes theologisches Symposium (Thessaloniki, 12—16. September 1972) — *Gábor Hézszer*: Kirche und Macht (Über die Studie des Französischen Protestantentums) — *Tibor Nagy*: John Knox-Feier — *Dr. Géza Boross*: Von der Kanzel zum Zuhörer (Ein Bericht aus Wuppertal) — KULTURELLE CHRONIK: *László Zay*: Selbstkenntnis — Verantwortung — Sendung (Über Filme) — BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: *Kálmán Tarr jr.*: Friedensforschung und Friedenskampf (Herausgegeben von Dr. Gerhard Bassarak) — *D. Dr. Mihály Bucsay*: Eduard und Maria Winter: Domprediger Johann Emanuel Weit und Kardinal Friedrich Schwarzenberg (Ein Index-Prozess in den fünfziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts) — *Sándor Tenke*: Vittorio Lanternari: Kolonisation und die religiösen Freiheitsbewegungen — *László Dobó*: László Dobos: Die Verantwortung der Väter in der Erziehung.

#### CONTENTS OF NOS 3—4, 1973

STUDIES: *László Makkai*: Péter Mélius Juhász, the „Calvin” of Hungary — *Dr. Tibor Fabiny*: With a Law of Heresy against the Reformation (The First Measure of Counter-Reformation in Hungarian Legislation Was Taken 450 Years Ago) — *Gábor Gacsályi*: Church in the War of Liberty (The 1848—49 War of Liberty in the Reformed Seniorate of Szatmár) — *Loránt Hegedűs*: The New Appraisal of Calvin in Present-Day Catholic Ecclesiology — *János Bolyki*: Copernicus' Significance in the History of Sciences and in Theology — ECUMENICAL EVENTS AT HOME: Position Taken Up and Text Proposed Concerning the September, 1971, Draft of the So-called Leuenberg Concord — *Wilhelm Dantine*: The Meaning and Function of the Leuenberg Concord — WORLD REVIEW: *Dr. Imre Varga*: Humán Interdependence and Our Task (Address at the Regional Conference of the CPC in Czechoslovakia) — *Dr. Elemér Kocsis*: The Conditions of Development (On the Warsaw Meeting of the CPC Commission „Economy and Politics”) — *Dezső Fűkő*: The Salvation of the World Today (World Missionary Conference in Bangkok) — *Dr. Feriz Berki*: Orthodox Theological Symposium (Thessaloniki, September 12—16, 1972) — *Gábor Hézszer*: Church and Power (On the Study of the French Protestant Federation) — *Tibor Nagy*: John Knox Festivity — *Dr. Géza Boross*: From the Pulpit to the Listener (A Report of Wuppertal) — CULTURAL CHRONICLE: *László Zay*: Self-Knowledge — Responsibility — Mission (On Films) — REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: *Kálmán Tarr Jr.*: Friedensforschung und Friedenskampf (Edited by Dr. Gerhard Bassarak) — *D. Dr. Mihály Bucsay*: Eduard und Maria Winter: Domprediger Johann Emanuel Weit und Kardinal Friedrich Schwarzenberg (A Case of the Index in the Fifties of the Last Century) — *Sándor Tenke*: Vittorio Lanternari: Colonization and the Religious Liberation Movements — *László Dobó*: László Dobos: The Responsibility of Fathers in Education.

## A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI

|  |          |
|--|----------|
| KIS CSALÁDI BIBLIA fekete grabolit kötésben 13,5×20,5×3 cm   | 130,— Ft |
| BIBLIA 93,— Ft, ÚJSZÖVETSÉG 40,— Ft, ÉNEKESKÖNYVEK (51,—, 62,—, 70,— Ft)   |          |
| ÖRÖKÉLETNEK BESZÉDE ( <i>Beliczay A.</i> ) Az új bibliafordítás szövegének felhasználásával a bibliai történetek rövidített anyaga. 106 művészi illusztrációval e. v. fóliázott védőborítóval 268 old. | 73,— Ft  |
| HEIDELBERGI KÁTÉ. A reformáció korában megfogalmazott hitvallás legújabb kiadása 92 old. fűzve   | 6,50 Ft  |
| HISZEM ÉS VALLOM ( <i>Bakos L. dr.</i> ) A Heidelbergi Káté alapján mondja el e könyv hitünk igazságait 256 old. fűzve   | 65,— Ft  |
| AKARJUK — ÍGÉRJÜK ( <i>Szamosközi I.</i> ) A keresztségről szülőknek, keresztszülőknek, minden hívőnek szól a népszerű könyv 2. kiadása e. v. színes borítóval 50 old.                                 | 13,— Ft  |
| CSENDES PERCEK: MÁTÉ EVANG. ( <i>Victor J. dr.</i> ) Az örökkévaló Igét szolgálják a szerző ma is időszerű elmékedései. Grabolit k. 192 old.   | 39,— Ft  |
| A SIONNAK HEGYÉN ( <i>Muraközy Gy.</i> ) (5. kiadás) e. v. 212 old.  | 30,— Ft  |
| IGE, EGYHÁZ, NÉP I., II. ( <i>D. Dr. Bartha T.</i> ) 506 old. e. v. színes borítóval   | 208,— Ft |
| DICSERJÉTEK AZ URAT! ( <i>Dr. Cs. Tóth K.</i> ) 264 old. e. v. színes borítóval  | 87,— Ft  |
| HITÜNK HÓSEI ( <i>Bottyán J.</i> ) 240 old. e. v.  | 56,— Ft  |
| ISTENES ÉNEKEK, versek ( <i>Bódás J.</i> ) 134 old. e. v. színes borítóval   | 33,— Ft  |
| EGYHÁZUNK SZERETETSZOLGÁLATA ( <i>Juhász Zs.</i> ) 50 old. fz.   | 14,50 Ft |
| HITTEL ÉS CSELEKEDETTEL (I. rész 25 év a szocialista társadalomban, II. rész Zsinati Tanítás) kartonkötés 132 old.   | 38,— Ft  |
| KERESZTYÉNI TANÍTÁSOK ÉS IMÁDSÁGOK ( <i>Szikszay Gy.</i> ) e. v. 524 old.  | 130,— Ft |
| VIGASZTALÓ SZÓ ( <i>Szilhádi S.</i> ) e. v. 112 old. műbörkötés  | 30,— Ft  |
| ELŐ NÉP, ELŐ EGYHÁZ ( <i>Dr. Esze Tamás</i> ) köt. 45 old.   | 4,50 Ft  |

A Református Sajtóosztály címe: 1440 Budapest, Abonyi u. 21. Pf. 5.

Telefon: 227-870, 227-878, 227-879



# THEOLOGIAI SZEMLE

## TARTALOM

### TANULMÁNYOK

DR. RÓZSAI TIVADAR  
Krisztus indulatával nevelni (129)

DR. BUCSAY MIHÁLY  
Új út a Tragédia megértéséhez (138)

DR. FABINY TIBOR  
Reformációval az eretnektörvény ellen (144)

LADÁNYI SANDOR  
A protestánsok harca az egyenlőségért (147)

HEGEDŰS LORANT  
Ludwig Feuerbach valláskritikája (151)

### ORTHODOX—REFORMÁTUS PÁRBESZÉD

DR. JUHÁSZ ISTVÁN  
Hagyomány és időszerűség (155)

JOAN METROPOLITA  
Az ökumenikus zsinatok szociál-etikai tanításai (159)

### HAZAI SZEMLE

Ünnepi nyilatkozat a Magyarországi Evangélikus Egyház  
450 éves jubileuma alkalmából (162)

Budapesten ülésezett a Berliini Konferencia (i.t.k., 162)

DR. CSOMASZ TÓTH KALMAN  
Búcsú Szabolcsi Bencétől (164)

RITÓOK ZSIGMOND  
Moravcsik Gyula (166)

### VILÁGSZEMLE

DR. TÓTH KÁROLY  
A világ, az ember és Isten békéje (168)

DR. HUSZTI KALMAN  
Küzdelem a faji egyenlőségért a békeharcban (173)

DR. HELMUT GOLLWITZER  
Az EVT „antirasszizmus-programjának” theologiai kérdéseiről (177)

A népesedés és környezet kérdései (cs-t-k, 180)

### KULTURÁLIS KRÓNKA

ZAY LÁSZLÓ  
A hegedűs, a tejesember és az emberiség (184)

### KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Dr. Fejes Sándor: Dr. Bakos Lajos: Hiszem és vallom (186)

Tóth Lajos: Örökéletnek beszéde (szerkesztette: Beliczay Angéla, 189)

Komlós Attila: Tomka Miklós: A modern polgári vallásszociológia (190)

Márkus Mihály: Fekete Gyula: Élünk magunknak? (192)

# THEOLOGIAI SZEMLE

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának folyóirata

1973. március–április

Szerkesztőbizottság:

D. Dr. Bartha Tibor szerkesztőbizottsági elnök, D. Dr. Káldy Zoltán, Szamosközi István, Dr. Bakos Lajos, Ráski Sándor, D. Dr. Ottlyk Ernő, Palotay Sándor, Laczkovszki János, Hecker Ádám, Dr. Berki Feriz, Dr. Pröhle Károly.

Felelős szerkesztő: Dr. Pröhle Károly

Társszerkesztők: D. Dr. Pákozdy László Márton, Palotay Sándor, Dr. Tóth Károly

Szerkesztőségi titkárok: Komlós Attila, Kovách Attila, ifj. Tarr Kálmán

Terjeszti: a Magyar Posta

A kéziratokat kérjük az Ökumenikus Tanács címére: 1054 Budapest, Szabadság tér 2. I.

Kiadóhivatal: a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Sajtóosztálya, 1146 Budapest, Abonyi u. 21.

Előfizetést díj egy évre 180,—, félévre 90,— Ft. Kettős szám ára: 35,— Ft.

73.2672/2-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

## A szerkesztő megjegyzései

ZAGORSZK ismét jelentős esemény színhelye volt. Itt tartotta első ülését 1973. május 25–28-ig a Keresztyén Békekonferencia Munkabizottsága, miután 1971-ben a Negyedik Keresztyén Békekonferencia a Bizottságot teljesen újjászervezte. Most bebizonyosodott, hogy kishitű és rosszhiszemű jóslások ellenére is nemcsak túlélte ez a mozgalom az 1968-as eseményekkel kapcsolatos belső válságot, hanem tisztultan és megújultan viszi tovább eredeti célkitűzésének megfelelő munkáját: a keresztyénység lelkiismeretének állandó ébresztését az emberiség békéjéért való felelősségre. Nemcsak számaival imponál ez az ülés: 176 bizottsági tag, vendég és megfigyelő jött össze 33 országból a világ minden részéről. A számoknál jelentősebb az a tény, hogy a különbségek ellenére is világosan érvényesül az egész mozgalom közös látása: az, hogy a világ békéje érdekében szükség van a nemzetközi politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok mélyreható megváltoztatására, és hogy e változások érdekében az egyházaknak és az egész világ keresztyénységének az eddiginél sokkal többet kell tenniük. Ez a nem vitatott, biztos közös alap tette lehetővé, hogy mégis sokoldalú és szabad vita folyt a részletkérdések és konkrét feladatok tisztázásáról, a plenáris üléseken és a munkacsoportokban. A lényegbeli egyetértés és a közös feladat vállalása felzabadiott a becsület és őszinte eszmecsere.

EMBERTÁRSI SZOLIDARITÁS és keresztyén felelősség a világ békéjéért: ez volt a zagorszki konferencia fő témája. Néhány idézet mindenképpen idekívánczok az ülésről kiadott kommunikéből.

Hellstern svájci lelkész hangsúlyozta, hogy a világ igazságosabb rendje és a háború elkerülése érdekében egyértelmű és kérlelhetetlen harcot kell folytatni azokkal az erőkkel szemben, amelyek saját magánprofitjuk érdekében akadályozzák egy igazságos és békés társadalmi rend kialakítását. Juvenalij metropolita szerint minden keresztyénnek minden jóakarátú emberrel együtt kell harcot folytatnia a háború, a kizsákmányolás, a rasszizmus, a nyomor és az éhség ellen, a nemzetek békéje, megértése, barátsága és békéje érdekében. Gajardo chilei professzor hangsúlyozza, hogy az eltérő útkeresés ellenére egyetért a latin-amerikai világ egész népe abban, hogy külső hatalmaktól függetlenül, szabadon akarja felépíteni gazdasági, kulturális és társadalmi életét. Chandran indiai professzor rámutatott arra, hogy a szegények felszabadítása nem függhet a gazdagok akaratától, nem is lehet valami alamizsnálkodásnak az eredmé-

nye. de a nagy kérdés az, hogy hogyan kaphatják meg a hatalmat a hatalom nélküli szegények arra, hogy leküzdjék az elnyomást, a szegénységet és a nyomort. Szerinte itt gyakorlatilag kell megvalósulnia a keresztyének jézusi szolidaritásának. Dr. Tóth Károly főtitkári jelentésében mindenekelőtt rámutatott a Keresztyén Békekonferencia jelentős eredményeire. Aláhúzza, hogy azok a programpontok, amelyeket a békemozgalom kezdettől fogva hangsúlyozott, de amelyeket éppen keresztyén körökben sokszor élesen támadtak: az amerikaiak visszavonulása Vietnamból, a két német állam elismerése, az európai biztonsági konferencia összehívása, a fegyverkezési verseny korlátozása, az atom- és kémiai fegyverek eltiltása stb., ma már világszerte elismert követelményekké, sőt sok esetben megvalósult tényekké váltak. Azután a feladatokra előtekintve szólt arról, hogy a Keresztyén Békekonferencia körében tovább kell erősíteni és fejleszteni a teológiai munkát.

SZOKATLANUL HOSSZÚ a zagorszki ülés hivatalos kommunikéje. Részletesen ismerteti az előadások és tanácskozások lefolyását, azután egy egész sor állásfoglalást hoz a világ békéjét veszélyeztető kérdésekről: a Közel-Keletről, a dél-ázsiai békéről, az indokínai háborúról, a leszerelésről, az európai biztonságról, a faji megkülönböztetésről és a latin-amerikai helyzetről. Mégsem érezzük a kommunikét hosszadalmasnak vagy fárasztónak. A szövegezésen is érződik a mozgalom megújulásának és megerősödésének jele.

HÁROM vonást figyelhetünk meg a Keresztyén Békekonferencia munkáján. Az első az, hogy meglát-szik a mozgalom tudományos szakszerűsége törekvése. Ez nagy előrelépést jelent. Mert eleinte valóban az volt az elsőrendű feladat, hogy a mozgalom a keresztyéneket meggyőzze a békemunkára való elkötelezettségükről. Ma ezt komoly keresztyén már nem is vitatja. Viszont annál inkább tudatosul az a tény, hogy a békemunkához nem elég a keresztyén hit és lelkesedés. Kellő tájékozottság és ismeretek nélkül a legjobb szándék is irányt téveszthet a világpolitika és gazdaság bonyolult kérdéseiben. A kommuniké is érzékelteti, hogy nemcsak beszéltek a kérdésekről, hanem tanulmányozták a problémákat és lehetőségeket és így jutottak el az állásfoglalásokig. A másik jellemző vonás ebből következő: a kommuniké ugyanúgy, mint a zagorszki ülés, sőt az egész mozgalom is, mentes minden jelszavasságtól. Tényekre hivatkoznak, tényekkel érvelnek, és új tényeket teremtő ak-

## Krisztus indulatával nevelni

A tanulóifjúság személyiségformálásának sajátos kérdései a Debreceni Református Gimnáziumban\*

Amikor nevelésünk sajátos kérdéseiről van szó, akkor ezt négy kérdéskörben szeretném tárgyalni: 1. iskolánk sajátosan egyházi jellegére tekintettel, tehát a helyet nézzük meg, ahol nevelünk, 2. tanulóifjúságunkra tekintettel, akiket egyháztagokként kezelünk, tehát akiket nevelünk, 3. rólunk, nevelőkről van szó, akik nevelünk, és 4. nevelési módszerünkről is essék néhány szó, ahogyan nevelünk.

### Ahol nevelünk

„Ha lehetséges volna, hogy meghallgattathatnám minden embertől, egy toronyba felmennék és teli torokkal azt kiáltanám: hová rohantok emberek, akik a pénzgűjtésben szorgalmasok vagytok, de gyermekeitek nevelését elmulasztjátok”. Az ellenreformáció idejének kiváló pedagógusa, Kocsi Csergő Bálint, idézi felelősségünkbe a nevelés kérdését. Mivel ez a figyelemzetés református egyházunk hitvallójának nyilatkozata, kétszeresen is indokolt, hogy figyelemre méltasuk. Keressük iskolánk nevelési feladatának sajátos problémáit és az azokra adható válaszokat.

Tanulóinkat mind nevelő, mind tanító feladatunk közben úgy tekintjük, mint egyháztagokat, mint akiket társadalmunkban elfoglalt helyükön kívül, ez a helyzetük is meghatároz. Nevelési tényező éppen ezért a növendékek egyháztagságából folyóan az a tény, hogy nevelésünk az egyházban és az egyházért is történik. Az egyház pedig a mi időnkben különleges helyzetben van: átmeneti időben az elmúlóban levő ún. népegyházi státusból, a kibontakozásban levő szolgáló-egyházi szituációba. Sok egyéb mellett, nevelésünk során erre is tekintettel kell lennünk, illetőleg nevelésünket ez a helyzet döntő módon meghatározza. Ez ugyanis azt jelenti, hogy míg egyfelől figyelemmel kísérjük azokat a nevelési elveket, amelyeket számunkra a Biblia tanácsol, másrészt ezeket az elveket olyan történelmi helyzetben igyekszünk megvalósítani, amely a népegyházi szituációt is megbontó szekularizációból következik. Gyakorlatilag ebben azt látom, hogy a Bibliából felismert igazságokat azoknak a tanítványoknak nevelésére, tehát testi-lelki-szellemi formálására használjuk, akik figyelmük és érdeklődésük teljes intenzitásával a világ, a tudomány, a társadalmi és politikai kérdések felé fordulnak. Most valóban érvényes a régi didaktikai tétel: nem az iskolának, hanem az életnek nevelünk. Akkor is érvényes, ha az iskola helyére az egyházat helyettesítjük be.

Az a helyzet, hogy a népegyházi közgondolkodás körülményei között még érvényes ún. homo religiosus, a christiana animával többé nem számolhatunk, gyakorlatilag az apriori vallásos érdeklődésű ember eltűnt. A személyiség-, társadalmi- és tudományos forradalom egy új embertípust hozott létre. Ezért, a mi új helyzetünkben az egyházi nevelésnek is szembe kell néznie olyan kérdésekkel, mint: 1. az egyház történelmi helye-

zetének megváltozásából eredő problémák: valóban egy idejétmúlt, a régi társadalom felbomlásával együttjáró, megsemmisülő, túlhaladott társadalmi struktúra-e az egyház? 2. A nem vallásos világgal való komoly párbeszédre felkészítés feladata, amelyben a mi bibliai pozíciónkból igyekszünk megérteni a partner álláspontját és kifejtetni a magunkét; 3. a keresztyénség etikai küldetésének tudatosítása köreinken belül, a kívülvalók részére is.

Az Apostoli Hitvallás egyházzól szóló tézisét ma így értjük: hiszem az egyetemes, szent és egy egyházat, aholis a szent azt jelenti, hogy továbbra is, öneszméldése és minden megnyilvánulása arról az egyetlen alapról indul ki, amely a Jézus Krisztusról szóló kijelentés forrása, a Biblia. Egyetemes nemcsak abban, hogy a teremtet világ perspektívájában végzi reménység szerinti szolgálatát, hanem abban is, hogy mondanivalójával az egyetemes emberiség kérdései felé fordul és magát érdekeltnek vallja a világ ügyeiben. És egy abban, hogy ez a két szempont, Isten gondolata és a világ érdeke elválaszthatatlanul ösztartozóan egy.

A szekularizáció, éppen azért, mert azt a fajta öneszméldést kényszeríti az egyházra, nem valami szükséges vagy éppen sajnálatos rossz, ellenkezőleg, valami érvényes szükségképpeniség, a történelmet alakító Isten akarata. A történelem, mai fázisában új feladatok elé állítja az egyházat és az új feladatok az egyház érdeklődési-, és feladatkörét nem leszűkítik, hanem kiszélesítik. Ami leszűkülőben levőnek tűnik, az a forma, a keret, az intézményesség, ami bővül az a tartalom, a felismerés és az érdekeltség. Egy olyan kölcsönhatásra kell gondolnunk, amely szerint a mai egyház küldetésében éli meg hivatását. Kényszerült utánamenni a tőle eltávolodó embernek, felkeresni és megszólítani a ma emberét a ma kérdései közepette. Viszont ez az emberérdekű, világnitottságú egyházi magatartás újra felkelti a mai ember érdeklődését a „Biblia világa” iránt, az egyház ügye iránt. Nevelői feladatunk, növendékeinket ebben a látásban megerősíteni.

A keresztyénség több, mint vallás, de több mint egyház is, a szó szervezeti értelmében. A keresztyénség mozgás, áramlás a forrástól torkolat felé, ahol forráson a Biblia mondanivalóját, torkolaton pedig az emberkérdést érzem a maga egészen átfogó, széleskörű jelentésében, érdekerületén. A Reformáció, minden formális közvetítő mellőzésével, közvetlenségében vetette fel a központi kérdést: hogy jutok a kegyelmes Istenhez? Ma ez a reformátori kérdés így hangzik: hogy jutok én, az ember, az irgalmas felebaráthoz?

Az ún. felvilágiasodásból eredő, tehát külső forrásból származó kérdéscső az eredményezi, hogy meglátjuk: pl. Jézus Hegyi Beszédben foglalt tanítása kifejezetten a szekuláris világot célozza meg, amikor ilyen kérdésekben segít állásfoglalásra, mint a házasság, a szexus, a válás, a kenyér az együttélés kora kétféle társadalmi rendje, vagy kétféle ideológia közöttje között. Megértjük, hogy a Tízparancsolat második táblája olyan mai társadalometikai kérdésekhez

\* A gimnázium tantestületének tanulmányi értekezletén elhangzott előadás.

nyúl, mint a család, az állam, a házasság, a gazdasági rend, a becsület és ezekben újra a mindenkori szekuláris valóság igénye szólal meg. A tékozló fiúról szóló csodálatos nevelői példázatban azzal a modern apával találkozunk, aki ellen a fia fellázad, otthagyja. A szinte szélsőségesen szabadelvűen nevelő apa hogy kerül szembe a gyermeki engedelmisséget felmondó, szabadságvágyától megrészegült fiával, hogy megy eléje és hogy oldja meg éppen nem tekintélyi alapon a hazatérő fiúval való találkozást, aki pedig idejének jórészt idegen vallásos, vagy éppen vallástalan környezetben töltötte (disznónyáj!). Így értjük meg, hogy Jézus, tanítványait a „föld” savának és a „világ” világosságának nevezi, aholis egyértelműen arra céloz, hogy ezeket az embereket egy mindenképpen areligiozus környezetbe küldi szolgálattételre és nem Izrael kegyes, vallásos, szervezeten kultikus világába, illetőleg a nép emberi, világi kérdéseinek orvoslására. És a sort lehetne folytatni, de elég annak az érzékeltetéséhez, hogy a Biblia beszélni kezd és hallatlanul érdekes dolgokat mond nevelésről, elsősorban nekünk, akik a Református Gimnáziumnak vagyunk nevelői. Ebből pedig azt a következtetést tudom levonni, hogy a szekularizációnak köszönhető, hogy a kifejezetten „vallásos” nevelés szükségképpen került közel a reáltárgyak útján történő neveléshez, illetőleg fordítva, a reáltárgyak tanítói, ilyen felismerések birtokában nyugodt lelkiismerettel és minden belső bizonytalanság nélkül tölthetik meg mondanivalójukat bibliai tartalommal, keresztyén szempontokkal. A modern világ hozott közel egymáshoz és oldotta meg a kérdést, hogy valójában mit is keresünk mi itt egymás mellett, a hit és tudomány találkozásánál?

Ennek a találkozásnak persze ára is van. Mégpedig kettős: az egyik az, hogy fel kell számolódnia egy olyan vallásosságának, vallásos nevelésnek, amely az önmagáért való kegyességet próbálta ápolni, az egyházban kizárólag az egyház számára kívánt utánpótlást biztosítani, az egyházat és ezzel együtt az iskolát is, mint egy szigetet képzelte el a világ tengerében és introvertáltságában sokkal inkább kegyes pszichológia volt, mint a bibliai realitás, mint élő hit. Figyelmünk a nevelés területén fokozottan arra fordul *amit* hiszünk és nem arra, *ahogyan* hiszünk. Másfelől felszámolódik egy olyan teista Isten-szemlélet, Istennek a „túlvilágba” való száműzetésével, akinek a való emberhez és való világhoz, élethez nem sok köze volt, a mindennapok kérdéseit transcendálta. Nekünk az új helyzetben kell keresztyén nevelést folytatnunk.

De van-e egyáltalán „keresztyén nevelés”? A szóhasználat a középkori Corpus Christianum maradványa, amikor az egyház a maga abszolút tekintélyével és hatalmával határozta meg minden emberi tevékenység feltételét, így a nevelést is. Inkább egyházi ellenőrzés és irányítás alatt álló nevelésről lehetne beszélni, mint keresztyén nevelésről. A felvilágosodás szakít a fogalommal és a nevelést általános emberi funkcióként értelmezi. A XVIII. sz. nevelési eszménye az ész-ember, a XIX. sz. embere a fejlődésben hívő embert neveli, a XX. sz. első felének nevelési eszménye a hatalmat gyakorló ember típusa. Századunk húszas éveitől fogalmazódik át a nevelésről való felfogás is, egy új teológiai talajon.

Azt mondjuk, hogy keresztyén nevelés valójában nincsen, mint ahogy nincs keresztyén kultúra, keresztyén házasság, vagy keresztyén állam sem. Felszabadítjuk ezeket a sajátosan emberi kategóriákat minden előfeltételes gyámság alól. A nevelés, mint egyéb emberi-szellemi tevékenység is, egyszerűen ember-ügy. A nevelés nem a nevelő, vagy növendék, vagy a nevelés

céljának, módjának keresztyén-vallásos jellegéből, hanem embervoltából, humanitás igényéből ered. Keresztyén nevelés, ha ilyenről beszélhetünk, magának Jézus Krisztusnak a nevelése lenne. Ez pedig azt a megismerhetetlen életformáló hatalmat jelenti, amellyel az egész emberi személyliséget testi-lelki-szellemi alkattal, isteni erejével formálja és újraformálja. Krisztus nevelése azzal a hatalommal történt, amellyel a teremtető szö ereje érintette meg az embert: „Akarom, tisztulj meg!” „Eredj el és többé ne vétkezzél!” „Vedd a nyoszolyádat és jártj!” „Ma velem leszel a paradicsomban!” „Mit félték kicsinyhitűek!” „Lázár jöjj ki!” Ez az abszolút értékű és hatású nevelés Jézus Krisztusé. A mi nevelői feladatunk ennek nyomán annyi, hogy a Krisztustól tanult nevelői személyiség *indulatával*, a Krisztus által tanított *emberszemlélet* irányelveivel, a Krisztus által gyakorolt *nevelői módszer* kísérletével végezzük munkánkat, de mindig annak az alázatos felismerésnek tudatával, hogy a nevelői tevékenység tökéletes megoldásával sohasem járhatunk el és eredményét soha nem biztosíthatjuk. Mi olyan nevelőként tevékenykedhetünk, akik ugyanakkor mint növendékek állandóan figyelemmel kísérik: hordozza-e a nevelői munkánk Krisztus emberformálásának alapfeltételeit, vagy eltért attól?

Továbbá, a Krisztus nevelői tevékenységének, emberformáló művének sajátossága az, hogy Ő azonnal és a pillanatnyi hatás eredményével tudja alakítani az emberi személyiséget, formálni arra az állapotra, amely az Ő eljövetele idején, az eschatonban, az Isten dicsőségére formált új ember helyzetébe juttatja, a bűnnélküliségre teremtés, a természetes lét, az idő és élet korlátaitól való felszabadítása által. Mondjuk úgy, Jézus Krisztus nevelése az örökkévalóság megvalósítása az itt és most korlátai ellenére. A mi nevelésünk pedig ennek a munkának következtében, éppen az itt és most, az idő és élet, a bűn tényeinek korlátai között megy végbe. A mi nevelésünk csak jel és utalás a Krisztuséra, az eljövendő tökéletességére néve. Moltmann kifejezését erre a kérdésre alkalmazva mondjuk, mi a növendéket nem megváltjuk, hanem legfeljebb megváltoztatjuk és azt is ha és amennyiben. A Krisztus követésében járó nevelés tehát az, hogy nem egy elszigetelt program szerint, a ráció, az intellektus, a psziché, a kultúra, a pragmatizmus feltétele mellett történik, hanem a Jézus Krisztus által felismert emberkép kialakítása érdekében.

A Reformáció szabadította fel az egyházat az alól az egyoldalú szemlélet alól, hogy az egyház nevelői tevékenysége kizárólag a hitéletre, az üdvösségre szóló elhivatás, a vocatio, érdekében történik. Az elhívás gondolatának bibliai megértése nyomán az elhívást a hivatásra szóló, az emberi élet és tevékenység egészét átfogó megbízatásnak is értelmezve. Ennek ellenére is igaz, hogy Biblia és nevelés két külön terület marad, összekeverhetetlenül. Sem a pedagógiát elkeresztyéníteni, tehát kizárólag a lelki élet szolgálatába állítani, sem az evangéliumot a nevelés kizárólagos szolgálatába állítani nem lehet. Más az, ahogy és amit prédikálók és más az, ahogy nevelnek. Viszont a kettő kölcsönhatását sem tagadhatjuk, mert a kettő segít egymásnak. Az igehirdetés szolgál a nevelésnek alapelvei felismerésében, a szükséges korrekciók megtételében, az emberfelismerés nagy ügyében; míg a nevelés segíthet az igehirdetésnek a szituációk helyes felismerésében, sőt megteremtésében. Az igehirdetés abban tud a pedagógiának segítségére lenni, hogy a növendéket, mint igehallgatót szembesíti Isten törvényével, feltárja a növendék előtt igazi, hiteles élethelyzetét, reális *önismeretre* neveli. Ráeszmélteti, hogy életének igazi feltétele

a *bűnbocsánat*, amely a törvény iránti engedetlensége, mondjuk, valóságos élethelyzete ellenére is érvényes, ezzel rámutat a növendék élete válságainak megoldására. Végül, ezért a megoldásért *hálaadásra* buzdítja és ezzel ösztökéli tiszta és jószándékú cselekedetek megfogalmazására. Bevezeti az igehallgató növendéket a közösségbe, kiszakítva magánosságából, vagy a nemkívánatos közösségek alól. Vagyis, az igehirdetés szembeesíti a növendéket az igazi tekintéllyel. Végső fokon az igehirdetés segít tisztázni a növendék előtt olyan végső kérdéseket, amelyekkel a nevelés is foglalkozik, mint azt, hogy kicsoda az ember? Mi az élet célja? Milyen lehet az ember és ember kapcsolata és ember és világ összefüggése? Mivel ezekre a kérdésekre a mi helyzetünkben az igehirdetés keres válaszokat, azért mondhatjuk, hogy tanulóifjúságunk személyiségformálásának sajátos tényezőit ezekben látjuk.

Egy német pedagógus szerint (*Janssen*) az evangéliumi nevelés jövője attól függ, hogy mennyire sikerül hozzájárulni a korunk szociális és politikai kérdéseinek megoldásához. Ez pedig nem történhet egy világtól elvonatkoztatott szakrális-nevelési eljárással, de nem történhet az evangéliumtól elszakadt kizárólag lélektani rahátással sem, hanem úgy, hogy az evangélium mondanivalója világítja meg az élet kérdéseit. Egy kiváló teológus (*E. Thurneysen*) úgy fogalmazta meg ezt a tényt, a múlt századra visszavetítve, hogy ha a múlt század közepén az egyház találkozni mert volna a munkásmozgalommal, akkor egy új reformációnak lehetnénk tanúi és a szekularizáció kérdései is másképpen vetődtek volna fel. Ez azt jelenti számunkra, hogy *amikor mi ma nevelünk, akkor a jövő számára nevelünk és nevelésünkkel az evangélium és a mai realitásokban élő ifjúságunk találkozását munkáljuk iskolánkban.*

### Akiket nevelünk

Az országgyűlés legutóbbi vitáját hallgatva és olvasva, és ezen belül az új büntető törvénykönyvről szóló törvényjavaslatot figyelemmel kísérve, az igazságügy-miniszter expozéjából mint minket hivatalból érdeklő kérdést, azt értettük meg, hogy a szocializmus további erősödése és fejlődése bűnügyi vonatkozásban eddig nem hozott gyökeres változást társadalmunkban. Vannak bűnfajták, amelyek csökkentek, vannak, amelyeknek a száma tartósan ugyanaz, és vannak, amelyek sajnálatosan emelkednek. Különösen fájdalmas, hogy a kiskörűak bűnözésének nem sikerült eddig érdemlegesen gátat vetni, és hogy növekedett a lányok részvétele a bűnügyekben, valamint az erőszakos bűncselekmények száma. Levonhatjuk belőle azt a tanulságot, hogy — egyelőre legalábbis — a gazdasági-anyagi helyzet lényeges javulásának nem volt számottevő hatása az emberek *erkölcsi* felfogására. A lét megelőzi, befolyásolja a tudatot, de etikai felelősségében más tényező tudja döntő módon befolyásolni. Az élet elsősorban tudatkérdés, és nem anyagi probléma (bár messzemenően az is), és mert tudatkérdés, ezért etikai kérdés, és mert etikai kérdés, ezért *nevelési* kérdés is. És ezzel problémánk középpontjában vagyunk.

A mai ember, és itt elsősorban a tipikusan mai emberre, tehát az ifjúságra gondolok, *agresszív*ebb, mert hiányzik a stabil értékrendje anyagi-dologi, de személyi vonatkozásban is. *Türelmetlenebb*, életkorát megelőző időben akarja érzéki vágyait kiélni szexuális téren, dohányzásban, alkoholfogyasztásban. És *felelőtlenebb* is, mert a technikai civilizáció eszközei, nagy tömegben, olcsóbban és könnyebben megszerezhető módon állnak rendelkezésére. Mindez nem lenne baj, sőt

nagyon jó dolog lenne, ha felelősen tudna élni ezekkel a lehetőségekkel. Sokszor esik szó arról, hogy mi lehet az oka ennek az erkölcsi tudateltolódásnak? Talán az ún. *akceleráció*, a fiziológiai és erkölcsi személyiség közötti rés szélesedése? A túlterhelésből következő belső explózió? Az atomháborútól való tudatalatti félelem? Az életkörülmények kaotikus zűrzavara sok fiatal életében? A természettől való elszakadás? A gép, neonfény, beton, műanyagok, drogok használata? A kavargó forgalom és állandó zajhatás? A materiális javak iránti érdeklődés egyoldalúsága? Vagy hogy a mai fiatal a természetes színek, hangok, formák helyett szüntelenül a technika termékével találkozik? A termelőmunkával együttjáró monotonitás? A spontaneitást, fantáziát, alkotó kedvet ölő szalag? Menekülés ez vajon az élettől, vagy lázadás ellene, vagy új életformák keresése? Egy pedagógus szerint (*Dirks*) megszűnt a fiatalságban a nevelődés boldogsága. Ezekre a kérdésekre szakemberek keresik a választ, de válasz nélkül is meghatározzák nevelői munkánkat. Ha nem is egészen, de jó néhány ponton találkozunk mi is az ún. mai fiatallal, akivel úgy kell együtt élnünk, hogy közben neveljük, formáljuk is. Az említettekben kívül azonban még egy problémát kell érintenünk, ami a mai fiatal szellemi-lelki habitusát a legjobban befolyásolja, és ez a *családkérdés* vagy a *család kérdéssége*.

A családi nevelés fontosságát illusztrálандó, egy egészen személyes megjegyzést szeretnék tenni. Én magam nem a legideálisabb természeti-társadalmi környezetből jöttem. Egy poros, füstös, gázos bányász-közsegből, és ehhez járult egy szigorú kasztszerűen körülhatárolt társadalmi milió, ahonnan kinőni, kiemelkedni szinte lehetetlen volt. És mégis hoztam valamit magammal, ami minden gátló körülmény ellenére is maradandó és pozitív hatású volt, ti. apám és édesanyám emlékét, vagyis *a családot, az otthont*. Mint nevelő tényező, ez volt rám legnagyobb hatással.

A szülőkhöz való kötődés, a szülők egymás közötti tiszta, tisztos, egészséges együttélése, az ebből eredő példaadás, a nevelés gondjának közös hordozása az, ami pótolhatatlan. Az otthon hatása azt jelenti, hogy az iskola továbbra is egyoldalú, vagy főként racionális-intellektuális hatását egészségesen egészíti ki a családi légkör, a maga inkább érzelmi telítettségével. A kettő együtt, egy minden oldalról egészségesen befolyásolt személyiség formálódását teszi lehetővé. Tanulóink személyiségformálásának sajátos kérdéseiről beszélünk. És ebből a szempontból mi valóban különleges helyzetben vagyunk.

Növendékeink túlnyomó többsége együtt kapná az iskolában és a kollégiumban mindazt, amit az iskola és az otthon együtt jelent és egyszerre tud nyújtani. *A kollégium pedig éppen ennek az utóbbinak pótlását hivatott biztosítani*. Hangsúlyozni szeretném az otthon, a család fontosságát a nevelésben. A legközelebről gyakorolható fegyelmezés és a legközelebről éreztethető bizalom van együtt a családban. Ahogy szülő gyermekével és testvér testvérelével van együtt, úgy semmiféle emberi kapcsolat nem fűz össze embert emberrel. A tekintély és szabadság a családban biztosítható és élhető meg leggazdagabban. A szülő legszemélyesebb emberi felelőssége a családban érvényesül teljes egészében, és a gyermek igazi gyermek volta, tehát az, hogy nincs oka félelemre, nyugtalanságra, aggodalmaskodásra, mert róla gondoskodnak, mert lehet kérnie, és szabad várnia, itt formálja a fiatal felszabadult személyiséggé. Jézus szava arról, hogy *„ha olyanok nem lennétek, mint a gyermekek”* elsősorban a családban kiformalódott gyermekszemélyiség titkára utal. De a későbbi emberi közösségbe való beilleszkedés és al-

kalmazkodás személyi feltételei is itt rakódnak le a gyermek tudatában. Ilyen érzelmi telítődéssel gazdagítja a fiatal a családot. Igaz, hogy ezeket a hatásokat később sehol sem fogja tudni feltalálni, de hatásukra önálló emberré erősödik. Valahogy úgy, hogy amint a gyógyult beteg nem viszi magával a kórházat, hanem az egészségét, a fiatal se a családot viszi magával, annál inkább azonban az ott kapott hatásokat. De ez elég is.

A mi kérdésünk az — ha mindez így van —, *tudjuk-e és milyen mértékben tudjuk pótolni a családi környezetet?* Persze olyan arányban, ahogy azt a nálunk idős 14—18 éves fiatalok igénylik, illetőleg amilyen mértékben erre szükségük van. Egészeben, magától értetődő, hogy képtelenség, hiszen sok gyermekről van szó, és azok is életüknek csupán egy részét töltik nálunk, talán a legnehezebbet, a gyermekkorból a pubertásba, majd a pubertásból az ifjúkorba való átmenet idejét. Korábbi jó vagy kérdéses hatásokat mástól kapták stb. Lényegében azonban éppen azt az időt élük meg iskolánk köziségében, amikor a szülői házban töltött időnek a gyümölcse be kell, hogy érjen. Amikor a korábbi ösztönös-természetes érzelmi kötődés, majd a tudatos szeretet-bizalom viszony most, a legnehezebb időben, a támaszkeresésben és támasznyújtásban kell, hogy gyümölcsozók, tetőződjenek. Úgy gondolom, hogy a személyiségformálás egyik lényeges feltételével találkozunk ezen a ponton.

A pedagógus státus elnöiesedéséről, mint nem idetartozó kérdésről, nem akarok beszélni. Arról azonban annál nyomatékosabban, hogy ebben a kérdésben milyen rendkívüli jótétemény az, hogy körünkben, a tantestületben tudhatjuk kartársainkat, üdvözölhetjük. Szolgálatukat éppen nevelői szempontból tartom rendkívül fontosnak. Nemcsak arra gondolok, hogy leánytanulóink lelkivilágához tudnak közelebb férkőzni, bizalmasabb kapcsolatot teremteni, hanem arra, hogy a mindig szükséges anyaság-komplexumot, tehát az anynyira szükséges otthont, a családi hangulatot tudják egész tanulóifjúságunk számára biztosítani. Sajátosan női színezetű nevelői hatásukkal ellensúlyozni tudják a férfi hatások egyoldalúságát, illetőleg azt kívánatos módon teljessé tudják tenni.

Ez egy további gondolatot ad ebben az összefüggésben. Mózes és Jézus a törvény első tábláját ebben foglalják össze: *Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és minden erődből.* Ez azt jelenti, hogy az Isten iránti hit és szeretet a személyiség teljességét veszi igénybe. A személyiséget a maga egész fizikai, szellemi és lelki tartalmában, tehát az embert, egzisztenciájának totalitásával. Alkalmazva azt mondhatjuk, hogy a teljes szív az ember érzelmi világát jelenti, a teljes lélek akarati hatását, a teljes elme értelmi képességét és a teljes erő, mindezek összefoglalásaként, az egész alkotó, cselekvő embert. Fogalmazzuk most úgy, hogy az Istenhez való kapcsolat igényt tart az ember érzelmi életére, a benne szunnyadó művészi, vagy legalábbis a szépet értékelő és produkáló hajlamára, akarati elkötelezettségére, hogy ambícióit az emberi közösségen belül, annak javára fogja megélni, intellektusának teljes egészére, tehát tudományokat művelő képességére és a produktív munkában való részvételére.

Ebben az összefüggésben nemcsak azt hangsúlyoznám, hogy ennek a teljes személyiségnek a kibontakoztatása, annak lehetősége Istentől van, hanem még inkább azt, hogy a mi nevelői feladatunk az, hogy ez a teljes személyiség növekedjen és erősödjön, mégpedig abban az okos és arányos elosztásban, hogy egy harmonikusan fejlődő teljes ember legyen az eredménye.

Megjegyzem, hogy az így értelmezett ige gátat vet minden egyoldalú szaksovinizmusnak, elfogultságnak. Előszörban magamban, mint nevelőben kell tudatosítanom azt, hogy nemcsak én foglalkozom a gyerekekkel, nemcsak a magam szempontját kell figyelembe vennem, hanem az egészhez adom hozzá a magam részmunkáját. Másfelől a növendék is értékkelni és érzékelni fogja, hogy milyen megfontolásból, milyen evangéliumi-pedagógiai belátásból gyakorolják tanári konszenzusban nevelői munkájukat. És megtudja, hogy az értelmi, érzelmi, akarati és gyakorlati ráhatás nem lélektani törvényszerűségből, hanem bibliai indokolásból, Isten akarata megértéséből fakad. Ez az egész nevelés, az egész ember érdekében, az egész ember egészségének érdekében megy végbe. Mert ez az egész ember Isten tulajdona teremő hatalmából és gondviselő szeretetéből.

És most kissé részletesen arról, *amit nevelésen értünk a mi sajátos körülményeink között.* Nevelői eljárásunkat — idegen kifejezéssel — *edukációnak és pedagógiának* mondjuk. Edukáción inkább egy szubjektív-idealista nevelői eljárást, pedagógián inkább egy realista-objektív ráhatást értünk.

*Ek-duko* = kivezetni, elővezetni, olyan nevelői tevékenység, amely által a növendékben eleve meglévő adottságot, képességet hozom napfényre, mindenestre már meglévő kész tényre építek. Nevelői gyakorlatban találkozunk azzal a felfogással, hogy az ember eredetében, mívoltában jó, csak lehetőséget kell számára biztosítani, hogy ezt a benne meglévő jót magából kihozza, kifejlessze. Eszerint a legjobb nevelési eljárás a szabadságnak minél átfogóbb biztosítása, amely által mindez megtörténhet. Ha ez a szemlélet arra utal, hogy a nevelendő, vezető fiatal kapcsolatosan reménységgel látom és végzem a feladatokat és lehetőségeimet, mondjuk: *optimista nevelő vagyok, akkor igent kell rá mondanunk.* Ha azonban ez az idealisztikus szemlélet azt jelentené, hogy a fiatalban csak a „jó embert” szabad látnom, akkor itt, bibliai alapon komoly kritikával kell élnünk.

Fel kell tennünk a kérdést: kicsoda az ember? És erre azt mondjuk, hogy mindenekelőtt *Isten teremtménye.* Értéke nem önmagában van, hanem teremtett mívoltában, abban, akivé Isten alkotta. Ezért nem is lehet szuverén módon a „jó ember”. Annyiban jó, amennyiben róla mint teremtményre Isten ezt kimondta: látá Isten, hogy mindaz, amit teremtett, íme igen jó, tehát így jó az ember, mint Isten tulajdona. De a Biblia úgy is beszél az emberről, mint *bűnös emberről,* és véleményem szerint a pedagógiának, ha nem is öncélúan és kizárólag, vagy nem is első helyen, de ezt nagyon komolyan kell vennie, különben súlyos csalódások és tévedések fogják érni és kísérni. A bibliai anthropológia nem ismer szélsőségesen abszolút mértékben jó vagy rossz embert. Az ember nem a két alternatív lehetőség közötti vagy-vagy bizonytalanságában él, hanem Istennek az a teremtménye, *akiért Jézus Krisztus meghalt,* akit megigazított, megszentel és megvált. Az emberkérdés tehát Krisztus-kérdés. Ebből folyóan, nem az adja meg a nevelés lehetőségét és eredményességét, hogy az emberben benne levő képességeket, mint természeti adottságot kell kifejlesztenem, hanem az a tény, hogy a növendék felől való reménységemben ahhoz kapcsolódhatom, amit Jézus Krisztus érte tett. A nevelés lehetősége a Krisztus megváltása, a bűnbocsánat. A növendék igazi, hiteles egzisztenciája Isten-gyermeksége. A növendék megszólításánál hivatkozhatom becsületére, önrizetére, a benne levő adottságokra és képességekre, vagy fegyelmezhetem szükség szerint keményebben, alkalmazhatok büntetést is, és a maguk re-

lativitásában ezek mind jogosultak is lehetnek, módszerként szolgálhatnak a növendék megközelítéséhez. Végső fokon azonban az alapigazságra lehet és kell támaszkodnom, és ez az, hogy őt Isten szereti, mert Jézus Krisztus által gyermekévé fogadta, szövetségébe bevonta. Minden egyéb megoldás csupán, mint ennek az alapténynek a következménye szerepelhet, de valóban csak mint következmény. Így a Krisztusban elrejtett énjében nem hagyom magára, sem úgy vélt jó tulajdonságaival, sem rossz tulajdonságaival; nem bízom rá a benne feszülő természetes erőkre és értékekre, hanem alapot adok számára ahhoz, hogy ezeket az erőket ki is hozza magából. Az edukációs-idealista nevelési mód csak abban az összefüggésben érvényes, hogy elfogadom és a növendékekkel elfogadtatom Isten valóságosan megváltó munkájának tényét. Azt mondja Jézus: *Megbocsáttattak a te bűneid, eredj el, és többé ne vétkezzél!* A többé nem vétkezés, tehát egy új életre történő irányvétel és ezt szolgáló nevelés abból a megszólításból eredően lehetséges, hogy a bűnbocsánat ténye igaz. Ezt lehet és kell a nevelés során megszólaltatni, hogy a növendék a Jézus Krisztusban való megváltás kegyelmének tükrében ismerje fel valóságos létét.

Az edukációs szemléletre épülő nevelési eljárásnak abban van további jogossága, hogy a nevelési eljárás folyamán a növendéket nem a magam képeire igyekszem mindenáron formálni, hanem hagyom, sőt előmozdítom, hogy az legyen, aki ő valóban, személyének sajátosságában, egyszerűségében. A nevelés nem idomítás, amely által a nevelő a maga életeszemélyét vagy életszemléletét igyekszik a növendékre ráerőszakolni, ez valóban erőszaknévelés lenne, és előbb-utóbb nagyon megbosszulná magát. Valamiféle „személyiségátültetés” sok keserű csalódás forrása lehet a későbbiek során mind a nevelő, mind a növendék részéről. A nevelés feladata az, hogy a Jézus Krisztusban érvényes megváltás hirdetésével, arról való meggyőzés erejével engedje, hogy a növendék kialakítsa magából mindazt, amit Isten teremtő bölcsességéből ő maga kapott. A nevelő a növendék részéről nem visszhangot, hanem feleletet vár. A nevelés célja nem egy olyan életformálás, amely leckefelmondásból, hanem önállóan fogalmazott megoldásból áll. A növendék, mint a mindenkori ember, csak úgy élhet, mint embertárs, tehát nem alteregója a nevelőnek, hanem partnere. Ezt az önálló személyiséget tartozik a nevelő a növendékben kialakítani, tudomásul venni és tiszteletben tartani.

Az edukációs szempont alatt történő nevelésnek, tehát mint egyedi személyiségnek a vezetése azt jelenti, hogy *tudatosítom benne azt, aki ő, felcserélhetetlen egyedi mivoltában, illetőleg azt, amit neki meg kell valósítania, és ez az ő istenképűsége.* Az emberteremtés gondolatában az élet három dimenzióba való beárlásával találkozunk. Ez a három együtt a teremtés Istenképe. Az egyik gondolata Istennek az ember felől, hogy az ember alkalmas legyen az őt megszólító *Isten üzenetére való figyelésre*, annak megértésére és arra való feleletre. Ez az Istennel való életközösség kiépítése, fenntartása, gondozása, egyszóval az aktív hitélet. Isten másik gondolata az emberi léttel, hogy az embert *embertársa szolgálatára* rendelte, hozzáiló segítőtársul, és ez az embert a közösségi horizonton való helytállásra rendeli. Az aktív szeretet megélése az istenképűség másik jegye. Isten harmadik gondolata az ember felől az volt, hogy rábízta az Édenkert őrzését és művelését. Ez pedig a teremtett világ, a természet, a *környezet iránti felelősség* elrendelését jelenti, a világ szolgálatát. Ez a teljes emberkép, a teljes istenképűség. Ez a humánus csodája és egyszerűsége. Az ember le-

gyen szolgálja Istennek hite által, legyen barátja embertársának szeretete megélésével, és legyen ura a világnak, az érte történő felelős szolgálat betöltésével. De ez a hármass megváltás csak így, ebben az összefüggésben és sorrendben lehetséges, mert csak így jelenti Isten akarát, felcserélhetetlen módon. Tehát az ember nem lehet szolgálja a természetnek, és nem lehet ura a másik embernek, mert ez a személyiség eltorzulását jelenti, bibliai nyelven a bűnt. Amikor mi iskolánkban az emberi személyiséget neveljük, formáljuk, ezt a sajátos szempontot tartjuk szem előtt.

A nevelés másik formája az, amit *pedagógiának* nevezünk. Ebben nem arról van szó, hogy a növendéket mint egyedi személyiséget szembesítem önmagával, rendeltetésével, hanem — amint a szó értelme is magyarázza — vezetem. Mégpedig elvezetem, bevezetem az ún. „életbe”, amelyben természetesen eddig is benne élt, de amelyben igazi felelősséggel, elkötelezettséggel ezután fog részt venni. A nevelés célja ebben az értelemben az, hogy *a növendéket belenövelje, belenöttesse saját jövőjébe.* Így is mondhatjuk: miután a nevelés egyik fázisában, az edukációban tudatosítottam számára, hogy *ki ő*, most a másik fázisban tudatosítom, hogy *miért van ő.* Mi életének célja, létének értelme?

*Nevelés önmagában nincs, csak egy meghatározott célra történő vezetés, egy cél elérése érdekében való ráhatás.* Mondjuk úgy, hogy a nevelés célja — ebben a formában — a világban való helyes tájékozódás, a tények, lehetőségek és összefüggések helyes felismerése. És itt újra találkozunk iskolánk sajátos szempontjaival, amelyeket nevelésünk során igyekszünk megvalósítani. Az ún. életkérdésekben való eligazodás, tájékozódás fő szempontja, hogy a növendék a dolgokat gyökérükben ismerje fel és fogadja el. A növendék lát, hall tapasztal, benne él a valóságban, véleménye van róla, sokszor kísértések között éli meg ezt a valóságot, sokszor öszeütközésbe kerül velük, sokszor tájékozatlan, sokszor helyesen ítél, de mindig felvilágosításra, vezetésre szorul éppen a helyes látás és értékelés érdekében. A nevelés ezt akarja nyújtani. Néhány példát idéznék ezekből az életkérdésekből.

*A házasság.* Házasság egy férfi és egy nő kizárólagos, teljes és tartós életszövetsége. Kizárólagos, mert csak egy férfi és egy nő kapcsolatát jelenti, tartós, mert az egész életre szóló felbonthatatlan szövetségről van szó, és teljes, mert az élet minden vonatkozásában jelent közösséget. A tapasztalat sokszor mutatja ennek ellenkezőjét. Felmerül a fiatalban a kérdés, vajon nem az egyház ilyen értelmű tanítása vált időszerűtlenné, érvényes-e még a gyakorlatban az idősebb nemzedék tanácsa, álláspontja? A nevelői válasz az, hogy minden házasság, modern vagy tradicionális, az emberi tényezőknél túl, Jézus Krisztusnak egyháza iránti szeretetének és az egyháznak Jézus Krisztus iránti hűségének kiabrázolója. A házasság tehát túlmutat önmagán, egy magasabb értékrend jele. Mert Jézus Krisztus arról beszél, hogy nem mi választottuk ki őt, hanem ő választott ki minket, ezért ennek emberi vetülete a házasságon belül nem lehet más, mint a szigorú exkluzivitás. Mert Jézus Krisztus a jó Pásztor, aki életét adja bárányaiért, azért jelent a házasság teljes önátadást a házastársak között. És mert Jézus Krisztus ígérete szerint velünk marad a világ végezetéig, ezért kell, hogy a házasság egész életre szólóan tartós életszövetség legyen. A feltételekben gyakorolt mindenféle fenntartás, lazítás vagy engedmény a házasság jelrendjét és vele együtt magát a házasságot rontja meg, bomlasztja. Ebben az életkérdésben tehát nincs helye semmiféle modernizmusnak, önkényes intézkedésnek. Ebben az élet-

kérdésben a mi sajátos nevelői feladatunk a növendéket Krisztushoz vezetni, a forráshoz.

*Az állam.* Az állam hármaskörű funkciója a törvényhozói, végrehajtói és bírói tevékenysége. Pál tanítása szerint, minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságnak, mert azok Istentől vannak. Állampolgári engedelmisséggel tartozunk a mi szocialista államunknak is, mert minden állam, így a miénk is, hármaskörű szolgálata betöltésénél Jézus Krisztus szolgája. Ahogy Jézus mondta a maga kora állami képviselőjének, Pilátusnak: *Semmi hatalmad nem lenne, ha nem onnan, felülről — tehát Istentől — kaptad volna.* Az állam Jézus Krisztus tevékenységének szolgálatában áll, azt folytatja, mint Krisztus meghosszabbított hatalma ebben a világban. Jézus Krisztus a Hegyi Beszédben meghirdeti a maga törvényét, azzal, hogy a régiekkel szemben, neki szuverénül új igazsága van. Jézus Krisztus a Főpap, végrehajtja a kereszten, amit az Atya e világ megváltásáért elrendelt. És Jézus Krisztus királyi hatalmában és eljövendő dicsőségében, mint bíró fog ítélni a világ felett. Az állam mögött, mint végső tekintély, újra Jézus Krisztus áll, és *a mi nevelésünk tennivalója ismét az, hogy a növendéket elvezessük, ennek a tekintélynek felismerése által, tehát Krisztus által, a felső hatalmasság iránti engedelmisség belátására és gyakorlására, lényegében Jézus Krisztushoz, a forráshoz.*

*A munka.* A munka lehetőség, Isten ajándéka az ember számára. Isten az édenkerti emberre munkát bíz, a bűneset után az orca verítékének következménye mellett bár, de a munka lehetőségét fenntartja továbbra is. Jézus Krisztus vallja, hogy az ő Atyja szüntelenül munkálkodik, tehát ő is. És végül a mi munkánk, minden viszonylagossága mellett is előtevékenység arra az időre, amikor Isten eljövendő országában minden emberi kérdés megoldódik, és nem lesz éhez, mezítelen, beteg, szenvedő stb. Ezeknek az emberi bajoknak az elhárítása, a jövő teljességének reménységével, a mi mostani munkánk igazi tekintélye, a dolgozó ember istentisztelete. És ebben az életkérdésben ismét Jézus Krisztushoz vezet a nevelés. Igehirdetés és evangéliumi nevelés mintegy ellentétes utat jár be. Az igehirdetés Krisztustól vezet az emberhez, a világhoz, az élethez, a nevelés az emberi életrendektől, társadalmi struktúrákból vezet Jézus Krisztushoz, aki ezekben gyakorolja világot kormányzó úr voltát.

Mai fiatalságunk egyik meghatározó tulajdonsága, hogy nehezen tűri, vagy egyáltalán nem tűri a megkötöttségeket. Tekintélyválságnak az idejét éljük. Rugódozik minden ellen, ami intézményes, személyi vagy hivatali felsőség. Ez kétségtelenül társadalomlazító és elidegenítő tendencia. A mi sajátos helyzetünkben ebbe a vákuumba törhetünk be. Nem úgy, hogy a nem vállalt kötelezettségeket ráerőszakoljuk az ifjúságra, mert ezzel további ellenállást provokálnánk, hanem úgy, hogy *ifjúságunkat az igazi tekintély felismerésére vezetjük el, Jézus Krisztushoz.* Ez lehet a mi pedagógiánk. Természetesen nem abból a bibliaellenes, vulgáris és pogány szemlélettől indítva, hogy végül is kell valami vagy valaki, akitől a mai fiatal vagy a mai ember fél — félelemmel való nevelés nem nevelés, hanem dreszsúra! —, ellenkezőleg, van valaki, akihez éppen félelem nélkül ragaszkodhat, aki életének pásztora, vezetője. Ez a tekintély Jézus Krisztus. A hozzá, mint tekintélyhez való szoktatás, odavezetés-pedagógia, ifjúságunk személyiségformálásának sajátos módja iskolánkban. Igazi személyiséggé az formálódik, aki az igazi Személyiség hatása alá kerül mindennapi dolgaiban, és felismeri, hogy életének legvalóságosabb tényei mögött Jézus Krisztus áll.

## Aki nevel

Nevelési kérdésekben *nem közömbös a nevelő személyisége.* Az előző gondolatort azzal zártuk, hogy igazi személyiséggé az formálódik, aki az igazi személyiség, Jézus Krisztus hatása alá kerül. Ez abszolút mértékben Jézus Krisztusra érvényes, áttételesen azonban ránk, nevelőkre is. *Disterweg*, a maga német körülményeire alkalmazva azt mondja, hogy az ideális nevelő az, aki egészséges ember, aki magában egyesíti *Lessing* éleslátását, *Hebbel* kedélyességét, *Pestalozzi* lelkesedését, *Tillich* igazságérzetét, *Salzmann* szónoki képességét, *Leibnitz* tudását, *Sokrates* bölcsességét és végül *Jézus Krisztus* szeretetét. Ez az igényesség teljesíthetlenségével szinte karikírozza a nevelői eszményképet, azonban egyre mindenesetre jó. Arra, hogy végiggondoljuk, hogy a viszonylagosság feltételei mellett is, mennyi mindenre lenne szükségünk ahhoz, hogy feladatunkat betöltsük, továbbá, hogy meggondoljuk, milyen hallatlanul fontos szolgálat az, amire vállalkozunk, és végül felértékeljük, hogy milyen érték az ember, a fiatal ember, akihez ilyen nevelői adottságok mellett kellene közelítenünk. Pál azt mondja, hogy *rész szerint van bennünk az ismeret és rész szerint a prófétálás, de ha eljön a teljesség, a rész szerint való eltöröltetik.* Minden részlegességében is meggondolkoztató, hogy a nevelői adottságokból mennyi a miénk, illetőleg minek vagyunk híjával? Két bibliai helyre utalnék. Jézus tanítja, hogy mi gonosz létünkre tudunk jó ajándékot adni, mennyivel inkább tud a mi mennyei Atyánk annak, aki kér tőle? És a mi testi apáink fenytettek minket, és becsültük őket, nem sokkal inkább engedelmeskedünk a lelkek Atyjának és élünk? Ebből pedig az következik, hogy Isten az, aki nevel, és a mi nevelésünk a neki való engedelmisségben, a vele való analógiában történik. Ezért átvitt értelemben ugyan, de *nevelési „szakkönyvünk” a Biblia.*

Nevelés azt jelenti, hogy művelés, tehát kulturálás, kultúrtevékenység. Nemcsak egy elérendő kultúrfok érdekében való munka, hanem mint tevékenység, a legősibb, az eredeti kultúrtevékenység. Nevelni azt jelenti, hogy kultúrát művelni.

Isten neveli az első embert, és a kultúra igénye az, hogy az ember figyelemmel legyen Isten beszédére, beföltse embertársi hivatását, és művelje, kulturálja környezetét. Istennek ebből a kultúrtevékenységből ered az ember kultúrtevékenysége, a nevelés. Nem véletlen a kultusz és kultúra szavak közös értelme, tehát a kultusz, mint istentisztelet, mint Isten műve, és kultúra, mint emberi feladat. Az Istennek engedelmeskedő ember a kulturált ember, a művelt ember, és ezt a tevékenységét viszi át a világra, vagyis egy további istentiszteletet végez.

Ami ebből a nevelőre vonatkozik, az az, hogy az a nevelő, aki *engedi magát művelni*, nevelni, tehát elfogadja és befogadja a feléje ható értékeket, másodsor, aki *magát műveli*, vagyis magában feldolgozza, magáévá teszi ezeket a hatásokat, és végül nevelő az, aki *másokat tud művelni*, kultúrhatásokat elérni. A nevelő kultúrtevékenysége az elfogadás, feldolgozás és továbbadás. Döntően fontos, hogy ezekből egy se hiányozzék a nevelő lelkiségéből. Nem lehet jó nevelő az, aki képtelen a ráható erőket átvenni, a teljes nyitottság és készség alázatával, akkor is, ha ezek a hatások például növendékei részéről érik, hanem magát megfellebbezhetetlen ítéletű befejezett embernek tartja. A jó nevelő semmilyen kérdésben nem csalatkozhatatlan. Belsőleges kapcsolatot csak az a nevelő tud tanítványaival biztosítani, aki kész tanítványai hatását elfogadni. És nem jó nevelő, illetőleg nem is nevelő az, akiből hiány-



zik az a többlet, amit tovább adva másokat is meg tud gazdagítani. Ha ideális nevelőről egyáltalán szó lehet, akkor ez az, aki nevelődik, hogy magát nevelni tudja, hogy másokat is nevelhessen. Kezdődik ez a belső folyamat az elfogadással, folytatódik a feldolgozással, és befejeződik a továbbadással. Jézus Krisztus az út, akiben Istennek életművelő ereje ebbe a világba érkezett, ő az igazság, aki elfogadta a maga tennivalójául az Atya akaratát, és Jézus Krisztus az élet, akiben számunkra is létté lett Isten akarata. Vagy mondjuk úgy, hogy Jézus Krisztus az Isten számára művelt ember, akiben az Atya gyönyörködött, Ő az, aki megvalósította Isten örök végzését a világ megtartása dolgában, mert az ő eledele az volt, hogy a mennyei Atya akaratát cselekedje, és Jézus Krisztus magához hívja a megfáradtakat és megterhelteket, hogy Isten dicsőségére való teljes létté művelje őket.

Úgy gondolom, hogy ha elfogadjuk igazi nevelő személyiségnek Krisztust, akkor innen két oldalról is megvilágítást kap a mi nevelői tevékenységünk. Az első az, hogy felszabadulunk minden titánkodó gögből, önzésből, beképzeltségből. Jézus Krisztus elfogadta a maga létformájául az emberi életet, Isten őt emberré formálta. Ő olyanná lett, mint ember, sőt magát megüresítette, sőt szolgai formát vett fel, sőt vállalta a keresztet. Ezért tilos, ezért bűn a nevelő számára a mindenáron való uralkodás, a megfellebbezhetetlen tekintélyigény, a jó értelemben vett vezetés, irányítás helyett. Csodákat nem mi teszünk! Egy jó nevelőnek kelléktárába feltétlenül beletartozik az, hogy ezt tudja, alkalmasint meg is mondja. *Rendkívül hatásos nevelői módszer az őszinteség: „nem tudom”!* Csak Isten a mindenható és mindentudó Úr. A tanár, a nevelő ne engedje magát még egyszer megkísértetni a Sátán által, hogy olyanok lesztek, mint Isten! Sokszor szenved csorbát a tanári tekintély amiatt, hogy tekintélyi módszerrel akarja mindenáron fenntartani a mindentudás vagy jobban tudás látszatát. Jézus szava arról, hogy *ha olyanok nem lesztek, mint a gyermek* — ebben az összefüggésben nagyon sokat mond.

A másik kísérte az nevelőnek, ha nem mer jó nevelő lenni, ha kisebbrendűségi érzései vannak, eleve bénítólag hat rá a feladat nehéz volta. A pedagógiában is tévút, zsákutca a maximalizmus, de a minimalizmus is. Kétségtelen, hogy megkísért munkánkban a kedvetlenség: Itt már nem tudok mit kezdeni, ez az eset túlnő képességeimen, ezzel az emberrel nem tudok célt elérni. Talán szabad azt mondanom ebben az esetben, hogy Jézus Krisztusnak is volt ügye és baja „nehéz fiúkkal” és „könnyű lányokkal”. A samáriai sokférjű asszonyra vagy a mennydörgést követelő erőszakos tanítványokra gondoljunk csak. Vallom, ha a kívánt módszer nincs is mindig kéznél, lezárni nehéz eseteket nem szabad és nem is lehet. Egyet szabad, sőt kell is: fellebbezni ahhoz, aki a nehéz eseteknek is mestere volt és az is marad minden időben, Jézus Krisztushoz, a nevelő személyiséghez. Pál azt mondja az ilyen eset megoldásául, hogy ő zsidónak zsidóvá, görögnek görögé lett, mindeneknek mindenné, hogy némelyeket megnyerjen. Ez a módszer azt jelenti, hogy előbb leszállni oda, ahol a nevelendő fiatal van, aztán vele együtt felemelkedni. Nem hívni, hanem érte menni! Nem küldeni, hanem elhozni!

Nevelő tehát az, akit nevelnek, aki magát neveli, és aki mást is tud nevelni. A 90. zsoltár néhány mondata szolgáljon ehhez bibliai illusztrációul. *Láttassék meg a Te műved a Te szolgálidon.* A nevelőn úgy láttassék meg Isten műve, hogy hivatását nem fontoskodva, de fontosnak tartva végzi, megbízásból. Itt nemcsak a hivatás becsületére gondolok, hanem a szó szerinti érte-

lemben vett személyes megbízatás tudatára. Érdekes lenne a pedagógusjelölteket karakterológiai vizsgálat alá venni, alkalmasak-e jellemükben a nevelésre? Ha ez lehetetlen is, a Bibliában lefektetett elv, véleményem szerint, kikerülhetetlen: Isten munkába állító kegyelme látszódjék meg azon a nevelőn, aki az ige szellemében dolgozik iskolánkban! — A következő gondolata a zsoltárnak ez: *Legyen az Úrnak, a mi Istenünknek jó kedve mirajtunk.* A nevelőn látszódjék meg Isten öröme, jókedve. Egy indulatos, maximalista, türelmetlen emberen nem a jókedv látszik meg! Isten jókedve az ő megbocsátó szeretete, az a felső erőből származó humor, amely nem ismer tragikus eseteket: felülről és a jövő felől kezeli a nehéz kérdéseket is. Besavanyodott embernek megkeseredik a környezete. Itt említem, hogy Barth Károly azért tartja Mozartot a legnagyobb muzikusnak, mert a legsúlyosabb megaláztatások és megpróbáltatások idején is tudott énekelni. Nem panaszkodni, keseregni, mennydörögni, hanem énekelni. Akinek minden akkordján átérzik a kegyelembe fogadott ember boldog derűje. Legyen a nevelőnek napiparancsa Pál tanácsa: *Örüljete az Úrnak, ismét mondom, örüljete!* Ez azt is jelenti, hogy a nevelőnek arra a szintre lehetetlen feladatra kell vállalkoznia, hogy tanítványát „személytelenítse”, vagyis tanítványával mindig mint jelző nélküli emberrel teremtsen kapcsolatot. Amikor Jézus meggyógyítja a gutatütöttet, azt mondja neki: *Ember! megbocsáttatok a te bűneid!* Tehát csak így: ember és semmi más. A nevelő közeledésére nézve nem a szorgalmas, lusta, rokonzenves vagy hibáival küszködő ember, hanem pusztán az ember. Minden előítélet rontja a nevelés lehetőségét, akár az egyes tanuló, akár egy osztály veszi észre, hogy tanára is, de tanára által ő maga is beskatulyázott, eleve elintéztet valaki. — A zsoltár harmadik gondolata ez: *A mi kezünknek munkáját tedd állandóvá!* Úgy gondolom, a nevelő munkáját az teszi leginkább próbára, hogy van-e eredménye fáradozásának? A hiábavalóság gondolata mindent megöl. *Tedd állandóvá — ez kérés, az imádság!* Isten valóban állandóvá, tehát eredményessé teheti szolgálatunkat, ezért ez reménység kérdése. A reménység pedig azt jelenti, hogy szabad irracionális tényezőket bizonyosra vennem. Jézus három évig nevel egy tanítványi kollektívát. Sok örömmel, még több kiábrándító tapasztalással. Nevelésének célja nem kisebb, mint az Isten Országát munkáló emberek felkészítése jövő hivatásukra. Hogy hány kudarc éri közben, arról az evangéliumok bőségesen tájékoztatnak. És mégis töretlen reménységgel neveli őket. És mikor arra kerül a sor, hogy munkába állnak, és betegeket gyógyítanak, ördögöket űznek ki, és poklosokat tisztítanak meg, akkor a keresztyén hit, az evangélium, emberi munkájuk nyomán, a Szentlélek erejével, győzelmesen járja a maga útját Jeruzsálemtől a föld szélső határáig. A reménység nem szégyenít meg, a szolgálkon meglátott Isten műve. Az ígéret beszéde szerint, a mi munkánk nem hiábavaló az Úrnak. Az Istentől művelt ember emberművelő munkájának gyümölcse terem! Azt is szabad megemlíteni, hogy *Luther* megemlékezik eisenachi tanulmányi idejéből egy olyan tanárára, aki kivételképpen mindig levett baretal jött be az osztályba, és aki diákjaival szemben soha nem alkalmazott testi fenyítést, sőt mindig tisztelettel köszöntötte tanítványait. És ezt azért tette, mert ez a nevelő a padokban ülő gyermekekben meglátta a jövőendő tanítókat, doktorokat, tanácsurakat — reménység szerint. Ezt a reménységet hordozzuk, amikor azt kérjük, hogy Isten tegye állandóvá a mi munkánkat!

És most bizonyára nem lesz felesleges, ha *néhány tanulóknak véleményét meghallgatjuk, rólunk, nevelőkről*. Olyan jó tanuló és kifogástalan magatartású diákokról van szó, akiknek szavára érdemes és szükséges is odafigyelnünk, mert most ők nevelnek minket:

— Ne hivatkozzanak a tanárok a diákok református vagy keresztyén voltára, ha valami kifogásolni valójuk van, vagy a tanulók önértékre kívánnak hatni. Egyrészt vannak olyanok, akik ezt nem tartják szabályozó normának, másrészt vannak olyanok, akik ezt sokkal komolyabbnak tartják, mint hogy minden kisebb-nagyobb ügyben szívesen hallanak.

— Ne éreztesse a tanár, ha tudomása van diákja valamiféle beállítottságáról, véleményéről, akár hitkérdésben, akár más összefüggésben. Az megtisztelő, ha ilyen kérdésekről komoly beszélgetés történik, de az eleve meghatározó előítélet inkább konokká tesz, mintsem meggyőzőn.

— Jólesik látni, ha a tanár a reggeli bibliaolvasásban és imádságban szíve szerint vesz részt. A hívő fiatal számára ez erősítést jelent, aki pedig távol érzi magát ezektől a dolgoktól, a tanár részéről nem kap felmentést arra nézve, hogy az ügyet így elintéztetnek vegye. Viszont ha a tanár felületes ezekben a dolgokban, és a diákok ezt észreveszik, arra a következtetésre fognak jutni, hogy egyéb dolgában sem megbízható.

— Nem építő, ha valaki Isten nevével könnyen dobálózik. Persze nem megbotránkoztató esetre gondolunk, de maga a tény egyfajta felületességet mutat, ami kiábrándító.

— A büntetést a rosszat tevő diák megérdemli, és el is fogadja. De nagyon sokat jelent, ha a büntetésben ott éreznek valamit a megbocsátás szeretetéből is, a büntető tanár jóindulatából.

— Egy tanár semmi körülmények között ne tegyen távollevő kartársáról elmarasztaló véleményt, még burkolt formában sem, mert a diákok megérik és megértik. Elgondolkoznak, vajon milyen közösség lehet a tanári kar. Másrészt a megjegyzést tevő tanár magának árt ezzel legtöbbször, mert más lejárásával akar érvényesülni.

— Nem feltétlenül a hangerőben van a nevelő hatás, sokkal inkább a hang tartalmában. Aki csendesen nevel, az közelebről nevel.

— Vigyázni kell, nehogy a tanár a felelet helyett a diákokat osztályozza. Az igazságérzetten esik csorba ilyenkor, és a tanár tekintélye rendül meg, a bizalommal együtt.

— Minden szak- vagy tantárgyi sovinizmus és elfogultság a magáé mellett vagy a máséval szemben, arra enged következtetni, hogy a tantestület tanító-nevelő munkája nem egységes, sőt esetleg még személyi differenciák is meghúzódhatnak a dolgok mélyén.

— Lehetőleg annyit kérjen számot a tanár, amennyit el tudott magyarázni, vagy amire megbeszélés formájában sor került. Ha a tanárnak nincs ideje a magyarázatra, esetleg a diáknak nincs tehetsége a megtanulásra, és ezért nem minden esetben a diák a felelős.

— Ha egy gyerek előre megtanulja a következő órai leckét, és arról beszámol, nem biztos, hogy példa lehet az egész osztály előtt.

— Egyes, nem iskolai dolgozatok, hanem pályamun-

kák elkészítésénél több tanácsot és segítséget kérnének azok, akik ezt a pluszmunkát szívesen vállalják. Éreztesse a tanár, hogy nemcsak az órákon való számonkérés a szívügye, hanem a továbbképzésben is diákok mögött áll.

— Nemcsak önértéket sértő, hanem nevetséges is, ha egy tanár olyan szinten kezeli a diákokat, amelyen az már régen túl van. Ebből azt lehet következtetni, hogy nem ismeri. Néha felnőttébb egy kiskorú, mint ahogy elképzelik róla.

— Egy-egy sikertelen, summás-bürokratikus intézkedés mögött eltűnik az ember, és a halott szabály mered a tanuló elé. Pedig ők az embert keresik és akarják tisztelni.

— Jó lenne időnként egy-egy kötetlenebb együttlét az osztálytársak között. Meglátszanék, milyenek vagyunk az iskolapadokon túl. Ezt az osztályfőnök jelenlétében szeretnék.

— A tanár ne nevelje belénk azt, amiről maga is vallja, hogy rossz: más ember lenézése, kétértelmű vagy inkább egyértelmű megjegyzésekkel. A kritikával egy nevelőnek fokozott mértékben kell óvatosan bánni.

— A nevelés eredményessége nem abban áll, ha a tanár valamely intézkedéssel megnyugtatja a lelkiismeretét, de nem kíséri figyelemmel, hogy intézkedésének milyen hatása vagy eredménye van.

Ezek a megjegyzések jelek arról, hogy a nevelés valóban kölcsönös, és sok esetben a hivatásos nevelő munkája szorul a legsürgősebb korrekcióra. Mindenesetre Jézus arra figyelmeztet, hogy Isten a gyermekek szája által is szerez magának dicsőséget! És nem szabad elfelejteni, hogy a fiatalság sokkal szívesebben fogad el, ha látja, hogy amit ő kínál, az is elfogadásra talál.

## Ahogy nevelünk

Talán önkéntelenül is arra gondolunk, hogy e befejező szakaszban a büntetésről és jutalmazásról lesz szó. A mi diákjaink azonban sokkal érettebb és komplikáltabb emberek, minthogy a nevelői módszert ide lehetne leegyszerűsíteni. Különben is a büntetés-jutalmazás inkább mechanikus intézkedés, mint tudatformáló tényező, és legfeljebb a szükséges rossz értelmében vett eszköz, de *soha nem cél*.

Van olyan kor, amelyben ezt lehet módszerként alkalmazni. A mi körülményeink között azonban sokkal inkább egy másik összefüggés, a *szabadság és tekintély* alternatívája az, ami nevelői módszerként szóba jöhet. Szabadságon az önálló döntésre való felkészítést értem, tekintélyen pedig az engedelmisségre való rábírás. Bibliai szempontból az *evangélium és törvény* dialektikájának kérdése ez.

Az ószövetségi törvény, a Tízparancsolat prológusa az egész törvénytartalom meghatározója: *En az Úr vagyok, a te Istened, aki kihoztalak téged a szolgaság házából, ezért...* és utána következik a Tíz Szó tilalomsorozata. A törvénytilatlat azonban minden részletében megelőzi a szolgaság házából való szabadítás jó híre, az evangélium. És valóban *nem tilalomról van szó, hanem a kapott szabadság iránti hála és öröm megéléséről*. A törvényt nem kell, hanem szabad megélnem, és ez evangélium. Az engedelmisség nem a

büntetéstől való félelemből, vagy a parancs alatt meghajló kényszermagatartásból, legkevésbé opportunizmusból születik, hanem abból a szabad belátásból, hogy a jó a rabszolgaságból való szabadsággal kezdődött, és ami ebből származik, az hasonlóképpen jó, javamat szolgálja. Az engedelmisség így és ezért hálaadás. A törvény a forma, a tartalom az evangélium. Mégpedig úgy, hogy a szabadságot teremtő Isten akaratából választom az engedelmisséget.

Még markánsabban jut a törvény és evangélium viszonya az Újszövetségben kifejezésre. Jézus a törvény követelményét ugyanis a teljesíthetlenség határáig megszigorítja. Pl. már az is törvényszékre méltó, aki bolondnak mondja embertársát, már az is paráználkodott, akinek indulatában jelentkező vágyról van szó stb. A betölthetetlen törvény az igazi, Krisztushoz vezető nevelő, pedagógus, mert ezt a törvényt valóban ő tartotta meg úgy, hogy ennek érdemét, hasznát nekem ingyen kegyelemből beszámítja. A törvény megtartásának haszna olyan drága kegyelem, hogy azt csak ingyen lehet elfogadni. Újszövetségi talajon tehát még inkább arról van szó, hogy a törvény forma, a tartalom azonban evangélium, tehát szabadság.

Úgy vélem, hogy erre a bibliai összefüggésre gondolva, a mi nevelési módszerünk sajátossága, tekintély és engedelmisség dolgában innen érthető, gyakorolható.

Természetesen van törvény, tehát van parancs és van fegyelem, mert van bűn. Ezért sokkal komolyabban vesszük a nevelésben a törvény fegyelmező erejét és tekintélyét, mint a szekuláris nevelés. Sokkal következetesebben kell a szabadságtérítésben a kötelekhez ragaszkodnunk, mint a nevelésnek olyan talaján, amely életkorhoz, korviszonyokhoz, társadalmi követelményekhez vagy lélektani adottságokhoz alkalmazkodik. A mi mércénk ebben a tekintetben is a Szentírás. *A humanista nevelés a módszer kérdésében, tehát a fegyelmezés vonalán az énből indul ki, vagy a mi követelményből. Az evangélium szerinti nevelés ebben a kérdésben is Jézus Krisztusból, pontosabban az általa betöltött törvényből, vagyis az ő törvénytöltő kegyelméből.* Ezért nem a jutalom-büntetésből, nem a félelemből, hanem a törvényt értünk és helyettünk betöltő Jézus Krisztussal való találkozásból születik meg az az élmény, amely megtermi az engedelmisség lelkületét. A bibliai igazság érvényesül abban a gyakorlati tényben, hogy minél többet és minél bátrabban tudunk az evangéliumi szabadságból érvényesíteni, tehát hirdetni és alkalmazni a betöltött törvényből eredő Krisztus szeretetét, a felmentést, a szabadságot, annál inkább számíthatunk engedelmisségre, a fegyelem elfogadására. A többletbizalom, a többletszabadság az a csipetnyi vagy maroknyi ráadás, amely az evangéliumi szabadság oldalára billenti a mérleg serpenyőjét, termi meg az igazi engedelmisséget. Nem vitás, hogy ez a ráadás mindig rizikó, és a csalódás lehetőségével jár, de az sem vitás, hogy az ilyen szabadságban vállalt kötelelem a tartós, az időt és próbát álló.

Két ígét említek ebben az összefüggésben: *A keresztyén embernek mindent szabad, de nem minden használ, és Mindent megvizsgáljatok, ami jó, azt megtartsátok.* A „mindent szabad” ez az evangélium, a „nem minden használ”, ez a törvény. A „mindent megvizsgáljatok”, ez az evangélium, az „ami jó, azt megtartsátok”.

ez a törvény. Az első, a meghatározó az evangélium, ettől függ a második, a törvény. De a törvény alkalmazása csak akkor célravezető, sőt csak akkor lehetséges, ha az evangéliumi szabadság lehetőségével tud élni a fiatal, ha a felismert szabadságban választja a felismert jót.

Szabadság és engedelmisség kérdésében legyen a fiatalnak szabad választási lehetősége, de úgy, hogy a választásban a nevelő vezeti, tanácsolja, vele van. Ez szolgálat, állandó időt, erőt és gondot vállaló feladat. Olcsóbb megoldás kiadni a parancsot, ezt szabad, ezt nem szabad, vagy teljesen az ifjúságra bízni, tegyen, amit jónak lát. A nevelői tennivaló az a művészet, amivel lazán fogja a hajtószárat, és mégis biztosan irányít.

Szabadság és engedelmisség kérdésében egyiket a másik ellen kijátszani, a nevelés csődjét jelenti, vagy inkább a nevelő csődjét, a kettő harmóniája viszont a nevelés sikerét. Részletkérdés, hogy meddig mehet a szabadság, és hol kezdődik az engedelmisség. Erre semmiféle kész recept nincsen. Annyi azonban biztos, hogy a növendéket magára hagyva legtöbbször semeddig se mehet a szabadság, de okosan vezetve és bölcsen tanácsolva nagyon messzire. Ismét más kérdés az is, hogy a fiatal meddig hajlandó a vezetést elfogadni. Véleményem szerint a jó nevelő kezéből igen széles területen, sőt a legbensőbb problémáiban is. Tanúi vagyunk annak, hogy a fiatal nemcsak hogy elfogadja, hanem kéri is a vezetést. A vezető szempont azonban a szabadság kell, hogy legyen. Szabadság nélkül ugyanis a nevelői értékek devalválódnak: az engedelmisségből felelőtlenség, az igazságból szeretetlenség, a hűségből közönyösség támad, egyszóval üres törvényesség. Bizonyára igaz, hogy a szabadsággal elért legszerényebb eredmény is többet ér, mint a törvénnyel kikényszerített látszatsiker. Igaz az a megállapítás, amit egy német pedagógus így fogalmazott meg: „Erziehung mit Angst, wird zur Erziehung zur Angst” (Félelemmel való nevelés félelemre való neveléssé lesz).

Ha még egy pillantást vetünk Jézus nevelési módszerére, akkor a megoldások csodálatosan gazdag skáláját találjuk nála: a gyermekeket eltiltó tanítványokat keményen rendreutasítja. Péterben árulása után egyetlen pillantásával olyan lelki katarzist idéz elő, amely egész életére emlékezetes marad. A rangvitába bonyolódó tanítványokat a szolgálat elsőbbségére figyelmezteti. A János sorsával törődő Pétert szigorúan leinti. Sátánnak nevezi Pétert, aki tiltakozik a kereszthalála ellen. Tehát tud fegyelmezni. De jutalmazni is: bizalmába fogadja három tanítványát, akit magával visz a megdicsőülés színhelyére, és maga mellé veszi őket Gecsemánébeli gyötrődéséhez. A mindvégig állhatatos szolgának a többre bizatás ígéretét adja.

Befejezésül még annyit, hogy ha mi valóban tudnánk a Krisztus indulatával nevelni, akkor egy olyan légkört sikerülne az iskolákban, ifjúságunk számára biztosítani, amilyen a tanítványok számára a Jézus mellett eltöltött idő volt. Amikor megkérdezte az őt elhagyó sokaság láttán a tanítványokat, vajon ők is el akarják hagyni, ilyen spontán hűségnyilatkozat tör fel szívükből: Hová mehetnénk, Uram! Örök élet beszéde van tenálad! Egy ilyen neveléshez adjon nekünk az Úr hűséget, szeretetet és reménységet.

Dr. Rózsai Tivadar

# Új út a Tragédia megértéséhez

A Budapesti Református Theológiai Akadémia Madách Imre-ünnepélyén,  
1973. május 8-án elhangzott előadás

Madách Imre ünnepléséből mi reformátusok nem azért kérünk részt, mert egyházunk egyik nem lelkesítő tisztviselője, *Arany* János állapította meg elsőnek a Tragédia helyét irodalmunk legjelesebb termékei között, és nem is csak azért, mert mögöttem e terem faláról püspök-lelkipásztori ornátusban az a Szász Károly néz le ránk, aki megnyitotta a Tragédia elemzéseinek hosszú sorát. Egyszerűen azért ünneplünk, mert a Tragédia nemzeti irodalmunk valódi büszkesége és világ-irodalmi rangjához sem fér már kétség. *Radó* Györgynek hat terjedelmes közleményre volt szüksége, hogy áttekintse a Tragédia eddigi idegennyelvű fordításait. Az utolsóban<sup>1</sup>, amelyben a japánit, a portugált, az örömenyt és az arabot ismerteti, az arabról ezeket írja: „Marokkótól, a távol-nyugati Maghreb-től keletre, India szívébe, s Afrika négerlakta övezetétől Szovjet-Közép-Ázsiába nyúlik az az óriási terület, ahol értik és olvassák az arabnyelvű kiadványokat. Erre az óriási területre vonult be most, Issza *An-Nauri* fordításával Az ember tragédiája.”<sup>2</sup> Madách Imre életműve az egész magyar népé. Szívesen gazdagodunk az ilyen emlékezés által, közösségben a többi egyházzal és a magyar irodalmi élettel.

## A Madách-kutatás állása

A kutatás, de a magyar színházi élet is a Madách-életműnek újabb és újabb értékeit hozza felszínre. Egyik színikritikusunk állapította meg, hogy: „Szokás volt az utóbbi években különböző régi drámai alkotásokat (soha vagy alig játszottakat) újból elővenni, leporolni. Ma már alighanem halálosan pontosan megállapítható, hogy ez a leporolás Madách művei kapcsán volt a legsikeresebb, egyúttal a legbátrabb, legmodernebb. A Tragédia írója újból itt van közöttünk műveivel, gondolataival mellettünk van, ugyanakkor modern színházművészeti tettekre is sarkall”<sup>3</sup>. Említsük meg, mint már játszott darabokat, *Mózes-t* és *Csák végnapjai-t* *Keresztury* Dezsőnek, *Mária királynő-t Gyárfás* Miklósnak, *Endre magyar királyfi-t*, új címmel: *Nápolyi Endré-t Verebes* Istvánnak a gondozásában.

A filológiai kutatás is serény és eredményes, pedig egy termet töltene már meg, amit a Tragédiáról eddig írtak, köztük igen beható, néha sorról-sorra menő elemzéseket, számos félezer oldalast is olyan odaadó bűvárok, mint *Alexander* Bernát, *Morvay* Győző, *Vojnovich* Géza, *Barta* János, *Sőtér* István és még sokan mások. *Kántor* Lajosnak, aki ezelőtt hét évvel vállalkozott a Madách-kutatás értékelő áttekintésére, egész könyvet kellett írni<sup>4</sup>. Meglepetésszerűen is került elő új Madách-írás és a rendszeres kutatás ellenére is maradt még fehér folt. Váratlan és örvendetes lelet volt Madáchnak 1842-ben, 19 éves fővel a Kisfaludy Társasághoz benyújtott, nem korszorúzott drámaelméleti pályaműve. A szöveg egy részét a kutatás ismerte, de nem tudta hová tenni. Helyét a most előkerült pályázat szövege jelölte meg.

Izgalmasan érdekes írás, mert a jövő drámaíró tűzött benne programot maga elé.<sup>5</sup> A program egy részét a költő mindig is követte, hiszen dús, nagy sodrású életet, összeütközéseket rajzolt sűrített drámaiban. A program másik részét is követte egy ideig. De míg a sajátmaga felrakta síneken haladt, azaz „a nemzet múltját jelenével öszekötő lelkesítő történetet” hozott

fel „a honfi elébe”, nem csúszott ki tollából a közép-szert meghaladó műalkotás. Mihelyt azonban rátért arra az útra, amelyet említett programjában még „tévűtnak” nevezett, mindjárt az első nekifutásra világirodalmi értéket tudott alkotni. A „tévűt” a program szerint a következőben állt: „Ahelyett, hogy a legközelebbi tárgyakat, melyek legjobban szólanak a szívhez, alkalmaznánk, égtől pokolig keressük a szépségeket, hogy drámánkat fényben tüntethessük fel.” Lehet találgatni, melyek azok a drámák, amelyek Madách szerint égtől pokolig keresik a szépségeket, de aligha lehetne kihagyni Dantét vagy Milont, Byront vagy Goethét, éppen azokat, akik a Tragédiával rokon témájú műveket alkottak. Madách művészete abban a pillanatban lendült klasszikus magaslatra, mielőtt ő is bátran kinyújtotta kezét a mitológiai keretek után és ég és pokol között hagyta lezajlani a cselekményt, azaz a Tragédiában és a Mózésben.

E sorsdöntő következtetéssel szorosan összefügg az, amit a Madách-kutatás másik jellegzetességként említettünk, azaz hogy a kutatás rajzolta térkép közepén még mindig van fehér folt. Századunk elején *Alexander* Bernát állapította meg, hogy a Tragédia filozófiai váza nem teljesen tisztázott még. *Baranyi* Imre, aki több mint félszázaddal *Alexander* után, 1963-ban foglalta össze a hatáskutatás addigi eredményeit, a következő megállapításokat volt kénytelen tenni: „Madách eszmei-filozófiai-tudománytörténeti környezetét a kutatások nem tudták feltárni.” „A Tragédia értékelése... a filozófiai tartalmak magyarázatában mutatott legzavarosabb képet”<sup>6</sup>. Ezt a hiányosságot neveztem előbb a kutatás fehér foltjának és valamelyest most csökkenti szeretném azt. Mint illetékesekre, kitűnő filológusainkra bízom, természetesen, adataim értékének elbírálását, a kérdés eldöntését.

## Madách szellemi környezete

Ami a világnézeti keretet illeti, a Tragédia a maga korában már meglepően korszerűtlen volt, hiszen mindjárt az első szinten lép fel, mint a világ teremtője. A természettudománnyal lépést tartó ember Madách korában már túl volt az ilyeneken. *Newton* a maga lábára állította az égitestek világát, és előre vetette hírét, hogy *Darwin* ugyanezt teszi majd a fajok keletkezésével és változásaival. A fő mű maga 1859-ben jelent meg. De a maga lábára állította a történelem, a kultúra, sőt az egész világ menetét *Hegel*, a társadalmi fejlődését pedig *Karl Marx*. A *Hegel*-tanítványok, *Baur*, *Strauss* és *Bauer* immanens magyarázattal szolgálták a hit és az egyház eredetére, *Feuerbach* pedig lélektani és materiális okokra vezette vissza a valóságot. Madách ezeket a nézeteket kimutathatóan jól ismerte. Ennek ellenére a Tragédia a teremtés nagy mennyei ünnepével kezdődik.

De van másik, az előbbinél még nagyobb meglepetés is. Madách egy olyan korban írt, amelyet *Comte* nyomán a tudomány korának kezdtek nevezni, mely végre felváltotta a vallását és a metafizikáét. A köznegségi bölcs az ész, a logikumot úgy fogta kézbe, mint amely megnyitja az egész természeti és erkölcsi valóságot. *Hegel* rendszerében a logikum, a szellem egyszerre töltötte be a kulcs, a zár, sőt az egész bir-

tokba veendő épület szerepét. Madáchnál viszont ugyanez az ész, amelyet pedig a drámában nem kisebb felkészültségű valaki képviselt és személyesített meg, mint Lucifer, nos ez a gógós értelem kezdeti sikerek után egyre-másra volt kénytelen elszenvadni a vereségeket, nemcsak Ádámtól, de Évától is. Maga az Úr az ilyen ész szerepéről csak azt hirdeti ki végül is, ami a Tragédia folyamán a nézők előtt már eldőlt.

### Miről vall a Tragédia?

A meglepetés annál nagyobb, mert Madách a Tragédia előtt írt sok versében és drámájában pontosan a radikális determinista kritika, az eszmékkel szembeni hideg tudás és dőre tagadás emberének indult. Úgy látszik szabadkőműves talajon kezdett elmélkedni és erős kritikai vénája a pesszimizmus, sőt cinizmus végleteiig ragadta. Korai írásaiban a legmadáchibb a moralizáló leleplező hajlam. Ha történetesen Madách kézbevette volna a Kain-témát világfelfogásának ebben az állapotában, ő sem igen tudott volna mást mondani mint Byron, azaz hogy az emberi szellem öntudatosulása az elégedetlenség, a pesszimizmus akkora lávakító-résével jár, amely összetöri a társas kapcsolatokat. A Tragédia mondanivalója viszont, bár sokáig e kérdés körül ingadozik a mérleg, az előbbinek pontosan az ellenkezője. Miután Madách a világtörténet egész hosszában, Lucifer vezetésével, kibontakozni engedte az okról-okra, érdekről-érdekre haladó tudományos-történeti konstrukciót, a végén azt mégis a második helyre teszi, és vele szemben annak az Ádámnak adja az első helyet, aki saját öntudatára is figyelve, szabadon döntve vállalja Évát és önmagát.

Nem elég egyszerűen annyit mondani, hogy a Tragédia tárgya a szükségszerűség és a szabadság küzdelme a történelmi emberben, hanem ehhez hozzá kell tenni, hogy Madách ezt a küzdelmet egyfelől a szükségszerűségnek, másfelől a szabadságnak megfelelő *gondolkodási formák* küzdelmeként ábrázolta. Az előbbinek, a szükségszerűség formájában gondolkodóknak képviselője Lucifer, de például a Tudós is, aki biztos benne, hogy lombikjában hamarosan előállítja az élő szervezetet, és az Aggastyán is, aki attól tart, hogy a család elítélésétől

„... rögtön összedül

*Minden vívmánya a szent tudománynak”,*

és aki szerint Ádámnak és Évának szerelme örülés és sajnálatos.

A másik gondolkodásformát az említett jelenetben előbb Éva érinti:

„Mit nekem a fagyasztó tudomány!

*Bukjék, midőn a természet beszél.”*

Majd pedig Ádám:

„A tudomány sántán követi csak  
a meglevő ifjú tapasztalást,  
s miként bérénc költője a királynak,  
kész kommentálni a nagy tetteket,  
de megjósolni hivatása nincs.”

És a másik ellenvetésre:

„... mi józanságtokat  
nem irigyeljük. Hisz mi a világon  
Nagy és nemes volt, mind ilyen örülés,  
Melynek higgadt gond korlátot nem ír. —  
Szellembeszéd ez, mely nemesb köröktől  
Felénk rebeg, mint édes zöngemény,  
tanúja, hogy lelkünk vele rokon...”

(XII. szín.)

Lucifer az érvek további arzenálját tudja küzdelemben vetni, olyanokat, amelyek a Stoa, Spinoza és Hegel gondolköréből származnak. Előbb a világtörténelmi kétely és relativizmus érveit szólaltatja meg:

„... holnap gúnyolod, amiért ma vívsz.  
Gyermekjáték volt, ami lelkesített...  
Nem vesztél-e el hitmártír gyanánt,  
s később a tudománynak fegyverével  
nem álltál-é a hitnek ellenében?”

Majd pozitív érveléssel próbálja megnyerni Ádámot determinizmusának:

„... a végzetnek örökös betűit  
Nyugodtan nézi és nem zúgolódik  
miattuk az erős, azt nézve csak,  
Hogy állhatand meg alattuk is.  
Ily végzet áll a történet felett,  
te eszköz vagy csak, melyet hajt előre.” —

De Ádámmal hiába vesztegeti idejét. Nem mintha Ádám megvetné azt, amit Lucifer ajánl, a betekintést az okok és okozatok láncába, a tudományba, a Lucifer szerinti végzetbe. A maga helyén nagyon is értékeli, sőt a tudóssal szemben, aki kiszámította, hogy

„... négy évezredre  
Világod megfagy — a küzdés eláll,”

Ádám a tudományba veti minden reményét:

„Ha tudományunk nem dacol vele.  
De fog dacolni, érzem, tudom.” —

Ádám szerint az emberben van küzdés, nagyság és erő, hogy megmentse a földet még az olyan mesterkéltség világban is, melyet az ész tud rendezni teoriáiból. Mihelyt kiderült, hogy mennyire terjed a tudomány teljesítőképessége, ezzel betölti hivatását és

„akkor újra felmerül

az eszme, mely éltet lehel reája...”, t. i. a Földre.

(XIII. szín.)

Az „eszme” Madáchnál a gondolkodásnak másik, sajátlagosan emberi, szabad formáját jelzi. Ez fejeződik ki a válaszban, amelyet Ádám a nagy történelmi iskolázás végén a mesternek, Lucifernek adott és amely a Tragédia filozófiai ductus-ának a legmagasabb pontja:

„Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad.  
Kérdemteltem azt nagyon magamnak,  
Lemondtam érte a paradicsomról.  
Sokat tanultam álmoképeimből,  
kiábrándultam sokból, s most csupán  
tőlem függ, utam másképpen vezetni.”

Azaz van a tapasztalásnak egy másik formája is, amelyet az ember önmagával úgy mint kényszerűen szabad, társas kapcsolatban benne álló, felelős, erkölcsi emberrel szerez. A természet tapasztalásából épül fel a tudomány, míg önmagunknak e belsőbb körből születik az eszme.

A korábban oly pesszimizista Madáchnak ezt a megváltozott hangját lehet ellágyulásnak, vallásba, misztikumba menekülésnek tekinteni. *Lehet okaként megjelölni a szabadságharc összeomlását, a költő társadalmi elszigetelődését, nem közönséges megpróbáltatásait és szelleme kifáradását.* Akkor azonban nem oldottunk meg semmit, nem találtuk meg a kulcsot ahhoz, amit a Tragédia mond és ami azt társadalmunkban ma is élő műremekké teszi. Valljuk mi is, hogy az életrajzi, a társadalmi mozzanatok sokat megmagyaráznak a mű létrejöttéből. *Madách azonban nem a családások mélypontján írta a Tragédiát, hanem éppen ellenkezőleg.*

Ha mástól nem is, Szontágh Páltól biztosan értesült a protestáns pátenst reményét keltő előzményeiről. Az abszolutista rendszer katonai és külpolitikai nehézségei a felhők lassú oszlását mutatták a politikai égboltozaton, és a költő személyes életében is történt az ötvenes évek második felében egy és más, ami a napfény áttöréséhez hasonlítható. De nem hallgathatunk el egy további okot sem, ami hosszas mérlegelés után egyenesen úgy áll előttünk, mint ami éppen Madách filozófiai nézeteinek kialakulásához adott jelentékeny segítséget. Anthon Günther osztrák római katolikus teológusra gondolunk, az ő filozófiai rendszerére. Günther szinte ismeretlen hazánkban, be kell őt előbb mutatni.

### Anthon Günther élete

Amint maga írta szép életrajzából<sup>7</sup> értesülünk, egy egyszerű kovács-házaspár hat gyermekének elsejeként látta meg a napvilágot 1783. november 17-én a csehországi leitmeritzi járás Lindenau nevű falujában. Nagy szegénységben nőtt fel, csak a jó emberek támogatásával, sok éhezés árán tudott továbbtanulni. Papanak készült, de aztán filozófiai és természettudományi olvasmányai megingatták hitét. 1803-ban a prágai egyetem filozófiai szakán *Bolzano*-t hallgatta<sup>8</sup>, majd 1806-tól 1809-ig jogot végzett. Jómódú családoknál töltött be közben nevelői állást. Így tudta fizetni a vizsgadíjakat és megvenni a legszükségesebb könyveket. Anyjára azonban már nem futotta, hogy megvegye pl. *Herder* történetfilozófiai eszméit. Az egyik cseh diáktól kölcsönkapott példányt másolta le csaknem teljes egészében.

A család, amelynél nevelősködött, 1810-ben magával vitte Bécsbe. Itt találkozott az ottani római katolikus szellemi élet nagyhatású munkásával, Clemens Maria *Hofbauer*rel (1751—1820). Generális gyónást végzett nála és azontúl arra törekedett, hogy újra megtalált hitét igazolja azok között a gondolati tartalmak között, amelyek a roppant tanulékony és átható elméjű, már nem is egészen ifjú embert a csontja velejéig áthatották. Ilyenek voltak Kantnak, Fichtének, Schellingnek, Jacobinak és Hegelnek a filozófiai, Ádam Müllernek politikai és közgazdaságtani nézetei, továbbá korának természettudományos felfedezései és elméletei. A bécsi folyóiratok már 1815-től szívesen közölték mindig mélyen járó bírálatait. Hofbauer körében olyan irodalmi nagyságokkal válthatott szót, mint Friedrich *Schlegel*, Ádam *Müller*, Zacharias *Werner*, Friedrich *Stollberg*, Clemens *Brentano* stb. Nem állt többé egyedül, sőt legszorosabb barátság fűzte néhány hasonló utat megjárt fiatal paphoz, elsősorban az állatorvostan híres professzorából szerzetessé és nagy egyházi szónokká lett Johann Emanuel *Veith*-hez.

1818-ban regéczi *Bretzenheim* Ferdinánd herceg, Günther tanítványa megkezdte tanulmányait a győri rk. jogakadémián. A család 1803-ban elcserélte a Bodeni-tó mellett fekvő lindauti birtokait a sárospataki és regéczi uradalmakkal. Az ifjú Ferdinánd herceg győri tanulmányainak az volt a célja, hogy majdan felvegyék Magyarország mágnásai közé mint indigenát. Ez 1827-ben meg is történt. Az akkori győri püspök, *Schwarzenberg* Ernő herceg engedélyt adott Günthernek, hogy gyorsított menetben, két év alatt tehesse le a teológiai tanfolyam vizsgáit. *Fejér* György (1766-tól 1851-ig) kanonoknál lakott, a jeles történésznek, a *Tudományos Gyűjtemény* sokoldalú szerkesztőjének a Vármegeházával szemben álló otthonában, az ún. *Józsa-házban*, amelyben *Deák* Ferenc is jurátuskodott. Az ifjú herceget Győrben egyetemes történelemre, magyar nyelvre

és irodalomra, továbbá az ún. *stylus curialis*-ra, azaz a tisztí írásmódra oktatták, míg Güntherünknek, aki már korábban professzori jártasságot szerzett a Szentírásban és a dogmatörténetben, most a szokásos teológiai tárgyakból kellett vizsgáznia. A dogmatikából éppen házigazdája, *Fejér* György kérdezte, aki 1818-tól a győri tanulmányi kerület igazgatói tisztét is betöltötte. A magyar nyelvvel a két bécsinek nem sokat kellett birkózni, mert a jogakadémián csak 1845-ben vezették be a magyar tanítási nyelvet, a teológián pedig akkor is csak a gyakorlati tárgyak egynémelyikében<sup>9</sup>.

Günther 1820. december 21-én felvette az alsóbb egyházi rendeket, papszentelésre azonban a győri püspök hirtelen halála miatt Székesfehérvárra kellett utaznia, ahova *Fejér* György is elkísérte. 1821 áldozócsütörtökének oktávjában szentelték presbiterré a Kármeliták templomában. A püspöki levéltárban Bretzenheim elhelyezett egy életfogytiglani járadékot biztosító szerződést, amely a felszentelés titulussául szolgált. Első miséjét is hazánkban mutatta be Günther az egyik Schwarzenberg leány magyar férjének kegyúri templomában.

Alig egy év múlva<sup>10</sup> nehéz lovaskocsi gördült ki Bécsből és vette útját Galicia irányába. Négy jezsuita novicius-jelölt igyekezett a staraviesi rendházba, közöttük Günther is. Életének ez a nagy lelkesedéssel tett elhatározása azonban balul végződött. Nemcsak érzékeny szervezete bírta nehezen a két nehéz galíciai telet, de belső embere is szenvedett főleg a túlfeszített megalázkodási gyakorlatok miatt. E téren éppen Magyarországról származó novicius-társai diktálták az iramot, szurtos feketére maszatolva orcájukat az étkező rendtársak kivikszolt lábbelijein. A gyógykezelés céljából 1824. június 29-én Bécsbe visszaérkező Günther felgyógyulása után nem tért vissza a rendházba. Úti készülődései közben, hogy Staraviesben noviciusból szerzetes legyen és végleg eljegyezze magát a zárjai étellel, érte utól Rómába helyezett volt rendfőnökének és provinciálisának páter *Landesnek* atyai levele, amely szerint: „Sie passen nicht für uns und wir nicht für Sie“<sup>11</sup> („Ön nem jó nekünk, és mi sem önnek”).

Günther tehát Bécsben maradt. Pap barátja osztotta meg vele lakását az udvari plébánián némi lelkigondozási kisegítés fejében. Szinte teljesen szabadon rendelkezett idejével. A gimnáziumból éppen kikerülő Friedrich Schwarzenberg herceget oktatta filozófiára, a később salzburgi majd prágai bíboros érseket, Günthernek a nehéz időkben is odaadó pártfogóját. Elvállalta továbbá filozófiai és jogi művek véleményezését a császári cenzori hivatal számára.

Mint 45 éves férfi vetette papírra 1828-ban lassan szerves egészszé kikerekedett filozófiai rendszerét „*Vorschule zur speculativen Theologie des positiven Christentums*” címmel, levélformában. Mint írta, a mondanivaló „nemcsak fejemben volt együtt, hanem a szívem is gyorsabban vert tőle”<sup>12</sup> Rövid egymásutánban követték egymást újabb és újabb művei, szintén levélformában, majd 1849-től *Veith*-tel, mint társszerkesztővel úgyszólván egymaga írt meg és adott ki évről évre egy vaskos folyóiratot, a *Lydia*-t.

Günther híre bejárta a német katolikus világot, de eljutott Rómába is. Egymást érték a professzori katedrákra való hívások, Münchenbe, ismételten is, továbbá Bonnba, Boroszlóba, Tübingába. A bécsi meghívást azonban, amelyre várt, egyházi felettéseinek sikerült megzavarni. Számítalan egyetem választotta díszdoktorává és tudományos társulat tiszteleti tagjává. Egyre nőtt azoknak az íróknak a száma is, akik büszkén nevezték magukat güntherianusnak. Felsorolásuk Knoodt monográfiájában egész oldalt vesz igénybe.<sup>13</sup> Tisztelői

és tanítványai között volt a már említett Schwarzenberg egyházfejedelmén kívül *Diepenbrock* boroszlói bíboros, *Arnoldi* trieri és *Förster* boroszlói püspök, továbbá egy sereg tanárember.<sup>14</sup> A katolikus német teológia művelői úgy néztek fel Güntherre mint egyházuk első önálló gondolkodójára Aquinoi Tamás óta. Filozófiájával jeles protestáns tudósok is rokonszenveztek, mint *Erdmann*, *Tholuck*, *Rosenkranz*, *Hinrichs*, *Lange stb.*

Günther egyéniségéhez hozzátartozik, hogy nem elégedett meg a pusztá elméleti munkával, hanem bátran arra törekedett, hogy felismeréseit a gyakorlati egyházi életben is érvényesítse. Az 1848–49-es bécsi forrongások idején, amikor a konzervatív egyházi körök mintegy megkövülten néztek az eseményeket, Günther és köre csak még aktívabbá vált. Katolikus egyesületeket alapítottak, konferenciákat tartottak, folyóiratokat szerkesztettek a nép különböző rétegei számára. Egyfelől a tudományos szellem teljes recepcióját követelték a római egyházban, másfelől pedig a laikusok mozgósítása érdekében együtttarozási jogot igényeltek az alsóbb klérus és a laikusok számára is, szemben a római egyház élesen kialakult monarchikus kormányzási formájával. Tették mindezt egyáltalában nem valamilyen aufklärista, jozefinista megfontolásból, hanem spiritualista, újszövetségi motivációval.

1857-ben *Güntherre és a güntherianusokra lesújtott a római tanító-szék legfelsőbb ítélete*. Nem volt teljesen váratlan, mert az indexcongregatio már 1851 óta tárgyalta a Günther-ügyet, de sokan úgy vélték, hogy Günthert elítélni egyszerűen képtelenség. Így gondolkodott az ötvenes évek első felében a Pesten professzorokodó güntherianus, Wilhelm *Gärtner* német irodalomtörténész, drámaíró és dramaturg is.<sup>15</sup> Günther műveit mégis indexre tették. Sokak szerint I. Pius pápa *Othmar von Rauschert*, Bécs konzervatív felfogású bíboros érsekét akarta ezzel az ítélettel megjutalmazni az osztrák konkordátum megkötése körüli érdemeiért. Mások mint okot a jezsuiták szívós aknamunkáját emlegették, akik nem tudták elfelejteni, hogy Günther az ő noviciusuk volt, tőle mégis a Benedek-rend kapott erős fellendítő hatásokat. A pápa döntésében nagy szerepet játszott Johannes *Geissel* kölni bíboros érsek is, akit thomista felfogása állított szembe az Aquinói hevesen támadó bécsi teológussal. *Geissel* nem elégedett meg az indexcongregatio ítéletével, hanem a pápát arra is rávette, hogy egy Bolognából 1857. július 15-én keltezett brevében explicite is elítélje a güntheri nézeteket, hozzátéve az indexcongregatio által még nem kárhözhatott güntheri antropológiai dualizmust is, amely élesen a skolasztikus tan ellen irányult.

A breve szövege *Geissel* lapjában, a „*Kirchlicher Anzeiger für die Erzdiözese Cöln*”-ben jelent meg 1857. szeptember 1-én, onnan vette azt át teljes terjedelmében, a magyar római katolikus egyházi sajtó.

A 74 éves, beteges Günther, aki Rómába sem ment el, hogy ügyét megvédje, holott hivatalosan hívták, barátainak rábeszélésére aláírta az általuk elkészített alávetési nyilatkozatot. A güntherianizmust Róma ítélete diszkreditálta, elszigetelte. 1857-től kezdve a római egyházban nem volt illendő Güntherről beszélni, legfeljebb elítélően. Jónéhány barátja és tanítványa kitarított ugyan mellette, és ezek közül nem kevesen az ókatolikus egyház megszervezésével fejezték ki tiltakozásukat akkor, amikor a jezsuiták által újra nyeregbe segített thomizmus megtette a maga szolgálatát és hittétellé vált a pápai családhozhatatlanság. Az ókatolikus vezetők, *Reinkens*, *Baltzer*, *Knoodt* továbbra is írtak és publikáltak, ők azonban inkább csak Günther-epigonok. Maga a lényeg, a güntheri hozzáállás jól fél-

századra halálosnak látszó sebet kapott az indexcongregatio, a pápai breve és az I. Vaticanum újabb döntése által.

Ez a güntheri hozzáállás teljes szabadságot adott a tapasztalásnak, a tudománynak, nem volt hajlandó a filozófiát a régi kiszolgáló szerepre szorítani a teológiával szemben, nagyra tartotta a ratio-t és nem félt a racionalizmus vádjától, de az emberélet integritásának érdekében ugyanilyen szabadságot vett magának arra is, hogy a hit tárgyairól teljes komolysággal gondolkozzék. A güntheri magatartást inkább a 20. század néhány jeles keresztyén gondolkodójánál találjuk meg újra, sőt a Günthernél legnagyobb nyomatékot kapó kiindulópontok egyikét-másikát is, persze közvetlen ráhatás nélkül, pusztán a helyzet, a megoldandó kérdések önsúlyánál fogva. Így vallja pl. *Karl Barth* az Isten és a világ, az evangélium és a vallás, a hit és a tudományos konstrukció gyökeresen más-más voltát, *Teilhard de Chardin* a teremtés folytatását Jézus Krisztus által, a természetben és a történelemben egyaránt. Güntheri gondolatokkal rokon *Bonhoeffer* látomása a tudományos gondolkodás visszafordíthatatlan győzelméről, a nagykorúvá lett világról, benne az evangélium nem vallásos interpretációjának szükségességéről.

### Günther filozófiájának fő vonásai

Itt az ideje, hogy legalább legfőbb tételeiben, ha egészen vázlatosan is, de összefoglaljuk Günther filozófiáját. Az augustinusi *scio me esse*-ből indult ki, illetve *Descartes* tudat-tételéből. Öntudatosan racionalista. Az én közvetlen bizonyossága a güntheri filozófia alapja. De Günther csak egy *Cartesius corrigatus*-t volt hajlandó elfogadni. Meg volt győződve, hogy sikerült is neki „den Inkorrekten zu korrigieren”.<sup>16</sup> Günther szerint öntudat helyett nem szabad *res cogitans*-t mondani, mint *Descartes* tette, mert az én eszme, nem *res*, azaz sui generis módon személyes jellegű. Különös és témánk miatt fontos sajátja a Günther-korrigálta cartesianizmusnak, hogy az értelem és az én, az öntudat nem feltétlenül és mindig egyazon oldalon állnak, hanem Günther szerint a természet, a *descartesi res extensa* nem pusztán anyag. A természet receptivitás és spontaneitás mindenhol, az emberben éppúgy, — aki dualisztikus együttlakoza az ennek és a természetnek —, mint a pusztán természeti lényekben. Günther szerint a magasrendű állatoknál már kimutatható a tárgyasítás, a jelzés, az elvonás, a kauzális kapcsolás, tehát a fogalmi gondolkodás bizonyos alacsony szintje. Az ember viszont a természetre irányuló tapasztalásnak, tárgyasításnak, a fogalomalakításnak a munkáját egy kauzális-determinisztikus világgéppé képes fejleszteni. E képesség a természet fölötti uralmának egyik legfontosabb eszköze és ígérete.

Ha azonban az ember elfelejti, hogy nemcsak természet, hanem erkölcsi én is, ha az utóbbit mintegy zárójelbe téve önmagát mint a pusztá determinisztikus lánc tagját szemléli, emberi méltóságát áldozza fel. Elhomályosítja nemcsak saját maga öntudatát, de a másik emberről, mint emberről való erkölcsi tudatát és természetesen a teremtőről tanuskodó eszmét is. Nem marad más, mint a kimutatható érdeklánc, az ember megreked az önzésben. Ezzel szemben a saját magára eszmélő erkölcsi én tud a más énekhez fűződő a sajátos kapcsolatairól, és ez a nem fogalmi, hanem eszmei tudás őt nagy emberi tettek teljesítésének vagy elmulasztásának szabadságával és felelősségével terheli és ajándékozza meg.

A keresztyén hit Günther szerint pusztán a Teremtőnek, az embernek és a másik embernek mint énekek, személyeknek összefüggésében bír értelemmel. Mégis az az óriási hiba történt Günther szerint, hogy Arisztotelesznek sem teremtőt, sem ént nem ismerő dualizmusa, forma-anyagtana a skolasztikában egybeolvadt a teremtésről és megváltásról szóló keresztyén hittel. A Teremtő és a teremtmény minőségi különbségből fentről lefelé nézve személytelen emanációs, letről felfelé nézve személytelen tökéletesedési elmélet lett. A reformáció ezen nem változtatott, vélte Günther, sőt Istennek és embernek misztikus egységét tanítva elindította azt a folyamatot, amely a 18. és a 19. század protestáns ihletésű filozófiájában és teológiájában, a csúcsponton Hegel rendszerében, a történelemben már nem lát egyebet, mint monisztikus folyamatot, amely determinált és személytelen. Ezért Günther szerint a görög pogányságtól megtisztított katholicizmus és a protestantizmus kibékíthetetlen egymással. A reformátorokat nem ismerte eléggé.

Az ellen a veszély ellen, hogy a determinisztikus fogalmi gondolkodás nemcsak a teológiát, de az emberről szóló világi tudományt is képes elrontani, Günther nem vallási módon óhajt küzdeni, felsőbb tekintély igénybevételével, imádsággal vagy egyházi átokkal, hanem azt tanítja, hogy a rossz teológiával jó teológiát, a rossz filozófiával jó filozófiát kell szembeállítani. Így vallotta 1848-ban, hogy: „In der intelligenten Sphäre der moralischen Welt sei der Mensch gegen das Verderben der Wissenschaft nur mit gründlicherer Wissenschaft zu bewaffnen”<sup>17</sup> („Az erkölcsi világ értelmi szférájában a tudomány pusztításával szemben az ember csak az alaposabb tudomány fegyverével védekezhetik”). Günther félt szeretete elsősorban a katolikus teológia felé irányult, mert mint 1845. július 8-án Knoodthoz intézett leveléből újra kiderül, nagy aggodalommal nézte, hogy egyesek még fokozottabban Aquinoi Tamásra igyekeznek ráépíteni azt, holott Günther szerint: „passen die zwei Elemente derselben, das positiv Christliche und das Aristotelische so zu einander, wie Eisen und Thon in der Statue des Nabucodonosor”<sup>18</sup> (A két elem, a pozitív keresztyén és az arisztoteleszi úgy illik egymáshoz, mint Nabukodonozor állóképeben a vas illet a cseréphez).

### Az eszme és a fogalom a Tragédiában

Ha már most az *Idee* és a *Begriff*, az eszme és a fogalom (az absztrakt tudomány), illetve a két gondolkodási forma ellentétét nyomon követjük a Tragédia jeleneteinek során, a következő képet kapjuk:

Ádámnak első és alapvető eszméje az embervolt büszke öntudata és szabad ereje, míg Éváé ugyanannak a szépsége. Érthető, hogy hajlanak Lucifer szavára, és kinyújtják kezüket a teljesség, a tudás és az élet fája felé. Lucifer a természetbe beleépített és abból kibontható törvényszerűség, értelem költői megtestesítése. Egyoldalúan csak ezé, ez magyarázza hatalmát és gőgjét, de vak érzéketlenségét is a „szellemkapcsolatok” iránt. Az Úrtól némi teret kap. A két megátkozott, azaz immár az Úrtól elválasztott fa gyümölcsével óhajtja az emberpárt a maga pártjára vonni, hogy a pusztta determinisztikus és érdekkapcsolatok felfedésével és általánosításával nevetségessé tegye azok másminő eszméit és örökre magának nyerje meg őket. Ez teszi ki a Tragédia tulajdonképpeni tartalmát. *A tudás fájáról evett az emberpár, de az élet fájáról nem, Isten angyala akadályozta meg abban a bűnösöket, mert iszonyú büntetés lenne a tudás birtokában,*

*de Istentől elválasztva örökké élni kényszerülni a Lucifer determinisztikus világában.*

Az Isten által magára hagyott emberpár öntudatában megképzik és az ő és utódai tetteiben valósulni kezd a többi eszme, a III. színben a család és a tulajdon, Egyiptomban az állam és az uralkodás, Athénben a politikai szabadság, míg a római színben az eszmei gondolkodás elutasításának a szabadsága. Nem véletlen, hogy ebben a színben nem Ádám, hanem Péter apostol hirdeti meg és mindjárt képviseli is a végső, minden előbbi magába foglaló eszmét, amely a belső szabadságban hatékony jóság és testvériség. Ezt az eszmét terjeszti majd Tankréd, de Danton is a maga módján. A két Kepler-színben már egy magával némileg meghasonlott Ádám áll előttünk, akit fojtogat a rendi előjogok világának alávetettsége és fényes ferlője, és akinek a tudomány művelése sem ad elegendő sikerélményt, hiszen hiányzik a gondolatszabadság. Ilyet óhajtana megteremteni, de Dantonként szereplése csak álom, amelynek nem a nyaktiló az egyetlen keserű cseppje. Péter apostolig a korábbi két eszme tartalmi egyoldalúsága adott bázist Lucifernek, az egyik nem védte az egyéntől a közösséget, a másik a közösségtől az egyént. Péter után a megvalósítás formai hiányosságaiából él Lucifer.

Mindazt, amiről a Tragédia Dantonig szólt, a néző ellenőrizhette a történelemből. A londoni jelenettől kezdve azonban Lucifer szabadabb kezét kap. Madách nem ismerte a kapitalista Londont. Most már a képek pusztán a korábban exponált eszmék teljes lejárására valók. Lucifer, a „kétes szellemőr” a relativista és determinista érvek egyre nagyobb kaliberű, újabb ütegeit vonultatja fel. Nem lehet rajtakapni hamisításon. Minden szín logikus. Mégis remek *torzképet* fest Londonban a szabadságról, a falanszterben a hazáról, az egyenlőségről, a tudományos rendben élő társadalomról, végül az eszkimó-jelenetben a tulajdonról, a családról és a vallásról. Mégsem ért célt. Nemcsak a nagy igyekezet, keltett gyanút, hanem még inkább Lucifer egyoldalúsága, vaksága bizonyos összefüggések iránt. Képtelen megérteni a munkás-szolidaritást a londoni színben, az áldozatos teremtőterő tudós, művész és reformátor képviselőit, a szerelmet és az anyai szeretetet a falanszterben és végül a legkétségbeesettebb eszkimó-színben az ember bizakodását a tudomány eszközeivel magát felvértező közösség képességeiben.

Ádám nagyon sokat köszön Lucifernek. Nagykorúvá tétele Lucifer segítségével ment végbe, de mindvégig Ádám maga is akarta. Kíváncsi és figyelmes hallgatója Lucifer determinista magyarázatainak, sőt nem fordul el akkor sem, amikor Lucifer kegyetlenül mutat rá az eszmék fonákjaira, az eszmei harcot folytató ember iránti hálátlanságra, *ressentimentra*. Önmagát azonban nem tagadja meg, az eszmei gondolkodást nem veti el. Ezzel Lucifer fölébe lendül. Lucifer determinista láncába nem óhajt beletagolódni, inkább kész elhagyni a teret, eldobni az életet, de ebben a döntésben is megőrizve tetterejét, szabadságát.

Ekkor, a magára maradásnak ezen a mélypontján válik durvává Évához is. Viszont mihelyt megtudja, hogy Éva anyának érzi magát, újra kedve támad az élethez. Egy érzés, egy eszme, a *más én* felé irányuló öröm és szeretet állítja talpra, helyesebben készletti térdre rogni az Úr előtt, nem az optimizmus, hanem pusztán az erkölcsi küldetés vállalása, amely iránt viszont Lucifer teljesen érzéketlen. Mint akinek elrontották a játékát, ekkor rúg ki Ádám felé, belátva vereségét.

Bizonyos, nem Lucifertől származó determinizmusok továbbra is megmaradnak, mint amilyenek a lét arasz-



nyí volta és a történelem végső kimenetelének nem ismerése, de ez gondviselelősszerű. Ennyi korlátozás szükséges ahhoz, hogy az emberiség élete, a telő idő értelemmel bíró legyen, azaz a szabad testvériség építésében előrehaladó. E feladathoz megvan a kellék:

„Karod erős, s szíved emelkedett.  
Végtelen a tér, mely munkára hív...”

Az Isten által teremtet világban az ember nem áll egyedül. Egy szózatra figyelhet, „mely visszaint s emel” hogy el ne felejtse, mi szerint nem csupán a természet osztályosa, hanem szellemkapcsolatok teremtoerejű és felelős részese is.

A *Tragédia Günther filozófiai hatásával szemben legalább olyan mértékben önálló, mint amennyire az Byron Kain-jával vagy Goethe Faust-jával szemben*. Ha csak Lucifer szerepét tekintjük is, a Kain-ban Lucifer győz, míg a Faust Mefisztójának esetében a német költő nem tartotta meg a zárószámadást. A Tragédiában viszont előbb Ádám és Éva, majd az Úr saját keretei közé utasítják Lucifert. Ez Madách bölcselő és művészi erejének alkotása. Günthertől nem kellett Madáchnak sem a creationizmust sem a dualizmust eltanulni, de talán Günthertől kapott bátorítást ahhoz, hogy nem elavult dolog a nagy emberiségi drámát a teremtés ünnepevel kezdeni és az embert ellentétes tendenciák harcában ábrázolni. De aligha vehette más-honnan a dualizmusnak azt a változatát, amely az ember testi természetéhez tartozónak tekintette a determinisztikus vezérelvű tapasztalati és absztrakt tudományt is, mert ezt a gondolatot a múlt század közepén messzire elható hévvel Günther képviselte. De miként a Byrontól vagy Goethétől átvett anyag nem az utóbbiak leleménye, hanem ők is egy olyan hagyománytól kapták, amely a Genézisig és a Jób könyvéig húzódik, ugyanúgy *Günther is a közlekedőedények láncán át kapta azokat a gondolatait, amelyeket a Tragédia filozófiai gerincében viszontlátunk*. Ne említsük most az elődök közül csupán Pascal megkülönböztetését az *esprit de finesse* és az *esprit de géométrie* között, vagy Kant tanítását a gyakorlati ész primátusáról a tiszta ész fölött. Egyébként maga Günther is megnevezi Adam Müllerben azt a gondolkodót, akitől az eszme és a fogalom minőségi ellentétét tanulta, ha az övénel sokkal szűkebb felfogásban is. *Günther szerepe Madách számára annyi, hogy a gondolatokat a maga idejében, Madách kortársaként színvonalasan képviselte*. Az irodalmi mű nagyságát soha sem a benne feldolgozott szellemi örökség, az egyes filozófiai vagy művészi motívumok külön-külön vett eredete méri, hanem csakis a művészi igazság tiszta és teljes ábrázolásának a monumentalitása.

A Tragédiában persze egyéb is van mint a determinisztikus és az eszmei gondolkodási forma, azaz Lucifer és Ádám arca. Ott van mindjárt a nő sajátos rajza. Madách szinte kimeríthetetlenül gazdag differenciális antropológiai megfigyelésekben. Az Éva-téma illeszkedik az elsőszámú téma megjelenítéséhez, de nem merül ki abban, hanem lehetővé teszi az emberkép vibráló színezését, másfelől bizonyos igazságok megismétlő aláhúzását. A Tragédia mozgalmasságának a két vonal együttfutása az egyik eszköze.

### Güntheri hatás a Tragédiában?

Végül fel kell még tennünk a kérdést: *Ismerte-e, ismerhette-e Madách Günther filozófiáját?* Végső igazolásként csak Madách saját nyilatkozata jöhetne segítségünkre, de ilyen nincs a Tragédiában megfigyelhető más ráhatásokra nézve sem. Madách környezetében

voltak olyanok, akik közvetíthették Günther tanításait. Ilyen volt mindjárt a jó barát, Szontágh Pál, aki egy darabig hivatalt is töltött be Bécsben, vagy *De la Motte* Antal gróf császári kamarás, belügyi osztályfőnök, a Madách-család rokona, aki jelen volt Madách Károly esküvőjén, sőt azon az ominózus megyei bálon is, amelyen Madáchné családi helyzetét oly végtelenen elrontotta. *Balogh Károly, a család leszármazottja, Madách otthonáról* írva elmondja, hogy a költő „szívesen felkereste a kedves szalatyjai gróf De la Motte-féle úri-lakot”<sup>19</sup>. Tőle értesülünk arról is, hogy „*Ité Nina*”, a rokonszámba vett nevelőnő francia származású osztályos katonatiszt leánya volt, továbbá, hogy Madách szívesen és sokszor folytatott heves vitákig fejlődő teológiai eszmecsereket *Divald* katolikus és *Henriczi* lutheránus lelkészekkel, akik közül az utóbbi volt az olvasottabb, de az előbbi jól és szilárdan képviselte egyháza tanításait.<sup>20</sup> Nézetünk szerint azonban mindkettőnél fontosabb közvetítő lehetett Madách gyermekeinek házitánítója, *Borsody* Miklós, ez az 1858-ban 30 év körüli piarista, aki előbb teológiát, majd (!) filozófiát abszolvál, Bem hadseregében mint honvéd küzdött végig a szabadságharcot, volt színész is és úgy beszélt latinul és németül mint az anyanyelvén.

Güntherről sokan tudtak Magyarországon, csak maga a hivatalos egyház nem kedvelte őt. Günther fel is panaszkolt egyik levelében, hogy a már említett güntheriánus pesti egyetemi tanárt, Dr. W. Gärtner a római katolikus teológusok egyáltalában nem hallgatják, viszont az izraelita rabbi igen. Megemlíti Günther ezzel kapcsolatban Danieliknek, a *Religio* című magyar rk. folyóirat szerkesztőjének azt a fülébe jutott nyilatkozatát, hogy: „Wir können von dem Lichte der neuen Sonne in Wien keinen Gebrauch machen”<sup>21</sup> (Mi az új bécsi nap fényét nem használhatjuk”). Valóban a magyar egyházi sajtó sem akkor, 1851-ben, sem később nem tudósított Güntherről, hanem majd csak 1857-ben közölte IX. Piusnak „*Eximiam tuam*” kezdetű, Günther elítélő brevétét bámulatos gyorsasággal a kölni közlés után. Ellenben sajtóságtól ellentmondás-ként a *Religio* 1850. évi 8. majd 39. számában egy-egy tudósítás Veith-et, Günther legközelebbi munkatársát „fővárosunk, sőt birodalmunk legnagyobb szónokának”, majd „lángeszű szókoknak” magasztalja.

A külföldi sajtó termékei azonban elég rendszeresen eljutottak Madách-hoz. Filológusaink már kimutatták, hogy Madách ismerte az *Augsburger Allgemeine Zeitung* 1851—52. évi számait, pontosabban Rudolf Wagner „Filozófiai leveleit”, pl. a 6. levelet (1852. január 20.), amely a parlagi materializmus ellen szállt síkra. Nos ugyanennek az újságnak a következő évfolyamai tárgyilagosan és behatóan tudósítottak a Rómában folyó Günther-per állásáról, sőt 1855. szeptemberében névtelen szerző tollából „Filozófiai levelek” címmel sorozat jelent meg benne a güntheri filozófiáról világos, sőt kiélezett ábrázolásban. *Barta* János a Madách noteszlapjain többhelyütt talált „Phil. lev.” megjelölést úgy magyarázta, hogy Madách tervbevette filozófiai levelek írását.<sup>22</sup> Úgy gondoljuk, helyesebb ezeket az AAZ cikkeiből vett kijegyzéseknek tekinteni, mert tartalmuk ebbe az irányba mutat. Pl. a 72. sz. jegyzetlapon ilyen mondatokat találunk: „Az Isten nem egy-e a világgal, hol határai?” — „Mégis mindenütt egy kezdetre utasítatunk, s egy vég lesz”. — „A catholicizmus ki zárja a protestantizmust?”

Madáchot az AAZ cikkei mellett a Lydia évkönyvei érdekelhették leginkább, mert ezekben nemcsak Günthernek itt-ott mottószerű rövidséggel előadott sarkallatos nézeteit találta meg, de minden évkönyvben egy-egy drámaelméleti cikket is, pl. az egyiket az

említett pesti professzor, Gärtner tollából, a Tragédia dramaturgiai elveivel rokonságban. Említsük meg, hogy Günther nemcsak erősen érdeklődött a dráma-irodalom iránt, de, nem hivatásszerűen, játszott is a színpadon pappá szentelése előtt. Az ellene indított per folyamán ő is és Gärtner is azt tanácsolták barátainak, hogy, ha elzáródnak a hivatalos egyházi katedrák, akkor terjesszék eszméiket a szépirodalom eszközeivel.

A méltatlan üldözés, megbélyegzés és elhallgattatás reflektorfénybe állíthatta Günthert a Madách szemében is. Így figyelhetett fel rá a költő, ha előbb nem, akkor 1857–58-ban, pályájának egy ilyen hatások befogadására gondviselésszerűen alkalmas szakaszában. Az elvek harcába erőszakosan beavatkozó IX. Pius és a haszontalan önsanyargatásból uralmi igényt kovácsozó jezsuita barátsereg a vonások némi átjátszásával nem áll-e előtűnk a bizánci színben?

Utolsónak szabad legyen még egy tanulságot levonni. Szellemi életünk kérdéseit jó egybelátni és együtt kutatni római katolikus atyáinkiaival, továbbá a szomszéd népeknek, és végül saját nem egyházi tudományos életünknek kutatóival. Bizonyos esetekben nem is jöhet létre másként kielégítő eredmény. A közműveltség olyan szövet, amelyben a szálak egymást tartják, erősítik, színezik és feltételezik. Ha a Madách Imrere való mostani emlékezésünk során mindössze ennyit tanultunk volna is, már nem lenne kevés.<sup>23</sup>

Bucsay Mihály

1. Filol. Közl. (XVIII) 1972. 47–71. — 2. Ugyanott, 55–56. — 3. Bögel József: A Madách-kultuszról. Alföld, 1971. 4. sz. 68–73. — 4. 100 éves harc Az ember tragédiájáért, 1966. 142. — 5. Solt Andor: Madách Imre ismeretlen pályaműve 1842-ből. Irodalomtörténeti Közlemények 1972. 5–6. sz. 683–692. — 6. Baranyi Imre: Az ember tragédiája és a pozitívista hatáskutatás. Különnyomat a Studia Litteraria 1963. évi kötetéből. Debrecen. 101–121. Az idézetek a 117. és 112. oldalról — 7. Peter Knoodt: Anton Günther. I–II. Wien, 1–165. — 8. 1820-ban racionalizmus vádjával kényszernyugdíjazták. — 9. Az oktatásügy Magyarországon. Budapest, 1896. 78–80. és 572–573. — 10. 1822. november 8-án. — 11. Knoodt, I. 157. — 12. U. o. I. 165. — 13. U. o. I. 286. — 14. Köztük az egyik legjelentősebb a korán elhunyt, hazánkban is tevékenykedett orvosdoktor, Johannes Heinrich Pabst. Günther szerény tanítványának vallja magát, de annál több. Közösen írták 1834-ben a „Janusköppe” c. művet, de szépen tükrözik egyetlen rendszert kitevő közös gondolatvilágukat Pabstnak saját művei is: „Der Mensch und seine Geschichte” 1830. 2. kiad. 1847. — „Adam und Christus. Zur Theorie der Ehe” 1835. stb. Mindketten a „világtörténelmi kétegyre” próbáltak Descartesből és a Szentfrászból kiindulva választ adni. — 15. Dr. Wilhelm Gärtner güntherianus professzor Pestről 1855. január 21-én Knoodt-hoz intézett levelében azt írta, hogy „a dualizmus elleni egyházi hadüzenetet én teljesen elgondolhatatlannak tartom”. Knoodt, II. 240. — 16. Knoodt, II. 114. — 17. Knoodt, II. 399. — 18. Knoodt, I. 344. — 19. Budapest, év nélkül (1924) 25. — 20. U. o. 41. — 21. Knoodt II. 105. — 22. Barta János: Madách Imre. Budapest, Franklin. 1943. 96. — 23. Az irodalom felsorolása helyett legyen szabad utalni egyetlen, a Budapesti Egyetemi Könyvtárban 709649. sz. alatt kölcsönözhető műre, amely a gazdag Günther-irodalmat egészen 1961-ig felsorolja: Paul Wenzel: Das Wissenschaftliche Anliegen des Güntherianismus. Essen 1961. XI–XVII. Utalok végül az 1961. után megjelent irodalom miatt is Eduard Winternek és nejének a Günther-perről írt és a Theologiai Szemle megelőző számában általam ismertetett művére.

## Reformációval az eretnektörvény ellen

A magyar törvényhozás 450 éves intézkedésének kudarcáról

A magyarországi reformáció kezdeteinek a vizsgálata során nemcsak azt a kérdést kell felvetnünk, hogy miért alkalmazták országgyűlési törvényeink a „lutheránusokra” a Mátyás korabeli eretnektörvényeket,<sup>1</sup> hanem azt is, hogy *miért nem került sor* — kevés kivételtől eltekintve — a bennük foglalt *szankciók végrehajtására*.

Ha azok az összefüggések újabb kutatásainak során nagyobbára tisztázódtak is, amelyek alapján a lutheri tanok az adott magyarországi helyzetben — a mohácsi vész előtt — kimerítették a halálbüntetésre okot adó „hűtlenség” ismérveit, most azokat a jogi, politikai, teológiai és társadalmi tényezőket kell szemügyre vennünk, amelyek meghiúsították Werbőczy pártjának véres és vérmes reményeit.

### Az 1523:54. törvénycikk

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy — mint alább látni fogjuk — szórványosan kivégeztek ugyan néhány magyarországi lutheránust, az 1523:54. *tc. országos végrehajtására azonban soha nem került sor*. Ez annál meglepőbb, mert két évvel a budai országgyűlés után a Rákoson egybegyűlt rendek még szigorúban fogalmazták meg az 1526:4. *tc-ben* fenyegetésüket a reformáció hívei ellen: „A lutheránusok... mind megégettessenek... és javaik a királyi fiskus és földesurak által... legfoglaltassanak”.<sup>2</sup>

E hírhejt „Lutherani omnes... comburantur” tör-

vény azonban még rövidebb életű volt, mint az előző. Nemcsak a körülmények, majd a mohácsi vész gátolta végrehajtását, hanem — amit kevesen tudnak — egy fontos *jogi tényező* is. Az ti., hogy az alig négy hónappal Mohács előtt Rákosra, 1526 április 24-re összehívott országgyűlés annak 17. törvénycikkében *megsemmisítette az előző országgyűlés végzéseit*. Ennek főként Werbőczy rohamosan fokozódó népszerűtlensége volt az oka, annyira, hogy ekkor le is tették a nádorságról, sőt jószágvesztésre is ítélték.<sup>3</sup> Ezen a tényen nem változtat az a körülmény sem, hogy a magyar törvények első kiadásában — amelyet *Telegdi* és *Mossóczi* katolikus püspökök állítottak össze 1584-ben — becsempésztek néhány hatályát veszített végzést, közöttük a lutheránusok meglegetésére vonatkozót is. A sors iróniája viszont, hogy ekkorra az országban már döntő többséget jelentett a protestantizmus.<sup>4</sup>

### Anarchia és pártviszál

A végrehajtás meghiúsulását azonban *politikai tényezők* is befolyásolták. Vannak adataink arról, hogy az 1523–1526 közötti években, amikor még semmi sem állotta volna útját a véres megtorlásoknak, a köznemesség többször feltette a kérdést: kik voltak az okai annak, hogy a törvényeket nem hajtották végre. *Burgio* báró, pápai követ azt is tudni vélte, hogy a király egy ízben mentegetőzve felelt: „Én nem vagyok az oka!”<sup>5</sup> A nemesség, amely 1525-ben pl. *Lajos* király

tilalma ellenére fegyveresen jelent meg az országgyűlésen, nyíltan is számonkérte a mulasztást és követelte, hogy a lutheránusok, élükön *Brandenburgi Györgygyel*, legalábbis távozzanak el Buda várából.<sup>6</sup>

Az *udvari párt* azonban, amely a törvényeket fogantathatta volna, csaknem tele volt lutheránusokkal.<sup>7</sup> Sőt fokozta a helyzet bonyolultságát több személyi tényező és rokon kapcsolat, mint amilyen pl. a gazdag enyingi *Török Bálint* házassága volt, aki még 1523-ban feleségül vette a nyíltan lutheránus *Pemflinger Katalint*, a királyné udvarhölgyét.<sup>8</sup> Ez részben a birtokos nemesség további állásfoglalásait is befolyásolta. részben pedig hozzájárult olyan hírek terjedéséhez is, mint amelyet a pápai követ 1524-ben írt Rómába: „A közhír szerint, mitől Isten mentsen, a király és királyné lutheránusok”. Ha ez ilyen formában légből kapott hírnek tűnik is, bizonyítékaink vannak, hogy legalábbis *Mária* királynét mind *Campeggio kardinális*<sup>9</sup>, mind *Burgio báró*<sup>10</sup> Luther pártolásával vádolta.

Az összkép helyes megítéléséhez azonban még szélesebb összefüggések meglátása szükséges. Olyan mértékű volt a *feudális anarchia* az országban, hogy az már a mohácsi vész előtt is szédületes mélységeket mutatott. A fiatal uralkodót senki sem vette komolyan és alig tisztelte valaki. Egy egykorú magasrangú szemtanúnak, *Zsigmond* lengyel király *Szydłowiecki* nevű kancellárjának a Moszkvai Állami Levéltárban őrzött 1523-as jelentése szerint<sup>11</sup> teljes a felfordulás és az erkölcsi fertő a budai királyi udvarban. Ugyanezt jelentette *Burgo* András bécsi császári követ is.<sup>12</sup> A király udvari káplánja, *Szerémi György* is csúnyán lerántotta a leplet uráról és — részben igen elfogultan — az udvari erkölcsökről. *Lajos* király csak mint „pauper” szerepel írásában, *Mária* királyné pedig, mint aki „fecit arcem in lupanarium cum ancillis suis”, s az utóbbi udvarhölgyekről is megírta, mit csináltak a magyar urakkal „az carpit alatt”.<sup>13</sup>

Nem csoda tehát, hogy a feudális nemesség ilyen körülmények között azt tehette, amit akart és vajmi kevésbé tisztelte az udvar tekintélyét. A befolyásos családok azt tették, amit egyéni érdekük megkívánt, s ha kellett bátran az udvari rendelkezések ellen irányították a közhangulatot. Különösen sok értékes adat áll rendelkezésünkre a *Burgio* János báró által Rómába küldött jelentésekből.<sup>14</sup> *Szerencsés* Fortunatus Imre alkincstárnokról pl. ő adja tudtul 1525. július 11-i jelentésében, hogy előző évben „el akarták égetni”, de a király csak börtönbe záratta, majd a királyné onnan is szabadon engedte; emiatt viszont a nemesség zúdult fel és házát kirabolta. Utóbb mégis ő kapta meg a *Fuggerektől* elvett rézbányákat. *Burgio* — nyilván némi elfogultsággal ismét — nemcsak az új császári követről. *Schneidpeck* János báróról írja, hogy „lutheránus, kapzsi ember”, hanem az egész udvarról nagyon sötét képet fest. „Az emberek itt annyira gyűlölés egymást, hogy nyugodtan elmondhatom: az alatt a két év alatt, amióta itt vagyok Budán, igaz barátokat még nem láttam a királyi udvarban”. Majd így ír: „Ha Magyarországot meg lehetne menteni három forintért a veszedelemből, amiben most van, nem hiszem, hogy akadna három ember, aki ezt a három forintot ideadná” (1525. április 13., ill. július 11-i jelentéséből).

Mindezt mozaikszerűen többnyire eddig is tudtuk. Most csupán a budai törvények összefüggéseibe kívántuk beleállítani, s ezzel némileg kiegészíteni többek korábbi véleményét, mintha ti. csak Mohács közbejötté tett volna pontot az előtte fellángoló Luther-ellenes indulatokra. Maga *Révész* Imre is úgy látta még, hogy „egyetemes és kitartó üldözés azért nem volt, mert rohamosan közeledett a nagy összeomlás és az ország-

ban dúló pártviszály és anarchia teljesen elvette a hozott törvények életét”.<sup>15</sup> Valóban dúlt a pártviszály és az anarchia, de az már Mohács előtt vette kezdetét; a hozott törvényeket pedig ugyanannak a köznemességnek egyik fele annulálta, amelynek a másik fele azt meghozta.

Eközben pedig mint érett gyümölcs hullott a magyarság a török birodalom ölébe. A „régii” és az „új” hit hívei az ország nagy részében közösen hajtották fejüket a félhold uralma alá. Ilyen politikai helyzetben még kevésbé kerülhetett azután sor az eretnektörvények végrehajtására, de még komolyan vételére sem.

## A lutheri reformáció pozitív szerepe

*Mennyiben volt pozitív szerepe* ilyen erkölcsi és politikai körülmények között a 450 év előtti lutheri reformációnak hazánkban? Ezt a kérdést kell még megvizsgálnunk ahhoz, hogy feleletet adhassunk: miért nem lehetett országosan végrehajtani a mohácsi vész előtti évek szigorú vallásügyi törvényeit.

Két oldalról is megközelíthetjük a problémát. Egyfelől éppen a Mohács körüli események döbbsentenek rá, hogy az előző évtizedek — sőt évszázadok — *anti-feudális és sokszor egyben előreformációs mozgalmi jól előkészítették a talajt a reformáció magvetésének gyors befogadására*. A régi egyház életére rányomta bélyegét *Szalkai László* primási ténykedése: a dúsgazdaggá vált esztergomi érseket — aki csak püspökként szenteltette magát egyáltalán pappá — és egyben reneszánsz főkancellárt még Rómában is úgy jellemezték, hogy „fő, hogy zsebe tele legyen arannyal, ha el is vész az ország” — a főpapságot úgy, hogy „olyan életmódot folytatnak, hogy emiatt kénytelenek szemet húynyi *Szalkai* viselkedése felett”.<sup>16</sup> Tehát mindjárt itt volt pozitív szerepe a reformáció *egyházkritikájának*. Ez ugyanis nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ne csak kiábrándulás, hanem új vallási fellendülés is jellemezze a társadalom gondolkodását. A húszas években ugyanis — szemben a századforduló vallásos buzgóságával — hazánk lakosainak zömét közöny vagy elégedetlenség, ellenszenv vagy gúny jellemezte az egyház tevékenysége irányában. Ezt egybevágó adatok bizonyítják 1525-ből. Az akkori „szentévre” gyűjtött egyházi pénzeket a király parancsára öszeszámlálták, hogy védelmi célokra fordítsák. A budai perselyek felnyitásokor csupán 300 forintot találtak bennük, s mellette ilyen feliratokat: „Vidd szentévedet Rómába, s hagyd itt nekünk a pénzünköt!” — Egy másik perselyben 3 dénár volt egy csomagban ezzel a felírással: „Egyik ezek közül a pápáé, másik a bíborosé (*Campeggio* legátusé), a harmadik az esztergomi érseké...” *Burgio* báró hozzáfűzte jelentéséhez, hogy az 1500. esztendő szentéve alkalmával hasonlíthatatlanul többet: 120 000 aranyat tett ki Budán a pápai gyűjtés.<sup>17</sup>

Ezek az adatok azonban csak inkább negatív módon bizonyítanak. Viszont pozitív tény az, hogy a reformáció eszméinek egyre szélesebb lett a társadalmi bázisa.

A wittenbergi egyetemen megfordult diákok kezdeti lelkesedésén, vagy az országokat járó kereskedők érdekein egyszerűen túlterjedt a mozgalom jelentősége. A városi polgárságon kívül, amelynek sajátos ideológiaiaként született, nálunk három olyan társadalmi réteget is átjárt kovászával, amely annak elszigetelését eleve lehetetlenné tette. Az egyik, amint láttuk, maga a budai királyi udvar volt. Ha a reneszánsz szabadság légköre itt bizonyára uralkodó is volt, az ellenséges kritikákat meg kell szűrnünk és részben a német-

reszben a Luther-ellenes hangulatnak is kell tulajdonítanunk. Bizonyára jól átgondolták Rómában vagy Bécsben, hogy az egyház és a társadalom szempontjából mit is jelentene, ha maga az uralkodóház és környezete a reformáció ügyéhez csatlakoznék.<sup>18</sup>

Sok ismert és ismeretlen adalékkal lehetne illusztrálni az érdekes öszetételű budai udvar, a Jagello—Habsburg uralkodópár és tanácsadónak első reagálását *Erasmus*, majd *Luther* írásaira, de már az eddigiek is megvilágítják a helyzetet. Ha nehéz is elképzelnünk, hogy Brandenburgi György később mint „Georg der Fromme” válik a reformáció nagy patrónusává Németországban (†1543), sem az ő nyílt és meggyőződéses lutheranizmusához, sem az utóbb Németalföld kormányzójává lett *Mária* királyné (†1558) erasmista voltahoz nem fér kétség.

Hasonló jelentőségű volt a hazai *értelmiség* gyors reagálása és csatlakozása a reformáció ügyéhez. Ez az értelmiségi réteg csak kezdetben volt németajkú — a városok sajátos helyzeténél fogva — de alig 1—2 évtized után már klasszikus magyarsággal érvelnek, írnak és prédikálnak a legkiválóbb evangélikus írók, költők és ígéhirdetők. Amikor *Bornemisza* Péter egyik posztillájában így ír: „Budán és egyéb helyeken égetéssel, tömlőcözéssel akarják vala eloltani a Jézus Krisztus drága igéjét”,<sup>19</sup> akkor nemcsak egyszerű emberekre, neves vagy névtelen polgárokra célzott, mint amilyen pl. *Cruss* János, *Cordatus* Konrád fivérének könyvárusa volt a budai máglyán, 1524-ben — akiről *Luther* nagy részvétellel írt több ízben is — hanem bizonyára *Cordatus*, *Grynaeus*, *Vinseimius* vagy *Dévai* budai sorsára is gondolt, akik később a német, svájci és magyar reformációban oly fontos szerepet vittek.

De *Bornemisza* — aki maga is sokszor ette az üldöztetés és börtön keserű kenyerét — a megégetett vagy lefejezett elődök között *Cruss* Jánoson és a bécsi *Tauber* Gáspáron kívül a két libetbányai (lubietovai) vértanúra, *Nicolai* Fülöpre és *Gregori* nevű rektorára is gondolhatott. *Gregorit* állítólag 1527. augusztus 22-én Zólyomban, majd *Nicolait* augusztus 24-én a zólyom megyei Dobronyán — *Werbőczy* egyik birtokán — égették meg a lutheri tanokhoz való ragaszkodásuk miatt. Újabban egyes szlovák történészek kétségbevonják ugyan ennek az esetnek a valóságát,<sup>20</sup> annak történeti magvához azonban véleményünk szerint nem férhet kétség. Legfeljebb arról lehet szó, hogy első rendben nem hitükért, hanem a besztercebányai bányászfelkelésben való részvételükért bűnhődtek oly kegyetlenül.<sup>21</sup> Az ellenérvekkel szemben az is fontos bizonyíték, hogy már *Szerémi* György, II. Lajos káplánja említi Magyarország romlásáról írt könyvében, hogy *Werbőczy* nádor a birtokain 8 lutheránust megégetett, „a mozgalom mégis napról-napra erősödött”.<sup>22</sup>

A részletek mellőzésével megállapíthatjuk tehát, hogy a hazai reformáció gyors terjedésében jelentős szerepet vittek azok a polgári értelmiségiek, akik részben külföldi egyetemeken abszolvááltak, részben hazai iskolákban végzett litterátusok voltak.<sup>23</sup>

Végül még egy fontos tényező: abban, hogy az ország néhány évtized alatt protestáns többségű lett és a törvények végrehajtása már csak emiatt is lehetetlenné vált,<sup>24</sup> jelentős szerepe volt a magyar *nemesség* fokozatosan megváltozott állásfoglalásának. A mohácsi vérszt követő években már ott találjuk a reformáció oldalán a *Perényi*, *Drágffy*, *Török* és *Petrovics* családokat — a kisebb birtokosok százairól nem is szólva. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy nem volt többé „német ügy” hazánkban a reformáció. Az 1545-ös erdödi zsinat lutheránus prédikátorai aláírásaik bizonyossága szerint nagy többségükben már mind magyarok voltak.

Az bizonyos, hogy a nemesség, majd a főnemesség többségének is átmeneti csatlakozása új helyzet elé állította a reformáció ügyét. Egyfelől *diadalt aratott az eretnektörvények felett*, másfelől azonban *meghiúsította a kezdetben fellelhető antifeudális tendenciák érvényesülését*. Ezt következetesen csak a „népi” reformáció képviselői hajtották végre, amíg mozgalmukat verbe nem fojtották.<sup>25</sup>

Legfeljebb részgazságuk van azoknak a történetíróknak<sup>26</sup>, akik azt állítják, hogy a Luther-ellenes magyar törvények csak ijesztésül szolgáltak az udvari emberek megfélemlítésére és az országból való távozásuk meggyorsítására. Van olyan vélemény, hogy más, korabeli törvényekhez hasonlóan, ebben az esetben sem gondoltak az értelmi szerzők komolyan azok végrehajtására. Mi összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a fentebb vázolt jogi, politikai, teológiai és társadalmi tényezők együttesen hatottak közre abban, hogy sem a mohácsi vérszt még 15 évvel túlélő *Werbőczynek*, sem a jóideig defenzív magatartásra kényszerülő klérusnak — némely szomorú kivételtől eltekintve — nem állt módjában érvényt szereznie azoknak a törvényeknek, amelyek 450 évvel ezelőtt első ízben bélyegezték meg a lutheri reformáció követőit.

Dr. Fábiny Tibor

#### JEGYZETEK

1. *Fábiny Tibor*: Eretnektörvénnyel a reformáció ellen. *Theológiai Szemle*, 1973, 3—4. — 2. „Lutherani etiam omnes de hoc Regno exstirpentur, et ubicunq; repereti fuerint, non solum per Ecclesiasticas, verum etiam per Seculares personas libero conburantur, et Bona eorum Fisco Regio, Domoisnicq; Terrestibus, ubi reperti, punitique fuerint, applicentur”. Id. *Kovachich* Márton György: Supplementum ad Vestigia Comitorum. 2. kötet, Buda, 1801. 26. — 3. *Katona* István: *Historia Critica Rerum Hungariae*, XIX. kötet. Pest 1810. 606. — 4. *Zoványi* Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Budapest, 1921. 63. — 5. *Burgio* diáriumának feljegyzését („... che l'ordine posto per avante non s' eseguisse...”) idézi *Szabó Dezső*: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Budapest, 1909, 78. — 6. *Szabó Dezső*: Küzdelmeink a nemzeti királyságért. Budapest, 1917, 200. — 7. *Bangha-Ijjas*: A keresztény egyház története. 5. kötet. Budapest, 1939, 336. — 8. *Bunyitay-Rapacs-Karácsonyi*: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. Budapest, 1902. 105. — 9. *Campeggio* 1524-es jelentése: „... la Regina con li suoi Tedeschi... vogliono farsli Lutheran”. Uo. 192. — 10. *Burgio* 1525-ös jelentése: „... la Regina have una intelligentia cum Luthero...”. Uo. 204. — 11. Másolata 1874-ből a MTA Kézirat-tárában. Idézi *Hans Ankwicz-Kleehoven*: Der wiener Humanist Johannes Cuspinian. Graz—Köln, 1959, 215—218. — 12. „Nulla reverentia habetur, nullus cum timet. In carnere omnes intrans, qui volunt, quum volunt, corpus suum nudum omnibus et ipsis multis intransibus ostendit”. Uo. — 13. *Acshdy* Ignác: *Verancsics* Antal és *Szerémi* György. ITK 1894, 55. — 14. Mohácsi Magyarországa. Br. *Burgio* pápai követ jelentése. Fordította *Bartoniek Emma*. Budapest, 1926. — 15. *Révész* Imre: A magyar protestantizmus története. Kolozsvár, 1923, 13. — 16. *Burgio* jelentése, im. 13—14. — 17. Uo. 29. — 18. *Lutteriana* haeresis ad Hungariam descendat per scribas seminando et per curiales, qui jam publice publicabant Bude”. — írja *Szerémi* György Emlékiratában. — 19. *Bornemisza* Péter: Másik része az evangéliomokból és az epistolákból való tanúságoknak. Sempte, 1574, 183. — 20. Így legújában *Peter Ratkós* szlovák nyelvű tanulmánya: A libetbányai mártírok mondájának keletkezése. Bratislava, 1964. *Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského, Ročník XV*, 1964. Ebben *Ratkós* a hagiográfia körébe utalja az esetet, azzal a megokolással, hogy arról a bányavárosok levéltárában sehol nem történik említés, s „a vallási iratokban ezzel a mondával csak 1612-ben találkozunk először”. Egyöntetűen említi azonban a szomorú esetet — *Stöckel* és *Scultéi* nyomán *Okolicsányi*, *Schmal*, *Burius*, *Klein*, *Ribini* és *Bauhofer* is, utóbbi valdens és szepességi katolikus anyakönyvekre is hivatkozik. — 21. *Heckenast* Gusztáv: A besztercebányai bányászfelkelés. Századok, 1952, 364—396. — 22. *Monumenta Hungariae Historica*. *Scriptores* I. (1857), XIV. fejezet 25. Újabb kiadása: Magyarország romlásáról, bev. *Székely* György Budapest, 1961. — 23. Értékes az újabb tanulmányok közül *Kubinyi* András: Polgári értelmiség és hivatalnokréteg Budán és Pesten a Hunyadi- és Jagello-korban. Levéltári Közlemények XXXIX. 1969. és kiny., valamint *Gustav Hamann*: Bartholomeus Francofordinus Pannonius, Simon Grynaeus in Ungarn. Ein Beitrag über den Humanismus und die Anfänge der Reformation in Ungarn. *Zeitschrift für Ostforschung*, 14 (1965), 228—236. — 24. *Csizmazia* Andor: A magyar állam és egyház jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata... Budapest, 1965, 69. — 25. *Ottlyk* Ernő: Hűség Istenhez és népünkhöz. Budapest, 1965, 55—57. — 26. *Fraknói* Vilmos: *Werbőczy* István életrajza. Budapest, 1899. 180—198. — *Hóman-Szekfü*: Magyar történet. II. kötet. Budapest, 1939. 601.

# A protestánsok harca az egyenlőségért

## A „Status Evangelicus” kérdése az ellenreformáció korában\*

1712. május 20-án az országgyűlésen Ráday Pálnak „az egész protestáns státus nevében” való felszólalása nagy vihart kavart fel és felszínre hozta a már akkor is több, mint évszázados vitát minden hevesiséggel együtt a „protestáns státus” vagy „evangélikus státus” elnevezés körül. Az országgyűléseken már korábban is számos alkalommal felvetődik a protestáns státus létjogának kérdése. A protestánsok mindannyiszor szívesen ragaszkodnak az elnevezéshez. Erre azért van szükségük, mert a *rendi társadalomban ügyüket csak együttesen, statusként képviselhetik, védhetik eredményesen.*

Volt-e jogosultsága e kifejezésnek? Milyen tartalom húzódik meg mögötte? Valóban „ötödik státus”-ról van-e szó? — Ezekre a kérdésekre próbálunk választ keresni azáltal, hogy az „evangélikus státus” elnevezés tartalmát meghatározzuk, s végigkísérjük a korszakunkat megelőző idők országgyűléseinek vitáin.

A magyar közjog szerint négy rend létezik: főpapok, mágnások (ezek a „karok”), vármegyék és szabad királyi városok követei (ezek a „rendek”). Általában együtt említik őket: „Karok és Rendek”, vagy a reformkorig inkább latinul „Status et Ordines”.<sup>2</sup>

Magyarországon az „una eademque nobilitas” elve alapján a nemesség jogilag egységes —, ez azonban inkább csak *Werbőczy* és a köznemesség álma volt. A nemesség sokféleképpen nagyon is tagolt, rétegezett együttes volt. A reformáció térhódításával vallásilag meghasadt rendi társadalomban felekezeti szinten is elkülönültek a „rendek”.

Hazánkban a mindkét hitvallású (ágostai és helvét konfessziót követő) evangélikusok (protestánsok) országos egységét fejezte ki az 1848 előtti országgyűléseken a „status evangelicus” vagy „status evangelici”, azaz az országgyűléseken jelen volt ágostai és helvét hitvallású evangélikus karok és rendek testülete. A status evangelicus „nem valamiféle múlékony értekezlet, vagy tanácskozmányféle összejövétel, hanem valóságos élő erkölcsi vagy jogi személy, egy megoszthatatlan erkölcsi, vagy jogi egység volt, ... amely a vallás, egyház és iskola ügyében soha el nem ösmerte az országgyűlési szavazatok többségének érvényét, hanem bármily kisebbségben volt is, egy semmi esetben le nem szavazható valóságos egyenjogú egyik félnek tekintette magát, mind a bármily többségben levő római katolikus rendekkel, mind magával a koronás magyar királlyal szemben.”<sup>3</sup>

### Az elnevezés eredete

Az elnevezés eredete valamikor a XVI. század második felére nyúlik vissza. Addig azonban, amíg az országgyűlésen a protestánsok abszolút többséget alkottak, nem jelentett problémát a „protestáns státus”. Fel sem merült létezésének jogának kérdése, talán még az elnevezés sem. Miután azonban — főleg *Pázmány Péter*-nek (1570—1637) a főnemesség köreiből végzett rekatolizáló tevékenysége folytán — az erők kiegyenlítődtek, került előtérbe a protestáns státus létezésének kérdése. Jelentősége akkor kezd nőni, miután az ország-

gyűléseken már védekezésre és egységes fellépésre kényszerültek a protestánsok.

Hangsúlyoznunk kell, hogy tárgyalt korszakunk szóhasználatát eltér a maitól; „evangélikus” alatt mindig *együtt* értik mindkét hitvallású, ágostai és helvét konfessziót követő protestánsokat. Amennyiben csak egyik, vagy másik felekezetről szólnak forrásaink, mindig odateszik, melyik hitvallást követő egyházzal beszélnek. Az „evangélikus” — „református” megkülönböztetés csak sokkal később alakult ki.

Az elnevezés a köztudatban benne élt és egyértelműen használták is. Törvényben először az 1608. évi k. e. 3. törvénycikkben. A nádor és a személynök választásáról szóló szakaszban szerepel, ahol kimondják, „hogy a király Ófelsége a római katolikus statusból két személyt és az evangéliumi hitfelekezet statusából ugyanannyi személyt (duas ex statu catholico romano, et totidem evangelicae confessionis personae)” jelöljön a nádori tisztre, akik közül az országgyűlés megválasztja az arra alkalmasabbnak ítélt személyt.<sup>4</sup>

Itt az elnevezés használatának nincs különösebb jelentősége, minden meg gondolás nélkül a közhasználatú terminus technicus kerül be a törvény szövegébe. Rövidesen azonban bizonyító erejűvé válik. 1638 elején<sup>5</sup> ugyanis a protestánsok új beadványt szerkesztettek; „Az evangélikus rendek sérelmei” összefoglaló címmel, amelyet *Nyáry Bernát*, *Bakó Ferenc* és *Körösi János* által terjesztettek fel. A katolikusok azonban szóba hozták „az evangélikus rendek” elnevezést. A királyi Magyarországon való többségükre hivatkozással szerették volna még ettől az elnevezéstől is megfosztani ellenfeleiket. „Írhatják magukat a protestánsok ágostai és helvét hitvallású hívekké, de ne evangélikusoknak”, mert az — szerintük — a római katolikus vallás sérelmét jelenti.

A protestánsok ezzel szemben hivatkoztak az 1608. koronázás előtti 3. törvénycikkre, ahol — mint láttuk — világosan az „evangélikus rendek” elnevezést használják; s hivatkoztak a szokásra és az eddigi joggyakorlatra.

Indokaikat a következőkben foglalták össze:

„1. Mióta a nemes országrendek között, jelesül az 1606. és 1608. évektől kezdve a mostani korig, a religióról valami disceptatio vagy ellenkezés támadott, e nevezet közöttünk mindenkor, minden dietalis tractatusokban fenntartott; régi eleinknek ideiben is „Evangelicus status, római katolikus status”, és minden országgyűlésen ezen nevezettel illetük egymást.

2. A mi sérelmeinket és azután kéréseinket is ezen név és cím alatt „evangelicus status” adtuk be őfelségének császár urunknak.

3. Ófelsége is két rendbeli dekretumában minket úgy nevezett.

4. Az 1625. és 1635. soproni országgyűlésen is, mikor a vallásügy sepositiójáról volt a szó s mikor a sérelmeinket összeírtuk, azt ilyen szókkal írtuk: a vallás dolgában utrinque előfordult sérelmek. Mit kell ezen szón „utrinque” egyebet érteni, mint az evangélikus és katolikus statust?

5. Az 1608. koronázás előtti harmadik cikkben a ná-

\* Fejezet a szerzőnek a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen benyújtott „A magyarországi protestáns egyházak vallásügyi helyzetének alakulása a szatmári békétől a *Carolina Resolutio*ig” című bölcsészdoktori értekezéséből.

dorrol lévén szó, az egész nemes ország is distinguálta, hogy két személy a római katolikus statusból s ugyanannyi az evangélikus statusból jelöltessek.

6. A jelen országgyűlésen is egész országul egymás között forgott követségekben, szójárásainkban is mindig ezen vezetés szókkal éltünk s így neveztük egymást: „evangélikus status, római katolikus status”. Azért semmiképpen ezen nevezettől „evangélikus status” mi evangélikusok el nem állunk.”<sup>6</sup>

Jellemző, hogy Szakmárdy István zágrábi követ „akatholikusoknak” nevezte a protestánsokat, ami ellen azok élénken tiltakoztak. Ennek természetesen dogmatikai éle is van. Ha nem „evangélikus”, vagyis nem evangéliumi a két felekezet, akkor nem is keresztény, tehát „eretnek”, pogány stb. — Így tehát kétfelé is harcolnak; egyfelől evangéliumi, tehát keresztény voltak védtek, másfelől statusbeli helyzetüket. E valláspolitikai küzdelemben egyik sem hanyagolható el.

## A követek küzdelmei

A protestáns követek minden erejükkel harcoltak az „evangélikus” és „rend” elnevezés mellett. *Nyáry, Illésházy, Bogády* és *Szemere* kimutatták, hogy ez az elnevezés benne van a törvényben, királyi leiratokban, nádorválasztási diplomákban és magában a gyakorlatban is. Érdekes megfigyelni rendi gondolkodásmódjukat; ettől az elnevezéstől nem hagyják magukat megfosztani, mert akkor épp oly könnyen fosztanak meg őket minden nemesi kiváltságaiktól is.

Illésházy a nádor előtt védelmezte álláspontját. Ő — úgymond — állhatatosan ragaszkodik vallásához, melyben született, és megkereszteltetett. Mit használ e nélkül a vagyon, rang dicsőség? Mindezek hiúságok hiúságai, melyek itt maradnak a földön. Ő hú alattvalója őfelségének, ez lesz azután is; de nem egyezhet bele olyan dolgokba, amelyek lelkiismeretével ellenkeznek. Azért inti a többieket is, hogy állhatatosak legyenek ez ügyben; gondolják meg mit cselekszenek és ne engedjék az „evangélikus” címet maguktól elvenni.

Nyáry hasonlóképpen kiemelte, hogy e névvel a protestánsok régi idők óta élnek; ezt használják Németországban és a királyi udvarban is, mikor ezt mondják „íme itt jönnek az evangélikus rendek”.<sup>7</sup> De úgy látszik, hogy a katolikusok az „evangélikus” név elvétele által el akarják venni tőlük jogaikat; szabad szólásukat, szabad vallásgyakorlatukat és végül még a „rendek” elnevezését is megtagadják tőlük.

A nádor és a személynök a klérussal egyetemben még mindig azon dolgoztak, hogy az evangélikusok sérelmeit a király el ne intézze. Azért naponként vitatkoztak az egyes sérelmek felett, s naponként azon felhívással zárták be a vitát, hogy a protestánsok álljanak el követelésüktől és fogjanak a többi országos kérdések tárgyalásához.

1638. január 13-án a nádor négy tagból álló küldöttséget menesztett a protestáns rendekhez, mely tudtukra adta, hogy: 1. a katolikus status semmi említést nem akar tenni őfelségénél az ő sérelmeikről, bár azok a katolikusok ellen irányulnak; 2. hogy az „evangélikus” név, amit eddig használtak, maradjon meg nekik ezután is, úgy amint az a törvényben is foglalva van; de ezután erről említés ne essék és a vita fel ne újuljon; 3. hogy bírják azt jogosan és törvényesen, de újítást ne követeljenek; 4. kérte őket egyetértésre, hogy ne vitatkozzanak szavak felett, mert nincsenek iskolában, hanem nyilvános helyen, ahol dolgokról és nem szavakról kell dönten.

Erre a protestánsok kijelentették, hogy ők azt, amit eddig jogosan és törvényesen bírtak, ezután is bírnifognak, s ennek írásbeli elismerését követelik őfelségétől nagyobb biztonság okáért.<sup>8</sup> A klérus arra kérte őket, nyugodjanak meg ilyen tekintélyes küldöttség szavában. „Látszik — írja a válasz — mint akarjátok megtartani ígéreteketek, mikor rólunk se most, se jövőre nem akartok említést tenni”. A személynök — hivatkozással arra, hogy amit az ország kancellárja ünnepélyes szóval ígér, abban megnyugodhatnak — inti őket, hogy ne kívánjanak írásbeli biztosítékot. De ez a vonakodás még inkább megerősítette a protestánsok bizalmatlanságát. „Egyszer s mindenkorra elejét kell venni az ilyen egyenetlenségnek — mondta Szemere —, adjanak nekünk biztosítékul szolgáló írást a kancellár szavairól és azután mindenkinek az őt megillető névadassék meg.” A nádor üzenetére Bogády azt mondta: „ha azt sem akarják megtartani és biztosítani, ami a törvényben van, mit remélhetünk ezután a jövőtől?”

Mások úgy nyilatkoztak, hogy haszontalan minden összejövétel, minden tanácskozás, ha szabadságaikat nem akarják elismerni. Azt mondták, hogy ha most sikerül a protestánsokat az „evangélikus rendek” névtől megfosztani, akkor 3 év leforgása alatt megújítják az 1525. évi rákóczi országgyűlés azon határozatát, amely úgy hangzik, hogy „lutherani comburantur”.<sup>9</sup>

A protestánsok hámulatos szívóssággal ragaszkodtak azon álláspontjukhoz, hogy mindaddig, amíg benyújtott vallási sérelmeikre a király megnyugtató választ nem ad, tartózkodni fognak más ügyek tárgyalásától. Végül is sok huzavona után február 3-án jelentette a personalis, hogy a király kiadta végső határozatát a protestánsok sérelmeire, amelyben ismét megtagadta az „evangélikus rendek” elnevezést.<sup>10</sup>

## Rákóczi György levele

A protestánsoknak státusként való elismerését *I. Rákóczi György* is felveti 1644-ben, a békealkudozások során. *Eszterházy Miklós* nádorhoz írt levelében ezeket mondja: „Az evangélikus statuson értjük az lutheranus és calvinistákat. . .”<sup>11</sup>

Rákóczinak ez a levele alapul szolgált a béketárgyalások megkezdésére, de a nádor a protestánsok status voltát nem akarta elismerni. Ezért a fejedelem követői 1644. november 23-án a nádorral való tárgyalásaik során erre a kérdésre is kitérnek. *Szilárdy János* a követzőket jegyzi fel erről:

„De nomine status evangelici.

Állatta palatinus uram, hogy az az nevezet nem volt soha is statutis regni, hogy status evangelici, hanem volt az, hogy evangelici, s azt most sem denegáljuk, csak az status minthogy új dolog, azért nem extendálhatják, hogy együtt legyen status evangelicus, és újságokra nem mehetnek.

Ez felől ilyen discursusunk volt:

1. Bizonyos, hogy megvagyunk az articulusokban az evangelicus nevezet, az statust pedig magával hozza az dolog, mert tudott dolog, hogy azok, az kik evangelicusok, statusok is, és így ha megengedik külön-külön, hogy evangelicusoknak is hívattassunk, és statusok is legyünk, meg kell együtt is engedniek, egyébképpen ők sem lehetnek status, ha mi nem statusok vagyunk, mert bizonyos, hogy ők is nem mind pápisták minden statusban.

Az mi okért pedig ezt ők denegálni akarják, magok ellen is cselekszenek, mert ha mi külön gravaminát

azért be nem adhatunk, hogy particulariter vagyunk, abban az nevezetben ők is hasonlóképpen nem integráltak, és így akármely gravaminákat sem tartozunk hát egyenlőképpen segíteni, ha az nevezet miatt nem kell segíteni.

Mindazáltal csak tolláltassék az az materia, az kiért ezt az nevet kellett urgeálnunk, és ne legyenek az religioban gravaminái az status evangelicusnak, azután könnyebb legyen az nevezetet jó értelemmel érteni az végezések szerént.

Ezekre resováta ő nagysága, hogy azért sem akarták admittálni leginkább, hogy az paraszt embereket akaruk statusnak csinálni, az mellett az ő megbántódásokat proponálnv az alatt az név alatt, de ezre megfeleltünk, hogy nem az az mi igyekezetünk, hogy őket statusoknak tegyük, hanem egyenlő articulibus lévén az religioban való szabadság, az hol őket oltalmazzuk, azzal az közönséges constitutiókat oltalmazzuk, de erre ugyanaz az válasz, hogy nincs az constitutioban az templom, s ha az kívől oltalmazzák az pórokat, nem az constitutiókat oltalmazzák, s így elég disputatió volt utrimque, de csak az részről függ inkább ennek is facilitálása.<sup>12</sup>

Úgy látszik, hogy e részben a nádor nagyon féltékeny volt. Ez tűnik ki aggodalmának kifejezéséből, hogy a protestánsok a parasztokat akarják státussá tenni. A protestánsok azonban erre egyáltalán nem törekedtek. Bennük is éppen úgy megvolt a nemesség iránti ragaszkodás, feudális, rendi öntudat, mint a katolikusokban. Egyedül azt akarták, hogy az országgyűléseken megjelenő követek (tehát egyáltalán nem parasztok!) státust alkothassanak, s hogy amennyiben a vallás szabadsága benne van a törvényben, azt terjesszék ki a jobbágyokra is. A protestánsok törekvéseiből itt már tisztán kitűnik, hogy védekezésből való tömörülésről, az erők egyesítéséről van szó.

## Elismerés és visszavonás

Törvényes elismerést a protestáns státus elnevezés az 1645. évi linzi békekötést becikkelyező 1647. évi 11. törvénycikkben kap újra, amikor az artikulus kimondja: „A fizetésekkel illetőleg: valamint az evangélikus rendek a katolikus plébánosok részére, úgy a katolikus rendek is az evangélikus papok részére, semmi fizetés teljesítésére se legyenek kötelezve.” („De solutionibus: prout evangelici status, catholicis plebanis: ita et status catholici, evangelicis ministris, ad nullas solutiones pendendas sint obligati.”)<sup>13</sup>

Ezen joghoz és az ezt kifejező „Status evangelicus” címhez a protestáns rendek oly erősen ragaszkodtak, hogy amikor pl. az 1662. évi országgyűlésen vallásügyben egy eredeti királyi leiratot tartalmazó levelet kaptak a nádortól, amely azonban ekként volt címezve: „Fidelibus evangelicae confessionis, in sua diaeta praesentibus assignatum”; ezt a levelet fel sem bontották, hanem egy tekintélyes küldöttségtől azonnal visszaküldték, s erélyesen kijelentették, hogy semmiféle olyan levelet vagy másféle iratot el nem fogadnak, amely nekik, mint az ország egyik törvényes státusának nem címzik. A határozott fellépésnek meglett a kellő sikere, mert néhány nap múlva már a nádor ilyen címmel küldte a levelet: „Spectabilibus, magnificis, egregiis, nobilibus, prudentibus item ac circumspectis universis statibus Regni Hungariae, evangelicae confessionis, nunc Posonii ad generales diaetam congregatis assignetur”.<sup>14</sup>

1681 októberében a főrendek az evangélikusoktól a

„Status” nevezetet újra megtagadták, s arra hivatkoztak, hogy az 1647. évi 11. törvénycikk hibásan vette fel e nevezetet. A rendeknek vagy nem volt már tudomása az azt megelőző tárgyalásokról, vagy nem állt rendelkezésükre az erre vonatkozó forrás, ezért a jellegzetes rendi gondolkodással cáfolták meg a főrendek állítását. Azt mondták ugyanis, hogy amit az egész ország elhatároz, s amit a király ünnepélyesen megerősít, az nem téves, hanem törvényes cselekedet.<sup>15</sup>

A Rákóczi-szabadságharc idején nem volt vitatott a protestánsok státus volta. Statusként szerepelnek az országgyűléseken és terjesztenek elő kérelmeket, javaslatokat, szavaznak és tiltakoznak, sőt szinte önálló külpolitikát folytatva segítik a szabadságharcot.

Az 1705. évi szécsényi országgyűlés összehívásának egyik oka „a religiókból olykor származni szokott meghasonlásoknak eltörlése és a szívbéli egyességeknek nevelése, az országban bevett három religióknak a maga szokott szabadságában való megtartása” volt. Erre tett esküt szeptember 20-án a fejedelem és ennek elősegítésére szeptember 21-én a protestáns rendek benyújtják sérelmi iratukat, amely mindjárt a protestánsok megoldási javaslatát is tartalmazza, a nyugat-felvidéki megyék területén levő templomoknak az egyes felekezetek közötti elosztására. (Ez iratot Ráday Pál fogalmazta.)<sup>16</sup> Szeptember 26-án a vallásügyi vitában az országgyűlésen résztvevő protestáns rendek újabb javaslatot tesznek a vallásügy rendezésére.<sup>17</sup> Szeptember 30-án a katolikus és protestáns rendek között, mint két egyenjogú fél között jön létre a megállapodás az 1647. évi törvények értelmében visszakövetelt templomokról. Ezt az egyességet és a vallásügyi törvényeket a fejedelem privilegialis levélbe foglalva erősíti meg.<sup>18</sup>

Amint láttuk, a katolikus fejedelem a Habsburgokkal szövetséges protestáns udvarokkal nem állott közvetlen diplomáciai kapcsolatban, csak a protestáns rendeken keresztül.

A szabadságharc felfelé ívelő időszakában, 1704 elején küldi Rákóczi Ráday Pált XII. Károly svéd és I. Frigyes porosz királyhoz. A Miskolcon 1704. január 27-én kelt követi utasítása 6. pontja szerint, a magyarországi protestánsok vallásszabadságát nagymértékben biztosítaná, ha a svéd és porosz király szövetségre lépne Magyarországgal. A fejedelemnek ugyan elhatározott szándéka, hogy a lelkiismereti szabadságot csorbíthatatlan fenntartja, de e szövetség biztosítékot jelentene a jövőre nézve is.<sup>19</sup>

Rádayval együtt volt követségben Okolicsányi Mihály. (a magyarországi ágostai és helvét hitvallású rendek képviselőjében)<sup>20</sup>, aki a magyarországi protestáns rendek nevében előterjesztést intézett XII. Károly svéd királyhoz.<sup>21</sup>

1704 május végén Ráday Pál és Okolicsányi Mihály már Berlinben vannak, hasonló előterjesztést intéznek I. Frigyes porosz királyhoz, amelyben (4. pont) a magyarországi protestánsok vallásszabadsága érdekében is kéri a király pártfogását,<sup>22</sup> amellyel megegyezik Okolicsányinak a magyarországi protestáns rendek nevében benyújtott kérése is.<sup>23</sup>

Az evangélikus rendek 1704 novemberében Anglia és Hollandia kormányaival is közölték kívánságaikat.

IV. Frigyes dán király a császárral fennálló szövetsége érdekében 1705 tavaszától katonai segítséget is adott I. Józsefnek, aki a dán csapatok egy részét (mintegy 6000 harcost) magyarországi hadszíntereken vetett be. A magyarországi evangéliumi egyházak az evangélikus dán királynak memorandumot nyújtottak át,

amelyben feltárják a császár részéről elszenvedett üldözöttségüket, a szabadságharc révén biztosított szabad vallásyagkorlatukat és kéri a királyt, ne adjon segítséget hitsorsosai leigázására.<sup>24</sup> Ezek a dán csapatok 1707-ben hazavonultak. 1708 őszén a császári sereg megerősítésére újabb dán csapatokat vezényeltek a bajor hadszíntérről Magyarországra, ami ellen Anna angol királynő is tiltakozott.<sup>25</sup> A dán csapatok jelenléte a magyarországra vezényelt császári sereg jelentős megerősödését eredményezte. Ezért a protestáns rendek ismét IV. Frigyes dán királyhoz fordultak, hogy rendelje vissza csapatait Magyarországról.<sup>26</sup> 1708 december 12-én a protestáns rendek újabb előterjesztést tesznek, melyben elmondják, hogy keserves helyzetükről már korábban tájékoztatták a királyt, amikor kérték, hogy a császár segítségére küldött csapatait vonja vissza. Kéri, legyen tekintettel a király az annyi vérrrel oltalmazott hitükre és egyházukra, rendelje vissza az Ausztriának adott segélycsapatokat és járjon közbe ügyükben a császárnál.<sup>27</sup>

Az európai protestáns hatalmak néha ígértek segítséget, máskor udvariasan elutasították a szabadságharc rendezésére kérését, néha meg is említették követeik a császár előtt a magyar protestánsok vallásszabadságának ügyét, de sem a császár nem vette komolyan a követek ez irányú tevékenységét, sem maguk a követek és megbízói nem helyeztek elég súlyt arra, hogy követésüknek magyar vonatkozásban milyen hatása, eredménye lett.<sup>28</sup>

A szatmári béke után az újult erővel induló rekatalizáló tábor hevesen támadja a protestánsokat, semmiképpen nem akarja elismerni azok státus voltát. Látuk az 1712. évi országgyűlés május 20-i ülésén az éles kirohanásokat Ráday Pál ellen, amikor ő a régi szokás szerint az „egész protestáns status nevében” szólott. A július 19-i ülésen sem kisebb intenzitással tagadták a „protestáns status” létjogát és sürgették a királyt, törölje el a protestánsok javára 1681. előtt hozott törvényeket, tehát az 1647. évi is.

Az 1715. évi 30. törvénycikk, minthogy kiveszi a vallásügyek tárgyalását az országgyűlés hatásköréből, elveszi az elnevezés jelentőségét; a „protestáns status” az országgyűléseken nem szólhatott, mígnem az 1790–1791. évi országgyűlés 26. törvénycikke vissza nem állítja jogait.

Ladányi Sándor

#### JEGYZETEK

1. A szatmári béke után újult erővel, s szabadabban, akadálytalanabban folytatódhatott a Habsburgok magyarországi központosító politikája, amely együtt járt a kormány és a klérus rekatalizáló-ellenreformációs tevékenységével. Már az 1712. évi koronázó országgyűlés leplezetlenül megmutatta a klérus és az általa befolyásolt katolikus rendek terveit és állásfoglalását a protestantizmussal szemben. Ez világosan kitűnik az előkészületekből és az országgyűlés lefolyásából. Ebből egyetlen mozzanatot emelünk itt ki, s ahhoz kapcsoljuk a protestáns státus kialakulását, történetét, szerepét tárgyaló fejtegetéseinket.

Az 1712. május 18-i ülésén a királyi korona lehozatalával megbízott küldöttségbe a nádor az ágostai evangélikus vallású Okolicsányi Pált is jelölte. A klérus felháborodottan, szinte kérdőre vonón kérdezte a nádortól, hogy miért választott az „eretnekek” közül. A nádor pedig még ezen az ülésen felszólította Okolicsányit, hogy ne vegyen részt a küldöttségben. A május 20-i ülésen Okolicsányi felemlítette sérelmét, amely az ő személyében megvételét is érte. Beszédére az ellentábor hatalmas zajjal válaszolt. Az általános zűrzavarban emelkedett szólará Ráday Pál, aki azzal kezdte szavait, hogy az „Status Evangelicus nevével kér audientiam a szőlásra”. Erre „az egész klérus táblája felettébb való nagy fervezzel megzendüld és a zengő szók az egész házat betelék”. A zengő szók „so-kasági között ezek hallgatattak: negatur, negatur esse statum evangelicum, non datur status quintus, — bezegg status, — ki tette statusus!” — 2. Az 1608. évi k. u. l. tc. 2. §-a. *Magyar Törvénytar* (Corpus Juris Hungarici) 1608–1657. Bp. 1900 24–25. l. — 3. *Révész Imre* (id): A zsinattartás ügyének múltja a tisztántúli református egyházkerületben. *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* VIII. (1877.) évf. 136–137. l. —

4. 1608. évi k. e. 3. tc.: A nádor és személynök választásáról: Ami pedig a nádort illeti, ugyanazok a karok és rendek szüntelen elhatározták, hogy a király ő felsége a római katolikus státusból két személyt és az evangélikus hitfelekezet státusából ugyanannyi személyt (duas ex statu catholico romano, et totidem evangelicæ confessionis personas), nekik minél előbb megnevezés és előterjesztés, akik közül, amelyiket ezen tisztnek a viselésére alkalmasabbnak ítélik, annak az isteni végzés segítségül hívása mellett a megválasztást elmulasztani nem fogják. *Magyar Törvénytar* 1608–1657. 10–11. l. — 5. *Acta Diæta* 1637–1638. OSZK. Kéziratár. 1638. január 5-én kelt folyamodvány. Hivatkozik rá Zsilinszky Mihály: Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve, II. kötet 1608–1647. Bp. 1891. 397–404. l. — 6. *Zsilinszky* im. 397–398. l., Szemere 1638. január 9-i országgyűlési naplója alapján. Ugyanott áll a következő jegyzet: „Tegnap napon kívántuk mi Evangélikusok, hogy quoad sextam conditionem csak bátor az mi nevünk alatt tegyünk emlékeztet az Religioról: Gravamina quæ *Evangelici Status* circa negotium Religionis asserunt, iam sunt Suae Mtti humiliter praesentata, expectantes superinde Suae Mttis Resolutionem. Ugyanezen nona die Januarii az Praelatus és Nagyságos urak Pysky csanádi püspöktől, Forgách Péter és Eszterházy Dániel úrtól izentek, hogy a concepta formát be engedik írni, tudniillik *Augustanam et Helveticam confessionem profitentes* ad suas in negotio Religionis Suae Mtti porrectas quaerelas asserunt se expectare Resolutionem. Nos vero Evangelici deputarii talem conceptum ipsis remisimus: *Evangelicæ Confessionis Status* ad suas in negotio Religionis Suae Mtti porrectas quaerelas humiliter se profertur benignam superinde Suae Mttis expectantes Resolutionem, — mely ezen utósori concepta formát midőn az uraknak odaküldöttük volna, megharagudván, az urak küldték kezünkbe Osztróth István, Ilésházy Gáspár, Sennyel Sándor és Nyáry Lajos uramokat, kik midőn a középső concepta formát persvadeálták volna, resolváituk magunkat, hogy életünk fogytáig soha bizony az „Evangelikus” nevezetől nem recedálunk, el nem hagyjuk. Azután osztán csak magától, Eörsy Zsigmond uramtól az urak azt izenték, hogy látják ő Nagyságok, hogy erőt akarnának rajtok venni és erővel akarják magunkat vélek Evangélikusoknak nevezetelni, melyet lelkiismeretök ellen nem cselekedhetnek, ezért lássuk, mit cselekeszünk, de egy-egy átajában erre ő nagyságok többé össze sem gyűlnek, et sic cum rancorositate discessum est.” — 7. *Zsilinszky* im. 399. lapján, *Kovachich* gyűjteményéből idézi a bártafi követ naplójából: „Nos hoc nomen a vetustate et antiquo usurpasse et passim hoc nomen tribuitur etiam in Germania et Suae Mttis aula, cum dicunt: da kommen die Evang. Stände...” — 8. Szemere előadása szerint a nádortól és a personalistól kérték írásbeli elismerést arról, hogy ők „Evangelikus” elnevezéssel a régibb országgyűléseken is éltek. — 9. *Zsilinszky* im. 401–402. l. — 10. Uo. 410 l. — 11. 1644. május 7. — Közli *Szilágyi Sándor*: A linzi béke okirattára. Bp. 1885. 7. l. — 12. A vörösvári gróf *Erdődy-féle* levéltárban volt eredeti feljegyzés alapján közli *Szilágyi Sándor* im. 111. l. — 13. *Magyar Törvénytar* 1608–1657. 432–433. l. — 14. *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* VIII. (1877.) évf. 137. l. — 15. *Zsilinszky* M.: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, III. köt. Bp. 1893. 482. l. — 16. 1705. szeptember 21. Szécsény. A protestáns rendek javaslatára a nyugat-felvidéki megyék területén levő templomoknak az egyes felekezetek közötti elosztására. Ráday igen sok javítást tartalmazó fogalmazványra. RL. Ráday-csl. I. d/1–2. Közölve: *Ráday Pál Iratai* I. 351–364. l. — 17. 1705. szeptember 26. Szécsény. Az országgyűlésen résztvevő protestáns rendek javaslata a vallásügy rendezésére. RL. Ráday-csl. I. d/1–2. Közölve: *Ráday Pál Iratai* I. 367–369. l. — 18. 1705. szeptember 30. Szécsény. Rákóczi megerősíti a katolikus és protestáns rendek között az 1647. évi törvény értelmében visszakövetelt templomokról kötött megállapodást és erről mind a két fél kérelmére, a vallásügyi artikulusokat és a megállapodás szövegét magában foglaló privilegialis levelet bocsát ki. Ráday fogalmazványra. RL. Ráday-csl. I. d/1–2. Ugyanott található Ráday Pál sajátkezü tisztázata is. Közölve: *Ráday Pál Iratai* I. 369–387. l. — 19. RL. *Ráday-csl.* I. d/2–2. Eredeti, a végén Rákóczi aláírása és papírba nyomott hercegi pecsétje. Végig Ráday írásra. — 20. Valójában mindkét megbízatást Ráday látta el, s Okolicsányi inkább csak hallgatolagos szerepet töltött be mellette. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a protestáns rendek nevében fródott, Okolicsányi által beadott előterjesztést is Ráday fogalmazta, sőt a királyhoz benyújtott eredeti példány is elejétől végig az ő tisztázata. — 21. A felterjesztésnek rák maradt másolatai (RL. *Ráday-csl.* I. d/2–2., valamint Ráday másolati könyvében, OSZK. Kéziratár Föl. Lat. 4056. 118–120. fol.) a kezdő és záró bekezdést nem tartalmazzák, ezért a Ráday Pál Iratai I. kötetében közölt porosz királyi udvarhoz beadott eredeti példány alapján térünk majd rá ismertetésére. — 22. RL. *Ráday-csl.* I. d/2–2. Ráday sajátkezü fogalmazványra. Eredeti tisztázata: Berlin, Geh. St. A. Rep. XI. Ungarn. 279. Végig Ráday Pál írásra. — 23. Lásd a 21. számú jegyzetet. — 24. RL. *Ráday-csl.* I. d/2–19. Tisztázta, Ráday javításával, uo. Ráday által írt, egyes helyeken csak vázlatos fogalmazvány is. — 25. *Simonyi* Ernő: Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára, III. 370., 379. l. — 26. RL. *Ráday-csl.* I. d/2–17. Ráday Pál sajátkezü fogalmazványra. — 27. RL. *Ráday-csl.* I. d/2–19. Ráday fogalmazványra. Itt a protestáns rendek 1706. évi folyamodványára történik utalás. — 28. A protestáns rendek diplomáciai tevékenységére nézve a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozóan — bővebben: a szerzőnek „A magyarországi protestáns egyházak vallásügyi helyzete a Rákóczi-szabadságharc alatt, különös tekintettel a Ráday Levéltár iratanyagára” című történettudományi egyetemi szakdolgozatában, Bp. 1969. Kézirat.



# Ludwig Feuerbach valláskritikája

Halálának századik évfordulójára

Ludwig Feuerbach<sup>1</sup> (1804. július 28—1872. szeptember 13.) halálának századik évfordulóján, a teológia-történeti hagyományokat követve mi is megemlékezünk a neves filozófusról, aki pályafutását a teológiával kezdte és anti-theológussá válva egész filozófiai életművében a teológiával foglalkozott.

„Van néhány filozófus — írja Karl Barth 19. századi nagy protestáns teológia-történetének Feuerbach tanulmányában — aki nem ritkán és nem akárhogyan theologizált is. Ez a filozófus azonban *csak* theologizált.”... „Amit alkotott, anti-heológia volt. De ezt oly tárgyismerettel, oly aktuálisan a teológiai helyzethez szólva, e helyzetet oly éles megvilágításba helyezve és azon túljutva oly önálló, érdekesítő módon is tette, hogy őt a teológusok között feltétlenül szóhoz kell juttatnunk.”<sup>2</sup>

Feuerbach 1823-tól kezdve tanult a heidelbergi teológián, ahol az ifjú teológus figyelmét Daub a hegeli filozófiára irányította. Hegel előadásainak hallgatása végett 1824-ben a berlini egyetemre iratkozott be. A teológiában való csalódás és Hegel befolyása érlelték meg benne az elhatározást, hogy filozófussá legyen és döntése szerint a teológia helyett a filozófiát, a hit helyett a gondolkodást válassza.

Akadémiai pályafutását privát docensként Erlangenben kezdte. De ennek folytatása lehetetlenné vált 1830-ban névtelenül megjelent „Gondolatok a halálról és a halhatatlanságról” című írása miatt. Ettől kezdve magántudósként él és dolgozik, 1836-tól Bruckbergben. Majd élete alkonyán, igen szűkös életkörülményeit is vállalva, Rechenbergben, újabb művekben és változatokban hirdette alapvető tanítását: „*a teológia — anthropológia.*”<sup>3</sup>

## Anthropológiai vallás-értelmezése

Feuerbach belső fejlődésének döntő aktusai: *elfordulás a teológiától* (1825) és *szakítás Hegellel* (1839). E két aktusból ered önálló életprogramja: radikálisan végiggondolni és kifejteni azt az állítást, amit a teológus Schleiermacher és a filozófus Hegel egybehangozva Isten nem-tárgyas voltáról mondtak; végigjárni a gondolkodás útját a teológiától a spekulatív idealizmuson át a szenzualista-naturalista anthropológiáig.

„*Első gondolatom Isten volt, a második az ész, harmadik és utolsó gondolatom az ember.*”<sup>4</sup>

A második és utolsó gondolat azonban pillanatig sem feledteti vele az első gondolatot, mely rendszerében mindvégig szerepet játszik, mint az utolsó gondolat el-  
lenpólusa.<sup>5</sup> Filozófusként is lényegileg antitheológus maradt s *életműve a teológia feloldása az anthropológiában.*

Feuerbach Hegel-kritikája (1839), mely számottevő műveinek sorát bevezeti, épp az ő teológia ellenességéből ered. Előbb filozófiai történeti munkáiban<sup>6</sup> felismeri és felmutatja, hogy az újkori filozófia problémái a teológiából erednek, aztán felfedezi, hogy Hegel gondolkodása a teológia álcázott formája. Ettől távolítja el őt a valósághoz közeledő álláspontja és Hegeltől különböző valóságfogalma. Az igazság létét nem gondolkodással ismerjük meg, hanem érzéki tapasztalás, szemlélet és szeretet által. „Ahol nincs szeretet,

nincs igazság sem.”<sup>7</sup> Feuerbach a szellem hegeli valóságával az „érzéketlenséget”, azaz a tapasztaló, szerető ember eleven, végső valóságát állítja szembe. A vallás, amelyben Isten „testté lesz” közelebb áll az érzéketlenséghez, mint az absztrakt filozófia, de még ez is csupán fantasztikus érzéketlenség. Mert a teológia Istene csak az ember istenített lényege, amit az ember, önmagát megkettőzve, önmagán kívülnek gondol.

„Az ember... tárgyiasítja saját lényegét, és azután ennek a tárgyiasított szubjektumnak, személyévé vált lényegnek újra csak önmagát teszi tárgyává.”<sup>8</sup> Isten „az emberi nem megszemélyesült lényege,”<sup>9</sup> írja „A keresztyénység lényege” című, legjellemzőbb és legnagyobb hatást kiváltó alkotásában.

Feuerbach szerint a vallás táptalaja az embernek a halhatatlanság, a szabadság és igazság, valamint a tökéletes szeretet iránti vágya. Ennek csillapítására álmódja magát paradicsomi túlvilágba, e szükségleteinek kielégítése végett alkotja magának az Isten-fogalmat, mert ez az Isten az ő számára a halhatatlanságot, szabadságot és szeretetet garantálja. „A keresztyénység alapdogmái beteljesült szívbeli vágyak.”<sup>10</sup>

A vágyait a végtelenbe vetítő ember szeme előtt jelenik meg Isten képe. *Az Isten-hit a tárgyiasított emberi vágyakozás.* E vágyak és kívánságok, a maguk egyetemességében, nem önkényes fantáziatermékek csupán, hanem az ember lényegét és rendeltetését mutatják kifejezésre: az ember ténylegesen és valóban halhatatlanságra, szabadságra, igazságra és szeretetre rendeltetett. Az egyes embert ugyan nem, de az emberiséget, mint egészet, joggal illetik meg a jelzők: halhatatlan, szabad, igaz, szeretetteljes. Így tükröződik az ember tulajdon lényege az Isten-képben; azt, ami ő maga, megnagyobbítva átruházza egy fiktív isteni személyre. Az Isten-képben tulajdon lényegét látja, és nem veszi észre, hogy az ő. Kis gyerekekhez és primitív törzsek tagjaihoz hasonlóan saját tükörképét idegen önálló lénynek tartja.

Az emberiség életútján a vallás, Feuerbach szerint, átmeneti állapot volt. Szükségszerű stádium, melyben az ember tulajdon lényegét, mint isteni lényegét, maga elé állította, és ezt szemlélve megismerte saját rendeltetését és a benne rejlő lehetőségeket. Az emberiség az Isten-gondolat tükrébe nézve megtanulta, ki és mi ő valójában.

„Valláshoz való viszonyunk ezért nem csupán tagadó, hanem kritikus; elválasztjuk az igazat a hamistól — bár a hamisságtól elválasztott igazság mindig feltétlenül új, a régítől lényegesen különböző igazság. A vallás az ember első öntudata. Szentek a vallások épp azért, mert az első öntudat hagyatéka. De ami a valóságban az első, Isten, az, mint bizonyítottuk, magánvalósága szerint, az igazságnak megfelelően, a második, mert ő csak az ember tárgyiasított lényege, és ami a második, az ember, azt ennél fogva elsőként kell tételoznünk és kinyilvánítanunk. Az ember iránti szeretet sehonnán le nem vezethető; eredetinek kell lennie. Egyedül így válhat a szeretet igazi, szent, megbízható hatalommá. Ha az ember lényege az ember legmagasabb lényege, akkor gyakorlatilag is a legmagasabbrendű és legelső parancsnak kell lennie az ember ember iránti szeretetének.

„*Homo homini Deus est — ez a legmagasabb rendű*

gyakorlati alaptörvény, ez a világtörténelem fordulópontja.”<sup>11</sup>

Ez az a pillanat, amikor az emberben tudatosul, hogy „az ember egyedüli Istene az ember maga”.<sup>12</sup> A vallás pusztán illúzióknak bizonyul. Isten mint az emberi lényeg projekciója lelepleződik. Ezzel az ember maga mögött hagyja mindazt a valótlan-ságot és alacsonyrendűséget, mellyel a vallás megkötözte és megkapja azt a méltóságot és nagyságot, mely őt megilleti. „Az ember saját képére és hasonlatosságára teremtett Isten”<sup>13</sup> vámpírként nem szívja ki többé az emberiség vérének és legjobb erőit, így az ember megtalálja igazi rendeltetését. „Isten barátai emberbarátokká lesznek a hívők gondolkodókká, az imádkozók dolgozókká, a túlvilág kandidátusai e világ tanulmányozóivá, a keresztyének emberekké, teljes emberekké” válnak.<sup>14</sup>

Az előző három idézetet tartalmazó, 1845-ben megjelent könyv: „*A vallás lényege*”, Feuerbach másik főműve. Ennek megírása idején az ember mellett a természet, mint „az ember bázisa”, Feuerbach rendszerének másik főfogalmává lesz. A vallás eredetét ekkor a természettől való függés érzetében látja, ami nyilvánvalóan evilági átértelmezése Schleiermacher központi teológiai fogalmának.

Lorenz szerint: „Feuerbach vallási elmélete ifjúkori misztikus vallásosságában gyökerezik. Az ifjú Feuerbach kegyességébe felvette a hegeli filozófia misztikus elemeit és megerősítette azokat saját szeretet-filozófiájával. A gondolkodásban és a szeretetben a végesnek a végtelenben való feloldódását tapasztalja meg. Isten és az Én szerető egységének élményében Istent elnyeli az Én. A végtelenség tudata a tudat végtelenségébe csap át. Isten az ember egyik attributumává lesz.”<sup>15</sup>

## Filozófiai hatásai

Míg Feuerbach közvetlen elődeinek és kortársainak atheizmusa aránylag kis intellektuális réteget hatott és nyert meg a saját meggyőződése számára, addig Feuerbach antitheológiája azonnal erőteljes visszhangra talált kortársai között. Valláskritikája az államegyházi gúzsba kötő intézményektől és elméletektől felszabadító eszmerendszernek tűnt, mely mögött ott állott a hegeli filozófia épp úgy, mint a tizenhét század valláskritikája Spinozától a francia materialistákig. Túlvilági vágyak és spekulációk helyett evilági tényekre appelláló hangja maga mellé szólította az ipari forradalom óta egyre újabb gazdasági tényeket alkotó és csak ezeket a tényeket tisztelő rétegeket. A szeretet-vallást sok prédikátornál ékebben hirdető írásai pedig hatáskörébe vonták azokat is, akik a lélek és a kedély jogát radikálisan megtagadni képtelenek lettek volna a Németországban 1840 körül beköszöntő szellemtörténeti fordulat idején is, mikor a szellemben való hit hajótörést szenvedett. Két új szellemi hajtóerő lép fel ekkor: egy antiidealista valóságfogalom és az ember önmagára koncentrációjának, a konkurenciától való megszabadulásának vágya. A szellem túltelítettsége, az absztrakcióba való felemelkedés túlhajtása másik szélsőségre csap át és a Hegel utáni generáció a valóságot ott keresi, ahol a szellem csak másodlagos: az anyagi, az érzéki-testi, a gazdasági tényekben. Ez jutott kifejezésre Feuerbach filozófiájában.

Erre a filozófiára utalva mondotta Marx, hogy általa — már 1844-ben! — a vallás kritikája lényegében befejeződött. E nyilatkozattal egyrészt elismerte Feuerbach és az ún. „ifjúhegelianusok” teljesítményét, másrészt csodálkozását juttatta kifejezésre azért, hogy ez-

zel az elintézett kérdéssel — élethossziglan — tovább foglalkozott, sőt más tárgyról tudni sem akart az a filozófus, aki a materialista elméletet a marxizmus számára közvetítette.

Éppen ezért, rövid ideig tartó általános siker után, a kortárs filozófusok elhagyták őt, bár túljutva rajta, mindig letagadhatatlanul őrizték hatásait.

Max Stirner radikalizmusát nem elégték ki többé Feuerbach tanai, melyeket éles kritikával „vallásos” nézeteknek minősít. Elveti Feuerbachnak, „A keresztyenség lényegé”-nek emberét, mert itt az „ember”-t Istenből vezették le és ezt az „embert” még „az absztrakció teológiai dicsfénye övezi”.<sup>16</sup>

A természeti embernek Isten helyébe állítása a 19. századi naturalizmus útkészítőjévé teszi Feuerbachot, az embernek a természet szükségyszerűségébe illesztése, későbbi éveiben, az emberi akarat determinációjához és a determinizmushoz vezet, a boldogság iránti természetes vágyból eredő erkölcsiség hirdetése révén pedig az eudémonizmus hívei vallották magukénak. De mindezekről határozottan különbözik gondolkodásának anthropológiai és spekulatív elemei révén.

Az evilágosság mélységének felfedezése által ragadta meg a feuerbachi filozófia Gottfried Keller-t, akinek főművében, a „Zöld Henrik” című regényben „*A megfagyott keresztyén*” c. fejezet hirdeti erőteljesen Feuerbach nézeteit.<sup>17</sup>

A Feuerbach filozófiájának egyes elemeit, elsősorban materializmusát és valláskritikáját, rendszerükbe felvevő és ez elemeket továbbfejlesztő legjelentősebb gondolkodók: a marxizmus—leninizmus klasszikusai.

Marx: *Tézisek Feuerbachról*<sup>18</sup> című írása ezen a téren a legkompaktabb és legjelentősebb alkotás.

Az I. feuerbachi tétel kimondja, hogy: „minden eddigi materializmusnak — Feuerbach materializmusát is beleértve — főfogatkozása, hogy a valóságot csak az objektum formájában fogja fel, nem szubjektíven, mint emberi érzéki tevékenységet és gyakorlatot”. Így Feuerbach elismeri az objektum emberek fölötti hatalmát és a lét megváltoztatását csak a tiszta gondolkodás, a valóság újra értelmezése, az új filozófiai elvek terjesztése révén tartja lehetségesnek. Mivel „magát az emberi tevékenységet nem mint tárgyi tevékenységet fogja fel”, ...nem érti meg a „forradalmi”, a gyakorlati kritikai tevékenység jelentőségét”.

A materialista elmélet továbbfejlesztése tehát a forradalom irányába mutat épp úgy, mint a feuerbachi valláskritika továbbfejlesztése a IV. tézisben:

„Feuerbach abból a tényből indul ki, hogy az ember a vallásban elidegenedett önmagát, hogy a világ két-tévált egy vallásos, képzelt és egy valóságos világra. Munkája abban áll, hogy a vallásos világot feloldja világi alapjában. Szem elől téveszti, hogy ennek a munkának az elvégzése után a földolgozó még hátra van. Az a tény ugyanis, hogy a világi alap elválik önmagától és mint önálló birodalom a fellegekben rögződik meg, csakis azzal magyarázható, hogy ez a világi alap meghasonlott önmagával és ellentmond önmagának. Ezt a világi alapot kell tehát először a maga ellentmondásosságában megérteni és aztán az ellentmondás kiküszöbölésével gyakorlatilag forradalmasítani.”...

Az összefoglaló XI. tétel a szállóigévé vált marxi tétel: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen magyarázzák; de a feladat az, hogy megváltoztassuk.”

Engels: „Feuerbach” c. művében ugyanebben a szelvényben ír. „Feuerbachnak teljesen igaza van abban, hogy a pusztán természettudományos materializmus” alapja ugyan az emberi tudás épületének, de nem maga az épület. Mert nemcsak a természetben élünk, hanem az emberi társadalomban is és ennek is megvan

a maga fejlődéstörténete és tudománya, nem kevésbé, mint a természetnek. A feladat tehát az, hogy a társadalomról szóló tudományt, vagyis az úgynevezett történelmi és filozófiai tudományok összességét, összhangba hozzuk a materialista alappal és ezen az alapon újra felépítsük. De ez nem adatott meg Feuerbachnak. Itt Feuerbach az „alap” ellenére, a hagyományos idealista kötelekek foglya maradt és ezt elismeri ezekben a szavakban: „Visszafelé egyetértek a materializmus-sal, előre nem.”<sup>19</sup>

Az oroszok közül Csernisevszkij és Herzen, majd Lenin utal Feuerbach filozófiájára és annak jelentőségére a marxizmusban, melynek dialektikus módszere Hegeltől ered, materialista elmélete pedig Feuerbach materializmusának továbbfejlesztése.<sup>20</sup>

Lenin több helyen ír Feuerbach filozófiatörténeti helyéről, atheizmusáról és materializmusáról és ez utóbbinak fogyatékoságairól is. elsősorban „Materializmus és empiriokriticizmus” c. könyvében.<sup>21</sup>

Végül említsük meg itt. Feuerbach filozófiai hatásainak tárgyalása során, e hatások nagy távlatainak bizonyosságaként, hogy az *existencialista filozófia* is indítást kapott attól a gondolattól, hogy az ember csak egy Te révén, Én-Te viszonylatban lehet emberré.

További hatásai már a teológia területére vezetnek el bennünket.

## A teológia és Feuerbach

A keresztyén teológus szerint Isten önmagát a hit existenciális rezonanciája számára szuverénül kijelentő új valóság, a teológia pedig erről az új valóságról kapott és kimunkált új ismeret.

Ez a valóság: láthatatlan és bizonyos<sup>22</sup>; szent és dicsőséges.<sup>23</sup>

Ezt az ismeretet: nem lehet bebizonyítani<sup>24</sup>; nem lehet megcáfolni<sup>25</sup>; meg kell vallani.<sup>26</sup>

Ennek a teológiai ismeretnek Feuerbach antitheológiai filozófiájához való viszonya meglepően sokszínű és árnyalatos. A rendelkezésre álló keretek között erre természetesen csak a legnagyobb vonalakban utalhatunk.

Feuerbach életművének pozitív teológiai értékelését legelőször Kierkegaard-nál olvashatjuk. Ő, aki szerint az inkarnációban különösen hangsúlyos az, hogy az isteni természet az emberivel sohasem elegyedhet úgy, hogy az Isten és ember közötti mérhetetlen különbség megszüntethető, vagy kisebbithető volna és aki a hitben magáért való, autonóm létevékenységet látott, melynek az Istennel való kapcsolat eléréséhez „ugrás”-ra van szüksége, üdvözölte Feuerbach munkásságát. Éspedig éppen azért, mert Feuerbach megértette és megmutatta, hogy a hit és az orthodox hegelianusok tudása között a teljes megbékélést csak a hit és az ész ellen egyszerre elkövetett árulás esetén lehet megvalósítani. E megbékítési kísérlettel szemben Feuerbach újra felfedezte az igazi hitet úgy, amint az az első időkben az ésszel való kompromisszum nélkül élt. Természetesen ez a hit Feuerbach számára abszurdum, mert az Abszolútum egyes, különösen izolált formában nem inkarnálódhat. De Kierkegaard öröme Feuerbach megmutatta, hogy a hit, az ő munkássága szerint épp úgy, mint bibliai valóságában: „Skandalon”, botrányozás.<sup>27</sup>

Kierkegaard e nézeteinek a tizenkilencedik század teológusai között nem akadt követője, de századunkban hozzá hasonló álláspontot foglal el Karl Barth. Szerinte Feuerbach nem szemlélet, nem hasonlítható a tizenkilencedik század arisztokratikus atheistáihoz: őt mindenestől az igazság vágya hajtja és a valóság gon-

dolata uralja, hogy a hitnek az ésszel kötött minden illuzionista kompromisszumát elutasítsa.

Barth számára Feuerbach anthropológiai antitheológiai objektíven mutatja meg a modern teológia egy fontos és jelentős lehetőségének végső konzekvenciáját. Feuerbach műve végső lezárását adja az idealizmus által inspirált teológiai irányzatnak. Amennyiben a modern teológia megkísérelte az Istenhez és Krisztushoz kapcsoló hitet úgy közvetíteni, hogy azt az ésszel, az érzéssel, vagy az erkölcsi cselekvéssel összhangba hozta, végül mindig odajutott, hogy az embert az inkarnáció nevében dicsőítette. A krisztológia az ember fokozódó istenítésének egyre szakadozottabb takarója lett. Feuerbach e krisztológia jelentéktelenségét mutatta meg annak kimondásával, hogy az újkori teológia anthropológiává változott, anélkül, hogy ennek ő maga is tudatában lett volna. A teológiának épp ezt a fajtáját találta telibe Feuerbach kritikája, hiszen az „anthropológizmus” magvát nyilvánvalóan magában hordja. Mivel a valóságos embert, az embert, aki sír és akinek meg kell halni, az érzéki és szociális embert, a véges embert elfelejti, nem hozhatja őt kapcsolatba a valóságos Istennel, aki nem egy emberi képesség elszellemesítése, nem vágyainak a túlvilágba való vetítése, hanem sokkal inkább Az, aki szabad és akinek közbelépése életünkbe mindig kegyelem.

Ezért, Barth szerint, a keresztyén ember Feuerbach kritikájának annyiban mindig igazat ad, amennyiben a keresztyénség megkísérli hitét emberi lehetőségek segítségével megalapozni, vagy közvetíteni, akár elméleti, akár csakorlati objektivációkról legyen is szó e tekintetben. A keresztyén ember akkor sem védekezhet eredményesen Feuerbach kritikája ellen, ha az emberi existencia logikájából kiindulva bizonyos Istenről és emberről alkotott gondolatok segítségével érvel hite mellett. Csak hitben alapíthatja existenciáját Jézus Krisztusra. Hitben állva pedig nem lehet érveket, bizonyítékokat és biztosítékokat koldulni senkitől. Távol legyen, hogy a hitet az ő megismerési lehetőségeivel próbáljuk közvetíteni. Hivóként az ember — Isten felhívására — csak úgy értelmezheti magát, mint egy vele szemben korlátlanul szabad Isten kegyelmének elfogadója.<sup>28</sup>

„Az immunitás azzal a feleléttel szemben, melyet Feuerbach önmagának saját kérdésére adott, azzal a felismeréssel kezdődik, hogy ez a kérdés már nem is lehet a mi kérdésünk, illetéktelenségünk felismerésével atekintetben, hogy mi itt a kérdező szerepét játszassuk.”<sup>29</sup> — írja Barth. A hit, saját realitása által, e kérdést kizárja.

A Feuerbachi életművétől az illuzionizmus ellen, a hit álláspontjáról, a pozitívan értékelő teológia elfogadja.

A Feuerbach életművével kapcsolatos közvetítő teológiai álláspont<sup>30</sup> jellemző vonása az, hogy Feuerbach-chal szemben, de vele egy talajon állva, egyes, lényegében véve vallásos mozzanatok igazságát és érvényességét állapítja meg, melyekből kiindulva a keresztyén hit magyarázatot és konkretizálást nyer. Számos, jegyzetünkben említett képviselője közül korunk teológusát W. Pannenberget idézzük: „A teológiának meg kell tanulnia, hogy Feuerbach óta az „Isten” szót éppenséggel nem veheti magyarázat nélkül az ajkára, hogy semmiképpen nem beszélhet úgy, mintha e szó jelentése magától értetődő volna... ha nem akar egy magasabbrendű glosszológia, saját hibájából okozott, reménytelen elszigeteltségébe kerülni.”...Az Istenfogalomért való tusakodásnak már a filozófia, a valástudományok, az anthropológia területén is folynia kell.”<sup>31</sup> — Pannenberg egy általános ontológia kere-

tein belüli filozófiai anthropológiát dolgoz ki azért, hogy filozófiailag utat nyisson például a „szent”, a „végtelen”, vagy az „abszolút” interpretálása számára, amiket a tudomány a maga módján a vallásos tapasztalás tanulmányozása alkalmával fedezett fel. Így Pannenberg filozófiailag az emberre gondolni nem tud anélkül, hogy egyúttal az Istenséget is ne tételeznék és szerinte nem lehetséges a végest a végtelen nélkül elgondolni. „Az ember lényegileg viszonyul a végtelenhez, de önmagában véve sohasem végtelen.”<sup>32</sup> Szerinte Feuerbachnak igaza van abban, hogy Isten az ember gondolata, mert minden, ami a vallásos nyelvezethez tartozik, a keresztyénségben is, természetesen emberi nyelv, de ehhez látni kell azt is, hogy Isten az ember *szükség szerű* gondolata, mert alkatilag az emberséghez tartozik a minden jelenlevőn túl érő kérdezés és az ember rá van utalva a minden jelenlevőn túlról vele szembe jövő és őt hordozó valóságra.<sup>33</sup>

A „*dialogus theológiájának*” hívei<sup>34</sup> az első világháború utáni időszakban a perszonalizmus és dialogus filozófiájának különféle áramlatai közepette ismét elővették a múltból Feuerbach életművét, melyet egy újabb „perszonalista” és „konkrét” theológiai műfaj keretében használtak fel. Feuerbach gondolkodása, ahogyan az a „*Vorläufigen Thesen*” és „*Grundsätzen*” soraiban kifejezésre jut, két irányba vezet: a szenzualizmus felé, mely az absztrakt gondolkodást az érzékelésre irányítja — és az altruizmus felé, mely az absztrakt gondolkodónak a másikhoz való viszonyára hívja fel a figyelmet. Feuerbach erőfeszítése azért, hogy a német idealizmus szellemi és abszolút Énjét egy olyan Én-nel pótolja, amely az érzéki világban gyökerezett és amely emberek közötti viszonyulásainak tudatában van, feltétlenül a modern existencializmus határozott alapvonásainak első megjelenését jelenti.

Az „Én-Te” viszony filozófiai koncepciójának nagy theoretikusa: Martin Buber<sup>35</sup> megmutatta, hogy az ember „lényeg”-e nem ott lepleződik le, ahol az ember filozófiai-metafizikai, vagy tudományos analízis „tárgy”-a, hanem ott, ahol kimondhatatlanul és leírhatatlanul a „Te”-vel találkozik. Maga Martin Buber Feuerbach életművének igen nagy jelentőséget tulajdonít, mert ő próbálta meg azt, hogy a filozófia kiindulópontjával nem az „öntudat”-ot tette meg, hanem a valóságos embert, mely „Én-Te” viszonyának megvalósulásán kívül egyszerűen elképzelhetetlen.

Ez iskola hívei közül pedig H. Ehrenberg egyenesen azt állítja, hogy Feuerbach a természethez és valóság-hoz való visszatérés, valamint a szeretet állhatatosságának hirdetése által a keresztyénség Istenéért harcolt a filozófusok és theológusok Istenével szemben.<sup>36</sup>

A *szekularizáció theológiájának képviselői*<sup>37</sup> a legheitelesebb módon a szekularizáció elméletét látják Feuerbach életművében, mely szerint egyedül az emberi ész által ismerhető meg a valóság és misztifikálaníthatók a vallásos és metafizikus gondolatok, s e folyamat az emberiség haladásának és boldogulásának előfeltétele. Ezzel kapcsolatban a szekularizáció theológiája kimutatja azt, hogy a misztifikációnak ez az elvilágiasodási folyamata nemcsak nem ellentétes a keresztyén hittel, hanem éppen onnan ered. A teremtés, a krisztológiai inkarnáció, az eszkatológia egyes bibliai és dogmatikai tanításai kezdettől fogva a világ misztifikálanítását, az egyes valóságok és események polytheista, démoni erőktől mentesítését jelentették és az ember felelős szabadságának területévé tették a világot. Mivel a tudományos és technikai felfedezések idején a hivatalos keresztyénség e tőle született „gyermek” nem ismerte el, e folyamat, mint szekularizmus, vele ellentétes erővé vált. Ez azonban nem lehet aka-

dálya annak, hogy Feuerbach antitheológiájából is ne kapjunk sürgető figyelmeztetést arra vonatkozóan, hogy hitünket szekularizálni kell.

Ezt a feladatot legvilágosabban az aránylag fiatalon mártírhalált halt theológus lángelme: Dietrich Bonhoeffer<sup>38</sup> sajnos töredékben maradt, de rendkívül sokat mondó és találó, előre mutató és számunkra. Ezek, többek között, a következők: „Evilági transzcendencia”, mint „Jézus Krisztus másokért itt-léte”, „vallás nélküli keresztyénség”, „a bibliai fogalmak nem-vallásos magyarázata”, „világiaság és Isten”.<sup>39</sup>

Egészen maivá és konkrétá pedig ez a feladat a valóságos Isten által szeretett valóságos ember legsürgetőbb problémáinak a szolgálatában, az egész emberiség életének és békéjének megőrzésében, s világszerte emberhez méltó, igazságos életrendjének kialakításában lesz.

Az egész életében a valóságos ember szeretete mellett megmaradó Ludwig Feuerbach emléke előtt tisztelettel állunk meg. Páratlanul széles látatokban mindmáig ható életműve számunkra is értékes örökség. Világító, melegítő és tisztító „tűz-patak”<sup>40</sup> ő, akinek számára élethossziglan tartó nélkülözések és áldozatok árán is szenvedély volt a gondolkodás és elégtétel a megismerés.

(Hidas)

Hegedüs Lóránt

#### JEGYZETEK

1. Feuerbach művei: Zur Kritik der Hegelschen Philosophie (1839); Das Wesen des Christentums (1841); Grundsätze der Philosophie der Zukunft (1843); Das Wesen des Glaubens im Sinne Luthers (1844); Das Wesen der Religion (1845); Vorlesungen über das Wesen der Religion (1851); Theogonie (1857) és kisebb művek. — 2. Karl Barth: Die protestantische Theologie im 19. Jahrhundert. 3 EVZ. Zürich, 1960. 484. l. — 3. Das Wesen des Christentums. (Sämtliche Werke 10 Bände 1845–66. Ges. W. hg. v. W. Bolin.) Sämtliche Werke 1903. B. VI. 325. l. — 4. Sämtliche Werke II. B. Leipzig 1846. 410. l. — 5. „Egész életében Istennel tusakodott”, mondta róla S. Bulgakov. — 6. Ezekből közül többet a következő válogatás: L. Feuerbach: Válogatott filozófiai művei. Ford.: Szemere Samu. Budapest 1951. — 7. Grundsätze... (1843) 350. o. — 8. Feuerbach: A keresztyénség lényege. Budapest 1964. 62. l. — 9. Im. 66. l. — 10. Das Wesen des Christentums. Id. kiad. 168. l. — 11. Im. 409. l. — 12. Das Wesen der Religion. Körner Volksausgabe. 1908. 170. l. — 13. Im. 112. l. — 14. Im. 170. l. — 15. R. Lorenz in RGG II. B. 930. l. — 16. F. Engels levele Marxhoz 1844-ben. Id. Feuerbach válogatott filozófiai művei Budapest 1951. XXXVI. o. — 17. G. Keller: Zöld Henrik. Ford.: Jánosy István. Budapest 1963. II. k. 307. l. — 18. Magyar fordításban: Feuerbach válogatott filozófiai művei. Bp. 1951. az előszavak és tanulmányok XLIV–XLVI. oldalain. — 19. Im. XLVII. l. — 20. Feuerbach és a marxizmus viszonyáról l. a „Világosság” c. folyóirat 1972/12. sz. 705–709. 11.: Gottfried Stähler: Feuerbach valláskritikája. — 21. Lenin: Materializmus és empirio-kriticizmus. Budapest 1961. 151. o. A „Filozófiai füzetekben” is sokszor hivatkozik Feuerbachra, elsősorban materialista ismeretelméletére. — 22. János 1:18. — 23. Esaiás 6:3. — 24. Esaiás 55:8–9; Filippi 4:7–a. — 25. Róma 11:33–34. — 26. Acta 4:20. I. Kor. 9:16; Mk 16:15. — 27. Jó theológiái értékelés ad Marcel Xhaufflaire: Feuerbach und die Theologie der Säkularisation. Kaiser-Grünwald, München. 1972. Idézi: Kierkegaard: Abschliessende unwissenschaftliche Nachschrift zu den Philosophischen Brocken II, Düsseldorf/Köln 1958, 282. l. — 28. Karl Barth: Ludwig Feuerbach, in: Die Theologie u. die Kirche. München, 1928. 212–213. l. — 29. Karl Barth: Kirchliche Dogmatik: IV. 3. 1959. 80. l. — 30. A közvetítő theológiai irányzatról részletesebben: E. Hirsch: Neuere evangelische Theologie, 364. 11. és H. Stephan: Geschichte der deutschen evangelischen Theologie seit dem deutschen Idealismus, Berlin, 1960.2 183 11. — 31. W. Pannenberg: Grundfragen der systematischen Theologie. Göttingen 1967. 351–352. 11. — 32. I. m. 352. l. — 33. W. Pannenberg: Was ist der Mensch? Göttingen 1966. 187. o. — 34. Itt említhető meg többek között: H. Arvon, H. Ehrenberg, M. Buber, Ferdinand Ebner, bizonyos szempontból Karl Heim. — 35. M. Buber: Werke, Schriften zur Philosophie. München—Heidelberg 1962. 340. 11. — 36. Ehrenberget idézi Xhaufflaire i. m. 252. l. — 37. Elsősorban F. Gogarten: Verhängnis und Hoffnung der Neuzeit. Stuttgart 1958. — Der Mensch zwischen Gott und Welt. Uo.2 1956. Es J. B. Metz: Christliche Anthropozentrik; verschiedene Artikel zusammengefasst in: Zur Theologie der Welt. — 38. D. Bonhoeffer: Widerstand und Ergebung. Hamburg 1951. Die mündige Welt. I–V. Tanulmányok Bonhoeffer theológiájáról. München 1959–64. — 39. A „Widerstand und Ergebung” kötetben. — 40. Neve után több theológus hasonlított Feuerbachot a tisztítótüzhöz.

## Hagyomány és időszerűség

Dr. Juhász István előadása a debreceni orthodox—református teológiai párbeszédén, 1972. szeptemberében

A közös feladat keretében előadásom olyan kérdésekre keresi a választ, amelyek abból az egyházi valóságból indulnak ki, amelyet gyülekezetem istentiszteleti életében, teológiai intézetem tanító munkájában és az egyház zsinati felelősségében szolgálok. Megtapasztalt kegyelem, hogy ez a valóság az Ige és a Lélek közösségében — különbözőségeik ellenére is — átöleli az együttélő keresztyéneket. Orthodoxok és reformátusok keresztyén közösséget alakító találkozásai egyik állandó fórumaként hivatkozom a „romániai teológiák közötti konferenciára”<sup>1</sup> — azaz a Román Orthodox Egyház Bukaresti és Szebeni Teológiai Intézetének, valamint a Protestáns Teológiai Intézet kolozsvári, magyar nyelvű és szebeni, német nyelvű tagozatának munkaközösségére, mely 1972 májusi ülésén vette számba a közös tanulmányok első évtizedének (1961—1971) eredményeit. A protestáns teológia vezetőinek ez alkalomból az ortodox teológiához intézett levele a helyi kapcsolatokban tevékeny testvériséget úgy jellemezte, mint minden más ökumenikus szolgálatnak és a konfesszionális világszervezetekben való munkás részvételnek az előfeltételét. Öröm volt számunkra, hogy a Református Világszövetség Nairobi Kongresszusa (1970) példaként hivatkozott a Romániai Református Egyház és Orthodox Egyház kapcsolatra és kifejezte reményét, hogy ez a teológiai közösség tovább folytatódik.<sup>2</sup>

E továbbfolytatás céljai és tennivalói a hagyományval való foglalkozásra köteleznek, értve alatta mindazt, ami mint jövőt és jelent meghatározó örökség maradt fenn az egyház múltjából. Az orthodox és a reformátusi egyházak kapcsolatában<sup>3</sup> — *Melanchtonnal* és az erdélyi *Honterus*-szal kezdődő első érintkezésektől, mind máig — a *tradíció* a közösség ajtaját felnyitó kulcs. E beszámolót az a felismerés hatja át, amelyet az ökumenikus mozgalom öntudatosított, de amelyet a romániai egyházak együttes életének évszázados tapasztalatai sugároznak: eszerint a *tradíció nem az elválasztás, hanem az együvé tartozás bizonyossága, nem a divergens, vagy parallel utak igazolása, hanem az egy úton együtt való haladás parancsa és segítő ereje*.<sup>4</sup>

A gyülekezetekben folyó katechétikai szolgálat felelősségére és a megelőző nemzedékek által kialakított közvélemény átalakításának hosszú folyamatára gondolva ma is időszerű lehet a *tradíció* elválasztó jellegének cáfolata. De hasznosabb, ha a *tradíció* összekötő erejére fordítjuk a figyelmet: a már elért ökumenikus consensusra, s főként azokra a kérdésekre és feleletekre, amelyek a jelen stádiumából történeti céljaink felé mutatnak.

### I.

A reformáció hitvallási iratainak a *tradíció*-val kapcsolatos állásfoglalásából a protestantizmus hitbeli szabadságáért harcolók jogosan emelhetnék ki azt, hogy egyházunk az Ige tisztasága érdekében elveti a Szent-

írással meg nem egyező emberi hagyományokat. A reformátusi egyház-tan katholicitásának védelmezői pedig, ugyanazon szimbolikus iratok érvénye fenntartásával vallhatták, hogy megbecsüljük a Szentírással megegyező apostoli hagyományt.

A protestáns teológia-történetnek jelentős szerepe volt annak feltárásában, hogy a reformátusi „Sola Scriptura” eredeti értelme és gyakorlati alkalmazása nem jelentette annak az apostoli tradíciónak az elutasítását, amely *Athanasius* és *Basilius* óta az orthodox dogmatika meghatározója. A tradíció és reformáció kapcsolatában a Debreceni Református Teológiai Akadémián hálával kell megemlékeznünk a Magyarországi Református Egyház reformátoráról, a 400 évvel ezelőtt meghalt *Méliusz Juhász* Péter evangéliumi tradicionáliszmusáról.<sup>5</sup> Hitvallási irata kardinális tételbeifejező bizonyossága: „omnes Patres sis docent” — a *tradíció* reális „idői ökumenizmusának” volt a megnyilvánulása, mely mint útmutatás volt jelen a magyar református egyház kialakulásában. *Méliusz* teológiája patrisztikai vonásainak jelenkori feltárása egyidejű annak tudatosításával, hogy minden reformátor tanítása értékelte az ó-egyházi tradíciót, az ökumenikus zsinatok hitvallási örökségét és az egyházatyák munkásságát.<sup>6</sup> Az ökumenikus consensus felé vezető úton azonban — úgy látjuk — az üdvtörténeti teológia hatása volt a legjelentősebb. A Szentírásban az apostoli tradíció feltárása és normatív funkciójának hangsúlyozása mellett az egyház történetiségét emelte ki, és az apostoli tradíciónak az apostolok utáni tradícióban való továbbélése pozitív értékelését segítette elő.<sup>7</sup>

A reformátusi teológiát az egyháztörténet és a bibliai történet egészét és egységét átfogó szemlélet készíti elő arra az ökumenikus consensusra, amelyet tömören így fogalmazott meg a Hit- és Egyházszerződés montreali kongresszusa: „Kimondhatjuk, hogy mi mint keresztyének az Evangélium tradíciója (Paradosis ton Kerygmatos) által existálunk, úgy, ahogyan azt a Szentírás tanúsítja és ahogyan az az egyházban és az egyház által a Szentlélek ereje által továbbított”.<sup>8</sup>

Ez a consensus valóban egységet hirdet: az Úr Jézus Krisztus és első bizonyágtevői kapcsolatának megőrzését. Megfogalmazása azonban — az eredetre való visszautalás és az egzisztencia leszögezésével — statikus. Az hiányzik belőle, ami minden egyházi közösség szerint a *tradíció* értéke: az előttük álló cél felé haladó élet leírása. A montreali elemzés szerint ez a megőrzés sok tényezőt magában foglaló emberi történetet jelentett, az egy tradíció eltérő tradíciókban maradt fenn. A különböző felekezetek azonban nemcsak történeti tradíciók szerint különböznek egymástól, hanem ama kritérium tekintetében is, amellyel tradícióik tartalmát mérik:

- egyesek számára a teljes Írás az értékelés mértéke;
- mások számára az, amit a Szentírás középpontjának tekintenek, így: az Ige testté létele és vele a kibékítés és megváltás műve —, vagy a hit általi megigazulás —, vagy az Isten országáról szóló hirdetés és ebben Jézus etikai tanítása;
- az orthodox egyházban az egyház közösségi tudata, úgy ahogyan az különösen az egyházatyáknál és az ökumenikus zsinatokon kifejezést nyert.<sup>9</sup>

A *tradíció*-val való ökumenikus foglalkozás becsületessége fordul meg e különbség bevallásán. Valójában már kiszakadt a *tradíció* közösségből az, aki egy más *tradíció* értékelési szempontját el tudja fogadni. Ha az orthodoxok és protestánsok együttélésének tapasztalati anyagát elemezzük, úgy látjuk, hogy a közösségre vezető kritérium kérdése olyan, mint az eltérő grammatikájú nyelvek összehasonlítása. Még az sem vezet egységre, ha megtanuljuk egymás nyelvét; csak az, ha minden nyelven, annak sajátosságai szerint, ugyanazt a tartalmat fejezzük ki. Az pedig, amit az élő tradíciók nyelvén egységesen el kell mondanunk — az apostoli egyház bizonyosságával megegyezően —, a hit, a remény és a szeretet.<sup>10</sup>

Ha a Szentírás alapján nem a *tradíció* igazolását, hanem annak élő tartalmát vizsgáljuk, bátrabban kereshetjük az ökumenikus consensus kiterjesztését. Hivatkozunk Luk 2,41—52-re, mely úgy tekinthető, mint a *tradíció* bibliai modellje, s éppen ezért élesen világítja meg az Istentől rendelt, átadott és átvett élet folyamatában az életet fenntartó és megújító kegyelmi ajándékokat.

a) A *hit* vonatkozásában Lukács nem relativizálja a jeruzsálemi templomhoz való húsvéti ragaszkodás hagyományát,<sup>11</sup> de a hit lényegét emeli ki: „azokban kell foglalatossá lennem, amelyek az én Atyámnak dolgai”. Istentől — a mi Atyánkról szóló ezen első tanítás nemcsak a hitet, de Isten neve kijelentésével a hittől elváhatatlan hitvallást is átadja. Ez a hit osztatlan örökség, amelyről méltán vallhatták az atyák „semmi sincs, amit nekünk e hiten túl hinnünk kellené”. Az ökumenikus kapcsolatokban álló egyházak tagjai közül — meggyőződésünk szerint — ma senki sem vonja kétségbe, a külön tradíciók megléte ellenére sem, az *egy* hit realitását. De éppen azért, mert a külön tradíciók az egy hitet táplálták, kutatnunk kellene azt, hogy hogyan kell élnünk az egy hit alapján tradíciókban! Úgy gondolom, hogy a keresztyén nemzedék, mely a világháború határhelyzeteiben a „*Mi-atyánk*” egyetlen nevének a közös imádságban való megszólítása által élte át a hit reális egységét, tettekre sürgető elhívást, felelősséget nyert.

b) A *reménység* vonatkozásában a keresztyén tradícióknak mindenkor az intézmények és közösségek terhével kell megküzdenniök, azokkal, amelyek arra rendeltettek, hogy megvilágítsák az életet, amelyet Isten adott, de amelyet épp ezek az intézmények rejtenek el és sajátítanak ki. Az imago Dei megpillantásával azonban fényforrás gyűl ki, és transparensse válnak a vestigia Dei. Mivel ma is, mint egykor Lukács bizonyágtételében, a templom és a doktorok társasága új világosságot nyer Jézus Krisztus által, számolhatunk a különböző tradícióknak a reménységében való megegyezésével. Történeti összefüggésben az tette lehetővé a XX. századi ökumenikus mozgalom elindulását, hogy az orthodox és református tradíciók XVII. századi összeütközésében megvilágosodott, hogy a Jézus

Krisztus személyéről szóló tanítás szerint megegyezünk Abban, aki a középpontban áll. Ő a mi reménységünk. Az ökumenikus mozgalom bázisa és a chalcedoni zsinat tanulságait közösen feltáró tanulmány ebben a reménységben gyökerezik. Vajon nem az-e a feladatunk, hogy templomaink és teológiai iskoláink ennek a reménynek a *továbbadását* szolgálják?

c) A *szeretet* vonatkozásáról az ökumenikus consensus kiterjesztésében éppen a „*továbbadás*” hangsúlyozásáért kell beszélnünk. A *tradíció*-elemzések többnyire megmaradtak a dogmatikai és liturgiai aspektusoknál s inkább csak utaltak az etikaira. A kijelentés átvétele és átadása a Názáreti Jézus életében azt az engedelmséget jelentette, mely megszentelte családját és Isten ismeretét vitte Názáretbe. Ez az engedelmség világít rá arra, hogy az Evangélium *tradíciója*, amely által mint keresztyének existálunk, az Evangéliumnak a Szentlélek ereje általi továbbadását is magában foglalja. A tradíciók egységét ezen a területen élő módon szólaltathatjuk meg, úgy ahogyan erre az 1969. évi leningrádi orthodox-evangélikus megbeszélés anyaga és tézisei indítást adtak. Az Isten-szeretből következő ember-szeretet az igazi keresztyén *tradíció*.<sup>2</sup> A tradíció sokfélesége miatti panaszunk véget kell érnie, ha a tradíciót ebben a gyakorlati teljességében tekintjük. Ezzel együtt a *tradíció* egysége is kétségtelenné válik, mert az Istentől elindult Kijelentés csak akkor tér vissza Istenhez, ha nem az én üdvösségemben ér célhoz, hanem az újjászült embert a szolgálat útján vezet. mindaddig míg Isten lesz minden mindenkben.

Meggyőződésünk, hogy az egyház igazi történetét és mai életét nem azok a különbségek határozzák meg, amelyeket elválasztó tradíciókként tart számon a közvélemény, hanem azzal a hittel és reménnyel felerősített szeretet, mely minden korszakban mint tevékeny erő munkálkodott az ember megmentéséért. A *tradíció*-val való foglalkozás célja: hozzájárulni ahhoz, hogy ez az erő hassa át az egyház mai bizonyágtételét. Hogy ez a cél nem a távoli jövőbe, hanem nemzedékünk keresztyén szolgálata kiteljesítéséhez vezet, ez fejeződik ki abban, hogy tételünk egybeötvözi e két fogalmat: „hagyomány — időszerűség”.<sup>13</sup>

## II.

A *tradíció* ökumenikus consensusában a református teológiai előhaladás érdekében szükségünk van az orthodox teológia hozzánk intézett kérdéseire. E kérdéseket a román orthodox teológusok újabb munkái alapján foglalom össze. A protestánsok tradíciót-újraértékelő eredményeit természetesen örömmel kommentálta az a teológia, mely a *tradíció*-ban látta az egyház egész dogmatikai, doxologiai, erkölcsi és szervezeti kincstárát.

Ez a convergentia kezdte eltüntetni azokat a lelki sebeket, amelyek a „megkövesedett tradíció”-ról szóló századai nyilatkozatok nyomán keletkeztek. Az újabb orthodox tanulmányok sokszor felénk fordulva tesznek bizonyágot a tradícióban nyert életről, mely „távol van attól, hogy a múlt felé vonjon, vagy elszakítson a jelen valóságától, hanem az élet folytonosságát jelenti abban az igazságban és abban a valóságban, amelyben — a Kijelentés folytán — először az apostolok részesültek”.<sup>14</sup> Az orthodox tanulmányok egyfelől e felismerés talaján való találkozás örömeivel, másfelől az ebben való továbbhaladás vágyával fogalmazták meg azokat a kérdéseket, amelyekre figyelniük kell.

a) Az első kérdést úgy jellemezhetjük, mint a *tradíció közelségében a Szentírással való foglalkozás ökumenikus feltételeire vonatkozó igényt*. Tudnunk kell, hogy a *tradíció* terén kialakult convergentiát orthodox oldalon egy olyan változás előzte meg, mely szakított a Szentírást és a *tradíció*-t egymás mellé rendelő és mindkettőnek egyenlő forrásértéket tulajdonító újkori felfogással. A IV. századi atyák álláspontja lett újra hallható: a *tradíció* centrális tartalma a Szentírásban van, mert ez őrizte meg a Jézus Krisztusról szóló bizonyosságot, de ennek értelmezéséhez szükség van a Szentírás utáni hagyományra. A *tradíció*-ról szóló újabb tanulmányokat Chitescu professzor tanulmánya vezette be, aki a *tradíció* interpretáló szerepének nélkülözhetetlenségét az Írás történeti horizontálizmusa és a Szentlélek művének a *tradíció*ban adott vertikális, elmélyítő szerepe egymás mellé állításával igazolta. Ebből a szemléletből fakadtak kérdései: egyfelől az, hogy mit tehet az ökumenikus mozgalom egy közös bibliai hermeneutika elveinek kidolgozásáért; másfelől, hogy az egység felé való haladásban hogyan látja a protestantizmus saját „retradicionálódásának” útját?<sup>15</sup>

b) A második problémakör, amelynek kifejtésében az orthodox teológia reánk gondol és felénk fordul: *a tradíció apostoli jellegének hangsúlyozása*. Amennyiben közös tradícióról beszélünk, az csak az apostoli tradíció lehet. Ebben a vonatkozásban D. Staniloaie professzor patrisztikai teológiája következtetéseit kell szem előtt tartanunk.<sup>16</sup> Mivel „az apostolok voltak az elsők, akikben az emberi felvette Krisztus Lelkének tipológiáját...”, „az egyház apostoli karaktere a Lélek és az emberi tipológia megszakítatlan kontinuitásában áll, ez pedig az apostolokban a Szentlélek által kialakított hit, szeretet, Krisztus-értelmezés, úgy ahogyan azt a Szentírás, az apostoli tanítás, az egyház istentisztelete és rendje őrizte meg”. A *tradíció* vonatkozásában a hangsúly a kettős kontinuitáson van: „a *tradíció* az isteni élet folyamának a hordozója (vagy ágya), mely minket azon a magaslaton tart, amelyen a hívek az apostolok korában voltak.”<sup>17</sup> Az apostoli *tradíció* megszakítatlansága adja meg az egyház rendíthetetlenségét, mert ez az a plusz, ami a *congregatio fidelium*-ot valóban egyházzá, Krisztus testvére teszi. Izidor Todoran, szebeni rektor, az inter-theológiai találkozások egyik szervezője, testvéri nyíltsággal fejezte ki, hogy ebben a vonatkozásban mi az, ami a protestánsokra gondolva, tűnődésre indítja az orthodoxokat: „mivel a protestánsok szerint a *congregatio fidelium* az egyház, nyilvánvaló, hogy annak nem tulajdonítható infallibilitás”... „ezért a *tradíció* tárgyalása alkalmával a protestánsoknál egy reális, de be nem vallott félelem tapasztalható, az ti., hogy ha a *tradíció*t a maga teljességében tesszik magukévá, az visszatérés oda, ahonnan kiindultak”.<sup>18</sup>

c) A harmadik témakör: *a tradíció etikai jelentősége*. Itt egy olyan személyesség nyer hangsúlyt, amelyet az egyetemes életben való alanyi részvétellel lehet kifejezni. E perszonalizmus által — Staniloaie szerint — a *tradíció* folyamában élő egyház „anticipálta a humanum teljességét, azt, amely felé halad a világ”.<sup>19</sup> A szeretet *tradíció*ja nem azonosítható semmilyen keresztyén fejlődés-gondolattal vagy térítő misszióval. Az orthodoxia Isten szeretetének inkluzív voltáról tesz bizonyosságot. Jellemzésére csak a helyesen értelmezett „isteni oikonomia” kifejezése használható.<sup>20</sup>

Az „üdv-oikonomia” útjai közül az *egyházi felelősség* hirdetése emelkedik ki. Ezt fejezi ki az egyházi élet sok viszonylatában Justinian pátriárka „Szociális aposto-

látus” c. műve: „Minden egyháznak az a rendeltetése, hogy isteni értelmet adjon a földi érdekeknek, arra indítva az embert, hogy harmóniában éljen önmagával és felebarátaival, keresve egy egyesítő lelki patriomiumban mindenekkel való találkozást”.<sup>21</sup>

Ennek a felelősségnek a kifejtése a „*szolgálat teológiája*”, amely nem új elmélet, hanem bizonyosságtétel arról, hogy az apostoli *tradíció*-t fenntartó közösség, az egyház, a Kijelentésnek nemcsak folytatója, hanem univerzálisan ható központja.<sup>22</sup> Éppen ezért gyakorlati kérdés az, hogy hogyan tekint az egyház ebben a folyamatban a maga szociális környezetére, a népre, a világra. Az inkluzív szeretet tovább haladó művét írja le az orthodox teológia a Szentlélek által végzett integrációban: „az egyház eddig is átminősítette egyes népének tradícióit, ... ezáltal ezek a folklorisztikus tradíciók és alkotások is rányomták bélyegüket e népek keresztyén ethosára...”<sup>23</sup> A nemzeti tradíciók és a keresztyénség egymásba kapcsolódása valamennyi orthodox egyházban a népi kegyesség sajátos jele és bizonyossága annak, hogy a Szentlélek munkája folyamatosan jelen van a világban.

A jelenkori egyházi érintkezések során a reformáció teológiai képviselőit mindig meglepte az a bátorság, amellyel az orthodox teológia elsősorban a *tradíció* nevében vállalta a népélettel való közösséget. Ha csak történeti sajátosságot látnánk benne, akkor is mélyebben kellene e tényre figyelni, mivel a közösségben kitartó áldozatvállalás nem vezethető le sem Bizánc szociális rétegződéséből, sem a török birodalom által teremtett keresztyén életviszonyokból. Mélyebben, azaz számunkra is aktuális teológiai kérdésként fogadjuk el azt, ami a *tradíció* etikai vonatkozásában az orthodox teológia problémája: hogyan megy végbe „az emberinek a *tradíció* teljes Krisztusával” való egyesülése?

A *tradíció*-val kapcsolatos kérdések felsorolásánál a dialogusnak azt az útját fogadjuk el, amelyet orthodox-református kapcsolatokban J. I. van Allmen 1964. évi szófiai előadása<sup>24</sup> fejezett ki. Az orthodox teológia kérdéseit olyan szolgálatnak tekintjük, mely segít abban, hogy kibontakozzék mai életünkben a *tradíció*, amely az Írás alapján és hitvallásaink szerint keresztyén egzisztenciánk fundamentuma, hogy így „újra felfedezzük az egyház teljes kegyelmi életét egyházunkban”.

### III.

Az ökumenikus egyházépítést a XVI. század végén Konstantinápoly és Tübingen között *hidépítésnek* tekintették. Az 1920. évi konstantinápolyi ökumenikus enciklika a nemzetek szövetségéhez hasonló *közös fórumban* látta az alkalmazható modellt. Mindkét lehetőség nyitvatartásával arra a harmadik útra gondolunk, amelyet a romániai református egyház utóbbi fél évszázadát meghatározó módon tanított Imre Lajos professzor gyakorlati ekkleziasztikája.<sup>25</sup> Ez az ökumenizmusnak a *magunk gyülekezeti egyházi közösségében* való szolgálata. A gyülekezeti egyházi élet bibliai vezérfonalának az 1. Kor. 12–14. fejezeteit tekintve, ennek útmutatásai mellett vesszük vizsgálat alá azt, hogy *a tradícióval kapcsolatos ökumenikus kérdések milyen közösségépítő gondolatokra és munkákra adnak indítást*.<sup>26</sup>

a) Külön történelmeinknek egy közös pontján orthodoxok és protestánsok egy alkalommal már közeledtünk ahhoz, hogy éppen a *Szentírás értelmezése terén*

erősödjenek az összekötő szálak. Az 1. Kor. 14. részéből: „a gyülekezetben inkább akarok öt szót szólni értelemmel, hogy egyebeket is tanítsak, hogy nem mint tízezer szót nyelveken” (19) — az anyanyelvi igehirdetés igazolását adta meg a XVI. századi erdélyi protestánsoknak és orthodoxoknak egyformán.<sup>27</sup> — A predikációban hitet ébresztő Ige, az életté váló Szentírás lehet a legerősebb összekötő kapocs.

Amikor az orthodox teológia a Szentírásnak a tradíció útján mélyreható, vertikális értelmezését, s ebben az értelemben a protestantizmus retradicionálizálását óhajtja, el kell gondolkoznunk azon, *hogyan juthatott a reformátori Biblia-értelmezés a későbbi protestáns nemzedékek tudományán át a „horizontális”, csak történelmi síkú jellemzéshez.* A két évszázadra visszanyúló tanulmányutak folyamán hány orthodox teológiai studens hallgatta és mérte elődeink előadásait azzal a mértékkel, amelyet az orthodox liturgia Szentírás-elemeiből, annak üdvítőköt közvetítő erejéből hozott magával.

Az elgondolkoztató kérdés nyomán az az apostoli figyelmeztetés nyer hangsúlyt, amely charismáknál, sőt a szeretetnél is jobban ajánlja a „prófétálást” (1. Kor. 14,1).<sup>28</sup> A prófétálás, ahogyan Zwingli az igehirdetést nevezte, a Szentlélek által mélységében megvilágított és aktualizált Krisztus-történet. A hermeneutika ökümenikusan kidolgozandó közös elveihez — meggyőződésünk szerint a gyülekezetépítő igehirdetés közös gyakorlatán át vezet az út. Az ökümenikus Biblia-fordításban eddig szerzett jó tapasztalatok után, a Szentírás homiletikai értelmezésében való közötség minden biztonnyal véglegesen megszünteti azt a merev szembenállást, ami az „aut Scriptura aut Traditio” között kialakult.<sup>29</sup>

1. Kor. 12,12 magyarázatában, Calvin arra mutat rá, hogy ennek az apostoli szónak az ad különös jelentőséget, hogy ezen a helyen Krisztus neve áll az „egyház” helyén. A „Christus continuatus” — amit az egyház értelmezésében az orthodox tradíció-felfogás javasol, az igehirdetésben valóság. Hisszük, hogy akikre az igehirdetésben jelenléte szolgálatát bízta, Lelke által olyan közösséget nyernek, mely Krisztus testét építi az egyházakban.

b) *A tradíció második problémaköre a Jézus Krisztus életében való részesezés és az egyház kapcsolatát állítja előtérbe.* Az orthodox bizonyágtétel, amely szerint a Szentírás — tradíció analógiájára, a Jézus Krisztusban való életnek az intézményes egyház a hordozója — addig idegen a számunkra, amíg e kérdést e fogalom-párok antithézisében szemléljük. Ám ahogyan a Szentírás és a Szentírás tolmácsoló tradíciót a felébredő hit, ugyanúgy a kegyelmi életet és a tradíció egyházát a hitből fakadó reménység belsőleg kapcsolja egybe.

Ennek a reménységnek a reális voltára figyelmeztet az orthodox teológia, amikor a kegyelmi életben a Szentlélek által formált tipológiáról és annak a kontinuitásáról tett bizonyágot. E bizonyágtétel értéke az, hogy a jelenre való vonatkozásával megerősíti a keresztyén reménységet.

A reformáció óta egyik legnagyobb kérdésünk, hogy elfogadhatunk-e az Igén kívül mást is az Istentől származó reménység bizonyossága gyanánt. Az orthodox egyházzal való együttélés indítást adott a keresztyén életnek az Ige testté lételeiből származó reálisabb szemléletére. A reformátori rendtartások az Istentől rendelt „institúciók” leírásával teszik teljessé azt a kegyelmi életet, amelynek centrumában az igehirdetés és a

sákramentumok állnak.<sup>30</sup> Az institúciókban (az Ige szolgálói, istentiszteleti alkalmak, ünnepek, esketés, temetés, magistrátum) az egyház a tradíció életformáit tartotta fenn, úgy formálva őket, hogy az Ige és a Lélek tartó edényéjé válhassanak.

A reménység nemcsak azért reális, mert egy megszentelt rend formál benne keretet az egyes ember kegyelmi életére nézve, hanem azért is, mert közösség, amelyben minden tag betölti a charismái szerinti hivatását. Calvin magyarázata szerint a betöltött hivatás nemcsak a tagok és a gyülekezet, hanem a gyülekezetek és Krisztus teste kapcsolatában is kötelező. Ha ma az ökümenikus kapcsolatok útján az egyház a reménység szimbóluma, ez azért van, mert közösségi élete alakítja ki a pluralista egység ama modelljét, amelyben valamely rész nem a természeti vonásai, hanem betöltött funkciói által válik *taggá* és tükrözi az egész test életét.

c) *A tradíció harmadik problémaköre a szeretet parancsának teljesítése, az apostoli hagyomány által mutatott kiváltképpen való út (1. Kor. 2,31).*

A hivatás, amellyel betöltjük a Krisztus teste közötségében való tag-voltunkat, magával hozza az összes tagokkal való együtt szenvedést. Ennek a „*sympathia*”-nak a meghatározásában a Szentírás semmilyen különbséget sem ismer el keresztyének és nem-keresztyének között. Nem általában a szeretet, hanem a személyvágóság nélküli, minden emberre kiterjedő szeretet a közös keresztyén hagyomány.

*A szeretet-tudomány* azonban ismer olyan különbségeket, amelyek függetlenek a szeretet parancsától is. Ilyen eltérés az, hogy az orthodox etika a szeretet integráló erejét, a reformátori etika az újjászületésében tevékeny szeretetet emeli ki. Mintha az első a Szentlélek által „kitöltött” — a kegyelem folyamában egy jóság-sort továbbfolytató szeretéről tenne bizonyágot, a második pedig arról a felülről alászálló hatalomról, amelyik az önmagában csak gyűlöletre képes szívet úgy átalakítja, hogy abban az óember megöklésével megszületik a szeretetben tevékeny új ember.

*A szeretet-hagyomány* igazsága azonban nem a parancs értelmezése, hanem teljesítése. A Titushoz írt levél (3,4—6) világosan összekapcsolja a Szentlélek kettős munkáját a „*filanthropia*”-ban. Isten az ő sajátos szeretetét, mely egyedül Jézus Krisztusban teljes, az ember által gyakorolható ember-szeretettel egészítette ki. Az Újszövetségnek ez a szerény fogalma azt a humaintást fejezi ki mely a kor általános fogalmai szerint embernek nem tekintett ellenségnek, rabnak, idegennek az ő emberségét elismerő szolidaritással nyújt segítséget. Eltérő tradíciók elméleti különbségeinek az egyesüléséhez jutunk itt el: ma ezt valójában csak úgy tudjuk világméreteken és üdvözítő erővel betölteni, ha egyszerre és együtt járjuk az integráció és regeneráció útját.

*Egyszerre és együtt* — ez a kíváncsólom Calvin 1. Kor. 12-höz írt kommentárja szerint egy közös mértékre való alakulásunkat fejezi ki, a „*symmetria*”-t, mely nem más, mint az egyházi „*unitas multiplex*” rendje.

A tradíció folyamában a szimmetriára való törekvésünk a (communio megvalósításának, az evangéliumi egységnek útja és reménysége.

#### JEGYZETEK

1. The Reformed and Presbyterian World, Geneva, 1970. évfolyam: „Reformed-Orthodox theological working group in Roumania” p. 18—25. — 2. Nairobi Generalversammlung Reformierter Weltbund. Eckart-Verlag Witten, 1971. 98. — 3. Ernst



Benz, Wittenberg und Byzanz: 3. Melancton und der Serbe Demetrios. Kyrios 1939/40:222–261. — Stephan Juhász: Von Luther zu Bullinger. Der theologische Weg der Reformation in den protestantischen Kirchen in Rumänien. Zeitschrift für Kirchengeschichte 1970: 308–333. — 4. Verbum Caro — Volume XXII (No 88): Le traité sur le Saint-Esprit de Saint Basile; — R. P. C. Hanson: Basile et la doctrine de la Tradition 56–71; Nicolaie Corneanu: Les efforts de saint Basile pour l'unité de l'Eglise 172–196. — 5. Méliusz hitvallási iratai közül tradicionalizmusát különösen a Debreceni–Egervölgyi Hitvallás fejezi ki, a Confessio Catholica ... 1562 (ld. E. F. K. Müller: Die Bekenntnisschriften der Reformierten Kirche, Leipzig, 1903, 265–376) — Révész Imre: A Debreceni–Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum. Budapest, 1934. — Studia et Acta Ecclesiastica II. Budapest, 1967; Kathona Géza: Méliusz Péter és életműve; Nagy Barna: Méliusz Péter művei. — 6. Jan Koopmans: Das altkirchliche Dogma in der Reformation. Chr. Kaiser Verlag, München (1938), 1955. — J. N. Bakhuizen van der Brink: Traditio in de Reformatie en het Katholicisme in de 16e eeuw. 1952. — 7. Oscar Cullmann: La tradition. Neuchatel, 1953. — 8. A Montreal-i kongresszus előkészítő tanulmányok K. E. Skydsgaard—L. Vischer: Schrift und Tradition, Zürich, 1963. — A kongresszus jelentései együtt jelentek meg a Faith and Order korábbi dokumentumaival a L. Vischer által szerkesztett kötetben: Die Einheit der Kirche. München, 1965. Az idézett 45. Montreali pontot emeli ki a Konrad Raiser által szerkesztett, Löwen 1971 c. ökumenikus kötetben „A Biblia autoritásáról” szóló jelentés. — 9. Die Einheit der Kirche op. cit. 200 — Montreal 53. pont. — 10. A Romániai „Intertheológiai Konferenciák” 1969. évi megbeszélést vizsgálta a hit, a remény és a szeretet aktív jelentését — ld. Ion Briá részletes beszámolóját az Ortodoxia 1969. évfolyamában. A református referátumok közül a hitről és szeretetről szóló a Református Szemle, Kolozsvár 1969. évfolyamában, a reményről szóló a Theológiai Szemlében (Budapest, 1969) jelent meg. — 11. Általánosságban kívánok utalni a zsidó kereszténységnek, mint a tradíció első történeti láncszemének jelentőségére, úgy ahogyan az az újabb egyháztörténeti irodalomban tükröződik. — 12. Taufe—Neues Leben—Dienst: Das Leninigrader Gespräch über die Verantwortung der Christen für die Welt. Luther-Verlag, Witten 1970. — 13. Gerhard Ebeling: Wort Gottes und Tradition. Göttingen, 1964. Kirchengeschichte als Geschichte der Auslegung der Hl. Schrift 9–28. „Die legitime Funktion der Tradition bei der Auslegung der heiligen Schrift ist der von sich selber wegweisende Hinweis auf Jesus Christus. Das heisst: sie ist in sich selbst echt Tradition, als sie den entscheidenden Punkt offenhält wo Verstehen nicht Erinnerung, sondern Vergewärtigung ist kraft der durch das Wort der Verkündigung sich vollziehenden Selbstvergewärtigung Christi zur Gleichzeitigkeit mit dem Glauben.” — 14. Dumitru Staniloaie: Sfinta Traditie. Definirea notiunii si intenderea ei. Ortodoxia 1964/47 — 110. Idézet 76. — 15. Nicolae Chitescu: Scriptura, Traditie si traditii. Ortodoxia 1963. 363–424. — 16. Dumitru Staniloaie idézett alapvető tanulmánya mellett további vonatkozó iratai: „Sântul Duh si sobornicitatea Bisericii” Ortodoxia, 1967/32–49 — „Sfintii apostoli Petru si Pavel in lumina apostolicitatii si sobornicitatii Bisericii” Ortodoxia 1967/153–163 — „Unitate si diversitate in traditia ortodoxa” Ortodoxia 1970/333–347. — 17. A Staniloaie-idézetek Ortodoxia 1967/153, 156 és Ortodoxia 1964/76. — 18. Izidor Todoran: Atitudini protestante contemporane fata de traditie, Ortodoxia, 1965. 367–400. — 19. D. Staniloaie: Unitate-Ortodoxia, 1970, 345. — 20. Addis Abeba 1971 — Georges Khodre: Das Christentum in einer pluralistischen Welt, das Werk des Heiligen Geistes. 34–44. — 21. Patriarh Iustinian: Apostolat Social Vol. IV. 18. — 22. Ioan Ica: Sensul si specificul ortodoxiei romanesti; teologia slujirii. Ortodoxia, 1971. 620–640. — Antonie Plamadalea Nyborg VI. előkészítésében írt és az Ortodoxiában megjelent tanulmányai elemzik a szolgálat teológiájának bibliai és patrisztikai alapjait, ökumenikus vonatkozásait. — Dávid Gyula 1971 évi előadása az intertheológiai konferencia keretében: „Etica solidaritatii”. — 23. Ortodoxia 1970. 342. — 24. J. J. von Allmen: Ce que les Eglises reformées attendent des Eglises Orthodoxes — román fordításban Irineu Craciunas: a Mitropolia Moldovei si Sucevei, Iasi, 1968 13–28. lapjain. — 25. Imre Lajos: Ekklesiásztika. 1942. Újabb tanulmányai közül: Az egyház egységének szolgálata Kálvin reformátói szolgálatában. Református Szemle, Kolozsvár 1964, 115–122. — 26. 1 Kor. 12–14. értelmezésében Calvin magyarázatát követtem. In Novum Testamentum Commentarii. Ed. A. Tholuek. Berlin, 1834. V. 407 sköv. — E három fejezetet az egyház közösségi élete Magna Chartájának nevezi H. Berkhof: Theologie des Heiligen Geistes. Neukirchen, 1968. — 27. St. Juhász op. eit és az ott idézett XVI. századi prédikációs irodalom. — 28. H. Berkhof op. eit. 63. — 29. A homiletikai munkaközösség gyakorlati megindítására jó példa az NDK-ban munkálkodó evangélikus „Pastoral-kollegium für Theologie und Geschichte der Ostkirchen” 1971 márc. 8–12. között Berlinben tartott ülése, témája: „Exegese und Predigt in der Orthodoxie”. — 30. Az evangéliumi tradicionalizmus és evangéliumi „institucionalizmus” kapcsolatát a reformáció egyházi tekintélyével juttatja kifejezésre a II. Helvét Hitvallás. A romániai református egyház múltjának megfelelően a mai egyházi életben is betöltött irányító szerepét mutatja Tőkés István munkája: Commentarium in Confessionem Helveticam Posterioem, Kolozsvár, Vol. I–II. 1968

## Az ökumenikus zsinatok szociál-etikai tanításai

Joan helsinki metropolita előadása a debreceni orthodox–református teológiai párbeszédén 1972. szeptemberében

A szent hagyomány, ha az valódi és hamisítatlan, orthodox szempontból igen élettelen. Az egyház hagyománya jelen van az egyház életében. Ebben az értelemben természetesen összefüggés és erős kapcsolat van — és kell is hogy legyen — a hagyomány és a jelenlegi helyzet, a múlt és a jelen között. A hagyomány Krisztus egyházának élő öröksége. Különféleképpen lehet megmutatni ennek gyakorlati jelentését és demonstrálni a kapcsolat valóságát az egyház hagyománya meg a keresztyén egyház mai szükségéi között. Az egyház liturgikus életének kincseihez fordulhatnánk, hogy meglássuk milyen világosan és elevenen vannak jelen az ember örömei és fájdalmai meg az emberiség problémái az egyház legbuzgóbb imádságaiban s mennyire gondolunk Krisztus egyháza isteni liturgiájának szent pillanataiban az emberek szellemi és anyagi szükségéire, vagy más szavakkal: az egyház liturgiai örökségében látjuk, hogy milyen konkrét módon él a szent hagyományban mindaz, ami az ember mai életét érinti. Itt azonban más módszerhez folyamodunk, hogy megmutassuk a kapcsolatot a hagyomány és a jelenlegi helyzet között: néhány példa segítségével *elemezni fogjuk az ökumenikus zsinatok szociál-etikai vonatkozású tanításait*. Így megláthatjuk, hogyan kapcsolódik össze a hagyomány és a jelenlegi élet s milyen gyakorlati jelentősége van a múlt legbel-

sőbb üzenetének a mai ember számára nemcsak lelki szempontból — e kifejezés szűkebb értelmében — hanem embertársai között és embertársaival együtt élt mindennapi életének vonatkozásában is.

Nyilvánvaló, hogy a szociális vagy emberbaráti jelentőségű zsinati tanítások igen nagy területre terjednek ki. Itt csak bizonyos példákra és néhány különleges esetre szorítkozunk, hogy megvilágítsuk a felleveletett témát. Ezért anyagunkat úgy igyekszünk kiválogatni, hogy a lehető legkonkrétabb módon feleljen meg fő célunknak.

Ebben az összefüggésben talán rá kellene mutatni arra, hogy az ökumenikus zsinati tanítások mélységének megértése végett nem szabad elfelejtenünk, hogy az említett zsinatok szabályai és nyilatkozatai a hit központi igazságainak az ember keresztyén életére való alkalmazását célozzák. *Szétszakíthatatlan tehát a kötelek a hit és az élet között az egész zsinati örökségben.*

Talán célravezető, ha mindjárt kezdetben figyelmet szentelünk a magántulajdonról alkotott zsinati szemléletnek. Az ökumenikus zsinati atyák hangsúlyozzák, hogy a vagyonnal az igazságosság és jótékonyág szellemében kell élni. E szavak talán egyszerűnek és semmitmondónak látszanak, de a tartalmuk gazdag és következményeik sokfélék. A zsinati álláspont semmikép-

pen sem tagadja az emberek jogát a magántulajdonra — még a vagyonra sem — de másfelől egészen nyilvánvaló, hogy az igazi probléma egyáltalán nem a birtoklás területén van, hanem a vagyon felhasználásának és élvezetének módjában. Igen világosan kitűnik, hogy a vagyon össze van kapcsolva a felelősséggel: a magántulajdon pusztán önző felhasználása sohasem lehet összhangban a zsinati atyák álláspontjával, mivel ők éppen ezzel kapcsolatban hangsúlyozzák az igazságosság és jótékonykodás elveit. Ezzel a háttérrel állíthatjuk, hogy a zsinatoknak az anyagi gazdagsággal kapcsolatos szavai fontos és nagy programot hirdetnek meg. Ez nyilván azzal a kötelezettséggel jár —, az egyén, az egyház és az egész társadalom számára — hogy gondoskodjanak az igazságosság követelményeinek tiszteletben tartásáról mindabban, ami a vagyon használatára tartozik s ne feledkezzenek meg a jótékonyosság gyakorlásáról ebben a vonatkozásban. Meg kell azonban jegyezni, hogy a zsinatok álláspontja egyetlen szervnek vagy tényezőnek sem adja meg a jogot bárki vagyonának az elvételére, hanem azt a köteleltséget hangsúlyozza, hogy mindenki az igazságosság és a jótékonyosság szellemében éljen *saját* tulajdonával. Ez a parancs kötelezettségeket ró ki ránk is, mint keresztyénekre és Krisztus egyházának tagjaira. Erről sem szabad megfeledkezni, különösen azért nem, mivel gyakran vagyunk nagyon is hajlamosak arra, hogy mások kötelelességeiről beszéljünk és mások jogait korlátozzuk.

Az egyház törődése azokkal, akik szűkölködnek és akiknek nehézségeik vannak, szintén nyilvánvalóvá válik abban a zsinati tanításban, amely hangsúlyozza a szegényekkel való jótékonykodás pozitív jellegét és értékét: ezt kifejezetten az egyház hagyományával összhangban állónak mondja és az ilyen tevékenységet áldottnak jelenti ki. Az egyháznak a szegényekre való gondja ezen kívül abból a szabályból is meglátszik, amely kiköti, hogy az egyháznak minden olyan emberbaráti tevékenysége, amely szűkölködők különféle mértékű anyagi támogatását célozza, a helyi püspök közvetlen felügyelete mellett folyjék. A zsinatok álláspontja szerint a püspököknek joguk és kötelességük is az ilyen célt szolgáló egyházi alapok kezelése. Ez a maga módján hangsúlyozza a szóban forgó kérdés fontosságát.

Ami a püspökök emberbaráti munkáját és kötelezettségeit illeti, meg kell jegyezni továbbá, hogy a kánonok kifejezetten szólnak arról, hogyan kell konkrét segítséget nyújtani az anyagi támogatásra szorulóknak, hogy utazhassanak. Hogy ezeket az elveket milyen szellemben értették és értelmezték, az kiderül abból a zsinati szabályból, amely azt tanítja, hogy a püspök teljes kegyességgel és Isten félelmében juttasson az egyházi alapból mindazoknak, akik rászorulnak. Ebből láthatjuk, hogy az első zsinati atyák hogyan kívántak mindent rendezni ezekben a kérdésekben. Másrészt tudatában voltak annak, hogy vannak olyan esetek, amikor nem elégséges a pozitív elv megállapítása, hanem intő és fenyítő szavakra van szükség. Itt különös okunk van azokra a nézetekre figyelni, amelyek megmutatják: milyen szigorúan ítélték el minden igazságtalan és önző cselekedetet azok részéről, akiknek különleges feladatuk és kötelességük, hogy támogassák a szűkölködőket. Ezzel a háttérrel könnyű megérteni, miért szólnak az atyák igen negatív kifejezésekkel azokról, akik önző érdekből, vagy személyes kedvezésből, vagy más hasonló okok miatt letérnek az igaz és helyes útról. Hogy az atyák okfejtésének lelki alapját milyen komolyan kell venni, az egyebek között ab-

ból is kitűnik, hogy amikor az egyház tulajdonáról és vagyonáról van szó, határozott hangsúlyt nyer az, hogy Isten a felügyelője és bírája mindeneknek. Másrészt ugyanebben a vonatkozásban azt tanítják, hogy mindazt, ami az egyházzé, jó lelkiismerettel és Istenbe vetett hittel kell megőrizni az egyház számára. Ennek az alapelvnek a megfogalmazása is és a hozzáfűzött különböző és részletesebb magyarázatok félreérthetetlenül mutatják azonban, hogy mindennél fontosabb a szóbanforgó vagyontárgynak az egyház legjobb érdekei szerint való helyes használata. Nyilvánvaló, hogy a zsinatok akkor is az egyházi vagyon helyes használatának fontosságát tartják szem előtt, amikor különféle módon igyekeznek megőrizni annak püspöki, azaz törvényes igazgatását és anathemát mondanak ki mindazokra, akik ezzel ellenkezően cselekszenek. A püspököknek viszont — a zsinati atyák szavaival szólva — mintegy Isten színe előtt kell kezelniük az egyház javait.

A zsinati hagyomány általános szelleme az emberek s különösen a közvetlen egyházi szolgálatban állók közötti viszony tekintetében abból a tanításból tűnik ki, amely szerint a püspököknek őszinte szeretetet és tiszteletet kell tanúsítania alárendeltjei iránt. E magatartás gyakorlati jelentése többek között abban az igen figyelemreméltó régi szabályban látszik meg, amely szerint az egyház súlyos vétésnek tekinti, ha a klérus tagjai nem gondoskodnak szolgatársaik szükségéről. A szabály szövegezése rendkívül jelentős, amennyiben megmutatja, milyen komolyan kell venni az emberbaráti köteleltségeket, különösen a szerzetesrendek tagjainak: az egyház azt tanítja, hogy akik ilyen köteleltségeik elhanyagolásában vétkesek — akár püspökök, akár papok, akár diakónusok — kiközösítendőek, sőt eltávolítandók, ha továbbra sem látják el a szűkölködőket azzal, amire szükségük van. Ami ez utóbbi esetet illeti, jól rávilágít az ógyházi atyák gondolkodására az, hogy a szolgatársak szükségéinek folyamatos elhanyagolását azonosnak tekintik az atyafiak megölésével. Az ilyenfajta kifejezés félreérthetetlenül mutatja, milyen szoros a kapcsolat a hit és a gondoskodó szeretet között s mennyire egymásra vannak ezek utalva. Ebből a szempontból a szabályzat igen következetesen hangsúlyozza, hogy amikor a püspökök a szűkölködőkről gondoskodnak, ezt Isten félelmében és teljes tisztelettel tegyék s hogy a püspökök mintegy Isten közvetlen felügyelete alatt kezeljék az egyház javait.

A zsinati hagyomány tartalmaz továbbá bizonyos látzólag apró részleteket, amelyek azonban igen érdekes és figyelemreméltó módon mutatják meg az ősi keresztyén hagyomány különleges jellegét az emberi magatartás szociális, vagy emberbaráti vonatkozása tekintetében: az eltávolítás terhe mellett tilos a klérus tagjainak kamatot követelni azoktól, akik kölcsönt kérnek tőlük. Ennek az álláspontnak a követelményei fontos szerepet játszottak a keresztyén egyház gazdasági elvei szempontjából, bár e kérdés történetével itt nem foglalkozhatunk. De az egyház eredeti tanításának gyakorlati értelme egészen világos: helytelennek tartja, ha az egyház emberei kihatás nélkül embertársaik nehézségeit. Ez kétségtelenül igen erős elítélés az önzésnek, annál is inkább, mivel az ellen a gyakorlat ellen irányul, amelyet a legtöbb ember a dolgok normális rendjéhez tartozónak tekint. Így még nyilvánvalóbbá válik, hogy mennyire komolyan vette az ógyház azt a köteleltséget, hogy embertársainkat segíteni és támogatni kell.

A zsinatok emberbaráti tanítása nem korlátozódik csupán gazdasági jellegű kérdésekre, semmi esetre sem e kifejezés szűkebb értelmében. Természetes, hogy a „lélektani” szó nem fordul elő a zsinatok hagyományos szövegeiben, de éppen ilyen nyilvánvaló, hogy az emberi kapcsolatokban a szívéllyességet és figyelmességet is fontosnak és a keresztyén magatartás szerves és lényeges részének tekintették, főként a klérus esetében. Itt érdemes megfigyelni, hogy ez különösen akkor válik nyilvánvalóvá, amikor azokról van szó, akik különféle testi betegségekben, vagy fogyatékosságban szenvednek. Az atyák annyira meg voltak győződve az igazi keresztyén magatartás természetéről ezekben az ügyekben, hogy a vétkeseket kirekesztették a legfelsőbb keresztyén közösségből: az e szabály ellen vétők kiközösítendőek. Mindez talán kevésbé fontos részletnek látszik, de minél inkább elgondolkodunk e tanítás valamennyi tényezője és következménye felől, annál világosabban felismerjük — itt épp úgy, mint hasonló esetekben — hogy milyen gazdag az atyák szabálya. egyszerű szavainak a tartalma, ha elég komolyan vesszük és mélyen megszívleljük a hagyományos tanítást. Bizonyos összefüggésben találunk még egy másik fontos vonást is, amely még több fényt vet ezekre az ügyekre: kifejezetten hangsúlyozzák, hogy a testi fogyatékosság nem teszi tisztátalanná az embert, a lélek megfertőzöttsége azonban igen.

Ha a zsinati tanítás más területeit vesszük szemügyre, amelyek közvetve vagy közvetlenül az egyház apostoli hagyományának emberbaráti vonásait érintik, találunk bizonyos elvekkel, amelyek a *családi életre és a családtagok közötti viszonyra vonatkoznak*. A zsinati hagyományok igen erőteljesen és világosan hangsúlyozzák a szülők és gyermekek kölcsönös kötelezettségeit és határozottan kifejezik, hogy ezeket a konkrét és gyakorlati kötelezettségeket nem szabad elhanyagolni még a kegyesség és aszkétizmus ürügyével sem, tehát ezzel nem menthetik magukat és nem igazolhatják mulasztásaikat azok, akik így akarnák kijátszani kötelezettségüket. A zsinati anyag alapján azt állíthatjuk, hogy bár az atyák ebben a vonatkozásban nem használják a „jogok” kifejezést, tanításuk tartalma kétségtelenül magában foglalja azt, hogy a gyermekek jogait ugyanúgy érvényesíteni és hangsúlyozni kell, mint a szülőkét, amikor e kötelezettségek komolyságára tanítanak. Külön figyelemre méltó, hogy ezeket az elveket éppen olyanok mondták ki, akik természetesen igen nagyra becsülték a kolostori élet hagyományait, a szűzesség és az imádkozó élet értékeit. Ez azonban nem gátolta meg őket abban, hogy felismerjék a családi élet keresztyén kötelezettségeit. Meg kell itt figyelni továbbá, hogy az atyák nézeteinek gazdagsága a szülői kötelezettségek konkrét tartalmában is kifejeződik, pl. egyaránt hangsúlyozzák a gondoskodás kötelezettségét az anyagiakról és a lelkiekről. Mindez a tanítás egészében véve megint csak a szoros kapcsolatot bizonyítja, amely keresztyén szempontból megvan a hit és az élet, a valóság és a felelősség között.

Van még egy jelentős tényező a zsinati hagyományban, amelyre témánk összefüggésében utalnunk kell, nevezetesen a *fellebbezés* meglehetősen kiterjedt jogára, amelyet igen különböző módon és egy sereg eset-

re nézve kifejezetten biztosítottak az atyák. Némelyek szemében ez talán elég távolinak látszik témánk szempontjából, de alig lehet tagadni, hogy ha kellő mélységgel fogjuk fel a keresztyén filantrópia gondolatát — s nem csupán a jótékonykodó szeretet szintjén — az magában kell hogy foglalja az emberek jogát arra, hogy védekezzenek minden vádaskodás ellen, illetve azt a jogukat, hogy igazságot keressenek és találjanak, amikor ez a tények világánál lehetséges. Ebből a szempontból jelentős és fontos, hogy a zsinati hagyományok igen részletes és határozott elveket tartalmaznak, amelyek szerint lehet és kell gyakorolni és érvényesíteni a fellebbezés jogát. Az a tény, hogy vannak meglehetősen korlátozások is, lényegében nem csökkentik a fő elv értékét, azt t. i. hogy a hagyomány védeni igyekszik az embereket az önkényességgel, sőt a szeszélyvel szemben is a lelki és egyházi tekintéllyel rendelkezők részéről. Igen nagy számmal vannak az idevonatkozó szabályok, de részletekbe bocsátkoznunk nem szükséges, mivel állításunk igazolásához ez az elv önmagában is elegendő.

Néhány példát soroltunk el, amelyek mutatják, hogy a filantrópia milyen mélyen gyökerezett a leghitelesebb keresztyén hagyományban és mennyire elválaszthatatlan tőle, ahogyan ez a hagyomány a szent zsinatok örökségében jut kifejezésre. Korántsem öleltük fel témánk egész terjedelmét, de talán joggal tételezhetjük fel, hogy a felsorolt példák és a hivatkozott elvek világos és megfelelő képet nyújtanak az érintett ügyek általános jellegéről. Nyilvánvaló, hogy számos esetben egy-egy fontos elv kezdetleges értelemben kerül említésre, vagy olyan módon, hogy az aránylag szűk területre vonatkozik, de az elvek még ezekben az esetekben is fellelhetők s kétségtelenül bizonyítják a hit és az élet szoros összefüggését, a minden igazi filantrópia, azaz emberszeretet mélységesen keresztyén gyökereit és alapját. Most már az egyház feladata, hogy az ősi hagyomány változatlan elveit állandóan alkalmazza az új helyzetekre és új problémákra s úgy értelmezze azokat, hogy eligazítást, segítséget és támogatást nyújtsanak a mai embereknek. Így a hagyomány valóban élő örökség — Isten dicsőségére s az ember javára és áldására; Annak akarata szerint, akit az ősi zsinati atyák oly gyakran neveztek *ho philanthropos Theos*-nak.

De amikor mindezt elmondtuk, még mindig hangsúlyoznunk kell, hogy az emberbaráti aspektus elég homályos és felületes marad, ha nem a hiten alapszik s ha lényegében nem az embereknek Istenhez és az ő akaratához való hűsége termi meg, ahogyan az egyház tanította és értelmezte ezt az isteni akaratot. Kegyelemből és egész élete által az egyház adja nekünk azt a lelki erőt és igazi világosságot, amelyre szükségünk van, hogy keresztyéneként élhessünk, Istennek tetsző gyümölcsöt teremhessünk és szerethessük felebarátainkat. S ahogy a zsinati atyák mondták, nekünk is szem előtt kell tartanunk, hogy a dolgok legjobb rendje az a rend, amely azt műveli, hogy minden szó és minden cselekedet Istennel kezdődjék és végződjék és hogy a kánoni hagyomány a lelkek gyógyítására s a rendetlenség rendbehozatalára való.

Fordította: Fűkő Dezső

## Ünnepi nyilatkozat

a Magyarországi Evangélikus Egyház négyszázötven éves jubileuma alkalmából\*

Amikor most a Magyarországi Evangélikus Egyház 450 éves fennállását ünnepeljük, az élő Isten nevét áldjuk és magasztaljuk, és biztonyságot teszünk arról, hogy ő volt a mi erősségünk nemzedékről nemzedékre.

Istennek adunk hálát azért, hogy az egyetlen Megváltóról, Jézus Krisztusról szóló evangéliumot megismertette kiválasztott szolgálójával, Dr. Luther Mártonnal, és ezután hihetetlen gyorsasággal terjesztette el hazánkban, népünk között is. Hálát adunk a magyar reformátorokért és igehirdetőkért, a neves és névtelen biztonyságtévőkért, akik 450 éven át hűségesen gondoskodtak arról, hogy az evangélium átszálljon apáról fiúra, szájról szájra, hitből hitbe.

Isten nevét áldjuk azért, hogy meghíúsította az idegen uralkodóház és a Rómából irányított papság szándékát, akik törvénybe foglalt jogfosztással, tűzzel és vassal, fenyegetésekkel és ígéretekkel akarták elnémítani és kiirtani az evangéliumi hit követőit hazánkban. Hálával emlékezünk az evangéliumi egyházak nagynevű védelmezőire, akik hatalmukat és tekintélyüket, vagyonukat és életüket vetették be az idegen elnyomással szemben, megvédték a vallási és lelkiismereti szabadságot, és ezzel együtt kivívták népünk szabadságát is. Mély tiszteletadással tartjuk számon azokat az írókat és költőket, tudósokat és politikusokat, akik mint egyházunk hű fiai sokszor hátrányos helyzetben és nehéz körülmények között vitték előre a magyar kultúra és tudomány ügyét, és ezzel hírnevet szereztek nemcsak maguknak, hanem népünknek és egyházunknak is. Őszinte megbecsüléssel gondolunk azokra a gyülekezeti tagokra is, akiknek nevét nem jegyzi a történelem, de akik példaadó hűséggel ragaszkodtak templomukhoz és gyülekezetükhöz, akik építettek, adakoztak és mindent megtettek azért, hogy evangélikus hitüket és vele együtt a haladó emberi kultúrát megtartsák és tovább adják az utánuk következő nemzedékeknek.

Istennek adjunk hálát azért, hogy az evangéliumnak ezt a szolgálatát átvehettük a hitben előttünk járóktól, reformátorainktól és atyáinktól, és jó lelkiismerettel, szabadon folytathatjuk szocializmus építő népünk új társadalmi rendjében, aminek első történeti jelentőségű dokumentuma az állammal 25 évvel ezelőtt kötött Egyezményünk. Hisszük, hogy az élő Úr Jézus Krisztus az egyház egyedüli alapja, és nincs más evangélium, mint amely szerint egyedül Óáltala van bűnbocsánatunk, életünk és üdvösségünk. De valljuk azt is, hogy ugyanez az Úr Jézus Krisztus hív minket követésére, és kötelez arra, hogy teljes odaadással szolgáljuk embertársaink, népünk és az emberiség földi javát és békéjét is.

\* Az Evangélikus Egyház 1973. április 24-én tartotta 450 éves jubileumát. Ezen az ünnepélyen adta ki az itt közölt ökumenikus hangú nyilatkozatát. Lapunkban erre az eseményre utaltunk az 1923. évi budai országgyűlés történeti háttéréről és hatásáról szóló cikkeinkkel.

Ezért most az emlékezés órájában ünnepélyesen kérjük egyházunk minden tagját, őrizze meg és újítsa meg az atyáinktól kapott reformátori örökséget, ragadják meg az élő Úr Jézus Krisztusról szóló tiszta evangéliumot, vállalják a szolgálat útját, és tegyenek meg mindent népünkért és társadalmunkért. Ezen az alapon állva, de múltra és hitbeli különbségre való tekintet nélkül, testvéri szeretettel fordulunk mindazok felé is, akik Jézust Krisztust Uruknek vallják, és újra kijelentjük készségünket arra, hogy együttműködünk minden jószándékú emberrel a világ igazságosabb rendjéért és békéjéért.

Meggyőződéssel valljuk, hogy maga az élő Úr Jézus Krisztus terel minket a szolgálatnak erre az útjára, hogy Magyarországi Evangélikus Egyházunkat megtartsa a Hozzá való hűségben, megújítsa evangélikus reformátoraink hitében, és átvezesse a szolgálat új lehetőségével a múltból a jövőbe.

## Budapesten ülésezett a Berlii Konferencia

Április 7—8-án Budapesten tartotta konzultatív találkozóját a Berlii Konferencia, a katolikus békemozgalom egyik nemzetközi szervezete. Az ülésen Európa 12 országának 75 képviselője vett részt. A mostani konferencia jelentőségét emelte az is, hogy XXIII. János pápa „Pacem in terris” kezdetű békeenciklikája éppen 10 éve jelent meg.

Az első előadást dr. Timkó Imre görög-katolikus káptalani helynök tartotta „A békés egymás mellett élés és együttműködés perspektívái” címmel. Bevezetőjében utalt a „Budapesti felhívás” jelentőségére és megemlékezett a magyar katolikus békemozgalom munkájáról. „Hazánkban — mondotta — évek óta a *Hazafias Népfront* az a széles fórum, amely világnézetre való tekintet nélkül, hívő és nem hívő erőket hív egybe, hogy nyílt és építő eszmecsere folytán a kölcsönös megismerés, a béke érdekében tett erőfeszítések motivációinak összehangolása során hazánkban, Európában és az egész világon hozzájáruljon a békés együttélés, a bizalmon alapuló biztonság és az emberi haladás nagy feladatainak megvalósításához. Számunkra azok a célkitűzések, amelyek közel 10 évvel ezelőtt Európa katolikus keresztényeinek *Berlii Konferenciá*-ját életre hívták, ismerősek és megfelelőek voltak.”

A közelmúlt eseményeire döntő hatással voltak a nemzetközi kapcsolatok rendezése, a különböző egyez-

mények és megállapodások. „Ezek az örvendetes kapcsolatok olyan államok között is létrejöttek már, vagy alakulóban vannak, amelyek *eltérő világnézetet képviselnek*, más társadalmi rendben élnek és különböző gazdasági rendszert alakítottak ki népeik körében.” Ezt a biztató tendenciát bizonyos törekvések gyengítik és hátráltatják. Elméleti síkon ezek a törekvések a „*konvergencia-elmélet*”-ben és a „*defenzív-teóriá*”-ban jelentkeznek. A helyes fejlődéshez tisztánlátás kell, a probléma lényegének a látása: „*hogyan valósítható meg... a különböző berendezkedésű társadalmak között a tényleges békés együttélés?*” Ehhez viszont elengedhetetlenül fontos, hogy a békét munkáló személyek, és emberi közösségek, akik a békés együttélés megvalósításán fáradoznak, *előbb saját magukat neveljék* az emberi méltóság tényleges elismerésére, az ember integrális haladásának és fejlődésének természetjogi támogatására, a közjó megvalósítására irányuló törekvések különböző motivációinak egybehangolására és főképpen arra, hogy önmagukban is le tudják győzni az önzés, a góg, a kizsákmányolás, más lenézésének és lekezelésének rossz ösztöneit. A cél tehát mindig az ember, az ember békéje, minden ember békéje. „Nekünk katolikus keresztényeknek — hívőknek és papoknak egyaránt — van állásfoglalásunk és elsősorban magunkra vonatkoztatott és bennünket kötelező gyakorlati javaslatunk ebben a kérdésben. Mindkettőnek a *Kinyilatkoztatásból* táplálkoznak a gyökerei:

— minden ember testvérünk a teremtés közösségében, istenképi méltóságában,

— a megváltás mindenkire kiterjedő érvényben és az üdvösségre szóló elhivatottságban,

— ez a minden embert minden emberrel<sup>4</sup> egybefűző testvériesség azonban nemcsak a természetfeletti rendben érvényes, hanem elsőrendűen a természetes közösségben kell megvalósulnia.” Az ember szolgálatához új emberi lelkület, új ember kell, akit ilyen jelzőkkel lehet illetni: a „humánus ember”, a „szociális ember”, az „integrális ember”, a „szolidáris ember”. Ezek mögött döntő jelentőségű tudati motívum van: „... a békeszerző nem gyakorol nagylelkűséget, mert a békeszerzés feladat és kötelesség. Emberi méltóságunkból és elhivatottságunkból, hitünkben és erkölcsi normáinkból fakadó ezen *elkötelezettség nem tűr semmi disszimulációt*. Ezért

— tiszteletben tartjuk nem hívő embertársaink világnézetét és motivációit. Keressük velük együtt mindazt, ami a közös cél megvalósítása érdekében velük összeköt,

— elítélünk és elvetünk sorainkból minden olyan magyarázatot és törekvést, amely akár az evangéliumi elvek, akár a zsinati tanítások helytelen vagy önző magyarázatával az emberek közös javáért folytatott fáradozásokat gyengítik, bénítják vagy megghiúsítani törekednek,

— fenntartjuk emberi méltóságunkból és szabadságunkból folyó jogainkat, hogy mint bárki más — hívő és nem hívő — mi is saját lelkiismeretünk és hitünk szerint alakítsuk ki, tudatosítsuk és gyakoroljuk embertársaink szolgálatát. Ugyanakkor nyíltan és őszin-

tén keressük az együttműködés minden lehetőségét mindenkivel.

Az a társadalom, amelyben élünk, amelynek nem hívő embertársainkkal együtt polgárai vagyunk: szocialista társadalom. Mi felismertük és ezért elismerjük, hogy ez a társadalmi rend — amely a miénk is — saját harcai és tapasztalatai alapján olyan értékeket értelt meg, amelyekből bőven és gazdagon tud adni az európai béke és biztonság megtervezéséhez és megvalósításához.”

A Berliini Konferencia jelentőségét méltatva megállapította az előadó, hogy „éppen a Berliini Konferencia volt és ma is az az eminens békeforum, amely landatlan figyelemmel vizsgálta az európai biztonságot fenyegető jelenségeket, és hathatósan informálta azokról az európai katolikus közvéleményt, felhívta a figyelmet a háborús góccokat fellobbantó tendenciákra. De még ennél sem állt meg: tanulmányi üléseken, plenáris konferenciákon mozgósította az európai népek lelkiismeretét és akcióerejét, hogy a pozitív cselekvésekkel vessen gátat az újfasizmus, az újkolonializmus és a háborús uszítás minden próbálkozásának... Senki sem akarja állítani, hogy mindez egy vagy több béke-mozgalom erőfeszítésének kizárólagos eredménye. Mindegyik erőfeszítése benne van, békeerőket mozgósító szerepe mindegyiknek jelentős. Így a Berliini Konferencia is számottevő.”

A budapesti tanácskozás második előadását dr. Werner Pfeifenberger tartotta „Helsinki, a mi elvárásaink és hozzájárulásunk” címmel. Előadásában felmutatta a béke kérdésének paradox vonásait: az ENSZ alapelvei szerint a béke biztosítva van, a helsinki tanácskozásoknak mégis van létjogosultsága, mert változatlanul a béke megőrzése a legfontosabb feladat, egy olyan világhelyzetben, amelynek egyik legfőbb jellemzője „a szervezett békétlenség” állapot. A mi társadalmi környezetünkben és tapasztalataink mérlegén kissé furcsán hangzott az a megállapítás, mely szerint „el kell kerülni az ideológiai harcot, mert ezek megghiúsíthatják a kölcsönös bizalmat, mely elengedhetetlen az európai béke biztosításában”.

Április 8-án a tanácskozás résztvevői a Központi Szemináriumban ünnepi megemlékezésen vettek részt XXIII. János pápa békeenciklikájának, a *Pacem in terris* megjelenésének 10 éves évfordulója alkalmából. Az ünnepi előadást Klempa Sándor püspök tartotta, XXIII. János pápával kapcsolatosan megállapítja, hogy „55 hónapos uralkodása a keresztény szellem legmélyebbre ható forradalmát indította el és megvetette alapjait a modern idők és a haladó emberiség követelményeinek megfelelő eszkatalogiai folyamatnak.” Az előadó felteszi a kérdést, hogy János pápa miért hívta össze a zsinatot? „Talán a világ legrégebbi és megmerevedett adminisztrációját akarta felfrissíteni, avagy a Kuria hatalmát óhajtotta visszaszorítani, amely még ma is, az Imperium Romanum hiedelmében, vezető szerepre törekszik? Ki tudja? Lehet, hogy ezekre a kérdésekre is pozitív választ kívánt adni. Szerepny véleményem szerint, főcélja elsősorban minden ország katolikusaival, az elszakadt testvérekkel, ideológiára való tekintet nélkül közvetlen párbeszéd folytatása volt.”

És hogy ezt mennyire komolyan gondolta a pápa, a következőkkel támasztja alá az előadó: „Az orosz megfigyelők részvétele a zsinaton nagy siker volt, melyet kezdetben a titokzatosság homályával szerettek volna övezni. Az a tény, hogy a szocialista államokból is eljöttek a püspökök, hogy a püspökök ezreit hozta össze és számukra ablakot nyitott a világ felé, nemcsak mesteri feladat volt, hanem olyan sikert jelentett, mely elsősorban a varsói szerződés országai számára igen jelentős volt. Többen dolgoztak a zsinati bizottságokban is, s így alkalmuk volt találkozni nyugati püspöktársaikkal. Néhány gyakorlati intézkedéssel többet tett a pápa, mint egy tucat enciklikával. „A továbbiakban a *Pacem in terris* enciklikát méltatta a püspök, különös tekintettel a tekintély meghatározására.”

A *Budapesti Tanácskozás záróközleménye* hitet tesz a béketörekvések realitása mellett. Jó reménységgel tekint az előttünk álló feladatokra, különös tekintettel az októberi moszkvai Béke-Világkongresszusra. Befelező mondatában megállapítja, hogy „a békés egymásmellettélés reális lehetőség, tehát kötelesség mindannyiunk számára.” (Magyar Kurir 1973. április 9–10; Katolikus Szó 1973. április 29.)

i. t. k

## Búcsú Szabolcsi Bencétől

Nehéz szívvel vett búcsút a magyar tudományos világ az 1973. január 21-én elhunyt Szabolcsi Bencétől. De hálával emlékezik személyére és életművére minden munkatársa és tanítványa, s igyekszik átvenni, emelve-tartani és hordozni azt a zászlót, amelyet századunk elején két, klasszikus humanista mérték szerint is legnagyobb, igazán világméretű és világgraszáló hatású zeneköltőnk és zenetudósunk, Bartók Béla és Kodály Zoltán bontott ki elsőnek. A zászló hordozására csakhamar seregnyi kortárs, majd tanítvány sorakozott fel. A felelet kezdettől fogva *hármás* vetületben jelentkezett: megkeresni a magyar nép sajátos és ősi zenei *anyanyelvét*, hogy legyen miből kifejleszteni azt a magyar *műzenét*, amely egyszerre hagyományi gyökérből fakadó és a legmaibb értelemben modern, egyaránt nemzeti és nemzetek fölé emelkedő egyetemes-emberi dialektus; végül pedig megalapozni és magas nemzetközi rangra emelni a magyar *zenetudományt*, mégpedig a zenepedagógiai alapvetéstől<sup>1</sup> az összehasonlító népzenetudomány nemzetközi értelemben is példamutató kifejlesztésén át a zenei jelenségek tér- és időbeli összefüggéseinek dialektikus vizsgálatáig, sőt szintézisbe foglalásáig.

Vitán felül áll, hogy a tudós Kodály első tanítványa nemzedékének legegységesebb látókörű, legműveltebb és legtermékenyítőbb hatású személyisége Szabolcsi Bence lett. Később ő maga is tanítványok egész sorát nevelte, munkatársak seregét válogatta ki és gyűjtötte maga köré. Ezzel is kiemelkedő szerepet töltött be a ma már igen komoly nemzetközi rangú magyar zenetudomány megszervezésében.

Tudósi arculatának titkát ember-voltának minősége, belső alkata magyarázza meg. Aki csak egyszer is hallotta őt előadni, akár „egyenesben”, akár a rádióban

vagy a televízióban, nem tudta mit csodáljon inkább: hangjának finom és meleg tónusát, stílusának szemléletes voltát, gyakran lírai szépségét, de mindig fegyelmezett szabatosságát, bámulatos enciklopédikus műveltségét és emlékezetét, vagy a zongorán szinte öletszerűnek tűnő közvetlenséggel, de mindig fölényes hitellességgel bemutatott illusztrációit? — Mindegyiket és valamennyit, egyenként és együttesen, és ebben az együttességben lehetetlen volt meg nem látni magát a szó legmélyebb értelmében vett humanista embert.

\*

Szabolcsi Bence valóban *humanista* volt: a 15–16. századi kettős ihletésű humanizmus teljes hitelével, de ugyanakkor a 20. század szocialista humanizmusának legtágabb, korszerű értelmében is. Humanizmusában, amely egyforma mértékben és teljes egyensúlyban lehetett és volt egyszerre magyar és nemzetközi, a szó valódi, tiszta értelmében polgári és szocialista, benne élt minden ősi emberi kultúra és a teljes antikvitás csakúgy, mint az európai reneszánsz és a homályba vesző magyar századok; a rabszolgák munkadalai és a paraszti népballadák szomszédságában a főúri rezidenciák és a kuruc tábortüzek muzsikája; a bécsi klasszicizmus formatisztasága mellett a romantika dicsősége és felbomlása: Kelet és Nyugat, múlt és jelen, sőt valamiképpen a jövő proféciaja is. Mindez úgy és azért, mert szenvedélyesen szerette, és mivel szerette, minden korban, népfajban és életformában meg is tudta találni, meg tudta érteni és másokkal is meg akarta értetni *az embert*. A zenében, ebben a fogalmakon-túli emberi megszólalásban mindig a fogalmak mögött rejlt, maradandó érvényű humánus kereste, azt látta meg és azt mutatta fel. Életének jó két évtizedén át tudományos munkáját a mellőzöttségét, sőt az üldöztetés légkörében is, mindig szinte emberfeletti szorgalommal, egyetlen koncepciónak: az európai rangú magyar zenetudomány alapvetésének szolgálatában végezte.

Ebben a munkásságában, különösen a népzenei alapvetésű új magyar zene elismeréséért vívott harcokban is mindig az élvonalban küzdött, mindig a legtisztább fegyverekkel. Ez is humanista alkatából, erudíciójából és dialektikus történelemszemléletéből következik: tisztában volt azzal, hogy a korszerűtlen vagy beszükkült maradi vagy dilettáns szemléletek erőszakolói nemcsak a náluk jobban vívó ellenfél ripszrtjai, hanem végső soron a maguk álláspontjának hamis volta és tarthatatlansága — olykor embertelensége — leplezi le és teszi harcképtelenné magát a történelem csalhatatlan logikájával szemben. Ezért tudott Szabolcsi mindig lovagias ellenfél lenni és nemes bajvívó maradni. Fegyvere az igazság kétélű kardja és nem a fulánkos, kiöltött nyelv volt. Ezért tudott elfogulatlan maradni a szívéhez közel álló személyek és dolgok kritikájában is: mert amilyen pártos volt a *jó ügyek* szolgálatában, annyira nyílt és méltányos tudott lenni az *emberek* iránt.

Egyetemes értelmű humanizmusa sohasem került elmentébe igaz és mély magyarságtudatával, hazafiságával. A léleknek ugyanilyen harmoniájával vállalta, hordozta, az üldöztetés halálos veszedelmei között sem szégyellte és nem tagadta meg azt az ótestamentomi vallásos hagyományt, amelynek birtoklása egyetemes-emberi érvényű kulturális-etikai érték. Valljuk, hogy ebben az ótestamentomi kijelentésében az Úr egy *választott* népet eleve a tűzben való megpróbáltatásokra: azok közé rendelt el, „kiket nagyon sújt és szeret.”

Szabolcsi Bence emberi életútjának és tudósi karakterének az ő héber nyelvi és hagyományi kultúrája is az igen pozitív meghatározói közé tartozik.

\*

Életművén belől irodalmi hagyatéka egész kis könyvtárra való. Távolról sem tudnánk itt felsorolni valamennyi magyarul vagy idegen nyelven is megjelent kisebb és nagyobb művét, de néhányról — a legfontosabbokról — egész röviden mégis meg kell emlékeznünk. Ebből a gazdag és sokrétű alkotó munkásságból különösen kiemelkedik az egymást követő tanulmányok eleve megtervezett formájában 1926 és 1951 között készült „*A magyar zene évszázadai*” két hatalmas kötete, melyekben a magyar őstörténet és a középkori zenénk szűkösen dokumentált korszakaitól, majd a 16. század nagyobb dallamgyűjteményeinek kritikai elemzésétől és forráskiadásától a 16. és 17. század tánc- és világi dallamain s a 17. század rezidenciális főúri zenéjén, valamint a hazai protestáns, elsősorban református egyház- és művelődéstörténeti szempontból különösen fontos 18. századi kollégiumi zene alapvető elemzésén, majd ismét a magyar népdal 18. századi stílusfordulójának ismertetésén keresztül a 19. századi „nagyromantiká”-ig, azaz a verbunkos táncnóta-stílusból kialakult és arra épült romantikus magyar műzene stílusjegyeinek és az egykorú európai műzenén belül elfoglalt helyének elemzéséig: gyakorlatilag az első és lényegében ma is érvényes, legfeljebb egyes korok és tárgykörök újabb dokumentációjával kiegészíthető magyar zenetörténetét ajándékozta nekünk.

Hasonló jelentőségű és egyetemes művelődéstörténeti kitekintésű munka az első kiadásában 1940-ben megjelent „*A zene története*” és az 1950-ben készült „*A melódia története*” c. kötet, az 1943-tól 1960-ig három kiadást ért remek Beethoven-életrajz, továbbá a „*Népzene és történelem*” (1954), „*Vers és dallam*” (1959), „*Válaszút*” (1963), valamint „*A művész és közönsége*” (1964) és „*A zenei köznyelv problémái*” (1968) c. tanulmánykötetek, hogy csak a legfontosabbakat: egyfelől a legmagyarabb, másfelől a legegyetemesebb művelődéstörténeti vonatkozású műveket említsük.

Mindezekben a művekben az egész ember, az egész kultúra és a történelem egysége, ezerarcú és egyértelmű dialektikus egybetartozása jut kifejezésre: korszakokat, stílusokat, földrajzi- és nyelvhatárokat átívelő és az oszthatatlan humánus egységébe foglaló kultúra. A zenetudós kozmikus hullámhorizontján belül új értelmet nyer, elmélyül és kitágul, ugyanakkor egészen emberközelbe kerül a politikai- és társadalomtörténet, az irodalom és a filozófia nem egy, máskülönben izolált és összefüggéstelennek tűnő jelensége, és újjászületik, lüktető új realitássá válik a „musica”, mint az antik kultúra és a humanista embernevelés középponti tényezője.

\*

Miben látjuk Szabolcsi Bence tudományos munkásságán belül azt, amiért különös hálával tartozik neki és őrzi emlékét a mai magyar protestantizmus? — Próbáljunk a kérdésre így válaszolni: amikor a húszas évek második felében Kodály útmutatását, de egyben a saját „jó ösztönét” is követve megkezdte a hazai zenetörténet „fehér foltjaira” irányított felmérő munkáját, elsősorban is a hazai és erdélyi református kollégiumok könyvtárait, azok között is legelőször Sárospata-

kot kereste fel, és ott a régi magyar irodalomtörténet területén is nagy érdemeket szerzett Harsányi István theol. professzorban olyan atyai barátot talált, akinek segítőkészségéről, meleg szívééről és tiszta jelleméről személyes beszélgetés során még élete utolsó esztendejében is halás szavakkal emlékezett meg. Elmondta, hogy gyakori pataki találkozásai idején milyen nagy része volt Harsányi Istvánnak abban, hogy haladó hagyományaink számbavételében a magyar reformáció népére bízott kulturális örökséget Szabolcsi már akkor a maga illő helyére tegye. Egyik legmonumentálisabb, monográfiának beillő dolgozata, az 1929-ben megjelent „*A 18. század magyar kollégiumi zenéje*” kezdettől fogva és még 1961. évi legújabb kiadása élén is az 1928-ban elhunyt „Harsányi István sárospataki theol. tanár emlékének” szentelt ajánlást őrzi.

Szabolcsi Bence kezdettől felismerte, hivatalos támogatás hiányában hosszú éveken át végzett kutatómunkája során bámulatos rendszerességgel és alapos-sággal, fáradságos manuális munkával felkutatta, részben azóta elpusztult forrásokból kimásolta és nagyrészt elsőnek értékelte, vagy — mint a Tinódi-dallamok esetében — olykor korábbi téves olvasások helyesbítésével újra-értékelte — azt a zenei, mitológiai, vallásos irodalom- és egyháztörténeti hagyományt, amelynek a protestáns magyarság a reformáció idején és a későbbi vallásos évszázadok folyamán jórészt teremtője, később őrzője volt, végül pedig sajnálatos módon, és éppen zenei vonatkozásban egyre hűtlenebb sáfára lett.

Ezért keltette fel érdeklődését már 1939-ben Árokhátyi Bélának az akkor megjelent jugoszláviai református énekeskönyvben a magyar reformátori kor zenei hagyatékának felújítására tett kísérlete. Ezért üdvözölte örömmel az 1948. évi szerkesztésű református énekeskönyvet, melyben Árokhátyi kísérletének folytatását látta.<sup>2</sup> Végül ennek a folyamatnak a legmagasabb tudományos szinten való továbbviteleként vette programba és segítette Kodály Zoltánnal együtt megvalósulásra a nagyjából részben egyházi népénekeskönyvekben hangjegyekbe foglalt és megőrzött 16. és 17. századi énekelt dallamaink teljes tudományos feldolgozását és kiadását. Ennek a célkitűzésnek eddigi gyümölcsei a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent *Régi Magyar Dallamok Tára* első<sup>3</sup> és második<sup>4</sup> kötetében, továbbá a magyarországi humanista metrikus dallamokról készült monográfiában<sup>5</sup> kerültek napvilágra. Ugyancsak ő indította el már 1953-ban azt a hazai gregorián-kutatáshoz kapcsolódó, de sajátos részterületnek tekintett társas munkát, melynek tárgya a magyar protestáns graduálok teljes zenei anyagának fokozatos feldolgozása, eddig nyilvánosságra került eredményei pedig a Zenetudományi Tanulmányok 6. kötetében<sup>6</sup> és Bárdos Kornélnak a magyar passió-dallamok variációjával foglalkozó kandidátusi értekezésében<sup>7</sup> váltak hozzáférhetővé.

\*

Egyik legkorábbi, alapvető tanulmányának, a „Tinódi zenéje”-nek (1929) elején ezt olvassuk: „Ahogyan a lázban égő szervezet nagyobb erőfeszítésre képes a nyugalmasan gyarapodónál, mert az élethez való ösztönös ragaszkodása végsőkig fokozza minden energiáját: úgy eszmél magára roppant erőfeszítéssel a XVI. század emésztő válságokban vergődő magyarsága, úgy találja meg hirtelen a maga legmélyebb, leghatalmasabb hangját — s úgy csendül fel közötté egyszerre, váratlanul két nagy elhivatásának: a magyar lírának s a magyar zenének első nagy igéje...”<sup>8</sup> Pár oldallal hátrább így

ír: „a magyar egyházi népéneket, a históriás éneket s magát a világi népdalt is félreismerhetetlen szálak kötik a magyar műzene ez első nagyjelentőségű termékéhez. A magyar zene ezzel a párdallammal jelenik meg Európa szélén... sokkalta szerencsésebb nyugati zenekultúrák határa mentén; s amint megjelenik, már külön színe, külön értelme, önálló rendeltetése van... sötétebb és tragikusabb sors vár rá, mint boldogabb szomszédaira, a nagy nyugati zenékre; de ezt a végzetet épp az a titokzatos belső elhivatás segíti majd elviselni, amely... születésekor már beragyogja homlokát.”<sup>49</sup>

Ezért az emberi magatartásáért és sok-sok hasonló tanításáért emlékezünk Szabolcsi Bencére különös hálaival és el nem múlt szeretettel.

Csomasz Tóth Kálmán

#### JEGYZETEK

1. Ennek alapvetését a szintén Kodály-tanítvány *Ádám Jenő* nek köszönhetjük. *Módszeres énektanítás*, Bp. 1944. — 2. *Ld. Theol. Szemle* 1972. 246. 1. — 3. *Csomasz Tóth*, a XVI. szd. magyar dallamai, Bp. 1958. — 4. *Papp G.*, A XVII. szd. énekelte magyar dallamai, Bp. 1970. — 5. *Csomasz Tóth*. A humanista metrikus dallamok Magyarországon. Bp. 1967. — 6. *Zenetud. Tanulmányok*, Bp. 1957. 165—198 (Bárdos), 199—264. 1. (Csomasz Tóth) — 7. *Ism. Theol. Szemle* 1969 243—244. 1. — *Ld. még: Bárdos K.*, *Harcok a passió éneklése körül Magyarországon*, *Theol. Szemle* 1971 296—303. 1. — 8.—9. Ujabbán: *A magyar zene évszázadai* I., 41. ill. 55. 1.

## Moravcsik Gyula

1972. december 10-én meghalt Moravcsik Gyula, Kosuth díjas akadémikus, a budapesti egyetem nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanára.

Gályarab ősök, evangélikus lelképásztor elődök családából 1892. január 29-én született Budapesten. Itt végezte középiskolai tanulmányait, részben a Református, részben az Evangélikus Gimnáziumban. Eredetileg maga is lelkései pályára készült, de érettség után a budapesti egyetem bölcsészettudományi karára iratkozott be. Egyetemi tanulmányait mint az Eötvös Kollégium tagja végezte, itt kezdett *Gombocz Zoltán* ösztönzésére bizantinológiával, azon belül is a magyar—bizáncsi kapcsolatokkal foglalkozni, s ez maradt egész életében fő kutatási területe. 1914-ben doktorált *A csodaszarvas mondája a bizánci írónál* c. dolgozatával. A szépen induló tudós pályát azonban megtörte a világháború: Doktorátusa után Moravcsik bevonult katonának, hamarosan (1915) orosz fogságba került, s onnan csak 1920-ban tért haza. Ez alatt az öt év alatt mutatta meg először igazán, hogy az ismeretszerzés, a tudomány számára nem foglalkozás csupán, hanem életszükséglet, melynek kielégítése szinte a fizikai létfenntartásánál is fontosabb. Fogolytársaitól tudom, hogy nemegyszer már-már attól tartottak, hogy éhenhal, mert míg társai azzal foglalkoztak, hogy hogyan juthatnának nagyobb darab kenyérhez, ő nyelvismertét gyarapította: nemcsak oroszul tanult meg, hanem fogolytársaitól törökül is. Soha, a fogolyélet legnehezebb szakaszaiban sem tévesztette szem elől tudományos életcélját, s nem lehetett olyan nehéz helyzet, melyet ne akart és ne tudott volna arra felhasználni, hogy élethivatásának tekintett célja elérésén munkálkodjék. Nem tanulság nélkül való ez a talán mégsem nehezebb körülmények között élők, s mégis a tudományos munka nehézségeire, lehetetlenségeire panaszkodva tudományosan nem is alkotók számára.

Így, nem csoda, hogy hazatérte után hamarosan újra tevékeny művelője lett a tudománynak. 1920 és 1923 között a VI. kerületi leánygimnáziumban (ma: Varga Katalin Gimnázium) tanított, 1923-ban az Eötvös Kollégium tanára lett, s ebben az évben már egy terjedelmesebb tanulmánya jelent meg (*Szent László leánya és a bizánci Pantokrator monostor*). 1924-ben magántanár-rá habilitálták a budapesti egyetemen, (csak részben kiadott habilitációs irata *Priskosról* szöveget), 1932-ben ugyanott egyetemi rendkívüli tanár, 1934-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett (*A magyar Szent Korona görög feliratai* címmel tartotta székfoglalóját). Ebben az évben jelent meg első nagyterjedelmű munkája, *A magyar történet bizánci forrásai* c. kézikönyve (1934), melyben először tekintette át a magyarság történetére vonatkozó teljes bizánci forrásanyagot. Gondosan számbavette nemcsak a forrásokat, a velük kapcsolatos problémákat, hanem a rájuk vonatkozó teljes hazai és külföldi szakirodalmat is. Közben számos fontos részlettanulmányt is közzétett, külföldi tanulmányútjai során pedig fáradhatatlan szorgalommal tanulmányozta a bizánci történetírók kéziratát, gyűjtve az anyagot egy még nagyobb szabású összefoglaláshoz. 1936-ban lett a budapesti egyetemen a görög filológia rendes tanára, s az is maradt 1969-ben történt nyugdíjazásáig. Oktatói, nevelői tevékenységét azonban ezután is folytatta, mert az ismeretek továbbadása épp oly életszükséglet volt számára, mint az ismeretek szerzése és a tudomány művelése.

1942—43-ban jelent meg az évek hosszú során át készített nagy mű, a *Byzantinoturcica* két kötete (*I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker; II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*). Ahhoz, hogy ezt a páratlan teljesítményt csak valamennyire is értékelni tudjuk, figyelembe kell venni a középgörög tanulmányok helyzetét. Míg pl. a klasszika-filológiában kitűnő kézikönyvek, lexikonok, szótárak, megbízható szövegkiadások állnak a kutatók rendelkezésére, a középgörög tanulmányokban mindez hiányzik. Sok szövegnek nincs megfelelő modern kritikai kiadása, vagy éppen semmiféle kiadása sincs. A bizánci irodalom történetének utolsó nagy összefoglalása 1897-ből való stb. Moravcsik e művében a „török” népekre vonatkozó bizánci forrásokat vette számba, „török”-öt a szó legtágabb értelemben véve, úgy, ahogy a bizánciak használták a szót, vagyis ebbe a körbe az avarok épp úgy befelelnek, mint a magyarok vagy a szeldsukok és még igen sok más nép. Gyakorlatilag ez a teljes bizánci történeti irodalom átvizsgálását jelentette, amikor is a megbízható kritikai kiadások hiányában sokszor a kéziratokig kellett elmenni, és azok egybevetéséből megállapítani egy-egy forrás megbízható szövegét. A mű első kötete az írókra, szövegekre vonatkozó tudnivalókat tartalmazza. Amit korábban csak a magyar történet bizánci forrásait illetően végzett el, azt most az egész bizánci történeti irodalomra vonatkozólag elvégezte, s a mű első kötete így a bizánci történetírás történetének kimerítő kézikönyve. A második kötet a különféle „török” nyelveknek a bizánci történetírókban megtalálható szórványemlékeit tartalmazza. Mikor a mű 1958-ban a berlini Akadémia kiadásában átdolgozva és kibővítve újra megjelent az Akadémia egyik munkatársa azt mondta: Szinte hihetetlen, hogy ilyet egyetlen ember elvégezhetett! Ez egy egész kutatóintézet tudósgárdájának is nagy feladat volna!

Pedig Moravcsik közben még sok mást is alkotott. A Byzantinoturcicával egy időben jelent meg *A papiruszok világából* (1942) c. kétnyelvű kötete, melyet ké-



sőbb egy nyelvű formában, átdolgozva újra megjelentetett (*Miről vallanak a papiruszok?* 1961).

Mint említettük, Moravcsik teológusnak készült, filológus lett, de e munkája teológusok számára is gazdag ajándék, hiszen a Krisztus születése körüli századok hellénisztikus-keleti, főleg egyiptomi világa elevenedik meg a papiruszok szövege alapján. (Az egyház egyébként sem fordult hozzá kéréssel soha hiába: a bibliarevizió első füzeteinek megjelenésekor ő készítette el a görög címlapok szövegét.) Más ennyi munka után — 1943-ig összesen majd 200 kisebb nagyobb munkája jelent meg! — már csak a régi anyagon pepecselne, Moravcsiknak ekkor jelentek meg egyre-másra nagy művei, egy szorgos munkában eltöltött élet gyümölcsei: *Biborban született Konstatin császár A birodalom kormányzásáról* c. művének, a kelet-európai népek őstörténete e fontos forrásának kritikai kiadása és fordítása (1949-ben a kiadás, R. J. H. Jenkins angol fordításával, 1950-ben a kiadás új lenyomata Moravcsik saját magyar fordításával), később a nemzetközi összefogással készített kommentárban a magyarokra vonatkozó rész írása (1962) a szinte élete munkáját a nem szakemberek számára is összefoglaló *Bizánc és a magyarság* (1953, majd kibővítve angolul is, 1970), a Cambridge Mediaeval History-ban *a magyar—bizánci kapcsolatokra* vonatkozó fejezet, a *Bevezetés a bizantinológiába* c. kitűnő kézikönyv (1966), hogy csak néhányat említsünk a legfontosabbakból. Szinte élete utolsó percéig dolgozott *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai* c. szöveggyűjteményén, melyben az 1301-ig terjedő magyar történelemre vonatkozó középgörög források szövegének kritikai kiadását, magyar fordítását és magyarázatát foglalta össze. A halál megakadályozta, hogy ez egész életében dédelgetett tervét teljesen megvalósulva lássa, de a művön csak az utolsó simítások hiányzanak, s ezzel Moravcsik még egy nagy ajándékot tesz le a magyar tudomány asztalára.

Említettük már, hogy Moravcsik Gyula számára a tanítás épp oly életszükséglet volt, mint a tudományos kutatás. Hogy ismeretanyagban volt mit adnia tanítványainak, azt a fentebbiek után nem szükség külön is kiemelni. Azonban most, életére visszatekintve az ismeretanyagánál nagyobb tanítása elevenedik meg: élete példájának tanulsága.

Szerette az igazságot, egész életében azt kutatta, tanítványait is annak tiszteletére nevelte. Ha kellett,

szenvédélyes vitákban védelmezte tudományos meggyőződését, de ha helyesebb felismerésre jutott, nem habozott régebbi nézetét feladni, vállalva akár a gúnyos megjegyzést is: „Korábban mást mondtam!” Nem az volt számára a fontos, hogy neki legyen igaza, hanem az, hogy az igazság kiderüljön és győzedelmeskedjék. Mégsem volt soha merev, rideg bajnoka az igazságnak, mert nemcsak az igazságot szerette, hanem az embereket is. Vitakozott véleményekkel, de tisztelte azok vallóit, soha azokra akikkel vitakozott nem tett — négy szemközti beszélgetésekben sem — gúnyos vagy bántó megjegyzést. És szerette főképp tanítványait. Nem beszélt erről — ha érzelmeiről kellett beszélni, szinte a félszességig szemérmes volt —, de cselekedte a szeretetet, kicsi és nagy dolgokban egyaránt. Ez a szeretet mutatkozott meg olyan apróságokban, hogy óráiról soha el nem késett, hogy tanítványai kéréseiről soha meg nem feledkezett, hogy ha olvasmányai során olyasmire akadt, amiről tudta, hogy egyik vagy másik tanítványát érdekelné, kérés nélkül is feljegyezte, átadta, ez a szeretet mutatkozott meg abban, hogy a fárasztó adminisztratív munkák terhére mint tanszékvezető maga vette fel, és nem róta fiatal beosztottaira, mert, mint mondta, a fiataloknak még sok időre van szükségük, hogy tanuljanak, nem szabad azt tőlük elvenni, s ez az önfeláldozó szeretet vitte arra, hogy a II. világháború utolsó időszakában saját épességét és biztonságát is kockára téve mentse meg egy kedves tanítványát. Ha valaki kételkednék benne, hogy a szeretet milyen hatóerő, az ő példája jobbra taníthatja: szelidségével, szeretetével jobban készítetett szorgalomra, lelkiismeretességre, mint bármily kemény szigorral tehetne volna, mert mindenki pirult készületlenül, lelkiismeretlenül, a kötelességmulasztás tudatával elébe állni.

„Igazságot követvén szeretetben” — ebben foglalható össze az ő életének tanulsága. Megismerte és követte az Igazságot, és ezért a szeretet soha el nem fogyott benne, ezért szerette tanítványait úgy, mint Ő, ezért sugározta feléjük a nevelő-növelő szeretet fentről kapott erőt, ezért nem felejthetik, bárhol tevékenykedjenek is, tanítványai, hanem sugározzák a tőle kapottakat tovább, másoknak. A mag a földbe került, de belőle elhalta után is élet, gyümölcs fakad.

Ritoók Zsigmond

## A világ, az ember és Isten békéje

Főtitkári jelentés a KBK Munkabizottságának moszkvai ülésén,  
1973. március 22-én

A Munkabizottság Helsinkiben tartott ülése és a mostani tanácskozás közötti időben is egész sor olyan nemzetközi esemény történt, amelyek kedvezően hatnak ki a világ népei békés életének alakítására. Ezek az események ugyan mindenki előtt nyilvánvalóak, a legfontosabbakat mégis, itt is, emlékezetbe akarom idézni:

— Az NSZK-ban lezajlott választások is (1972. november 19.) igazolták az európai enyhülésen munkálkodó politikusok célkitűzéseinek helyességét és jogosultságát.

— Helsinkiben megnyílt (1972 november 22-én) az Európai Béke és Biztonsági Értekezletet előkészítő tanácskozás.

— Megkötötték és aláírták a két német állam viszonyát rendező alapszerződést (1972. december 21.).

— Az NDK nemzetközi elismerése megállíthatatlan és feltartóztathatatlan lavinaként halad előre.

— Bécsben megkezdődtek a NATO és a Varsói Szerződés tagállamai közötti tárgyalások a csapatok kölcsönös csökkentésére vonatkozóan.

— Tovább folytatódnak a SALT-tárgyalások és a Genfi Leszerelési Konferencia munkáját is tovább folytatják.

— Végül, január 27-én Parisban aláírták a vietnami háború befejezéséről és a béke helyreállításáról szóló egyezményt.

Az enyhüléshez és a békéhez vezető út emez útjelzőinek mozgalmunkban is őszintén örülnék. Sajátos eszközeinkkel és adott lehetőségeink szerint igyekezünk hozzájárulni a világméretű békemozgalom nagy erőfeszítéseire. Akcióinkról a napirenden szereplő beszámolóok részletes és hű képet adnak. Az előttünk álló időszak programjának kialakítása pedig az előkészítő tervezetek alapján — minden egyéb kezdeményezést is szívesen véve — a Munkabizottság mostani ülésének lesz fontos feladata. Ezért ebben a jelentésemben sem a folytatott tevékenységről, sem pedig a tervekről nem szólok. A Munkabizottság idejét és szíves türelmét kérve, néhány olyan kérdésre szeretném ráirányítani a figyelmet, amelyek egyrészt a mozgalom munkája során szerzett tapasztalatokat összegezik, másrészt amelyeknek megvitatása és tisztázása mozgalmunk további tevékenységének tervezése és kibontakoztatása érdekében — véleményem szerint — jelentőséggel bír.

### I. Interdimenzionális béketheológia

1. Senki nem tagadhatja annak az állításnak igazát, hogy *a béke-világmozgalom és ezen belül a mi mozgalmunk is, minőségileg más, új, az előbbtől eltérő és kedvezőbb szakaszba érkezett.* Gondoljunk csak arra, hogy a Keresztyén Békekonferencia indulásakor, tizenöt évvel ezelőtt, és fennállásának első éveiben követett célkitűzései és törekvései sorra valóra váltak: a hidegháború visszaszorult; az atom- és hidrogénfegyverek egész világunkat pusztulással fenyegető veszé-

lyét legalább is mindenki látja; a két német állam között normalizálódott a viszony; az NDK elismerése nem vitatott kérdés többé; a Kínai Népköztársaságot felvették az ENSZ-be. Mennyi heves vita folyt ezekről a kérdésekről a KBK-ban is, és mennyi támadás érte mozgalmunkat ezek miatt!

Azt kell mondanunk, bizonyos fokig érthető, noha felületese az a szemlélet, amelynek némelyek áldozatul estek, mondván, hogy a világbéke közel áll a teljes megvalósuláshoz. Kétségtelen, hogy a béketudat és a békeakarát a kort meghatározó jellegzetességek. Nyíltan alig merészel valaki háborús programmal fellépni. Mégis, mindazt — bármilyen sok is —, ami az utóbbi években történt a béke megvalósítása terén, nem nevezhetjük másnak, mint a béke előjátékának. Egyre inkább sürgető szükség tisztázni azt a kérdést, hogy *mit értünk a békén.*

2. Ezért szükséges nekünk is a KBK mozgalmában alaposan *átgondolni és teológiailag körülhatárolni feladatainkat és szerepünket a jelenlegi nemzetközi és ökumenikus helyzetben.*

A keresztyén békemunka felmérése során elengedhetetlenül szükséges *differenciálni.* Véleményem szerint a keresztyének körében és az általuk végzett békefáradozásokat tekintve is, négy dimenziót lehet megkülönböztetni:

a) A népek és államok közötti kapcsolatok területén végzett békemunka, amit nemzetközi békének nevezünk. Ide tartozik minden erőfeszítés, amely az enyhülést, az erőszakról való lemondást, a háború kiküszöbölését célozza.

b) Az egyes államok, országok társadalmi problémáinak megoldására irányuló igyekvés szociális békemunkának nevezhető. Ide tartozik minden, ami a társadalmi igazságosság, az igazságos társadalmi struktúrák létrehozására irányul.

c) A keresztyének körében gyakran emlegetett „egyéni béke” (lelki békesség, a szív békéje) kérdéseit sem kerülhetjük meg.

d) Végül érintenünk kell az egészen keresztyén specifikumot, az „Isten békességét”, mint theologumet is.

3. *Miért tartom szükségesnek ezt a differenciálást?* Azért, mert lépten-nyomon találkozunk ezeknek az aspektusoknak a felcserélésével, sőt konfundálásával, egymással szembeállításával, nem is beszélve arról, hogy mozgalmunkban is hosszú évek során mennyi energiát emésztett fel a különböző békeaspektusokat képviselők közötti feszültség. Ez a differenciálás lehetővé teszi annak felismerését, hogy a békemunka különböző aspektusai nem kizárják, hanem kiegészítik egymást, szorosan összefüggnek egymással. Ha a négyes dimenzió fényében tekintünk a keresztyén békefáradozásokra, könnyebben feloldódnak azok az ellentmondások, amelyek sokszor akadályozzák és terhelik az eredményesebb békemunkát. Nem is beszélve arról,

hogyan keresztyén körökben még ma is alkalmazott érv és alibiként szolgál a szív békéjéről és Isten békességéről úgy beszélni, hogy ezzel kibújjanak a cselekvés konkrét felelőssége alól, akár a népek közötti enyhülésről, a háború teljes kiküszöböléséről, akár az igazságos társadalmi struktúrák érdekében folytatott küzdelemről van szó.

Ezeknek az ellentmondásoknak a feloldása, tehát a külső béke és a belső békesség közötti ellentmondás feloldása komolyan foglalkoztatja napjaink teológusait is. Sőt ezek között a dimenziók között húzódik a választóvonal a teológiai polarizáció két pólusa között. Ilyen módon azt is látjuk, hogy a béketheológia problematikája szervesen kapcsolódik korunk teológiai vitájának egyik legforróbb kérdéséhez, nevezetesen a „konzervatív evangéliumi keresztyének” és a „politikai teológusok” között folyó vitához, azaz a fundamentalista és szociáletikus vitájához. Hadd idézzem ebben az összefüggésben J. Moltmann: „Változtassátok meg szíveteket — mondják az egyik félről —, akkor önmaguktól megváltoznak körülményeitek is, és csatlakoznak az 'evangelical' mozgalomhoz. Sajnos, a körülmények nem teszik meg nekik ezt a szívességet. A kapitalizmus, a rasszizmus és a vietnami háború változatlanul folyik tovább. — Változtassátok meg a körülményeket — mondják a másik félről —, akkor megváltoznak az emberek is. De sajnos, az emberek sem teszik meg nekik ezt a szívességet... Változtatlanul tovább növekszik a házassági válság, az öngyilkosság és az alkoholizmus. Mindkettőt egyszerre kell végezni”. (J. Moltmann: „Aufgabe christlicher Theologie heute”, az RVSZ Teológiai Osztályának *Bulletinje*, 1972. XIV. kötet 4. szám).

4. Vessük fel a kérdést másként is. Azt kérdezzük, hogy a nemzetközi viszonyok területén mutatkozó békekezdeményezések akadályozzák-e, vagy elősegítik a szociális béke megvalósítását, azaz az igazságosabb társadalmi struktúrák megteremtését az egyes országokon belül? A Harmadik Világ népeinek küzdelme, a forradalmi harcok, a status quo és a békés egymás mellett élés összefüggései merülnek itt fel. Azonnal nyilvánvaló a kölcsönhatás, hiszen a nemzetközi viszonyokban jelentkező feszültségek és konfliktusok oka nagyon sok esetben az igazságtalan társadalmi struktúrák külső beavatkozással való fenntartása, amit közismert névvel imperializmusnak és neokolonializmusnak hívnak (lásd: Roland Buser: „Kann man den Frieden messen?” Evangelische Kommentare, 1970. február, 79. l.) A válasz tehát egyértelmű. Az államok közötti békesség területén elért eredmények kedvezőbb helyzetet teremthetnek az igazságos társadalmi struktúrák kialakulása tekintetében is, még akkor is, ha a felületes szemlélet ideig-óráig mást észlel. Nem igaz az a nézet, mintha az európai béke és együttműködés területén elért eredmények visszavetnék a gyarmatosítás maradványainak felszámolásáért és a szociális igazságosságért vívott harcokat. Két körülhatárolás azonban itt is szükséges:

a) A társadalmi békét semmiképpen nem úgy értelmezzük, mintha az igazságtalan társadalmi struktúrákban levő ellentétek áthidalásáról, a gyarmatosítók és az elnyomottak közötti békéltetéséről lenne szó.

b) A társadalmi békét úgy sem lehet értelmezni, mintha a fogyasztó társadalmak fogyasztó tömege meghozhatná a békét. Ezt éppen az egyén boldogulása, a „szív békéje” területén bekövetkező csődök tömege mutatja világosan.

5. Hogyan viszonylik mindezekhez a dimenziókhöz az Isten békessége? Ne vegyük rossz néven tőlem, ha egy

pillanatra a bibliai békeüzenetre, az Ó- és Újszövetségi békefogalmainak mondanivalójára irányítom a figyelmet.

a) Az ószövetségi exegéták és biblikus teológusok megegyeznek abban, hogy a „salom” soha nem jelenti az egyéni békét, vagy a lelki békét. Az Istennel való békességet is csak igen ritkán. „A salom sohasem egy egyén belső békéje vagy lelki békéje. Mindig konkrét, mindig empirikusan megtapasztalható egy családban, egy-egy nép kül- és belpolitikájában. Ritkán van szó az Istennel való békességről. A salom elsősorban az emberi körbe tartozik, de elválaszthatatlanul összefügg vele Isten, mivel Ő adja és Ő ígéri” (G. Liedke: „Der Weltfrieden und der Frieden Gottes”, a Hessen-Nassau Evangéliumi Akadémia iratai, 94. füzet, 18. l. Lásd továbbá: „Theologie des Friedens”, Literaturbericht zu Arbeiten aus dem Bereich alttestamentlicher Wissenschaft, Studien zur Friedensforschung, IX. kötet, Frieden, Bibel, Kirche, München, 1962. 174—186. l.)

b) Az újszövetségi „eiréné” arra utal, hogy a békeség a Názáreti Jézus személyéhez van kötve. Ő az, aki ellenségeivel is gyakorolta a békességet és így a keresztyén békemunka paradigmájává lett, „Jézus a béke végleges és utólérhetetlen képviselője, aki a keresztyéneket a béke megteremtésére hívja el, mivel ő maga az ellenségeivel gyakorolta a békét. Jézus azonban nem úgy hozza el ezt a békét, mint valami kész dolgot, hanem mint a belső világ lehetőségét, amelyet a keresztyéneknek meg kell ragadniuk, amelyet megragadhatnak, mert az Isten jövődő valósága... Jézus Krisztus nem kész békét hoz, hanem a világgal vele született lehetőséget, amelyet a keresztyéneknek és minden más embernek is, de elsősorban a keresztyéneknek meg lehet és meg kell ragadniuk, még pedig azért, mert ez a béke Isten jövődő valósága. S mivel az Isten jövődő valósága, ezért most emberi lehetőség is” (lásd az előző idézet: 18—19. lap). Nyilvánvaló, hogy Isten békességét, amire az isteni kijelentés utal, ember nem valósíthatja meg, épp úgy, mint ahogy Isten országát sem. De a világbékét az embernek kell megvalósítania, sőt az embernek Istentől kapott megbízatása ez és az Isten békességéről szóló üzenet kötelezi rá.

6. Felvetődik a kérdés: képes-e a keresztyén ember, az egyház és a keresztyénség erre a béke-cselekedetre? Ezzel a kérdéssel szembe kell nézni, mert vannak teológusok, akik egyértelműen vallják, hogy az egyház struktúrájánál fogva, illetve bizonyos társadalmi struktúrához való kötöttségénél fogva képtelen a békemunkára. Véleményem szerint, ha jogosult is ez a nézet és kritika, mégis, az egyháznak adott isteni ígéreteket miatt, nem lehet tagadnunk, hogy a keresztyénség és az egyház képessé válhat a békemunkára, ha néhány teológiai előfeltételt betölt. Itt jelentkezik a keresztyén béketheológia és a békemozgalom elvitathatatlan felelőssége és feladata, hogy erre figyelmeztessen és erre hívjon. Ez elsősorban teológiai következményként áll elénk:

a) Szakítani kell a keresztyén teológiában a pesszimizista emberfogalomból következő nézetekkel, mintha az eredendő bűn következtében az ember képtelen lenne a jóra és a békére. Bármilyen megdöbbentő is ez a kijelentés, hiszen látszólag ellentmond a hitvallások tanításának, mégis azt kell mondanunk, hogy ezeket a tanításokat nem szabad az evangélium üdvüzenetének egészéből kiragadva szemlélni, a „keresztyénség előtti érvelés” helyett a krisztológiát kell érvényesíteni. „A Krisztus által szabaddá tett emberiségnek, tehát nemcsak a keresztyéneknek, az emberiségnek Isten adta képessége van a békére: megragadhatja, ha akarja; nem is kell tudnia, hogy ezt a békét Isten ké-

szította elő. Nem úgy van, hogy előbb minden embernek keresztyénné kell lennie, s azután teremthetünk békét; Istennek több útja és lehetősége van, mint a keresztyén egyház, arra, hogy felajánlott békéjét elterjessze az emberek között" (*Liedke: Der Weltfrieden und der Frieden Gottes*" 25. lap)

b) Röviden hadd mutassak rá a keresztyén békemunka ökumenikus aspektusára is. Nemcsak a gyakorlati együttműködés, a béke biztosítása és az emberiségnek végzendő szolgálatok területe lehet erőteljes tényezője a keresztyének egysége építésének, hanem az emberiségnek az atom- és hidrogénfegyverek által fenyegetett rendkívül kritikus helyzete egyenesen kihívás és ösztönzés arra, hogy a keresztyénség keresse és találja meg egységét és ezt az egységet állítsa az emberiség szolgálatába.

### 7. Összefoglalva:

a) A békét a keresztyén hit alapján csak *mind a négy síkon egyszerre* lehet szemlélni és művelni. Ezt a béke-theológiának még erőteljesebben kell hangsúlyoznia, mint eddig. „A békének a különböző szinteken való megteremtése felbonthatatlanul együvé tartozik. A békeszerzés csupán egyetlen szinten nem békeszerzés.

b) Jóllehet a békét ebben az egységes szemléletben kell munkálni, mégis *elengedhetetlen a prioritás felállítás*a. Isten békességének megtagadásával lenne egyértelmű, ha az emberiség mostani fenyegetett állapotában a keresztyén theológia és az egyház visszavonulna a harmadik és negyedik dimenzióra, azaz a „szív békéje” és az „Isten békessége” területeire.

c) Amikor azt mondjuk, hogy a béke-világmozgalom és a békéért küzdő erők minőségileg más helyzetben vannak, újra hangsúlyoznunk kell, hogy a békesség, a világ békéje csak minden erő összefogásával érhető el. A béke egy és oszthatatlan, partikulárisan el nem érhető. A keresztyének minden bizonnyal nem tudják egyedül megvalósítani, de sok függ attól, hogy a keresztyénség miként viszonyul a béke problémájához és képes-e a békemunkára. Itt van a keresztyén békemozgalom hallatlan felelőssége és feladata, amely nem állhat meg a mi mozgalmunk határainál, hanem ezt az ajándékul kapott bizonyágtételt tovább kell adnunk az Ökumené köreiben is.

## II. A gyakorlati békemunka területei

### 1. Indokína a párizsi szerződések után

A világ békeszerető népeivel együtt örömmel köszöntöttük és már türelmetlenül vártuk a párizsi egyezmények aláírását. Csak egy kis nép elszántsága, hősiessége, hazafisága, a Szovjetunió és a szocialista országok segítsége, a béke-világmozgalom és a világgözelemény nyomása kényszeríthette meghátrálásra a kapitalista világ leghatalmasabb katonai gépezetét.

Látnunk kell azonban, hogy a fegyverszünet, a párizsi egyezmény még nem béke. Az Indokínára vonatkozó 1954. évi genfi egyezmény többek között azért maradt eredménytelen, mert az ismert okok miatt nem lehetett megtartani a szabad választásokat Dél-Vietnamban. A Thieu-rezsim most ugyanezt a receptet próbálja újra alkalmazni annak érdekében, hogy megőrizze pozícióját. Nyilván mindent el fog követni, hogy megakadályozza a nemzeti egyetértés kormányának megalakítását, amely az egyedüli járható út és megoldás lenne a vietnami nép jogos vágyainak kielégítésére. Sőt a politikai foglyokat, akiknek szabadon bocsátását előírják a párizsi egyezmények, visszatartja és

likvidálja. Több százezer haladó gondolkozású hazafi színylődik a saigoni rezsim börtöneiben és szó szerint életveszély fenyegeti őket. Erre a tényre a február 22—24. napjain Rómában tartott világkonferencia is felhívta a figyelmet.

A mi feladatunk abban áll, hogy minden erőnkkel kivegyük részünket a párizsi egyezmény megvalósításáért és a dél-vietnami politikai foglyok szabadon bocsátásáért indított világméretű küzdelemből.

Vietnam összefüggésében azonban még néhány kérdést szeretnék érinteni. Az eseményeket figyelve, nem lehet nem látni, hogy az amerikai kormányzat a közvélemény figyelmét szenzációhajászó módon az Észak-Vietnam felett lelőtt pilóták szabadon bocsátásával akarja lekötöni. Találón mutatnak rá józanabb hangok arra, hogy néhány száz életben levő hadifogoly hazatérése semmit sem változtat a vietnami háborúban nyomorékká lett tízezrek és százezrek — köztük amerikaiak is! — és a meggyilkolt milliók tragédiáján.

Végül azért is üdvözlünk kell a vietnami békét, mert a legvilágosabb példája a neokolonializmus törekvései felett aratott győzelemnek. Találón írta erről még a párizsi egyezmény aláírása előtt egy vietnami szakértő: „A vietnami háború lényegében neokolonialista háború, mivel az amerikaiak bevallott célja az, hogy Saigonban egy nekik engedelmessé kormánnyt tartsanak hatalmon s ezzel megtörjék a nemzeti szabadságmozgalmat... Miután az Egyesült Államok átvette a kapitalista világ vezetését, vállalnia kell a „fehér ember terhét” is egy lázongó világban. Számos szocialista ország keletkezett, a gyarmati népek hatalmas mozgalomban kelnek fel s a nagy kapitalista országokban a munkásosztály és más társadalmi rétegek egyre nagyobb számban napról-napra rosszabbul érzik magukat s alapvető vagy éppen radikális változásra törekcsenek. A kapitalista rendszer további élete forog kockán. Washington számára a kényes kérdés az, hogy hogyan likvidálja ezt a világgöradalmat, vagy legalább is hogyan „forgassa vissza”, hogyan „ellenőrizze”. hogyan zúzza szét legfontosabb erődejt, hogyan fojtsa el csírájában a keletkező mozgalmakat, vagy hogyan tisztítsa meg a már feltámadt tüzeket. A Harmadik Világ felé irányuló egész amerikai politikát ez az ellenforradalmi világstratégia határozza meg” („Sous d'autres formes, d'autres Vietnams?” *Dr. Nguyen Khac Vien, Le Monde Diplomatique*, 1973. február, 3. lap).

Hadd alkalmazzam az előző fejezetben kifejtett interdimenziós békekonceptiót a Vietnammal kapcsolatos eseményekre. Mindenki előtt világos, hogy a békeszolgálatnak mind a négy dimenziója érintve volt a vietnami háborúban: a nemzetközi viszonyok, a társadalmi igazságosság, a vietnami milliók egyéni boldogulása és békéje. És hogyan lehetett volna, vagy mi módon lehetne Isten békéjéről elmélkedni, miközben milliók pusztultak el és éltek át borzalmas szenvedéseket?

### 2. Európa, a békés egymás mellett élés példája

Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi viszonyok területén végzett békeszolgálat másik fontos pontja Európa, kontinensünk békéje és biztonsága. Napjainkban a békés koexistencia már gyakorlattá lett Európában, ahol a világgözelemény nagy megelégedéssel veheti számba az enyhülés sok jelét. Az is megmutatkozott, hogy az európai béke és biztonság ügyének előrehaladásával megindulhattak a komoly leszerelési tárgyalások is. A KBK-ban büszkékké lehetünk arra, hogy ez a probléma nálunk mindig napirenden volt. Mégis felvetődik a kérdés, vajon elérkeztünk-e már a célhoz? Euró-

pában bizonyos enyhülés tapasztalható és bizonyos megértés is kezdődik. Ez még bonyolultabbá teszi munkánkat. Nem kell-e az egyházaknak és a keresztyéneknek ebben a megjavult európai légkörben szembenézők egy fontos teológiai kérdéssel? Nem kell-e megkérdeznünk maguktól, hogy mi a teológia és az egyházak szerepe Európában? Az ideológiai vita ugyanis tovább folyik, mégpedig azok között, akik ideológiailag és teológiailag a visszahúzó erőket támogatják és azok között, akik szintén felelősnek érzik magukat egy jobb világ építéséért. Most azonban arról van szó, hogy a keresztyén theologia képes-e olyan szociáletikát kidolgozni, amely nemcsak Európában, hanem az egész világon támogathatja a haladó erőket.

Az enyhülés mai európai helyzetében a keresztyéneknek fel kell tenniük maguk számára a kérdést, hogy korunknak ebben a nagy szellemi vitájában melyik oldalon állnak. A különböző társadalmi rendszerű államok együttműködése és vele párhuzamosan a szellemi vita most indul. A kezdődő európai enyhülésnek éppen ebben az ígéretes idejében kell megvizsgálnunk a teológia tulajdonképpeni feladatát. Megállapították már, hogy olyan korban élünk, amikor a különböző hitformákat és ideológiákat valló népek sorsa, akár életbenmaradásuk, akár megsemmisülésük, egyre inkább meghatározza egymást. Azt hiszem, a KBK egyik legsürgősebb feladata az, hogy mozgalmunkban is érzékeljük és másokkal is — különösen a keresztyénekkel — érzékeltesstük a Szentlélek munkálkodását az egész világon, tehát nemcsak a vallásokon belül, hanem a világi ideológiákban is. Nagy felelősségünk itt az, hogy az emberiség békéje érdekében párbeszédre viszonyba kerüljünk korunk minden szellemi irányzatával.

A békés egymás mellett élés naponként gyakorolt valósággá lett. Míg korábban annak megvalósításáért küzdöttünk az akadályozó erők ellen, most azokat az erőket is támogatnunk kell (pl. a Brüsszeli Fórumot), amelyek a másik oldalon tették magukévá a békés együttélés elvét. Ez olyan differenciált magatartást követel meg, amely semmiképpen sem jelenti az ellenféllel való azonosulást, de nem jelent merev elzárkózást vagy szembefordulást sem. Ezt a helyzetet a párbeszéd viszony kifejezéssel lehetne jellemezni, ez pedig azt jelenti, hogy a békés együttélés gyakorlata során igyekszünk felismerni az adódó lehetőségeket és azokat teológiai és politikai álláspontunk érvényesítésére kihasználni. Ha most keressük a nyugati egyházi vezetőségekkel való találkozás és párbeszéd alkalmait, az nem jelenti elveink feladását, ellenkezőleg azok hangoztatását és érvényesítését akarja szolgálni.

### 3. Közel-Kelet: a legsürgetőbb békefeladat

Szembetűnő az ellentét a nemzetközi viszonyok más területén bekövetkezett enyhülés és az arab—izraeli kapcsolatok összefüggésében még mindig nagyon éles nemzetközi feszültség között. Kétségtelen, hogy ez a legáttekinthetlenebb terület számunkra most, különösen azért, mert tárgyilagos véleményünket és ítéletalkotásunkat rendkívül zavarják a különböző terrorakciók, mint amilyen a líbiai utasszállító gép tragédiája és a khartumi események.

A közel-keleti konfliktusról szólva látnunk kell, mennyire összefonódnak a békeérdekeltség különböző dimenziói. Kétségtelen, hogy a világbékét fenyegető, az államok közötti kapcsolatokat mérgező konfliktusokról van itt is szó, ezek gyökere azonban a társadalmi igazságosság keresése. A közel-keleti arab népek progresszív törekvéseinek korszakában egy kapitalista jellegű társadalmi struktúra programját ékelte közéjük és azt képviseli Izrael (Paul Giniewski: Israel, un Pont entre

l'Europe et l'Arabique, Le Monde Diplomatique, 1973 március, 11. lap).

Azon is változtatni kell, hogy keresztyén körök nem utasítják megfelelőképpen vissza azokat az agresszív háborús szándékokat, amelyeknek Dayan hadügyminiszter adott kifejezést, amikor kijelentette, hogy Izraelnek nem célja békét kötni az arabokkal (Le Monde, 1973. február, 18—19.). Szerinte nemcsak az arab területekről való visszavonulásról nem lehet szó, hanem Izrael egyenesen végleg be akar rendezkedni ezen a területen.

Szeretném arra is felhívni a figyelmet, hogy Izraelben és az Izrael által megszállva tartott területeken élő keresztyének helyzete tragikus. Mintegy 110 000 keresztyén (többségében orthodox) él ezeken a területeken (Israel, faits et chiffres, 1971. kiadta a Külügyminisztérium Tájékoztatási Osztálya).

Sajnos a judaizálás politikai, társadalmi és teológiai értelmezése egyaránt általános tendenciája a nyugati országokban élő keresztyén enyháznak és theológiának. Emlékeztetnünk kell azonban őket arra, hogy napjaink politikai eseményei nem lehetnek a múlt eseményeinek egyszerű ismétlései, régi próféciák beteljesedéseként való értelmezése, hanem a mai eseményeket a Közel-Kelet konkrét és valóságos politikai összefüggéseinek fényében kell szemlélnünk. A cionizmusnak nagy visszhangot kiváltó bibliai érvelésével szemben pedig azt kell mondanunk, hogy a Biblia nemcsak a zsidó nép Sionban való egyesítéséről tud, hanem sokkal inkább minden népnek Krisztus köré való összegyűjtéséről. „Kevés az, hogy nékem szolgám légy a Jákób nemzetiségének megépítésére... sőt a népeknek is világosságul adtalak, hogy üdvöm a föld végéig terjedjen” (És 49:6).

Kérdésem a jelenlegi helyzetben az, hogy nem kellene-e a béke-világmozgalomnak hasonló kezdeményezést indítani, mint amelyet nagyon eredményesen kezdeményezett az európai béke és biztonság meg a vietnami háború ügyében? Javasolom, hogy a KBK mozgalma keresse meg a béke-világmozgalom illetékeseit és kérje őket arra, hogy hívjanak össze egy konferenciát „Békét a Közel-Keleten” elnevezéssel.

### 4. A faji kérdés és a kolonializmus

Nemzetközi és ökumenikus konferenciákon igen sok szó esett a faji megkülönböztetés elleni küzdelem fontosságáról. A probléma teljes mélységét a KBK delegációjának három kelet-afrikai országban tett látogatása tárta fel újra előttünk. A rasszizmus, az apartheid és a kolonializmus még napjainkban is nagyon gyakori és nagyon jelen való — ezt újra és újra hangsúlyozni kell.

A kelet-afrikai országokban látogatást tett delegáció valamennyi tagja számára felejthetetlenek maradnak az Afrikai Egységsszervezet főtthkarának szavai, aki egyértelműen és félreérthetetlenül rámutatott arra, hogy a keresztyénség útkészítője volt az afrikai népek leigázásának és gyarmatosításának. A keresztyénség az elnyomás teológiáját hozta. Legfőbb ideje, hogy a keresztyén egyházak a színes népek felszabadításának munkálói legyenek, s ezt várják a KBK-tól és más ökumenikus szervezetektől is.

Az a hullám, amely a Harmadik Világ népeinek előretörését jelenti a mai nemzetközi helyzetben, ezeknek a népeknek a jogai és szavai érvényesítését előterbe hozta. Nem feledkezhethetünk meg arról, hogy az afrikai és más Harmadik Világban élő népek területén még ténylegesen fennállnak gyarmati rendszerek; különösképpen Afrikára kell gondolnunk, ahol kisebbségi fehérek kormányok valóságosan gyakorolják a rasszizmust,

Dél-Afrikára, Namíbiára és Rhodesiára gondolok, valamint az Angolában és Guineában folyó szabadságmozgalmak nagy küzdelmeire. Ezek a tények elemeltáris erővel tárultak fel előttünk afrikai látogatásunk során, ezért újra felhívom a figyelmet az Afrikai Egyházak Konferenciájára és a KBK közös kommunikációjának mondanivalójára: „Mindent meg kell tennünk, hogy szellemileg, erkölcsileg és anyagilag is támogassuk a rasszizmus gyakorlatának felszámolására irányuló felszabadítási törekvéseket Afrikában.” Idevonatkozóan még lesznek javaslataink.

### 5. Az Egyesült Nemzetek Szervezete

Engedjék meg, hogy az ENSZ-ről szólva a szervezet Magna Cartájának néhány pontjára emlékeztessék. Az Egyesült Nemzetek célkitűzései közé tartozik, hogy „az emberi nemzetséget megóvjva a háború szenvedéseitől, hogy az igazságosságnak megfelelő feltételeket teremtsen, hogy előmozdítsa a társadalmi haladást”.

Rendkívül fontosnak tartom, hogy sok más mozgalommal együtt a mi mozgalmunk is növelje az ENSZ erkölcsi tekintélyét. Másrészt békemunkánk szempontjából elengedhetetlenül szükséges, hogy éljünk az ENSZ adta lehetőségekkel. Melyek ezek a lehetőségek? Szükséges egy rövid áttekintést adni ezekről.

Az ENSZ mellett működő nem kormányzerveknek az ENSZ-hez való kapcsolatait az ECOSOC Bizottságon keresztül lehetőségek. Ezért folyamodtunk e bizottságnál konzultatív státus elérésére. Ezen a helyen szeretném őszinte köszönetet mondani *Waris* professzornak, a Munkabizottság tagjának azért a munkáért, amelyet e tekintetben New Yorkban végzett. Ő erről napirendünk szerint be fog számolni.

Az ENSZ mellett működő nem kormányzerveknek külön konferenciájuk van. Ez a konferencia az elmúlt év júniusában elhatározta, hogy az ENSZ határozatainak megvalósításához nyújtandó társadalmi támogatás érdekében három bizottságot hoz létre, mégpedig a) a fejlődés kérdésében, b) az emberi jogok kérdésében, c) a leszerelés kérdésében. Az emberi jogok kérdésével foglalkozó bizottság két albizottságra oszlott: 1. a faji kérdés és a dekolonizáció kérdésével foglalkozó és 2. a nők jogaival foglalkozó albizottságra. A harmadik nem kormányzervezetű bizottság a leszerelés kérdésének szenteli figyelmét. Az ENSZ-szel felvett kapcsolataink és megelégnéskül érintkezéseink következtében két ponton máris gyümölcsöző együttműködés mutatkozik. Részt vettünk a nem kormányzervezetek leszerelési konferenciáján, s alakulóban vannak az együttműködés formái. Részt vettünk a faji megkülönböztetés albizottságának munkájában is.

Szeretném hangsúlyozni, hogy nagyobb figyelmet kell szentelnünk az ENSZ területén megnyíló lehetőségeinknek és annak az erkölcsi kötelezettségünknek, amely arra hív, hogy az ENSZ munkáját támogassuk. Idevonatkozó javaslataink szerepelnek a napirenden.

### III. Mozgalmunk tevékenységéről

Jóllehet azt ígértem, hogy a tárgysorozaton szereplő ügyekről nem szólok, mivel azokkal külön jelentések foglalkoznak, egynémely tárgysorozati ponthoz mégis elkerülhetetlenül kell néhány megjegyzést fűznöm.

#### A tanulmányi bizottságok

Helsinki óta két tanulmányi bizottságunk alakult meg. Szófiában november 1–3. napjain a Nemzetközi Ügyek Bizottsága, Varsóban december 7–9. napjain az Ökonómia és Politika elnevezésű tanulmányi bizottsá-

gunk. Mindkettő értékes anyagokkal gazdagította a mozgalmat, noha az alakulással járó problémák még gátolták a bizottságokat abban, hogy munkájuk teljesen kibontakozzék. Mégis jelentős eredmény, hogy kialakították a munkatervet, amely szerint fogják végezni tanulmányi tevékenységüket. A Nemzetközi Bizottság elhatározta, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően új módszer szerint dolgozik majd. Öt albizottságot alakított, amelyek témájuknak megfelelően aktuális helyen, a tárgyalt kérdés színhelyén vagy legalábbis olyan környezetben tartják üléseiket, ahol könnyebb a tárgyra vonatkozó információk beszerzése, hogy így a problémákkal mélyebben megismerkedjenek, és azokat a legfrissebb tájékoztatás alapján közelebb hozzák a mozgalomhoz. Így az európai kérdéssel foglalkozó albizottság Berlinben, az NDK fővárosában találkozik; az ENSZ albizottság New Yorkba kapott meghívást; a leszerelési albizottság Brémában tartja majd ülését; az indokínai albizottság Japánba kapott meghívást, de lehetséges, hogy a Vietnami Demokratikus Köztársaságban tarthatja ülését; a közel-keleti albizottság pedig Kairóban tervezi ülését. E munkamódszer nagyon ígéretes, és sokat várhatunk tőle.

Szeretném ezen a helyen kifejezni köszönetünket a Bolgár Orthodox Egyháznak azért a meghívásért, amelynek alapján Nemzetközi Bizottságunk Szófiában ülésezhetett. Újra éreztük, hogy bolgár tagegyházunk milyen testvéri szeretettel és felelősséggel hordozza mozgalmunk gondját. Láthattuk a gondoskodást és a felelősségvállalást a bizottság ülésének jó előkészítésében és a kiváló szervezésben, amely lehetővé tette az eredményes tanácskozásokat Szófiában. Ugyanezt szeretném elmondani a Lengyel Ökumenikus Tanácsal kapcsolatban is, amely lengyelországi regionális bizottságunk közvetítésével vállalta az Ökonómia és Politika Tanulmányi Bizottságunk meghívását.

#### Regionális munkánk fejlődéséről

A Harmadik Világ területén megnövekedtek a lehetőségeink. Ceylonban a Shri Lanka köztársaságban működik egy csoportunk, amely nagy érdeklődéssel és szorgalommal veszi ki részét munkánkban. A KBK küldöttségének kelet-afrikai látogatása után azt is jelenthetem, hogy az Etióp Orthodox Egyház megerősítette készségét, hogy továbbra is tagegyházunk maradjon (ők 1964 óta tagjai a KBK-nak). Kenyában és Tanzániában az ottani ökumenikus tanácsok hivatalos összekötőket jelöltek ki a KBK-val való kapcsolatok tartására.

Különösen örvendetes csehszlovákiai tagegyházaink érdeklődése. Szinte valamennyi csehszlovákiai tagegyházban eleven békemunka folyik, aminek beszédes bizonyítéka volt a január 23–24. napjain Prágában tartott regionális konferencia és az elmúlt év őszén a Cseh Testvéregyház Békeszemináriuma.

Ausztriából is jó híreket kaptunk. Tárgyalások folynak abból a célból, hogy létrejöjjön az osztrák regionális bizottság. Nagy-Britanniában is új KBK csoport alakult, jóllehet munkájuknak még csak kezdetén állnak, és a csoport további fejlesztésére szükség lesz. Hollandiai regionális bizottságunk érdeklődése töretlen, a velük való együttműködés terveiről a továbbiakban még lesz szó. A finn regionális csoport működéséről jó híreket kaptunk tegnap *Waris* testvértől.

#### A helsinki ülés óta lezajlott fontos eseményekről

a) Elnökünk, *Nyikodim metropolita* a Vatikánhoz intézett több levelünkre válaszul levelet kapott a Vatikáni Egységítőkarság elnökétől, *Willebrands* bíborostól. Ez a hosszú irat előadja a Vatikán hivatalos álláspontját a felvetett kérdésekkel kapcsolatban, mint amilyen

az európai biztonság, Vietnam stb. Megállapítja, hogy a római katolikus egyház saját szervein keresztül hasonló célkitűzésekért fáradozik. Véleményem szerint különleges jelentősége van ennek a válasznak, mivel első ízben történik, hogy egy ilyen magas vatikáni hely hivatalosan reagál a KBK kezdeményezésére. Megfelelő választ kell kidolgoznunk. Javaslom, hogy Munkabizottságunk alakítson egy kisebb csoportot annak a kérdésnek a megtárgyalására, hogy e válasz miként és milyen tartalommal adassék meg.

b) Nagy megtiszteltetés érte mozgalmunkat, amikor az Orosz Orthodox Egyház feje, Öszentsége *Pimen patriarcha prágai látogatása* alkalmával február 1-én felkereste a KBK központját. Pimen patriarchát mozgalmunk két alelnöke, *D. dr. Bartha Tibor* és *dr. Mochalski*, valamint a főtitkár köszöntötte. Az Orosz Orthodox Egyház feje találkozott a csehszlovákiai tagegyházak képviselőivel is. Ez alkalommal kifejeztük örömünket afelett, hogy a Szovjetunióban élő egyházak gazdag hagyományokkal és tapasztalataikkal vesznek részt a KBK munkájában. Különös nyomatékkal mondtunk köszönetet azért a sok formában megmutatkozó segítségért, amelyet ettől az egyháztól kapunk. Elmondhatjuk, hogy bennünket a szeretet szálai fűznek össze, s hogy ez a szeretet a biztosítéka annak, hogy a világ békéjéért való együttműködésünk a jövőben még erősödni fog.

c) A Béke-Világtanáccsal kialakított gyümölcsöző együttműködés jegyében és a Moszkvai Béke-Világkongresszus előkészítése során — viszonzva az elmúlt évben Helsinkiben tett látogatásunkat — *látogatott el hozzánk Prágába a Béke-Világtanács küldöttsége Romesh Chandra főtitkár vezetésével*. A küldöttség részt vett a Nemzetközi Titkárság ülésén, részletes tájékoztatást adott a békeerők moszkvai kongresszusának tervéről, s e látogatás során a főtitkár alkalmat kapott arra is, hogy a mozgalmunk részéről biztosítandó hozzájárulás főbb pontjairól tárgyaljon a Béke-Világtanáccsal.

#### Soron következő akcióink

Mindenekelőtt hangsúlyozom, hogy *minden erőnkkel szeretnők kivenni részünket a Moszkvai Világkongresszus előkészítéséből*. Nemcsak az a célunk, hogy ke-

resztyén köröket, hivatalos egyházakat, keresztyén nemzetközi szervezeteket és csoportokat mozgósítsunk és igyekezzünk megnyerni a nagy gondolatnak, hanem ezen túlmenően lépéseket szeretnénk tenni abban az irányban is, hogy felvegyük az érintkezést a Moszkvai Világkongresszuson való részvételük érdekében a nagy nem keresztyén vallások nemzetközi szervezeteivel.

A Munkabizottság jelenlegi ülése elé kerül a KBK legszélesebb körű vezető testületének, a Folytatólagos Bizottságnak májusban Zagorszkban tartandó ülése tervezete. Igen nagy munkát jelent ez nemcsak a prágai stáb számára, hanem mozgalmunk valamennyi szerve számára is. Hiszen a Folytatólagos Bizottság zagorszki ülésén összegezni kell majd a IV. Béke-Világgyűlés óta végzett munkánk eredményeit, és a tanulságok számbavétele után meg kell szabni a soron következő akciók irányvonalát is. Rendkívül jelentősnek tartanám, ha a Munkabizottság egyetértésével találkozna a zagorszki ülés tervezete, különösen az a pontja, amely célul és feladatul tűzi ki a Folytatólagos Bizottság ülése elé, hogy ott mozgalmunk nyilatkozzék a keresztyén békemunka teológiai alapjairól is.

Végül szeretném arra irányítani a figyelmet, hogy mennyire fontos béketevékenységünk elméleti, teológiai megalapozásának folyamatos munkálása. Ezt a munkát nem végezhetjük csupán a tanulmányi bizottságokban, hanem ennek kell képeznie minden akciónk, minden tevékenységünk háttérét.

\*\*\*

Befejezésül én is szeretnék köszönetet mondani a meghívásért. Ez az alkalom is beszédes bizonyítéka annak a nagyon sok formában megnyilatkozó segítségnek és támogatásnak, amelyet a keresztyén békemunka is és a KBK is folyamatosan kap a Szovjetunióban élő egyházaktól, az Orosz Orthodox Egyháztól épp úgy, mint a Szovjetunió többi keresztyén egyházától. Kérjük rájuk és népükre Isten áldását. Az a békesség, amelyre mi is törekszünk s amelynek építésében erőnk szerint részt kívánunk venni, váljék minél teljesebb valósággá közöttünk is és az egész világon is.

*Dr. Tóth Károly*

## Küzdelem a faji egyenlőségért a békeharcban

### A KBK „Antirasszizmus-bizottsága” nyugat-berlini üléséről

#### Visszatekintés

A címünkben jelzett fő témával foglalkozott a *Keresztyén Békekonferencia „Antirasszizmus-bizottsága”*, amely 1973. április 9—13. napjain Nyugat-Berlinben tartotta alakuló ülését. A keresztyén békemozgalomnak eddig nem volt külön bizottsága a faji megkülönböztetés kérdéseinek, mint a békét veszélyeztető problémáknak a tanulmányozására. Viszonylag későn, a IV. Keresztyén Béke-Világgyűlés alkalmával, 1971-ben jött létre egy munkacsoport, amely a rasszizmus problémáját tárgyalta. Ennek javaslatai alapján kidolgozott a keresztyén békemozgalom bizonyos irányelveket. Hátározatokat is hozott, amelyek értelmében most megalakult a KBK „Antirasszizmus-bizottsága”. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy vajon e bizottság ilyen kései létrejötte azt jelenti-e, hogy a keresztyén békemozgalom korábban egyáltalán nem foglalkozott a faji megkülönböztetés elleni harc szükségességével? Semmi esetre sem ez a helyzet!

Amint *dr. Tóth Károly*, a KBK főtitkára bevezető előadásában rámutatott, a faji megkülönböztetés elleni küzdelem, és ennek különféle összefüggései a mozgalom kezdeteitől fogva előtérbe kerültek. A kérdések politikai, gazdasági, társadalmi és ökumenikus szempontjainak újra meg újra nagy figyelmet szenteltek. A probléma *teológiai gyökereire* már az I. Keresztyén Béke-Világgyűlés alkalmával találóan mutatott rá *J. L. Hromádka* professor: „Jézus követésében meglátjuk, hogy mily nagy mértékben van közöttünk a mai ember minden nagy és kis zűrzavarához és kérdéséhez. Aki az evangéliumban hisz, közvetlenül és részvétellel éli át mindazt, ami őt személyes harcában és ugyanakkor gazdasági, társadalmi, nemzeti és nemzetközi viszonylatokban szorongatja. Minél mélyebben érti az ember Isten szent és emésztő szeretetének jelenlétét a Názá-

reti Jézusban, az emberi küzdelmek mélységeiben és magasságaiban, annál tisztábban, fájdalmasabban és mégis bátorítóbban éli át együvértartozását az őt körülvevő emberekkel, akár az egyházban, akár az egyházon kívül, akár Nyugaton, akár Keleten, akár elfogadják a hitet, akár nem.<sup>11</sup> Hromádka a keresztyén egyházak felelősségét hangsúlyozta a faji elítélétek és megkülönböztetés terén: „Éppen nekünk, a keresztyén egyházak tagjainak nem szabad elfelejtenünk azt a tényt, hogy keresztyén emberek lábba tiporják a faji kérdésben az emberi méltóságot, az emberi szabadságot és az emberi jogokat. Attól tartunk, hogy a faji egyenlőséggel szemben tanúsított értetlenség, sőt ellenállás borzalmas vérontásba torkollik. Attól is félünk, hogy a társadalmi igazságtalanság továbbra is meghosszabbodik. A békének, a békés együttélésnek a kérdése az emberi méltóság, szabadság és egyenjogúság kérdése — túl a fajok és népek határain.”<sup>12</sup>

Egy afrikai előadás már az I. Világgyűlésen élesen megmutatta, hogy a keresztyének részesek a kolonializmus bűnében: „Egészen világos, hogy a mai afrikai és ázsiai gondolkodásban a keresztyénség a kolonializmussal, a gazdasági kizsákmányolással és a fehér ember felsőbbrendűségéről szóló elméletekkel azonosul. A keresztyénséget a fehér ember vallásának tartják. Ha az események azt fogják igazolni, hogy az afrikaiak hazaküldik a maguk európai urait, fennforog az a veszély, hogy eldobják majd azt a vallást is, amelyhez ezeknek az uraknak köztük volt.”<sup>13</sup>

Hasonló megállapítások olvashatók az I. Világgyűlés negyedik munkacsoportjának a jelentésében is, amely a „béke és az új államok” kérdéskörével foglalkozott: „A gyarmati népek fejlődése nagyon lassú haladást tett; a függetlenséget csak nagy harcok árán adták meg nekik. A keresztyén egyházak eljuttatták hozzájuk az evangélium és a Biblia mérhetetlen gazdagságát; úttörő szolgálatot végeztek az orvosi ellátás és a nevelés terén. Sok keresztyén ember önzetlenül állította életét az embertársak szolgálatába. De ugyanakkor a gyarmati népek elerőtlenítéséhez járultak hozzá, és azokat az embereket, akik között dolgoztak, olyan életre kényszerítették, amely az ő életstílusuknak semmiképpen sem felelt meg. A keresztyének saját tanításukkal elmentésen cselekedtek, és szegyenletes módon vettek részt keresztyének nem mondható akciókban a gyarmati népek ellen.”

Már 1961-ben egyértelműen és világosan kifejezésre jutott, hogy a Keresztyén Békekonferencia mozgalmában a faji kérdés társadalmi összefüggéseit hangsúlyozták: „A faji megkülönböztetéshez való ragaszkodás, a fehérek és a színesek közötti megkülönböztetés állandó veszélyt jelent a békére nézve... Az evangéliumnak nemcsak individuális, egyéni, hanem szociális, társadalmi vonatkozásai is vannak. Ez a felismerés különösen fontos sok új állam társadalmi fejlődése szempontjából.”<sup>15</sup>

A faji kérdés nemzetközi összefüggéseit különösen a II. Béke-Világgyűlés „Béke és szabadság” munkacsoportja tárta fel: „A keresztyén felelősséghez nem csupán a saját országunkon belül élő felebarátok gondja tartozik hozzá. Az a tény, hogy az emberiség nagy része még ma is éhínségben szenved, tudatlanságban és betegségben tengődik, nemzetközi szolidaritást követel. Csoportok és népek küzdelme a faji megkülönböztetés és a gyarmati függőség ellen igényli egyetértésünket és támogatásunkat. Mert amíg nem él minden nép szabadságban, amíg az egyetemes emberi jogokat megvonják, addig fennáll a világbéke tartós veszélyeztetettsége.”<sup>16</sup>

A II. Világgyűlést főként az is jellemezte, hogy a

harmadik világ problémái nagy erővel toltak be a mozgalom életébe. Így a KBK rámutatott az egyes keresztyén emberek és egyházak konkrét feladataira is: „Az egyházak biztonyságtétele a faji megkülönböztetés ellen a világ minden részén elsősorban az istentiszteleti élet és a gyakorlati egyházi élet területén kell, hogy megvalósuljon. A faji megkülönböztetés legfelháborítóbb példája, amely már egy világháború veszélyét rejt magában, Dél-Afrikában látható. Az egyházaknak Keleten és Nyugaton sürgősen meg kell kísérelni kormányaik meggyőzését arról, hogy az apartheidnek semmiféle aktív segítséget ne nyújtsanak, s különösen ne tegyék ezt a Dél-Afrikába történő fegyverszállítások folytatásával.”<sup>17</sup>

Ugyanilyen konkrét megnyilatkozásokat olvashatunk a III. Béke-Világgyűlés dokumentumaiban, amelyek néven nevezik a világnak azon területeit, ahol a neokolonializmus és a faji megkülönböztetés elleni harc a legélesebb formákban jelentkezik.<sup>18</sup> A IV. Béke-Világgyűlésen, 1971-ben szinte kivétel nélkül minden referátum rámutatott a ma élő emberi nemzetség ama súlyos tehertételére is, amelyet a faji megkülönböztetés problémája jelent. A témával foglalkozó akkori munkacsoport jelentésében egyebek között ez áll: „A rasszizmus minden válfaját (l. az UNESCO 1967-es párizsi nyilatkozatát és az Egyházak Világtanácsa 1968-as uppsalai jelentését)<sup>19</sup> Isten és emberek ellen való bűnnek bélyegezzük. Elítéljük az embertelen fajelméleteket, amelyek a gyűlölet magvetését hintik szét a különböző fajok között. Ez vonatkozik különösképpen a fehér emberek és a más színű emberek közötti kapcsolatokra.” A Világgyűlés üzenetében felhívást találunk az EVT antirasszizmus programjának támogatására: „A társadalmi igazságtalanság egyik legfelháborítóbb formája a faji diszkrimináció. Örülünk annak, hogy sokhelyütt keresztyének is ott állnak azoknak az embereknek az első soraiban, akik a faji diszkrimináció ellen küzdenek. Sürgősen javasoljuk az EVT antirasszizmus programjának támogatását, és felhívunk minden egyházat, minden keresztyén embert e program megvalósításának teljes támogatására.”<sup>10</sup>

A témával kapcsolatosan felsorolt utalásaink és idézeteink távolról sem teljesek, de világosan bizonyítják azt a tényt, hogy a keresztyén békemozgalom a maga kezdeteitől fogva felismerte a rasszizmus elméletében és gyakorlatában rejlő veszélyt a világbékére nézve, és e veszéllyel szemben a maga sajátos módján fújt riadót.

Ezek után a KBK „antirasszizmussal” foglalkozó tanulmányi bizottsága előtt hármass feladatkör bontakozott ki:

a) A kérdéssel kapcsolatos teológiai eszmélődés elmélyítése, lehetőleg olyan irányban, hogy ez indításokat, evangéliumi felismeréseket nyújthasson a hívő embereknek, felekezeti különbségekre való tekintet nélkül,

b) A faji megkülönböztetés elleni harc szociális, nemzetközi, gazdasági és más összefüggéseinek felvázolása, különösen azokon a területeken, ahol a küzdelem ma is akut,

c) Konkrét javaslatok és munkaterv kidolgozása a KBK-ban követendő irányvonalra nézve.

## Theológiai eszmélés

Az antirasszizmus bizottság rendkívül nagy figyelemmel kísérte dr. Helmut Gollwitzer professzor előadását „Az Egyházak Világtanácsa antirasszizmus-programjának teológiai kérdéseiről”. Ennek ismertetésére nem



kívánunk kitérni, mivel az előadás szövegét folyóiratunk fordításban közli. Hasznosnak látszik viszont a vitában elhangzott néhány megállapítás összefoglalása. Az ún. faji kérdés megítélésében ugyanis a keresztyén békemozgalom éppúgy, mint a mi magyarországi egyházaink ma már nem csupán a szüntelenül csak keresett és fürkészett igazságból, hanem a *megtalált és újra felfedezett evangéliumi igazságból* indul ki. Mint ahogyan az egyház és a világ más égető kérdéseiben, úgy itt is mindenekelőtt Jézus Krisztus ügyéről, az ő valószínű istenségének és valóságos emberségének uralmáról és szolgálatáról van szó. Az Őbenne megtalált igazság — a maga szociáletikai konzekvenciáit tekintve — mindenekelőtt nem az ún. „teremtési rendekről” szóló teológiai elmésségekre, sem pedig természeti-teológiai vagy természetjogi eszmefuttatásokra nem kínál alkalmat, hanem sokkal inkább sürgeti az Ige elfogadását és továbbadását, az evangélium megélését és meghirdetését *minden népek között*. Az evangélium egyértelműen arról tesz bizonyosságot, hogy Jézus Krisztus kereszthalála és feltámadása által már leomlottak a válaszfalak ember és ember, nép és nép, faj és faj között. (V. ö. Ef. 2 : 14—18 és par. helyek.) Krisztusban „nincs zsidó sem görög, nincs szolga sem szabad, nincs férfi sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Jézus Krisztusban” (Gal 3 : 28).

Krisztus váltságművének ez a felszabadító és megbékéltető eseménye kell, hogy az egész teológiai és keresztyén gondolkodás középpontja, fordulópontja legyen, ahonnan széles horizontú, világos látást nyerünk mind az első teremtre, mind pedig az eljövendő világ második teremtésére nézve. Az első teremtés vonatkozásában azt a bibliai, apostoli felismerést kaptuk, hogy Isten „az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette, hogy lakozzanak a földnek egész színén” (Ap. Csel. 17 : 26). Az új teremtre nézve pedig olyan képet tár elénk a mennyi látomás, hogy „minden ágazatból és nyelvből és népből és nemzetből” egybesereglettek fogják együtt dicsőíteni a Bárány Jézus Krisztust (Jel. 5 : 9kk).

Az élő Isten, aki az egész emberi nemzetség történetében szuverén hatalommal és irtalmassággal cselekszik, akaratát abban engedti felismerni, hogy az emberiség az *egy vérből teremtett és egy véren megváltott* népek sokaságának olyan egysége felé közeledik, amely — minden ellenséges erő ellenében — az „egy test” bibliai törvényének a jegyeit kell, hogy magán viselje. Különösen ebben a helyzetben, amelynek sokszor láthatatlan, de a hit számára megragadható, döntő ereje Jézus Krisztus kozmikus jelentőségű váltságművében rejlik, nemcsak azt kellett meglátnunk, hogy a faji megkülönböztetés mindenféle formája teljességgel anakronizmus, hanem azt is, hogy ezzel az egyértelműen és radikálisan elítélendő bűnnel szemben fel lehet és fel kell venni a harcot *intra et extra muros ecclesiae*. Mindaz, amit a bizottság megbeszélésein a faji megkülönböztetés kérdéséről akár kritikailag, akár önkritikailag mondtunk, lényegileg a Krisztus testének közösségében, az egyházban nyer értelmet (helyesebben kellene, hogy értelmet nyerjen), de ugyanakkor rendkívüli aktualitása van az egység elvét, a szolidaritás elvét és a békés együttélés elvét következetesen megvalósító, haladó emberiség vonatkozásában is. S mi több: a kérdés éle még ma is megfordul, és az ún. keresztyén világ, az ún. keresztyén társadalom ellen szegődik.

A Bibliával és a keresztyén tanítással, vagy annak egyes kiragadott elemeivel való visszaélés révén a nyugati keresztyénység az imperializmus, a kolonializmus és a neokolonializmus székértelőlőjává vált, amelyek a faji

kérdést csupán megosztó politikájuk alantas eszközeként használják. Erre Gollwitzer referátuma komoly elemzéssel mutatott rá. De hogy az egyházon belül hová képes fajulni a helyzet, arra megdöbbentő példát hozott fel Nora *Chaise* asszony Délnyugat-Afrikából. Elmondta, hogy hazájában csak a fehér keresztyének szabad az úri imádságban Istent „Mi Atyánknak” szólítani. A feketék az imádságot csak így kezdhetik: „Atya, ki vagy a mennyekben” — mivel Isten fehér, s következőképpen nem lehetnek fekete gyermekei. A szegregáció és az apartheid ún. teológusai még a Babel-torony építésének történetére is hivatkoznak a fehér faj vélt felsőbbrendűségének igazolása közben, mintha bizony a Babel-történetnek nem volna meg a diadalmas ellenpárja a pünkösdi történetben! A teológiai eszmélődés világosan megmutatta, hogy további komoly tusakodásokra lehet és kell számítanunk.

## Nemzetközi, társadalmi és gazdasági háttér

Az antirasszizmus komplex problémáiról, *afrikai területről* Festus O. Segun nigériai anglikán püspök tartott előadást. A világbékét egyik legjobban fenyegető tényezőként jelölte meg a faji konfliktusok kérdését. Ezeknek a konfliktusoknak alapvető jellegzetességei az átöröklés folytán elmoshatóak, de egyben értékrendi különbségeket is jelentenek. Lényegileg egy fasiszta jellegű fajelmélet nyomása alatt nyög az afrikai kontinens, de különösen a portugál gyarmatok (Guinea-Bissau, Mozambique, Angola és Cabinda), majd Rhodézia, az észak-afrikai spanyol Szahara és jónéhány volt francia gyarmat.

Külön kell említeni a délafrikai apartheid-rezsimet. Dél-Afrikában a fehér és a nem fehér lakosság társadalmilag két élesen elválasztott kaszt. Egy évtizeddel ezelőtti adat szerint a fehérek egy személyre eső átlagjövedelme évente 1800 dollár volt, a nem-fehéreké pedig 100 dollár alatt. A fehéreknek van szavazati joguk, a nem-fehéreknek pedig nincs. A fehér kisebbség a rendszer és minden hivatal és minden hatalom kizárólagos ura. Ez a helyzet mind a mai napig nem változott, sőt egyre rosszabbodik. A tulajdonképpeni afrikai lakosság rendkívüli nyomorban, társadalmi elnyomás alatt és kulturális nihilben él. A fekete lakosság legenyébb tiltakozási mozgalmait is vérebeikkel és még a Gestapo által kiképzett délafrikai rendőrökkel üldözik. Ennek ellenére a néger lakosság már eljutott odáig, hogy sztrájkot volt képes szervezni. Legutóbb 1973. április 2-án letörték sztrájkjukat, sőt megtorlásként erőteljesebben terjesztették ki az apartheid és a faji diszkrimináció gyakorlatát Namíbiára, Fokvárosra is. Mindezeket a tényeket az ENSZ küldöttei éppúgy megállapították, mint az emberi jogok ENSZ-bizottsága.

A faji probléma félelmetes afrikai betegségéből van remény a gyógyulásra. Az afrikai népek új öntudatra ébredése már elkezdődött, noha még távolról sincs tetőfokán. Egy évtizede, 1963-ban alakult meg az Afrikai Egységsszervezet, kb. 30 független állam részvételével. A felszabadítási mozgalmak közül különösen kiemelkedik a moçambique-i felszabadítási front, a FRELIMO. Az afrikaiak nagyra értékelik a világ haladó népeinek és az idők jeleit értő egyházaknak a szolidaritási akcióit. „Mindenkinek tudni kell, hogy igazságukért, szabadságukért és emberi méltóságukért harcolnak” — jelentette ki Segun püspök.

L. Charles Gray New York-i presbiteriánus lelkész a maga előadásában történetileg vázolta az amerikai néger lakosság *helyzetét* a társadalomban és az egyházban. Elmondotta, hogy az amerikai szabadságharc, majd

a különböző polgárjogi mozgalmak és harcok következményeképpen, és némileg eredményeként az USA legtöbb államában jelenleg a törvény előtti egyenlőség névleg biztosítva van. A gyakorlatban viszont a faji megkülönböztetés, a szegregáció politikája újra meg újra fellángolva, olyan méreteket ölt, hogy az amerikai adminisztráció joggal hívja ki maga ellen a világ közvéleményének felháborodását. A lelkész messzemenően egyetértett azzal a fontos megállapítással, hogy a faji kérdés mögött egyetemesen valóban gazdasági, társadalmi, politikai problémák húzódnak. A kapitalista társadalom sajátos ellentmondásainak egyik különös kiütkezéséről van tehát szó e kérdésnél. Ugyanakkor rámutatott az egyetemes emberi bűn és nyomorúság ama rontására, amely következtetni enged a probléma súlyos előfeltételekben gyökerező s éppen ezért irracionálisnak tűnő gyökereire. A bizottság megbeszélései során állandóan kénytelenek voltunk emlékezni Martin Luther King harcára és mártírhalálára, Angela Davis perére és küzdelmére, Abernathy néger lelkész beszédére, amelyet a IV. Keresztyén Béke-Világgyűlésen mondott.<sup>11</sup> Ugyanakkor nem maradtunk meg pusztán e nevekél, mint az amerikai néger felszabadító mozgalmak szimbólumainál, hanem elemezni igyekeztünk a jelenségek hátterét és mozgató rugóit, egyebek között az indián maradék sorsát illetően, és nem utolsósorban a vietnami háborúval kapcsolatos rasszizmus összefüggéseit.

„Ázsiai gondolatok a rasszizmusról” címen N. Koshi indiai docens írt számunkra referátumot, amelyet — távolléte miatt — V. Mathew ismertetett. Megállapította, hogy a béke helyreállítására vonatkozó párizsi megállapodások ellenére Ázsiában és szerte a világon is Indokína sorsa maradt a figyelem gyújtópontjában. Az előadás utalt Indira Ghándi miniszterelnök asszony egyik kérdésére, amely az ázsiai újságírók „Egy Ázsia” nagygyűlésén hangzott el: „Vajon a háborúnak azt a fajtáját vagy a bombázásoknak azt a pusztítását, ami Vietnamban történt, eltűrték volna-e ilyen hosszú ideig akkor, ha az emberek európaiak lettek volna?” Nixon valószínűleg elfelejtette, hogy a világ békeszerető népei számára Vietnam nem elszigetelt jelenség és éppen ezért is le kell vonni belőle a szükséges tanulságokat. A fentebbi kérdés csupán eszméltetni akart ezekre. Nem lehet tagadni, hogy a vietnami háboróban faji vonatkozások és összefüggések is közrejátszottak. Ezt az ázsiaiak kétségtelenül így látják, de erre a felismerésre eljutott az USA lakosságának jórésze is. A „The Ecumenical Witness” (USA-beli egyházi emberek tavalyi konferenciája) azt a kategorikus megállapítást tette, hogy ez a háború fajgyűlölő háború volt. Például nyilvánvalóvá vált, hogy az USA számára mennyire nem közömbös a saját fogságba esett katonáinak sorsa és ugyanakkor mennyire közömbös bármely oldalon is a vietnami foglyok ezreinek sorsa.

A referátum kimutatja azt is, hogy összefüggés van a japán imperializmus és a japán—dél-afrikai kollaboráció között. Itt megint egybeszővődik a kapitalizmus és a rasszizmus. A dél-afrikai érdekek kihatnak az Indiai-óceán egész térségére. Mivel a kérdések így összefüggnek, ezért a KBK feladatát Ázsiában abban látják, hogy nagyobb érdeklődést és érdekeltiséget ébreszsen az afrikai felszabadító mozgalmak támogatására. A fehér rasszizmus súlyos ökölcspásait ma is érzik Ázsiában, sőt Ausztráliában és Új-Zélandban is. Milyen távol vannak itt a népek az egyenlő jogoktól, az egyenlő étkezési és lakásfeltételektől, egészségügyi és közellátástól! Egyébként Ázsián belül is megvan a faji feszültség, de ez a belső feszültség nem faji felsőbbrendűségi tudat következménye, hanem sokkal inkább

a gazdasági és a politikai hatalomé. Az etnikai kisebbségek helyzete siralmas. Am világméreteken sokkal szélesebb és sokkal mélyrehatóbb probléma maga a fehér rasszizmus, és ennek bonyolult öszeszövődése az imperializmussal. Ez ellen harcolva nyerhet a KBK jelentős tekintélyt az ázsiai ember szemében.

Dr. Rainer Tetzlaff a „Rasszizmus, erőszak és béke” című előadásában végső soron a faji diszkrimináció problémáját csak a világ strukturális, szocialista átrendeződésének folyamatában tartja megoldhatónak. A nyugat-berlini docens ugyanis a diszkrimináció négy politikai formáját különböztette meg:

a) A imperialista-militarista forma, amely arra irányul, hogy az ellenfelet fizikailag megsemmisítse. Erre példa az amerikaiak vietnami agressziója.

b) A kolonialista-militarista forma, amely arra irányul, hogy a színes gyarmatosító alattvalókat folyamatosan, közvetlenül zsákmányolja ki és tartsa uralma alatt. Erre példa a portugál gyarmatosítás Afrikában.

c) A rendszerhez, struktúrához kötött és ezen alapuló forma azzal a céllal, hogy biztosítsák egy országon belül az úr-szolga viszony fenntartását. Erre példa Dél-Afrika.

d) A nemzetközi gazdasági szinten megjelenő diszkriminációs forma, amely — a világpiacon közbeiktatásával — tovább élezi a világ megosztását a kizsákmányoló és kizsákmányolt népek között. Ez a neokolonializmus.

A diszkrimináció különböző variánsaiban persze két dolog mindig közös. Először is mindig gazdasági osztályérdekek vannak a háttérben, másodsor pedig az uralkodóosztály a faji diszkrimináció révén görcsösen igyekszik védelmezni és igazolni a saját, másoktól elrabolt magántulajdonát.

Akárhonnán indulunk el, az emberiségnek a jövőbe vivő útja valójában csak a szocializmus útja lehet. Ha az egyházak és keresztyének ilyen irányban ébresztik a hívők lelkiismeretét, s ha ez a felébredt lelkiismeret a szolidaritás tudatával izmosodik és ha ebben a tudatban tetetőz születik, akkor elmondható, hogy a keresztyén békemozgalom nem kevéssel járul hozzá az igazság és a béke győzelméhez a földön.

Szintén a társadalmi struktúrák minőségének kérdésére mutatott rá. N. Medvegyev leningrádi docens, B. Silva asszony, ceyloni küldött és még sokan mások.

## Munkaterv és javaslatok

A bizottság úgy tervezi, hogy nem később, mint egy éven belül ismét összeül, lehetőleg olyan országban, ahol vagy ahonnan közvetlen élményeket, és információkat lehet nyerni a tanulmányozandó kérdéssel kapcsolatban. A témák részint a főtéma egyenesvonalú folytatásaként így szövegeződtek meg:

a) A faji megkülönböztetés elleni küzdelem mint a békeharc szerves része,

b) A faji megkülönböztetés és a gazdasági kizsákmányolás kapcsolata,

c) A Bibliával és az egyházi tanításokkal való viszálások cáfolata,

d) A misszió történetének és gyakorlatának kritikai és önkritikai elemzése. A tervek szerint az intenzív tanulmányi munkát maguk a KBK-bizottsági tagok vállalják. Ugyanakkor kívánatosnak mutatkozik, hogy előadókként megnyerjük a délafrikai szabadságmozgalmak, a FRELIMO, az észak-amerikai polgárjogi mozgalmak és a dél-amerikai szabadságmozgalmak egy-egy képviselőjét.

Az antirasszizmus bizottság javasolja az Egyesült Nemzetek Szervezete akcióinak támogatását a rassziz-

mus leküzdése irányában és az idevonatkozó ENSZ-határozatok megfelelő ismertetését a keresztyén egyházakban, a gyülekezetekben —, a békeszolgálat jegyében. Mivel a KBK és az EVT célkitűzései ezen a területen különösképpen egyezéseket mutatnak fel, ezért a bizottság javasolja az „antirasszizmus-program” támogatását. Érlelődik annak a javaslatnak a megvalósulása, hogy az egyházakban május 27-én „Afrika-vasárnapot” tartsanak a néger testvérekkel való szolidaritás elmélyítése jegyében. Megfontolandó lesz, hogy a KBK-ban munkálkodó vezető keresztyén személyiségek a jövőben ne használjanak-e még élesebb ítéletmondásokat azok fölött, akik a faji megkülönböztetést, az apartheid-politikát éppen a Bibliával, a keresztyén tanítással vagy a gyakorlati egyházi élettel visszaélve próbálják megalapozni. Az a javaslat is előjött, hogy a KBK a haladó erőkkel együtt emelje fel a szavát és erre rendkívüli, megtisztelő lehetőség kínálkozik az ez év októberében Moszkvában tartandó Béke-Világkongresszuson. A bizottság minden jóakarátú emberrel együtt hálás a vietnami háború befejezéséért, de ugyanakkor sajnálkozással fejezte ki afölött, hogy a fegyverszünetnek nem minden pontját tartják meg és hogy a harc Laoszban, Kambodzsában folytatódik. Különös aggodalomra ad okot a saigoni politikai foglyok sorsa.

\*\*\*

Említettük, hogy a KBK a maga sajátos módján vesz részt a faji egyenlőségért folyó küzdelemben. Ha mármost ezt a sajátos módot, ezt a bizonyos „novum”-ot vesszük szemügyre, azt találjuk, hogy amíg általában más keresztyén szervezetekben vagy mozgalmakban a faji megkülönböztetés elleni küzdelmet túlnyomólag csupán érületi, emberbaráti és individualista módra kezelték (és sokszor még ma is így kezelik), addig a Keresztyén Békekonferencia mozgalma az ún. faji-kérdésnek éppen a szociális, a nemzetközi, a gazdasági és a politikai konkrét vonatkozásait látta meg és arra törekedett, hogy a világkeresztyénség ezekkel az összefüggésekkel legyen képes becsületesen szembenézni, konfrontálódni. Hiszen nem kevesebbről van szó ezen a téren sem, mint a keresztyén bizonyosságtétel hitelének új megragadásáról és megőrzéséről. Ez pedig gyakorlatilag attól függ, hogy a keresztyénség képes-e a kolonializmus minden maradványát kitakarítani, képes-e

az ázsiai, afrikai és latin-amerikai népek felszabadító mozgalmait támogatni és képes-e a rasszizmusnak egyébként rendkívül komplex jelenségét úgy leleplezni, mint a harmadik világban folyó rejtett vagy nagyon is nyílt neokolonializmus eszközeit.

Keletről, Nyugatról és az ún. harmadik világból jött jelentős személyiségek éppúgy, mint a nyugat-berlini regionális bizottság és maga a nyugat-berlini egyházi vezetőség is — Dr. R. Scharf evangélikus püspökkel az élen — tudatában voltak annak, hogy a keresztyén egyházak felelőssége és feladata ma rendkívül megnövekedett. Azt is érzékelték, hogy az ún. faji kérdés és a gyakorlati faji megkülönböztetés borzalmi a keresztyén gyülekezetekben még távolról sem ismeretek eléggé. Viszont örvendetes, hogy a keresztyén béke-mozgalom felismerései egyre igenlőbb visszhangra találhatnak mindenütt a világon. Nyilvánvaló, hogy a rasszizmus súlyos kérdésének megoldása nélkül nem lehet hitelesen beszélni a világbékéről. A faji egyenlőségért vívott harc ma a békeszolgálatnak szerves része. Isten Igéje megáll és ez az Ige arra tanít, hogy az ember — a fekete, a sárga és a fehér — egyképpen Isten képére és hasonlatosságára teremtettet.

Dr. Huszti Kálmán

#### JEGYZETEK

1. Und Frieden auf Erden, 22. 1. — 2. Mein Bund ist Leben und Frieden, 39. 1. — 3. Und Friede auf Erden, 99. 1., J. S. A. Stephens előadása — 4. I. m. 135. 1. — 5. I. m. 137. 1. — 6. Mein Bund ist Leben und Frieden, 125. I. — 7. I. m. 130. 1. — 8. Lásd: Seek peace and pursue it, 84. és 102. 1. — 9. Az UNESCO meghatározása a következő: „A rasszizmus jelent azokat a társadalomellenes nézeteket és cselekedeteket, amelyek azon a tévelygésen alapulnak, hogy a közösségen belül fellépő diszkriminációs viszonyok biológiai alapon megindokolhatók... A rasszizmus téves módon azt a követelményt állítja fel, hogy egyes embercsoportok hierarchiáját — a maguk megváltoztathatatlan, velük született pszichológiai és kulturális jellegzetességeinél fogva — tudományos alapon igazolni lehet”. — UNESCO nyilatkozat, Párizs, 1967. — Az EVT IV. Uppsalai Nagygyűlése így fogalmaz: „Rasszizmuson értjük egy etnikai csoportnak a saját faji hovatartozásához tapadó gőgjét, s azt a meggyőződést, hogy ezek az ismervek alapvetően biológiai természetűek, s így a következő nemzedékekre átöröklődnek, valamint negatív érzelleteket más csoportokkal szemben, amelyeknek nincsenek meg ugyanazon sajátosságaik. A rasszizmus egybekapcsolódik a másfajú csoportok diszkriminálására való törekvéssel és a közösség életéből való kizárással”. — Bericht aus Uppsala, 1968. 253. 1. — 10. Unsere Gemeinsame Verantwortung für eine bessere Welt 120–121. 1. és 137–138. 1. — 11. I. m. 163. 1.

## Az EVT „antirasszizmus-programjának” teológiai kérdéseiről

Dr. Helmut Gollwitzer professzor előadása a KBK nyugat-berlini bizottsági ülésén

Az Egyházak Világtanácsa „antirasszizmus-program”-ja fölötti vita különösen eleven volt a nagybritanniai és svájci egyházakban, mindenekelőtt pedig a Német Szövetségi Köztársaság egyházaiban, és pedig inkább a lutheri, mint a református hagyományok által meghatározott egyházakban. Ha a vita hevessége időközben némileg csökkent is, ez nem azt jelenti, hogy bármiféle valóságos döntésre került volna sor, és különösen nem jelenti azt, hogy egyházi vezetőségek hivatalosan igent mondtak az antirasszizmus-programra. Teológiai érvelések — más természetű érvelésekkel keveredetten — még mindig pro és contra hullámznak. Viszont a teológiai érvelések értékelésénél mindig lényeges dolog figyelembe venni azt a társadalmi és tradícionális környezetet, amelyben ez a vita fo-

lyik —, tehát mindenekelőtt az ún. nem-teológiai tényezők közrejátszását. Tekintetbe kell tehát vennünk, hogy ez a vita nem légtüres térben zajlik, hanem a fejlett ipari országokban, amelyek a fehér fajhoz tartoznak, valamint azt is, hogy hosszú idő óta a földkerekségen a fehér faj az uralkodó és végül azt is, hogy sajtóságosan keresztyén tradíció által meghatározott országokról van szó. Viszont éppen ezért ezekben az országokban a keresztyének és az egyházak számára az antirasszizmus-program mélyreható önkritikára való felhívást jelent. Ily módon az antirasszizmus-programmal összefüggő problémákat úgy fogom feltárni, hogy rámutatok annak az önkritikának egyes pontjaira, amelynek a fehér, fejlett ipari országokban élő keresztyéneknek és egyházaknak alá kell vetniük magukat.

„A fehér teológiában a fekete ember nem fordul elő” (James H. Cone). Az észak-amerikai Black Theology szóvivőjének eme találó megállapítása arról tanúskodik, hogy a teológia figyelmen kívül hagyta az egyik legfontosabb világtörténelmi fejlődést, nem törődött az európai, keresztyén népek kolonializmusával és rabszolgakereskedelmével. Ez a történelmi jelenség, amelynek oly sok rettenetes következménye volt, az utóbbi négy évszázad teológiájában jóformán meg sem említődik. Az orthodox egyházak teológiájában azért nem, mert annak idején a szibériai orosz expanzió az újkori imperializmus legenyhébb formája volt a maga módszereivel; a német lutheránus teológiában, amely a keresztyénségen belül nagy világrangra emelkedett, azért nem, mert Németország csak a 19. század végén vett részt a világ felosztásában; a kálvinizmus, puritanizmus stb. teológiájában azért nem, mert itt valószínűleg a kiválasztástan és a predestináció-tan sajátos értelmezése játszott közre; a katolikus teológiában pedig feltehetően azért nem, mert megfeneklett a középkorban. A jelenség, a keresztyén egyháznak feladott leckeiként csak a pietistáknál, a methodistáknál érződik, ide értve a herrnhuti testvérközösséget is.

Hogy pedig ez a tény nemcsak az elmúlt századokra, hanem a jelenkori teológiára is messzemenően érvényes, annál is inkább megrázó erejű számunkra, mert a kolonializmus és a rabszolgakereskedelem jelenségének tárgyalásánál nem múltbeli históriáról van szó. Részint annak következtében, hogy a kolonializmus és a rabszolgakereskedelem (ha leplezett formában is) még mindig létezik, részint pedig ezeknek a jelenségeknek a nagy horderejű következményei miatt, itt egy szerfölött mai fenoménnal állunk szemben, mivel ez az egyik legfőbb oka a mai kapitalizmus és imperializmus sajátos kifejlődésének és ezzel együtt a jólétnek és a viszonylag kiegyensúlyozott társadalmi helyzetnek a fehér, ipari államokban.

*A korai keresztyénségben volt helye a fekete embernek: Gal 3:28.* A korai keresztyén gyülekezetek összetételében a feketék nagy számban voltak képviselve, különösen az észak-afrikai és a kisázsiai egyházakban. Viszont a konstantinusi fordulat, majd az Iszlám győzelme, majd pedig az európai népek reakciójaképpen megindított keresztesháborúk következtében a pogánykeresztyénség gyakorlatilag fajhoz kötött, vagyis a fehér népekhez kötött keresztyénséggé lett. Olyan népek válásává, amelyek — miután enyhe égöv alatt, mind éghajlatilag, mind földrajzilag nagyon kedvező földrészen éltek — már amúgyis figyelemreméltóan erős vállalkozó szellemmel bírtak. Öntudatuk a krisztianizálódás révén rendkívül felsőbbrendűség-tudattá fokozódott. Ezt hamarosan kénytelenek voltak érzékelni a körükhöz tartozó emberek is, először a zsidók és a mórok, majd más földrészek színes népei. Ezek számára a fehér, keresztyén öntudat végzetté, gyakran halálos végzetté vált.

Ez a világtörténelmi fejlődés még mindig nem jutott el a „fehér teológia” öntudatáig, s a teológia még mindig nem tudta elhatározni magát arra, hogy a világ valóságát az elnyomott, a színes népek szemszögéből lássa, és még mindig nem indult meg eléggé a fehér keresztyénség teológiai, gondolkodásbeli hagyományainak és gyakorlati magatartásának a komoly felülvizsgálása.

A színesbőrű emberiséghez való pozitív odafordulás a fehér keresztyénségen belül különösen a pietizmus és methodizmus kora óta lehető fel és a missziói törekvésekben próbál megvalósulni. Ezeknek azonban — a bennük megnyilvánult áldozatkész szeretet ellenére is — szintén önkritikát kell gyakorolni. Először azért, mert sokszorosan egybeszővődtek a fehér népek gyarmatosító imperializmusával és részint ezt használták ki a misszió céljaira, részint önmagukat engedték felhasználni az imperializmus céljaira. Másodsor azért, mert a fehér keresztyén misszió magatartása a színes népekkel szemben csaknem kivétel nélkül paternalista magatartás volt: a misszionáriusok úgy viselkedtek, mint egy magasabbrendű kultúra terjesztői, mint valamiféle teljesítmény-ethos közvetítői, amelyet ők magasabbrendű erkölcsként értelmeztek; aligha ismerték fel a színes hagyományok sajátos értékeit, miközben a keresztyénség nyugati formáját, ráadásul a különböző és egymással is ellenlábás felekezeti formákat a színes világ számára kizárólagosan mértékadónak tartották.

Az antirasszizmus-program vitájában különösen két ponton mutatkozott meg ennek a paternalizmusnak az utóhatása:

a) Abban a követelményben, hogy az „adományozó egyházak” az adományok felhasználását saját maguk ellenőrizhessék. (Ezt a követelményt a visszaélések egyes eseteivel, pazarlással és tehetlenséggel próbálták igazolni, amelyet gátlástalanul általánosítottak.)

b) A fegyveres felszabadító mozgalmak támogatásának elutasításában, mivel ezek erőszakot alkalmaznak felszabadító harcukban. (Legtöbbször figyelmen kívül hagyták, hogy az EVT listáján csak nagyon kevés szervezet szerepel a támogatandó szervezetek között.) Itt is teljesen világos, noha öntudatlan rasszizmus érzeti hatását. A német egyházak egységesek és buzgók voltak a szükségét szenvedő biairai lakosság támogatására tett nagy intézkedésekben. Ott négerék harcoltak négerék ellen. Ahol azonban négerék fehérek ellen harcolnak, ott egyszerre csak pacifista módon reagálnak a saját teológiai és gyakorlati tradíciójuk ellenére is, mint ahogyan az EKD tanácsának 1970. november 24-i nyilatkozatában is történt, amelyben ez olvasható: „A keresztyénség e téren sem adhatja fel az erőszak alkalmazásának elvi elutasítását a politikai vagy társadalmi vitákban.” A német egyházak ezt az elvi alaptételt sohasem tanították, sőt inkább teológiailag küzdöttek ellene és inkább az ún. történelmi békeegyházaknak engedték át. Most viszont, amikor színes népek kelnek fel fehér, gyarmatosító uraik ellen, egyszerre csak olyan pacifizmust prédikálnak nekik, amelyet ők maguk mindig elvetettek. Talán öntudatlanul, de itt is reális érdekek hatnak közre.

Az EKD tanácsának elnöke, Dietzfelbinger bajor tartományi püspök eléggé utalt ezekre az érdekekre az antirasszizmusról Dr. Blake főtitkárhoz írt első levelében, 1970. szeptemberében, amikor aggódva mutatott rá az egyházból való kilépések fenyegető veszélyére: „Az egyház több tagja, különösen azok, akik a harmadik világ körülményeit ismerik, megfontolás tárgyává teszik, hogy ilyen körülmények között továbbra is egyháztagok maradjanak-e.” Mármost viszont azok az egyháztagok, akik a harmadik világ körülményeit ismerik és akik éppen az antirasszizmus-program miatt akarnak kilépni az egyházból, mindenekelőtt azokhoz a nagy nyugatnémet cégekhez tartoznak, amelyek veszélyeztetve látják érdekeiket és amelyeknek a magas egyházadózó fizetésében a tartományi egyházak kézenfekvően és jelentősen érdekeltek. Az utalás ezekre a

cégekre egyben mutatja azt a tudathasadást is, amelyben a nyugatnémet egyházaknak az antirasszizmus programmal szembeni hivatalos vitája leledzik. A nagy nyugatnémet cégek támogatják a portugálok gyarmati uralmát és a dél-afrikai apartheid-rezsimet. ez utóbbiak pedig támogatják a maguk részéről az előbbiek nagy profithajszáját. Vagyis kölcsönös érdekeltég uralkodik. Az említett cégek egy része fegyvereket és gyorsnaszádokat szállít Portugáliának, vagyis segítséget nyújt a gyilkoláshoz. A nyugatnémet egyházak részéről azonban sohasem hangzott el egyetlen felhívás sem ezekhez a cégekhez és az NSZK kormányához annak érdekében, hogy hagyják abba a portugál és a dél-afrikai rendszerek támogatását, sohasem történt protestálás a portugál gyarmatosító háború ellen, arról nem is beszélve, hogy visszautasították volna ezeknek a cégeknek az egyházadóját, mint afféle bűnös pénzt.

### Az erőszak kérdéséről

A keresztyénség nagy egyházai nem voltak pacifisták megalkalulásuktól fogva. Népegyházak voltak, amelyeket egész népek krisztianizálása jellemezett és ezzel együtt az egyháztagok részvétele is a társadalmak hatalmi funkciójában. Ezért fejlesztett ki Augustinus lényegében egy keresztyén hatalmi etikát, amely aztán az egyes felekezeti egyházakban csak keveset módosult. Ennek legfőbb mozzanata: *a felsőbbtség hatalmi monopóliuma és az igazságos háborúról szóló tanítás*. Ez volt a keresztyénségnek — talán nagyon is elégtelen és sokszor szégyenletes — hozzájárulása a háború igazolásához, de ez folytatódott az *újkori nemzetközi-jogi szabályozásokban* is, amelyek arra törekedtek, hogy a háborút afféle lovagi tornává változtassák. Ebben az összefüggésben csak azt emeljük ki, hogy az említett nemzetközi-jogi szabályozások csak az Európán belüli háborúk esetére voltak szánva. Ez mutatkozott meg abban, hogy a nemzetközi jogot sohasem alkalmazták a gyarmatosító háborúkra és mindmáig sárba tiporják Vietnámban és Afrikában. Az egyházak némán hallgattak annak láttán, hogy az európai hadviselések szabályait mennyire nem alkalmazták a gyarmatosító háborúkra.

Századunkban új helyzet állott elő a *forradalmi erőszak* problémája révén. E téren az egyházi gondolkodásban fokozatos változás megy végbe. Ez különösen kiviláglik a németországi egyesült evangélikus-lutheránus egyház egyetemes zsinatának az antirasszizmus programmal kapcsolatban 1970. őszén elhangzott állásfoglalásából. Vagyis egy olyan egyház állásfoglalásából, amelynek a tradíciója a forradalomhoz való jogot korábban különös élességgel vetette el. Most ez olvasható: „Nem tagadjuk, hogy keresztyén embereknek az Ige azt a parancsot adhatja, hogy a felebarát jogát minden eszközzel, tehát erőszakkal is védelmezzék vagy kiharcolják, hogyha ezt a jogot politikai, társadalmi vagy gazdasági elnyomás körülményei között szüntelenül lábbal tiporják”. Ebben a nyilatkozatban az erőszak alkalmazásában való keresztyén részvétel, amelyet a nagy egyházi hagyományok csupán a felsőbbtség hatalmának oldalán engedtek meg, legitim lehetőségként ismertetik el úgy is, mint a forradalmi mozgalmakban való keresztyén részvétel. Ez tagadhatatlanul haladást jelent. Hiszen az erőszak alkalmazása igazolásának régebbi korlátozása, mint keresztyén lehetőség, a „*legitima potestas*” fenntartását szolgálta és az uralkodó rend, meg az uralkodó csoportok stabilizálásához járult hozzá, vagyis nem volt egyéb, mint az ellenforradalmak egyházi támogatása. Egyet lehet érteni a zsinati nyilatkozat következő mondatával is:

„Viszont maga az egyház az erőszak alkalmazása révén ellentmondana bizonyágtételének és megkérdőjelezné saját fáradozását a megbékélésért és a békéért”. Az erre következő mondat viszont már nagyon is problematikus: „Akkor is szem elől téveszti megbízatását (ti. az egyház) hogy ha másoknak bocsájt rendelkezésére olyan eszközöket, amelyek közvetlenül vagy közvetve támogatják az erőszak alkalmazását.” Az még világos, hogy nem a keresztyén gyülekezet dolga az erőszakos eszközök gyártása, alkalmazása vagy rendelkezésre bocsájtása. De vajon mit jelent a „közvetett” szó? Hiszen az erőszak alkalmazásának közvetett támogatása a katonai lelkigondozás is, meg a hazaszeretetre, a felsőbbség iránti hűségre való nevelés is, amit régebben oly problémamentesen gyakoroltak. A biafrai, szűkséget szenvedő lakosság megsegítése is közvetve támogatása volt a biafrai hadviselésnek. A mai helyzet különös fordítottjaként annak idején a nyugatnémet egyházak döntően igent mondtak a Biafra-segélyre, amivel szemben az EVT kritikai álláspontot foglalt el. Ez a Biafra-példa azt is mutatja, hogy nem lehet éles határvonalat húzni a között, hogy mely eszközök csupán karitatív jellegűek és melyek jelentik az erőszak alkalmazásának „indirekt” támogatását (pl. rádiókészülékek, mentőcsónakok, útépitési eszközök).

Esetről-esetre kell tehát arra törekedni, hogy mindig érzékelődjék egy határ; az egyház sohasem legyen „direkt” módon részes az erőszak alkalmazásában, vagy „direkt” módon ne juttasson másoknak fegyvereket. Az „indirekt” szó a VELKD nyilatkozatban azért jelentős, mert lehetővé teszi, hogy azt a humanitárius támogatást, amelyet Biafrába küldtek, a fegyveres anticolonialista felszabadító mozgalmak vonatkozásában már megvonják. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy ezeknek a mozgalmaknak a humanitárius támogatását attól teszik függővé, hogy leteszik-e a fegyvert. Így aztán a nyugatnémet egyházak a gyarmatosítók székértőlójává teszik magukat. (A Vöröskereszt és a kvékerek a maguk segélyakcióiban háborús időkben az európai népekkel ezt sohasem tették!)

Ezt azután méginkább alátámasztották a *forradalmi erőszak fogalmában tett megkülönböztetés* bevezetése révén. Tradicionálisan arról a kérdésről volt szó, hogy lehetséges-e egy keresztyén embernek a törvényes kormányzat, a „*legitima potestas*” elleni akcióban résztvenni; vagyis egy nép politikai szervezetén belüli, belpolitikai probléma, a polgárháború problémája megítéléséről volt szó. Most pedig a német antirasszizmus-program vitájában úgy tettek, mintha tulajdonképpen a forradalomnak eme tradicionális teológiai problémájáról volna jelenleg is szó. Ezzel viszont akaratlanul is elárulták, hogy a gyarmatosító hatalmakat tartják „*legitima potestas*”-nak. A gyarmatosítás elleni forradalmak azonban teljesen más természetűek, mint a belpolitikai felkelések vagy polgárháborúk. Ezek nemzeti felszabadító küzdelmek a kívülről betolakodott megszállók ellen és a népek régi ellenállásának folytatásai a fehér megszállók ellen. A „*legitima potestas*” — még tradicionális értelemben is — sokkal inkább a felszabadító mozgalmak vezetését illeti meg. Nos, ezt sokan nem ismerték fel és jellemző, hogy azok a nyugatnémet egyházak, amelyek dicséretes módon aggódni kezdtek az utóbbi években a namíbiai viszonyok miatt, gondosan vonakodtak attól, hogy nyilatkozatot tegyenek azokkal a nemzetközi jogilag érvényes határozatokkal kapcsolatban, amelyek a namíbiai fekete lakosságra oly bátorítólag hatottak. Az

ENSZ határozataira, valamint a hágai nemzetközi bíróság döntésére gondolunk, amelyek kimondták a dél-afrikai rendszer uralmának illegális voltát Namibia fölött.

### A hatalmi áttolódás

A *Transfer of Power* fogalma az EVT antirasszizmus-programjának célkitűzésében különösen nagy megbotránkozást váltott ki. Ezt úgy értelmezték, mint felhívást az erőszakos forradalomra (bár a fogalom nem föltétlenül ezt jelenti), és arra a véleményre jutottak, hogy magának az egyháznak semmivel sem szabad hozzájárulni a földi hatalmi viszonyok megváltoztatásához, hanem ez maradjon minden egyes keresztyén ember politikai döntésének az ügye. Ezzel valójában egy igen nehéz kérdést érintettek: mennyiben lehet az egyháznak mint egésznek, egy keresztyén gyülekezetnek, egy országos egyháznak mint egésznek a maga hivatali szervei és a maga tekintélye révén, vagy akár az Egyházak Világtanácsa tekintélyénél fogva beavatkozni a politikai kérdésekbe és pártosan állást foglalni? Ebben a kérdésben kétségtelenül gondos mérlegelés ajánlandó. Már csak azért is, hogy el ne sodorassuk magunkat és Isten nevével vissza ne éljünk, az Ő nevét ne állítsuk a saját magunk értelmére és felelősségére bízott döntések vagy intézkedések szolgálataiba úgy, ahogyan ez már gyakran megtörtént. Másrészt viszont ez a gondos mérlegelés nem akadályozhat meg bennünket az itt felvetődő probléma világos felismerésében, mert igen is vannak olyan hatalmi viszonyok és olyan hatalommal való visszaélések, amelyeket az egyházakat Isten nevében el kell ítélnie és amelyeknek a megváltozását elő kell segítenie. Éppen erről van szó a kolonializmus és az imperializmus nagyon is szembetűnő eseteinél a mai világban. Ezekben az esetekben az egyház bizonyágtételéhez a gyakorlati tett is hozzátartozik. (Ezért mondjuk ki, hogy az

egyházi adó pénzeszközeinek az antirasszizmus-program számára való felhasználása jogos.)

### Hogyan tovább?

Az Addis Abeba-i, 1971. januárjában hozott, kompromisszumos megfogalmazás a vitát nem zárta le és valójában nem küzdötte le a nyugatnémetországi egyházak elutasító magatartását. Ezt mutatja az eddigi gyakorlat és az 1972-i utrechti vita. Viszont a genfi kezdeményezés egy olyan tanulságos folyamatot indított meg, ami reményteljes. Egyházi vezetéseink és gyülekezeteink magatartása tekintve enyhítő körülményként azt kell mondanunk, hogy mivel „a fekete ember a fehér teológiában nem fordult elő”, a németországi evangéliumi keresztyénséget és a keresztyénséget más országokban is felkészületlenül érte a genfi kezdeményezés. Ez a megállapításunk szolgáljon mentségül, de egyben szemrehányásul is. Ezek után szívósan kell tovább küzdeni zsinatról-zsinatra, különösen pedig a gyülekezetek talaján. Mindenekelőtt három feladatról van szó:

a) az antirasszizmus-program végrehajtásáról egyházainkban és gyülekezeteinkben, annak hivatalos és anyagi támogatásával együtt.

b) Az egyházaknak mindenütt, ahol csak megvan a nemzeti felszabadítási mozgalmak saját elismert vezetősége, ezeket kell elismerni az illető népek jogos képviselőiként (mint „legitima potestas”-t) és oda kell hatni, hogy a kormányok is ezeket ismerjék el ilyenként.

c) A helyi gyülekezeteknek és országos egyházaknak közvetlen kapcsolatot kell felvenniük a felszabadító mozgalmakkal, esetleg családi kapcsolatokat is az ottani helyi keresztyén gyülekezetekkel és a maguk területén harcolni kell a hagyományos, fehér, gyarmatosító öntudat leküzdéséért.

Ford.: Dr. Huszti Kálmán

## A népesedés és környezet kérdései

### Tények, tévedések és axiómák az emberiség jövőjéről

Azok, akiknek gyermekkoruk a 20. század első évtizedére, de legalább is az első világháborút megelőző időszakra esik, jól emlékezhetnek az akkori, hazánkban „ferepcjózsefi”-nek nevezett idők felelőtlenül önelégült, s a felületes szemlélő — persze csak a haszonélvező rétegek — számára felhőtlennek tűnő, kivált az egyházakon belül problémátlan légkörére. A vihar-madarakat: szociális forradalmárokat, költő-váteszeket kigúnyolták, sőt közösségellenesnek bélyegezték a „beati possidentes”, a hatalom birtoklóit, sőt cselédei is. A szocialisták neve „hazátlan bitang” volt, *Ady* Endre hazafiatlan, sőt „hazaáruló”, *Bartók* Béla „zavaros”, sőt őrült a hályogos polgári szemekben s az ilyen szemek mögött meghúzódó kényelmes agyak számára. A művészetben és az irodalomban Európa-szerte a századvég raffinált, öncélú, de már a polgári szellem hanyatlásáról árulkodó stílusjátékai, vagy valami új felé tapogató, de a pusztá szecessziónál tovább mutatni nem képes próbálkozások mutatkoztak a felszínen; ugyanakkor a politikában az imperialista nagyhatalmak egymás ellen frontot szervező készülődései mögött már felvillantak az orosz forradalom jelzőtüzei, majd a Balkán-háborúk, Magyarországon pedig — hogy az

Osztrák—Magyar Monarchia különböző nemzetiségeinek elszakadó törekvéseit ne részletezzük — kivált a magyar települési területeken és a vegyes nemzetiségű részek peremén egyre nagyobb méreteket öltött éppen a *magyar szegényparasztság* növekvő kivándorlása Amerika felé.

A föld népessége a statisztikák szerint 1910 körül haladta meg a *másfél milliárdot*. Arra akkor még jóformán senki sem gondolt, hogy belátható időn belül, szinte karnyújtásnyi távolban akuttá válhat a Föld túlnépesedésének problémája. Az uralkodó rétegek, ha nem is mindig cinikus megfogalmazásban, de hallgatólag úgy vélték, hogy az esetleges demográfiai robbanás ellen két ősi, kipróbált szövetségesre számíthatnak: a tudatlanságra és a nyomorra. Ezeknek a segítségével: a háború és a „természetes” halandóság révén, mindig kellő mértékben le lehet fékezni a természetes szaporodásnak kivált az „alsóbbrendű” népek körében fellépő, nyugtalanító felgyorsulását. A fejlett technika sokáig biztosíthatja a hatalom monopóliumát a vezető hatalmak számára. Azonkívül mind a gyarmatosító társadalmakban, mind a gyarmati „bennszülöttek” között az érdekeltégi alapon kiépített uralkodó osztály segítsé-

gével, kivált a gyarmati népeken belül egy potenciális forradalmi vezetőréteg kifejlődésének megakadályozása révén „le lehet blokkolni” a nyugtalanító tendenciákat, és természetesen a megfelelő időben és „gócokban” rendezett kis és nagy háborúk segítségével is lehetséges lesz időnként „lecsapolni” az emberiség túlnoelkedését.

A profitéségében és uralomvágyában rövidlátó kapitalista gondolkodás azonban nem számolt eléggé sem az emberi, sem az emberen-túli tényezőkkel. Például figyelmen kívül hagyta a nyersanyagok, mint technikai erőforrások, a termőterület, mint élelmezési erőforrás, végül pedig az ipari szennyeződés kérdéseit is. Így történhetett meg, hogy a második világháborút követő negyed évszázad során egyszerre új, eddig csak kevesek által sejtett problémák szinte a lét és nemlét kérdéseiként jelentkeztek az emberiség tudatában. Miközben a gyarmati rendszerek szinte teljesen felszámolódtak, a hatalmi egységű bármely kizárólagosságra törő erő számára kockázatosabbá tette az egyetemes pusztulással, azon belül az emberi nemzetség kihalásával fenyegető nukleáris háború kirobbantását, földünk lakossága szinte megkétszereződött, az egyes területek benépesedésének és energiatartalékainak arányában jelentős eltolódások következtek be, és mindezek folytán a népesség és a környezetszennyeződés kérdése is olyan elemi létproblémává súlyosodtak, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete, valamint az Egyházak Világtanácsa is kénytelen volt velük foglalkozni.

A következőkben L. Charles Birch ausztráliai professzornak, a Sydney-i egyetem élettani intézete vezetőjének az *Ecumenical Review* 1973. évi első számában (29—40. l.) megjelent „*Three Facts, Eight Fallacies and Three Axioms About Population and Environment*” c. tanulmányát ismertetjük. Birch professzor az EVT „Egyház és Társadalom” elnevezésű munkabizottságának alelnöke, akinek e tárgyban a világ egyházaihoz intézett korábbi felhívását az *Ecumenical Review* 1971-i évfolyamának negyedik számában (438—442. l.) olvashattuk. Mostani, különös figyelmet érdemlő tanulmányának gondolatmenetét az alábbiakban lehető részletességgel kívánjuk tolmácsolni.

### Három tény

1. *A népesedésről:* az első milliárdos népességet — azaz egy időben a Földön együtt élő milliárdnyi lakosságot — elérni egy millió évbe került. A továbbiakban száz esztendő elég volt a második milliárd elérésére. Újabb 15 év elviszt bennünket 1973-ig, a negyedik milliárdig (miután a három milliárdot az emberiség az 1950-es évek folyamán meghaladta, amint az Fritz Baade könyvéből is tudjuk).

Birch szerint a következő negyven év több emberrel fogja megszorítani a Föld népességét, mint amennyi együttvéve élt máig az emberi nem élete során. Ez ellen bármit tenni máris csaknem késő. Az első embertől mostanig az emberi nem harmincszor kettőződött meg. Ha még tizenötször tovább kettőződik, egy-egy személy részére — nem mondja meg, hogy az egész föld tengerekkel borított felületét is beszámítva, vagy csak a szárazterületeken-e? — összesen egy negyzetyard „talapzat” fog maradni.

2. *A tartalékok felhasználásáról:* eredetileg a népesség egysége egyszerűen az a személy, akinek létfenntartási szükségletei napi 2500 kalória táplálék, ezen belül 60 gramm fehérje fedezi. Egy ember napi energiaszükséglete egyenlő egyetlen egyetlen ugyanaddig égő 100 wattos villanykörte felhasznált energiájával. A mi

„fejlett” világunkban egyetlen ilyen népességi egység, vagyis személy létfenntartásának biztosítását egyenként tonnákban kifejezhető acél, réz, alumínium, ólom, ón, cink és sokféle műanyag szolgálja. Ezeknek nagyrészt nem a saját hazájában, hanem a szegényebb népek természeti energiatartalékaiból termeli ki, tehát azoktól vonja el. Energiaszükséglete az egyetlen 100 wattos égő helyett tíz, egyenként 1000 wattos radiátor állandó üzemeltetésének felel meg.

Egy USA szenátusi jelentés szerint az amerikai nép az 1959-től 1968-ig terjedő tíz évben többet fogyasztott el a világ erőforrásaiból, mint a föld összes többi lakosai a történelem egész addigi során. Ha a világ minden népe ebben az arányban fogyasztana, hat év alatt kimerítenénk az összes ismert olajtartalékokat. Hasonló eredményre vezetne a vas-, réz-, kén-, fa- és víztartalékok hasonló arányú pazarlása.

Az amerikai „Környezetvédelmi Társaság” (Ecological Society of America) az ENSZ-nek az emberi környezet legkritikusabb kérdéseivel foglalkozó, Stockholm tartott konferenciáján a *foszfát-problémát* emelte ki különösen. Az emberi táplálkozás szempontjából létfonosságú „zöld forradalom”, a mezőgazdasági termelékenység fokozása ezen fordul meg. Az ismert tartalékok 60 év alatt végleg kimerülnek. Foszfát-tartalmú műtrágyák hiányában azonban a Föld csak mintegy másfél milliárd embert tud ellátni, tehát jóval kevesebbet, mint a föld mai lakosságának a fele.

3. *A Földről:* most kezdünk csak rájönni, mennyire nem vettük eddig figyelembe a föld véges voltát. A művelésre alkalmas terület és az ásványi anyagok, köztük a fosszilis fűtő és energiatermelő készletek (szén, olaj, gáz) egyformán korlátozottak, és ugyancsak korlátozott a föld, a levegő és a tenger közömbösítő és elnyelő képessége a szennyeződéssel szemben. Ugyanakkor a készletek felhasználása és a szennyeződés nem mérséklődik, hanem rohamosan emelkedik.

Mivel a Föld véges, mind a népesség növekedését, mind a tartalékok pazarlását, mind a szennyeződés fokozását mielőbb meg kell fékezni. A legszembetűnőbb korlátozott és legkevésbé rugalmas e tekintetben a művelhető földterület. Földünk mezőgazdaságra alkalmas területe mintegy 3,2 milliárd hektár, azaz összesen 32 millió négyzetkilométer, vagyis az összes szárazrészeknek alig egyötöd része. Ennek ma mintegy fele van művelés alatt. A másik felének betelepítése, irtása, öntözése vagy trágyázása — mindenütt a szükségletnek megfelelően — mérhetetlen munkát és költséget jelent, jóval mielőtt termőképessé válik. De ha vállaljuk és végrehajtjuk is ezt a munkát, hány ember megfelelő táplálását remélhetjük tőle, feltételezve hogy a világ lakossága továbbra is évenként, 2,1 százalékkal szaporodik? Azonkívül: személyenként 0,4 hektárt számítva, azt sem feledhetjük el, hogy jelenleg az USA-ban egy személynek az *ottani igényeknek* megfelelő táplálására csak 0,9 hektár elegendő. Ilyen mértékű vége, az összes felhasználható termőföld igénybe lesz véve.

Ugyanakkor: naponta fél millió kishold (acre) tűnik el a beton alatt, utak, gyárak és lakótelepek építése során. Ha mindezeket figyelembe vesszük, a termelés megkétszerezése is legfeljebb ha lélegzetet enged, hiszen ugyanannyi idő alatt maga a lakosság is megkétszereződik: a lakosság megduplázódásának az ideje ugyanis kb. 30 esztendő. Az hogy a *tengerből* nyerjük a hiányzó táplálékot, hiú délibáb, hiszen az egész halmenyiség, amit 1969-ben fogtak, alig pár százalékat tette ki a fehérjészsükségletnek, továbbá az 1970. évi halászati eredmény kevesebb volt az előző évinél. A *new* pótolható tartalékok pedig minden téren tovább

fognak: ha a kitermelés csak a mai szinten marad is, a szén egy évszázad, az olaj fele idő alatt elfogy, a réz 60, az alumínium alig 50 évig tarthat még ki. Száz éven belül jóformán semmit sem ad a föld mélye ezekből a nélkülözhetetlen ásványokból.

További korlátozottság a földgolyó korlátozott elnyelő képessége a szennyeződéssel szemben. Sem a levegő, sem a tenger nem tekinthető „feneketlen személtáladának”, sőt a vegyi szennyeződés útján elérhetjük, hogy a folyókban, tavakban és tengerekben minden élet kihal, nem szólva egyes szennyezett erdőterületek vadállományának, sőt madárvilágának aggasztó pusztulásáról.

### Mit tettünk a Földön az élet megóvásáért?

Mind a népesség szaporodását, mind a készletek felémesztését, mind a szennyeződést tekintve *világméretű robbanás* tanúi vagyunk. Mindhárom területen erősen közeledünk a katasztrófa-határhoz. A következő nemzedékek néhány elkerülhetetlen és éppenséggel nem simának ígérkező lefékezésnek kell hogy legyenek a kényszerű tanúi. Ilyen intézkedések nélkül nem lehet a katasztrófát elkerülni.

Ha egy úrhajó legénységéhez tartoznánk, korlátozott készletekkel, csak az úrutazás tartamára kiszámítottan, nem volna más lehetőség, mint ésszerűen elosztani és felhasználni a korlátozott, de elégséges készleteket. Sajnos, ezzel szemben még mindig az önző és rövidlátó rablógazdálkodás állapotában él az emberiség hatalmasabb és pillanatnyilag szerencsésebbnek látszó része. Kezükben tartják az elmaradottabb országokban levő fosszilis energiahordozók kiaknázását, úgyhogy az emberiség 60 százaléka a bevételeknek mindössze 10 százalékát mondhatja a magáénak. Minden három emberből kettő ma elektromosság nélkül él, ugyanannyinak a számára nincs fertőzésmentes ivóvíz. Ami vizük van, azt sokszor az ipari üzemek szennyezik vegyi anyagokkal. Pl. a világ folyói évenként száz tonna DDT-t nyelnek el.

Ha elhatároznánk, hogy a fennmaradás érdekében terveket dolgozunk ki a mai állapot megszüntetésére, nem hanyagolhatnánk el néhány dolgot: 1. meg kellene határozni „úrhajó-Földünk” hordozó kapacitásának mértékét; 2. stabilizálni kellene a világ lakosságát a mai szinten, vagy inkább alább; 3. éppen a tartós jövő életszínvonalának biztosítása érdekében csökkentenünk kellene a természeti erőforrások pazarló kiaknázását; 4. létre kellene hoznunk a számban nem növekedő „egyensúlytársadalmat”, amihez az összes termelt javak egyenlő és arányos elosztása lenne az alapfeltétel; 5. át kellene állítani a közgondolkodást a *javak növelése helyett a szolgálatok növelésére*.

Mindez a világgazdaság forradalmi átalakulását igényelné; Kenneth Boulding fogalmazása szerint áttérést a „cowboy-gazdaságról” az „úrhajó-gazdaságra”. Ennek egyik alapfeltétele a népesség egy szinten tartása („Zero Population Growth”, rövidítve ZPG), vagyis a nemzedékek azonos számú és arányú utánpótlása. Ausztráliában pl. a 2,1 gyermeket felnevelő család-átlag biztosítja az ilyen utánpótlást; 2,6 gyermek már több mint egy százalékos évenkénti gyarapodást jelez. Ezt persze sehol sem lehet máról-holnapra megvalósítani, kivéve ha megölnénk vagy sterilizálnánk a szülőket a második gyermek után. A szerző számítása szerint, ha ma elkezdénénk, mintegy 60–70 év kellene ahhoz, hogy az egész világ átlagában eljussunk a népesség stabilizálásához. A tétel könnyű, de megvalósítását különösen sok elterjedt téveszme akadályozza.

### Nyolc tévedés

1. *Hogy a népesedési robbanás csak a harmadik világ problémája és nem az egész világé.* — A világ népessége évi 1,8%-kal nő, ami 37 évenkénti megkétszereződésnek felel meg. A fejlett országok legtöbbször ez a — bevándorlás nélküli, tehát természetes szaporodási — arány kb. 1%; még Japán is, ahol a szaporodás szinte megszűnt, a mai állapot szerint 63 évenként megkétszerezzi lakosságát. Tehát a világ népességének 31%-át kitevő fejlett országok is gyorsan szaporodnak. Ezek az országok használják fel az energiatartalékok legtöbbszörét és ők okozzák csaknem az egész ipari szennyeződést. Maga az USA a földön elhasznált nyersanyagok egyharmadát használja fel, azonkívül több fehérjét importál — olcsón — a fejlődő országokból, mint amennyit exportál. Hogy Hollandiában sok ember tud magas színvonalon élni egy kicsi és túlszűfolt területen, az pedig onnan van, hogy munkaigényes, tehát jól jövedelmező iparát és élelmiszerszükségletét egyformán ritkábban lakott idegen országokból tudja nyersanyagokkal ellátni.

2. *Hogy a fejlett országokban nem a lakosság száma, hanem a javak elosztása súlyos probléma.* — Ha pl. Sydney vagy Melbourne lakosságát — egyítettvéve egész Ausztrália népességének több mint 40%-át — egyenletesen széttelepítenék az országnyi Simson-sivatagban, attól nem oldódnék meg a környezetszennyeződés mennyisége, mert az emberi települések létesítése akár kis, akár nagy egységekben történik, mindenképpen főleg agrikulturális területeket változtat át urbánus tömörülésekké és volt szántóföldek vagy kertek helyét alakítja át beton-sivatagká.

3. *Hogy a családtervezés megoldja a népesedési problémát.* — Ezt hittük tíz-húsz évvel ezelőtt, de a tervek nem váltak be. Az önkéntességet a harmadik világ több országában megszüntették. De Kína is megindult egy sehol másutt nem próbált ellenőrzési program útján. Tíz évvel ezelőtt kimondották a ZPG elvét, ennek következtében az évi szaporulat 2,5%-ról egy évtized alatt 1,5%-ra csökkent.

4. *Hogy az embernek joga van annyi gyermeket létrehozni, amennyit akar.* — Ha így volna, akkor a népesedés szabályozására nem volna lehetőség. A legfőbb jog az emberi élet reprodukciójában nem a szülőnek a joga a nemzésre, hanem a gyermeké az egészséges és a teljes életre.

5. *Hogy a fejlődő országokat úgy kell iparosítani, ahogyan az a fejlett országokban történik.* — Ez csak a környezet további romlását siettetné. Továbbá, ha a szegény országok is sietnének kimeríteni a saját tartalékaikat, egy ponton túl nem maradna semmi további lehetőségük a fejlődésre. Vannak olyan alternatívák, amelyek egyformán kedvezőbbek az érdekelt népek és az egész világ számára. Ilyen például az alternatív technológia: intenzívebb munkamódszerek kifejlesztésével fokozni a termelt javak értékét a meglévő energiaforrások jobb kihasználásával.

6. *Hogy a fejlődést követő demográfiai átalakulás megoldja a túlnépesedés problémáját.* — A növekvő jólét, vagy a meglévő életszínvonal tartására való törekvés — gondoljunk a magyar parasztság egyke-problémájára a század első felében — magában is a népszaporulat csökkenésével járhat; ebben azonban fékező szerepet játszik a közegészségügy fejlődése révén a halálozási arányszám csökkenése is. Bármilyen erős mértékben csökkent a születések aránya, Európa legtöbb országában, a Szovjetunióban, Japánban és Ausztráliában még mindig csaknem kétszerese a halálozási aránynak. Nincs semmi demográfiai jele annak, hogy



a népesedés szabályozása automatikusan az állandó népességi szint kialakulására vezethet.

7. *Hogy a technológia végérvényesen megoldja a tartalékok kimerülésének és a szennyeződésnek a gondjait.* — Ez általános hiedelem a közgazdászok, de sokkal kevésbé a technológusok és a természettudósok körében. A technológiai optimista azt hiszi, hogy minden problémánk mindjárt meg is oldódik, mielőtt felmerül. De vannak kérdések, amelyekre egyszerűen nincs technológiai felelet. Ilyen például az egyre jobban apadó energiaforrások egyre növekvő kihasználása. A technológiai megoldási kísérletek, kivált a környezettel összefüggő dolgokban, inkább mellékvágányra terelik, hogysem kiküszöböljék a környezeti kihatásokat. Így az erősen növekvő lakosság táplálását illetően a technológiai megoldások túlságosan csekélyek, elkésették, költségesek és olyan környezeti ártalmakkal járhatnak, mint a rovarölő szerek és nitrátok mérgező hatása a folyók és tavak vizére.

Nem az új technológia hát az, ami a leginkább szükséges, hanem az értékek új orientációja, átrendezése. A kulcskérdés mindnyájunk számára az, hogy *miért vagyunk itt tulajdonképpen?* Ha erre többet adnánk, kevésbé lelkesednénk azért, hogy egyre több tárgyat halmozzunk össze, és egyre több lelkesedést adhatna maga az, hogy élünk.

8. *A legáltalánosabb téveszme: hogy ami több, az jobb.* — Ebben a magunkfajta világban többnyire rosszabb. Ez csak annak az alapja, amit James Weaver amerikai közgazdász „*zabálj-zabálj-ökonómia*”-nak nevezett. „Ha mindnyájan elhatároznánk, hogy otthonaink megfelelőek, gépkocsijaink kielégítőek, ruházataink elégségesek úgy ahogy van, akkor a mi mai gazdasági rendünk holnap összedőlne. Mert arra a feltételezésre épült, hogy az ember igényei kielégíthetetlenek. Ha valaki elégedettnek látszik, a reklám elégedetlenné teszi; olyanná, hogy többet kívánjon, így hát többet vásárol. adósságba keveredik, tehát többet kell dolgoznia, hogy az adósságát törleszthesse, és így tovább, ad infinitum. De azok, akiknek többjük van, mint ami fenntartásukhoz szükséges és elégséges, nem szükségszerűen boldogabbak, mint amilyenek korábban voltak. Ausztrália jóléti társadalmában a nagyvárosokban az utolsó tíz év alatt megkétszereződött az öngyilkosságok száma. A több mégcsak *nem is látszik* jobbnak” — mondja Birch.

### Három axióma

1. *Minden emberi lény negatív hatást gyakorol a környezetére:* mégpedig civilizáltságának fokával növekvő mértékben. — Mindnyájan hozzájárulunk pótolhatatlan természeti készleteink növekvő kiaknázásához és a természeti környezet rombolásához. Ez a romboló hatás pl. az ausztrálokot fejenként harmincszoros mértékben terheli az indiaiakhoz vagy az indonézekhez viszonyítva. Azonban a lakosság száma és a környezetre gyakorolt hatása nem független tényezők. A lakosság növekedésével együtt nő a fejenkénti környezetszennyezés, mégpedig a pusztasámszerű növekedést meghaladó mértékben, hiszen komplikálódnak az emberek kapcsolatai, tevékenységei, főleg pedig az energiafogyasztás igényei: ez a *küszöbhatás*. A fák egy bizonyos szintig tűrik a „smog”-ot. A lakosság számszerű növekedése még csak kevésbé növeli a kátrányos füstöt, de elég lehet már arra, hogy a kevésbé ellenálló fafélések elhaljanak, amint az egy bizonyos vegyi anyag hatására Sydney egyik városrészében történt.

2. *Egy nép (kártékony értelemben vett) túlfejlődése akkor következik be, ha a polgárok tartalékainak na-*

*gyobb arányban élik fel, mint ahogy lehetséges lenne a világ minden népe számára.* — Ebben a humanitáriánus értelmezésben az ilyen nép gazdasága megfosztja más népeket a saját életszínvonaluk emelésétől, vagy legalább is útjában áll annak. Az USA felelős a nem pótolható forrásokból származó világfogyasztás 30%-áért, pl. az energiafogyasztás 37, az acélfogyasztás 25, az ónfogyasztás 28 és a szintetikus gumifogyasztás 33 százalékaért. Ez alig hangolható össze a Harmadik Világ fejlesztéséről szóló retorikával. Egyes megfigyelők azzal érvelnek, hogy a szegény országok rá vannak utalva, hogy a gazdagok használják fel az ő (ti. a szegények) tartalékait, és valóban czcknck az országoknak a gazdasági szakemberei olykor arról panaszkodnak, hogy a fejlett országok nem eléggé igénylik ezeknek kiaknázását. Ez azonban csak azt bizonyítja, hogy a közgazdászok ott is rövidlátók.

3. *A népesedés ellenőrzése (a szaporodás megszüntetése) és a javak újra elosztása az emberiség bármilyen lehetséges jövőjének két lényeges tényezője.* — „Meg kell győznünk azokat, akik nagy családot akarnak, hogy ezt csak gyermekeik jövőjének kockáztatásával tehetik, és meg kell győzni a gazdagokat, hogy megmaradásuk feltétele az, hogy mindenüket megosszák a szegényekkel” — állítja fel a szerző ezt az utolsó tételét, amelynek második felében szinte Jézusnak a gazdag ifjúhoz intézett szavai visszhangzanak.

Az ENSZ-nek az emberi környezet kérdéseivel foglalkozó stockholmi konferenciája világosan leszögezte annak szükséges voltát, hogy a nemzetek készüljenek fel a világ és az emberiség kategóriáiban való és nem csupán saját érdekeikre tekintő gondolkozásra. Ennek keretében meg kell változtatni a világ kereskedelmi rendszerét, a fejlődő országok érdekeinek előtérbe helyezésével. El kell kezdenünk, hogy az egész világ sorsát olyan közügynek tudjuk tekinteni, amelyben jóra-rosszra mindnyájan egyformán érdekelve vagyunk. „Ennek a közös ügynek vitélét pedig nem láthatjuk biztosítottak egyesült, mindenben az egész emberi közösség javát szolgáló kollektív vezetés nélkül” — végezi a harmadik axiómáját értelmező fejtegetéseit Birch professzor, majd tanulmányát a következő konklúzióval zárja le:

„Földünket, mely olyan nagynek látszott, most kicsiny voltában kell szemlélnünk. Zárt rendszerben élünk, abszolút és életfontosságú függésben a földtől és egymástól. A bennünket egymástól elválasztó számos különbség együttvéve is *végtelenül kisebb fontosságú, mint a mindnyájunkat egyesítő egymásra-utaltság és veszélyeztetettség.* Szórol-szóra igaz, hogy csakis a bennünket elválasztó ellentétek átlépésével és áthidalásával tarthatjuk meg a Földet, mint otthonunkat.”

Anélkül, hogy L. Ch. Birch fentiekben ismertett tanulmányához reflexiókat fűznénk, vagy egyik-másik tételével — inkább talán csak megfogalmazásával — vitába szállnánk, elismeréssel adózunk a szerző mélyen humanus, felelősséggel teljes és elfogulatlan magatartásának. Következtetéseivel gondolkodásra késztetők, logikusak és mind a probléma egészét tekintve, mind az érintett részletkérdésekben a lényegre tapintók. Nem ködösít és nem kerüli meg a kényes kérdéseket sem, sőt, ha csak egy-egy rövid mondatban is, de világosan jelzi a radikális megoldást, mint egyetlen lehetőséget. Csak hasznos lehet, ha olvasóink ezekben a gondolat-sorokban megismerkednek egyúttal a világkeresztyén-ség egyik legtekintélyesebb vezető orgánumának mély felelősségtudattól áthatott és bátor állásfoglalásával is, a huszadik „keresztyén” évszázad végének ezzel az egész emberiség életre-halálra érintő problémájával kapcsolatban.

## A hegedűs, a tejesember és az emberiség

„Még valamit mesélt anyám az apjáról, az én lionói nagyapámról. Bár az is lehet, hogy álmodtam. Szukkósz ünnepe van vagy Szimchasz Tóra. Mindenütt keresik. Hol lehet? Hová tűnt? Kiderül, hogy nagypapa a szép idő kedvéért felmászott a háztetőre, ott ült a kéményen és élvezettel eszegette a sárgarépáját. Képtémának se rossz”.

Marc Chagall írta ezeket a sorokat *Életem* című könyvében. (A második kiadás a Gondolatnál jelent meg magyarul, 1971-ben.) Ez a nagyapa — írja később Chagall — álmodozva hallgatta, amikor Noé Bácsi „hegedült is, nyekergette a hegedűt”. „Csak Rembrandt tudná megmondani, mire gondolt az öreg mészáros, boltos és kántor, mikor fia az esőtől és ujjnyomoktól mocskos ablak előtt állt és hegedült. Az ablak mögött fekete éjszaka. Csak a pópa alszik, és a papházon túl nincs más, mint a pusztaság meg a szellemek. De Noé bácsi hegedül. Ő, aki egész nap a teheneket hajtotta az istállóba, vagy összekötözte a lábukat és úgy vonszolta őket, most hegedül... Nem mindegy, jól-e vagy rosszul? Mosolyogva nézem és megpróbálom én is játszani a hegedűjén, a zsebébe ugrom meg az orrára. Zümmög, mint a légy. A fejem elszáll, csendesesen kering a szobában. A mennyezet állítólag, behatol a felhők, csillagok kékje és vele a mezők, utak, istállók szaga”.

Képtémának se rossz. A képek megszülettek: láthatók voltak a budapesti Chagall kiállításon, láthatók Chagall könyvében, láthatók a Chagallról szóló könyvekben.

És az Operettszínházban. Az előadás címe éppúgy Chagallra utal — *Hegedűs a háztetőn* —, mint a színpadkép: Forrai Gábor tervezte, Vámos László rendezte. Meleg barna tónusok. Kis tér, a házak mintha egymásra borulnának. Az első jelenetben mindjárt ott a hegedűs a háztetőn. *Tevje*, a tejesember házának kéményén. A Chagall kép címe: *Ravatal a sötét utcán*. A házak itt inkább széthúznak, mintha visszahöklőnének a ravaltól, a gyásztól. S a bánatos emberek a házak fölé magasodnak. A hegedűs a háztetőn ül. Bánatot muzsikál, vagy inkább vigaszt? A kettő talán elválaszthatatlan egymástól.

A színházi előadás is ezt bizonyít-

ja. „Musical” — az áll a színlapon, a zeneszerző neve, Jerry Bock, a szövegíróé, Joseph Stein, a versek szerzőjének neve, Sheldon Harnick. Nem szerepel a színlapon egy világhírű író neve, pedig a „sztori” volta képp az övé. A *Hegedűs a háztetőn* voltaképpen Sólem Aléchem jiddis író, költő és humorista *Tóbiás*, a *tejesember* (eredetileg: *Tevje der milhiger*) című elbeszélés-füzére alapján készült. Jócskán el is tér tőle, ez kétségtelen.

A tejesember világa egyezik Chagalléval, s így érthető, ha az ugyancsak világsikerű musical szerzői tudatosan építettek mindkettőre, építkeztek mindkettőből. Milyen ez a világ, Chagallé, Sólem Aléchemé, a hegedűsé, a tejesemberé?

Két alapvető jellegzetességét kell megemlíteni. Az egyik: *szegény emberekről van szó*, akik végzik mindennapos munkájukat, mintegy a világ peremén. Például egy falucskában, Anatevkában (amely a cári Oroszországban, valahol Kijev közelében található, bár ezt a várost Sólem Aléchem könyveiben Jehupecnek nevezik). A másik, amit tudnunk kell ezeknek a kisembereknek a világáról, hogy az *álmodozás* jellemzi. A valóság, és a valóság fölött egy rőfnyivel járnak kelnek az emberek, a lovacskák, a kordék.

Van ilyesmi a valóságban?

A mi korunk erősen kötődik a valósághoz. Érthető: az utóbbi évtizedekben, mondjuk másfél évszázadban, az emberiség a valóság megismerésében nagyon messzire jutott. A szó szoros értelmében is messzire: úrszondák járnak a Marson, ahová a kozmikus sebességgel száguldó rakéta útja is hosszú hetekig tart. De átvitt értelemben is. Az emberi tudás behatolt az anyag belsejébe, megismerte az elemi részecskéket. Megismert belső, rejtett tulajdonságokat. Megismerte a történelem mozzatát. A természet törvényeit. A társadalom életét. Jelenségeket fejtett meg, amelyekről évezredek át semmit sem tudott. Nem volt szükség többé misztifikálásra: a valóság mutatkozott meg az ember előtt.

Olykor szörnyű voltában is. A világtörténelem leghosszabb, legpusztítóbb háborúi, nyomor, éhség, szomszomság, tömeghalál. Gyakran azt is pontosan tudni, miért.

A ma embere mohón keresi a valóságot.

De vajon nem a valóság-e az is, ami rőfnyire fölötté mozog?

Lehet-e nagyobb az ember, mint a ház? Miért ne; a nagyság nem csupán kiterjedés: érték is. „*A fejem elszáll*” — írja Chagall, s képein fest-rajzol embereket, akiknek a feje „elszáll”, vagy éppen fejtetőn áll. Ezt a hasonlatot éppenséggel valamennyien használjuk a hétköznapi beszédben, s aligha gondolunk arra, hogy szó szerint vegyük. Hát éppen a művészt fosztanánk meg ettől a lehetőségtől, a művészt, akinek nem az a dolga, hogy a valóságot „fizikai” értelemben földerítse — ez a tudós feladata —, hanem, hogy a valóság „lelkét” keresse meg és mutassa meg? Ha a művész a tudásból veszi is anyagát — ami manapság ugyancsak nem ritka — jobbára a tudás érzelmi hatását keresi, a megrendülést, a tiszteletet, az óvatosságot, az ember birkózását — megbirkózását — a tudással. Hiszen a tudásnak rendje, rendszere, törvényei, élete van, s az ember dolga a világban, hogy mindezzel megbirkózzék.

Gyermekrajzokon látni azt az ábrázolást, hogy a tárgyak nagysága fontosságukat fejezi ki, s nem a méretüket. A hinta — például — nagyobb, mint a ház; nem azért, mert közelebb van, hanem mert játék, a gyermek számára fontosabb, s ilyen értelemben közelebbi (hiszen ez a szó is kettős értelmű, nemcsak a tárgyak egymás közötti távolságát jelöli, hanem a közöttük levő tartalmi vagy érzelmi kapcsolatát is. Aki közel áll hozzám, lehet éppenséggel távol). A gyermekrajzon a mama alakja nagyobb, mint egy idegené, s nem is kell magyarázni, miért. Régi-régi művészek rajzoltak, festettek így, például ikonfestők. Aztán az emberiség fölfedezte a perspektívát, észrevette, hogy a tárgyak a szemléltől mért távolság növekedésével kisebbeknek látszanak, s a fölfedezés behatolt a művészetbe, a festészet gazdagabb lett a valóság egy mozzanatával, és szegényebb a művészet egy mozzanatával.

Szüükségszerű volt ez? Nem, S valójában nem is így történt, legalábbis nem esett időben ily közel egymáshoz a kettő. Jóllehet mindig is volt a művészetnek olyan

ága, olyan törekvése, amely a valóság minél hívebb ábrázolására törekedett, vele együtt élt a másik törekvés is, hogy a szemmel látható valóság *mélyére hatoljon*, egyetemes érvényű lényeges mozzanatokot tárjon föl, olykor esetleg éppenséggel sok-sok látható valóság-részlet együttes „tartalmának” kifejezésével, vagy, s ez talán még fontosabb, úgy, ahogyan az ember látja, ahogyan ezt vagy azt az ember érzékeli, fölfogja, látni szeretné. Csak később, és a társadalom fejlődése szempontjából egyáltalában nem mellékes időpontban következett be a kétféle valóság-látás szembefordulása, a valóság mitológiátlanítása és az álom, az *álmodozás valóságtalanítása*. Ez nagyjából a múlt század végére tehető, társadalmi szempontból a kapitalizmus fejlődésének első szakaszára, a technika és tudomány fejlődése szempontjából a gépek elterjedésének, a nagyüzemek létesülésének első szakaszára (talán így is fogalmazhatjuk, hogy a *csak-gépesítés* idejére, szemben egy későbbi, az automatizálva-gépesítés szakaszával). Az ember ekkor elszakadt — elszakították — a természettől, a szó idevágó értelmében a valóságtól. Új, másodlagos valóság vette körül az ember életét, s az ember így elidegenedett saját világától, bizonyos mértékig önmagától is. A valóság és a valóság kifejezése között — legalábbis átmeneti időre — megszakadt az a köldökzsín, amely a népmesét, a népművészetet eredetileg ihlette és táplálta. A művészet — elnézést a szójatkért — mű-művészet lett: nem a való, hanem annak *déliabó-mása*. Illúzió. Bizonyos látszatvaló elemekkel.

A legjobb példák közül ezúttal már azért is az operettet idézhetjük ide, mert a *Hegedűs a háztetőn* — az Operettszínház műsorán szerepel, s joggal, mert az operett modern és hiteles változata a *musical*. Az operett eredetileg az operának, vagyis a zeneileg stilizált valóságábrázolásnak egyik könyvedebb és szórakoztatóbb formája volt, hamarosan azonban felszínessé, sőt hazuggá torzult. Látszólag (külsőleg) nagyon is valószerűek az alakok, a csillogó „kiállítás” is a valószerűséget utánozza, s mégsem valóság az egész, nem is művészi tükrök, hanem látszata, s valójában ellentéte is. Nem álom, hanem hiú ábránd.

Korunkban nemcsak a világ újrahumanizálása lépett ismét az emberiség elsőrendű feladatai sorába, hanem a művészet is újra rátalál eredeti hivatására, s meri már vállalni a nyers valószerűséggel szemben az álom-valóságot. Mint

Chagall, megnőtt vagy eltörpült, legvégében úszó, fejtetőn álló alakjaival.

Hát abban az álomban, amely Chagall és Sólem Aléchem szellemi ihletésével a világhírű musical színpadáról a néző elé sejlík, ebben az álomban miféle valóság tárul föl? A főszereplő egy ember, egy tejesember, Tevje, a könyvben hét, a színműben öt leány apja. Már ez is kicsoda ellentétesen fölfogható valóság: van-e nagyobb öröm annál, ha valakinek ennyi szép gyermeke lehet, s van-e nagyobb gond, hogy őket fölnevelje, az életre fölkészítse? Etekintetben igazán semmi jelentősége nincs annak, hogy a „hagyományos” módon férjhez kell-e adni őket, vagy másként indítani el őket önálló életre. Tegyük hozzá mindjárt: Sólem Aléchem, s követőjeként a musical sem egyszerűen a „hagyományos” férjhezadásról szól, hiszen voltaképp a férjhezmenő három lány a hagyományostól nagyon is eltérő módon lép új családi kötelekre: az első szerelmi házasságot köt, s nem a kiszemelt gazdag vőlegényhez megy, hanem a szegény szabólegényhez; a második egyszerűen bejelenti, hogy a forradalmár diákhöz köti életét (utána megy a száműzetésbe is), a harmadik meg ráadásul nem-zsidóhoz megy. A musical ezeket a mozzanatokot föl is erősíti, „dramatizálja” a könyvhöz képest.

Micsoda szép rajza mindez a családszerető, az élet minden nehézsége közepette boldog embernek, aki valóban mindent az övéiéért tesz, aki átéli és átérzi az ő boldogságukat, s övéit nem az ő akarata ellenére akarja boldoggá tenni, hanem *közös feladatuknak tekinti a boldogságot*, s egyáltalán, nem azt a hollywoodi rózsaszínben úszó semmittevést tartja boldogságnak, amihez az operettekben és az operettfilmekben hozzászoktunk (s ami elérhetetlen), hanem a szomorúságnak és az örömnak, a nehézségek legyőzésének együttesében látja a boldogságot.

Ezzel korábban gyakran visszaéltek. Úgy tüntették föl, mintha — mert „a pénz nem boldogít” — a szegénység, a küzdés, a sziszifuszi munka maga lenne a boldogság, legföljebb ábrándképek délibábjaival enyhítve. Aszerint a gondolkodás szerint a valóság és az álom között nincs semmiféle út, az álmok nem megvalósíthatók. Úgy lehetett ezt érteni, hogy a gondok lebírásáért nem is érdemes küzdeni, a szegénység amúgysem szüntethető meg, a társadalmi igazságtalanságok „öröktől fogva s mindörökké” vannak, fölösleges, hiábavaló ellenük küzdeni. Valójában az ilyen művek — ál-művek — bü-

nét csak tetézi, hogy hitelét rontották sok igaz, tiszta ősi „álomnak” (s ebben az összefüggésben talán így jellemezhetjük az álmot, hogy a valóságnak szemmel nem látható, de az értelmes képzeletben megjelenő és világosan látható „mélye”), az emberiség lelkében fogant képeknek is, amelyek pedig cselekvésre hívtak és szólítottak, mert nem délibábot, hanem *célt fejeztek ki*. A Madách ajkán megfogalmazott szép életbölcsélet — „a cél a küzdés maga” — azt jelenti, hogy *mindig küzdeni kell az élet humanizálásáért, jobbításáért, a következő, elérhető fokáért, és sosem, semmiképpen sem azt, hogy a küzdést, mint eleve reménytelen és eredménytelen, abba kell hagyni, a megváltoztathatatlanba belenyugodni*. Az ember célja a világ fölötti uralom, a természet leigázása, az élet törvényeinek irányítása. De ehhez, éppen az „álom” is hozzásegít, a valóságnak költői mása, az, ahogyan az ember — s az ember képviselőjében a művész — a valóságot, mondjuk így: a jövőt látja, érzi, tervezi, álmodja.

Nem csupán azért érdemes elidőzni ezeknél a gondolatoknál, hogy a valóság új meg új „csodáihoz” szokott várakozásunkban kissé „rehabilitáljuk” az álmodozást, a művészetet, közöttük az ember ősi „lelkéből” fakadt szép álomvilágot, így a népmesét, a népművészetet is, hanem azért is, hogy a tevékeny ember csodatevése előtt is tisztelettel adózzunk. Kicsit tán irigyelhetjük is ezt a Tevjét vagy Tóbiást, aki — valójában mint valami hegedűs a háztetőn — a szomorúságban is meglátja és megláttatja az örömet, aki uralkodik önmagán, s nem másokon, aki a semmiből is tud örömet teremteni.

Ez hát a titka ennek a musicalnek az operettszínházban. Meglehető, a zene is, amely ősi (héber) népi mozzanatokot éppúgy felhasznál, mint modern elemeket, s úgy érzelmes, hogy sosem érzélgős. Titka a mesecszerkezet is, amely fölhasznál sok népszerű fogást. Titka a kitűnő előadás, benne elsősorban a főszereplő *Bessenyei Ferenc*, hiszen ő gyöngét és erőt, leroskadót és lankadatlant, lágyat és szilárdat, valót és álmot szétválaszthatatlanul egybeszerkeszt alakításában. Mégis elsősorban az lehet a titka a sikernek, hogy a *Hegedűs a háztetőn* az ember örök törekvésének hű és biztató rajza, annak a törekvésnek, hogy a valóságot olyaná formáljuk, amilyennek öröktől fogva s mindig újra megálmodjuk.

Zay László

## Számadás a hitről

— Dr. Bakos Lajos: *Hiszem és vallom. Budapest, 1973. A Református Zsinati Sajtóosztály kiadása. 258 oldal. Ára 65 Ft* —

A végső dolgokról szóló keresztyén tanításra jegyzi meg a szerző, hogy az *sem* lehet más, mint „beszámolás és számadás a hitről”. Könyvének egyetlen más fejezete sem egyéb, mint számadás, hitvallástétel. Egy mélyen hívő, kiválóan képzett, tanításra alkalmas egyházi vezető embernek vallomása református keresztyén hitéről.

Ez magában még nem tenné teológiai irodalmunk jelentős eseményévé a könyv megjelenését. Hiszen ha túl gazdagnak nem is mondható teológiai irodalmunk, azért szép számmal akadnak hittani művek. Minden nemzedék létrehozta a kor bélyegét, az írók adottságait tükröző könyvtermését. A dogmatikai tárgyú könyvek többnyire tudományos igénnyel, vagy legalábbis a teológiai stúdiumokkal hivatásszerűen foglalkozók részére készültek. Jellegüknél, kevésbé hozzáférhető voltuknál fogva sem tölthetik be azt a feladatot, hogy hitismereti kérdésekben kalauzai legyenek a mai olvasónak. A hitben és felelős szeretetben megújuló egyházi érdeklődés tömör, könnyen hozzáférhető, egyházunk mai szolgálatára tekintő eligazítást igényel. Maguk a lelkészek sincsenek mindnyájan abban a helyzetben, hogy igehirdetésüket frissíteni és kontrollálni tudják megbízható, hasznosan forgatható, mindegy kéznél levő rendszeres teológiai anyaggal. De megnőtt egyházunkban azoknak a hívő egyháztagnak a száma is, akik felnőtt keresztyénekhez illő módon az Ige ismeretével együtt egyházunk tanításainak ismeretében és református módon való megvallásában is előbbre akarnak jutni.

Ennek a jó kézikönyvnek megjelenését az teszi igazán jelentőssé, hogy a református tanítás ilyen világos, érthető, szép magyar nyelven megírt összefoglalása eddig hiányzott egyházi kiadványaink sorából. Rövid, könnyen áttekinthető fejezetei fegyelmezett mértéktartással csak a legszükségesebb keveset mondják, mégis kitérnek minden lényegesebb kérdésre. A hasonló tárgyú művekben sokszor homályba burkolt vagy elhallgatott részletek éles vonalakkal rajzolódnak elénk. Tömör tételei hosszadalmas kitérők nélkül, avatott utalásokkal igazítanak el. A minden mondatán átizzó személyes hitvallás ereje magával ragad. Elbizonytalanodottnak tűnő igazságok méltó helyükre és igazi összefüggésükbe kerülnek. A tömörség és határozott állásfoglalás nem megy az olvasmányosság és a más hitvallást követők megbecsülésének rovására.

## Termékeny igazságok

Nekünk, akik tanúi voltunk annak, amit a szerző a könyv előszavában mond műve indítékairól és létrejöttéről, különösen értékes ajándék ennek a munkának megjelenése.

Részen azért, mert szerzőjének az a teológiával való komoly foglalkozása, melyről olyan meleg szeretettel és mély meggyőződéssel vall, számunkra már előre gyümölcsözött. Előadásaiban, beszélgetéseiben

már nemegyszer szóltak hozzánk azok a megtusakodott igazságok, azok a mértékadó, az igével sokszor megmért hitvallások, melyek itt most újra megszólítanak. Mi arról tehetünk bizonyosságot, hogy ezeket a hitismereteket, ezeknek az itt most már nyomtatott betűkbe rögzített megfogalmazását nem elég egyszer hallani, egyszer olvasni. Ha szerzője szerényen csak annak szánta is, hogy megvallja meddig jutott el egyszerű, tanulmánygyó tanítványként Jézus Krisztus ismerete gazdagságának csodálatosan szép útján, nekünk ez a leírt vallomás Krisztus teljesebb megismerésének és a vele való életközösségnek eszköze lehet. Mi már tapasztaltuk, hogy ezek a mai ember számára itt megfogalmazott régi és mindig új erővel megszólaló igazságok termékenyek. Másokban is ki tudják gyújtani az evangélium világosságát és el tudják indítani a tanulás vágyát, a jobban megismert igazságok személyes hitvallással való továbbadásának készségét.

Hasonlóképpen oka megajándékoztatásunk örömeinek az a rég vallott, de most szilárdabbá vált meggyőződés, hogy egy ilyen könyv megjelenése jótékonyan helyettesíti a nélkülözhetetlen, de olyan nehezen gyakorolható tanfegyelem fékező és serkentő munkáját. Ahogyan közös hitvallássá válhatott hajdan valamelyik tekintélyes egyházi tanító személyes hitvallása, ugyanúgy felismerhetik sokan az ilyen személyes hitből fakadt vallomásban egyező hitünk kifejezését. Minden erőszakolt fegyelmezésnél többet jelenthet a jó tanításra való egy szívvel-lélekkel odafigyelés. Mi tanúi voltunk annak, hogy ezekre a tanításokra már közösségek figyeltek. Örömről és reménységünk, hogy szélesebb körök figyelme és egyetértése is odafordul ezekhez a valóban biblikus, hitvallásos szellemű, pozitív, világos, határozott és korszerű megfogalmazásokhoz.

Jó segédeszköz lesz ez a könyv mindazok kezében, akik Krisztust és református egyházát szeretik, határozottabban akarják szolgálni és a helyett, hogy meddő vitaközvetésekre, divatos teológiai áramlatok kísérleteire feccselnének erejüket, a hit bátorságával, a szeretet szolgálatra kötelezettségével — Krisztus alázatos odaadásának példája szerint — Isten dicsőségére és az emberek javára akarnak fáradozni.

## Bevezető fejezetek

A könyv tartalmi jellemzésére megemlíthjük néhány fejezetének tanításai közül a mi figyelmünket leginkább érintőket. Ezt annak illusztrálására is meg kell tennünk, hogy az eredetiségkedés szándéka nélkül mennyire önálló gondolkodású teológus művével van dolgunk. Azt is láthatjuk, hogy egyetértésre törekszik a régiekkel, nagyrabecsüli az atyák örökségét, hálásan tanul tőlük, a hitvallásokat — ahol csak másra nem tanítottak az Igéből — lelkesen követi, de szolgálai módon sem a régieket, sem az újabbakat nem másolja. Idézetei bizonyítják, hogy a klasszikussá vált megfogalmazásokon túl is megadja nekik a tanítások szavakba öntésének elsőbbségét, de ha személyes meggyőződése, az Ige alapján kialakított álláspontja mást követel, határozottan kimondja az eltérő véleményt, vállal-

va esetleges ellenkezések kockázatát. Ezt azonban sohasem az eredetiség hangsúlyával, hivalkodva teszi, hanem az egyértelmű bizonyágtétel csendes határozottságával.

A *theológiáról* azt vallja, hogy az nem csupán tanult theológusok kiváltsága, hanem olyan ajándéka a kegyelemnek, amelyet Isten minden hívőnek feladatként és megbízatásként ad. De ez a tág értelemben vett theológiával foglalkozás jár azzal a legmagasabb követelménnyel, hogy Isten Igéjét szóljuk hamisítatlanul, tisztán, szinte az Istenből szólva, az Isten előtt a Krisztusban (2 Kor 2:17). A theológiát Isten maga teszi lehetővé Igéje és Szentlelke által. Ő a theológia tárgya, de csak annyira, amennyire az alánya is. Figyelmeztet, hogy a Biblia gondolatmenete kettős vonalon halad. A theológiai vonalon haladva mindenben Isten elvégzett tanácsa valósul meg. Az etikai vonal pedig egyéni döntéseink felelősségét hangsúlyozza. A Szentírás ezt a két vonalat egységben látja. Ha mi nem tudnánk így látni, ez nem old fel az egyéni felelősség tudatos vállalása alól. Kifejti a hiteles és érvényes theológiai munkálkodás feltételeit, elutasítja a helyzetből és eseményekből való theológizálás kísértését és vádját. Tanítja, hogy a theológia nem öncélú foglalkozás, csak annyiban jogosult, amennyiben a ma és itt élő egyház szolgálatáért folyamatosan történő és gyümölcsözően hasznos tevékenység. Jó theológia az, amely az egyháznak az Isten és emberszeretetet gyógyító erőivel végzett jó szolgálatához jó segítséget tud adni.

Ilyen értelemben igyekszik az egyház szolgálatában nélkülözhetetlen jó theológiát nyújtani. Sorra veszi a hitismeret tartalmi és formai feltételeit, a hit csodájában megvalósuló közösséget Istennel, a Kijelentés kegyelmi tényét, az általános Kijelentés és egyetemes kegyelem isteni ajándékát. Mindezt úgy tárgyalja, hogy a theológiának ezek az első fejezetei felbuzdítják az olvasót a továbbiakban való elmélyedésre. Ezek közül a fejezetek közül a leghosszabb sem több 6 oldalnál, pedig pl. az egyetemes kegyelemről szóló tanítása ennek a kérdésnek igen sok kapcsolatára kitér. Isten egyetemes kegyelméről szóló református tanításunknak ez a nagyon világos, sokoldalú kifejtése egyike a könyv legtanulságosabb fejezeteinek.

A különös Kijelentésről leírt szép hitvallásában az emberi élet legnagyobb ügyének, legdöntőbb kérdésének hirdeti az Isten megismerésének kérdését. Kálvinnal vallja, hogy ez az emberi élet legfőbb célja és egyben az ember számára a legfőbb jó is: Isten igaz és helyes megismerése. A boldog élet alapfeltétele: Isten és önmagunk helyes ismerete. Az Isten megismerésének isteni lehetőségét a különös Kijelentést történeti összefüggésében és egész folyamatában szemlélteti, hogy így mutasson rá a Kijelentés teljességére, Jézus Krisztusra. A Szentlélek munkájáról világosan tanítja a különös Kijelentéssel összefüggésben, hogy a Kegyelem teljességét általa hozta és hozza közel Isten az emberhez, de ez nem azt jelenti, hogy a Szentlélek kitöltése felülmúlja vagy túlhaladja a Krisztusban adott kijelentést, hanem hogy azt számunkra a Szentlélek teszi jelenvalóvá, élővé és hatóvá.

Ha az egyetemes kegyelemről szóló összefoglalást a könyv egyik legtanulságosabb fejezetének mondtuk. „A Szentírás Isten Igéje” c. fejezetére még nyomatékossággal fel kell hívunk az olvasók figyelmét, mert ebben a tanításban találhatjuk meg úgy, mint sehol máshol azt a kristálytisztá mai theológiai állásfoglalást, melyre az egyház népének ma szüksége van, s amelynek áttanulmányozása sok félreértést eloszlat. A theológiatörténeti háttér részletes felidézésétől általában nagy önfelegeléssel tartózkodó tudós szerző, akinek

nem esnék nehezebbé tétéleihez nagy apparátust felvonnatni, ebben a fejezetben — ha csak summásan is — többet kell, hogy elmondjon a Szentírásra, főleg annak inspirációjára vonatkozó múltbeli elméletekről, hogy azokkal szembeállíthassa saját hitvallását a Szentírásról, az ihletés csodájáról, az Írás csalhatatlanságának valódi értelméről és arról, hogy nincs egyetlen ember se, akinek az Istennek tetsző élet és az üdvösség kérdésében ne tudna kellő eligazítást adni a Szentírás, ha kellő alázattal és imádságos lélekkel közelít hozzá. Az ige hirdetői és hívó olvasói bizonyára nagyon hálásak lesznek ezért az avatott eligazításért.

A hitvallások jelentőségét is úgy állítja olvasói elé, ahogyan az Ige feltétlen uralma előtt meghajolva, az egyház legnagyobb tanítóinak, a hitvallásos református örökséget gyümölcsözően továbbadó példaképeinek nyomán, a számára kitűnő iskolát jelentő hazai és külföldi theológiai éveknél, valamint a mindmáig szenvedélyesen folytatott továbbtanulásának sokszálú szövedékéből azt egyszerű bizonyágtétellel tusakodta. A hitvallások jelentőségéről, tekintélyéről, az igaz hit és az „igazhitűség” distinkciójáról, a hitvallásalkotásról, a változtatás feltételeiről, a helyesen értelmezett hitvallásos öntudatosságról és határozottságról szóló fejezetben azt is fontosnak tartja, hogy szót emeljen a keresztyén felekezetek teljes nyíltsággal és előzetes megkötöttség nélkül való együttműködésére mellett a közös és emberérdekű jó ügyek szolgálatában. Vallja, hogy az egyház egysége, szentsége és egyetemessége hit tárgya, amely már Krisztusban valóság, de számunkra még itt az időben eszkatológiai valóság, tehát nem olyan kész adottság, amely bármelyik földi intézménnyel azonosítható volna. De élő valóságának ereje hatása, befolyása, mennyei levegője ott van minden szolgálatát betöltő földi egyházban. A hitvallások jelentőségére vonatkozó tanítása jó kulcs az egész könyv hitvalló jellegének, határozott állásfoglalásainak, s a mindezzel nem ellenkező nyitottságának és együttműködő szeretetre buzdító szuggesztívójának megértéséhez.

### „Erre tanít Isten Kijelentése”

Ugyancsak gyöngyszemei a műnek a szentháromságtanra és annak értelmezésére vonatkozó fejezetei. Rövidségükben példái a Kijelentésből vett hitismeretek egyszerű közlésének. Az ilyen fejezetek végére odailik az ilyen befejezés: „Erre tanít bennünket Isten Kijelentése, és ha ehhez tartjuk magunkat, elejét vehetjük minden üres spekulációnak és haszontalan fecsegésnek.”

További fejezetei közül kiemeljük a világ teremtésére, az angyalokra, a Sátánra vonatkozó tanításokat. Tiszta tolmácsai a bibliai Kijelentésnek. Itt is rámutat a hitismeret igazi útjára és arra, hogy a keresztyén tanítás fókuszában a Teremtőről szóló bizonyágtétel áll. Az a bizonyosság, hogy a világ nem valamilyen szeszélyes véletlen eredménye, hanem az Isten teremtő akaratának a megvalósulása. A teremtett világ Isten tulajdona, teremtő hatalmának és életető szeretetének munkatere.

Az angyalokról és a Sátánról szóló tanításban is megmutatkoznak a könyv főerényei: a biblikusság, a lényegre szorítóköző rövidség és a hitvallásos határozottság.

Az ember személye és rendeltetése c. fejezet olyan theológiai antropológiával ajándékozza meg olvasóit, mely nem veszik el szétfolyó elméletek hínárjában, hanem úgy mutatja be az embert, mint test-lélek-szellem szerves egységét. Az Isten-képesség alapvető elemei-

nek és mozzanatainak felmutatása után behatóan tárgyalja a bűnbeesésre és következményeire vonatkozó hitvallásos tanítást. Hívő realizmussal, a Kijelentés és kegyelem fényében reménységgel néz az emberre. Különbséget tesz az ember eredeti állapota és Istentől kapott hivatása között. Az eredeti állapot elveszett, de nem veszett el a hivatás, a küldetés, a rendeltetés feladata. Vallja, hogy Jézus Krisztus váltságműve minden embernek szól és az egész emberiségnek szóló ígéret. *Barth* Károlyval egyetértésben ebben látja a *humanitás* legkomolyabb és legmélyrehatóbb megokolását.

Erdemes volna kitérni a kötet krisztológiájának és pneumatológiájának jobbnál-jobb fejezeteire. De elégedjünk meg azzal, hogy az üdvtörténet csodáit nem magyarázni kívánja, hanem csodaként vallani, hogy a világmindenség legnagyobb titkát, az Isten minden értelmet felülhaladó szeretetét hirdesse. Mindenütt nagy súlyt helyez a tiszta és félreérthetetlen fogalmazásra, a Szentháromság személyeinek elválaszthatatlan összetartozására és az újabb teológiában kedvelt határelmosások és azonosítás elhárítására. Az üdvtörténeti csodákat összefüggésükben mutatja be és nem mulasztja el a krisztológiai és pneumatológiai kapcsolódási pontok minden irányban való megjelölését.

Az egyházzal és sákramentumokról szóló tételekben ott van minden, ami az Igéből vett útmutatás, az atyaktól vett örökség, de ott van a felelet az egyház mai útjainak kérdéseire is.

A keresztyén élet rendjéről (üdvrendről) református hangsúllyal, annak mozzanatait elemezve szól és e tudományak is a hasznát keresi.

A kegyelmi kiválasztásról mint az egy örök Isten tökéletes művéről szerzett ismereteink foglalatáról szól. Figyelmeztet, hogy ez a hitigazság nem az első ismerete a hívő embernek, nem első bizonyosság, amivel kezdjük a hitet, hanem olyan látomása a már hívő embernek, mely csak a hitbizonyosságra jutott ember osztályrésze lehet. A hitbizonyosság személyes, magunkra vonatkozó bizonyosság. A mások életére vonatkozó elrendelés titok marad. Azt igyekezzünk megtudni, velünk mit akar az Isten. Elutasít minden spekulációba bocsátkozást, kíváncsiskodó kérdést. *Cullmannal* ért egyet abban, hogy a kiválasztottság nem a kiválasztottak egyéni üdvére való korlátozást, hanem a világ üdvének különleges szolgálatára való elhívást jelenti. Aki Krisztusra néz, az minden testvérét az üdvösség reménységének fényében látja.

## A keresztyén reménység

A könyv utolsó hat fejezete közül öt foglalja magában a végső dolgokra vonatkozó tanítást. Nagy nyereség ez a könyv azért is, mert az elhanyagolt eszkatológiát a mostoha bánásmódból kiemeli. Legtöbb hittani könyvünk igyekszik gyorsan átsiklani az utolsó időkre, a jövőre vonatkozó Kijelentés felett. Az aránylag kisterjedelmű könyv több mint 30 oldalon foglalkozik ezzel a szent területtel, melyhez — mint mondja — csak „levetett sarokkal”, azaz a hit és reménység teljes alázatával lehet és szabad közelíteni.

Az eszkatológiát — *Barth* Károly szavait idézve — az elképzelhető leggyakorlatibb valaminek látja. Hiszen az eszkatonban felülről való világosság esik életünkre, s mi erre várunk. A keresztyén reménység Isten ajándéka, s róla is számot kell adnunk, hogy a kegyelem sokasodva, a hálaadást bőséggé tegye Isten dicsőségére.

A hit számadása során először is mögé néz a halálnak, arra keres feleletet, mi lesz a síron túl? Arra a

képre utal, mellyel Krisztus vigasztalja tanítványait, amikor az atyai hajlékról beszél sok férőhellyel. A Szentírás más képeihez folyamodva is vallja, hogy a halál elköltözés, átmenetel, átminősülés. Nem vitatkozik különböző antropológiákkal, hanem krisztológiai szempontú antropológiáját követve, határozottan bizonyosságot tesz az örökéletre teremtett ember egyedi ÉN-sége, elmúlhatatlanul örök ÉN-volta, éntudatos szellemi személyessége mellett és tanítja, hogy ezt szereti, áldja és várja haza Isten. Ezt veszi körül lepelként az ember érzékelhető, empirikus lénye. Mikor eljön a halál, akkor lehull a lepel, ami múlandó anyagként körülveszi a lelki-szellemi ÉN-t. Ez tér meg az örök hajlékokba és részesül a Krisztussal való együttlét kibeszélhetetlen boldogságában és dicsőségében.

Külön fejezet foglalkozik a Krisztus dicsőséges visszajövetelének ígérével és azzal a reménységgel, mely a dicsőséges visszajövetellel kezdődő új világkorszak újjáteremtett világára és annak rendjére vonatkozik. A pesszimista világvége hangulat helyett a reménységben örvendő, hasznos, gyümölcsöző, másokat is éltető és felemelő keresztyén magatartást tartja Krisztus híveihez méltónak.

A feltámadásról és örökéletéről szóló fejezet erőteljesen hirdeti az örökéletben beteljesülő Isten-ismeret, az Isten szeretetében való megteljesedés gazdagságát. Hasonló módon, éppoly erőteljesen szól a Krisztus ítélőszéke előtt való megjelenés döbbenetes valóságáról és a végítélet pokoli átéléseiről. Mégis a kegyelem diadalának magasztalásával és vigasztalásával végzi: *Barth* Károlyt idézi és Krisztusban, az örök bíróban, a bibliai gondolatvilágnak megfelelően, nem annyira jutalmazót és büntetőt, hanem helyreállítót lát. Bizalommal és reménységgel fordul Jézus Krisztus jövője felé, melyben az egész teremtettségnek része lesz.

Ezek után már nem meglepő, hogy eszkatológiájának utolsó fejezetében *doxológikus hangnemben* szól a mindenenként könyörülő Isten nagyságos dolgainak arról a rendjéről, hogy Ő egyszerűen és megmagyarázhatatlanul, minden emberi ok és alap nélkül szeret, mégpedig minden egyes embert, mert nem személyválogató Isten. Ebből következik az a gondolat, hogy az ő boldog üdve nem korlátozódik csupán egyesekre, hanem egyetemlegesen kiterjed minden emberre, azaz nem partikuláris, hanem univerzális üdv. Ezt a hitvallását igehelyekkel támasztja alá és különösen az I Kor 15:21–23-ban lát biztatást arra nézve, hogy Krisztus uralma, nevelő, formáló és pásztoroló munkája nem korlátozódik a földi világra és a földi életre. Odaát a másvilágon is folyik, mígnem mindene, még ellensége is lábai alá vettetnek, azaz: meghódolnak előtte és átadják neki magukat, amiképpen Krisztus is önátadással vettetik alája annak, aki neki mindent alávetett, hogy Isten legyen minden mindenkben.

Tudjuk, hogy az univerzális üdvre vonatkozó tanítás *Origenestől* kezdve végigkísérte a teológia történetét. Nem is annyira azért kárhoztatták, mert eretnekiséget, gnoszticizmust láttak benne, hanem az igehirdetés és a hitbéli döntés komolyságát féltették tőle. *Bengel* pl. hitt az apokatasztazisban, de ilyen aggodalmak miatt nem merete tanítani. Az apokatasztazis mellett vagy ellene való állásfoglalás általában azért jelent gondot, mert úgy tudják, hogy a lezárt teológiai kérdések közé tartozik. Azonban, hogy mennyire nyitott kérdés, az az apokatasztazis-vita kiújulásából eléggé látszik. A vitában megkérdőjelezzük, hogy a hit számára csak az ítélet kettős kimenetele lehetséges, mert éppen a hitben támadhat az az alázatos reménység, hogy talán megis lesz apokatasztazis. A vitában megszólal az a felismerés is, hogy a Szentírásban ott van a „ket-

*Bibliai történetek képekkel illusztrálva — Szerkesztette: Beliczay Angéla. Református Sajtóosztály, Bp. 1972.*

tős kimenetel” és az „általános kiengesztelődés kilátásának” kettős vonala és „egyszerűen nincs rá lehetőség, hogy az egyik vonalat a másiknak alárendeljük”. Van olyan vélemény is, hogy mind az origenesi állásfoglalás az apokatasztazis oldalán, mind az augustinusi eszkatológikus dualitás gyengíti az „eszkatológikus alapállást”. Az evangélium nem változhatatlan ténybeliségekről akar orientálni. Ahogyan helytelen volna gnosztikus szisztémát kiépíteni az apokatasztazis irányában, ugyanúgy nem lehet a poklot se — Dante módjára — objektivizálni. Az evangéliumot megérteni csak olyan dolgokban lehet, melyekben helye van a reménységnek és kilátásnak. Az ítélet kizárólag Krisztus kezében van, ezért az igehirdetés mindig nyitott kell, hogy maradjon. Semmiféle apriori nem zárhatja el sem saját elvesztett voltunk érzését, sem a kegyelem tudatát a mind nagyobb világosság irányában.

Tehát a kérdésben az a lényeg, hogy teológiai absztrakcióval felállított tételek egyik oldalon sem jogosultak. De az isteni kegyelem szabadsága tiszteletbentartásának feltétele mellett *szabad* reménykedni. Az univerzális üdvre könnyelműen *számítani* nem szabad, de remélni lehet, mint meg nem érdemelt, felfoghatatlan túlaradására a Krisztusban megjelent kegyelemnek. Isten e kegyelemmel nem tartozik az embernek, és az ember nem is jogosult az apokatasztazis posztulátummá tételére, de azt se lehet megtiltani, hogy nyitva maradjon a végső fenyegetés váratlan félretételének lehetősége. Barth élesen jegyzi meg: Különös keresztyénység volna az, melynek fő gondja lenne, hogy Isten kegyelme túlságosan szabad abban a vonatkozásban, hogy a pokol másokkal való benépesítettség helyett egyszer valamikor üresnek bizonyul. Mások még azt is felhozzák, hogy a pokollal való ijesztgetés a mai ember előtt a valláserkölcsei terror eszközének tűnik inkább, mint az igehirdetés és hitbeli döntés komolysága biztosítékának.

A „Hiszem és vallom” szerzője a hit alázatos reménykedésével választja az üdvuniverzalizmus doxológikus útját. Nincs joga senkinek, hogy rásüssen az ítéletet: theoretizáló úton jutott el eddig. Aki könyvét tanulmánygató hittel és vele együtt a mélységeket átúsázkodó szeretettel olvassa, az nem mondhatja, hogy ez a tanítás „statikus, időtlen, kerüγμαellenes, az Istenről és az isteni szeretetről való gondolkodás gnosztikus formája” — ahogyan az apokatasztazis tanát e merev kategóriákban gondolkodó orthodox irány teológusai már régen elkönyvelték. Egyszerűen az történt, hogy e könyv szerzője az Igében meglevő kettős vonal közül megtuszkodott hitben nem a megszokott oldalra állt.

Nála — mint láttuk — nem igényről, hanem *reménységről* van szó. A hangsúly a reménységen van. Az igehirdetés komolyságát és a hitbeli döntés felelősségét már csak azért sem veszélyezteti, mert az utolsó ítélet kettős kimenetelének az Ige alapján nyomatékosan hangot ad. Csak az Ige másik vonalát sem hallgatja el. A hitnek és keresztyén reménységnek ezzel a személyes kifejezésével nem lehet vitatkozni.

Dr. Bakos Lajos bizonyosítgatásával nem is vitatkozni kell, hanem felbúzdulni rajta; úgy, ahogyan záró fejezetében arra olyan megszívlelendő útmutatást ad. E szerint az élő keresztyén reménység felszabadít a szolgálatra és munkába állít. A keresztyén ember kegyelmet kapott és kegyelemben reménykedő ember. Reménységét az különbözteti meg minden más reménységtől, hogy nem valami esetlegesben reménykedik, hanem Valakiben, aki bizonyosan eljön.

Utolsó megjegyzésünk: így is lehet teológiát művelni. De így is kell!

Dr. Fejes Sándor

A Biblia oly sokrétű, sokszínű, oly szerzteágzó, annyira összetett, hogy folyamatos olvasmánynak nagyon nehéz. Pedig a Bibliát sokan, különböző szempontoktól indítva — szeretnék így végigolvasni. Szükséges tehát, hogy ilyen kiadvány is kerüljön az olvasók kezébe, mely a bibliai történetek egyszerű megismerését segíti. Beliczay Angéla lelkész, kultúrtörténész, a budapesti Ráday Könyvtár főkönyvtárosa könyvében a legjellegzetesebb s legfontosabb ó- és újszövetségi történeteket gyűjtötte össze. Az ószövetségi történeteket az Ószövetség könyveinek sorrendjében, az újszövetségeket viszont nem az evangéliumok, hanem Jézus életének sorrendjében állította össze. A szöveg az új — már a közvetlen befejezés előtt álló — bibliafordítás alapján készült, bár sok helyen lerövidítve, vagy ahol szükséges volt, néhány áthidaló szóval kiegészítve. Így lett a szöveg könnyen érthetővé; egyszerűsége alkalmasá teszi annak az igénynek a kielégítésére is, amellyel határainkon túl élő hittestvéreink álltak elő, hogy ti. a második, harmadik generáció számára kértek modern nyelven írt, olvasmányos bibliai szöveget. Ezért fordult a szerkesztő maga is az új bibliafordítás felé. Jelentős érdeme e kiadványnak ez a modernségre, korszerűsére való törekvés.

A képes Bibliák, az illusztrált bibliai kiadványok a reformáció korától kezdve igen elterjedtek voltak. Külföldön ma ismét egyre több ilyen kiadvány lát napvilágot, klasszikus és modern rajzokkal, vagy színes festmények reprodukcióinak felhasználásával. Beliczay Angéla könyvének célja: visszatérni a reformáció korának művészetéhez. Ezért használ fel többségben a reformáció korából származó metszeteket, rajzokat, képeket. Így ad aztán egyfajta bepillantást a XVI.—XVII. századi bibliai illusztrációkba és tárja elénk a reformáció s ellenreformáció korának művészetét, felfogását, ízlését. Értékes e szempontból a függelék részben közölt tanulmánya, összeállítás a protestáns biblia-illusztráció történetéről.

A XVI., ill. XVII. században Németországban, Olaszországban, Hollandiában és Svájcban született a legtöbb bibliai témájú képzőművészeti alkotás. A legnevesebb művészek pedig többek között *Holbein, Dürer, Rembrandt, Rafaelo* voltak. A legtöbb kép az Ószövetség történeteiről szól, az Újszövetség illusztrációs anyaga jóval szegényebb volt e korban. Holbein, Dürer, Rembrandt néhány képe jelentette a kezdetet, bár ezek is eleinte külön jelentek meg, s csak később kerültek bele Bibliákba, mint illusztrációk. — Az illusztrációk kétféle képpen keletkeztek: egyik csoportba azok tartoznak, melyeket direkt képes Bibliák illusztrálására készítettek, ezek alkotóit hívták „mestereknek”. Ilyenek az e könyvben is megtalálható *Cranach-képek*. *Luther Márton* a Bibliát már nemcsak díszíteni akarta a képekkel, hanem vallásos — teológiai cél is lebegett szeme előtt: magyarázatot, emlékeztetőt is akart adni velük. Ezért a képeket valósággal megrendelte Cranachtól, s azután is ő maga döntötte el, hogy melyek kerüljenek bele a Bibliába. — Másik csoportba a nagy művészek képeit sorolják, melyek nem közvetlenül illusztrációs céllal készültek. Így kerültek bele protestáns bibliákba katolikus művészek alkotásai, illetve fordítva, katolikus bibliákban is felhasználtak protestáns művészeketől képeket. (Például a nagy sváj-

ci művész, Merian képei úgy kerültek bele az 1727-es kiadású Vulgatába, hogy nevét kivakarták.)

A szerkesztő nehéz munkát végzett a képek összeválogatásával. Bár a biblia-illusztrációk tömege állt rendelkezésre, de a válogatás során igyekezett stílusukban közel eső képeket összeválogatni, s lehetőleg nem a közismert történeteket illusztrálni. A képek között találjuk például Rafaello műveit, melyeket e könyv használ fel először ilyen céllal, de ezen kívül sok képet találunk még, melyek eddig nem voltak ismertek Biblia-illusztrációkként. Ha a könyvet végiglapozzuk, bepillantást nyerhetünk ezen illusztrációs művészet fejlődésébe. Míg kezdetben (Holbein, Dürer) a fő alakok voltak a képek középpontjában s a háttér mellékes volt, a XVII. században inkább a háttérre kezdtek jobban kidolgozni, annyira, hogy már-már a főalakok zsugorodtak jelentéktelenné. Ekkor ugyanis a díszítés volt a főcél. Későbbi korban tértek vissza azután ismét a kevésbé díszes képek készítéséhez.

Ez a rendkívül szép kiállítású könyv, amely számos érdeme ellenére sem pótolhatja magát a Bibliát, nem annyira teológiai értékű, mint inkább művészeti-történeti és könyvészeti szempontból becses kiadvány.

Tóth Lajos

## Vallásszociológia

Tomka Miklós: *A modern polgári vallásszociológia (A szakirodalom áttekintése). Szociológia 1972/3, 431—452 l.*

A Theológiai Szemle általában nem szokott hazai folyóiratokban megjelent, mindenki által hozzáférhető és elolvasható cikkeket, tanulmányokat ismertetni. Amikor most kivételt teszünk, ennek az az oka, hogy a Magyar Tudományos Akadémia szociológiai bizottsága gondozásában megjelenő folyóirat fent jelzett, áttekinthető jellegű tanulmánya a magyar nyelvű szociológiai irodalomban a szó pozitív értelmében vett — hézagpótló munka. A szerző célja az volt, hogy az utóbbi húsz-huszonöt év szakirodalmát felmérje, összehasonlítsa, és mérlegre tegye az egyes nézeteket, irányzatokat, megkülönböztesse és jellemezze a nyugati polgári vallásszociológiai kutatások empirikus „vallásos-szociológia”, azaz egyházzsociológia és az elméleti-szociológia (a tulajdonképpeni „vallásszociológia”) ágazatait.

A két irányvétel közötti fő különbség az, hogy: „Az egyház- és a vallásos szociológia képtelen arra, hogy átfogó vallási jelenségekre, pl. a szekularizációra, a városiasodás hatására, az intézmény és a társadalmi változások konfliktusára stb. magyarázatot adjon, vagy azokat legalább tudományosan értelmezze. Minden elemzés gátja maga a vallásos szociológia kimondatlan tézise: vallás az, ami a jelenlegi egyházban intézményszerű. Az újabb vallásszociológia elmélet egyik legjelentősebb területe ennek az előfeltételzésnek a cáfolata, s egyúttal a szociológiai valláselmélet felvázolása, ami részben azzal is együtt jár, hogy az előbb felvetett kérdésekre meg lehet találni a választ.”

A szerző szerint az egyház- és vallásos-szociológia művelőinek — rendszerint erős egyházi elkötelezettségükkel kifolyóan — kutatási területe főképpen három téma köré csoportosítható. Ezek: 1. papkérdés, 2. egy-

házközösségek, 3. a „hitbizalmi statisztikára épülő” vallási szociográfia. Ez a három témakör kibővül még további hárommal, amelyek azonban már nem tartoznak szorosan az empirikus szociológiai kutatás területére: 1. az egyházi intézmények egészének szociológiai elemzése, amely éppen kritikai hangvétele miatt nem kapcsolódik az „elkötelezett” jellegű egyházzsociológia körébe (és éppen ezáltal tett szert nagyobb kutatási függetlenségre), 2. a szekták szociológiája, melynek „önállósága abból ered, hogy a szekták bizonyos értelemben a nagy egyházak modell-hibái korrekciójának tartathatók”, 3. a vallásosság szociológiája, amely „tulajdonképpen az eredeti vallásmodell történeti hanyatlásának terméke. Akkor van rá szükség, amikor a vallásosságot nem lehet kimerítően leírni az előbbi horizontális és vertikális struktúra törvényszerűségeinek a segítségével.”

Részletesen elemzi az egyes kutatási területeket és a fent vázolt felosztás szerint végigkíséri az empirikus szociológia újabb irodalmának eredményeit. A recenzens számára nagy kísértés, hogy minél részletesebben ismertesse ezeket — a több helyen megkérdőjelezhető, de annál tanulságosabb — elképzeléseket és következtetéseket. Megkíséreljük azonban, hogy röviden összefoglaljuk az egyes pontokat.

A papkérdéssel kapcsolatos polgári szociológiai kutatások számottevő része — a szerző szerint — inkább csak statisztikának tekinthető. Mégpedig olyan — az egyházak számára negatív jelenségeket ábrázoló statisztikának, amely „azt dokumentálja újra és újra, hogy a) csökken a papok és a papnak jelentkezők száma, és b) változik a papok származás szerinti összetétele (egyre kevesebben jönnek sokgyermekes családból; csökken a paraszti és nő az alkalmazotti származásúak aránya stb.)”. És hogy mindennek mi az oka? Ennek megválaszolására rendkívül sok elmélet és szociológiai magyarázat született, pl.: a pap bizonytalan jövőjétől való félelem, a közvéleménynek a papot „különc”-ként való kezelése. A szerző szerint a legelfogadhatóbb elmélet Deschwanden nyugatnémet szociológus állította fel, mely elmélet szerint a papkérdés krízisének okai: a pap életének ambivalens jellege (magánélet— nyilvánosság, gyülekezet előtti élet), az emberek szemében nincs magánélete (idegen, kívülálló jelenség), a lelkesedés hiányossága (más szerepre készít elő, mint amilyet a paptól a gyakorlat megkövetel; humán tudományok túlsúlya a technikai-természettudományi ismeretekkel szemben, a pap „semmiben sem szakember”), és végül egy igen érdekes — lélektani — magyarázat: a pap életében „nemcsak az elvárt, azaz mások által felállított és a személyesen képviselt szerepek között élesedik a konfliktus, hanem a különféle saját szerepek között is”.

Az egyházközösségekről, gyülekezetekről adott szociológiai helyzetkép a nyugati, polgári irodalomban a szerző szerint nem vehető mindenben hitelesnek. Sőt, ez a kutatás zsákutcába jutottnak is tekinthető. Ennek „fő oka a rossz kiindulás, amennyiben a kutatások jelentős része egy egyházi és szervezeti kategóriát társadalmi kategóriaként kezel”. E marxista kritika hitelessége mellett mindenesetre érdekes és jellemző a polgári érvelés: „az egyházközösség jelentőségét eredetileg a keresztyén egyházi struktúrában betöltött szerep adta. Az egyház, a hívők közössége társadalmi egység. Ennek a legkisebb, még önértékű szervezeti eleme az egyházközösség”, mely képződmény a korábbi társadalmi berendezkedéseknek megfelelt, ám az új „szekularizált társadalmi közegben” elvesztették funkciójukat.

A vallási élet szociográfiája átmenetet képez az em-



pirikus vallásszociológia és a vallás-statisztika között. Leíró jellegű „fő szempontjait az egyházak szervezeti, jogi, morális és közösségi előírása, valamint az egyházak szervezeti és liturgikus életében és tevékenységében való részvétel adja”. E kutatás erősen kapcsolódik a katolicizmushoz, mivel „ez a vallás rendelkezik a legrészletesebben kidolgozott előírás- és elvárásrendszerrel”.

Az egyházi intézmény és szervezet vizsgálatát a polgári vallásszociológia négy szempont szerint közelíti meg: 1. „az egyházi intézményt és struktúráját mechanikusan elemzi azzal a céllal, hogy felvázolja az egyház szervezet-szociológiai modelljét, kommunikációs csatornáit, döntési mechanizmusait” — ám mélyebbre nem hatol, pusztán regisztrál. 2. Ez a megközelítés az „az intézmény jellegét, a szervezet formáját és struktúráját a tervezés alapjának tekinti és eszközként kezeli”. 3. A harmadik irányzat lényegesen eltér a többitől: „empirikus úton bizonyítja az intézmény és a szervezet működésének társadalmi káros voltát vagy — saját mértékével mérve — diszfunkcionalitását”. 4. A legkevésbé empirikus irányzat: „az intézmény és az intézmény előtt álló feladatok és funkciók ellentmondásait az egyház radikális megváltoztatásával, a jelenlegi intézmény átalakításával látja csak feloldhatónak... ez az irányzat a konfliktusok teljes felfedezésére törekszik, és azt bizonyítja, hogy a szervezet egésze káros — mind a társadalom, mind az egyház számára.”

A szekták szociológiai vizsgálatáról szólva elmondja, hogy a teológiai megfontolásból eredő negatív előítéletek miatt hosszú ideig nem alakulhatott ki a szekták szociológiai vizsgálata. Az egyháztól és teológiai szempontoktól szabad szociológiai vizsgálatok sok új eredményt hoztak. A „szekta”-értelmezések közül az elméleti vallásszociológia főképpen az „egyház ellentéte” értelmezést használja. A szerző szerint máig is Troeltsch és Niebuhr definíciói a mérvadók, a vallásszociológiában, azaz: a szekták karizmatikus primér csoportok, általában a társadalom értékrendjétől eltérő értékrenddel. A szerző szerint ez a bevett tipológia a gyakorlatban rendszerint alkalmazhatatlan, mivel — és itt egyetért a polgári kritikákkal — „egy szekta legfeljebb egy generáción át maradhat fenn, eközben vagy megsemmisül, vagy egyházzá szerveződik”.

A vallásosság szociálpszichológiájának új irodalmát ismertette a szerző felhívja a figyelmet arra a téves felfogásra, amely a korábbi vallásszociológiában volt megfigyelhető, mely szerint a vallásosság mutatójának egyes ember esetében a „hitet vagy (és) a hitbuzgalmi — liturgikus és egyházzervezeti — aktivitást” tartották. Leegyszerűsítve a tételt: „minél gyakrabban jár valaki templomba, annál vallásosabb”. Ezen a formalista megközelítési módon azonban már túljutottak, „egyre általánosabb a vallásosság többdimenziós modelljének elfogadása”. — E kutatási ág egyik legfontosabb kérdése: mennyiben és mikor befolyásolja a vallásosság a társadalmi cselekvést? Mi a vallási indítékok szerepe az emberi magatartásban? Korábban ezekre a kérdésekre egyértelműen tagadó választ adtak, nem ismerték el a vallásosságnak a társadalmi életre gyakorolt befolyásoló szerepét. Ma már sokkal komplexebben kezelik a kérdést, el egészen odáig, hogy egyes szociológusok még a felekezeti hovatartozásnak is jelentőséget tulajdonítanak, és a vallásosság intenzitásától függően elismerik annak a mindennapi életre gyakorolt determináló szerepét.

A szerző az empirikus vallásszociológia részletes ismertetése után áttekintést ad az újabb vallásszociológiai irodalom elméleti vitáiról. Az empirikus kutatások rendkívül sok anyagot halmoztak fel „megfelelő elméleti alapok és általánosítási igény nélkül”. Húsz-harminc évvel ezelőtt a vallásszociológiai kutatás a polgári szociológiában szétvált és egymástól külön folyik azóta is empirikus és elméleti kutató munka. Ez az elméleti munka három kérdés körül csúcsosodik ki: 1. a szekularizáció, 2. a vallás intézményesülése, 3. a „vallás” definíciója.

A szekularizáció kifejezés rendkívül sokrétű tartalmat jelöl, olyannyira, hogy „a szakkifejezés nemegyszer bizonytalan tudati tartalmakat, ezzel szemben viszont határozottan érvényesülő politikai és egyéb érdekeket fed...” A szerző szerint Shiner öt fogalom-megkülönböztetése a legjelentősebb, amely szerint a szekularizációt lehet értelmezni, mint: a) a vallás elhalását, b) a világgal való konformitást, c) a világ deszakralizálását, d) a társadalom és a vallás különválását, e) a vallási hittartalmaknak és viselkedési mintáknak a „vallási” szférákból a „világiba” való átvitelét. „A korábbi teológia és valláskritika — írja a szerző — a szekularizációt a vallás általában vett hanyatlásával, vagy elhalásával azonosította és kiindulásának megfelelően pozitívan vagy negatívan értékeltte...” A legújabb teológiai felfogások „a szekularizációtól a vallás megújulását, a modern társadalom számára való újjászületését” várják.

A vallás intézményesülésének elméleti vallásszociológiai problémáját felvázolva a szerző — mint legjellemzőbbet — O’Dea szociológus eszmerendszerét emeli ki: „Az intézményesülés a társadalomban való fennmaradás feltétele, mégis miután elemei egyebek között a megszokás és a társadalmi kontroll, az intézményesülés az eredeti motivációt leértékeli, mással helyettesíti. A vallásnak szüksége van az intézményesülésre —, hangzik a nyugati vallásszociológustól vett idézet —, de az kárára is van”. Az intézményesülésnek O’Dea szerint öt „dilemmája”, veszélye van: 1. társadalmi presztízsre való törekvés az újonnan kialakult struktúrában, 2. az önkifejezés objektív formáinak elvesztése, 3. a karizmatikus vezető helyébe a bürokratikus irányítás lép, 4. önkorlátozás (az etikai normák megőrzésére tételes jog születik), 5. politikai konformizmus vagy nonkonformizmus dilemmája.

A vallás definiálása a szerző szerint az elméleti vallásszociológia lényeges feladata, mivel, „a korábbi ki-mondatlan, de általánosan használt definíció (ui. hogy a vallás = egyház) csődjének jele, hogy a vallásszociológiában egyre erősebben újra jelentkezik a vallás társadalomtudományi meghatározásának igénye”.

A nyugati polgári vallásszociológiai irodalomnak ez a rendkívül részletes és egyben nagyon tanulságos áttekintése segít bennünket a legújabb idevonatkozó nézetek és fogalmak megismerésében és felismerésében. Ugyanakkor felvetődik bennünk egy olyan igény is, mely szerint szükséges lenne egyrészt a nem-polgári vallásszociológia ismertetése, másrészt a nem-polgári, hanem a szocialista társadalmakban élő egyházak vallásszociológiai feltérképezése is.

Komlós Attila

## Eljünk magunknak?

— Fekete Gyula; Budapest, é. n. (1972)  
Szépirodalmi Kiadó, 410 l. —

A történet magva ennyi: egy újpesti fodrászüzletből távozik egy kismama. Hangok — utána:

„— Tudja ez, mit csinál?!

— Meg van bolondulva.

— Én?? Ha sarokházat adnának, akkor se. Nem a harmadikat! Egyet se!” (15. l.) Az üzletben maradt háromgyermekes édesanyának nincs egy szava sem.

A történetből újságikkal születik (Nők Lapja, 1970). és derék vita kerekedik belőle, kb. kétezer hozzászólással. Ezeknek válogatása, rendszerezése, csoportosítása, és kivonatos kiadása az előttünk fekvő könyv.

A „Magyarország felfedezése” sorozatban látott napvilágot. Nem földrajzi tájakat, nem új létesítményeket mutat: a lélek benső régióiba vezet, tudat és gondolkodás mezőire. Oda, ahol a gyakorlati cselekvést megelőzi a megfontolás, a megvalósuló életet a mérlegelés és a döntés. Nem általános, elvont filozófiai síkon, nem módszeres elvi kategóriákban: az életnek, az emberi, társadalmi, nemzeti életnek legdöntőbb, hisz legalapvetőbb kérdésében: a jövő nemzedék, gyermekek lételemelése dolgában.

Mindenfajta vélemény, mindenféle nézőpont megkapta a nyilvánosságot. Elmondták gondolataikat az anyaság szépségeit dicsérők — s a hiányát fájjalók. Elmondták a családot szeretők, és el az egoisták, az „anti-anyák” (a fogalmat a vita alkotta). Nyilatkoztak a gyermekeket magánügynek, a bélyeggyűjtéssel vagy ebtartással azonos szintűnek minősítő hangok, műkedvelő és hivatásos demográfusok, a szociális kérdések vizsgálói. S hozzászóltak írók, tudósok, művészek — népben, nemzetben gondolkozó írásaikkal.

Bárhol nyitjuk is ki lapjait, színes és tarka kaleidoszkóp tárul elénk. Jó és szép, hogy szocialista hazánkban a lelkiismereti szabadság kiteljesedése következtében mindenki úgy gondolkozik, ahogy neki legjobban esik. Amikor azonban az egyéni érdek a közösséggel szembe kerül, a szabadság nemzeti szinten önpusztító szabaddosszággá fajul, a társadalom nem nézheti tétlenül a káros irányba forduló tendenciákat.

Részletes ismertetés helyett — a magunk sajátos egyházi hozzájárulásaként — egyetlen olyan vonatkozásra szeretnénk rámutatni, amely a sok hozzászólásban is csak egészen periférikusan jelentkezik.

Az egész vita is, annak e könyvben adott ismertetése is a gyermekek, a jövő nemzedék kérdését az *anyaság* problémájának, ilyen vagy amolyan megfogalmazásban „nőkérdés”-nek tekintette és tekinti. Alapvető meggyőződésünk, hogy ezzel a beállítással minden erőfeszítés dacára is, maximális egyéni és társadalmi áldozatvállalás ellenére is csak újabb és újabb ellentmondások születhetnek — örömmel vállalt gyermekek aligha.

Tény, hogy „a gyerekszüléssel, a gyerekneveléssel a szülőkre háruló feladatok megosztása: a családi tevékenységnek ez az a szférája, melyben biológiai-pszichikai okoknál fogva a nők a férfiakkal szemben bizonyos plusz terhek hárulnak.” (Család és házasság a mai magyar társadalomban, Bp. 1971. Idézet Szalai Júlia tanulmányából, 173. l.) Ha ezeket a valóságosan létező terheket szaporítja, tudati tényezőkkel és jogi összetevőkkel gyarapítja a vezetői többségében férfi-társadalom, ezt aligha lesz képes ellensúlyozni az anyáknapjainnapi szónoklatok mind szebbé válása. És — sajnos, a gyakorlat mutatja — nem tudja ellensúlyozni az anyasági segély sem, a családi pótlék javítása sem.

A „szülőszoba magányát”, azoknak a pillanatoknak

egyedüllétét nyilván nem szünteti meg soha senki és semmi. Annak a fájdalmas harcnak, kegyetlen küzdelemnek előre tudása, önként vállalása, végig élése-szenvedése — s utána a szürke hétköznapok egyhangú folytatása, az esztendőkön, évtizedeken át való hűséges helytállás megrázó-szép példái változatlanul az önfeláldozó emberi értékrendszer felső határán fogják tartani az édesanyai sors vállalását. De a magány perceire vagy óráira hivatkozással nem lenne szabad, helyesebben: nem szabad magukra hagyni az édesanyákat ama perceknek sem előtte, sem utána! Annak, hogy a nők a társadalmi munkamegosztásba fokozottabban bekapcsolódnak, hogy az életszínvonal épp az ő termelőmunkájuk nyomán is nagyobb ütemben emelkedik, természetesen velejáruja kell, hogy legyen a gyermekkel, családdal járó plusz terhek közül az átvállalhatónak a férfiak által történő átvétele! Gyakorlati, mindennapi munkára vonatkoztatva is, a tudati tényezőkre tekintve is, a jogi szabályozók területén is. A megfogant magzat által az első pillanattól kezdve jelentkező, sokszor veleges és ellentmondásos vegetatív-pszichikai megterhelést nem lenne szabad, nem szabad olyan tudati terheléssel növelni, hogy a megfogant magzat, két ember tulajdonságainak közös letéteményese, kizárólag a nő „magánügye”, ő két ember helyett egyedül felelősen dönthet: óhajtja, vagy nem kívánja! Egy ideig lehet egy személyre hárítani kettőnek a felelősségét, de fel-tétlenül megbosszulja magát. Függetlenül attól, hogy mimódon tekintjük az induló életet, személyt vagy lehetőség csupán, az bizonyos, hogy az két ember ügye, férfiónak és asszónynak közös magzata. Ha a terhesség-megszakítás útját formai okokból bizottság nehezíti: álljon asszonyával együtt a bizottság elé férje, partnere is! (A házasságon kívüli kisebbség esetében ha a végrehajthatatlanság miatt eltekintenénk is tőle, a statisztikák szerint a műtétet kérők kétharmada férjzett.) Ha a munkához jogot ad a társadalom a nőknek is, a szocializmus „egyenlő munkáért egyenlő bért” elve szerint kodifikálja a családért végzett munka jogát is! Hiszen állami intézetekben átlag három gyermekre jut egy felnőtt (fűtőket, takarítókat, szakácsokat, adminisztrátorokat, nevelőket számítva), — három gyermek nevelése nem adhatna 14—18 éves munkavégzéssel egyenértékű jogokat az édesanyának? Minden hivatást és foglalkozást (profession) be lehet jegyezni a munkakönyvbe, csak éppen az édesanyait nem, s kell helyette három x-et írni, a korábban is kissé furesa ízű „hth” helyett foglalkozásnékülnek tekinteni? — Gyermekei felnevelése után, ha fokozatosan bekapcsolódna ismét a társadalmi termelésbe, bedolgozó munkaviszonyát miért úgy kell szabályozni, hogy saját gépén, saját épületében, saját fűtés-világítás stb. mellett csak kevesebbet kereshessen, mint ugyanazt a mennyiségi és minőségi munkát üzemből végző asszonytársa?

A levelek, tanulmányok és összefoglaló részekből lényegében érezhető, ami fáj, épp csak ki kellene mondani: *a gyermekek vállalása alapfokon nem nőkérdés, hanem kétszemélyes kérdés. Ehhez kell igazítani minden tudati és gyakorlati, erkölcsi és anyagi szabályozót.* Mert a megoldást csupán az asszonyoktól, az édesanyáktól várni — nevezzük nevén —, a kizsákmányolás új formája lenne.

Nem könnyű a feladat. Az évodától az egyetemekig, a hagyományos-konzervatív szokásrendszerrel a törvényhozásig minden szinten át kell értékelnünk a félig feudális, félig kapitalista örökséget. Ebből a folyamatossá és hosszú küzdelemből részt vállalni hazai protestáns egyházainknak is természetes szükségéből adódó kötelessége.

Márkus Mihály

ciókra szólítanak fel. Harmadik megfigyelésünk pedig az, hogy magától értetődő természetességgel szólnak a keresztyénség humánus feladatairól. Míg más ökümenikus fórumok az evangélium hirdetése és a közéleti tevékenység alternatíváján vitatkoznak, addig a keresztyén békemozgalom, semmit fel nem adva a Krisztus evangéliumáért való felelősségből, azal az egyszerű alapállással közelíti meg az emberiség mai kérdéseit, hogy ahol éheznek, ott kenyeret kell adni, ahol emberek emberségükben megáznak, ott őket emberi jogaikhoz kell segíteni, ahol gazdaság vagy társadalmi rendszerek okoznak világméretű gazdasági vagy társadalmi igazságtalanságot, ott mindent meg kell tenni az igazságosabb világrend kialakítása érdekében. Mindez sokszor még mint program jelentkezik a Keresztyén Békekonferencia köreiben, de mégis olyan szinten, és olyan világosan, hogy a mozgalom tekintélye világszerte jól megfigyelhetően növekedik. Ennek kifejezése egyebek között az is, hogy a Keresztyén Békekonferencia most már az ENSZ-nél hivatalosan akkreditált társadalmi szervezetek közé lépett.

**JELENTÉKTELENNEK LÁTSZIK** talán némelyek szemében az új baptista kápolna avatása Szegeden, június 9-én. Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy nem jelenti az ünnep túlértékelését, ha azt a hazai ökümenikus események közé soroljuk. Ökümenikussá tette az ünnepet nemcsak az ünnepen ígét hirdető és felszólalók személye és beszédüknek tartalma, hanem ökümenikus volt magának az ünnepnek a lényege. *Martin Luther King*, akiről az új baptista kápolnát elnevezték, messze túlnőtt saját egyházán, sőt a keresztyénség körein is. Neve fogalommá és jelképpé lett. Az igazi emberségért és az egész emberiség ügyéért való önfeláldozás jelképe. Hirdeti, hogy hívők és nem hívők, mint ugyanannak az egy emberiségnek a tagjai, egymásra vannak utalva, amikor arról van szó, hogy az igazságtalanság, az elnyomás és a nyomor erővel szemben harcoljanak az emberiség szabadabb, igazabb és emberibb világrendjéért.

A BÉKE HÓNAPJA ebben az évben is események-

ben gazdag volt, de ugyanakkor új színnel is gazdagodott. Talán még sohasem lehetett annyi konkrét eredményre visszatekinteni, mint ebben az évben. Különösen Európában történtek jelentős előrelépések a feszültség enyhülése irányában. Ugyanakkor bizakodó előretekintés is jellemezte az idei békehónapot, amely a világ minden békemozgalmánál őszi moszkvai nagygyűlésére való előkészület jegyében folyt. Igazuk van azoknak, akik szerint megváltozott a világ népeinek közhangulata, és nemcsak vágyódnak a békére, hanem félreérthetetlenül nyilvánítják békeakaratukat azon kevesekkel szemben, akiknek érdekük a háborús feszültség fenntartása és fokozása.

**SZINTE HANGTALANUL**, egyházi szempontból is jelentős változás állott be a hazai békemunkában, amire azonban sok hívő ember mégis élénken felfigyelt. A Hazafias Népfőrt keretében szervezett papi békegyűlések régebben két csoportban zajlottak le: külön jöttek össze a római katolikus papok, és külön a többiek. Ma ezek a papi békegyűlések együtt folynak. Ezen alkalmakkor egyelőre még nagyon sok az első bemutatkozás és ismerkedés, mégis érezhető az a jó közérzet, hogy *együtt vagyunk* a béke ügyében.

A mi ökümenikus munkánkat régtől fogva jellemezte az az állásfoglalás, hogy nem tartjuk reálisnak az olyan keresztyén egységötrevéseket, amelyek elhamarkodottan jelentéktelenítik, vagy elmosás az egyházak közötti különbségeket. Ellenben a keresztyének között valóban meglévő hitbeli egységet, azt a tényt, hogy mindnyájan el vagyunk kötelezve Jézus követésére a világ szolgálatában, elég közös alappal tekintjük arra, hogy összefogjunk a békéért és különösen is a mi társadalmunk felépítéséért végzett szolgálatunkban. Végeredményben a vegyesházassággal kapcsolatos eszmecseréinknek is az volt a kicsengése, hogy a felekezeti különbségek teljes tiszteletbentartása mellett *együtt* kell szolgálnunk az emberek közötti megértést a társadalom legkisebb sejtjétől, a családtól kezdve egészen a széles nemzetközi viszonylatokig, az emberiség nagy családjáig.

Dr. Pröhle Károly

#### INHALT DER NUMMER 5-6, 1973

**STUDIEN:** Dr. Tivadar Rózsai: Erziehen mit der Gesinnung Christi. Spezifische Fragen der Charakterbildung der Studenten im Reformierten Gymnasium von Debrecen. — Dr. Mihály Bucsay: Ein neuer Weg zum Verständnis „Der Tragödie des Menschen“. Ein Vortrag an der Madách-Feier der Budapestier Reformierten Theologischen Akademie. — Dr. Tibor Fabiny: Mit der Reformation gegen das etzgesetz. Über den Fehlschlag einer vor 450 Jahren getroffenen Massnahme der ungarischen Gesetzgebung. — Sándor Ladányi: Der Kampf der ungarischen Protestanten um ihre landes-ständige Anerkennung. Ein Auszug aus der Inaugurationsdissertation des Verfassers. — Loránt Hegedűs: Ludwig Feuerbachs Religionskritik. — **ORTHODOX-REFORMIERTER DIALOG:** Dr. István Juhász: Tradition und Aktualität. — **Metropolit Joan:** Die sozialethischen Lehren der ökumenischen Konzile. — **HEIMATRUNDSCHAU:** Feierliche Deklaration der Evangelisch-Lutherischen Kirche von Ungarn anlässlich ihres 450 jährigen Jubiläums. — i. t. k.: Tagung der Berliner Konferenz in Budapest. — Dr. Kálmán Csomasz Tóth: Abschied von Bence Szabolcsi. — **Zsigmond Ritoók:** In Memoriam Gyula Moravcsik. — **WELTRUNDSCHAU:** Dr. Károly Tóth: Der Friede der Welt, des Menschen und der Friede Gottes. Bericht des Generalsekretärs an der Moskauer Tagung des Arbeitsausschusses der CFK. — Dr. Kálmán Huszti: Kampf um Rassengleichheit im Friedenskampf. Über die Tagung der CFK Subkommission Antirassismus in West-Berlin. — Dr. Helmut Gollwitzer: Über die theologischen Fragen des „Antirassismus-Programmes“ des Weltkirchenrates. Ein Vortrag gehalten an der West-Berliner Tagung der CFK Subkommission. — cs-t-k.: Probleme der Demographie und Ökologie. — **KULTURELLE CHRONIK:** László Zay: Der Geiger, der Milchmann und die Menschheit. Ein Bühnenbericht. — **BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU:** Dr. Sándor Fejes: Rechenschaft über den Glauben. Über das Buch „Ich glaube und bekenne“ von Dr. Lajos Bakos. — Lajos Tóth: Angéla Beliczay: Worte des ewigen Lebens. — Attila Komlós: Miklós Tomka: Die moderne bürgerliche Religionssoziologie. — Mihály Márkus: Gyula Fekete: Sollen wir für uns selbst leben? — Bemerkungen des Redakteurs.

#### CONTENTS OF NOS 5-6, 1973

**STUDIES:** Dr. Tivadar Rózsai: Education in the Spirit of Christ. Specific questions of forming the personality of the students in the Reformed Grammar School of Debrecen. — Dr. Mihály Bucsay: A New Approach to Understand „The Tragedy of Man“. An address delivered at the Madách celebration of the Reformed Theological Academy in Budapest. — Dr. Tibor Fabiny: By the Reformation Against the Law of Heresy. On the failure of a measure taken by Hungarian legislation 450 years ago. — Sándor Ladányi: The Struggle of Hungarian Protestants for Their Recognition as an Estate of the Realm. A passage from the author's doctoral thesis. — Loránt Hegedűs: Ludwig Feuerbach's Criticism of Religion. — **ORTHODOX-REFORMED DIALOGUE:** Dr. István Juhász: Tradition and Timelines. — **Metropolitan Joan:** The Social-Ethical Teachings of the Ecumenical Councils. — **HOME REVIEW:** A Solemn Declaration of the Evangelical Lutheran Church in Hungary on Its 450 Jubilee. — i. t. k.: The Berlin Conference Has Met in Budapest. — Dr. Kálmán Csomasz Tóth: Leave-taking from Bence Szabolcsi. — **Zsigmond Ritoók:** In Memoriam Gyula Moravcsik. — **WORLD REVIEW:** Dr. Károly Tóth: The Peace of the World, of Man and of God. Report of the General Secretary to the Moscow meeting of the CPC Working Committee. — Dr. Kálmán Huszti: Struggle for Racial Equality in the Peace Fight. On the West Berlin meeting of the CPC Sub-Commission on Anti-Racism. — Dr. Helmut Gollwitzer: The Theological Problems of the WCC „Anti-Racism Programme“. An address delivered at the West Berlin meeting of the CPC Sub-Commission. — cs-t-k.: Demographic and Ecological Problems. — **CULTURAL CHRONICLE:** László Zay: The Fiddler, the Milkman and Humanity. A theatrical report. — **REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS:** Dr. Sándor Fejes: Giving Account of Our Faith. On the book „I Believe and Confess“ by Dr. Lajos Bakos. — Lajos Tóth: Angéla Beliczay: The Words of Eternal Life. — Attila Komlós: Miklós Tomka: A Modern Bourgeois Sociology of Religion. — Mihály Márkus: Gyula Fekete: Shall We Live for Ourselves? — Notes of the Editor.



# THEOLOGIAI SZEMLE

## TARTALOM

### TANULMÁNYOK

DR. SZABÓ LÁSZLÓ AMBRUS

Az Egyházak Világtanácsa negyedszázados jubileuma (193)

DR. EBERHARD WINKLER

Egyház és szekularizáció (202)

PAPP VILMOS

Jézus és a népek (206)

DR. NOSZLOPI LÁSZLÓ

A valláslélektan mai állása és új eredményei (212)

DR. BOROSS GÉZA

A mai prédikáció fő kérdései (219)

DR. HORKAY LÁSZLÓ

A magyar nyelvű filozófiás kezdete (224)

BELICZAY ANGÉLA

Könyvnyomtatás és reformáció. Az ötszázéves magyar könyvnyomtatás kezdete (227)

TÓTH LAJOS

Bibliai és babiloni történetírás (236)

### HAZAI SZEMLE

GONDA BELA

Tudomány, technika, forradalom (239)

### VILÁGSZEMLE

LEOPOLD J. NIILUS

interjúja a szudáni béke kérdéséről (242)

### KULTURÁLIS KRÓNIKA

HORVÁTH GYÖRGY

A fa művészei — Három művész, három kiállítás (248)

### KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Márkus Mihály: A. Robinson: A keresztyénség eredete (253)

Pávich Zsuzsanna: Buddha élete és tanítása. Tanulmánykötet (254)

Csohány János: Az ember a tudományos világképben (256)

Dobó László: Sulyok Katalin: Indi! a mezőny (241)

# 7-8

ÚJ FOLYAM/XVI. 1973.

SZÁM. ALAPÍTVÁ 1925-BEN

# THEOLOGIAI SZEMLE

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának folyóirata

1973. július—augusztus

Szerkesztőbizottság:

D. Dr. Bartha Tibor szerkesztőbizottsági elnök, D. Dr. Káldy Zoltán, Szamosközi István, Dr. Bakos Lajos, Ráski Sándor, D. Dr. Oitlyk Ernő, Palotay Sándor, Laczkovszki János, Hecker Adám, Dr. Berki Feriz, Dr. Pröhle Károly.

Felelős szerkesztő: Dr. Pröhle Károly

Társ szerkesztők: D. Dr. Pákozdy László Márton, Palotay Sándor, Dr. Tóth Károly

Szerkesztőségi titkárok: Komlós Attila, Kovách Attila, ifj. Tarr Kálmán

Terjeszti: a Magyar Posta

A kéziratokat kérjük az Ökumenikus Tanács címére: 1054 Budapest, Szabadság tér 2. I.

Kiadóhivatal: a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Sajtóosztálya, 1146 Budapest, Abonyi u. 21.

Előfizetési díj egy évre 180,—, félévre 90,— Ft. Kettős szám ára: 35,— Ft.

73.2672 2-07 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

## A szerkesztő megjegyzései

25 ÉVES az Egyházak Világtanácsa. Megalakulását Amsterdamban 1948. augusztus 23-án mondta ki 44 ország 147 egyházának 351 delegátusa. Az újkori ökumenikus mozgalmaknak nem a kezdete ez, hanem gyümölcse és új eszköze. Gyökerei, mint ismeretes messze visszanyúlnak a múlt századba. Leghamarabb a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Világszövetsége fogalmazta meg Párizsban 1855-ben azt az ökumenikus alapelvet, hogy egyesíteni kívánja mindazokat (a fiatalokat) „akik Jézus Krisztust a Szentírás szerint Úrnak és Megváltójuknak vallják”. Hamarosan jelentkezett a sokfelé elágazó missziói munka összefogásának szükségessége. Nem sokkal később, már az első világháború előtt létrejött a Nemzetközi Jóbarátság Egyházi Világszövetsége is azzal a célkitűzéssel, hogy összefogja az egyházakat nemzetközi tevékenységre a világbéke megőrzése és munkálása érdekében. Az első világháborút követő nyomorúság hozta létre az egyházak nagyarányú segélyakcióit, és érlelte meg azt a gondolatot, hogy az egyházak a hitbeli különbségek ellenére eredményesen működhetnek együtt a gyakorlati élet kérdéseiben. Legutoljára — és nem véletlenül legutoljára szerveződött az a mozgalom, amely úgy látta, hogy a már együttműködő egyházak a hit kérdéseiről is eredményes eszmecserét folytathatnak.

KORUNK PARANCSA az egyházak ökumenikus összefogása. Az emberiség világméretűvé nőtt problémái megkövetelik a keresztyénség világméretű együttműködését. Szükségszerű folyamat volt tehát az, hogy valamennyi említett ökumenikus irányzat egymás után integrálódott az Egyházak Világtanácsába. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az a belső feszültség, amelyről az utóbbi években sokat beszélnek az Egyházak Világtanácsával kapcsolatban, éppen ennek az integrálódásnak a következménye. Ez a belső forrongás azonban önmagában még nem hiba. Az egyház csak akkor igazán egyház, és csak akkor tudja jól végezni szolgálatát, ha magába öleli a világ minden problémáját, belső feszültségét és ellentmondását, és

eközben teljesíti Istentől kapott küldetését. Márpedig az ökumenikus mozgalmak különböző irányzatait a mai keresztyén élet valóságos követelményei produkálták, és ezért rajtuk keresztül a mai világ valóságos problémái integrálódtak az Egyházak Világtanácsába. A nyomába járó feszültségeket ezért pozitíve értékeljük. A baj ott kezdődik, ha az ökumenikus elkötelezettség különböző területeit egymást kizáró ellentéteként kezelik, ha szembeállítják az igeszolgálatot és az anyagi segítségnyújtást, a személyes lelki munkát és a nemzetközi ügyekben való felelősségvállalást, a missziói és a humanizációs feladatokat, az egyházak közötti gyakorlati együttműködést és a hit kérdéseire vonatkozó eszmecserét. Csakis ezeknek a feladatoknak párhuzamos és együttes vállalása teszi az egyházakat és az Egyházak Világtanácsát is igazi értelemben „világméretűvé”: ökumenikussá.

A MAGYARORSZÁGI református és evangélikus egyházak képviselői kezdettől fogva résztvettek ezekben az ökumenikus mozgalmakban, és így az ökumenikus gondolat mélyen belegyökerezett gyülekezeteink és híveink köztudatába. Ökumenikus szolgálatunk kiszélesedett és felelősségünk megnőtt különösen a második világháború után, mióta megalakult az Egyházak Világtanácsa. Nem hallgathattuk el azokat a felismeréseinket és tapasztalatainkat, amelyeket a felszabadulás után új társadalmunk kialakulása és építése közben szerezhettünk. Az ökumené élő lelkiismeretével kellett lennünk, hogy ne kötődjék egyoldalúan a világ egyik feléhez, különösen pedig ne kötődjék ahhoz a rendszerhez, amely a mai világ társadalmi, gazdasági és politikai igazságtalanságainak nagy részét létrehozta, és azokat aligha tudja gyökeresen orvoslani. Örülünk annak, hogy ökumenikus fáradozásunk minden nehézség ellenére „sem volt hiábavaló az Úrban”. Nem is csak a kölcsönös bizalom és megértés kiszélesedésének örülünk, hanem sokkal inkább annak, hogy a mai világért és emberért való felelősség érezhetően növekszik az ökumenében. Éppen ezért nem

## Az Egyházak Világtanácsa negyedszázados jubileuma

Az EVT 25 éve a hazai és a nemzetközi ökumenikus élet tükrében

Ez év augusztusában van huszonöt esztendeje annak, hogy két elődjének, a *Hit és Egyházzervezet* és az *Élet és Munka Mozgalom*nak az egyesülésével — a második világháború súlyos próbái miatt tíz évi kényszerű halasztás után — megalakult Amsterdamban az *Egyházak Világtanácsa*. Ugyancsak ebben az évben, júniusban volt harminc esztendeje annak, hogy evangéliumi egyházaink megalakították az *Egyetemes Egyháztanács Magyarországi Bizottságát*, amely 1947. júniusában újjáalakult *Magyarországi Ökumenikus Bizottság* néven. Az amsterdami nagygyűlés után e bizottság a *Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa* néven működik folyamatosan. A harminc esztendő a gyarapodásnak, a közös evangéliumi hitben, az együttes bizonyosságtételben és szolgálatban való növekedésnek annyi hálára indító gyümölcsöt termette, hogy a Tanács negyedik évizdénének első napjaira, megalkothatta e gyarapodás tényeit regisztráló új Szervezeti Szabályzatát.

Miért említjük együtt ezt a két jubileumot, amikor mi e dolgozatunkban az Egyházak Világtanácsa negyedszázadáról akarunk szólni? Két okból. *Először* is azért, hogy hálát adjunk az egyház Urának „belső ökumenének” kibővüléséért, megizmosodásáért. Azért, hogy kezdeti nehézségeiből kiszabadította Isten Ökumenikus Tanácsunkat s türelmesen tisztíttgatta, gazdagította és megáldotta a benne tömörülő evangéliumi és orthodox egyházaink ökumenikus szolgálatát. *Másodszor* pedig azért, hogy minden hivalkodás nélkül, szérenyen rámutassunk arra, amire Ökumenikus Tanácsunk elnöke a Nemzeti Ügyekkel Foglalkozó Bizottság visegrádi ülésén utalt is<sup>1</sup>, hogy evangéliumi egyházaink az Egyházak Világtanácsa munkájában nemcsak annak megindulásától kezdve vesznek részt, de tevékenyen munkálkodtak már a megalakulás előkészületeiben is. Ebből pedig az következik, hogy amikor az Egyházak Világtanácsa szolgálatát vizsgáljuk, Ökumenikus Tanácsunk szolgálatával is számot vetünk s az Egyházak Világtanácsa negyedszázados működését Ökumenikus Tanácsunk szolgálatának közös, egységes szempontjain mérleljük. Távól áll tőlünk, hogy dogmatizáljuk ezeket a szempontokat s hogy azt állítsuk, hogy képviselésükben soha nem botlottunk meg. Ezért senki nem vádolhat bennünket egyoldalúsággal, elfogultsággal, amikor ezt tesszük. Az az „ökumenikus lelkület”, amelynek a megteremtésére és biztosítására alapokmányában az Egyházak Világtanácsa vállalkozott, nem hogy kizárná, de megengedi, sőt igényli ezt. Evangéliumi egyházaink valahányszor véleményt alkottak és mondanak az EVT munkájáról, nem a kívülálló pozíciójából kritizáltak és szólnak, nem bekiáltanak az Egyházak Világtanácsába, hanem az Egyházak Világtanácsában beszéltek és szólnak éppen az említettek alapján és jogán.

Dolgozatunkban először a magyar evangéliumi egyházak ökumenizmusának történelmi gyökereiről szönlünk, amelyek az Egyházak Világtanácsában végzett ökumenikus szolgálatunk szempontjainak is alapul szolgáltak. Ezután — persze csak nagyvonalakban — nyomom követhetjük az Egyházak Világtanácsa negyedszázados működése alatt végzett szolgálatainkat.

Végül pedig azokat a szempontokat összegezzük, amelyek mai és ezutáni ökumenikus szolgálatunkat meghatározzák, különös tekintettel az Egyházak Világtanácsára. Bármennyire nem nagy időszak az egyháztörténet szempontjából sem huszonöt esztendő, mégsem valamiféle álszerénység az, ha azt mondjuk: nemhogy a teljességre, de még a részletességre sem törekedhetünk e dolgozatban. Ilyen vállalkozás messze túlhaladna annak keretein.

### A magyarországi evangéliumi keresztyén egyházak ökumenizmusának gyökerei

1. *A magyar evangéliumi egyházak történelmük folyamán szerzett komoly tanulságokkal és tapasztalatokkal kapcsolódtak be a keresztyén egyházak legújabbkori ökumenikus mozgalmába, közelebből az Egyházak Világtanácsa munkájába.*

Ezek a tanulságok és tapasztalatok történelmüknek nemcsak a pozitív, hanem a negatív összetevőiből eredeztethetők egyszerre. Az egyházainkban folyamatosan végbemenő bibliai megújulás különös hangsúllyal irányította a figyelmünket ezekre a tanulságokra és tapasztalatokra is, amikor ökumenikus szolgálatunk közös szempontjait kellett megfogalmaznunk.

a) *A két magyar „történelmi” protestáns egyház ökumenikus kapcsolatának gyökerei egészen a magyarországi reformáció kezdetéig nyúlnak vissza.*

Nem gondolhatunk arra, hogy ennek tényeit egyháztörténelmi részletességgel felsoroljuk ebben a dolgozatban. Mindössze arra vállalkozhatunk, hogy rövidesen sumázzuk mindazt, amit egyháztörténészeink kutató munkájuk során feltártak.

Általános — különösen külföldi protestánsok körében — az a vélemény, hogy tételünk a két protestáns egyház közös és sok próbával teljes történelmi sorsával magyarázható. Erre mi, egyháztörténészeink feltárt és dokumentált ismeretanyaga alapján, azt mondjuk: igen, ezzel is. A gyökerek azonban mélyebbre nyúlnak: a közös forrás, a Szentírás együttes „felfedezéséhez”, annak tekintélye előtti együttes meghajlás öröméhez, a Biblia Krisztusának együttes megismeréséhez és hitben való együttes megragadásához s az Őt követés testvéri közösségben gyakorolt engedelmességéhez. Ezzel magyarázható az, hogy az első nemzedék *önálló magyar protestáns teológiai gondolkodását*, a benne mutatkozó árnyalati különbségek, színeződések, eltérések ellenére is a testvériesség, a közösségi, az *ökumenikus* szellem jellemzi. Ezt a szellemet képviseli, egyebek között, az egyháztörténészeink által az első magyar protestáns *ökumenikus teológus-tudósként* emlegetett *Alvinczi Péter, Pázmány* legkimagaslóbb hitvitázó ellenfele. Így érthető azonban az is, hogy — a hitvallási irányok elkülönülése utáni időszakban — ha a két egyház teológusai között voltak is súlyos hitviták, ezeknek a gyülekezetek szintjén nem volt olyan hullámverésük, amely az ökumenikus együttélés légkörét megzavarta volna. Vagyis: a közös hit forrásából fakadt *ökumenizmus gyülekezeti szinten megvalósult ökumeniz-*

mus volt. A két „történelmi” protestáns egyházunk számára ez a legdrágább történelmi örökség egyike.

*Mi jellemezte ezt a gyülekezeti szinten megvalósult ökumenizmust? A manapság sokat használt megfogalmazással élve: a teljes szószéki és úrasztali közösség.* Nem arról van szó, hogy ez valamennyi gyülekezetben teljesen zavartalan lett volna. Voltak hitvitába beavatkozott prédikátorok is. De az általános az említett közösség volt. S az egyházainknak ezekben a századokban Istentől feladott nagy történelmi lecke így terelhetette a figyelmét mindkét egyháznak teljesen, keserűségek helyett, a „sorssal” való megalkuvás, vagy éppen a hitük megtagadása helyett, a magyar nép életében elvégzendő jó *szolgáltatokra*. Ennek a Krisztus követése útján a népünkért, az emberért végzett közös *szolgáltatnak, ökumenikus felelősség-gyakorlásnak* megszentelt hagyománya van a két történelmi protestáns egyházban.

Külföldi protestáns testvéreink sokszor kérdezik kételkedve: hogyan nem vezetett mindez hitvallási kompromisszumhoz? A válaszuk egyszerű: úgy, és azért nem, mert egymás hitvallását és kegyességi gyakorlatát tiszteletben tartották eleink. Isten Szentlelkének munkáját látjuk abban, hogy a gyülekezetek szintjén, spontán megvalósult ökumenizmus nem az egyházi vezetők megegyezése, rendelkezése alapján jött létre. Nem „egyházak”, kánonok szabályozták, határozták meg ezt az ökumenikus együttélést, hanem a különböző adományokat osztogató és testvéri közösséget teremtő Szentlélek fegyelmelte azt. Így volt ez az interkommunio terén is<sup>3</sup>. *A geresdi és a kéri egyességek, valamint a két egyház vezető testülete között létrejött megállapodás századunk fordulóján, voltaképpen csak írásba foglaltak, rögzítettek egy — a gyülekezetek szintjén évszázadokon át meglévő — gyakorlatot. Ennek az ökumenikus kapcsolatnak Isten Igéje volt a bázisa.*

Nagyon jellemző, hogy közös egyháztörténetünkben az ún. *uniós törekvések* akkor jelentkeztek, amikor ez a bázis *meggyengült*. S mert ezeknek nem volt meg a kellő igei alapjuk, s mert olcsó megoldásokat kerestek és nem hatottak kellőképpen egyházaink népünk iránti szolgálatára, elkötelezettségére: még látszateredménnyel sem járhattak. Gyülekezeteink változatlanul élték életüket az évszázadokra visszanyúló gyakorlat szerint. Ezt az ökumenizmust nem tudta halálra sebezni az a keserves tény sem, hogy egyházaink a népünk felszabadulása előtti időszakban, a múlt század hatvanas éveitől kezdve, csaknem teljesen szakítottak a szolgálatnak azzal a történelmi múltjával, amellyel a magyar nép, az elnyomott, a nincstelen magyar ember ügyének tettek jót évszázadokon át.

Csak a hálaadás hangján tudunk arról beszélni, hogy az az új helyzet, amelyet a népünk életében 1945 után végbement forradalmi átalakulás teremtett, Isten bölcs vezetése és kegyelme folytán annak az évszázadokra visszanyúló ökumenikus kapcsolatnak, amely a gyülekezetek szintjén, évszázadok próbáit kiállva, eleven maradt, nemcsak elmélyülésére, de kibővülésére és meggazdagodására teremtett lehetőséget. A gyülekezeti szintű és háttérű ökumenizmus immár negyedszázada termi azt a gyümölcsöt, hogy közöttünk termékeny teológiai párbeszéd van, s hogy az ökumenikus mozgalom teológiai témáihoz, hitvallásos különbözőségünk megtagadása nélkül együtt tudunk hozzászólni, és hogy népünk és a népek életében egy szívvel, egy szándékkal, közös akarattal tudunk szolgálni.

b) *A két „történelmi” egyház történetének ez öröndetes tényeit beárnyékolja az az egyháztörténelmi tehertételünk, hogy különösen a múlt század hatvanas éveitől, a hitünk és küldetésgyakorlásunk megüresedé-*

*se miatt egyházainkból kivált s külön közösségeket alkotó keresztyén testvéreinkkel szemben, „szektáknak” bélyegezve őket, testvérietlenek voltunk.*

Ahelyett, hogy megértettük volna, hogy ők a történelmi egyházak által hirdetett Krisztusban az elhomályosított emberszeretetet keresik; ahelyett, hogy bűnbánatra jutottunk volna igehirdetésünk megerőtlenedése miatt, frontot alkottunk velük szemben s a szeretetlenségnek Krisztus egyházához semmiképpen sem méltó módján viszonyultunk hozzájuk. Hála Istennek, hogy úgy irányította népünk és egyházaink történetét, hogy a két történelmi egyház között gyakorolt példás, de szűkkeblűnek bizonyult ökumenizmusunk kitágulhatott s mindenekelőtt a tőlük való bocsánatkérésünk és Isten előtti bűnbánatunk által megtisztulhatott<sup>4</sup>. Egyháztörténetünknek ez is rendkívül komoly tanulsága s közös ökumenikus szolgálatunk szempontjait komolyan meghatározó tényező lett.

A *Szabadegyházak Tanácsába* tömörült egyházakkal így kerültek történelmi egyházaink ökumenikus kapcsolatba s bővíthetett ki velük a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa. Úgy gondoljuk: nem vagyunk szerénytelenek, ha azt mondjuk, hogy ez az ökumenikus közösség, amely mind tartalmasabbá válik, megérdemli külföldi testvéregyházaink figyelmét.

c) *Ökumenikus szolgálatunkra nézve igen komoly tanulsággal és tapasztalattal szolgál az a tény, hogy egyháztörténetünknek van egy olyan próbaterhes darabja, amelyben hiába keressük az ökumenizmus gyökereit. Ez a magyar római katolikus egyházzal való együttélésünk története.*

Mondhatná valaki: mégis csak voltak történelmünk folyamán római katolikus próbálkozások az egység helyreállítására (*Spinola, Guzmics, Bangha*). Igen voltak, de a római értelemben vett *egység* helyreállítására. Ezért hagyták hidegen ezek a kísérletek egyházaink nagy tömegeit. Azután pedig ezeket a „törekvéseket” vagy a „visszaterítésre” érkezett kedvező lélektani pillanat (az ellenreformáció győzelme), vagy a római egyház nemzeti-egyházpolitikájának az érdeke hívta létre és motiválta. Nem a testvérietlenség hangján szólnak erről, hanem úgy, mint akiket szomorít s akiknek, főképp a vegyesházasságok területén folytatott római katolikus gyakorlat terén sérelmes, hogy a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsába tömörült evangéliumi egyházak és a római katolikus egyház között a viszony ma is rendezetlen. Komoly tanulságul szolgált eme történelmi tapasztalatunk s a mind máig fennálló eme helyzet alapján szólnunk erről a kérdéstről mindig az Egyházak Világtanácsa fórumán. Önmagát csalja meg az, aki azzal a gyanakvással tekint evangéliumi egyházainkra, mintha azok „képtelenek” volnának a római egyházzal a dialógusra, vagy eleve merev elutasító magatartást tanúsítanának azzal szemben. A múlt év októberében, szakértői szinten folytatott megbeszélésen is kifejeztük azt a reményünket, hogy azt továbbiak követik majd.

2. Ezek után *sumázzuk azokat a tanulságokat*, amelyeket evangéliumi egyházaink, a történelmünkbe messze visszanyúló „magyar ökumené” tapasztalataiból, az Egyházak Világtanácsában (és általában az ökumenikus fórumokon) végzendő közös ökumenikus szolgálatuk szempontjainak kialakítására nézve, levontak.

a) *Evangéliumi egyházaink történelmi ökumenikus tapasztalata, hogy a Krisztus követőinek engedetlen-sége folytán részekre osztott anyaszentegyház „rész szerinti tagjai” között az Úr Jézus Krisztusba vetett élő hitnek a Szentlélek által munkált köteleke minden különbözőség fölé emelő erő.*

b) *Történelmi ökumenikus tapasztalatunk van arról, hogy egymás hitvallásainak, egyházi szertartásos és*



külső rendjének a tiszteletben tartása és a különböző egyházak testvéri együttélése nem zárja ki egymást.

c) Ökumenikus tapasztalatot szereztek arról, hogy „az ökumenikus gondolat bibliai értelmezése mellett a saját hitvallásukhoz való ragaszkodás egyfelől és az egyházak egységére való törekvés másfelől csak látványosan, paradox ellentét”.

d) Van tapasztalatuk arról, hogy az uralkodás igézetében élő bármelyik egyház, önmagában is, a polarizáció melegágya. Viszont: ha az egyházak a szolgáló Krisztus szolgáló formáját képesek magukra venni, vállalni, hitvallásos különbözőségeik ellenére is, ez közöttük testvéri-szolgáló közösséget teremtő tényező lesz. Így lesznek képesek arra, hogy jel legyenek az egy Krisztusról s hitelesen tegyenek bizonyosságot az egy, egyetemes anyaszentegyház, szemeink előtt részekre osztottsága ellenére is, meglevő egységéről.

e) Evangéliumi egyházaink történelmi tapasztalata, hogy a Krisztus parancsának való önzetlen engedelmesség, az Isten- és emberszeretet együttes gyakorlása az egyház egységét — minden hitvallási különbözőségük ellenére is — leghathatósabban realizáló tényező.

f) Komoly tanulságból levont tapasztalatuk az, hogy az egyházaknak az egymással való testvéri közösségre jutásához és a teremtett világhoz az ember ügyéhez való viszonyuk Krisztus Úr parancsa szerinti elrendezéséhez a bűnbánat útja vezet.

g) Van arról is tapasztalatuk, hogy az olcsó megoldásokra törekvő, kompromisszumokra törő, a komoly igei alapot nélkülöző s az Isten- és emberszeretet parancsával ellentétes indulatú egység-törekvések nem vezethetnek célhoz —, nincs rajtuk az egyház Urának áldása. Tanbeli, szervezeti, szertartási, uniformizált egység-erősítés helyett Krisztus gyermekeinek a szolgáló koinónia elérésére kell törekedni.

h) Hálára indító tapasztalatuk van arról, hogy az ökumenikus tudat kibontakozásának, az ökumenikus felelősség gyakorlásának, az ökumenikus gondolat megvalósulásának legitim helye a gyülekezet, amely az adott hitvallási közösség, egyház organizmusának élő, fegyelmezett tagjaként szolgál. Erre a megannyi példával, eseménnyel illusztrálható történelmi ökumenikus tapasztalatunkra — és méltán mondhatjuk, hogy az elmúlt huszonöt év tényeire való hivatkozással, joggal hangozhatott el a Hit és Egyházszervezet lundi konferenciáján evangéliumi egyházainknak ez az eszméletető bizonyágtétele: „Az ökumenikus párbeszédben az egyház teljessége megfelelő figyelmet kapott. Azonban azt gondoljuk, hogy ugyanakkor szükséges lenne felfigyelnünk az eddignél jobban a gyülekezetek felé fordítani, amelyekben az egyház valóságos élete történik. Meg kell kérdezni magunkat újra meg újra, hogy van-e valami közük gyülekezeteinknek ahhoz, amit mi itt, az ökumenikus párbeszéd során csinálunk. Az ökumenikus párbeszéd megszűnnék igazán egyházi párbeszéd lenni, ha kizárná magából azt a sajátos üzenetet, amellyel Isten az igehirdetés által megszólítja a gyülekezetet és a gyülekezeten át az egész egyházat.”<sup>5</sup>

Mindezzel nem az volt a célunk, hogy evangéliumi egyházaink múltjában az ökumenikus gondolat jelenlétének valami hamisan optimisztikus képét rajzoljuk meg. Tudatában vagyunk annak, hogy akadtak ebben a múltban anti-ökumenikus jelenségek is. Mi annak az „ökumenikus érdekeltégnek”, indulatnak és készségnek a jeleit, gyökereit kerestük, amely, mint szép hagyomány, az elmúlt negyedszázadban megelevenedett, meggazdagodott, kiteljesedett evangéliumi egyházainkban, s amelyen sokszor elcsodálkoztak az Egyházak Világtanácsa vezető körei és tagegyházainak képviselői közül sokan, akik egyházaink gyülekezeteivel érintkeztek.

## A magyarországi evangéliumi egyházak és a legújabbkori ökumenikus mozgalom

### 1. Egyházaink és az Egyházak Világtanácsa megalakulása előtti ökumenikus mozgalmak.

Evangéliumi egyházainknak a fentebb említett tradicionálisan ökumenikus érzelme magyarázza azt az érdeklődést, amellyel viseltettek minden olyan nemzetközi egyházi törekvés iránt, amely a különböző hitvallású egyházak közötti kapcsolat felvételére és ápolására irányult. Élénken reagálnak a hitvallásos közösségek világszövetségének megalakítására tett kezdeményezésekre. A reformátusok pl. már 1877-ben — a Tiszántúli Egyházkerület útján — hivatalos képviselőket küldenek a Presbiteri Világszövetség első munkakülésére.<sup>6</sup>

Ugyanakkor komoly érdeklődést tanúsítanak a felekezeti kapcsolatok kiépítésére irányuló törekvések iránt is. Megfigyelőt küldenek az 1910-es edinburghi világmisziói konferenciára. Brent Károly lelkes felhívására a megfigyelőként részt vett Kovács J. István beszámoló-füzetéből széles körökben szereznek értesülést egyházaink tagjai.<sup>7</sup> Mindkét történelmi Egyház csatlakozó készségét nyilvánítja mind a létrehívandó Hit és Egyházszervezet mind a Nemzetközi Jóbarát-ság Keresztény Világszövetsége, majd később az Élet és Munka mozgalomhoz. Az első világháború után megrendezett első konferenciáikon a két történelmi egyház népes közös delegációval képviseltette is magát.<sup>8</sup> Elgondolkodtató, de ez egyházak vezetésének akkori irányultságával magyarázható az, hogy a két mozgalom második (1937-es) konferenciáin képviselőtünk már nagyon szerény keretű volt.<sup>9</sup>

Nos, nem térhetünk itt ki részletesen ezeknek az ökumenikus mozgalmaknak az ismertetésére és munkájuk elemzésére. Annyit azonban szükséges megállapítani, hogy ezek a mozgalmak fölöttébb magukon hordozták az állandó késésben lével veszedelméből eredő bizonytalanságnak, tétova tapogatózásnak a bélyegét. Ha nem is ilyen élesen, de hasonlóan ítéli meg az ökumenikus mozgalomnak ezt a korszakát, a legújabbkori ökumenikus mozgalom ma már élő történetének számító alakja, *Vissert Hooft* is egyik múlt év májusában tartott előadásában.<sup>10</sup> A szociáletikai kérdésekkel való foglalkozásukat döntően a Corpus Christianum eszméje határozta meg s így a roppant súlyos válságokkal küzdő embervilág bajainak orvólásához képtelenek voltak idején és helyénvaló keresztyén segítséget adni. Túlságosan vérszegény volt mindkét mozgalom önmagában a maga elé tűzött feladat és a követni kívánt módszer egyoldalúsága miatt. Ennek felismeréséből és a sovány eredmények láttán fakadt e mozgalmak felelős vezetőiben az a gondolat, hogy a két mozgalmat egyesíteni kell. (A tárgyilagosság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy e próbálkozásokból mégis sok jó jött ki. Egyfelől egymással szemben évszázadokon át hallgatásba burkolózó, vagy éppen elleneségeskedő egyházak beszédes, asztalkörüli kapcsolatba jutottak egymással s ebben a közösségben még nyilvánvalóbbá vált előttük az egyház küldetésstudatának elhomályosulása. Másfelől pedig az a tény, hogy az egyházak többsége felismerte ezt s közösen kívánta keresni a továbbiakban azt az utat, amely a küldetés jobb betöltéséhez vezet.)

Röviden próbáljuk summázni azokat a szempontokat, amelyek mind az edinburghi-oxfordi, mint az utrechti egyesülési tárgyalások legfontosabb megnyilatkozásaiban ez előtérben állottak. Azért tartjuk ezt szükségesnek, mert ezek a szempontok indokolták az

*Egyházak Világtanácsa megalakítását s adtak ösztönzést szolgálata alapelveinek megfogalmazásához.*

a) A két nagy ökumenikus mozgalom összejövetelének a tanulása az, hogy az egyházban a *teológiai döntések és a küldetésgyakorlás között mély összefüggés van.* Nem lehet a gyakorlattól, a szolgálattól elvonatkoztatva teológizálni és nem lehet a teológiai tisztázó-dást sem megspórolni a gyakorlat, a szolgálat kérdéseiben.

b) Világossá vált az, hogy az első lépés az együttműködés irányában: *az egyházak egymás közti viszonyának, az egyházon belüli együttélés problémáinak a tisztázása.* Az egyházaknak az embervilágért hordozott felelőssége gyakorlásához hozzátartozik az, hogy egymáshoz való viszonyuk a Krisztus keresztségében tisztázott legyen.

c) Világosság derült e próbálkozásokban arra is, hogy e téren a *római katolikus egyházzal való viszony tisztázása a legnehezebb és hosszú távon az is marad.* Itt a helyzet valóban tisztázatlan maradt (s ma sem mernők mondani, hogy tisztázódott). Az időközi pápák a lehető legmerevebben elzárkóztak az általuk „panchristianus-nak”, „panreligiosus-nak” tartott protestáns-orthodox ökumenikus mozgalom elől. XI. Pius „De vera religionis unitate fovenda” című *Mortalium animos* kezdetű enciklikája egyenesen megtiltja római katolikusoknak még azt is, hogy szimpatizáljanak ezzel a mozgalommal. (Úgy látjuk, hogy a II. Vatikáni Zsinat utáni római egyház sem haladt tovább annál, hogy bizonyos szimpátiával tekinti az egységtörekvéseket, de csak és kizárólag a maga sajátos római egységfogalmához való következetes ragaszkodással.)

d) Az 1. és a 2. pontban említett tanulással függ össze az — az e találkozókból levonható — tanulás is, hogy az egyház egységének és az emberiség életének a nagy kérdései olyan lecke az egyházak számára, amelyekkel önmagukban, teológiailag és gyakorlatilag nem tudnak megbirkózni —, *egymásra vannak utalva.* Az egyháznak adott hit és küldetés egy és oszthatatlan, s e hit cselekedeteiben realizálódik az egyház egysége.

e) Nyilvánvalóvá vált az is, hogy az ügy, amelyben eddig egyes egyházi személyiségek és egyes felekezeti csoportok megmozdultak, az egész egyház ügye. *Az egyház egységéért és küldetése betöltéséért folytatott fáradozást az egyházak ügyévé kell tenni.*

f) Az egyházközi konferenciáknak és ökumenikus párbeszédeknek csak akkor van értelme és csak akkor gyümölcsözőek, ha az egyházaknak a teljes felelősségre jutását munkálják. Más szavakkal kifejezve: hasznosan csak úgy lehet az egyházaknak, keresztyén közösségeknek egymással párbeszédet folytatni, *ha e párbeszédnek jó háttéré van a gyülekezetekben s ha ennek a párbeszédnek a jó eredményei a gyülekezetek szolgálatában gyümölcsöznek.*

## 2. A magyarországi evangéliumi egyházak és az Egyházak Világtanácsa.

Ilyen megfontolások alapján (és ezeket ma is helyeselni tudjuk) került sor a két mozgalom egyesülésével az Egyházak Világtanácsa megalakulására. Újjáalakult Ökumenikus Bizottságunk tanulmányi csoportja, teológusok, lelkipásztorok, világi egyháztag szakértők bevonásával, gondos, alapos tanulmányokban dolgozta fel s vaskos kötetben ki is adta az előkészületben levő alakuló nagygyűlés tematikáját. Egyházaink azokban a hónapokban indultak el elhatározóan új helyzetükben az egyház új feladatainak, szolgálatának keresése útján. Talán ennek is tulajdonítható, hogy egyházaink vezetői

különféle képpen vélekedtek a leendő Világtanácsról. Az azt jellemző sokféle megjelöléseik (a „protestáns Vatikántól”, amelynek azonban nincs iurisdictioja a tagegyházak felett, el egészen az „Evangéliumi Internacionáléig” (szembeállítva ezt természetesen a Munkás Internacionáléval) sokféle váradalmat takartak a Világtanáccsal szemben. Az egyház ügyét azonban Jézus Krisztus ügyeként komolyan vevők a nagy világégés után az egyházak közösségének az emberiség életében, jövőjéért végezhető jó szolgálatok Isten-adta nagy lehetőségét látták benne. A nagygyűlésen részt vett református küldöttségünk is a bűnbánat és a hálaadás Istentől adott nagy lehetőségére már-már ráeszmélt egyház akarásának és ellenkezésének láztüneteit hordozta magán. Mindennek ellenére már akkor tudta — ha nem minden tagja által is — képviselni azt a prófétai szót, amelyet egyházainknak a későbbiek során Isten megengedett engedelmesen hallani.

Helyeselhető elvi alapokon és sokat ígérően kezdődött el tehát az ökumenikus párbeszéd új szakasza az 1948. évi *amsterdami világyűléssel.* A második világháború okozta mérhetetlen anyagi, erkölcsi és lelki kár miatti fájdalom, az egyház tehetetlensége miatti megdöbbenés és az a tény, hogy a világ a technikai fejlődés során új korszakába lépett, amelyet már akkor kezdenek atomkorszaknak nevezni —, mélyen rányomta a bélyegét a nagygyűlés tanácskozásaira. A gyűlés tárgysorozata is azt a reményt kelti, hogy az egyházak kezdik megérteni: feladatuk az, hogy közösen keressék azt az üzenetet, amely a ma élő embervilág számára Isten aktuális üzenete. Rendkívül örvendetes dolog az, hogy a vizsgálódás középpontjába került — amint az az elfogadott és az egyházaknak megküldött „üzenetből” is kitűnik — az egyház bizonyoságtétele a ma élő embervilág életében. Eszméletlenül, irányt mutatón hangzottak el ehhez *Barth* Károly előadásának ezek a Világtanács munkájában sokszor feledésbe ment szavai: „Amit mi a világ elé akarunk tárni, az az Isten országa, nem pedig egy általunk jónak tartott elv, vagy eszme kell legyen. A társadalom, vagy az állam cselekvésére mondott igenünk, vagy nemünk nem valamiféle törvénynek, hanem az evangéliumnak az igene vagy neme! De meg kell fontolnunk azt is, hogy mi Isten országát csak meghirdetjük. Amikor politikai felelősségünket és szociális samaritanusi szolgálatunkat gyakoroljuk, akkor is csak várunk arra a maradandó városra, amelyet Isten fog felépíteni, nem pedig mi építünk egy egyre tökéletesebb keresztyén országot. Ez a világ elmúlik. Mi meghirdetjük számára országalmi reménységünket, de nem kínálunk neki egy keresztyén társadalmi vagy politikai rendet. Ilyen rend nincs is: csak keresztyén döntés van, amely bizonyossága és jele ennek a reménységnek”.<sup>11</sup>

Szükségességnek tartjuk, hogy az amsterdami *Üzenetnek* néhány komoly felelősségről tanúskodó részét emlékezetbe idézzük, azért, hogy minél világosabban értjük azt a szakadást, amely az egyházak e bizonyoságtétele és a Világtanács ezután következő megnyilatkozásai között fennáll: „El kell fogadnunk Istennek reánk mért ítéletét, mert részestársai vagyunk a világ bűneinek. Gyakran próbáltunk egyszerre szolgálni Istenünknek és a Mammonnak, a Krisztushoz való hűség elé másféle hűségeket helyeztünk. Összekevertük az evangéliumot a magunk gazdasági, nemzeti és faji érdekeivel. És inkább féltünk a háborútól, mint gyűlölünk. Amint itt tanácskoztunk egymással, kezdtük megérteni, hogy egymástól való elkülönülésünk, hogyan akadályozott meg bennünket abban, hogy egymást Krisztusban intsük és útba igazítsuk. S mert ezeket a kölcsönös jó szolgálatokat nélkülöztük, azért a világ tőlünk gyakran nem Isten Igéjét, hanem csak emberek

szavát hallotta... Pedig Istennek van szava a mi világunk számára, éspedig az, hogy a világ az élő Isten kezében van, Aki csak jót akar vele... A Világtanács megalkotására való összejövetelünk mit sem ér, ha keresztyének és keresztyén gyülekezetek oda nem szentelik magukat mindenütt az egyház Urának, abban a megújult igyekezetben, hogy ott, ahol élnek, együttessen az Ő tanúi és szolgálói legyenek felebarátaik között...<sup>12</sup>

A nagygyűlés munkájában, eme pozitív vonásai ellenére is, mutatkoznak hiányosságok és eszméltető jelek a további párbeszédre számára. *Bereczky* Albert e tapasztalatait a következő három pontban foglalta össze: a) a bibliai alapítás nem elég mély az egyházakban, b) szavazással kívánnak dönteni a hit dolgaiban, c) a politikai előítéletek és törekvések sokszor kerülnek az egyház szempontjai fölé.

Negyedszázad távlatából is azt mondjuk: a Világtanács Amsterdamban jó úton indult el s az Üzenet tanúságtétele folytán jó reménységre jogosított fel az az elhatározás, hogy: „az a szándékunk, hogy ki is tartunk egymás mellett”. Mi, magyarországi evangéliumi keresztyének, visszaemlékezésünkben igen sajnáljuk, hogy az egyház egységéért és az emberiség nagy kérdéseiről folytatott küzdelem eme legátfogóbb, legnépesebb és legexponáltabb fóruma, a Világtanács, hamarosan letért erről az ígéretes útról.

Ennek oka semmiképpen sem magyarázható azzal a ténnyel, hogy a világháború idején a Hit és Szervezet és a Missziói Tanács munkája meglehetősen háttérbe szorult s az Élet és Munka sajátos célkitűzése kellett, hogy hangsúlyt kapjon s ennek következtében nehéz volt az Amsterdamban elfogadott alapokmányban körülírt hármas feladat (teológiai, missziói, diakóniai) koordinálása. A baj gyökereit mélyebben kell keresni s a negyedszázados jubileum alkalmával nem árt erről tanulság okáért szólni.

### 3. A Világtanács a „szakadék szélén”

Manapság igen sokat (talán túl sokat is!) beszélnek egyházi körökben a Világtanács stagnálásáról, sőt válságáról. A mi egyházaink nem tartoznak azok közé, akik erről beszélnek. Véleményünk és tapasztalati meggyőződésünk szerint a Világtanács sokkal inkább volt válságban a torontói központi bizottsági üléstől számítva (1950) mintegy tizenöt éven át, mint ma. Sokkal inkább rászolgált az említett időszakban arra a kérdésre: van-e szükség reá, van-e jövője? — mint ma. Mert történetének abban a szakaszában valóban a „szakadék szélén” járt. Miben keresendő hát a baj igazi gyökere?

Elsősorban abban, hogy az egyházak teológiailag (és hitbéli szempontból is) és politikai előítéletektől eléggé megterhelten érkeztek el abba a korszakba, amelyet a technikai vívmányok szédületes fejlődése jellemez, s amelyet atomkorszaknak nevezünk. Megnyilatkozásaikra ez a készületlenség és megterheltség nyomja rá a bélyegét. Ez a világpolitikai helyzet változásai iránti érzéketlenségükben is megmutatkozik. Kiderül ui., hogy az atommaghasadás titka nemcsak az Egyesült Államoknak, hanem a Szovjetunióknak is a birtokában van. Az imperialisták azonban ennek ellenére fokozzák a háborús készülődésüket s ezzel egyre inkább mélyítik a válságot a két társadalmi rendszer között. Az amerikai imperializmus intervenciót hajtott végre Koreában s belekényszeríti a világot a mérhetetlen kiadásokkal járó fegyverkezési hajszába. Vezetése alatt katonai tömböket hoz létre a Szovjetunió és a népi de-

mokratikus országok ellen, a Szovjetunió határait katonai támaszpontokkal veszi körül. Az emberiségre ránehezedik az atomháború veszedelme és rátelepszik egy minden eddigit felülmúló világkatasztrófa árnyéka; olyan fegyvereket kísérleteznek ki és gyártanak, amelyek hatásaikban sokszorosan felülmúlják a második világháborúban használt legborzasztóbb hatású fegyvereket is.

Az egyházak számára ebben a helyzetben most már világosan adva vannak azok a gyakorlati kérdések, amelyekben bizonyosságot kell tenniük és amelyekben felelősségüket az embervilág életében gyakorolniuk kell.

Megindul az emberiség háborútól való megmentését célul kitűző nemzetközi békemozgalom. Az emberiség legjobbjai, a világ haladó erői, a Szovjetunió és a szocialista országok már a meginduláskor csatlakoznak ehhez a mozgalomhoz és minden igyekezetükkel azon fáradoznak, hogy az emberiség lelkiismeretét felrúzzák, tiltakozásra szólítsanak fel minden jóakarátú embert egy új háborúval, az atomfelfegyverzéssel és az atomkísérletekkel szemben. Ez a hamarosan világméretűvé vált mozgalom követeli a vitás kérdések tárgyalások útján való megoldását, a gyarmati rendszer felszámolását, a népek békéjének és igazságos társadalmi rendnek a biztosítását.

És a Világtanács ezekben az években úgy tesz, mintha nem látná ezt a veszélyt. Mintha a küldetésére való eszmélődés során Amsterdamban semmi sem történt volna! A küldetésgyakorlásban egymás kezét mármár megtaláló egyházak körében valami pánikszerű egyház- és egzisztencia-féltés lesz úrrá Nyugaton, s a szocializmust építő országokban élő egyházakkal szemben Amsterdamban már sok tekintetben éreztetett gyanakvásnak egyszerre hangot adnak, ezzel a felekezetekre bomlás állapotában élő egyházat földrajzilag is megosztják. Nyugati egyházi vezető körök szeretik ezt a megkülönböztetést egyre inkább propagandisztikus éllel használni s szeretik a szocialista országok egyházainak képviselőit úgy feltüntetni, mint akik a „kommunizmus propagandistái”.

Isten különös akarata folytán hamarosan kiderül azonban, hogy ez a különbségtétel nem fejezi ki valóságosan az egyház helyzetét, mert a Nyugaton élő egyházak körében is tekintélyes számmal akadnak, szinte kezdettől fogva, olyan egyházi személyiségek, sőt egyházi közösségek, akik és amelyek az emberiség ügyében a felelős egyházi bizonyágtételt nem abban látják, hogy: „ha vége a kapitalizmusnak, vége az egyháznak is; ezért mindent meg kell tenni a nyugati társadalmi rend megvédelmezésére”, hanem abban látják, hogy minden erővel azon kell lenni, hogy elkerülje az emberiség a harmadik világháborút s oda kell hatni, hogy tárgyalások útján rendezzék a nagyhatalmak és a népek egymással fennálló vitás kérdéseiket.

A Világtanács vezető körei (és ezt tapasztalati tények alapján állítjuk Visser't Hooft volt főtitkár idézett tanulmányának megállapításaival szemben!) mindezt figyelmen kívül hagyva, az amerikai külpolitika irányvonalába állottak bele s helyeselték és ideológiailag alátámasztották a Dulles-féle „szakadékpolitikát” s a Vatikánnal egyetértésben „keresztyénhadjáratot” indítottak a szocialista országok ellen a „keresztyéniség védelmében”.

E felelőtlen és elfogult politikai előítélettől terhes állásfoglalásnak az egyik szégyenteljes bizonyossága a Központi Bizottság 1950 nyarán *Torontóban* tartott ülésén hozott határozat, amely erkölcsileg alátámasztotta az USA koreai agresszióját.

Ezzel a magatartással a Világtanács nemhogy segítette volna, sőt megnehezítette a döntés elé állított egyházak többségének a helyzetét. Éppen azzal, hogy saját maga is a hidegháborús propaganda és a „szakadékpolitika” eszközévé vált, az egyházak többségét is a megbánhatatlan engedetlenség szakadékanak a szélére juttatta. Nem elősegítette, hanem akadályozta az egyházak engedelmességre jutását és a döntésre való érlelődését. Ezzel pedig az egyház egységének is, amelynek pedig szolgálatára vállalkozott, kárt okozott.

Az engedetlenség valóban engedetlenséget szül. Ennek a jelei mutatkoznak az egyházak nagy részének az ember ügyében hozott döntéseiben is. Elég itt, ha csak arra a bizonytalankodásra, általánosságokban tett nyilatkozatokra és „visszakozz”-okra utalunk, amelyek a Világtanácsnak, a gyarmati népek faji megkülönböztetése terén, különösen is a dél-afrikai helyzetben, jellemezte akkori magatartását.

### A bátor és türelmes bizonságtétel útján

Ezzel jellemezhetjük alázatosan magyarországi evangéliumi egyházaink bizonságtételevő szolgálatát a Világtanács eme válságos időszakában.

Az egyház és az emberiség eme válságos helyzetében érlelte meg Isten a szocialista államokban élő egyházak ökumenikus felelősségét s kötelezte el őket arra, hogy a felelősséget gyakorolják a világ egyházai irányában. Legyen hála Istennek azért, hogy e bizonságtételek sorát éppen a magyar protestantizmus nyithatta meg. Isten egyházainkat a döntés elé hamarabb és sürgetőbben állította s kegyelmes volt úgy munkálni megújító Lelkével bennünk és közöttünk, hogy e döntésünk az Ő akarata szerint való lett.

E bizonságtételünk első jelei: az emberibb életért való küzdelem oldalára állásunk, az új, épülő szocialista társadalmi rendben a jó szolgálatoknak a vállalása és a nemzetközi békemozgalomhoz való csatlakozásunk voltak.

E közvetett bizonságtételek mellett egyházaink közvetlenül is elmondták az atyafiságos intést és bizonságtételt a világ egyházai irányában és a Világtanács irányában is. A sok megnyilatkozás közül itt csak egyre utalunk, a *Hungarian Church Press* 1950. májusi számában megjelent felhívásra, amelyben egyebek között ez áll: „Óvatos és bátor hangok helyett most már érkezett az egészen határozott állásfoglalások ideje. Az Egyházak Világtanácsának tanulnia kell a Béke Híveinek bátor magatartásából. A békéért való könyörgés, és Isten békeszerető műve szolgálatának komolyságát és hitelességét azon mérheti le most minden egyház, hogy mennyire lett félreérthetetlen védelmezője a békének. Ezért kérve-kérjük az Egyházak Világtanácsát, hogy megszabadulva minden előítéletől — látszólagos nemzeti és osztályérdektől — töltsen be egyházi feladatát és ne elégedjék meg azzal, amit eddig a békéért szándékozott tenni.”

Kérték egyházaink a Világtanácsot, hogy hívja fel az Egyesült Nemzetek Szervezetét és a kormányokat a stockholmi békefelhívás támogatására. Bereczky püspök nyílt levélben tiltakozott a Központi Bizottság torontói határozata ellen, amely egyoldalú döntés volt az amerikai imperializmus mellett. A Végrehajtó Bizottságnak 1951. februárjában, Bièvresben tartott ülésén (ahol, éppen úgy mint Torontóban, csak a nyugati egyházak képviselői vettek részt) elfogadott és a tag egyházaknak megküldött levélére válaszolva a református és evangélikus egyház zsinatának elnökségei összegezték egyházaink bizonságtételét s azt, hogy Isten Igé-

jén tájékozódva miben látják az emberi együttélés jelenlegi helyzetében az egyház feladatát. „Mélyen egyetértünk abban — írják — hogy a béke és a társadalmi igazságosság egybetartozik. De állítjuk, hogy a társadalmi igazságosság folyamatát még egy háború sem állíthatja meg többé, mert a százmilliók feltörekvésében mi Isten döntését látjuk: valaminek a végét és valaminek a kezdetét. Az Ige alapján állunk és tudjuk, hogy ez nem a végső vég és nem az „új ég és új föld”. De a Kijelentésből ismerjük, hogy szokott Isten a népek mostani evilági életében is „újat cselekedni”... Döntő kérdésnek most a béke ügyét látjuk. A mi döntésünk a békéért folyó küzdelemben közismert... Mi azért szoltunk, mert féltjük a Világtanácsot, hogy az idők jeleit nem ismeri fel és ahelyett, hogy a jövő útját keresné, a megítélt múltéhoz kapcsolódik hozzá. Pedig a jövő a béke emberé.”<sup>13</sup>

Visser't Hooft említett előadásában erre a periódusra emlékezve azt állítja: „A fiatal Világtanácsnak nem volt könnyű dolga. Minden oldalról szorongatták az ökumenikus mozgalmat, hogy ezt vagy ezt az egyház- és világpolitikai irányzatot kövesse... A feszültségek közepette a Tanácsnak a maga útján kell haladnia.”<sup>14</sup> Tudjuk, mit ért a „minden oldal”-on. De azért szerényen hadd tegyünk ellenvetést csak egyetlen példára hivatkozással egyházaink magatartását illetően. A református egyház zsinata, debreceni üléséről, üzenetet intézett a Világtanácshoz is. Ez feleleveníti a magyar protestáns egyházaknak a bièvres-i levélben adott válaszában foglaltakat, majd ezt mondja: „Mi nem kívánjuk Önöktől, hogy mást tegyenek, mint ami keresztény hitükből és ennek alapján fent idézett eddigi megállapításaikból világosan és egyszerűen következik. Minden egyoldalú lekötöttség nélkül foglaljanak állást abban a döntő kérdésben, hogy nem fegyverekkel, hanem tárgyalásokkal kell megoldani a világfeszültség mai legsúlyosabb kérdéseit.”<sup>15</sup>

Mindehhez megjegyzésül csak annyit: kétségtelen tény, hogy a Világtanács, ebben a periódusában, nem tartotta magát a két előző mozgalom egyesítését indokló megállapításhoz, mely szerint az egyházak teológiai döntése és gyakorlati cselekvése között szétszakíthatatlan összefüggésnek kell lennie.

Az egyházak e világbeli szolgálatának problematikájával úgy foglalkozott a Világtanács, hogy a teológiai döntéseket megkerülte s a szociáletikai kérdések felvetésében a hagyományos és túlhaladott szempontokat alkalmazta. Ezért sürgették, egyebek között egyházaink is, hogy a szociáletikai döntések teológiai bázisával komolyan foglalkozzék az arra hivatott Hit és Szervezet Osztály. Így kerülhetett sor a lundi konferenciára, amelynek tárgysorozatán szerepelt az ún. „nem-teológiai” tényezők vizsgálata. Ennek a témának a taglalása az egyházak egymáshoz való viszonyát illetően helyénvaló és szükséges, ugyanakkor azonban, amint ki is derült, sok kísértést is rejthet magában. Esméltetően hangzott itt is egyházaink bizonságtétele: „... az egyház képtelen igazán egyházi választ adni ezekre, amíg nem képes ezeket teológiai feltételek alatt megérteni. Amilyen mértékig az egyház ezeket a tényezőket nem-teológiai tényezőkként kezeli és magára hatni engedi, olyan mértékig lesz magatartása ezekkel szemben egyháziatlan, de ugyanilyen mértékig lesz magatartása ezekhez a tényezőkhöz valóban egyházi, amilyen mértékig Isten Igéjének feltétele és minősítése alatt szemléli és éli ezeket a tényezőket. Ezek a tényezők megszólhatnak bennünket az egyházban is, hogy ha velük, mint nem-teológiai tényezőkkal foglalkozunk, de ha keressük a valóban egyházi választ ezekre a tényezőkre, erősítjük egységünket éppen e tényezőkre adott vá-

laszokkal. Hogyha általános fogalmat akarunk alkalmazni ezekre a tényezőkre, akkor nevezünk egyszerűen emberi tényezőknél, de vizsgáljuk őket teológiai feltételek alatt. Ebben az esetben lelki egységünk erősödni fog még ezen tényezőknél a jelenlétében is”<sup>16</sup>

Azt, hogy mennyire nem elfogult, egyoldalú kritikával viseltettek egyházaink a Világtanács iránt, a legjobban bizonyítja, hogy minden olyan jónak, vagy jóra utaló jelnek, ami igeismeretünk alapján Isten dicsőségét és az emberek javát szolgálja, őszintén örvendeztünk. Ezt tettük a Központi Bizottság *lucknowi* és a második világgyűlés (*Evanston*, 1954.) jó határozatai fölött is. A küzdelem jegyében megszületett evanstoni határozatokat jelentős előrelépésnek értékelték egyházaink a Világtanács munkájában, az egyházaknak egymásratalálása és a világért gyakorolt felelőssége útján. A magyar delegáció örvendetes tapasztalata volt, hogy Evanstonban „a figyelemnek szinte reformátori módon középpontjába került a Szentírás”. Bár oda még nem értett meg a helyzet, hogy a munkanapokat bibliatanulmányozással kezdjék, de az evanstoni tapasztalat arra a reménységre jogosít fel, hogy az ökumenében egyre inkább szerepet kap az exegézis, az Isten kijelentésével való foglalkozás.

Az embervilágért való felelősségvállalás útján is jelentős lépést jelent Evanston. A nemzetközi ügyekkel kapcsolatban elfogadott határozat állást foglal a népek békés egymás mellett élésének gondolata, a tömegpusztító fegyverek eltiltása és a nagyvonalú leszerelés, valamint a vitás kérdéseknek békés úton történő megoldása mellett. Jó határozat született a faji megkülönböztetések kérdésében is. „Isten szeme előtt utálatos minden faji diszkrimináció”.<sup>17</sup> Ez az a határozat, amelyet a Világtanács Evanston óta a legkövetkeztesebben és jó irányban munkált tovább s amely a Világtanács közelmúltbeli „rasszizmus-programjához” vezetett. A program körüli heves viták eredményei bizonyítják, hogy Isten az egyházak engedelmes döntését maga gondolja és viszi előbbre a megvalósulás irányában.

Egyházaink az evanstoni „küzdelemnek” két komoly tanulságát ajánlották a Világtanács figyelmébe: 1. Amilyen mértékig az egyházak érlelődnek és előbbre jutnak a hitbéli, teológiai döntésben, olyan mértékben tudnak a közös engedelmességre jutásban mélyülni. 2. Amilyen mértékben ez a közös engedelmességre jutás előbbre halad, olyan mértékben realizálódik az egyház hitbéli egysége az egyház jó szolgálataiban.

Kár, hogy ezt a két tanulságot nem érvényesítette a Világtanács a magatartásában a magyarországi ellenforradalom kapcsán. Éppen csak néhány mondatot kívánunk erről szólni. Nem akarunk sérelmeket felpanaszolni. Meg vagyunk győződve arról, hogy a Világtanács nem használt az ökumené ügyének azzal, ahogyan ekkor egyházaink belső ügyeibe (a bázist magyarázó *Torontói Nyilatkozatban* foglaltakat semmibevéve!) beavatkozott s azzal a magatartásával sem, amit az éveken át erőltetetten napirenden tartott ún. „magyar kérdés” körül folytatott. Ezért tartotta szükségesnek Ökumenikus Tanácsunk, hogy 1958-ban megvizsgálja az Egyházak Világtanácsához való viszonyának kérdéseit, kifejtve azt, hogy miben látja annak az egyházak közösségében a szerepét, feladatát, s rámutatván az „ökumenikus mozgalom kísértéseire és veszedelmeire” is. „Meg vagyunk győződve arról — mondja egyebek között e *Nyilatkozat* — hogy az Egyházak Világtanácsa és az ő vezetése alatt folyó ökumenikus mozgalom nem egyedüli képviselője az »ökumenének«, csupán egyik szerve és ága... az »Oikoumenének« több, mint az Egyházak Világtanácsa”.<sup>18</sup>

Az örvendetes New-Haven-i határozatok után tapasztalható megtorpanás magyarázza, hogy Isten gondviseléseszerű ajándékként alakult meg, nagy hiányt pótolva, a *Keresztyén Békekonferencia*, amely múltbeli kööttségekkel szakítva, újszerűen kíván koncentrálni mai világunkban az egyházak feleletét, bizonyosságtételét, szolgálatát igénylő szociáletikai kérdésekre.

## Az új szakasz kezdetének jelei

Az előbbieken felsorolt jelenségek nemcsak a mi egyházainkat, de egyre több tag egyházat és teológust is arról győztek meg, hogy — amennyiben a Világtanács el akarja kerülni a teljes csődbe jutást — változtatnia kell munkamódszerén, magatartásán, egyáltalán azoknak a kérdéseknek a felvetése és kezelése módján, amelyeket az amsterdami alkotmány a Világtanács feladatául kitűzött. A Világtanács vezető körei is érezték, hogy a harmadik nagygyűlés előtt tenni kell valamit, ezért 1960-ban a tag egyházakból kritikai véleményt kértek arról: hogyan látják „az Egyházak Világtanácsa szerepét, tekintettel az egységre (beleértve az egyház egységét)? Ökumenikus Tanácsunk tanulmányi bizottsága őszintén, alapos gondossággal, reális szempontok szerint készített részletes tanulmányban válaszolt a kérdésekre. Ugyanakkor, az evanstonihoz hasonló, részletes tanulmányt készített az Új-Delhi-i nagygyűlés három altémájához is (egység, bizonyosságtétel, szolgálat).

Az Új-Delhi-i nagygyűlés több szempontból is elhatározóan döntő jelentőségű a Világtanács történetében. Ezek közül csak néhányat említünk. Csatlakozott a Világtanácshoz az *orthodox egyházaknak* csaknem az egésze, közöttük a legtekintélyesebb egyház, az orosz orthodox egyház, amely a szocialista társadalmat építő népek körében élő egyházak közül a legtöbb tapasztalattal rendelkezik. Erőteljes hangon jelentkeztek a harmadik világ egyházai, aminek következtében már Új-Delhiben világossá vált, hogy a Világtanács nem lehet többé a fehérkeresztyén egyházak monopóliuma. Már akkor látszott, hogy ezeknek az egyházaknak a jelenléte azt eredményezi: elkerülhetetlen a Világtanács számára a teológiai és szociáletikai kérdések újszerű felvetése és kezelése, s az, hogy ezekhez az egyházakhoz való viszonyát sürgősen vizsgálja felül. (Jellemző ui., hogy pl. még az „Afrika évében” sem volt a Világtanácsnak pozitív hangja a gyarmati népek felszabadulása ügyéért, s az is, hogy az Új-Delhi-i nagygyűlésen is csak a legminimálisabb szótöbbséggel fogadták el az Angola ügyében hozott határozatot).

Az új szakasz ígéretes jeleit azonban — annak ellenére, hogy a Hit és Szervezet montreali világkonferenciája (1963) ez osztály munkájának is a „zsákutcába” jutását mutatta s így súlyt adhatott volna az Új-Delhi-i eszmélődésnek — hamarosan elhomályosították azok a — sokszor entuziazmusba csapó — váradalmak, amelyek egyes nyugati egyházi köröket, még a Világtanács vezető köreiből is, eltöltöttek a II. Vatikáni Zsinat eseményei kapcsán. (Ezen a téren csak dicsérni lehet az akkori főtitkár, Visser't Hooft józanosságra intő magatartását és nyilatkozatait). Meg vagyunk győződve arról, hogy a Világtanács nem sok hasznót hajtott tag egyházainak a közte és a vatikáni Egységtitkárság között az enugui központi bizottsági ülés óta folyó párbeszéddel éppenúgy, mint az ún. SODEPAX munkával. Egyébként azok a jelentések is, amelyeket erről a Hit és Szervezet Osztály igazgatója a Központi Bizottság *heraklion*i ülése óta el egészen a legutóbbi, az *utrecht*i ülésig előterjesztett, nagyon is egy szinten mozgó, sovány eredményt felmutató

munkáról számolnak be. Meggyőződésünk az is, hogy a rajongás és különféle „egységvariációk” feletti ábrándozás helyett helyesebb lett volna, ha a Világtanács tagegyházainak a többsége a római egyházban végbemenő erjedési folyamatnak arra az oldalára tekint és abból von le tanulságot szolgálatának komolyabban vételére nézve, amely a világ kérdéseinek újszerű megértésére irányuló törekvést mutatja.

Az Új-Delhiben elindult folyamatot azonban már nem lehetett megállítani, legfeljebb csak lassítani. Az előbbi tény jelzi az 1966. évi *genfi Egyház és Társadalom* világkonferencia, az utóbbit a Világtanács évenként tartó, passzívnak nevezhető magatartása a vietnami kérdésben.

Az Egyház és Társadalom világkonferencia — amelyre egyházaink az előkészületeket vaskos tanulmányi kötetben foglalták össze — volt a Világtanács, de az ökumenikus mozgalom történetében is először igazán ökumenikus fóruma a harmadik világ egyházainak. A Keresztyén Békekonferencia, a szocialista országok egyházai és a harmadik világ keresztyénei együttesen olyan erővel képviselheték korunk nagy kérdéseire a keresztyén válaszadás igénylését, hogy azt az eddig általában többséget alkotó, visszahúzó erők nem tudták elhallgattatni. A konferenciáról olvasott tudósításokból kitérünk, hogy a jelenlevő ökumenikus egyházi emberek közül sokakra milyen robbanásszerűen hatottak azok a szociális kérdések, amelyekkel eddig mindig vonatkozott szembenézni, vagy saját, egyoldalú szempontjaik szerint intéztek el. Egyházaink ökumenikus bizonyosítgatásának mindig integráns részét képezték azok a kérdések, amelyek a konferencia napirendjén szerepeltek: a fejlődésben elmaradt országok megsegítése, nemzetközi együttműködés a békés egymás mellett élés megvalósítása érdekében, az igazságos társadalmi rend, a kenyér igazságos elosztása, a szociális teológiai problémái; a Világtanács azonban eddig a legtöbb esetben a többségi aránnyal el tudta érni, hogy a felvetett kérdésekben kompromisszumos, vagy általánosságokban mozgó nyilatkozatok, határozatok születessenek. Genfben már ez csak kis részben sikerült. A konferencia üzenete, korábbi üzenetekhez hasonlítva sokkalta konkrétabb, sokkal inkább törekszik arra, hogy számoljon a realitásokkal, s hogy felmutassa a keresztyének és az egyházak konkrét feladatait. Sajnálatos módon azonban ez az üzenet is általánosságokban mozog, amikor az egyházaknak a ma élő embervilág életében végzett szolgálata hatékonyságát sürgeti, de előbb bűnbánatra és az Isten egyházán való ítéletének felismerésére hívja fel a keresztyéneket.<sup>19</sup> Egyházaink ökumenikus bizonyosítgatásának az egyik legalapvetőbb szempontjával cseng ez egybe: „A mi meggyőződésünk szerint a keresztyének társadalmi szolgálata nem azzal válik hatékonyvá, hogy utánozni akarja a politikusokat és az államférfiakat, és nem is úgy, hogy a keresztyének magukévá tesznek valamilyen ideológiát. A keresztyének úgy tudnak szolgálni a világnak, hogy odaadják magukat Krisztus követésére és engedelmeskednek Uruknek. Ez az engedelmeség azonban a saját útjaink feladását követeli tőlünk, azaz a Krisztushoz való megtérést.”<sup>20</sup> Nem arról van szó, hogy teljes mértékben elégedettek voltunk ennek a konferenciának az eredményeivel. Mindenesetre azonban a Világtanács történetében olyan átlomásnak tekintjük, amely a másfél évtizedes válságból való kimozdulást jelzi.

Azt is el kell mondanunk, hogy ez a konferencia nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a negyedik (*uppsalai*) nagygyűlésen (1968) teológiai fordulat következzen be a Világtanács munkájában. Ezt a fordulatot így lehetne jellemezni: a Világtanács munkájában részt vevő egy-

házak figyelme *a világ, az ember felé fordult*. Persze tudatában vagyunk: sokféle kísértéssel is jár ez s azóta bő példátarat gyűjthetünk egybe az általa kiváltott ellenkezőségekből, Világtanács-ellenes indulatokból. Mondvacsinált teológiai viták helyett végre szociális kérdések kerültek előtérbe a nagygyűlésen, ezek között is elsősorban a fejlődés, illetve a forradalom „teológiájának” a kérdése. A Világtanács konzervatív körei a fejlődés teológiáját állítják szembe a forradalom teológiájával s ebben jó partnerre találtak VI. Pál pápában, aki *Populorum progressio* c. szociális enciklikájában a fejlődés-teóriát, mint a világbéke biztosításának alapját képviseli. A nagygyűlésen, éppen a harmadik világ keresztyénei leplezték le, hogy ez voltaképpen az igazságos társadalmi rendért küzdő tömegek félrevezetése, „lefegyverzése” akar lenni. Azt, hogy az igazságosabb társadalomért küzdő tömegek harca ellen a Világtanács konzervatív erőinek csak ideig-óráig lehetnek teológiai, etikai ellenvetéseik, mutatja a nagygyűlés harmadik bizottságának a jelentéséből ez a részlet is: „Ha a régi társadalmi rendben érzett hamis biztonságunk és a forradalmi változástól való féltelmünk abba a kísértésbe hoz bennünket, hogy a status quo-t védelmezzük vagy foltozgassuk félszívű intézkedésekkel, akkor mindnyájan elveszhetünk. A régiinek a pusztulása némelyeknek fájdalmat okozhat, de ha nem követjük a hívogató jövőt, az mindenkinek a halálát okozhatja... Az emberek millióinak a küzdelme nagyobb társadalmi igazságosságért és a világméretű fejlődésért az Úr parancsa és ígérete alatt áll. Nekünk, keresztyéneknek kötelességünk részt venni ebben.”<sup>21</sup> A Központi Bizottságnak 1971. januárjában, *Addis-Abeában* tartott ülésén be is bizonyosodott, hogy a konzervatív körök álláspontja hatékonyan valóban nem volt huzamos ideig tartható.<sup>22</sup> E téren is igen hasznos volt az a tevékenység, amelyet, az 1966. december 6-án főtítkárként működő, E. C. Blake kifejtett s különösen jó szolgálatokat tett a Világtanácsnak a faji és a vietnami kérdésben tanúsított magatartásával.

## Az EVT további útja és evangéliumi egyházaink

Közismert, hogy a keresztyén egyházak közösségében a Világtanács ezekben a hónapokban és években állandó napirendi téma. Működése s különösen az a folyamat, amely a harmadik nagygyűléssel kezdődött s ha vontatottan is, de előrehaladt, sokakban sokféle ellenkezést váltott ki. Feszültségek jelentkeznek és kapkodások tünetei tapasztalhatók. Egyesek sokkalta többet akarnak tőle, mint amit eddig tett, mások kétségbe vonják a jövőjét. Egyesek támadják az elintézményiesedését, mások kereteit túlnőttnek, szerveit dialógus folytatására alkalmatlannak tartják, ismét mások azt panaszozzák, hogy „szuperegyház” szerepben akar tetszelegni és intézkedni. Vannak, akik azzal vádolják, hogy elsikkadt benne az Ige és a „világ eseményei adják napirendjét” s vannak olyanok, akik úgy vélik, hogy a „kommunizmus szimpatizánsa” lett. Fia-tal keresztyén körök merevséggel, konzervatív idősebbek túlzott rugalmassággal vádolják. Vitatkoznak a vertikalisták és a horizontalisták s hódít a szekuláris és a spontán ökumenizmus gondolata. Nyilatkozatok születnek az uppsalai nagygyűlésen felvetett „univerzális zsinat” gondolatával kapcsolatban. Vannak „konciliaristák” és „anti-konciliaristák”. Ugyanakkor szembe kell, hogy tűnjön, hogy egyházainknak jól megfogalmazott, idehaza nem vitatott ökumenikus szolgálati koncepciói vannak s kiegyensúlyozottan, ezekhez a koncepciókhoz hűen, mint eddig is, bátran és türelemmel végezzük ökumenikus szolgálatunkat. Az előbb fel-

sorakoztatott vélemény- és álláspont-sokféleség (s ezeknek még a legkiemelkedőbb képviselőit sem tartjuk szükségesnek megemlíteni, mert ítéletalkotásunk szempontjából ez teljesen lényegtelen!) láttán sokan beszélnek a Világtanács stagnálásáról, kríziséről, agóniájáról.

Hogyan ítéli meg ezt a kérdést a magyar evangéliumi keresztyénség? Igaz-e ez az állítás? Mi úgy ítéljük, hogy nem igaz! Kétségtelen, hogy érzékelhető a zűrzavar megléte. Ez azonban nem a Világtanács együttetésének a krízisét jelzi, hanem azt, hogy — amint Ökumenikus Tanácsunk elnöke megfogalmazta — az emberszeretet ügyében ellentmondásokba keveredett egyház *hite* van végső fokon krízisben”.<sup>23</sup> Evangéliumi egyházaink a Világtanácsot mindig úgy is tekintették, mint amely az egyházakban az őembernek és az újembernek a kiélezett harcát jelentő és jellemző színtér. Ezen a szintéren nézetek és vélemények valamiféleképpen mindig ennek a harcnak a jegyeit hordozva csapnak össze egymással. Elkerülhetetlen a hitbeli válság ott, ahol csak „látszat-engedmény” történik az „új”-nak. De elkerülhetetlen akkor is, ha a Krisztus által kínált „új” helyett, valami „magunkcsinálta” újnak engedünk. Ezért a magyar evangéliumi keresztyénség az ökumenikus mozgalomnak ebben a helyzetében abban is látja szolgálatát, hogy még erőteljesebben hirdesse az egyházak közösségében a bűnbánatra és a Krisztushoz megtérésre hívó üzenetet. Ezért értékeljük a negyedszázados történet kiemelkedő eseményeként a Központi Bizottság múlt évi *utrecht*i ülését — annak ellenére, hogy nem mindenben vagyunk azonos véleményen megállapításaival —, mert fel merte tenni a kérdést és bűnbánatban és alázatban kereste rá a feleletet: mi az értelme és a jelentősége az egyházak egymással gyakorolt közösségének?

Túlzottnak tartjuk azt az állítást is, hogy a Világtanács munkájában teljesen elsikkadt a teológiai jelleg, megrekedt a teológiai fáradozás. Uppsala után mi éppen a teológiai fáradozás megélenkülését s azt a tényt tartottuk örvendetőnek, hogy ez a fáradozás a figyelmet *egyre nagyobb mértékben a Bibliára fordítja*. Aggodalommal tölt el viszont bennünket az egyházakban felismerhető *teológiai polarizációnak* a tünete. Vajon teljesen ki van zárva annak a lehetősége, hogy a hitvallásilag amúgy is megosztott egyházat „részegyházaiban” tovább polarizálja ez a jelenség? Mi a Világtanács teológiai fáradozásait mindig sürgettük, ösztököltük s a magunk módján segítettük. Alapvető ökumenikus szolgálati feladatunknak tekintjük, hogy ezt tegyük ezután is.

Igen ígéretesnek tartjuk azt, hogy az uppsalai „teológia fordulat” óta határozottan jó irányú teológiai fejlődés tapasztalható a Világtanács tanulmányi fáradozásaiban s ennek eredményeként „az ökumenikus gondolat krisztológiai értelmezése hódít”.<sup>24</sup> Ez megegyezik a mi teológiai gondolkodásunkkal s ökumenikus szolgálatunknak azzal az alaptételével, hogy az egyházaknak a Krisztusban (és csakis Benne) elnyerhető közössége az ember javát szolgáló közösség. Éppen ezért mi nem sajnáljuk, hogy a Világtanácsban egyre szűkebb tere van a spekulatív, öncélú, mondvacsinált kérdéseken rágódó teológizálásnak.

A jó irányú fejlődés jeleit ismerjük fel abban is, hogy az uppsalai nagygyűlés óta a két „előd”, a Hit és Szervezet és az Élet és Munka mozgalom közül egyre inkább ez utóbbi sajátos feladatköre és célkitűzése kerül a Világtanácsban az érdeklődés középpontjába s itt a megelevenedésnek, a tartalmi elmélyülésnek, a konkrétásra törekvésnek több örvendeztető jele ismerhető fel már eddig is. Gondolunk az utrecht-i ülésnek a vietnami nép felszabadító harcával kapcsolat-

ban hozott, végre egészen konkrét határozatára, vagy az európai biztonság és együttműködés összefüggéseiben elfogadott határozatra, vagy a Nemzetközi Ügyekkel Foglalkozó Bizottság *visegrádi* ülésén, június végén az európai biztonsági konferenciával kapcsolatos megnyilatkozásra.

Ennek a „hangsúlyeltolódásnak” a jelei tapasztalhatók a Hit és Szervezet közelmúltbeli munkájában és tervezett munkaprogramjában is, miszerint egyre inkább arra vesz irányt, hogy az egyház szolgálatának kérdéseit tegye teológiai vizsgálat tárgyává. Csak örülni tudunk annak, hogy egyre növekszik azoknak a köre, akik a bizonyoságtétel és a szolgálat, a szó és a tett, a hit és a cselekedet oszthatatlan egységének igényét ismerik fel az egyházakkal szemben. Mindig is és most különösképpen döntő kérdésnek tartjuk ezt az ökumenikus mozgalomban. A magunk szerény módján nem modellként kínálva magunkat, bizonyoságtételeinkben elmondtuk, hogy erre az egységre, a hit és a cselekedet egységére, hogyan nevelgetett bennünket az egyház Ura s ezt tesszük ezután is. Nem vagyunk viszont hajlandók ezután sem az „ökumenikus szolgálat” címszava alatt elhelyezni sem az olyan keresztyén hitet, amely a keresztyén cselekvéssel, sem az olyan keresztyén cselekedetet, amely a keresztyén hitünkkel ellentmondásban van.

Ezek után nem csodálkozhatnak sem a vertikalisták, sem a horizontalisták, ha mi egyszerűen nem értjük és nem is akarjuk megérteni külön-külön, önmagunkban őket. De ne vegyék zokon ezek után sem a szekuláris ökumenizmus hívei, sem a spontán ökumenizmust vallók, ha komoly fenntartásaink vannak ökumenizmusukkal szemben.

Változatlanul valljuk azt is, hogy az egyházaknak a saját hitvallásukhoz való ragaszkodása és a Krisztusban való szolgáló közösségre jutásuk nincs kibékíthetetlen, összeegyeztethetetlen ellentétben egymással. Kétségtelen dolog, hogy a taneli és a szervezeti egység helyreállítására irányuló törekvések napjainkban lelassultak. Az egyház részekre bomlását bűnbánatban éppen úgy fájjaljuk és szögyelljük Isten és emberek előtt, mint bármely más egyház, vagy keresztyén testvérünk. Mégis azt mondjuk: ezt a lelassulási folyamatot mi nem tartjuk olyan tragikusnak. Azt tartanók annak, ha a megosztott egyházak engedetlenségükkel, testvérietlenségükkel tovább mélyítenék a megosztott világ sebeit.

Egyházaink igenlik a „konciliaritás” szellemét. Az viszont az aggályunk, hogy ez az „új kifejezés” mindössze arra való lehet, hogy az egyházak elfeledjék vele azt a szégyenüket, hogy az „ökumenikust” nem tudták megtölteni bibliai tartalommal. Így vagyunk az ún. „univerzális zsinat” kérdéseivel is. Hitvallásos családjaink tagjaiként igent mondtunk erre a tervre, de meg vagyunk róla győződve, hogy nem érheti el méglyo szentnek vélt célját sem, ha valamiféle egység-erőltetés, keresztyén összefogás kísértésébe esik.

Ezek után felelünk a manapság sokat feltett kérdésre: *van-e jövője az Egyházak Világtanácsának?* Egyházaink meggyőződése szerint *van* jövője, ha valóban az Egyházak Világtanácsa és az Egyházak Világtanácsa lesz. Sem több, sem kevesebb. Van jövője, ha hasznos eszköz tud lenni annak érdekében, hogy fórumán a különböző egyházak kölcsönösen megismerjék egymást, segíthessék egymást a Krisztus evangéliumának mélyebb megértésére és segíthessék egymást a Krisztus követése útján való engedelmes járásban, a szolgálatban. Van jövője, ha segíteni tudja az egyházakat abban, hogy Krisztusban közösségre jussanak s e közösségüket az ember javára végzett idején és helyénvaló szolgálatokban éljék.

A negyedszázados évforduló alkalmával azt kívántuk nyomon követni és vizsgálni: milyen volt az Egyházak Világtanácsának a viszonya magyarországi evangélikumi egyházainkhoz s mi jellemezte a mi viszonyunkat az Egyházak Világtanácsához. Szívvel sajnáljuk, hogy — különösen az első periódusban — érintkezéseink sok negatív vonást mutatnak fel. Azonban mit kellene szépíteni ezeken a tényeken? Mégis, félreértés ne essék: szó sincs arról, hogy ebben a dolgozatban panaszkodni akartuk volna ezeket a negatív vonásokat. Azért szólunk róluk részletesebben, hogy így, negyedszázad éveinek egymásutánjában, együtt, jobban felismerhető legyen: milyen erős hitet, Isten-, egyház-, ember-szeretet, mekkora erőfeszítést igényel, és milyen kielezeten folyó küzdelmet jelent korunkban az ökumenikus szolgálat. És azért is, hogy illusztráljuk: minden ömberi visszahúzó erő, emberi mást-akarás ellenére is, Isten Lelke munkájának a nyomai fellelhetőek a Világtanács huszonöt éves szolgálatában. Bármennyire izgalmas és küzdelmes volt is számunkra ez a negyedszázad, mégis szép, tanulságos és bennünket is gazdagító volt az érintkezésünk a Világtanáccsal.

Soha nem kértük, most sem és ezután sem kérdesszük, mert ezzel a keresztyén alázat bibliai szabályai ellen véténénk: kinek volt igaza ebben, vagy abban a kérdésben. Mindig azért imádkoztunk egyházainkban és ezután is azért könyörgünk, hogy a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsába tömörült evangélikumi és orthodox keresztyén egyházaink és az Egyházak Világtanácsa ökumenikus szolgálatában is csak és egyedül az embert szerető Krisztusnak legyen igaza! Ezzel az imádsággal kívánunk áldást az Egyházak Világtanácsa további munkájára.

Dr. Szabó László Ambrus

1. Hungarian Church Press, Jg. XXV/12—13, 118. o. — 2. Erdemes ebből a szempontból áttanulmányozni egyházaink és Ökumenikus Tanácsunk hivatalos megnyilatkozásait. Különösen is tanulságos ebből a szempontból a Magyarországi Ökumenikus Tanács 1958-ban kelt nyilatkozata az Una Sancta Ecclesia minden tagjához, az Egyházak Világtanácsához, az ökumenikus társtanácsokhoz, valamint saját tagegyházaihoz. Református Egyház, 1958., 205. o. — 3. Rendkívül tanulságos pl. ebből a szempontból a keresztyén egység 6. §-a, amely így szól: „Ha valamely beteg, kinek ott helyben lelkipásztorja nincsen, a másik confession levő, ott helyben lakó predikátort magához meghívandja, köteles az, azon meghívásra a betegnél megjelenni, azzal imádkozni, annak lelki vigasztalást nyújtani, sőt a betegnek nyilvánosság kívánságára neki az úri szent vacsorát annak ősi hitének ritusai szerint kiszolgáltatni: evangélikus betegnek, ha úgy kívánja ostyából (mely végre ostyát háznál tartson), reformátusnak rendes kenyérből, szorgalmasan vigyázzván a lelkipásztor, hogy az erőteljes lelkiek, valamely szerzetességgel, amelytől idegenek, meg ne botránkoztassanak”. — 4. Ennek a viszonybeli rendeződésnek az eredménye az a Megállapodás, amely a közelmúltban a Református Egyház Zsinati Tanácsa és a Szabadegyházak Tanácsa között létrejött. — 5. L. Református Egyház, 1952. 17. sz. 2. o. — 6. Ötvös László: A Presbiteri Világszövetség és a Magyarországi Református Egyház kapcsolatának első időszakáról. Kéziratol dolgozat. — 7. Dr. Kovács J. István: Az edinburghi világmissziói konferencia. Budapest, 1910. — 8. Makai Miklós: Az ökumenikus gondolat és a magyar református gyülekezeti élet, Budapest, 1944. 49. kk. o. — 9. u. o. — 10. W. A. Visser't Hooft: Hat die ökumenische Bewegung Zukunft? Ökumenische Rundschau, 22. Jg. 2. 135. o. — 11. Idézi dr. Fabiny Tibor: Amsterdamtól — Uppsaláig. Lelkipásztor, XLIII. évf. 351. o. — 12. Amsterdám, 1948. Vorträge und Dokumente 225. o. — 13. Református Egyház. 1951. évf. 6. sz. 1. kk. o. — 14. i. m. 125—126. o. — 15. Református Egyház, 1952. évf. 21. sz. 13. kk. o. — 16. Református Egyház, 1952. évf. 17. sz. 1. kk. o. — 17. Einerlei Hoffnung euer Berufung, Zürich, 1954. 261. kk. — 18. Református Egyház, 1958. évf. 205. o. — 19. Apell an die Kirchen der Welt, Stuttgart, 1967. Botschaft der Konferenz 9. §, 269. o. — 20. Dr. Bartha Tibor: Előszó „Az egyház szociáletikai felelőssége korunkban” c. magyar ökumenikus tanulmányi munkához. Theologiai Szemle, 1968. évf. 327. o. — 21. Bericht aus Uppsala 68. I/4. 46. o. — 22. D. Kádty Zoltán: „Violent and non-Violent” Theologiai Szemle. 1971. 65. kk. o. — 23. Dr. Bartha Tibor: Az egyházak időszerű kérdése a bűnbánat és megtérés. Theologiai Szemle, 1968. évf. 261. o. — 24. Dr. Bartha Tibor: Hazai ökumenének kérdései és feladatai. Theologiai Szemle, 1972. 357. kk. o.

## Egyház és szekularizáció\*

Egyházi feladatok a nagykorú világban

### A szekularizáció teológiai értelmezése

A szekularizáció vagy a szekularizálódás fogalmának teológiai jelentése vitatott. Fejtegetésünkben a szekularizáció egyházi értelmezését figyelmen kívül hagyhatjuk. A katolikus egyházjogban e fogalom, egy rendhez tartozónak a kolostori kötelékből való elbocsátását értjük, tehát egy felszentelt pap laikussá válásához analóg esetet. A szekularizáció fogalmának másik értelmezése egyházi javaknak világi hatóság részéről való átvételre vonatkozik. (Pl. a reformáció korának földesurai a kolostorokat feloszlatták és az épületeket eltulajdonították.) Ezek a jogi szempontok a továbbiakban mellőzhetők, mivel azok aktuális kérdésfelvetésünk szempontjából lényegtelenek. Ránk a szekularizálódás jelenségéből adódó teológiai probléma tartozik. E tekintetben két különböző magyarázási módot állapíthatunk meg:

Az első interpretáció a szekularizálódás menetét és eredményét főképpen negatív módon értelmezi. Így de-

finiál pl. Ratschow az RGG (Die Religion in Geschichte und Gegenwart)-ben: „A szekularizmus abból a magatartásból ered, amit a világ emberei mintegy önmagukkal szemben felvesznek abban a vélekedésben, hogy a világot — eltekintve a vallások, egyházak és hittételek állításaitól — lényegében helyesen megismerhetik. Ebből a magatartásból következőleg hajtja végre az ember egyfelől a vallástól, másfelől a kultúrától, a gazdasági élettől, az államtól és a tudománytól való elválást. A szekularizálódásnak ebben az értelmezésében a pozitív interpretációnak nincs helye a teológia és az egyház részéről. A szekularizmus a hit és az autonom értelem világa közötti teljes szakítás. Ratschow különbséget tesz szekularizmus és szekularizálódás, vagy szekularizáció között, amennyiben ez utóbbi alatt azt a folyamatot érti, ami a szekularizmus állapotához vezet.

Egészen más megkülönböztetést kísérel meg Friedrich Gogarten. Arra törekszik, hogy a szekularizálódást pozitíven értelmezze, amikor azt, mint a keresztyén hit — főleg a reformáció — legitim és szükség-szerű következményét magyarázza. A szekularizálódás Gogarten számára azt jelenti, hogy az ember a világ-

\* Előadás a Budapesti Református Teológiai Akadémián 1. év május 4-én.



gal szemben szabad, mégpedig arra, hogy uralkodjék felette; szabad, hogy lehetőségeit a tudomány segítségével feltárja és használtsa. Szekularizálódás és hit e felfogás szerint pozitív kapcsolatban áll egymással: a hit szabadabbá tesz az igazi világiasságra, vagyis arra, hogy az értelem a maga eshetőségét és határait a világban felismerje. A szekularizálódásnak ettől a fogalmától Gogarten megkülönbözteti a szekularizmust: a szekularizálódás elfajulását, amennyiben ez szakít a hittel. Gogarten alap gondolata (a pozitív szekularizálódás megkülönböztetése a negatív szekularizmustól) sok teológusra komoly hatást gyakorolt, mert így a világhoz, ennek lehetőségeihez és feladataihoz való igenlő magatartás támogatást nyert. Ezt az intenciót meg kell állapítanunk, ha más tekintetben Gogarten magyarázatát nem is követjük. Nincs szándékomban sem Gogarten téziséit vizsgálni — hogy ti. a szekularizálódás a keresztyén hit legitím és szükségszerű következménye —, sem a szekularizálódás és a szekularizmus közötti különbségtételt részleteiben fejtegetni. Ezek a kérdések inkább a rendszeres, mint a gyakorlati teológia körébe tartoznak. A gyakorlati teológiai aspektust tekintve azt kell kérdeznünk, hogy a szekularizálódás az életben hogyan jelentkezik és milyen konzekvenciákat kell levonnunk az egyházra vonatkozólag.

Empirikusan szemlélve: a szekularizálódás jelensége igen komplex. Sok, e tematikára vonatkozó teológiai megnyilatkozás — pl. Harvey Cox érdekes gondolatfűzése: *The secular City* (német nyelven: Stadt ohne Gott) c. munkájában — leegyszerűsíti a problémát. Cox átveszi Barth Károlynak a vallásra vonatkozó negatív értelmezését és úgy véli: a szekularizálódás nagy lehetőség arra, hogy valamennyi vallás fölé kerekedjünk, egy radikálisan elvilágiasodott világban a hitről újból bizonyosságot tegyünk és aszerint éljünk. A vallásnak és a hitnek ez a szétválástása túl elnagyolt és a gyakorlatban tarthatatlan. Nem elég, ha a fogalmakat mint pl. szekularizálódás és a vallás, szellemtörténetileg és rendszeres teológiai magyarázzuk, hanem azt kell kérdeznünk, hogyan mutatkozik meg a szekularizálódás a valóságban.

Az NDK egyházi életéből vett néhány számadattal szeretném a problémát szemléltetni. 1946-ban az NDK-ban a népesség 81%-a volt evangéliumi hitű, 12%-a katolikus és csak 6%-a nem tartozott egyetlen felekezethez sem. 1964-ben már csak 59% vallotta magát evangéliumi hitűnek és 8% katolikusnak, az egyházhoz nem tartozók száma pedig 32%-ot tett ki. 1973-ról számadat nem áll rendelkezésemre, de bizonyosra vehetjük, hogy az egyházakhoz tartozó polgárok száma legfeljebb csak 50% és ez a szám tovább csökken. Az újonnan épített városrészekben, ahol túlnyomóan fiatal a népesség, alig 10–12% egyháztaggal számolhatunk. Az NDK 8 evangéliumi hitű tartományi egyházának egyikében a tagok száma 1954 és 1968 között 38%-kal csökkent. Az istentiszteleti résztvevők száma még erősebben alázuhant, kb. 52,2%-kal ugyanazon időszakban. A keresztelesek és házasságkötések egyházi megáldása majd 72%-kal csökkent; csak a temetésekénél nincs visszaesés, mivel az öregek száma az össznépességben és az egyházakban átlagon felül marad. Ezekből a statisztikai adatokból könnyen felismerhető, hogy a zsugorodási folyamat az NDK evangéliumi egyházaiban még nem zárult le. Néhány év múlva még jelentősebb lesz az a tény, mint ma, hogy ti. a keresztyének kisebbséget alkotnak. A hívek számszerű csökkenése legtöbbször nem az egyház elleni tudatos döntés alapján megy végbe, még kevésbé az evangélium elleni világi állásfoglalás eredménye. A szekularizálódás nagyon gyakran az egyház és névleges tagjai kö-

zötti krónikus kapcsolathány következménye. Az egyház és az örömezet kikerült az emberek látóköréből, tudatukban egyszerűen semmiféle lényeges szerepet nem játszik.

Ez az analízis nagyon negatívan csenget. Mint az NDK-ból való teológus, mégsem tudok a szekularizálódásról anélkül szólni, hogy ennek a folyamatnak egyházunkbeli megjelenésének képét fel ne vázoljam. Az önkö egyházának a helyzete, itt Magyarországon, nem azonos a mieinkkel; mégis van egy sereg probléma és feladat, amely önkönl és nálunk azonos vagy nagyon hasonló. Két témát szeretnék kiragadni, amely a szekularizálódást illetően előttünk feladatként jelentkezik.

## Felnőtt gyülekezet a nagykorú világban

A szekularizálódás azt jelenti, hogy a világ nem hagyja magát klerikális gondnokság alatt vezetetni. Gogartennek igaza van, amikor ebben a vonatkozásban a reformáció jelentőségét kiemeli. Luthernek a kettős birodalomról szóló tanítása lényegében arra irányul, hogy a politika és a tudomány világát meg kell szabadítani a hit világgával tárgyszerűtlen összekapcsolástól. Teológia és egyház nem lehet fékező erő a szociális és tudományos előrehaladásban. Dietrich Bonhoeffer érdeme, hogy a nagykorúvá vált világról szóló nyilatkozataival minden világelles teológiai neheztelésnek hadat üzen. „Nagykorú világ” — Bonhoeffernél így értendő: a világot minden tekintetben komolyan kell venni. Nem lehet többé felülről kezelni, sem bármiféle módon „leszólni”, hiányosságait és gyengeségeit azért kifürkészni, hogy rohamot intézhessünk ellene. Bonhoeffer a Gestapo börtönében sikra szállt azért, hogy a világot a maga erős oldaláról nézzük és az evangéliumot úgy adjuk tovább, hogy annak éppen az életrevalók, az erők és nem a büntudatban szenvedők számára legyen mondanivalója.

Bonhoeffer e követelménye sok kérdést vet fel, amit most nem fejtegethetek. Különösen gondolok az ún. „vallástalan igehirdetésre” (religionslose Verkündigung), amit Bonhoeffer a fogságból írt leveleiben villant fel, anélkül, hogy konkrétan körülírta volna, és bár sok teológust foglalkoztatott vele, eddig megnyugtató magyarázatot nem nyertek. Ezt a kényes témát most mellőzöm, hogy áttérhessek egy szekularizált világban élő gyülekezet struktúrájának kérdéséhez.

Mit jelent: „nagykorú gyülekezet?” Az Ef. 4:14–16 szerint azoknak a közössége, akik az egy Úrral és az Ő testének tagjaival együtt lelkileg ítélőképesebbek lettek és a gyülekezetnek, mint Krisztus testének építésében (oikodomé) részt vesznek. A nagykorúság értelme a gyülekezetben nem a szembenállás — mondjuk a klerikalizmussal, dogmatizmussal vagy a teológiai éretlenséggel — hanem pozitív motívum: Isten Lelkét hatékonyan megtapasztalni és neki a világban szolgálni. A felnőtt gyülekezet ezért együttműködő közösség (mitarbitende Gemeinde). A gyülekezeti tagok természetesen nem a lelkes munkatársai csupán, hanem a lelkesekkel együtt valamennyi gyülekezeti tag Jézus Krisztus munkatársa. Az együttműködés felnőttéget tételez fel és egyben a nagykorúság az együttműködés követelményével együtt növekszik. Mindkettő előzménye az a felismerés, hogy Krisztus testének valamennyi tagja együttműködésre hivatott el és arra képes is. A gyülekezeti bizonyosságtétel és a szolgálat valamennyi keresztyén feladata.

Minden hívő egyetemes papságának a felismerését a reformáció hangoztatta a középkori, papi rendre épült egyházzal szemben. Luther valamennyi megkeresztelt

egyháztagot papnak nevezi: „Aki a keresztségben részesült, azzal dicsekedhet, hogy már pappá, püspök-ké és pápává szenteltetett” — állapítja meg Luther. A *De instituendis ministris* (1523) c. művében valamennyi papi funkciót mint feladatot állítja a gyülekezet elé: a tanítást, prédikálást, keresztelest, az eucharisztia kiszolgáltatását, a bűnök kötözését és oldását, a könyörgést, az adakozást, a tanok megítélését — mindegyike a gyülekezet nyer felhatalmazást, nincs papi monopólium. Természetesen Luther is látta, hogy sok keresztyén a gyakorlatban nem képes ezeknek a feladatoknak a betöltésére. Ezért kellett elhívott és felhatalmazott hivatalviselőket beállítani, akik abban a helyzetben voltak, hogy Isten igéjét prédikálják és a sákramentumokat kiszolgáltassák. Ebből azonban nem következhetett az egyház új klerikalizálása. Luther előtt ezért lebegett az a terv, hogy az istentisztelet mellett a nagykorú gyülekezet számára különös összejöveteli alkalmakat szervezzen. Azok közösségében, „akik komolyan akarnak keresztyének lenni”, a szokásos liturgiai formákat szinte elhagyhatónak tartotta és számukra az Isten igéje feletti eleven gondolatserét mint a gyakorlati keresztyénség alkalmát igyekezett létrehívni.

Sajnos, Luthernek nem sikerült, hogy a nagykorú keresztyének ilyen csoportjait a gyülekezetek strukturális elemeivé tegye. A gyülekezet demokratizálására való törekvés a német protestantizmusban minden esetre nem valósult meg. Pozitív kivételt a 17. és 18. századbeli pietista körökben, valamint a herrnhuti testvérgyülekezetekben találunk. Bizonyos különbséget kell tenni e tekintetben a református és a lutheri gyülekezetek között.

*Összegezve* mégis azt kell mondanunk, hogy a Luther által tett jelentős lépés a nagykorú gyülekezet létrehozására évszázadokon keresztül nem folytatódott. Túl messze vezetne, ha e tény különböző okait vizsgálnám. Természetesen nemcsak teológiai alapok játszanak itt szerepet, hanem társadalmiak is. A kat. egyház hierarchikus rendszere a német protestantizmusban hasonlóságra talált, amennyiben a mindenkori földesúr, mint *summus episcopus* az előbbi püspök helyébe lépett és a monarchikus uralom így átment az evangéliumi egyházba. Ez a monarchikus alap olyan erősen és mélyen meggyökeresedett a német protestantizmusban, hogy az egyházak vagy keresztyén csoportok minden demokratizáló törekvése egészen a 19. századig a forradalmi megmozdulás gyanúját vonta maga után. Az egyházi tisztségviselők mint állami alkalmazottak szerepeltek és a gyülekezeti tagok ezeknek éppen úgy engedelmességgel tartoztak, mint állampolgárok a polgármesternek vagy a főúrnak. Természetesen ilyen körülmények között egy nagykorú, felelős, együttműködő és a lelkiekben ítélőképes gyülekezet nem jöhetett létre.

A helyzet némileg csak a 19. században változott, amikor a polgárság öntudatra ébredt és az abszolút monarchia részben forradalmi úton — mint 1848-ban —, részben a parlamentális berendezkedés következtében háttérbe szorult. Ezzel kapcsolatban jöttek létre Németország legtöbb protestáns tartományi egyházában a zsinatok és a presbitériumok. Így nyert sok ún. laikus lehetőséget, hogy a gyülekezet életében aktívan, felelősséggel vegyen részt. Ez a fejlődés természetesen gyakran beleütközött a konzervatív erők ellenállásába, akik mindenben a monarchikus rendszer veszélyeztetését látták. Befolyásos egyházi vezetők minden demokratizáló tendenciát elítélték az államban és az egyházban egyaránt. *Klerikális* nézeteket képviseltek, pontosan megegyezőt a klérus és laikusok

közötti katolikus különbségtétellel és a nagykorúsodó gyülekezet kifejlődését akadályozták.

Ez a *klerikális* gondolkodás még ma is érződik gyülekezeteinkben. Sok egyháztag tudatában a lelkész valamennyi gyülekezeti ügyben és teológiai kérdésben az egyetlen illetékes személy. A gyülekezeti tagok kis hányada fogta fel csupán, hogy az egész gyülekezet bizonyosságtételre és szolgálatra hivatott. A gyülekezeti tagok többsége a hivatalviselők szolgálatához meglehetősen tartozkodóan viszonyul. Ez a *passzivitás* semmiféleképpen nem jelenti az érdektelenséget. Az aktivitás hiánya a német tartományi egyházakban az egyházi élet több évszázados klerikalizálásának a következménye.

Néhány éve lassú *tudatváltozás* megy végbe, ami természetesen sok időt igényel. Ez a *tudatváltozás* a gyülekezet missziói funkciójára való ökumenikus ráébredéssel áll összefüggésben, amely nemcsak a protestantizmusban, hanem a II. Vatikáni Zsinat óta a katolikus egyházban is érezhető. Az ökumenikus légkörben jött létre a „laikusság teológiája” (Hendrich Kraemer), amely a laikusokban az apostolság hordozóit, az evangélium tanúit ismeri fel a modern világban. A laikusság e teológiája nem az egyházi hivatalból indul ki, hogy ezt a laikusokkal hozza kapcsolatba. Kiindulási pont sokkal inkább: az egyház feladata a világban. A kérdés nem így hangzik: miként mentesülnek a lelkészek a laikusok erőfeszítő együttműködésével, hanem: *miként töltheti be az egyház a küldetését egy szekularizált világban?* Joggal jelöli Kraemer a laikusokat az egyház azon részének, „amelynek a világgal való találkozásában a fő terhet kell hordoznia és evégből az egyház, jobban mondva Krisztus fontosságának kell hangot adnia és azt mentesítenie”. Eddig a gyülekezet és a világ tudatában az egyház reprezentánsaiként egyoldalúan az ún. lelkésziek éltek. Fel kell ismerni, hogy egyház ott van, ahol keresztyének élnek. Következésképpen a keresztyéneknek kell arra nézve segítséget nyújtaniok, hogy a megváltozott világban az egyház ügyét képviseljék.

Ez a feladat lett a kiindulási pont a lelkészi szolgálat értelmezéséről való megfontolásnak. *A lelkészi szolgálat lényeges funkciója abból álljon, hogy a gyülekezet nagykorúságát erősíti, és a keresztyéneknek segítségére van abban, hogy az evangélium bizonyosságtételét önállóan és lelkiileg éretten, szóval és lélettel továbbadja.* A lelkész e feladatát egy „sportegyesület trénerének” tevékenységéhez hasonlíthatjuk. A tréner készíti fel a sportolókat a versenyre, maga azonban nem vesz részt abban. Ez a kép annyiban helytelen, hogy a lelkész a világból így túlságosan kiszorul. Nem lehet csak „tréner”, aki a küzdelmet kizárólag csak nézi, hanem maga is a világ egy része, maga is részt vesz annak folyásában és nem vonulhat vissza az egyház belső berkeibe. Ezért a „tréner-kép” alkalmatlan. De helyes benne az a gondolat, hogy a lelkész feladata: segíteni a gyülekezeti tagoknak az önálló bizonyosságtételében és szolgálatában. Még tovább mehetünk: a nagykorúvá lett világban a lelkész éppúgy rászorul a gyülekezet segítségére, amint a gyülekezetnek is szüksége van órá. A felnőtt világban az élet számos területe ismeretlen a lelkész előtt. A legjobb akarattal sem képes minden területen személyes tapasztalatokra szert tenni. Nem ismerhet meg mindent könyvből. Sokkal inkább ráutalt — élénk eszmecsere útján — azokra, akik az élet különböző területén tapasztalatokat gyűjtenek és ott keresztyén voltuknak bizonyosságát adják. A lelkész szolgálata ma nem állhat többé a gyülekezetnek a teológusok által való egyoldalú tanításában. A lelkész és a többi egyházi tisztségviselő rá van utalva a gyülekezet tagjaival való kölcsönös összeköt-

tetésre, hogy a valóságos étellel megkívánt érintkezést fenn tudja tartani.

A nagykorú gyülekezet igényli a kölcsönös kommunikációt, nemcsak a lelkész és más gyülekezeti tagok között, hanem az ún. laikusok közötti érintkezést is. Így válik a beszélgetés a gyülekezeti élet egyik strukturális elemévé. Egy felnőtt gyülekezet a nagykorúvá vált világban állandó tanulási folyamatban él. Amikor Luther a keresztyén életet, mint *állandó valamivé-válást* (ein ständiges Werden-t) jellemezte, úgy ez ma jobban érvényes, mint valaha. A társadalomban, a tudományban, a kultúrában és a technikában beállt gyors fejlődést és a forradalmi változásokat látva a keresztyén ember nem állapodhat meg abban az állapotban, amelyet mint konfirmandus ért el. A tanulás szükségszerű folyamatára nem hathat csupán az egyoldalú információ vagy ismeretszerzés, hanem elengedhetetlen az ismeretek és a tapasztalatok kicserélése. A lelkész fontos feladata többek között abban van, hogy a gyülekezet beszélgető készségét fejlessze. A lelkésznek szakemberré kell válnia a gyülekezeti érintkezésben. Gyülekezeteinkben és lelkészeinknél e tekintetben jelentős hiány mutatkozik. A lelkész hajlamos arra, hogy mindig maga beszéljen és nem mindig sikerül, hogy társalkodó féllé legyen és másokat is azokká tegyen. Ezt a feladatot a teológiai képzésünkben eddig nem hangsúlyoztuk kellőképpen.

A felnőtt gyülekezetnek *érintkezésképes közösséggé* kell válnia. Itt természetesen nem elégséges a „*communicatio intra muros ecclesiae*”, hanem „*extra muros ecclesiae*”-vé kell válnia. Ezt a kettős: befelé és kifelé való irányt a gyűjtögetés és a küldetés fogalmakkal is visszaadhatjuk. A gyülekezet gyűjtögetése és küldetése összetartozik, mint a be- és kilégzés a biológiai életben. Mégis a hangsúly gyakran különböző. Egyes teológusok és keresztyének gyakran egyoldalúan csak a gyűjtögetést, a befelé való kommunikációt emelik ki és kevésbé helyezik a hangsúlyt a világgal való kapcsolatra. Mások az egyház értelmét — éppen a szekularizált világban — kizárólag abban látják, hogy az egyház a világba küldetett és ebben a küldetésében elég.

## A gyülekezet összegyűjtése és küldetése

### a) Az összegyűjtés elsősége

Az összegyűjtés elsőségét teológiailag különbözőképpen ítélni lehet. Itt főleg *liturgikus és evangélizáló* szempontok jönnek számításba. Ha az istentiszteletet a gyülekezetépítés középpontjaként fogjuk fel, akkor a liturgiai és homiletikai problémák kiemelkedő helyet foglalnak el a feladatok sorában. A fáradozás arra irányul, hogy az istentiszteletet vonzóbbá és hatékonyabbá tegyünk. A kritérium ezeknek a törekvéseknek az eredményét illetően elsősorban az istentiszteleteken résztvevők száma. Gyakran döntő ebben a törekvésben az alapelv: „oly modernül, amennyire szükséges és oly tradicionálisan, amennyire lehetséges”. Az istentiszteleti gyülekezet összegyűjtése gyakran a világi forgolódásból való visszahúzódnás egy fajtájaként hat. Intra muros talál a fáradt lélek nyugodalmat és fel-frissülést az élet vesződéseiből. Itt az egyház és a világ, a szent és a profán gyakran *elkülönül* egymástól, noha nem ellenséges életterületként áll egymással szemben.

Ebből az elválasztódásból indul ki az evangélizációs gyűjtési motívum, amelyhez legtöbbször a *pietista teológia* szolgál alapul. Az összegyűjtés: az elveszettek el-

hívása a világból a megmentettek seregébe. A hívők gyülekezete az újjászülettek közössége, amely a hitelenség világától és így saját múltjától határozottan elkülönül. A gyülekezet misszionáló küldetése, amit a pietizmus mindig elsődrendű feladatként fogott fel, a tudatos keresztyéneknek a bizonyágtévő-örvendező és szolgálatkész csoportokban való összegyűjtésére szolgál. A pietizmus története azt mutatja, hogy ezek a csoportok egyfelől a közösségi elkülönülés és a törvényeskedő sematikus kegyesség veszélyének vannak kitéve; másfelől azonban ezekben a csoportokban meszeszemenően megvalósult a hívek egyetemes papsága és elérte a népegyházi környezetben ismeretlen keresztyén felnőtttséget. Jó példa a teológiai tételek ambivalenciájára (két irányú érvényességére) ez: egyszerre találunk pozitív és negatív vonásokat; és arra irányul minden, hogy a pozitívat erősítsük és a negatívát csökkentsük.

Az evangélizációs-pietista és a liturgikus tétel ellen gyakran azzal érvelnek, hogy az *ekkleziocentrikus* gondolkodás iránt elfogódottak és ezért nem alkalmasak a „másokért élő egyház” megvalósítására. Valóban fennáll a veszély, hogy egyoldalúan belülről kifelé gondolkodik, és a tradicionális gyülekezetképet, mint normát tekinti az egyház feladatának. Mindkét típus hajlik arra, hogy az embereket előre elképzelt kegyességi típusokba fogja össze. A liturgikus feltételezésben arra történik kísérlet, hogy az istentiszteleti tradíciók és aktuális kivitelezésük számára támasszon megértést vagy intenzív homiletikai fáradozások árán emelje az istentisztelet jelentőségét. Ennek a tételnek a jogosultsága abban a teológiailag, szociológiailag és pszichológiailag megalapozott szükségszerűségben van, hogy a *hagyományhoz kapcsolódjunk és a kontinuitást eredetiben őrizzük meg*. Ehhez tartozik az adott tradíciókhoz való illeszkedés, ami azonban nem lehet a Jézus Krisztussal való találkozás előfeltétele. A gyülekezet hitének és életének tradíciókhoz-kötöttsége nem vezethet törvényeskedő, lendületlen hagyományhoz-kötöttséghez, amely képtelenné teszi arra, hogy a megváltozott viszonyokhoz rugalmasan alkalmazkodjék. Különböző horizontbeszűkülés lesz az eredmény, vagyis; túl sok figyelmet fordítunk a belegyházi problémákra és nem ismerjük fel a gyülekezet új lehetőségeit a megváltozott világban.

Az *evangélizáló* irányzat *dinamikusabb*, mint a liturgiai. A gyülekezet karizmáit ez a felfogás komolyan veszi, és az egyházhivataloszerű gondolkodás hangsúlyozottsága nem nyomja el azokat. Ennek ellenére ennél a tételnél is gyakran mutatkozik sajátosság ellenszenv a strukturális változásokkal és azzal a törekvéssel szemben, hogy a gyülekezet feladatát inkább a megváltozott helyzet feltételei között szemléljük és való-sítsuk meg. Amennyiben ezt az ellenszenvet az motíválja, hogy a figyelmeztetés: „Egy a szükséges dolog” (Lk. 11 : 42) minden helyzetben érvényes, így azt komolyan kell vennünk. Ez a figyelmeztetés szükségszerű javító törekvés minden olyan egyházi tevékenységgel szemben, amely reformokkal és szervezeti rendszabályokkal akarja elérni azt, amit csak az élő Úr ajándékozhat. Ebből azonban nem vezethető le a vétó az ellen a törekvés ellen, hogy a gyülekezet az adott szituációban bizonyágtételének és szolgálatának eleget tegyen.

### b) A küldetés elsősége

Az ökumenikus impulzusok lényegesen hozzájárul-tak ahhoz, hogy az egyházban és a teológiában egyaránt — az NDK-ban is — elevenné vált a *misszionáló gyülekezetek* létrejöttéért való fáradozás. A jelszó:

„Misszió, mint strukturális principium” abból a felismerésből akar konzekvenciákra ösztönözni, hogy az *egyház nem önmaga építéséért van, hanem hogy „missio Dei”-ként szolgáljon a világban.* Az a radikális tendencia, amely az NDK-ban a gyülekezetekben és teológusoknál alig talált pozitív visszhangra, a küldetésre annyira *egyoldalúan* helyez hangsúlyt, hogy az összegyűjtés számára semmi tér nem marad. A „Präsenz-Theologia” éppen azért száll síkra, hogy a keresztyének egyszerűen a világban és a világért vannak ott, ahol a missoi Dei presenciát követel. *A világért való jelenlétében áll maga a misszió és azzal együtt az egyház.* Ennek a tételnek az elsőségét egyoldalúan a *helyzet* határozza meg, a módszertani prioritás pedig a teológiai elsőség számára mértékadó. „A világ szabja meg a napi teendőket”.

Lényegesen másként fest a kép, ha a küldetés elsőségét tudatosan methodikus prioritásként fogjuk fel, amely nem áll ellentétben az összegyűjtéssel, hanem alapjaiban *dialektikus egységben* összekapcsolódik vele. Ha az egyház elismeri, hogy túl sokat foglalkozott önmagával és ezért túl kevés hatást fejt ki, mint a föld sója és a világ világossága, akkor a küldetéshez hozzásimítja a methodikus prioritást. Ez sok egyházban ment végbe a 60-as évek kezdetétől fogva, mégpedig annak hatására, hogy a belegyházi témák túlságosan előtérbe álltak. Az egész világon végbemenő gyors szekularizálódás láttán a jelszó („Misszió, mint strukturális principium”) azt akarja kifejezni, hogy a gyülekezet a maga feladatát csak akkor töltheti be, ha önmagát mint misszionáló gyülekezetet értelmezi és építi ki. A küldetés elsősége messzemenően *teoretikus program* maradt, ami gyülekezeteinkben eddig kevés impulzust váltott ki. Ennek egyik oka abban van, hogy a küldetés programja törvényeskedő jeleget öltött magára, ami taszítólag hat, ha a küldetés indoklása a programmal

meggyőző módon nincs összekötve. A misszió története arra tanít, hogy ébredések mindig a küldetés erős fellobbanásával voltak egybekapcsolva; anélkül azonban, hogy a misszionáló aktivitás iránti követelmény törvényszerűen egyáltalán felvetődött volna. A „misszió, mint strukturális elem” jelszóval egybekapcsolt program kevés eredményre azt mutatja, hogy hosszú az út az elsőség megállapításától a gyülekezeti tagok megfelelő motivációjáig.

## Záró megjegyzések

Nincs szükség többé annak hangsúlyozására, hogy *az összegyűjtés és a küldetés lényegüknél fogva összetartoznak és az egyházi élet e strukturális elemeinek egymástól való elválasztása mindig zűrzavarhoz vezet.* Összegyűjtés és küldetés értelmüket nem önmagukban hordják, hanem abban, hogy *az üdvöt ma egy szekularizált világban kell hirdetni és megtapasztalhatóvá tenni,* mivel Isten Krisztusban a világot magával megbékéltette, az ellentétet egyházi és világ, szakrális és profán között eltörölte. A világ — a 20. század szekularizált világa is — ezért többé *nem ellenséges* terület, amellyel az egyház támadólag vagy elutasítólag ellentétben szembeállhatna. Ugyanakkor az egyház a világba nem olvadhat be. *A civitas Dei és civitas terrena nem azonosítható egymással.* A gyülekezet a világban él és igényli azt, de nem a világból való, vagyis: eredete és célja a világ megszabott határain *túlra* mutat. A hívő ezért a szekularizálódást nem nézheti végső eseményként. A világfejlődés az a reménység, „hogy Isten lesz minden mindenkben” (I Kor. 15 : 28).

Dr. Eberhard Winkler,  
a Hallei Luther Márton  
Tudományegyetem Teológiai szekciójának igazgatója  
Fordította: Dr. Szabó Géza

## Jézus és a népek

### Elvi és gyakorlati magatartása a nem-zsidókkal szemben

A konkrét egyház mindig egy-egy meghatározott nép életében jelentkezik, a maga ökumenicitásában pedig a népek világában él. Urától kettős küldetést kapott: az Ő dicsőségét és a népek világának üdvét kell szolgálnia. E kettős küldetés egységét sokszor megbontották nem-teológiai megfontolások. Különösen utóbbi feladatát tekintve volt mindig nagy a kísértés, hogy elszakadjon arról a talajról, melyre Ura őt állította. Szolgálat a — istentisztelete — így lehetlenné vált, ami annyit jelentett, hogy léte elveszítette értelmét.

Mi volt a történeti Jézus Krisztus elvi és gyakorlati magatartása küldetését, különösen kora emberiségének Izráelen kívüli részéhez való kapcsolatát illetően? A kérdés felvetése először feleslegesnek tűnik, mert az egyházi köztudat problémamentesnek tartja Jézus küldetésének egyetemességét. Máté evangélium epilógusa, vagy a klasszikussá vált János 3,16. teljesen egyértelműen nyilatkozik e kérdésben.

Azonban már az apostoli misszió első óráitól kezdve a teológiai kontroverziák középpontjában — sokszor egyetlen kérdésként — Izráel és a népek, az egyház és a népek, a zsidó- és nemzsidó eredetű keresztyénség egymáshoz való viszonyának, felelősségének, szolgálatainak kérdése áll. E kérdést — sokszor rendkívül élesen különböző történelmi szituációk vetették fel. A

probléma tehát egyáltalán nem elméleti, hanem az egyház létébe vágó és szolgálata minőségét eldöntő — tehát legéletbevágóbb kérdéseinek egyike. E kérdésre különböző feleletek hangzottak el. Ezek a korai keresztyénség orthodox törzse mellett a különböző — gyakran virágzó — herezisek alapjává váltak. E herezisek egyrésze a múlté, másrésze újabb és újabb formákban mind a mai napig felüti fejét. Ezek hol az egyház és világ ellentétének semmiféle találkozási pontot el nem ismerő kiélezésében, hol az egyház és a világ szinkreziálásában, hol egyfajta hűvös tartózkodó semlegességben nyilvánulnak meg.

Itt csak Jézus küldetéslátásával való azonosulás segíthet. Azonban az evangéliumok nem tükrözik egyöntetűen Jézus küldetéslátását, idevonatkozó nyilatkozatait. Az evangéliumok — ha az arisztotelészi logikán nevelkedett gondolkodásunkkal közeledünk a kérdéshez — egymásnak gyökeresen ellentmondó nyilatkozatok és magatartások dokumentációi. Ezeket az ellentmondásokat semmiféle fejlődésméleti konstrukcióval, vagy teológiai-dogmatikai megfontolással kiküszöbölni nem tudjuk.

Tény az, hogy a misszió mátéi parancsa és az Evangélium jánosi summája mellett Jézusnak olyan nyilatkozatai is vannak, mint pl. a tanítványok első kikül-

detésekor mondott és irodalomkritikailag minden szempontból hiteles logionnak tekinthető Máté 10,5b—6. „Pogányok útjára ne menjetekek és a sameritánusok városába ne menjetekek be, hanem menjetekek inkább Izráel házának eltévelyedettt juhaihoz.”

Ilyen a kanaani asszonnyal kapcsolatos magatartása és nyilatkozata,<sup>1</sup> különösen az éles — és mint lectio difficilior a Márk 7,27-tel szemben előnyben részesítendő — Máté 15,24,26: „Nem küldettem (máshoz), csak Izráel háza eltévelyedettt juhaihoz... nem jó a fiak kenyeret elvenni és az ebeknek vetni.”<sup>2</sup>

Jézus előző nyilatkozataihoz képest feltűnő az ellentét, felesleges azt különösképpen hangsúlyozni. Ez ellentmondással kapcsolatosan az írásmagyarázó és értelmező tevékenység kétirányú volt. Az egyik irányzat — a zsidókeresztyénység egyes rétegei és ezek szellemi örökösei — célja a meglévő ellentét fenntartása, esetleg további kiélezése. A másik irányzat azt tűzte ki feladatául, hogy az ellentétet minden eszközzel feloldja azáltal, hogy vagy teljesen közömbösnek nyilvánítja vagy pedig más viszonyokba transzponálja. Ezt az utat járta a hellén keresztyénység, ill. annak egy része. Mindkét irányzat magatartását az a félreértés motiválja, hogy Jézus kettős magatartásában feltétlen ellentétet kell látni. Az igazság kedvéért azt is meg kell állapítani, hogy elvi állásfoglalásuk és gyakorlati magatartásuk mögött az üdvtörténeti szituációt nagyon komolyan vevő isten-viszony jelentkezik.

Az említett irányzatok szellemi utódai azok az írásmagyarázók, akik a modern bibliatudomány és bibliakritika objektív eszközeivel és a szellemtörténeti evolutionizmus módszerével közelednek a kérdés megoldásához. Elegendő egy pillantás a hatalmassá duzzadt exegetikai irodalomra annak megállapításához, hogy ezek nemhogy elősegítették volna a feszültség feloldását, hanem még inkább kiélezték az ellentétet más irányú problémák felvetésével.

Mielőtt a felvetett kérdés megoldásához látunk, munkánk megalapozása céljából röviden áttekintjük és rendszerezük az újkori megoldási kísérleteket és azok végkövetkeztetéseit.

## Újkori megoldási kísérletek

1. Az üdvtörténeti szempontnak van a legrégebbi és az írásmagyarázás történetében a legmélyebb nyomot hagyó hagyománya. Jézus küldetését, a zsidósághoz és a népekhez való viszonyát Istennek a zsidókkal és Izráellel kapcsolatos üdvtervébe ágyazza be. Olyan szövetségi hagyományokhoz kapcsolódik, mint az ábrahám-i szövetség, s az Ebed Jahve perikópák. Variánsok lehetségesek aszerint, hogy inkább Izráelre, vagy pedig az Izráelt is magában foglaló világra esik a hangsúly. Az előbbi szerint a Jézus Krisztus által adott kegyelem Izráel által hat tovább a népek világában. Az utóbbi szerint maga Jézus adja a kegyelmet mind Izráelnek, mind a világnak szem előtt tartva azonban Izráel üdvtörténeti praerogatíváját. Az előbbi álláspont tükröződik Kálvin egyik nyilatkozatában is — és az ő hatása alatt álló exegetikai irányzatban — „... Őt a körülmetélkedés szolgájaként küldte az Atya, amaz ígéretet betöltése végett, melyek hajdan az atyáknak adtak... Akinek tehát kevésbé emberségesnek tűnik fel ez a tilalom, azért, mert a pogányokat nem méltatja Krisztus az evangéliumban való részszedésre, az szálljon Istenel perbe, ki a többi népet kizárta, s egyedül Ábrahám magvával kötött szövetséget...”<sup>3</sup>

E szempont érdekes variánsa, melynek alapját az Albert Schweitzer<sup>4</sup> által ragyogóan megcáfolt Jézus

meneküléséről szóló elmélet képezi. Eszerint, miután Jézus nem talált kellő és általános elfogadásra a zsidóságon belül, sőt határozott és éles ellenállást kellett tapasztalnia, menekülésszerűen távozott Izráelből és figyelmét a pogányságra fordította. Ez a többi népre irányuló figyelme azonban, csak egy kényszermegoldásnak tekintendő — mert eredeti programjában ők nem szerepeltek — s így az üdvtörténet valósult meg.<sup>5</sup>

Sajátos logikát alkalmaz — melyben pietista hagyományok is felismerhetők — A. Schlatter népszerű „Erläuterung zum Neuen Testament”-jében.<sup>6</sup> Abban, hogy Jézus megtiltja tanítványainak, hogy a nem-zsidóknak a megtérés üzenetét hirdessék, tulajdonképpen kora zsidóságával szemben a pogányok megbecsülése jut kifejezésre. Nevezetesen Jézus úgy véli — úgy mond —, hogy Izráelnek kiválasztott volta ellenére is megtérésre van szüksége. Csak egy megtért néphez csatlakozhatnak a többi népek megtértjei.

2. *Ethnologikus szemléletet* tükröz az üdvtörténeti szempont mellőzésével azok álláspontja, akik Jézus magatartásából a zsidó partikularizmus hatása alatt álló világtól való elkülönülést, ill. azzal való szembenállást olvasnak ki. Ezek szerint az üdvösség csak Izráelnek jött. Amint a jeruzsálemi zsinat leírásából következtethetjük e felfogásnak igen korai nyomai vannak.

3. *Eschatologikus-apokalyptikus szemlélet.* Albert Schweitzer és más szerzők annak a szituációnak a fényében értelmezik Jézusnak a népekkel kapcsolatos elutasító magatartását, melyben szenvedése titkára való ráébredése előtt érezte magát. Másrészt: az evangéliumnak azt az egyetemes érvényét, ami a misszió parancsából, ill. az evangéliumok egyes ezt tükröző részeitől következik, a húsvét utáni helyzet, az elmaradt parázia tényből magyarázzák. E szemlélet szerint Jézus perspektívájában kezdetben egyáltalán nincs helye az idegen népeknek. Olyan közeli az Isten országa feltűnésének pillanata, hogy még Izráel városait sem tudják a segítségül kiválasztott tanítványok bejárni az Evangéliummal.<sup>7</sup> A népek számára Isten országának feltűnése — ugyanúgy, mint a korabeli apokalyptikában — kizárólag az ítélet napját jelenti. Csak Jahve napjának folyamatos elmaradásával tágul az evangélium hirdetésének köre először a palesztinai hellén városokra, majd végül a többi népre.

Hasonló végkövetkeztetésre jutnak mindazok, akik Jézus szemléletében tükröződő ellentmondást fejlődéstörténeti sémába beillesztve próbálják feloldani. Nyilvánvaló, hogy nem értik — mert filozófiai beállítottságuknál fogva nem is érthetik meg Jézus gondolkodásában erőteljesen érvényesülő sémita dinamizmust és dialektikát. Nyilvánvaló az, hogy nem lehet a bibliai eschatológia, a zsidó apokalyptika Jézus csatlakozhatatlanságáról és mindenhatóságáról szóló egyházi tanítás minden vonását és ellentmondását egy egységes rendszerben közös nevezőre hozni.

4. Mivel egyik feltevés sem adott megnyugtató megoldást és nem hozott kiegyenlítődet a szöveg és irodalomkritika módszereinek felhasználásával, valamint a történeti Jézus nyilatkozatainak és a „gyülekezeti teológia” szembeállításával, ill. a kettő kombinációjával igyekeztek új eredményhez jutni. Ez a módszer alapjában véve a fennálló ellentétek elmélyítésén, az egyes szituációs elbeszélések és logionok egymással való kijátszásán alapul. Itt is nyilvánvalóvá lett, hogy milyen mélységesen ellenkezik mindenfajta egysíkú gondolkodás a sémita szellemiség dinamikájával. Ez irányzat képviselői<sup>8</sup> általában arra az eredményre jutnak, hogy az evangéliumokban mindaz hitelesen jézusi, ahol a népekkel szemben közönyös-semleges magatartás mutatkozik, s mindaz a pünkösd utáni gyülekezet szi-

tuációjának visszavezetése, ill. a gyülekezeti teológia reflexiójának gyümölcse, ahol Jézus nyitott a népek irányában. E munkamódszernek — bár ellenkező eredményre jut — csupán válfaja az a másik, melyben Jézusnak az idegenekre „kedvező” nyilatkozatai, vagy magatartása válik az emendáció áldozatává.<sup>9</sup>

Vitathatatlan az a tény, hogy a gyülekezet húsvét utáni helyzete gyökeresen más, mint a húsvét előtti. Az üdvtörténet egészen új — váratlan — fordulatot vett. Sok mindenben szükséges volt a gondolatok átrendezése. A hit átalakulása olyan mélyenható volt, mint később világkép tekintetében a ptolemaiói világról a kopernikusira való áttérés. Így a húsvét utáni kérésgma is egészen más, mint a húsvét előtti didaché. Számolni kell tehát azzal is, hogy a Feltámadott húsvét után más parancsot ad a gyülekezetnek, mint húsvét előtt. Ez a más parancs azonban nem azt jelenti, hogy Jézus szemléletében fejlődés, vagy átalakulás történt volna a történelmi tapasztalatok — csalódások — eredményeképpen. Csupán a gyülekezetnek adott parancs volt intenzívebb. Jézus viszonya a népekhez ugyanaz volt húsvét előtt és húsvét után!

E megállapítás azonban még élesebbé teszi a kérdést és még inkább sürgeti a kutatást. Ha Jézus elvi álláspontja egységes, hogyan értelmezendő ezen belül magatartásának és eligazításának sokfélesége? Mivel az eddigi kísérletek egyike sem oldotta meg a kérdést — inkább még problematikusabbá tették — tovább kell előre tapogatóznunk Jézus gondolatvilágában.

## Jézus teológiai gondolkodásának történelmi háttere

Mielőtt megkísérelnők Jézus elvi álláspontját és gyakorlati magatartását megérteni, az összefüggések helyes látása és az eredmény biztosítása érdekében meg kell vizsgálnunk, mi volt Jézus teológiai gondolkodásának történelmi háttere. Itt két irányban kell tájékozód-nunk: az egyik az Ószövetség — Jézus Krisztus Bibliája —, a másik a kortársak teológiája. Ez konkrétan azt jelenti, hogy meg kell határozni az Ószövetség felfogását — helyesebben felfogásait — Izrael, az üdv és a népek viszonyáról, valamint az apokaliptikus és rabbinikus felfogást Izrael és a népek kapcsolatát illetően. Azzal az előfeltételezéssel kell közelednünk mindkét forrásunkhoz, hogy mindegyik egyformán hatást gyakorolhatott Jézusra.

Az Ószövetség nem képvisel egységes álláspontot a felvetett kérdéssel kapcsolatban. Ez érthető. Nem egy lélegzet alatt megírt szöveggel van dolgunk, hanem egy hosszú gazdasági, társadalmi, jogi, politikai, vallási kérdéseket felvető történelmi folyamat során alkalmanként megnyilatkozó és azt dinamikusan irányító Isten szólal meg benne. Más és más történelmi szituáció, más-más eligazító szót igényel.

1. *Izrael és a népek között soha ki nem küszöbölhető ellentétet lát az egyik hangsúlyos szemlélet.* Ennek nyomán követhető történelmi gyökerei a honfoglalás koráig nyúlnak vissza, de kimutathatók a történelem előtti időkbe visszautaló és a kultuszban ápoltságokból is. Természetesen történelmi anachronizmusokkal is kell ezekben számolni. Az alapgondolat: Jahve—Izrael szövetsége minden más szövetségi kapcsolat lehetőségét kizárja. Azonban csak a laikus szemlélő véli e vonalat egységesnek. Míg a törzsi és faluközösségi szervezet korában, valamint a királyság korai időszakában az izraelita-kanaani ellentétek adják e szemlélet tenorját (itt a jahvizmus ösztönös önvéd-méről van szó), addig a királyság késői szakaszától az

exiliumon át a zsidó közösség újramegszervezésének idejéig az idegen népeknek a zsidóságon elkövetett atrocitásai, ill. egyes izraelita rétegek opportunizmusa váltják ki e szemléletet. Mindkét korszakban más és más a hangsúlyos elem. Az első szakaszban Izrael Jahve-kötöttsége, s ezzel sorsa áll és bukik azon, hogy mit tart meg, vagy tékozol el örökségéből és mit vesz át, vagy utasít el a környező népektől, azok társadalmi, gazdasági jogi és vallási rendjéből. Bár ez a motívum a második korszakban is megtalálható, itt inkább a hagyományokhoz, a hagyományok kedvéért ragaszkodó, az elszünetelt keserűségekért revansot kívánó alap-érzés uralkodik. A fejlődés kezdetén az elszigetelődés Izrael küldetésének elősegítője, a végén legfőbb akadályává válik.

2. *Izrael és a népek között fennálló szíves kapcsolatok lehetségesek voltak az elszigetelő tendenciák mellett is.* A történelmi hétköznapok számtalan lehetőséget és sok kényszerítő alkalmat jelentettek ilyen kapcsolatok felvételére. Ezek esetenként pozitív, vagy negatív jelentőségűek voltak. Minőségüket azonban sohasem a külső eredmények, vagy eredménytelenségek jelez-ték,<sup>10</sup> hanem mindig az, hogy az illető viszony milyen mértékben járult hozzá annak a küldetésnek a betöl-téséhez melyre Izraelt a szövetség ténye kötelezte. Például ez Elizeus—Naámán, Géházi novella<sup>11</sup> első része az előbbi esetre ad példát, második szakasza az utóbbit dokumentálja. Sok más példát lehetne felsorolni. Ezek arra utalnak, hogy ott és amikor Izrael lényé, küldete-se, Jahvétől kapott öröksége nem volt veszélyeztetve, sőt inkább elő lett mozdítva, igen hatékony kapcsolatok jöhettek létre.

3. *Az idegen népek helye az eschatologikus szemlé-letben.* A klasszikus prófétaság fellépése egybeesik azoknak a nagy történelmi eseményeknek a kezdeté-vel, melyek végül is véget vetnek az izraelita állami-ság, majd az izraelita amphiktonia létének. Nem vél-letlen az, hogy éppen akkor, amikor e történelmi ese-ményeket a próféták Izrael felett végbememő ítéletként dolgozzák fel, sőt esetenként a prófétai DÁBAR által éppen ők lesznek az ítélet megindítóivá, elhangzanak az első eschatologikus igehirdetések, melyekben az ide-gen népek is helyet kapnak. Itt azonban nem az íté-let és pusztulás kizárólagos osztályrészünk, mint a vul-gáris prófétaság beszédeiben, hanem lehetőség van ar-ra, hogy a végső SÁLOM keretei között ők is helyet kaphassanak. Itt a választóvonal már nem Izrael és a népek között halad, hanem egyaránt keresztezi Izraelt és a népeket.<sup>12</sup> E szemlélet együtt látja Izrael választottainak és a népek kiválasztottainak üdvét. Természe-tesen itt még nincs szó aktív missziói jellegű kapcsola-tokról, arról, hogy Izrael valamit is tenne a népek eschatologikus üdvéért. Ez a történelmet kormányzó Isten tevékenységének következménye lesz. Ő lesz az, aki az idegeneket Cionhoz vezeti, hogy ott törvényt és jogrendet kapjanak.

4. *Izrael küldetéstudata.* Így jutunk el Izrael törté-nelmi hagyományaiban a legmélyebb nyomot hagyó szemlélethez, mely Izrael és a népek viszonyában Iz-rael aktív kezdeményező szerepét látja meg. A deute-ronomista mozgalomról van szó. E mozgalom volt az, melynek hatására végül is a fogság utáni időszakban olyan pregnánssá vált Izrael küldetéstudata, mely a mély teológiai tartalommal megtelt „BÁHÁR” gyök felhasználásában jut kifejezésre. Ebben benne van Izrael önértelmezése, világsszemlélete, küldetésének meglátá-sa. Bizonyos elszigetelő tendenciák fennmaradása el-lenére is olyan magaslatokat ér el a történelmi küldet-éstudat — mely évszázadokon át szunnyadt — mint soha azután. Ekkor látják meg, hogy Izraelt a népek-re való tekintettel választotta ki Isten, hogy üdve az

egész Föld — az akkori oikoumené — birtokává vá-  
lék. Th. C. Vriczen<sup>13</sup> külön is felhívja a figyelmet ar-  
ra, hogy a passzív „bahur” forma, mint teológiai ter-  
minus — mely az üdvjavak boldog, önfelelt birtoklá-  
sát fejezné ki — nem is fordul elő, hanem mindig csak  
az aktív „b e hír” a használatos, mely magában foglal-  
ja a másokhoz irányuló küldetést. E csoport teológiai  
látását az EBED JAHVE énekek és e terminus más irá-  
nyú használata fejezik ki a deuteróésaiási irodalom-  
ban. Ennél pozitívabb szemléletet elképzelni már nem  
is lehet.

Az Ószövetség népének e különböző szemléletei  
mind ismeretesebbek voltak Jézus előtt. Az Ószövetségből  
származó formális, vagy tartalmi idézetei, vagy szá-  
vainak akár csak arra utaló stiláris megegyezései arra  
mutatnak, hogy az Ószövetség valamennyi része közül  
Deuteróésaiással és a Zsoltárok gyűjteményével foglal-  
kozott legtöbbször. Az sem véletlen, hogy küldetését  
több alkalommal Deuteróésaiás megfogalmazásában fe-  
jezi ki,<sup>14</sup> ill. az Ebed Jahve típusában látja realizá-  
lódni.<sup>15</sup>

Ha végkövetkeztetéseket akarunk levonni e tény-  
ből, elkerülhetetlen annak megállapítása, hogy az előbb  
felsorolt vonalak közül az utolsó az, mely magatartá-  
sát alapvetően befolyásolja. Ennek alapján máris meg-  
állapíthatjuk, hogy teljesen elképzelhetetlen az, hogy  
nem érzett volna küldetést a nem-zsidó világ felé.  
amely Izraelnél sokszorososan inkább reá volt utalva az  
Ebed szolgálatára. Ha viszont így van, akkor még erő-  
teljesebb a kérdés, hogy mi készítette őt arra, hogy  
ilyen elvi magatartás mellett gyakorlatilag elzárkózzék  
a népek missziója elől! Ez nem lehet véletlen. Ennek  
igen komoly okai lehettek. Ezeket kell tehát kikutat-  
nunk.

5. Jézus kora teológiai szemléletének, Isten és a né-  
pek, Izrael és a népek viszonya meglátásának elsőren-  
dű forrása a zsidó rabbinikus és apokalyptikus iro-  
dalom. Mindkettő kiinduló pontja az ószövetségi ha-  
gyomány. Fejlődésükre azonban döntő befolyást gy-  
akorol az exilumból való visszatérés utáni idők sok  
történelmi tapasztalata. Ezeket a történelmi tapaszta-  
latokat a zsidóság különböző csoportjai más-más mó-  
don dolgozzák fel. Bár merev határokat egyáltalán  
nem lehet vonni, általános megjegyzésül meg lehet ál-  
lapítani, hogy a teológiát hivatalos minőségben művelő  
rabbinátus a zsidóság létkérdéseinek megoldását saját  
lehetőségeinek keretei között látja megvalósíthatónak  
a törvényben adott létforma leghűségesebb megvaló-  
sítása által. Ezzel szemben az apokalyptikus körök né-  
pük és az idegen népek viszonyával kapcsolatos kon-  
krét történelmi tapasztalataik alapján lemondottak en-  
nek lehetőségéről és a végső megoldást kizárólag a  
transzcendens erőknél — Jahve és seregeinek — az  
immanenciájába való beavatkozásától remélték.<sup>16</sup>

Milyen álláspontot képvisel Izrael és a népek vi-  
szonyát tekintve az egyik és a másik csoport? Problé-  
malátásuk szükségszerűen következik alapszemléletük-  
ből. A rabbinátus a reális helyzetből indul ki. Adott-  
ságnak tekinti azt, hogy a zsidóság és a hellenizmus  
közös talajon él nemcsak a diaszporában, hanem a  
„szent” földön is. Ez a helyzet kétségtelenül igen hát-  
rányos Izrael számára, mert eleve kizárja a törvény  
megtartásának egyetemes lehetőségét és az ország ri-  
tuális tisztaságának reménységét. Már pedig, míg ez a  
helyzet fennáll, nem lehet szó a zsidóság teljes „Sá-  
lóm”-járól. Mi a teendő? A nem-zsidó közösségek ab-  
szorbeálása. Ez a meglátás egy hatalmas arányú „misz-  
ziói” tevékenységet indított meg. Ez nem egy intéz-  
ményes mozgalom, hanem az élet rendjén minden hívő  
zsidónak minden időben és helyen adott feladat. Ez  
akkor fejeződött be sikerrel, amikor a misszió tárgyán

meg történt a circumcisio, ill. prozelitakeresztség.  
Ugyanez volt a helyzet a diaszporában is. E mozgalom  
méreteit nem tudjuk eléggé nagyra becsülni. A hívők  
ilyetén fáradozását nagyarányú irodalom, a zsinagóga  
szervezete, stb. támogatta. Történelmi adataink azt  
mutatják, hogy a prozelitizmus olyan hatalmas méretű  
volt és annyira megrendítette a nem-zsidó népi közö-  
ségeket, hogy sokhelyütt kénytelenek voltak hatékony  
ellenintézkedéseket tenni, ami azonban csak a nem-zsi-  
dó elem szellemi alulmaradásáról tett ismét bizonyosá-  
got.

A döntő aktus a circumcisio és az azt követő keresz-  
tség volt. A két nagy rabbinikus iskola: Hillélé és Sam-  
máié különbözőképpen kezelte a kérdést. Hillélék —  
sajátosan — szigorúbban. Sammáiek — noha az ellen-  
kezőjét várnánk — engedékenyebben. Az előbbiek a  
keresztségtől — mely 7 hónappal követte a circum-  
cisiot —, az utóbbiak a circumcisiotól számították a  
szövetség kezdetét. Hilléléknek a prozelita circumcisio-  
jához fűződő alapfeltevése az, hogy „aki a körülmé-  
télkedésből jön, olyan, mint aki a sírból jön elő.” A  
circumcisio által meghal, a régi pogány élet és létre  
jön az új élet.” Más megfogalmazás szerint: „A proze-  
lita olyan, mint az újszülött.”<sup>17</sup> Ez rabbinikus jogi  
axióma volt, mely sok mélyreható vitát eredménye-  
zett, míg minden jogi — örökösödési — kérdés tisztá-  
zódott. A prozelita-misszióknak természetesen igen  
nehéz volt a circumcisiot elfogadtatni az idegenekkel  
— noha ez volt az Isten népe körébe való felvétel  
sine qua non-ja. (Ez az akkori sebészeti viszonyok mel-  
lett életveszéllyel járó beavatkozás volt és sokakat visz-  
szatartott a döntő lépéstől, bár Istenbe vetett hitük a  
zsidó monotheizmus minden feltételének megfelelt.) A  
rabbinikus irodalom igen sok energiát fordított arra,  
hogy kimutassa a circumcisio ésszerűségét és szüksé-  
gességét.

A rabbinikus zsidóságtól eltérően az apokalyptikus  
körök szemében nem volt hely Isten országában a po-  
gányoknak. Reájuk csupán a megsemmisítő ítélet vár-  
hat. Éppen ezért nem is gyakorolták a prozelitálást.<sup>18</sup>  
E tekintetben tehát nem voltak problémáik.

Dióhéjban ez Jézus korában a zsidóság és a népek  
viszonyának szemlélete. A hivatalos teológia egyrészt  
felvele elzárkózik minden kapcsolattól mely a zsidóság  
és a nem-zsidóság között létrejöhetne a rituális tisz-  
taság fenntartása érdekében. Másrészt lehetségesnek —  
sőt szükségesnek látja a kapcsolatok felvételét ha a  
nem-zsidó fél megszűnik pogány lenni és százszázalé-  
kosan aláveti magát a törvénynek. Ennek érdekében  
semmiféle fáradságot nem sajnál. Az egyes iskolák  
között lehetnek nézeteltérések a részletkérdésekben, de  
az alapvonalakban a szemlélet egységes. Az apokaly-  
ptikus körök és a nem-zsidók ellentéte azonban felold-  
hatatlan. Ebből a két magatartásból nyilvánvaló, hogy  
a zsidóságon belül nagy és feloldhatatlan ellentétek  
uralkodnak.<sup>20</sup>

Milyen álláspontot foglal el Jézus Krisztus? Az vilá-  
gos, hogy nem vállal közösséget az apokalyptikus kö-  
rök világellenességével a szó legökumenikusabb érte-  
lérében véve a világot. A kapernaumi százados iránti  
magatartása, a Dekapolisban való megjelenése, a sa-  
maritanus kérdésben való többszöri állásfoglalása<sup>21</sup>  
mind erre utal. Azonban a hivatalos teológia álláspont-  
ját sem képviseli. Mert amint az előbbi példák-  
ból kiderül, ha történetesen úgy adódik feltétel nélkül közö-  
séget vállal nem-zsidókkal és a szótéria lehetőségét  
reájuk is kiterjeszti. Viszont éppen a problémát jelen-  
tő Máté 10,5 értelmében nem tesz irányukban kezde-  
ményező lépéseket.

Mi a véleménye a prozelita-misszióról? A Máté 23,15  
sajátosan jézusi nyilatkozata világos állásfoglalást je-

lent. „Jaj néktek képmutató farizeusok és írástudók, mert megkerülték a tengert és a földet, hogy egy pogányt zsidóvá tegyetek, de ha azzá lett a Gyehenna fiává tesszitek őt, kétszerte inkább magatoknál.” Ernst *Lerle*<sup>22</sup> a mondat szerkezet mélyenjáró elemzésével mutatja ki, hogy Jézus ebben a szavában helyeslését fejezi ki a missziói munka felett, de kijelenti, hogy a keretek, melyekbe a prozelitát beillesztik nem üdvösséget, hanem kárhozatot jelentenek neki. Megtérése nem felszabadulás, hanem a formák rabsága.

Ismét fel kell tenni a kérdést. Ha Jézus elvileg helyesli a valódi missziót, miért nem kezdeményezi? Ha a rabbinátus helytelenül végzi, miért nem küldi saját tanítványait, hogy valódi szeretettel, odaadással a népek helyzetének, problémáinak alapvető feltárással ténylegesen Isten országa számára és nem egy földi közösség számára térítsenek; evangéliumot hirdessenek? Itt úgy tűnik, mintha Jézus következtelen lenne. Mintha elvi meggyőződése és gyakorlati magatartása kibékíthetetlen ellentétbe kerülne. Mintha végeredményben maga is azok oldalára állana, akik teljesen elzárkóznak a népek elől? Itt úgy tűnik, mintha tovább már tényleg nem mehetnénk. Ezen a holtpontra segít át bennünket János evangéliumának 3. fejezete. Különösképpen a Nikodémus perikópa az 1–21 versekben.

### A Nikodémus-perikópa

A Nikodémus perikópa nemcsak János evangéliumának, hanem a négy-evangélium kánonnak egyik legmélyebb mondanivalóját kifejező része. Itt is meg kell állapítanunk, hogy különböző külső tényezők beáramlása eddig lehetetlenné tette a perikópa tartalmának valódi megértését. U. i. minden közeledés abból az előfeltételezésből indult ki, hogy János evangéliuma sajátosan hellén talajon született evangélium, melynek súlyos mondanivalói, ismételten visszatérő alapfogalmi a misztériumvallásokból és a korai gnózisból értendők meg. Ez a kiindulás nagyon helytelen. A rabbinikus irodalom, valamint az utóbbi időkben a Judapisztai szektairatok tanulmányozása után egyre inkább érvényesül az a meglátás, hogy ezt az evangéliumot egészében és részleteiben, formáját és tartalmát tekintve a zsidókeresztyénség felől kell megközelíteni.

Mivel a perikópában előforduló sajátos jánosi fogalmakat, mint pl. élet, örök élet, újjászületés, világosság, stb. a kommentátorok a hellenista szinkretizmus álláspontjáról kívánták megérteni, skopusát sem tudták megragadni. Így olyan következtetések születtek, melyek nem állhatnak meg az írásmagyarázat mérlegén. Csak néhányat említünk külföldiek és hazaiak közül: *Bultmann*<sup>23</sup>, *B. Weiss*<sup>24</sup>, *Strathmann*,<sup>25</sup> *Karner*,<sup>26</sup> *Mátyás*,<sup>27</sup> *Musnai*,<sup>28</sup> ill. *A. Schlatter*<sup>29</sup> stb.

Teljesen új kiindulási alapot kell itt keresni. Mődszerül pedig — mivel tárgyunk így kívánja — a formátörténeti módszert választjuk. Az egyik feltűnő jelenség a Nikodémus perikópában, hogy itt a 3. versben fordul elő János evangéliumában egyetlen egyszer a szinoptikusoknál egyébként közkeletű „Basileia tou theou” kifejezés. Ez nem lehet véletlen. Ennek semmiféle kapcsolódási pontja nincs a hellenista szinkretizmussal. — Másrészt már most fel kell hívni a figyelmet arra a kapcsolatra, melyben perikópánk a 22. k. versekben következő szakasszal áll. Eddig elkerülte a szerzők figyelmét e két perikópa sajátos kapcsolata. Mindkettőben erőteljes polemikus hang érvényesül.<sup>30</sup> Ez a tény, valamint a „Basileia tou theou” fogalmával együttes előfordulása egy sajátos műfajra utal, mely gyakran jut szerephez Márk evangéliumában. A „vitabeszédek” műfajáról van szó.<sup>31</sup> Ezeket Márknál csopor-

tosítva találjuk. Alapos okunk van annak feltételezésére, hogy a János 3. két perikópája is e műfaj keretében értelmezendő. Miután az evangéliumban egyébként is erőteljesen érvényesül egy bizonyos antijudaista tendencia, másfelől Jézusnak Pilátus által történő kihallgatása során nagyfokú nyitottságot mutat nem-zsidók irányában — ezért is beszélteti az evangélista Jézust Pilátussal oly hosszú ideig — e szempontból kiindulva kell megtalálnunk perikópánk skopusát. Egyébként a prológusban is ez a két tendencia határozza meg a továbbiakat.

Figyelembe kell még venni, hogy a 4. fejezet állásfoglalás a samaritánus kérdésben. Így nem tudjuk elkerülni a következtetést: A 3. fejezet tárgya Jézus és az idegen népek kapcsolatának kérdése. Ez konkrét formában pedig csak úgy jelentkezik, hogy egyúttal előtérbe jut az alapvető kérdés: a zsidóság és a népek kapcsolatának kérdése — mely legszembetűnőbben az Isten országába való bejutás feltételei kérdésében jelentkezik. A hagyomány szerint ennek feltételei a circumcisio és a keresztség. Amikor János Jézussal mondatja ki Isten országának feltételeit, elkerülhetetlen a circumcisio és a keresztség tárgyában való állásfoglalás. Álláspontját e két vitabeszéd keretében fejezi ki Jézus. A Nikodémus-perikópa tárgya a circumcisio, a másik perikópa tárgya a keresztség.

János vitapartnere — ez is műfaji sajátosság — a hivatalos teológia egyik képviselője. Teljesen mellékes, hogy milyen alapindulattal érkezik Jézushoz.<sup>32</sup> Munkahipotézisként feltételezhetjük, hogy bizonyos provokatív szándékkal közeledik — bár rosszindulatának egyáltalán nem mondható, inkább a kérdéseket intellektuálisan megoldani kívánó ember magatartásával. Mi Jézus álláspontja a népeknek Isten országába való bejutásának feltételeiről? Mi a fontosabb a circumcisio, vagy a keresztség. Elegendő-e önmagában az előbbi, vagy csak a keresztséggel együtt érvényes? Vajon Hillél vagy Sammái iskolájának álláspontját helyesli és képviseli Jézus? A kérdésfeltevés — bár szövegszerűen nem áll rendelkezésünkre — igen kétélű. Miből következtethetünk mindekre? Jézus feleletéből!

Jézus kikerüli a közvetlen választ. Ő inkább arra az eszmei tartalomra utal, amely Hillél és követőinek nyilatkozatában jut kifejezésre, de amely Sammái iskolájában sem ismeretlen. Első válaszában sem a circumcisiora, sem a keresztségre nem utal, hanem az általuk jelzett tartalomra. „Ha valaki újonnan nem születik, nem láthatja az Isten országát.” (Gondoljunk az előbb idézett rabbinikus tételre: „A prozelita olyan, mint az újszülött.”) Második válaszában — feltehető, hogy a konkrét beszélgetés során még sok minden elhangzott, ami dokumentációnkból hiányzik — már a keresztséget és az Isten országához való pneumatikus viszony fontosságát is kiemeli, tehát alapjában Sammái iskolájához is közeledik. Mindenesetre arra a pneumatikus folyamatra utal, mely mögött minden külsőleges történés másodrendűvé válik.

Mindebből kitűnik, hogy mennyire torz képet ad minden olyan magyarázat, mely a misztériumvallások, a gnózis és általában a hellenizmus talajáról kiindulva közelítette meg perikópánkat. A jánosi élet, örökélet, újjászületés, világosság, keresztség, mind sajátos örvényeségi gyökerű teológiai terminus és a rabbinikus irodalom felől közelíthető meg.

Jézus ezzel az elvi jelentőségű nyilatkozatával hatalmas történelmi változások előtt nyitott utat. Elveti a prozeliták előtt felállított feltételt, azt, ami zsidó prozelitamisszió számára *conditio sine qua non* volt, ami nélkül a még oly erős hit és a törvények még oly rigorózus betartása sem ért semmit. Jézus mintegy „ol-



csóvá” teszi a kegyelmet, a szövetséget, amikor a pneumatikus milyenségre teszi a hangsúlyt. Amint majd az ősegyház történelme mutatja, a prozeliták folyama az apostoli misszió következtében a zsidóságtól az egyház felé fordult, ahol ugyanazzal az Istennel találkozott, ugyanabban a kegyelemben részesült, de ingyen, feltételmentesen, a kegyelem hívó szavára adott pneumatikus válasz által.

A zsidókereszténység csak nagyon lassan és nehezen tudta feldolgozni a problémát. Tualjdjonképpen Pál az, aki Jézus állásfoglalásához képest adequat módon dolgozza fel a misszió problémáját. Ebből adódik mindez a sok konfliktus, mely egyrészt a páli teológia és misszió, másrészt a zsidóság és a zsidókereszténység között fennáll. *Azáltal, hogy Pál Jézus állásfoglalását teszi missziói munkája, módszere alapjává, a zsidóságot utolsó reménységétől fosztja meg, amely a törvény egyetemes és teljes megtartásától látta függni Isten országa megvalósulását.* Ezért irányul minden erőfeszítés a valamikor Hillél iskolájához tartozott aposztata ellen. Az evangéliumnak általa hirdetett formája — úgymond — Isten országa eljövételének legfőbb akadálya. *Ma azonban csak az egyedül helyes történelmi szemléletnek háttárfordító teológia mondhat elmarasztaló ítéletet Pál akkori ellenfelei felett.*

### Jézus és a pogánymisszió

Mindezek után ismét felvetjük a kérdést, miért van az, hogy az a Jézus Krisztus, aki húsvét után univerzális méretűvé szélesíti a tanítványok munkaterét, aki megnyitja a pogánymisszió előtt a sorompót, húsvét előtt nem tesz semmit, sőt egyenesen hátráltat a népekhez irányuló evangéliumhirdetés elé? Ezek után már világos, konkrét, történelmi indokokkal támaszthatjuk alá válaszunkat.

Amennyiben Jézus a nagy eschatologikus fordulópont előtt ajánlotta volna fel a népeknek az evangéliumot, hallatlanul súlyos és felesleges konfliktusokat idézett volna elő, melyekkel az Isten országáról szóló evangélium hirdetését terhelte volna meg. A konfliktus lehetősége kétirányú. Amennyiben az Isten országában való részvételt a metanoia szükségességén túlmenően a hagyományos feltételekhez kötötte volna, tehát elsőrenden a circumcisióhoz, Isten országát keresők sokaságát taszította volna el. Ugyanazokkal a sokak számára elhordozhatatlan feltételekkel terhelte volna meg a közeledőket, mint a prozelitizmus. Ő kivétel nélkül minden embert el akart érni, a felszabadító üzenetet mindenkire el akarta juttatni. Legkevésbé kívánt olyan akadályokat felállítani, melyeken át amúgy sem lehet Isten országába bejutni. Másfelől, ha az üdvörténeti kairós előtt szabaddá teszi az utat, tehát eltekint a hagyományos, mégpedig az üdvörténet korábbi szakaszában magától Istentől rendelt feltételektől, számolnia kell a zsidó pogánymisszió ellene irányuló koncentrált támadásával. Jézus Krisztus egészen más utat jár. Először egyetemlegesen felszabadít. Zsidónak is, hellénnek is az Isten által nyújtott egyetemes megváltásra van szüksége. A régi aeon helyébe először az újat hozza, hogy azután beteljesülhessék az Ésaías 2-től az 53 fejezetig egyre erőteljesebben történelmivé váló folyamat.

Mit tesz Jézus? A szinoptikus hagyományok szerint először azoknak hirdeti a metanoia — a jánosi „anóthen-genezis” — szükségességét, akik a körülmetelkedésből valók. Először a szövetség népének — akinek elsőrenden szólnak az ígéretek — kell meglátnia, hogy a szövetség jele ellenére is gyökeres átalakulásra van szüksége. Ha tehát az újjászületés — és nem a törvény

— Isten országa elsőrendű feltétele, akkor az újjászületett egzisztencia tudatában a circumcisió másodrendű, helyesebben: másodlagos kérdéssé válik. Hiszen előtte ott áll a metanoia. Amikor ez megtörtént, megnyílnak a népek előtt is a Cionhoz vezető út. Sem őfelőlük, sem a már ottlevők felől nincs odaérkezésüknek akadálya. Ez a nagy fordulópont: húsvét. Ekkor az első tanítványtól elkezdve mindenkinek, férfiaknak — és nőknek — zsidónak és hellén követőknek egyaránt rövidélniük kell addigi magatartásukat.

Ha innen tekintjük a misszió nagy parancsát, semmiféle „ellentmondást” nem találunk közte és Jézus korábbi magatartása között. Amikor pedig ennek keretében a kereszttség parancsa elhangzik, akkor ezt már úgy kell értenünk, hogy csak a kereszttséget — és nem a kereszttséget és circumcisiót — teszi meg külső feltételnek. Ez nem a késői gyülekezeti teológia reflexiós citátuma, hanem az élő, ható Jézus Krisztus korábbi magatartásának, küldetéstudatának szükségszerű folyamánya.<sup>33</sup>

Végül is a páli kereszttségtanban nyeri el teljes explicatióját Jézus magatartása. Mindazok az üdvjavak, miket a rabbinikus teológia a circumcisióhoz kötött ezután a kereszttséghez kapcsolódnak, melyben reálisan meghal az óember és feltámad az új. A döntő különbség azonban a hívő egzisztencia szituációjának máságában rejlik. E misztérium reális alapja: nagypéntek-húsvét eseménye. Mivel most már minden ígért a kereszttséghez és az általa jelzett pneumatikus eseményhez fűződik, a circumcisió, mint a régi aeon tartozéka elveszíti jelentőségét. Ezután már csak, mint a korábbi szövetség tartozéka igényelhet megbecsülést. Annyira adiaphoron-ná válik, hogy sem Jézus, sem Pál teológiája nem kívánja megszüntetését pl. az ún. epispasma által. Bár az üdvösség szempontjából nincs jelentősége, ethnikaik az azonban, mint egy néphez tartozás jele, megtartható és értékelhető. „Mert Krisztus Jézusban sem a körülmetelkedés, sem a körülmetelenség nem használ semmit, hanem az új teremtés.” (Gal. 6,15.) v. ö. Gal. 5. 6 I. Kor. 7, 19.

**Összefoglalásul:** Jézusnak az idegen népekhez való viszonyában sajátos „kettősség” tapasztalható. Húsvét előtt nem hirdetteti nekik az Isten országát. Ebben az időszakban csak a fizikai gyógyítás szolgálatát végzi irányukban. A korabeli teológia szempontjából már ebben is a szótéria nyilvánul meg. Kifejezett világmissziói parancsot csak Húsvét után ad tanítványainak.

Mindazok a kísérletek, melyek Jézus magatartásának ezt a kettősségét dogmatikai, vagy pszichológiai konstrukciók felállításával, vagy az evolúciós szemlélet felhasználásával szövegkritikai operációkkal nyúltak a kérdéshez, megnyugtató megoldást nem tudtak nyújtani. Jézus kétféle magatartása nem ellentétes egymással, még csak nem is tekinthető egy szellemi fejlődés elő- és utótagjának. Egyáltalán „kétféle” magatartásról sem szabad beszélni. Kizárólag azt szabad megállapítani, hogy Jézus szemléletében húsvét előtt és húsvét után egyaránt jelentős helyet foglal el a népek nagy családja. A különbség csupán az, hogy más-más hangsúlyt kap az evangélium hirdetés szempontjából.

Húsvét által vált Jézus BASILEUS BASILEÓN KAI KYRIOS KYRIÓN-ná. Mindaz amit és ahogyan húsvét előtt a népek irányában tesz és tanít, a húsvét utáni egyetemes misszióra való tekintettel történik, s mindaz, amit húsvét után tesz a misszió, a Kyrios parancsa alapján az inkarnáció tényében gyökerezik.

Leszűrhetjük a végkövetkeztést. *Jézus húsvét előtt és utáni magatartása nincsen ellentétben egymással.* A misszió parancsa nem a saját népe körében tapasztalt elutasításból következő kényszermegoldás, hanem

küldetése egyetemességének szükségszerű és az adott kairóban felszínre jutó következménye. A történelmi Jézus soha nem zárkózott el sem pszichológiai, sem politikai, sem ethnikai, sem teológiai okok miatt a népek kérdései elől és előlük sem zárta el a fenti okok miatt az Isten országához vezető utat. *Mindezek alapján tarthatatlannak kell tekinteni minden olyan elgondolást, mely a történelmi Jézus magatartásának félreismerésével válaszfalat állít közé és az egyetemes emberiség közé.*

\* \* \*

Úgy véljük, hogy az egyház igen mélyreható következtetéseket vonhat le Jézus magatartásának sajátos, de megérthető dialektikájából az egyház és a világ kapcsolata, az egyháznak a világhoz szóló mandátuma, a misszió, a társadalmi és nemzetközi kérdések terén elvégzendő szolgálatának teológiája és gyakorlata tekintetében. E feladatok vázolója azonban már nem képezi jelen feladatunk tárgyát.

Papp Vilmos

#### JEGYZETEK

1. Máté 15:21—28 par. Márk 7:24—30. — 2. Mindenféle pszichológizáló értelmezést megcáfolnak azok az adalékok, melyek idevonatkozóan *Strack—Billerbeck*: *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch* 1956,5 München, I. kötet 724k. lapon olvashatók. — 3. *Kálvin János*: *Evangéliumi harmónia* (magyarul), Székelyudvarhely, 1939. II. k. 46. oldal, valamint *Bernhard Weiss*: *Das Evangelium nach Matthäus*. Göttingen, 1890. ad loc. és az ott hivatkozott szerzők. — 4. *A Schweitzer*: *Das Messianitäts und Leidengeheimnis Jesu* Tübingen 1956,3 — 5. *H. J. Holtmann*: *Die Synoptiker* ad loc. Máté 15:21kk. Hasonló következtetésre jut *E. Lohmeyer*: *Das Evangelium des Markus*. Göttingen, 145. lap. — 6. *A Schlatter*: *Das Evangelium nach Matthäus*, Stuttgart 1947-es kiadás ad loc. Máté 10:5—6. — 7. Máté 10:23. — 8. *R. Bultmann* és iskolája. — 9. *Klostermann*: *Das Mathäusevangelium* Tübingen 1927. ad loc. Máté 25—29. „Wenn Jesus sich hier viel ablehnender zeigt als gegenüber dem Hauptmann von Kapernaum so ist das als Haltung des geschichtlichen Jesus nur mit Mühe zu rechtfertigen (kiemelés tőlem), valamint *Vincent Taylor*: *The Gospel according Mark*, London 1953. 347. lap „... probably both owe (ac. Mark 7:24—30 és Máté 10:5) their rigour to exploitation by Jewish christians in controversieniss regarding the Gentile Mission. — 10. I Sámuel 15. — 11. II. Királyok 5. — 12. *Esaiás* 2:1—4 par. *Mikeás* 4:1—3. *Esaiás* 11:1—10. *Jer.* 29. *Ezék.* 31,6, valamint a Jahve előtti egyetemes hód'atra felszólító szoltárokat. — 13. *Th. C. Vriezen*: *Die Erwählung Israels nach dem Alten Testament*, Zürich 1953. — 14. *H. W. Wolf*: *Jesaja* 53 im Urchristentum 19523 (Berlin). — 15. Hogy mennyire a deuteróesaiás teológiában él és gondolkodik, s mennyire Ebed szolgálatát tekinti saját küldetése formájának, az az eucharisziához fűződő igék jeruzsálemi alakjából és az első szenvedésjelentés indoklásából tűnik ki. Amikor a Márk 10:45 és a 14:24-ben küldetését, szenvedését és halálát indokolja, szolgálata és áldozata prespektívájában minden nép helyet kap. Életét „lytron anti pollón”, ill. „hyper pollón” adja. Ebből világosan kiveszül *Esaiás* 53:11/b „*ABDI LARABBIM*”, ill. az egész perikópa teológiája. — 16. Hogy ennek részletezésébe, az apokalyptikus képbe milyen mértékben játszottak közre nem kijelentésbeli motívumok, azok megállapíthatók a zsidó apokalyptika és az iráni eschatológia összehasonlításából. — 17. *Strack—Billerbeck*: i. m. II. kötet 421kk. lapok. (ad loc. *János* 3:3.) Különösen pedig a R. Jósétó vett idézet: „Der Proselet der zum Judentum übergetreten ist, gleich einem eben geborenen Kinde.” — 18. Uo.: i. m. ad loc. *Máté* 10:5—6., ill. az ott olvasható rabbinikus irodalmat. — 19. E tekintetben érdekes a Chirbet Qumrání közösség irodalmát, különösen a *Habakukpesert*, a „*Szentíratot*” „*A Világosság fiainak harca a Sötétség fiaival ellen*” figyelemmel kísérrni. Itt mutatkozik meg a döntő különbség az ösgyülekezeti és a Juda-pusztai közösség között! — 20. V. ö. a Chirbet Qumrání irodalomban az „*Igazság Tanítója*” és a „*Hazugság Papja*”, ill. *Abсалom-Háza*” ellentéte, — 21. *Lukács* 10:25—37, 17:11kk, *János* 4. Luk. 9:51kk. — 22. *E. Lerte*: *Proselytenwerbung und Urchristentum*, Berlin 1960. 63kk. lapok. — 23. *Jellemző Bultmann exegetikai „agnoszticizmusa”* (*Das Evangelium des Johannes*, Göttingen 1953. 93. lap.) *Der Evange'ist historisiert* (kiemelés tőlem) die Offenbarung in dem er ist in seine Darstellung der Leben Jesu verflochten... „... er scheint die Nikodemus Szene selbst entworfen zu haben, wofür ihm das traditionelle Motiv des Schulgespräches und wahrscheinlich auch ein überliefertes Herrenwort als Mittel dienen — wobei er aber sichtlich auch von der religiösen Literatur des Hellenismus beeinflusst ist, die ja die Form des Dialogs im Offenbarungsbuch auch kennt.” — „Die Ursprünglichkeit der Worte „hydatos kal” die Wiedergeburt an das Sakrament der Taufe binden ist mindestens sehr zweifelhaft (kiemelés tőlem) sie sind zwar durchweg überliefert, sind aber m. E. eine Einfügung der kirchlichen Redaktion...” (98. lap 2. megj.) — 24. *Bultmannhoz* hasonlóan nyilatkozik *B. Weise*: *Die Johannesevangelium*, Göttingen 1893, 132. lap. Ő e helyütt a jánosi keresztiségre való hivatkozást lát. — 25. *H. Strathmann*: *Das Evangelium nach Johannes*, Göttingen 1951. 68. lap. „Auffällig ist dabei nur, dass neben dem Geist auch das Wasser genannt wird, wobei die Bezeichnung auf die christliche (kiemelés tőlem) Taufe und dem durch sie vermittelten Empfang des Geistes (vgl. *Ap. 2.38*) nicht zu verkennen ist. Hinter dem Satz steht also das Pfingsterlebnis, die Praxis des Taufsakramente, und die Erfahrung der christlichen Gemeinde.” — 26. *Karner Károly*: *A testté lett Ige*. Budapest 1950. — 27. *Mátyás Ernő*: *János evangéliuma*. Sárospatak 1950. — 28. *Musnai László*: *Az Új Szövetség*. Jézus evangéliumának és a keresztény vallás irrott okmányainak történeti ismertetése, Cluj—Kolozsvár 1926. — 29. *A. Schlatter*: *Das Evangelium nach Johannes*, Stuttgart 1948-as kiadás. — 30. *Nikodémus* magatartása igen sokféle megítélésre adott alkalmat. A kegyes, félnék, kereső lélektől a Jézussal szövetségre lépni akaró irástudó biztonságos fölényének pszichológiai megítéléséig. — 31. *Márk* 2:1—3:30. 11:27—12:40. Onállóan is fordul elő ilyen vitabeszéd. E műfajra nézve v. ö. *Martin Albertz*: *Die Botschaft des Neuen Testaments*, Berlin 1955. 47. kk. lapokat. — 32. Minden esetre a *János* 19:39-ből megtudjuk, hogy Jézus Nikodémust egzisztenciálisan igénybe vette. — 33. Csúpán a trinitárius forma az, ami meggondolásra készíthet. Ez azonban nem befolyásolja a „misszió parancsá”-nak általános megítélését.

*Megjegyzés*: E vázlat megírásakor még nem állott rendelkezésre *J. Jeremiás*: *Jesu Verheissung für die Völker*. Stuttgart 1956. műve. Így tőle függetlenül, más úton — összehasonlíthatatlanul szerényebb keretek között — jutottam hasonló eredményre.

## A valláslélektan mai állása és új eredményei

1581-ben, Aldenburgban, Németországban történt, hogy a pék az egyik makrancos inasát, ennek valami nagy szemtelensége miatt, öklével kíméletlenül eldöngötte, főleg a fejét ütötte. A fiú erre epilepsziás lett, több heves rohama volt, és 14 napig nem is beszélt. A rohamok azonban lassanként elmúltak. Ekkor azonban extázisok mutatkoztak a fiúnál, amelyek 2—3 óra hosszúságot tartottak, és utánuk az első dolog, amit csinált, különböző himnuszok és dallamok igen melódikus éneklése volt. (Noha senkinek sem volt tudomása arról, hogy valamikor is tanult volna ilyesmit.) Az énekszó után különös történeteket mesélt el, főleg egyes nemrégien elhaltakról, akiket a Paradicsomban látott. Amikor magához tért, meggyőződéssel állította, hogy az égben járt, a mennyei Atyánál, ahová angyalok vit-

ték, és ahol féktelen örömet élvezett, valamint olyan dolgokat látott, amelyeket nem képes szavakba foglalni.

*Johannes Coboldus*, a helység orvosa, úgy vélekedett, hogy a fiú esete a *symptomata morbi melancholici* körébe tartozik. Mivel azonban a fiú nem egyszer megjósolt a jövőben bekövetkező dolgokat, az orvos oda módosította véleményét, hogy rejtéllyel áll szemben. Az esetet *Merie Casaubon*, a kor egyik pszichiátora közölte, és *P. W. Pruyser* idézi. (Hivatkozásainkra vonatkozólag minden egyes esetben vö. cikkünk végén a felhasznált irodalom felsorolását.) Az esetet azért közöltük, mert vallásos jelenségek és élmények szélsőséges előfordulása, tehát a valláslélektan tárgykörét mintegy felnagyítva érzékelteti.

A fiú epilepsziában szenvedett, amit évszázadokon át

*morbus sacer* elnevezés alatt ismertek. Vallásos ténykedést fejtett ki, hiszen himnuszokat énekelt, amelyeket a fortélyos kópé senkitől sem tanulhatott. Látomásaiban a mennyei Atyánál járt, ami mindennemű vallásosság voltaképpen célja. Fel nem derített maradt, hogy látomásról vagy fantáziálásról vagy valóságnak vélt csalódásról volt-e szó inasunk esetében. Amde a vallásos érzelmet élte át *par excellence*: túláradó boldogságérzelmét, üdvözülten.

Egészséges vagy tébolyodott volt-e ennek az ifjúnak vallásossága? Természetes vagy természetfeletti? Milyen összefüggés áll fenn elmezavar és elragadtatás között? Ha a betegséget pszichoterápiával gyógyítjuk, eltűnik-e az elragadtatás? Miként ítélték meg az ilyen „beteg” vallásos magatartását? Mit tartunk egyáltalában a vallásosságról? Miért vallásos az ember? Mik a vallásosság lelki gyökerei? Mindezek a valláslélektan kérdései. Természetesen nem a valláslélektan az egyetlen olyan tudomány, amelynek feladata, hogy a vallásosság olyannyira sokféle jelenségeit rendszeresen vizsgálja. Vele szerves összefüggésben áll a vallástörténelem, vallásszociológia, vallásbölcselet. Vizsgálhatjuk a vallásos megnyilatkozásokat politikai szempontból, vagy a művészet, tudomány és irodalom területén, sőt még akár egy farmakológiai szemléletmód is elgondolható volna. A valláslélektan nem nagyon régi tudomány, de már megvan a „tegnap”-ja, amely nélkül az új eredmények sem érthetők meg. Vannak továbbá „tegnapi”, de ma is használható eredmények.

## James – Freud

Mintegy 50 évvel ezelőtt kérték fel az akkori amerikai vezető pszichológust, hogy Edinburgh-ban előadásokat tartson. Amit ott William James előadott, az még ma is jelentős. Több fontos valláslélektani tételt állított fel: 1. A vallásos jelenségek és más lelki jelenségek nem határolhatók el élesen egymástól. 2. A „fenséges” és a „nevetséges” itt is ugyanazon kontinuum két ellentétes pólusa. 3. Az érzelmek a vallás területén is gyakran fontosabbak, mint a gondolatok. 4. A vallásosságnak nincs elszigetelt lélektani eredete, valami különleges ösztön, érzelem, hajlam formájában. 5. A vallásnak van egy isteni és egy emberi oldala, és a pszichológia az utóbbit vizsgálhatja csupán. 6. Egy vallást arról ismerhetünk meg lélektanilag, hogy milyen kihatása van az emberi magatartásra.

A „vallásos tapasztalat” James óta gyakran emlegetett kifejezés, „James-tradíció”. Mindjárt itt felvetődik az a probléma, hogy ha a vallás az egész embert ragadja meg (ezt a mozzanatot a vallásos élmény bensőséges jellegének neveznénk), akkor hogyan nyeri ezt az átfogó, egészét képviselő jellegét?

Ugyanitt vetődik fel a pszichologizmus veszélye a valláslélektanban, vagyis a pszichológiai elem túlértékelése, amely a hitigazságokat, a vallásétkölcsei normákat, stb. érzelmekre, „benső tapasztalatra”, tudatállapotokra akarja maradék nélkül visszavezetni.

A pszichologizmusmal szemben utalhatunk már Pascal-ra, aki világosan rámutatott, hogy az érzelmeknek is van megismerőképesége. Beszél egy *ordre du coeur*-ről, *logique du coeur*-ről és kimondja, hogy a szívnek is van logikája, olyan logika, amelyet az ész nem ismer. A modern irányzatok közül a fenomenológiai lélektan (*Max Scheler*) mutatta ki, hogy az érzelmeknek is van szellemi rétege és megismerőképesége: az érzelmek segítségével ismerjük fel az értékeket. A szép, igaz és jó megismerése nem elméleti és passzív, hanem gyakorlati és aktív úton történik: az életben és cselek-

vésben, magában a szeretetben és gyűlöletben csillannak fel az értékek. Az egészséges érzelmi világ nem szubjektív, hanem objektív, a valósághoz alkalmazkodó. Aki ellenben „rózsaszín” vagy „fekete szemüvegen” át néz mindent, annak a személyiségnek lelki élete pathológiás. Minél inkább rabja érzelmünk az illúzióknak, annál betegesebb.

Freud pszichoanalízisének irányzata, helyesebben maga Freud is illúzióknak minősítette a vallásosságot, továbbá az emberiség neurozisének. Tagadhatatlan, hogy Freud a pszichológia tudományának lángelméje. Tanítása ezenfelül rendkívül bátor, bár — többek között — a vallásra vonatkozólag ma már csak megszorításokkal áll. A vallásosság számára „költői igazságtévés.”

Elégtétel, hogy vannak kitűnő freudisták, akik egyúttal keresztyén világnézetűek, és e kettő között semmi ellentmondás nem feszül. Mivel a pszichoanalízis századunk első évtizedeiben még jóformán általános elutasításban részesült, ebben az időben kevés hatása volt a valláslélektanra. Azóta azonban nem csupán ma is elevenen élő és sok neves kutatóval rendelkező irányzattá nőtte ki magát, hanem hatása a lélektan tudományán túl is messzemenőleg érvényesül. Ezért röviden meg kell emlékeznünk *Freud valláslélektani álláspontjáról*.

Freud kiindulása itt részben *ethnológiai* is, amely tudomány azonban akkor még — a mához képest — gyermekcipőben járt. Amint Freud látja, az ősi kannibalizmus horda-korszakában az apák maguknak tartották meg a törzs összes nőit. A fiúkat megölték vagy kasztrálták. Erre a fiúk összefogtak, megölték és megették apjukat. De tettüket megbánták, mert apjuk tartotta el őket, és ezért érzelmeik „ambivalensek” voltak az apa iránt: szerették is apjukat. Ez a jelenség volt az *első ambivalencia* az ember életében, vagyis az a folyamat, amikor ugyanarra a tárgyra két, egymással ellentétes érzelem irányul, pl. szeretet és gyűlölet egyszerre. Az emberi életnek ma is egyik legnehezebb feladata az ambivalenciák elintézése. A megbánás folytán az őskorban a fiúk most maguk tiltották meg maguknak, hogy a törzs nőit birtokba vegyék az apa halála után. Ez volt az *első tabu*, Freud szerint *a moralitás kezdete*. Az apát pedig a *totem-állat* helyettesítette, amelyben az egész törzs ősatyját látták.

Ez a *filogenetikus* folyamat az egyén életében ma is *ontogenetikus*an ismétlődik. Az élet első tizedeiben az apró gyermek egészen magának akarja az anyát és vetélytársát lát az apában. Ez az Oedipus-komplexus. Az Oedipus-komplexus az élet további folyamán, még a gyermekkorban „leáldozik”, mondja Freud, mert a gyermek megoldja a problémát, és pedig úgy, hogy azonosítja magát az apával, olyan akar lenni, mint az apa, és szeretetből engedelmeskedik neki, ami az erkölcsi jellem fejlődésének alapja és kezdete. Pszichoneurotikus esetekben azonban az Oedipus-komplexus megújult működését tapasztaluk. A keresztyén tanítás pedig Freud szerint abszolút világfeletti szférába emeli fel a neurotikus ember eredménytelen küszködését az Oedipus-komplexussal. A mennyei Atya haragját a Fiú önkéntesen akarja kiengesztelni, élete odaadásával. Azonban az Oedipus-komplexus tudattalan parancsa: „Az apát el kell távolítani”, mégis győzedelmeskedett, mert a keresztyénség, amely Jézus Krisztusnál Atyavallásnak indult, végül is inkább Fiú-vallássá lett.

Hitvédelmi szempontból nem nehéz a válasz. Freud túllépte tudományos hatáskörét a keresztyénséggel szemben, és a pszichologizmus hibájába esett. Helyesen látta azonban azt, amit már James korábban megmondott, hogy *az ember mintegy kiszolgálja önmagát*, a saját lelki szükségleteit Istennel. Nincs kétség felő-

le, hogy számos neurotikus tudattalanul a saját Oedipus-komplexumát szellemíti át, „szublimálja” a menyeyei Atya fogalmává. De az Isten-fogalom nem így keletkezik, hanem épp, mert már megvan a monotheisztikus Abszolútum eszméje, ruházhatja rá a neurotikus a saját Oedipus-komplexumát. Egy pusztán illúziót, agrýmet erre nem használhatna megnyugtatóan fel. Az Isten-eszme az elsődleges és felhasználása „önkiszolgáló módon” másodlagos.

A pszichoanalitikus valláslélektani vizsgálódásnak van egy önkéntelenül is pozitív vonása kevesbíti a pszichológiai distanciát Isten és az emberek között. Más szavakkal: rokonságot, affinitást teremtett Isten és ember között (nem azonosságot!). A pszichoanalitikus tételt meg is lehet fordítani, és így mondhatjuk, hogy mivel Isten egyfajta „apa-alak”, a biológiai apára a gyermek, öntudattalanul, numinózus (szent, természetfeletti) tulajdonságokat ruház rá.

## Történeti és mai irányzatok

Hogy azonban ezek után már áttekintést is adjunk a valláslélektan történeti és mai irányzatairól, ezeket a következőkben jelölhetjük meg:

1. *A teológiai irány*, amely megkísérli, hogy egy már fennálló teológiai rendszert pszichológiailag alátámasszon. Példa rá *Schleiermacher*, aki a vallást szubjektív aspektusban *az abszolút függés érzelme* gyanánt határozta meg.

2. *Az etnológiai*, amely a vallást fejlődésánál, keletkezésének kutatásával akarja megérteni. Kezdeményezője *Max Wundt*, de minden nagy etnológusnál találhatunk ebbe a körbe tartozó megfigyeléseket és fejtegetéseket.

3. *A differenciálpszichológiai*, amely főleg Amerikában van erősen képviselve, és amely, mintegy hagyományaihoz hűségesen, az egyéni különbségek iránt érdeklődik (*James, Leuba, Starbuck*).

4. *A pszichopathológiai*, amely a beteg vagy beteges lelki jelenségek felől keresi a kaput a lélektani valláskutatáshoz, és főleg Franciaországban van elterjedve (*Delacroix, Flournoy*).

5. *Az analitikus*, amely a vallásoknak a hagyománytól független elemzésére törekszik, hogy azok lélektani gyökereit feltárhassa (*Nietzsche*).

6. *Egzisztencialista* valláslélektannak nevezhető *Jaspers* világnézet-lélektana, aki Nietzsche lelkeken-keresztüllátására és *Kierkegaard*-ra támaszkodik. Ide sorolható több más szellemtudományos-lélektani kutató (*Spranger, Dilthey*) is.

7. *W. Gruehn* és *Girgensohn* Németországban a *rendszeres kísérleti önmegfigyelés* módszerét alkalmazták a valláslélektanban. Amerikában már tömegvizsgálatok is vannak, kérdőíves módszerrel.

8. *A pszichoanalitikus irányzat*, amely az ösztönök, a tudattalan motíváció és a szuper-ego fontosságát hangsúlyozza. Freud és hívei mellett *Jung* és *Szondi* is idetartozik, mint jelentős, újabb mélylélektani irányzatok alapítói.

## Pszichohigiéné?

G. M. *Stratton* kutatási szempontból figyelemreméltóan fogalmazta meg, hogy szerinte melyek a valláslélektan feladatai:

1. Milyen problémák volnának a vallás segítségével megoldhatók?

2. Milyen vallásforma képes valamely fennálló problémát megoldani?

3. Milyen mértékben old meg a vallás tényleges problémákat, vagy milyen problémák állnak ellen egy vallásos megoldásnak?

4. Ilyen esetekben egy ember visszanyúlhat-e hagyományos vallásos gondolatokhoz és elgondolásokhoz vagy pedig új vallásos utakat kell-e keresnie?

5. Milyen további problémák mutatkoznak épp azáltal, hogy megkísérljük valamely problémának a vallás segítségével való megoldását?

6. Maga a vallás, ha egy probléma megoldásába belevonják, szabad és mentes marad-e minden problémától, vagy pedig további problémákkal terhelődik?

*Stratton* kérdései *egyoldalúan a lelki konfliktusok szempontjából* vannak megfogalmazva, tehát a *pszichohigiéné* szempontjából, holott, természetesen, a vallásosság mivoltának alapos félreismerése volna, ha minden distancia és maradék nélkül valamiféle pszichohigiénének fognánk fel. Mindazonáltal *Stratton* felfogása, mivel a vallásos élményt nem statikusan, hanem dinamikus folyamat gyanánt értelmezi, igen fontos, bizonyos teológiai fejlődés szempontjából. Épp, mert a vallásosságban életbevágó fontosságú realitások szerepet játszanak és nem az absztrakciók az igazán jelentősek, épp ezért közeledik külföldön a lelkipásztorok képzése a pasztorális teológiától a pasztorális pszichológia felé. Amint P. *Tillich*, a teológus mondta: egész lelki alkatunk, észleléseink, gondolataink, vágyaink, hangulataink, sőt még kételkedésünk is meghatározói hitünk lényeges vonásainak és alakulásának.

A pszichoanalízis, amikor a vallást illúzióknak minősíti, csak azok részéről vált ki elkeseredett opozíciót, akik nem gondolják meg, hogy *merőben logikai úton* nem lehet eljutni a vallásos hit elgondolásaihoz. Utóbbiak tehát annyiban „illúziók”, amennyiben nem kizárólag a tapasztalatból és a gondolkodásból származnak, hanem *az emberiség legrégebb és legerősebb vágyait ábrázolják*. Egy illúzió semmi esetre sem okvetlenül tévedés, nem valami hamis, irreális, ami ellentmond a valóságnak. Ha már szükségünk van illúzióra, az a kérdés, hogyan juthatunk hozzá olyan illúziókhoz, amelyek helyesbíthetők, szemben azokkal, amelyek csalódáshoz vezetnek?

Freud ellen sokszor elhangzott az a vád, hogy tanítása „panszexualizmus”, amely szerint a *libido*-ból muzikalitást, erkölcsöt, vallást lehet csinálni. Ezzel a váddal ellentétben nem szabad elfelejtenünk, hogy mindennemű elfojtásnál, lelki konfliktusnál, stb. két tényező szerepel, és ezek közül csak egyik a szexualitás, amely önmagával soha sem kerül konfliktusba, önmagát nem fojtja el, hanem működik a szexualitással szemben az elhárítási mechanizmusok sokasága, a *super-ego*. Egyfajta elhárítás a „szublimálás” is, amely Freud szerint úgy folyik le, hogy az ösztön megváltoztatja eredeti célját és szellemi célokat tűz maga elé. Hasonló *Szondi* álláspontja is, ennek értelmében ösztön-szükségeit kiélhetjük kerülő úton, szublimált vagy szocializált formában.

De épp ezen a ponton mutat rá *Schultz-Henke* neopszichoanalízise, hogy a valódi vallásos és erkölcsi érzelmek: alázat, odaadás, lelkiismeretesség egészen ősi, eredeti, *autochton* módon is előfordulnak, vagyis nem vezethetők vissza ilyen esetekben valamiféle szublimálásra, magasabb síkra vont ösztönkielésre.

Az ember azonban kétségtelenül „szolgálja önmagát Istenével”, „használja Istenét”, például ösztönkielésének szublimálásával kapcsolatban. A problémák és negatív eredmények ott kezdődnek aztán, hogy a szublimálás az esetek többségében nem sikerül 100%-ban, vagy pedig nem végleges, tehát a vallásos életbe került szublimált ösztönkielések a társadalmilag hasznos és vallás-erkölcsileg megengedett, sőt esetleg értékes

formáktól ezernyi változatot mutatnak fel, egészen az erkölcsileg és társadalmilag rossz kiélési módokig. Ugyanez mondható el a valláserkölcsei irányban szublimált ösztönkiélésről pszichohigiéniái szempontból is. A kultúrált és humanista vallásosság kizárja az elmebajt, lelki megbetegedéseket, amint a Szondi-féle ösztöntan statisztikái mutatják. Ezzel szemben áll a kifejezetten beteg vallásosságforma, amely az *epileptiform paranoiában*, vallásos tébolyban csúcsoad ki. A kettő között áll az átlagos tömegember nem kultúrálódott vallásossága, amely szintén hűségesen visszaadja az átlagemberit, és sok esetben a vallás hagyományos és megfelelő tárgyainak numinózus tulajdonságait és értékeit átviszi olyan tárgyra, amelyeket a teológus bálványoknak jelölne meg. Ilyen tárgyak az átlagember vallásossága számára: a krómtól csillogó autó, árucikkek, a nagyvárosi tömeg-életstílus, a törekvés beilleszkedésre és alkalmazkodásra, a nemi ösztönéletre való képesség és a lelki egészség intenzív keresése.

Ami a vallásosság beteg vagy beteges formáit, illetőleg a neurotikus vagy a pszichopáthiás ember vallásosságát illeti, nyugaton az a helyzet, hogy mind a pszichológiai, mind — másfelől — a lelkipásztori tevékenység gyakran találkoznak egymással a pszichiátriai klinikán, a szociális otthonokban és az egyházközösségekben. A modern pszichiátria terén: elmeorvos, pszichológus, szociális munkás, ápolónővér és lelkész együtt dolgoznak a paciens megfigyelésénél és kezelésénél. A modern ideggyógyintézet egyúttal szociális be rendezkedés is, amely számos szoros kontaktust tart fenn a nyilvánossággal, és többé-kevésbé intenzív tapasztalatcserét folytat helyi orvosokkal, bírakkal, lelkipásztorokkal, papokkal, jóléti szervezetekkel és vallásos intézményekkel, pl. egyházakkal és egyházközösségekkel.

A. Boisen mélyreható párhuzamot von a misztikus élmény intenzitása és mélysége, valamint egy súlyos lelki betegség között. Mind a két folyamatnál a személység szétzilálódásáról, megrongálódásáról és újjáalakításáról van szó, olyan változásról, amely az ember legvégső fejlődéslehetőségeit és vonatkozásait érinti. Ilyen álláspontokról tekintve, a vallásos élmény határozott összefüggésben mutatkozik a személyiség organizációjának egészét alkotó, integráló törekvésével, sőt a vallás maga az integráció. Vallás és lelki betegség — természetesen a lelki egészség is — a létezés alapvető mozzanata az embernél. A lelki betegségnél és a vallásosságnál meghatározott élménykategóriák kerülnek gyűjtőpontba: világpusztulás, halál és újraszületés, a saját kozmikus jelentőségünk tudata, személyes felelősség és küldetés. A mai nyugati életben a pap elsősorban lelkipásztor és nem teológus. Feladatának, a lélek gondozásnak gyakorlása közben gyakran együttműködik és egyetértésben áll a *team*-mel, és ilyen módon érintkezésbe jut azokkal az emberekkel, akik valami életproblémájuk megoldásában csődöt mondtak, akár vallásosak voltak, akár vallástalanok, akár pedig valami ál-vallásosság mutatkozott náluk. Néhányan esetleg fiaskót éltek meg valamelyik régebbi próbálkozásuk alkalmával, amely abból állt, hogy a vallásosság segítségével oldják meg problémájukat. Ezért aztán kifejezett ellenállásuk van a vallás legcsekélyebb érintésével szemben is.

## Kegyetlenség és életirigység?

A *szado-mazochizmus* vagyis a tudatos vagy tudatlan kegyetlenség önmagunkkal vagy másokkal szemben a vallás területén nem egyszer kitűnő — nem is mindig szublimált — levezetést talál. Ennek mérve és

szüksége korszakok szerint is változó. A középkor elején óriási mérvű önmegtagadás és vezeklés jellemezte a kereszténységet, mert bizonyos fokú szublimált mazochizmus nélkül nincsen civilizálódás és kultúrálódás. Nagy volt tehát a történelmi jelentősége annak a körülménynek, ahogyan a népvándorlás népeinek szadizmusát a kereszténység önmaguk ellen fordította magasabb, erkölcsi síkon. Az újkorban ugyanezt a lemondást és önmegtagadást némely keresztyén konfesziónak sikerült híveinél a kor követelményeinek megfelelőleg munkára és takarékosagra fordítania, ami az abban a korszakban egyáltalában nem „reakció”, hanem haladást jelentő kapitalizmus kialakulásának kedvezett (*Max Weber*). Szondi szerint a katolikus vallás a humanizmus passzívabb, nőiesebb formája („mazo-humanizmus”), szemben olyan keresztyén konfesziónokkal, amelyek a humanizmusnak inkább férfias, aktív formáját képviselik, tehát „szado-humanisták”, vagyis adott esetben kemények, kiméletlenek is tudnak lenni, de mindig kulturált, humanista célokért. Szondi ezeket a megállapításait nem támasztja alá exakt igazolással, úgy, hogy inkább tudomány-előtti — még további tudományos tisztázásra váró — megállapítások.

Intuitív látását bizonyítja azonban a megegyezés egy másik, teljességgel nem tudományos intuicióval. Zolara gondolunk, aki híres, némileg hírhedt, trilógiájában (Róma, Lourdes, Párizs) látszólag olcsó és durva vallásellenes agitációt folytat. Ugyanis e művekben a vallásos katolikus családok tönkremennek, a nem katolikus vagy nem vallásos családok pedig kivétel nélkül boldogulnak. Ha kissé mélyebben elemezzük, amit Zola ábrázol, akkor észrevehető, hogy bizonyos igazságokat lát. Ezek az igazságok a mai valláslélektan és vallás-szociológia nyelvén úgy fejezhető ki, hogy a katolikus vallásban gyakran teret nyerő, erős, szublimált mazochizmus a középkorban ugyan igen nagy kulturális jelentőségű volt, de az utolsó egy-két évszázadban már ilyen nagy quantumú mazochizmusra nem volt az emberiségnek szüksége, tehát olyan hívőknel vagy hívő családoknál, ahol még a középkori vallásosság szelleme elevenen élt, életellenessége, tudattalan önsorsrontással, önfürészeléssé vált.

Ismételjük, Zola-nál tudományosan nem igazolt intuitív sejtésekről van szó, amelyek még tisztázásra várnak a lélektan részéről. Mindenesetre már is megtehetünk annyi disztinkciót, hogy igen elhamarkodott dolog volna általános érvényűnek elfogadni Zola beállítását, továbbá, hogy a kereszténység lényege, annak katolikus és nem katolikus formájában egyaránt, eredetileg mentes a szado-mazochizmustól, de — amint *Jaspers* mondta — könnyen meghamisítható általa.

Hasonló a helyzet a *ressentiment* szempontjából is, amit megfelelő magyar szóval *életirigységnek* nevezhetünk. Az életirigység a gyenge, silány vitalitás tehetetlen és vallásossággal álcázott gyűlölete, amely az erős, nemes vitalitás ellen irányul, és általában tehetetlen, titkos irigység a szegény részéről a gazdaggal szemben, a beteg részéről az egészséggel szemben, az öreg részéről a fiatalal, a rút részéről a széppel, a műveletlen részéről a művelttel szemben stb. Nietzsche a keresztyén erkölcsöt *ressentiment*-morálnak tartja. *Max Scheler* bizonyította aztán be, hogy a kereszténység eredetileg minden *ressentiment*-tól mentes, de igen könnyen meghamisítható. Az életirigység meghamisítja a keresztyén erkölcsöt, amennyiben a gazdagságot, műveltséget, bátorságot, harciasságot, fiataltságot, szépséget, boldogságot stb. valami önmagában rossznak tartja, a szegénységet, tudatlanságot, szenvedést stb., pedig valami önmagában rossznak. A gyávaságot átfesti a békeszertetet színeire, a szolgál-

lelküségét az alázatára stb. A valódi szeretet azonban nem gyengeség, hanem az erő bőségének önmagán-túlömlése, és ezért irányul a gyengére.

## Szükséges és lényeges alkotóelem

Paul W. Pruyser tárja fel az átlagember vallásosságát a *dynamic psychology* (vagyis Lewin akaratlélektanával ötvözött és szociológiailag is tájékozódó pszichoanalízis) módszerével. Pruyser egyike Amerika vezető vallás-pszichológusainak, aki éveket folytatott gyakorlati munkát amerikai klinikákon és tagja az egyháztanács ökumenikus komissziójának is. Pruyser a vallást nem elszigetelten, hanem az emberi élet alapvető alkotórésze gyanánt szemléli. 1968-ban megjelent könyve a hit gyökereiről, magyarázatnak fogható fel többek között arra a jelenségre is, hogyan lehetséges lélektanilag, hogy számos vallásos ember kirívó jellemhibákkal rendelkezik, amelyek vallásosságával sehogyan sem egyeztethetők össze. A hit ugyanis az ember minden pszichikai folyamatában részt vesz és így a teljes személyiség *szükségképi és lényeges* alkotórésze. A hit befolyásolja szellem és lélek között a bonyolult kölcsönhatást és minden emberi érzésre kisugárzik, egészen a mindennapos érzékszervi észrevevésekig hatással van. Másfelől azonban egy ember emocionális és intellektuális képességei is hatással vannak hitére.

Lehetetlen, hogy Pruyser 350 lapos könyvét e tanulmány keretein belül egészen kielégítően ismertessük, mert épp a konkrétumok tanulságosak belőle, azok előadása pedig a dolog természeténél fogva igen terjedelmes volna. Az egész könyv tüzetes tanulmányozása rendkívül ajánlatos mindenkinek, aki korszerű és a gyakorlati működésben használható valóság szemléltre akar szert tenni a vallásos élet pszichológiájában.

Mintegy Pruyser tanításainak összefoglalása és a vallástudományok mai állása szerint való tekintése gyanánt megállapítható, hogy az ember hitét az *határozza meg, amit életében értékesnek ismert meg*. Istene vagy istenei azok a hatalmak, akik ezeket az értékeket képviselik, és az ég azoknak az értékeknek összessége, amelyeket az ember ismer. Azok a magasabb lények, akikben hisz, az értékek előharcosai. Szellemi színvonal szerint — amely színvonal minden embernél különböző magasságban található — ugyanabba a vallásos tanításba vagy eseménysorozatba különböző szellemi színvonal-tartalmat vetíthet.

Talán a leginkább érzékelteti Pruyser eljárását, ha idézzük tőle, hogy szerinte a tömegember-hívók a maguk számára milyen színvonalra hozták le és alakították pl. a vezeklésről szóló keresztény tanítást. A keresztény átlagemberek tömegei messzemenőleg befolyásolták azt a teológiai gondolkodást, amely az ő szintjükhöz akart szólni. Főleg a kappadókiai atyák képviselték azt a felfogást a keresztény megváltás-elméletről és a vezeklésről, amely Istent mint az ember teremtőjét és jogos birtokosát tekinti. Teremtőneveitől azonban elhidegült, mivel ezek egy másik úrhoz, a Sátánhoz futottak át. Isten meg akarta szabadítani gyermekeit a fogságból és szolgaságból, ezért Fiát, Jézust, mint az engesztelés árát, elküldte, hogy a Sátántól az embert „visszavásárolja”. Az a szociális minta, amely ennek az elgondolásnak alapjául szolgál, a cserekereskedés a rabszolgapiacra.

Egy másik elgondolás az áldozat öszövétségi berendezéséből a bírósági udvar római berendezéséből indult ki és olyan elgondolássá vált, amely Istenben a szent uralkodót és a legfőbb bírót látja, aki követeli,

hogy az emberi vétkekért kiengeszteljék. Nem csupán szemet szemért és fogat fogért (mellesleg: ez a talion-törvény uralkodik ma is minden ember tudattalajában), hanem még toldalék-büntetés is kívántatik, mert Isten igazságos szelleme jóvátételét kívánja annak, amit a bűn szétrombolt, és ugyanígy elégtételt a bűn által való sérelemért. Ennél az elégtétel- vagy büntetelméletnél Isten és ember között a tranzakciók egész sorát vették szemügyre, melyeknél Krisztus egyszerre szerepelt áldozati bárány és bánatpénz gyanánt. mivel a büntetés összege túl magas volt az egyes ember vagy pedig általában az ember számára, Isten megfizette azt egyszülött Fia által. A szigorú bíró nagyvonalúan megbocsájt, és a büntetést, amelyet ő szabott ki, maga fizeti meg. — Egy harmadik változat szerint, amely a vezeklés uralkodói elmélete, Istent ama felvilágosodott uralkodók mintájára kellene elgondolnunk, akikkel a renaissance óta néhány nyugat-európai nemzet el volt látva. A jó uralkodó alkalmazza a törvényt, de mint a szociális rend őre, tudja, hogy a szeretet és megbocsájtás néha előbbrevaló, mint a törvény. Nem haragból vagy elégtétel nyereséért, hanem azért büntet, hogy a közjót őrizze. Isten, a jó uralkodó, helyreállította az emberben az eltorzult *imago Dei*-t. Emberré lett, Fiában, aki nemeslelkű könyörületességéből életét adta az emberért.

Ezeket az elméleteket Pruyser eleven fantáziával rendelkezőknek minősíti, így hát faszcinálták a keresztények millióit, akik közül minden hívő megkísérel saját elgondolása útján fogalmat alkotni egy rabszolgatartó-, egy bíró- és egy uralkodó-apáról. A vallások hívői a tradícióhoz, tanításhoz hozzáfűzik a maguk egészen személyes fantáziáit is és így tartják elevenen a hagyományt. Jézusban egyesek a csodatevőt, mások a Jó Pásztort, ismét mások platonikus — esetleg hisztériás — síkon a lélek szeretőjét látják plasztikusabban.

Pruyser erőssége, hogy a vallásos átlagembert, a „közönséges” ember vallásosságát nagy lélektani emberismerettel fogja meg. De fogatkozása, hogy csak az *immanensről* vesz tudomást, a transzcendenssel szemben néha csaknem agnosztikus. Pruyser elmúlasztja, amit James hangsúlyozott, hogy a vallásosságban az ember felfelé, önmaga fölé, magasabb *realitásokhoz* való tekintését, kapcsolatát kell észrevennünk.

Ami Jézus Krisztus személyét illeti, a tudomány megismerésével szemben itt a „szív logikája” ismert. Lehet valaki nagy hittudós, és még sem ismeri Jézus Krisztust. Ellenben valamely tudatlan öregasszony „megéri” Jézusban az isteni mozzanatot.

Sok mindent nem tudunk megmagyarázni a vallásosság területén, többek között a *misztériumot*. R. *Guardini* szerint a problémákat meg lehet oldani és ezen az úton el is tűnnek. A valódi misztérium ellenben természeténél fogva nem oldható meg.

## „Valami több”

James említi, hogy a vallásos emberek milliói úgy élenek, mintha számukra „valami több” is volna a földi valóságnál. A „valami több”-nek „közelebbi oldala”: tudatos életünknek *altudati folytatása*, ennek a fogalma híd a teológia és a tudomány között. James, a tudós számára az altudat szilárd tény volt, amely nyitva áll a további kutatások számára. James az altudat által életrehívott jelenségeket törekedett leírni. Ezek, szerinte, igazolják, hogy az embert magasabb hatalom vezérli. Lehetségesnek tartotta, hogy az altudat objektív vizsgálata által előrehatolhatunk a „távolabbi valami

több" felé. James szerint ezt a lépést tették meg mind-azok, akiknél megterés vagy misztikus élmény mutatkozott. Ezek az emberek tudósítottak arról a kapocsról, amely földi „én"-jüket a végtelennel összeköti. James-től egyenes az út Jung-hoz. Pruyssernél ellenben, aki Freud és Rorschach módszereit is használja, talán van valami a két utóbbi közös szellemi atyjának, Renannak beállítottságából, de nem Renan teljes agnoszticizmusából. Úgy látszik, hogy Pruyser a tudományt meg akarja tisztítani a „romantiká"-tól, mert a romantika a kétes tekintély szolgálja lehet, menekvés a valóságtól, zavaros lehet, álszent, erőszakos, amely a valóságtól iszonyodik.

Pruyser kifűnő felvilágosítást ad a vallásosság immanens gyökereiről, amelyet Bergson a vallás *értelemalatti eredetének* nevez. A vallásosság eredete és útja Bergson szerint kettő: értelem-alatti és értelem-feletti. Az első, de csakis az első útra vonatkozólag elismeri az illúzió-elmélet igazát. Példa az illúzió- és egyúttal a kitalálás-elméletre Lenin észrevétele, hogy ti. az ő idejében az uralkodó osztály a vallást gyakran fel tudta használni a munkásság kizsákmányolására. Az akkori vallásosság számos megnyilatkozása abból a félelemből származik, amely a proletárt fenyegette, hogy hirtelen, váratlanul ki lehet szolgáltatva az elszegényedésnek, alámerülésnek, nyomornak, prostituálódásnak, éhenhalásnak, koldulásnak.

R. Ch. Darwin nézete hasonló: „az ember törekvései közül legelső a tudás, a megismerés akarása, amely az embert nyers állapotából felsegítette fokról-fokra, a jelen magasságig, annak ellenére, hogy sok akadály volt a felemelkedésnek. A nagy akadály az emberek egyik fajtájának ellenállása volt, ezek először ismerték fel, hogy a tudás hatalom, és önző szándékokból arra törekedtek, hogy ezt a hatalmat egyedül a maguk előnyére használják ki. Ezek voltak azok a samánok, szellemidézők, mágusok, akik a természeti népek körében olyan nagy szerepet játszottak, és akikből, tudásuk és hatalmuk növekedésével, azok a papok kerültek ki, akik, ugyancsak birtoklás- és uralomvágyuktól úzve, törzsük tagjait szándékosan ugyanabban a babonában erősítették meg, és így egész népeket, egész országokat állandó félelemben, szellemi szolgaságban tartottak, papi illetőségüknek vetettek alá.” (Idézi *Tiele*)

Ezek a fejtegetések a vallások immanens, szellemalatti eredetére és útjaira vonatkozólag igazak, bár itt sem megszorítás és módosítások nélkül. Azonban a vallásoknak tulajdonképpen, szellemi lényegét nem magyarázzák meg. Mert az a kérdés: hogyan jutott eszükbe pl. az uralkodóknak és a papoknak, általában az uralkodó osztályok tagjainak, hogy ilyen természetfeletti hatalmakat találjanak ki? Ugyanaz a hit, amelyet meg kellene magyaráznunk, itt már előre fel van tételezve.

## A dinamikus vallásosság

Épp ebből az okból Bergson szerint van a vallásnak egy értelem-feletti, szellemi eredete is: a „*dinamikus*” vallásosság, a szeretet teremtő lendülete, a misztikusok leszállása intuícióval az élet gyökeréig. A „statikus”, szellem-alatti eredetű vallásosság eredete ellenben az egyéni önzéssel, halálfélelemmel és az anyaggal folytatott harccal kapcsolatos. Az önző emberi értelem működése veszélyes az életre és ennek hordozójára, a társadalomra. Az értelem-alatti ösztön „mesélő funkciója” ezért képeket kelt fel az emberi lélekben, amelyek a közösségnek, az emberiség fennmaradásának és haladásának érdekében fékeznek önzését.

csökkentik csüggedését, növelik életbátorságát. A „statikus” vallásosság tehát a természet elhárító rendszabálya azzal szemben, ami elnyomó az egyénre és megbontó a társadalomra nézve. A régi tanítás ez: a vallásosság az ember gyengeségeinek, csekélyebb értékűségének, segítség-re szorulásának ellensúlyozása. Az emberben vannak önkínzó, mazochisztikus hajlamok; selejteségtudat gyötri, amelynek folytán gyámoltalanul mindent a sorstól és a gondviseléstől vár, remél, semmit a saját képességeitől. Ezt a szellem-alatti vallásosságot látja Pruyser.

Bergsonnál a kétféle eredet viszonya nincs tisztázva. Ha feleletet akarunk erre a problémára, a kétféle vallásosság viszonyára, akkor ezt a feleletet jórészt megtalálhatjuk James ama megállapításában, amely szerint az ember „használja” vallásosságát. Használja, és — ha átlagemberről, tömegemberről van szó, akkor — a „használat” rendszerint az ő túlságosan emberi vágyainak, érdekeinek körében fog mozogni.

De van egy másféle viszony is vallásosság szellemi és szellem-alatti útjai között, az előbbivel ellentétes irányban mozgó. A szellem-alatti eredet és út sem „megvetendő”, mert a vallásosságot közel hozza az élethez, a mindennaphoz, az emberhez. Azonban jelentkezik benne a James-féle „meg valahni”, a földi dolgokkal voltaképp ellentétes hatalom és instancia, amely a vallásosságot tulajdonképpen területére, szellemi síkra vonja.

Ezt a folyamatot — a vallás szellem-alatti és szellemi útjai közötti viszonyt — R. Otto gondolatával fejezhetjük ki. E szerint a vallásosság ugyan nem áll elő világi és érzékies adottságok és tapasztalatok nélkül, de nem belőlük ered, csak általuk. Az érzékies és világi adottságok: az inger és a kiváltó alkalom, hogy maga a vallásosság megmozduljon és kezdetben egyúttal naív közvetlenséggel belefonja és beleszöjje magát a világi-érzékibe, de aztán, fokozatos megtisztulás útján, ezeket eltaszítja magától és velük egyenesen szembeszáll.

## Ösztön, szellem, kollektív tudattalan

A vallásosság szellem-alatti és szellemi útjait Jung egységbe foglalja, az *öszöntől a szellemig*. Jung műveiben hiába keresnők a fejezetcímek között a „valláslélektan” szót. Nincsenek rendszeres értekezései a vallásról, annak egyéni fejlődéséről vagy a vallásos érzelmek egyéni színeiről. Ilyen és sok más téma művei különböző részeiben bukkannak fel, sokszor a vallásra vonatkoztatva, néha az élet nem vallásos aspektusai-val kapcsolatban. Művei azonban egész tömeg értékes tanulságos, neha merész valláslélektani tételt tartalmaznak. Jung valamelyest megvalósítja a kapcsolatot a *parapszichológiával*, az okkultizmus lélektanával is, amennyiben lélektanilag vizsgálta az alkímiát, újabban az asztrológiát is. Ugyancsak Jung terjeszkedett ki a nagy keleti vallásrendszerek vizsgálatára is. Azóta egyébként a pszichoterápia mind Európában, mind Amerikában intenzíven érdeklődik a keleti önmagunkba-mélyedés módszereiről gyakorlati, gyógyító-lélektani okokból. Jung, aki szintén pszichoterapeuta volt, rámutat ugyan arra a meglepő hasonlóságra, amely Nyugat és Kelet különböző vallásos kultúráinak élmélyedjelenségei és módszerei között évezredek óta fennállnak, de ugyanakkor kifejezetten év attól, hogy Nyugat minden további nélkül átvegye Kelet módszereit, pl. a yoga-gyakorlatok formájában, és ezen az úton próbáljunk utat találni olyan területekre (*James „altudat”-ához*), amelyek az éber tudat elől el vannak zárva. Jung szerint az ilyesmi csak különcködő szektá-

riussághoz vezethet, mert a nyugati ember mélyebb tudattalanjában, az ősökötől évszázadokon át örökölve, a kereszténység ösképei és gondolatai uralkodnak.

Jung szerint tudat és tudattalan egymáshoz a kiegészítő ellentétek viszonyában állnak. Ami „túl kevés” az egyikben, annak megfelel egy „túl sok” a másikban. Így pl. a lélek 4 alapfunkciója (értelem-érzelem, érzékelés-intuición) közül egyik az élet első felében egyre kizárólagos uralomra jut a tudatban, a vele ellentétes testvér-funkció ugyanakkor a tudattalan mélyébe szorul vissza, infantilis és archaikus marad. (A további 2 funkció közbülső helyet foglal el tudat és tudattalan határán.) Az élet második felében a cél megváltozik; már nem az az élet célja, hogy itt, ebben a földi világban érvényesüljünk, hanem a tökéletesség, vagyis mind a 4 funkció harmónikus és egyenlő kifejlődése.

Ilyen módon valósul meg „lényünk”, „önmagunk” (*Selbst*), amely nem azonos tudatos „én”-ünkkel, hanem tudatnak és tudattalannak egysége, maga a *teljesség*. A megvalósulás etikai úton történik, ezért pszichoterápiái értelemben beteges az olyan lelki alakulás, amikor az élet második felében egy személyiség etikailag alacsonyabb szinten áll, mint amilyen szinten az élet első felében volt. Jung az „Isten-gyermekség” állapotának nevezi lényünk megvalósítását. Mert lényünk, mivoltunk közelebb áll hozzánk, mint „én”-ünk. Az emberi élet az individuáció folyamata, amely önmagunknak, lényünknek és lényünk vallásértelmei hivatásának tevékeny keresése és előmozdítása. Ha tudatos „én”-ünk evvel a folyamattal szembehelezkedik, a saját tudattalanjával kerül szembe, attól elszakad. Neurózis és vallástalanság itt veszedelmes közelségbe kerülnek egymáshoz.

A tudat ugyanis csak sziget, amely a tudattalan óceánján úszik. Jung az egyén individuális tudattalanja mellett (amelynek tartalma mindaz, amit az egyéni élet során elfelejtettünk vagy elfojtottunk) *kollektív tudattalannról* is beszél. Utóbbi az ősök hosszú sorának tapasztalati, gondolkodó vagy intuitív megismeréséből való lecsapódás, öröklött lelki alkalmazkodás-rendszer, más szóval: az archetipusok helye. Az archetipusok kormányozzák az életet, gondolkodást, vallást és az egész valóságot. Az ösztönműködés, sőt az egész biológiai élet archetipusok törvényei szerint folyik le. Ugyanakkor az archetipusok gondolkodás-szükségképiségek is, tagadásuk önellenmondásra vezet. A z archetipus tehát olyan, mint a platói idea, örök mintát jelent. A numinózus mindig egy archetipus megnyilatkozása. Jung a lelki élet tényeit épp olyan valóságunk tartja, mint a fizikai világ tényeit. Önmagunk, lényünk megvalósulásának útját az üdvösség útjának rajzolja, sőt lényünknek szent, majdnem isteni jellegzetességet tulajdonít. Ezért nem visszatartó vagy ijesztő, amikor Jung kijelenti, hogy az emberek nem csupán használják isteneiket, hanem teremtik is azokat.

Ebből az állásfoglalásból vált Jung számára lehetségessé, hogy annak az összfejlődésnek pszichológiai oldalát vizsgálja, ahogyan az ember Istenével él, és ahogyan Isten él az ő emberével. Illusztrációul álljon itt Jung ama tanítása, amelyet a halál valláslélektanának nevezhetünk.

Az öregedésnek egyik megkeserítője a halálfélelem. Jung azonban figyelmeztet, hogy csak azok félnek a haláltól, akik féltek annak idején az élettől. Nagyszámú fiatalember akad, aki az étellel szemben alapjában páni félelmet érez. Csak az a fonák a dologban, hogy amíg ezt az esetet az emberek betegesnek ismerik fel, addig semmi sajnálatosat vagy elfajultat nem

látnak az öregség halálfélelmében. Holott amilyen természetes az életvágy; épp olyan ősi és általános velejárója a lelki életnek a halálvágy is. Kétségtelen, hogy aki fiatalkorában félt az élettől, gátlásokat érzett vele szemben, ami felnőtté érését késleltette, úgy, hogy lehetőleg gyermek szeretett volna maradni felnőtt korában is, az az ember kifelé fejlődött az élettől, elidegenedett az élettől. Azonban ugyanezek az emberek azok, akik az öregedés idején épp így elvesztik a kapcsolatot a jelennel, lelkileg megdermednek. Csak akinek a sors nem adta meg, hogy találkozzon az igazi étellel, az nem akar megöregedni, abban a vergődő reménységben, hogy az élet második felében pótolja azt amit az élet első felében elvesztett. Az ilyen ember azonban elfelejti, hogy az élet második felének célja már nem a földi kibontakozás, a természetes élet túláradása, a felfelé törés ebben a világban, hanem a vég, a halál a cél. Jung szerényen azzal a célkitűzéssel kezdte valamikor működését, hogy a pszichoanalízis és az Adler-féle individuálpaszichológia szintézisét alkotja meg. Az individuálpaszichológia látta eredetileg a célratörékvést a lelki élet jellemző vonásának, amit aztán Jung is elfogadott.

## Előkészületi rendszer?

Nagyjából a 38-ik év a határ az élet két fele között. Ez az élet „delelője”. Egyik oldalán van a felfelé vezető vonal, a másikon a parabola lefelé vezető folytatása, a halál születése. Ha azonban eljutottunk a biológiai élet érettségére, akkor az életnek célratörő jellege korántsem szűnik meg. Ugyanazzal az erővel és feltartóztatatlansággal, amellyel eddig felfelé ment, most lefelé halad. Amint régebben a félelem az élet akadály volt, most a halálfélelem jelentkezik. Az öregedő ember elismeri ugyan, hogy az élet delelőjére felfelé vezető úton elkésett, azonban annál inkább támaszt igényt arra, hogy megmaradjon az egyszerű elér magasságban. Belátja, hogy az élet minden akadály ellenére is keresztülvitte törekvését, ezeket az akadályokat (az élettől való félelmét ifjúkorában) most nagyon is bánja, de azért ismét megkísérelné, hogy megállítsa az életet. Az ilyen ember pszichológiája elveszti természetes talaját. Tudata mintegy a levegőben marad fenn, és ezenközben életének vonala gyorsuló mozgással mégiscsak lefelé halad. Aki az elmúlt ifjúság emlékébe kapaszkodik, az lelkileg átváltozik visszatekintő sóbálvánnyá, szellemi múmiává, amely nem más, mint megmerevedett múlt. Az élet második felének célja nem a növekedés, kibontakozás és túláradás, hanem a vég. Keletkezés és elmúlás ugyanaz az út; az nem akar meghalni, aki egykor nem akart élni.

Ezt a kétségbevonhatatlan igazságot azonban a legtöbb ember nem akarja tudomásul venni, hanem kiszorítja tudatából. Az élet második fele ezért a keserűség korszaka, mert meghozza mindazt, amitől épp ebben a korszakban leginkább félünk. A régi emberek és a primitívek beleélték magukat öregségükbe. Ha elérték az öregkort, akkor valóban öregek is voltak, minden vonatkozásban, úgy, mintha soha sem lettek volna fiatalok. Csak az újabb kultúrának a (kétséges) vívmánya, hogy önkényesen meg akarja változtatni az életkorokat. A modern ember ezért mindig más, mint ami, *több vagy kevesebb, de soha sem az ami*. A tudattalan, a „természet” azonban elvégzi a halálra való előkészületet akaratunk ellenére is. Az évek előrehaladtával az élet második felében a halálra vonatkozó gondolatok is egyre szaporodnak a tudatban. Az életnek ezenközben tárgyilagosan mindegy ugyan, hogy az egyéni tudat mit gondol a halálról. Alanyilag azonban



nem mindegy, hogy a tudat lépést tart-e az élettel, a lélek mély régióival, vagy pedig leszögezi magát olyan vélemények mellé, amelyeket a szív nem ismer el. Legmélyebb lényünk a halálban nem értelmetlenséget, nem abszurd „határesetet” lát (amint az egzisztencialisták meghatározzák), hanem valami *beteljesedést*.

Hogy valóban legmélyebb lényünk nyilatkozik meg (gy, azt bizonyítja az emberiség közös meggyőződése, úgy, amint a nagy vallásokban mutatkozik, nem csupán a kereszténységben, hanem pl. a hinduizmusban is. E vallások, fejtegetésünk szemszögéből — nem egyebek a halálra való bonyolult előkészületi rendszereknél, amelyben az élet értelmének kiteljesedését látják. A vallások az emberi lélek legmélyét és egészét ragadják meg, olyan mélységeket is, ahová a tudat s az intellektualizmus már nem képes lehatolni. A vallások tanítása egyezik a lélek legmélyebb természetével, amikor a halált nem értelmetlen megszűnésnek, hanem az élet egyik — célhoz vezető — állomásának tartják. Aki a „felvilágosodás” eszméinek úgy akar hódolni, hogy a vallások e tanításával szembehelyezkedik, az elszigeteli magát önmaga legmélyebb lényétől, szembekerül tudattalanjával. Ugyanitt van az ideges zavarok forrása is. Ezek is — végelemzésben — a lélek ösztönösségének elidegenedései a tudattól, a tudat elszakadása bizonyos lelki alaptényektől.

Az öregedő ember azonban tudattalanul, öntudatlanul akarva nem akarva végez bizonyos előkészületeket a halálra. A fiatal ember képzelete és gondolkodása a jövővel foglalkozik, az eljövendő valóságot gyakorolja be így, előkészül a jövőre. Az öreg ember képzelete és gondolkodása javarészt emlékképekből áll. Nála is bámulatosan nagy azonban a jövőre vonatkozó képzeteknek és gondolatoknak a száma, csak hogy ezek a gondolatok a halállal foglalkoznak. Az évek előrehaladásával a halálra való gondolás mérve is növekszik.

Álmok és más jelek szerint a tudattalan már akkor megkezdí előkészületeit a halálra, mielőtt még a tudatos egyén sejtene valamit, és mielőtt a külső körülményekben a halálnak valami nyomára lehetne akadnunk. Álomsorozatok mutatkoznak, és bennük újjászü-

letés-szimbólumok, mint: utazás, a tartózkodás helyének megváltoztatása stb. A halál tényét a tudattalan nem tartja fontos eseménynek, nem törődik vele. Az álmok ezt egyszerűen a lelkiállapot valamiféle változásaként könyvelik el. Viszont annál inkább törődik a tudattalan avval, hogyan hal meg az ember. Ami helytelen tett vagy amit elmulasztott az egyén, azt a tudattalan helyre akarja hozni, és addig dolgozik, amíg az erről esetleg hallani sem akaró tudatot meg nem győzte, reá nem bírta a rendbehozatalra, és így meg nem nyugodott.

Sajátos *jellemváltozások* szokták a halált megelőzni, néha hosszabb idővel. A halál előtti deliriumokat is fel szokta használni a tudattalan, hogy önelemzést hozzon létre a lélekben, és ezt olyan hibáinak belátására készítse, amelyeknek beismerésétől a tudatos egyéniség vonakodott. A tudattalan célzatnak jelképe az a — haldoklóknál gyakran megfigyelt — kényszeres jelenség is, hogy ők a szobában minden visszásan, nem a helyén álló tárgyat meg akarnak igazítani. Mindez merő pszichológiai igazság. Amde — mondja Jung — a lelki élet tényei nem kevésbé tények, mint mondjuk, a fizikai világ tényei.

Dr. Noszlopi László

#### IRODALOM

W. James: The varieties of religious experience, 1902. — J. H. Leuba: The Psychological Study of Religion: Its Origin, Its Function, Its Future, New York, 1912. — Sigmund Freud: Totem und Tabu, Frankfurt, 1971. — Sigmund Freud: Die Zukunft einer Illusion, Frankfurt, 1967. — Max Scheler: Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik, Freiburg, 1927. — Paul Tillich: Wesen und Wandel des Glaubens, Frankfurt, 1961. — G. M. Stratton: The Psychology of the Religion, 1911. — H. Schultz-Hencke: Lehrbuch der analytischen Psychotherapie, Stuttgart, 1965. — A. T. Boisen: The Exploration of the Inner World, New York, 1960. — C. G. Jung: Psychologie und Religion, Freiburg, 1969. — Paul W. Pruyser: Die Wurzeln des Glaubens, Bern, 1972. — H. Bergson: Les deux sources de la morale et de la religion, Paris, 1932. — K. Jaspers: Psychologie der Weltanschauungen, Berlin, 1922. — R. Otto: Das Heilige, 1917. Gotha. — L. Ziegler: Gestaltwandel der Götter, 1920. — V. J. Lenin: Über das Verhältnis der Arbeitspartei zur Religion, 192. — L. Szondi: Triebpathologie, Bern, 1937. — R. Guardini: Der Gegensatz, Mainz, 1925. — Tiele: Einleitung in die Religionswissenschaft, 1901.

## A mai prédikáció fő kérdései

### Az igehirdetés formai és tartalmi problémái

Napjaink homiletikai eszmélkedése — úgy tűnik — egyre erőteljesebben a *prédikáció quomodójának* kérdése felé fordul. „Wie predigen wir dem modernen Menschen?” — kérdezte Niebergall századunk elején, s íme most a század vége felé újra az ő kérdésére igyekszik felelni az igehirdetés tudománya. Milyen utat tesz meg a prédikáció a szószéktől a gyülekezetig? Hogyan fordítsuk le a Biblia kulcsfogalmait kortársaink nyelvére? Milyen emberek hallgatnak bennünket? Mit várnak ezek az emberek az igehirdetéstől? Hogyan és mimódon lehet figyelmet ébreszteni sokat csalódott, fardat igehallgatóinkban kétezeresztendő keresztyén mondanivalónk iránt? Ezek és hasonló kérdések izgatják ma a prédikatori fantáziákat.

Alljunk meg mindjárt itt egy pillanatra és állapítsuk meg, mennyire nem haszontalanok ezek a kérdések. Hiszen amióta az evangéliumok feljegyezték, hogy Jézus *nem úgy* tanított, mint az írástudók (Mt 7:29); amióta Pál apostol a Galata-belieknek *úgy írta le a Jé-*

zus Krisztust, mintha közöttük feszítettet volna meg (Gal 3:1) s amióta Korinthusba azt írta, hogy az ő beszéde és prédikálása nem emberi bölcsesség hitető beszédében állott, hanem léleknek és erőnek *megmutatásában* (1 Kor 2:4), azóta a prédikáció quomodójának a kérdése par excellence elvi kérdés is a homiletikában. Olyan probléma, amit *mindig újra fel kell vetni*, mindig újra meg kell válaszolni. Amit minduntalan vizsgálódás tárgyává kell tenni: *hogyan és mimódon lehetne jobban, eredményesebben, megragadóbban hirdetni a Krisztus evangéliumát?*

Igen ám, csak hogy a quomodó kérdése beható vizsgálataival mindig együttjár egy nagy veszély, s ez nem más, mint az igehirdetés *quidjének, az igehirdetés tartalma kérdéseinek háttérbeszorulása*. A quomodó kérdésének túlzott problémásítása azt jelenti: a quid nem kérdés, a quid ismeretes. Adott és tudott. Meg is van írva: „Jézus Krisztus tegnap és ma és örökké ugyanaz” (Zsid 13:8). Holott — s a prédikáció igazi problémái ép-

pen itt kezdődnek — éppen a quid az, amiért az egyházban szüntelenül tusakodni kell. Éppen ez az, ami bár „ugyanaz”, mégis lehet időszerűtlen. Lehet ismert, tudott és — megunt. De lehet új és friss, meglepő és megrendítő, megdöbbentő és megragadó, fölkaparó és lenyűgöző; gondolkodást, érzést és akaratot, röviden életet formáló erő.

## A prédikáció történetének figyelmeztetései

Gondoljunk mindenekelőtt az Ószövetség prófétáinak igehirdetésére. Az kétségtelen, hogy a prófétai igehirdetés *formailag* is elütött a papi tóramagyarázati módszertől. Gondoljunk Jeremiás jelképes cselekedeteire! Vagy arra, ahogyan odaáll a templom ajtajába mondván: „Ne bízzatok hazug beszédekben...” (Jer 7:1 kk). Igehirdetésének lendülete, sodró ereje, applikációja, scopusa abból az *üzenetből* fakad, amit kortársai felé Isten kényszerítő ereje alatt tolmácsolnia kell. És nem ugyanazt látjuk e Ámosnál, Jónásnál, Ézsaiásnál?

De nem ezt látjuk e *Jézus Krisztusnál* is? Miért nem úgy tanít ő, mint az írástudók? Miért nem olyan száraz, unalmas, akribisztikus? Miért olyan szárnyaló és szárnyakat adó, szabad, gondolat-ébresztő, építő és lebilincselő az ő tanítása? Amiatt az üzenet miatt, amit hirdet: „Úgy szerette Isten a világot...”, „Hallottátok, hogy megmondattok a régieknek — én pedig azt mondom néktek...”

És itt vannak a *reformátorok*. Miben van igehirdetésük súlypontja? *Luther* bár itt ott még belesik a skolasztika formalizmusába, mégis tudatosan *írásmagyarázó* igehirdető! *Kálvin* már tudatosan kerüli a retorika minden bűvészkedését. Nem is szónoki alkat. Hangja rekedt. Nem egyszer köhögési roham fogja el a szószéken. És temploma mégis tömött. Prédikációi események a gyülekezetben. Mert olyan fontos az *üzenet* amit tolmácsol.

Bizonyára nem véletlen, hogy a mi nemzedékünk *Kálvinja*, *Barth* Károly is a „quidben” látta századunk keresztény igehirdetésének a súlypontját. A *Kirchliche Dogmatik* tekintélyes köteteit ennek a barthi „látásnak” köszönhetjük. *Barth* Károly nem azért írt dogmatikát, mert szaporítani óhajtotta a dogmatikai művek számát, vagy azért, mert a dogmatika professzoraként végezte szolgálatát az egyházban. Ellenkezőleg! *Barth* Károly azért lett a dogmatika professzorává az egyházban, mert fiatal lelkészi évei óta el egészen haláláig tusakodva kereste a prédikáció „quidjét.”

A mi mostani problémánk tulajdonképpen gondolatmenetünknek ezen a pontján jelentkezik. Miért volt probléma *Barth* számára a prédikáció quidje? Hát nem volt Bibliája? Hát nem ismerte *Pál* apostol egyértelmű homiletikai iniciatíváját: egyesek jelt kívánnak, mások bölcsességet keresnek, mi azonban *Krisztust* prédikáljuk, mint megfeszítettet? Nem ébredt rá talán, hogy a keresztényen prédikáció — krisztusprédikáció? Úgy gondolom, felesleges is felvetni ezeket a kérdéseket, hiszen ha valaki — a mi nemzedékünkben — akkor *Barth* Károly ugyancsak tisztában volt ezekkel a kérdésekkel. Csakhogy Ő mással is tisztában volt.

Mivel volt tisztában *Barth*? Azzal, hogy *Pál* apostol homiletikai hitvallásában az *apostoli* igehirdetésről, mai nyelven: a missziói prédikáció, illetve, az evangélizáció quidjéről van szó. Arról, hogy amikor a keresztényen igehirdető pogány környezetben szól, akkor koncentráltan az üdvörtörténet csúcspontjáról: *Jézus* Krisztus goltjai keresztthalálának misztériumáról és evangéliumáról kell szólnia. Az *apostoli* igehirdetés *téritő*

prédikáció volt, s mint ilyennek számolnia kellett az alkalom *egyszeriségével*. Azzal a lehetőséggel, hogy azok az emberek, akik az apostoli bizonyágtételt ma hallgatják, holnap talán már nem lesznek abban a helyzetben, hogy újra hallgathassák. Talán maga a prédikátor sem lesz abban a helyzetben, hogy mégegyszer ugyanazoknak hirdethesse a *Krisztus* evangéliumát. Ezért az apostoli igehirdetésnek *egyszerinek* kell lenni. Abban az *egyben* viszont a *lényegnek kell benne lenni*. S abban az *egyben* a lényegnek úgy kell megszólalnia, hogy foglyulejtsa a hallgatók gondolatait. Ezzel volt tisztában *Barth* és ezzel kell tisztában lennünk nekünk is.

Azzal tehát, hogy van *téritő* prédikáció és van *gyülekezeti* igehirdetés. S bár mindkettő in nuce *krisztusprédikáció*, a mondanivalójuk tartalma mégis különbözik. A különbség: amíg a missziói prédikáció az evangélium lényegére mutat, a gyülekezeti igehirdetés az evangélium *részleteit* tárja fel. Amíg a missziói igehirdetés a *Krisztushoz hív*, addig a gyülekezeti igehirdetés *Krisztus követésére küld a világba*. A *missziói* prédikáció *lefegyverez*. Kicsavarja kezünkben Isten-ellenes értelmi és érzelmi argumentumainkat. A gyülekezeti igehirdetés *felszerel*, hogy tökéletes legyen az Isten embere, minden jócselekedetre felkészített! A gyülekezeti prédikáció is krisztusprédikáció, de másképpen. *Krisztusról* beszél de nemcsak azt mondja el róla, amit a missziói prédikáció, hanem sokkal többet. Nemcsak azt mondja el, *mit tett* értünk *Krisztus*, hanem azt is, *mit tanít* nekünk *Krisztus*?

Ezen a ponton lesz újra izgató kérdésünk a prédikáció quidje. *Mit* hirdessünk *Krisztusról* a gyülekezeti igehirdetésben azontúl, hogy hirdetjük halálát és feltámadását? Egyáltalán, mikor hirdetjük jól az ő halálát és feltámadását? Elégés-e és igazolható-e az a homiletikai módszer, amelyek csak a *személyes viszonylatok síkján* szól a *Krisztus* haláláról és feltámadásáról? S bár a nagypénteki eseményeket történelmi eseményeknek tekinti, mégis egzisztencialista értelmezést úz, amikor a személyes hatás kedvéért úgy állítja be a *Krisztus* halálát és feltámadását, mint ami csak egyedül és kizárólag „érettem, helyzetem és miattam” történt volna! Közben pedig figyelmen kívül hagyja a *János* evangéliuma bizonyágtételét: *Ímé az Istennek ama Báránya*, aki elveszi a *világ* bűneit (Jn 1:29). De mindez a missziói igehirdetés esetében nem elsődleges szempont.

Nem így azonban a gyülekezeti igehirdetés területén. Mivel a gyülekezet a *Krisztusnak ebben a világban élő és szolgáló* teste, tehát a gyülekezet számára naponkénti probléma a „világ”, ezért a gyülekezeti igehirdetésben annak az evangéliumnak kell megszólalnia, mit jelent *Krisztus* halála és feltámadása a *világra nézve*? A gyülekezeti igehirdetés ezért nem lehet „szent tradíció” folytonos ismétlése, hanem híradás, információ, friss közlése kell legyen annak az evangéliumnak, amit szem nem látott, fül nem hallott és embernek szíve meg sem gondolt. De ne vágjunk a dolog élébe. Nézzük meg előbb röviden, mit tanítanak az újabb külföldi homiletikák a prédikáció quidjét illetően!

## A „quid” problémája a mai homiletikában

1. *Wolfgang Trillhaas* (Evangelische Predigtlehre, 1954) határozottan leszögezi, hogy a *prédikáció egyetlen quidje Isten igéje*. Ez az ige: a Szentírásban összefoglalt élő bizonyágtétel az egész világ Uráról és Teremtőjéről, aki utóljára szólott nekünk *Fia* által. A prédikáció nem valami száraz biblicista magyarázata az Isten igéjének. Nem korlátozható arra, „ami ott áll”.

A prédikáció nemcsak a Biblia szavaira van alapozva, hanem Krisztusra, mivel nem a Biblia, hanem *Krisztus* a kijelentés (38—39. 1.). De Krisztusról csak az Írás alapján lehet jól beszélni. Ezért kötelező a textus. Trilhaas véleménye kétségtelenül helyes, evangéliumi. De a mi szempontunkból ha nem is téves, de mégis kevés, mert konkrétumot nem ad.

2. *Rudolf Bohren (Predigtlehre, München 1972.)* azt tanítja, hogy a *prédikáció tartalma a Jézus Krisztusról szóló evangélium*. A prédikáció quidje nem egy absztrakció, hanem egy *személy*: a testben eljött, alázatos Krisztus. Ezért a quomodo kérdése benne van a quidben. Bohren elveti a formális és materiális homiletika közötti különbséget. Látja a prédikáció dimenzióit (elbeszélés, ígélet, aktuális szó). Konkrétumot azonban sajnos ő sem ad. Külön fejezetben (30. §.) tárgyalja az információ kérdését is, de nem magát a prédikációt tekinti informatív jellegű tevékenységnek, hanem csak a prédikáció előfeltételének tartja a valóságról való informálódást.

3. *Az üdvtörténetileg tájékozódó homiletika* szerint a prédikáció tartalma — Istennek azok a nagy tettei, amelyek a teremtéssel kezdődnek, folytatódnak Izraellel, majd pedig teljességre jutnak Jézus Krisztussal és az egyházzal. *Schreiner (Die Verkündigung des Wortes Gottes 1936 2)* annak idején határozottan célul tűzte ki a formális homiletika mellőzését s egy olyan materiális homiletika kifejlesztését, amelyben a ker. üzenet a valóságos egyházi helyzetben fordul a gyülekezet felé (8. lap). Ezt a vonalat a mi nemzedékünkben *Gustaf Wingren* dolgozta ki (Die Predigt, 1955). Mint írja, a Biblia Isten tetteiről szóló könyv. A hit számára egyenes vonal húzódik az őstörténetektől, Izrael történetétől át Jézus életéig, haláláig és feltámadásáig, sőt az apostoli igehirdetésig el egészen az apokalipszisban leírtak eljövendő beteljesüléséig. Az őstörténetek napjaitól kezdve Isten hadat visel a sátán ellen. Ez a küzdelem ma a *prédikációban* folyik. Ezzel az alaptémával elválaszthatatlan összefüggésben vannak Isten egykori és mai üdvtettei. Az első keresztyének szemlélete szerint a prédikáció maga is egy tette Istennek s beletartozik azoknak a cselekményeknek a sorába, amelyeket Isten a teremtéstől a tökéletességig visz végbe. A döntő fordulat a Jézus Krisztus halálában és feltámadásában kivívott győzelem.

Itt van a mai prédikáció súlypontja. Az egyházi év sűrített formában adja mindig újra elénk Isten tetteit. *Wingrennek* ez a koncepciója kétségtelenül biblikus. Ez előnyére szolgál szemléletének. Hátránya azonban, hogy Istennek csak a múltbeli tetteit tartja szem előtt, jelenlegi tettei közül a prédikációt emeli ki. Ez a kiemelés szerintünk nemcsak önkényes redukciója Isten mai tetteinek — hiszen Isten nemcsak a prédikációban cselekszik ebben a világban —, hanem homiletikai rövidzárlat is, hiszen a prédikáció egyik feladata éppen az Isten gyülekezeten kívüli tetteire való rámutatás.

4. *Walter Uhsadel (Die gottesdienstliche Predigt Heidelberg 1963)* úgy látja, hogy a prédikáció tartalma: emlékezés Isten nagy tetteire, emlékezés Istennek az emberrel szemben véghez vitt ama cselekedeteire, amelyről a teljes Írás tesz bizonyosságot. Sajnos Uhsadel szemléletében is az egyoldalú hátránézés az, ami a mi számunkra erősen kérdéses. Továbbá az a szubjektívizmus, amelynek teret enged a homiletikában, amikor így definiál: „A prédikáció tartalma nem egy fix hitvallás. Szubjektív, és függ a prédikátornak a bibliai textushoz való viszonyától” (62. lap). Legfőbb hibája azonban az eszkatologikus kitekintés hiánya. Mintha bizony Isten csak a múltban cselekedett volna, s nem cselekednék a mában is, de a holnapban is!

5. Biblikusnak tűnő és sok részizgagságot tartalmazó feleletet ad a prédikáció quidjének a kérdésére *Hans Rudolf Müller-Schwefe* is (Die Lehre von der Verkündigung I, 1963). Számára Krisztus feltámadása az igehirdetés alapja. A feltámadással változott Jézus élete igévé, Isten beszédévé, teremtő szavá. A húsvéti prédikáció minden igehirdetés normája. Az igehirdetés Jézus Krisztus akciója a gyülekezetben. Schwefe e koncepciója azért figyelemreméltó, mert ime ő már számol Isten mai tetteivel. Ezért kérdezi, hogyan lesz a bibliai „Isten igéjéből” mai élő szó? Sajnálatos, hogy egész homiletikai koncepciója erősen befolyása alá került a manapság nyugaton oly divatos „nyelvfilozófiai” eszmélkedésnek.

6. Egészen sajátos álláspontot képvisel a prédikáció quidje tekintetében *Hans Ekehard Bahr* (Verkündigung als Information, 1968). Álláspontja szerint a prédikáció tartalma információ a társadalmi formákról. A prédikáció feladata az, hogy az embereket a politikai konkrétumokban az új világtársadalom felé fordítsa.

7. Az újabb *katolikus homiletika* is egyre többet foglalkozik a prédikáció quidjének a kérdésével. A gazdag irodalomból említsük meg először *Günthör* (Die Predigt 1963) koncepcióját. *A prédikáció egyetlen tartalma Krisztus*. A mai prédikátoroknak ugyanazt a krisztuseszmenyt kell hirdetni, amit Krisztus hirdetett a maga korában. A prédikátoroknak nem szabad akármilyen vallásos gondolatokkal traktálni az embereket. Azokat a tényeket kell hirdetni, amelyek Krisztusban és Krisztus által történtek, történnek és fognak történni. A prédikátor nem azt adja elő, amit az embereknek éppen tudni kell. Benne maga Krisztus lép az emberek elé, hogy őket önmagával való életközösségre bírja (75. lap). Ez a fajta krisztusprédikáció nem jelent egyhangúságot, mivel az igazi krisztusprédikáció mindig a teljes Írás hirdetése, bizonyosságtétel az egyházzal, tanítás a sákramentumokról és a liturgiáról, előremutatás a parúziára, felhívás a krisztusi etika jegyében történő életfolytatására. Günthör koncepciójának kétségtelenül érdeme a krisztusprédikáció leszűkítése elleni küzdelem, továbbá a prédikáció írásmagyarító feladatának hangsúlyozása. Kár, hogy túlsúlyba kerülnek a katechetikai szempontok. E szempontok érvényesítik a *tanítói hivatal* jogait, de háttérbe szorítják a krisztusprédikáció próféta vonásait.

8. Érdekes kísérletet tesz a prédikáció quidjének körülírására „*Az igehirdetés kézikönyve*” (Handbuch der Verkündigung, Herder 1970) c. hatalmas *katolikus mű* is. Ez a könyv egyrészt világosan különböztet „missziói prédikáció” és „gyülekezeti prédikáció” között s leszögezi, hogy a gyülekezeti prédikáció specifikuma az anamnézis (256. lap kk.). Ugyanakkor azonban kísérletet tesz egy általa „*praktikus kerügmatika*”-nak nevezett diszciplína körvonalainak felvázolására is. Alapkérdése: mik a mai prédikáció súlypontjai? Szerinte az istenkérdés a hit problémája, az emberkérdés, a ker. erkölcs és a béke kérdése. Ha a mi szemünkben egyfajta szimplifikációnak tűnik is a probléma ilyen — kétségtelenül bátor — redukciója, mégis figyelemreméltó kísérletnek kell tekintenünk. Itt jól látható, hogy a krisztusprédikáció — többek között — milyen *konkrét* problémák homiletikai feldolgozásának feladatát jelenti.

## Krisztus-prédikáció ma

Az az alaptétel, hogy a prédikáció tartalma a *teljes Írás*, illetve a teljes Írás alapján hirdetett *Jézus Krisztus*, az számunkra sem vitás. A mi problémánk sokkal inkább *mit* mondunk a teljes Írás alapján Jé-

zus Krisztusról? Azt mondjuk-e, azt ismételtjük-e, amit az előttünk járó generációk ismertek meg belőle, vagy azokat a felismeréseket is prédikáljuk, amelyekre a mi nemzedékünket vezette el a Szentlélek Isten? Pontosabban szólva: olyan igazságokat prédikálunk-e, amelyek egybevágnak a gyülekezet hittudatával s ily módon eleget teszünk — ha nem is mindig művészi formában — a schleiermacheri homiletika célkitűzéseinek; avagy olyan igazságokat is prédikálunk, amikről a gyülekezet eddig vagy egyáltalán nem, vagy rosszul hallott? Még pontosabban: igehirdetésünk a tradíció szolgálatában áll-e csupán, avagy az információ szolgálatát is végzi a gyülekezetben? Krisztust prédikálni annyi mint az ő *gazdagságát* (Fil 3 : 8, 2 Pét 3 : 18, Jn 17 : 3) tárni fel a gyülekezet előtt. A kérdés tehát röviden ez: ismeri a gyülekezet azokat az *újabb eredményeket* amelyekre korunk biblia- és krisztuskutatása jutott el? Ez a kérdés konkrétan a következőket jelenti:

1. Ismerik-e gyülekezeteink a modern *őszövetségkutatás* eredményeit? Tudják-e, hogyan és mi módon született az Őszövetség, azon belül is a Mózes út könyve? Tudják-e, hogy az őstörténetek nem természettudományos céllal készült helyszíni riportok, hanem a fogság utáni kor hitvallásai, melyek építő célzattal kerültek a Biblia elejére? Tudják-e, hogy Izráel története nem a világ teremtésével, hanem Ábráhámmal kezdődik s a világteremtésről szóló credo csak azért előzi meg Ábráháam történetét, hogy így mondja el: Izráel Istene az egész kozmosz Istene és az egész kozmosz Istene Izráel Istene. Tudják-e, hogy az őstörténetek *prófétai bizonyágtételek*? S hogy bár ez a prófétai bizonyágtétel a maga anyagát részben a pogány környezet hagyományaiból vette át, mégsem babiloni és más mitoszokat proklamál, mert az őszövetségi szerzők az átvett anyagot mitológiátlanították, mégpedig azáltal, hogy historizálták és racionalizálták: vö.: *Mowinckel*, RGG<sup>3</sup> IV: 1960). Ez pedig azt jelenti, hogy nem arról akartak beszélni „ami mindig történik”, hanem arról ami egyszer s mindenkorra történt.

Elmondottuk-e már a gyülekezeteknek, milyen viszonyban állanak a teremtéstörténetek a modern természettudományokkal? Hogy sem harmóniában, sem konfrontációban nincsenek egymással? Két különböző szintről van szó. A természettudományok semleges tudományos értelemben beszélnek a világ felépítéséről és törvényszerűségeiről, nem tudják azonban a világ és az emberi élet végső értelmét megvilágítani. A teremtéstörténetek pedig éppen ezt végzik el, amikor arról tesznek vallást, hogy Isten a mi Teremtőnk és Atyánk! Isten atyaságát az ember felett sem kémiaiilag, sem elektronmikroszkóppal nem lehet kimutatni. A természettudomány azért nem képes a Teremtőről beszélni, mert az az Isten, akiről a Biblia szól éppen nem tárgya a természettudományos megismerésnek. Ő igéjében ismerteti meg magát az emberrel. De álljunk meg itt s kérdezzük meg, prédikáljuk-e az őstörténetek *kérügmáját*? Hiszen kézenfekvő, hogy e kérügmában pontosan azokról a végső kérdésekről van szó, amelyek annyira izgatják a modern embert (a kezdet, a vég, az ember titka, a házasság stb.) s amelyekre kielégítő választ a legalaposabb és legegzaktabb fizika sem, biológia sem, geológia sem tud adni. Nem is törli magát, hogy adjon, mert feladata nem a jelenségek értelmezése, hanem csak a leírása.

2. Ismerik-e vajon gyülekezeteink az újabb *újszövetségi kutatás* gyümölcseit? Tudják-e, hogy az evangéliumok sem semleges történelmi híradások, hanem a *húsvét utáni gyülekezet igehirdetésének* irodalmi nyomai? Tehát, hogy nem történelmi hanem homiletikai célokat szolgálnak? (Ami persze távolról sem azt jelenti, mint-

ha nem volna történelmi magva a jézustörténetnek). Tudják-e a gyülekezetek, hogy a „gyermekségtörténetek” nem biográfiai tendenciával készültek, hanem polémikus célzattal a zsinagóga felé? Tudják-e, hogy a Márk evangéliumának a tulajdonképpeni mondanivalója a passio, a szenvedéstörténet s hogy mindaz ami előtte áll egy jó hosszúra nyúlt bevezetés? S hogy a Máté evangéliuma öskeresztyén katechetikai célokat szolgál? Hogy Lukács evangéliuma „Kis üdvtörténet” akart lenni? S hogy a negyedik evangélistát Jánost az eschatológia prezenciája érdeklé a legjobban? Az új jézuskutatás eredményeiből elmondottuk-e már a gyülekezeteknek pl. azt, hogy Jézus üzenetének legfontosabb *forrásai* a példázatok? S hogy van egy sereg olyan példázat, amely fáfolhatatlanul magától Jézustól származik (pl. Irgalmas Samaritánus)? Vagy, hogy a Mt. 11:27 az egyik legeredetibb jázuslogion? És tudják-e a gyülekezetek, miért gyógyította meg Jézus a száradt-kezü, miért csúfolták őt „falánk és részeseg” embernek, miért érzi magát olyan jól a kánaai menyegzőn és miért olyan együttérző a kivetettekkel és betegekkel? Azért, mert a Názáreti Jézus mindig ott a legistenibb ahol a legemberibb (Stauffer)? Ismerik-e gyülekezeteink a példázatok *teológiáját*? Azt, hogy Isten szereti a *teljességet* (Lk 15 : 17)? Azt, hogy Isten szereti a *tékozlást* (Mk 4 : 3)? Azt, hogy Isten szereti az *ünnepi örömet* (Lk 15 : 22), az *egyszerűséget* (Mk 4 : 31), az *elrejtett dolgokat* (Mt 13 : 13)? Hogy Isten tud *várni* (Mk 4 : 28)? Hogy Isten vigyáz a maga *szabadságára* (Mt 20 : 14)? Hogy Isten szabad embert akar (Lk 15:12)? Hogy Isten *vissza is vár*, meg *előnkbe is jön* (Lk 15)? És még továbbmenve, tudják-e a gyülekezetek — Normann *Perinnet* szólva — mit is tanított Jézus valójában (Was lehrte Jesus wirklich? 1972)? Hogy miért kell nekünk ma élő keresztyényeknek a történelmi Jézus és az ő igehirdetését ismernünk? Hogy a keresztyén igehirdetés sokszínűségére tekintettel a Jézusról való történelmi ismereteket kell próbákönnek tekinteni arra nézve, hogy az igehirdetés valóban *keresztyén* igehirdetés-e?

3. De vessünk egy pillantást az *exegezis* területére is és kérdezzük meg, ismerik-e gyülekezeteink a legújabb exegetikai eredményeket? Tudják-e pl. hogy az 1 Kor 14 : 34 nem kontextusa az 1 Tim 2 : 12/a-nak? Mert, míg ez utóbbi helyen valóban a tanítást tiltja meg Pál az asszonyrak, addig az előbbi helyen az *istentisztelet alatti beszélgetést* (pletykát)? Tudják-e a gyülekezetek, hogy a Kol 3 : 2-ben nem asketikus, túlvilági, mennybenező keresztyénségre buzdít az apostol, hanem arról, beszél, hogy a keresztyén istentiszteletet nem földi szempontok („a világ elemei tanításai”) szerint kell rendezni, hanem a mennybe ment Jézus Krisztus parancsai szerint? És ott van az 1Thess 5 : 23, amely a Károly fordításban testre és lélekre osztja az embert, holott a görög szöveg pneumáról, pszüchéről és szómáról beszél. És tudja-e a gyülekezet, hogyan kell érteni a Lk 16 : 16-ot? Hogy itt nem Istennel, hanem *önmagunkkal szembeni* erőszakról van szó? És hogy az Ef 5 : 18—19 szerint a Szentlélek mámore — a boldog, vidám gyülekezeti *éneklés*? És hogy a Gal 6 : 2-ben nem egymás naponkénti terheinek, hanem *öemberének* elhordozásáról van szó? És hogy az 1 Kor 12 : 10-ben említett „lelek megítélése” nem egymás hitének minősítését jelenti, hanem annak eldöntését, kicsoda tekintendő *prófétának* és ki nem? És hogy a Mt 11 : 28 nem az élet terhei alatt megfáradtakhhoz szóló hívás, hanem a „vallás igája” alatt megfáradtakhhoz szól? És hogy a Mt 26 : 51—54 nem „békétextus”, hanem arra figyelmeztet, hogy Jézus ügyét nem lehet karddal képviselni. És hogy a Rm 8 : 26 nem általában beszél az imádságról,

hanem hogy itt a „nyelvekenszólásra” történik utalás? Hogy a Zsolt 27 : 4-ben említett „Ürnak szépsége” az Ősz-i *istentisztelet* szépségét jelenti? Hogy az Acta 8 : 26-ban olvasható „dél felé” nem helyhatározói hanem *időhatározói* értelemben fordítandó? És hogy a Mt 26 : 50 értelme nem ez: miért jöttél? Hanem ez: *amiért jöttél*, azt tedd! És hogy a Rm 14 : 17 nem azt akarja mondani, hogy a Isten országában nincs evés és ivás, hanem csak állandó lelkigyakorlat. Ellenkezőleg! Azt akarja mondani, hogy Isten országában *nem a böjt*, az étel-ital-tilalom a lényeg, azaz Isten országa nem a vallás szertartásaiban és paragrafusaiiban jelenik meg világban, hanem az igazságban, békességben, örvendő életben.

4. Forduljunk oda most a *krisztológia* újabb eredményeihez is. Tudják-e a gyülekezetek, hogy világviszonylatban milyen mélyreható krisztológiai újraeszmélés ment végbe az utolsó negyedszázadban? Hogy egyesek (pl. H. *Dembowsky*) egyenesen arról beszélnek: ma már teológiát művelni annyit, mint a krisztológiát művelni? Egyáltalán, van-e sejtelmük a gyülekezeteknek arról, milyen változásokon ment át a Krisztus-értelmezés az évszázadok folyamán (vö: Jesus Christus — Das Christusverständnis im Wandel der Zeiten. Marburger Theol. Studien 1. 1964)? Sőt, mi magunk, egyszerű gyülekezeti igehirdetők ismerjük-e *Gogarten* (Jesus Christus. Wende der Welt. Tübingen 1966), *Dembowsky* (Grundfragen der Christologie, München 1969) és *Pannenberg* (Grundzüge der Christologie, 1969) krisztológiáját? Tudjuk-e és tudják-e a gyülekezetek, hogy a legújabb katolikus és protestáns Jézus-kutatás szerint az evangéliumokban fellelhető szenvedéstörténetek nagyon is különböző értelmezését jelentik a Jézus halálának? Az újabb megfigyelések szerint vannak olyan őskeresztény prédikációk amelyek hirdetik Jézus halálát és feltámadását, de az engesztelő hatás gondolata nélkül! (vö: Péter pünkösdi beszédével!). De Pál leveleiben is *többféle* értelmezése figyelhető meg Krisztus halálának. A Rm 3 : 25 mint az *áldozatkultusz* kategóriájába eső „engesztelő tevékenységről”, a Gal 3 : 13 viszont már a *büntetőjog fogalmaiban* szól a Krisztus haláláról, mint aminek meg kellett történie, tehát nem úgy, mint tragikus balesetről, hanem mint Isten eleve elvégzett akaratáról. Ezért az evangéliumok egyik szemlélete az, hogy az Úr halála az ő messiási útjának kiteljesedése (Mt 16 : 21). Ugyanakkor implicite arra is engednek következtetni, hogy Jézus az Ézs 53 emlegette „Jahve szenvedő szolgája”, akinek a halála *helyettes* *elégítél* az emberért. Milyen másképpen látják azonban Jézus halálának értelmét János bizonyosságtételei! Itt szó sincs arról, hogy Jézusnak árat kellett volna fizetnie, hogy minket az ördögtől megvegyen. Itt az Úr haláláról nem úgy van szó, mint egy jogi csereüzletről, de nem is úgy, mint egy rituális áldozati cselekményről, hanem úgy, mint Isten szeretetének az emberrel való találkozásáról. János szemléletében: Isten totális szolidaritást vállalt velünk. Vessük fel most itt a kérdést, mi mit prédikálunk Jézus haláláról a gyülekezetnek? Nagy általánosságban nem az áldozati-kultusz kategóriáiban mozog-e a mi keresztiről való beszédünk is, ahelyett hogy a jánosi keresztelmezés perspektíváit mutatná fel? Merjük-e legalább nagypénteken — horribile dictu — *Bultmann* gondolatát megszólaltatni: „Krisztus halála nemcsak olyan áldozat, amit a bűn miatt kell elszenvednie, hanem olyan eszköz is, ami által megszabadulunk ennek az aionnak, a törvénynek, a bűnnek és halálnak hatalmából” (Neutestamentliche Theologie: 292. lap). És merjük-e *Tillich*-hel interpretálva a nagypénteki eseményt „a világ megváltásának” tekinteni Krisztus halálát: „Attól a pillanattól kezdve

(hogy ti. Jézus Atyja kezére bízta lelkét a kereszten) a világmindenség nem az, ami volt. A természet új értelmet kapott és ti és én, mi többé nem azok vagyunk, avagy nem szabad azoknak lennünk, akik azelőtt voltunk” (Das neue Sein: 162).

Ezzel máris megérkeztünk a mai krisztológia egyik főkérdéséhez: az individuális avagy kozmikus Krisztus problémájához. Mint ismeretes, katolikus részről Teilhard *de Chardin* életműve, protestáns részről pedig Joseph A. *Sittler* 1961-es Új Delhi-i előadása irányította a teológusvilág figyelmét a *kozmosz-krisztológia* problémáira. *Sittler* bibliai fundamentuma a Kol 1 : 15—20 volt, s főbb tézisei a következők: 1. Az egyház Krisztus-bizonyosságtételét meg kell védelmezni az individuális szférába való elszigetelődéstől. 2. Az emberiség hatalmas küzdelmet folytat azért, hogy találjon valami vezérfonalat, rendet, hatalmat, amelyik elég erős visszaszorítani az emberi életet fenyegető erőket. Csak az olyan krisztusprédikáció lehet segítség a világ számára, amelyik a lehetséges világfenyegetettség egész horizontját befogja. 3. A kozmikus krisztológia még csak szendereg az egyház méhében. Rejtve hat az egyház tanításában és életében. Azonban tudatossá kell tenni, hogy kifejthesse erejét. 4. Ott lesz hathatós az egyház Krisztus-bizonyosságtétele, ahol az igehirdetők ki tudnak lépni az individualisztikus Krisztus-szemléletből a világösszefüggések irányába, tehát az igehirdetés látómezejébe kerül a politika, a kereskedelem és a művészet területe is (vö: Horst *Bürkle*, Die Frage nach dem „Kosmischen Christus” als Beispiel einer ökumenisch orientierten Theologie, in: Kerygma und Dogma 1965:103—115 lap).

Álljunk meg újra itt egy pillanatra és vessük fel a kérdést, ezt a Krisztust prédikáljuk-e a gyülekezetnek? Ha nem, miért nem? Mitől félünk? Milyen aggályaink vagy gátlásaink vannak? Indokoltak-e ezek? Nem szorulnak-e korrekcióra? Nem ott van-e mai igehirdetésünk egyik erénynek vélt veszedelmes buktatója, hogy még mindig benne vergődik az individualista krisztológia bilincseiben? Kétségbeesett erőfeszítéseket teszünk annak felmutatására, kicsoda *neked* a Krisztus, ahelyett, hogy azt a kérdést mutatnók fel, kicsoda *Ő* a világ számára? A mai igehirdetés egyik sarkalatos problémája: melyik Krisztust prédikáljuk, az individualisztikus vagy a kozmikus Krisztust? Ezt a kérdést különösen is indokoltá teszi a *feltámadás* csodája!

Igen, de itt új probléma adódik rögtön, tudják-e a mai gyülekezetek, miben is van tulajdonképpen a húsvét jelentősége? Tudják-e, hogy Krisztus feltámadása nélkül az Űsz. egyszerűen érthetetlen? Hogy az egész Űsz. mögött a feltámadás titka áll (Gollwitzer)? Tudják-e, hogy a húsvét — a modern világ születésének ősdátuma (Walter Hartmann)? Hogy a húsvéti történetek azért helyeznek olyan nagy súlyt Jézus fizikai megjelenésére, mert már az első gyülekezeteket is fenyegette a mitológikus félreértés veszélye (Kühn)? És hogy a húsvét hogyan és mimódon kötelez el bennünket, akik a világ gazdagabb 20%-ához tartozunk a szezyenyebb 80%-ért folytatandó küzdelemre (René Leudesdorff)?

5. Ezek után érdemes volna kissé behatóbban foglalkozni azzal a kérdéssel is, *mit prédikálunk és mit prédikálunk a Szentlélekről?* Hiszen a krisztológia mellett napjaink teológiai tudományában egyre nagyobb jelentőségűvé válik a *pneumatológia* is. Egyáltalán nem véletlen jelenség, hogy a legfrisebb református homiletika, a Bohrené, pneumatológiai alapvetésű (Predigtlehre, 1971).

A pneumatológia újabb eredményeinek áttekintése mellett nagyon hálás és igehirdetésünket nagyon fel-

frissítő teológiai fáradozás volna az újabb *eschatológia* eredményeinek számbavétele is és legalább *Moltmann* reménységéről szóló könyvének áttanulmányozása (*Theologie der Hoffnung* 1966). Ugyancsak sok áldást jelentene a *teológiai antropológia* eredményeivel való foglalkozás is, hiszen Brunnertől (*Der Mensch im Widerspruch*, Zürich 1941) Pannenbergtől (*Was ist der Mensch?* 1963<sup>3</sup>) jókora utat tett meg ez a teológiai tudományág is. Hogy az *ekklézológiáról* ne is beszéljünk!

6. Beszéljünk röviden még a *keresztyén etika újabb eredményeiről*. A mai ker. etikában új tudományág bontakozott ki, a ker. *szociáletika*. Ez a tudomány annak ellenére indult virágzásnak, hogy a gyülekezetek tudatában még mindig a pietizmustól és a tizenkilencedik századtól örökölt individualisztikus etika az uralkodó. A szociáletika kifejlődése részben a mi korunkra jellemző dinamikus társadalmi változásoknak, részben a bibliakutatás eredményeinek köszönhető. Az Osz-i kutatás azzal a meglepetéssel szolgált, hogy a tisztán individuális etika csak *második helyen* áll a Osz. világában. A proféták igehirdetésének feltűnően

erős szociális akcentusa van. Ők nem osztják fel a valóságot szent és profán részre. A Jahveba vetett hit, a valóság minden területét átfogja. Innen kiindulva székszerűen jutunk el az *egyház* szociáletikai feladatlátszó felismeréséhez.

A homiletikai kérdés ezen a ponton: vannak-e igehirdetésünknek etikai követelményei s ha igen, milyen vonatkozásban? Igihirdetésünk csak az *individuáletika* kérdéseivel foglalkozik-e, avagy birkózik a szociáletika égető kérdéseivel is? Látják-e már gyülekezeteink, hogy a keresztyén etika lényege *Krisztus követése*? Felismertük-e, hogy Krisztus követése annyi, mint az egyház és az egyes keresztyén ember feltétel és korlátozás nélküli szolidaritása a világgal és annak szükségével?

Krisztus minden emberrel szolidáris, aki kizsákmányolt, elnyomott, korlátozott, megvetett. Igihirdetésünk főkérdése ma, sikerül-e ráirányítani gyülekezeteink szemét a kozmikus Krisztusra és sikerül-e rábírnunk a gyülekezeteket ennek a Krisztusnak a követésére? Amit ennek érdekében mondunk — ma az a Krisztus-predikáció.

Dr. Boross Géza

## A magyar nyelvű filozofálás kezdete

### A református kollégiumok szerepe a filozofálás intézményes megindulásában

A *Theologiai Szemle* 1970. augusztusi számában már megemlékeztem róla, hogy a protestáns hegelista tanárok milyen fontos szerepet játszottak a magyar filozófia reneszánszának munkálásában az 1830-as években. Azóta a magyar filozófia történetének írása közben egyre jobban elmélyedtem a magyar filozófia múltjának kutatásában, s most munkámat befejezve még világosabban látom, hogy a magyar filozófia fejlődésének során éppen a döntő szakaszokban milyen fontos szerepet játszottak mindig a protestánsok, és egészen a XIX. század közepéig milyen vezérszerepet tölthettek be különösen református kollégiumaink és tanáraink.

Mint köztudomású, a magyar nyelvű filozófia bölcsője Gyulafehérváron ringott. Ma is meghatódva olvasuk *Apáczai Csere János* áldott visszaemlékezését utrechti fogadalmára Encyklopédiája előszavában, 1653-ban: „Erősen föltettem magamban, hogy ha a jóságos és hatalmas Isten néhány esztendő elteltéig megnyújtja és meghosszabbítja életem fonalát, nem halok meg addig, míg magyar nyelven nem közlöm a magyarokkal az összes tudományokat”. És ő, a nagy látnok, nemcsak az Encyklopédiával ajándékozta meg nemzetét, hanem még a „Magyar Logikátskával” is. Így lett ő úttörője a magyar nyelvű filozofálásnak. Nem az ő hibája volt, hogy vállalkozása akkor csak elszigetelt jelenség maradt, s még 140 évig kellett várni arra, hogy végre megvalósuljon a boldog álom, s a magyar nyelvű filozofálás biztos gyökeret eresszen magyar földön, a magyar nyelvű filozofálás intézményesen is meginduljon hazánkban.

Ez a dicső tett három ref. kollégiumnak, illetve a kollégiumok három professzorának a nevéhez fűződik: Pápán *Mándy Márton* István, Debrecenben az énekszerző *Lengyel József*, Marosvásárhelyt *Köteles Sámuel* lett úttörője a magyar nyelvű filozofálásnak.

A magyar nyelvű filozofálás végleges, intézményes megindulása egyébként annak a nagy nemzeti felbuzdulásnak lett a következménye, amely a *II. József* uralodása végével lett az országban általánossá. Az

1790/91. országgyűlés döntése a nemzeti nyelv ügyében csak tükre, vetülete, illetőleg szentesítése annak, ami az országban zajlott. Egyszerre izes lett a magyar szó nemcsak a köznép ajkán és az irodalomban, hanem a *tudomány és az iskola világában* is.

*Márton* István „A görög nyelv első kezdete” c. nyelv-könyvének Előbeszédében így ír 1794-ben: „mi is nemzetünk minden tekintetbe lehető virágzását s boldogságát kedves ősi nyelvünktől várjuk s függesszük fel. Nem lesz szűk a magyar nyelv, csak pallérozzuk, s jó ízlésű szókkal gazdagítsuk” (XXVIII. o.). Ugyanilyen örömmel tesz bizonyosságot *Ruszek József* is, valamivel később, 1812-ben „A filozofianak előjáró Értekezései” c. műve Ajánlásában: „Öröm gerjed szívünkben, mikor látjuk, vérmes Ifjainkban boldogult Óseink vitézkedő Tüzét, új meg új erővel éledni s lángolni: másfelül pedig imádott Nemzetünk s Hazánk eredeti Nyelvét, mind az Országos Dolgokkal, mind az ékes és velős Tudományokkal naponként jobban és jobban ismerkedni és szövetkezni” (III–IV. o.). S *Ruszek* e művének befejező részében dicsérettel emlékezik meg a reformátusok iskoláiról, „hogy benne 1796-tól fogva már magyarul is kezdték hirdetni a Filozofusi Tudományokat” (365. o.).

*Szabó Károly* pápai tanár *Mándi Márton* Istvánról írott könyvében, 1860-ban, úgy emlékezik vissza, hogy *Márton* István már 1795-től kezdve tartott magyar nyelven filozófiai előadásokat (33. o.). Ez hihető is, mert hiszen *Mándi Márton* István „Keresztyén Theológusi Morál” című korszakos jelentőségű művében 1796-ban már maga is büszkén hivatkozik rá, hogy „Tudtomra Pápán lépe legelőször a Magyar Nyelv Filozofusi s Theológiai katedrába, a midőn én a Morált T. Prof. Látzai József úr pedig a História Magyarul tanítottuk — a mit már mi előttünk valamivel Prof. *Szabó Dávid* úr is tselekedett Patakon a Physica tanításában” (803–4. o.). Forradalmi tett volt ez mindenestre, s dicsősége a bátor kezdeményezőknél!

De hogy ez mennyire országos hangulat volt, bizo-

nyítja az is, hogy Domokos Lajos első kurátor már 1795-ben Debrecenben is sürgette a magyar nyelv bevezetését a felsőbb osztályokba is, de csak 1797. ápr. 24-én tudta kimondatni az egyházkerülettel, „hogy T. Professor Uraimék a közelebbi május 1<sup>o</sup> napján kezdődő Oskolai Esztendőttől fogva átáljában mindenféle Tudományokat Magyar Nyelven tanítsanak” (E. ker. jkv. 29. cikkely). Ennek alapján taníthatta Ságvári Pál is „Magyar Nyelvonn” „akkor” (1798-ig volt ennek tanára Debrecenben) „Az Erköltsi Filozofiat”, miként erre büszkén hivatkozik „Moralis Philosophia” c. műve (1802) Elöljáró beszédében (III. o.).

Ha pedig egyszer elkezdtek „tiszteletes professor uraimék” magyar nyelven tanítani a magasabb tudományokat is, arra is műhatatlan szükség volt, hogy tanítványaik kezébe magyar nyelvű tankönyveket adjanak, „hogy különben is unalmas diktálással az idő ne teljen”, amint ezt meg is írja őszintén a „Philosophia két részben” c. munkájában 1813-ban Ertsei Dániel debreceni professor, Lengyel József utóda.

*Ez a gyakorlati szükség hozta hát magával a magyar nyelvű tudományos könyvek kiadását, s így a magyar nyelvű filozofálást is.*

Az első fecske e tekintetben a Márton István „Keresztyén Theologusi Morál Vagy-Is Erköltstudomány” c. munkája volt. Ezt „hallgatói számára” adta ki 1796. november 1-én a „Pápai Kánt”. Így nevezte őt 1814-ben kissé gúnyosan Kazinczy Pálóczy Horváth Ádámhoz intézett levelében (XII. 146. o.), mert akkor még haragudott rá, azzal gyanúsítván, hogy neki is része volt Ruszekkel együtt a Mondolat kiadásában (XIV. 109. o.). A mű maga mindenben Kant elgondolásán alapszik. A magyar nyelvű filozofálás tehát intézményesen nem kisebb személy, mint Kant nevében, azaz a kritikai filozófia égisze alatt indult el útjára olyan fiatal professor tolmácsolásában, aki a mesternek mindenképpen méltó tanítványa volt. Márton István ugyanis kétségtelenül filozófiailag a legszeleesebb látóköru és legiskolázottabb tudosa volt akkor hazánknak, aki egyfelől a legszínvonalasabban tört lándzsát a kanti filozófia mellett, másfelől azonban nemcsak pompás szakértője, hanem egyben legöntudatosabb követője is volt Kant tanainak. Ezt nemcsak említett fő műve bizonyítja, hanem a Debreceni Kollégiumi Könyvtárban őrzött kéziratkötege is (R. 304.).

A „Keresztyén Theologusi Morál” Előbeszéde új korszak hajnalát jelenti a teológiában is. Bővelkedik az ilyen megállapításokban: A filozófiához „éppen úgy kell minden egyéb emberi Tudományokat szabni, mint az órákat szükség szerint a Nap járásához igazítani” (XXXVIII. o.). Éppen azért, ha keresztyén morált ír is, az „Tudományos formába eléadatott Morál, azaz: edgy olytán Erköltsi Systema, a melynek minden igazságai, Filosofusi módon, a legvilágosabb s kételkedhetlenebb Principiumokra vagnak építve, s ugnak azok, olly renddel elrakatva, adatnak elő, a mint azt a Filosofusi Tudományforma parantsolja” (XXXII. o.). Mert ő arról is „tökéletesen” meg van győződve, hogy „a keresztyén Vallás mennél atyafiságosabb öszveköttetésbe jó a filozofiával: annál tsalhatatlanabb úton-módon mutathatik meg annak igazsága, Isteni ereje, s méltósága” (XXXIV. o.). Valóban felvilágosult főnek megnyilatkozásai ezek a szavak, amelyek a korszak kapcsán benne voltak már a jobbaknak, főképpen a világiaknak a gondolkozásában, de amelyek éles ellenkezésre találtak általában az egyházi vezetők részéről, különösen ha az a filozófia, amellyel Márton barátkozott és kötött szövetséget, éppen a forradalminak minősített kanti filozófia volt.

Márton István eme munkája túlságosan is erős kihívás volt az egyházi orthodox gondolkozással szemben,

nem csodáljuk hát, hogy az ellenhatás is túlságosan erős volt az orthodoxia részéről. A reakciós erők aztán nagyon hamar felsorakoztak Márton István és az általa képviselt kanti filozófia ellen.

A Debreceni Kollégiumi Levéltár 694. sz. alatt őrzi azt az iratcsomót, amely drámaian mutatja be az egész hátteret, amely az 1801-ben kiadott Kant ellenes pamflet, a Rosta mögött meghúzódik. Eszerint az egyházi hatóság kevéssel azután, hogy: „E folyó Esztendőnek (értsd: 1798) első Hónapjában szállítódott volt az itt levő Collégiumba el adatás végett bizonyos számú illyen Titulusú könyv: Keresztyén Theologusi Morál”, megbízott bizonyos személyeket, akik magukat 1798. március 17-én kelt jelentésükben egyszerűen N. N.-nek nevezték, hogy állítsák össze „Pápai Theolog Professor Tiszteletes Márton István Ókegyelmének Erkölts Tudomány Titulus alatt kiadott könyvében a Helvetica Confessioval egybe vetett és azzal ellenkező némelly állításait”.

Trócsányi Dezső „Mándi Márton István tudományos munkássága” c. művében behatóan foglalkozik ezzel a jelentéssel, és hosszas találgatásokba bocsátkozik a megbízottak személyét illetően; a legvalószínűbb szerzőnek Budai Ézsaiást tartja (149, ill. 158. o.).

Az említett levéltári iratcsomó egy másik darabja alapján sikerült ezt a kérdést is tisztáznom. Az 1798. augusztus 13-i egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyvének 83. száma ugyanis felfedi a névtelenségbe burkolózó bírálóknak a kilétét. Eszerint ti. az ügy „bizódott volt idevaló Prédikátor T. Gál András és Földvári József uraimékra”, akik: „Bé is adták illyen jegyzéseiket még a Mártiusi gyűlésben: de akkor úgy gondolkodvann a Consistorium, hogy ez a könyv, a Pestenn szinte azon hónapban tartódott Tamátskozásbann, emlékezetbe jó és megítélődik, el halasztotta erről való Jegyzéseit a Dunán túl levő Superintendenciával közleni. Most pedig, mivel az említett Könyv Pestenn elő nem vevődött”, haladéktalanul megküldik a Dunántúli Superintendencia Főcuratorának, Pázmándy Józsefnek, hogy bírálják el: ezek után Márton István meghagyható-e teológiai professzornak vagy sem.

Hogy milyen feszült volt egyébként a hangulat debreceni egyházi körökben, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy milyen szigorú rendelkezéseket hozott e szerintük oly veszélyes könyvvel kapcsolatban ugyanez a kerületi közgyűlés. Szigorúan elrendelték ugyanis, hogy a célból, hogy elejét vegyék a további „károknak és bajoknak”, azt a könyvet nemcsak tanítani nem szabad, hanem össze kell szedni azoktól is, akik megvették, „mivel már a könyv elterjedt”.

Ennek a kemény egyházi megmozdulásnak azonban még sem lett meg a kellő eredménye, mert Márton Istvánt otthon védte a pápai kollégium érdekében végzett sok és eredményes munkája. Így aztán a dunántúli egyházi főhatóság megelégedett 1801-ben egy olyan végzéssel, hogy a jövőben semmi olyat ne tanítson, „a mi a Helvetia Confessio szerént való szent vallásunkkal ellenkezik”.

A debreceni egyházi körök azonban ebbe nem nyugodtak bele, hanem most már a sajtó útján frontális támadásba mentek át Kant magyarországi követői, ki-mondottan Márton István ellen, és a Rostával sikerült is megsemmisítő csapást mérniük nemcsak Márton Istvánra, hanem az éppen csak indulni kezdő magyar filozófiára is azáltal, hogy jó időre lehetetlenné tették a kanti filozófiának nyilvános hirdetését filozófusaink számára, akik ekkor valamennyien egyházi férfiak, jó részben éppen református tudós tanárok voltak. Ritkán végzett még ilyen „eredményes” munkát egy egészen harmadrendű pamflet egy kora színvonalát messze

meghaladó tudományos mű és megmozdulás tekintetében.

Hogy ez a csapás milyen megsemmisítő volt, azt legjobban maga Márton István mérte fel 17 évvel később — addig ugyanis nem találta még megszólalni sem tanácsosnak — 1818-i nyilatkozatában: a Rostával — úgymond — „a Philosophiának Magyar Országban lehető előmenetelét legalább félszázadra hátráltatták” (Kazinczy: Recenziók. 79. o.). A magyar filozófiának mindenestre végtelen kárára volt Márton Istvánnak ez a két évtizedes hallgatása. Hogy mit vesztett emiatt a magyar filozófia, annak legbeszédeesebb bizonyítéka az a kéziratköteg, melyet a Debreceni Kollégiumi Könyvtár őriz R 304. szám alatt. Ezt Márton István irományaiból és előadásából jegyezte és gyűjtötte össze egyenest a debreceni könyvtár számára 1867 májusában „a boldogultat hamvaiban is tisztelő tanítványa, okl. mérnök, jelenleg Berettyó szabály. társul. igazgató”, Varga János.

Ennek a kéziratcsomónak legbecesebb drabja egy 16 oldalas kis beszélgetés „Márton István úrtól”. A párbeszéd egy érdeklődő idegen és egy pápai diák között folyik arról, hogy Pápan milyen filozófiát tanulnak. A párbeszéd folyamán csak úgy ömlenek a diák ajkáról a felvilágosító, de egyben bizonyágtevő szavak a kanti filozófia fő kérdéseiről, érdeméről, korszaknyitó jelentőségéről. A diák fogalmazása szerint a pápai filozófiát nagyon jellemzően „reformata s reformanda philosophiának nevezhetnének el”. „A mi philosophiánk — ugyanis — megjobbított s időről időre jobbítható, sőt megjobbítandó philosophia: egy szóval a mi philosophiának Critica Philosophia” (4. o.). Ez a megállapítás nagyon is jellemző Márton Istvánra, hiszen megjegyzései, nyilatkozatai mind azt bizonyítják, hogy számára Kant egyáltalán nem volt pusztá dogma. Messze kiemelkedik ő ebben is hazánk filozófusai közül e korban, mert nemcsak öntudata volt nagy, hanem ténylegesen is önállóságra törekedett gondolkodásában. Váltjaj sajnálhatjuk hát, hogy ez a komoly fő, aki annyira benne élt a kanti filozófia gondolatvilágában, csupán szétszórta, aforizma-jellegű megjegyzéseket hagyott maga után, s nem adott, mert nem adhatott átfogóbb képet a kritikai rendszerről. Pedig milyen szeretettel beszél ebben a párbeszédben is róla!

Szerinte a kritikai filozófia „minden egyéb emberi Tudományoknak szülőanyja s Fejedelme, a kinek az egész mindenségre kiterjedő Birodalma alá vagynak minden egyéb Tudományok vettetve, és a kitől magától kölcsönözhetnek azok világosságot, megmutatásbeli erőt, czélt és méltóságot” (11. o.). Azért is beszél róla „igen nagy tisztelettel s bizodalommal”, mert a „criticismus előtt csak betű volt a philosophia, a Lélek pedig csak annak megjelenésétől fogva kezdődött. A Dogmaticismus volt a Philosophia Ó Testamentoma: de a criticismus az, a melly a Gondviselés által nyilatkoztatta ki a Philosophia Evangéliumát. A Dogmaticismus a gyermeki kor: a criticismus az emberiségnek férfiu megérettségére jutott ideje. Amaz a szolgaságnak vas járma: ez pedig a szabadságnak arany századja” (13. o.). Nagyon szép értékelése ez a kanti filozófiának! Szép a teológiai fogalmakkal való megvilágítása is a Kant filozófiai gondolatának. Egyedülálló ez a szimbolikus bemutatás nemcsak a magyar filozófiai irodalomban, de még a külföldön is. Beszédes bizonyága ez egyben annak, hogy Márton István nemcsak szolgai átvevője volt a Kant gondolatainak, mint legtöbb kortársa, hanem öntudatos követője volt a mesternek, akiben gazdag talajra találtak, frissen éltek, s egyénileg formálódtak a kapott hatások és ösztönzések. Milyen bölcsnek ama szavai is, melyekkel védelmébe veszi a kanti filo-

zóiát az értelmetlenség vádjával szemben. „A kritika Philosophia nehéz — úgymond — mint mind az, valami a Természetben derék és felséges. De nem érthetetlen... Bizony ennek megértéséhez s megtanulásához Talentom, fáradhatatlan szorgalmatosság, balítéletektől el nem foglalt, a csupa igazságot nyomozói és részre hajolhatatlan lélek kívántatik” (14. o.), állapítja meg bölcsen.

Ugyancsak ilyen bátor kiállást találunk a kéziratgyűjtemény utolsó darabjában is, amelynek címe ugyan latin: „*Notationes ad Theologiam Rationalem*”, de jó része magyar fogalmazású. Ezek valóban — miként címük is mutatja — igazán csak odavetett megjegyzések, előadás közben elhangzó, sokszor éppenséggel vaskos illusztrációk, mint pl. ez is: „Hogy Kant előtt a Transcendentális szempontot senki el nem foglalhatta: nem következik, hogy a többi derék philosophusok ökrök lettek volna, hanem csak azt, hogy ezek hol nagyobb, hol kisebb grádusba emelkedtek fel a Transcendentális pont felé, de azt el nem érthették” (6. o.). Mint bölcs tanárnak meglátása, figyelmet érdemel az a megállapítása is, hogy: „Az a jó Tanítás, mikor a Tanító fárad el, nem a Tanuló” (9. o.).

Ha munkáit, tanulmányait végig vizsgáljuk, akkor látjuk igazán, hogy benne milyen szakavatott tudóst, harcosát vesztette el nemcsak a magyar kantianizmus, hanem az egész magyar filozófia amiatt, hogy nem tudott érvényesülni, helyesebben hogy nem engedték kibontakozni. Ha a körülmények kedvezőbbek lettek volna, a magyar filozófia már a század elején megkaphatta volna tovább fejlődéséhez a biztos alapot Márton István képességei révén, s nem kellett volna még félszázadig várni Erdélyi János megjelenésére.

Így is — bár filozófiailag keveset publikált, s legtöbb munkája kéziratban „hevert” — mint filozófusnak határozatlan tekintélye volt szerte az országban. Ennek egyik jele az is, hogy Sárospatak, amely Rozgonyi József professzor alatt köztudomás szerint az antikantianusok fellegrára volt, őt hívta meg Rozgonyi utódjával, ahol Kazinczy bizonyága szerint „az ifjúság csodálja Mártont” (XV. 260. o.), de Márton ezt a megtiszteltetést elhárította magától, nem akart ugyanis megválni kedves iskolájától.

Széles látókörű, nagy és nemes egyéniség volt. Jellemének legszebb összegezését maga nyújtja, amikor igazol iratában 1814. márc. 20-án így vall felettesének, Szilassy főkurátornak: „bizonyossá tesztem Nagyságodat ez eránt, hogy míg a Jó Isten életemnek kedvezend, soha semmi munkámnak, semmi fáradságomnak, semmi commoditasnak, semmi emberi tsalárd tekintetnek nem kedvezek, valamivel tsak a pápai collegiumnak tsekély, de szíves és fáradhatatlan erőlködésemmel használhatok... Ez az oka, hogy magamra nézve emberek gratziáján soha semmit sem építettem, s ezután sem építék semmit, — inkább választván Mósesnek, az Isten emberének példája után, az Isten népével való gyalázkodást, mint a farahók udvarában való kedvezéset. Soha a boldogság principiumom nem volt, mert azt mind az evangéliom, mind a philosophia egyaránt tiltják: hanem a kötelesség szentsége”. E tekintetben ő valóban éppen olyan mély és komoly lélek, akárcsak mestere, Kant. Mindkettőjük számára egyedül a kötelesség volt a categoricus imperativus.

(Debrecen)

Dr. Horkay László

\* „Protestáns hegelista tanárok a magyar filozófia reneszánszának munkálásában”, *Theol. Szemle*, 1970 (13) 7–8, 245 köv.



# Könyvnyomtatás és reformáció

## Az ötszáz éves magyar könyvnyomtatás kezdete

A budai Várban a Hess András téren még nincs emléktábla azon a házban, amelyben valószínűleg felállította Hess András az első magyarországi nyomdát, 1473-ban, de az ötszázéves jubileumról már számos cikkben emlékezett meg a magyar sajtó. Illő, hogy protestáns egyházaink is megálljanak ennél a mérföldkőnél. Annál is inkább, mert a könyvnyomtatás és a reformáció szoros kapcsolatban volt egymással.

*Ballagi* Aladár<sup>1</sup> a magyar könyvnyomtatás négyszázéves jubileuma alkalmából kiadott könyvében ezt írja: „A nyomdászat és a reformáció bensőleg egyesülve, közös erővel vágták szét az emberi szellem szabad szárnyalását lenyűgöző bilincseket. Mert a nyomdát csak a reformáció emelte ki a tudósok szűk köréből és csakis ez tette az emberiség közkinccsév, világot átalakító nagyhatalommá.” A reformáció a legfontosabb fordulópont a nyomdászat történetében.

### Könyvnyomtatás a reformáció előtt

Mi jellemezte a reformáció előtti könyvnyomtatást? *Gutenberg* könyvnyomtató találmányának egyik célja az volt, hogy az addig kézzel írott, kevés példányszámú könyveket *minél több helyen, minél több példányban* olvashassák: tehát a gondolatok széleskörű terjesztése. A másik cél, az elsőből következett: a könyveket *minél gyorsabban* is az olvasók kezébe adni. A harmadik cél az *olcsóság* volt. Ahogy nőtt a példányok száma, úgy csappant azoknak ára. A több helyen, tehát könnyebben megszerezhető, sok példányszámú könyv olcsóbb lett. Mindezt *Gutenberg* találmányán kívül az tette lehetővé, hogy felfedezték a *papírt*. A kevés és ezért rendkívül drága, állati bőrből készült pergament helyett Európa minden országában bőségesen volt *papír*.

Mit nyomtattak az első nyomdák? Nemcsak Bibliát (*Gutenberg*<sup>2</sup> azért találta fel a könyvnyomtatást, hogy a teljes Bibliát sok példányban adhassa ki, s mikor főcélját 1456-ban elérte, vissza is vonult a nyomdai vezetéstől), az egyházatyák és skolasztikusok írásait, a görög és római klasszikusokat, hanem ezenfelül korszerű irodalmat is. Élő szerzők munkáit is terjesztették, élénken kaptak az aktualitásokon. Kinyomatták a konstanzi és baseli zsinatok végzéseit, vitairatokat (pl. a huszitizmusról). A törökök előnyomulásáról apróbb füzetekben értesítették a közönséget. Mivel mindez jó üzletnek bizonyult, a nyomdák mindenfelé elszaporodtak.

Az első magyarországi nyomda még a reformáció előtti kor szülötte.

### Hess András budai nyomdája

Alig 18 évvel *Gutenberg* nyomtatott Bibliája után, 1473-ban Budán is megjelent a nyomtatott könyv. Ezzel hazánk megelőzte a nagy európai fővárosokat, köztük Bécsét is. Európa országaiban a hetedik, a városokban a harmincadik volt a budai sajtó. A feltűnően korán létrejött nyomda Mátyás király idejében keletkezett. Mátyás király ekkor 32 éves volt, már 14 éve uralkodott. A nyomdát azonban nem ő állíttatta fel,

hanem egyik budai főembere: *Karai* László alkancellár, budai prépost.

*Karai* László<sup>3</sup>, mint Mátyás király<sup>4</sup> követe, 1470-ben Rómába ment II. Pál<sup>5</sup> pápához, ahol kb. két és fél hónapot töltött. Rómában ekkor már 10–15 nyomda működött, valamennyi egyházi támogatással. Karainak volt bőségesen alkalma ezzel az újdonsággal megismerkedni. Annál inkább, mert *Caraffa*<sup>6</sup> bíboros házában, ahol megszállt, szintén működött egy nyomda, a *Lauer féle*<sup>7</sup>. Itt dolgozott Hess András. *Karai* a nyomda megtekintése közben, fellelkesülve a látottakon, említhette, hogy milyen szívesen látna egy ilyen műhelyt, otthon, Budán is.

Az 1470-es év a nyomdászok számára Rómában a válság éve volt. Túl sokan voltak már. Valamennyien ugyanazon műveket adták ki, több könyvet nyomtatottak, mint amit el tudtak adni. Telt raktárak tönkretette őket. A nyomdák feloszlottak, a nyomdatősegédek szétvándoroltak. Megszűnt a *Lauer* nyomda is. Hess András munka nélkül maradt. A gazdájától, *Lauer*től végkielégítésül kapott betűkészlettel elindult Budára és felkereste *Karai* Lászlót.

Valószínűleg 1472 április elején érhetett Budára. *Karai* szívesen fogadta a nyomdászt és elhelyezte a budai prépostság<sup>8</sup> egyik épületében, a mai Hess András téren. Feltehetőleg ellátásáról és költségeiről is gondoskodott, ám konkrét megbízást valamelyik műkinyomtatására nem adott neki. Hess egy darabig télenségre volt kárhóztatva, mígnem elhatározta, hogy kinyomtatja a magyarok krónikáját, a *Chronica Hungarorumot*. Hogy miért éppen ezt, megírja könyve előszavában: „Mivel azt hittem, ez minden magyar embernek kedves örömöt fog okozni.” Minthogy a munkához kellett pártfogó, művét „László prépostnak” ajánlotta, ígérve, hogy „Ha később nagyobb könyvet nyomtatok, ezeket szintén e te dicső nevednek fogom”. A mű 1473-ban, éppen 500 évvel ezelőtt jelent meg, pünkösöd szombatján.

Hess reménye nem vált be. A következő munka, amit kinyomtatott, kis, 20 oldalas görög–latin fordítás volt, *Basilius*<sup>9</sup> és *Xenophon*<sup>10</sup> egy-egy kis írása. Divatos írók voltak Mátyás király udvarában, de ezzel sem aratott sikert. Több nyomtatványa nem került elő. Hess nyomdája úgy bukkant fel a magyar kultúra egén, mint sziporkázó üstökös, de fénye olyan gyorsan ki is aludt, mint az elégett csillagé. Hogy miért szűnt meg, nem tudjuk, csak feltételezhetjük: vagy elemi csapás semmisítette meg műhelyét, vagy pártfogást nélkülözve kénytelen volt odébb állni.

Hess nyomdája után létezett még egy másik nyomda is hazánkban, amelyben 1477-ben megjelent egy kopott gót betűkkel nyomtatott könyv: *Antoninus Florentinus*<sup>11</sup> *Confessionáléja*, gyóntatókönyve. A nyomda helye nincs feltüntetve a könyvön. Újabban azonban előkerült ugyanannak a nyomdának még két másik terméke is (ezt a betűk azonosságából lehet megállapítani): egy aprónyomtatvány, *Lauvidius*: *Vita beati Hieronymi*<sup>12</sup>, és egy bűnbocsátó levél, amelyet *Han János*<sup>13</sup> pozsonyi kanonok állított ki, bizonyos *Agnes de Posonionak*. Ez pozsonyi nyomdáról tanúskodik. Úgy látszik, mégis igaz lehet *Pápai Páriz Ferenc*<sup>14</sup> állítása, hogy ti. az első magyarországi nyomda Pozsonyban működött. Természetesen tévedés, hogy „első”, de lehetett Hess budai nyomdája után az első.

## Budai könyvkereskedők

A budai nyomda szerepét ezután könyvkereskedők vették át, akik egyben könyvkiadók is voltak. 1484 és 1526 között névszerint 13-at ismerünk. Ők küldték ki a kéziratokat a jól felszerelt külföldi nyomdába, ahol gyorsan és díszesen kinyomtatták a hazai egyházi szerkönyveket és történelmi műveket. Így csak a kész munkának az árát kellett megfizetni. Nem volt szükség nagy tőkebefektetésre. Kiadványaik mind latin nyelvűek voltak.

Különös, hogy amíg a mohácsi vész előtt külföldi nyomdákat kellett igénybe venni a magyarországi könyvszükséglet kielégítésére, addig több magyar származású tipográfusról tudunk, akik ugyanakkor messze idegenben gyakorolták mesterségüket. Kár, hogy egyikükben sem volt elég vállalkozási kedv, hogy megismételje Hess András kísérletét, hogy Budán vagy az ország más városában könyvnyomtató műhelyt rendezzenek be. Talán, ha nem jön Mohács! 1526-ban a budai királyi vár fénye kialszik, a kor legszebb könyvtára feloszlik, a budai könyvkiadók, köztük a magyar származásúak is, egy csapásra mind eltűnnek nyom nélkül.

### Luther hatása a könyvnyomtatásra

Ballagi Aladár így írja le Luther fellépésének hatását a könyvnyomtatásra<sup>15</sup>: „A nyomdászat önmagában véve mindeddig úgyszólván öntudatlan harcolt az összes középkori államszervezet és saját visszaélései miatt megviselt pápizmus ellenében. A határozott irányadó jelszót Luther mondta ki. Élére állt a forradalmi romboló iránynak, hogy a romokból új épülethez szilárd anyagot nyerjen... Roppant mérvű mozgalom indult meg a lelkek birodalmában, amely már nemcsak az értelmiség és vagyon tetőpontján állókat, hanem a mindinkább emelkedő összes polgári osztályt is érdekelte. Luther a tömegekhez szólt, mert mint minden forradalmár azt vitte bele mindenestül a küzdelembe, hogy a nagyszerű reformkérdéseket csak tömegre támaszkodva oldhatja meg. A nyomda, amely mindeddig inkább kuriózum volt, a világrázó mozgalomnak a közegévé szegődik. Luther e nélkül aligha lett volna egyéb híres szakadárnál. De a nyomda hatalmas karjaival széles körben biztosítja befolyását, s diadalra segíti a gondolatszabadság eszméjét éppen úgy, mint önmagát. Mert a nyomdát csak a reformáció emelte ki a tudósok szűk köréből, csakis ez tette az emberiség közkincsévé, világot átalakító nagy hatalommá”.

Hogy a nyomdászat milyen hatalmas lendületet nyert azzal, hogy a reformáció szolgálatába szegődött, mutatja, hogy amíg 1513-ban egész Németország területén 90 könyv jelent meg, addig 1518–23 között, tehát öt év alatt, egyedül Wittenbergben 800 könyvet adtak ki, s egyetlen év alatt, 1522-ben, német nyelvterületen 677 művet nyomtattak. Többnyire rövid füzetek voltak ezek, prédikációk, vitatkozó iratok, hozzászólások, de köztük van Luther bibliafordításának hatalmas első kötete is. A példányszám is magasba szökött hirtelen. 1520-ban Luther An den christlichen Adeln-je négyezer példányos és az első kiadást öt nap múlva követte már a második kiadás. 1522-ban az Újszövetség fordítása három hónap alatt ötezer példányban fogyott el, a teljes bibliafordítás pedig 36 év alatt 120 ezer példányban. Az ilyen teljesítményt ma is a rekordok között említjük!<sup>15a</sup>

E hatalmas lendületű tevékenységgel együtt járt a könyv alakjának megváltozása. A reformáció könyve külső alakjában is különbözik az ösnyomtatványoktól

(az 1500 előtt megjelent könyvektől). Luther és a reformátorok, mint nyomdai megrendelők, elejtették az olasz, humanista kiadók bibliofil törekvéseit. Nem díszes külsőt, hanem olcsóságot és gyorsaságot kívántak kiadóiktól. Joggal állapítja meg Ballagi: „A reformáció izgalmas korában nem volt megengedhető, hogy az iratokat hosszas ideig tartsa kezében a nyomda. Minden jó lélek csak használni, tanítani, oktatni kívánt. Mellétekintetek, mint a művész, vagy író nagy tehetőségének pompás kifejtése műveiben, a valódi vallásos lelkesültség ezen szép időszakában, mint lényegtelen dolgok, számba sem jöhettek.”<sup>16</sup>

A nyomtatvány határozott elkülönülése a kéziratos könyvtől a reformáció korában vált tudatossá. Lassan elhagytak mindent, ami a miniatűrös pergament kódexeket jellemezte. Az utolsó oldalán levő kolofon helyett megjelent elől a címlap, elmaradtak a lap aljáról a szignatúrák, helyette az oldalakat számozták. Eltűntek a díszítések, miniatűrök. Nem lehetett összeveteszeni Luther nyomtatott iratait egy kódexszel!

Előtérbe kerültek a *praktikus szempontok*; a humanista olasz bibliofilok előtt ismeretlen, sőt megvetendő szempontok. A praktikusság fő oka, hogy megszaporodott a szegényebb olvasók száma és megnőtt az iskolákban, egyetemeken tanulók létszáma. A könyvkereskedői forgalom ugrásszerűen megnövekedett. A könyveket csomagolva, ládákban, szekereken szállították. Nemcsak olcsónak kellett lennie a könyvnek, hanem kisebb súlyúnak és könnyebben szállíthatónak. Ne nehezítse a szállítást fölösleges súllyal és ormótlan nagysággal. A hatalmas folió alak helyett kisebb, keskenyebb, negyed vagy nyolcadrét alakúak a könyvek. A kevés illusztráció, az apróbb típusú betűk mind arra valók, hogy a terjedelem ne növekedjék. Vékonyabb lett a felhasznált papír, a kötés belése pedig nem a régi idomtalan, súlyos fatábla, hanem összeragasztott vékony makulatúra. Mindezekkel praktikusabb: könnyebben kezelhető, hordozható, szállítható lett a könyv.

### Luther könyvei Magyarországon

Luthert Magyarországon elsősorban könyvei révén ismerték meg. A reformátor tanításának leghathatósabb terjesztője: Gutenberg találmánya, a sajtó, Németországban akkor volt java virágzásában. Százával, ezrével, mintegy repülő szárnyakon vitte a szellemi világ termékeit Európa minden országába. Luther iratai a vele való személyes kapcsolat nélkül is érdeklődést tudtak kelteni. Hiszen nemcsak latinul, hanem németül is megjelentek. A 95 tétel is hamarosan megjelent németül, mindenütt olvashatták a németajkú polgárok, kereskedők. A polgárság pedig tudott és szeretett olvasni, s mivel kevés volt a nyomtatvány, annál kapósabb volt. Abban az időben, amikor a polgárságnak annyi pere, vizsgálva volt a papokkal, különösen szívesen olvasták azokat a kisebb röpiratokat, amelyek az egyház bajait, a pápák és papok dolgait szellőztették. Ezek alkalmasak voltak arra, hogy a nem-teológusok érdeklődését is felkelték.

Élelmes német kereskedők és élelmes felvidéki és erdélyi külföldre utazó kereskedők hozták be először Magyarországra ezeket a külföldi nyomtatványokat, elsősorban Luther iratait. Behozták, árusították, terjesztették. Így volt ez Bécsben, Budán, Lőcsén, Nagyszombatban, így volt Pozsonyban és Sopronban. Sőt voltak a kereskedők között bibliopolák, könyvárusok, akik kizárólag könyvvel kereskedtek. Pedig veszedelmes mesterség volt ez akkor!

A könyvkereskedőkön kívül második csatorna, amelyen át Luther iratai hazánkba jutottak, a külföldi

egyetemen, különösen Wittenbergben tanuló diákok, ifjak<sup>17</sup> voltak, akik közül számosan a reformáció apostolaiként tértek haza.

A harmadik csatorna volt a külföldi papoknak a hazaiakkal tartott kapcsolata. A levelezés, barátság alkalmat adott arra, hogy a külföldi lelkész felvidéki kollégájának küldött levélhez egy-egy Luther iratot is mellékeljen, gondolván, érdekelni fogja paptársát. Pl. Korb János közigazgatási perjel<sup>18</sup> 1521 augusztusában levelet küld a selmecbányai plébánosnak<sup>19</sup>, s azt írja, hogy néhány lutheri könyvet is átadott a levél vívőjének, s reméli, hogy része volt benne. Luther könyveinek ilyen ajánlása, továbbadogatása valószínűleg hasonlóképpen történt a következő években is.

A mohácsi vész előtt Magyarország sokkal közvetlenebbül része volt a latin és germán népek szellemi vérkeringésének, mint utána. Így jutottak el olyan korán hazánkba Luther iratai. Ezért tartotta az esztergomi érsek, Szakmány György<sup>20</sup> már 1521-ben szükségének kihirdettni az ország minden nevezetesebb templomában a Luthert elítélő pápai bullát.

De nemcsak a papok figyelme fordult hazánkban a lutheri könyvek felé, hanem a németajkú városi polgároké is. A soproni plébános Peck Miklós<sup>21</sup> 1522-ben jelenti, hogy a soproni polgárok Kristóf<sup>22</sup> ferencesrendi szerzetes prédikációja alatt becsukják a belváros okapuit, hogy a külvárosból a plébános és más értelmes ember be ne mehessen és meg ne hallgathassa a szerzetesnek veszedelmes tanait. Azután hozzáteszi: „Nyilvánvaló és mindenki tudja, hogy itt a polgárok már veszik és olvassák a lutheránus könyveket. Mikor a bormérő helyen összejönnek, egy, aki ért hozzá, olvassa, a többiek pedig tízen, huszan és ahányan vannak, figyelemmel hallgatják. És gyalázzal illetik a pápa öszentségét, a kardinálisokat... azután pedig reánk, itteni papokra kerül a sor, minket rágalmaznak”.<sup>23</sup>

Valószínűleg nem is voltak mindenütt tisztában azal, hogy tilosba tévedtek, amikor ezeket a könyveket vásárolták. Az egyik soproni polgár 1524-ben, az eretneknyomozáskor azt mondta, hogy nem nyúzhatják meg olyan könyvekért, amelyeket nyilvánosan árulnak.<sup>24</sup> Itt Sopronban, jóllehet ekkor a papoktól és polgároktól összeszedték a tiltott könyveket és elégették, 1526-ban a királyi biztosok ismét találtak elégetni való könyveket.

1524-ben Nagyszében polgárainak így ír II. Lajos király<sup>25</sup>: „Megütközéssel értesültünk arról, hogy Luther tanítását és az általa írt könyveket általában minde-nitek forgatja, olvassa és követi.” De hiába rendelte el a könyvek felkutatását és elégetését, a polgárok pusztán dacból is szívesen forgatták a hivatalosan üldözött könyveket. Brassóra is van hasonló panasz.

## A könyvnyomtatás felújítása hazánkban

„A magyar nyomdászatot Hess András után 60 évvel a reformáció által előidézett szellemi szükséglet állította elő és tartotta fenn. A sajtó hatalmát a magyar reformáció első bajnokai teljes mértékben érezték és használták” — állapította meg Szabó Károly a magyar könyvnyomtatás 400 éves jubileuma alkalmából.<sup>26</sup> „Nálunk a reformációval kezdődik a nyomtatott irodalom korszaka” — szögi le Horváth János: A reformáció jegyében c. munkájában.<sup>27</sup>

Luther és Melancthon azt tanították, hogy a kor bajainak főforrása a Biblia félreértése, illetve nem ismerése. Ha azt akarjuk, hogy mindenki megértse, ismerje, nemzeti nyelvre kell lefordítani. Ehhez azonban elég jó fordító, nyomda is kell, ahol kinyomtatják.

Hogy a Bibliát minél szélesebb rétegek olvashassák, az attól függ, hogy hányan tudnak olvasni. Ki kell tehát szélesíteni az iskolázást, főleg az alsó tagozatot. Az iskoláknak tankönyv kellett, amit szintén a sajtó állított elő. A reformáció hazánkban pár évtized alatt úgy kiterjesztette a közoktatást, mint azelőtt soha. Ezek és ezek tanultak meg olvasni. Hozzájuk most már nemcsak a szószéken át, hanem a nyomtatott íráson keresztül is szólhattak. Életségükévé vált a könyvnyomtatás felújítása hazánkban.

Első nyomtatványainkat azonban nem az országon belül, hanem külföldön készítették el. Ez természetes volt, hiszen a reformáció nem várható olyan sokáig, amíg új nyomdák létesültek, mert azoknak felszerelése, mesteremberekkel való ellátása hosszú időt vett igénybe. Onnan elégítették ki szükségleteiket, ahonnan leghamarabb, legkönnyebben lehetett: külföldről. Olyan külföldről, amellyel élénk összeköttetésben álltak. Ám a távoleső, külföldi nyomdákól függő könyvtermelés lassú, nehézkes és hézagossá volt. Csak szükségmegoldásnak volt jó és átmenetnek. Fel kellett támasztani a hazai könyvnyomtatást.

## Magyar könyvek külföldön

Az első magyar nyelvű kiadványokat, az első reformátoraink műveit a mohácsi vész után Krakkóban és Bécsben adták ki. Mindkét városnak híres egyeteme volt, ami vonzotta a magyar ifjakat.

Krakkóban<sup>28</sup> az egyetem környéke visszhangzott a magyar beszédű, olyan sokan voltak. Vietor rájuk volt tekintettel, amikor tankönyveihez magyar szöveget is adott. Közöttük volt az 1526 őszén beiratkozott Sylester János, 1523 óta Dévai Bíró Mátyás, a „magyar Luther”, Gálszécsi István (1526), Ozorai Imre (1530), mindketten Luther követői, és a magyar nyomdászat úttörői: Hontér János, Brassó reformátora (1530) és Abádi Benedek (1533).

A legtöbb magyar könyv Hieronymus Vietornál<sup>29</sup> jelent meg. Luther fellépése óta divatba jött a modern nemzeti nyelv. Vietor Luther sikereinek hatására szánta rá magát arra, hogy nemzeti nyelvű könyveket is kiadjon. Ezért adott ki 1527-ben két nyelvgyakorló könyvet, amelyben a gyakorlatok az addig szokásos latin mellett nemzeti nyelvre is le voltak fordítva. Az egyik Christophorus Hegendorph<sup>30</sup>: Rudimenta grammatices Donati<sup>31</sup> volt, a másik Sebalduš Heyden<sup>32</sup>: Puerillum colloquium formulae. A beszélgetések, mintapéldák mindkettőben négy nyelvűek voltak: latin, német, lengyel és magyar. A magyar részt Sylvester János fordította, aki akkor mint korrektor működött Vietor műhelyében.

Vietor híre e kiadványok révén annyira elterjedt Magyarországon, hogy Perényi Gábor özvegye Frangepán Katalin<sup>33</sup> nála nyomatta ki „Az Zenth Pál levelei magyar nyelven” c. könyvét, 1533-ban, amelyet fia nevelőjével: Komjáti Benedekkel<sup>34</sup> fordíttatott le. A derék úrnőnek kényelmetlen volt nagy kapcsos Bibliáját olvasni, s részben e kicsinyes indokból, de részben a Szentírás tartalmának igaz megismerése utáni vágytól ösztönözve segítette megjelenni a magyar irodalom első nyomdai termékét. Komjáti műve ajánlásában elmondja, hogy Pál leveleinek fordítására Perényiné szólította fel, „mint hogy az oly magyarzója az új törvénynek, mint a próféták az ónak”. Az özvegy tulajdonában volt már egy Pál leveleinek magyar fordítása, de megkérdezte Komjátit: teljes, jó fordítás-e az a latinból? Komjáti megnézte, nem találta jónak „nehéz volt nemcsak az értelme, hanem az olvasása” is. Erre kérte az özvegy, hogy fordítsa le.

Vietor következő magyar kiadványa *Ozori Imre* 1535-ben megjelent *De Christo et ius ecclesia item de antichristo et eius ecclesia* c. munkája. Ez az első magyar nyelvű mű, amely szidja a „pápás keresztyéneket”. (Csak a címe latin, maga a mű magyar nyelvű).

1536-ban *Gálszécsi István*<sup>36</sup> evangélikus énekeskönyve látott napvilágot. Ez az első *hangjeggyel ellátott* magyar könyvecske. Teljes címe: „*A kegyes énekről és keresztyén hitről rövid könyvecske.*” *Gálszécsi István Perényi Péter*<sup>37</sup> gálszécsi birtokán volt tanító. Gazdája ösztöndíjával tanult a krakkói egyetemen, ahol ottani tanítványai számára szerkesztette ezt az énekeskönyvet, majd 1538-ban egy hittankönyvet: *A keresztyéni tudományról való rövid könyvecskét*, amely kérdés és felelet formájában Luther kis kátéját követi. *Gálszécsi* énekeskönyvét *Perényi Péternek*, az ő „szerető nagyságos földesurának” ajánlja és jelenti, hogy „néhány éneket szerzett a kössignek tanításáért, mert szent Pál mondja, hogy szükséges az egyházban a cerimónia és az ének s hogy érthető nyelven kell élni. Nem szidalmazható tehát a magyar nyelven való éneklés a szent egyházban<sup>38</sup>. E kijelentés igen fontos nemcsak magyar irodalmi, hanem a reformáció szempontjából is. Mutatja, hogy mennyire érvényesült már 1536-ban a magyar reformáció egyházaiban az istentiszteleten a nemzeti nyelv.

Vietor 1547-ben meghalt. Egyházunk és irodalmunk szempontjából nagyfontosságú mű, *Sztárai Mihály*<sup>39</sup> *Comoedia de matrimonio sacerdotum* (A papok házasságáról) más nyomdában jelent meg, 1550-ben. A mű végén „gyermek” szól a hallgatósághoz, összefoglalja a „vetekedés velejét” s hálát ad Istennek, hogy „igazságát megjelentette”. Így a hallgatóság előtt lejártszó „vetekedésben” valóban színdarabot kell látnunk. Megjelenésekor *Sztárai* a nagy énekes reformátor *laskói*<sup>40</sup> pap volt s ugyanazon év tavaszán ment végbe s végződött *Sztárai* győzelmével a vaskaszentmártoni hitvita<sup>41</sup>, éppen a papok házasságáról, meg a bójtról. Valószínű, hogy ebben a hitvitában kifejtett érveit akarta irodalmi köntösbe öltöztetve terjeszteni.<sup>42</sup>

A magyar nyelvű könyvnyomtatás másik helye *Bécs* volt. Ifjaink már a mohácsi vész előtt is látogatták ennek egyetemét. De a törökök előrenyomulása, majd 1529-es ostroma megszakította a kapcsolatokat. Bécsben csak 1536-tól jelent meg magyar nyelvű könyv és jóval kevesebb, mint *Krakkóban*. Két év alatt három mű egy szerzőtől, azután 14 évig semmi. Az első három művet, amelynek szerzője *Pesti Gábor*<sup>43</sup> volt, *Singrenius Joannes*<sup>44</sup> nyomtatta. Az első: „*Novum Testamentum Új Testamentum*”, amely azonban csak a négy evangéliumot tartalmazza, a második „*Esopus Fabulái*”, a harmadik egy hatnyelvű lexikon, *Nomenclatura sex linguarum*, 1538-ban. A lexikon eredetileg öt nyelvű volt.<sup>45</sup> *Újlaki Ferenc*<sup>46</sup> kérte meg *Pesti Gábort*, hogy adjon hozzá hatodiknak megfelelő magyar értelmezést.

Bennünket közelebről *Pesti Gábor első* munkája érdekel. A négy evangélium fordításához *Erasmus*<sup>47</sup> szövegét használta. Előszavában *Erasmust* „korunk leg tudósabb emberének” mondja és idézi a nagy humanista azon óhaját, „vajha az Újszövetség minden nyelvre le volna fordítva, hogy még a törökök és szaracénusok is olvashatnák”. Előszavából az is kitűnik, hogy számított ellenvetésre: „mint merészeli Isten Igéjét a község nyelvén olvasmányul adni laikusoknak”. Tekintélyek idézésével védekezik, hogy „ez nem új s nem szokatlan dolog. Ne csodálkozzék hát a keresztyén magyar olvasó, hogy a megváltó Jézus Krisztus tulajdon anyanyelvén szól itten hozzá”.

Az első hazai nyomdák pár évvel a mohácsi vész után lassan és egymástól nagyon távol keletkeztek. Az első fecske az erdélyi szászok *nagyszebeni* nyomdája volt, ahol 1529-ben jelent meg az első „opuscula”. Termékeiből, sajnos, egyetlen egy sem maradt ránk. A második az ország keleti felében, *Brassóban* 1535 körül kezdette működését. A harmadikat egy évvel később, 1536-ban a nyugati határ irányában *Sárvár-Újszigeten* állították fel. A következő csak 14 évvel később 1550-ben indult, ismét Erdélyben, *Kolozsvárott*. Innen újból visszaugorhatunk a nyugati határra *Magyaróvárra* (1558), onnan pedig újra keletre *Debrecenbe*, ahol 1560 óta napjainkig működik a *Városi* nyomda.

Nyomdatérszékünk a 16. században tehát félkör alakban húzódott. Legsűrűbben Dunántúlon voltak, de a legnagyobb nyomdákat Tiszántúlon és Erdélyben találjuk. Országunk középső része fehér folt maradt. A törökök a meghódított területeiken sehol sem tűrték meg a nyomdát. II. Bajazid szultán<sup>48</sup> már 1483-ban eltiltotta birodalmában a könyvnyomtatást.

Hogy hány sajtó keletkezett a 16. században, pontosan nem tudjuk. *Borsa Gedeon* összeállítása szerint „30 helységben 20 műhely tevékenységéről van tudomásunk, ahol a mi ismereteink szerint 50 név szerint is ismert nyomdász gondozásában összesen mintegy 850 kiadvány készült”. Ezek között van azonban 157 olyan mű, amelynek nem ismerjük sem megjelenési helyét, sem nyomtatóját, mert nincs a nyomtatványon feltüntetve. Egy biztos, hogy a reformáció korát csak hat nyomda élte túl: a *brassói, kolozsvári, debreceni, nagyszebeni, nagyszombati és a bártfai*.

## A nyomdászok

1578 előtt valamennyi nyomda a reformáció szolgálatában állt. De hogy nyomdászaink egyénenként a reformáció melyik irányához tartoztak, pontosan, vitatható. A 16. században nem volt anyakönyv. Nem bejelentéstől függött a hovatartozás, hanem meggyőződéstől és szerepléstől. Mindannyian katolikusnak születtek, hiszen születésük idején még nem indult meg a reformáció. Magyarországon a reformáció szülte felekezeteket nem tekintették külön, új felekezeteknek, hanem a *megtisztított keresztyénséget* látták bennük. Még a katolikusok is hittek abban, hogy majd az összeülő zsinat rendezzi a kérdéseket és a reformáció sok igazságát el is fogadja.

A reformáció különböző irányai (lutheri és helvét) bizonytalankodást és az álláspontok változtatásait okozták. Mindamellet voltak olyanok, akik igen határozottan, ingadozást nem ismerve, az elfogadott tiszta hitnek rendíthetetlen apostolai maradtak.

Ilyen volt a mohácsi vész utáni Magyarország első *nyomdász reformátora Hontér János*<sup>49</sup>, aki soha, egy hajszálnyira sem tért el attól, amit *Wittenbergben* és *Baselben* tanult. *Luther* lelkes híveként tért haza *Brassóba* és az is maradt haláláig.

Már az utána következő nyomdának alapítója *Nádasdy Tamás* és nyomdász-tanítója *Sylvester János* — bár erősen hajlott a reformáció felé —, megmaradt a régi keretben. Az, hogy *Nádasdy*<sup>50</sup> az Újszövetséget magyarra fordítva kiadta, határozottan a reformáció elveinek elfogadását jelentette. Azelőtt azt csak latinul adták ki. Most a nép nyelvén való közzététel és terjesztés azt jelentette, hogy bárkinek szabad volt olvasni, papi ellenőrzés és közvetítés nélkül. *Nádasdy* első sorban nem *Luthernek*, hanem *Melanchtonnak*<sup>51</sup> volt

a követője, akit kortársai „praeceptor Germaniae”-nak hívtak.

Melanchton jelentőségét Horváth János így összegezi: „A reformációval megszűnt ugyan a régi vallásbeli egység, a középkori műveltséget világnézettel ihlető katolicizmus visszaszorult, de magának a vallásnak a jelentősége nem csökkent, sőt a harcok, és viták hevétől nyilvánvalóbb lett. Létkérdéssé vált a vallás. A vallásnak a humanizmus és a középkori visszaélések folytán válságba jutott eszmei vezérszerepét a reformáció helyreállította. De nemcsak a vallás uralmát biztosította, hanem Melanchtont követve azt a műveltséget is, amely a középkor végén az egyháznak ártott. Melanchton a hit kára nélkül ki tudta elégíteni a humanizmus által felébresztett műveltségi igényeket, iskolákat, egyetemeket az új műveltség szellemében átrendezni, tankönyvekkel ellátni. A mi protestantizmusunknak is ő volt a „praeceptor”. Az általa szervezett humanista iskolatípus honosodott meg nálunk is. Így nálunk sem ment veszendőbe a humanizmus műveltségi szerzeménye, sőt szélesebb rétegek tulajdonává vált. Maga az iskolaügy buzgó felkarolása nevezetes ténye a reformációnak nálunk is. A reformáció az írás-olvasás hatékonyabb terjesztésével kiterjedtebb olvasóközöniséget nevelt.”<sup>52</sup>

Nádasdy Melanchton elgondolásait követte, amikor birtokán világi iskolát alapított és nyomdát tartott fenn. A nyomda irányítóját, egyben az iskola rektorát, Sylvester Jánost<sup>53</sup> bízta meg nemzeti nyelvű tankönyvek írásával. Sylvester az iskolát Melanchton új szellemében szervezte meg és magyar grammatikáját is az ő felfogása szerint írta meg. Nádasdy ugyanakkor, amikor ilyen nagy megértéssel fogadta a reformáció elgondolásait, kedves embere volt Ferdinánd királynak<sup>54</sup>. Sylvester pedig Ferdinánd fiainak ajánlotta Újtestamentumát, amiért is később bécsi egyetemi tanzséket kapott.

E kettőnél sokkal gerincesebb Huszár Gál és Bornemissza Péter, akik még börtönt is szenvedtek hitükért. Pedig mindketten ingadoztak a reformáció lutheri és helvét irányja között. Huszár Gál<sup>55</sup> a tanulásra, az új indítások felvételére mindig kész teológus volt. Örövendve látta maga körül a reformáció pezsgő lelki életét. Az egyes irányok más-más színezetében a Szentlélek Isten más-más kegyelmi ajándékának jelét látta. Csak azért aggódott, hogy azok miatt szakadás ne álljon be Krisztus egyházában. Határozott a katolikusok ellenében, de engedékeny a reformáció változatai iránt. Készségesen vállalta el nyomdájában mind a lutheri, mind a helvét irányú szerzők munkáinak ki nyomtatását.

Bornemissza Péter<sup>56</sup> a 16. század legterjedelmesebb magyar könyveinek írója és nyomtatója. Tíz év alatt 13 kötetet adott ki, ezek közül 11 saját műve, amelyeknek összes terjedelme legalább 14 ezer oldal (azért körülbelül, mert több műve csonkán maradt ránk). De homályos, hogy a reformáció melyik irányához tartozott. Telegdi Miklós<sup>57</sup> így gúnyolódik vele: „Úgy mint ki néhol a luteranusokkal tartol a kálvinisták ellen, néhol a kálvinistákkal a luteranusok ellen”. Mégis hitbeli ingadozása ellenére, ő volt az, aki politikai nézetei mellett a legkövetkezetesebben, legharcosabban kitarzott.

Hoffhalter Rafaelnél<sup>58</sup> (Bécsben még katolikus nyomdász) jelenik meg a magyar ellenreformáció majdani megindítójának, Telegdi Miklósnak első könyve: *A keresztényesség fundamentomáról*. Hoffhalter azonban titokban a reformáció híve. Mikor ez kitudódik és menekülnie kell, Debrecenbe megy, ahol Kálvin tanításait vallja. Végül Gyulafehérvárott unitárius könyve-

ket adott ki. Mélius Juhász Péter<sup>59</sup> hite változtatásai miatt „Rosszhalternek” csúfolta.

Hosszú utat futott be Heltai Gáspár is<sup>60</sup>. Amikor 1544-ben a kolozsváriak hazahívták Wittenbergből, lutheránus plébános lett. Hoffgreffel<sup>61</sup> való vitája miatt elkedvetlenül 1557-ben lemondott papi állásáról és utódjával Dávid Ferencsel együtt<sup>62</sup> Kálvin követőjéhez tért. 1568-ban pedig, szintén Dávid Ferencsel együtt, áttért az unitárius hitre, amely ellen még egy évtizeddel előbb röpiratot írt. Az egykor katolikusnak született öreg férfi átment a protestantizmus minden árnyalatán s mindannyiszor a meggyőződés hevével szállt szembe előző hitével. De politikai nézetei mellett állhatatosan kitartott. Heltait foglalkoztatták legjobban a társadalmi ellentétek, gazdag, szegény, tanult és tudatlan emberek viszonya, joga, kötelessége. Az *Ördögi kísértetek* c. munkájában<sup>63</sup> bátran ostromozta a visszaéléseket. Ő is olyan pap volt, aki híveire a nyomda segítségével hatott. Bibliafordítása azonban nem lett népszerű, mert az alatt a másfél évtized alatt, amíg az megjelent, változtatta meg hitbeli álláspontját és ezért egyik egyház sem fogadta bizalommal.

Mindhárom író-nyomdász-pap egységes meggyőződését azzal bizonyította, hogy számtalan reformációt előmozdító könyvet adott olvasóinak kezébe. Ezzel olyan erős terítői hatást fejtek ki, amely vetekedett a prédikátorokéval.

Az áttekinthetőség kedvéért a reformáció nyomdászait, egyik irodalomtörénészünk Wallaszky Pál<sup>64</sup> nyomán Fitz József is 3 csoportra osztja: tudósnyomdászok, vándornyomdászok és nyomdai mesteremberek csoportjára. Kényelmes felosztás, bár van benne egy mástfedés, mert a vándornyomdászok között is akadtak tudósok, pl. Huszár Gál és Bornemissza Péter, és a mesteremberek között is voltak kiemelkedően nagy műveltségűek, pl. Mankovits Bálint.

A csoportok között azonban vannak szembevető különbségek. A székhelyüket nem változtató tudósnyomdászok lényegében csak irányítók, akik meghatározták, mit kell nyomtatni, s többnyire maguk meg is írták a kiadandó munkákat. A technikai feladatok végzésére szakmunkás állt mellettük, mint Sylvester mellett Strutiuss<sup>65</sup>, majd Abádi Benedek<sup>66</sup>, Heltai mellett pedig Hoffgreff.

A vándornyomdászok ismertetőjele a gyakori helyváltoztatás. Mint a reformáció kortesei járták be az országot. Gyalui Farkas<sup>67</sup> „vándorló szószékeknek” nevezte őket. Mindegyike több száz kilométert barangolt be szerszámaival. Huszár Gál és a két Hoffhalter ezernél is többet. Voltak évek, amikor a vándornyomdászok versenytárs nélkül uralkodtak a magyar könyvpiacra. Pl. 1584-ben Hoffhalter Rudolf, Bornemissza, Mankovits<sup>68</sup> és Manlius<sup>69</sup> 10 magyar nyelvű könyvet adott ki, 3990 oldalnyi terjedelemben, míg velük szemben a nagyszombati nyomda csak egy kalendáriumot 76 oldalal!

Mi az oka a nyugtalan helyzetváltoztatásoknak? A háborús korról járó kényszerhelyzetek? Avagy inkább mint Lubik Zoltán<sup>70</sup> vélte: idealizmus, szent megszállottság, mely a nyomdászt a reformáció eszméinek terjesztésére hajtotta?

Ballagi úgy képzelte — és utána Csűrös Ferenc is<sup>71</sup>, — hogy a vándornyomdász afféle kőboremler volt. Beszerzett egy kis fasajtót, metszett betűkészletet magának, a sajtót öszvér hátára tette, a betűket kosárba rakva melléje akasztotta, azután nekivágott a világnak, vásárról-vásárra járt, árulni portékáját: a könyvet. Ez csupán a fantázia szülte kép. Bajos elhinni, hogy Huszár Gál, aki már püspök, amikor utolsó nyomdahelyére, Pápára költözik, hátizsákban cipeli az

országúton szerszámaikat, vagy hogy cókókját összedve egy öszvér mellett bandukolt volna! Hiszen vándornyomdáink voltak a század legteljesítőképesebb nyomtatói. Ők adták ki a legvaskosabb köteteket, mint Bornemissza Postilláit<sup>72</sup> vagy a Vizsolyi Bibliát<sup>73</sup>. Egy-egy ilyen nagyobb nyomtatványhoz kisebbfajta épületnek beillő papírraktárra volt szükség. Kiadványaik sem voltak vásári portékák. Vásáron legfeljebb népkönyveket, kalendáriumokat, zsoltárt, széphistóriákat lehetett eladni. A vándornyomdászok kiadványainak legtöbbje azonban komoly tudományos képzettséget feltételező könyv volt.

Miért vándoroltak mégis? Pártfogó földesuraiktól hatalmas összegeket kaptak, de tiszteletre méltó önzetlenséggel csak a reformáció ügyének érdekét nézték. Megelégedhettek volna a kelendő könyvek, káték, énekeskönyvek és egyéb iskolai könyvek nyomtatásával, élhettek volna egy helyben nyugodt életet. De a vándornyomdász a reformáció élharcosa, aki nevelni akarta olvasóközönségét a tejnek italáról a keményebb eledelre is, ezért lesz programja prédikációk, vitairatok, szentírásmagyarzatok kiadása. Ennek érdekében vállaltak veszedelmet, üldözést, anyagi ráfizetést. Reformatori sikereiket bizonyítja az erélyes üldözés, amelyet egyházi és világi hatóságok indítottak ellenük, de híveik lelkes, állhatatos kitartása is.

Helyváltoztatásuknak egyik fő oka az üldözés volt. Közrejátszottak azonban egyéb okok is. Gulyás Pál<sup>74</sup> szerint a vándornyomdász igyekezett a megrendelő közelébe, lehetőleg annak községébe költözni. Huszárt és Bornemisszát kivéve, nagyrészként megrendelésre nyomtatott. Hoffhalter Rudolfról és Manliusról biztosan tudjuk, hogy egyes esetben ez készítette őket újtjukra. Azért is költöztek a szerző lakhelyére, hogy kárt ne szenvedjen a mű korrekciójára: a magyar szöveg, ha a könyvnyomtató nem volt magyar anyanyelvű. Pl. Manlius Sárvarra ment *Magyari* István<sup>75</sup>, Manskovit pedig Gönc mellé, Vizsolyba, Károli Gáspár<sup>76</sup> közelébe.

A költözködés, vándorlás sohasem volt egyszerű ügy. Sokszor valóságos szekérkaravánnal költöztek. Panaszkodnak is: mennyi baj van a fuvarosokkal télvíz idején, meg az utak járhatatlanságával.

Vándorlásuk oka gyakran a menekülés. Porondra léptek ellenük a pápa hívei. *Szapolyai* János<sup>77</sup> börtönbüntetést rendelt a lutheri könyvek terjesztőire. *Ferdinánd* pedig parancsot adott, hogy az eretnek íráások nyomtatóit vízbe kell fojtani. A nyomdásznak sok esetben szöknie kellett a hatóságok elől. Huszár Gált elkergették Magyaróvárról, Komáromból, Nagyszombatból, Kassán Verancsics Antal<sup>78</sup> egri püspök utasítására börtönbe vetették. Csak hívei, a kassai polgárok, katonák segítségével és Bornemissza vezetésével, erőszakkal szabadították ki és szöktették át Debrecenbe. Hoffhaltereket kétszer fosztotta meg nyomdájuktól az üldözés. Manskovitot *Ernö herceg*<sup>79</sup> zaklatta, felszólította a szepesi kamarát, hogy „annak a bizonyos menekült nyomtatónak, aki Vizsoly községben engedély nélkül, tetszés szerint nyomtat, kobozzák el a betűit, a könyvekkel együtt.” Szerencsére *Rákóczi* Zsigmond közbelépett.<sup>80</sup>

Az üldözések miatt vándornyomdászaink gyakran kis falvakban húzódtak meg sajtójukkal, arra számítva, hogy ott nem fedezik fel őket. Tévedtek. Kiadványaikat, hírüket messze elvitték. Amikor Bornemissza elkopott betűkészletének felújítása ügyében Bécsben járt, 1579 februárjában az ottani püspök utasítására, vacsora közben fogták el. Három hét múlva a fogház ablakán szökött meg, és kalandos utazás során még három hónapig rejtőzködött.

Arra is ügyelnie kellett a vándornyomdásznak, hogy olyan helyen állapodjék meg, ahol mesterségének nél-

különzhetetlen anyagait, elsősorban a papírt, be tudja szerezni. Miután a Habsburg párti városokat tanácsos volt elkerülni, olyan folyók, patakok gyéren lakott vidékeire igyekeztek, amelyek mentén papírmalmok működtek.

A nyomdászok harmadik típusa a *nyomdász* volt. Ez a kifejezés nem egészen pontos. Egyesekről tudjuk, pl. Abádiról és Hoffgreffről, hogy külföldön tanult, deákos műveltségű nyomdai szakemberek voltak. Abádi később teológiát is végzett; Melanchton híve volt. Sylvester nyelvtanának előszavában az ő hatását észlelhetjük. „Miként Melanchton felhagyott munkáinak művészi kidolgozásával, csak hogy a communis Germaniae praeceptor nagy nevének megfelelhessen, úgy a hasonló szellemtől áthatott Abádi is inkább feláldozta a művészi kivitel, csak hogy könyvét ideje korán adhassa ki. Mert jobban tetszik, hogy a könyv hamar ki kelhetne, noha nem igen szép betűvel volna, hogy nem mint szíp betűre erőlködnénk nagy kísérellemmel, mely dolog az keresztyéneknek igen káros volna.”<sup>81</sup> Mint a tudás és műveltség terjesztői, olyan tekintélyt élveztek, mint a korabeli lelkészek és tanítók. Ezért viselhetett pl. *ifj. Heltai* Gáspár<sup>82</sup> városában magasabb tisztséget is.

## A nyomdászok pártfogói

Mátyás király idejében nyomdászaink mecénásai egyházi főurak voltak; Hess Andrást, Karai László budai prépost támogatta, a pozsonyi nyomtatót pedig *Han* kanonok.

A mohácsi vész után megváltozott a helyzet. A katolikus egyháziak most gyanakvással tekintettek a nyomdászokra, sőt a század második felében egyenesen akadályozói voltak azok működésének. A reformáció ügyét szolgáló nyomdászaink támogatói elsősorban a világi főurak, és protestáns lakosú városok előljárói voltak.

A pártfogóknak kétféle szerepe volt: védtek a nyomdákat a hatósági beavatkozástól és fizették a kiadványok költségeit. Pl. *Rákóczi* Zsigmond beavatkozása védte meg Manskovitot Ernő főherceg ellen. De legalább ilyen fontos volt az, hogy tőlük kapták a munkájukhoz szükséges pénzt. A nyomdai költségek az akkori árakhoz képest magasak voltak. Ezért volt jó a mecénás közelében lenni... A pénzt tételenként kellett kihúzni a pártfogóból, hol a papírért, hol a betűújításhoz és öntéshez szükséges fémért, hol a nyomdai legények fizetéséért. A pártfogó szállást, fuvarát és élelmet is adott. A főurak közül legbőkezűbb *Nádasdy* Tamás volt. A század legszebb fametszetekkel díszített magyar könyve, Sylvester Újszövetsége, Sárvarrott az ő költségén jelent meg. *Nádasdy* mellé állítható *János Zsigmond*<sup>83</sup> erdélyi fejedelem is, a gyulafehérvári nyomda fenntartója. Támogatta még a brassói és kolozsvári nyomdát is.

Különösen drága kiadványok megjelenésére többen fogtak össze. Így a vizsolyi Biblia kiadásához szükséges pénzt *Báthory* István országbíró és neje<sup>84</sup>, *Drugeth* István zempléni főispán<sup>85</sup>, *Mágócsi* Gáspár<sup>86</sup> és *Rákóczi* Zsigmond, adták össze. Polgári közösségtől is keltt hasonló erőfeszítés: Mélius Juhász Péter prédikációs könyvét „a debreceni vásáron összegyűlt magyarországi kereskedő és áros népnek” ajánlja, köszönetül a költségek összegyűjtéséért.

A mecénások segítségükkel elsősorban a szerzőt akarták támogatni. Céljuk a reformáció ügyét szolgálni egy-egy jó és hasznos kiadvány megjelenésének segítségével. A nyomdász csak közvetve élvezte jóindu-

latukat. A fő cél az irodalom, a reformáció, a művelődés pártfogása volt, az, hogy egyáltalában *megjelenjen* egy jó könyv. A célt azonban a nyomdászok nélkül nem valósíthatták meg.

Hogy kik voltak a pártfogók, megtudjuk a kiadványok ajánlásaiból is. A dedikációk kifejezetten az ő segítségüket köszönik meg. A mecénások sokaságát mutatja, hogy minden ajánlás más-másnak szól.

## A nyomdák ellenségei

A nyomdák folyamatos munkáját három külső körülmény akadályozta a 16. században: a gyakori pestisjárvány, a török terjeszkedés és a királyi hatóságok beavatkozása.

A magyarországi nyomdák két felfutási éve az 1570. és az 1571. esztendő volt. Az előzőben 18 mű jelent meg háromezer oldal terjedelemben, az utóbbiban 20 kiadvány, 5000-nél több oldallal. Annál feltűnőbb a visszaesés 1575–76-ban, amikor is csak két könyvet adtak ki, alig 20 oldalon. Az oka a két évben dühöngő pestisjárvány volt<sup>87</sup>. A nyomdászok közül a járvány elragadta Huszár Gált és Heltai Gáspárt, a legtermékenyebb kiadót, Bornemisszát pedig megbénította.

A török a hódoltsági területeken nem tűrt meg nyomdát. Nyomdászaink a folyton változó határoknak még a közelébe sem merészkedhettek.

Ahol meghúzódhattak, berendezkedhettek, ott az államhatalom korlátozta őket. A szellemi rémuralom 1559-ben kezdődött, amikor IV. Pál pápa kiadta az *Index librorum prohibitorum* címmel a tiltott könyvek jegyzékét. A reformáció iratainak üldözése azonban már jóval előbb megkezdődött, hazánk ebben az elsőik között volt.

II. Lajos király még a mohácsi vész előtt elrendelte, hogy Luthernek külföldről behozott iratait a helyi hatóságok kutassák fel és égessék el. Jóságvesztés terhe mellett megparancsolta, hogy senki ne merjen ilyen könyvet nyomtatni, vagy akár kéziratban lemásolni. Szakmány György érsek 1524-ben Brassóba küldött királyi biztosokat és a talált lutheri iratokat a piacon nyilvánosan elégettette. Ugyanez történt meg Sopronban is.

Ferdinánd király 1553-ban a soproni országgyűlésen törvényt kívánt hozatni arra, hogy csak püspöki jóváhagyással ellátott szöveget lehessen kiadni. A karok és rendek azonban nem hozták meg az óhajtott határozatot, mert „tudomásuk szerint birtokaikon senki sem foglalkozott nyomdászattal”. Ebben igazuk volt, mert 1550–1557 között csak két polgári városban: Brassóban és Kolozsvárt működött nyomda.

A külön nyomtatási engedélyt, a szabadalmat később mégis csak elrendelték. Kétféle szabadalom volt. Az egyikben a nyomtatást, valamint a könyvek árusítását kötötték külön engedélyhez, a másikban egyes kiadványokat védtek meg versenytársaktól. A működési engedély pedig arra szól, hogy a protestáns nyomdák tevékenységét megakadályozzák. Működési engedélyért a nyomdászoknak és könyvkereskedőknek jelentkezni kellett a városi hatóságoknál és magukat kötelezni, hogy a tanács hozzájárulása nélkül semmit sem nyomtatnak, illetve nem árusítanak.

Az első ilyen engedélyt Bécsben kapta Hoffhalter Rafael, de nem sokáig élvezte, 1563-ban menekülnie kellett. Fiát, Rudolfot, Alsólendváról távolították el Miksa rendeletére<sup>88</sup>, 1574-ben. A királyi Magyarországon a 16. században csak két nyomda kapta meg a szabadalmat, a bártfai és a nagyszombati. Ennek ellenére Rudolf<sup>89</sup> nem akart országában más nyomdát

megtűrni, mint a nagyszombati katolikus nyomdát. Bártfa nyomdája ekkor egyszerűen átment a határon lengyel területre és ott minden ellenőrzés nélkül nyomtathatta a magyar „eretnek” könyveket.

A működési engedély követelése miatt szaporodtak el a vándornomdák. Gyakran költözködtek: falvakban, vagy földesurak váraiban húzódtak meg, ahol a városi hatóságoknak nem volt szavuk. Valószínűleg az ellenőrzések megtevesztésére találtak ki koholt megjelenési helyeket, nyomdász neveket, vagy egyszerűen *egyiket sem tűntették fel nyomtatványaikon*.

„A nyomdász ezért vándor, örökké megy tovább, de elégedett, mert vele van az egyetlen talizmán, az a boldogító önérzet, hogy az Úrnak tetsző világgosságot terjeszti. Isten csodája s egyedül a hit lelkesültségéből magyarázható, hogy nyomdászunk akkoriban annyira mehetett amennyire tényleg haladt... Bornemissza sem késhet sokáig seholsem, mert mindenütt nyomában vannak... De a nyomdát elnyomni nem tudják. A zaklatás nem vezet célhoz, sőt javára válik a reformációnak. Nyomdászaink szerte bolyonganak s még több vidéken ismertetik meg az új tanítást... A gondolat ezerszeresen kinyomtatva, dacol az üldözéssel. Ha itt elnyomják, kitör amott és eget kér. A lélek társalog a lélekkel Európa egyik szelétől a másikig, Magyarország egyik szelétől a másikig”<sup>90</sup>.

Beliczay Angéla

## JEGYZETEK

1. Ballagi Aladár (1883–1928) történész, egyetemi tanár, később radikális politikus, Ballagi Mór teológiai tanár fia, maga is tanított a pesti és sárospataki főiskolákon, 1875–77 között, művelődéstörténetet. A könyvnyomtatásról szóló művéről így ír Fitz József: „Ez tárgykörünk legzelmesebb és legszélesebb látókörű előadása. Ő tanított meg bennünket arra, hogy a nyomdászok a gondolat terjesztése által szükségképpen a gondolatszabadság úttörőivé váltak”. Fitz i. m. 1. köt. 30. o. — 2. Gutenber János (1394–1468), eredeti nevén Johann Gensfleisch zum Gutenberg, a könyvnyomtatás feltalálója Mainzban működött. Első nyomtatott művét 1440-ben adta ki. Leghíresebb, legnagyobb műve a 42 soros Biblia. — 3. Karai László (?–1485) azzal a megbízással ment a pápához, hogy segítséget kérjen tőle Mátyás király számára, Podjebrad György „huszita” cseh király elleni háborújához. Küldetése sikerrel is járt. — 4. Mátyás király (1440–1490), az „Igazságos”, az olaszországi reneszánsz első követője, tudományok, művészetek mecénása, nemcsak díszes kódexeket gyűjtött, hanem nyomtatott könyveket is. — 5. II. Pál pápa (uralkodott 1464–1471) eredeti nevén Pietro Balbo a könyvnyomtatás lelkes pártfogója, műgyűjtő. Sweynheim és Pannartz német könyvnyomdászokat ő telepítette le Rómába. Ő közöszölte ki az egyházból Podjebrad Györgyöt és szólította fel Mátyás királyt, hogy indíttson ellene háborút. — 6. Oliviero Caraffa (1430–1511) bíboros, először a pápai keresztiesflotta admirálisa volt, ő vette be Szmírnát. Később a Vatikán külügyi államtitkára lett. — 7. Georg Lauer német származású könyvnyomató volt. — 8. Gulyás I. m. 1. köt. 46. o. Oklevelek alapján valószínű, hogy ez az egyik épület akkor az Eötvös utcában volt. Verancsics Antal 1502-es krónikájából pedig kiderül, hogy az Eötvös utca a mai Fortuna utca folytatása volt. Még a török utáni időben is utca volt a mai tér. Figyelembe véve, hogy Hess András műhelye a főtemplom közelében volt, feltehető, hogy a mai Hess András tér 5. sz. ház (a műegyetemi kollégium épületének) helyén volt, annak is az északi részén, tehát a Fortuna utcához közelebb. — 9. A két egybenyomott mű címe: *Basilius Magnus: De legendis poetis*. — *Xenophon: Apologia Socratis*. Nagy Basilius keleti egyházatya, a keleti szerzetesség megalapítója. Ezen értekezése „A fiatalokhoz” c. művének latin fordítása. — 10. *Xenophon* (Kr. e. 434–355) athéni hadvezér és görög történetíró, Szokratész tanítványa volt. E művében a bírál előtt védekező filozófus beszédét adja elő. — 11. Eredeti nevén Antoninus Pterozzi (1389–1459) firenzei érsek, innen a neve *Florentinus*. Gyóntatókönyve ugyanebben a században több mint 100 kiadást ért meg. — 12. *Laudivius* itáliai ispotályos lovag és költő a 15. században. Kora humanistái által igen tisztelt bibliafordító, *Hieronymus* életrajzát írta meg. — 13. Han János a pozsonyi Szent Márton templom plébánosa könyvpártoló volt. Az Országos Széchényi Könyvtárban több miniatúrákkal díszített kódexet őriznek, amely az ő tulajdonában volt. — 14. Pápai Páriz Imre, (1649–1716) Bornemissza Anna fejedelemné udvari orvosa, majd 1678-tól a nagyenyedi kollégiumban tanár. „*Eletnek beszéde*” c. könyve (1702), amely első összefoglalása a hazai könyvnyomdászatnak, tulajdonképpen *Tótfalusi Kis Miklós* siratása. — 15. Ballagi I. m. 28–30. o. — 15a. Fitz I. m. 2. köt. 8–9. o. — 16. Ballagi I. m. 36. o. — 17. Wittenbergben Luther életemben tanuló magyarországi diákok névsorát *Sólyom Jenő* állí-

totta össze. Eszerint 1522 nyarától 1546 téli félévéig összesen 166 diák tanult a reformátor egyetemen. Súlyom i. m. 170–177. o. — 18. **Korb János** levelet közli *Bunyitay ETE*, 1. köt. 41. o. — 19. A selmecbányai piébanos **Soravus Gergely** volt. Súlyom i. m. 21. — 20. **Szakmáry György** (?–1524) pécsi püspök, kancellár, **Bakócz Tamás** utóda 1521-ben lett esztergomi érsek. — 21. **Peck Kristóf** 1519 óta volt soproni piébanos. **Mikó Kajári István** győri kanonok hivatalos eretneknemozására Sopronba érkezett, őt szólította fel: „Mondja meg hitére és jó lelkiismeretére, vannak-e ebben a városban a lutheránus szektából valók”. **Peck** korábbi bejelentését megismételve, előadta panaszait. — 22. **Kristóf** a mai bencés templomban prédikált, az ún. Kecsketemplomban, amely akkor a ferenceseké volt. Arról a szószékről prédikált, amelyről egykor **Kapisztrán János** a husziták ellen szólt. A szószék ma is látható! — 23. A nyomozás részletes jegyzőkönyve *Bunyitay ETE*, 1. köt. 161–169. o. és *Payr ETE*, 1. köt. 2–14. o. — 24. *Payr ETE*, 1. köt. 4. o. — 25. *Bunyitay ETE*, 1. köt. 123. o. **11. Lajos** a mohácsi csatában életét vesztett király (1506–1526) nem rokonszenvezett a reformációval. Ugyanebben az évben magának **Bölcs Frigyes** választófejedelemnek is írt levelet: „A választófejedelem előtt nincs titokban, hogy Luther milyen eretnekséget támaszt a keresztény hit és az egyház rendje ellen. Ne tartsa tovább ezt a szégyent, büntesse meg azt a szerzetest”. Leveleink persze nem lett foganatosítva. Súlyom i. m. 62. o. — 26. **Szabó Károly** (1824–1890) történétíró, bibliográfus és egyetemi tanár. 1847-ben **Toldy Ferenc** hívására Pestre költözött s közreműködött a Magyar Tudósok Tára munkálataiban. 1848-ban **Kossuth Pesti Hírlapjának** munkatársa és önkéntes nemzetőr. Világos után egy ideig bűdosított, majd 1850-tól **Teleki József** titkáráként a Teleki levéltárat rendezte. 1859-ben az Erdélyi Múzeum Egyeslet könyvtárosa lett. Legértékesebb munkája a „Régi Magyar Könyvtár”, amely az 1531–1711-ig megjelent magyar nyomtatványok tudományos leíró bibliográfiája. 1–3. köt. — 27. **Horváth i. m. 21. o.** — 28. **Krakónak**, Lengyelország fővárosának, akkor kb. száz-ezer lakosa volt. A „Visztula-parti Athén” erasmista és humanista szellemű egyetemén 1527-ben kb. száz magyar ifjú tanult, a sokféle nemzetiségű tanulóknak 10–15 százaléka. Istentisztelet tartására külön kis templomot kaptak, a „Capella Hungarorumot”, és az egyetemen saját egyesületükbe, a „bursába” tömörültek. **Fitz i. m. 2. kötet, 91. o.** — 29. Hieronymus **Viator** (?–1456) eredeti nevén **Bütten**, német sziléziai nyomdász volt. Nyomdáját **Krakónban** 1517-ben állította fel. — 30. **Christophor Hegendorff** (1500–1540) igen képzett filológus, teológus és jogtudós volt. Elkísérte **Luthert** a lipcei hitvitára. 1540-ben evangélikus szuperintendenssé választották. Mint a lipcei egyetem görög nyelvű tanára, írta a *Rudimentát*, amely **Donatus** iskolai latin nyelvtanának kivonata. — 31. **Aelius Donatus** római grammatikus és rétor a Kr. u. 4. században. Két részes *Ars grammatica*-ja a középkori latin nyelvtanítás főszövege volt. Hazánkban is évszázadokon át használták. Utolsó átdolgozott változatát 1823-ban **Sztróky Ignác**, a soproni evangélikus főcsm tanára adta ki. — 32. **Sebalduus Heyden** (1489–1561) Nürnbergben kántor, majd rektor. Mint **Luther** híve ő is részt vett a hitvitákon. E nyelvgyakorló könyvének első kiadása Nürnbergben, 1524–25 táján jelent meg. Ezt is évszázadokon át használták hazánkban. Utolsó ismert kiadása 1777-ben, Pozsonyban jelent meg. — 33. **Perényi Gábor** ugcsoi és máramarosi főispán székhelye **Nyalábvár** volt. A humanista műveltségű államférfi elesett a mohácsi csatában; özvegye, **Frangepán Katalin** továbbra is **Nyalábvár**-maradt és a tudományok, tudósok mecénása lett. — 34. **Komját** **Benedek** 1527–29 között a bécsi egyetemen tanult. **Perényi** meghívására ment **Nyalábvárba**, hogy fia nevelője legyen. Bibliafordítás részben **Erasmus** szövege, részben a **Vulgata** alapján készült, de használta a korábbi magyar fordításokat is. A kéziratot **Nyalábvárról** ő maga vitte **Krakónba**, amikor tanítványát, **Perényi Jánost** elkísérte az egyetemre. — 35. **Ozora** **Imre** az első magyar reformátorok egyike. 1530–31 között a **krakói** és **wittenbergi** egyetemen tanult. Később a **Tiszántúlon** evangélikus prédikátor. Munkája vagy **Perényi Gáborné**, vagy fia: **János** pártfogásával jelent meg. — 36. **Gálszécsi István** Bécsben, **Wittenbergben** tanult. Hazajöve **Gálszécsen**, a **Perényi Péter** által alapított iskolában tanított, végül 1540-től **gyulai** prédikátor. — 37. **Perényi Péter** (1502–1548) részt vett a mohácsi csatában, de megmenekült. Siklóson maradt, mint **Szapólyai János** király híve. Itt nyerte meg a reformációnak papja: **Siklósi Mihály**. **Mikó Patakra** költözött, vitte magával **Siklósi**t, aki ott a szerzetesrend főnökét és kiváló tagját: **Kopácsi Istvánt** és **Sztárai Mihályt** is megnyerte a reformáció eszméinek. **János** halála után **Ferdinándhoz** állt, de a „**sáropataki ügében**” való részvétele miatt az elfogatta és **Bécsűjében** börtönbe záratta. 1548-ban engedte csak szabadon. **Perényi** pár napra rá meghalt. — 38. **Horváth i. m. 37. o.** — 39. **Sztárai Mihály** (?–1575?) reformátor. Részt vett a mohácsi csatában, ahol ura, **Pálóczy Antal** elesett. Visszament **Patakra**, majd **Perényi** fogságba esése után **Dunántúlra** ment át; az 1530–40-es években **Laskón** és **Tolnában** működött. **Bátor**, népszerű reformátor volt. **Enekszerző** és az első ismert magyar dráma írója. — 40. **Laskó**, a Mohács után megritkult **Baranya** megye harmadik városa, ezért választotta székhelyül **Sztárai** 1543-ban. Innen hódított meg hét év alatt 120 gyülekezetet a reformációnak. **Laskó** híres búcsújáró hely volt, a templomot egy „csodatevő” **Mária** kép díszítette. Ez **Sztárai** idejében került el Innen; a hontalanná vált barátok vitték el magukkal **Almásra**, ahol később tűzvész áldozata lett. **Sztárai** 1551-ben átmélt **Tolnára**, de megbetegedve visszajött **Laskóra** (1558). **Szegedi Kis István** 1552-ben került **Sztárai** mellé **Tolnára**, majd később **Laskóra**. **Szegedi szilárdította** meg itt a reformációt. — 41. A híres **vaskaszentmártoni disputa** a pécsi bérparancsára 1550. április 20-án

zajlott le, a török hatóságok jelenlétében, főleg a papok nőt-lenségéről és a börtönről. A török a protestánsoknak adott igazat, mire feltében több piébanos rögtön átállt a reformációhoz. — 42. Újabb tipográfiai összehasonlítás után **Borsa Gedeon** arra a meggyőződésre jutott, hogy **Sztárai** e munkája nem **krakói**, hanem **kolozsvári** nyomtatvány, mégpedig **Heltai** műhelyéből való. Az évszám helyes rajta, de **Krakóktól** meg-tévesztésül nyomtatták rá, valamint a fiktív nyomdásznévet is. A katolikus papokat kígyuló drámát 1550-ben, **Martinuzzi** teljhatalma idejében veszedelmes lett volna a helyes impresz-summával ellátni, **Martinuzzi** keze messze elért! *RMNY*, 142–143. o. — 43. **Pesti Gábor** életéről nagyon keveset tudunk. **Pesten** született. többször tartózkodott **Bécsben**: 1527, 1529, 1536, 1538-ban. **Izabella királyné** szolgálatában állt, **Buda** elfoglalása után is követte **Erdélybe** — 44. **Johannes Singrenius** (?–1543) bajor származású könyvnyomató eredeti neve **Singriener**. **Bécsben** 1510-ben bukkant fel, akkor még mint **Viator** társa. Közös műhelyük első magyar vonatkozású terméke **Janus Pannonius** **Panegyricusa** volt, 1512-ben. **Singrenius** 1514-ben önállítósította magát és haláláig 414 nyomtatvány került ki sajtója alól. Legszébb munkája **Werbőczy Tripartituma** 1517-ben készült. — 45. A *Nomenclatura* magyar értelmezéssel ellátott hat nyelvű szöveggyűjtemény. Kb. 6000 szót tartalmaz, nem betűrendben, hanem fogalmi csoportosításban. Eredetije: *Vocabularius utilissimus quinque linguarum: Lat. Ital. Gall. Bohem.* Nürnberg, 1531. Ezt dolgozta át **Pesti Gábor**. — 46. **Ujlaki Ferenc** győri püspök volt. Pesti szerint a püspök szerepe előtt a hazaszeretet antik példái lebegtek. „Az antikvitás a valódi nemességnek az egyedüli szülőanyja oktat ugyanis a haza iránti kötelessé-ginkre... Nyelvünket mások is méltányolják, nem szabad elhanyagolnunk; ezért csatoltatja a szókönyvöt öt nyelvhez **Ujlaki** a magunkét”. **Horváth i. m. 113. o.** — 47. **Erasmus Desiderius** (1467–1536). A 16. század legkiválóbb humanistája, tudós, filológus. Szellemes, sokoldalú, nagy műveltségű ember. Az *Enconium moriae*, amely 1509-ben jelent meg a világirodalom legszellemesebb szatírája, melyben nevétségessé teszi kora társadalmi hibortjait, de az egyházakat is, sőt magát a pápát is. Mindezek ellenére sem mert elszakadni egyházától. Eleinte helyeselte **Luthert**, levelezett is vele, később azonban szembe fordult vele. Legjelentősebb munkája az **Újszövetség görög szövegének** kiadása. 1516-ban, amelyhez a **Vulgatától** sokban eltérő fordítást és az egyházi felfogással ellentétes magyarázatokat is csatolt. **Pesti fordítása** előszavához **Horváth i. m. 108–109. o.** — 48. A nyomdák keletkezéséhez **Fitz i. m. 2. köt. 17. o.** — **II. Bajazid szultán** (1446–1512) uralkodását szakadatlan háború sora töltötte be. **Harcolt** **Lengyelország**, **Velence**, **Egyiptom**, **Perzsia**, de leginkább hazánk ellen. **Mátyás király**-lyal, majd **II. Ulászlóval**. Kedvelte a jogtudományt, és a művészeteket. **Konstantinápolyban** és **Drinápolyban** szép mecse-tekét építtetett. — 49. A nyomdászokhoz **Fitz i. m. 22. p.** **Hontér János** (1498–1549) **Brassóban** született, ott működött és halt is meg. Nyomdáját 1535-ben alapította, amely 1580-ig működött. 1540-től kezdte megszervezni a reformációt az erdélyi századok között. Meg volt az a sikere, hogy mind **Brassó**, mind **Nagyszomben**, valamint példájukra az egész erdélyi szászág hivatalosan áttért az evangélikus vallásra. **Feltűnő**, hogy **Heltai** semmit sem írt, nem is nyomtatott magyar nyelven, csak latinul és németül. — 50. **Nádasdy Tamás** (1498–1562) pályája szakadatlan emelkedés: **II. Lajos**, majd **Ferdinánd** mellett titkos tanácsos, horvát, bán, országbíró, végül 1554-ben nádor. Az egyházszakadást ő sem tekintette véglegesnek, az ágostai hitvallás és **Róma** álláspontja között még nem látott kibékí-tetetlen ellentétet, s remélte az újraegyesítést (ami egészen a tridenti zsinat bezártaig 1563-ig nem is tartozott egészen a legvárakozóké).” **Horváth i. m. 139. o.** **Fitz i. m. 2. köt. 22–23. o.** — 51. **Melanchton** **Fülöp** (1497–1560) **Luther** legközelebbi munkatársa, majd utóda **Wittenbergben**. Leghíresebb munkája, a *Loci communes rerum theologicarum* az első evangélikus dogmatika, még **Melanchton** életében 50 kiadásban jelent meg. Mint tanárt is nagyra becsülte kora, **Európa** minden részéből özönlöltek hozzá a tanulók. — 52. **Horváth i. m. 20–21. o.** — 53. **Sylvester János** (1504–1572) mintegy tíz évig maradt **Újszigeten**, 1534–1543. Utána **Bécsben** tanított 1544–1551-ig. — 54. **I. Ferdinánd** (1503–1564) az első **Habsburg** király. A mohácsi vész utáni pozsonyi országgyűlésen választották királlyá, de a rendek nagyobb része nem őt, hanem **Szapólyai Jánost** fogadta el. A két ellenkirály békét kötött egymással, de ahogy a török 1541-ben elfoglalta **Budát**, az ország kettéosztottsága állandósult. **Ferdinánd** bátyjának, **V. Károlynak** reformáció-ellenes politikáját követte, részt vett a schmalkaldeni háborúban is. **Bátyja** lemondása után ő lett a német római császár, ettől fogva még nagyobb buzgalommal erőszakolta a „vallási egység helyreállítását”. — 55. **Huszár Gál** (?–1575) életéből az első ismert adat, hogy **Oláh Miklós** üldözése elől 1554 táján **Magyaróvára** menekült, ahol lelkes is lett, iskolát, majd nyomdát állított fel, 1558-ban. **Kassán**, **Debrecenben**, **Komáromban**, **Nagyszombaton**, **Komjátban**, végül **Pápan** volt lel-kész, itt szuperintendens is. Nyomdáját mindenütt vitte magá-lyal. — 56. **Bornemisza Péter** (1535–1584) evangélikus prédiká-tor, vándornyomdász. **Padovában**, **Velencében**, **Wittenbergben** és **Bécsben** tanult. Itt adta ki **Elektráját**, **Szofoklész** után, amelynek utószavában így fejezi ki politikai állásfoglalását: „Szabad szembeállni a zsarnokkal, amidőn a haza durva rabságban szenved.” **Bécsben** prédikált is szállásán: „Egy-félszáz féltém, másfélöt égetett a szívem és talán az oldalamon is kifakadt volna, ha a számat fel nem nyitottam volna” — írta erről később. Ezért kellett innen távoznia. Ekkor **Huszár Gál** mellé szegődött, **Magyaróvára**, majd **Kassára**. **Zólyom-ban** a **Balassa** család udvari lelkesze lett, ő nevelte **Balassa Bálintot**. — 57. **Telegdi Miklós** (1535–1586) esztergomi érsek, a magyar ellenreformáció vitairódmának kezdeményezője. **Nagyszombatot** ő tette az ellenreformáció kulturális központ-jává, a reformációtól eltanulva, iskolával, nyomdával. Mind-



kettőt maga irányította. Egész munkásságára rányomta bélyegét, hogy az ellenreformációs katolicizmus mondanivalóját a reformáció eszközeivel fejezte ki. Határozottan védelmezte a feudalizmust, a középkori világnézetet, a Habsburgok uralmát. — 58. *Hoffhalter* Rafael vándornomádás, 1567-ben állította fel *János Zsigmond* erdélyi fejedelem támogatásával a gyulafehérvári műhelyt, amelyet 3 évig vezetett. Első munkája Méliusz reputációja volt Dávid Ferenc ellen, később pedig Dávid Ferenc hét munkáját is kiadta. — 59. *Méliusz* Juhász Péter (1536—1572). 1558-ban Wittenbergből hívták haza debreceni lelkésznek, 1561-től tiszántúli püspök, hitvitázó, egyházi író. A tiszántúli reformátusság megszervezője. Számos prédikációs kötete jelent meg, lefordította a Biblia egyes könyveit is. Egyetlen világi tárgyú műve: *Herbarium*, gyakorlati céllal készült fűvészkönyv, halála után látott napvilágot. Ld.: *Makkai* László: Méliusz Juhász Péter, Magyarország Kálvinja. *Theologia Szemle* (XV.) 1973/3—4, 65—72. — 60. *Heltai* Gáspár (1510—1574). A 16. első felének legjelesebb prózáirója. 1550-ben alapította *Hoffgreff* Györggyel a kolozsvári nyomdát. Pestiben halt meg 1574-ben. Világi műveiben igen érdekes társadalomrajzot ad. Műveit újból kiadták: *Válogatott íráskor*. Bp. 1957. *Heltai* válogatott művel. Bukarest, 1957. — 61. *Hoffgreff* György Brassóból Honter mellől került Heltai mellé könyvnyomtatónak. Ő irányította a technikai ügyeket, Heltai döntött, hogy mit adnak ki. Emiatt nem tudtak egymással kijönni: Hoffgreff anyagiasabb lévén, a jövedelmezőbb apronyomtatványokat kedvelte, Heltai az irodalom és főleg a reformáció propagandáját tekintette elsőrendűnek. El is váltak egymástól. — 62. *Dávid* Ferenc (1510—1579). A wittenbergi egyetemen tanult. Korán Erasmus és Luther hatása alá került. Kolozsvárt előbb evangélikus, majd református, végül unitárius lelkész lett, sőt püspök is. Erdélyben az unitárius egyházat ő szervezte meg. *Báthori* István trónra lépte után a felülkerekedő ellenreformáció perbe fogta, és életfogytiglani börtönre ítélte. A dévai börtönből halt meg. — 63. *Ördögi kísértetek* 1579-ben jelent meg. Bornemisza ebben a főurak ellen lépett fel: név szerint sorra veszi őket, bűneikkel együtt. Könyvének alap gondolata, hogy az ördög körüljár a földön és kísértésekkel gyöttri az embereket, de különösen a főuraknál talál követőkre. Műveinek újabb kiadásai: *Válogatott íráskor*, 1952. Szöveggyűjtemény írásából, 1952. — 64. *Wallaszky* Pál (1742—1824) az első rendszeres irodalomtörténet írója. Mint evangélikus lelkész működött Tótkomlóson, Cinkotán, majd 1782-től haláláig Jolsván. Főműve: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria*, 1875, első kísérlet irodalmunk és művelődéstörténetünk összefüggő előadására. *Fitz* József (1888—?) könyv- és nyomdásztörténész, könyvtárudományi író. 1930—33-ban utja-szervezte a pécsi egyetemi könyvtárat, 1933—45-ig az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója volt. Nyomdászok csoportjai *Fitz* i. m. 28—31. o. — 65. *Strutius* Jánost Sylvester újszövetségenek nyomtatására szerződtette Nádasy Tamás, 1536-ban. De jobban értett a fametszéshez, mint a betűmetszéshez. A képek elkészültek, a szöveg nyomtatása azonban késett. Sylvesterrel emiatt összeveszett és egyszerűen megszökött. — 66. *Abádi* Benedek, az első Magyarországon működő magyar nyomdász. 1534-ben Krakkóban tanult, onnan hívta meg Nádasy Újszigetre, hogy fejezze be az Újszövetség nyomtatását. Az Újszövetség példányain Abádi és Sylvester osztozott meg, csomagokban küldték szét a papoknak, tanítóknak, több csomag elveszett. Abádi házalt is velük, de nem nagy sikerrel, útiköltsége sem térült meg. 1543-ban Wittenbergbe ment, pappá szentelték. Hazajött, Szegeden lett lelkész, 1545—1552-ig. — 67. *Gyalui* Farkas (1866—?) irodalomtörténész, író. Kolozsvárt élt. Igazgatta a kolozsvári egyetem könyvtárát és az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtárát. Jeles munkája: *Adatok a könyvnyomtatás történetéhez Magyarországon*. Kolozsvár, 1902. — 68. *Manskovitz* Bálint 1573 elején került Lengyelországból nyomdászként Sempétre. 1581-ben Galgócra, azután Detrekrón, majd ismét Galgócra, végül 1588-tól Vizsolyban működött. — 69. *Manlius* János (1530—1604). Lalbachban volt nyomdájában, innen azonban elűzetvén, Magyarországra jött, ahol 1582—1584 között működött. Később vándorolt nyomdájával. Összesen 33 magyar nyelvű, és 19 idegen nyelvű művet adott ki hazánkban. — 70. *Lubik* Zoltán (1865—?) Nyomdászként működött Kolozsvárt, majd Budapesten. Munkájának címe: *A vándornomádások*. Bp. 1896. — 71. *Csűrös* Ferenc debreceni kollégiumi tanár. Irodalomtörténész. Könyvének címe: *A Debreceni Városi nyomda története 1561—1911-ig*. Debrecen, 1911. — 72. Az ötkötetes prédikációskönyv, amelyet Bornemisza *Postillának* nevezett, a magyar széppróza jelentős alkotása. A kötetek megjelenési éve 1573, 1574, 1575, 1578, 1579. Ebben sokoldalúan mutatja be a kort, páratlanul határozott társadalombírállattal. — 73. A Vizsolyi Biblia első kiadása allg 7—800 példányban jelent meg, 1790-ben, hamar elfogyott, úgy, hogy már a század vége felé megpróbálták újból kiadni. A három nagy foliókötet alakban megjelent bibliafordítás nemcsak az egyházi irodalomra, hanem a világi költészetre és szépprózára is igen nagy hatást tett évszázadokon át. Terjedelme 1200 levél. — 74. *Gulyás* Pál (1881—1963) bibliográfus, könyvtáros, irodalomtörténész. 1908—1924 között a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának főkönyvtárosa volt. Szerkesztette a Könyvszemlét, folytatta és kiegészítette *Szinnyei* József művét. — 75. *Magyari* István (?—1605) Wittenbergből hazajött, Nádasy Ferenc udvari papja lett, 1599-től sárvári esperes. — 76. *Károli* Gáspár (1529—1591). Családi nevén *Radics* Gáspár, wittenbergi és svájci tanulmányai után tért haza 1556-ban. 1559-től kisebb megszakítással Göncön lelkész, esperes. Fő műve az első tel-

jes magyar bibliafordítás. Valószínűleg 1586-ban fogott hozzá, a teljes fordítás, az apokrifusokkal együtt 1590-ben került ki a sajtó alól. — 77. *Szapolyai* János (1587—1540) erdélyi vajda, majd magyar király. 1514-ben ő verte le *Dózsa* Györgyöt. A mohácsi vész után kialakult kettős királyságban a török Szapolyait fogadta el magyar királynak és helyezte birtokba. — 78. *Verancsics* Antal (1504—1572). Előbb Szapolyai híve volt, mint budai prépost és királyi titkár, majd átpartolt Ferdinándhoz. Elkkor egri püspök, majd 1559-től esztergomi érsek lett. Humanista világnézetével először rokonszenvezett a reformációval, de püspök korában nagy ellensége lett. — 79. *Ernö herceg* (1553—1595) Miksa király másodikútlött fia, először atyját helyettesítette a pozsonyi országyűlésen, 1574-ben. Bátyja, Rudolf idejében ő lett a magyar végrehelyek főparancsnoka és a király helyettese. Mikor Mátyás lett a király helyettese, Alsó- és Felső-Ausztria kormányzója lett, végül 1594-ben II. *Fülöp* Németalföld kormányzója nevezte ki. — 80. *Rákóczi* Zsigmond (1544—1608) mint egri főkapitány, több győzelmet aratott a török felett, legnagyobb győzelmét a szikszói csatában aratta. 1604-ben *Bocskay* csatlakozott s annak halála után őt emelték Erdély trónjára, azonban lemondott *Báthori* Gábor javára, 1608-ban. Erősen pártolta a reformációt. Az ő segítségével jelent meg a Vizsolyi Biblia. Síremléke ma is megvan a szerencsi templomban. — 81. *Ballagi* i. m. 39. o. — 82. *Ifj. Heltai* Gáspár (?—1618) 1582-ben vette át özvegy anyjától a nyomda vezetését, amely később a kolozsvári kollegium tulajdonába ment át. Részt vett a város közügyeinek intézésében, 1600—1611-ig városi nótárius is volt. Élete végén megvakult. — 83. A nyomdászok pártfogói *Fitz* i. m. 2. köt. 32—35. o. *János Zsigmond* (1540—1571). Anyjától, *Isabellától* 1569-ben vette át az uralkodást. A reformáció buzgó híve volt. Mikor tárgyalat az ellenkirállyal, az egységesség feltételeként Miksa csak úgy akarta leányát hozzáadni, ha átér katolikusnak. Nem tette. 1557-ben a tordai országyűlésen törvénybe iktatták a vallásszabadságot. Elsőnek Európában! Ő maga Dávid Ferenc befolyására unitárius lett. — 84. *Báthori* István, eccési (1555—1605). Szülei buzgó védői voltak a reformációnak. ő is e szellemben nevelkedett. 1585-ben Rudolf országbíróvá nevezte ki. 1593—96-ig a török ellen harcolt. Mely híteről tanúskodnak kéziratban maradt imádságai, zsolttárai, amelyeket *Toldy* Ferenc fedezett fel. — 85. *Druegh* István, honmonai (?—1599). Sokot tett a reformáció érdekében mint Zemplén megye főispánja egész megyéjében elterjesztette azt. Részt vett a Vizsolyi Biblia költségeinek viselésében. A *Druegh* család nőtagjai is pártfogták a reformációt: István testvére, *Druegh* Eufrozina, *Báthori* István felesége is adakozott a Biblia kiadására. — 86. *Mágócsi* István, Tállya földesura és Torna főispánja volt. *Károli* Gáspárt nemcsak a Biblia kinyomtatásában segítette, hanem már előzőleg is pártfogásába vette, amikor Göncről el kellett jönnie. 1584-ben ugyanis a szépei új prépost nagyon erőszakos volt, s Gönc akkor ideiglenesen ehhez tartozott. Tállyán nyújtott papi állást *Mágócsi* Károlinak, míg újból elfoglalhatta helyét Göncön. — 88. *Miksa* (1527—1576) magyar király, Spanyolországban nevelkedett. Ifjú korában rokonszenvezett a reformációval, de 1560-ban *Hosius* biboros buzgó katolikusává nevelte át. 1564-ben foglalta el a magyar trónt. — 89. *Rudolf* király (1552—1612). Ifjúságát ő is Spanyolhonban, II. *Fülöp* udvarában töltötte. Az ország kormányzásával nem sokot törődött, inkább asztrológiával és alkímiaival töltötte napjait a prágai Hradsinban. Erélyesen lépett fel a reformációval szemben. Először a kassai templomot záratta be. Az 1604-es országyűlésre felterjesztett 21 pont mellé még egyet csatolt, amelyben megtiltotta, hogy a vallásszabadság ügyeit az országyűlésen tárgyalják. Hogy üres kincstárát megtölthesse pénzzel, koholt vádakkal pert indított a gazdagabb főurak ellen, felségérséts címén. Az elviselhetetlen állapotok robbantották ki *Bocskay* szabadságharcát. 1611-ben lemondott a trónról. A nyomdák ellenségei *Fitz* i. m. 2. köt. 35—38. p. — *Ballagi* i. m. 40. o.

#### FELHASZNALT FORRASMUNKAK

1. *Toldy* Ferenc: Visszatekintés a nyomdászat 400 éves történetére Magyarországon. MTA évkönyve. 14. köt. 2. füz. Bp. 1873. — 2. *Szabó* Károly: Kiseb történeti munkái. 2. köt. A 16. századi magyar nyomdásatról. Bp. 1873. — 3. *Ballagi* Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. 1472—1877. Bp. 1878. — 4. *Pápai* Páriz Ferenc: Eleinek könyve. 1702. — 5. *Zoványi* Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1923. — 6. u. ő. Cikkai a Bibliái lexikonhoz. Bp. 1940. — 7. *Bunyitay-Rapaics-Karácsony*: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1. köt. Bp. 1902. — 8. *Novák* László: A nyomdászat története. 1—2. rész. Bp. 1927. — 9. *Payr* Sándor: A soproni evangélikus egyházközösség története. 1. köt. Bp. 1917. — 10. u. ő.: Egyháztörténelmi emlékek. Sopron, 1910. — 11. *Sólyom* Jenő: Luther és Magyarországon. Bp. 1933. — 12. A magyar református egyház története. Szerk.: *Bíró* Sándor, *Bucsay* Mihály, stb. Bp. 1949. — 13. *Gulyás* Pál: A könyv sorsa Magyarországon. 1—2. köt. Bp. 1961. — 14. *Fitz* József: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. 1—2. köt. 1959—1967. — 15. *Horváth* János: A reformáció jegyében. 2. kiad. Bp. 1957. — 16. *Magyari* Irodalmi lexikon. 1—3. köt. Bp. 1963—1965. — 17. Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600-ig. Bp. 1971.

# Bibliai és babiloni történetírás

## Tényközlés és céltudatos összegzés az ókori leírásokban

### A történeti leírások

A történeti elbeszélések íróinak célja, feladata az, hogy úgy örökítsék meg az eseményeket, hogy az olvasó egy későbbi korban is pontosan érzékelhesse, nyomon követhesse azokat. A történelemtudomány aztán ezekre támaszkodva írja meg egy-egy nemzet, nép s azon belül egy-egy korszak történelmét.

Régóta és sokszor említett tény, hogy az ókori népek körében igazi történetírás csak Izráelben és Görögországban fejlődött ki. G. Morawe egyik tanulmányában<sup>1</sup> azonban kiegészíti ezt a megállapítást, miszerint: „Különösen érdekes jellemvonása a babilóni és asszír népeknek, hogy saját országuk történetét nagy érdeklődéssel figyelik.” — Köztudott, hogy Babilónia fejlett kultúrájú nép volt. A babilóni—asszír kultúra körében szoktak beszélni a matematika, asztrológia, asztronómia tudományáról. „Történelemtudományról azonban Babilóniában nem beszélhetünk” — állapítja meg Morawe. Hogy miért? A *történelemtudomány* — mai meghatározása szerint ugyanis: „az emberiség (emberi társadalom) fejlődésével, felemelkedésével, előrehaladásának törvényszerű folyamatával foglalkozó tudomány. Eredményeinek írásos rögzítését (illetve tágabb értelemben az emberiség fejlődésének korábbi szakaszaiban a megőrzésre méltónak ítélt jelenségek, események írásos feljegyzéseit is) *történetírásnak* nevezzük.”<sup>2</sup> (Történetírásról a továbbiakban ezt az utóbbi „tágabb értelmű” fogalmi meghatározást értjük.)

A leírt meghatározás értelmében tehát Izráel és Babilónia történetírása megegyezik abban, hogy mind-egyik „a megőrzésre méltónak ítélt jelenségek, események írásos feljegyzése.” A két nép történetírása között azonban különbség van.

### A babiloni—asszír történetírók

Mint mondtuk, *saját* országuk történetét kísérik nagy figyelemmel. Krónikaikban rengeteg a történeti értékű anyag, adat, feljegyzés. A történetírás udvari szokás volt. Elsősorban a királyok és más városi-vezető emberek akarták így megörökíttetni tetteiket, hogy az utókor így szerezzen tudomást róluk. Az eszményi uralkodó — e krónikák tanúsága szerint — az, aki a háborúban hősiiesen viselkedik s nagy hódító; továbbá a minden addigit felülmúló építészeti remekek (paloták) építtetője. A királyok krónikásai azonban nem elégedtek meg csupán a háborúk leírásaival. Minden alkalmat megragadtak és beszámolnak a királyok háborúskodásairól, de úgy, hogy e krónikák középpontjában mindig a király nagyszerűségének, mindenkit felülmúló nagyságának dicsőítése áll. (Nem ritkán talán túlzó adatokkal, valószínűtlen „pontossággal” nagyítják fel például az ellenség létszámát, hogy a király győzelmét, hősiességét így is jobban kidomborítsák. Különösen kétesek e tekintetben az ilyen nagy, kerek számok egymásutánjai: „... az arami Hadadésertől 1200 harcikoscit, 1200 lovast és 20 000 katonát, az amati Irhulénitől 700 lovast, 10 000 katonát, az izráeli Ahabtól 2000 harcikoscit és 10 000 katonát, stb.”<sup>3</sup> Sokkal realitásosabb és valóságosabb az olyan megjegyzés, mint amelyet a 2 Krón 12:3-ban olvashatunk.)

A babilóni krónikák leírásaira az a jellemző, hogy elszigetelt, önmagukban álló feljegyzések, és nincs aki távlatában, világtörténeti összefüggéseiben mutatná be és értékelné az eseményeket. Semmiféle fejlődési vonalat nem rajzolnak ezek az írások, s belőlük egységes képet, előbbrehaladást nem láthatunk.

Az egyes babilóni—asszír királyok uralkodásának a leírása annales-jellegű: szinte évről-évre haladva sorolják fel tetteiket a krónikák. Az udvari krónikairás produktuma ez.

### Az ószövetségi történetírás

A királyok tetteinek ábrázolásában az Ósz.-i történetírás meglehetősen eltér a babilóni krónikákban tapasztalható „király-dicsőítéstől”. A Királyok könyveinek szerkesztője szigorú kritika mérlegére tette az egyes uralkodókat s tetteiket. A Királyok könyvei átdolgozójának — a Deuteronomistának — egyik legfőbb ténykedése éppen az volt, hogy értékelt az egyes királyok uralkodását, mégpedig aszerint, hogy a királyok mennyiben voltak hűek az Úrhoz, az Ó szövetségéhez. A királyok tettei aszerint kerültek méltatásra, avagy ítéltettek meg — s legtöbbször negatív kritikát kaptak —, hogy vallásilag hogyan értékelhetők cselekedeteik, magatartásuk. Legjobb példa erre az északi országrész pusztulásának leírása, amelynek során a Deuteronomista elmondja, hogy a nagy összeomlás Isten ítéleteként következett be, mivel Izráel fiai vétkeztek az Úr ellen, bálványszobrokat készítettek, idegen vallási szokásoknak hódoltak, mióta csak „Jeroboám elcsalta Izráelt az Úrtól” (2 Kir 17. rész).

Noha a „történetírás atyja” a görög *Hérodotosz* volt, s a „céltudatos történelemtudomány” is csak vele vette kezdetét, mégis azt mondhatjuk, hogy Izráel történeti leírásaiban található bizonyos céltudatosság. Izráel történetírása először is, s főleg abban tér el a babilónitól, hogy *nem csak a saját* országa történetére kíváncsi. Továbbá, a bibliai történetírókat sohasem a nagyravágó dicsekvés inspirálta, hanem a történeti leírásokban is Istennek a történeti eseményekbe való beleavatkozásának a megtapasztalása ragadta meg őket (2 Sám 5:10). A bibliai történetírás az eseményeket *értékeli* — ez pedig csak *összehasonlítás* útján lehetséges. A bibliai történetírás másik lényeges jellemvonása ez, mellyel összefügg a harmadik: keresik a történetírók az események okát, célját — tehát írásaik *teleológikus szemléletűek*.

És éppen ez teszi egészen mássá és többé a bibliai történeti elbeszéléseket. Igaz, hogy ezek a leírások is csak egy-egy meghatározott történeti esemény-szakaszt, egy kort, vagy személyt mutatnak be, de nem elszigetelten, önmagukban állóan. Az írók a leírtakra reflektálnak, s az eseményekről úgy beszélnek, hogy közben elmondják azt is, milyen változást hoztak Izráel vagy más nemzet életében. A bibliai történetírók nemcsak a történeti események szereplői után érdeklődnek, hanem az eseményekben mindig Isten tetteit keresik, az emberi cselekvések mögött pedig Isten tervét, akaratát kutatják, miközben szólnak Izráel, a választott nép sorsának továbbhaladásáról, a környező népekkel kapcsolatban. Így aztán sokszor nagyon is tág történeti

összefüggéseket tár fel a Biblia, s így válik céltudatos leírassá.

Valószínűleg a királyok kora előtti időben is volt Izraelben listászerű írásbeli feljegyzés az egyes izráeli törzsekkel kapcsolatosan, mint amilyen — bizonyára átdolgozva — Józsué 13—19. fejezeteiben olvasható. Az azonban erősen kétséges, hogy az izráeli történetírás ezekből az összeállításokból ered; úgy tűnik, hogy a gyökerek máshol keresendők. Inkább áll az a vélemény, miszerint a királyok korának kezdetén indult, kezdődött el ténylegesen az izráeli történetírás, ebben a korban ért el „olyan szellemi színvonalat Izrael műveltsége, amely lehetővé tette az *irodalmi jellegű történetírást* Izraelben (Noth).<sup>4</sup> De nem a királyság intézménye alakította ki Izraelben a történetírást. Voltak Izraelben is hivatalos, udvari feljegyzések, ezek azonban inkább csak alapul szolgáltak az Ószövetségből ismert izráeli történetíráshoz. (Talán még a Salamon uralkodásáról szóló fejezetek hasonlítanak leginkább a babilóni krónikák ábrázolásához, bár ezek is annales-jelleg nélküli feljegyzések, s inkább az általános, magasztaló stílusukban hasonlítanak a babilóni emlékekhez. Az egyébként legrégebb történeti leírás a Bibliában a Dávid trónjának utódlása körül folyó vitákról és harcokról szóló fejezetek [2 Sám 13—1 Kir 2] egészen emberközelben mutatják be a királyi udvar életét, intrikáit, küzdelmeit.)

Szellemében tehát eltér a két nép történetírása, értéke is különböző. Mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül a babilóni történetírást a Biblia történeti vizsgálata során. Azok a történelmi szakaszok, amelyekről a babilóni krónikák önmagukban álló feljegyzéseket közölnek, sokszor éppen azáltal bontakoznak ki a mai bibliatudományi vizsgálódásaink során, hogy az azokról szóló kétféle feljegyzést — ahol lehetséges — *összevetjük*. Erre szeretnénk most példát is felhozni. Tudva, hogy az ószövetségi irodalom többé-kévésbé részese az ókori keleti szellemiségnek, keresni lehet a babilóni történetírásnak az Ószövetséggel rokon formai és tartalmi vonásait egyaránt.

## Újbabiloni Krónika

A bibliai történetírás és a babilóni krónikák *tartalmi* összehasonlítása természetesen azokon a pontokon érdekel bennünket a legjobban, ahol az Ószövetség népének és Babilóniának a története érintkezik. Ebből a szempontból legfontosabb az „*újbabilóni királyok krónikája*” az ún. *Újbabiloni Krónika*, azaz a *Nabupolassar* és *Nabukadneccar* uralkodásáról szóló rész.<sup>5</sup> Ez így szól:

„*Nabupolassar uralkodásának 19. évében (607)<sup>6</sup> a Tisri hónapban az akkad (babilóni) király mozgósította csapatait és Kimuhu ellen (Karkemistől délre) támadott az Eufrátesz partján. Átlépte a folyót, csapást mért Kimuhura és meghódította a várost Kislév hónapban. Kifosztotta és helyőrséget állított benne. Sebat hónapban tért vissza az országba.*

*A 20. évben (606) egyiptomi seregek vonultak Kimuhu felé, annak helyőrsége ellen, amelyet az akkad király állított és négy hónapig harcoltak a város ellen. Meghódították azt s az akkad király helytartóját megölték. Tisri hónapban az akkad király mozgósította seregeit, az Eufrátesz mentén vonult, és az Eufrátesz partján levő Quramatnál (az Eufrátesz keleti partján, Kimuhutól délre fekvő város) vert tábort. Csapatai átkeltek az Eufráteszen. Meghódította Sunadiri, Elammu és Dahammu (az Eufrátesz nyugati partjain fekszenek)*

*városokat, amelyek a folyó innesső partján feküdtek, s kifosztotta azokat. Sebat hónapban tért haza az akkad király. Az egyiptomi seregek, amelyek Karkemisnél keltek át az Eufráteszen, az akkad seregekre támadtak, amelyek Quramatiban voltak. Az akkad seregek kivédtek a támadást és visszavonultak.*

*A 21. évben (605) az akkad király saját otthonában maradt. Idősebb fia, Nabukadneccar, a birodalom trónörököse vezette a sereget. Ő lépett a hadsereg élére és az Eufrátesz partján fekvő Karkemis felé vonult az egyiptomi seregek ellen, amelyek Karkemisben voltak; átkelt a folyón. Egy ütközetben összecsaptak. Az egyiptomi seregek visszavonultak. Nabukadneccar az egyiptomi seregeket megverte. Az ütközetből megmenekült egyiptomiak szétszéledtek s lőtávon kívül kerültek, de az akkad király seregei utólérték őket Hamat környékén és ezeket is megsemmisítették. Egy ember sem tért vissza az országba. Ekkor hódította meg Nabukadneccar az egész Hattu országát. Nabupolassar 21 évig uralkodott Babelben és Ab hónap 8-án halt meg. Elul hónapban visszaérkezett az országba Nabukadneccar és Elul hónap 1-én elfoglalta a trónt Babelben.*

*A trónralépés évében visszament Nabukadneccar Hattuba és Sebat hónapban egész Hattu győzelmesen vonult végig. Sebat hónapban súlyos sarccal tért vissza Babelbe. Nisan hónapban megragadta Bél kezét és Bél fiát és megünnepelte az új évet.*

*Uralkodásának első évében (604) Nabukadneccar Sivan hónapban ismét Hattuba vonult seregeivel. Kislév hónapig győzelmesen vonult előre. Minden király megjelent előtte és Nabukadneccar átvette tőlük a súlyos sarcot. Askelon ellen vonult és Kislév hónapban meghódította azt. Annak seregeit fogságba ejtette, a várost elpusztította, kirabolta, romhalmazzá és pusztává tette; Sebat hónapban visszatért Babelbe.*

*A 4. évben (601) felvonultatta seregeit az akkad király Hattu ellen s győzelmesen vonult előre Hattuban. Kislév hónapban lépett seregei élére és Egyiptom ellen vonult. Amikor az egyiptomi király ezt meghallotta, seregeit összevonta. Összecsaptak egy ütközetben és súlyos vereséget mértek egymásra. Az akkad király visszavezette seregeit Babelbe.*

*Az 5. évben (600) az akkad király sok harcikocsit és lovat gyűjtött össze az országban.*

*A 6. évben (599) Kislév hónapban az akkad király mozgósította seregeit és Hattu ellen vonult. Hattuból kiküldte seregeit a pusztába, hogy végigsarcoltassa azt. Számos arab — állataikkal és isteneikkel együtt — fogságba esett; ezeket mind Babelbe vitték zsákmányként. Adar hónapban tért haza országába az akkad király.*

*A 7. évben (598) Kislév hónapban (december) az akkad király seregeivel Hattu ellen vonult. Juda városát megtámadta. Adar hónap 2-án meghódította a várost. Királyát (Jójakin) elfogta s egy szíve szerint való királyt (Sedékiást, v. ö. 2 Kir 24:14) ültetett a trónra. Súlyos sarcot vetett ki és azzal tért haza Babelbe.”*

Nabupolassar foglalta el a médek segítségével Ninivét, az asszír fővárost, majd a Háránba (Észak-Mezopotámia) visszavonuló asszír király ellen sorozatos hadjáratokat vezetett. A krónikából kivehető, hogy milyen könyörtelenül szűkül a kör az asszír birodalom maradáka és uralkodója körül. Az is pontosan érzelhető, hogy a Bibliából is ismert Nékó fáraó megérkezése milyen ellenlökést jelentett. Kimuhu stratégiai fontosságú hely volt, mely egy folyami átkelőhelyet ellenőrzött. Babilónia számára ennek elfoglalása védelmet jelentett minden, a folyón bekövetkező esetleges egyiptomi támadás ellen, másrészt támaszpontul szolgált a

Hamat és Karkemis közötti egyiptomi közlekedési vonal fenyegetésére. Kimuhu fontosságát mutatja az elfoglalására való gyors egyiptomi reakció, ugyanis Nabupolassar távozása után azonnal a város megostromlására indultak. A babilóni király csak egy kisebb létszámú őrseget hagyott ott, így az ostromló egyiptomi sereg legyőzte az őrseget s a város az egyiptomiak kezébe került. Ezután Nabupolassar újra elindította hadseregét az Eufrátesz keleti partjára és Quramatnál táborozott le. Az egyiptomiak elleni döntő csapás egy-két évig várattott magára, amelyet azután Karkemisnél Nabukadneccar, mint trónörökös-fővezér mért az aszszír—egyiptomi seregekre (v. ö. Jer 46:2). A menekülő egyiptomiakat azonban nem követte messzire, mert apja halálhírére visszasietett Babilon városába, hogy magát királlyá koronáztassa. Ekkor (Kr. e. 606/5-ben) nem került sor Egyiptom megtámadására sem, sem Izráel és Juda lerohanására. De már a következő évben elindultak a babilóni seregek dél felé. A krónika feljegyzése szerint a Hattu ország (Szíria—Palesztina kisebb királyságai) összes királyai megjelentek Nabukadneccar előtt és meghódolásuk kifejezésül adót (sarcot) is fizettek neki. Aki erre nem volt hajlandó, az Babilónia támadásának esett áldozatául. A krónikásnak az az állítása, hogy „Hattu összes királyai” megjelentek Nabukadneccar előtt, valószínűleg enyhén bár, de eltúlozza a karkemisi csata hatását, legalábbis hamarosan aktívabb lépéseket kellett tennie Babilóniának. Mindenesetre az ekkor behódolt királyok között volt: Damaszkusz, Tyrus és Sidon uralkodója, valamint a judai Jójákim, aki hűséges hűbéres volt 3 évig (2 Kir 24:1). Hamarosan azonban többen fellázadtak. Így Juda is (2 Kir 24), valamint az egyiptomi határhoz közel levő Askelon, filiszteus város is, amelyet ostrommal foglalt el a babilóni király. Jeremiásnak a filiszteus városokról, s különösen Askelonról mondott prófécijája (Jer 47. rész) feltehetően erre az eseményre utal.

Ezen a ponton felvetődik az a kérdés, hogy az idegen népek elleni próféciaik „légből kaptak-e”, vagy pedig van valami történeti háttérük? Jóllehet a babilóni krónikákban csak a filiszteusok (Askelon), illetve az arabok vannak konkrétan megemlítve, mégis a sok ismétlés, hogy „... Nabukadneccar győzelmesen vonult végig Hattun...” komoly alap lehet annak kimondására, hogy ekkor történt meg az „idegen népekkel” mindaz, amit Jeremiás próféciaiban olvashatunk (v. ö. Jer 47:4. 48:1—47, 49:1—6, 7—22, 23—27, 28—33, 34—39, vagy is a Tyrus, Moáb, Ammon, Edom, Damaszkusz, az arabok és Elám ellen mondott próféciaik. Különösen is érdekes összevetni a Jer 49:23 és 32. verset a Babilóni Krónikában Nabukadneccar uralkodásának 6. évről szóló szakasszal, amelyek szinte szó szerint megegyeznek). Feltételezésünk — ha nem is csatlakozhatatlanul állítható — mégis indokolható, mert a próféciaik sorrendje — földrajzilag nézve is — Nabukadneccar előrenyomulását követi.

Az Újbabilóni Krónikát olvasva, valószínűnek látszik, hogy Juda királya, Jójákim is — akit Nékó fáraó ültetett a trónra — vonakodott az adófizetéstől, s innen adódhat az a különben homályos utalás a Bibliában Jójákim bilincsbe veréséről és a jeruzsálemi templomi kincsek egy részének az elhurcolásától, amelyet a 2 Krón 36:6—7 és Dániel 1:1—2-ben, olvashatunk. Mindenesetre Jójákim tovább uralkodott Judában, de mint Babilónia adófizetője.

Rendkívül fontos a Nabukadneccar uralkodásának 4. évről (601) szóló tudósítás, amelyben arról van szó, hogy a babilóni király megtámadta Egyiptomot, de

erős ellenállásba ütközött és eredménytelenül kellett hazájába visszatérnie. A Krónika szavai: „*súlyos vereséget mértek egymásra*” valószínűleg szépítik a helyzetet, mert a valóságban kudarcot jelentett az ütközet Babilóniának. Nabukadneccarnak ugyanis két évre volt szüksége, hogy haderejét újra összeszedje. Tudva azt, hogy ez a sikertelen babilóni hadjárat 601-ben volt, egyszerre fény derül arra is, hogy mi bátorította fel — bizonyára másokkal együtt — Jójákim királyt arra, hogy megtagadja az adófizetést Babilóniának. A harmadik évben azonban a babilóni haderő ismét megjelent Palesztinában és a Krónika szavai szerint „*Akkad királya... megtámadta Juda városát...*”. A Bibliából tudjuk, hogy a fellázadt Jójákim közben meghalt, s utódja fia, Jójákin lett. Ő, átlátva menthetetlen helyzetét, inkább önként megadta magát, hogy így elkerülje a főváros ostromát s az azzal együtt járó sok nyomorúságot. A megadott dátumból ki lehet számítani Jeruzsálem első megszállásának időpontját. E. Auerbach, aki sokat foglalkozott kronológiai kérdésekkel, ezt az eseményt Nabukadneccar 7. évének Adar hónap 2-ára, azaz Kr. e. 597 március 16-ra teszi.<sup>7</sup>

Sajnos a Babilóni Krónikának ez a szakasza ezután felbeszakad, s a folytatást tovább nem tudjuk nyomonkövetni segítségével. Valószínűleg majd csak a British Múzeum nagymennyiségű, még megfejtetlen ékíratos anyagából kerül elő a folytatás, hogy rávilágítson Juda utolsó éveinek a történetére és Jeruzsálem végpusztulására is.

\*

A babilóni krónikaírás nem átfogó és nem értékelő történetírás. Ezek a krónikák akár háborús-politikai eseményekről, akár nagy építkezésekről szólnak, abban hasonlítanak egymáshoz, hogy megfogalmazásukban tömörek és az adatok laza egymásutániségben követik egymást; a történetek csak a dátumok váza alapján állíthatók kronológiai rendbe. A babilóni krónikák csak az eseményeket említik, ezzel szemben a bibliai történetíró a belső összefüggéseket is keresi az eseményekben. A történeti faktumokat egy magasabb és egységesebb gondolat fogja át a Bibliában. A babilóni krónika fő feladatának azt tartja, hogy lehetőleg röviden és szűken, a számára különösen fontos momentumokat sorolja fel. De ezek az adatközlések sokszor segítenek mégis rekonstruálni a bibliai történetírás némelykor hézagos részleteit. S mint a Bibliától független adatok, tanúskodnak a bibliai történeti kép, sőt azon belül is egyes próféciaik valódiságáról. A bibliai történetekre úgy tekinthetünk — a babilóni krónikák fényében is —, mint amelyek hitelesen és valóságosan hozzátartoztak az ókori Kelet történeti eseményeihez.

Tóth Lajos

#### JEGYZETEK

1. Günther Morawe: Studien zum Aufbau der Neubabylonischen Chroniken. Evangelische Theologie, 1966. évf. 308 skv. o. — 2. *Uj Magyar Lexikon*. Bp. 1972. 6. kötet (S—Z) 490 o. „történettudomány” címszava. — 3. *Calling: Textbuch zur Geschichte Israels*. Tübingen, 1968. 50. old.: III. Salmanassar első hadjárata Damaszkusz ellen (Kr. e. 853-ban). — 4. RGG. Tübingen 1958. II. kötet „Geschichtsschreibung” címszava. — 5. *Galling: Textbuch*... 72. old. Nabukadneccar hadjárata Kr. e. 607—604 és 601—598-ban. — 6. Tudni kell, hogy a babilóni naptár szerint az év kezdete az első tavaszi újhold napja. A zárójelbe tett évszám tehát nem egészen pontos, általában március második tele, vagy április eleje az évkezdés, az év vége ennek megfelelően átnyúlik a következő évbé, a mi számolásunk szerint. — 7. *Vetus Testamentum*. 1961. évf. 128 skv. old.: E. Auerbach: Wann eroberte Nabukadneccar Jerusalem?

## Tudomány, technika, forradalom

Párbeszéd a „tudományos-technikai forradalom” jelenlegi állásáról

A címben levő három fogalom összekapcsolásából jött létre a szél-  
tében használt kifejezés: „tudomá-  
nyos-technikai forradalom”. Hogy  
mégsem ebben a közkeletű formá-  
jában került a cikk élére, annak is  
megvan a maga oka: a kifejezés  
jelentése nincs tartalmilag pontosan  
meghatározva, vagy ha még pon-  
tosabban fogalmazzuk: többféle  
meghatározása van. De ez termé-  
szetes is. A merőben új dolgokra  
nehéz mindjárt definíciót találni,  
márpedig a tudományos-technikai  
forradalom ilyen. A XX. század  
második felének történelmi újdonsá-  
ga.

Nagyban segít azonban, ha há-  
rom jellemző vonását felsoroljuk, s  
ezek irányából közelítjük meg. A  
tudomány és technika fejlődésével  
kölesönhatásban álló társadalmi je-  
lenség, mely világszerte történelmi  
folyamatában bontakozik ki. Tehát  
vizsgálható anyagi-gazdasági bázis-  
sa, lehetőségei, a társadalom szer-  
kezetére gyakorolt hatása és elvi-  
ideológiai tartalma. Éppen ezek a  
jellegzetességei teszik a tudomá-  
nyos-technikai forradalmat bonyo-  
lult és izgalmas feladattá, mind-  
azoknak, akik a mai világ életének  
összefüggéseiben annak törvényszer-  
űségeit keresik, s elegendő fele-  
lősségtudatuk, vagy bátorságuk van,  
hogy a jövőbe is megkíséreljenek  
egy pillantást vetni.

1971 végén a *Társadalmi Szemle*  
szerkesztőségében ankétot tartottak  
a tudományos-technikai forradalom  
(TTF) kérdéseiről. A meghívottakat  
levélben tájékoztatták elképzelé-  
seikről: „Folyóiratunk jellegének  
megfelelően a tudományos-techni-  
kai forradalom *társadalmi össze-  
függéseire* kívánjuk a hangsúlyt  
helyezni, nem pedig egyes — ön-  
magukban mégoly fontos — tech-  
nikai, vagy az új technika alkal-  
mazásával összefüggő gazdasági  
kérdésekre. Egyebek között olyan  
típusú kérdésekre gondolunk, mint:

— a tudományos-technikai forra-  
dalom, mint társadalmi folyamat és  
ennek összefüggései a szocialista  
fejlődés távlataival;

— a tudományos-technikai forra-  
dalom ismérvei (vagyis, milyen  
esetben tekinthetünk egy, a terme-

lés fejlődésében végbemenő, vagy  
azzal összefüggő folyamatot a tudomá-  
nyos-technikai forradalom részé-  
nek, mozzanatának);

— a tudományos-technikai forra-  
dalom kibontakozásával összefüggő  
problémák a szocialista országok és  
különösen hazánk jelenlegi gyakor-  
latában;

— a tudományos-technikai forra-  
dalom és az elkésett ipari forrada-  
lom bizonyos fokú összetorlódásá-  
nak problémái;

— a tudományos-technikai forra-  
dalom kihatásai az emberi kapcsola-  
latokra, a dolgozó ember helyzeté-  
re, az új nemzedék nevelésére;

— a tudományos-technikai forra-  
dalommal kapcsolatos polgári elmé-  
letek kritikai elemzése.

Igazán eredményesnek akkor te-  
kintենék összejöveteleinket, ha e  
megbeszélés nyomán születne egy,  
egymást kiegészítő írásokból álló  
cikksorozat.”

A cikksorozat megszületett. A  
*Társadalmi Szemle* majd másfél  
esztendőn át közölte a különböző  
szaktudományok képviselőinek írá-  
sait. A körkép rendkívül színes, de  
a feladat természetéből következő-  
leg hézagos is. Inkább hasonlít az  
élő természet valóságára, mint fest-  
ményre. A fák levelei és ágai kö-  
zött messze repülhet a tekintet, s  
ez így van jól. Hisz maga a tudomá-  
nyos-technikai forradalom is azért  
lehetséges, mert nyitott világban  
élünk. Kár lenne kicövekelni hatá-  
rait pusztán a kompozíció teljessé-  
gének kedvéért.

Természetesen a határtalanság  
lehetősége, nem jelent egyszer-  
smind korlátatlanságot is. A TTF-  
nek is megvannak azok a feltéte-  
lei, melyek kibontakozását lehetővé  
teszik. Most ne érintsük azokat a  
pszichikai, fizikai és morális ténye-  
zőket, melyek meghatározzák a gé-  
pet kezelő embert, tehát nem csu-  
pán serkentői a növekvő teljesít-  
ményeknek, hanem gátjai is, ha-  
nem vessünk egy pillantást a „való-  
lói” anyagi alapokra: a feldolgo-  
zandó nyersanyagokra, energiafor-  
rásokra, s a jelenleg rendelkezésre  
álló technológiára. Pál Lénárd utal  
ezekre a keretekre a *Gondolatok a  
tudományos-technikai forradalom*

*néhány aktuális kérdéseiről* című  
cikkében (*Társadalmi Szemle* 1972/  
3.): „Az első legjellegzetesebb elő-  
feltételt az energiatermelésben be-  
következett ugrásszerű fejlődésben  
látom” — írja. — „Az embernek,  
mint energiatermelő »berendezés-  
nek«, mintegy 80 Watt teljesítmé-  
nyét össze sem lehet hasonlítani a  
modern gőzturbinák mintegy  $4 \cdot 10^9$   
watt (négy milliárd watt) teljesít-  
ményével. Ha pedig a rakéták 15—  
20 milliárd wattos teljesítményére  
gondolunk, akkor először csak meg-  
döbenni tudunk azon, hogy rövid  
idő alatt hányszorosára sokszorozta  
az ember a munkavégzésben fel-  
használható teljesítmény értékét.”  
Ha figyelembe vesszük azt, hogy  
a termelésben a nukleáris energia  
még csak igen kis szerepet játszik  
— holott mint koncentrált energia-  
forrás valószínűleg lehetővé teszi  
olyan munkafolyamatok elvégzését,  
amelyeket eddig nem lehetett elvé-  
gezni —, akkor nyilvánvaló, hogy  
nemcsak a felhasználás nagyságá-  
ban, hanem minőségében is válto-  
zás következik be. Persze a TTF itt  
még korlátozza önmagát. De ha  
szükség lesz ezekre az energiákra  
is, nem lehet kétséges: az atomfizi-  
kusok ezt a „szellemet” is ki fogják  
szabadítani a palackból.

De az időegység alatt felhasznál-  
ható energia megnövekedése máris  
éreztetni hatását a tudományos ku-  
tatásokban, s a technika jónéhány  
területén. „Az ember legyőzhette a  
Föld vonzóerejét és kiléphetett ab-  
ból a sok-sok évezredes rabságból,  
amelyre a homo sapienst a föld  
gravitációs vonzása ítélte.” Termé-  
szetszerűleg nem választható el a  
tudományos úrkutatás eredményei-  
től pl. a távközlési, vagy katonai  
célokat szolgáló műholdak rendsze-  
re. Egyfelől tehát: irány a csilla-  
gos ég; „a másik pedig az anyag  
legkisebb építőköveinek belseje felé  
mutat. Az egyik irányban haladva  
a Földet körülvevő kozmikus térség  
mikro- és makrostruktúráját; a  
másik irányban elmozdulva pedig,  
az extrém kis távolságokon belüli  
világ törvényszerűségeit tárhatjuk  
fel.”

Az automatizálás és a számítá-  
stechnika körébe tartoznak azok a

műszaki lehetőségek, melyek megvalósulásuk esetén, jellemzői a TTF korának. A legáltalánosabban értelmezett gépesítés időszaka következik el és „Ebbe a fogalomkörbe kell beleértelnünk a szellemi munkavégzés bizonyos folyamatait is” — fűzi hozzá Pál Lénárd. Persze a sci-fi regények és filmek robot-világától még messze vagyunk, sok itt a misztifikáció. De hiszen éppen csak egynéhány alapfeltételről volt szó, mely a tudományos-technikai forradalmat — tegyük hozzá: ügylátszik permanens forradalmat — lehetővé teszi.

Kétségtelen tény, hogy a műszaki-tudományos (tehát anyagi) feltételek megléte viszont csupán kiindulópontként játszik szerepet. Ezen a bázison épül aztán az a konstrukció, mely összetevőiben olyan bonyolult, hogy a vele való foglalkozás eleddig ismeretlen területekre kényszeríti a vizsgálódó embert. A mindennapi élet feltételeinek megteremtésétől a történetfilozófiáig kell végig járni a kutatás útját. Ki gondolta volna komolyan, akár ötven esztendővel ezelőtt is, hogy ilyen hangzatos címmel kell majd hozzászólni a kérdéshez: *Környezetvédelem és TTF*, mint Gerte György teszi. (Társ. Szemle 1973/1. sz.) Azt írom: kell szólnia, mert a téma valóban azzal foglalkozik, hogy meg tudja-e tartani az ember otthonának a Földet? Reméljük: igen. S a biztosítást dialektikusan fogalmazza meg: „a társadalmunkat fenyegető káros környezeti hatásokat is csak a TTF eredményeinek hasznosításával lehet majd kiküszöbölni”. Ez kétségtelen tény, de kérdés marad az, vajon ki akarja-e kiküszöbölni az ember ezeket a hatásokat? S jó oka van ennek az aggodalmaskodásnak, amikor már pl. az ENSZ-nek kell felhívásokat kibocsátania az ügy érdekében.

Mert valójában arról van szó, hogy a különböző államok, vagy szervezetek hajlandók-e anyagi áldozatokat hozni (természetesen megfelelő mértékű áldozatokat) egy közvetlen hasznot nem hajtó vállalkozásért. Ebben a tudományosan specializálódott világban ugyanis valószínűleg csak a szándék szükséges a különböző feladatok elvégzéséhez, mert az ember képességei szinte korlátlanok. Legalábbis ilyen optimista módon közelíti meg a problémákat *Straub F. Brunó (Specializáció és integráció a korszerű kutatómunkában* Társ. Szemle 1972/6. sz.). Véleménye szerint a TTF egyik jellemzője: „a társadalom az ember felismert szükségleteinek ki-

elégítése végett a tudomány és a technika specializált szakemberkollektívái számára *előírja a feladatok*, amelyek megoldandók e szükségletek kielégítéséhez, megfelelő új termékek létrehozásával.” S tovább: „ma a társadalomnak nem kell várnia, amíg valami kialakul: ha megvan az elhatározás (és a szükséges anyagi eszközök), a feladatot elő lehet írni, és teljesítésére reálisan számítani lehet.”

A cikk természetesen nem azért íródott, hogy optimista doktrínákat fogalmazzon meg, hanem elvi alapon vizsgálja azt a kérdést: a TTF valóban újdonságot hozott-e a tudományos kutatás módszerében? A válasz: igen. Lényegében arról van szó, hogy a TTF nem a „tudatlanság integrációját”, hanem a „tudás integrációját” igényli a szakemberektől, tehát a különböző tudományágak „fedése” hozza létre azokat a kollektívákat, amelyek a fejlődés útját a köz érdekében megrovidítik.

A „kutatócsoportok” megjelenése és munkájuknak az a sajátossága, hogy döntő módon avatkoznak a fejlődés menetébe, két irányban vet fel kérdéseket. Az egyik: az oktatás, a másik: a futurológia.

Az oktatásról *Marx György* fejti ki véleményét: „Iskolák a tudományos-technikai forradalomban” (Társ. Szemle 1972/2. sz.). Nem először sürgeti kedvenc gondolatának a megvalósítását: az iskolákban az eddig „statikus műveltség” helyett a „dinamikus műveltséget” sajátíttassák el a felnövekvő nemzedékekkel. Részletes „tantárgystruktúrát” is ad; érdemes felsorolni, milyen csoportosításban látja a „dinamikus műveltség” megvalósításának lehetőségét: természettudomány, matematika, nyelv, történelem, művészet. Ez a keret a középiskolákra vonatkozik elsősorban, de lényegileg alkalmazható az általános iskolákra is. Tehát a mindenki által elsajátítható és elsajátítandó tudásanyagra. Kérdés persze, hogy milyen tartalommal lehet ezeket a kereteket megtölteni? Nem agyhatjuk megjegyzés nélkül azt a hiányérzetünket: az iskola egyik alapvető funkciója mintha kiszorulna ebből a koncepcióból. Csak az oktatásra összpontosít, s kevésbé említi a *nevelés* feladatait. Pedig az erkölcsi nevelés figyelmen kívül hagyása igen könnyen megbosszulhatja magát.

Erre a szempontra elsősorban akkor figyelhetünk fel, ha a *jövő társadalmának emberére* vetünk egy pillantást. Az egyes embert sajnos — vagy szerencsére — nem láthat-

juk, de megkísérélhetjük felvázolni azokat a *társadalmi körülményeket*, s azt a társadalmi értékrendet, amely a jövőben megvalósul. Bár óvatosan igyekeztem ebbeli reményemet megfogalmazni, mégis túl nagyigényűnek látszik ez a követelmény *dr. Holló Mária* álláspontja mellett (*Az előrelátás szükségessége és objektív lehetősége*, Társ. Szemle 1972/5. sz.). Ő ugyanis a „ha — akkor” logikai fordulatra építve eszmefuttatását, arra az eredményre jut, hogy „a társadalomtudományok területén folytatott jövőkutatás gyengesége éppen abban áll, hogy a jelenben észlelhető tendenciák jövőbeni alakulásának döntő láncszemét nem képes megragadni, mert a bizonytalanság a kezdő feltétel, az előre alig sejthető »ha« oldalán van. Ez esetben viszont hiába helytálló a ha — akkor összefüggés felismerése.” Ez így pesszimista állásfoglalás lenne önmagában, ezért *dr. Holló Mária* kiegészíti teoriáját a tudatos cselekvés lehetőségének felvetésével. Véleményének alátámasztására *Gramsci*-t idézi: „Valójában abban a mértékben látunk előre, amilyen mértékben cselekszünk...”, tehát amilyen mértékben hozzájárulunk az előrelátott eredmény létrehozásához.”

Ha a futurológiát ily módon összekapcsoljuk a társadalmi cselekvés lehetőségével, akkor valóban tudománnyá tehető, és bár nem biztosít csalahatatlan módszert a „jövőbelátásra”, annyi szolgálatot tehet, hogy a jelenlegi helyzetből kiinduló elvi lehetőségeket felvillantassa. Ehhez természetesen napjaink viszonyait kell tüzetesen tanulmányozni és megismerni. Ezt az igényt jelenti be a szociológia szempontjából *Kulcsár Kálmán* (*A társadalomtudomány a tudományos és technikai forradalomban*, Társ. Szemle 1972/7—8. sz.). Abból kiindulva, hogy a TTF „alapvetően társadalmi jelenség”, a társadalomtudományok és a technikai fejlődés kölcsönhatásaira hívja fel a figyelmet. Módszerének jellegzetessége, hogy a marxista szociológia „középtudomány” jellegéből kiindulva, konkrét folyamatában, de elvi meg-alapozottsággal vizsgálja a társadalmi cselekvés lehetőségeit, s ezzel összefüggésben a szocialista társadalom iparfejlesztésének jellegzetességeit. Írása inkább a problémák és összefüggések feltárására, semmint megoldására vállalkozik; ám ez a feltáró munka elengedhetetlen lépés a megoldások felé.

A *jövendő emberének helyzetét* elemzi *Vakaliosz Thanaszisz*: *A munka alkotó jellegének általános-*

sá válása és a TTF című cikkében (Társ. Szemle 1972/11. sz.). A téma fontosságát nem kell bizonyítani „elidegenedett” korunkban. Kulcsár Kálmán a társadalom és szervezettek viszonylatában végzett elsősorban kutatásokat, a most említett cikk pedig inkább az egyes ember és technika kapcsolatát vizsgálja. Megállapítja, hogy „Az alkotás csak az ipari forradalommal kezd társadalmi jelentőségűvé, aktivitási formává válni, mégpedig kezdetben csak az alkotó tevékenységet kifejtő szűk embercsoport szükségleteként. A tudományos-technikai forradalom kibontakozásával pedig az alkotó egyének tábora kiszélesedik, és az alkotás szükséglete tendenciájában általános emberi szükségletként kezd funkcionálni.” Ámde, ha az alkotás „belső szükségletté” válik, akkor a TTF viszonylatában ez vonatkozik nemcsak a szocialista, hanem a kapitalista világban kibontakozó TTF-re is. S itt eljutottunk a TTF egyik jellegzetes és igen fontos ideológiai, sőt alkalmazásában politikai problémájához, nevezetesen a konvergencia elméletéhez. Ahhoz a felfogáshoz tudni illik, hogy a szocialista és a kapitalista társadalmak „egy irányba haladnak”. A technika külső jegyeiben természetesen nagyon sok a hasonlóság és az azonosság. Lényeges különbség, mely egyben elvá-

lasztó tényező is, hogy a „szocialista társadalom... célszerűen törekedhet” a technikai civilizáció és az „alkotás belső szükségének” egyésítésére, mint Vakaliosz Thanaszisz írja.

Ezen túl a TTF absztrakciós mitizálása az a tényező, amely a konvergencia-elmélethez vezethet. Ha kiragadják az egyes jelenségeket abból a történelmi folyamatból, amelyben lezajlanak, akkor valóban „elit-értelmiség társadalmi hatalmává” lehet átfesteni, amely „világrendszerektől független” — amint Szigeti József kimutatja. („A TTF és a nemzetközi ideológiai harc” Társ. Szemle 1972/10.) Ám a társadalmi-történelmi valóság figyelembevételével elemezve a TTF jelenségét, világossá válik, hogy a technikai fejlődés önmagában nem hozza létre a különböző ideológiai automatikus összeolvadását.

Mi akkor hát a TTF-nek mint „alapvetően társadalmi jelenségnek” ideológiai-filozófiai magyarázata? Ágh Attila elemzése a: *Marx kommunizmus-elmélete és a tudományos-technikai forradalom világtörténeti folyamata* (Társ. Szemle 1971/11.) adja meg a választ. Kimutatja, hogy „Marx a történelem nagy korszakait, a társadalmi formációkat a termelés szubjektív (emberi) és objektív (tárgyi) feltételei egyesítésének mikéntje alapján határozta el

egymástól”. Ha tehát „a termelésnek... forradalmasulása... elvezet az általános társadalmiasult munka kialakulásához, mint a termelés valóságos társadalmiasulásához”, akkor az „állami-felépítmény” szocialista jellegéből kifolyólag hiába „anyakönyveztük” a TTF-et „polgári családból születettnek”, mégis a szocializmus (kommunizmus) társadalmi szintjének megfelelő termelési szint. Tehát a TTF a kommunizmus társadalmi körülményei között tud valójában kibontakozni.

A TTF-ről szóló vita egy időre megszakadt a Társadalmi Szemle hasábjain, de nem fejeződött be. Mi is csak azt mondhatjuk végső eredményként, amit a vitázó cikk: „időről időre foglalkoznunk kell a tudományos-technikai forradalom problémáival. Remélnünk kell, hogy az e témakörben folyó tudományos kutatások belátható időn belül olyan eredményekre vezetnek, hogy a kérdések gondolatébresztő felvetésén túl már megalapozott és érdemi feleleteket is adhatunk azokra” (Társ. Szemle 1973/4.). S reménykedve teheti hozzá a recenzens: nem csak a válaszokat kapjuk meg kérdéseinkre, hanem élvezük is még ebben a nemzedékben a TTF humánus eredményeit.

Gonda Béla

## Indul a mezőny

*Sulyok Katalin: Riportok pályakezdő fiatalokról. Kozmosz 1973, 308 old.*

Mi történik a pályakezdő fiatalokkal? Érvényesülnek-e saját képességeik és tehetségük szerint a sokszor hosszú ideig tartó — és költséges — tanulás-tanítatás után, vagy pedig más szempontok szerint helyezkednek el? És vajon jó az nekik — és nekünk —, ha hátat fordítanak annak, amire évekig készültek? Ezekre az izgalmas kérdésekre keres és talál válaszokat a szerző, mégpedig úgy, hogy kiemelkedik a statisztikai mutatók számoszlopai mögül és belevegyül „az élet sűrűjébe”. Felkeresi a fiatalokat főiskolájukon, kollégiumaikban, első, vagy második munkahelyükön, együtt kerékpározik az elhagyott tanyavilágban karikázó védőnővel, vagy részt vesz egy katolikus papszentelésen, kikérdez teológusokat, fiatal káplánt életük eddigi útjáról, jövődjéről, terveikről.

Könyvének éppen ez a fejezete a bennünket legjobban érdeklő része, ahogyan a lehető legnagyobb alapos-

sággal, de mindvégig korrekt, tiszteletteljes hangon, inkább a melegség felé hajló, semmint hűvös tárgyilagossággal tekint — és tekintést enged — a Hittudományi Akadémia hallgatóinak életébe. Fegyelmességüknek, egymás iránt érzett cselekvő szeretetüknek és segítő készségüknek nem egy konkrét példáját is bemutatja. Érdeme, hogy nemcsak a kérdést írja le, ahogy ő feltette, hanem a feleletet is azonmód adja, amint kapta. Íme néhány példa: „Nem fél a magánytól? Aki hisz Istenben, az nincs egyedül!” — feleli a fiatal káplán. „A papi hivatást választottam és ezzel együtt jár a nőtlenség. Mielőtt erre a pályára léptem, mérlegeltem ezt és csak azután döntöttem... Miért választotta a papi pályát?... Én vallásos családban nőttem fel. Hiszek Istenben. Hiszem, hogy amíg emberek élnek a földön, vallás is lesz. Mert hit nélkül nem lehet élni...”

Nemcsak ezért, hanem a többi kitűnő riportért is érdemes ezzel a Kozmosz-könyvvel gyarapítani ismereteinket és könyvtárunkat.

Dobó László

## Béke Szudánban

Interjú Leopoldo J. Niilus-szal, az EVT nemzetközi ügyekkel foglalkozó bizottsága igazgatójával

*Reflexiók Mrs. Barbara Hamptonnak, a Missionary Mandate (az Egyetemközi Keresztény Közösség missziói lapja) szerkesztőjének írásban feltett kérdéseire. Az interjút L. J. Niilus engedélyével közöljük*

**I. Egyedülálló volt-e a szudáni helyzet abban a tekintetben, hogy az egyház békéltető szerepet játszott benne? Ha igen, miért? A misszió történetét olvasva (pl. Neil: Kolonializmus és a keresztény miszsiók) úgy látom, hogy az egyház általában veszíteni szokott, amikor politikai problémába bonyolódik. Milyen veszélyekkel jár a politikai állásfoglalás? Hogyan sikerült megőriznie semlegességét a keresztények és animisták meg a mohamedánok konfliktusában?**

— A szudáni helyzet egyedülálló volt abban az értelemben, hogy nem alkot megismételhető mintát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lehetne bizonyos, nagyon tapogatózó, általános következtetéseket levonni, amelyek hasznosak lehetnek jövődi békéltetések szempontjából.

Vannak bizonyos általános szabályok, amelyek egy adott pillanatban szinte minden társadalmi helyzetre alkalmazhatók.

1. Mindenek előtt az ilyen helyzetet egy adott pillanatban kell szemlélni, múltjának, jelenének és a jövőt érintő különböző hatásainak összefüggésében.

A modern kommunikációs eszközök révén mai világunk kicsinnyé vált. Ez a világ azonban, bár kisebb, korántsem egységes világ, még több benne a konfliktus, mint valaha. A fejlett technikai romboló eszközökkel néhány óra, vagy még rövidebb idő alatt el lehet érni távoli helyeket. Ezért ma egyetlen politikai helyzetet sem lehet elszigetelten szemlélni. Bele kell illeszteni a regionális, kontinentális, sőt világméretű dinamikus képbe.

2. Visszatérve Szudánra, itt olyan országgal volt dolgunk, amely

a) az afrikai földrészen fekszik,

b) földrajzi és kulturális kapocs az „arab” és a „fekete” Afrika között,

c) az afrikai földrész keleti partján Észak felé a közelkeleti konfliktussal, Dél felé a délafrikai fehér kisebbségi rendszerekkel érintkezik.

3. Ezért az első kérdés, amit fel kellett tennünk magunknak ez volt: milyen erők hatottak és hatnak egész Afrikára a közvetlen múltban, a jelenben és a közeljövőben?

Nemzetközi Ügyekkel Foglalkozó Bizottságunk (CCIA) már korábban is megkísérelte, hogy foglalkozzék ezzel az egyetemes kérdéssel egy dokumentumban, amelyet az EVT Központi Bizottsága Addis Abebaban 1971. január 20–21-én elfogadott s amelynek címe: „Egység és emberi jogok a mai Afrikában”.

Ez a dokumentum hangsúlyozta, hogy az egység Afrika népeinek egyik legalapvetőbb követelése ma. Az afrikai egységre és önrendelkezésre irányuló eme törekvést azonban nemcsak a gyarmati korszak öröksége akadályozza, hanem a gazdag és hatalmas népek beavatkozása is Afrika belügyeibe. Ez a külső beavatkozás jelenti a legkomolyabb veszedelemet az afrikai népek stabilitására és fejlődésére és nehezíti meg a

törzsi rendszer és a belső egyenletlenség még meglévő problémáinak megoldását.

Európa hagyományosan arra használta fel hatalmát, hogy a saját kizárólagos hasznára zsákmányolja ki az afrikai erőforrásokat, s ez legtöbbször ellenkezett minden igazi afrikai érdekekkel és törekvéssel. S ilyen módon nemcsak anyagi, hanem emberi erőforrásokat is kizsákmányoltak. A nagyméretű rabszolgakereskedelem csak a legújabb korban ért véget!

Ez a kizsákmányolás és törvénytelen beavatkozás különféleképpen palástolva ma is folyik Afrikában, de már nemcsak az európai hatalmak részéről.

Az emberek nagyon is hajlamosak arra, hogy ezeket a tényeket úgy könyveljék el, mint pusztán összeesküvés elméleteket, vagy a korábbi gyarmati rendszer teremtette lélektani beállítottságból származó örült törekvéseket. Sajnos azonban, itt nem elméleti problémákkal állunk szemben. A szigorú és állandó megfigyelés elegendő pragmatikus anyagot szolgáltat a fentiek igazolására.

A nagyhatalmak közötti enyhülés fokozódása nem jelent semmi biztosítékot az afrikaiaknak és a harmadik világ többi népeinek. Ellenkezőleg, egyre inkább tartanak attól, hogy a nagyhatalmak önérdelkeinek jobb koordinálása csak azt teszi lehetővé számukra, hogy tovább fokozzák uralmukat a világ többi részén.

Az Észak-atlanti Szövetség országaiból valók néha őszintén elismerik, hogy a fejlett népek közötti regionális biztonság és együttműködés azt is célozza, vagy legalább is lehetővé teszi, hogy nagyobb hatalomra tegyenek szert közvetlen érdekkörükben, vagy a szomszédos területeken. Egy szerző ezt írja: „A nélkül, hogy túlságos hangsúlyt tennénk arra, amit egykor „Európa afrikai hátszágának” neveztek, s a nélkül, hogy belebonyolódnánk a korántsem egyszerű dél-afrikai helyzetbe, az egységes Európának lehetősége nyílik arra, hogy kiterjessze és elmélyítse befolyását a Szaharától délre és a Zambézitól északra”. Majd kiemeli: „Az olyan volt gyarmati hatalmaknak mint Franciaországnak és Nagy-Britanniának ama kísérleteit, hogy továbbra is fenntartsák befolyásukat a Harmadik Világban egykori gyarmataikon, megkönnyíthetné és folyamatosra tehetné egy európai külpolitika”. A közös európai politika a fekete Afrikában ugyanis elősegíthetné, hogy „véget vessen annak a titkos szolgálati tevékenységnek és azoknak az állameszényeknek, amelyekkel eddig folyt az afrikai diplomácia”.\*

4. Az ilyen múltbeli és jelenlegi politikát szem előtt tartva kell reflektálni az Ön első kérdésének erre a megjegyzésére: „A misszió történetét olvasva (pl. Neil: Kolonializmus és a keresztény misszió) úgy látom, hogy az egyház általában veszíteni szokott, amikor politikai problémába bonyolódik”.

Az az érzésem, hogy itt különbözőképpen kell nézünk a problémát. Az egyház az afrikai misszió kez-

\* Anthony Hartley, újságíró és író, az *Interplay* című New York-i lap szerkesztője: „Nyugat-Európa az 1970-es években: Lehetséges szerepek”. Megjelent az „Europe and America in the 1970's” c. kiadványban.



detétől fogva részt vesz a politikában, mégpedig egy egészen speciális politikában.

Egy afrikai író, David *Thebehal*i rámutat arra, hogy több történész is az európai eredetű és irányítású ipari forradalom kiterjesztésének részeként szemlélte a misszionáriusok tevékenységét. A misszionáriusok szerepét kettősnek látták: evangelizálták a „barbárokat és vadakat” és terjesztették a Brit Birodalmat. Még ha igaz is, hogy sok misszionárius talán nem tudatosan foglalt el ilyen álláspontot, némelyek tudatában voltak ennek, sőt büszkéek is voltak rá. Ugyanez a szerző idézi *Dr. Philip*-nek ezt a megfigyelését: „Miközben misszionáriusaink... mindenütt hintik a civilizáció magvait... terjesztik a brit érdekeket, a brit befolyást és a Brit Birodalmat... Amikor egy misszionárius kitüzi zászlóját egy bennszülött törzsnél, megszűnnek azok előítéletei a gyarmati kormányzattal szemben, mesterséges szükségletek teremtésével megnövekedik a gyarmatra való utaltságuk... Elindul az ipar, a kereskedelem és a földművelés”.

5. A múlt fényében az ön kérdését talán inkább a következőképpen lehetne átfogalmazni: Mivel az afrikai egyház nyugati misszionáriusai révén a múltban is és a jelenben is mélyen belebonyolódott a politikába, határozottan állást foglalva egy bizonyos típusú politika mellett másokkal szemben, a kérdés most inkább az, hogyan szabadulhat meg az egyház attól a politikától, amelyhez eddig tudatosan vagy öntudatlanul ragaszkodott.

6. Ebben az összefüggésben igaz, hogy a mai Afrikában az egyház sok tekintetben lehet a vesztes fél. De nem azért lett a vesztes fél, mivel általában belekeveredett a politikai problémákba, hanem inkább azért, mert egy bizonyos politikába keveredett és azal azonosította magát. Ennek következtében szokott veszíteni hitelképessége az afrikaiak előtt.

Ugyanebben az összefüggésben válaszolnék arra a kérdésre is: „Milyen veszélyekkel jár a politikai állásfoglalás?” Természetesen vannak veszélyei. A legveszélyesebb az, ha úgy foglalunk politikailag állást, hogy nem is tudunk róla, vagy ha arról vagyunk meggyőződve, hogy akcióink és állásfoglalásaink teljesen semlegesek. Másfelől, mivel a politika a társadalmi élet egyik állandó velejárója, egyetlen cselekvés vagy magatartás sem lehet apolitikus, amely valóban törődik az emberrel.

A kérdés tehát inkább ez: „Milyen politikai állásfoglalásra kell az egyházaknak és keresztyéneknek törekedniük, ha konkrét körülmények között akarják a) szolgálni az egész embert; b) szemléletessé tenni és szimbolizálni az „örömhír” keresztyén üzenetét; c) „számot adni a bennünk levő reménységről”?

7. Ön ezt kérdezi: „Hogyan sikerült megőriznie semlegességét a keresztyének és animisták meg a mohamedánok konfliktusában?”

a) Sohasem állítottuk, hogy tudatosan vagy öntudatlanul „semleges” álláspontot foglalunk el egy helyzettel szemben.

Már az „Egység és emberi jogok Afrikában” című dokumentum sem semleges, amennyiben világos értéktételeket mond ki és határozott döntéseket ajánl. Értéktételeiről természetesen lehet vitatkozni és lehet velük szemben más véleményen lenni. De ez csak azért lehetséges, mivel világosan ki vannak mondva és — remélem — meg is vannak alapozva.

A legtöbb probléma akkor támad, amikor az egyházak és keresztyének, akik valójában világos politikai döntéseket hoznak és határozott politikai következményekkel járó akciókat hajtanak végre, úgy gondolják, hogy „semleges” keresztyén és humanitáriánus módon járnak el. Az akciókat és állásfoglalásokat

akkor általában azok látják semlegeseknek, akik maguk tették meg, de akik sohasem kérdezték meg önmaguktól, vajon kulturális, társadalmi és politikai hátterük miatt tűnnek-e nekik ezek az akciók és állásfoglalások olyan maguktól értetődőknek, vagy pedig azért, mert tanítványi elkötelezettségükből folytak.

8. Az Ön kérdésében azonban egy másik vélemény is foglaltatik, nevezetesen az, hogy a szudáni konfliktus alapján „keresztyének és animisták meg mohamedánok közötti konfliktus volt”.

Ez a vélemény valóban nagyon elterjedt, különösen az észak-amerikai sajtóban és tudatosan táplálta a Dél-szudáni Felszabadítási Mozgalom lélektani háborús gépezete, mivel ettől remélték a lehetséges legnagyobb támogatást a „keresztyén népek” részéről. A tények azonban sokkal bonyolultabbak voltak. Itt néhány szót kell szólni Szudán változatos történetéről.

Hadd idézzek itt egy pár idevágó szakaszt *Kidwo E. Ankrah*-nak, az EVT Egyházközi Segély Bizottsága afrikai titkárának dolgozatából. *Ankrah* volt az EVT-nak az a munkatársa, aki már korábban is érdekelve volt a szudáni kérdésben és akinek az állandó jelenléte *Burgess Carr* kanonoknak, az Összafrikai Egyházi Konferencia főtitkárának tevékenységével együtt olyan lényegesnek bizonyult a megbékéltetés későbbi szakaszaiban. A hivatkozott dolgozat címe: „Szudán — az egyház és a béke” és megjelent többek között az „Africa” című folyóirat (Paris) 1972. május 9-i számában.

„Szudán Afrika egyik legnagyobb országa (területe 2,5 millió km<sup>2</sup>, azaz egymillió négyzetmérföld) mintegy 597 törzshöz tartozó 15 313 000 főnyi lakossággal. Az ország déli területe három tartományból áll: Bahr-el-Ghazal, Felső-Nílus és Equatoria. A déli terület lakosai kevés kivétellel három fő csoportba tartoznak: nílusiak, nílusai hamiták és nyugat-szudániak”.

Feljegyezték, hogy a törökök és az egyiptomiak 1821-ben hódították meg Szudánt és erőszakosan egyesítették az északi és a déli területet. *Mohammed Ahmed*, egy fanatikus vallásos nacionalista vezér 1881-ben ideiglenesen felszabadította az országot az idegen uralom alól és megalapította a szudáni államot, amely 1898-ig állt fenn. Miután a britek meghódították Szudánt, 55 éven át egy országgént uralkodtak a két terület felett, bár különböző politikát alkalmaztak mindkét területen.

*Colin Legum*, *Beshir Mohamed Said* könyvéhez írt bevezetésében így foglalja össze a történelmi fejleményeket: „Szudán klasszikus példája egy megosztott országnak. Vallási, ethnikai, területi és történelmi megosztottságai vannak. Miként a legtöbb afrikai államot, a mai Szudánt is mesterségesen hozta létre a gyarmati hatalom. Bár csaknem egy évszázadon át egyetlen hatalom uralkodott felette, mint egyetlen ország felett, két fő társadalmát szándékosan külön irányban fejlesztette: Északon főként az Izlám hagyománya és az arab kultúra fejlődött; Délen egy angolnyelvű keresztyén terület alakult ki. Ennek a politikának az eredménye a megosztást előidéző tényezők megerősítése volt”.

Tehát a keresztyén misszionáriusoknak is volt itt szerepük s ez a szerep egyaránt volt politikai és negatív.

„A megosztás fő okaira, a déli területen uralkodó félelemre és társadalmi bizonytalanságra élesen reávilágított *öexcellenciája Abel Alier* alelnök, a déli ügyek államminisztere, amikor azokhoz a küldöttekhez szólt, akiket a szudáni kormány egy 1972 februárjában Khartoumban tartott segélyezési és visszatelepítési konferenciára hívott meg. Megállapította: „Dél-Szudán elszigeteltségének és különállásának az állandósítására megmaradt a nevelés a keresztyén misszio-

náriusok kezében, akiknek fő céljuk a hit terjesztése volt. Az Észak és Dél közötti érintkezést nem bátorították. Északiaknak csak nagyon alapos ellenőrzés után engedték meg, hogy Délen kereskedjenek. Ugyanígy eltiltották a délieket attól, hogy északra menjenek. Az egész déli területen tilos volt az arab nyelv használata, az északi arab kultúra mindenféle megnyilvánulását gondosan kiküszöbölték és elfojtották’.

A Dél az anthropologusok hatalmas kutatóterülete maradt, ahol a brit kormányzat nem szívesen vette a modernizálást, a társadalmi és gazdasági fejlesztést. Amikor a második világháború után a brit kormány az események kényszerítő hatására feladta a déli politikát, az Észak és Dél között tátongó szakadék sokkal nagyobb volt, semhogy egy évtized alatt át lehetett volna hidalni’.

9. Végső fázisban azonban ez a küzdelem már nem sajátosan vallásos kicsengésű volt. Ez drámai világossággal látszott meg a megegyezés pontjairól folyó tárgyalás során, amelyet Ankráh-val és Burgess Carral együtt magam is kezdetől fogva végig figyelemmel kísértem. A tárgyalások során éles hangsúlyt kaptak a kölcsönös panaszok, de egyetlen egyszer sem hivatkoztak semmilyen értelemben vallási kérdésekre. Valójában a mai napig sem tudom, hogy a tárgyaló felek közül kik voltak aktív mohamedánok, keresztyének vagy atheisták, kivéve a Délszudáni Felszabadítási Mozgalom egyik küldöttjét, mivel az ő címe „nagytisztelű” volt.

## 11. Mi segítette elő a megegyezést? Mi volt az Ön feladata a tárgyalásokban?

— „Mi segítette elő a megegyezést?” Ez olyan kérdés, amelyre két szemszögből kell válaszolni: a) mik voltak azok az előfeltételek, amelyek lehetővé tették „intervencióinkat”? b) mik voltak az előfeltételei a szudáni nép részéről annak, hogy lehetővé váljék a megbékélés?

Melyek voltak azok az előfeltételek, amelyek lehetővé tették a mi „intervencióinkat”? Itt is és a következő pontban is csak néhány sejtésre vagyunk utalva. De még így is elég világosan kiemelkedik néhány tényező. Azt is hangsúlyozni kell, hogy az előfeltételek legtöbbször, ha nem mind, politikai előfeltétel volt határozott értékítéletekkel, tehát egyáltalán nem voltak „semlegesek”.

1. A múlt hibáinak az elismerése az egyházak és a keresztyének részéről. 1971 májusában, azaz a megbékélési folyamat utolsó fázisának és a mi közvetlen részvételünknek a kezdetén a CCIA kiadott egy sokszorosított tájékoztató iratot a szudáni helyzetről (a dolgozat elkészítésére Theresa Scherf kapott megbízást) az alábbi címmel: „A szudáni konfliktus: története és fejleményei”. Ez a dolgozat főként az egyházak és az egyházi emberek számára akarta néhány alapvető történelmi tény ismertetésével érthetővé tenni a helyzetet, hogy az EVT, az egyházak és általában a keresztyének jobban felismerhessék, milyen konstruktív szerepet játszhatnak Szudán esetében. Tekintetbe véve a tanulmány ideiglenes és kísérleti jellegét, nyilvánvaló volt, hogy nem képviselte a CCIA-nak, vagy az EVT bármely más szervének hivatalos álláspontját.

A dolgozat, azonkívül, hogy feltárta a konfliktus történeti hátterét és rámutatott a kívülálló hatalmak kezdődő és egyre fokozódó beavatkozására, semmilyen kísérletet nem tett arra, hogy tisztázza vagy mentegesse a misszionáriusok, a keresztyének és egyházak negatív szerepét az egész folyamatban. „A misszionáriusok” című fejezet elég élesen bírálja az egyházi és vallási vonatkozásokat, amiből érthetővé válik, hogy a

szudáni kormánynak egy bizonyos fokon elég objektív oka lett volna arra, hogy kiutasítson az országból minden külföldi misszionáriust a nélkül, hogy ebből automatikusan keresztyén üldözésre lehetne következtetni a mohamedánok részéről. Ugyanez a fejezet aláhúzza a misszionáriusok és a missziói testületek néhány olyan állásfoglalását és nyilatkozatát is, amelyek nyilván sértőek a déli lakosságra nézve.

Világos hangot kapott a nem egyházi külső beavatkozás is Szudánban, bár tisztában voltunk azzal, hogy egyes megállapításai és leírásai nem fognak tetszeni a beavatkozó nemzetek többségének. De következetesek akartunk lenni ahhoz, amit az „Egység és az emberi jogok Afrikában” című dokumentumunkban megállapítottunk. Ha elfogadunk bizonyos alapvető értékeket, azt hiszem, ez a tájékoztató irat őszinte kísérletnek tekinthető az ésszerű tárgyilagosságra. De semmiképpen sem állítanám, hogy semleges s egészen bizonyosan nem apolitikus.

Kétségtelen, hogy a tájékoztató irat előkészítette a talajt ahhoz, hogy mi is bekapcsolódjunk a békéltetésbe. Ezt meglepő módon éppen a konfliktusban közvetlenül érdekelt ismerték fel, ugyanis elolvasása után mind a kormány képviselői, mind a Délszudáni Felszabadító Mozgalom tagjai elismerték teteleink érvényességét és alkalmazhatóságát, noha bírálataik a részletekre nézve eltérőek voltak. Még azt is gyanítom, hogy a konfliktusban közvetlenül érdekelt felek jobban értékelték ezt az irást, mint néhány kívülálló egyház és egyházi szervezet.

2. *Diplomáciai természetű okok.* Nincs olyan kormány, amely felkérhetne egy olyan testületet, mint az ENSZ, vagy az Afrikai Egységsszervezet, hogy közvetítsen közöttük és a lázadók között. Ezzel ugyanis formálisan elismerné, hogy a lázadók a kormányéval egyenlő státussal rendelkeznek. Olyan testületek azonban, mint az EVT és az Összafrikai Egyházi Konferencia, amelyek egyik félnek sem adhatnak diplomáciai státust, felhasználhatók az ilyen közvetítésre, természetesen csak akkor, ha eléggé tárgyilagosság és tájékozottság és nem gyanúsíthatók azzal, hogy saját érdekből akarnak beavatkozni egy ország belügyeibe.

## 3. Az EVT antirasszizmus programja

a) De voltak az EVT részéről más fontosabb előfeltételek is, amelyek lehetővé tették számunkra a békéltető munkát. Az antirasszizmus program, amelyet — mint ismeretes — széles körben és néha igen hevesen bírált az észak-atlanti sajtó és néhány nyugati egyház sajtója is, Afrikában minden szinten olyan hatást gyakorolt, amely még ma is mély benyomást tesz rám. Ahol az egyházak és a misszionáriusok múltbeli cselekedetei majdnem nullára csökkentették a keresztyénység hitelét, ott szinte robbanásszerűen új hitelképesség támadt. Több kiemelkedő afrikai vezető mondta el nekem, hogy az EVT állásfoglalása a fajüldöző dél-afrikai rendszerekkel szemben valószínűleg mélyszélesen és pozitív módon változtatja meg a keresztyén egyház jövőjét Afrikában. Néhányan azok közül az afrikai vezetők közül, akik meg voltak győződve arról, hogy a keresztyén egyház, miután a gyarmatosítás előretolt állása volt, a neokolonializmus előretolt állása is lett, az antirasszizmus program következtében egyszerre felismerték, hogy ez nem szükségképpen van így. S azok a vezetők, akik újból és újból tettek ilyen és ehhez hasonló megjegyzéseket, többnyire nem keresztyének, hanem mohamedánok vagy éppen atheisták voltak. Szudán esetében a kormány és az országban működő egyéb erők kezdtek bízni bennünk és kezdtek meggyőződni arról, hogy nem személyes, érdek vezérel bennünket, hogy nem lehet összekapcsolni minket va-

lamilyen külső kolonialista vagy neokolonialista manóverrel.

S itt még egy utógondolatot: Vajon a nyugati egyházak és keresztyének, amikor bírálják az olyan akciókat, mint amilyen az EVT antirasszizmus programja, tudják-e azt, hogy ez a lépésük mit jelent a keresztyén egyházak jövője szempontjából Afrikában és általában a harmadik világban? Ugyanakkor erőteljesen kell hangsúlyozni itt azt is, hogy az antirasszizmus program nem a keresztyénség hitelképességének növelése végett született meg, hanem abból a meggyőződésből, hogy harcolni kell az igazságtalanság ellen. A hitelképesség rohamos növekedése ennek csak egyik következménye lett.

b) Itt azonban felvetődik egy másik kérdés is. Megkérdezték, hogy az EVT miért ítélte el mindenestől a fajtüldöző fehér kormányokat Afrikában s miért nem ítélte el a khartoumi kormányt azért a kétségtelenül elnyomó szerepért, amelyet a 17 éves polgárháborúban játszott. S azt is megkérdezik, vajon nem érkezett-e el az ideje annak, hogy az egyház (az EVT és az Összafrikai Egyházi Konferencia) Afrika más részlein is tapasztalható hasonló helyzetekre irányítsa figyelmét, főként Dél-Afrikára, Zimbabve-re (Rhodesia) és a portugál gyarmatokra. Itt megint átadom a szót Kodwo Ankrah kollégámnak:

„Vagy túl korai, vagy túl késői az ilyen kérdés feltevése. Ezt a kérdést elsősorban a dél-afrikai helyzet-re nézve teszik fel. A dél-afrikai kormányok és uralmon levő hatóságok, a „mindenható nem-feketék” el kell hogy fogadják azt a tényt, hogy a fekete afrikai ugyanolyan ember, aki megérdemli, hogy tekintettel legyenek rá a személyét és sorsát érintő kérdésekben. Képmutató és embertelen dolog lenne a szudáni helyzetet összehasonlítani az angolaival, a dél-afrikaival vagy a rhodesiaival. Kétségtelen, hogy az EVT, az Összafrikai Egyházi Konferencia, valamint a helyi egyháztanácsok nagyon is szívesen vennék, ha a törvényes kormányok képviselői, meg a felszabadítási mozgalmak vezetői a kölcsönös bizalom és megbecsülés légkörében találkozónának és vitatnák meg problémáikat, ha e dél-afrikai államok kormányai és fehérei hajlandók lennének az afrikaiakat emberi lényeknek és olyanoknak elfogadni, akikkel értelmesen lehet tárgyalni. Ha a politikai hatalom gyakorlói nem látják be, hogy nekik kell hidat építeniök és megteremteniök a kölcsönös bizalom elemeit, ebben semmilyen külső támogatás nem segíthet”.

Ebben a tekintetben ajánlatos meghallgatni a szudáni külügyminisztert is és különös figyelmet szentelni a testvériség és tisztelet szellemére, amely szavaiban megnyilatkozik:

„A mi problémánk tehát azoknak az eszközöknek a megteremtése, amelyekkel különböző fajú és kultúrájú embereket nemzeti egységbe forraszthatunk. A nemzeti egységet azonban nem lehet a gyarmati uralom tartózkodó és leereszkedő gyámkodásával megteremteni, sem pedig az egymást felváltó kormányok téves és fel nem világosult politikájával. Az átkos gyarmati politika egy időzített bombát hagyott ránk, a műveletlen nemzeti pártpolitika pedig zsákutcába juttatta szerzőit, s talán ez volt a legfőbb tényező abban, hogy egész kormányzati rendszerükből kiölték a politikai szívet... Hisszük, hogy bátorságra van szükségünk ahhoz, hogy elismerjük a múltban elkövetett bűnünket. Hisszük, hogy gondolkodó szeretetre van szükségünk ahhoz, hogy nemzeti megbékélésre jussunk. Hisszük, hogy mindezekhez a gyökér okoknak inkább a kibovítására, mint a leegyszerűsítésére van szükség”.

De ezzel már el is kezdtük a válaszadást következő alkérdésünkre.

Mik voltak a szudáni nép részéről az előfeltételei annak, hogy lehetővé váljék a megbékélés?

1. Már utaltam a testvériség és a tisztelet szellemére, amely a múlt borzalmai és az egyre tartó keserves polgárháború ellenére is lassan diadalmaskodni kezdett. Mi magunk is több jelét láttuk ennek. Hogy csak egy villanásnyit mutassak meg önnek ebből: az egyelőre még titkos, de hivatalos tárgyalások során a kormánypártnak semmi kifogása nem volt az ellen, hogy azok, akik elvileg és politikailag „lázdók”, „terroristák” és „banditák” voltak, a Délszudáni Felszabadítási Mozgalomnak nevezzék magukat. Sőt a tárgyalások egész folyamán így nevezték őket a kormány kiküldöttjei is. Mindenek előtt a nagyhatalmaknak van itt fontos tanulnivalójuk az alázatból, a tiszteletből és — nem utolsósorban — az egyszerű, józan eszből.

1973 márciusában, a nemzeti egység első évfordulójának ünnepein Said Abel Alier alelnök (maga is déli származású) ezt mondta: „Fel kell tennünk a kérdést, vajon a két óriás hatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió, az észak-vietnami és a közel-keleti helyzetet kívül fel tudta volna-e használni azt, amivel Szudán élt ezen a területen” (ti. a nemzeti megbékélést). (The Sudan Standard, Khartoum, 1973. március 4.)

2. Amikor az előbb az afrikai térségben tiszteletről és emberségről szóltam, nem csupán felületes moralista értelemben és nem pusztán udvariasságból használtam ezt a kifejezést.

Azt hiszem, hogy azok a nemzetek, amelyek évszázadok óta „civilizáltaknak” nevezik magukat, miközben igen sok cselekedetük viselte magán annak a rendszeres és „funkcionális” kegyetlenségnek a bélyegét, amely „a szegény világot” jelenlegi helyzetébe sodorta, fontos leckét tanulhatnának azoktól, akiket „vadakként” kezelték s akiket még mindig ilyeneknek tartanak.

3. Ahogy Lady Jackson mondta egyszer: A „fejlett” népek nem úgy mentek a harmadik világba, hogy felfedezték az „elmaradottságát”, hanem ők idézték elő ezt az elmaradottságot!

Amikor emberek harcolnak, különösen egy-egy polgárháborúban vagy egy külső uralom ellen, a vadság valamennyiöknek közös vonása. A megbékélés azonban Afrikában, úgy látszik, sokkal teljesebb (szinte váratlan) módon jön létre, mint a világ más részein. Példaként Nigériát és Szudánt lehet megemlíteni: rendkívül véres és — Szudán esetében — igen hosszú polgárháború után a béke és megbékélés olyan teljességgel következett el, ahogyan azt bármilyen emberi közösségben várni lehet, és teljesen hamisaknak bizonyultak a komoly jóslatok (főként a Nyugat részéről) a mézárásokat és népirtásokat illetően.

Az embernek az az érzése, hogy ezek az események valamiképpen azokban az afrikai kulturális és vallási hagyományokban gyökereznek, amelyeket a nyugatiak sohasem vettek komolyan, az első misszionáriusok pedig bizonyosan nem, mivel ők harcoltak mindaz ellen, ami hagyományosan afrikai volt.

John Milimo rámutat arra, hogy az afrikai hagyományos vallásosság egyik legjellemzőbb vonása az egység és a testvériség érzése. Az afrikaiak fiatal gyermekkoruktól fogva azt hallják, hogy törődniök kell felebarátaik jólétével, mivel ők egyek velük, az fog történni velük is, ami azokkal. Az afrikaiak emberi öntudata is az embertársakhoz való viszonyból származik. Egy tumbukai szólás-mondás szerint: „Az ember mások miatt ember”, a többiek teszik őt személyiséggé. Az embert nem a szerint kell becsülni, hogy mire képes, nem az ereje vagy bölcsessége miatt, hanem azért, mert ember. Az ember az első számú érték.

S. G. Kibicho ezt még világosabban fejezi ki: „Egy ember értékét nem a gazdagságával vagy műveltségével mérték sem nem az egyházi vagy állami kormányzatban elfoglalt pozíciójával, ahogy manapság szokás. Mindenkit, akár gazdag volt, akár szegény, akár béna, akár egészséges, pusztán azért, mivel a közösség tagja, igen értékesnek tekintettek és úgy bántak vele, hiszen ez a közösség az együvértartozás erős, szent és feltétlen kötelékeivel kötötte őt össze a közösség valamennyi más tagjával”.

Tüzetesebb vizsgálat megmutatja, hogy a hagyományos afrikai szemlélet egzisztenciálisabban értelmezte a személyiség természetét, mint a modern szemléletek, különösen a nyugatiak, amelyek túlságosan is hangsúlyozzák az individualizmust. Az ember helyes szemlélete felismeri, hogy egy személyiség csak a más — élő és halott — személyiségekhez fűződő viszonya révén igazán emberi.

„Az individualista spiritualizmus, amely olyan rohamosan tesz szert egyre nagyobb befolyásra a mi egyházaink és a mi társadalmunk körében, teljesen idegen a hagyományos afrikai ember- és Isten-szemlélettől s idegen a bibliai felfogástól is. Ennek a hamis spiritualizmusnak közös formája itt Kelet-Afrikában a szektás egyéni üdvözülés, amely annyira elharapózott a mi egyházainkban. Akárcsak a rasszizmus, amely földrészünk egyes területein és a világ más részeiben is még mindig igen komoly veszély, ez a hamis spiritualizmus a hangsúlyt az egyén üdvösségére teszi és vajmi kevés igazán emberi törődést tanúsít a szociális szükségletekkel. Nem lát kapcsolatot a hit és a társadalmi-politikai kérdések között”. (Ezek a kivonatok és az afrikai hagyományra való többi utalások az „A New Look at Christianity in Africa” című könyvből valók, a Keresztény Diákok Világszövetségének kiadványából, 1972. 2. szám).

3. Van természetesen egy sereg más ok is, regionális és geo-politikai természetű okok: mind a szudáni kormány, mind a szomszédos országok kormányai ráébredtek arra, hogy a szudáni polgárháború éppen azért, mivel a közel-keleti konfliktustól délre, Dél-Afrikától északra folyt, regionális puszkaporos hordóvá válhat s máris könnyen rövidzárlatot idézhet elő a közel-keleti konfliktus és a dél-afrikai rasszista expansionizmus között. Egy ilyen rövidzárlat pedig természetesen végig futna az egész afrikai földrészen és helyrehozhatatlan károkat és szakadásokat okozhatna.

„Mi volt az Önök feladata a tárgyalásokban?” Ami a mi szerepünket illeti a tárgyalásokban, az egyszerre volt kényes is meg egyszerű is.

Közvetítőnek, szinte postaládának kellett lennünk a kormány és a Délszudáni Felszabadítási Mozgalom között. Egy szudáni kormányhivatalnok ezt a szerepet a bábakéhoz hasonlította. De ahhoz, hogy a bábának szerepe legyen, előzőleg fogantatásnak kellett történnie s csak az érdekelt felektől származhatott.

**III. Mi készítette elő Önt erre a feladatra... képzettsége, személyes tulajdonságai? Milyen elégtételt jelentett ez Önnek?**

— Itt azt szeretném megjegyezni, hogy ezekre a kérdésekre, ha közvetve is, már feleltem az I—II. kérdésre adott válaszaimban.

**IV. Véleménye szerint a megegyezés megnyitja-e az utat az evangelizáció és az egyház növekedése számára? Miben látja az Önök különleges feladatát, beleillesztve a Máté 28:19-ben elhangzott nagyobb megbízatásba, hogy tegyetek tanítványokká minden népeket? Vagy az egyház misszióját az evangelizációtól és a tanítványságtól különálló feladatnak látja?**

— Máté evangéliumának hivatkozott szakasza (hozzá véve a 18. és 20. verseket is) így hangzik: „Jézus pedig odament hozzájuk és azt mondta nekik: nekem adatott minden hatalom mennyen és földön. Menjete el azért, tegyetek tanítványokká minden népet, keresztelejétek meg őket az Atyának és a Fiúnak és a Szentléleknek nevébe és tanítsátok őket, hogy tartsák meg mindazt, amit én parancsoltam nektek. És íme én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.”

1. Egészen nyilvánvaló, hogy a szudáni béke ismét lehetővé teszi az egyházaknak, hogy normális életükre és feladataikra összpontosítsák figyelmüket. Ugyancsak eltávolít sok súrlódást is a történelmi, sokszor kívülről behozott vallások meg a kulturális és etnikai hagyományok között.

2. Jelenleg még nem lehet megjósolni, hogy a megegyezés megnyitja-e az utat az evangelizáció és az egyház növekedése számára, ahogyan ilyesmit például az Egyesült Államokon belül sem lehet előre megmondani. A legtöbb, amit mondhatunk, az, hogy a megegyezés a) semmi esetre sem fogja gátolni az evangelizációt és az egyház növekedését; b) ha a jelenlegi pozitív tendenciák tovább tartanak, akkor egyre inkább el fogják távolítani mindazokat az akadályokat, amelyek a múltban álltak a normális egyházi élet, szolgálat és biztonyságtétel útjában.

3. Én magam jogász vagyok és nincs szabályos teológiai képzettségem. Ezért nem szívesen bocsátkoznám az evangelizáció és az egyházi növekedés stb. fogalmainak elemzésébe. De igyekeztem meghallgatni, hogy mit mondanak a szudáni és általában az afrikai emberek és keresztyének. Csak azt próbálok meg elmondani olyan pontosan, ahogyan csak tudom, amit hallottam és amit — néha bizony elég nehezen — megértettem.

a) Bármi volt is a helyzet, mielőtt a misszionáriusokat kiutasították Szudánból, az az idő már sohasem fog visszatérni. S nem is annyira azért, mert a polgári hatóságok elleneznék az ilyen múlt visszatérését, hanem inkább azért, mert maguk a szudáni keresztyének nem kívánják vissza azokat az időket. A következő példa talán némiképp megvilágítja, hogy mit is akarok mondani. Az ellenségeskedés utolsó szakaszában és közvetlenül a *Nimeri* elnök ellen végrehajtott államcsíny után a szudáni hatóságok betiltották az anglikán székesegyház használatát. Ez a Katedrális az elnöki palota közvetlen közelében jellegzetes angol gyarmati építményként valóságos erőd, amelyet a disszidensek felhasználhattak és fel is használtak a palota elleni támadásra. A székesegyházat ugyancsak jellegzetesen kolonialista módon földalatti alagút köti össze a palotával. Az anglikán közösséget értesítették erről a döntésről s egy telket ajánlottak fel nekik másik templom építésére. Akkoriban ezt a régít egyszerűen nem használták s nem is voltak olyan tervek, hogy lebontsák vagy átalakítsák polgári épületté, mecsetté stb. A felhozott biztonsági okok valóban őszinték voltak. Ennek ellenére a közösség nem szudáni vezetősége azonnal „vallásüldözésről” beszélt s éppen a tárgyalások legkényesebb szakaszában juttatta el ezeket a vádakot a világsajtóba. Amikor végül „kitört” a béke, beszélgettünk a Délszudáni Felszabadítási Mozgalom egyik vezetőjével, aki maga is anglikán és most fontos állást tölt be a központi szudáni kormányban. Amikor a székesegyház ügyéről tettünk fel neki kérdést, őszinte felháborodással reagált, nemcsak hangsúlyozta, hanem meg is erősítette a kormány által korábban felhozott biztonsági okokat s a következő szavakra fakadt: „Ugyan ki kívánja még fenntartani ezt a gyarmati szimbólumot Khartoum kellős közepén?”

b) Azt hiszem, hogy az ilyen reakciók, amelyeket más területeken is feljegyeztek a szudáni keresztyének

a régi misszionáriusokkal szemben, megérdemlik a fel- dolgozást, hogy igazán megértsük belőlük a helyzetet.

Egy más országból származó afrikai, Gabriel Setiloane, arra mutat rá, hogy az ember hite minden korban Istennel való személyes találkozásán alapszik a maga egyedülálló és különleges helyzetében. Azt is hangsúlyozza, hogy „minden teológia társadalmi és kulturális tapasztalatból születik és azt tükrözi, tehát apologetikus”. S itt talán beleütközünk az inkarnáció elvébe.

„Amikor Isten megtette azt a kezdeményezést, hogy megváltsa az emberiséget, emberként jött el az emberek közé. Ember lett egy bizonyos kultúrában. Egy kultúra nevét vette fel, a Jézus nevet, a helyi nyelvet beszélte, a helyi kultúra nevelésében részesült, alkalmazkodott népének kulturális szokásaihoz. Nem római lett, sem egyiptomi, sem afrikai, hanem éppen zsidó. Egyetemes „Ember” lett, de egy zsidó otthonnak is a tagja, része egy kis város közösségének, egy galileai szubkultúrának...” Amit tehát az afrikaiak egyre inkább kívánnak, az az, hogy megszabaduljanak az „idegen pólyába öltöztetett Krisztustól”. Ahogy Gabriel Setiloane mondja, az afrikai teológia kísérlete az, hogy „le- tépje az idegen pólyát és így meztelenül tárja elének a hiteles kérügmát”. Majd hozzá teszi:

„Afrikáról szólva: amit nem vásárolhatunk meg a nyugati teológiától, az az elkerülhetetlen függősége a nyugati kultúrától, vagy civilizációtól, vagy bárminek nevezik is. Annak görög-római gondolkodási formái és kifejezési módjai azok a „pólyák” amelyeket fel kell tépnünk, hogy eljussunk a Krisztushoz”.

Majd idéz egy nyilatkozatból, amelyet a második Összafrikai Egyházi Konferencia adott ki Abidjanban 1969-ben:

„Afrikai teológián olyan teológiát értünk, amely a bibliai hiten alapszik és az afrikai „lélekhez” szól (vagy amelyik lényegbevágó Afrika számára). Olyan gondolati kategóriákban fejeződik ki, amelyek az afrikai emberek filozófiájából születtek... Afrikai teológiáról beszélni azt is jelenti, hogy világosan kifejezésre juttatjuk a más vallásokkal szemben tanúsítandó keresztyén magatartást. Rá kell mutatni arra, hogy a hangsúly kifejezetten olyan keresztyén teológián van, amely kifejezhető az afrikai gondolkodással és kultúrával”.

Setiloane természetesen hangsúlyozza: „A fehér ember nem tehetet másként: mindenki a saját kultúrája szerint értelmezi és fejezi ki az igazságot”.

4. Mindezek elmondása után azt hiszem, nem kell tovább időznöm azzal a kérdéssel, hogy a keresztyén ember élethivatása független lehet-e az evangélicizációtól és a tanítványságtól. Úgy vélem, hogy ez lehetetlen, vagy legalább is megengedhetetlen. A hangsúly lehet máson és máson a különböző egyének életében. hiszen különböző kegyelmi ajándékaink vannak. De ha bármelyik alapvető keresztyén dimenzió teljességgel hiányzik életünkben, akkor nem vagyunk annyira emberek, mint amennyire lennünk kellene.

Arról sem szabad megfeledkezünk, hogy végeredményben edények vagyunk, melyeket Urunk különféleképpen használ fel, s csakis a mi Urunk viszi végbe bennünk a megtérést. Mi itt is legfeljebb csak közvetítők, postaládák, vagy szerencsés esetben „bábák” lehetünk.

V. Milyen helyzettel állnak szemben a keresztyének Szudánban? Mi amerikai diákok tudunk-e valamiképpen segíteni?

— 1. A kérdés első felére részben már válaszoltam. Szudánban a keresztyének lényegében ugyanazokkal a feladatokkal állnak szemben, mint mi a magunk or-

szágaiban, de természetesen nekik ezeket a feladatokat a saját kulturális környezetükben, saját kulturális hátterükkel és saját gondolkodásmódjukon kell elvégezniök.

2. Hogyan segíthetnek az amerikai diákok, vagy bármely más földrész és ország keresztyénei a szudáni (és afrikai) keresztyéneket érintő ügyekben? Ma talán világszerte azzal a követelménnyel találkozunk, hogy jobban odahallgassunk másokra, jobban megértsük őket, nagyobb türelemmel legyünk hozzájuk s világosabban lássuk meg minden kulturális hagyománynak, különösképpen a magunkénak, korlátozottságait és viszonylagosságait. A keresztyén hit, az egyház élete nagyon is régóta szinte kizárólag nyugati mintára fejeződik ki. Most egyre inkább világméretűvé, egyre inkább ökumenikussá kezd válni (az „egész lakott föld” értelmében), s ennek örülnünk kell.

S ebben az egész összefüggésben „az üdvösség nem csupán az embernek Istennel való megbékélésében áll, hanem magában foglalja az embernek emberrel való megbékélését is” (Manus Buthelezi). Egyetlen cselekedetünk sem lehet érvényesen morális (vagy keresztyéni), ha abban a személyben, akivel cselekedünk, nem hiszünk úgy, mint emberben. S mindaddig, amíg saját kulturális és társadalmi-politikai környezetünk rabjai vagyunk, amíg magunkat csak nyugati keresztyéneknek látjuk a misszionáriusok, azaz a cselekvő alanyok szerepében, az afrikaiakat és a többi harmadik világbelieket pedig automatikusan misszióknak tárgyainak tekintjük, addig nem hiszünk bennük, mint emberekben.

Talán fel kellene tennünk magunknak a kérdést, hogy azok a keresztyének, akik jelenleg az észak-atlanti közösségben élnek, néha nem inkább áldozatai-e a helyzeteknek, mint azok, akiket gyakran meg akarnak szabadítani.

Ezért gondolom, hogy igen komolyan kellene vennünk David Thedebali kissé éles kérdését: „Nem gondolják-e, hogy a mi fekete egyházaink is teljes mértékben tudnának önállóan fejlődni, szabadon kifejezni magukat és alkotó vezető tevényt kitermelni magukból? Nem érkezett-e még el az ideje annak, hogy a fehér embert evangelizáljuk és krisztianizáljuk?”

Ez azonban nem jelenti azt, hogy nincsenek olyan szükségletek Szudánban, amelyek megkívánják a nemzetközi szolidaritást. A Szudáni Egyházak Tanácsának Khartoumban 1973. március 5–7-én tartott konzultációján többek között ezt mondták: „A fő és nehéz kérdés az, hogy ki koordinálja a missziói személyzet iránti kérelmet, kiket tekintsenek más egyházak (pl. a presbiteriánus egyház) technikai személyzetnek, mivel máris megfelelő számban vannak igehirdetők, akik vállalják az ige hirdetésének és a nyáj vezetésének a felelősségét”.

Látjuk tehát, hogy mennyire kitágult itt a „misszionárius” fogalma. Azon a konzultáción nyilvánvalóvá vált, hogy Dél-Szudánban a felelős egyházi vezetők örömmel fogadnának (akár közvetlenül, akár a Szudáni Egyházak Tanácsán keresztül) olyan személyeket, akik megtanítanák őket arra, hogyan legyenek függetlenek. Különböző típusú tanítóokra és kiképzőkre van szükség s ez a személyzet egyaránt tartozik majd felelősséggel a szudáni államhatóságoknak és az egyházi vezetőségnek. Ezért az egyházakat és felekezeteiket arra kellene biztatni, hogy a kívánt értelemben dolgozzanak ki terveket. Ezeket a terveket azután technikailag felülvizsgálja a Szudáni Egyházak Tanácsa és az Egyházak Segélyezési Bizottsága, amely az előbbivel együttműködik.

Fordította: Fülkö Dezső

## A fa művészei

Három művész – három kiállítás

1973 első felében, két hónapon belül három olyan kiemelkedő művész alkotásait láthattuk, akik kifejezési eszközükkül elsősorban a fát használták: a Múcsarnokban *Idős Szabó István* és *Sztyepan Dmitrijevics Erzja* szobrai, Szigligeten *Gy. Szabó Béla* fametszeteit.

Az eseményeknek ez a különös találkozási pontja a fára, mint a művészi tevékenység tárgyára és anyagára irányítja. A fa és az élet fogalma, a teremtés rendje szerint szorosan egymáshoz kapcsolódik. Az Edenkert fájától, Nőé béréjénél, a bethlehemi jászolbölcsön át, a Golgotha keresztjéig és a Jelenések könyve folyóvíz mellé ültetett fájáig, a Bibliában számtalanszor szolgál Isten idvezítő akaratának szemléltetésére, megértetésére. Sokszor megtalálható a festők képein. Jellegzetes vonaljai, tömege, árnyalatai alkalmasak arra, hogy hangulatot, szenvedélyt, visszafojtott indulatot, belső vívódást, gyötrelmet, lelki állapotot érzékeltessenek. A fa jelképpé válhat, gondolatot ébreszthet, a képzeletet foglalkoztathatja, történelemmé halványuló múlt, gyorsan tovatűnő percek élményét rögzítheti, az egyszerűt, a soha meg nem ismétlődőt időtlenné, állandóvá teheti.

A művész kezében a fa engedelmes eszköz, akár csak a fehér lap, melyen az író gép betűi nyomán szavak, mondatok, gondolatok formálódnak, hogy azután a papír türelmesen hordozza, őrizze, továbbadja, megértse, amit reabízta. A fa hűséges, engedelmes, mondhatni: jellemes segítőtársa az embernek. Benne nem lehet csalódni, anyagszerűségének, évmilliók óta kialakult sajátosságának a jegeit nem veti el, nem tagadja meg. „Semper idem” — mondhatnánk jellemzésül, de ebben dialektikusan benne foglaltatik: e mellett mindig egyedül, akár az emberek világában, az erdőben sem lehetünk két tökéletesen egyforma fára. A művész velészületett érzéke, tehetsége, képzelete, alkotókedve, állhatatos akarata és kifejező készsége kell ahhoz, hogy a fába lelkiképpen beledolgozza önmagát, mindazt, amit ő lát, tapasztal, fontosnak, szépnek, megragadhatónak és tovább adhatónak ítéli.

Ezek jöttök eszembe, amikor rövid időközökben egymás után ezt a három kiállítást megnéztem. Két szobrász és egy grafikus, aki azonban inkább festőművésznek tartja magát. Mindegyikük egészen más, sem a hely, sem a kor, sem a társadalmi körülmények ne kötik őket össze. Hiszen *Idős Szabó István* szükebb hazája a nógrádi táj bányászainak és földművelőinek a világa, élete belegyökerezett ebbe a közösségbe, nélkül meg sem érthető, művészi érdeklődésének középpontja: a dolgozó ember. *Erzja* a század első felében működött, bölcsője földrajzilag távol, az Ural hegység környékén ringott, a magyarral rokon *mordvin* nép fia, művein szecessziós hatást érezhetünk, főtémája az emberi arc. *Gy. Szabó Béla* viszont Erdélyt képviseli, személyiségéből, alkotásából szülőföldjének levegője árad, a természet rajongója, de minden érdekli, amit lát, érez vagy elolvas, képzelete merészen szárnyal tér és idő korlátai fölött, otthona az egész világ, a szó szoros értelmében „ökumenikus” egyéniség. Ami mégis összekapcsolja mindhármukat: szeretik a fát, ismerik

rejtett titkait, jó és rossz tulajdonságait, és szakszerűen, avatott kézzel használják fel műalkotásaik megteremtésére.

### Idős Szabó István

1903. augusztus 29-én, Cereden született, jóideje Benczúrfaiván él és dolgozik. Ez a két község keletről és nyugatról, dél felől Kisterenye, északról az országhatár zárja le azt a mintegy húsz kilométer sugarú kört, amely életének, működésének színtere. Nógrád megye keleti részén, palócföldön, számos kis falu neve azáltal vált közismertté, hogy id. Szabó István fából faragott szobrai egy-egy jellegzetes alakját megörökítették: Nádújfalu, Nempti, Karancsság, Órhalom, Rimóc, Kazár, Hugyag, Sipek, Nagylóc — hogy csak néhányat említsünk.

Östehetségként indult. Kádármesterség volt a szakmája. Munkásemberből vált világhíres művésszé, de úgy, hogy eközben érzületében, gondolkodásmódjában, tetteiben, életformájában izzig-vérig munkás maradt. Ez a tény határozza meg és teszi érthetővé kitűzött programját, mondanivalóját tartalmát. Életműve bizonyítja: négy évtizedet átívelő művészi pályája töretlen, egyenes vonalú. Hűségesen, állhatatosan, megalakulás, képmutatás nélkül, igaz emberhez méltó becsületességgel járja útját. Tudását, jó szándékát, minden erejét népe szolgálatába állította. Egyetlen célja: sokakat gazdagítani, gyönyörködtetni, oktatni, emlékeztetni a múltra, a szépet, a jót, érdekeset, figyelmeztetőt és tanulságost, a megörökítésre méltót ismertté, mindig jelenvalóvá tenni. Azok az emberek, akiket szobrai ábrázolnak, mindennapi életük megszokott foglalatosságai, derűs vagy komor eseményei között, munkaruhában vagy ünneplőben, olyanok mint ő maga. És éppen azért alkalmas nyersanyag számára a fa, mert mély és szoros közösségben él a néppel és a földdel. A fa sorsukat példázta: viharok tépdesik, árvíz, aszály sanyargatja, villám sújthatja, ágait tördelik, fűrészelik, kemény kérgébe betűket, számokat véshetnek — a fa mindezzel dacol, gyökereit mélyre eresztí, rostjaiban élte, rügyet, virágot, gyümölcsöt fakasztó nedvek keringnek és még a kivágatás után is sokféle módon hasznos, áldásos. Leginkább talán akkor tölti be rendeltetését, amikor egy kiváló művész kezében örökbecsű műalkotássá lényegül át.

Id. Szabó István egyik kiállításának a vendégkönyvében ezt a bejegyzést olvastam: „Ízesebb a politikamentes művészet.” Nyomatékkal a következő látogató még hozzátette: „Így igaz!” Ez nagyon elgondolkoztató: vajon ezek a szobrok csakugyan „politikamentesek”? Kétségtelenül népi alkotásoknak tekinthetjük őket, de hogyan is határozta meg nemrégiben a művészetkritikáról szóló hivatalos állásfoglalás (Társadalmi Szemle, 1972. 10. sz. 36. old.) a népiség kategóriájának a lényegét: „A világot a dolgozó emberek oldaláról nézni, művészi szemlélettel alakítani a dolgozó osztályok, a szabadságukért küzdő népek történelmi érdekeit, ügy, hogy közben napi világot, érdekeik és élményeik is az ábrázolás anyagává váljanak.” Mennyire ráillik mind-



*Anyám meg én*

ez id. Szabó Istvánra! Csak elfogulatlanul kell nézni szobrait. Persze az előbb idézett bejegyzéseket fel lehet úgy is fogni, hogy ma már nálunk az egyértelmű politikai gondolkodás olyan természetes, magától értetődő, hogy ami ennek megfelel, nem is tűnik többé politikának. Tehát ha valamely alkotás a bevált és elfogadott, jó politika szellemében jön létre, hangzik el, íródik le, azt nyugodtan mondhatjuk ma „politikamentesnek”.

Ez a jó érzés töltötte el azt a sok embert, aki április 14. és május 6. között a Múcsarnok-beli kiállítást megnézte. Mindjárt belépés alkalmával meleg, derűs légkör köszöntötte a látogatót. Valami mesebeli erdő melegevedett, színes, illatos, változatos világa vette körül és kerítette hatalmába az embert. És ahogyan aztán egyenként kibontakoztak, testet öltöttek a megfaragott, kisebb-nagyobb fadarabok, törzsek, még tovább fokozódott az ámulat: emberek formálódott a nemes anyag, új teremtés tanúi lehettünk. Id. Szabó István 1966-ban megjelent „Fába faragott esztendők” című könyvében küzdelmes életét, munkásságát szépen, meghatóan, lebilincselően írja le. Ott így fogalmazta meg azt, amit ő a fával csinál: felélesztí, lelket lehel belé, mint Isten Ádámba.

A gyökerekből táplálkozó, terebélyesedő, lombot, virágot, gyümölcsöt hozó fa márványnál is szebb, melegebb, ízesebb, engedelmesebb a szép gondolatok hordozására. A szobrász éles vésője nyomán élet költözik

belé. Kiket testesít így meg? Mind kortársai, ismerősei, rokonai. Bányászok, parasztok, gyári munkások. Többségükben nem portrészzerűen, hanem munka közben, ahogyan élnek, mozognak, fáradoznak, örvendeznek. Mozdulatuk megföntolt, méltóságteljes. Hétköznapi munkájuk szinte ünnepi szertartássá válik, magabiztosan, derűsen töltik be rendeltetésüket. Erő, szeretet, bizakodás hatja át egész lényüket. Ahogyan a művész úrrá vált az anyagon és a maga szolgálatába állította, ugyanúgy cselekszenek azok, akiket megformált, fába vésett. Teljességre törekvő emberek, akik Isten akarata szerint uralmuk alá hajtják a földet.

Témáit a valóságos életből meríti. Érezni lehet, hogy amit megfaragott, azt ismeri, átélte, megpróbálta. Nem szemlélődő kívülálló, hanem benne él a történetekben, maga is részese azoknak, így meg tudja ragadni a lényegest, a kifejezőt. A bányászok és a földművelő nép sokrétű munkájának a legapróbb mozzanatát ragadja meg, egy-egy hosszabb, folyamatos cselekvés legfontosabb, legjellemzőbb részletét. A megörökített emberek, munkaruhában vagy pompás népviseletben, a kelet-nógrádi táj bélyegét viselik magukon. A fa rétegződése, erezete, színe, törésvonala, egyenetlenségei, görcsök, lyukak, repedések tudatosan beleépülnek a szobrokba, növelik a hatást, a valóságérzetét. Hangulatuk, ízük, illatuk van, életszerűek, megfoghatóak, tartalmuk érthető, világos. Különös érzékkel tudja kiválasztani a témához illő fafajtát. Ez legtöbb esetben a körtefa, de gyakran cseresznye, dió, eper, barack, alma, vagy erdei tölgy, nyír, juhar, akác, olykor a ritka tuja és tiszafa.

Nem könnyű ezeket a többnyire igen kemény, tömör, szívós fákat megmunkálni. Az idős mester a válogatástól kezdve még most is mindent maga csinál: fűrészeli, fejszéli, durván és finoman vési. Az anyag formájához tulajdonságaihoz alkalmazkodva, azt messzemenően tiszteletben tartva dolgozza ki művét. Nem kíméli erejét. A fa nehezen enged, erős, határozott vésőnyomok milliói tanúskodnak önemészto, fáradhatatlan, áldozatos akaratáról. A vésőnyomokat nem is simítja el, a szobrokon szemmel kísérhetjük világrajövetelüket. A pillanatnyi helyzet, az elröppenő idő immár örökérvényű, hiteles megfogalmazásban, szépítés és mesterkéltesség nélkül, közvetlenül élhető át műveiben. Érezni lehet: munka közben megmarad egyszerű falusi dolgozó embernek. Nem a dicsőség vágya, nem a hírnév keresése mozgatja kezét, hanem a gyermekét dédelgető, gondozó anya önzetlen, gyengéd, féltő szeretete.

A Kossuth-díjas művész tíz évvel ezelőtt — szintén a Múcsarnokban — rendezett kiállításán a magyar bányászattól kétszáz éves történetét bemutató sorozata keltett feltűnést. Csehszlovákiában, a Szovjetunióban is nagy sikert aratott. Ezen a mostani kiállításán 122 újabb művét láthatjuk. Portré, figura, kompozíció. Van köztük embermagasságnál nagyobb is. Munkaigényes domborművei falusi életképeket, történelmi jeleneteket, szemléltetnek, úgy, ahogyan ő látta, átélte. Érdemes felsorolni a szoborok témakörét, hiszen vannak közte fogalmak, amelyek modern korunkban már-már ismeretlennek válnak. Szántás, aratás, nyomtatás, terelés, fejés, patkolás, kendertörés, magvető paraszt, kaszafenő, szénagyűjtő, gereblyéző, kukoricakapáló, tiloló, fonó, csörlő, motollázó, dagasztó, kenyérsütő, kenyérszelő, ebédvivő, rőzsehordó... Aztán népviseletbe öltözött menyecskeképek portréi, falusi típusok: kondás, mezősr, béreggazda, kapakovács. Néha a legegyszerűbb dolgok ihletik meg: kaszát vásárló, buszra váró, öltözködő béres, mosakodó, nyújtózkodó, ivó — férfiak és nők. Megható gyengédség és szeretet árad az „Anyám meg én” című kompozíciójából. Rendkívüli kifejező erejű Dózsa, Madách, Marx, Engels szobra. Részvevő együttérzés

lengi körül a „Beteg gyermekét vivő anya” diófából kibontott alakjait.

A táj, a kor és az ember biztos kezű, derűs, lelkiismeretes, tisztaszívű krónikása. Felbecsülhetetlen szolgálatot tölt be, értékes dokumentumot hagy az utókorra. 1973 őszén nyílnak meg a múzeummá átalakított szécsényi Forgách-kastély kiállítási termei. Ott helyezik majd el a bányásztörténet tábláit és faszobrai. Reméljük, a többi becses anyag is megfelelő helyen hozzáférhető és látható lesz.

## Erzja

Sztyepan Dmitrijevics Erzja nevét eddig Magyarországon alig ismerték. Még négykötetes Művészeti Lexikonunk sem emlékezik meg róla. Érthető tehát az a várakozás, ami megelőzte szobrainak első budapesti kiállítását. A látogatókat kellemes meglepetés érte. Lenyűgöző hatású, rendkívüli élményt nyújtott megtekintésük. A szakemberek a felfedezés örömeivel számoltak be a látottakról, nem titkolták ámulatukat, nem fukarkodtak az elismeréssel. Erzja szobrászata — a Múcsarnokban bemutatott anyag túlnyomórészt monumentális méretű lejszobor volt — olyan színt képvisel a képzőművészet egyetemes történetében, ami páratlanul eredeti és sajátos, igen értékes és figyelemre méltó.

Számunkra külön érdekességet jelent, hogy Erzja a Szovjetunió területéhez tartozó, velünk rokon finn-ugor eredetű népcsoportból, a *mordvinok* közül származik. Ez a nemzetiség sokat megőrzött ősi hagyományaiból, lelkületéből. A Volga középső vidékén laktak ma is, számuk megközelíti az egy milliót. Mordvin földön, Bajevó faluban, az 1876. esztendőben született. Kezdetben az ikonfestészet gyakorolt rá hatást. Képzőművészeti főiskolákon folytatott tanulmányai megfelelő alapot szolgáltatott arra, hogy pályáján elinduljon. Közben tanúja volt az orosz munkásmozgalom erősödésének, forradalmi megmozdulásoknak. Ezek az élmények végigkísérték életét. 1906-tól, nyolc évet Európa nyugati nagyvárosaiban töltött el. Tágrányított szemmel, tanulni vágyással szívta magába mindazt, amit látott, hallott, tapasztalt. Azok az évek éppen a művészeti forrongások, új kezdeményezések korszakára estek. Egymással vetélkedő és civakodó modern irányzatok csatázaja közben találta meg saját útját, önálló stílusát. Nem hódolt be semmiféle izmusnak, nem csatlakozott egyetlen csoporthoz sem.

1916-ban, negyvenévesen tért haza tanulmányútjáról. A következő esztendő a szocialista forradalom győzelmét hozta el és ennek ügyét, célkitűzéseit Erzja szíve szerint, lelkesen fogadta el. Friss lendülettel alkotta szobrai, egyelőre vegyesen márványból, fémből, vasbetonból. Ebből az életszakaszából a budapesti kiállításon látható volt a *Néptribün* (1920), a *Forradalmár* (1922) és 1919-ből három szép márvány: *Abrándozás*, *Nyugalom* és *Női fej*. 1928 jelentős fordulópont életében: Dél-Amerikában telepedik le. Huszonkét éven át Argentínában lakik és dolgozik. Ekkor találta meg a művészeti elképzeléseinek legjobban megfelelő nyersanyagot, egy csaknem kőkeményességű fát, amely azon a földrészen honos, a *kvebracsót*. Ennek rönkjeiből, néha a gyökérzetet is felhasználva, alakította ki szoborfejeit. Ritkábban a hasonlóképpen kemény és tömör szentjánoskenyérfa választotta anyagául. A végleges magáratalálásnak ezt az időszakát jól illusztrálta a kiállítás. Élete utolsó kilenc évét, 1959-ben bekövetkezett haláláig, ismét otthon töltötte, szülőföldjén. Ekkor már világszerte ismert művész volt. Nyolcvanadik születésnapján magas állami kitüntetést kapott: a Munka Vörösászló Erdemrendjét.

A Múcsarnokban kiállított szobrok javarésze 1919–1957 között készült. Alkalmasak voltak tehát arra, hogy életművének a legjellegzetesebb vonásait megismerjük. Bár stílusában alapvető változás nem következett be, mégis éles határvonalat húzhatunk ott, ahol áttért a fa használatára. Az előzőleg készült alkotásokat a fölényes mesterségbeli tudás, biztos technika, forradalmi szellem jellemzi. De nem hiányzik a gyengédség, bensőségesség megnyilvánulása sem. Érezni lehet rajtuk a nyugati iskolák termékenyítő hatását. Igazi énjét, sajátos útját és kifejezési módját — mint említettük — Argentínában találta meg. Ebből a három évtizedes periódusból a legjellegzetesebb darabokat hozták el fővárosunkba. Tömör plasztikai erővel mintázott, karakteres vonású, hatalmas portréi idegen földrészek embezeit örökítették meg: a negyvenes évekből valók az Argentínai férfi, Chilei-, Paraguayi-, Asszír nő, Bolíviai forradalmár. De a szülőháza emlékei is megelevenednek a Mordvin nő (1938) arcmásán és egyik megkapóan szép kompozíciójában: Anya gyermekével (1929). Ez utóbbi műve egységes, teljesen zárt körplasztika, egyszerű, szűkszavú, kifejező vallomás a féltő, bizakodó anyai szeretetről. Bájos, játékos könnyedségű, az orosz népmesék légkörét idéző a Kerek cipőcska. Önarcaképpen (1947) derűs, nyílt, figyelő arccal, erőteljes vonásokkal jellemzi magát. Szokratésze a bölcsesség, nemes gondolat, az elvekért áldozatra kész szilárdság megtestesítőjeként, szinte látomásszerűen jelenik meg. Beethoven szuggesztív erejét, magával sodró energiáját, zseniális életművét, muzsikája ellenállhatatlan varázsát érzékelteti a róla készült portré. Utolsó éveiből a Lenin (1956) és A szocialista munka hőse (1955) tűnik ki, valamint az egészalakos Álló nő. Ez utóbbin, mint néhány más szobrán is, színezés nyomai látszanak.

A fából csak részben kimunkált és lecsiszolt portrék hatásának, rendkívüliségének egyik titka: ha különféle szögekből nézzük őket, mindig valami új vonást fedezhetünk fel; az egész így alkot tökéletes egységet, összhangot. Tulajdonképpen csak az arcot dolgozta ki. Ettől élesen elválik a hajzat és ennek mindenkor erősen hangsúlyozott jelentősége van. Kizárólag az arcot teszi ragyogóan simává, szinte fémszerűvé, a fej többi részét a fa egzotikus, szeszélyes őseredetiségében hagyja meg. A kulturált, fegyelmezett vonások mögött a természet vadása, visszafojtott, szilaj fékezhetlensége, őszereje viharzik, fodrozódik. Mintha az elemek őskohójába vetnénk szédítő pillantást, ahol a természet meg nem szelídített erői tombolnak. Így teszi teljessé, reálisá a képet. Ebben is sejteni azt a primitív, messze történelmi múltra utaló örökséget, ami a nép lelke mélyén, tudat alatt él tovább és fejti ki titokzatos, ellenállhatatlan hatását. A szobrok belső feszültségét a megmunkálatlanul hagyott bizarr formájú részek hihetetlenül fokozzák. Bibliai példával élve: sámsoni fejek, mintha erejük, hatalmuk a hajukban lenne.

Végigtekintve művein, a barokkos és romantikus elemek mellett felfedezhetjük olykor az impresszionizmus könnyedségét, a szimbolizmus rejtett jelképrendszerét, de talán leginkább a szecesszió jegyeit. Erzja összetett egyéniségét mégsem sorolhatjuk sehová, annyira bonyolult és egyedülálló. A nyugati művészeti irányzatok különfelesége, az argentinai eszméletű évek kétségtelenül bizonyos fokig szerepet kaptak alakulásában, de a döntő, életét végig kísérő és motiváló jellemvonása ez a kettő: a mordvin népi alap és a forradalmi szellem.

Befejezésül hadd idézzük saját szavait: „Amit létrehoztam, nem az én érdemem. Minden a természet alkotása. Én csak jellegzetesebbé, kifejezőbbé tettem.” Ilyen alázatos vallomást csak igazán nagy ember tehet.



## Gy. Szabó Béla

A fametszet a festéshez, szobrászathoz képest fiatal művészet. A grafikai ágak közül viszont a legrégebb. Kínában kezdték művelni, Európában a középkor vége felé, a 15. század elején terjedt el. Sajátos technikája és formanyelve miatt hasznos szolgálatot tett, mert írástudatlanok és műveltek egyaránt megértik. Fába metszették a Biblia Pauperum lapjait, később szövegeket illusztráltak, magyaráztak vele. Dürer, Granach, Altdorfer és az ifjabb Holbein idejében, úgy egy évszázadon át virágzott. A 19. században újra fellendült, Doré, Daumier, Gauguin voltak legrangosabb mesterei. Japánban a színes fametszet emelkedett magas fokra. A nyomdatechnikában sokáig a másoló reprodukálás eszközül szolgált, később eredeti művészetté vált. A vonalas beszéd szűkszavúsága, egyszerűsége és bensősége kedvelté tette számos festő előtt. Klasszikus módja fekete vonal, de olykor fekete alapon fehéren tűnik elő a kép. Korunkban világszerte sokan használják ezt a grafikai eljárást. Idehaza és külföldön jó néhány jeles magyar művészt tarthatjuk számon. Közöttük egészen kivételes hely illeti meg Gy. Szabó Bélát, a kolozsvári mestert.

Amikor útban Szigliget felé, néhány napot Budapesten töltött, alkalmam nyílt vele elbeszélgetni életéről, művészetéről. A mostani kiállításon túl ez azért is időszzerűnek tűnt, mert 1973 fontos jubileumi esztendő Gy. Szabó Béla számára kerek négy évtizeddel ezelőtt készítette legelső fametszetét. Ez az év egyébként is gazdag eseményekben: kiállítása Mexikóban, Dante sorozatának kiadása, a tizenkét hónapot szemléltető fametszeteinek, hozzájuk verseinek megjelenése, valamint a mexikói útjáról szöveges, rajzos album nyomdába adása.

Először életéről, pályakezdéséről beszélgettünk. Leírom úgy, ahogy tőle közvetlenül hallottam. Nagyszülei háromszéki földművesek voltak. Édesapja vasutasként készült Gyulafehérvárra. Ebben a püspöki városban született, 1905. augusztus 26-án, itt járta iskoláit római katolikus egyházi iskolákban, mert Gyulafehérváron akkoriban ezek voltak a legszínvonalasabbak. Szigorú és következetes szellemben foglalkoztak a növendékekkel, ennek eredménye nagy mértékben hozzájárult életfelfogása, jelleme kialakulásához.

— Három hatásról beszélhetek, amik felneveltek; először is: a református szülői ház, azután az erősen római katolikus elemi- és középiskola, majd pedig az, hogy az életben sokat voltam zsidókkal együtt. Ha nem Gyulafehérváron nevelkedtem volna, nem is lett volna belőlem fametsző. Ott mély alázatra és lelkiismeretességre neveltek. Megtanultam jól ezt az alapelvet: minden munkát úgy végezzetek, hogy éjjel esetleg meghaltok és csak ez a munka marad utánatok.

Már első gimnazista korában kezdett rajzolni. Művésszé formálódásához az indítást kiváló rajtanára, Reithofer Jenő adta, aki a főiskolán Székely Bertalan-tól és Edvi Illés Aladártól tanult. Megmutatta főiskolai rajzait, melyeket Székely Bertalan korrigált, úgy, hogy a javításokat az eredeti mellé rajzolta le. Ötödikes volt, amikor feltűnt rendkívüli tehetsége. Idős rajtanára — akit valószínűleg valami súlyos bántás érhetett — igyekezett lebeszélni arról, hogy művészi pályát válasszon. Sokan „biztos” kenyeret nyújtó foglalkozást ajánlottak, ezért vágyait és hajlamait elnyomta és 1923-ban beiratkozott a budapesti műegyetemre. Az becsületesen elvégezte és 1927-ben gépészmérnöki oklevelet kapott.

Naturam expellat furca, tamen usque recurrit — ez a régi közmondás rajta is beteljesedett. Már az egyetemen érezte: kizárólag a művészi pályán lenne a helye. Hiába volt aztán diplomája: négy évig állástalan ma-



Szamospart

radt. Gépészmérnöki oklevelével mindössze két évig jutott kenyérkeresethez, utána számtalan- és fizikaórákat kellett adnia, hogy valami jövedelme legyen. Közben — csak este és éjjel maradt erre ideje — sokat rajzolt és festett. Végre egyszer elérkezett a nagy fordulat.

1932 decemberében a kolozsvári református teológián a Károli Gáspár Irodalmi Társaság képzőművészeti osztálya kiállítást rendezett. A képeket két kiüritett tanteremben helyezték el. Szerepelt ott akkor Torma János is, egy igen tehetséges református lelkész; Gruzda János Zalatnáról, Dócziné Berde Amál és még többen. Ekkor mutatkozott be először a nyilvánosság előtt, tíz szénrajzzal és két pasztellel. Kós Károly, az író, építőművész és grafikus, aki egyházi tisztséget is viselt, részt vett a rendezésben. Felfigyelt Gy. Szabó Béla képeire. A megnyitó ünnepség után együtt mentek el. A továbbiakról így számol be a művész:

— A kolozsvári Kossuth Lajos utcában jártunk éppen, amikor egyszer csak megállt Kós Károly és megkérdezte: Fiatalember, miért nem mászik fára? (Azaz: miért nem tér rá a fametszésre?) Elmondta: ő línóleummetzeteket készít, aztán mindjárt elmagyarázta részletesen a technikai fogásokat, hogy milyen vésőket használt, és minden egyéb tudnivalót. E beszélgetés hatására elhatároztam: megpróbálkozom a fametszéssel. Megfelelő formájú vésőket vásároltam, faanyagot szereztem és nekifogtam, magamtól, senki nem adott további tanácsot vagy segítséget. Így jött létre, 1933

januárjában az első fametszetem, az Opus 1: Koldusok. Ennek csupán egyetlen levonata van. Ezután három éven keresztül metszettem úgy, hogy egyetlen hozzáértő szakembert sem láttam...

Ez volt az elindulás, negyven évvel ezelőtt, ahogyan beszélgetésünk során felidézte. A fametszést azóta megszokás nélkül csinálja. (Első egyéni kiállítása: 1934; a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult: 1936—1939.) Pontos nyilvántartása szerint 1973 június közepéig 1140 darab készült el. Hogy ez a szám mit takar, csak akkor foghatjuk fel, ha tudjuk: ezek szinte kivétel nélkül nagyméretű darabok, 40—50 centiméteresek. Metszésükhöz egyenként legalább 10—15 napi megfeszített munkára van szükség. Ehhez jön még a kézi levonatok elkészítésének a fáradságos eljárása. Ha már a számoknál tartunk, feljegyezzük, hogy a fametszeteken kívül körülbelül 15—16 ezer szénrajz és tusrajz, több mint ezer pasztell, mintegy kétszáz olajfestmény és százegegnéhány akvarell került ki keze alól. Világhírűeké fametszetei váltak, annak ellenére, hogy ezt ő — bár szenvedéllyel, nagy kedvvel csinálja — csak ráadásnak, többletmunkának tekinti. Szíve szerint mindmáig megmaradt festőnek. Öröm és felszabadultság számára, ha pasztellezhet vagy rajzolhat.

Fametszetei tulajdonképpen négyezer születnek. Először, amikor megpillantja a témát, azután amikor lerajzolja vagy lefesti, majd amikor türelmes, precíz munkával falpra metszi (körtefára), végül külön mozzanat a levonat készítése, melynek során a dúrcól hófehér papírra dörzsöli át a kidolgozott képet. Minden egyes művelet külön-külön egész embert kíván. Régebben és általában most is, alig fordul elő, hogy mindezt egyetlen ember végezze. A műalkotás születéséről így vall:

— Amikor megkezdem vésni, mielőtt a vésővel az első billentem, olyan drukk fog el, mint az előadóművészt, amikor a pódiumra lép és az első szót kell kimondania. Ilyenkor heves szívverésem van és két percnyi metszés után le kell feküdnöm pihenni. Ez az ünneplés drukk szükséges, enélkül nincs igazi alkotás, de később fel kell oldódnia; jaj, akinél végig tart! Amikor túl vagyok az első órákon, már könnyebben megy a munka, ha vendégem van, még beszélgetés közben is tudok dolgozni. Amikor metszek, nem fehéret-feketét látok, hanem színeket. Tulajdonképpen festő vagyok, annak is indultam. Sokat festek és rajzolok, de a fametszés is jobban érdekel, mint valaha.

Mexikóra terelődik a szó. Kilencven napot töltött ott, a fővárosban rendezték kiállítását. Nagy látogatottságról számolhat be. A megnyitó beszédet egy magas rangú városi vezető mondta s rámutatott: tanulhatnak a mexikói fametszők tőle, mert ők nagyon el vannak kommercializálva. Mexiko-Cityben nyolcvan, 1941. és 1972. közötti évekből való, nagyméretű fametszetét mutatták be. Felkereste az ország sok érdekes városát, vidékét. Közben 120 rajzot és 33 pasztellt készített, ezekből állítja össze albumalakú könyvét, melyre a kolozsvári Dacia kiadóval kötött szerződést. Mexikóban a táj és az ember együtt érdekelt és az a benyomása, hogy mindkettő nyugtalan.

Útközben Párizsban megnézte a Jeu de Paume képeit. Csalódott Cézanne és Gauguin képeiben, sokkal többet várt tőlük. A legnagyobb élményt Vincent van Gogh jelentette — mondja. Az ő festményei élnek. Az a meggyőződése, hogy a Van Gogh utáni kort a festészet területén nem is hanyatlás, hanem egyenesen zuhanás jellemzi. Az absztrakt, formabontó irányzatokról az a véleménye, hogy „A nagy művészek sohasem bontottak formát, hanem alkottak. Például Rembrandt vagy Van Gogh. Az bontott formát, aki nem tudott igazán újat alkotni.” A művészet jelenlegi helyzetét és a

jövő útját, szűkebb hazája viszonyaira alkalmazva, a kolozsvári Igaz Szó tudósítójának a kérdésére, így fogalmazta meg: „Körülbelül ugyanúgy van, mint a macska a forró kásával, csak a forró kása helyébe a realizmust tenném.”

A sziglieti kiállításon egy másik kolozsvári művésszel, Ferenczy Júliával együtt szerepelt. Az utóbbi öt-hat esztendőből Gy. Szabó Balaton melletti tájakat ábrázoló fametszeteit és néhány pasztelljét mutatja be a Nemzeti Galéria. A katalógushoz írt előszavában Pogány Ö. Gábor, igen találóan így jellemezte: „Grafikai — fekete-fehér kétszólalmúságuk mellett — hangsúlyozottan festőiek. Olyannyira birtokában van mestersege eszközeinek, oly biztos kézzel alakítja lapjait, vései dúcait, hogy érzékeltetni képes a látvány legösszetettebb jelenségeit is, de egyúttal leglényegesebb ismérveit is kiemeli”. Ezekről a képekről is megállapíthatjuk, hogy Gy. Szabó Béla a természet szerelmese. A legnagyobb örömmel, legtökéletesebben a fákat, növényeket, röpködő madarakat nézi és láttatja.

Némelyik újabb képén határtalan csend és nyugalom ömlik el. De van ahol felhők kavarnak, füvek, fák hajladoznak, a szél leveleket sodor, az égen madarak cikáznak. A művész átéli a természet minden hangulatváltozását. A hegyek szilárd tömbjeinek vagy az emberi kéz erős építményeinek statikus biztonságát gyakran állítja szembe az élőlények dinamikájával. Ezt a drámai hatást a fametszeten lehet leginkább fokozni, legmegrázóbban kifejezni.

Gy. Szabó Béla szenvedélyesen szereti a tájat és az embereket. Bebarangolta Erdély természeti szépségeiben gazdag hegyeit, völgyeit. Elvetődött messze földre: a Szovjetunióba, Kínába, Bulgáriába, Belgiumba, Görögországba és legutóbb Mexikóba. Mindig képekkel megragodva érkezik haza és azonnal megkezdni a fáradságos munkát: fába vési a legszebbeket. Mintegy háromszáz egyéni és csoportos kiállítása volt eddig. Könyvei jelentek meg, köztük a Liber Miserorum (1935) és a Barangolókönyv (1939) 50—50 fametszettel; a Homokvilág (1941) 28 tusrajzzal Szank környékéről (Szankon a sírból hoztak ki — mondja —, örök hálára vagyok kötelezve Esze Tamáséknak, ők voltak ott akkor a református lelkész házaspár.), Kínai útivázlatok (1960), benne 76 rajz és 4 pasztell. Népmeséket, versket illusztrált fametszetekkel, nehéz lenne mind elsorolni. Munkásságáért többször kitüntették, a Román Népköztársaság kiváló művésze.

Művei felbecsülhetetlen jelentőségét növeli, hogy azokat széles körben elérhetővé, megvásárolhatóvá teszi. Gonduljunk csak el: egy-egy lapról több levonatot is csinál, anélkül, hogy az eredetinek a legparányibb részlete elveszne. Minden lap saját kezének a munkája, semmi felületességet, fogyatékoságot nem enged meg. Így fontos küldetést tölt be azon a téren is, hogy a igazi művészetet demokratizálja.

Egyénisége jellemzéséül még csak annyit, hogy szabad idejében, ha pihenhet: a spanyol és a kínai nyelvet tanulmányozza, sakkfeladványokat old meg. Szeret olvasni, legszívesebben memoárokat. Tervezi, hogy önéletrajszerűen megírja művészi pályája történetét.

Életét és munkásságát összegezve, megállapíthatjuk, hogy rá is illik az, amit a dunántúli református egyházkerület főgondnoka, Somogyi József Kossuth-díjas szobrászművész mondott székfoglaló beszédében: „Hivatásom... sorskérdése, hogy az ember legbelsőbb hite, alkata sajátos törvényszerűségeinek engedelmeskedjen: úgy szóljon és arról, ahogy ezek az erők rendelik”. Gy. Szabó Béla boldog ember, mert hitben jár és Isten kegyelméből teremtő, örömszerző munkát végezhet.

Horváth György

## A kereszténység eredete

— Archibald Robertson; Budapest 1972.  
Gondolat Kiadó, 333 l. —

A kereszténység eredetének kutatása a hagyományos teológiai stúdiumok felosztása szerint újszövetségi és egyháztörténeti feladat. Aki mindkét szakterület irodalmában kellően jártas, kísérletet tehet a szinopszis megteremtésére is.

A. Robertson, angol marxista tudós — a könyvborító jegyzete szerint — „a forrásokra támaszkodva fejti ki önálló, eredeti koncepcióját a kereszténység keletkezéséről és történetének legkorábbi szakaszáról. Részletesen elemzi mind a keresztény, mind a nem keresztény I—II. századi forrásokat, vitába száll e tárgykör töle eltérő nézeteket valló kutatóival. Lendületes, szellemes munkája egészen új megvilágításba helyezi a keresztény vallás és egyház születését és fejlődésének korai szakaszát”.

Általános vallástörténeti bevezetés után (I. fejezet): Hogyan teremtett istent az ember) röviden áttekinti az ószövetség népének eredetét, történetének viharos századait. Az önálló nemzeti lét elvesztése után — a marxista terminológia szerint — szükségszerűen kell bekövetkeznie az eszmék és vágyak túlvilági, misztikus kivetítődésének. Ebből eredne az Ember Fia királyságának eszméje. A zsidóságnak a római birodalomban elfoglalt helyzete pedig jól előkészítette a kereszténység terjedésének útját.

A könyv derekas részében azután a II. század végéig tekinti át a bibliai, illetve az azon kívüli keresztény és nemkeresztény forrásokat. Hosszú fejezeteken keresztül keresi Jézus legendájának magvát. Ezt feltárva, azt a változást kutatja, amelyet Pál életműve jelent a kereszténység történetében. A két — szerzőnk szerint teljesen különböző, egymástól csaknem teljesen független — irány fokozatos közelítése, majd a judaizmussal való szakítás után alakulna ki a korai katolikus egyház.

Igazat kell adnunk a borítólapon azon megjegyzésének, hogy e munka „sohasem válik szárazzá, nehézkessé, sem dogmatikussá”. Lendületes olvasmány, széles tájékozottságról, s a marxista elvek következetes alkalmazásáról tanúskodik. Ha valaki előzetes ismeretek és tanulmányok nélkül veszi kezébe: el tudja fogadni meggyőző érvelését; csakugyan így keletkezett a kereszténység. Aki csak kis részben is ismerős a problémakör irodalmában, az is el tudja fogadni: a kereszténység létrejöttét marxista módon csakis így lehet magyarázni. Örvendetes változásnak tekinthetjük, hogy az ún. „vulgáris materializmus” közismert kitételei után magas szintű, objektív és tudományos okfejtéssel találkozunk a könyv lapjain. Éppen ez teszi szükségessé, hogy a rendelkezésünkre álló szűk keretek között inkább csak jelzésszerűen, közelebbről is foglalkozunk néhány gondolatával.

Az egyházi tudományos és gyakorlati életben is az újabb időkben nyerte vissza az őt megillető helyet — feltehetően épp kívülről jött hatások következtében — az a felismerés, hogy „egyedül a judaizmust tisztították meg, és alakították át tudatosan olyan ideológiává, mely az igazságosság földi uralmát tűzte ki céljául”. (101. l.) Igaz ugyan, hogy más előfeltételekből érjük el,

és más következtetéseket építünk e tételre, de ennek igaz voltát az egyetértés jóérzésével emelhetjük ki.

Az „ideológia” gyakorlati hatását mutatja, szokatlan formában, de keresztény terminus technikussal is visszaadható gondolatot jelezve ez az idézet: „A zsidók Palesztinában aligha veszélyeztethették a birodalmat: zelotáikkal clbánt Judea procuratora, vagy ha szükség volt rá, Szíria kormányzója. De egy egész birodalomra kiterjedő szervezet, amelynek minden Földközi-tenger melléki nagyvárosban zsinagógája van, amely azt hirdeti a vagyontalan osztályoknak, hogy minden isten és minden vallás hamis, csak egy nem. hogy el kell törölni az uzorát, hogy fel kell szabadítani a szökött rabszolgákat, hogy a heti pihenőnap ugyanúgy jár a rabszolgának, mint a szabad embernek, és hogy hamarosan eljön a nap, amikor a föld minden királysága összeomlik, és a hatalom a Magasságos Isten szentjei lesz — ez már egészen más dolog”. (76—77. l.) Abban is egyetértünk, hogy a „korai keresztény agapét inkább lehetne a testvériség szóval fordítani, abban az értelemben, amelyben a modern munkásmozgalomban használatos”. (157. l.) A folytatása kissé meglepő: „az, hogy fordítóink képtelenek erre egy pontos szót találni, jelzi, hogy a kapitalizmus a testvériség kioltására törekszik”. — Új bibliafordításunk is szeretettel adja vissza a szót — a magyarázókra bízva teljes értelmi gazdagságának kibontását.

Tacitust idézve, elmondja az üldözött keresztényekről, hogy „kutyák elé vetették őket, keresztre feszítették, vagy égő fáklákként elégették őket, hogy világítsanak a neroi színjátékhoz. Szörnyű történet, de nem szörnyűbb, mint Hiroshima és Nagaszaki lakosságának atomgyilkossága, vagy élő koreaiak megégetése napalmbombákkal, ami korunk Néroinak műve”. (177—178. l.) Bizony szégyenkezve, mély bűnbánattal, s a keresztény Békemozgalomban való aktív részvétellel valljuk egyetértésünket.

Az általános vallástörténeti bevezetőben olvassuk, hogy „az egyiptomi emlékeken például Ámon thébai istent kosfejű és kosszarvú emberként ábrázolják. Semmi kétség, a thébai varázsló-főnök eredetileg ilyennek öltözött a thébai nyájak és csordák sokasodását szolgáló szertartásokhoz” (18. l.). Vallástörténeti fejtegetések, a csillagképek kérdésére való kitérés nélkül csak annyi kívánczik ide: ilyen nézet is van, s ha a „semmi kétség” helyére „feltételezhető” írunk, az elmelet feltétlenül figyelmet érdemel. Ugyanígy problémátikus, mert nem indokolja, hipotézisét bizonyított tételként előadva a szintén az egyiptomi mitológiából vett példa, amint a nap tisztelete a holdkultusz fölé emelkedik (20—21. l.).

A zsidó nép eredetéről olvashatjuk: „Nomád törzsek egyvelege volt ez a nép, amilyen előttük sok betört már, és utánuk sok betört még az országba, és amikor a központi hatalom gyenge volt, egyezséget kötött a helyi hercegekkel, s állandó településeket alkotott. Izrael valószínűleg hamarabb telepedett le Palesztinában, mint Juda. Az emlékeken nem található bizonyíték arra, hogy Egyiptomból menekült rabszolgák voltak. De menekült rabszolgák nagyon természetesnek tarhatták, hogy szökésük után nomád törzsekhez csatlakozzanak; s ez némi alapul szolgálhatott az egyiptomi fogságról szóló hagyománynak” (24. l.). Volt is és van is ilyen nézet. Nyilvánvaló, hogy szerzőnk

konceptiójába ez illik leginkább. Ettől azonban alig erősödhet biztos tényre egy hipotézis.

„Minden evangélium elbeszéli a keresztrefeszítést és a feltámadást, de a feltámadásról szóló történetek annyira különböznek egymástól, hogy összeegyeztetésük meghaladja az írásmagyarázók szellemi képességeit”, olvassuk alább. Mintha pl. egy közlekedési baleset szemtanúi minden esetben betű szerint ugyanazt látnák és vallanák. Később szerzőnk „elképed” az evangéliumok és a páli levelek közötti feltűnő ellentétben. Ez abban állna, hogy „Pál leveleit nem azért írta szerzőjük, hogy ember alkotta tanokat hirdessen, hanem azért, hogy az ember üdvösségéért megfeszített Isten kultuszát terjessze” (86–87. l.). Nehezen érthető, hogy egymástól eltérő aspektusokat tárgyaló, más céllal és más módszerrel írt művek között miért szükséges elmentést emlegetni. Ha szerzőnk dialektikusan közeledne a más-más összefüggésben álló tételekhez, minden bizonylan más következtetésekre jutna. (V. ö. a borítólap jegyzetének kezdőtelével: ott a „nehezen jut be a gazdag Isten országába” és a „szolgák, szót fogadjatok mindenben a ti test szerint való uratoknak” tételei között lát ellenmondást. Pedig a maga helyén mind-egyik egyaránt igaz.)

A „názáreti” illetve „nászoreus” Jézusról írt fejtegetései (96. l.) nagyon érdekesek, de az irodalomban legalább annyira vitatottak is. Túlzott tájékozatlanságot, nagy adag naivságot és félrevezethetőséget tételvezet fel az első század emberéről. Ugyanazt érezzük ennek olvastán is, hogy „negyven év elegendő idő egy legenda megszületéséhez” (115. l.).

Külön tanulmányt érdemelne — mint ahogy számtalan írás foglalkozik is vele — a Mt 11:12, ill. Lk 16:16 fordítása (102. l.), az erőszakoskodás Isten, illetve a mennyek országáért. A Robertson szerint ez a Mk 15:7, Mt 27:16 és Lk 23:19-el együtt annak példája, hogyan „szelidítik” (106. l.) az eredetileg forradalmibb töltésű szöveget a mind későbbi átvételek. Ugyanehhez az elgondoláshoz tartoznak a Pál által „lelkivé” finomított forradalomról írt fejtegetések (138–139. l.), a Galata levélnek az Apostolok Cselekedeteivel nehezen egyeztethető előadásai (141). Ez jelen formájában tetszetős hipotézis, de részletes, vagy legalábbis jelzett irodalmi bizonyítása sajnos elmarad. A példákat lehetne szaporítani, de talán ez is jelzi: nem mindig szerencsés dolog, ha a nyitott kérdéseket egyoldalúan akarjuk lezárni — esetleg rövidre.

Néhány esetben az is előfordul, hogy egyértelműen túlhaladott állásponttal találkozunk. A Pentateuchos gyűjteményét „folklor szövegek vezetik be, amelyek az ember, a bűn, a halál és a civilizáció eredetéről szólnak. Ezek, bármikor keletkeztek is, babiloni eredetűek” (46. l.). A *Rapcsányi* László szerkesztette „Biblia világa” c. kiadványban (1972) olvassuk (79. l.) dr. Komoróczy Géza véleményét: „A pánbabilonizmus zsákutca volt”. Az „agapé” fordításával kapcsolatban a már előbb idézett helyen olvassuk (157), hogy ennek jótékonyással vagy szeretettel való fordítása miért helytelen: „Jótékonyágon az „arra érdemes szegényeknek” nyújtott adományt értjük, a szeretet pedig vagy szexuális vonzalom, vagy családi érzés.” Szerzőnk figyelmen kívül hagyja a görög nyelv „erosz”, ill. „filia” szavait. A Jn 2:4-ben olvasható, „asszony, mi közöm hozzád” sem megdorgálása, öszeteremtése anyjának (241) — határozott disztinkció csupán atekintetben, hogy kinek mi a feladata.

Hálásak lehetünk a *Gondolat* kiadónak, hogy — néhány, csak nehezen kikerülhető anglicizmust leszámítva — magyar nyelven megjelentette a könyvet. Csak hasznára lett volna a kiadványnak, ha bevezető tanul-

mány, vagy rövid utószó jelzi: 1953 óta (az első kiadás) felfedezték a holttengeri tekercseket és a teológiai tudományosságban is jelentős változások estek; kérdések tisztázódtak, újak merültek fel. Az esetenként hivatkozott jelentősebb munkák (J. G. Frazer, G. F. Moore, J. N. Schofield, G. Rylands művei) óta mind az ó-, mind az újszövetségi kérdésekben, mind az intertestamentális kor problematikájában számos összefoglalás, és nagyszámú részlettanulmány vitte előbbre a könyvben tárgyalt kérdéseknek keresztény és marxista taglalását.

Archibald Robertson könyve értékeivel is, nyílt kérdéseivel is a maga egészében mindenképpen tiszteletre — és természetesen olvasásra, alapos tanulmányozásra is — méltó munka. Hasznos azért, mert nem sablonos szempontjaival, helyenként szokatlan képzetársításával nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az újszövetségi Szentírás és a látható, földi egyház kialakulásában, létrejöttében a tudomány eszközeivel és módszereivel fedezzük fel, lássuk és értsük meg az *emberit*. Hogy annál jobban tiszteljük és magasztaljuk az abban a korban is, a maiban is az emberek között, az emberek által Anyaszentegyházat fundáló és fenntartó *Örökkévalót*.

Márkus Mihály

## Buddha élete és tanítása

1842. április 11-én temették el Dardzsilingben a romantikus hevületű reformkor különös szülöttét, *Kőrösi Csoma Sándort*. Művei — tibeti—angol szótára, tibeti nyelvtana, dolgozatai — elsősorban szaktudományi jelentőségűek. Egyénisége, életpéldája azonban nemcsak a szaktudósokat lelkesíti: már életében magára irányította a figyelmet, így közel másfél százada a nemes önmegtartózkodás, a szigorú kötelességtudás, a vasakarat, a szorgalom példaképe.

A Kriterion Könyvkiadónál megjelent kötet szinte órák alatt elfogyott a könyvüzletekből. A könyv egy angol nyelvű, Indiában megjelent tanulmánykötet fordítása, angolul 1957-ben Calcuttában adták ki *The Life and Teachings of Buddha* (Buddha élete és tanítása) címmel. Négy dolgozatot tartalmaz. Az elsőben W. W. Hunter angol író *Kőrösi Csoma Sándor életét* mutatja be, a következő kettő Csomának két tanulmánya a *buddhizmusról*, a negyedik *Függelék*-ként egy ismeretlen szerzőnek *The Literature of Tibet* (A tibeti irodalom) című tanulmányát foglalja magában, amely eredetileg 1890-ben az *Edinburg Review*-ben jelent meg. Ez utóbbi már nem szerepel a magyar fordításban.

Az *Előszó*-ban a kötet fordítója és gondozója, *Bodor András* tudós hozzáértéssel domborítja ki az egyes tanulmányok jelentőségét.

Az első tanulmányról szólva először röviden ismerteti Csoma első külföldi életrajzírójának munkásságát. William Wilson Hunter 1885-ben az allahabadi *The Pioneer Mail* című folyóiratban, egymást követő részletekben adta ki *Kőrösi Csoma életrajzát* *A zarándok tudós* címmel. A mű első részét *Duka Tivadarnak* 1885-ben Londonban megjelent munkája alapján dolgozza fel.<sup>1</sup> Duka az 1848-as szabadságharcot követő fegyverletétel után külföldre menekült és Angliában orvostudományi diplomát szerzett. 1854-ben Bengálba került és 1874-ig mint katonaoorvos Indiában szolgált. Erdemei a Csoma-kutatás terén elévülhetetlenek, neki köszönhetjük a tudós aránylag gazdag levelezésének, dolgozatainak, kisebb-nagyobb tanulmányainak össze-

gyűjtését, lefordítását és kiadását. A kötetünkben szereplő két Kőrösi Csoma tanulmányt is megtaláljuk Duka könyvében.

*Tibet és a „távolí tanítvány” első útja* címmel Bodor András vázolja Kőrösi Csoma Sándor Tibetben töltött éveit, összegezi a tudós életművének eredményét: „tibeti angol szótárának és tibeti nyelvtanának előszavában Csoma felvázolja a tibeti irodalom kapcsolatát a szanszkrit buddhista irodalommal, és kijelenti, hogy mivel a tibeti műveket már korán lefordították kínai, mongol és mandzsú nyelvekre, ezeken a nyelvtérleteken a tibeti ugyanazt a szerepet tölti be, mint a latin Európában, és a buddhizmus tanulmányozása a tibeti nyelv ismerete nélkül nem lehetséges”.

Csomanak a buddhizmusról írott tanulmányai valamint tibetológiai tanulmányainak értékelése előtt Bodor András igen nagy vonalakban vázolja a buddhizmus, ill. a tibeti buddhizmus, a lámaizmus kialakulását.

A buddhizmus *Srong-btsan Gam-po* (Kr. u. 650. körül) uralkodása alatt vert gyökeret Tibetben. A tibeti nép eredeti vallása a *bon-csosz* volt, egy sámáni kultuszforma, amelyben nagy szerepet játszott a varázslás minden neme. Az ideérkező buddhizmus elsősorban a nép körében terjedt el és öszevegyült ezekkel az ősi hiedelmekkel. A tibeti buddhizmus elterjedésében döntő része volt *Srong-btsan* ötödik utódjának, aki egy kínai hercegnőnek volt a fia. Családja indiai származású buddhista papjának tanácsára Indiából kért tanítómestereket, ezek azután *Padmaszambhava* vezetésével megtelepedtek Tibetben. Megalapították a tibeti szerzetesrendet és a tanítványok közül az első harminc évvel később felvette a *láma* nevet. *Padmaszambhava* a *bon-csosz* elemeit — a varázslás minden fajtáját, a nekromantikát — bebocsátotta a kolostorokba és ezzel megszilárdította a buddhizmust. Jelentős része van abban, hogy kialakult a buddhizmus tibeti kánona. Az indiai mesterek megtanulták a tibeti nyelvet és tibeti ifjakat küldtek Indiába a szanszkrit nyelv tanulmányozására. Sorra lefordították a Mahayana-buddhizmus könyveit. Így készült el a *Kah-gyur* és a hozzá készült kommentár, a *Sztan-gyur*. A kánon 1083 különböző könyvet tartalmaz és hét fő csoportra szokták osztani. A Tripitaka tibeti átültetése lelkiismeretes és igen gondos munka volt, pontosabb a kínai és japán fordításoknál, a tibeti nyelv titkainak feltárása tehát alapvetően fontos volt a buddhizmus tanulmányozásához.

Kötetünk Kőrösi Csoma tanulmányai közül kettőt tartalmaz, Buddha életét és Shakya halálának elbeszélését valamint a *Kah-gyur* hét csoportjából az első, a *Dulva* (a Tripitakában *Vinaya*) tizenhárom fejezetének ismertetését. Mindkét tanulmányt megtaláljuk Duka Tivadar fent említett, 1885-ben megjelent könyvében (a 273—305., ill. a 201—231. oldalon).

A két közölt tanulmány fényt vet Kőrösi Csoma egész tevékenységére és munkamódszerére is. Bodor András megállapítása szerint „a tanulmányozott kérdés kidolgozásában rendszerint két módszert alkalmaz: vagy a pozitivisták módszere szerint összegyűjti a témára vonatkozó összes adatokat, és azokat logikus rendszerbe foglalja, melyet pontokkal fejezetekre és alfejezetekre oszt, vagy egyszerűen kivonatolja az előtte álló mű tartalmát, gyakran szinte még formailag is távirati stílusban, és az érdekesnek tartott részek pontos fordítását adja... Csoma szorgalmas diákként kivonatokat készített”.

Különösen az utóbbi megjegyzés igen találó Kőrösi Csoma életének csaknem mindegyik szakaszára. A szé-

kely vándort hazai életútjának egyik legmegbízhatóbb és legélesebb szemű krónikása, enyedi diáktársa, *Ujfalvy Sándor* így jellemzi: „Tanulás vagy foglalatosság nélkül pár pillanatig sem volt. Mint szolgál-gyerek a szobát kiséprette, s a szemetet a kijelölt dombra vivén, ezalatt is szorgalommal tanult; tanítónk pedig ilyenkor az ablakhoz szólítván feddő hangon figyelmeztetett, hogy a szolgálfiú, ami kevés időt kötelessége megenged, tanulásra, s nem ledérségre fordítja; mi pedig drága időnket ellebzeljük.”<sup>2</sup>

Harmincöt éves koráig tanul, Göttingenből visszatérve 1819 november 23-án a Vöröstorony-szoroson át elindul Keletre, hogy ifjúkori fogadalmát beváltsa: elindul a régi magyarokat kereső úton. 1820. dec. 20-án Teheránból írt vallomása ma is magával ragad: „... mindenkor igen kedves foglalatosságom volt az idegen nyelvek esmerete, a nemzetek történeteinek idő, hely és környülállások szerént való vizsgálata, s ott is egy bizonyos célt vevén magam eleibe, különösen ezekben gyakoroltam magamat. A gyönyörűség, melyet ezen foglalatosságomban éreztem, a régiségnek sok titkait felfedezni, leírhatatlan... hogy mind tulajdon vágyódásomnak eleget tegyek, mind pedig nemzetemhez való háládatosságomat és szeretetemet megmutassam..., azon fáklánál fogva, melyet Németországban gyűjtöttem meg, elindultam nemzetem eredete felkeresésére... én bizodalmasan ígérem, hogy ezen elkezdett pályában, éppen azon buzgósággal, mellyel hazamból kiindultam, tovább futni meg nem szűnök...”<sup>3</sup>

Ladakh (Nyugat-Tibet) fővárosából, Lehből visszatérve történt sorsdöntő találkozása *William Moorcroft* angol utazóval 1822. júliusában. Biztatására hozzáfogott a tibeti nyelv tanulmányozásához. A zanglai, a phuktali lámakolostorok rideg celláiban „hogy olvasását a szemet maró füst ne zavarja, tűz nélkül töltötte a kegyetlen telet tanítómesterével”.<sup>4</sup>

Miután élete két főműve 1834-ben elhagyta a calcuttai baptista misszió nyomdáját, 1835 novemberében ismét útra kelt, hogy valóra váltsa ifjúkori álmát. Ráillik a *Szaszkja pandita* által szerkesztett *Bölcsmondások kincsestárának* Csoma által fordított szemelvénye:<sup>5</sup>

„Habár holnap halnod kellene,  
bölcsséget akkor is tanulj!  
Most ha nem is élhetnél vele,  
hasznát látod újabb létedben.”

Erről az útvjáról két esztendő múlva még visszatért Calcuttába. 1842 tavaszán Lhászába indul, hogy azután innen tovább folytassa útját Belső-Ázsia felé. A Terávidék mocsaraiban malária lepte meg, a nagy vándor Dardzsilingban örökre letette vándorbotját.

Kötetünk életrajzírója, Hunter megállapítja: „dicsősége abban áll, hogy egy álmokép után indult el, de egy valóságos feladatot oldott meg”. Angol nyelvű sírfelirata szerint „oly nélkülözések között... minőket ember ritkán szenvedett” lerakta a modern tibetológia alapjait.

Ebből a felmérhetetlen értékű munkából ad ízelítőt a *Kriterion* Kiadónál megjelent igen értékes kötet.

Pávich Zsuzsanna

#### JEGYZETEK

1. *Duka* művének magyar változata még abban az évben (1885-ben) megjelent Budapesten is a Magyar Tudományos Akadémia Kiadásában. — 2. *Idézi Szilágyi Ferenc: Kőrösi Csoma Sándor hazai útja, Budapest 1966. 12. 1. — 3. Idézi Kara György: Kőrösi Csoma Sándor Budapest 1970. 62—63. 1. — 4. Uo. 73. 1. — 5. Uo. 191. 1.*

## Az ember a tudományos világképben

— Bp. 1971. Gondolat. 430 lap. Ára: 67 Ft —

A teológiai tudományok műveléséhez és alkalmazásához egyaránt antropológiai ismeretekre van szükség. Ahhoz, hogy a Biblia több évezredre visszanyúló történeteit megértsük, saját korunk emberének érthetővé tegyük, tudnunk kell, hogy az ember olyan volt-e lényegét tekintve a régi korokban is, mint amilyen ma. Ez egyszerűen a történelem megismerhetőségének is alapkérdése. Mert ha az ember a történelem során struktúrájában nem változott, akkor a történelem megismerhető. Adatok alapján rekonstruálható a múlt, hiszen az ember akkor is ugyanolyan volt alapjában véve, mint ma. Ha azonban a régi korok embere döntően más lenne, akkor a történelem megismerése reménytelen vállalkozás volna, mert adatok birtokában sem tudnánk rekonstruálni a múlt eseményeit, történéseit. Ismernünk kell az embert a közvetlen lelkeszi gyakorlat szakszerű végzése érdekében is. A lelkeszi szolgálatból az embert nem lehet kihagyni. Nem arról van szó természetesen, hogy antropocentrikus legyen teológiánk, és gyakorlatunk, hanem egyszerűen arról, miszerint teológiánk és konkrét praxisunk Isten dicsőségét az emberek javának munkálásával szolgálja. Isten-ismeretünk mellé tudományos antropológiának is kell tartulnia. Teológiai oktatásunkból sajnos hiányzik mind az antropológia, mind a pszichológia. Pedig a gyülekezeti lelkesznek is nélkülözhetetlen mindkettő. Nem is beszélve arról, hogy teológiai akadémiánk leányhallgatói vannak hivatva tizenhat szeretetintézményünk vezetői utánpótlására. Nekik a szükséges egészségügyi, gazdasági ismereteket a gyakorlatban kell elsajátítaniuk. Idős, megfáradt, sokszor testileg-lelkiileg beteg emberek, fogyatékos gyermekek gondozásának vezetése ráadásul még speciális pszichológiai és gyógypedagógiai ismereteket követel meg tőlük. Hollitscher könyve természetesen nem olyan jellegű, hogy a felvetett sokféle szempontnak maradéktalanul megfeleljen. Egyetlen könyvtől kívánni sem lehet ezt. Az azonban elmondható, hogy ez az alapos és magas színvonalú tudományos munka olyan átfogó, hogy képes az ember problémáit felvetni, megvilágítani és további tanulásra ösztönözést, s eligazítást adni.

A könyv első része az ember testi felépítését tárgyalja. Az ember testi sajátosságainak megvilágítása a jelenkori ember specifikus testi jegyein történik. Az anatómiai, biológiai kérdések között olyan közkeletű kérdések is részletesen bonckés alá kerülnek, mint az örökléstan, az emberfajta kialakulása, a fajelméletek, az emberi alkattípusok. Testi igénybevétel a „világűrben” címen külön fejezet foglalkozik ezzel a legújabb keletű problémával.

A második rész Az ember lelki funkciói címet viseli. Az ember lelki jellegzetességeinek részletes bemutatása után külön foglalkozik a lélektani elméletek tévedéseivel és túlzásaival. Freud pszichológiájáról és pszicho-

patológiájáról hosszas és kimerítő bírálatot ad. Erénye, hogy az ilyen bírálatok leggyakoribb hibáját elkerülve, azt is megmondja, mit tanított maga Freud, s az olvasónak nem a cáfolatból kell kihüvelyeznie Freud eredeti tanításait.

A harmadik rész az ember jelenkori társadalmi életéről szól. A társadalom izgalmas kérdései között a két nagy társadalmi formáció, a kapitalizmus és a szocializmus kérdése sokoldalú megvilágítást kap. Hosszasan fejtegeti a kapitalizmus megmentésére vállalkozó elméleteket. Komoly figyelmet szentel a társadalmi tudat problémakörében az ideológiának és az elidegenedésnek.

A valóság tudatos elsajátításának fejezetében kapott helyet a vallás kérdésének tárgyalása. A vallással, mint „hamis tudattal” számol a szerző, amely a valóságot fonák módon kívánja megragadni, de létezik, és nem hagyható figyelmen kívül még ma sem. Sőt az emberek többségének lelkületén valamilyen formában uralkodó tudatformának nevezi a vallást. Marx fiatalkori és későbbi műveiből vett idézetekkel mutatja be a szerző annak vallásra vonatkozó nézeteit. Bírálja azokat a marxistákat, akik a polgári szabadgondolkodók módjára a vallás hamarosan bekövetkező megszűnésére számítanak. De bírálja Schopenhauernek azt a tételét is, miszerint a vallás „a műveletlenek filozófiája” lenne. Az idealista filozófiát viszont a vallás racionális formában történő védekezésének, a műveltek valláspótlékának tartja. A vallásról szóló szakasz több mint félemben arról beszél, hogy a hívők jó részének forradalmasodása következtében sok egyházban erőfeszítések folynak a mai világhoz való alkalmazkodás érdekében. Ez a mozgalom eddig a keresztyénségre és az iszlámra terjedt ki. A szóhasználatból világos, hogy egyházon ő nemcsak a keresztyén értelemben vett fogalmat érti, hanem a többi vallás szervezeteit is. A szemléltető anyagot azonban kizárólag a római katolicizmus területéről veszi. XXIII. János és VI. Pál pápa, a II. Vatikáni Zsinat ide vonatkozó tevékenységét elemzi.

A könyvet számos kép és ábra illusztrálja.

(Debrecen)

Csohány János

---

**Köszönetnyilvánítás.** — A Teológiai Szemle 1972. december 29-én új szabályzatot és ezzel új szerkesztőséget kapott. Az új szerkesztőbizottság kezéből kikerülő 1. szám lapzárta előtt hirtelenül megbetegedtem, így csak most áll módomban köszönetet mondanom 15 évi főszerkesztői tisztem átadása alkalmából mindazoknak, akik bizalmukkal kitüntettek, szerkesztőtársaim voltak vagy cikkel hozzájárultak a Teológiai Szemle megjelenéséhez.

Pákozdy László Márton

lehetünk eléggé hálásak Istennek azokért a testvéri kapcsolatokért és nagy szolgálati lehetőségeikért, amelyek nekünk az ökumenikus mozgalmakban és 25 év óta az Egyházak Világtanácsa közösségében adott.

A NAPOKBAN tették közzé a „*Mysterium Ecclesiae*” kezdetű nyilatkozatot, amelyet a Hittani Kongregáció VI. Pál pápa megbízásából készített. Ez az írás újra rögzíti a római katolikus egyház tanítását az egyház önértelmezéséről és az egyház tanítói hivatalának tévedhetetlenségéről. Elutasítja azt a nézetet, hogy ma az igazi egyház csak „valamennyi egyház és egyházi közösség keresésének tárgya lehet”. Krisztus egyháza adva van a katolikus egyházban. Az egyház tanító hivatalának tévedhetetlensége pedig „nemcsak a hit tartalmára vonatkozik, hanem mindarra is, ami annak megőrzéséhez és helyes közléséhez szükséges”. Szakértők véleménye szerint ez az irat a tridenti és az első vatikáni zsinat szellemét képviseli, és célja az, hogy Hans Küngöt és haladó gondolkodású társait egyértelmű állásfoglalásra készítse. A kérdést természetesen tovább kell figyelünk és tanulmányoznunk — nemcsak a kívülről szemlélő álláspontjáról, hanem saját álláspontunk tisztázása érdekében is. Erdemes újra végiggondolnunk a reformatori megigazulást és a reformatori ekkleziológia összefüggéseit. A megigazulást ekkleziológiai alkalmazása ugyanis azt jelenti, hogy az egyház a kegyelem alatt és a kegyelemből élő bűnösök gyülekezete. Ez szolgáltatja a korrekciót az egyház kizárólagosságának és tévedhetetlenségének igényével szemben. Erősen vitatható tehát az az ökumenikus körökben gyakran hangoztatott nézet, hogy a megigazulás értelmezésében nincs döntő különbség a reformatori egyházak és a katolikus egyház között, és a döntő különbség ma már ekkleziológiai jellegű. A különbség gyökere a megigazulás értelmezésében keresendő, mert a megigazulás értelmezésénél annak ekkleziológiai funkciójától nem lehet eltekinteni. Jól megfigyelhető ez Pál apostolnál; megigazulás tanával érvel az egyházzsakadás ellen és har-

col az egyház egységéért. Egészen egyértelmű az ő megigazulástának ekkleziológiai és ezzel együtt ökumenikus funkciója. Ennek tanulmányozása nagy horderejű ökumenikus feladat.

HOSSZÚ NÉVSOR érkezett az Ökumenikus Tanácshoz lapzártakor. A szingaporei Keresztlyén Diákszövetségtől Genfen át jött. Azoknak a politikai foglyoknak a névsora, akiket a saigoni rezsim polgári bűnözőknek minősített, hogy ne kelljen őket kladni a fegyverszüneti egyezmény értelmében. Egymás után következnek börtönök nevei és helyei, alattuk azoknak a neve, akiket ott fogva tartanak. Mellette konkrét történetek: bajtársak élete és halála ezekben a börtönökben. Ezek az adatok és a Hazafias Népfrent Országos Központjának majdnem egyidejűleg rendezett sajtókonferenciája egyszerre újra közel hozták a vietnami kérdést. A sajtókonferencián a megdöbbentő hatású film és a közvetlen élménybeszámolók mellett különösen megakadt bennem *Thich Vien Hao* buddhista főpap egyik mondata, akit 1969—73-ig fogságban tartottak és megkínóztak különböző vietnami börtönökben. Ezért mondta: „Amikor a felszabadító erők győzelme arattak, vagy a világ nagyon tiltakozott, akkor adtak egy kicsit enni és kissé jobban bántak velünk.” Vannak, akik idegesen reagálnak, ha szó esik vietnami vagy más nemzetközi igazságtalanságról. Unják ezt a kérdést. Vannak, akik eredménytelennek tartják a tiltakozást. Beféradtak. „Amikor a világ nagyon tiltakozott...” A tiltakozásnak van közvéleményformáló ereje, a világ közvéleménye pedig elhanyagolhatatlan erőtevéző. Ezért nem közömbös, hogy napirenden tartjuk-e a nemzetközi béke és igazságosság konkrét kérdéseit. Nem is unhatunk bele a velük való foglalkozásba. Amíg vannak emberek és csoportok, amelyek kitartóan embertelenek és igazságtalanok, addig nem lehetünk kevésbé kitartóak az embertelenség elleni tiltakozásban és a békéért folyó harcban.

pk.

#### INHALT DER NUMMER 7—8, 1973

STUDIEN: Dr. László Ambrus Szabó: Vierteljahrhundertjubiläum des Weltkirchenrates — Dr. Eberhard Winkler: Die Kirche und die Säkularisation — Vilmos Papp: Jesus und die Völker. Die prinzipielle und praktische Haltung Jesu gegenüber den Nichtjuden — Dr. László Noszlopi: Der gegenwärtige Stand und die neuen Ergebnisse der Religionspsychologie — Dr. Géza Boross: Die Hauptfragen der Verkündigung des Wortes heute — Dr. László Horkay: Die Rolle der reformierten Kollegien beim Anfang der ungarisch-sprachigen Philosophie — Angéla Beliczay: Die Buchdruckerei und die Reformation. Die Anfänge der 500jährigen ungarischen Typographie. — Lajos Tóth: Biblische und babylonische Geschichtsschreibung. HEIMAT-RUNDSCHAU: Béla Gonda: Wissenschaft, Technik, Revolution. Ein Dialog über gegenwärtigen Stand der „Wissenschaftlich-technischen Revolution“ — WELTRUNDSCHAU: Ein Interview mit L. J. Nilus über den Frieden im Sudan — KULTURELLE CHRONIK: György Horváth: Künstler der Holzschnitzerei. Über drei Ausstellungen — BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: Mihály Márkus: A. Robertson: The Origins of Christianity — Zsuzsanna Pávich: The Life and Teachings of Buddha — János Csohány: Der Mensch in wissenschaftlichen Weltbild — László Dobó: Katalin Sulyok: Der Start.

#### CONTENTS OF NOS 7—8, 1973

STUDIES: Dr. László Ambrus Szabó: The Quartercentenary Jubilee of the WCC — Dr. Eberhard Winkler: The Church and Secularisation — Vilmos Papp: Jesus and the Gentiles. Jesus' Attitude in Principle and Practice towards non-Hebrews — Dr. László Noszlopi: The Present State and Recent Results of Religious Psychology — Dr. Géza Boross: The Main Questions of Contemporary Preaching — Dr. László Horkay: The Part Played by Reformed Colleges in Starting Hungarian-Speaking Philosophy — Angéla Beliczay: Printing and the Reformation. The Beginnings of the 500 Years Old Hungarian Typography — Lajos Tóth: Biblical and Babylonian Historiography — HOME REVIEW: Béla Gonda: Science, Technology, Revolution. A dialogue on the Present State of „Scientific-Technical Revolution” — WORLD REVIEW: An Interview with L. J. Nilus on the Peace in the Sudan — CULTURAL CHRONICLE: György Horváth: Artists in Wood-Carving. On Three Exhibitions — REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: Mihály Márkus: A. Robertson: The Origins of Christianity — Zsuzsanna Pávich: The Life and Teachings of Buddha — János Csohány: Man in the Scientific Picture of the World — László Dobó: Katalin Sulyok: Start.

# A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI

*D. Dr. Bartha Tibor*

## **IGE, EGYHÁZ, NÉP** I—II. kötet

Igehirdetések, teológiai tanulmányok, egyházkormányzati és ökumenikus megnyilatkozások, valamint közéleti írások. — Egészvásznonkötés, fóliázott színes borítólappal. Ára: 208.— Ft

*Dr. Bakos Lajos*

## **HISZEM ÉS VALLOM**

Korszerű, hitvallásos biblikus szellemben írt könyv keresztyén hitünk igazságairól. — Imitlin kötésben, 260 oldal, ára 65.— Ft

*Beliczay Angéla*

## **ŐROKÉLETNEK BESZÉDE**

A Biblia világának jobb megértését szolgálja az olvasmányos szöveg, amelyet az új bibliafordítás figyelembevételével készített a szerző. Művészettörténetileg is jelentős reprodukciók illusztrálják gazdagon a művet. — 109 Ó- és 130 Újszövetségi bibliai történet 106 művészi illusztrációval, egészvásznonkötésben, fóliázott színes védőborítóval. 268 oldal. Ára 73.— Ft

## **TEMPLOMABLAK**

Istenes versek és műfordítások gyűjteménye, amely a magyar költészet múltjából és jelenéből vett szemelvényekkel, továbbá zsoltárok és dicséretök közlésével érzékelteti: mennyire központi kérdés a bűn és bűnbocsánat, Isten kegyelmének elfogadása és megvallása minden kor embere számára. — Fóliázott, színes kemény kötés, 224 oldal. Ára: 46.— Ft

*Bottyán János*

## **HITUNK HŐSEI**

Huszonhat történelmi riport egyetlen könyvben. A reformáció megindítóit, első hazai terjesztőit az ellenreformáció vértanúit milliók imádságainak első átélőit, a kicsinyek és elesettek istápolóit, a legújabb hittudomány jeleseit. Könyvnek szép, olvasmányosnak érdekes, ajándéknak értékes. — Fél évezredet ölel magába — s egyetlen útra mutat, amelyen Isten vezette, küldte, vitte kiválasztottait, a régi kipróbált útról addig nem taposott ösvényekre. — A könyvet 45 remekszép tusrasz díszíti, 240 lap terjedelmű. Ára 56.— Ft

*Dr. Cs. Tóth Kálmán*

## **DICSÉRJÉTEK AZ URAT**

Tudnivalók a református gyülekezeti énekeskönyv énekeiről, történetükről, gyakorlati alkalmazásukról. A 264 oldalas könyv a gyülekezet tagjai számára elmélyültebbé teszi az énekek megismerését. Több színű fóliázott burkoló lappal 1,5x17,5x24,5 cm méretben. Ára: 87.— Ft



# THEOLOGIAI SZEMLÉ

## TARTALOM

### TANULMÁNYOK

D. DR. BERKI FERIZ

Orthodox liturgikus könyvek magyar fordításai (257)

BUCSAY MIHÁLY

A magyarországi református egyház és a nacionalizmus (261)

GLATZ FERENC

Vitás kérdések a dualizmuskorabeli nacionalizmus történetében (269)

DR. L. A. DRUMMOND

Mi az egyház missziója? (277)

CSONYI JÁNOS

A zsidó vallás egyenjogúsítása (280)

### HAZAI SZEMLÉ

DOKUMENTUMOK A VEGYES HÁZASSÁGRÓL

DR. PRÖHLE KÁROLY

Néhány szó a vegyesházassági dokumentumokról (287)

„Matrimonia mixta” (288)

A Magyar Püspöki kar rendelkezése a „Matrimonia mixta” kezdetű

Motu Proprioval kapcsolatban (290)

Lelkipásztori tájékoztatás (292)

Protestáns hozzászólás a vegyes házasság kérdéséhez (293)

Közlemény a vegyes házasságról folytatott római katolikus

és protestáns megbeszéléseiről (297)

A Magyarországi H. N. Adventista Egyház háromnegyed százados jubileuma (298)

### VILÁGSZEMLÉ

HEZSER GÁBOR

Emberi szolidaritás. — Beszámoló a KBK zagorszki üléséről (299)

WELTLER REZSŐ

Ötven éves a Lutheránus Világszövetség (303)

A Magyarországi Baptista Egyház részvétele a nemzetközi baptista találkozókön (304)

HEZSER GÁBOR

A X. Világifjúsági találkozó és a hívő ifjúság (308)

SZALATNAI REZSŐ

Petőfi Sándor patriotizmusa (310)

ZAY LÁSZLÓ

Dózsa (317)

### KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLÉ

DR. FABINY TIBOR

Richard Friedenthal és új, Luther-könyve (318)

HAMAR ISTVÁN

Énekeljétek új éneket!

ÚJ FOLYAM/XVI. 1973.

9-10

SZÁM. ALAPÍTVÁ 1925-BEN

A MAGYARORSZÁGI EGYHAZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSA FOLYÓIRATA

# THEOLOGIAI SZEMLE

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának folyóirata

1973. szeptember—október

Szerkesztőbizottság:

D. Dr. Bartha Tibor szerkesztőbizottsági elnök, D. Dr. Káldy Zoltán, Szamosközi István, Dr. Bakos Lajos, Ráski Sándor, D. Dr. Otiyák Ernő, Palotay Sándor, Laczkovszki János, Hecker Ádám, Dr. Berki Feriz, Dr. Pröhle Károly.

Felelős szerkesztő: Dr. Pröhle Károly

Társ szerkesztők: D. Dr. Pákozdy László-Márton, Palotay Sándor, Dr. Tóth Károly

Szerkesztőségi titkárok: Komlós Attila, Kovách Attila, ifj. Tarr Kálmán

Terjeszti: a Magyar Posta

A kéziratokat kérjük az Ökumenikus Tanács címére: 1054 Budapest, Szabadság tér 2. I.

Kiadóhivatal: a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Sajtóosztálya, 1146 Budapest, Abonyi u. 21.

Előfizetési díj egy évre 180,—, félévre 90,— Ft. Kettős szám ára: 35,— Ft.

73.2672 2-09 — Zrinyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

## A szerkesztő megjegyzései

CHILE politikai helyzete és jövőjének várható alakulása foglalkoztatja az egész világ közvéleményét. Akik forradalmi tapasztalatok alapján figyelték Allende politikájának megvalósulását, azok jó ideje aggodalommal mérlegelték a lehetőségeket. Egy chilei közgazdász már egy éve beszélt arról, hogy 1973 lesz a döntés éve. Később pedig hozzátette, hogy az ellenzék szeptemberre készíti elő a leszámolást, de nagyon kérdéses Allende helyzete, mert az ellenzék külföldi támogatásra is építve, minden erőt be fog vetni. Kísérteties pontossággal vált valóra ez a jóslat. A világ közvéleményét azonban váratlanul érte a dolgok alakulása, és ezért olyan felháborodással reagált, hogy egyetlen hang sem mert megszólalni nyíltan a puccsisták mellett. Sőt, az emberek a felháborodáson túl gondolkodni is kezdenek: keresik az okokat és az összefüggéseket. Érdekes az elemzések közül egyet idéznünk, annak szemléltetésére, hogy hogyan tudatosulnak egyre szélesebben az olyan felismerések, amelyeket korábban a marxista ideológiából folyó tendenciózus állításoknak tekintettek.

„LEGFŐBB IDEJE VOLT MÁR a középosztály és a felső réteg számára. A népfront-kormány három évi hivataloskodása után kezdett gyökeret verni a nép körében. A munkások és a parasztok többsége észrevette, hogy a gazdasági válság, amely Allende hivatalba lépése óta majdnem állandósult, kevésbé a kormány tehetetlenségére, mint inkább az uralkodó rétegek állandó szabotálására vezethető vissza. Először volt a népnek az az érzése, hogy végre egy kormány őket támogatja.”

„A szolidaritás kialakulása a kormány és a nép többsége között veszélyessé kezdett válni az ellenzék számára. Több ponton mutatkoztak ennek jelei. Első ízben segítettek a keresztyén-demokrata munkások a gyáruk megszállásában. Egy keresztyén-demokrata szakszervezeti vezető nyíltan a Népfront mellé állt, és figyelmeztette a munkásságot, hogy éberem vigyázzon jogaira. A parasztok a közvetítő kereskedelem kizárásával közvetlenül adták el termelvényeiket a fogyasztóknak. A nép önszervezkedése kezdett funkcionálni.”

„Hozzájárultak a gazdasági eredmények. Kevesebb munkanélküli volt mint a Frei-féle keresztyén-demokrata kormány idején, az alsó rétegek fogyasztása megnőtt, és az össztermelés 1972-ben 8,5 százalékkal növekedett.”

„Miután bojkottal és obstrukcióval nem sikerült elszönpötni a Népfrontot, más eszközökhöz kellett folya-

modni. Az ellenzék a fegyveres erőkre appellált, hogy vessen véget a kormány iránti lojalitásának, és csatlakozzék végre a parlamenthez, mint a nép akarátának képviselőjéhez. Ilyen nyomatékos felszólításra nem engedhette a katonaság, hogy mamlasznak tűnjék, és azt tette, amit Chile vagyonsai már Allende hivatalba lépése óta hön kívántak: puccsot hajtottak végre.”

ÍGY ELEMZI a chilei eseményeket egy nyugatnémet hetilap, amely egyébként nem rokonszenvez a szocialista táborral (Sonntagsblatt, 1973. szeptember 16.). Mások — főként a harmadik világ területén — természetesen továbbmennek. Levonják a következtetéseket a chilei eseményekből, és igyekeznek tanulni belőle. Allende politikája elsőrendű iskolapéldává vált az erőszaknélküliség és a szociális igazságosság kérdésére, amivel egyebek között — még az események előtt — az Egyházak Világtanácsa is foglalkozott a Központi Bizottság genfi ülésén. Allende politikáját a nemzetközi egyházi szervezetekben szerették a szocialista világgal és a fegyveres felszabadító mozgalmakkal szemben az erőszaknélküli szocialista forradalom példájaként emlegetni. Most azonban világossá vált, hogy távolról sem lehet ilyen egyszerűen „megreformálni” a szociális forradalom menetét. Mert nyilvánvaló, hogy az előnyöket élvező felső réteg nem mond le önként kiváltságairól, sem anyagi javairól, és nemcsak az individuálisan értelmezett emberi jogokra hivatkozik, hanem pozíciójának védelmére a legbrutálisabb erőszak alkalmazásától sem riad vissza. Akkor pedig kétségtelen, hogy a szociális igazságosság terén békésen elért eredményeket a hatalom eszközeivel kell megvédeni. Utolsó óráiban Allende is ezt a végrendeletet adta mozgalmának, amikor a három évi erőszak nélküli politika után fegyveres ellenállás közben fejezte be életét. Meggyőződés szerint még tartozunk ennek a mély emberi konfliktusnak teológiai feldolgozásával.

A BÉKÉÉRT folyó békés harcot páratlanul aktuálisá teszi a világ mai helyzete. Egyfelől rohamosan növekedik a béketábor ereje, és ez biztató. Másfelől világos az, hogy a társadalmi igazságtalanság haszonélvezői folytatják aknamunkájukat, és ezért nem lehetünk naivan optimisták békemunkánkban. A világ különböző részein kirobbanó konfliktusok mögött mindig ugyanazok az érdekeltségek állanak, ezért a békemunka állandó éberséget, tudományos felkészültséget és áldozatra készségeket követel. Egyházaink kira-

## Orthodox liturgikus könyvek magyar fordításai

D. Dr. Berki Feriz előadása díszdoktorrá avatásán. Moszkva, 1973. június

Nemcsak a teológusok körében, hanem ma már minden tanult ember előtt ismeretes, hogy az Újszövetség valamennyi könyve görög nyelven íródott. Ennek előrebocsátására azért van szükség, mivel még pár évtizeddel ezelőtt a hazai intelligencia egy része — leszámítva persze a teológusokat — a *latint* tartotta az Újszövetség eredeti nyelvének. Az is köztudomású, hogy az Újszövetség auktorai azért írtak görögül, mert annak akkori formája, a „koiné” volt a kor nemzetközi nyelve az egész római birodalomban. Tekintve pedig, hogy már korábban elkészült az Ószövetség görög fordítása, a *Septuaginta* is, már a Kr. u. I. században megvolt az *egységes nyelvi bázis* a keresztyén istentisztelet kialakulásához.

Minthogy azonban a keresztyén igehirdetés fokozatosan átlépte a római birodalom és a görög nyelvterület határait, s ezen felül a birodalom nyugati részében, az egyházi életben is egyre nagyobb teret kezdett hódítani a latin nyelv, már a keresztyén ókorban elkészült a Biblia latin, szír, kopt, örmény, grúz stb. fordítása, s azt az ugyanolyan nyelvű *liturgikus textusok* követték.

A bibliaolvasás, az igehirdetés és az istentisztelet nyelvi kérdésében lényeges különbség észlelhető a keresztyén Kelet és Nyugat között. Ugyanis míg a nyugati egyház, a *latin nyelv* térhódításának befejeztével, ezt a nyelvet valamennyi nép számára *kizárólagos szakrális nyelv*vé tette, a keleti egyház továbbra is a *soknyelvűség* alapelvét valósította meg, és minden népnek a tulajdon nyelvén hirdette az evangéliumot, megadva egyben az anyanyelv liturgikus használatának lehetőségét. Keleten tehát ún. *szakrális nyelv sohasem volt*, jöllehet a kelet-római, majd bizánci birodalomban, — amely a keleti keresztyénség zömét alkotta, — a *görög nyelv* dominált. Ennek a koncepciónak — ti. hogy semmiféle „mágikus” hatású „szakrális” nyelv nincs — roppant egyszerű a logikája: Isten számára minden nyelv egyforma, sőt Ő nem szorul rá egyikre sem, hiszen tudja, mire van szükségünk, még mielőtt kérnénk Tőle (Mt 6, 8.); így tehát az a fontos, hogy maga a nép értse, amit imádkozik.

Érdekes és tanulságos volt a Kelet és Nyugat határán, Morvaországban élő *szlávok* megtérítése, amit Róma égisze alatt két *konstantinápolyi hittérítő*, Szt. Kyrillosz és *Methódiosz* vitt véghez a IX. században. Noha ennek a testvérpárnak és tanítványaiknak a nevéhez fűződik nemcsak a *szlávok első térítése*, hanem a *szláv írásos kultúra alapjainak a lerakása* is, munkásságuknak ez a nemzeti-nyelvi része Morvaországban elveszett, mivel Róma fennhatósága alatt a nemzeti nyelvnek akkor még nem juthatott lényeges szerep az egyházi életben. Szt. Kyrillosz és *Methódiosz* megmaradt tanítványai menekülni kényszerültek Morvaországból, s a macedóniai *Ohrida* tó vidékén telepedtek le, amely így lett hosszú évszázadokra a szláv-keresztyén kultúra középpontja.

Mint tudjuk, Nyugaton a latin nyelv egyházi egyeduralmát a *lutheri reformáció* törte meg, és más hit-

tanítási, diszciplináris és egyéb reformjai mellett, ezzel is elősegítette a nyugati egyházszakadás beteljesedését. Magán a római katolikus egyházon belül a latin nyelv kizárólagosságát csak napjainkban szüntette meg a *II. Vatikáni Zsinat*. Ezzel szemben a keresztyén Keleten mindvégig egyre újabb és újabb nyelvek kapcsolódtak be az orthodox egyház liturgikus életébe, mégpedig teljesen természetes és magától értetődő módon. Így jött létre folyamatosan az arab, román, finn, német, cseh, angol, kínai, japán, francia, spanyol, svéd, ugandai stb. orthodox liturgia. Újabb törekvés tapasztalható a már holtnak számító „koiné” görög és az ugyancsak nem élő és szintén „közös” ószláv (helyesebben: egyházi-szláv) nyelv behelyettesítésére a ma élő görög, illetve szláv nyelvekkel. Ennek a törekvésnek a teljes kibontakozását nem valamilyen „szakrális” szempontok gátolják, hanem az eltúlzottságában is érthető *hagyománytisztelet*. Elég, ha arra gondolunk, hogy pl. a görög nyelvterületeken a bibliai és istentiszteleti textusok *eredetiségét* kellene feláldozni a közérthetőség kedvéért.

### Magyar fordítások

Szándékosan hagytuk ki a fenti felsorolásból az orthodox liturgia *magyar* fordításait, holott több van belőlük, és régebbiek mint a felsorolásban szereplő más nyelvű fordítások túlnyomó része. Az elkülönítésnek nemcsak az az oka, hogy a mi anyanyelvünk orthodox liturgikus használatáról kell most szólnunk, hanem az is, hogy ezért az orthodox egyházban *legtermészetesebb jogért* a magyar ajkú keleti keresztyénségnek — az orthodoxiának és az uniónak egyaránt — keményen *meg kellett küzdenie*. A magyarázatot erre a keleti keresztyénségnek hazánkban bejárt sajátos történelmi útja adja meg.

Kétségbevonhatatlan történelmi tény, hogy a honfoglaló magyarság már a X. században a *bizánci* keresztyénséggel került szoros kapcsolatba, és *Hierotheosz* személyében onnan kapta első keresztyén főpapját, akit *Theofylaktosz* konstantinápolyi patriarcha (931—956) szentelt fel Magyarországra püspökévé. Ahhoz sem fér kétség, hogy noha Árpád-házi királyaink — politikai megfontolásokból — a magyarországi keresztyénség sorsát Rómára bízták, az 1054. évi egyházszakadás után is még legalább három évszázadig tartotta magát a keleti keresztyénség, az „ó-hit” a magyarság körében. Figyelemmel arra, hogy a keleti keresztyénség mindig és mindenütt a *nép nyelvét* használta a hittérítésben, az igehirdetésben, a bibliaolvasásban és a liturgiában, elképzelhetetlen, hogy egyedül csak a középkori magyarság esetében ne ezt a gyakorlatot követte volna. Az akkori magyar orthodoxiának tehát igenis *kellett, hogy legyenek* — ha nem is a maguk teljességében — *saját, magyar nyelvű liturgikus könyvek*, amelyek később, a magyar orthodoxia felszámolásával együtt, szintén elvesztek. Hangsúlyozni kívánjuk,

hogy ez nem valamiféle romantikus elképzelés, hanem az általános orthodox liturgikus gyakorlatból levont logikus következtetés.

A középkori magyar orthodoxia felszámolása, a római egyház egyeduralmának megteremtése, majd az orthodox hitű nemzetiségek bevándorlása, s végül a római unió kieroszakolása után, hazánkban az az érthetetlen és mégis szinte általánosan elfogadott nézet alakult ki, hogy a *magyarság és a keleti keresztyénység két egymást kizáró fogalom*. Ennek tudható be, hogy a magyar ajkú orthodoxok egészen 1949-ig, az unitusok (görög-katolikusok) pedig a II. Vatikáni Zsinatig nem tarthattak jogszerűen magyar nyelvű istentiszteleteket. Sokféle tilalommal kellett szembenézniük — egyebek közt azzal, hogy a magyar nem „liturgikus” nyelv —, s így végeredményben hazánkban csak a magyar anyanyelvű keleti szertartású keresztyéneknek nem volt joguk saját nyelvükön imádkozni. Ha mégis megtették, formai szempontból „illegálisan” tették...

A magyar nyelv liturgikus használatával kapcsolatos igény különösen akkor kezdett nyomatékosan jelentkezni, amikor mind az orthodoxia, mind a római unió veszíteni kezdett hazánkban a korábban szinte kötelező nemzetiségi jellegéből, vagyis a XVIII. század végétől. Erről a kérdéstről külön tanulmányunk jelent meg néhány évvel ezelőtt (Magyarosodási tendenciák a hazai orthodox egyházban a XVIII. és XIX. század folyamán, Egyháztörténet 1958. évi 4. füzet), úgyhogy itt az említett korban megjelent magyar nyelvű orthodox egyházi könyveknek csak a szerzőit és címeit kívánjuk feltüntetni.

1. *Igaz vallástétele a Napkeleti Közönséges és Apostoli Ekklesiának*, amely Görög nyelvből Magyar nyelvre fordítottatott Miskolczi István által. Most pedig a nem egyesült Napkeleti Görög Vallást és hitet tartó Keresztyéneknek lelki hasznokra és épületekre maga költségén kinyomattatta és a világ eleibe botsátotta Miskolczi Miklós. Pesten. Nyomattatott Patzkó Ferentz betűivel, 1791.

2. *Imádságos Könyvetske*, melyet a napkeleti Anyaszentegyház Nemes Magyar Országban lakó némelly híveinek lelki hasznokra Görögből Magyarra fordítottatott és maga költségén kinyomattatott Karapács Demeter Gyulai kereskedő. Pesten. Füstkúti Landerer Mihály betűivel, 1795.

3. *Kis Kátékizmus*, avagy rövidre vett igazhitű vallástétele a Napkeleti Görög Anyaszentegyháznak. Összeszerkesztetett és kiadatott a karlovici érsekségben 1774. esztendőben, most pedig a Győri Szentegyháznak lelki pástora Georgievits Aaron által Görög nyelvből Magyarra fordítottatott, és a fent nevezett Anyaszentegyház ifjúságának hasznára közre botsátatott, Győrben, Sreibig József betűivel, 1801.

4. *Evangéliumok és Epistolák*, melyeket esztendő által olvasat a Napkeleti nem egyesült Görög Keresztyény Anyaszentegyház Vasárnapokon és némelly jeles Ünnepeken, és a Bóldogságos Szűz Máriának és némelly Szenteknek élete. Magyar Nyelven kibotsájtotta Stériady Theodor, tataji kalmár. Vátzon, nyomtatt. Máramarossi Gottlieb Antal betűivel. 1802. eszt.

5. *Orthodox hitvallók Imakönyve*, vagy a görög Synopsis magyarja, mely tartalmaz minden alkalmi imákat és könyörgéseket: hótárt a Keleti Egyház rendszerében: száz évre szóló húsvéti táblázatot, és függelékül: keresztyéni útmutatást. Fordította görögül Popovics János g. n. e. lelkész, Karcagon 1861. Nagyvárad. Tichy Aladár nyomtatása 1861.

Az öt könyv közös vonása, hogy valamennyi az *illetékes egyházi főhatóság engedélye nélkül* jelent meg. Kizárólag a fordítók, illetve a kiadók buzgalma s az orthodoxia iránti aggódó szeretete láttatta meg velük azt a veszélyt, amely a magyarországi orthodox egyházat fenyegeti, ha a hívek elkerülhetetlen és folyamatos elmagyarosodását nem követi, a magyar nyelv liturgikus térhódítása is. Az egyház akkori hivatalos (szerb és román nemzetiségű) hierarchiája számára azonban ezeknek a buzgó „magyarkodóknak” a mozgalmá mindvégig elszigetelt és érthetetlen jelenség maradt, melyet nem tartott érdemesnek támogatni.

Az öt fordító, illetve kiadó közül is ki kell emelnünk Popovics János karcagi parochus-lelkészt (1827—1896). Részben azért, mert a *fordítói munkát ő maga végezte*, részben pedig azért, mert csak az ő nyomtatásban és kéziratban maradt munkái nevezhetők a szó igazi értelmében vett *liturgikus* fordításoknak. Már az 1861-ben kiadott Imakönyvében is bőven található liturgikus anyag. (Eucharisztia előtti és utáni imák, Pünkösöd-esti térdeplési imák, Akathisztosz Hymnosz, számos ünnepi, nagyheti, húsvéti, pünkösdi stb. ének.) De ezen felül kéziratban fennmaradt Popovics Jánostól az *Euchologion* (1862) és a *teljes három Liturgia* (1865) fordítása. Ezek közül Aranyszájú Szt. János Liturgiáját 1943-ban adta ki nyomtatásban a fordító unokája, Popovics Konstantin miskolci parochus-lelkész. (†1971.)

Popovics János fordításai több mint egy évszázados távlatból sok helyen régiesek, nehézkesek, egyes helyeken pedig nem tükrözik pontosan az eredeti szövegek értelmét. Mindazonáltal kegyeletes hála illeti őt önfeláldozó munkásságáért, hiszen az ő korában erre rajta kívül az egész magyarországi orthodox egyházban nem akadt más vállalkozó.

Szólnunk kell még Doroszlai Mihály szegedi magyar orthodox parochus-lelkész évszám nélkül (1930 körül) megjelent *Imakönyvéről* is, amely szintén tartalmazza Aranyszájú Szt. János Liturgiáját, valamint számos egyházi éneket. Ez a könyv azonban nem eredeti orthodox fordítás, hanem változtatás nélkül az unitusok (görög-katolikusok) által fordított szövegeket közli, beleértve azok hibáit is. (Pl. „Sofia, orthoi”: „Bölcsesség, igazhívők.”) De ahol a kiadó el akart térni az unitus szövegtől, mivel abban az ószlávól általa ismert valamilyen részletet nem talált, maga fordította azt le ószlávól, hibásan. (Pl. „Aldjad én lelkem az Urat” helyett „Aldjad Uram az én lelkemet...” olvasható.)

A Rómával a XVII. században uniált és folyamatosan szintén elmagyarosodó hazai *unitus egyházban* is a XVIII. század végétől keletkeznek a különböző liturgikus fordítások. Ezek közül meg kell említenünk Kricsfalussy György ungvári tanár Aranyszájú Szt. János Liturgia fordítását, amely 1795-ben készült el, valamint a majdnem ugyanabból az időből datálódó másik liturgiafordítást, Krucsay Mihály sátoraljaújhelyi unitus parochus munkáját. A magyar nyelv a XIX. század közepe táján kezdett erőteljesebben tért hódítani a magyarországi unitus egyház liturgikus életében, azonban egyházfőhatósági — pápai — jóváhagyás nélkül. Mitán pedig a XIX. század második felében (1862—1892) megjelentek magyar nyelven az *összes* legszükségesebb szertartási könyvek (Liturgikon, Euchologion, Énekeskönyv), a magyar ajkú unitusok azzal igyekeztek kieroszakolni Rómától a magyar liturgikus nyelv engedélyezését, hogy ha a pápa nem járul hozzá, az orthodoxok fogják a magyar unitusokat magukhoz csábítani. Hivatkoztak pedig az orthodox,

magyar nyelvű liturgikus fordítások kiadására, melyet úgy tüntettek fel, mintha kifejezetten az unitusok visszahódítása céljából történt volna. (A görög szerzetartású katolikus magyarok emlékirata XIII. Leó pápa őszentségéhez. Budapest, 1900. p. 24—25.)

Bár az egyes magyar nyelvű unitus szertartáskönyvek eddig több mint húsz különböző kiadásban jelentek meg (utoljára az Euchologion 1964-ben), a magyar nyelv kifejezett „kanonizálása” Róma részéről mind a mai napig nem történt meg, hanem a magyar nyelvű szertartások csak *hallgatólagos* hozzájárulással folynak. Igaz viszont az is, hogy amióta a *II. Vatikáni Zsinat* lehetővé tette még a római liturgia (mise) különféle élő nyelveken való végzését is, a magyar unitusok nyelvhasználatát sem jelent többé problémát. Ez különösen azóta nyilvánvaló, amióta a tavaly elhunyt *Dudás Miklós* hajdúdorogi unitus püspök néhány évvel ezelőtt éppen Rómában tartott magyar nyelvű keleti Liturgiát.

Az *unitus fordítók* közül meg kell még emlékeznünk — legalább nevük feljegyzése formájában — a következőkről: *Kerekes Demeter*, *Lukács József*, *Csopej Antal*, *Roskovics Ignác*, *Melles Emil*, *Danilovics János*, *Krajnyák Gábor*, *Kozma János*. Munkásságuk többé-kevésbé egymásból tapálkozik, egymástól függ. Közös vonásuk egyebek között az, hogy túlnyomó többségükben nem a görög eredetiből, hanem annak *ószláv* fordításából fordítottak. Ezek a szövegek magyar nyelvi szempontból általában nehézkesek, néha iskolás jellegűek, tartalmilag pedig gyakran pontatlanok, és sokszor érezhető rajtuk a latin hatás.

A teljesség kedvéért meg kell említenünk *Rohály Ferenc* hejőkeresztúri görög-katolikus parochus-lelkészt is, aki meg akarta szabadítani az unitus szertartási könyveket hibáiktól és hiányosságaiktól, s ezért teljesen új fordítást készített *valamennyi liturgikus könyvről*, mégpedig görög eredetiből, a vatikáni kiadások alapján. Ez a szinte emberfeletti hatalmas munka egyelőre csak kéziratban van meg.

## Új úton

Amikor 1942-ben megnyílt Budapesten a *Görög Keleti Hittudományi Főiskola*, annak tanárai (köztük e sorok írója is) egyik legfontosabb feladatuknak az orthodox szertartási könyvek magyarra való lefordítását tekintették. *Új, megbízható fordítással* akarták megajándékozni az akkor még kialakulóban levő magyar orthodox egyházat, amely kényszerűségből az unitus szertartási könyveket használta. A főiskola tanárai — akik között különös hálával kell említenünk *Pákozdy László Márton* akkori óraadó tanár nevét — függetlenítették magukat valamennyi korábbi orthodox és unitus fordításáról, s a VIII. századi Codex Barberinusban található görög textust vették alapul. A főiskola azonban nagyon rövid életűnek bizonyult, mert a háborús események következtében már 1944 őszén megszűntette működését. Így a tervbe vett liturgikus fordítások közül 1944-ig mindössze egy készült el és jelent meg nyomtatásban: *Aranyszájú Szt. János Liturgiája*, az előkészülettel (Proszkomidia), valamint rövid függelékekkel, amely az Eucharisztia utáni hálaadó imákat, a nagyünnepek elbocsátó áldásait és az 1945—1985 évek húsvéti időpontjait (paschalia) tartalmazta.

Lévén ez a Liturgia a *tervezett szertartási könyvek egész ciklusának kezdete*, már akkor el kellett dönteni néhány, részben elvi, részben nyelvészeti, részben pedig fordítás-technikai kérdést. Szeretnénk most ezekről egy egészen vázlatos ismertetést adni.

Mindenek előtt már ebben a fordításban szakítottunk az *Amen és Alleluja* kiejtési formával, amelyet a latin liturgikus gyakorlatból a magyar unitusok és orthodoxok is átvettek és használtak. Annak ellenére, hogy tisztában voltunk ennek a formának a nyelvi helyes-ségével, mégis az *Amin és Alleluja* formát alkalmaztuk, amely az egész keresztényen Keleten elterjedt. Tekintettel voltunk tehát arra, hogy a bizánci liturgia kialakulása idején a görög *étát* kétségkívül már *i*-nek és nem *é*-nek ejtették, vagyis a keleti egyházban az *Amen mindig Amin*, s az *Alleluja mindig Alleluja* volt. Ezzel egyben azt is kifejezésre óhajtottuk juttatni, hogy a magyar orthodoxia nem a nyugati, hanem a *keleti* kereszténység alkotó része.

Sok gondot okoztak fordítói munkánkban a magyar nyelv egyes jellegzetességei s az indoeurópai nyelvektől eltérő szerkezete (nemek hiánya, főnév- és igeragozási, valamint mondattani sajátosságok), amelyek miatt az eredeti textusokban található gondolatokat néha körül kellett írni, néha pedig az eredetinél rövidebben lehetett és kellett kifejezni.

A *bibliai* (ó- és újszövetségi) liturgikus idézeteknél az a probléma vetődött fel, hogy a Szentírásnak *többféle magyar fordítása* is volt, s így minden esetben el kellett dönteni, melyik áll közelebb a Liturgiában talált *görög* textushoz. Olyan esetek is akadtak, amikor magunknak kellett új *ószövetségi szövegfordítást* eszközölni, mivel minden magyar fordítás eltért az irányadónak elfogadott Septuagintától. Más esetekben bármilyen tisztán láttuk is, milyen *helytelen* az egyik-másik általánosan elfogadott és megszokott magyar bibliai kifejezés, éppen *megszokottságánál* fogva kénytelenek voltunk mi is fordításunkban meghagyni. Hogy csak néhány igen gyakori ilyen kifejezést említsünk, a görög *Logos*-t a magyar teológiai terminológia a latin *Verbum* közvetítésével vette át s az *Ige* szóval adja vissza, holott az adott esetben tartalmilag egészen mást jelent: eszt, értelmet, gondolatot, eszmét. Úgyszintén meg kellett hagynunk az Úr imádságában a mondatot „és *bocsásd meg a mi vétkeinket* . . . stb.”, holott az imádság eredeti szövege nem szószerint „*vétkekről*” és „*vétkezőkről*”, hanem „*adósságokról*” és „*adósokról*” beszél. Ugyancsak megmaradt „*a Te Országod*” is, valamint — a doxológiában — „*mert Tied az Ország*”, ami megszokott ugyan, de nyelvi-tartalmi szempontból hibás, és nem fedi egészen a *Basileia* fogalmát.

Nem részletezve tovább a fordítás során felvetődött nehézségeket, problémákat, csupán annak megállapítására szorítkozunk, hogy a főiskola tanárai liturgikus fordítói munkájukat azzal a céllal végezték, hogy a magyar orthodoxok *helyes magyarsággal* alkotott, *hű és igazi orthodox* fordításhoz jussanak, s így félretehessék az addig kényszerűségből használt unitus liturgikus szövegeket. Ebben az *Aranyszájú Szt. János Liturgiájának* 1944. évi kiadása csupán az *első lépés* volt, melyet — mint említettük —, külső körülmények folytán hosszú ideig nem követhettek továbbiak. Jóllehet erről a kiadásról is még hiányzott az egyházfőhatósági jóváhagyás, a kezdet mégis megtörtént, s az akkor kiadott liturgikus textus lett alapjává a további liturgikus fordításoknak.

## A fordítói munka folytatása és befejezése

A magyarországi orthodox egyház ezeréves történetének egyik leginkább kiemelkedő dátuma volt 1949. november 11. Ekkor fogadta kánoni joghatósága alá az örök emlékü *Alexij* moszkvai patriarcha a szabályos jurisdikció nélkül álló magyar orthodox egyházközössé-

gceket. Hasonló dátum az 1949. november 15. is, amikor Alexij patriarcha jóváhagyta az első kanonikus magyar orthodox egyházi szervezet *alapszabályát*. Ennek 7. §-a kimondja, hogy a magyar orthodox esperességben *valamennyi egyházi szertartás magyar nyelven végzendő*. A rendelkezés horderejét csak akkor tudjuk kellőképpen felmérni, ha figyelembe vesszük, hogy a hazai keleti keresztyénség történetében — beleértve annak mind az orthodox, mind az unitus részét — ez volt az első kanonikus egyházfóhatósági engedély, amely *expressis verbis lehetővé tette a magyar nyelv legális liturgikus használatát*.

1949. november végén érkezett Budapestre Kopolovics Iván protoierej (jelenleg *Jonathán* kisinyovi érsek), akit az Orosz Orthodox Egyház Szt. Szinódusa a magyarországi magyar és orosz egyházközségek esperes-adminisztrátorává nevezett ki. Kopolovics protoierej első intézkedései közé tartozott egy *bizottság* felállítása a liturgikus könyvek magyarra fordítása céljából, s ebben a bizottságban a jelen sorok írója is helyet kapott. A bizottság — Kopolovics protoierej irányításával — mindenekelőtt revízió alá vette az egykori hittudományi főiskola tanárai által lefordított *Aranyszájú Szt. János Liturgiájának* szövegét, s így megalkotta a végleges bázist a további liturgikus fordításokhoz.

A munka tovább folytatódott, miután e sorok írója 1954-ben átvette Kopolovics Ivántól a magyar orthodox esperesség vezetését és megkapta a Moszkvai Patriarchátustól az engedélyt a taxative felsorolt szertartási könyvek magyar kiadásához.

A könyvek kiadási sorrendjét *sürgősségi szempontok* diktálták. Ezért nem látszik a kívülálló előtt logikusnak pl. az, hogy míg a Liturgikon I. kötete elsőként jelent meg a könyvek sorában (1955), ugyanennek a könyvnek a II. kötete utolsóként hagyta el a nyomdát 17 esztendővel később, lezárva egyben a magyar nyelvű liturgikus könyvek egész ciklusát. Legyen szabad most ezekről a könyvekről — nem megjelenésük sorrendjében, hanem organikus összetartozásuk szerint — rövid tartalmi ismertetést nyújtani, csak helyenként utalva a sorrend megállapításában közrejátszó kényszerítő körülményekre.

A *Liturgikon I. kötete* (1955. p. 292), mint *első* magyar orthodox szertartáskönyv, arra figyelemmel készült, hogy — legalábbis a Liturgia tekintetében — egyideig *pótolnia kellett minden más szertartáskönyvet*. Így tehát minél több, szinte minden olyan szöveget és éneket kellett tartalmaznia, amely mind a pap, mind a kántor szempontjából a Liturgia végzéséhez nélkülözhetetlen. A könyv gerincét az orthodox egyházban használatos háromféle Liturgia alkotja: *Aranyszájú Szt. János, Nagy Szt. Vazul*, valamint az *Előreszentelt Adományok Liturgiája*.

A *Liturgikon II. kötete* (1972. p. 290) egyrészt az *állandóan* végzett esti és hajnali istentiszteleteket, imáorákat, virrasztó istentiszteletet stb. foglalja magában, részben pedig az olyan templomi szertartásokat, amelyekre az orthodox egyház liturgikus gyakorlatában *évente egyszer* kerül sor (pl. a nagyheti, húsvéti, pünkösdi stb. speciális szertartások). Ide kívánczított végül — teljesen kényszerítetlenül, egyszerűen azért, mivel a fordítása már úgyszólván megvolt, s a kötetbe belefért — a *Szt. Jakab, az Úr testvérének Liturgiája*, amelyet évente egyszer fakultatíve mutatnak be nagyon kevés helyen az orthodox egyházban. Tartalmát és szerkezetét nézve, ez a kötet egyedülállónak mondható az orthodox egyház liturgikus könyvkiadásában.

Szoros kapcsolatban áll a Liturgikkal, különösen annak II. kötetével, a gyűjteményes énekeskönyv, a

*Hymnologion I—II. kötete* (1969. p. 551—509). Ez a könyv, melynek lefordítása és megszerkesztése kerek tíz évet vett igénybe, túlnyomó részt *válogatott textusokat tartalmaz az orthodox egyház 16 kötetnyi liturgikus ének-költészetéből*. Ez a szükreszabott szöveggyűjtemény mégis lehetővé teszi bármely előírt templomi szertartás szabályszerű végzését az egyházi év bármely napján. A magyar ökumené szempontjából talán különös érdeklődésre tarthat számot az, hogy a Hymnologionban található valamennyi ószövetségi perikópa a *Septuagintából* készült, sőt a könyv 8. fejezetét alkotó teljes *Zsoltáros könyv* is. Legjobb tudomásunk szerint, ez a zsoltárok első magyar fordítása a Septuagintából.

Az eddig felsorolt magyar orthodox szertartáskönyvekről elmondható, hogy amíg nem voltak, kényszerűségből pótolni lehetett őket a magyar unitusok megfelelő könyveivel, amelyek — legalábbis tartalmilag — nagyjából megfelelhetnek az orthodoxok igényeinek. Nem mondható azonban ugyanez az *Euchologionról*, amelynek még a legújabb unitus kiadása is (1964) tartalmilag olyan, hogy helyenként alig lehet felismerni orthodox eredetét. Ez a magyarázata annak, hogy nem sokkal a Liturgikon I. kötete után került sor az *Eucho-logion* kiadására (1959. p. 576). A könyv 45 különböző szertartást és imádságot foglal magában, kezdve a gyermek születése utáni 40. napon olvasott imáktól egészen a temetésig és sírszentelésig, a vizszenteléstől a harangszentelésig és bármely tárgy megáldásáig. Meg kell jegyeznünk végül, hogy mivel a hasonló jellegű görög szertartáskönyvekben több szertartás csak vázlatosan, hiányosan található (pl. a gyóntatás), a hiányzó szertartási textusokat *ószláv* nyelvű Euchologionból fordítottuk, ahol ezek teljesebb formában olvashatók.

Végül szólnunk kell röviden a hívek számára kiadott *Imakönyvről* is (1956. p. 364), jóllehet nem kifejezetten liturgikus kiadványról van szó. Az Imakönyv sürgős kiadásának egyrészt az a magyarázata, hogy a magyar orthodox hívek már hosszú ideje nélkülözték az ilyen jellegű könyvet (mivel a Popovics és a Doroszjai féle imakönyvek már régóta nem voltak kaphatók), másrészt pedig az, hogy anyaga nagyrészt már a Liturgikon I. kötetének fordítása és szerkesztése során kialakult. Az *Imakönyv* — rendeltetésének megfelelően — lehetővé teszi a híveknek az egyéni imádságot, a felkészülést az Eucharisztia, az aktív részvételt a közösségi istentiszteleteken stb. Újszerűséget jelent a függelékben található mintegy 60 címszóból álló *egyházi kis-lexikon*, amelyből az olvasó megtudhatja, mit jelentenek az olyan szavak, mint pl. Ámin, Alliluja, Oszanna, Szavaoth, vagy ki volt Aranyszájú Szt. János, Nagy Szt. Vazul, Krétai Szt. András stb.

\* \* \*

Dicsőség legyen Istennek, amiért a magyar orthodoxia maroknyi nyáját is örökösévé tette a Pünkösöd csodájának. Hála és kegyelet illesse mindazokat az ismert és névtelen elődöket, akik úttörői és harcosai voltak annak az eszmének, hogy az orthodox hívők magyarul is imádkozhassanak ebben a hazában. És végül őszinte köszönet legyen mindazoknak, akik bármilyen módon vagy formában elősegítették a három évtizedes liturgikus fordítói munkánk elvégzését.

D. Dr. Berki Feriz

# A magyarországi református egyház és a nacionalizmus

## Történeti áttekintés\*

Témánk pontos bemérést követel, mert a címben szereplő két fogalom egyike sem problémamentes. A nacionalizmus szón sokan egyszerűen a hazaszeretetet<sup>1</sup> értették és értik. Ennél már *Ady* Endre is messzebbre látott. Ilyen nyilatkozatait olvashatjuk: „A nacionalizmus maga ezer arc. Megzavarja a legbiztosabb szemű embert. Lefoglal magának minden emberi gyöngeséget. Utazik tradícióra, kegyeletre, fajbüszkeségre, kenyéririgységre... minden erényre és bűnre”<sup>2</sup>. „Az új nacionalizmus világszerte a legförtelmesebb hazugság, a legveszedelmesebb nyavalya. Kiaknázza a tömegek vak butaságát, a félműveltek szenvedélyeit. A nacionalizmus voltaképpen internacionális szövetkezete a sötétségnek, butaságnak, s a gonosz tekintélyek önzésének”. „A magyar nacionalistákban nincs egy csöpp igaz és hívő hazafiság”<sup>3</sup>. Ha más nem, a hitlerizmus évei megmutatták, hogy *Ady*nak igaza volt. Viszont azt sem lehet tagadni, amire *Andics* Erzsébet így mutatott rá: „A nacionalizmus az újkori társadalom egyik legbonyolultabb és legellentmondásosabb jelensége. Szerepe a népek fejlődésének bizonyos szakaszában előrehajtó, sőt forradalmi... a fejlődés más fokán viszont a maradiság, a reakciós ellenállás zászlójává lesz, hatékony eszközzé a visszahúzó társadalmi erők kezén”<sup>4</sup>. Így azután a nacionalista ideológia két értékű. „A marxisták támogatják a nemzeti törekvéseket — folytatja *Andics* —, amikor és amennyiben azok haladók, és felveszik ellenük a harcot, amikor és amennyiben ellentétbe kerülnek az egyetemes haladás érdekeivel...”<sup>5</sup>. Megállapíthatjuk tehát, hogy a nacionalizmus mást-mást jelenthet az időpont, a helyzet, a fejlődés szakasza szerint, sőt még az is számít, hogy milyen dialektikus feszültségben, kisarkítottóságban kerül sor az állásfoglalásra.

A magyarországi református egyház fogalma más íven, más szóródásban, de szintén sokféle jelentést fed. Jézus Krisztusnak már most jelenvaló országlása és egy ünnepszentelő szervezet mint két pólus között feszül ez az ív. Itt is más-mást jelent a név az időpont, a helyzet, a nyilatkozó személy tudatállapota, érlelődési foka és a véleménynyilvánítás esetleges kisarkítottága, polarizált volta szerint. A nacionalizmus és a magyarországi református egyház az elmúlt másfél században szoros kapcsolatba kerültek egymással. E kapcsolat rövid vázolója és értékelése most a feladatunk.

Egyházunk a maga 400 éves történetében három politikai ideológiával találkozott. 1848-ig a feudális társadalmi rendben élt. Ezt egy sok államot átfogó, integráló eszme fűzte össze, a *Corpus Christianum* eszméje, amely az egyházi és a világi hierarchiának, a társadalom egész rendi felépítésének vallásos szentelést adott. Egyházunk léte a feudális társadalmi rendben nem volt problémamentes. A dinasztia, a római katolikus főpapság és a főnemesség túlnyomó része bennünk az egység megbontóját látta és egyházunk felszámolására törekedett. Magyar református őseink kénytelenek voltak vallásuk gyakorlatának szabadságát fegyveresen kiharcolni. Hiába lenne *Bocskai*, *Bethlen*, a *Rákócziak* Habsburg-ellenes harcait úgy tekinteni, hogy csak jómaguk és osztályuk szabadságáért és függetlenségéért küzdtek. Ebben az esetben érthetetlen lenne a felvidéki lutheránus polgárvárosok csatlakozása, holott ennek jelentőségét nem szabad alábecsülni. Nyilvánvalóan főként vallásgyakorlatuk szabadságáért csatlakoztak. A

főnemesei, megyei és városi hadak számára a vallás-szabadság — protestáns többségű országról lévén szó — teljesen egyet jelentett a politikai szabadsággal, az alkotmányos szabadságjogok birtoklásával. Ezek a harcok nemzeti harcok voltak akkor is, ha a nemzet szó jelentése még nem szűkült össze olyanra, amilyenné a romantika alakította. A békekötések becikkelyezése útján a protestánsok vallásszabadsága az alkotmány szerve része lett. Mindannyiszor, amikor Róma és a Habsburg-ház újból támadták a protestánsok vallási jogait, és amikor az utóbbiak vallásuk védelmére fegyvert fogtak, egyben az ország alkotmányát és függetlenségét is oltalmazták. A magyar reformátusok emlékezetében és idegeiben szorosan összeforrt egymással a lelkiismereti és a politikai szabadság, a hit és a hazaszeretet ügye.

## A magyar polgári liberalizmus és nacionalizmus

1848-tól, majd 1867-től hazánkban a feudalizmus helyére több-kevesebb következetességgel a tőkés rendszer lépett. A polgári liberalizmus és nacionalizmus ennek volt az ideológiája. A társadalom integráló elve szűkebb a *Corpus Christianum*-nál, az öncélú nemzetállam ez. A szekularizmus nagy lépése áll előttünk, a hit tárgyát képező, országhatárokon áthatoló nagyobb társadalom helyére a megfoghatóbb, érzelmileg telítetebb nemzeti társadalom lép. Ha a nemzeti egység megteremtése, a nemzeti függetlenség kivívása még a jövő feladata, akkor ez roppant összefogó erővel és etikai méltósággal ragadja meg az állampolgárokat. A nacionalizmushoz — hogy nagy hatásfokot érjen el a tömegekben — ellenségre van szükség, amely ellen mindazok szent kötelessége összefogni, akiket összeköt a közös nyelv, haza, történelmi sors, az élet hétköznapijainak és vasárnapjainak közössége. Az ellenség nálunk bőven megvolt a Habsburg-ház törekvéseiben, az azzal szövetkező ellenreformációban, a Habsburgok segédcsapataként szolgáló osztrák és német egyedek kolonizáló hajlamaiban. Hiba lenne ugyanis azt hinni, hogy függetlenségi törekvéseinket csak a Habsburg-ház keresztelte, és nem álltak mellette osztrák és német kolonizáló szándékok. Elég elolvasni egyet-kettőt a német ódák közül, amelyekkel a Bach-korszak pesti egyetemének német tanárai az uralkodó család évfordulóit ünnepelték. Együtt állnak itt a középpontban *Ferenc József* császár, *Szent István*nak törvényes örököse, másfelől az ún. szentistváni állam, mint amely tudvalevőleg alapításakor is „idegenekre” támaszkodott, és azután sem állhatott meg nélkülük. A Habsburg dinasztikus szándék és a német-osztrák érvényesülési vágy érdekes módon „a szentistváni eszmében” találkozott.

Nálunk azonban 1848-ban, sőt még 1867-ben is kevés volt a polgár, és közülük több volt a német mint a magyar. Persze a századok óta az országban élő és boldoguló német anyanyelvű honpolgár más elbírálást igényel, mint a Bach-huszárok légiója. Mindenesetre a magyarországi szabadelvű és nacionalista mozgalom egyik sajátossága, hogy törzskara és híveinek jelentős része nem a polgárságból, hanem a nemesekből került ki.

Azt is le kell szögezni, hogy az erők összefogásához, harcbavételéhez nem volt elegendő egy pusztán negatív eszme: szabadulni a függőségtől, kivívni az önrendelkezést. Szükség volt egy pozitív és gazdag tartalommal

\* Debrecenben 1973. augusztus 28-án a református egyház történeti szaktanfolyamon elhangzott előadás, néhány, a vitában felvetődött gondolattal kiegészítve

bíró eszméire is, a lehetségesnek és megvalósítandónak látott jobb társadalom eszméjére. A felvilágosodás korszaka sok vonatkozásban jól alátámasztotta azt a reménységet, hogy — ha a feudális függőségek által meg nem kötött polgárság és a már-már alig támogatott köznemesség veszi kezébe az ország sorsát — ezek a nemzet egészének közreműködésével és javára minden addiginál gyorsabb haladást tudnak majd biztosítani. Ehhez azonban nemcsak az kell, hogy megszűnjenek a rendi előjogok, a jobbágy- és a céh-rendszer, hogy egyenjogú legyen a törvény és adózás szempontjából minden országlakos, hanem az is, hogy érzelmileg is egybeforrjon az egész nép, és egy emberként védje meg és építse szabadságát. Szükség volt a polgári szintig még el nem jutott falusi földműves és városi plebejus rétegek támogatására is. Ezek megnyerését szolgálta a liberális és nacionalista ideológia, a szabad egyéni és nemzeti boldogulás vonzó képét festve a legegyszerűbbek elé is. A vallás festette túlvilági boldogságot megelőzően, sőt sokaknál egyenesen ahelyett a földi paradicsom képe volt ez. Az evilági jövőképzet térhódítása együtt járt a menny felé forduló elvárás alábbhagyásával. Nehéz lenne megmondani, hogy melyik okozta vagy siettetette inkább a másikat.

### A konfesszionális nehéz évtizedei

A liberális-nacionalista ideológiának volt egy azonnal jelentkező előnye a korábbi felekezeti felfogással szemben. A konfesszionális emberek emlékeztében összekapcsolódott a harmincéves háborúval, a hugenották, a magyar gályarabok, a remonstrások, a janzenisták üldözésével. Már a felvilágosodás elkezdte a türelem gyakorlását, a liberalizmus azonban szinte teljesen devalválta a hitvallási különbségeket, sőt magát a hitvallást is. Az emberek emlékeztek rá, hogy papjaik a pusztító ragályokra, a vallási és dinasztikus háborúkra, az alacsony átlagéletkorra, a megélhetés bizonytalanságaira azt mondták, hogy azok Isten fenyítő és nevelő eszközei, nem lehetünk meg nélkükül. A liberalizmus ezeket a nézeteket megellenezte, és állásfoglalását sikerek követték. Szerinte a hitvallásra épülő felekezeti rendszernél jobban munkálja a nemzet haladását a pezsgő politikai élet, a szabad sajtó, az altruista egyesülés, a polgári szorgalom, szaktudás és vállalkozó szellem. A felekezeti iskolarendszernél többet tehet az egység és a haladás érdekében az állami népoktatás.

Az utóbbi felfogást a protestánsok számos jelentékeny egyénisége is osztotta, Ballagi Mór pesti református teológiai tanár és lapja, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (PEIL), azt hangoztatta, hogy államosítani kell a közoktatást, mert a felekezeti iskola elválasztja egymástól az embereket és megbontja a nemzet egységét.<sup>6</sup> Szerinte a felekezeti iskola nem a magyar nemzeti mivel erős bástyája többé, mert elmúlt a Habsburg-veszedelem. Van már demokratikus állami berendezkedésünk, amelyben a magyarság játssza a főszerepet.<sup>7</sup> Más jelentős egyházi vezetőknek persze jóval konzervatívabb volt az álláspontjuk, így az elsők között *id. Révész Imréné* és *Balogh Ferenc*nek Debrecenben, akik azért alapították a *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmeztőt*, hogy ellensúlyozzák Ballagit és követőit. *Márkus Jenő*, e korszak teológiájának történésze, pontosan ecsetelte az ellentéteket. „Amíg a PEIL szinte ujjongva közölte — olvassuk —, hogy egy-egy egyházközség átadta iskoláját az államnak, addig a *Figyelmeztő* a nagy jókedvben egyházunk sirató énekét hallotta”<sup>8</sup>.

Liberális teológusaink nem azért akartak kivonulni a

felekezeti oktatásból, ahol egyházunk évszázados nagy szolgálatokat teljesített, mert reménytelennek tartották, hogy az értelmezésük szerinti protestáns szellemel töltsék meg a korszerű közművelést. Ellenkezőleg! A részt akarták csak feláldozni, hogy megkapják helyette az egészet. A liberális és nacionalista szellemet teljesen egynek vették a protestáns szellemmel és azt remélték, hogy be lehet fejezni a reformációt, meg lehet nyerni annak az ultramontánizmusból idegenkedő katolikusokat épp úgy, mint a közönyös, de a parlagi materializmus által már megérintett tömegeket, röviden: az egész népet. Ugyanígy nem visszavonulási, hanem terjeszkedési jellegű az a református liberális jelszó, hogy az egyház kormányzását a nép kezébe kell adni. *Farkas József* pesti református teológiai tanár szerint a magyar ember természet szerint protestáns módon gondolkodik. A protestáns ügy, egyben a magyar ügy is, és megfordítva. Az igaz protestáns szellemiség hordozója maga a magyar nép. „Valamikor a főnemesség, később a nemesség játszották egyházunkban a főszerepet, most a sor a népre került” — állapította meg.<sup>9</sup> Ez persze lényegében megmaradt jelszónak. A továbbra is félfeudális birtokrend és közélet kiváltságosai nem adták át hatalmukat a népnek egyházunkban sem, legfeljebb a hatalom hányadait. A liberális és nacionalista szemlélet alól azonban ők sem vonhatták és vonták ki magukat. E megnyilatkozások alkalmasak voltak arra is, hogy elfedjék a vagyon- és befolyásbeli különbségeket. Divat volt azt mondani, hogy előbb magyarok vagyunk, és csak azután reformátusok.<sup>10</sup> Csak az ünneprontó szociáldemokraták töltötték meg ezt a két jelzőt a szerintük sokkal fontosabbakkal. Ők úgy látták, hogy a magyar ember mindenek előtt cseléd vagy gróf, gyáros vagy proletár, és hogy a proletárnak, a cselédnek nincs hazája.

A liberális korszak haladó egyházi személyiségei éppen a szocialista veszélyre tekintettel is többé nem a szűkös és felekezetekre oszló egyházi eszközökkel, hanem az állam minden erejével óhajtották építeni a nemzetállamot mint a további felemelkedés alapját és feltételét. A Ballagiék utáni liberális teológus-nemzedék egyik vezéralakja *Zoványi Jenő* egészen következetesen szögezte le 1910-ben: „Egy a panacea: kizárólagos állami oktatás az egész vonalon, az óvodától fel az egyetemig, beleértve még a lelkészképzést is... Csupán a kizárólagos állami közoktatás biztosíthatja a széthúzó és egymás ellen acsarkodó sok felekezet és nemzetiiség között úgy az állam fennhatóságát, mint a nemzeti és társadalmi közös érdeket.”<sup>11</sup>

### A liberális nacionalizmus tüdőklése és nyomorúsága

A magyar reformátusság a kiegyezést követő évtizedekben mind felekezeti, mind országos vonatkozásban a sikerélmények ragyogó sorozatát élhette át. Az 1848. évi XX. törvénycikk nagy elvként kimondta a bevett felekezetek egyenlőségét és viszonyosságát, és hogy azok egyházi és iskolai költségeit állami forrásból kell fedezni. 1867 után megkezdődött e célok realizálása. 1868-ban törvény született a vegyesházassági válóperekről, az áttérésről és a egyes házasságokból származó gyermekek vallásáról. Ebbe a sorozatba tartoznak az 1894. és 1895. évek ún. egyházpolitikai törvényei is az általános vallásszabadság kimondásával és az izraelita hitfelekezet recepciójával. A kormányzat elindult a felekezetek közötti súlyos anyagi egyenlőtlenség államsegéllyel, kongruával való enyhítésének útján is. Az ultramontán katolikus körök felé tett engedményként, habár formailag még mindig a liberalizmus szellemében, az



1894. évi XXXII. tc. lehetővé tette a reverzális-adást. A római egyház hazánkban sokáig akkora gazdasági és társadalmi hatalmat élvezett, amely a vele való „szabad versenyt” a gyermek harcává tette egy óriással, és állandóan mérgezte a felekezetek közti viszonyt.

A magyar reformátusság a polgárparaszttól és a rendesebb ellátott tanítótól felfelé mégis jól érezte magát az új világban. Szívesen olvasta az egyházi sajtóban, hogy a polgárosodás, a modern haladás a protestantizmusnak, szorosabban a presbiteri elvet valló református iránynak a gyümölcse<sup>12</sup>. Egyébként ugyan-ézt mindjárt a szabadságharc bukása után számos emlékirat sietett közölni az ifjú Ferenc Józseffel. Pl. *Soltész Alajos* selmebányai katolikus káplán szerint a kossuthizmus vagy másként magyarizmus és a protestantizmus ugyanazon fának két hajtása, mindegyik egyaránt felforgató és dinasztiaellenes. Protestánsok voltak a forradalom legagilisabb vezetői. Ha az uralkodó békességet és rendet akar, elsősorban a protestánsokat kell Magyarországon letörni, egyházaikat átszervezni és megrendszabályozni<sup>13</sup>. Az ilyen ellenséges szemléletre, amely a nem magyarok részéről, így a pápens-harc folyamán, még élesebben is megnyilvánult, az irodalom pl. *Jókai Mór* „Az új földesúr” alakjában (1863), de az élet is, a szándékolatlan beolvadásról tanúskodó esetekkel felelt, nemzeti „megtérési” történetekkel. A református választók nem a 67-es, hanem a 48-as politikai vonalat támogatták, de lelkesen vettek részt olyan kormányakciókban is, mint az 1880-as években a történelmi emlékü helységnevek visszaállítása, 1886-ban Budavár visszavételének, 1896-ban pedig a honfoglalás ezeréves évfordulójának megünneplése.

Az ország külső képe előnyösen kezdett megváltozni. Budapest gyors tempóban szép, modern nagyvárossá nőtte ki magát. Vidéken is számottevő ipar létesült, de a gazdasági helyzet a liberalizmus természetének megfelelően nem volt kiegyenlített. Még mielőtt a szabad versenyes tőzsdei élet, ipar és mezőgazdaság meg tudta volna teremteni azt az ipari bázist, amely szilárd alapja lehetett volna a további fejlődésnek, az iram lelassult, néhány fontos vonatkozásban elakadt. A század végére már minden addigi mértékét meghaladóan állt egymás mellett a szemet szűrő bőség és a reménytelen nincstelenség. A nemzeti egységben a vagyon még nagyobb vagyont szült, a szegénység pedig még nagyobb szegénységet. További lépésként erőteljes földbirtok-reformnak és az általános titkos választójognak kellett volna következni, ezek előtt azonban a nacionalista politika megtorpant, mert tőlük a magyar elem vezérszerepét féltette. Ezzel a vonakodással azonban a korszak ún. liberalizmusa hazugsággá vált.

Az Ausztriával folyó közjogi viták a nacionalista szenvedélyeket élezték tovább. A nem sok jóval kecségető gazdasági helyzetben a magyar és nemzetiségi lakosság soraiból évente tíz- és százezrek vették kezükbe a vándorbotot, hogy iszonyú tiportatások után többnyire Amerikában találjanak új hazát. Tulajdonképpen a tömegek népszavazása volt ez. Amikor az első világháború utolsó szakaszában a nemzetiségek részéről fokozódó erővel jelentkeztek a centrifugális törekvések, egy, a legjogosabb nemzetiségi igényekkel szemben is — kevés kivétellel — elzárkózó, a nagy társadalmi ellentétek csökkentésére komolyan nem gondoló, szinte vaksággal megvert uralkodó osztállyal találták magukat szemközt. A háború kitörésekor a politikai pártok, a szociáldemokrata is, fegyverszünetet kötöttek, de ez nem soká tartott. Az ellenzék világosabban látó vezetői jól tudták, hogy a társadalmi és politikai reformokat a háború bizonytalan kimenetele miatt sem lehet tovább halogatni. A legfontosabb az

lett volna, hogy Magyarországot a nemzetiségi és magyar tömegek jobban hazájuknak érezhessék. Mégis több szó esett ennél arról, hogy az Ausztriához fűződő viszonyt reál-únióból perszonális únióvá kell átalakítani. Az ellenzék sajnos csak akkor került hatalomra, amikor az első világháború már elvesztett, és a magyar államhatalom a szakadék szélére került.

## A nacionalizmus és a fasiszta nacionalizmus

Az 1918. október 30-i polgári demokratikus forradalom erejét meghaladó problémákkal találta magát szemközt. A horvát nemzetgyűlés már egy nappal korábban kimondta Horvátország és Szlavonia kiválását a magyar birodalom egységéből. A csehek megszállták Felső-Magyarországot, a románok Erdélyt, a szerbek Dél-Magyarországot. A győztes nyugati hatalmak jegyzéke a megszállásokat jóváhagyta. Tiltakozásként *Károlyi Mihály* 1919 kora tavaszán lemondott, és átadta a hatalmat a Tanácsköztársaságnak, a szocialista társadalmi rend emez első zsengéjének magyar földön. A fiatal képződményt két nem az ő erejéhez méretezett feladat terhelté és nyomta agyon: az ország területi egységének megőrzése, illetve visszaállítása, továbbá a társadalmi rendszer szocialista átalakítása. A Vörös Hadsereg a cseh haderőt visszanyomta ugyan egészen a Vágig, de a Szolnokon át a főváros felé nyomuló román csapatokkal szemben nem volt ellenszere. Ez 1919. augusztus 1-én az első magyarországi szocialista állam végét jelentette.

Az új kormányzat jellegét annak ellenforradalmi eredete határozta meg. 1920. június 4-én kénytelen volt aláírni a trianoni békeszerződést, amely az ország területének 32,2%-át, a beruházott nemzeti vagyonnak szintén kb. egyharmadát, a lakosságnak pedig 41%-át, hagyta magyar kézen. A nemzeti vagyon kétharmadát a magyar liberál-nacionalistáktól a győztes, illetve a győztesek sorába magukat beügyeskedő liberál-nacionalisták vették el. Ha azonban az 1918 előtti magyar kormányok komolyan vették volna saját liberális és nacionalista ideológiájukat, az ellentétek nem éleződhettek volna ki ennyire, és nem vezettek volna szűk-szűkösre egy olyan új renchez, amely a korábbiak a hibáit nagyította fel. Szociáletikai kategóriaként kellett volna kezelni az ország határain belül élő valamennyi nemzeti csoportot, és a liberalizmus szellemében szabad teret kellett volna adni a politikai szabadságnak. Az új határokon kívülre nemcsak a volt nemzetiségek túlnyomó része került, de mintegy 3 és fél millió magyar is, mégpedig az utóbbiak egy, a nacionalizmus által már megmérgezett és tovább mérgezett légkörbe.

Nem volt nehéz a Károlyi Mihály kormánya és a Tanácsköztársaság nyakába varrni a trianoni veszteségeket, és a béke-revizíót tenni meg a politikai és társadalmi élet központi és szinte egyetlen ügyének. A felfokozott nacionalizmus alkalmas volt arra, hogy elterelődjék a figyelem a feudalizmus maradványairól, amelyek még meg is szilárdultak, a rossz földbirtok-eloszlásáról, a gazdaságnak a külföldi tőkéktől függő helyzetéről, a belső tőkeképződés akadályairól, és mindezeknek egyszerre okáról is és következményéről is, a politikai és a kulturális demokrácia gyarló színvonaláról. A közélet az erkölcs és a szakszerűség szempontjából az első világháború előttinek a szintje alá süllyedt.

A félféudális, neobarokk, immár bevallottan nem liberális „neonacionalizmus” a római egyháztól kapta az ihletet és a glóriát annak ellenére, hogy a kormányzó és a miniszterelnök a református egyházhoz tartoztak.

De míg az 1919 előtti liberális nacionalizmus szinte az egész magyar reformátusságot meg tudta nyerni magának, addig a neonacionalizmus most csak egyes egyházi vezetők keskenyebb rétegét lelkesítette. Antiliberalis összetevője nem tudott mélyre hatolni. A parasztság és a munkásság szinte érintetlen maradt. Az ipari jellegű városok mellett a református parasztság választókerületei voltak az ellenzék leghűbb támaszai.

A neonacionalizmus diktálta a kormánynyilatkozatokat, az egyesületi életet, a sajtó, az irodalom, a művészet nagy részét, a vezető pedagógusok kiválasztását. Ennek ellenére a református ifjúság, a közpapság számos tagja, köztük olykor magasabb állású egyházi emberek is bátran bírálták a fennálló közállapotokat. Sürgették, hogy őszinte földreform, telepítés és demokratikus politikai élet útján tegyék az országot az egész nép hazájává, a nemzeti művelődést pedig ne idegenből becipelt újításokkal, hanem annak tiszta népi forrásai felől engedjék megújulni. Bár ezek a törekvések részben a tárgyilagos információ hiánya miatt kevés esetben jutottak el a szocializmus eszméinek elfogadásáig, de az említett református körök őszintén és bátran keresték az útját annak, hogy a kevesek érdekeit védő, álnemzeti neonacionalizmust a tömegek érdekeit képviselő demokráciával váltsák fel.

A békerrevízió ügyét ezek a haladó református ifjúsági és lelkesítő csoportok is magukévá tették. Ez fogadtatta el velük a fasiszta Olaszországgal, majd a hitlerista Németországgal való szövetség gondolatát is. Az első és a második bécsi döntés igazolni látszott ezt a külpolitikát. Hamar fel kellett azonban ocsúdni az illúziókból, amikor 1941. június 22-én ellenszolgáltatásként kénytelenek voltunk hadat üzeni a hazánk iránt jószomszédi politikát folytató Szovjetunióknak. Ezután saját bőrünkön kellett tapasztalni a hitlerista agressziót. Hitler 1944. március 19-én csalással és erőszakkal megszállta hazánkat, és elrabolta maradék függetlenségünket is. A tragikus jelenetek hosszú sora, zsidók és haladó politikuskok embertelen üldözése, az értelmetlenné vált háború végvonaglásai hazánkban és fővárosunkban, a közélet mértéktelen lealjasodása megmutatták a fasiszta nacionalizmus igazi arcát. Beérték egy olyan liberalizmus és nacionalizmus keserű gyümölcsei, amelytől 1948/49-ben még mindent vártunk, de amelyből a liberalizmus nálunk éppen a nacionalizmus miatt nem tudott kiteljesedni, a nacionalizmus pedig ismételtelen a sír szélére juttatta az általa mindent szentesítő céllá tett magyar nemzetállamot.

Hogyan jutott idáig a dolog? Milyen — csak a kifejlődés során kiütköző — ellentmondások rejtőznek a nacionalizmusban? Miért történt, hogy a nacionalista politika nem egyesített, hanem széttagolt, és a nemzet nem megtalálta általa önmagát, hanem csaknem elveszítette?

## A nacionalizmus ellentmondásai

Felsoroljuk a belpolitikai téren jelentkezők közül a legfőbbeket: 1. Nem tud megoldást találni a nemzeti-ségi kérdésre. 2. Antiszemitizmussal szít. 3. Antikommunizmusként jelentkezik. 4. Melegágya a kritikátlan öntömjénezésnek és a siránkozó bűnbak-keresésnek. 5. Valláspótlékként jelentkezik egy partikuláris és etikátlan vallás minden tökéletlenségével. Szóljunk most ezekről az ellentmondásokról külön-külön!

a) *A nemzeti-ségi probléma.* A magyar nacionalizmus meglepődeve találta magát szemben a nemzeti-ségi kérdéssel. Jóhiszeműen remélte, hogy minden nehézség nélkül pótolhatja a latin államnyelvet a magáéval. A nacionalizmus egységes nyelvű nemzetállamot akar. De

míg a latin államnyelv a hazai nemzetiségek öntudatát nem sértette, a magyar viszont már igen. A nacionalista eszmekörben egyetlen megoldás marad az ilyen helyzetben: a kisebbségek asszimilálása, felszívása a többségi nemzetbe. Kérdés azonban, hogy egy mesterséges, gyorsított beolvadás egyáltalában lehetséges-e? Az viszont nem is kérdés, hogy erkölcsileg nem igazolható. A nemzeti-ségi állampolgár ugyanúgy erkölcsi parancsnak érzi az őseihez, anyanyelvéhez, a nemzeti-ségi élet- és szokásrendhez való ragaszkodást, mint a többségi nemzet fia a magáét.

A magyar kormányok részéről a viszonylag humánus nemzeti-ségi törvényhozás ellenére 1919 előtt durvább, 1919 után finomabb, de mindig egycélú intézkedések történtek a magyar nyelv mesterséges terjesztésére, a nemzeti-ségi nyelvek fölé emelésére, közvetve tehát az elnemzetietlenítésre. Nem mentség, hanem csak magyarázat, hogy nacionalista talajon ezt már korábban és a világon mindenhol ugyanígy csinálták, nagyjából hasonló sikerrel és hasonló következményekkel. Az *Apponyi-féle* iskolatörvény a nem magyar tanítási nyelvű iskolák tanítóit fegyelmi büntetés terhe mellett kötelezte a magyar nyelv olyan mérvű oktatására, hogy a IV. elemisták már szóban és írásban tudjanak magyarul. Jelentős összegű segélyt juttatott a nemállami iskolák részére, hogy annak révén a kormányzat beavatkozhat a nemzeti-ségi iskolák felügyeletébe, kötelezően előírhatta, milyen „hazafias tartalmú tankönyveket és tantervet alkalmazhatnak”<sup>14</sup>. A vasútnál az 1907. évi vasúti szolgálati szabályzat szerint még Horvátországban is csak a magyarul tudók voltak alkalmazhatók, viszont Horvátországban is csak a közönséggel érintkezőtől, tehát az alsóbb rendű beosztásúaktól kívánták meg a horvát nyelv ismeretét<sup>14/a</sup>. 1932 őszétől Németországban tanultam, és ott meglepetéssel értesültem a *Kleibelsberg-féle* rendeletekről a nemzeti-ségi iskolákra vonatkozóan, az iskolák különböző kategóriáiról. A németek felháborodottan úgy beszéltek ezekről az intézkedésekről, mint a magyarosítás kendőzöttebb, de egyértelmű változatairól. A politikai életben minden időben voltak, akik elítélték az erőszakos nemzeti-ségi politikát, de számuk oly kevésre rúgott, hogy inkább a szabályt erősítő kivétel szerepe jutott nekik, másfelől a nemzeti-ségek asszimilálásának kérdésében nem annyira a cél, mint a tempó és az eszközök kérdésében különböztek a hivatalos irányvonalától, és még inkább a mohó és erőszakos közhangulattól. A szociáldemokraták is inkább csak jelszóként hangsúlyozták, hogy a proletárnak nincs hazája<sup>15</sup>. Egészen különös erővel hatottak a közfelfogásra a nagy nemzeti bukások, 1849 és 1918/19 traumái. A higgadt, erkölcsileg kielégítő szemlélet számára nem engedett teret a nacionalizmus levegője. Nem, vagy csak nagyon nehezen tudott helyet szorítani magának az a közönséges igazság, hogy az anyanyelv, a haza szeretete kiolthatatlan, nem valami privilégium, hanem a normális emberi alkat része, és mint olyanért nem jár sem jutalom, sem büntetés.

b) *Az antiszemitaizmus.* Ez több egymásba fogódzó, egymást erősítő körülmény miatt vált a késői, a bal-sikerek által haragossá tett és a bizonyítványát magyarázni kívánó nacionalizmus alkatelemévé. A gazdasági versenyben sok szorgalmas zsidó polgár szerzett üzletet, gyárat, földbirtokot. A szabad sajtóban, irodalomban és művészetben, a politikai és szociális bírálat terén radikális zsidó értelmiségek szereztek maguknak közönséget. Egyszerű zsidó csoportok megőrizték jiddis nyelvüket, sajátos viseletüket, szokásaikat. Az „idegenség” benyomását, amiben a nacionalizmus mindig veszélyt, egy potenciális ellenséget szimatolt,

ez utóbbiakról nem volt nehéz átvinni a két előbbi csoportra, főleg ha azt a konkurencia balsikerei fűtötték. Pedig a gazdasági és a szellemi életben fontos szerepet betöltő zsidók többnyire asszimilálódtak már. A nacionalizmus erre a kérdésre is csak egy választ ismert. Követelte a zsidóknak kevéssel előbb megadott jogok korlátozását, a numerus clausust, később pedig megcsinálta a zsidótörvényeket<sup>16</sup>, és kiszolgálta Hitler likvidáló intézkedéseit is.

Ez a szemlélet 1919 után és a neonacionalizmus propagandája folytán a református egyháznak azokra a tömegeire is áthatott, amelyek korábban megőrizték tárgyilagosságukat talán azért, mert vidéki, agrár helyzetükben nem érezték erős konkurenciát. *Balthazár* Dezső tiszántúli püspök ugyan kiállt a zsidók mellett a nehéz órákban is, azt mondván, hogy a kereszténység egyik legnagyobb ajándékát, az Ószövetséget nekik köszönheti. A felsőházban igen határozott hangnemben ítélte el erkölcsileg a numerus clausust.<sup>17</sup> A harmincas évek közepén azonban *Balthazár* egyik legjobb munkatársa, *Csikész* Sándor debreceni teológiai tanár jellemzően már csak azzal igyekezett a zsidók segítségére sietni, hogy megkülönböztette a nemzeti szempontból értékesnek, hazafiasnak minősített, évszázadok óta itt élő zsidóságot, a frissen beszivárgott, „idegen” galíciaiaktól<sup>18</sup>. Annak a felismerésére, hogy olyan megkülönböztetés az állam polgárai között, amely túlmegy a mindenkire érvényes törvényeken, egyszerűen embertelenség, a fasizmus kora emberének mintha már nem lett volna szeme. Ezt az antiszemitizmusról szólva és a dolog érdemét nézve akkor is el kell mondani, ha fel lehetne sorolni számos jó szolgálatot is, amivel református egyházi emberek az üldözötteket támogatták. Egyesek egyszerűen emberbaráti érzésből tették ezt, mások teológiai motívumokból, és észmeileg, irodalmilag is szembeszegültek az áradattal<sup>19</sup>.

c) *Az antikommunizmus. A Kommunista Kiáltvány* szerint „a proletárnak nincs hazája”. Ezzel azután a marxista munkásmozgalom az első számú közellenség címét és rangját kapta meg a nacionalistáktól. Miért is kellett ilyen antagonisztikus éllel fellépni a marxistáknak a nacionalizmus ellen? Valóban nem volna hazája a munkásnak? A választ Andics Erzsébet így fogalmazta meg: „A nacionalizmus a polgárság uralkodó ideológiája; keletkezése, fejlődése egybeesik a polgári rend, a kapitalizmus történetével”. „A XVIII. és XIX. századi polgári forradalmak során a nacionalizmus volt a köldökszín, amely az akkor még kialakulóban levő munkásosztályt a feltörekvő burzsoáziához kötötte. Ezt a köldökszínort el kellett vágni, hogy a munkásság emancipálódjék... és sikeresen megvívhassa a maga szükségszerűen internacionalista harcát a felszabadulásért. Ezt a köldökszínort vágja el a Kommunista Kiáltvány tömör és határozott mondata. Ebben bizonyos értelemben benne van a Kiáltvány alapvető tartalma: új osztály lépett a történelem színterére saját, önálló, új korszakot megnyitó célkitűzéseivel”<sup>20</sup>. Ezekre az új célkitűzésekre a polgári rend éles antikommunizmussal válaszolt. Igyekezett mindenkibe besulykolni, hogy a kommunista „hazátlan bitang”. Nem kérdés, hogy — mint a nemzetiségi kérdés és az antiszemitizmus esetében — a liberális-nacionalista koncepció éles ellentmondásba keveredett önmagával. Mert vajon liberális-e, sőt egyáltalán etikus-e fellépni az ellen, hogy a kapitalizmus gépezetének kiszolgáltatói, időnként egészen embertelen terhekkel sújtott, azok hordozásában magukra maradt munkástömegek egyesületet és pártot alkossanak saját érdekeik védelmére és egy jobb társadalmi rend kiharcolására? A nemzet fogalmában nyilvánvalóan benne van, hogy mint egy nagy család a gyöngye tagok érdekét kell hogy

első helyre tegye. Nem mondható tehát nemzetinek a munkástömegek magukra hagyása, még kevésbé a megakadályozása abban, hogy — csalódva nemzetük „erőseiben” — boldogulásuk érdekében összefogjanak és saját útjukat kövessék.

d) *A kritikátlan öntömjénezés.* A köztünk levő 40 évnél idősebbeknek nem kellett Adytól megtanulni, mennyire egyet jelentett sokaknál a nacionalizmus a hazai tájakon túl nem látó fajbüszkeséggel, a félművelt ember göggyével. A református egyház lelkeszeinek, akik közül sokan külföldi akadémiaikon egészítették ki tanulmányaikat, e téren sok tennivalójuk lett volna. A külföldi élet nem gyöngíti, hanem erősíti a nemzeti érzést, de kritikaibbá is teszi. A magyar népben megvannak azok a képességek, mint a világ bármely más népében. Ezzel azonban a nacionalizmus nem éri be. Teológiai tanítóink viszont nem léptek fel elég határozottan a hamis, ingoványos nemzeti öntudat ellen. Majd csak a hitlerizmus felől helyesen megérezett veszély helyezte egy időre a középpontba — legalább is a jobbokban — a gyötrelmes kérdést: mit ér az ember, ha magyar?

Abban a kézikönyvben, ahol erről a kérdéstről szó kellett volna, hogy essék, a református gyülekezeti igehirdetés elméletében, közelebről a nemzeti ünnepek egyházi megünnepléséről szóló részben, a kor egyik legtehetségesebb egyházi írója pusztán esztétikai szempontból marasztalta el a szöveket is meghódító öntömjénező nacionalizmust, a szociálétikai kisiklások egyéb veszélyeire nem figyelmeztetett. „A nemzeti ünnepeken mondott beszédek — olvassuk — talán a leg-siralmasabbak azok között, amelyek csak a mi nem nagyon válogatós gyülekezeteinkben elhangzanak. Az ismeretes nemzeti színű frazeológia ünnepli ilyenkor a maga diadalmát: helyzetek és egyének superlatívusokban való magasztalása az Isten gondolatának, igazi nagyságának meglátása nélkül, az a politikai mellékízű alapállás, mely a minden gonosszággal kibélelt, ördögi németet szembe állítja a szenvedő és imádkozó, angyali és tulipános magyarral...”<sup>21</sup> Az idézet végén mintha realisabb önismeretre serkentene a szerző. Sajnos gazdag szónoki tevékenysége folyamán az angyali és tulipános magyart is éppen ő rajzolta meg már alig túllícitálható superlatívuszokban. Egy példa: „Istennek különösen megáldott népe a magyar. Szép, úri fajta, született előkelőség, az erő és kellem rokonzenves és méltóságos vegyülete. Elméje világos, sőt ragyogó, képzelete színes és élénk, kedélye mély és gazdag, ereje hihetetlen teljesítményekre képes. Arra termett, hogy egyéniség legyen: maga külön világ, úr, amerre jár, ő az a pusztában nevelkedett rózsza, amiről a profécia szól”<sup>22</sup>. A józan tárgyilagosságnak ilyen megindításai mellett nem csoda, hogy fék hiányában a gyermetegebb lelkek még tovább mentek, és megjelent az színen:

e) *A nacionalizmus mint valláspótló.* A nemzetnek vallási szférába emelése, abszolút valóság- és érték-ként feltüntetése, amely minden áldozatnak értelmet, sőt a vétekeknek is feloldozást ad, olyan régi, mint maga a nacionalista ideológia. Néhány közismert nacionalista vezető ironikus nyilatkozata: „Micsoda gazember lenne az — mondotta *Cavour* —, aki tulajdon érdekében is hajlandó lenne elkövetni, amit vonakodás nélkül tesz meg nemzetéért”; *Bismarck* ugyanezt így fejezte ki: „Azt, ami személyes célból erkölcsstelen lenne és lovatlan, teljes joggal teszi meg az ember a királyért és az államért”<sup>23</sup>.

Teljes alapossággal itt is a németek jártak el. *Paul de Lagarde* próbálta megalkotni azt az új vallást, amely a német népet szakralizálja<sup>24</sup>. Szerinte Isten és az angyalok a németet mint németet fogják ismerni

és szeretni az örökkévalóságban. A nagy nemzeti öszeomlások hatása szélesebb körökre is kiterjeszti a vallással, valláspótlékká váló nacionalizmust. Bizonyára nem véletlen, hogy Paul de Lagarde 1919-ben vált sokat olvasott német íróvá<sup>25</sup>. Ő és a hozzá hasonló nacionalista ideológusok alapozták meg azt a hitleri állami valláspolitikát, amely sokáig nem is eredménytelenül törekedett a keresztyén egyház suta módon való átalakítására a maga fajmitosza szerint. A nemzetiségi kérdéshez a német evangélikus egyház sem tudott etikailag viszonyulni. Egy példa: ma művészi mellképnek az emléket, akit előbb megintettek, majd pedig kényszerhelyezésre ítéltek amiatt, hogy nem volt hajlandó abbahagyni a saját és gyülekezete anyanyelvén való prédikálást. Az ezt eltöltő végzést *Gotthold Schwellénak*, Dissen (Cottbus-i egyházkör) lelképásztorának 1941. május 19-én küldötte el a berlini evang. konzisztórium K. VII. 2761 szám alatt. (Die Kirche, evang. hetilap, Berlin, 1973. szept. 9., 4. lap.)

Nálunk is 1919 után csapott magasra a nacionalizmus lángja és füstje. Korábban is elmondta minden március 15-i szavaló, hogy „A magyarok istenére esküszünk”, de most kezdték ezt a szóösszetételt komolyan venni. Szerintük a magyarok istenének első és legfontosabb tennivalója, hogy a trianoni sebet begyógyítsa. Az iskolák falán ott állt: „... Egész Magyarország mennyország”, és a gyerekek a felekezeti iskolákban is hozzácsatolták az imáihoz a Magyar Hísekegyet. Ebben mint egymásból következő három valóságra irányult a vallásos reménység Istenre, az isteni örök igazságra és Magyarország feltámadására.

Legyen szabad egy példát idézni a Trianon utáni irredenta ígéretekére: „Népet igazságtalanabbul, nagyobb kegyetlenséggel még nem ítéltek halálra, mint minket. Csak egyetlen szenvedés, a Krisztusnak keresztben való szenvedése és halála hasonló a miénkhez... A kérdés csupán az, hogy választottak vagyunk-e... Ha van választott ember — van választott nép is, amelynek átadta Isten a zsidó néptől visszavont kegyelmet. És ez a nép a magyar. Ezért a nemzetért, ennek a népnek a megbántásáért maga Isten áll bosszút. Az ország szívében négy szobor áll, mint ennek a nemzetnek kővé meredt fájdalma, tiltakozása, tagadása ruhájának négyfelé osztása ellen. Nem, nem, soha! Erre tanítsa apa a fiát, anya a leányát, erre oktassa a tanító növendékeit, ezt hirdesse a pap a szószékről... ezt kiáltásuk körök és egyesületek éjjel és nappal...”<sup>26</sup>. A prédikátor egy külföldet járt, az egyházi irodalmat egész élete során szorgalmasan művelő alföldi lelképásztor.

### **A kultúrfölény és az irredenta, a fajmitosz és a pogrom, a rohamcsapat és a vezérelv családfejához**

Sedan után a francia, 1919-ben a német református lelképásztorok egynéhánya is hasonló módon reagált a nagy katonai vereségre. Sőt a nemzeti válság hatására felfokozott új nacionalista ideológia más területén is számos párhuzam kínálkozik. A kultúrfölény gondolata Sedan után francia földön vetődött fel. A francia nép — bár az erőszak és az ármány legyőzte, mondták — szellemi téren továbbra is a világ tanító mestere maradt. Ehhez azonban a nemzet pálfordulására van szükség, szakítani kell a fellazító, az individualista liberálisizmussal, a racionalista gondolkodásmóddal, a pártok marakodásához vezető demokráciával, azaz a francia forradalom eszméivel. Helyettük a hősi, a lovagi, az egyetlen személyiséget követő, monarchikus kö-

zépéri Franciaország érzésvilágát kell felújítani. Mintha csak *de Gaulle*-t hallanánk. Hazafias ünnepek sorozatában idézték fel az *Orléanski Szűz* alakját. Párizsban az elvesztett Strasbourg jelképező irredenta szobrot állítottak fel. *Taine* nagy történelmi művel élesztette a hőskultuszt<sup>27</sup>. *Paul Deroulède* „a szenvedélyes nemzeti érzés ápolására” ligát alapított, és be tudta szervezni a szellemi elit jórésztét. Nagy buzgalommal folyt a bűnbak-keresés: kik rontották meg a valaha a hazáért mindent áldozni kész, vitéz francia népet? A válasz: a zsidók. Ők az idegen test a nép biológiai és lelki organizmusában. *Le Bon* könyvet írt a tömegek lélektanáról, és elkezdte megkülönböztetni az értékes és a káros népeket. *Vacher de Lapouge* ezeket a gondolatokat népszerűsítette. *Eduard Drumont* 1886-ban megírta a „*La France juive*”-et, és *Vacher de Lapouge* most nemzetközi összefogást sürgetett a zsidó veszély ellen. Ilyen előzmények után került sor a *Dreyfus-perre*. *Maurice Barrès* szerint a nemzetet nem a gondolkodás, hanem a misztika élteti. A földnek és az ősök csontjainak tisztelete az a két bástya, amelyre egy nemzet lelkesége felépíthető. Az ateiste *Charles Maurras* beállt a római egyház soraiba, hogy az utóbbit tegye meg az új nacionalizmus keretévé. Szerinte az ifjúságot katonai formációkban kell felnevelni, és az ilyen csoportok eszméit rá kell diktálni a kivülmara-dókra. Az *Action Française*-t, amelyet létrehozott, a szenvedélyes pártosság, a korábban erkölcsileg meg nem engedettnek tekintett propagandaeszközök használata, a családok életét feldúló személyes befolyásolás és bigottság jellemezte.

A háborúvesztésre a német polgári társadalom is a kultúrfölény hangoztatásával és új eszközeinek rendkívül gondos kiépítésével, azonkívül pedig misztikával, hőskultusszal, antiszemitizmussal és antikommunizmussal felelt. Vannak jó németek és vannak rosszak, az utóbbiak a szabadgondolkodók és a kommunisták — mondtották. A neonacionalizmus szorgalmasan gyűjtötték s propagálták az „adatokat”, amelyek szerint Kelet-Középeurópában minden nagy dolgot a németek találtak fel, vezettek be, terjesztettek, és minden jelentős épületet ők emeltek. Ha terjeszkedésüknek valaki útjában állt, az a kultúrát tartotta fel, a barbárságot szolgálta.

A neonacionalizmus e francia és német képződményeiről nem szóltunk volna ilyen részletesen, ha nem tapasztalnánk ismételtén és, hogy művelődéstörténeteseink hajlandók teljesen elszigetelten nézni a hazai jelenségeket. Arra a párhuzamosságra akartunk rámutatni, amely bizonyos törvényszerűséget enged feltételezni, és amelyet más időszakok és áramlatok esetében sem tanácsos figyelmen kívül hagyni.

Nem lehet rendkívülinek tartani, hogy 1919 után a magyar polgári társadalomban is az új nacionalizmus képződményei jelentkeztek, de azt már igen, hogy azok egyházunk vezetésében szilárdan uralták a terepet még 1944-ben is. Persze nem szabad elhallgatni, hogy a mindenkori kormányok elvárták az egyházaktól politikájuk és ideológiájuk támogatását. A kétkulacos *Kállay* Miklós is egyértelműen követelte felsőházi bemutatkozó beszédében, hogy az egész magyar közéletet az antibolsevizmus határozza meg. Ezt azonban talán nem kellett volna az Egyetemes Konvent elnöki székéből is nyomatékkal megismételni. A világi elnök 1943. május 19-én tartott megnyitó beszédében kijelentette, hogy a magyar honvédeknek azért kellett a távol Északon harcolni, hogy hazánkat megóvják a pánszláv és bolsevista hódításoktól. „E veszedelem miatt véreztek el a hősi halottak is... Ők már bevonultak a dicsőség kapuján, nevük ott ragyog fényes példaadásul”<sup>28</sup>. Vajon „a dicsőség kapuja” kifejezés a

nemzet emlékezetét jelenti-e csupán, vagy valamilyen vallási tartalma is van, vagy végül egyszerűen szóvirág? Minden esetre a Konvent következő ülését 1944. május 4-én már csak gyorsított menelben lehetett megtartani a bombázások miatt. Erdélyből nem is tudott senki eljönni. A református iskolai könyvtárak számára engedélyezett könyvek listáján azonban *Bárdossy László* mellett első ízben megtaláljuk nemcsak *Ady Endrét* és *József Attilát*, hanem a népi írók legjobbjait is: *Darvas Józsefet*, *Erdei Ferencet*, *Illyés Gyulát*, *Németh Lászlót* és *Veres Pétert*<sup>29</sup>. Íme, már voltak, akik sokak megítélése szerint helyesen állították fel az események mérlegét, és elkezdték a mások tanítását is. E kivételek, sőt a még ezután említendő szorosabban egyházi jellegűek sem változtatnak azon a képen, hogy közéletünk a nacionalista korszak végére az elmosarasodás állapotába jutott. Ez nem hagyta érintetlenül egyházunkat sem, amely pedig az emberek ítéletében a régi időkben összefonódott a tudományos szellem szeretetével és a kérlelhetetlen becsületességgel.

### Néhány református egyházi állásfoglalás

Ha előadásomnak ezt az utolsó fejezetét illendőképén óhajtanám tárgyalni, az előadások egész sorára lenne még szükségem. Most nincs idő másra, mint a legfontosabb általános megállapításokra, és egy kevés illusztráló idézetre. Összefoglalóan azt kell megállapítani, hogy egyházunk 1918 előtt is, 1919-től pedig fokozottan a polgári nacionalista szemlélet talaján állt. Kritikai hangok nem hiányoztak ugyan már kezdettől fogva, de ez a kritika nem jutott túl az egyes tünetek számbavételén, és nem érkezett el az egész nacionalista ideológia szerves átpillantásához. A tünetek közül sem terjedt ki a bíráló mindegyikre. Az antiszemitizmus, az antikommunizmus, a magyarság túlzó értékelése ellen, a szociális kérdésben a fasiszta nacionalizmus jelenségei ellen hallatszottak bátor, de többnyire magányos hangok. Sajnos éppen a nemzetiségi kérdés etikus kezelését követelő kiállások voltak a legkritikábbak. Ebben része lehet annak, hogy a reformátusság állt legmesszebb a nemzetiségi problémáktól, hiszen 1920-ban 99,5% vallotta magát magyar anyanyelvűnek.

A közéleti órállói tisztogatékos teljesítését nem lehet orcapírulás nélkül szemlélni. Ezt még akkor is meg kell mondani, ha maguk a marxisták jönnek a mentségükre azzal, hogy a nacionalizmus struktúráját csak az új osztály szemszögéből lehetett szervesen átvilágítani. Megint *Andics Erzsébetet* idézzük: „A nacionalizmus... történeti szerepének feltárását... csak annak az osztálynak az ideológiai képviselői tudták elvégezni, amely osztály alapvető érdekei és történelmi törekvései túlmutatnak a polgári renden...”<sup>30</sup>.

A korszak első felében még az is megfigyelhető, hogy a liberális-nacionalista ideológiának pusztán a megértése is milyen nagy feladatot jelentett sok egyházi ember számára. *Szeremlei Sámuel*, az 1870-es évek egyik legbátrabb egyház- és erkölcskritikusa elárulja, hogy a nők közéleti szerepéről még ő is a régi módon gondolkodik. Megbotránkozva panaszkodik fel, hogy „a politikai szenvedély elragadt még az asszonyokra is, naphosszat ácsorognak az urnák körül, s előzőleg veszenyt korteskednek a férfikkal...”<sup>31</sup>. Sőt *Szeremlei* a politikai küzdelmet is kártékonynak tekinti, még a felvilágosodás iskolai intellektualizmusának a híve. „A pártok és osztályok — úgymond — valósággal úgy bántak egymással, mint megromlottakkal, miáltal hihetetlen mértékben elő is idézik a romlottságot”<sup>32</sup>. Jó harminc évvel később *Novák Lajos* sárospataki teológiai tanár már azt ajánlotta, hogy az egyház „ne rettegjen

a szocializmustól, hanem cselekedje az evangéliumot, szeressen”. A meginduló konzervatív irányú egyháztársadalmi szervezkedést „erőpazarlásnak és önáltatásnak” nevezte<sup>33</sup>. A szociális kérdés megítélésében *Péntek* *Ferenc* érszentkirályi lelképásztor is kiemelkedett pályatársai közül. 1889-ben mozgalmat szervezett a legrosszabbul ellátott lelkészek sorsa javítására, és megindította a *Közpapok Lapját*. A nacionalizmus szociális szempontból való éles bírálata, a munkásmozgalom pozitív értékelése azonban egyházunkban *Jánosí Zoltán* debreceni lelképásztor igehirdetésében érte el a legmagasabb szintet. Mostani együttlétükön érdemes lenne egyik-másik prédikációját teljes terjedelmében felolvasni, de legalább azt tegyük meg, hogy otthon olvassuk el az itt megjelölteket<sup>34</sup>. Kisebb tehetséggel, de izzó szívvel állt ki a „kiváltságok roszdás kapuit” döngető munkások és parasztok mellett *Juhász Sámuel*<sup>35</sup>, valamint a *Jánosíhoz* hasonlóan szintén *H. Kutter* hatásait magán viselő *Gergely Károly* is<sup>36</sup>.

Némileg a nyereg túlsó oldalára esett át *Ferenczy Gyula* debreceni teológiai tanár, aki 1919. március 26-án, a kari ülésen, tanártársainak egyetértésétől kísérve azt javasolta, hogy üdvözlőjként nyilatkozatban a „dolgok új rendjét”, mint „a Názáreti által hirdetett, az emberiség által várt istenországot”<sup>37</sup>. Ugyanennek a karnak a tagja, *Kiss Ferenc*, az ellenforradalmi terror hullámai között mint képviselő nyilvánosan ítélte el a keresztyén kurzus haszonélvezőit, a doronggal vagy orozva támadó, felkapaszkodó kurzuslovagokat<sup>38</sup>. Ugyancsak az ellenforradalmi terror idején állt meleg szívvel „a családok hasznos iskolájában megedzett”, de változatlanul a jövőben bízó és azért dolgozni kész szocialista kisemberek mellé *Forgács Gyula* és lapja, a *Reformáció*. „Mit akarnak? — kérdezi. — Azt, hogy a társadalom jobb legyen, hogy megszűnjek a kiáltó ellentétek, hogy a munkának legyen meg a méltó jutalma. Az életet jobbá, szebbé, tisztábbá és boldogabbá tenni minden ember számára! Olyan cél ez, aminek ott kell élni minden jóra való ember szívében”<sup>39</sup>.

*Kováts J. István*, a budapesti Teológia tanára, 1933-ban testes kézikönyvet írt „A keresztyénység és a társadalmi kérdések” címmel. Szerinte „a magántulajdont nem ismerő társadalom megvalósíthatatlan”, de a gyöngébbeket meg kell védelmezni az erősebbekkel szemben. Ezért azonban nem kell letérni a nemzeti és vallási alapról. Bár az olasz fasizmus és a német nemzeti szocializmus — írja — erőteljes nemzeti és vallási alapokon állva igyekszik megfékezni az egyént a közösség érdekében, de még jobban megfelelnek *Kováts* eszményi társadalmának, amely a korlátozott liberalizmus, „a vallásos és nemzeti alapon álló” munkásszervezetek<sup>40</sup>, mert ezek állnak a középuton a két szélsőség, a bolsevizmus és a fasizmus között<sup>41</sup>. „A nemzeti gondolatnak el kell veszítenie imperialisztikus törekvéseit, és több krisztusi erkölcsi gondolattal kell megtelítenie”<sup>42</sup>. Megrajzolja egy, a keresztyén érület által korlátozott kapitalizmus képét<sup>43</sup>, de a megvalósulásnak az a ki nem mondott feltétele, hogy ez a keresztyén érület a vagyon és a hatalom birtokosaiban általánosság és uralkodóvá válják. *Kónya István*nak erről a könyvről az a véleménye, hogy „a kálvinizmus is kidolgozza saját szociális programját, amelynek minden lényeges tétele... az imperializmus ideológiai védelmét és a forradalmi munkásmozgalom erejének a megbénítását szolgálja. Ebben a szociális programban a kálvinista egyház úgy állítja be önmagát, mint az egyetlen erőt, amely képes megmenteni a pusztulásra ítélt burzsoá társadalmi rendet”. *Kónya Kováts*nak eszményi társadalmát és a feladatok kijelölését nem tartja sem elégnak, sem ösztönzőnek, hanem demagógnak, illetve taktikusnak<sup>45</sup>. Azon a bázison, amelyen *Kováts*

J. István korszakának köz- és egyházi gondolkodása állott, nem lehetett a szociális kérdést a marxizmus energiájával megközelíteni. Viszont Kováts érdemének kell betudni, hogy elítélte a sovinizmust és a fajmítoszt, és kimondta, hogy a hitlerizmus „tartós berendezkedésre éppúgy nem számíthat, mint... olasz mintaképe”<sup>40</sup>.

A fasiszta nacionalizmus egyes tüneteinek bátor megbélyegzésével vált ki a már említett debreceni teológiai tanár, Csikesz Sándor is. Az 1937/38. év egyetemi rektoraként élesen támadta „a Führer-jelöltek, Duce-miniatűrök, Boncok, Táltosok, vezérek és főkapitányok” porból előcsúszó siserehadát<sup>47</sup>. Sürgette a kijózanodást, a kritikai magatartást, „a szív legbelsejéig ható” revíziót, önmagunk revízióját. Leleplezte azoknak a közélet előterében nyüzsgő fontoskodóknak a képmutatását, akik „egyes vidékeken születési iramot szeretnének diktálni”, és ugyanakkor „Tiszántúl, Hajdú, Szabolcs, Békés és Csongrád megyében, ahol a megszületett színmagyar gyermekek száma szinte versenyre kél a búzakalászt ringató holdföldek számával, ahol gyermek minden esetre több nő, mint élő fa, engedjük, hogy ezek a tüdővész, lues, járványok, mindek felett pedig az elégtelen táplálkozás martalékai legyenek.” A debreceni egyetem történésze helyesen következteti az ilyen megnyilatkozásokból, hogy Csikesz szólamai ellenére sem lehetett meggyőződéses híve Horthy politikai rendszerének, és így magának Horthy-nak sem<sup>48</sup>.

Gönczy Béla vésztői lelkipásztor 1938-ban a következő három pontban foglalta össze a fasiszta nacionalizmus mibenlétét: 1. Középszerű képességekkel rendelkező emberek szövetkezése arra, hogy a vezetést kezükbe kaparintsák. 2. A német imperializmus szolgálatára. 3. A keresztyén erkölcsi elvek félretolása<sup>49</sup>. Bibliailag és etikailag gondosan megalapozott és kidolgozott munkákkal egyházunk teológusai már csak akkor álltak elő, amikor a német hitvalló egyház harca ismertté vált, Barth Károly teológiája pedig annak a német közviszonyokra való alkalmazásával együtt vált útmutatóvá. Tehetséges fiatal teológusok kértek szót, hogy új irányt jelöljenek. Török István pápai teológiai tanár azt tartotta szükségesnek hangsúlyozni 1935-ben, hogy „az egyháznak nem elsősorban magyarnak, hanem elsősorban egyháznak kell lennie”<sup>50</sup>. Márkus Jenő pápai teológiai magántanár rámutatott a liberalizmus lényegére és döntő belső ellentmondására. Lényege az ember megistenülési törekvése. „A liberális teológia az ellenkezőjét mondja, mint amit szeretne mondani: kérését az adás, szegénységét a gazdagság formájában mondja el... Inkább kis-istennek teszi magát, és anynyiszor ismétli el a maga értékét, hogy végül komolyan elhiszi”<sup>51</sup>.

Ifj. Czeglédy Sándor, aki akkor a budapesti Teológián tanított, egyik igen jeles művében hangsúlyozta, hogy „a megismerés útja az Isten igéjéből vezet a mi népünk felé és nem megfordítva”<sup>52</sup>. Nem a magyar nép kiválóságainak felsorolását tartotta 1940-ben a feladatnak, mint annyian mások, hanem a nemzeti bűnbánat ébresztését. „Meg kell látnom népem bűneit, és tudnom kell azt, hogy azok az én bűneim”<sup>53</sup>. A magyar nép történetében azoknak a férfiaknak a hazaszeretete volt a legmélyebb és a legtisztább, akik a legjobban érezték a magyar nép bűneit.” „A józanabb, az építőbb hazaszeretethez az út az igazi, Isten előtti bűnbánaton át vezet.”<sup>54</sup> Az egyház igehirdetése alapozza meg igazán azt a transzcendens tekintélyt, amely nélkül igazi népi törvényről nem lehet szó”<sup>55</sup>. „Igehirdetésében tárul fel a nép teremtési rendjének igazi értelme, rendeltetése és méltósága, úgy, hogy az emberek megtanulják igazán becsülni, tisztelni, ápolni népisé-

güket, és felismerni a belőle adódó kötelességeket”<sup>56</sup>. Ugyancsak bibliailag mélyen megalapozva foglalt állást Czeglédy 1940-ben a zsidókérdésben is: „A világ történetének kulcsnépe Izrael, és a népek történetének titka a zsidók titka. Az emberiség differenciálódása Istennek azzal a szelektáló tevékenységével kezdődik, amellyel magának egy népet akar kiválasztani, hogy ez az egy nép minden nép számára közvetítse az üdvösséget”<sup>57</sup>.

Ezek a teológiai jól megalapozott és gondosan kimmunkált állásfoglalások sem vették azonban bonckés alá a nacionalista ideológia egészét, és így kimaradtak a kritika reflektorfényéből olyan fontos és a keresztyén etika szempontjából megítélésre váró kérdések, mint pl. a nemzetiség probléma vagy az antikommunizmus. Elsősorban azonban az volt a baj, hogy a felsorolt barthi teológiai irány hívei nem tudták átvenni a lelkek irányítását sem a református egyházban, sem annak valamilyen jelentékenyebb csoportjában, és így nem folyhattak be az események menetébe. A döntést a történelem hozta meg, ítéletes, de kegyelmes döntést. A történelem Ura áll mögötte. Olyan kibontakozást adott, olyan új rendet, amelyben a privilégiumok korlátozása elmegy a jelentősebb termelőeszközök magántulajdonának megszüntetéséig, és amely a nemzet, mint legfőbb integráló elv fölé egy még átfogóbbat állított, a szocialista integrációt. A hazafiság termékeny egynegyedbe került a nemzetköziséggel, a nacionalizmus legfeljebb hazajáró kísértet.

Ez az elrendeződés a hívó református ember számára nem lehet új. Már az Ószövetség Istene is a zsidó népet a fogságból kiszabadító Isten volt, de ezt a népet azért választotta ki, hogy a népek világosságává tegye. Jézus Krisztus sírt hazájának előrelátott romlása felett, Pál apostol erős nemzeti érzésű zsidó volt, az evangélium mégis mindenkit magához ölel, és Pál a pogányoknak is hirdette. A sok keresztyén tanuságtétel közül, amelyek ebbe a jövőbe, a mába mutattak, most csak a mi Jánosi Zoltánunkét idézzük fel: „Nemzetköziség és hazafiság két kör — úgymond —, egy nagyobb és egy kisebb kör — egy közös középpont körül. Ez a közös középpont a szeretettől izzó és ragyogó szív... Óh, mi Urunk, Jézus Krisztus! Jövel hozzánk! Szüessél meg a szívünkben. Taníts minket világszeretetre, hazaszeretetre. Csak Te lehetsz nekünk ebben is mesterünk”<sup>58</sup>.

A keresztyén emberszeretetet nem partikuláris korlátok között, de mégis a nemzet, a haza konkrét valóságára első helyen irányulva munkálkodik mint az istentisztelet és emberszeretet elválaszthatatlan egysége, mint a Jézus Krisztussal való közösség köteléke és ajándéka.

A nemzet és az emberiség érdekeinek egybelátása csak a nacionalizmus szűkkeblű világában halványodhatott el egyházunkban. Az olyan mesterkéletlenül és gazdagon formálódott lelki világban például, mint a Csokonai Vitéz Mihályé, mind a kettő ott volt a maga helyén. Az ő egyik versének hangulata legyen ihletőnk a haza és a nagyvilág egy szívvel, egy indulattal való szolgálatára:

#### Marosvásárhely vidékén

E felséges vidék úgy magával ragadt,  
Hogy szűk elmém éppen a felhőkig dagadt;  
Színültig tölt édes hazámnak képével  
És a történetek zajgó tengerével;  
Sőt kiejbb csapongván a népek sorsára,  
Hol örült, hol búsuit, mint világ polgára.

Bucsay Mihály

# Vitás kérdések a dualizmuskorabeli magyar nacionalizmus történetében

Mint ahogy azt már a címadással is igyekeztem jelezni, a következő rövid előadás nem kívánja a magyar nacionalizmus történetének egy időszakát vázolni, hanem csak néhány olyan problémára hívna fel a figyelmet, melyekbe a korszak kutatója minduntalan belebotlik, s melyek — mint ahogy a történeti kutatómunkában annyszor — az eddigi történeti irodalom és az újabb anyagfeltárások összevetése nyomán sarjadzanak ki. — Ugyanakkor a cím azt is szeretné kifejezésre juttatni, hogy az előadás keretében túl kívánunk lépni az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásának időhatárain, mivel úgy érezzük, hogy az 1867—1918 közötti nacionalizmus — és mindannak, ami ennek történetéhez tartozik — megértése, elhelyezése az új és legújabbkori magyar politikai gondolkodás történetében csakis e nagyobb kitekintéssel történhet.

A dualizmus-korabeli nacionalizmust ugyanis egy hosszabb időintervallumon keresztül húzódó eszmerendszer egyik fejlődési szakaszának tekintjük, olyan szakasznak, melyben a magyar nacionalizmus — mint a gazdasági, társadalmi, kulturális elemeket magában hordozó nemzeti fejlődésre épülő eszmerendszer — olyan sajátos jegyeket vesz magára, melyeket azután későbbi történetében is megőriz. Ezek a jegyek — mint arra a későbbiekben többször utalni fogunk — a legszorosabb összefüggésben állnak a korabeli politikai-társadalmi kérdésekkel, s csak ez utóbbiakból érthető, magyarázhatóak meg.

Szintén ide kívánczok annak előrebocsátása is — noha ennek részletezésére ki nem térhetünk —, hogy a magyar nacionalizmus történeti útjában véleményünk szerint a következő nagy „feltöltődési” periódusokat állapíthatjuk meg: 1848/49 a magyar nacionalizmus első szembekerülése a Kárpát-medence más nacionalizmusaival; 1867, s ennek előtörténete, majd a kiegyezési konstrukció, melyben az önálló nemzeti állam megteremtése (minden nacionalizmus végső törekvése) nem valósult meg és ez, valamint a Monarchia

magyar felében élő más nemzeti fejlődések elleni fellépések újabb geller-irányú lökést adtak a magyar nacionalizmusnak; majd 1918—1920, a Monarchia s ezzel a „történeti Magyarország” felbomlása, minek következtében az „önálló nemzeti állam” megvalósult ugyan, de az ország területe mintegy  $\frac{2}{3}$ -ának és a lakosság jelentős részének (köztük magyarajkúak) elvesztésével... Már ezen fordulópontok felsorakoztatása — melyhez kiegészítésként természetesen odakívánkozni az 1945 utáni helyzet is — jelzi, hogy a magyar nemzeti fejlődés torz és a nyugateurópai nemzeteknél sokkal elnyújtottabb volta a tragikus, belső konfliktusok oly sokaságát hordozza magában, hogy annak ideológiája, a nacionalizmus is szinte széükszerűen telítődött újból és újból negatív tulajdonságokkal, görcsös merevségekkel, melyek szerencsétlen megoldások sorozatát eredményezték az új és legújabbkori magyar történelemben...

## Néhány histogramiai megjegyzés

A kérdés kutatásának első buktatója — mint a történelem annyi más kérdéséé — nem is annyira magának a kutatott kornak bonyolultságában, vagy a leírandó jelenségek feltárásának nehézségében, hanem a kutató korának, a „mának” viszonyaiban keresendő. Gondoljunk csak arra a fogalmi zűrzavarra, mely akár az utóbbi évek nemzetközi politikai — valamint a hazai szép- és tudományos irodalmi — termékeiben e tárgykörben uralkodnak, s melyek nem hagyják természetesen érintetlenül a kutatót sem. (Csak utalnék a „terület” és „nemzet” problematikájára és ennek különböző felfogására pl. az NDK és Vietnam, vagy Korea esetében, de közelebbi példaként említhetjük az „országhoz”, „nemzethez”, „nemzetiséghez”, „néphez” tartozás tudatának annyszor összeavart és manipulált problémáját Közép-Kelet-Európa térségében is.)

De gondoljunk csak arra a politikai taktikára, amelyre a „nemzeti” és a „nacionalizmus” kérdésében a kelet-európai munkáspártok is kényszerültek az 1930-as

### JEGYZETEK

1. A német katolikusok lexikonában pl. nem volt cikk a nacionalizmusról, hanem csak utalás a „Vaterlandsliebe” címszóra, mint amely a kérdést tárgyalja. Lexikon für Theol. und Kirche, 2. kiad. 1935. — 2. *Ady Endre: A nacionalizmus alkonya*. Bp. 1960. Pártmunkások könyvtára, XV. lap. — 3. Uo. 45. — 4. *Andics E.: Bevezetés „A magyar nacionalizmus kialakulása és története” c. kötethez*. Bp. 1964. V. lap. — 5. Uo. XII. lap. — 6. PEIL IX. (1869) 1137. — 7. PEIL XIII. (1871) 341., 413., 481. — 8. *Márkus J.: A liberális szellem a református egyházban. (A magyar református liberális teológia)*. Pépa, 1939. 95. — 9. PEIL XVIII. (1877) 1. és köv. — 10. *Lelkészgyűlés XXII. (1928) 39. sz. (szept. 29.) 296.* — 11. *Zoványi J.: Vallás és egyház, egyház és állam, állam és iskola. Egyetértés, 1910. karácsony.* — 12. PEIL XI. (1869) 877. *MÁRKUS Jenő* mutat majd rá, hogy mennyi túlzás van ebben az állításban. I. m. 95. — 13. *„Zeitgemässe kirchlich-politische Andeutungen für Ungarn.”* Emlékirat a császárhoz. Országos Levéltár — G. i. 4619/1849. sz. — 14. *Magyarország története*. Szerk. Molnár Erik stb. II. kötet, 1964. 220. — 14/a. Uo. — 15. Így volt ez máshol is. *Polányi Imre* alapos tanulmányban mutatta ki a szlovák szociáldemokrácia és támogatója, a cseh szociáldemokrácia nacionalizmusának és szeparatista törekvéseinek gyökereit. Különnyomat a Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közleményeiből, Szeged, 1963. 213—235. — 16. Az első kettő megszavazta református zsinatunk két elnöke is. Vö. *Kónya I.: A magyarországi református egyház felső vezetésének politikai ideológiája a Horthy-korszakban*. Bp. 1967. 189—192. — 17. *Felsőházi Napló 1927. II. köt. 103.* — 18. *Theol. Szemle XII. (1936) 162.* — 19. *Bereczky Albert: A magyar protestantizmus a zsidók üldözése ellen*. Bp. 1945. —

20. *Andics E.: I. m. VI—VII. lap.* — 21. *Ravasz L.: A gyülekezeti igehirdetés elmélete*. Pépa, 1915. 370. — 22. *„Legyen világhosság!”* I. Bp. 1938. 352. *Kónya István*nak a szerző más nyilatkozataival is könnyű volt cáfolni az itt élénk rózsaszínre festett képet. I. m. 175. — 23. *Eugen Lemberg: Nationalismus*. Rowohlt 1964. I. 206. — 24. *Horst Zillesen: Volk-Nation-Vaterland*. Gütersloh, 1970. 148—149. — 25. *Fr. Daab: Paul de Lagarde. Deutscher Glaube, deutsches Vaterland, deutsche Bildung*. Jena, 1919. — 26. *Lukácsy Imre: Hát az Isten nem áll-e bosszút?* 1921. 3. — 27. *H. Taine: Les origines de la France contemporaine. 1875—1893.* — 28. *Az Egyetemes Konvent Jegyzőkönyve, 1943. máj. 19. 2. sz. 5. — 29. Uo. 1944. máj. 4. 4., ill. 358—59. — 30. Im. VI. lap. — 31. Szeremlei S.: Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon*. Bp. 1874. 78—79. — 32. Uo. 82. — 33. *A Budapesti Ref. Theol. Akadémia története 1855—1955*. Bp. 1955. 105. V8. PEIL 1906. 21. sz. 322. — 34. *Jánosi Z.: Papi dolgozatok III. 240—255. X. 142. (1912) — 35. Debreceni Lelkész Társ. 1916. 275. — 36. Uo. 1917. 305. — 37. Varga Zoltán: A debreceni tudományegyetem története 1914—1944. Debrecen, 1967. 91. — 38. Uo. 100—101. — 39. *Egyházunk és a szocializmus. Reformáció 1922. jan. 15. — 40. Uo. 237. 1. — 41. Uo. 240. 1. — 42. Uo. 432. 1. — 43. Uo. 436—437. 1. — 44. Kónya I.: I. m. 52—53. — 45. Uo. 48. — 46. Kováts J. I.: I. m. 263—264. — 47. Varga Z.: I. m. 107. — 48. Uo. 108. — 49. *Ref. Közélet IV. évf. (1938) 4. sz. (dec.) 26. 1. — 50. Török István: Egyház és politika*. Pépa, 1935. 14. — 51. *Márkus Jenő: I. m. 116—117. — 52. Ifj. Czeglédy Sándor: A választott nép*. Bp. 1940. 5. — 53. Uo. 103. — 54. Uo. 104. — 55. Uo. 116. — 56. Uo. 133. — 57. Uo. 56. — 58. *Jánosi Z.: Papi dolgozatok III. 253. „Nemzetköziség és hazafiság”, II.***

években a faszizmus elleni harcban, s melynek során akaratlanul is szétvált az éppen a marxizmus által vallottan egységbe tartozó *nemzeti fejlődés*, mint társadalmi-politikai-kulturális folyamat összessége és *nacionalizmus*, mint ennek ideológiai vetülete. Úgy tűnt, hogy létezik egy „nemzeti” tudat (ebbe belevegyült minden, ami a Hitler ellenes táborban hasznosítható volt, különösen a nemzeti történelem „függetlenségi” elemei) és egy „nacionalizmus”, mely a bírálendő (azaz burzsoá) jegyeket hordozta magán. (Holott mint tudott a nacionalizmus, mint a 19. század „uralkodó eszmei áramlata” felszívta magába a nemzeti együvé tartozás már korábban is meglévő elemeit, s mind felfelé ívelő mind hanyatló periódusában ötvözve jelentkeznek ezek.) Mindehhez hozzájárult, hogy a faszizmus leverése után nem következett be a fogalmak jelentéstartalmának felülvizsgálata, hanem a napi politika taktikájában használták fel a nemzeti hagyományokból éppen azt, amelyik bizonyos társadalmi-politikai célok historizálására megfelelőnek látszott... Így a nacionalizmus elvesztette valós értelmét, azt, ami, ui. történelmileg kialakult eszmerendszer, melynek, mint ideológiának a történeti fejlődésben adott funkciói vannak. S lett belőle pusztán a „burzsoá ideológia egyik formája”. Ugyanakkor egy sor eszmei elemet, mely a legszorosabban a nacionalizmus történetéhez kötődik, mint megkülönböztetett „haladó nemzeti hagyományt” igyekeztek beépíteni a ma tudatába. (Csak utalni szeretnék az éppen a dualizmus időszakában tevékenykedő, és nagy hatást kiváltó szélsőségesen nacionalista, a sovínizmusig is eljutó *Thaly* Kálmán történetírásának elismerésére az 1950-es években, melynek egyik alapja nyilván „Rákóczi íródeákjának” — ahogy *Thaly* magát nevezte — német-ellenes, „kuruc” — tegyük hozzá: álkuruc — szemlélete volt.)

De a későbbi kor politikája nemcsak itt szól bele választott témánk kutatásába. A hazai nacionalizmus-kutatásokat mindig is az kötötte gúzsba, hogy miután a magyar uralkodó osztályok koncepciója és politikája a Kárpát-medence népeinek egy nemzeti államban, magyar szupremácia alatt való tartós együttartására megbukott (1918), az újabb államalakulatok egy másik nacionalista osztály, vagy osztályok koncepciója alapján jöttek létre. Míg a korábbi — dualizmusbeli — magyar nacionalizmus egy olyan nemzeteszmét konstruált, s olyan hatalmi formát épített ki, amelyik a nem magyar ajkú népek, a Monarchia más nemzetei részére volt elfogadhatatlan, addig most az új államalakulatok léptek fel olyan politikával, immár az ő keretükbe jutott más nemzet-elemekkel, melyet korábban épp velük szembe gyakoroltak — talán még liberálisabban is — a magyar uralkodó osztályok. A történelmi Magyarország szétszakadása után a nemzeti problémák, a térség különböző — immár más-más államkeretbe szorított és azon belül szervezett — nacionalizmusainak fő kérdése az oly sokszor kihasznált és sokmindenre felhasznált „határkérdés”, az egymás rovására teendő „revízió” lett. Ilyen viszonyok között a nacionalizmus történetét kutatni a legkényesebb kérdések közé sorlódt, mert az egymással szemben álló új államalakulatok ideges érzékenységgel figyeltek a szomszéd államban folyó ilyen irányú kutatásokra, s azt azonnal nemzeti létük fenyegetésének fogták fel. (Mindezt megérthetjük, ha arra gondolunk, hogy 1919 után végeredményben a királyi Románián kívül teljesen új államokról volt szó, melyek — mint minden frissen szerveződő „nemzetállam” — történetileg is igyekeztek pillanatnyi helyzetüket visszahistorizálni.)

S mint ismeretes, a problémák nem szűntek meg 1945 után sem. Egyrészt az antifaszista időszakból átöröklött taktika (van olyan felfogás is történettudomá-

nyunkban, mely azt kifogásolja, hogy a baj az volt az ideológiai életben, hogy ezt csak taktikának tekintették) és az ennek nyomán kibontakozó zavar a nacionalizmus kérdésében továbbra is körülhatárolta a kutatások irányát, másrészt a most már baráti viszonyba került duna-medencében fekvő kelet-európai országok a nacionalizmus kérdésében továbbra is szuperérzékenységet mutattak. Így tehát akár a 19. századi, sőt, mint tudjuk középkori kimondottan tudományos kérdésfeltevések másnap már a nyílt politika színpadán kaptak szerepet. És ez az európai szemmértékkel kissé mulatságos érzékenység még ma sem szűnt meg...

Végül egy harmadik kérdéskörre is kell röviden utalnunk épp az első kettővel összefüggésben. Ugyanis a kelet-európai országokban a faszizmustól való megszabadulás, felszabadításuk után a történettudományban a *napi politikához való erős kötődés* alakult ki (ennek az egész társadalmi berendezkedéshez kapcsolódására e helyütt nem térhetünk ki), s ez többek között oda is vezetett, hogy a történész az előbb említett politikailag érzékeny pontként számbajövő nacionalizmus kérdésében nem találta (vagy nem is találhatta?) meg a történettudomány ezen összetett kérdéskomplexumára a helyes választ. Ahelyett, hogy a történelemből igyekeztek volna politikai bölcsességet nyerni (márpedig a nacionalizmus kérdésében igencsak szükséges lett volna) a politikából vonták le a „történelmi tanulságokat”!

## A monarchia felépítése és a térség nacionalizmusa

Mint utaltunk rá, a kiegészítést követő időszakot, a dualista rendszer kiépülését a magyar nacionalizmus történetében az egyik „feltöltődési” szakasznak tekintjük.

1. Először kezdjük 1848/49 bukásával. A magyar nacionalizmus a 19. század első évtizedeiben egyike Közép-Kelet-Európa nacionalizmusainak, a térség kétségtelen legerősebb ilyen irányzata. A deformálódás ott kezdődik, amikor 1849-ben elbuknak a független nemzeti állam megteremtésére irányuló magyar törekvések. Bécs, mint ismeretes, a bukott szabadságharc után a magyar nemzeti mozgalom egésze iránt teljes értetlenséget tanúsít, s ez Magyarországon felfokozza az *osztrák-ellenes* hangulatot. S amíg a szabadságharc idején még császár (Habsburgok), osztrákok (Bécs) a magyar nemzetközi törekvésekben nem mosódtak teljesen egybe (gondoljunk csak arra a tényre, hogy 1848 tavaszán a bécsi megmozdulások idején erősen tartja magát olyan koncepció is, mely szerint a magyar nemzeti mozgalomnak a császárt Budapestre kell hoznia), addig 1849 után a magyar nacionalizmusban Habsburg és osztrák (mint egy másik nemzet) közé egyenlőségjel kerül, sőt a deformálódás legjobban azon látszik, hogy a középkori gondolatvilágra visszanyúló „jó király—gonosz tanácsadók, hivatalnokok” toposzként továbbélő gondolatreflexére alapulva a magyar nacionalizmus elsősorban osztrákellenes és nem Habsburg-ellenes lesz.

Mindehhez járult 1867, mely a történeti realitás volt, de amely a nemzeti állam megteremtése szempontjából mégiscsak félmegoldást jelentett. A magyar nacionalizmus így a történelem logikája szerint feltöltődik osztrák-ellenes, „függetlenségi” elemekkel, a magyar múltból azokat a korszakokat emelve a „nemzeti” magaslátára, melyek a mindenkori Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalommal voltak kapcsolatban. Sőt, ez a konstrukció vezetett a nemzeti kérdésben ahhoz, hogy a társadalmi programok is, melyek az 1867-es konstrukció szociális oldalát kezdték volna ki, minduntalan



nyakukba kellett hogy vegyék e függetlenségi gondolatrendszer nem egyszer már „nyűgnek” számító terhét.

2. Egy másik társadalmi tényező szintén a kiegyezésen túl, 1849-hez vezet bennünket vissza. A szabadságharc vezető ereje a *birtokos kis- és középnemesség* a bukás után kiszorítva a politikai funkciókból visszahúzódott a vármegyeyei, vidéki élet sáncai közé, minnek következtében, most már elveszítve nagyratörő, és nem egyszer nagyralátó terveit a provincializmus mind több jegyét fedezheti fel rajta már a kortárs szemlélő. Ők azok, akik a forradalom és szabadságharc előtti köznemesség Európa felé tájékozódása helyett — mint ahogy egy korabeli történetírónk (*Pesthy Frigyes levele Ráth Károlyhoz*. Pest, 1865. II. 21. MTA Könyvtár Kézirattára) mondja — most már „a megyeház ablakából” szemlélik a világot; felfogásuk, gondolkodásmódjuk, de még öltözködésük, olvasmányuk is elmarad az ötvenes évek meginduló polgárosodása mögött. S mindezt az ő nem minden tragikusság nélküli helyzetével összefüggő tartást érzi „magyar”-nak. A vidéki köznemesség, majd ennek következő generációi, kik a közgondolkodás alakításában nem kis szerepet kapnak, a magyar nacionalizmus történetébe a *provincializmus* egy sorát hozzák, mely tulajdonságok eredetileg a szabadságharc bukása utáni visszaszorított helyzetben alakultak ki, mint a Bécs elleni nemzeti oppozíció egyik viselkedési-formája.

3. A *nemzetiségi kérdés*, mint az 1867-es konstrukció félmegoldásainak később legélesebbé váló problémája szintén 1848–49-hez megy vissza. Mint ismert, a magyar politikai vezetés döntő többsége a forradalom alatti nagy perspektívák bővületében nem vette elég komolyan a nemzetiségek követeléseit, s miközben Viktória angol királynővel tárgyal, elszalasztotta a lehetőséget, hogy az ország területén mozgolódó más, még természetesen kialakulatlanabb nemzeti mozgalmakkal okos, a helyzetnek megfelelő reális kompromisszumot kössön. A magyarnál a fejlődés korábbi fázisában tartó (szerb, román, szlovák) nemzeti mozgalmak pedig már 1849 májusában nemzetiségi autonómiákat (Magyarország keretében) kérnek a lipótszentmiklósi, karlócai, balászfalvai gyűléseiken. Ekkor kerülnek egymással szembe (természetesen Bécs ügyes taktikájával), fegyverrel is a kárpát-medence nemzeti mozgalmai, s ez a konfliktus-sorozat már magában hordta a 19., sőt a 20. század átkos ellentéteit. A nacionalista magyar történetírás csak azt szokta hangsúlyozni, hogy a nemzetiségek azt kapták jutalmul (mivel Bécs mellett harcoltak), amit a magyarok büntetésül: nemzeti követeléseikből Bécs nem teljesített semmit. Azt azonban elfelejtették hozzátenni, hogy éppen azért nem, mert ezek már a korabeli Bécs szemében is ha kisebb súlyú, de mégis ugyanolyan nemzeti mozgalmaknak számítottak az összmonarchiai törekvések ellen, mint a sokkal erősebb, imént levert magyar.

Lényegében ez a politika érvényesült 1867-ben is. Az európai remények elvesztése, a német egységen belüli vezető szerep lehetőségének szertefoszlása után a Habsburg udvar rá volt kényszerítve a kiegyezésre a magyarokkal, s így teljesen ráhagyta a magyar politikai vezetőrétegre, miként rendezi viszonyát a térség más nemzeteivel. Ez utóbbiak követelése a „történeti országos népségek” (magyarok, románok, szerbek, szlovákok, oroszok és németek) egyenjogú elismerése volt az állam területi épsége és politikai egysége mellett. A magyart, mint hivatalos nyelvet elismerték, de az országgyűlésen a tanácskozásban, előkészítésben minden nyelv használatának megengedését, s a törvények más nyelveken is történő kihirdetését kérték. (Ezen

egyedül a románok mentek túl, kik Erdély autonómiáját követelték.)

A magyar országgyűlésben csak hosszú vita után elfogadott 1868-as ún. nemzetiségi törvény azonban egy egészen más alapról rendezte a kérdést. Noha a törvény előkészítői a magyar politikai vezetőréteg legtürelmesebb képviselői voltak (a törvényjavaslat több jogot kívánt megadni a nemzetiségeknek, mint amit az országgyűlés végül elfogadott), a kor (s ez egész Európára értendő) liberális-nacionalista felfogásából indultak ki, mely az állami kereteket csakis nemzeti keretként volt képes felfogni, s mely elképzelhetetlennek tartotta egy nemzet-államon belül esetleg „nemzetiségi közjogi területek” megadását. (E tekintetben a Lajtán-túli tartományok berendezkedése volt csak eltérő, ahol az egyes részek a „die im Reichsrat vertretenen Länder” voltak.) A törvény nem ismeri el tehát a nemzetiségeket, mint „nemzetegyéniségeket”, viszont a liberalizmus szellemének megfelelően kimondja, hogy sem vallás, sem nemzetiség a hon polgárai között különbséget nem tesz, s mint egyes állampolgárok a nemzetiségek is szabadon használhatják nyelvüket, fejleszthetik kultúrájukat.

Ez a nemzetiségeknek természetesen kevés volt, s hiába akadt a magyar politikai vezető rétegben néhány egyéniség, (*Eötvös, Deák*, majd *Mocsáry Lajos*), kik politikai bölcsességben messze meghaladták kortársaikat, a nemzetiségi törvény végrehajtása, gyakorlati alkalmazása a következő évtizedekben nemhogy a liberálisabb megoldások felé haladt volna tovább, hanem a mindennapi életben még inkább megsoványodott. A nemzetiségek politikai képviselői hamarosan passzivitásba vonultak, s így a magyar és az itt élő kis népek nacionalizmusa most már politikai formában is állandósítva farkasszemekkel nézett egymásra. Ez a kiegyezési struktúrából eredő következmény volt azután az indíték, hogy a magyar nacionalizmus az osztrák-ellenes függetlenségi-gondolatokról magába ötvözése mellett megtelt a Magyarország területén élő más népek iránti szembenállással is. A már a korábbi évtizedekben is hol erősödő, hol gyengülő *osztrák-ellenesség és nemzetiség-ellenesség* most már szerves része lett a magyar nacionalizmusnak.

4. Történetírásunk és „természetesen” más szomszédos országok történetírása is néha megfelelkezik a Monarchia-beli magyar nacionalizmust beilleszteni az itt jelenlevő és ható *több nacionalizmus* közé. Az antifasiszta „nemzeti összefogás” szellemében ismét felerősödött dualizmuskori magyar „függetlenségi” hagyományok nyomdokain az 1950-es évek elején Magyarország „gyarmati elnyomása” „gyarmati függése” volt a dualizmuskori történeti összefoglalások vezérszava. A volt nemzetiségek történetét azzal intézték el jobbra, hogy kimutatták a magyar uralkodó osztályok nemzetiségeket elnyomó politikáját, másrészt 1848/49 története tárgyalásakor kiindulva Marx és Engels néhány szláv-ellenes kijelentéséből, a korai nemzetiségi mozgalmak reakciósságát hangsúlyozták. Az 1960-as években felinduló Monarchia-kutatás végeredményben ugyanebben a kétpólusú: osztrák (Lajtán-túli)-magyar rendszerben gondolkodott, noha nagyot lépett azzal, hogy ezen ellentétpárt most már összmonarchia keretben (így osztrák oldalról is) igyekezett ábrázolni. A nemzetiségek történetének mélyreható elemzésére (szociális struktúra, demográfiai alakulás, asszimilációjuk stb.) nem került sor, minnek következtében az ő nacionalizmusuk bemutatása is elmarad a magyaroké és az osztrákoké mellett.

Ezek a nacionalizmusok a 19. század második felében a magyarénál jobban megőrizték a polgári, kis-

polgári, demokratikus elemeket, melynek társadalmi alapja az volt, hogy az 1850-es években kibontakozó kapitalista gazdaságban a nemzetiségi kisburzsoázia nem tudott versenyezni a kispolgári keretek között, s nem szakadt el annyira a nép élsőbb rétegeitől, mint a magyar. Amikor azután ez a liberális polgárság is mind inkább elveszti pozícióit s a radikálisok kerülnek előtérbe, nacionalista alapon képesek átfogni a társadalom különböző rétegeit (így a munkásmozgalmat is, mely a magyar nacionalizmusnak nem sikerült) s kispolgári nacionalizmusuk így a társadalmi forradalomért harcoló erőkét is jelentősen befolyásolta. Kétségtelen, nacionalizmusuk ilyen fejlődése jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy míg a Monarchia felbomlása Magyarországon szociális mozgalmakhoz, társadalmi forradalomhoz vezetett, addig a nemzetiségi megmozdulások „nemzeti forradalmakba” torkollottak.

S ha a kutató minduntalan találkozik a korabeli írásokban a magyar nacionalizmus osztrák, illetve nemzetiség-ellenességével, ugyanúgy felfedezhető ez az ellenséges tartás, bizalmatlanság a nemzetiségek között a magyarokkal szemben.

### Társadalmi fejlődés és a magyar nacionalizmuson belüli különbségek

Láthattuk tehát, hogy a „kiegyezésemű” — a szerkesztéséből következően — mennyiben és miben erősített fel a magyar nacionalizmusban bizonyos, már korábban is meglevő elemeket: mind erősödő osztrák-ellenességet, a nemzetiségekkel szembeni bizalmatlanságot (ha mindez liberális szabadelvűséggel párosult is) s olvasztotta magába a hanyatló köznemesi réteg néhány vonását. Ezek a kétségtelenül nem pozitív jegyek mellett azonban a magyar nacionalizmus alapjában az egyéni szabadság elvének megtartását valló liberális eszményekre épült, s dualizmuskori története folyamán — különösen a kormánypolitika szintjén — azokat teljesen soha nem vesztette el.

Mint ismeretes, a nacionalizmus egyik fő kérdésében — a nemzetiségekhez való viszonyban — azonban már a kiegyezés időpontjában belső ellentétek alakultak ki az *Eötvös-Deák-féle* csoport és a magyar országgyűlés többsége között. Eötvös a centralisták következetesebb polgári felfogása jegyében igyekezett a liberális elveket a nemzetiségi politikában érvényesíteni, mely a Kultuszminisztérium néhány 1868-ban hozott intézkedéseiben is tükröződik. De az egész kormánypolitikára jellemző a kiegyezés utáni első években, hogy minisztériumokban és más központi kormányzervekben, felsőbb bíróságokon több román, délszláv, szlovák értelmiséget alkalmaztak. A 70-es évek elején azonban már a Deák-párt többsége sem követte Deákot és Eötvös eszméit a liberális nemzetiségi politika útján: a volt nemzetiségi tisztviselőket sorra bocsátották el, majd sor kerül a nagy vihart kiváltó szlovák gimnáziumok és az egyébként szintén nacionalista (szlovák) *Matica Slovenska* felszámolására.

S ahogy ezt épp a szlovák gimnáziumok betiltása körüli harcok mutatták, ezen intézkedések s végrehajtásuk módja gyakran nem is az állam, a kormányzat vezetőitől indultak ki, hanem a végrehajtó *apparátus* helyi hatalmasságaitól. A *kormányzat* (így pl. a szlovák gimnáziumok esetében *Trefort* kultuszminiszter) éppen a túllengéseket igyekezett visszafogni. A 67-es konstrukcióból tehát egy újabb ellentmondás következett: mivel a nemzetiségeknek nem engedték meg, hogy a helyi közigazgatásban anyanyelvüket használják, a nemzetiségi vidékre kerülő magyar tisztviselő

ha nem értette a helyi lakosság nyelvét, szinte természetesen, kézenfekvőnek találta a helyi iskolák és alsó közigazgatási apparátus lassú magyarosodásának megindulását. Mindenesetre az 1870-es években egy kettős játék indul meg: a hivatalnoki kar egyrésze a nemzetiségi területeken mind határozottabb törekvéseket tesz a magyar államnyelv hatáskörének kiterjesztésére, míg a kormány — noha minderről tudomása van — többször is kijelenti, hogy nem híve az erőszakos magyarosításnak, mert — *Tisza Kálmán* szavaival — a nemzetiséget és nyelvet erőszakkal terjeszteni nem lehet. S ez a kettősség a dualizmus korabeli egész magyar nacionalizmusra jellemző. Arról ugyanis minden későbbi, elsősorban nyugaton megjelentetett magyar-ellenes propaganda irat ellenére sem beszélhetünk, hogy az Osztrák-Magyar Monarchián belül vagy Magyarországon egy erőszakos agresszív elnemzetlenítés folyt volna, mint pl. Oroszországban vagy 1908 után Törökországban.

Sokkal erőteljesebben indul azonban meg az 1880-as években egy, elsősorban a vidéki középosztályra támaszkodó társadalmi akcióként a kulturális propaganda szférájában egy „történelmi jellegű” magyarosítás. (Felvidéki Magyar Művelődési Egyesület 1882, az Erdélyrészi Magyar Művelődési Egyesület.) De a nemzetiségi politika mellett hozhatnánk példákat az Ausztriához való közjogi viszony tárgyalása köréből is, miként keverednek, máskor válnak szét a nacionalizmus liberális polgári és feudálisabb, konzervatívabb elemei a magyar politikai közéletben.

A következőkben csak arra vállalkozhatnánk, hogy az *ideológiai szférában jelentkező legfontosabb különbségekre* felhívjuk a figyelmet, s hogy mindezt a *társadalmi fejlődéssel* hozzuk összefüggésbe. Kezdjük talán az utóbbival.

1. A kiegyezés után hatalmas lendülettel meginduló polgári, azaz *kapitalista fejlődés* a szerkezetében túlnyomórészt feudális Magyarországon döntő és gyors változásokat hozott. Mint történeti irodalmunk, éppen az utóbbi másfél évtized kutatásai bizonyították, a 40-es évek kezdeményezéseire és a levert forradalom és szabadságharc utáni neoabszolutizmus polgári vonásaira (jobbágyfelszabadítás, óriási vasútépítések stb.) alapozódó kapitalista fejlődés a legérzékenyebben a magyar társadalom eddigi politikai vezető rétegét adó birtokos köznemességet érintette. A középbirtokok felmorzsolódása történetileg mérve hallatlan gyorsan ment végbe. Ez a köznemesség egyik nemzedékről a másikra veszté el léte alapját s ezzel megszokott életformáját. A kiegyezés után az állami és közigazgatási apparátus, valamint a hadsereg megduzzadása kínálják a lehetőséget a birtokát vesztő eladósodó középbirtokos réteg újabb generációinak, hogy e hivatalokat — melyek mégis csak hatalmi pozíciók „vezető helyek” — különösen a köznemesség hagyományos fellegrádjában, a vármegyében (alispán, főszolgabíró, szolgabíró stb.) megszállják, vagy beálljanak katonatisztnak. Erről a folyamatról a később *dzsentrinek* nevezett társadalmi réteg kialakulásáról mind a szépirodalom megjelenítése, mind pedig az utóbbi évek történeti kutatása folytán biztonsággal van tudomásunk. Mivel ez a réteg a gazdasági pályák iránt szinte semmi érdeklődést nem mutat, az 1870—80-as években rohamosan felgyorsuló kapitalista fejlődés által létrehívott újabb funkciókba: kereskedelmi, pénzügyi pályára, bank és ipari vezető helyekre döntően az asszimilálódó német, zsidó vagy más nemzetiségű elemek kerültek. Míg tehát a nagybirtok a maga hatalmas, kötött birtokaival a „nagypolitikában” megtartja erős befolyását, s míg a fejlődő kapitalizmussal összefüggő szférákban a más nemzetiségű elemek néhány évtized alatt döntő súlyra tesznek

szert, az elszegényedő középbirtokos nemesség a hatalom pozícióiból — nem minden ellenérzés nélkül nézve a polgárosuló rétegre — a közigazgatás elsősorban vidéki posztjain részesedik. S tudjuk, hogy a modern állam mindennapi életében ez a szféra milyen jelentőséggel bír. Ekkor alakul ki e réteg oly sokszor megrajzolt életmódja (Mikszáth) a cigányozó, nótázó, kártyázó életvitel az európai szellemi áramlatokkal való nemtörődés, a magának tulajdonított ezredéves magyar történelemre való hivatkozás, s annak kisajátítása, amit itt a magyarság és a különböző nemzetiségek alkottak. Atyái 48-as szerepéből nála már csak üres virtuskodás marad.

Ennek a rétegnek politikai szerepére és a magyar közgondolkodásban kifejtett hatására történeti irodalmunk az utóbbi években több példát hozott. Azonban máig háttérben maradt egy másik rétegnek akár statisztikai, akár esszézerű megrajzolása, mely réteg véleményünk szerint éppen — az utóbbi évek történetírása által kimutatott — kapitalista fejlődés megjelenülése folytán lesz társadalmi tényezővé a magyar társadalomban: a polgárosult, hivatalnok, valamint értelmiségi elem. Ez a modern értelemben vett hivatalnok az állami bürokráciában tölti napjait, hónapjait, sőt egész életét, származását tekintve nagyrészt nemzetiségi elemekből verbuválódik, vagy ha éppen birtokos köznemesi családból, mindennapos érintkezésben, foglalkozása közben messze eltávolodik az előítéletektől eltelet, társadalmi lecsúszottságában provincializmusba süllyedő, tragédiáját harsányságba fojtó vármegyei dzsentritől. Egész habitusában sokkal több a 19. század polgárára is jellemző tulajdonság: az éppen a modern bürokrácia elhatalmasodása folytán szerénnyé, a tisztas megélhetésért dolgozó, talán a világot is a maga biztos hátulajából, hivatala ablakából szemlélő polgár. Egész léte függvénye az ország polgáriulásának. Ez az elem mind jobban színezi a magyar középosztály arculatát, polgári, azaz előrevívó vonásokat is kölcsönöz annak. Hibás tehát az a felfogás, mely a magyar középosztályt azonosítaná a dzsentrivel, vagy a magyar közgondolkodás és a hanyatló dzsentri előítéletektől, tartalmatlanságtól teli felfogása közé majdhogynem egyenlőségjelet tenne. Mint ahogy már azt is nehéz elképzelni, hogy a magyar kapitalista fejlődés egyik legintenzívebb szakaszában a feudális múltjából sokat megőrző, lecsúszott, volt politikai vezetőréteg uralta volna a közéletet. Ha ez a vármegyére áll is egyes időszakokban, de korántsem a fővárosra vagy a szintén dinamikus fejlődő vidéki városokra.

2. Nos, ez a szociális differenciálás a magyar középosztályok között azért is szükséges, mert másként nem érthetjük meg a magyar nacionalizmuson belüli árnyalatokat, majd irányzatok különbözőségeit. Eszmei áramlatokról beszélve természetesen mindig igen nehéz olyan általánosításokat végezni, melyek a társadalom egy rétegének egyedeire fenntartás nélkül, vagy mindegyikre áll. Mégis a magyar nacionalizmus türelmesebb és uralkodó irányzata mögött azt a polgárosuló középosztályt kell keresni, melyről fentebb szó esett. E felfogásra jellemző az 1867-ben kialakult nemzetállam koncepciója, mely több nyelvet de egy nemzetet ismer el Magyarországon területén. Szószólói (egyik legjellemzőbb ideológusuk az 1880–90-es években a volt Deák-párti Beksics Gusztáv) határozott kirohanásokat intéztek a sovinszták, a „nyelvi (grammatikai) asszimilációt” követelők és erőltetők ellen, s ők ehelyett a „politikai asszimilációt” gyümölcsöző voltát ajánlják a nemzetnek. Nem a románokat, tótokat kell nemzeti érzelmeikben megbántani, hanem a magyarság számát kell szaporítani a kárpát-medencén belül: telepítési akciót követelnek, s így a nagybirtok rovására bizonyos

földosztást, a születési arányszám növelését, hogy a magyarság előzönölje Szent István birodalmát, s mindezt a hitbizományok és a hatalmas kötött birtokok rovására. (Beksics Gusztáv: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk, különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesedésre. Bpest, 1896.)

E koncepció tehát bevallottan áll a magyarság szuperemációja biztosításának talaján, de a 67-es liberalizmusból még sok mindent megőrzött. Ahogy a nemzetállam fikciója közöttük, s így a lényegében rájuk épülő szabadelvű párt soraiban egész korszakunkban megmarad, úgy a személyi szabadság varázslatos illúziója mindig visszatartja őket a nacionalizmus erőszakos képviselésétől.

3. A századvég mind sarkosabb belpolitikai s eszmei ellentétei között kapcsolódik önálló ideológiai alapvetéssel a magyar nacionalizmushoz az agráriusok felfogása. Ahogy a volt és süllyedő birtokos-nemesnek a polgári középosztály úgy a magyar nagybirtoknak az új vagy kapitalista tényezők, főként a vállalkozásokhoz rohamosan beáramló banktőke képezte a konkurenciát. Ez az ellentét olvasható ki az új agrárius-nacionalizmusból, melynek egyik legvilágosabb megfogalmazását Károlyi Sándor adta. Szerinte a „mozgó” tőke (azaz a pénztőke) és a „kötött” tőke (mint pl. az ingatlan) között az a lényeges különbség áll fenn, hogy míg ez utóbbi egy hazához, nemzethez van kötve, addig a másik hazája a nagyvilág, oda áramlik, ahol éppen magasabb kamatot talál. A kötött tőke jellege „nemzeti és lokális”, a szabad tőkée pedig „kozmpolitita természetű”. De gondolatmenetében nem áll meg az elsősorban zsidó nagytőke nemzetietlenné történő kikiáltásánál, hanem mindehhez hozzákonstruálja a munkásság és a tőke egymást feltételezettsége alapján a kettős közös tulajdonságát: mindkettő aláássa a „nemzeti földbirtok” által képviselt „családi, nemzeti, állami összetartozandóságot” — mondja (Idézi Hanák Péter: A magyar nacionalizmus néhány problémája a századforduló idején. Tört. Szemle. 1960. 2—3. sz.)

## Zűrzavar a köztudatban

Természetesen az itt vázlatosan körvonalazott gondolatmenetek, melyek a magyar nacionalizmusban a század végén egyrészt új jelenségeknek számítottak, másrészt régi liberális, vagy feudálisabb gondolatvilág továbbvittele voltak, a kor egy-egy ideológus hajlandóságú politikusától nyertek megfogalmazást. Ezekben a fogalmak, kategóriák, ha „sajátos” értelmezésűek, a gondolatmenet következtelen is, de mégis képviselnek egyfajta ideológikus törekvést. A sajtóban, vagy gyakran a képviselőházi beszédekben, ünnepi üléseken elhangzó kitételek, cirkalmazott okfejtések a magyarságról, a magyar nemzetről stb. viszont a legnagyobb zűrzavart mutatják. E — néha a mai olvasóban már csak bosszankodó mosolyt kiváltó — kijelentésekből itt bőven idézhetnénk, annál is inkább, mivel feltárását, történeti irodalmunk — éppen a magyar nacionalizmus konzervatívabb ágának megrajzolása közben — már elvégezte. Szólhatnánk a nyugati kultúrába való beolvadásuktól féltő és ezért az idegen szavak használatát már kozmopolitizmusnak nevező ifjúsági gyűlésről, vagy Eötvös Károlyról, aki szerint az Opera egy krajcár szubvenciót sem érdemel, mert a zenekar egyik hegedűse nem tudja fejből a Rákóczi indulót, s ez bizonyítja, hogy az intézmény nem lehet magyar jellegű. Vagy említhetnénk az öreg Thaly Kálmánt, aki rigmusaiban tiltakozik a magyar egyetemek német mintájú reformja ellen: „Szaladj kuruc, jön a német, lásd mily lompos,

tudós féreg... Mert hogy tudós az tagadhatatlan, de hogy féreg az is való, mert szeret csúszni-mászni." De a tudományos irodalom sem mentes a hasonló megfogalmazásoktól. *Beöthy* Zsolt a „nemzeti”-t az irodalomban esztétikai kategóriává emeli, mely a művek maradandóságát biztosítaná, *Hermann Ottó* (!!) a Függetlenségi Párt képviselőjeként az alföldi kultúra „magyar zamat”-járól beszél, a már említett *Eötvös Károly* „a faji érzés” mélységét követelné meg az egyetemi vezetőktől. De hogy mi az irodalmi műben az a nemzeti, mely egyedül maradandóvá teszi az alkotásokat, vagy miért nem lehet egy magyar egyetem úgy felépítve, mint a többi európai, vagy... s ezt így kérdezhetnénk tovább — arra senki sem kísérelt meg, mert — tegyük gyorsan hozzá: — senki sem tudott volna választ adni. Szellemesen jegyzi meg a századforduló Magyarországának kutatója: amikor a magyar fajról beszéltek, annak (vagyis a „magyar származásúak”) kultúrájáról, akkor elfeledkeztek arról, hogy a „legmagyarabb újságíróknak” a zsidó *Falk Miksa* a legsoványabb magyarnak a sváb *Rákosi Jenő*, a legtalpalávalóbb cigányzenét gyártó muzikusnak pedig a szintén zsidó *Rosenzweig Hermann* számított...

A magyar nacionalizmust tehát a *köznapi gondolkodás* szintjén fogalmi szétterjedettség, a fogalmak tisztázása iránti igény és végiggondolás hiánya jellemzi, s a milleneum nemzeti mámorában szinte mindaz az idegen-ellenesség, elzárkózás iránti hajlam, bizalmatlanság felerősödött a magyar nacionalizmusban, mely korábban fokozatosan ivódott bele. S míg korábban nem, addig most, a századfordulón a „milleneumi Magyarország” valóban a harsány, de most is inkább nagyszájúskodó, mintsem agresszíven elnyomó nacionalizmus lesz a hangadó. A helyzetet legjobban a szakirodalom által oly előszeretettel emlegetett *Ignotus*-idézzel jellemezhetjük talán a legjobban. „Érdemes volna mozaikba szedni, hogy az utóbbi tíz évben mi mindenre mondták, s nem utolsó emberek, s a magyarságnak mindenképp méltó és tökéletes műveltségű képviselői, hogy nem magyar. Nem magyar Budapest. Nem magyar a pesti nyelv. Nem magyar a közigazgatás államosítása. Nem magyar a börze. Nem magyar a szocializmus. Nem magyar a nemzetköziség. Nem magyar a mezőgazdasági munkások szervezkedése. Nem magyar a mozgótöke. Nem magyar a szecesszió és a szimbolizmus. Nem magyar a felekezetek kihagyása az oktatásból s a vallás elhagyása a tanításból. Nem magyar a gúnyolódás. Nem magyar a türelmesebb szerelmi erkölcs. Nem magyar az általános választójog... S főképp nem magyar az, akit nem boldogítanak a mi állapotaink.” *Ignotus*: A magyar kultúra és a nemzetiségek. Nyugat. 1908. I. köt. 228. l.)

Az idézet olvasása után persze joggal vetődik fel: kielégítő-e a mai tudományos kutatásban az élesszemű kortárs sorainak idézése? Hiszen ha csak a tényeket vesszük, Budapest valóban telve van szlávokkal, németekkel, zsidókkal. Pesten az utcán használt nyelv a század 80-as éveit csak részben volt magyar. — A közigazgatás államosítása valóban az osztrák, és az európai minta szerint történik szemben a mozdulatlan akart vármegyei szervezettel. A börze — a hazai tőkés fejlődés következtében — elsősorban zsidók kezében van, a mozgótöke úgyszintén. A szecesszió, a szimbolizmus — az árvalányhajas népieskedéshez képest szintén európai stb., stb.

Vagyis a század második felében Magyarországot is eléri a polgárosult Európa gazdasági és kulturális életének hullámai, melyeknek a magyar társadalom belső struktúrájából következően elsősorban „idegen” — tegyük hozzá: gyorsan asszimilált — népelemek voltak hordozói. A hagyományos „nemzeti kultúrának”

ekkor beolvastania, asszimilálnia kellene a polgári eszmei-kulturális áramlatok egész sorát, s ekkor a magyar politikai vezető réteg egy nem kis része hátat fordít ezeknek, sőt rájuk támad, s mindezt azzal indokolja, hogy az „nem magyar nemzeti”. Azt gondolom, hogy a magyar tőkének ezek a „megbélyegzések” nem sokat ártottak és a közigazgatási apparátusnak sem. De a magyar közgondolkodásnak és emellett a magyar kultúra fejlődésének annál inkább. Hiszen hol volt a korabeli Európában olyan ország, ahol egy kultúrtörténeti áramlatot azzal lehetett volna népszerűsíteni, hogy az nem nemzeti. Hát még ha az elutasítás alapját is ebből a „nemzeti”-ből kovácsolják össze! A magyar nacionalizmusnak ezek újabb vadhajításai voltak, melyek a történelmi magyar nemzeti kultúrát mesterségesen igyekeztek elzárni a más nemzetek felől érkező kulturális hatásoktól...

## Új törekvések

A 20. század elejének Magyarországon a hallatlan erős szellemi pezsgés a nacionalizmus kérdésében is hozott a felszínre új elképzeléseket. Sajnos azonban a jelen előadási keret nem engedi meg, hogy pl. olyan — egyébként izgalmas — kérdésekre kitérjünk: vajon miként lehetséges, hogy a magyar progresszió nem tudott a „nemzeti kérdéssel” és a „nacionalizmussal” megbirkózni. Hiszen mint ismeretes a szociáldemokraták leegyszerűsítették a kérdést, s jobbra nem is akartak tudomást venni a nemzeti problematika létezéséről, a nacionalizmust egyszerűen a burzsoá osztálytársadalom egy tartozékának tekintették. S az is tudott, hogy a kor legélesebb szemű intellektuálisjai, a polgári radikálisok, minden új reformelképzelés mellett végül is megmaradtak a magyar nemzetállam polgáriassult alapkoncepcióján belül.

Ugyanakkor a magyar hivatalos politikában is új hangok kapnak erőre elsősorban a *Tisza István* pártja (Munkapárt) körül tömörült, társadalomilag a legkülönbözőbb rétegekből (a bihari kismestől bizonyos bankárkörökig) származó csoportban. Ha csak az 1914-ben indított *Magyar Figyelőt*, a Tisza-kormány „félhivatalos” ideológiai folyóiratát, vagy a volt centralista-polgári hagyományokat mindvégig ápoló *Budapesti Szemle* hasábjait olvassuk, azt látjuk, hogy mind többet kezdenek beszélni — természetesen az ellenzéki Függetlenségi Párt ellenes éllel forgatva a fegyvert — az öreg Kossuth bölcs nemzetiségi politikájáról, aki egyedül helyesen a megbékélést kereste volna a nemzetiségekkel; érdeklődnek a nemzetiségek belső kérdései iránt: megindul egy igen színvonalas, máig használható könyvsorozat a nemzetiségi kérdés történetéről (szerkesztette: Szabó Orest) megszületik a történeti irodalomban az első, a koraközépkori magyar történelemre összeállt koncepció, melynek kimondott célja, hogy bebizonyítsa: a magyarság mindig is megértést tanúsított a vele együtt élő nemzetiségek gondjai iránt, s akik a magyar nemzetállam széttröése mellett agitálnak, azok végeredményben „hálátlanok” a magyarsággal szemben, s engedik magukat a külföldi propaganda által vezetni. (*Karácsonyi János*: A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig. Nagyvárad. 1916.)

S itt a magyaráztathoz is érkezünk. A nemzetiségi radikális irányzatok, melyek különösen a fiatal nemzetiségi értelmiség körében mind erősebb önállósulási törekvésekkel léptek fel. Sőt, pl. a románok között a már több évtizede fennálló román királysághoz tartozás érdekében 1910-től mind többször összeütközéshez is vezető propaganda folyt. Ez arra kényszerítette a

magyar politikai vezető réteget, hogy végiggondolja — a maga módján — a nemzetiségi kérdést. Ekkor rémlik fel először annak konkrét veszélye — noha a magyar politikusok sohasem hittek ebben —, hogy Magyarország területét szétszakítják a nemzeti ellentétek. S ez a magyar nacionalizmuson belül a századforduló sovinszta hajlandóságú politikájától eltérően egy békülékenyebb irányzatot termelt ki, melynek eredménye végül is a Tisza-féle új nemzetiségi politika: a tárgyalások a románokkal, engedmények a nemzetiségi politika elveiben is. (Azt sem szabad természetesen figyelmen kívül hagyni, hogy Tisza kormányzatának stabilitása érdekében „rájátszott” a nemzetiségekre, mert mint a korabeli statisztikák is mutatják, a Függetlenségi Párt a magyar, a Munkapárt a nemzetiségi területeken kapta szavazatainak döntő többségét. Hasonló tényezőként kell megemlíteni a Balkán háborúk előidézte új nemzetközi situációt.) A kérdés most már csak az volt, hogy vajon a nemzetiségek (az ország lakosságának még mindig mintegy 50%-a) hajlandó-e a magyar nemzetállam platformján komolyan megegyezésre jutni. Mint ismeretes nem, mert Tisza, noha sok vonatkozásban visszanyúlt a 67-es liberális konstrukcióhoz, azon továbbfejleszteni semmit sem akart (egyetlen „elvi” jellegű „engedmény”-t tett: megengedték a különböző nemzeti színek és jelvények viselését). És a nemzetiségi mozgalmak ekkor már mind határozottabban a világháború szövetségi rendszerei szerint küldözgették képviselőiket a központi hatalmakkal ellenséges oldalra...

A magyar nacionalizmuson belüli utolsó színváltás, bizonyos ismételt visszafordulással a liberális elvek felé már semmit sem segíthetett a magyar nacionalizmus sarkátételén a magyar nemzetállam elképzelésén...

## A nacionalizmus nacionalista kritikája

Korábban azt mondtuk, hogy a magyar nacionalizmus dualizmus-kori történetét úgy kívánjuk tárgyalni, mint a magyar nacionalizmus egyik feltöltődési periódusát; s nem is valami rendszeres történeti áttekintését adni, hanem inkább arculatán az újabb és újabb vonásokra a figyelmet fordítani. És ha történeti irodalmunk kiindulása mindig az, hogy a magyar nemzeti fejlődés csak torz formákban mehetett végbe: a független nemzeti állam megteremtésére nem volt elég ereje, de arra igen, hogy ezzel egyidőben más, még gyengébb nemzeti mozgalmakat visszaszorítson, akkor mindehhez hozzá kell tennünk: a továbbfejlődés is torz módon történt. Az annyira óhajtott független nemzeti állam megvalósult — de a trianoni Magyarország létrejöttében, úgy, ahogy a magyar „nemzetállam” konstrukcióján túl a tényleges magyar nemzet is bizonyos mértékig feltöredezett. S miként a dualista megoldás, úgy a trianoni békeszerződés is újból *fel-fokozta* és újabb motívumokkal bővítette a magyar nacionalizmust. Mivel történetírásunk adós még a Monarchia bomlását és a forradalmakat követő évek beható vizsgálatával — így az eszmetörténeti vonatkozásokkal is — itt most csak két, a Horthy-korszak nacionalizmusának egészét, de elsősorban a „trianoni új helyzet”-et illető tényt szeretnénk kiemelni.

1. Az egyik a „trianoni sokk”. Ha a kutató az 1919-et közvetlenül kutató évek forrásanyagait veszi kézbe, dőlnek felé az „ezeréves történeti jog” megsértéséről, „a haza szétszaggatott testéről” írott slogan-szerű megfogalmazások. Egyszerű lenne — mint ahogy így is szoktuk tenni ezt — elintézni azzal, a végeredményben helytálló megállapítással, hogy a magyar nacionalizmus

egészen felerősödött s hogy a rendszer uralkodó osztályai érdekeinek megfelelően nagy sovinszta, nacionalista propaganda folyt, és így tovább. A források mind szélesebb vizsgálata azonban azt mutatja, hogy itt 1919 után a történelmi Magyarország senkitől sem várt szétesése időszakában a magyar nacionalizmus nem tárgyalható csak úgy, mint a rendszer bizonyos politikai-ideológiai jelensége, vagy a konzervatív politikai köztudat egy részének zavarai. Az annyit hirdetett „nemzeti tragédiát” az ország középosztálya — és tegyük hozzá: más társadalmi rétegek is, messze a középosztályon túl — olyan erősen s gyakran annyira láthatóan „összintén” (más kérdés, hogy milyen következtetéseket vont le ebből) élte át, hogy az értelmiség levelezésekben például a leginkább személyi megnyilatkozásokat is minduntalan átsüti, átfűti a felforrósodott nacionalizmus. Ez a sokkirozás, a nacionalizmus gondolatkörének egészen széles körű kisugárzása, melyhez hozzá kell tenni az új államokhoz került magyarságról érkező — nem egyszer szándékosan felerősített — riasztó híreket éppen az értelmiséget elevenen érintő kulturális élet terén, magyarázza is egy kissé: miért maradt ennyire nacionalizmus-középpontú a korszak egész politikai gondolkodása, s miért voltak olyan kevesen, akik majd a 30-as évek végén a magyar nacionalizmus vélt „diadalmenete” mögött a társadalmi-politikai mozzanatokra hívták volna fel határozottan a figyelmet...

2. A másik kérdés: *hogyan viszonyult az 1919 utáni magyar nacionalizmus a korábbihoz?* Milyen gondolati elemeket vett át és vitt tovább előző korszakbeli történetéből?

Történetírásunk egy időben — nem kis mértékben a historiográfiai megjegyzésekben ismertetett teherterhek alatt — ezt egyszerűen úgy válaszolta meg, hogy a társadalmi és politikai reakció szinte minden színét felmázolta a húszas évek magyar nacionalizmusára. Mit mutatnak azonban a tények?

Az 1919 utáni új helyzetben a magyar politikai vezetőréteg csak egy pillanatra állt meg az ország szétesése feletti kesergésnél, s ezt rögtön logikusan követte a további program kérdése. S az új program, a „Nem, nem, soha”, az, hogy a történelmi Magyarország felbomlásának másnapján már kinyilatkoztatták: Magyarország sohasem fog belenyugodni szétszakításába — meghatározta a kor nacionalizmusának uralkodó formáját is. Mindenek előtt, mint az az eszmetörténeti folyamatokban már általános, az új nacionalizmusba az első pillanattól beépült a monarchiabeli erős kritikái felülvizsgálata. Ezt a kritikai elemet történetírásunk előszeretettel egyszerűsíti le a forradalmak kritikájára, kiemelve az ellenforradalmi gondolatok azon téziseit, miszerint: a forradalmak (s itt elsősorban a Tanácsköztársaságra gondolnak) felelősek az ország felbomlásáért: a belső forradalmi erők gyengítették a „nemzeti ellenállóképességét”, a proletárforradalom és korábban a radikális elemek voltak azok, akik érzéketlenséget tanúsítottak a nemzeti problematika iránt s egyébként is Károlyi volt az, aki tárgyalásba bocsátkozott az ország feldarabolásáról. Nos, ez a gondolatvezetés valóban élt a Horthy-rezsim nacionalizmusában, de ez sokkal inkább a forradalmak nacionalista kritikája volt, sokkal inkább a forradalmakra volt kihelyezve, mintsem az ország szétesésére. (Ezt bizonyítja, hogy ez az összefüggés már a politikai konszolidáció előtt kikopik a sajtóból...) Egy tartósabb elem azonban a dualizmuskorabeli nacionalizmus kritikai felülvizsgálata. Ez a felülvizsgálat megindul a rendszer első hónapjaiban megjelent híres (vagy már hírhedt is tett) Szekfű-műben, a Három nemzedékben, és végleges betetőzést nyer a Klebelsberg által kifor-

mált „neonacionalizmus” gondolkörben. (Szekfü Gyula: Három nemzedék. Bpest. 1920. illetve Klebelsberg Kunó: Neonacionalizmus. Bpest, 1928.)

A kritika abból indul ki — néha kimondatlanul, néha kimondottan —, hogy ha azt akarjuk, a volt nemzetiségek (és természetesen az elvesztett területek) valaha is visszajöjjenek az országhoz, úgy új nemzetiségpolitikát kell kidolgozni. Újnak kell lenni abban az értelemben, hogy el kell utasítani a türelmetlen magyarosítást, lehetőséget kell biztosítani a nemzetiségek békés egymás mellett élésére. Ennek szellemében e koncepció történelmi alapozása (mely mindenek előtt az újkori magyar történelem maig legnívósabb forrásadvány-sorozatában a *Fontes Historae Hungaricae aevi recentioris*-ban öltött testet) minduntalan azt igyekezte bizonyítani, hogy a magyarság a Kárpát-medencében türelmesen élt együtt a nemzetiségekkel, csak a nemzetiségek hálátlansága és Bécs által történt feltüzelésük (ennyi marad meg a magyar nacionalizmus e koncepciójában a Bécs-ellenes elemből) vezetett kiszakadási törekvésekhez. Erről az alapról vizsgálja a dualizmuskori nacionalizmus egyik ágát, mégpedig a korábban mint a sovíniszta, az egészében a dzsentri által fémjelzett köznemesi-ihletésű nacionalizmust. Szerintük ez utóbbi magyarsága kimerült a Bécs elleni állandó oppozíciós közjogi vitákban, ugyanakkor nem vette észre, hogy a nemzetiségi politikában a hangos magyarkodásával, türelmetlenségével nem megy semire, csak feltüzelí azokat a magyarság ellen. S e kritika egyértelműen nyúl vissza — mert az új helyzetben kényszerítve volt erre — a dualizmus korának türelmesebb nacionalizmusához, azt állítja, hogy annak vonalán kellett volna továbbhaladni és a „pozitív magyarság” jegyében a nemzet erőinek szaporítására kellett volna a figyelmet fordítani. S ami az érdekes: e koncepció kidolgozói (elsősorban a Klebelsberg kultuszminiszter köré csoportosuló társadalomtudományi-értelmiségi csoport) már fiatalon vagy érett tudósként, publicistaként a Monarchia utolsó évtizedében fel-fel léptek az új koncepció őstét képező új törekvések mellett, sőt többen egyenesen Tisza táborából jöttek.

Nincs most arra időnk, hogy ismét kitérjünk — ez akár egy külön előadás tárgya lenne —: milyen eltérő, más vonulatok húzódtak meg a két világháború közötti korszak nacionalizmusában, vagy milyen társadalmi átrétegződés folytán milyen ártértekelés, és mennyiben következik be az 1930-as években, mint ahogy annak kifejtésére sincs lehetőségünk, hogy hová vezetett és milyen téves premisszákból indult ki a magyar nacionalizmus ez újabb irányzata a dualizmuskorabeli nacionalizmus nacionalista bírálata.

## Néhány következtetés

Végül, röviden, lezárás helyett, inkább az értékelést elősegítő néhány gondolatra, s néhány általánosításra szeretném a figyelmet felhívni.

1. A történésznek világosan kell látnia, hogy Közép-Kelet-Európában éppen a török hosszú, itt, Európa kapujában állomásozása révén, majd kiűzése után, egy olyan tarka nemzetiségi kép alakult ki, mely egyedülálló volt a korabeli civilizált világban. A 19. században a magyar uralkodó osztályok kísérletet tettek e több történelmi nemzet egy nemzetállam, a magyar nemzetállam keretében történő egyesítésére. E kísérlet jegyében állt össze a 19. századi magyar nacionalizmus gondolköre. Mint láthatjuk, e politikai koncepció teljesen inadekvát volt a valóságos történelmi helyzettel, s lényegében egy olyan pozitív program sem volt a korabeli Magyarországon, mely a nemzetállam várásától menekülni tudott volna. — De felvetődik a kér-

dés: hol nem a nemzetállam jegyében gondolkodott bármelyik uralkodó osztály a korabeli Európában? Hiszen ha pusztán eszmetörténetileg néznénk a kérdést, akkor sehol sem találunk olyan megoldást, mely a magyar politikai vezető réteg elé lett volna állítható. (Mert a Monarchia soknemzetiségű másik felének gyakorlatilag liberálisabb konstrukcióján belül is az egyes uralkodó osztályok a nacionalizmus alapján állottak.) Hiszen az annyit idézett Egyesült Államok példája nem lett volna követhető, mert itt Közép-Kelet-Európában az USA-val szemben „történelmileg kialakult nemzetekről, azok egész hagyományrendszeréről volt szó...”

A kérdés a polgári korszak történetében kétségtelesen a magyar uralkodó osztályoknak volt a legnehezebb módon feltéve. S noha itt nincs módunk a magyar politikai vezetőréteg és a magyar értelmiség korábbi évszázadokra visszanyúló fejlődésének kérdéseibe bocsátkoznunk, annyit mégis megállapíthatunk: ez a politikai vezetőréteg, ez az értelmiség nem volt felkészülve, nem rendelkezett azokkal az ismeretekkel, politikai tapasztalatokkal, mely lehetőséget adott volna számára, hogy Európa történetében először, az akkori európai modelltől teljesen eltérően egy önálló koncepció kidolgozását végezze el. S ha ennek okait keressük, akkor szintén eljutnánk a 16—18. századi azon körülményekhez, melyek magát e sajátos többnemzetiségű helyzetet kialakították...

2. A történésznek azt is kell látnia, hogy ha valahol, akkor itt Közép-Kelet-Európában bizonyította be a nacionalizmus, hogy *nem képes rendező elvként örökérvényűen megmaradni a modern korban*, hiszen naivság lenne azt hinni, hogy pl. egy többnemzetiségű állam, csupán azért, mert területén jelentős más nemzet-csoportok élnek, szétesik a „történelem jóvoltából”, vagy valami belső irracionális „nemzeti erő” révén „nemzetállamokra”. Ahogy a magyar uralkodó osztályok rossz kísérlete sem azért volt rossz, mert megbukott 1918-ban (ez csak a nacionalizmus újabb nacionalista alapú kritikája lenne), hanem mert nem a történelmi valóságon, realitáson épült. Mint azt is naivítás lenne komolyan gondolni, hogy a történelmi Magyarország területén élő nemzetiségek, s azok hol erősebb, hol gyengébb mozgalma okozta a Monarchia szétesését, a többnemzetiségű államalakulat felbomlását.

3. És az 1848/49-es, az 1867-es majd az 1919 utáni kísérletek a magyar uralkodó osztályok részéről, hogy *a térség rendezését a nacionalizmus alapján végezzék el*, azt is bizonyítja, hogy milyen *hamis recept* ez Közép-Kelet-Európa nemzeti problémáinak megoldására. És — elnézést a hasonlatért — csak a legrosszabb orvos teszi meg azt, hogy egy olyan gyógyszert ír fel új betegének, melytől előtte már háromízben is meghaltak a páciensek. És nacionalizmus lenne azt is feltételezni, hogy az orvostudomány tapasztalatai csak egy nemzetre érvényesek...

Glatz Ferenc

A kérdéssel foglalkozó irodalomból csak néhány, anyagában az előadáshoz is felhasználható munkára szeretnék hivatkozni itt. *A nacionalizmus történelmi gyökereiről*. Ankét az MTA-n. (Történelmi Szemle. 1960. III. évf. 2—3. sz.) Különös tekintettel *Katus László* „A nem magyar népek nacionalizmusának jellemvonásai és szerepe a soknemzetiségű Magyarországon” 330—335. l. — Továbbá: *A magyar nacionalizmus kialakulása és története*. Bpest, Kossuth Kiadó 1964. Ebből *Szabad György*: *Nacionalizmus és patriótizmus konfliktusa az abszolutizmus korában (143—165. l.)*; *Pólinkai Ferenc*: *Nacionalizmus a dualizmus korában (165—187. l.)* — Továbbá: *Horváth Zoltán*: *A nacionalizmus kifejlődése és a nemzetiségi kérdés a dualista Magyarországon utolsó évtizedeiben*. Századok. 1961. 2—3. sz. — A nemzetiségi kérdés történetére: különös tekintettel: az *egyetemi tankönyv* (Magyarország története. IV. kötet. Bpest. 1972.) *Katus László* által írott fejezetei. — A korszak legfontosabb gazdasági és társadalmi kérdéseire *Berend T. Iván* — *Ránki György*: *A magyar gazdaság száz éve*. Bpest, 1972. és *Hanák Péter*: *A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén*. (Tört. Szemle. 1959. II. évf. 1—2. sz.)

# Mi az egyház missziója?

## Társadalmi akció vagy személyes evangélizáció?

Újabbban komoly gondot okoz a keresztyének körében, hogy felfedezzék, mit is jelent igazában a misszió az egyház számára. Bár az evangélizáció mindig számot tarthatott Isten népének élénk érdeklődésére, az utóbbi években új népszerűsége tette szert a teológiai viták tárgysorozatának élére került. Úgy látszik, hogy ma mindenki érdeklődik a misszió és az emberek meggyőzése iránt.

De éppen itt kezdődik a baj. Úgy tűnik, általában nem értenek egyet abban, hogy mi alkotja valójában az egyház misszióját. Újból és újból felvetődik a kérdés: *mit értünk a misszió és az evangélizáció?* Különösen élesé válik ez a probléma, amikor a misszió *szociális* megközelítése összeütközik azzal, amit általában értünk az egyéni megtérésre való törekvésen. A kérdés tehát ez: *min legyen a hangsúly, az ember szociális szükségleteinek kielégítésén, vagy azon, hogy a Krisztusba vetett személyes hit számára nyerjük meg?*

Talán némiképpen megvilágítjuk a kérdést, ha először azt kíséreljük meg megállapítani, hogy mit ért a Biblia az evangélizáción. A szó maga az „örömhír hirdetését” jelenti, de ez elég tágkörű jelentés és több értelmezést is megenged. Az „evangélizáció” és „misszió” szavakat sokan elég felületesen használják, pedig fontos lenne a pontos meghatározása. Az anglikán evangélizációs bizottság a szó helyes értelmének megállapítására törekedve, ezt mondta: „Evangélizálni annyit, mint Jézus Krisztust a Szentlélek erejével bemutatni, hogy az emberek ő általa vessék bizalmukat Istenbe, megváltójuknak fogadják el őt és királyként szolgálják az egyház közösségében”. *W. E. Sangster*, a nagy methodista igehirdető arra tanít bennünket, hogy „az evangélizáció a kívülállókhoz megy el. Az Isten Jézus Krisztusban adott örömmüzenetének a kívülállók felé való hirdetése... Egyszerűen a hírnök munkája ez, aki a király nevében megy el az emberekhez, akik akár nyílt lázadásból, akár közönyből megtagadják az engedelmséget törvényes uruk iránt. Megfújja a kürtöt és meghallgatást kíván”. *Schelling* professzor megállapítja: „Az evangélizáció a Jézus Krisztusban adott jó hír meghirdetése szóval vagy cselekedettel abból a célból, hogy pozitív választ kapjunk. Kísérlet arra, hogy rábírjuk az embereket, teljes szívvel fogadják el Istennek Jézus Krisztusban kijelentett megváltó szeretetét és ebből a szeretetből éljenek”.

Douglas *Webster* általános szavakkal mutat rá arra, hogy „az evangélizáció az evangélium hirdetése”. S valószínűleg mindnyájan ismerjük D. T. *Niles* megrendítő definícióját, amely szerint az evangélizáció csupán annyit, hogy „az egyik koldus elmondja a másiknak, hol talál kenyeret”. A fogalmat talán így lehetne összegezni és érzékeltetni: az evangélizáció összehangolt erőfeszítés avégből, hogy a hitelent szembesítsük a Jézus Krisztusról szóló igazsággal és az ő igényével, s rábírjuk az Isten előtti bűnbánatra, a mi Urunk Jézus Krisztusba vetett hitre, és így az egyház közösségében való részesedésre.

Az evangélizáció meghatározásakor még egy elvet tisztáznunk kell, nevezetesen azt, hogy az evangélizáció missziója elsősorban *Istentől kapott misszió*. Az egyház csupán részesedik a *missio Dei*-ben. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyháznak nincs küldetése.) Másodlagos, de nagyon valódi értelemben van az egyháznak missziója s ezzel a feladattal maga az Úr bízta meg. Bizonyára mindnyájan egyetértünk abban, hogy Jézusnak a Mt 28:19–20-ban adott kijelen-

tése alapvető fontosságú az egyház egész élete és szolgálata számára. S ezek a szavak félreérthetetlenül az evangélizáció szavai: „Elmenvén azért tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevébe és tanítván őket, hogy megtartsák mindazt, amit parancsoltam néktek”. Az egyház tehát részesedik a *missio Dei*-ben s amikor ezt teszi, akkor van igazán közel Isten szívéhez.

Egyszerűen kifejezve, Isten a Nagy Misszionárius, azaz Ő a világ megváltásának misszióját végzi. A világ evangélizálására vonatkozó alapvető elgondolása pedig az, hogy ebben az egyházat használja fel eszközként. Ezért olyan világos a Szentírásban az, amit *Whitesell* így mond: „Az újszövetségi helyi gyülekezetek az evangélizáció idegközpontjai voltak s ebben a tekintetben mintául szolgálnak minden kor helyi egyháza számára. A misszionáló evangélizáció hozta létre ezeket a helyi gyülekezeteket, majd pedig ezek az evangélizáció és a missziói tevékenységet tették legfőbb ügyüké.”

Ha elfogadjuk, hogy bibliai szemszögből érvényesek ezek a meghatározások, akkor nyilvánvaló, hogy az „evangélizáció” szót némelyek túlságosan tág, mások túlságosan szűk értelemben használják. Például az evangélizáció nem az egyedüli, amit végeznünk kell, mint némelyek vélik. Bár az evangélizáció szelleme kell hogy áthasson minden keresztyén tevékenységet, és szolgálatot, de nem evangélizáció önmagában mindaz, amit végzünk. Az evangélizáció túlságosan tág meghatározásával önmagunkat csaphatjuk be. Még finom kifogás is lehet arra, hogy ne vegyünk részt kifejezetten evangélizációs vállalkozásokban. Megfordítva, az evangélizáció feltétlenül sokkal több, mint az evangélium formális hirdetése. Az örömhír közlése jóval tágabb fogalom annál, semhogy kimerítené azt, amit az igehirdető végez a szöszékről. Nyilván magában foglalja a cselekvést is meg a beszédet is. Továbbá az egész egyháznak kell részt vennie benne.

De az egyház missziójának ezzel az értelmezésével nem mindenki ért egyet. Vannak, akik azt állítják, hogy ez túlságosan pietista és individualista felfogás. Ez a bírálat különösen az ún. „szekularizációs” teológusok gondolkodásában érvényesül. Ők a szociális akciók mellett foglalnak állást, mint ami a misszió lényege. Természetesen az egykor „Social Gospel”-nek nevezett mozgalom és a tiszta evangélizáció („frontier pietism”, ahogy Gibson *Winter* szekularizációs teológus nevezi) között az ellentét egyáltalán nem új dolog. Újabbban azonban a szekularizációs teológia jelentkezésével egészen új szint vett fel. A néhány évtized előtti Social Gospel-t kiszorította a szekularizációs gondolkodás. S ez az a pont, ahol folyik ma a harc. Ezek a szekuláris teológusok — vagy „radikális gondolkodók”, ahogy néha nevezik őket — meglehetősen eltérnek egymástól abban, ahogyan megközelítik a kérdést, és abban, milyen mélyre hatolnak radikális tájékozódásukban. *John Macquarrie* három alapvető árnyalatot különböztet meg ebben az új teológiában. Először is itt van a Paul van Buren-féle iskola, amely azt állítja, hogy lehetetlen hinni bármilyen valóságban, amely nem közelíthető meg az empirikus vizsgálódás eszközeivel. Van Buren számára tehát a „szekuláris” fogalmát úgy kell érteni, mint ami kizár mindenféle transzcendens realitást. Nyilvánvaló, hogy hol tér ez el a hagyományos keresztyén teológiától. *Macquarrie*

egészen helyesen állapítja meg: „Van Buren tehát arra törekedett, amit ő ‚redukciónak’ nevez a keresztyén teológiában, úgyhogy annak tartalma teljesen beleférjen a szekuláris körbe. Ez a ‚redukció’ a hagyományos hit igen erős megcsontításának bizonyul, mert valójában azt jelenti, hogy magát Istent kell kihagyni belőle. Van Buren felfogása ahhoz az iskolához tartoznak számít, amely Isten nélkül akarja újra felépíteni a keresztyénséget...” S a radikális „Isten halála” teológusok nyilván itt érzik otthon magukat.

A szekuláris teológia egy másik megközelítési módjára Ronald G. Smith lehet jellemző. Az ő alapvető tájékozódása a történelem egzisztenciális értelmezése, azaz ő a Bultman-féle megközelítési módot igyekszik követni és az Újszövetséget egzisztenciálisan és történelmi szempontból értelmezni. Itt tehát olyan fajta szekularizációval van dolgunk, amely a hangsúlyt az ideigvalóra és a történelmi elemre teszi, de nem hirdeti az Isten halálát és így kikapcsolja az ő transzcendens természetét.

Végül itt van az új teológia szociológiai művelése, ahogy azzal a neves teológusnál, Harvey Cox-nál találkozunk. Macquarrie rámutat arra, hogy „Cox... sem az empirizmus, sem az egzisztencializmus iránt nem tanúsít különösebb érdeklődést... , hanem gondolkodását a mai nemzedék társadalmi struktúrái és forradalmi irányítják”.

A szekularizációs gondolkodók többsége e három általános kategórián belül helyezhető el. Legjobb lesz talán kissé mélyebben megvizsgálni egyiküknek, az elég nagyhatásúvá vált Gibson Winternek a legfontosabb gondolatait.

Mindenek előtt tudnunk kell, hogy Winter és társai nem misszió-ellenesek. Sokkal közelebb van az igazsághoz az, hogy a misszió központi jelentőségű az ő teológiájukban. Az egyháznak „szolgáló egyházzá” kell válnia — mondja ő. És „a nagyváros megosztottsága és szekularizálódása közepette az egyház az ítélet és a reménység közvetítő szolgája”. Továbbá a világiakban kell látni a *missio Dei* betöltésének végrehajtóit. Winter ezt mondja: „A teológiailag öntudatos és szociálisan érzékeny világi réteg az az elem, amelyen keresztül végzi az egyház bizonyoságát a nagyvárosi társadalomban”. Eddig a pontig nem igen ellenkezhetünk az elveivel. Bökkenő akkor támad, amikor kezdünk rájönni, hogy mit ért Winter a misszió. Bizonyos, hogy nem azt, amit hagyományosan tartanak evangelizációs feladatnak. Ezt mutatja meglehetősen éles bírálata a petizmusról általában, különösképpen pedig Billy Grahamról. A petizmust bélyegzi meg, amikor ezt állítja: „Az individualista front kegyessége alássa az evangelizációt a kialakuló nagyvárosban”. Majd így folytatja: „A pietizmus váltja fel a szolgálatot a világvárosi válságok idején s ezzel kiábrándítja azokat, akik ebben az órában kerestek volna eligazítást az egyházaknál”. Ő tehát határozottan elveti a pietista teológiát, amely pedig hosszú éveken át kétségtelenül alapvető hatással volt a világ evangelizációjára és amely — ezt bátran mondhatom — lényegében magában a Szentírásban gyökerezik. Mivel Winter elveti a pietizmust, nem meglepő, ha ezeket mondja Graham evangelizációjáról: „Ezek az evangelizációs hadjáratok elterelik a hívőket az egyháznak a nagyvárosban végzendő igazi feladatától. Eltorzítják az evangéliumot, az egyházat és annak a harcnak a jellegét, amelyre az egyházak hivatottak. A Graham-féle evangelizáció pietizmusra nevel a szolgálat helyett. A tömegtársadalom technikáját arra használja, hogy a front individualista kegyességét tegye állandóvá...” Ennek az idézetnek a fényében nem nehéz kitalálni, mit mondana azoknak az evan-

gelizációs erőfeszítéseknek a legtöbbszöréről, amelyekkel manapság találkozunk evangéliumi körökben.

Nos tehát, mi a misszió Winter szerint? Egy szóval. mi a *missio Dei*?

Winter a *missio Dei*-vel kapcsolatos egész elképzelését s következképpen mindazt, aminek az egyház oda kell hogy szentelje magát, a *szekularizáció értelmében* adja elő.

Winter szerint Isten a világ szekularizációs folyamatában valójában azt teremti meg most, amit ő „metropolis”-nak nevez. S ebben az összefüggésben, ebben az új helyzetben kell érdekeltnek lennie Isten népének, mivel Isten is itt van érdekelve. De mi is tulajdonképpen ez a metropolis, amelyet Isten a szekularizálódás folyamata útján vezet most be? Winter ezt így határozza meg: „A metropolis a nagyarányú városi környezetünk chaosából kiemelkedő egységes emberi társadalom lehetősége... A metropolis az élet egységének megvalósulása azokból az egymással összeütköző frakciókból, amelyek jelenleg a nagyvárosi területek átkát jelentik. A metropolis az emberiség egységének a beteljesedése a fajok és osztályok ama megosztottságából, amely megbontja ma országunk nagyvárosi területeit. A metropolis az az emberi társadalom, amelyet a különböző csoportok felforgattak s amelyre minden csoportnak szüksége van a jólétéhez. A metropolis az emberi történelem által megosztott új emberiség ereje”. S ezt a következtetést vonja le: „Amikor tehát a metropolisról beszélünk, reménységgel tekintünk erre a nagyvárosi konfliktusra; itt látjuk az egyházat az emberiségért vállalt hivatásában.”

Ez a fogalom nyilván sok mindent magában foglal. Először is, ha Isten lényegében egy új egység és harmónia létrehozásán munkálkodik az urbanizációs folyamatban, akkor valószínűleg sokkal inkább a szociális jóléti hivatalokban tevékenykedik, mint a helyi egyházakban. Másodszor, az egyház elsődleges szerepét akkor tölti be, ha megbékítő szervként működik ebben az egységesítő szociológiai folyamatban. Harmadszor, „metropolis” kifejezés nyilván csaknem annak a szinonimája, amit eddig hagyományosan az Isten országán értettünk. Végül, a megváltást, úgy látszik, elsősorban ebben a *szociológiai értelemben* kell felfogni. S ennek óriási jelentősége van. Nyilván ez az „új teológia”. Egészen más, mint a régi Social Gospel. Ez valóban radikális teológia.

Most talán azt gondolhatná valaki, hogy a szekularizációs gondolkodók eme teológiai elmékedései a közmondásos „elefántcsont toronyba” való s aligha veszik tekintetbe a valóságos missziói helyzetet lázában. De ez nem így van. Sok lelkész komolyan fáradozik azon, hogy ezeket az elveket beépítse a misszióról vallott felfogásába. Például a Brit Baptista Unió folyóiratában, a *The Baptist Quarterly*-ben nemrégiben megjelent egy lelkész cikke, aki körvonalazta, hogyan látja az ipari lakosság közt végzendő missziójának célkitűzéseit. A cikkben nyilvánvaló volt a kérdés szekularizációs megközelítése, s a szerző el is ismerte, hogy Gibson Winterre támaszkodik. Az ipari misszió célkitűzéseiről a következőképpen ír: „Jelen kell lenni az ipari társadalomban és meg kell érteni ezt a társadalmat. Felelős, kritikai gondolkodásra kell nevelni és bátorítani és támogatni kell azokat, akik felelősséget hordoznak. Az ipari helyzetet a dolgok keresztyén értelmezésének fényében kell látni és minden lehetőleg meg kell tenni azért, hogy elősegítsük az ige testtelésének folyamatát. Az egyházat tájékoztatni kell nemcsak arról, ami odakint történik, hanem azokról a felismerésekről és megállásokról is, amelyek ebben a munkában fontosnak bizonyulnak. Olyan rugalmas struktúrát kell kiépíteni, amely ezeket a célkitűzéseket szolgálja”. A tovább-



biakban azt mondja el, hogy a hagyományos evangé-  
lizáció manapság főként a „félelemből és kétségbeesés-  
ből” ered és „demagógiának” vagy „kedélyeskedésnek”  
minősíthető. Ez súlyos bírálat a hagyományos evangé-  
lizációról

Van azonban néhány dolog, amely zavarólag hat az  
ilyen missziói tájékozódásban. De előbb helyénvaló  
egy-két pozitív megállapítás. Azt hiszem, dicsérendő  
az, hogy az evangélikáció szekularizációs elképzelése az  
embert társadalmi lénynek látja és így próbál szólni  
hozzá. Kétségtelenül igaz az, hogy a pietizmus és sok-  
minden a mai evangélikációból nem ismerte fel eléggé  
azt a tényt, hogy az ember társaslény. A pietista teoló-  
giában talán a közösségi kapcsolatok rovására túlságo-  
san is nagy hangsúlyt nyert az individualizmus. Sok  
evangélikátornak alaposabban meg kell tanulnia, hogy  
mit jelent a hívők közössége. Továbbá fontos tudni  
azt, hogy Isten valóban munkálkodik a mi korunkban  
és hogy a Szentlélek teljes munkája nem korlátozható  
csak arra, amit az egyházban és az egyházon keresztül  
végez. Isten mindenütt az emberiség megjavításán  
munkálkodik. Teljesen igaza van Cox-nak, amikor re-  
vizió alá veszi a teremtésről szóló tanítást, ezt az evangé-  
liumi keresztyéneknek is meg kell tenniük.

De felvetődnek más, negatív kérdések is. Winter és  
követői élesen bírálják azokat, akikben ő a keresztyén  
tapasztalat individualista vonatkozásainak polarizató-  
rait látja. Végül is Jézus azért jött, hogy egyénileg is  
megváltsa az embereket és az egész teremtett világot  
is megszabadítsa, amely együtt nyög és együtt vajúdik  
mindaddig, míg nem szabadul a rothadandóság rabzá-  
gától (Róma 8:19—22). Jó emlékeznünk arra, amit  
Bryan Green mond: „Nincs fontosabb vagy szentebb  
feladat, mint az egyéni lelket elvezetni a személyes  
megtérésre”.

De vajon miért foglaltak el ilyen álláspontot Winter  
és ezek a gondolkodók? Ők is polarizálódtak. Vajon az  
okozta-e ezt, amit a „metropolis”-on értenek? Úgy lát-  
szik, itt van a kérdés lényege. Miként már rámutat-  
tunk, Winter szinte azonosnak tartja a metropolist az  
Isten országával. Nos, úgy gondolom, hogy egy értele-  
m-ben ez is igaz. Isten király mindenek felett. De Winter  
nem erre gondol. (Hogy igazságosak legyünk, Winter-  
hez, azt világosan meg kell mondani, hogy ő nem azo-  
nosítja a metropolist mindazzal, amit a nyugati világ  
nagyvárosaiban lehet találni. Ha helyesen értem, a  
metropolis szerinte egy rendezett, egységesített, har-  
monikus valami a nagyvároson belül. S ő ezt még csak  
kialakulófélben látja a világ elvárosiasodott területein.)  
Ő a kibontakozó metropolisra tekint s mindarra, amit  
az jelent Isten fő művében. Úgy látszik, lényegében itt  
látja a megváltást, Isten megbékítő munkáját, nem pe-  
dig az egyénben, ahogy a hagyományos orthodoxia  
hangoztatta mindig. Más szóval, mintha Winter állan-  
dóan arra akarna rámutatni, hogy a rohamosan urba-  
nizálódó világban a megbékélés mindenek előtt azt jel-  
enti, hogy kibontakozunk a szociológiai összekuszált-  
ságból. Valójában ezt végzi Isten. Vagy mondjuk így:  
lejárt az egyéni megtérés ideje s elérkezett a közössé-  
gi vagy szociológiai megtérés ideje. S mivel Isten ezt  
végzi, itt van tennivalója az egyháznak is. Ha szolgáló  
egyházként enyhítjük a szegénység a villongás, az  
osztályellentétek, a tudatlanság, a félelem stb. prob-  
lémaikat, akkor töltjük be igazi hivatásunkat.

Mit mondhatunk minderre? Először is azt, hogy bár-  
mennyire fontos és érdemes is a szociális munka az  
egyház számára, Winter teológiája, úgy látszik, telje-  
sen figyelmen kívül hagyja azt, amit a Szentírás mond  
az egyéni megtérésről. Ezt mindig is hangsúlyoztuk.

De továbbra is nyomatékosan ki kell jelentenünk, hogy  
az Újszövetség olyan világosan beszél az egyéni meg-  
térés szükségességéről, hogy annak védelmére aligha  
kell egy szót is szólnunk e szűkre szabott keretek kö-  
zött. Tudom, hogy ez azt jelenti, hogy előfeltételezem  
a Szentírás feltétlen tekintélyét. De ez így is van.

Vajon nem az-e Winter és mások alapvető tévedése,  
hogy egy különös, újfajta egyetemességet tételeznek  
fel, amikor az ember személyes megtérésre való szük-  
ségéről van szó? El kell ismernünk, hogy Isten egybe-  
szerkeszt mindenekét. De a Szentírás világosan ki-  
mondja, hogy Isten Krisztusban szerkeszt egybe min-  
dent (Ef 1:9—10). De ha valamiképpen minden ember  
már eleve Krisztusban van, úgyhogy nincs szükség  
személyes megtérésre, s az Istennek való megbékélést  
lényegében a társadalmi struktúrára alkalmazva kell  
látunk, akkor igaza van Winternek. Más szóval, ha az  
embernek nincs szüksége megtérésre és ha Krisztus  
megbékeltető cselekedetét szociológiailag kell látunk,  
akkor feltétlenül arra kell odaszánnunk magunkat,  
hogy társadalmi és politikai szolgálattal egy hatalmas  
emberi közösséget építsünk ki s nyugodtan nevez-  
hetjük ezt az építményt „metropolis”-nak. De az ilyen  
egyetemesség olyan feltételezés, amelyet nem tudok  
magamévá tenni. Már említettem, hogy az Újszövet-  
ség feltétlen tekintélyét előfeltételezem s én a magam  
részéről nem találok az Újszövetségben semmiféle  
olyan teológiát, amely megegyeznék ezzel az univerza-  
lizmussal. Ezért, ha a szekularizációs gondolkodás való-  
ban ilyen egyetemességre gondol, akkor el kell vetnem  
e gondolkodás *missio Dei* értelmezését. Egyszerűen  
képtelen vagyok azonosítani Winter metropolisát Isten  
országával, vagy az új Jeruzsálemmel. Winter „új  
emberiségét” sem tudom azonosítani az újszövetségi  
„szentek közösségével”. Az új Jeruzsálemben a polgár-  
jogot és a szentek közösségében a helyet az Isten előtti  
személyes bűnbánat és az Úr Jézus Krisztusba vetett  
személyes hit által nyerjük el (Csel 20:21). S ezt az  
alapvető igazságot — nem az egyetlen, de alapvető  
igazságot — kell hirdetni az egyháznak s ez kell hogy  
legyen minden evangélikáció alapja.

De vajon azt jelenti-e ez, hogy Isten nem munkál-  
kodik a társadalmi struktúrában? Megint csak azt  
mondom, hogy nem! Isten természetesen munkálko-  
dik mindabban, ami az ember javát szolgálja. Ilyen  
Isten ő. S ha Isten részt vesz az ember társadalmi  
miliójének alakításában, az egyháznak is részt kell  
vennie benne. Tegyük meg mindent, amit tehetünk,  
hogy javítsunk embertársaink sorsán.

De miért kell így kiélezni a szolgálat jelentését?  
Miért állítson minket bárki, szekularizációsok vagy  
pietisták, „vagy-vagy” kérdés elé? Nem úgy van, hogy  
vagy a társadalmi akcióra, vagy az egyéni megtérés-  
re kell odaszánnunk magunkat, hanem mindkettőre.  
Ha tehát éhezik valaki, adjunk neki enni; ha beteg,  
gyógyítsuk meg; ha elnyomott, próbáljuk meg felsza-  
badítani.

Isten legyen segítségünkre, hogy ilyen keresztyén  
szolgákká válhassunk.

*Dr. Lewis A. Drummond baptista professzor*  
*Louisville, USA (Kentucky),*

*Fordította: Fükő Dezső*

# A zsidó vallás egyenjogúsítása

A korabeli református idôszaki sajtó tükrében

## A zsidóság recepció elôtti helyzete

Zárt közösségbe, melynek a társadalmi fejlôdés során már kialakult a munkamegosztása, új elemek csak úgy tudnak beilleszkedni, ha olyan munkaágakra specializálják magukat, amelyek szükségessé váltak már. de a közösség tagjai, mivel e munkaágnak hagyománya nincs, idegenkednek tólük. Magyarország kapitalizálódása átalakította a feudalizmusban kialakult munkamegosztást. A magyar polgárság a török hódítást megelôzô idôkben sem mondható fejlettnak, utána pedig a kipusztult magyar városokat német polgárokkal telepítették be, így a polgárság nemzetiségi megoszlása a magyarok hátrányára tolódott el. A következô századokban aztán az idegen elem volt túlsúlyban a lassú polgárosodás által teremtett szükségletek kielégítésében. A kereskedelemre különösen jellemzô ez. Német, örmény, görög, szerb kereskedôk mellett a reformkortól a zsidók kezdtek egyre nagyobb teret hódítani. A magyar polgári átalakulás elsôrendû érdeke volt az ország zsidóságának. A feudalizmus gátló tényezôitôl igyekezett megszabadulni, saját jól felfogott érdekébôl támogatta a fejlôdést. Eötvös József 1840-ben nagy tanulmányban szállt síkra a zsidók emancipálása mellett. A zsidók polgári egyenjogúsítása ekkor azonban még nem valósulhatott meg maradéktalanul, de az 1840. évi XXIX. t. c. nagy lépést tett elôre. Az országban született vagy törvényesen betelepült zsidóknak megengedte azt, hogy bárhol lakjanak és gyár-, ill. kézmûipart, kereskedelmet üzzenek, tudományokat műveljenek. A szabadságharcban való részvétel elismeréseként 1849-ben Szegeden elfogadta az országgyûlés a zsidók emancipációjának törvényét,<sup>1</sup> ez persze Világos után érvényét veszítette.

Végül is csak az 1867. évi XVII. t. c. emancipálta a zsidóságot, és a többi magyar állampolgárokkal teljesen egyenlô polgári jogokat biztosított neki. Az izraelita vallás jogi helyzetét azonban e törvény nem érintette. A zsidó vallás nem tartozott tehát a bevett felekezetek közé, és a bevett felekezetekkel nem volt kölcsönösség és viszonyosság alapján egyenlô jogállása. Már az 1869-es zsidó kongresszuson felvetôdött a zsidó vallás recepciójának kérdése, de elvetették. A zsidóság többsége örült az emancipációnak, a kiegyezéssel feléledt gazdasági életnek és egyelôre nem érezte sérelmesnek a recepció hiányát. A tényleges helyzetet tekintve nem is volt az. A hatóságok úgy bántak az izraelita hitfelekezettel, mintha bevett felekezet lenne.

A XIX. század utolsó negyedében Magyarországon végbement a kapitalizálódás. Az európai fejlôdéshez képest idôben megkésétt ugyan, de bizonyos iparágakban éppen, mert fejlettebb technikát vett át, túl is szárnyalta azt. A malomiparban meg európai elsôséget vívott ki a magyar ipar. A magyar polgárság hiányát egyre inkább a zsidók pótolták a nagy átalakulásban. A tórkés fejlôdés gyors kibontakozásában kétség kívül oroszlan részük volt a zsidóknak, akik ipari és kereskedelmi tevékenységükkel, sokszor tókéjükkel is, a helyzet adta lehetőségeket kihasználták. Nagy vagyonok halmozódtak fel zsidó tókések kezén. A kapitalista társadalmi berendezkedésben a hirtelen meggazdagodott zsidó bankárok, nagykereskedôk, gyárosok, vállalkozók nagy gazdasági hatalomra tettek szert. A zsidók közül kerültek ki a magántisztviselôk, a kiskereskedôk nagy része, de egyes iparágakban szép számmal akadtak kisiparosok is, mint pl. szabó, bádogos, üveges, órás, ékszerész. Értelmiségi pályán lehetôleg a szabadfoglalko-

zású pályákon helyezkedtek el. 1900-ban az orvosok 48%-a zsidó volt. Magas volt az ügyvédek közti arányszámuk. Nagy számmal helyezkedtek el a színészi és írói pályán. Az újságírók közül 1890-ben 36,8% zsidó volt. Mindez csak úgy volt lehetséges, hogy a zsidóság lélekszáma a természetes szaporodást messze meghaladó mértékben nôtt Magyarországon a kiegyezés után elsôsorban a bevándorlás révén. A szabadságharc elôtti 241 000 fônyi zsidóság 1870-re meghaladta az 550 000-t, 1890-re pedig elérte a 713 000-t. És ez a növekedés az általunk vizsgált korban nem érte el csúcspontját, hanem egyre tartott, hiszen 1910-ben 932 458 izraelita vallású lakost talált a népszámlálás. Elsôrenden a nagyvárosokba, mindenekelôtt a fôvárosba telepedtek. 1890-ben Budapesten 103 317 zsidó élt, ez a szám a város lakosságának 21%-át tette ki.<sup>3</sup> A liberális Magyarország, a kapitalizmus gyors kibontakozása által kínált lehetőségekkel valóságos ígéretföldje volt az oroszországi és romániai pogromok üldözött zsidóságának. Magyarországra közvetlenül Galíciából vándoroltak, ahol nagy tömegben éltek szegényen, elmaradottan.

A liberális korszaknak megfelelôen a zsidóság asszimilálására törekedtek a magyar politikusok már a 40-es évektôl. Emancipációt részben azzal a megfontolással iktatták törvénybe, hogy az megkönnyíti az asszimilációt. A régen itt élô zsidóság asszimilációja gyors ütemben haladt elôre. Baj volt viszont a tömegesen érkezô galíciai bevándorlók asszimilációjával. Nyelvtudás nélkül, a magyar viszonyok ismerete hiányában érkeztek, s hozták magukkal a gettók elkülönülési szellemét, ortodox vallását és tudatosan ellenálltak az asszimilációnak.

A tiszaezlári vérvád perének idején, 1882—83-ban felléngolt az antiszemitizmus, de a koholt vádak alapján indított per az antiszemita vereségével végzôdött. A per elvesztése viszont még korántsem jelentette az antiszemita visszavonulását, sôt Istóczy Gyôzô Antiszemita Pártot alapított, és bár az 1884-es országgyûlési választásokon a felkurbált antiszemita indulatok következtében új párt létre 17 mandátumot szerzett, a párt mégis hamarosan megszűnt. A liberalizmus nem tûrte tartósan az antiszemitizmust. Az egyházpolitikai küzdelmek idején a katolikus klérus élesztette módszeresen az antiszemitizmust, s az 1895 januárjában megalakult Katholikus Néppárt zászlajára írta azt. Ennek ellenére a Katholikus Néppárt csak helyi sikereket ért el.<sup>4</sup>

A zsidó községkerületek elnökei 1883-ban emlékiratban kérték vallásuknak a bevett vallások sorába való felvételét, és mindazokat a jogokat, amik a bevett vallásokat megilletik. A tiszaezlári per évében, az elsô antiszemita hullám idején azonban nem érték céljt. A zsidóság körében mégis egyre erôsödött a recepció kívánása. Sajtójuk ébren tartotta a kérdést és amikor az egyházpolitikai küzdelmek megkezdôdtek, elérkezettnek látták az idôt a cselekvésre. Különösen a zsidóság emancipációjában felnôtt, asszimilálódott liberális ifjú zsidó nemzedék követelte akkor már évek óta erôtlenül a recepciót. Szabolcsi Miksa, Mezey Ferenc, Low Immanuel, Márkus Dezsô, Mezei Ernô, Peres Ármin, Rosenberg Sándor, Ullmann Sándor, valamint a két Palácsi elôtt az akkor egészen fiatal Vázsonyi Vilmost kell említenünk. A késôbbi demokrata pártvezér, politikus, aki Budapest modern világvárossá fejlôdését elômozdította, majd igazságügy- késôbb választójogi miniszteri tisztelet töltött be, 1889 februárjában még mint joghall-

gató kezdett cikkezni a recepció mellett, és hovatovább a recepciót követelő ifjabb zsidó nemzedék vezéralakjává nőtte ki magát. Az öregebb, gazdagabb zsidók az antiszemitizmus feléledésétől féltek, az ortodoxok meg vallási okból elleneztek a recepciót. 1892. január 6-án a magyar zsidóság országos nagygyűlést tartott a pesti hitközség dísztermében, és elfogadta a nagygyűlés jegyzője, Vázsonyi Vilmos által fogalmazott memorandumot, amelyben a képviselőháztól az izraelita vallás recepcióját kérte.<sup>5</sup> Az egyházpolitikai harc ekkor már második évébe lépett.

## Az egyházpolitikai küzdelmek

1890 februárjában robbant ki az egyházpolitikai küzdelem Csáky Albin kultuszminiszter híressé vált elkeresztelési rendeletével. Feudális csökevényként a római katolikus egyház még e korban sok vonását őrizte hajdani uralkodó vallás jellegének. A protestáns egyházak bár az 1868. évi LIII. t. c. értelmében egyenrangú bevett felekezetek voltak éppen úgy, mint a római katolikus egyház, tényleges egyenlőségükről, kölcsönösögről és viszonyosságról nem lehet beszélni. A polgári átalakulás követelményei közé tartozik az állam és egyház szétválasztása, a felekezeti béke biztosítása az egyenlőség, kölcsönösség és viszonyosság alapján. A kapitalista állam kötelessége a vallásszabadság biztosítása, hogy egyik felekezet se nyomhassa el a másikat, ami a polgárjogoknak a vallás területére való kiterjesztését jelenti. Viszont a római egyház az 1868. LIII. t. c.-nek azt az intézkedését, miszerint a római katolikus és protestáns vallású házassandókat az 1844. évi III. t. c. megerősítésével a nem katolikus fél lelkésze is esketheti, sérelmesnek tartotta. Az ilyen házasságot nem ismerte el törvényesnek, ágyasságnak bélyegezte és szankciókat léptetett életbe a nem római katolikus pap által esketett katolikus egyháztaggokkal szemben. Ugyancsak sérelmesnek tartotta azt is, hogy a egyes házasságból született gyermekek nemük szerint voltak kötelesek követni szüleik vallását, vagyis a gyermekek vallására nézve semmiféle egyezkedési lehetőséget nem adott. Az 1868. LIII. t. c. életbe léptetése előtti időket vágyta vissza a magyar klérus, azt a százhusz évet, amelyben 1749-től a reverzális szedésére lehetősége volt. A római egyház az 1868. LIII. t. c. érintett rendelkezéseit nem vette figyelembe, hitelveinek sérelmére hivatkozva minden eszközzel, középkeri módszerektől sem riadva vissza, igyekezett régi gyakorlatának érvényt szerezni. Tegyük hozzá, legtöbbször teljes sikerrel. A törvénytelen elkeresztelésekből olykor bírósági ügy lett, de gyakorlatilag eredménytelenül. Csáky Albin rendelete éppen az elkereszteléseknek kívánta a törvény szigorával véget vetni. A hármasszövetséggel ellenséges Vatikán biztatására a magyar klérus ellenállt a kormány rendeletének, ki-robbant a belpolitikai életet évekig izgalomban tartó egyházpolitikai harc.

Tekintve, hogy az egyházpolitikai reformok a kapitalista fejlődésnek azt a követelményét akarták megvalósítani, miszerint az egyházat az államtól elválasszák, és a polgári szabadságjogokat a vallás területére is kiterjesztik, s ezzel a felekezeti békét biztosítsák, nehogy az állampolgárok felekezeti villongásai zavarják az állam rendjét és a termelést, azok mindenképpen haladónak és Magyarország tőkés fejlődése elengedhetetlen velejárójának minősülnek. A Szabadelvű Pártnak ez a valóban liberális, progresszív és szükséges programja tehát egyértelműen haladó volt. Szokták mondani, hogy a liberalizmus és nacionalizmus e küzdelmek során kapcsolódott utójára maradéktalanul haladó jelleggel össze. Másrészt a szabadelvű-párti kormány taktikailag jól jöttek a reformok, mert a hagyományos közjogi

harcról elterelte a figyelmet, az ellenzékét megosztotta, mivel ezáltal a kormány lépett fel a nemzeti szuverenitás, a liberalizmus bajnokaként, s az ellenzék sorai-ban voltak, akik a liberális tömegek szemében népszerűtlen, klerikális állásponttal kerültek közös platform-ra. A szabadelvűek taktikai sikerei viszont az egyértelműen haladó reformok megvalósulása után rövid életűnek bizonyultak. A politikai küzdelem gyorsan visszatért a régi közjogi kerékvágásba és az ellenzék is hamar rendezte sorait. Azok a néptömegek pedig, melyeket a kormány a liberális nacionalizmus jelszavával mozgósított, az egyházpolitikai küzdelmek idején ugyan a kormányt támogatták, de akkor is Hasburg-ellenes, függetlenségi éllel.

A protestánsok lelkesen támogatták a kormányt a klérussal vívott harcában. Nekik is veszteséget jelentett a polgári házasság és a polgári anyakönyvezés bevezetése, mégis támogatták azokat, mert Róma meglekésésének eszközét látták bennük. Keserű szájjal vették tudomásul a gyermekek vallásáról hozott törvényt, amelyben a kormány kárpótolta Rómát veszteségeiért — protestáns szövetségei rovására. Ez a törvény ugyanis fakultatíve megengedte, hogy a egyes házasságra lépők előre megállapodást kössenek gyermekeik vallásáról és csak ha ezt nem teszik, csupán abban az esetben voltak kötelesek a gyermekek nemük szerint szüleik vallását követni. Gyenge vigasz volt a protestánsoknak, hogy a liberális korszak következtében a kölcsönösség és viszonyosság a reverzális terén is érvényesült, miszerint a protestánsok javára is lehetett reverzálást adni.

A liberalizmus és saját vallásszabadságuk biztosítása érdekében támogatták a protestánsok a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatot, amely szabad lehetőséget biztosított vallásfelekezetek alapítására, továbbá a zsidó vallás egyenjogúsításának törvényjavaslatát. A zsidósággal a protestánsoknak — köztük főleg a reformátusoknak — évszázadokra visszanyúló jó viszonya volt. Közösen éltek az üldöztetést, majd a megtört másodrendűség életét. A liberális, művelt és egyre nagyobb szerepet játszó zsidóságban szövetségest láttak a protestánsok az ultramontanizmussal szemben. A protestáns egyházak, mint hivatalos testületek, nem vettek részt az egyházpolitikai harcban. Ezt taktikai okból tették: nehogy ürgyvet szolgáltatassanak a római egyháznak a testületileg vívott kultúrharca. Persze Róma ettől függetlenül testületileg, nyílt pápai beavatkozással harcolt a magyar kormány ellen és ebben az elkeresztelő, szószelekről ízgató „hecckáplánok” kívül a magyar főpapok is benne voltak teljes hivatali tekintélyükkel, el egészen odáig, hogy 1895-ben segítették megalakítani a Katolikus Néppártot.<sup>6</sup> A korabeli római katolikus egyházzal alkotott képünk akkor teljes, ha a liberális katolikusokról is megemlékezünk, akik támogatták az egyházpolitikai reformokat, s akiket az akkori magyar református sajtó is szövetsége-sének vallott.

## A dualizmuskori református időszaki sajtó

Az egyházpolitikai küzdelmek idejének magyar református sajtója a liberális kornak megfelelően sokszínű. A dualizmus sok szempontból demokratikus berendezkedése éreztette hatását a református sajtón. Jó néhány lapja volt a magyar reformátusságnak, országos lapja viszont nem volt. Amint az egyházi életet szigorúan az autonóm kerületek szintjén éltek, és a zsinat s konvent csak laza összekötő kapocs volt, ugyanúgy mindegyik kerületnek megvolt a saját hivatalos vagy félhivatalos lapja. A kerületi lapokon kívül sok helyi és több országos igénnyel megindított testületi, ill. ma-

gán lap volt. A lapok egyháztársadalmi, egyházi közéleti, egyházkormányzati, érdekképviseleti, gyakorlati egyházi munkát segítő, valamint tudományos cikkek mellett politikával nem foglalkoztak. Jellemző az apolitikusságra, hogy a Debreceni Hittanszaki Önképző Társulat *Közöny* című folyóiratában az egész egyházpolitikai reformküzdelem ideje alatt két cikk jelent meg arról. 1893-ban egy cikk a klérust bírálta, mert a polgári házasság ellen foglalt állást, és 1895 márciusában *Erőss* Lajos cikke az anyakönyvek államosítását helytelenítette azzal, hogy vinné inkább az állam a népiskolákat! Ezek után érthető, hogy a zsidó vallás egyenjogúsításáról ebben a lapban nincs említés.<sup>7</sup> A református sajtó politikamentességében egyedül az egyházpolitika képezett kivételt. A zsidó recepció már csak közvetve érintette a reformátusságot. Annál nagyobb súllyal esnek a latba a recepcióról szóló cikkek.

A római katolikus egyház nagy vagyona lehetőséget biztosított politikai napilapok fenntartására is. A *Religió* és a *Magyar Allam* c. katolikus politikai napilapok e korban kormány-, protestáns-, liberális-, szabadkőműves- és zsidóellenességét a református egyházi sajtó nem utasíthatta vissza megfelelő erővel már csak azért sem, mert nem volt politikai napilapja. *Bartha* Béla sárospataki, később debreceni jogakadémiai tanár 1894. január 1-én megindította ugyan az *Óráló* c. hetenként kétszer megjelenő politikai lapot, ám lapjának pusztá létéért kellett küzdenie. Félév múlva megszűnt, majd 2 hónap múlva újra megindult. Korszakunk végén Debrecenbe települve lett a lap hetenként ötször megjelenő újsággá.

## A recepció a korabeli református időszaki sajtó tükrében

Tekintsük át az egyházpolitikai reformok korának a zsidó vallás egyenjogúsításával foglalkozó magyar református sajtóanyagát s megállapíthatjuk, hogy az egyértelműen a polgári fejlődés e szükségszerű és haladó reformja mellett foglalt állást, s érte becsületesen küzdött. Kísérjük végig a recepciós törvény létrejöttének a magyar református sajtóban kirajzolódó állomásait, és látni fogjuk azokat az indítékokat, amelyek a református sajtó és egyház magatartását meghatározzák. A polgári szabadságjogoknak vallási téren való érvényesítése, az egyház és az állam szétválasztása, a római katolikus egyház feudális uralkodó egyházi jellegének megváltoztatásának igénye egybe esett mind a társadalmi haladás, mind a protestáns egyházak és a zsidóság érdekeivel. A reformátusság felismerte a történelmi szükségszerűséget és azért tudott a haladni képes társadalmi erőkkel — köztük a zsidósággal is — a legmesszebb menőkig együttműködni.

A zsidóság vallási recepcióért folyó belső küzdelméről csak akkor jelent meg híradás a református sajtóban, mikor az kilépett a közélet terére. A fővárosi *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (továbbiakban PEIL) 1892. január 14-i számában a Különlélek rovatban írja: „A zsidó vallás egyenjogúsítása tárgyában a fővárosi zsidóság körében élénk mozgalom indult meg, melynek célja, hogy a zsidó vallásnak a törvényesen bevett vallások közé iktatását sürgesse a törvényhozásnál. A mozgalom a fővárosi zsidóság ifjabb nemzedékéből indult ki, de magával ragadta már az öregeket és a vidéket is. A múlt hét folyamán tartott értekezleten a fővárosi zsidóság legelőkelőbbjei vettek részt s az értekezlet óta a vidéki zsidó hitközségek egymásután csatlakoznak az egyenjogúsítási mozgalomhoz.” Idézte még a képviselőházhoz intézendő feliratból az indoklást, kiemelve, hogy a „felirat különösen a zsidó hitre való áttérési tilalmat tartja megszüntetendőnek.”

A Sárospataki Lapok 1892. január 18-i számában vezércikket közölt Bartha Béla tollából: A zsidó vallás egyenjogúsításához c. Megmagyarázza a vezércikk, hogy félreértik a lapok a lényegét, mikor a zsidók egyenjogúsításáról írnak, holott a zsidók *vallási* egyenjogúsításra törekednek. A magyar állam és nemzet mulasztásának tartja a zsidók vallási egyenjogúsításának hiányát. „Vannak . . . akiket a zsidóság elleni nem ellenszenv, hanem adáz gyűlölet vezérel s bár jól tudják, hogy a zsidók egyenjogúsítása csak a polgári és politikai jogokra terjed ki, ellenben vallásuk, mint felekezet, háttérve van szorítva, azért azt állítják, hogy az egész törekvés jogosulatlan, mert amit akarnak, az már régen megvan s nem is ezt akarják ők megszerezni, hanem kiváltságos hatalomra vergődni a többi felekezet fölött. Ezt hirdetik a reakció, az ultramontanizmus, ez édes testvérek lovagjai . . . A zsidók vallási egyenjogúsításának kérdése nem csupán az ő belső ügyük s nem csupán politikai mozzanat, melynek diadalát a szabadság, liberalizmus minden híve őszinte szívből kívánja: hanem közvetlenül érdekli a protestantizmust is, még pedig valóságos elvi szempontból . . . mert a vallásfelekezetek közti egyenjogúság megvalósulását, az uralkodó felekezet egyeduralmának a bizonyos felekezethez való kényszerű, de lélek nélküli hozzátartozásának megszűnését csak így remélhetjük. A protestantizmus örök és nem múlólagos érdeke tehát önként hozza magával, hogy az állam szűnjék meg felekezeti lenni, ami nem jelenti azt, hogy felekezettel, vagy éppen vallásellenes legyen . . . Hogy a zsidóság manapság, ha nem éppen túrt, hanem államilag elismert felekezetet képez, de semmi esetre sem bevett vallás, azt mindenki be fogja ösmerni, aki a magyar jog idevonatkozó rendelkezéseit ismeri.”

Elemző és pontokba szedi a *zsidóság jogállását*: 1. Nem bevett vallás, mert a bevett keresztyén felekezetek jogaiban nem részesül. 2. Zsidó és keresztyén között a házasság tilos. 3. Zsidó házastársak egyikének keresztyénné létele után a házasság könnyen felbontható. 4. Zsidó vallásról keresztyénre térni lehet, de zsidóra térni vagy visszatérni nem. 5. Ünnepeiket az állam nem veszi figyelembe, míg nekik figyelembe kell venni a Gergely-naptár ünnepeit. 6. „A zsidóság mint felekezet egyenesen ki van rekesztve a főrendiházból.” *Deák* és *Eötvös* történelmi példájára hivatkozik, akik sokkal többet akartak adni a zsidóságnak, mint amire a zsidók most törekednek. A református *Tisza* Kálmán is keresztyén akarta vinni régebben a zsidók és keresztyének közti polgári házasságot és a zsidó felekezet főrendiházi képviselőjét. Akkor a protestáns képviselők egy része elvetette a javaslatot, mert kevesellte. A Sárospataki Lapok akkor is híven képviselte a szabadelvű irányt.

A zsidók január 10-i értekezlete ugyan az opportunistá pártszellem érvényesülése miatt a közelgő országgyűlési képviselő választások miatt egyelőre levette napirendről a memorandumot, hogy a képviselőjelölteknek erről ne kelljen nyilatkozniuk. „De kétségtelen, hogy a leányzó csak aluszik s nem halt meg. S mi már előre, senki által nem kényszerítve, kimondjuk, hogy a zsidóság mozgalmát, mely a magyar államot és nemzetiséget, a szabadelvűséget és a protestantizmust csak erősítheti, helyeseljük, hasznosnak és jogosultnak tartjuk, aminthogy már régebben is kifejeztük ama nézetünket, hogy a protestantizmus és a művelt zsidóság törekvései között eltagadhatatlan érdekkapocs létezik s ők egymásnak természetes szövetségei. Ennek félreismerése mindkettőnek sokat ártott, fel- és elismerése fölötté sokat használhat.”

Ugyanebben a számban olvasható a Vegyes közlemények között annak a híre, hogy Nyírbátorban a *Mandel*

család egy előkelő nőtagjának temetésén a különböző felekezetek részt vettek. Szabó Lajos református lelkész pedig szép beszédben máltatta Mandel Izraélné jótékonyágát és a református egyház harangjai is szólaltak. „Jól esik e hírt feljegyeznünk most, amikor az egyedül üdvözítő egyház némely túlzói még az országgyűlést is mind keresztesvitézekből szeretnék megalakítani.”

Sárospatak ment el legmesszebbre a recepció támogatásában. Ez nem is csoda, hiszen Patak volt a református kollégiumok között a legliberálisabb beállítottságú. Az, hogy a PEIL megelőzte a Sárospataki Lapokat a recepciós mozgalom hírének rokonszenves közlésével, fővárosi voltából, fürge lapszerkesztési technikájából következik. Liberalizmusa azonban mérsékelt, hiszen a belmissziós egyházi megújulás híve. A recepciót is ebből a szempontból nézi és azt is vizsgálja, hogy a társadalmilag feltétlenül haladó és szükséges reformnak mi lesz a református egyházra várható hatása. 1892. február 4-i számában ismerteti az egyre nagyobb méreteket öltött zsidó vallási egyenjogúsítási mozgalmat. A hitközségek sorra csatlakoznak a memorandumhoz, és már a napi politikába is bevonult a recepció kérdése. Az országgyűlési képviselő választásokon a zsidók nyilatkozatot kérnek a képviselőjelöltektől, támogatják-e az egyenjogúsítást? „A pártok, úgyszólván versenyeztek egymással a liberális ígéretekben, s ha ily készség mutatkozik majd az ígéretek beváltásában is, akkor a kérdés gyakorlati megoldása előtt sem volt többé akadály. Gróf Csáky Albin kultuszminiszter Temesvárott a zsidó hitközség küldöttségének világosan kijelentette, hogy a zsidók intelligenciájuk és tehetségük által társadalmi téren maguk oly előfeltételeket teremtettek, melyek alapján vallásuk egyenjogúsításának törvénybe iktatását, ami különben csak formáság, méltán követelhetik. — Mi, a zsidó vallás recepciójának elvi barátjai, csak arra vagyunk kíváncsiak, hogy az egyenjogúsítás recepció alakjában vagy szabad vallásgyakorlat alakjában fog-e kimondatni? A miniszter fentebbi nyilatkozata az előbbi sejteti. Azután azt szeretnők tudni, hogy a recepció a zsidók és keresztyének közötti összeházasodást s a vallásokra való kölcsönös áttérés lehetőségét is magában foglalja-e? Keresztyén társadalomban csak ezek megengedésével volna értelme az egyenjogúsításnak — társadalmi szempontból. Csakhogy akkor meg lényeges hitelvi aggodalmak támaszthatók a mozgalom etikai mozzanata iránt. Szóval a kérdés, egy kissé fogasabb, mint első tekintetre látszik s nem éppen formáság!”<sup>8</sup> Társadalmi szempontból tehát a legmesszebbmenőkig, a keresztyén-zsidó házasság engedélyezéséig és a vallásváltoztatás kölcsönöségéig támogatja. Sajátos egyházi szempontjaiból azonban aggodalmakat támaszt, hiszen a zsidó vallásra áttérés lehetősége is megnyílik.

A PEIL előbbi aggodalma még csak elgondolkoztatónak ítélte a kérdést, az ortodox rabbik meg 1892. március 2-i budapesti értekezletükön kimondották, hogy minden eszközzel igyekeznek meggátolni az egyenjogúsítást, mert az zsidók és keresztyének összeházasodására vezet.<sup>9</sup> Ha meggondoljuk, van ennek a szemléletnek létjogosultsága. Hiszen ha a zsidóság diaszpóra élete során mindig asszimilációra törekedett volna, már regen nem lenne. Ugyanígy a református egyház is igyekezett óvni kereteit minden létszámcsökkentéstől. Az ortodox rabbik állásfoglalása abban válik kissé groteszkké, hogy végeredményben nekik adandó kedvezményt vet el, míg az idézett református lap a zsidóságnak nyújtandó kedvezményt sem kívánja elgáncsolni, csupán felveti az egyenjogúsítással életbelépő kölcsönösség következményeinek problémáit. Ezt bizonyítja a lap 1892. június 2-i vezércikke. A képviselőházi vai-

lástügyi vitákról szól a cikk, s értékelésében azt írja, hogy „a zsidó vallás recepciója nagy elvi és társadalmi vívmány lesz, s ha az áttérési és házassági viszonyokra is kiterjesztik, hatalmas összeolvasztó ereje lesz a keresztyén és zsidó társadalomnak; egyházunkra nézve pedig egy új és gazdag mezőt nyit meg az evangélizálás szép munkája előtt. Az elvi vívmányokról s a belőlük alakulandó viszonyokról egyelőre csak annyit mondhatunk, hogy mi protestánsok, mint a haladás emberei s a folytonos reformálás hívei, elvileg nem zárkozhatunk el a vajdó egyházpolitikai reformok elől. Készüljünk rájuk jó előre, latolgassuk esélyeiket, mérlegeljük hatásukat, barátkozzunk meg az általuk létesítendő helyzettel. Mert az idő halad s az elmaradottakkal nem törődik. A reformoktól nincs mit félnünk. A protestantizmus a szabadság szülötte, mely a kiszélesített szabadság és fokozott haladás által létesítendő új viszonyok között sem veszíti el a fejét, eszt.”<sup>10</sup> Józan, reális, optimista álláspont. Az egyház hitbeli megújításának irányzatát képviselő laphoz ez az állásfoglalás illik. A reformokat a szabadság kiterjesztése, a haladás szémszögéből nézi és támogatja. Ugyanakkor a hit elevenségével bízik abban, hogy lesz ereje a magyar reformátusságnak nemcsak sorai megőrzésére, hanem gyarapítására is.

Eddig mindössze két református lapot idéztünk, a leggyorsabban és legújásgszerűbben reagálókat. 1892. június 10-ről idézhetjük a *Dunántúli Protestáns Lap* egy hírét, melyben egy angol-zsidó rabbi nyilatkozatát ismertetik, aki a vegyes házasság ellen szólt. A rabbi a vegyes házasságot el nem ismeri, szerinte az vétkes dolog és a belőle született gyerek törvénytelen. Ez a lap ennél többet a recepcióval abban az évben nem foglalkozott. 1894-ben még egy hírrel kirukkolt, aztán lezárta a kérdést. Figyelembe kell azt vennünk, hogy a zsidóság arányszáma Dunántúlon lényegesen kisebb volt a budapestinél vagy akár a tiszáninneninél és a tiszántúlinál, s ez alapvetően meghatározta a kerületi szinten gondolkozó dunántúli református lap magatartását. Hasonló volt a helyzet Erdélyben. Az erdélyi egyházkerület *Protestáns Közlönye* 1892-ben és 1893-ban még egy megjegyzés vagy puszta közlés erejéig sem vett tudomást a recepció ügyéről, azután is 1894-ben egy, 1895-ben két hírre szorítkozott. *Rácz Károly* szapáryfalvi lelkész lapja, a *Szabad Egyház*, csak 1895-ben reagált egy összehasonlító megjegyzéssel az akkor már megalkotott törvényre. A liberális korhoz képest külön szint jelentő új ortodox, hitvallásos kalvinista beállítottságú *Debreczeni Protestáns Lap* ugyan csupán 1893-ban nyilatkozott először a recepcióról, mikor annak már a törvényjavaslata is elkészült, a későbbiek során viszont felzárkózott a Sárospataki Lapok és a PEIL mellé, s elfoglalta a súlyának megfelelően neki kijáró vezető helyet.

A PEIL 1893. január 5-i számának vezércikkében Szóts Farkas az új esztendőre adott tennivalókat taglalja. Az ultramontanizmust támadja, mert az Ausztria igájából kiegyezéssel megszabadult hazánkat a pápa igájába akarja hajtani, belföldön pedig viszályt szít. Szóts támogatja a reformokat. E cikkben már semmi fenntartás sincs, hiszen a recipiált zsidóságban szövetséget nyer a reformátusság a katolikus egyház túlkapásai elleni közös védekezésre.

A lap azévi, január 19-i számában megszólaltatja a protestáns püspököket. A *Budapesti Hírlap* interjút közli. Szász Károly dunamelléki református püspök „híve a vallásszabadságnak s éppen azért örömmel üdvözli a „zsidó-recepciót” is, úgy is mint egyik előmozdítóját a kívánatos társadalmi egygyéforrásnak.” Főlőlesgesnek tartja, hogy a zsidók hitelkelyeiket előterjesszék, hiszen a tízparancsolat „nekik is, nekünk

is törvényünk. A recepciót tehát feltétel nélkül helyesli, egy kis baj van azonban az „áttérés” kérdésével. Az, hogy keresztyén ember zsidó hitre áttérhessen, „protestáns” hitelveibe is ütközik, mert a keresztséget a protestánsok is szentségnek, egész életre szólónak, letörülhetetlennek vallják. A protestáns felfogás részben azonban mégsem oly merev, mint a római katolikus, mert — Krisztusnak a keresztséget szerző igéi szerint — a keresztségben való közösséghez a megkeresztelkedés mellé a hitet is kívánja. Aki tehát nem hisz, ám legyen zsidó, erre azt mondhatjuk a Vatikán terminológiájával „tolerari posse”. Az áttértet tehát keresztyénnek fogjuk tekinteni áttérése után is, tőle azonban semminemű egyházi szolgáltatást nem kívánunk.” Szász Károly finom dogmatikai disztinkcióval él, de ez nem jelenti azt, hogy nem támogatja, csak teológiailag tisztazza a kérdést. Ez, amint láttuk, a maga korában — amikor dogmaellenesség címén valójában a korrekt teológiai gondolkodástól idegenkedtek — szokatlan.

Szász Domokos erdélyi református püspök nem szólt a recepcióról. Pap Gábor dunántúli református püspök pedig úgy nyilatkozott, „hogy már az 1875—78-iki országgyűlésen állást foglalt. Irányinak a vallásszabadságot követelő javaslata’ a zsidóknak nemcsak polgári, hanem vallási „egyenjogúsítása mellett”. Álláspontja ma sem változott mint protestáns emberé s a recepciót szükségesnek tartja.” Kiss Áron tiszántúli református püspök viszont nem érdeklődött az egész egyházpoltikai reform iránt, az az állam joga. A reformátusoknak autonómiájuk van. Ugyanakkor Kun Bertalan tiszáninneri református püspök „a zsidó vallás recepcióját a viszonyosság és vallásszabadság alapján szívesen üdvözlö, az alatt a föltétel alatt, „ha a zsidó felekezet hitcikkelyeit a többi felekezet példájára körülírja”, szervezkedik és mint ilyen, saját felekezeti törvénykönyvet létesít, olyat, mely ő felsége szentesítését is megnyeri.”

Az evangélikus püspökök nyilatkozatait is közli a cikk. *Baltik* Frigyes a polgári házassággal szemben várakozó álláspontra helyezkedik, míg nem ismeri a törvény novelláját. Különbözik az egyházi házasság híve. A zsidóságról nem szól. A reformok szükségét elismeri. *Karsay* Sándor és *Zelenka* Pál azzal tért ki a nyilatkozatadása elől, hogy még nem határozott zsinatuk az egyházpoltikai kérdésekről. *Teutsch* György Dániel erdélyi szász evangélikus püspök „a zsidók recepciójáról nem akar nyilatkozni, mert szerinte a zsidók már recipiálva vannak. Különbözik ez csak állami és nem egyházi kérdés, amennyiben keresztyén dogma szerint nem lehet áttérni zsidó vallásra.” *Ferenc* József unitárius püspök a zsidokról nem tett említést.

Egy évvel azután, hogy a zsidó recepció mozgalmáról először adott hírt a PEIL, Szóts Farkas tollából vezércikket közölt A zsidó vallás recepciója címen. Szóts cikke elején bejelenti, hogy hozzájárul a recepcióhoz, mert a zsidók keresztyén hitre térésének és asszimilálódásának lehetőségét látja benne. A liberalizmus asszimiláló szándékánál azonban Szóts Farkas óhaja több. *Testvérnek* tekintette a zsidóságot és annak keresztyén hitre térését a *megtérés alapján* óhajtott, hogy Krisztusban is lelki testvér lehessen. A továbbiakban hitelvi és egyházjogi szempontból taglalta a kérdést. Közölte a törvénytervezet állítólagos szövegét és megjegyzést fűzött hozzá. Kun Bertalan püspök véleményét osztotta, hogy a zsidóknak legyen király által szentesített törvénykönyvük, és legyen egységes szervezeti a zsidóság. Egy meg nem nevezett zsidó rabbira hivatkozik, aki szerint Budapesten ötféle zsidó felekezet van, „egymástól elkülönítve, egymás ellenére, gyakran egymás kárára”. A kölcsönös áttérés kérdé-

ben a zsidóból keresztyén hitre áttérést helyesli, de módja nem lehet az 1868: LIII. t. c. szabálya szerint, mert az egyik keresztyén felekezetből a másik keresztyén felekezetbe való áttérésre vonatkozik. Az áttérő zsidót ezután is meg kell keresztesíteni, ez pedig nincs a hivatkozott törvénycikkben. Hevesen ellenzi a keresztyén hitről zsidóra áttérés engedélyezését. Szász Károly újévi nyilatkozatát idézi és egyet ért azzal. „Ezért mi azt tartjuk, hogy legjobb volna, ha a zsidóságra való kitérést a javaslat egyszerűen nem engedélyezné vagy legalább nem érintené.” De ha mégis engedélyezné, akkor a „tolerari posse” elvére kell helyezkedni és erkölcsileg védeni a híveket, hogy a szerző szerint vallásilag hasonlíthatatlanul alacsonyabb zsidó vallásba ne süllyedjenek. A római katolikus merev elzárkózáshoz ez a kikötés nem hasonlítható. A vallások értékelését, hogy melyik a magasabb, melyik az alacsonyabb fejlettségű, a vallástörténeti fejlődés keresztyén értékelése szerint határozza meg, amely szerint természetesen a keresztyénség jelenti a vallási fejlődés csúcspontját. Ezt szintén nem vehetjük rossz néven Szóts Farkastól. Az ő érzelmileg gazdagon motívált élő keresztyén hite számára elfogadhatatlan a korabeli liberális teológiának az a közömbössége, mely szerint a nagy kultúrvallások között nincs értékbeli különbség. A cikk végül is a fenntartások ismertetése után pozitívan nyilatkozik a recepcióról: „Mi tehát a fentebbiekben kifejtett egyházi megoldás és cautela mellett a zsidóság recepcióját egyházi szempontból sem perhorreskáljuk, sőt jó móddal megcsinálva még örölnénk neki, mert a recepció a keresztyén egyház működése előtt egy szép és hálás munkamezőt nyitna meg, a zsidók közti missziót, melyet a miénkél fejlettebb egyházi társadalmak oly szép sikerrel művelnek. De vajon megnyílik-e egyhamar ez a munkamező?”<sup>11</sup>

Sietünk megemlíteni, hogy Szóts Farkas 1893. május 4-én újabb cikkben foglalkozott lapjában az április 26-án már benyújtott, tehát már nemcsak hallomásból ismert törvényjavaslattal.<sup>12</sup> Az előzőkhöz képest nem mondott újat, mégis említésre méltó, hogy vezércikke után ismét cikket szentelt a kérdésnek. A törvényjavaslattal kapcsolatos a Debreczeni Protestáns Lap 1893. február 4-i számában közölt első rövid hír is.

A vallási egyenjogúsításért folyó mozgalom öntudatosította a művelt magyar zsidóságot, és társadalmi életét élénkítette. Így értékelte ezt a Sárospataki Lapok közleménye is, amely a Magyar Zsidó Irodalmi Társaság szerveződéséről adott hírt. Kiemelte, hogy az alakulóban levő társaság céljai közt első helyen áll a Bibliának magyar nyelvre való lefordítása: „Úgy látszik, hogy a recepció kérdése a reformáció kezdete lesz a szabadabb gondolkodású zsidókra nézve s az irodalom is nyerni fog általa. Mily szép volna, ha közös erővel, egymást gyámoltva végezhetnők az Ó-Szövetség lassan haladó revisióját!”<sup>13</sup>

Mit tett ugyanebben az időben az ultramontán tábor? 1893. április 23-án katolikus nagygyűlés volt Komáromban — írja a Sárospataki Lapok 1893. május 1-én — Molnár János apátplébános és *gr. Eszterházi* Móric Miklós vezetésével. A gyűlés ismertetése végéről idézzük: „A gyűlés határozatai közül felemlítjük, hogy a pápa világi hatalmának visszaállítását kívánják; a zsidó vallás recepcióját és a vallásszabadságot, mint valótlan dolgokat és veszélyes újításokat visszautasítják. A kath. sajtó támogatása s a liberális sajtó-termékek elterjedésének meggátlása minden katolikusra nézve erkölcsi kötelesség. Határozatainknak egyrészt a főrendi- és a képviselőházhoz is benyújtjuk.”<sup>14</sup>

Az ortodox zsidók pálfordulásáról közölt a PEIL 1893. május 11-én hírt. Május 3-án országos értekezle-

tet tartottak az ortodox zsidók és szervezeti kérdések, az anyakönyvek államosítása folytán előálló jövedelemcsökkenés megtárgyalásán kívül köszönetet szavaztak meg a kultuszminiszternek a recepciós törvényjavaslatért. Küldöttségüket a miniszter május 4-én fogadta.

A *Dunántúli Protestáns Lap* 1893-ban egyetlen zsidó vonatkozású cikket közölt. 1893. augusztus 9-én a Komáromi Gemilut Chaszodim (Szeretet Gyakorlása) izraelita egyesület dísztagjává választotta Pap Gábor dunántúli református püspököt és díszoklevelet adott át neki. A cikk teljes terjedelmében közli a díszoklevél fordítását. A díszoklevél dicséri a püspököt, hogy az emberszeretet gyakorlásában nem tekintett felekezeti korlátokra. Különösen kiemeli, hogy a vérvád ellen egyedül ő lépett fel hivatalosan a magyar püspökök közül és körlevélben rendelte el lelkészeinek a szeretet ígéivel való csillapítást. Majd elmondja, hogy a vérvád után egy évtizeddel, mikor az „északi zsarnok” 5 millió zsidót üldözött, és mikor minden határ el volt zárva a bujdosók előtt, Pap Gábor volt a kontinens egyetlen főpapja, aki felhívta a közjótékonyt az üldözöttek bujdosó hontalanjaira. A püspök nem törődött azzal, hogy bizonyos körök gúnyolódásának és heves támadásának teszi ki magát.<sup>15</sup> Pap Gábor 1893-as újévi nyilatkozata is meggyőző bennünket filozemita elveiről. Ezt az oklevelet méltán kapta a tiszaszlári vérvád idején tett intézkedéseért, és az orosz zsidók érdekében kezdeményezett jótékonyági felhívásáért. De amennyire azokért kapta, legalább annyira kapta a recepciós törekvések segítéseért. Ezt ugyan elhallgatták, talán éppen azért, nehogy az ultramontanizmus támadásának ez által még jobban kitegyék Pap Gábort. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy Pap Gábor abban a Komáromban volt református püspök, ahol Molnár János apátplébános, az 1890-es elkeresztelési rendelet kiprovokálója szolgált.

Az idő múlásával a recepció törvényjavaslata is haladt a törvényhozásban a maga útján. A képviselőház közoktatásügyi bizottsági ülésén „leghatározottabb elenzője a javaslatnak Okolicsányi függetlenségi képviselő volt, aki elfogult felekezetieskedő, retrográd felfogás tekintetében semmi kivetni valót nem hagyott fenn; — írja a Debreczeni Protestáns Lap — ... Az egészben csak az sajnálni való, hogy éppen protestáns ember vállalkozott erre a gyanús oppozícióra. A bizottság többi tagjai a javaslat mellett nyilatkoztak; köztük Kiss Albert debreczeni református lelkész s képviselő is, aki ezúttal a józan liberalizmus álláspontjáról beszélt.”<sup>16</sup> A törvényjavaslatot a képviselőház közoktatásügyi bizottsága Okolicsányi ellenére elfogadta és 1893. december 12-én jelentését a ház elé terjesztette. A PEIL ismertette a jelentést és e cikkben jutott el arra a felismerésre, hogy a megkeresztelés már nem tartozik az állami törvényhozásra. Az az egyház feladata, hogy egyházilag milyen módon veszi fel tagjai közé a belépőt.<sup>17</sup>

A klérus eközben vívta a kultúrharcot és minden áron parlamenten kívüli harcot igyekezett támasztani országgyűlési küzdelme aláhúzására. Tömegeket pedig tudott felvonultatni. 1894. január 16-ára katolikus nagygyűlést hirdettek meg Budapestre. A Debreczeni Protestáns Lap a vörös és a fekete zászló c. cikkében beszámolt, hogy hír szerint a szocialisták ellentüntetésre készülnek. A vörös és a fekete zászló fog tehát megütközni. Az egyik ultramontán lap azt állította, hogy ők nem fekete, hanem Szűz Mária képével díszített magyar zászló alatt tartják gyűléseiket, az alatt a zászló alatt, amiről a liberális Tisza-éra törölte le a Szűz Mária-képet. A szocialista tüntetésről meg azt írta a klerikális lap, hogy ha megtörténik, azért a zsidókat fog-

ják felelőssé tenni, mert azok vezetik a szocialistákat is és a katolikusok elleni hírlapi háborút is. Azt állította, hogy a tüntetéssel a kormány vinné utcára az egyházpolitikai harcot. A zsidóságot pedig megfenyegette, hogy január 21-én, Szent Vince napjának előcséjén országos zsidóellenes tüntetéssel fognak felelni, amennyiben a szocialisták tüntetni fognak a nagygyűlés ellen. Szélsőséges antiszemitizmus sugárzik az ultramontán lapból és fenyegetésére nem lehet mást válaszolni, mint: az ügyesség hatáskörébe tartozik. A katolikus lap szerint a kormányzati éra: háttérből, zsidók által mozgatott protestánsok uralma. Ez a felfogás a polgárosodás minden változásáért a zsidókat tette felelőssé. Eszerint a vélemény szerint az egész polgárosodás zsidó dolog, a polgári kultúra zsidó kultúra, a liberális eszme zsidó termék.<sup>18</sup> Az antiszemita katolikus cikkekre a Sárospataki Lapok is terjedelmes választ adott.<sup>19</sup> Szemükre vetette a katolikusoknak, hogy a történelem során sokszor ontottak felekezeti vért.

A klérus antiszemitizmusát utasította vissza a Debreczeni Protestáns Lap 1894. február 3-i vezércikke: „Az Isten törvénye azt tanítja, hogy minden ember egyaránt felebarátunk, bármily vallás vagy nemzet híve legyen; ellenben az ultramontánok még a magyart is csak akkor tartanak felebarátjuknak, ha a római pápa híve lenne. A zsidókról pedig egyebek közt a szatmári róm. kath. püspök, Meszlényi nyíltan kijelentette egy hírlapíró előtt, hogy „őket előbb meg kellett volna cibálni, azután emancipálni.” Ha ezzel szemben mi a teljes szentírás alapján a szeretet nagy parancsolatját hirdetjük és tanítjuk már a zsenge gyermeknek is: előbb-utóbb a mi elveink jutnak érvényre.”<sup>20</sup> A Debreczeni Protestáns Lap élvonalba törése a zsidó recepcióért folyó református sajtóküzdőben mutatja, hogy az antiszemitizmus elleni heves elutasítás nemcsak Pap Gábor püspök és a Sárospataki Lapok ügye volt, hanem Debrecené is. Apolitikusságuknak rögtön vége volt, mihelyt úgy látták, hogy a politikai élet antiszemitizmusba akar átsapni és felekezeti háborút idéz elő. De tudták azt is, hogy a klérus fenyegetésének van egy kimondatlan második része is: a zsidók elleni zavargások sikere után a protestánsok elleniek következhetnek.

Az antiszemitizmus veszélyének elmúltával ismét gyűrűltek a református lapok zsidókkal foglalkozó közleményei. A Sárospataki Lapok 1894. július 23-i számában az Órálló féléves pályafutásáról és anyagi csődjéről cikkező Magyar Allamnak felelt meg. A katolikus lap azt közölte, hogy az Órálló a szabadkőművesek és zsidók támogatását külön kérte, de azok ügyet sem vetettek rá. A protestánsok sem támogatták. Az alföldi eklézsiákban egy előfizetője sem volt. „Az Órállót Lucifer állította ki és ő is vonta be mert a pokol kapuin belül, az egyházpolitikai javaslatok megszavazása után, nincs szükség silbakra.”<sup>21</sup>

A Sárospataki Lapok 1894. október 22-én dissonáns tényről közölt egy hírt. A nagyidai zsidó temetőben valaki magyar feliratú sírkövet állítottatott. A helybeli rabbi és Chevra Khadisah zsidó felekezeti hatóság elrendelte a sírkő eltávolítását. A közigazgatási hatóság, megtiltotta, mire a rabbi táblát állítottatott a sírkő elé, amire ráíratta, „hogy azt a magyar feliratú sírkövet csak a hatóság akarata tartja s őrzi ott zsidó egyház ellenére.” A cikk keserűen kifakadt az ortodox rabbi és a Chevra Khadisah taktikátlan lépése ellen, amivel kellemetlen helyzetbe hozták a recepció támogatóit. A helyzet javulását e téren is a recepció megalakításától várta a cikk írója.

A tiszántúli egyházkerület egyházi értekezletének, ennek az egyháztársadalmi mozgalomnak, 1894. októ-

ber 31-i alakuló gyűlésén Csiky Lajos debreceni teológiai tanár A református egyház helyzete az új viszonyok között, s a református lelkes teendői az egyháztársadalomban c. előadásában sorra véve az egyházipolitikai törvényeket, és a még meg nem szavazott két javaslatot, kijelentette, hogy „csak a zsidók recepciójáról szóló törvényjavaslat az, ... amit minden fenntartás nélkül, mint a szabadelvű gondolkodás immár teljesen megérett gyümölcsét örömmel láthatunk lehullani arról a fáról, melyen nekünk a liberális politika ilyenmő termékei érlelődnek.”<sup>22</sup>

Az egyházipolitikai harcok ötödik évében általános belefáradás mutatkozott — a klérust kivéve. 1895. március 21—23. között tárgyalta a főrendiház az utolsó két egyháziügyi törvényt. A vallás szabad gyakorlatáról szólót a felekezetenküliség kihagyásával elfogadta, a zsidó vallás egyenjogúsításáról szólót teljes egészében elvetette. „A protestáns egyházi méltóságok, püspökök és főgondnokok, valamint a prot. vallású főurak is híven kitartottak a szabadelvűség zászlaja alatt. Mi lesz a javaslat további sorsa, azt tudni nem lehet, de azt tudjuk, látjuk, hogy az ország többsége immár nagyon beleunt az egyházipolitikai küzdelmekbe, s békeségre vágyik. Csak a néppárt főpapi és főúri vezérei szítják-élesztik nagy kitartással a vallási viszály népemészítő tüzet. A mi elég bajt fog még csinálni az országban.”<sup>23</sup> A Debreczeni Protestáns Lap ugyanennek a ténynek vezércikként szentelt. *Dr. Kovács Sándor: Vallásügyi tárgyalások a főrendiházban c. vezércikkében* névszerint is kiemelte a protestáns püspököket és főgondnokokat, amiért a recepció mellett szavaztak, és elmarasztalta a római és görögkatolikus főpapokat, amiért ellene szavaztak.<sup>24</sup>

1895. május 15-én végre a főrendiház Vay Béla elnök szavazatával elfogadta 108:107 arányban a recepció törvényjavaslatot. A javaslatból azonban kihagyta a 2. §-t. „A kihagyott 2. § a zsidóságra való áttéréstől szól, melynek bukását szabadelvű körökben sem nagyon sajnálják.”<sup>25</sup> Írta róla a PEIL május 23-án. Hogy a lap nem sajnálta a 2. §-t az nem kétséges, hiszen kezdetről fogva fenntartásai voltak azzal szemben. Ami a liberális köröket illeti, azok ekkorra már annyira beleuntak, hogy örültek részleges győzelmüknek, és szívesen tettek engedményt — a zsidók konfójára. *Illyés Endre: Fiat pax c. vezércikkében*, melyben a Debreczeni Protestáns Lap hasábjain méltatta az egyházipolitikai küzdelem győzelmes lezárását, még tovább ment a győzelmi hangulat elégedettségében, s a 2. § elhagyásához már a zsidók belenyugvását is előlegezte: „Ők a proselitácsolásra úgy sem feketnek súlyt, talán többet maguk sem kívántak, mint pusztán, a törvényes elismerést.”<sup>26</sup> A recepcióért küzdő zsidók eredetileg bizony nagyönis paritásos alapon kívántak törvényes rendezést. Fő sérelmük volt a kölcsönösség és viszonyosság hiánya, hogy tehát ne csak zsidóból lehessen keresztyénné, hanem keresztyénből is zsidóvá áttérni. Amennyiben a végén belenyugodtak a paritás elhagyásába, a reális erőviszonyokkal számoltak: egyelőre többet nem tudtak elérni a klerikális erővel szemben.

A főrendiházi döntés után a vizsgált református lapok levették napirendjükről a recepció kérdését. Egyedül a Sárospataki Lapok közölte még október 7-én egy rövid hírt arról, hogy a képviselőház szeptember 30-án elfogadta a zsidó vallás recepciójának főrendiház által módosított szövegét.<sup>27</sup>

A recepció törvény lett, de a zsidóságon belül sem csitulak el azonnal felkavart hullámai. Református sajtó-visszhangjában egyik utolsó rezdüléseként olvashatjuk a Sárospataki Lapok 1895. november 4-i számában, miszerint „a zsidó rabbik országos gyűlése egy

szavazat híján egyhangúlag elhatározta, hogy zsidónak keresztyénnel kötött házasságát egyházi áldásban nem részesíti, s a házasségeket össze sem esketi. A rabbinusoknak ezt a határozatát az értelmesebb zsidóság nagy felháborodással fogadta.”<sup>28</sup>

A recepció törvény megalkotásával a zsidóság kérdése a törvényhozás fórumáról lekerült. A zsidó kérdés viszont a társadalom bizonyos rétegeiben még hosszú ideig nyitva maradt, és félt volt, hogy ismét előtérbe kerül. Érthető, hogy a budapesti egyetemi ifjúság vezetői között jelentkezett antiszemitizmust a Debreczeni Protestáns Lap 1895. november 23-i cikkében élesen elítélte. Összegezte a cikk a recepció küzdelem tanulságait, tisztázta az elvi kérdéseket, s egyben programot is adott.<sup>29</sup>

Az egyházipolitikai reformok szorosan összefüggő történetéből egy részletet, a korabeli magyar református időségi sajtónak a zsidó vallás egyenjogúsításához való viszonyát tekintettük át. Ez a sajtó az egyházipolitikai reformok egészének haladó jellegét látta és támogatta még akkor is, ha azok egyike-másika áldozatot is kívánt a magyar reformátusságtól. A zsidó vallás recepciója nem jelentett áldozatot a reformátusságnak, sőt a hátrányos vallási megkülönböztetést a reformátusság maga is érezvén, természetesen szövetségesként nyújtott segítséget a vallási egyenlőségért küzdő zsidóságnak. Miközben ezt tette, számtalanszor hangsúlyozta, hogy a recepció előmozdításával a vallási egyenlőség körének szélesítését, a szabadságjogok kiterjesztését, a haladást munkálja.

(Debrecen)

Csohány János

#### JEGYZETEK

1. Hóman Bálint — Szekfű Gyula: Magyar történet V. köt. Bp. 1. 1936. 377—378. — 2. *Magyar Zsidó Lexikon*. Szerk.: Ujvári Péter Bp. 1929. Recepció címszó alatt. — 3. A statisztikai adatokat ld. Hóman—Szekfű 1. m. 552—553.; *Pallas Nagy Lexikon* XII. köt. Bp. 1896. 88.; valamint *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*. Bp. 1912. — 4. A zsidók korabeli magyarországi helyzetéhez és az antiszemitizmushoz lásd: *Magyarország története* 2. köt. Bp. 1967. 128—129., 138., 186—188.; *Horváth Zoltán: Magyar századforduló*. A második reformnemzedék története (1896—1914). Bp. 1961. 55—57.; *Lackó Miklós: Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935—1944*. Bp. 1966.; *Ránki György: Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején. Történelmi Szemle 1962. évf. 3—4. sz.* A szegedi gondolat Gömbös megfogalmazásában: „Két vezérgondolat fog vezetni. Az egyik a keresztyén gondolat, amelyet röviden fajvédelemnek nevezünk, a másik pedig az agrárius gondolat.” 357.; *Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik*. Bp. 1935.; *Weis István: A mai magyar társadalom*. Bp. 1930.; *Szabolcs Ottó: Tisztviselők az ellenforradalom társadalmi bázisában*. Bp. 1965.; *Balázs Béla: A középírétegek szerepe társadalmunk fejlődésében*. Bp. 1958. — 5. *Magyar Zsidó Lexikon* Recepció címszava alatt; *Vázsonyi Vilmos* beszédei és írásai 1. köt. Bp. 1927. 46—54. — 6. *Vö. K. Török Mihály Miklós: A magyar egyházipolitikai harc története*. Bp. 1933. Szent István Társ. kiad.: *Salacz Gábor: A magyar kultúrharc története 1890—1895*. Bécs, 1938.; *Magyarország története* 2. köt. Bp. 1967. 138—144.; *Magyarország története az abszolutizmus és dualizmus korában 1848—1918*. 3. füzet (1888—1900). *Egyetemi jegyzet*. Bp. 1964. 206—210., 215—218.; *Csáky Mór: Der Kulturkampf in Ungarn. Dei kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95*. Graz—Wien—Köln, 1967. *Hermann Bölhaus Nachf.* — 7. *Közlöny 1888 őszétől 1896 nyaráig átnézve*. — 8. PEIL 1892. február 4. 80. — 9. *Sárospataki Lapok* 1892. március 14. 216. — 10. *V. F.: Vallásügyi viták a képviselőházban*. PEIL 1892. június 2. 370. — 11. *Szóts Farkas: A zsidó vallás recepciója*. PEIL. 1893. január 26. — 12. *Szóts Farkas: Törvényjavaslat az izraelita vallásról*. PEIL. 1893. május 4. 275—276. — 13. *Sárospataki Lapok* 1893. április 24. 374. — 14. *Sárospataki Lapok* 1893. május 1. 404. — 15. A cikk címe: *A szeretet jutalma*, 565—567. — 16. *Debreczeni Protestáns Lap* 1893. október 21. 551. — 17. PEIL 1893. december 21. 816. — 18. *Debreczeni Protestáns Lap* 1894. január 13. 28. — 19. *Újfalussy Béla: Az álarcos menethez*. Sárospataki Lapok 1894. január 29. Az idézet a 98. hasábról. — 20. A mi vitéink fegyverei. *Debreczeni Protestáns Lap* 1894. február 3. Az idézet az 53. lapról. — 21. *Sárospataki Lapok* 1894. július 23. Vegyes közlemények. — 22. *Debreczeni Protestáns Lap* 1894. november 3. 548—549. — 23. PEIL 1895. március 28. 207. — 24. *Debreczeni Protestáns Lap* 1895. március 30. — 25. PEIL 1895. május 23. 335. — 26. *Debreczeni Protestáns Lap* 1895. május 25. 253—254. — 27. *Sárospataki Lapok* 1895. október 7. 831. — 28. *Sárospataki Lapok* 1895. november 4. 910. — 29. *Jóó István: Antiszemitizmus a budapesti egyetemen*. *Debreczeni Protestáns Lap* 1895. november 23. 577—579.



## Dokumentumok a vegyes házasságról

### Néhány szó a vegyes házassági dokumentumokról

Dr. Udvardy József csanádi római katolikus püspök, apostoli kormányzó 1973. július folyamán D. Dr. Bart-ha Tibor református püspök-elnöknek, D. D. Káldy Zoltán evangélikus püspök-elnöknek és az Ökumenikus Tanácsnak megküldte a *Matrimonia Mixta* pápai motuproprio magyar fordítását, valamint a Magyar Római Katolikus Püspöki Kar erre vonatkozó végrehajtási utasítását és Lelkipásztori Tájékoztatóját. Ezeket a nyomtatásban 5700 példányban megjelent szövegeket mi is közzétesszük tájékoztatásul és további tanulmányozás céljából. A *Matrimonia Mixta* szövege ugyan már korábban ismertté vált (Theol. Szemle 1970/7—8: 193—196. o; Lelkipásztor 1972/6: 349—353.), mivel hogy ezek a fordítások azonban eltérnek a most megjelent római katolikus fordítástól, helyesnek látszik ennek közzététele is. Csatoljuk a római katolikus dokumentumokhoz az 1973. november 20-i megbeszélésre készült közös protestáns hozzászólást, valamint a megbeszélésről megjelent kommuniké szövegét.

A következőkben lerögzítünk néhány adatot a közölt dokumentumok megértéséhez és értékeléséhez.

VI. Pál pápa *Matrimonia Mixta* kezdetű motupropriója a vegyesházasságról (MM) 1970. március 31-én kelt, és megjelent a *L'Osservatore Romano* 1970. április 30-i számában. Ehhez a Magyar Római Katolikus Püspöki Kar elkészítette a Magyarországra érvényes végrehajtási utasítást, amely Budapesten 1971. június 16-án kelt, de mint említettük 1973 júliusában jelent meg. Mivel a sajtóban, egyebek között a Theológiai Szemlében is, különböző találgatások jelentek meg arról, hogy mi lehet a magyar végrehajtási utasítás tartalma, Dr. Udvardy József püspök 1972. elején a Magyar Római Katolikus Püspöki Kar rudomásával a református és evangélikus egyház részéről kiküldendő szakértőkkel való megbeszélést ajánlott fel erről a kérdéstről. Miután a református és az evangélikus egyház püspök-elnökei kiküldték szakértőiket, Dr. Udvardy József püspök rendelkezésükre bocsátotta a magyar végrehajtási utasításnak 1971. június 16-ról keltezett szövegét (VU), és egy magyarító iratot csatolt hozzá „Vázlat a protestáns egyházak számára adandó tájékoztatóhoz a vegyesházasságokra vonatkozó újabb római katolikus egyházi törvényekről” címen (TV). A protestáns részről megbízott szakértők ennek birtokában tanulmányozták a vegyesházasságra vonatkozó pápai és magyar püspöki rendelkezéseket, majd véleményük figyelembevételével a református és evangélikus egyházi vezetők elkészítették a tervezett megbeszélés elé terjesztendő iratot „Protestáns hozzászólás a vegyesházasság kérdéséhez” címen (PHV), amely 1972. november 17-én kelt, és amelyet egyidejűleg megküldtek Dr. Udvardy József püspöknek.

Ezek után 1972. november 20-án Budapesten az Ökumenikus Tanács Szabadság téri tanácstermében megtörtént a vegyesházasságra vonatkozó tanácskozás, amelyről az alább közölt kommuniké jelent meg a református és az evangélikus hetilapokban (Reformátusok Lapja, 1972. december 10; Evangélikus Élet, 1972. december 17.).

Az 1972. november 20-i tanácskozás nyomán a római katolikus végrehajtási utasítás szövegén nem történt semmiféle változás, de a „Lelkipásztori Tájékoztató” című iratot csatolták hozzá (LT), amelyet keltezés nélkül az MM és a VU szövegével együtt nyomattak ki, és 1973 júliusában bocsátottak rendelkezésünkre.

A dokumentumok történeti sorrendje tehát a következő:

1. *Matrimonia Mixta* (MM), 1970. március 31.
2. *Magyar Végrehajtási Utasítás* (VU), 1971. június 16.
3. *Tájékoztató Vázlat* (TV), 1972. november előtt.
4. *Protestáns Hozzászólás* (PHV), 1972. november 17.
5. *Kommuniké* az 1972. november 20-i tanácskozásról.
6. *Lelkipásztori Tájékoztató* (LT), 1972. november és 1973 július között.

Miután most megjelent az MM magyar végrehajtási utasítása, nincs akadálya annak, hogy mi is közzétegyük a vegyesházasságra vonatkozó közös protestáns hozzászólásunkat (PHV). Ez a hozzászólás az MM, a VU és a TV ismeretében készült, de természetesen nem vehette figyelembe az LT-t, amely később jött létre. A közös protestáns hozzászólás több helyen reflektál a TV-re és többnyire szószerint idézi szövegét. Ahol azonban az idézés tartalom szerint történt, ott most jegyzetben szószerint közöljük a TV hivatkozott szövegrészletét.

Végül hangsúlyozzuk, hogy a vegyesházasságra vonatkozó dokumentumok közlése tájékoztatásul és tanulmányozás céljára történik, és ez semmiképpen sem érinti az érdekelt egyházak kizárólagos jogát arra, hogy a vegyesházassággal kapcsolatban állást foglaljanak, funkcionáriusaiknak és testületeiknek utasítást adjanak, és híveiket tájékoztassák.

Budapest, 1973. szeptember 10.

Dr. Pröhle Károly

## Matrimonia Mixta

### VI. Pál pápának Motu Proprio kiadott apostoli levele szabályokat ad a vegyesvallású házasságokra vonatkozóan

A vegyes házasságokat, azaz egy katolikus fél és egy nem katolikus — akár megkeresztelt, akár keresztleletlen — fél között létrejött házasságokat az egyház mindig aggódó nagy gondossággal kísérte. Korunk különleges körülményei arra ösztökélik, hogy még nagyobb gondot fordítson a vegyesházasságokra. A múltban ugyanis a katolikusok külön, határokkal is elválasztott területeken laktak a más keresztyén vallások híveitől és nem a keresztyénekétől. A legújabb korban azonban már az ilyen különélés nemcsak hogy nagyon kevés helyen van meg, hanem még a különböző vidéken lakó és különböző vallású emberek között érintkezés is nagyon gyakorivá vált. Ennek az adott helyzetnek a következményeként a vegyesházasságok is nagyon megszorozódtak. Befolyással volt erre az emberi civilizáció és kultúra előrehaladása és terjesztése, az ipar és kereskedelem, továbbá az, hogy a falusi élet rovására a városba tömörült össze sűrűn a lakosság, végül pedig a kivándorlók és a mindenfajta menekülők nagy száma.

Az egyház azt is jól tudja, hogy a vegyesházasságok — amelyek a vallások különbözőségének és a keresztyének megosztottságának következményei — a keresztyének helyreállítandó egységének nem válnak javára néhány esetet leszámítva. Ugyanis minden vegyesházasság több problémát hordoz magában, mert megosztást visz bele egyházunk e kis élő zárt sejtjébe — méltán nevezhetjük így a keresztyény családokat — és bent ezekben a családokban az evangéliumi parancsok teljesítése is jóval nehezebbé válik a valláskülönbség miatt, főként az egyház nyilvános istentiszteletein való részvételt és a gyermekek vallásos nevelését illetően.

Míndezek következtében az egyház küldetése tudatában nem ajánlja a vegyesházasságok kötését, mert minden igyekezetével azon van, hogy a katolikusok a házassági kötelékben teljes lelki egységben és tökéletes életközösségben élhessenek. Minthogy pedig az embernek természetadta joga van arra, hogy házasságot kössön és gyermekei legyenek, az egyház az ő törvényeivel — melyek lekipásztori gondoskodásról tesznek tanuságot — mindenképpen arra törekszik, hogy egyrészt az isteni jog előírásait hűségesen megtartsa, másrészt pedig biztosítsa az embereknek ezt az említett házasságkötési természetadta jogát.

Az egyház minden körülmények között arra törekszik, hogy az ifjakat ránevelje arra, hogy lelkiismeretesen vállalják kötelezéseiket teendőit és teljesítsék az egyházban levő megbízatásokat is, másrészt pedig arra törekszik, hogy előkészítse azokat a jegyeseket, akik vegyesházasságot szándékoznak kötni, végül pedig, hogy gondoskodják azokról is, akik már vegyesházasságban élnek. És jóllehet a különböző vallású megkeresztelt emberek között kevésbé kell attól tartanunk, hogy közömbösek a vallással kapcsolatban, de mégis könnyebben lehet azt megelőzni, ha a vegyesvallású házastársak is mindketten pontosan ismerik a keresztyén házasság lényegét és, ha az egyházi előljárók tisztjükhöz képest megfelelő módon segítik is őket. A katolikus házastárs és a keresztleletlen házastárs közt felmerült nehézséget is le lehet győzni lekipásztori éberséggel és okossággal.

Az egyház nem tartja egyformának sem tantételeiben sem pedig törvényeiben egy katolikus fél és egy nemkatolikus megkeresztelt fél közötti házasságot és az egy

katolikus fél és egy megkeresztetlen fél közötti házasságot. Mert mint a II Vatikáni Zsinat tanítja: azok, akik jóllehet nem katolikusok, de „hisznek Krisztusban és szabályszerűen részesültek a keresztség szentségében, már bizonyos — bár nem tökéletes — közösségi kapcsolatban vannak a katolikus egyházzal”. Azoknak a keleti keresztyéneknek, akiket a katolikus egyházon kívül kereszteltek meg, noha a mi közösségünkön kívül élnek, a részegyházaikban, vannak valóságos szentségeik, főként a papi rend szentsége és az Eucharistia és ezek a lehető legszorosabban kötik össze őket velünk. A megkeresztelték közötti házasságban — amely valóságos szentség — a lelki javaknak bizonyos közössége jön létre. Ez azonban nincs meg azok között a házastársak között, akik közül az egyik megkeresztelt, a másik fél pedig keresztleletlen.

Nem mellőzhetők el azonban azok a nehézségek sem, amik a megkeresztelték közt létrejött vegyesházasságokban rejlenek. A legtöbbször ugyanis különbség mutatkozik a házaselektnek a házasság szentségi voltáról vallott nézeteik terén, továbbá az egyházban kötött házasság sajátos jelentőségéről való nézetükben, majd a házasságra és a családra vonatkozó erkölcsi alap-principium magyarázása terén, és ama határokat illetően, amelyeken belül a katolikus egyházzal szemben engedelmisséggel tartozunk és arról, hogy az egyházi hatalom milyen területeken illetékes. Ebből világosan látszik, hogy ezeket a nehéz problémákat, csak a keresztyének egységének a teljes visszaállításával lehetne teljesen megoldani.

Meg kell tehát magyarázni a híveknek azt, hogy az egyház, jóllehet egyes esetekben az egyházi törvények szigorából enged, azonban sohasem mentesítheti a katolikus felet ama kötelezettségei alól, amelyek isteni törvény alapján, azaz a krisztusi üdvrend alapján kötik a katolikus felet az élet különböző helyzeteiben.

Figyelmeztetni kell tehát híveinket arra, hogy a katolikus félnek kötelessége, hogy megőrizze a saját hitét és ezért sohasem szabad kitennie magát olyan közeli veszélynek, amely a hite elvesztését okozhatná.

Ezenfelül a vegyesházasságban a katolikus félnek nem csak az a kötelezettsége, hogy hitében megmaradjon, hanem még az is, hogy amennyire lehetséges gondoskodnia kell arról, hogy gyermekei hitünkben legyenek megkeresztelve és hitünkben legyenek felnevelve, és hogy megkapják mindazt az örök üdvösségre szükséges segítséget, amit a katolikus egyház gyermekeinek bőségesen nyújt.

Ami pedig a gyermekek nevelését illeti, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egyáltalában nem probléma-mentes, hiszen a gyermeknevelés mindkét szülő kötelessége az összes idetartozó kötelezettséggel együtt. E problémák megoldására, miként más téren is, az egyház törvényeivel és lekipásztori gondoskodásával siet segítséget nyújtani.

A fentiek szem előtt tartva valóban senki sem esdálkozhatik azon, hogy a vegyesházasságokra vonatkozó kánoni törvényes rendelkezés nem lehet egyforma, mert hiszen azt a különböző adott helyzetekhez kell szabni: mind a házasságkötés jogi formáját, mind pedig annak liturgikus szertartását, mind pedig azt a lekipásztori gondoskodást, amivel segíteni kell a házaselektet és a házasságból született gyermekeiket a házaselekt különböző adott helyzetének megfelelően és

még tekintettel kell lenni arra is, hogy milyen fokban vannak kapcsolatban az egyházi közösségükkel.

Egészen természetes, hogy az ilyen nagy jelentőségű kérdéssel, a II. Vatikáni Zsinat is gondosan foglalkozott. Egy adott alkalommal többször megtörtént, sőt a zsinati atyák a zsinat harmadik periódusában úgy döntöttek, hogy ennek az egész kérdésnek a megoldását Ránk bízják.

E kérdés teljesítése céljából 1966. március 18-án adta ki a Sacra Congregatio pro Doctrina Fidei a vegyesházasságokról szóló „Matrimonii sacramentum” kezdetű Instrukcióját, amely már jelezte azt is, hogy a megállapított szabályokat, ha azok a gyakorlatban beválnak a most készülő Codex Iuris Canonici-be is törvényként beveszik.

Mint ahogy pedig az 1967. évi október hónapban megtartott Püspöki Synodus első általános ülésén tárgyalás alá került néhány vegyesházassággal kapcsolatos kérdés és ezekre az Atyák sok és hasznos észrevételeit tették, azért mi jónak láttuk, hogy kiadjuk ezeket az észrevételeket egy külön e célra létesített Bíborosi Bizottságnak, mely a gondosan elkészített javaslatait átnyújtotta Nekünk.

Most tehát először azt bocsátjuk előre, hogy a jelen Levelünkben hozott normák nem vonatkoznak azokra a keleti katolikusokra, akik megkeresztelt nem-katolikusokkal, vagy megkereszteltlen egyénekkel kötnek házasságot. Továbbá a bármilyen ritusú katolikusoknak a nem-katolikus keleti keresztényekkel kötött házasságára vonatkozólag az egyház a legújabb időben már kiadott néhány normát. E normákat továbbra is érvényben akarjuk tartani.

Tehát ama szándéktól vezérelve, hogy a vegyesházasságokra vonatkozó egyházi törvényes rendelkezések tökéletesebbé váljanak és hogy az isteni törvény előírásainak megtartása mellett az egyházi törvények gondoskodjanak e házastársak különböző adottságairól a II. Vatikáni Zsinat elgondolása szerint, ami megtalálható főként az „Unitatis redintegratio” kezdetű Decretumban, és a „Dignitatis humanae” kezdetű Declarationban, továbbá a püspöki Synodus kívánalmait is figyelembe véve, komoly megfontolás után saját hatalmunkkal a következő szabályokat állapítottuk meg és rendeltük el:

1. Két olyan megkeresztelt személynek, akik közül az egyik katolikus, a másik pedig nem-katolikus, a helyi Ordinarius előzetes felmentése nélkül tilos házasságot kötni, mert ez természeténél fogva akadályozza a házastársak teljes lelki közösségét.

2. Két olyan személy között, akik közül az egyik a katolikus egyházban lett megkeresztelve, vagy abba be lett véve, a másik pedig megkereszteltlen, a helyi Ordinarius előzetes felmentése nélkül kötött házasság érvénytelen.

3. Az egyház az egyes helyek, idők és személyek adott helyzetének és körülményeinek megfelelően nem utasítja el a felmentés megadását a mindkét házassági akadály alól, csak legyen arra elégséges felmentési ok (dummodo iusta causa habeatur).

4. A házassági akadályok alóli felmentésnek a helyi Ordinariustól való elnyerése végett a katolikus fél jelentse ki, hogy kész arra, hogy elkerülje a hite elvesztésének veszélyét; ezenfelül még súlyos kötelezettséggel tegyen őszinte ígéretet arra, hogy képessége szerint minden tőle telhetőt megtesz azért, hogy az összes gyermekeit a katolikus egyházban keresztelteti meg és neveli fel.

5. A katolikus félnek e megtett ígéreteiről idejében kell tudósítani a nem-katolikus felet oly módon, hogy biztos legyen az, hogy ő is tudatában van annak, hogy mit ígért meg a katolikus fél és mi a kötelezettsége.

6. Mindkét felet ki kell oktatni a házasság céljáról és lényeges tulajdonságairól és arról, hogy ezeket egyik fél sem zárhatja ki.

7. Az egyes Püspöki Konferenciák joga, hogy a saját területükre nézve szabályozzák, hogy milyen módon történjék e mindig szükséges kijelentések és ígéretetek megtétele: csak szóban vagy írásban is, vagy tanúk előtt. Szintén a Püspöki Konferencia joga, hogy pontosan előírja, hogy a kijelentések és ígéretetek miként legyenek a külső fórumon is tudottak és hogy ezekről miként legyen értesítve a nem-katolikus fél, ugyancsak joga van megszabni, ha még valami mást is adott alkalommal meg kell követelni.

8. A vegyesházasságokat a kánoni forma szerint kell megkötöni, és ez a forma a házasság érvényességéhez szükséges, de érvényben marad a Sacra Congregatio pro Ecclesiis Orientalibus által 1967. február 22-én kiadott „Crescens matrimoniorum” kezdetű Decretum előírása.

9. Ha súlyos nehézségbe ütköznek a házasság kánoni forma szerinti megkötése, akkor a helyi Ordináriusoknak joga van a vegyesházasságnál dispenzálni a kánoni forma alól. Az egyes Püspöki Konferenciák feladata, hogy megalkossák azokat a normákat, amelyekkel szabályozzák, hogy ezt a felmentést a saját országukban, vagy területükön miként adják meg egységes eljárással és megengedett módon. E házasságkötésnek azonban természetesen valamilyen nyilvános forma szerint kell történniök.

10. Gondoskodni kell arról, hogy minden érvényesen megkötött házasságot a kánonjog által előírt házassági anyakönyvbe bevezessenek. A lelkipásztorok igyekezzenek elérni azt, hogy a nem-katolikus lelkészek is nyújtsanak arra lehetőséget, hogy egy katolikus féllel történt házasságkötést bejegyezthessenek a katolikus házassági anyakönyvbe.

Az egyes Püspöki Konferenciák szabályozzák azt is, hogy országukban vagy területükön egységes eljárással miként jegyezzék be a kánonjog által előírt házassági anyakönyvbe azokat a házasságokat, amelyeket a kánoni forma alól kapott felmentéssel valamilyen nyilvános forma szerint kötöttek meg.

11. Ami pedig a vegyesházasságok megkötésének liturgikus szertartását illeti, ha azt az Általunk kiadott Rituale Romanum alapján végzik, akkor azt az Ordo celebrandi Matrimonium szertartása szerint kell végezni: akár egy katolikus fél és egy megkeresztelt nem-katolikus fél közti házasságról van szó (39—54 numerusok), akár pedig egy katolikus fél és egy megkereszteltlen fél közti házasságról van szó (55—66 numerusok). Van rá lehetőség, hogy a helyi Ordinarius engedélye alapján egy katolikus fél és egy megkeresztelt nem-katolikus fél közti házasságkötés nászmise keretében is történjék (19—38 numerusok), akkor azonban a szentáldozásra vonatkozó általános törvényes előírást meg kell tartani.

12. Az egyes Püspöki Konferenciák jelentsék az Apostoli Szentszéknél mindazt, amit a vegyesházasságokkal kapcsolatban saját joghatóságuk alapján szabályoztak.

13. Tilos a házasságkötést úgy végezni, hogy egy katolikus pap vagy diakonus és egy nem-katolikus lelkész egyszerre végezze a saját szertartását. Az sincs megengedve, hogy a katolikus módon történt házasságkötés előtt vagy után legyen még egy másik vallásos jellegű házasságkötés a házassági beleegyezés nyilvánítására vagy annak megújítására.

14. A helyi Ordináriusoknak és plébánosoknak legyen gondjuk arra, hogy a katolikus fél számára és a vegyes-

házasságból született gyermekek számára soha ne hiányozzék a lelki segítség arra, hogy lelkiismeretbeli kötelességeiket teljesíteni tudják. Buzdítsák az ilyen katolikus házafélet, hogy soha ne feledkezzék meg katolikus hitének isteni adományáról és „szerényen, tisztességtudóan és jó lelkiismerettel” tegyen is mindig tanúságot hitéről. Segítsék ezeket a házasfeleket, hogy ápolják a házastársi és a családi élet egységét, aminek az alapja — ha mindketten keresztények — maga a keresztység szentsége. Ezért kívánatos, hogy a lelkipásztorok és más vallású közösségek lelkészeivel vegyenek fel kapcsolatot, amelyet őszinte becsületesség és bölcs bizalom hasson át.

15. Megszűnnek mindazok a büntetések, amiket a CIC 2319 canonja tartalmaz. Megszűnnek ezek a büntetések azokra nézve is, akik ezeket már magukra von-

ták. Természetesen továbbra is megmaradnak azok a kötelezettségek, amelyekről a fenti 4. pont szól.

16. A helyi Ordinariusok, ha teljesítve vannak ama feltételek, amelyekről a jelen 4. és 5. pontban szó van, orvosolhatják gyökeresen a vegyesházasságokat a többi jogi előírások megtartásával.

17. Abban az esetben, ha a jelen normák alkalmazásával kapcsolatban különleges nehézség vagy kétely merülne fel, a Szentszékhez kell fordulni.

Meghagyjuk, hogy mindaz, amit ezen „*motu proprio*” Levelünkben elrendeltünk érvényes és törvényes legyen 1970. október 1. hatállyal. Bármilyen, ami ezzel ellentétes, hatályát veszti.

Kelt Rómában, Szent Péternél 1970. évi március hó 31-én, pápaságunk hetedik évében.

VI. Pál pápa

## A Magyar Püspöki kar rendelkezése a „Matrimonia Mixta” kezdetű Motu Proprioval kapcsolatban

VI. Pál pápa 1970. március 31-én adta ki a „Matrimonia Mixta” kezdetű apostoli körlevelét, amelyben a vegyes-házasságokra vonatkozó előírásokat újból szabályozza. A Motu Proprio-val kapcsolatban a következőképpen rendelkezünk.

### I.

A vegyesházasságok megkötéséhez, vagyis katolikusnak akár megkeresztelt, akár keresztetlen nem katolikusval való egybekeléséhez felmentést kell kérni a helyi Ordináriustól az akadály alól. Felmentés nélkül a katolikusoknak megkeresztelt nem katolikusval kötött házassága tilos (az ún. vegyesvallás akadály). a keresztelennel kötött házassága pedig érvénytelen lenne (ún. valláskülönbség akadály).

### II.

1. A felmentés érvényességéhez szükséges a jogos ok (*iusta causa*).

2. Ezenkívül:

a) A katolikus félnek ki kell jelentenie, hogy elhárítva minden hitellenes veszélyt, vallásában állhatatosan megmarad.

b) Ugyancsak a katolikus fél köteles megígérni, hogy minden tőle telhetőt megtesz azért, hogy az összes születendő gyermekeket a katolikus egyházban kereszteltesse és nevelje.

c) A nem katolikus felet még a házasság előtt értesíteni kell a katolikus fél ígéretéről és kötelezettségéről oly módon, hogy erről biztos tudomása legyen.

### III.

A Püspöki Kar előírja, hogy a katolikus fél ígérete írásban történjen a következő formula szerint:

#### Jegyzőkönyv

ad . . . . .SZ.

Készült . . . . év . . . . . hó . . . . . napján a . . . . .  
Plébánia Hivatalban.

1. Alulírott . . . . . rk. vallású . . . . . Isten . . . . .  
és a katolikus egyház színe előtt kijelentem, hogy ka-

tolikus vallásomhoz mindenkor hű leszek és annak buzgó gyakorlásával családom előtt jó példát adok

2. Ezenkívül tudatában vagyok annak, hogy mint katolikus kereszténynek kötelességem, hogy születendő gyermekeimet a katolikus egyházban kereszteltessem meg és neveljem. Őszintén ígérem, minden tőlem telhetőt megteszek azért, hogy a kötelezettségemnek eleget tegyek.

.....  
\*

Alulírott. . . . . -i plébános igazolom, hogy N. N. nem katolikus jegyesnek a katolikus jegyes fenti ígéretéről tudomása van

P. H.

### IV.

Ezt a jegyzőkönyvet az iratkozás vagy jegyesoktatás alkalmával kell felvenni, és a felmentés iránti kérelemhez az Ordináriushoz felterjeszteni.

### V.

A III. pontban közölt jegyzőkönyv (2) bekezdése, vagyis a gyermek katolikus keresztelésére és nevelésére vonatkozó rész kimarad, ha gyermek születése (idős kor, betegség miatt) már nem várható.

### VI.

A vegyesházasságoknál is a katolikus lelkipásztornak feladata a jegyesvizsgálatot és jegyesoktatást megtartani. Ebben fejtsse ki a keresztény házasság lényeges tulajdonságait; mutasson rá a katolikus fél kötelezettségére a gyermeknevelést illetően.

### VII.

Ha a nem-katolikus fél nem akar megjelenni a jegyesvizsgálaton és oktatáson, akkor a plébános az ügyet terjessze fel az Ordináriushoz és jelentse:

1. Mi az oka a távolmaradásnak.

2. Va-e bizonyosság arról, hogy a nem-katolikus fél ismeri és nem zárja ki a katolikus házasság lényeges tulajdonságait.

3. Tud-e a katolikus fél ígéretéről a gyermekek katolikus keresztelésére és nevelésére vonatkozóan.

### VIII.

A házasságkötés kánoni formája (illetékes lelkész és két tanú előtt) szükséges a házasság érvényességéhez a vegyesházasságoknál is, de érvényben marad a „Crescens Matrimoniorum” kezdetű római szentszéki rendelet a görög-keletiekkel kötött házasságokra nézve, mely szerint a görög-keleti lelkész előtt felmentés nélkül kötött házasság érvényes ugyan, de nem megengedett.

### IX.

Ha esetleg a házasulandók között egészen súlyos nehézség merülne fel az ellen, hogy a kánoni formát megtartsák, akkor a plébános az indokok ismertetésével az ügyet terjessze fel az Ordináriushoz, aki a rendkívüli esetekben felmentést adhat a kánoni forma alól, de a házasságkötéshez valamilyen vallásos szertartás is járuljon.

### X.

Ha a IX. pont szerint a házasulandók a kánoni forma alól felmentést kérnek, a lelképásztor a következőket tartsa szem előtt:

#### A. A házasságkötés előtt

1. A katolikus plébánián kell jelentkezni: itt végzik a jegyes vizsgálatot és a jegyesoktatást.

2. Itt vegyék fel a jegyzőkönyvet a születendő gyermekek katolikus kereszteléséről és neveléséről.

3. Az Ordináriushoz küldött felterjesztés tartalmazza:  
a) a kérvényt a vegyesvallás (valláskülönbség) akadályának felmentéséért és a forma alól való felmentésért. A kérvény a személyi adatokon kívül jelezze azt is, hogy a felek tudatában vannak annak, hogy házasságukat a katolikus egyház érvényesnek tekinti: közölje azt is, hogy hol, mikor kötik meg a házasságot; milyen vallási szertartást terveznek.

b) A katolikus fél ígéretéről felvett jegyzőkönyvet.

c) Ezekhez járul a plébános irata, mely a következőket is tartalmazza: 1° mi az a súlyos ok, ami miatt a forma alóli felmentést kérik a felek; — 2° mit tett azért hogy a kánoni forma megtartassék; — 3° részt fog-e venni mindkét fél a jegyesoktatáson, melyen megmagyarázzák nekik a katolikus házasság lényeges tulajdonságait és azt, hogy a forma alóli felmentéssel kötött házasság katolikus szempontból érvényes lesz.

#### B. A házasságkötés alkalmával, ha felmentést kapnak

1. A katolikus felet buzdítsa, hogy gyónják és áldozzék meg.

2. A lelképásztor figyelmeztesse a feleket, hogy megkötött házasságukról mielőbb hozzanak bizonylatot.

#### C. A házasságkötés után

1. A kapott bizonylat alapján a házasságot a katolikus plébánián is kell anyakönyveztetni a házasultak anyakönyvébe éspedig ott, ahol a katolikus félnek állandó lakhelye van. Ha esetleg más lelkész intézte volna az ügyet, akkor a szükséges iratokat küldje meg az állandó lakóhely plébánosának. — A „Megjegyzések” rovatba ez a szöveg írandó:

A vegyesvallás (valláskülönbség) akadály a kánoni forma alól a . . . . . Püspöki Hatóság által 19 . . . év . . . . hó . . . . napján . . . sz a felmentetvén egybekeltek . . . év . . . . hó . . . . nap . . . n — Anyakönyvezve a . . . -i Hivatal 19 . . . . (kelet) . . . sz. a. adott bizonylat alapján.

2. Anyakönyvezés után a szokott módon a keresztek anyakönyvébe is be kell vezetni a házasságkötés tényét (Ne temere) éspedig a katolikus plébánia anyakönyvezésére utalva.

### XI.

A vegyesházasságok szertartására nézve a következőket tartsuk szem előtt:

1. Az „Ordo Celebrandi Matrimonium” szertartási könyv általános irányelveinek és utasításainak 8. pontja követendő, mely szerint a vegyesházasságoknál a szentmise nélküli szertartás választandó, de a helyi Ordinárius megengedheti a mise keretében történő házasságkötést egy katolikus és megkeresztelt nem katolikus között.

2. A magyarországi Ordináriusok ezennel, megengedik, hogy katolikusok és megkeresztelt nem-katolikus házasságkötése is történhessék mise keretében. A nem-katolikus keresztény azonban ez alkalommal nem járulhat a szentáldozáshoz. (A görög-keletieknek adott engedmény e téren érvényben marad).

3. Nem lehet a vegyesházasságot a katolikus lelképásztor és nem katolikus lelkész előtt úgy megkötni, hogy egyszerre végezze ki-ki a saját szertartását.

4. Úgyszintén tilos a katolikus házasságkötés előtt vagy után más nem-katolikus vallási szertartást végezni a házassági szándék kifejezésére vagy megújítására. — Ha a házasulandók ezt mégis megtenni szándékoznak, a plébános forduljon az Ordináriushoz az 1063. kán. 2. § értelmében.

### XII.

A vegyesházasságban élőket a lelképásztor különös felügyelettel részesítse (Motu Proprio art. 6, 14, 15).

1. Komoly és különleges jegyesoktatás végzendő ilyenkor, hogy mind a katolikus, mind a nem-katolikus fél ismerje meg a keresztény házasság lényeges tulajdonságait.

2. A házasságkötés után a lelképásztor kísérelje figyelemmel annak sorsát. Látogassa meg ezeket a családokat és a katolikus felet jó példaadásra buzdítsa.

### XIII.

1. A 2319. kánonban kiszabott büntetés, mely szerint kiközösítés sújtja azokat, akik nem-katolikus lelkész előtt kötöttek házasságot, vagy gyermekeiket más vallásban kereszttellették és nevelik, megszűnik, éspedig azokra nézve is, akik ezt már előbb magukra vonták.

2. A múltban elkövetett vétség miatt bekövetkezett kiközösítés megszűnése által az érvénytelen házasság nem lesz ipso facto érvényes, hanem a lelképásztorok gondoskodjanak arról, hogy ha nincs valami más házassági akadály, mely felmentéssel nem távolítható el, a felek érvényesítsék házasságukat a XIV. pontban mondandók szerint.

3. Habár az Egyházi Törvénykönyv 2319. kánonjában kimondott kiközösítések megszűnnek, érvényben marad az a kötelezettség, hogy a gyermekeket a katolikus vallásban keresztteljék és neveljék.

A formahiány és más akadály miatt érvénytelen ve-  
gyesházasságok rendezése történhetik az egyszerű ér-  
vényesítés, vagy a gyökeres orvoslás által. A lelkipász-  
torok hívják fel erre a hívek figyelmét és iparkodja-  
nak az ilyen érvénytelen házasságról tudomást szere-  
zni, azokat vagy egyszerűen érvényesíteni, vagy gyöke-  
resen orvosoltatni servatis de iure servandis.

1. A gyökeres orvoslást (sanatio in radice) az Ordi-

náriustól kell kérni. A kérelemhez mellékelni kell az  
ígéretet, melyekről a III. pontban van szó.

2. Ha a házastársak kora vagy betegedése miatt gyer-  
mek már nem várható, akkor elégséges a III. (1) be-  
kezdésben jelzett ígélet, sőt ha a körülmények úgy  
hozzák magukkal, elég ha a lelkipásztor igazolja, hogy  
a katolikus fél hithűsége nem forog veszélyben.

Budapest, 1971. június 16.

A Magyar Püspöki Kar

## Lelkipásztori tájékoztatás

VI. Pál pápának 1970. március 31-én kiadott „Mat-  
rimonia Mixta” (továbbiakban: MM) kezdetű apostoli  
levelével kapcsolatban jelent meg a fenti Rendelkezés.  
Ez a Püspöki Rendelkezés kánonjogi alapelveket  
alkalmaz. Minthogy a vegyesházasságok terén külön-  
féle esetek fordulhatnak elő, ezért lelkipásztori eligazi-  
tásul néhány szempontra felhívjuk a paptestvérek fi-  
gyelmét.

1. Amint ismeretes a CIC kánonjai a katolikus fél-  
nek abszolút kötelességévé tették, hogy minden gyer-  
mekét a katolikus vallásban kereszteltesse meg és ne-  
velje. A hivatkozott MM előírásai szerint ez a köte-  
lesség relatív, vagyis azt kívánja meg a MM és a Ren-  
delkezés a katolikus féltől, hogy tegyen őszinte írásos  
ígéretet arra, hogy minden igyekezetével azon lesz („se  
omnia pro viribus facturam esse” és „quantum fieri  
potest”), hogy gyermekeit a katolikus egyházban ke-  
resztelteti meg és neveli fel. Világos tehát, hogy a tör-  
vényhozó előre látta, hogy a katolikus felet e köte-  
lezettségének a megvalósításában befolyásolhatják  
majd olyan tényezők is, amik nem a katolikus fél dön-  
téstől függnének, hanem ezek rajta kívül levő adottsá-  
gok. A törvényhozó ezeket is figyelembe vette jog-  
alkotásában.

2. Eligazításul felsorolunk röviden néhány olyan  
adottságot, tényezőt, ami a katolikus fél vállalt köte-  
lezettségének a megvalósítását lényegesen befolyásol-  
hatja.

a) Minden embernek természetadta joga van arra,  
hogy házasságot kössön és gyermekei legyenek („ius  
est homini a natura datum inire matrimonium prolem-  
que procreare” MM pars doctrinalis). Tehát a felek-  
nek ezt a természetadta jogát mindenképpen tisztelet-  
ben kell tartani.

b) Mindkét házastársnak joga és kötelessége a gyer-  
mekeik nevelése: „Ami a gyermekek nevelését illeti,  
nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez egyálta-  
lán nem problémamentes, hiszen a gyermeknevelés  
mindkét szülő kötelessége az összes idetartozó köte-  
lezettséggel együtt” (MM pars doctrinalis). Ez a prob-  
léma főleg akkor jelentkezik, ha a különböző vallási  
közösségekhez tartozó házastársak lelkiismeretesen vallá-  
sosak. Kisebbség viszont a jelentősége akkor, ha egyik  
vagy mindkét házastárs többé-kevésbé közömbös a val-  
lását illetően.

c) Mint komoly értéket kell számításba venni a csa-  
ládi együttlét egységét, amihez a házastársaknak ismét  
természetadta joguk van és ugyanezt kívánja meg a  
gyermekek java is. Így tehát el kell kerülni mindazt,

*Az alábbi dokumentum a Magyar Római Katolikus  
Püspöki Kar Végrehajtási Utasításával egyidőben,  
a nyomtatásban azt követően jelent meg. Szerk.*

ami a gyermekek nevelésével kapcsolatban esetleg a  
házastársak elválásához vezethetne.

d) Továbbá tiszteletben kell tartani minden ember  
lelkiismereti szabadságát, tehát a másvallású házastárs  
lelkiismereti szabadságát is: „obervandum esse conve-  
nienter etiam non catholicorum conscientiam” (Villot  
bíboros államtitkárnak 1970. április 15-én kelt levele  
a püspökhöz). A II. Vatikáni Zsinat idevonatkozó tan-  
títása megtalálható a „Vallásszabadságról szóló nyi-  
latkozat”-ban: „A jelen Vatikáni Zsinat kijelenti, hogy  
az emberi személynek joga van a vallásszabadsághoz.  
Ez a szabadság abban áll, hogy minden embert mentes-  
íteni kell akár egyesek, akár társas csoportok s bár-  
minemű emberi hatalom részéről jövő kényszerűtől  
úgy, hogy a vallás tekintetében senki se kényszerüljön  
lelkiismerete ellen cselekedni, se ne akadályozzák ab-  
ban, hogy jogos határok között, lelkiismerete szerint  
cselekedjék magánéletében vagy a nyilvánosság előtt,  
egyéniül vagy másokkal társulva”. (I. 2.)

A zsinat tanítása szerint ez a lelkiismereti szabad-  
ság az emberi személy méltóságán alapul: „A vallás-  
szabadsághoz való jog valójában magának az emberi  
személynek a méltóságában van megalapozva, amint az  
Isten kinyilatkoztatott szavából és magából az ézből  
megismerhető”. (I. 2.) Ebből világosan következik, hogy  
a lelkiismereti szabadság nem jelenthet relativizmust  
az igazság irányában, tehát nem azt jelenti, hogy az  
általam tévesnek tartott vallásos nézeteket vagy ilyen  
lelkiismereti magatartást helyesnek kellene tartanom,  
hanem azt jelenti, hogy az emberi személynek kijáró  
tisztelet miatt tartom tiszteletben a másik ember lelki-  
ismereti szabadságát.

A vallásszabadság elvéből nem következik az sem,  
hogy ne védjem, ne terjesszem a saját meggyőződésem  
szerinti igazságot, kizárva az evangélium szellemével  
ellenkező eszközöket. Erről így tanít a zsinat: „A ta-  
nítvány súlyos kötelessége Krisztussal az ő Mesterével  
szemben, hogy a Tőle kapott igazságot egyre teljeseb-  
ben megismerje, hűségesen hirdesse s hathatósan vé-  
delmezze, kizárva az evangélium szellemével ellentétes  
eszközök használatát. Ugyanakkor Krisztus szeretete  
sürgeti, hogy a hitre vonatkozólag tévedésben vagy tu-  
datlanságban levő embertársaival szemben szeretettel,  
okosan, türelemmel bánjék”. (II. 14.)

3. Az egyes konkrét esetekben magának a katolikus  
házastársnak kell a keresztény nagykorúság felelőssé-  
gével eldöntenie a saját lelkiismeretében azt, hogy  
ezeknek a felsorolt és más tényezőknek, szempontok-  
nak egyike vagy másika tényleg úgy jelentkezik-e a

házaséletükben, hogy ezek miatt ő a vállalt kötelezettségeit nem tudja teljesíteni.

Ennél a lelkiismereti döntésnél azonban mindennek abból az alapelvből kell kiindulnia, amit a II. Vatikáni Zsinat tanít: „A keresztyén híveknek lelkiismeretük alakításánál gondosan figyelembe kell venniök az Egyház szent és biztos tanítását”. (Vallásszabads. II. 14.) Az egyház feladata ugyanis, hogy híveit eligazítsa a lelkiismereti kötelezésekkel illetően. Amikor tehát azt mondjuk, hogy konkrét esetekben a katolikus házastárs lelkiismeretében dönti el, hogy mit tud tenni a vállalt kötelezettsége teljesítéséért, akkor ez nem azt jelenti, hogy kizárólag ő maga állapítja meg a teendőit függetlenül minden objektív normától, azaz a kinyilatkoztatástól és az egyház tanításától, hanem azt jelenti, hogy a kinyilatkoztatás és az egyház tanítását magáévá téve hozza meg lelkiismereti döntését.

Ugyanígy értendő a MM e kifejezése is: „pro viribus”. Tehát a katolikus házastárs nem elégedhetik meg sohasem egy olyan magatartással, amely végül is kötelezettségét semmivé tenné. Mert ha bizonyos konkrét esetekben kötelezettségét esetleg nem is tudja teljesíteni, a kötelezettség mégis megmarad és arra figyelmezteti, hogy a jövőben tegyen meg minden tőle telhetőt. Tehát semmi esetre sem szabad követni azt az alternatívát, hogy vagy mindent, vagy semmit. Viszont

áll az az erkölcsi alapigazság is, hogy „ad impossibile nemo tenetur”.

A lelkipásztorok a tanácsadásban sive in foro interno, sive in foro externo induljanak ki a katolikus erkölcsstannak abból a tanításából, hogy az ilyen nagy értékkel (— a gyermekek katolikus keresztelese és nevelése —) kapcsolatos világos és biztos kötelesség tere az embernek sohasem szabad csupán negatív álláspontot elfoglalnia; az ilyen kötelezettség mindig megkíván az embertől pozitív tevékenységet a teljesítés érdekében, azaz mindig meg kell tenni mindazt, amit az ember meg tud tenni. A lelkipásztori tanácsadásban legyen elirányító az is, amit a katolikus erkölcsstann a több kötelezettség összeütközéséről tanít.

A MM. 14. szakasza a vegyesházasságokban élők lelkipásztori gondozására ad útmutatást. Felhívja a lelkipásztorok figyelmét, hogy főleg a családi élet egységének ápolásában kívánatos kapcsolatokat fenntartani a más vallási közösségek lelkészeivel. „Segítsék a házasafeleket, hogy ápolják a házastársi és családi élet egységét, aminek az alapja — ha mindketten keresztyének — maga a keresztségi szentsége. Ezért kívánatos, hogy a lelkipásztorok a más vallású közösségek lelkészeivel vegyenek fel kapcsolatot, amelyet őszinte becsületesség és bölcs bizalom hasson át.”

## Protestáns hozzászólás a vegyes házasság kérdéséhez

Miután a Magyar Római Katolikus Püspöki Kar megbízásából eljáró Dr. Udvardy József püspök, apostoli kormányzó révén a református és az evangélikus egyház püspök-elnökei megkapták a Matrimonia Mixta kezdetű motuproprióval kapcsolatos magyar püspökkari rendelkezés szövegét, valamint a protestáns egyházak számára adandó tájékoztatás vázlatát, a református és az evangélikus egyház vezetői egyházi szakértőket bíztak meg a kérdés tanulmányozásával. és véleményük figyelembevételével elkészítették ezt a protestáns hozzászólást a vegyesházasság kérdéséhez a tervezett megbeszélés elé terjesztés céljából.

A.

### A Matrimonia Mixta és a Magyar Végrehajtási Utasítás

1. Tudjuk, és tiszteletben tartjuk, hogy a római katolikus egyház hitelvi okokból egyelőre nem vállalkozhat a házassági jog olyan gyökeres megváltoztatására, amely a vegyesházasság kérdését az egyházak teljes viszonyossága alapján oldhatná meg. Ebben az összefüggésben méltányoljuk, hogy a Matrimonia Mixta motuproprio (MM) az egyházi dogma és kánonjog adott keretein belül tesz lehetővé az eddigieknél humánusabb megoldásokat a vegyesházasságok esetében, mégpedig úgy, hogy a püspökkari végrehajtási utasítások számára megengedi a szűkebb vagy tágabb értelmezés és alkalmazás lehetőségét. Ezért a következőkben nem saját hitelveink mértékével mérlegeljük a magyar püspöki kar végrehajtási utasítását (VU), hanem mindenekelőtt aszerint, hogy hogyan használta ki a pápai motuproprióban adott lehetőségeket. Eközben figyelembe vesszük a tájékoztató vázlat (TV) szempontjait is.

2. Az MM. 3. pontja szerint az egyház vegyesházasság esetén nem utasítja el a felmentést, „ha jogos ok

(iusta causa) van erre”. Ez értelmezhető úgy, hogy ha „vegyes vallású felek házasságot akarnak kötni, jogos oknak tekintik a felmentéshez”, amint a TV. C. III. 2. pontja kijelenti. A jogos oknak ez az értelmezése azonban nem olvasható ki sem a VU. II. 1. pontjából, sem a VU. egészéből. Sőt az az intézkedés, hogy a felmentést nem ruházták át a plébánosra, hanem fenntartották a helyi ordinárius számára (VU. I. pontja), egy szigorúbb eljárás benyomását kelti.

3. Az MM. 7. pontja a katolikus fél nyilatkozatánál a római katolikus gyermeknevelésről a szóbeliséget is lehetővé teszi. Az VU. III. pontja ezt írásban követeli.

4. Az MM. 6. pontja szerint „mindkét fél tanítandó a házasság értelméről és lényeges tulajdonságairól”, és ez lehetővé teszi a nemkatolikus lelkész tanító munkájának elfogadását is. A VU. VI. pontja erről a lehetőségéről nem szól, ellenben a jegyesoktatást a vegyesházasságoknál is a római katolikus lelkész feladatává teszi.

5. Az MM. nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely elvárna a nemkatolikus féltől a katolikus jegyesoktatáson való részvételt, a VU. VII. pontja ezt nyilvánvalóan feltételezi, és külön vizsgálati eljárást ír elő a nemkatolikus fél meg nem jelenése esetére.

6. Az MM. 9. pontja szerint, ha „súlyos nehézségek” akadályozzák a kánoni forma megtartását, felmentés adható a kánoni forma alól. Ez értelmezhető úgy, hogy súlyos akadály az is, ha a „jegyesek nem akarják a katolikus házasságkötést” (NSZK-ban). A VU. IX. pontja ezt az értelmezést nem tartalmazza, sőt a VU. X. pontja olyan szigorú rendelkezéseket ír elő, amelyek egyebek között feltételezik — ha nem is szabják feltétlenül —, hogy a nemkatolikus fél ilyen esetben megjelenjen a plébánián, és résztvesz a jegyesoktatáson, amelyen megmagyarázzák a „katolikus házasság lényeges tulajdonságait”. (VU. X. A. 3. c.)

7. Az MM. 9. pontja a kánoni forma alóli felmentést ahhoz a feltételhez köti, hogy a vegyesházasság megkötése „valamilyen nyilvános házasságkötési szerződés” szerint történjék, és ez a polgári házasságkötés-

re is értelmezhető. A VU. IX. pontja ezt kizárja, amikor feltétlenül megszabja, hogy „a házasságkötéshez valamilyen vallásos szertartás is járuljon”, ami a polgári házasságkötés elfogadását nem teszi lehetővé.

8. A MM. 6., 14. és 15. pontja felszólítja a papságot a vegyesházasságra lépők és vegyesházasságban élők lelki gondozására. A VU. XII. pontja hivatkozik ezekre a pontokra, de ismét hangsúlyozza, hogy a nemkatolikus fél ismerje meg a „keresztény házasság lényeges tulajdonságait”, míg az MM. idézett 6. pontja szerint mindkét fél tanítandó a „házasság értelméről és lényeges tulajdonságairól”. Viszont nem veszi fel a VU. az MM. 14. pontjának a családi és felekezeti békeségre figyelmeztető mondatait: „Segítsétek a házastársakat abban, hogy ápolják a házassági és családi egységet, ami keresztények esetében már keresztiségükben is gyökerezik. Ezért kívánatos, hogy a lelképásztorok kapcsolatokat teremtsenek más vallásos közösségek lelkészeivel, és ezeket a kapcsolatokat őszinte becsületességgel és bölcs bizalommal erősítsék.”

9. Mivel a VU. jelenlegi szövegezésében formális megfogalmazásánál fogva — amire jogi szempontból talán szükség van — lehetőséget ad a lelkészeknek arra, hogy keményebben vagy megértőbben járjanak el a vegyesházasságokkal kapcsolatban, felvethető egy pásztorlevél kibocsátásának gondolata, amely: (1) a végrehajtás és gyakorlat vezérelveként hangsúlyozná a *Matrimonia Mixta* elvi részének azt a megállapítását, hogy egyrészt a házasságkötés az emberek természetes joga, és ezért ezt a jogukat a vegyesházasság esetében sem lehet korlátozni, másrészt a keresztiség alapján vegyesházasság esetén is érvényesül a lelki javak valamilyen „közössége” (MM. 3. és 5. bekezdés), — (2) felszólítaná a lelkészeket a vegyesházasságokkal kapcsolatban testvéri és megértő eljárásra, a nemkatolikus fél meggyőződésének és lelkiismereti szabadságának tiszteletben tartására, és a vegyesházasságok belső családi békéjének előmozdítására (MM. 14. pontja).

10. Az MM. és a VU. egybevetése, de még inkább más püspökkari végrehajtási utasításokkal való összehasonlítása alapján úgy látjuk, hogy a magyar végrehajtási utasítás lényeges pontokon nem élt a pápai motuproprióban adott könnyítési lehetőségekkel, hanem olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek továbbra is alkalmasak arra, hogy kelletlenül jobban megterheljék a vegyesházások lelkiismeretét, és veszélyeztessék családi békéjüket. De a helyzet megértéséhez vezetne annak feltárása, hogy mi akadályozta vagy akadályozza az MM.-ben adott könnyítési lehetőségek kihasználását a magyar végrehajtási utasításban.

## B.

### *A Matrimonia Mixtával kapcsolatos hitelvi kérdések*

1. Miután rámutattunk arra, hogy a magyar végrehajtási utasítás a *Matrimonia Mixta*ban adott könnyítési lehetőségeket nem használta ki teljesen, azt sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy maga a *Matrimonia Mixta* sem hozott megfelelő megoldást a vegyesházasság kérdésében, aminthogy emiatt sok jószándékú ökumenikus gondolkodású római katolikus személyiségnek és a római katolikus egyház széles rétegeiben is csalódást okozott. Tudunk arról is, hogy az MM. korlátozott előrelépésének hitelvi okai is vannak, amint erre a TV. C. I. pontja is figyelmeztet.<sup>1</sup> A római katolikus és protestáns hitelvi különbségek azonban nem szorítkoznak a házasság kérdésére, hanem kiterjednek a mögötte álló ekkleziológiai és krisztológiai összefüggésekre, nem utolsósorban a római katolikus egyháznak arra az igényére is, hogy maga képviseli a hit teljes igazságát. Nem várjuk, hogy a magyar római katolikus püspöki kar a dogmatikailag rögzített kérdésekben eltérhet a föléje rendelt legfőbb tanítói hivatal álláspontjától. Mivel azonban a Második Vatikáni Zsinat azt mutatta, hogy a világ-egyházban felgyülemlő kérdések.

ismeretek és igények nem maradnak hatás nélkül a vegyesházassággal kapcsolatban, néhány teológiai kérdést mégis felvetünk, a jobb ökumenikus megértés reményében.

2. Egyházaink álláspontja szerint a házasságot a házasságkötési akarat hozza létre, de a protestánsok érvényesnek tekintik az állami hatóság előtt kijelentett házasságkötési szándékot, vagyis az állami hivatal előtt kötött házasságot, viszont a római katolikus álláspont szerint az egyházi esküvőnél kinyilvánított házassági szándék hozza létre a házasságot. Ezt a TV. C. I. 1. pontja helyesen állapítja meg.<sup>2</sup>

3. A protestáns álláspont azon a teológiai meggyőződéssel alapul, hogy Isten nemcsak az egyházon keresztül munkálkodik a világban, hanem a világban érvényesülő teremtő akaratával is hatalmában tart mindent. Ennek értelmében Isten akaratára szerint érvényes minden házasság, amelynél mindkét fél akár egyházi, akár világi hatóság előtt a mindenkor jogi viszonyok szerint érvényesen jelenti ki házassági szándékát. A protestáns egyházak ilyen értelemben fogadják el a polgári házasságkötést egyháziilag és Isten előtt is érvényes házasságnak. Nézetünk szerint ilyen irányban kellene továbbvinni a következtetéseket a MM. 3. bekezdésének abból a megállapításából, hogy a házasságkötés „az emberek természetes joga”, és ezt „sértetlenül kell biztosítani” minden ember számára. Hasonló irányban mutat a *Sacramentum Mundi* azon mondata is, hogy „törekedni kellene az állami házasság szabályozások funkciójának elfogulatlan át gondolására”.

a) Nem indokolt az az állítás, hogy a protestáns esetenél „a katolikus fél zavarban lehet, hogy mikor és hogyan fejezi ki házasságkötési szándékát”, mivel „nemely protestáns agenda szerint nincs consensus kivétele” (TV. C.V.b.). Nem értjük, hogyan lehet ezt állítani, hiszen Magyarországon végezzük egyházi szolgálatunkat, ahol nemcsak a vegyesházasságra lépők, hanem a tiszta katolikus vagy protestáns házasságkötők is az állami hatóság előtt jogérvényesen, de „keresztyénekről lévén szó” Isten előtt lelkiismeretükben is közelebbről már az egyházi funkciót megelőzően kijelentik házassági szándékukat. Mai protestáns agendáink ezt tételezik fel. Viszont amikor nem volt, vagy ahol nincs polgári házasságkötés, egyértelműen tartalmazták a protestáns agendák is a házassági konszenzus kijelentését.

b) Nem kielégítő a TV. C. I. 2. pontjában<sup>3</sup> az a szembeállítás, hogy katolikus felfogás szerint a megkeresztelt házassága szentség, protestáns felfogás szerint pedig a házasság világi dolog, mert mind a „szentség”, mind a „világi dolog” értelmezésében felekezeti különbségek mutatkoznak.

c) Félreérthető, és gyakran félre is magyarazzák Luthernek azt a szavát, hogy a házasság „világi dolog”. Ez a kifejezés nála nem azt jelenti, hogy a házassághoz nincs köze Istennek. Sőt szerinte a házasságban ugyanúgy az Isten akaratának kell érvényesülnie, mint a világi hatalom gyakorlásában vagy az ember mindennapi életében és munkájában. A házasság „világi” jellegű abban az értelemben, hogy jogi szabályozásánál általános emberi szempontokat kell figyelembe venni, és nem lehet az egyház által hirdett evangéliumból kiindulni, amely feltételezi a Krisztusban vett hitet. A házasság világi jellege megközelítően azt jelenti, amit a római katolikus teológia a természeti jog fogalmával szokott kifejezni.

d) A protestáns teológiában a házasság szentségi jellegének elejtése nem azt jelenti, hogy a házassághoz nincs köze Istennek vagy az egyháznak. A szentségi jelleg tagadása a szentség sajátos protestáns meghatározásából következik, amely szerint a szentség Isten üdvözítő kegyelmének eszköze, ilyen értelemben pedig a házasság nem szentség.

e) Viszont a protestáns egyházak is vallják, hogy a házasság akkor jut el az Isten akaratára szerinti teljességre, ha a házastársak Krisztus szeretete szerint megbocsátásra kész, odaadó szeretetben és hűségben élnek. Ennek megvilágítására idézzük egyik ki-



emelkedő teológusunk jellemző nyilatkozatát: „Az egyháznak, amely Jézus tanítványainak társasága akar lenni, meg kell hogy legyen az állami házassági joggal szemben a maga külön házasságügyi fegyelme. Nem azért, hogy ellentétbe helyezkedjék az állammal, és elvitassa bármely házasságkötésnek vagy oldásnak az érvényességét, amely az állam törvényei szerint kimondatott. Hanem azért, hogy fenntartsa a maga független illetékességét annak megállapítására: mi a keresztyéni, a Jézus tanítványaihoz illő, tehát az Ő egyházában elfogadható. (Victor János, 1935) Hasonló irányba mutat az, amit Barth Károly szellemesen így fogalmaz meg: „Szörnyű ósrégi tévtan az, hogy a házasság azonos a házasságkötéssel, és a házasságkötés a házassággal... Az állami kijelentés sem hozhatja létre a házasságot. Csak azt teheti, amit a jogérvényes és jogerős formula mond, hogy a házasságot „megkötöttnek jelenti ki”. A házasságot Isten köti a mennyben és a két házastárs a földön.”

4. A vegyesházasság kérdése kétségtelenül a gyermeknevelés körül éleződik ki. Senki sem állítja abszolút értelemben, hogy a „Motu Proprio nem hozott semmi változást”, ahogyan ezt a TV. C. IV. pontja mondja. Jól tudjuk, hogy a protestáns félnek most már semmit sem kell ígérnie, a katolikus fél kötelezettsége relatív, és a 2319. kánonban kiszabott büntetés elmarad (TV. C. IV. a. b. pontja).<sup>4</sup> De az MM. ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az egyház a katolikus felet sohasem oldhatja fel a katolikus gyermeknevelés kötelezettsége alól, a lelkész pedig köteles pásztori szolgálatával ébren tartani lelkiismeretét, hogy vállalt kötelezettségét teljesítse, ilyen értelemben az MM. nem hozott lényeges változást, és továbbra is súlyos lelki, családi és felekezeti problémákat okoz az, hogy a római katolikus egyház a vegyesházasságra lépő felek lelkiismeretét házasságkötésük előtt egész életükre érvényes elkötelezéssel terheli meg, és így elvágja annak lehetőségét, hogy házassági közösségükben érlelődjenek meg a hitüknek és meggyőződésüknek legmegfelelőbb döntés a gyerekek vallásos nevelésére nézve.

a) A protestáns álláspontból következik az, hogy a szülők lelkiismeretére bízva, hogy egyik házaspár válása szerint vagy nemük szerint megosztva akarják nevelni gyermekeiket. Tapasztalatunk szerint sem teológiai, sem pedagógiai szempontból nem problematikusabb a nemek szerinti vallásos nevelés az egy válás szerinti nevelésnél. Ellenben minden esetben az a jobb megoldás, amely a szülők közös meggyőződésének jobban megfelel.

b) Általában valóban magától értetődőnek szokták tartani, hogy a protestáns házaspár igyekezik minden gyermeküket protestáns szellemben nevelni, de a protestáns szellem azt is jelenti, hogy mindegyik tiszteltben tartja a másik meggyőződését és lelkiismereti szabadságát, ezért nem fogad el és nem alkalmaz a hit kérdésében sem külső, sem belső kényszert. Ez nem állítható párhuzamba azzal, hogy a római egyház a katolikus felet egész életre szóló elkötelezettséggel terheli (TV. C. IV. c. pontja).<sup>5</sup>

c) Téves az az állítás, hogy az a református, aki minden gyermekét más vallásban nevelteti, nem járulhat úrvacsorához (TV. C. VI. c.).<sup>6</sup> Régebben volt ilyen egyházi törvény. Ezt a törvényt, amelyet a kíméletlen reverzális-harc kényszerített a református egyházra, de amelyet a református egyház közvéleménye sohasem fogadott el fenntartás nélkül, a református egyház zsinata 1967. május 19-én ünnepélyesen eltörölte, és a korábbi intézkedésekkel sújtott híveit újra meghívta az Úr asztalához. A szavazati jog megvonását az indokolja, hogy a választás a református presbiteri egyházközmény szerint egyházkormányzati aktus, amelynek gyakorlásához az egyházi példaadás minimumát meg kell követelni. Ez azonban nem jelent olyan lelkiismereti kényszert, mint a római katolikus egyház gyermeknevelésre vonatkozó rendelkezései.

5. Változatlanul helytelenítjük, és a keresztyén szellemmel összeegyeztethetetlennek tartjuk a római katolikus egyháznak azt az elvi álláspontját, hogy a ke-

resztyének vegyesházasságát az akadály alóli felmentés és a kánoni forma, ill. ez alóli felmentés nélkül érvénytelennek ítéli. Ennek ökumenikus szellemet sértő jellegén az MM. elvileg semmit sem változtatott azzal, hogy lehetőséget nyújtott a felmentések könnyítésére és egyszerűsítésére. Emlékeztünk arra, hogy nem egy neves római katolikus teológus és egyházjogász vallja ennek az elvi és jogi helyzetnek ellentmondásosságát és tarthatatlanságát.

a) Nem felejtjük el, és ekkleziológiai szempontból jelentősnek tartjuk az MM. 5. bekezdésének azt a kijelentését, hogy a megkereszteltek házasságában érvényesül a lelki javak valamilyen közössége. De annál inkább sajnáljuk, hogy az MM. sem vonja le ebből az ekkleziológiai következtetéseket, és továbbra is hangsúlyozza, hogy a megkereszteltek vegyesházassága felmentés nélkül érvénytelen (MM. 1. és 8. pontja). Meggyőződésünk szerint a megkereszteltek Krisztus testének közösségébe tartoznak, és ezzel szemben a hitvallási különbség egyházaink között nem tekinthető olyan választó vonalnak, amelynek alapján kétségbe vonható volna a vegyesházasság érvényessége.

b) Elfogadhatatlannak tartjuk, hogy a kánonjog és az MM. is a kánoni formától, vagyis a katolikus pap közreműködésétől teszi függővé a megkereszteltek házasságának érvényességét. A kérdés megoldásához nem a felmentések könnyítése, hanem az egyházi tisztesség kölcsönös és egyenjogú elismerése vezetethet. Ennek feltétele pedig egyházainknak teljes értékű egyházakként való elismerése volna. Amíg azonban ez még nem történik, nem beszélhetünk elvi szempontból lényeges ökumenikus előrelépésről a vegyesházasság kérdésében sem.

c) Fenntartjuk azt a nézetünket, hogy (1) a teremtő Isten akaratából, amelyet Jézus Krisztus is megerősített, két ember házassága „isteni jog” szerint is érvényes akár keresztyének, akár nemkeresztyének házasságáról van szó, (2) házassági akaratuk kijelentése akkor is ugyanolyan érvényes, ha azt nem egyházi, hanem állami hatóság előtt nyilvánították ki, és (3) ehhez semmiféle egyházi felmentés nem szükséges; (4) gyermekeik vallásos nevelése pedig akkor is közös felelősségük, ha erre nem tesznek semmiféle előzetes ígéretet, és (5) ebben biztosítani kell teljes lelkiismereti szabadságukat, hogy azt a megoldást válasszák, amelyet hitük és helyzetük szerint lelkiismeretükben vállalni tudnak. Mindenekfölött pedig felekezeti előítélet nélkül kell nekik lelkipásztori segítséget nyújtani problémáik megoldására, minthogy olyan súlyos ökumenikus feladatok nehezedenek a vegyesházasságokra, amelyek megoldásától még az egyházak is nagyon messze vannak.

## C.

### *Az ökumenikus együttműködés lehetőségei a vegyesházassággal kapcsolatban.*

1. Tudatában vagyunk annak, hogy a házasságra vonatkozó tanításban egyházaink között olyan hosszú távon is alig áthidalható teológiai különbségek jelentkeznek, amelyek akadályozzák a vegyesházasság kérdésének ökumenikus szellemű rendelkezését. Mivel azonban a Krisztus testének közösségében a Szentlélek ajándékaiban való részesedésünk szerint ugyanazon ígéret örököseinek valljuk magunkat, mégis meg vagyunk győződve arról, hogy egyházaink a Krisztuskövetés útján járva őszintén és gyümölcsözően munkálkodhatnak együtt azokban a kérdésekben, amelyek a házasság területén jelentkeznek az emberiség mai életében és magyar társadalmunkban is. Az ilyen ökumenikus együttműködés a gyógyulás folyamatát indítaná meg a vegyesházasság területén is, ahol a legsúlyosabban jelentkezett a felekezeti ellentétek emberi közösséget, társadalmat bontó és mérgező hatása. Az e területen elért eredmények pedig olyan légkört teremthetnek egyházaink között, amely lehetővé tenné a párbeszédet hitbéli-teológiai kérdésekről is.

Ezzel a reménységgel vetünk fel néhány gondolatot a következőkben az ökumenikus együttműködés lehetőségeiről a házassággal és a vegyesházassággal kapcsolatban.

2. A házasság és a vegyesházasság kérdésében a Második Vatikáni Zsinat, de különösen a Matrimonia Mixta megjelenése óta történt ökumenikus kísérleteket tanulmányozva az a benyomásunk, hogy a kérdést az egyházak többnyire egyoldalúan teológiai és pasztorális összefüggéseiben vizsgálták, és nem fordítottak kellő figyelmet az emberi, társadalmi, koexistenciális összefüggésekre. Részünkről helyesnek tartanánk az ökumenikus eszmecserét éppen ezekről az összefüggésekről, annál is inkább, mert: (1) egyrészt már a Második Vatikáni Zsinat (Lumen Gentium, 35), sőt maga a Matrimonia Mixta elvi bevezetése is tartalmaz utalásokat a keresztyén családnak az emberi társadalomban betöltendő sajátos feladatairól, (2) másrészt a mi egyházaink is — más teológiai alapokból kiindulva — hasonló kérdésekkel és feladatokkal találkoznak a keresztyén családi életnek társadalmi szerepével kapcsolatban. Úgy gondoljuk tehát, hogyha saját helyzetünk-ből kiindulva, mint egy szocialista társadalom különböző hitvallású tagjai, népünk belső békéjére és az emberiség egységére nézve az emberi koexistencia szellemében közelítjük meg a keresztyén család és a társadalom kérdését, akkor ez a párbeszéd hasznos kezdeményezés lehetne a világszerte folyó ökumenikus kísérletek sorában.

3. A keresztyén házasság és család társadalmi összefüggéseivel kapcsolatban a következő területeken látjuk ökumenikus párbeszédünk és együttműködésünk lehetőségeit.

a) Keresztyén és nemkeresztyén tudósok és vezető emberek egybehangzó megállapítása az, hogy a házasság intézménye korunkban válságba jutott. A magyar társadalom felelős tényezői is nagy gondot fordítanak ennek a tünetnek a vizsgálatára, és a felismert bajok orvoslására. Nézetünk szerint a keresztyén család Istentől kapott megbízatásának, az emberi közösségben betöltendő szerepének a tudatosítása az a terület, amelyen nemcsak lehetőség nyílik, hanem Krisztus-hitünk-ből folyóan kötelezve is vagyunk az ökumenikus szellemű együttműködésre. Ha pedig ökumenikus szellemen együtt tudunk munkálkodni abban, hogy saját egyházunk tagjai komolyan vegyék a házasságot, akkor ezzel a társadalmat is segítjük abban, hogy tudatosítsa az állampolgárokban a felelőtlenül létrejövő, elhamarkodott házasságokban rejlő súlyos személyi, családi és társadalmi veszélyeket.

b) Korunk másik válságtünete a házassági kötelék könnyelmű felbontása. Számolunk azzal, hogy az elvált teológiai megítélésében egyelőre nem tudunk egyetértésre jutni, mégis lehetségesnek és szükségesnek tartjuk az ökumenikus együttműködést abban, hogy tudatosítsuk egyházaink tagjaiban, milyen súlyos következményekkel jár a felelőtlenül kezelt házasság a gyermekekre és általában az emberi együttélésre. Együttműködésünkkel ezen a téren is segíthetjük társadalmunknak e bajok orvoslására irányuló törekvéseit.

c) Az ökumenikus együttműködés nagy lehetőségének tekintjük a családtervezés problémáját és a vele összefüggő kérdéskomplexumot (magzatelhajtás, népességszaporodás stb.). A felelős családtervezésre nevelés, az élet megbecsülése bibliai értelmének tanítása és tudatosítása komoly segítséget jelenthetne társadalmunk hasonló erőfeszítéseiben, ha úgy tanítjuk egyházunk tagjait, hogy az állami törvényekben megadott lehetőségekkel ne éljenek felelőtlenül, Isten törvénye ellen vétkezve. Meggyőződésünk, hogy ebben a kérdésben messzeemenő egyetértésre tudnánk jutni.

4. Ökumenikus eszmecserénkben a házasság társadalmi összefüggései mellett semmiképpen sem kívánjuk elhanyagolni a házassággal kapcsolatos ökumenikus és pasztorális kérdéseket. Ebben az összefüggésben különös figyelmet kell fordítanunk a vegyesházasságra. A vegyesházasság ugyanis mint különböző fele-

kezetű emberek életközössége sürgeti egyházaink között az ökumenikus szellem kialakítását, amelyben egyik fél sem kényszeríti rá a másik félre a maga hitét és hitvallását, ha helyesebbnek tartja is a másikonál, és ugyanakkor tiszteletben tartja a másik fél hitét és meggyőződését is. A vegyesházasságot nem tartjuk sem felekezeti szempontból tilosnak, sem ökumenikus szempontból ideálisnak, hanem olyan realitásnak, amellyel számolnunk kell, és amely egyházainkat arra kötelezi, hogy a vegyesházasságban élők lelkiismeretét ne terhelje külön rendszabályokkal és egész életre szóló ígéretekkel, hanem segítse őket olyan megoldás felé, amelyet mindkét fél hitében és lelkiismeretében el tud fogadni. Nem hallgathatjuk el, hogy ennek egyik legfőbb akadályát jelenleg a római katolikus egyháznak a vegyesházasságra vonatkozó elvi és gyakorlati állásfoglalásában látjuk. Viszont a járható út keresését éppen nagyon szükségesnek tartjuk sok római katolikus testvérünkkel együtt.

5. Egyházaink Krisztustól kapott küldetésüknek tekintik híveik lelkipásztori gondozását, egyháztagjaik pedig a vegyesházasságban a legszorosabb közösségbe kerülnek, ezért egyházaink pasztorális munkája legközvetlenebbül érintkezik a vegyesházasságokban. Mivel a magyar végrehajtási utasítás még a Matrimonia Mixta mértékéig sem hárítja el a felekezeti túlbuzgóság lehetőségét a vegyesházasságok pasztorálásával kapcsolatban, szükségesnek tartjuk a vegyesházassággal összefüggő pasztorális feladatok közös tisztázását, mégpedig abban az irányban, hogy akik véglegesen elszánták magukat a vegyesházasságra, azokat Jézus Krisztus szeretetével és evangéliumi szellemen kell támogatnunk abban, hogy minden külső vagy belső kényszer nélkül keresztyén és emberséges megoldást találjanak a házasságukba tolódot ökumenikus problémára.

Budapest, 1972. november 17.

#### JEGYZETEK

1. A Tájékoztató Vázlat (TV) hivatkozott pontja szó szerint így hangzik:

„1. Jó rámutatni a hitelvi különbözősége a házasságot illetően.

Abban mindkét felfogás egyezik, hogy a házasságkötési akarat hozza létre a házasságot: consensus facit nuptias. — Eltérés:

1. Katolikus felfogás szerint az egyházi esküvőnél kinyilvánított házasságkötési szándék hozza létre a házasságot. Protestáns felfogás szerint a polgári esküvőnél kinyilvánított házasságkötési szándék; az egyházi esküvő a már megkötött házasság megáldása és tanúságtétel, hogy a házasságban Isten igéje és rendje szerint akar élni.

2. Katolikus felfogás szerint a megkereszteltek házassága szentség, tehát kegyelmet közvetítő külső jel. Protestáns felfogás szerint a házasság világi dolog.

3. Eltérők a felfogások a házasság felbonthatóságára vonatkozóan is.”

2. Lásd az 1. jegyzetet.

3. Lásd az 1. jegyzetet.

4. A TV hivatkozott pontja szó szerint így hangzik:

„IV. A legnagyobb problémát okozza a születendő gyermek vallása. Protestáns részről kifogásolják, hogy e téren a Motu Proprio nem hozott semmi változást és még mindig a reverzális követelést sérelemezik.

Ezek tévedések. —

a) Ami a protestáns felet illeti: az Egyházi Törvénykönyv 1061. kánonja szerint azelőtt neki is meg kellett ígérnie, hogy minden gyermekét katolikusnak neveli. — Az 1966. évi Instructio szerint már csak azt ígérte meg, hogy nem akadályozza a gyermekek katolikus nevelését. — Most az 1970. évi Motu Proprio szerint s e m m i t i nem kell ígérnie. Csúpan tudomására kell hozni a katolikus fél ígérte. A Végrehajtási Utasítás nem rendel el, hogy aláírásával igazolja a tudomásulvételt. (Más püspökkari utasítások ezt megteszik, pl. a német.)

b) A katolikus félre nézve, az Egyházi Törvénykönyv és az 1968. évi Instructio abszolút köteletségévé tette, hogy minden gyermekét katolikusnak nevelje. A mostani Motu Proprio szerint ez a köteletség csak relatív: a maga részéről minden lehetővé teszi, hogy a gyermekei katolikusok legyenek. Hogy ennek a lehetőségnek hol van a határa, az az ő lelkiismeretére van bízva.

c) Protestáns felfogás szerint is azon kell lennie a protestáns házastársnak, hogy lehetőleg minden gyermekét protestáns legyen. Ha ez nem sikerül, elfogadható, hogy nekek szerint kövessék a szülők vallását.

Ez utóbbi megoldás nemcsak pedagógiailag problematikus, de teológiailag is. Fides ex auditu (Róm, 10,17) — non ex sexu!”

(Folytatás a 297. oldal alján.)

## Közlemény a vegyes házasságról folytatott római katolikus és protestáns megbeszélésről

A különböző vallású felek között kötött házasság az érdekelt egyházak egymás iránti szeretetének, megbecsülésének egyik legkomolyabb próbája. A magyar protestáns egyházak arra törekednek, hogy a vegyesházasságból adódó kérdéseket testvéries lelkülettel rendezék el. Ismeretes, hogy a reformáció egyházai és a római katolikus egyház között e tekintetben súlyos és mindeddig le nem győzött ellentétek vannak, amelyek mindkét tábor keresztyéneinek sok esetben komoly lelki szenvedéseket okozhatnak. Külföldi egyházak körében sok olyan törekvést tarthatunk számon, amelyek ezeknek az ellentéteknek a feloldására irányulnak. A magyar protestáns közvélemény is jóindulattal és reménységgel eltelve várja, hogy a II. Vatikáni Zsinat sok tekintetben előrevívő hatása hogyan jelentkezik a magyarországi egyházak viszonyának területén. Ebből a reménységből kiindulva létrejött egy megbeszélés a római katolikus és a protestáns egyházak szakértői között, hogy megtárgyalják a vegyesházasságokból adódó egyházi gyakorlat problémáját és kölcsönösen tájékozottasság egymást álláspontjukról. A megbeszélésekről a szakértők az alábbi tájékoztatást adták egyházaik vezetőinek:

„A magyarországi római katolikus, református és evangélikus egyház egy-egy, szakértőkből álló, kisebb képviselőte konzultációt tartott a vegyesházassággal kapcsolatos kérdésekről 1972. november 20-án a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa irodájában.

A konzultáción jelen voltak római katolikus részről dr. Udvardy József püspök, apostoli kormányzó vezetésével dr. Miklós Béla egri kanonok, Winkler Lajos teológiai professzor; református részről dr. Bakos Lajos püspök vezetésével dr. Czeglédy Sándor és dr. Szabó László Ambrus teológiai professzor; evangélikus részről dr. Pröhle Károly professzor, akadémiai prodékán vezetésével dr. Selmeczi János a Teológiai Akadémia Teológus Otthonának igazgatója. A házigazdai

*A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának és a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Irodájának közleménye a vegyes házasságról folytatott római katolikus és protestáns megbeszélésről.*

tisztet az Ökumenikus Tanács mb. főtájkára dr. Vámos József professzor látta el.

A konzultáció légköre testvéri és szeretetteljes volt. Kifejezetten hangsúlyt kapott a felek részéről az, hogy a konzultáció tájékoztató jellegű megbeszélés volt, amelyen a résztvevők saját felfogásukat juttatták kifejezésre.

A vegyesházassággal kapcsolatos kérdések ily módon történt beható megbeszélése után a résztvevők az egyházaik között fennálló hitelvi különbözőségek fenntartása mellett is hasznosnak tartották a konzultációt és kifejezték abbéli készségüket, hogy hitelvi különbözőségeik mellett is hajlandók készséggel és örömmel együttműködni a közös, nagy emberérdekű ügyekben, amelyek közé tartozik a házasságra való komoly előkészületnek, a házassági kötelék fenntartásának, a gyermekáldás megbecsülésének, valamint különösképpen is a vegyesházasságban élők békés együttélésének munkálása.

Egybehangzó meggyőződése a konzultáció résztvevőinek, hogy a szeretetből fakadó ökumenikus lelkületű együttműködéssel sok jó és hasznos szolgálatot végezhetnek egyházaik, népük és az egész emberiség javára. Erre való készségük bizonyóságként hajlandók arra, hogy a jövőben további hasonló jellegű megbeszéléseket folytassanak egymással.”

A beszélgetés során tehát kitűnt, hogy a római katolikus egyház és protestáns egyházak álláspontja a vegyesházasságra vonatkozólag sem elvileg, sem gyakorlatilag nem változott és a súlyos ellentétek változatlanul fennállnak. Viszont a találkozás alkalmat adott arra, hogy a felek az egyházak közötti kapcsolatok rendezéséről, továbbá a vegyesházassággal összefüggésben a társadalom iránti felelősségükből adódó közös feladataikról őszintén beszéljessenek. Ilyen tárgyú és célú beszélgetés folytatása a jövőben is kívánatos. (V. ö. Reformátusok Lapja, 1972. december 10; Evangélikus Élet, 1972. december 17.)

(Folytatás a 296. oldalról.)

5. Lásd a 4. jegyzetet.

6. A TV hivatkozott pontja szó szerint így hangzik:

„VI. Protestáns panasz, hogy a katolikus előírás megfélemlítést alkalmaz a katolikus féllel szemben, zavarja a lelki békét stb.

Erre nézve:

a) Ez teljes tévedés, mert a Motu Proprio és ennél fogva a Végrehajtási Utasítás szerint a gyermekek vallására nézve

adott ígéret meg nem tartása nem von maga után semmiféle büntetést, nem fegyelmi vétség (delictum) többé.

b) Lelkiismeretere van bízva, hogyan képes elégét tenni vállalt kötelezettségének.

c) Ellenben némely protestáns előírás (református) szerint fegyelmi vétség az, ha valaki minden gyermekét más vallásban neveltet. Büntetésül elvesztí szavazati jogát, továbbá nem járulhat Úrvacsorához.”

# A Magyarországi H. N. Adventista Egyház háromnegyed százados jubileuma

A Magyarországi H.N. Adventista Egyház 1973. szeptember 5—9-ig ünnepe sorozaton emlékezett meg az egyház fennállásának 75 éves történelméről. A jubileumi ünnepeken Dr. W. R. Beach alelnök képviselte az egyház világszervezetét, míg az Euro-Afrikai Divíziótól C. L. Powers és Dr. J. Zürcher, az európai szervezet vezetői, valamint a jugoszláv, lengyel és NDK-beli adventista egyház elnökei vettek részt.

A jubileumi ünnepek idején a lelkészek, gyülekezeti presbiterek és gyülekezeti főtisztviselők ünnepi ülést tartottak. Az egyháztanács jubileumi tanácsülésen emlékezett meg az egyház 75 évéről.

Az Állami Egyházügyi Hivatal részéről Balló István elnökhelyettes és Madai András főosztályvezető helyettes fogadták a külföldi küldöttség vezetőit, Palotay Sándor SZET elnök és Szakács József egyházelnök kíséretében.

A jubileumi ünnepek alkalmával szeptember 7-én és 8-án Budapesten, Békéscsabán és Pécsen tartott az egyház ünnepi istentiszteleteket.

## Ünnepi nyilatkozat

*„Dicsérnek téged a népek, óh Isten, dicsérnek téged a népek mindnyájan. A föld megadta az ő gyümölcsét; megáld minket az Isten, a mi Istenünk.” (Zsolt. 67:6-7.)  
Ha az Úr nem építi a házat, hiába dolgoznak azon annak építői. Ha az Úr nem őrzi a várost, hiába vigyáz az őrző.” (Zsolt. 127:1.)*

A Magyarországi H.N. Adventista Egyház elnöksége és lelkészkarja, valamint gyülekezeteinek tisztviselői és küldöttei az egyház nevében ünnepi nyilatkozatban emlékezünk meg a Magyarországi H.N. Adventista Egyház 75 éves jubileumáról és ünnepi nyilatkozatban fejezzük ki múltunk iránti hűségünket, az Istentől kapott jelenünkért pedig köszönetünket és jövőnk iránti reménységünket.

Hálásak vagyunk Istennek, hogy az advent-üzenet nyomán 75 évvel ezelőtt Magyarországon is megalkult az első h.n. adventista gyülekezet. Hálásak vagyunk Isten iránt azért, hogy a múltban elszenvedett politikai és társadalmi, valamint egyházi üldözöttség ellenére is hűségesek maradtunk az Ige tiszta értelmezéséhez és hirdetéséhez, amelynek alapján az advent-üzenet elfogadónak csoportja Isten kegyelme által, egyházzá szerveződött. Egyházszerkezetünk minden korábbi belső viszály, szektás és szakadár kíséretés ellenére — a teológiai tisztánlátás nyomán, engedelmességgel a Szentlélek vezetésének — egyházunk ma már élvezheti tagjainak teljes bizalmát és környezetünknek megbecsülését.

A felszabadulás előtt elszenvedett egyéni és közösségi üldözöttségünk, tagjaink szociális helyzete, állampolgári másodrendűségünk nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy egyházunk szervezeti magatartása a közigazgatás irányában elutasító volt. A társadalmi kérdésektől elfordulva, csupán a maga keretén belül kereste feladatának, szolgálatának betöltését. Ma a megváltozott politikai és társadalmi helyzetben — amelynek meghatározója népünk Alkotmánya — az egyház és az állam szétválása, az állampolgárok vallás- és lelkiismereti szabadságának biztosítása, valamint az a tény, hogy közjogilag azonos jogokat élvezünk minden más egyházzal, számunkra felbecsülhetetlen érték.

Eppen ezért ebben a helyzetben a Szentírás fényében vizsgáltuk meg és határoztuk meg szocializmus építő népünk és kormányunk iránti magatartásunkat. Hálásak vagyunk Istennek, hogy a felsőbbiség iránti

engedelmességünket könnyűvé tette számunkra azért, hogy az adott történelmi helyen és időben élhünk. Az adventista gyülekezetek valamennyi tagja egyetért népünknek és vezetőinek olyan nagy horde-rejű célkitűzésével, mint a világbékéért tett együttes erőfeszítés, a társadalmi, faji és gazdasági igazságosság szorgalmazása, az igazi hazaszeretet ápolása, a valamennyi ember javát szolgáló gazdasági és kulturális erőfeszítés — a szocializmus építése közben.

A Magyarországi H.N. Adventista Egyház minden tagja hálás szívvel köszöni mind a Generál Konferenciának, mind a Divízióknak eddigi szolgálatát, amely nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a világ bármely táján élő adventisták az egyház nagy családjához tartozónak érezzék magukat. Hasznos kapcsolatunkat, amelyet nem a függőség, hanem az egyházunk iránti felelősség határoz meg, továbbra is ápolni és gondozni kívánjuk. Az egyházunknak legfőbb alapja a hitbeli egység, a kegyességi gyakorlat mellett a Krisztus-várás élő hite. Az egymás hite által való épülésben, az ezáltal való gazdagulást látjuk abban is, hogy a Generál Konferencia eljött arra a felismerésre, melyet a Magyarországi H.N. Adventista Egyház vezetői helyzetüknél fogva már korábban láttak, hogy nem mehetünk el az emberi kizsákmányolás, a társadalmi és gazdasági igazságtalanság és a háború kérdése mellett úgy, hogy ne éreznénk felelősséget, hogy magunk is állást ne foglaljunk e kérdésekben. Testvéri szeretettel kérjük az egész világon élő valamennyi h.n. adventista hittestvérünket: imádkozzanak és munkálkodjanak minden jó szándékú emberrel együtt a világ békéjéért és az emberiség boldogabb jövőjéért.

Valljuk, hogy egyházunk teológiai meggyőződésének sarkalatos alapja nem lehet a világvége várása, hanem hitbeli reménységünk alapja Krisztus dicsőséges második eljövetele. Ez a meggyőződésünk nem fordít el az élet hétköznapi kötelezettségeitől és a földi élet realitásaitól, hanem Krisztus-várásunk munkás tartalommal tölti meg mindennapi életünket és mások iránt nagyobb áldozatvállalásra készítet.

A nemzetközi életben ma már általánosan elfogadottá vált az Európai Biztonság kérdése, amely a Budapesti Felhívás nyomán jött létre. Kormányunk kül- és belpolitikai erőfeszítésével mi magunk is, mint adventisták egyet értettünk, és az eddigi eredmények e tekintetben igazolják helyes döntésünket.

A hazai protestáns egyházakkal meglévő kapcsolatunkat jónak és örömdetesnek tartjuk. Atyafiúi szeretettel örvendezünk afelett, hogy a magyar protestantizmus a másokért szolgáló egyház teológiai bázisára állva, úgy kész a közös szolgálatra, hogy ez nem érinti sem a hitbeli meggyőződésünket, sem sajátos kegyességi gyakorlatunkat, hanem ezek kölcsönös tiszteletben tartása mellett, egymás hite által épülve kívánjuk meggazdagítani életünket és szolgálatunkat.

Isten végtelen szeretete az egész emberiség iránt és így egyházunk iránt, és ma is tanúsított kegyelme arra készít bennünket, hogy ajánljuk fel egész életünket az egyház Urának. Hálával és megbecsüléssel gondolunk elődeinkre, mint akik igaz hűséggel és áldozatvállalással munkálkodtak, mint az egyház Urának hasznos jó eszközei.

Őt, aki vezetett bennünket a múltban, aki formálja jelenünket és meghatározza jövőnket, az Örökkévaló Istent kérjük, hogy adja a Szentlélek Úristen erejét a minden emberért való munkánk teljesítéséhez és készítsen fel Jézus Krisztus dicsőséges második eljövetelére.

## Emberi szolidaritás

A keresztyének feladata az ínség ellen és a világ békéjéért vívott harcban —  
A KBK zagorszki ülése az előadások és az állásfoglalások tükrében

A Keresztyén Békekonferencia Folytatólagos Bizottsága, mint ismeretes a korábbi híradásokból, május végén az Orosz Orthodox Egyház meghívására a zagorszki (Szovjetunió) „Szent Szergiusz” Szentháromság-kolostorban ülésezett. Az ülésnek 174 részvevője volt, 33 országból, — a tagegyházak és a KBK-regionális bizottságok képviselői, a szervezet állandó bizottságainak vezetői mellett elküldte megfigyelőjét az Egyházak Világtanácsa, az Összafrikai Egyházi Konferencia, a Japán Békegyűlés és az Európai Egyházak Konferenciája is. A tanácskozásnak az adott különös jelentőséget, hogy ez volt első ülése az 1971-ben megrendezett Negyedik Keresztyén Béke-Világyűlés óta.

Zagorszk azt bizonyította, hogy a KBK biztos lépésekkel halad azon az úton, amelyet az 1971-es világyűlésen jelölt ki. Dr. Tóth Károly főtitkári jelentése olyan elvégzett munkáról adott számot, amely maradtalanul meggyőz ennek a megállapításnak igazságáról. Ha valaki felteszi a kérdést, miéppen rejlik a KBK erejének és prosperitásának titka, arra a felelet az lehet, hogy a Mozgalom minden tagja egyvé tudott válni abban a meggyőződésben, hogy annak eléréséhez, amit békében való életnek nevezünk, a politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok gyökeres megváltoztatására van szükség a nem-szocialista országokban. Ebben a világ-formáló munkában az egyházaknak is ki kell venniük részüket, alaposabban, mint azt eddig tették.

E közös meggyőződés mellett tett hitet a Folytatólagos Bizottság legutóbbi ülése, és ezt sugallta a négy főreferátum, amelyekről joggal állapítják meg a kommentátorok, hogy kitűntek „tudományos szakszerűségükkel”. Ez teszi különösen indokolttá, hogyha vázlatosan is csupán, de együtt ismertessük őket. Így éppen az egyes referátumok sajátossága emelheti ki a közös fundamentumot.

Miután Pimen patriarcha pásztori szavakkal köszöntötte az ülés résztvevőit az ünnepélyes megnyitón, a KBK elnöke, Nyikodim, Leningrád és Novgorod metropolitája emelkedett szólásra. A keresztyén hit aspektusából rajzolta meg először korunk emberének profilját, majd a jelenlegi politikai helyzetet jellemezte, különös tekintettel a két világrend konfrontációjában tapasztalható változásokra. Hangsúlyozta, hogy „nagyjelentőségű eseményeknek vagyunk tanúi a nemzetközi életben: a különböző társadalmi rendszerű államok kapcsolatában mind erőteljesebbé válik a békés koexistencia elve.” Ebben az örvendetes fejleményben döntő szerepe van a Szovjetunió külpolitikájának, amelynek ez alapelve. Ez jellemzi azoknak a kapcsolatoknak alakulását is, amelyek a világ első szocialista országát Franciaországhoz, az Amerikai Egyesült Államokhoz, a Német Szövetségi Köztársasághoz és más kapitalista országokhoz köti. Ilyen szempontból is felhívta a figyelmet a metropolita Bereznyev közelmúltban tett utazásaira.

Végül a keresztyéneknek a békéért folyó harchoz való viszonyáról megállapította: „A világ jóakarató embereinek millióit és millióit — legyenek bár gondolkodásmódjukban, hitvallásukban, hagyományaikban és meggyőződésükben különbözőek — az egyes ember sorsáért, az emberiség sorsáért, a béke sorsáért való

felelősség minden embert egybefogó szolidaritása inspirálja ma az embereket és népeket összefűző kapcsolatokban jelentkező gonoszság elleni harcra, a békéért, igazságosságért, emberi méltóságért, egész bolygónk jobb életéért folyó harcra. A békéért és igazságért harcolók millióival vállelve menetelnek együtt a keresztyének, és közöttük azok, akik a Keresztyén Békekonferenciában egyesültek.”

Nyikodim metropolita bevezetője után hangzottak el a referátumok a főtémához „Emberi szolidaritás. — A keresztyének feladata az ínség ellen és a világ békéjéért vívott harcban”.

Dr. Heinrich Hellstern (Svájc), a KBK egyik alelnöke, a témát három részre osztotta: először az emberi szolidaritással, mint a keresztyének egyik feladatával foglalkozott, majd azt vizsgálta milyen kapcsolat van e feladat és az ínség elleni harc között, végül pedig a világ békéért folyó küzdelem és e feladat közötti kerekített összefüggést.

Aki az Evangéliumban a vertikális és a horizontális dimenziót, azaz az Istenhez és a felebaráthoz való viszonyt megkísérli egymás ellen kijátszani, szétszakítja azt, ami Jézusnál összetartozik — állapítja meg az első rész, majd így folytatja: „Aki azt gondolja, hogy Istentől vesz el valamit, ha többet ad, a felebarátnak, annak tudomásul kell vennie, hogy amit a felebarátnak ad, azt Istennek adja.” Az igazi felebaráti szolidaritás, amit az ilyen hit megkövetel, jogi és materiális egyenjogúságot jelent. Ezt aligha találjuk meg a „haszonelv társadalmában”. Ez a szolidaritás uralkodott viszont az első keresztyének körében. Ők jól tudták, — állapítja meg Hellstern — miért nevezte Jézus a Mammont tanítása fő ellenségének.

A vertikális-horizontális problematikája tehát nem „originális” kérdése a teológiai gondolkodásnak, „csak amikor az egyházat Konstantin császár az államhatalom támaszává építette ki, akkor toldott egyre inkább háttérbe az, amit ma problematikus megkülönböztetéssel horizontális dimenzióknak nevezünk, ... a szegény elnyomott, jogfosztott embertárhoz való viszony.” E rész befejezése felsorolja azokat az elszórt és elszigetelt kísérleteket: Assisi Ferenc, Wycliff, Husz, Ragaz próbálkozásait, amelyek sikertelenül próbálták visszavezetni a keresztyénséget a két dimenzió organikus egységéhez. A mai nyugati keresztyén tömeggondolkodás még mindig magán viseli a konstantinusi torzulást. Hellstern megállapítja: az ínség ellen és a békéért folyó küzdelemben „a világ fiait eszesebbek, mint a világosság fiait”, a keresztyének „csak akkor tölthetik be felebaráti feladatukat, ha egy sorba állanak a világ fiaival ebben a harcban”.

A második rész az embertársi szolidaritás és az ínség elleni harc viszonyát tárgyalja. Az elnyomás és ínség korszakát, az imperial-kolonializmus szülte permanens ínség folyamatát az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom állította meg. Olyan új társadalmi rend előtt nyitott utat, amelyben bármely nép vagy fia alapvetően egyenjogúak. Ezzel a történelmi eseménnyel kezdődött meg az eddig az imperializmus és kolonializmus által kizsákmányolt népek és fajok harca azért a helyért a népek nagy családjában, amely őket Jézus Evangéliuma szerint is megilleti.

Azok az erők, amelyeknek létfontosságú a szocializmus előtti rend fenntartása, hozzáálltak az antikommunizmus világméretű megszervezéséhez. Minden eszközzel azon dolgoznak, hogy ellenséges érzéseket keltsenek a szocializmus és különösen a Szovjetunió ellen, és hogy ezeket diffamálják. Az antikommunizmus, állapítja meg az előadó, egyházi körökben ma is befogadásra talál. A vallásellenes aspektust hangsúlyozzák a kommunizmusban, de nem látják meg, hogy az a keresztyénség történelmi magatartásából nagyon is érthető, és azt, hogy a szocializmus közelebb áll a keresztyénség lényegéhez, mint a „haszonelvű gondolkodásban megrekedt kapitalizmus”. Így válik nyilvánvalóvá, hogy az antikommunizmus megszüntetése egyik legfontosabb feladata annak a harcnak, amely az ínség ellen és a világ békéért folyik.

A „jobb világ”, amelyre vágyunk, csak akkor teremthető meg, ha minden nép belátja, hogy elengedhetetlenül szükséges ehhez az anyagi javak új, igazságos felosztása egész Földünkön. „Ezeket az összefüggéseket — summázza a második rész mondanivalóját a KBK alelnöke — nyilvánvalóvá kell tennünk az emberek előtt. Itt van az egyházaknak nagy feladatuk.” Ha az igazságos elosztás szükségét nem látják be az érintett országokban és új, diktatórikus eljárást kísérlelnek meg a Harmadik Világgal szemben, az komoly háborús kockázattal jár.

A világ igazságosabbá válásáért folyó küzdelem, — állapítja meg a befejező rész — elválaszthatatlan kapcsolatban áll a modern fegyverekkel vívott háború megakadályozásáért tett erőfeszítésekkel. „A háborúk — mondta Hellstern — az üzletkötések újfajta, kiváló alkalmává váltak. ... A fegyverkezési iparból származó egyéni nyereség a Mammón elképzelhető legördögibb szolgálatai közé tartozik. ... A leszerelés lemondást jelent a profitról.” A háború ellen csak akkor lehet sikeresen fellépni, ha felfedjük azok „szükségességének” gazdasági hátterét. Könyörtelenül szembe kell szállani világunk azon erőivel, amelyek privát profitjuk érdekében meg akarják akadályozni az igazságos és békés társadalmi rend kialakulását és fejlődését.

„A szociális igazságosság számunkra a szocializmust jelenti” — állapítja meg beszéde végén az előadó. Azért veszünk részt a KBK adta lehetőségek által ebben a harcban, mert az a Rend, amelyért itt folyik a küzdelem, Jézus Krisztus Evangéliumának jobban megfelel, mint a pénz uralmával elválaszthatatlanul összekapcsolt rend.

\*

A második előadó, J.R.Chandran indiai professor „főleg Ázsia szempontjából” vizsgálja a „Keresztyén szolidaritás az ínség ellen vívott harcban” témát.

Bevezetőjében az Öszövetség prófétáira hivatkozva bizonyítja, hogyan „protestál a Biblia a szegényeknek a gazdagok által történő kizsákmányolása ellen”. Ugyancsak a bevezető hívja fel a figyelmet arra, hogy „óvakodnunk kell attól, hogy a kérdés absztrakt-akadémikus témává váljon”.

A továbbiakban három pont köré csoportosítja mondanivalóját: az ínség ma; az ínség leküzdésének útja; a keresztyén szolidaritás szerepe.

Az „ínség problémájáról” szóló első rész először az indiai nyomor rövid, de megrázó leírását adta. Érdekes itt Chandran professor következő megállapítása: „A legnagyobb tragédia az, hogy nagyon sokan már annyira megszokták ezt a látványt, hogy az már semmilyen hatással sincs rájuk.” Indiában minden politikai vezető jelszavává tette: „Garibi hatao”, törjétek le a nyomort. Kérdés azonban, hogy sikerült-e helyesen felmérni a nyomor dimenzióit. Tagadhatatlan, hogy a belső és külső erőfeszítések eredményeképpen bizonyos ökonomiai fejlődés regisztrálható. „A fejlődés azonban, — mondotta az előadó — a gazdagokat még gazdagabbá tette anélkül, hogy a szegényeknek lehetőséget adott volna az életszínvonalbeli minimum biztosítására. ... A parlament felhatalmazást kapott az alkotmány megváltoztatására, kérdés azonban, hogy még ilyen körülmények között is, lehetővé válik-e a

kormány számára, a gazdasági élet olyan átszervezése, amely más irányt adna a gazdaság folyásának.”

Ugyanilyen ellentmondásoktól tarkított a „szegény és gazdag” népek viszonyának problémája. A jelenlegi világgazdasági helyzetet a kolonializmus teremtette meg. Minden próbálkozás ellenére sem sikerült mindmáig „megtalálnunk azonban az eszközt a „gazdagság folyama” irányának megváltoztatására. ... Sokszor még a fejlesztési segélyekből is a fejlett országok gazdasági élete húz hasznot, abból lényegesen többet profitálnak, mint a segélyezettek.”

„Aki ázsiai szempontból vizsgálja az ínség-problematikát, kell hogy szóljon a neokolonialista és imperialista uralom fenntartásának militarista-agresszív általi formájáról. Az USA katonai jelenlétének ebben a térségben egyetlen indoka van: az amerikai gazdasági érdekeknek a neokolonialista struktúrák által történő kiterjesztése.”

Csak súlyosbítja a helyzetet az, hogy az ázsiai államok képtelenek gazdasági és politikai érdekeik egyeztetésére, — amiből ismét az USA húz hasznot.

Az ínség elleni küzdelem célja, — állapította meg előadása második részében az indiai professor — nemcsak az érintett országok gazdasági növekedése amint az korábban a fejlesztési segélyek alapjáté volt. E harc célja ma az, hogy az emberi élet teljességét biztosítsa. „Ha az un. szegény országokban ma hiány mutatkozik az emberi élet teljességében, akkor az un. fejlett országokban ugyanannyi hiányzik az emberiség dimenzióiból.” A mai fejlett országokat nem lehet példaként állítani az elmaradottak elé, sőt, inkább azt példázza létük, hogy hová vezet a kontrollálatlan technológiai fejlődés, milyen ökológiai problémákat okoz, és mennyire káros feltételeket szab a természet és az emberi élet számára. Az egyik legfontosabb új felismerés az, hogy a fejlődés kulcsa a felzárkózás és a humanizáció. Feltétlenül szükséges az olyan nevelés, amely felvilágosítja az ínségben szenvedőket nyomoruk igazi okáról, csak így juthatnak a kizsákmányoltak olyan „hatalomhoz”, amely képessé teszi őket elnyomóik lerázására.

A szegények felszabadítása nem függhet egyedül a gazdagok akarásától vagy nem-akarásától. Más utat mutatott számunkra Krisztus is, aki szolgálatával a szegények oldalán állott, még akkor is, ha ez szembeállította a vallási vezetőkkel, és ha ez a keresztre is juttatta. Betegeken és éhezőkön tett csodatetteivel bizonyította, hogy a szenvedés és éhség Isten akarata ellen való. Csak akkor leszünk részesei a kereszt jótéményeinek, ha tudatosan próbáljuk meg az Ő szolidaritását a szegények iránt felismerni és gyakorolni.

A keresztyén szolidaritást és annak szerepét vizsgálva előadása befejező részében Chandran kijelentette: „Nem szabad elsiklanunk afelett a tény felett, hogy a Szentlélek megjelenésének szinte legelső hatása az volt az őskeresztyén gyülekezetre, hogy a gazdasági rend kommunista modellje alakult ki.” A keresztyén felebarátiság ma nem valamilyen extrémistát kell, hogy jelentsen, de ha hisszük, hogy a Szentlélek az új teremtés első gyümölcsevő tett minket, akkor ennek azt kell jelentenie egyházon belül és ökumenikus méretekben, hogy az egyházban létrejövő közösség modellel tud válni a világ számára.

A keresztyén szolidaritás hatékonysága attól is függ, az egyházak mennyire képesek annak megértésére, hogy a különböző politikai, társadalmi, történelmi adottságok különböző elkötelezettséget követelnek. Az Öszövetség prófétái az igazság ügyének leghívebb elkötelezettjei voltak, — mégis más és másképpen látták Izraelnek a kánaáni társadalmi és gazdasági életbe való integrációjának kérdését. De éppen az aspektusoknak ez a sokasága vezetett el az igazság és béke bibliai értelmezésének kiteljesedéséhez ...

„A Keresztyén Békekonzferencia nyújtotta közösség gazdagsága és a békéért és igazságosságért folyó harcban való szolidaritás-vállalásunk hatékonysága attól függ, mennyire őrizzük meg a KBK tradícióját: nyílt fórumot nyújtani” — fejezte be előadását Chandran professor.

A harmadik előadást a főtémához *Juvenalij* metropolita, (Szovjetunió) tartotta. Bevezetőjében megállapította, hogy „ha igaz az, hogy minden történelmi kornak más és más a fő jellemzője, akkor nyilvánvaló az is, hogy az egyház szolgálatának is valamely korszakban vannak különösen fontos feladatai.” Napjainkban ez a béke megteremtése, a népek biztonságának és együttműködésének elősegítése. A zagorszki tanácskozás témája azt hivatott vizsgálni, hogy milyen „esz-közzel” végezhetik a keresztyének ezt a hitből fakadó feladatot. Az „esz-köz”: az emberi szolidaritás.

A szolidaritás fogalmának, mint a „minél tökéletesebb testvériség és együttműködés kifejezésének” számunkra két aspektusa van: egyrészt jelenti a keresztyének közösségét a Krisztusba vetett hitben és az ebből fakadó szolgálat az emberiség javára. Másrészt jelöli a jóakarató emberek egységét, — vallási, nemzetiségi és faji különbségekre való tekintet nélkül, a béke megteremtéséért és a nemzetközi együttműködés elmélyítéséért vívott harcban.

„A kétfajta szolidaritás nem zárja ki egymást, sőt elmélyíti és kiegészíti egymást, mert a keresztyének egynek vallják magukat mindazokkal akik a Jó és az Igazság mellett kötelezték el magukat.”

A világban sok súlyos kérdés vár megoldásra, — folytatta a metropolita, közöttük is legégetőbbek azonban: az inség és a béke. „Milliók és milliók tanúi a jogfosztottság és önkény, az éhség és pazarlás, a megaláztatás és az erőfitogtatás, a munka keresése és a semmittevés kettősségének napjainkban.” Ezen változatni csak az igazságtalan szociális struktúrák felszámolásával, a nemzetközi feszültség alapokainak megszüntetésével, a népek testvéri együttműködésével lehet. A keresztyéneknek ez elsődrendű feladatává kell, hogy váljon, — jelentette ki *Juvenalij* metropolita. Szentírásbeli helyek részletes elemzésével, a patrisztika irodalmából felsorakoztatott számos idézettel győzte meg a hallgatóságát arról, hogy a világ, a felebarát sorsa iránti felelősségre gondja volt a Bibliának és az egyházi tanítóknak.

„Megállapíthatjuk, — zárult az előadásnak ez a része —, hogy az egyházi tanítás szerint az anyagi és szociális egyenlőtlenség igazságtalan társadalmi rend következménye.”

Évszázadokon át fáradozott azon az emberiség, hogy megteremtse minden ember számára az emberhez méltó élet, az egyéni képességek szabad kifejtésének lehetőségét. „Az orosz nép történetében mindeddig az 1917-es októberi forradalom volt az egyetlen sikeres kísérlet a városi és vidéki lakosság nyomorának leküzdésére.” A szovjethatalom adta példa ellenére is földünk lakosságának túlnyomó többsége ma is olyan nyomorban él, amely ellen legsúlyosabb szavukat emelték bibliai próféták és egyházatyák.

Világszervezetek statisztikájából, tudományos felmérésekből vett adatokkal vázolta ezután az előadó a világ nyomorát. Rámutatott a szellemi nyomorúságra, — arra, hogy afrikai, ázsiai és dél-amerikai államokban ma sem ritka, hogy a lakosság 70—80—90 százaléka analfabéta.

Felhívta a figyelmet arra, hogy nemcsak az elmaradott országokban pusztít az éhség, az „alultápláltság” fogalma jól ismert olyan szuper-fejlett világhatalom népének sorsaiban is, mint az USA, amelynek elnöke ezt így ismerte be: nem tudjuk mennyien, csak azt, hogy túl sokan tartoznak ehhez a kategóriához. Vietnám példáján mutatta be a metropolita, hogy a militarista imperializmus szította háborúk hogyan döntenek nyomorba népeket, és milyen hasznot hajtának egyes köröknek. „Az inség és háború ilyen összetartozása arról győz meg, hogy amikor az inség ellen küzdünk a nemzetközi béke alapjait rakjuk le.”

A referátum befejező részében értékelte *Juvenalij* metropolita az európai, indokínai, közel-keleti helyzetet. Különösen aggodalommal szolt a Dél-Afrikai Köztársaság és Rhodézia fajlúdözö politikájáról, és hangsúlyozta, hogy mekkora szerepe lehet ennek megszün-

tesében a nemzetközi szolidaritásnak. Majd így zárta be előadását:

„Minél nagyobb szolidaritást és önzetlenséget tanúsítanak a keresztyének, annál hamarabb várható e feladatok megoldása, és annál sikeresebb lesz ez a megoldás. A keresztyének tudják, hogy ezt az ügyet kell szolgálniuk, mert a felebarát szeretetére rendeltettek, és adósa mindenegyus koldusnak, nyomorgónak és kizsákmányoltnak.”

\*

A negyedik bevezető referátumot *Gajardo* chilei professzor tartotta. *Gajardo* professzor Dél-Amerika szemszögéből világította meg a témát és így egészítette ki azt a képet, amelyet *Hellstern* lelkész Európáról, *Chandran* professzor pedig Ázsiáról rajzolt meg. Sajnos, *Gajardo* professzor előadásának szövege nyomtatásban még nem jelent meg, így csak a vázlatot ismerethetjük. Az előadó először példákkal bizonyítva mutatta be az egyes dél-amerikai államok különböző fejlettségi szintjét.

Érdekes volt az a megállapítása, hogy az egyes országok elmaradottságának foka nem független attól, hogy mennyire szoros a gazdasági-kulturális kapcsolat az Egyesült Államokkal. A kontinensen jelenleg a fejlődésnek két irányát alakították ki: az egyik változat Brazília példáján figyelhető meg. Ez az ország bár reformokra törekszik, de nem számolja fel hagyományos kapcsolatait az USA-val. Kuba, Chile, Peru, sőt újabbban Argentína is olyan megoldást keres, amely egyrészt teljes gazdasági, szociális és kulturális függetlenséget biztosít az Egyesült Államoktól, másrészt a latin-amerikai kontinens gazdasági karakterének kialakítását és az abba való integrációt teszi lehetővé.

\* \* \*

Az ülésen hozott *állásfoglalások*, amelyeket a következőkben fogunk ismertetni, nemcsak keresztyén szempontból analizálják a legfontosabb világkérdéseket, hanem direkt vagy indirekt módon meghatározzák a mozgalom jövőbeli feladatait is.

A Keresztyén Békekonferencia Folytatólagos Bizottsága felhívással fordult „valamennyi egyházhoz, nemzetközi és nemzeti ökümenikus szervezethez, valamennyi keresztyén gyülekezethez és keresztyénhez, másvallású testvérhez és minden jóakarató emberhez, akik a békéért fáradoznak” és felszólítja őket az ez év október végére, Moszkvába tervezett Béke-Világkongresszus előkészületeinek és megvalósításának lehetőségeik szerinti legjobb támogatására. Ez a konferencia — hangzik a felhívás — „a kölcsönös megértés elérésének nemes célját és valamennyi békére törekvő ember fáradozásának szolidáris konszolidációját szolgálja, és új impulzust kell, hogy adjon a békéért harcoló tömegek mozgalmának további növekedéséhez, hogy megálljon a militarizmus és a reakció romboló ereje, kihunyjon a háború és az agresszió lángja, lehulljon a gyarmatosítás és a kizsákmányolás igája, és megszűlessen az igaz és tartós béke, az igazság és a biztonság (És.32:17)”.

A közel-keleti helyzettel kapcsolatban a következőkben foglalt állást a Folytatólagos Bizottság:

„Sok keresztyén veszélyesen félreérti ezt a helyzetet:

— Izráel állama bibliai alapon semmilyen előjogot sem támaszthat, hanem, mint minden más állam, köteles tiszteletben tartani a nemzetközi jogot.

— Az enyhülés feltétele az, hogy Izráel ürítse ki a hatnapos háború során elfoglalt területeket, az ENSZ 1967 november 22-i határozatának megfelelően.

— Az enyhülés szempontjából elengedhetetlen a palesztinaiak jövőbeli hazája kérdésének megnyugtató megoldása. A KBK öbennük látja a palesztinai fejlemények igazi áldozatait. Ezért áll ki különös mértékben is mellettük.

— A KBK a Közel-Keleten olyan megoldást helyesel, amely egyetlen nép számára sem biztosít privilegizált bánásmódot, hanem minden nép számára, bele-

értve Izráelt is, az egyenjogúság alapján biztos jövőt állapít meg.”

A *dél-ázsiai békéről* hozott állásfoglalás megállapítja:

„1971-ben a IV. Keresztyén Béke-Világgyűlésen a Keresztyén Békefonterencia mély aggodalmát fejezte ki a kontinensen tapasztalható nyugtalanság miatt és békés megoldást követelt. A Folytatólagos Bizottság most aggodalommal állapítja meg, hogy még mindig nem tért vissza a tartós béke ebben a térségben. A KBK nyomatékosan kéri a három államot — Indiát, Pakisztánt és Bangla Desht —, hogy folytassák a problémák békés megoldásának keresését. Üdvözljük India és Bangla Desh közös ajánlatát, amellyel az emberi problémákról gondoskodnak. A KBK nyomatékosan kér más országokat is, hogy támogassák Bangla Desh és Pakisztán, valamint Pakisztán és India kölcsönös problémáinak békés, bilaterális megoldását, és tartózkodjanak mindattól, ami megakadályozná a problémák békés megoldását ezen a földrészén.”

Az *indokínai háborúról* született állásfoglalás megállapítja:

„A KBK Folytatólagos Bizottsága mély aggodalmát fejezi ki afelett, hogy a párizsi egyezmény ellenére — amely meghozta a vietnámi háború befejezését — sem tért vissza a béke Indokínában. Ez főként az e területen továbbra is meglévő amerikai militarista elkötelezettség és a nép ellen irányuló, reakciós kormányzatok amerikai támogatásának számlájára írható. Tiltakozunk az ellen, hogy Vietnamban a fegyverszüneti nyilatkozat után is harci cselekmények folynak, ami újabb ezrek életébe kerül, és mégjobban kiterjeszti a nyomort és a pusztítást.

A legnagyobb nyomatékkal hívjuk fel az amerikai népet és minden jóakarátú embert, hogy követeljék az amerikai csapatok teljes és feltétel nélküli kivonását, a katonai jelenlét minden formájának megszüntetését Ázsiában. Semmilyen szüksége vagy jogosultsága nincsen Ázsiában az amerikai katonai támaszpontok fenntartásának. Az ázsiai népeknek teljes szabadságot kell kapniok gazdasági és politikai problémáik megoldásában.

Dél-Vietnamban 200 000 politikai foglyot tartanak rabságban, kitéve a legkülönbözőbb, embertelen kínzásoknak. Nagy a veszélye annak, hogy sokukat megölik. Az emberséggesség nevében követeljük a dél-vietnami kormánytól mielőbbi szabadonbocsátásukat. Egyben felhívunk minden keresztyént, hogy úgy befolyásolják kormányaikat, hogy azok nyomást gyakoroljanak a dél-vietnami kormányra a politikai foglyok szabadonbocsátása érdekében.”

A *leszerelés ügyével* kapcsolatban hozott állásfoglalás a következő felhívást tartalmazza:

„Az általános leszerelésért folyó világméretű követelés erősítésére és terjesztésére egy 'leszerelési napot' kell meghirdetni szerte a világon, és azt éventeként más békemozgalmakkal és az ENSZ-szel közösen kell megünnepelni.” A továbbiakban hangsúlyozza az állásfoglalás:

„Elégedetten állapítottuk meg, hogy a Szovjetunió és az Észak-amerikai Egyesült Államok között a stratégiai fegyverek korlátozásáról hozott megállapodás reális lehetőséget mutatott a világ közvéleményének arra, hogy a fegyverkezési verseny kvantitatív és kvalitatív megállítható, és sikerrel kezdődhet meg az előrehaladás az átfogó leszerelési intézkedések területén.

A KBK Folytatólagos Bizottsága meg van győződve arról, hogy a fegyverkezési verseny beszüntetése nélkül nincsen semmilyen garancia a nemzetközi békére és megmarad a nukleáris háború fenyegető veszélye is, ami valamennyi államban hátráltatja az ökonomiai és szociális fejlődést. Az ülés résztvevői támogatják a Szovjetunió azon javaslatát, hogy minden állam írjon alá egy egyezményt, amelynek értelmében nemzetközi kapcsolataiban nem alkalmaz erőszakot, és amely mindenkorra megtiltja a magfegyverek alkalmazását.”

Az *európai biztonságról* született állásfoglalás felsorolja az európai politikai élet legutóbbi, öröndetes eseményeit, — az NDK és az NSZK kapcsolatának

alakulását, Brezsnjev NSZK-beli látogatását, a szovjet—francia viszony alakulását, a SALT-tárgyalások újrafelvételét, és ilyen aspektusból mutat rá az októberre tervezett moszkvai Béke-Világkongresszus jelentőségére. A továbbiakban az állásfoglalás megállapítja:

„A biztonság új rendszere által Európa meg fog szabadulni a militarista konfrontáció fenyegető terhetől és olyan igazi együttműködés válik lehetővé, amely által az európai államok megoldhatják gazdasági problémáikat és leküzdhetik a neofasizmus veszélyeit.

Megteremtődhet a lehetőség arra, hogy bizonyos európai hatalmak (pl. Portugália) imperializmusa és kolonializmusa kiküszöbölhetővé váljék. Európa béke-erői berendezkedhetnek Afrika, Ázsia és Dél-Amerika népei függetlenségi harcának hathatós támogatására.”

A *rasszizmussal* kapcsolatban tett állásfoglalás megállapítja, hogy a kolonializmus korszaka végéhez közeledik. Ennek ellenére „a rasszizmus erői tovább élnek Dél-Afrikában, Rhodéziában, Mocambiqueban és Angolában. A Dél-afrikai Köztársaság apartheid politikája, a portugál terror Mocambiqueban, Angolában, Guineában és Namíbiában olyan tények, amelyek ellen az egész keresztyénségnek fel kell emelnie szavát, és amelyek felszámolásáért küzdeni kell. Dél-Afrika fajgyűlölő kormányzatai virágzanak — hála az amerikai dollárnak, az angol fontnak és a nyugat-német márkának. Bebizonyosodott, hogy az afrikai munkásokat a dél-afrikai angol vállalatok rosszabbul fizetik, mint az apartheid-kormány.

Jézus Krisztus, feltámadott Urunk, minden keresztyént arra hív fel, hogy szóval és tettel, minden feltétel nélkül foglaljanak állást a felszabadítási mozgalmak támogatása mellett. Nyomatékosan felhívjuk a nyugat-európai országokat, hogy számolják fel dél-afrikai befektetéseiket, és támogassák az ENSZ-en belül vagy kívül az afrikai államokat az elnyomások erői ellen vívott harcukban. E cél érdekében a KBK együtt fog működni az Egyházak Világtanácsával a rasszizmus leküzdésére hozott program megvalósításáért. A rasszizmus az amerikai társadalom modelljéhez kapcsolódik. A rasszizmus akkor válik láthatóvá, ha Jézus Krisztus világosságával pillantunk bele a fekete-amerikai arcokba. A feketéket még mindig dehumanizálják, verik és megtagadják legalapvetőbb életszükségleteik biztosítását.

A keresztyénség és a földi szabadság elválaszthatatlanok egymástól. A keresztyén hit számára döntő az amerikai szinesbőrű lakosság helyzete: a keresztyén hitnek a krisztusi kijelentés fényében kell látnia a sötétebb emberek helyzetét, emberi méltóságuk megteremtése és végleges felszabadításuk iránt új megértést kell teremtenie.”

Külön állásfoglalásban foglalkozott a Folytatólagos Bizottság a *latin-amerikai helyzettel*. A KBK örömmel állapítja meg, hogy „Dél-Amerikában jelentős fejlődés változtatja meg a földrész tradicionális képét.” A dokumentum a továbbiakban röviden értékeli az egyes országok jelenlegi helyzetét, majd leszögezi:

„A dél-amerikai népek igényelik az önálló fejlődéshez való jogot, és nem hajlandóak többé a kizsákmányolás vagy elnyomás bármely formáját passzívan elviselni. Fő céljuk a hatalom átvétele, és így egy új társadalmi forma felépítése. Dél-Amerikának új politikai és etikai rend megteremtése a célja, amely minden ember számára lehetővé teszi a gazdasági, szociális és kulturális függetlenséget...”

A Harmadik Világ országainak közösségében Latin-Amerikában a legerősebb a keresztyén tradíció. Lakosságának nagy többsége keresztyének vallja magát. A kontinensen ma folyamatban levő struktúraváltozás csak akkor valósulhat meg, ha a keresztyének lekötelezettek tekintik magukat e feladat iránt. Ez a dél-amerikai népek iránti, szeretetből történő megújulásra hívja egyházainkat, bizonyágtételben és szolgálatban. A KBK számára itt jó lehetőség nyílik arra, hogy keresztyén tömegeket segítsen az új társadalomért vívott harcukban.”

Hézszer Gábor



## Ötven éves a Lutheránus Világszövetség

Eisenachból indult 1923-ban, ugyanott ünnepelte 50. születésnapját a Végrehajtó Bizottság július 27—augusztus 4-ig tartott jubileumi ülésén. Ilyen esetben a születési hely egymagában is ünnepi keretet és légkört biztosít. Megérkezésemkor már ott feküdt szobám asztalán csinos borítékban egy nagyméretű fénykép: Lutheremlékhelyek Eisenachban. Négy remek felvétel egyetlen lapon: a Wartburg, a Lutherszobor, a Lutherház és a Szentgyörgytemplom. A reformáció kezdete dióhéjban.

Ezt az ünnepi keretet még csak fokozta az ünnepi alkalmak és események egész sorozata: a megnyitó istentisztelet a Szentgyörgytemplomban, állami fogadás a Wartburg dísztermében, majd egyházi fogadás a Thüringiai tartományi egyház pflugsbergi központi székházában, és a legmagasabb szintű művészi számok és magas emberi megnyilatkozások, melyek mindezt körülölelték. A templomban jó prédikáció, és külön egy teljes órát igénylő úrvacsorázó tömeg. Az ünnepélyes bevonulás színes, lenyűgöző menetében 3 érseket és 12 püspököt láttam. A fogadásokon ott volt egyház és állam magas képviselője. *Dr. Juva* elnök Efez 2, 17—22 alapján tartott igehirdetése elején visszapillantva beszélt az LVSz születéséről, majd többek között szólt a közismert afrikai helyzetről is, a keresztyén ember helyéről és felelősségéről a mai világban. *Seigewasser* államtitkár utalt a Wartburg történelmi szerepére a németiség múltjában, értékelte az LVSz eddigi munkáját, és minden jószándékú erő összefogását sürgette a mai emberiség nagy kérdéseinek békés megoldása érdekében. A meghitt magánbeszélgetések során barátság szövődött sokfelől jött emberek: fehérek és színesek, különböző egyházak képviselői között.

\*

Az eisenachi hét nem ünneplésben telt el, hanem nyilvános és zárt ülésekben, tehát munkában. Minden egyes nap reggel 8-kor áhítattal kezdődött, és fel 10-kor esti áhítatban fejeződött be. Szépek és felemelők voltak ezek a reggeli és esti együttlétek. Miközben zengett az ének és dicséret sokféle nyelven, és hangzott az ige németül és angolul, svéd, finn, japán és kínai nyelven, az ember önkéntelenül is arra gondolt: Valóban sok népet egy hitre víve... Madagaszkár, India, Tanzánia, Ausztrália, Brazília, Indonézia stb. evangélikus egyházainak képviselője együtt énekel és imádkozik az európaiakkal. Legközelebb pedig a most társult Fülöp-szigetek és Nigéria is belép ebbe a hatalmas kórusba. A következő nagygyűlést Tanzániában tartják.

Az áhítatokon többek között az is igen élesen kifejeződött, hogy az LVSz egyházi világszervezet. Az áhítatokat a hét 4 napján másfélórás bibliaköri megbeszélések követték a *központi előadás* témakörében: *Hit és Krisztuskövetés*. *Voigt* előadásából a következőket emelem ki: „A Krisztuskövetés mindig az adott viszonyokban és csoportosításokban történik, amelyekben az élet lejátsszódik. Nem vonulunk ki a világból (1.Kor 5,10) Világmentes „szigetek” és „égi főhatalom” alá tartozó pontok kialakítására (enklave) sem vállalkozunk. Keresztyének ott élnek és szolgálnak, ahol vannak. Jézus Krisztus egyháza az NDK-ban pld. arra hivatott, hogy Urát a szocializmus rendjében kövesse.” De ezen túlmenően is igen sok a pozitív és korszerű megnyilatkozás az előadásban. A munka teljes terhéért érthető módon nem a tanácsadók, megfigyelők és vendégek hordozták, hanem a VB tagjai. Igen tágas volt a napirend, ennek megfelelően sok volt a munka.

Az *elnök* megnyitójában a jubileumi alkalmat méltatta, majd megemlékezett a VB egyik tagjának, *Dr. Kent Knutson* váratlan haláláról, és *Fridtjov Birke* volt norvég érsek egészségi okokból történt lemondásáról. Örömmel és Isten iránti hálával emlékezik meg a vietnámi háború befejezéséről. A továbbiakban arról szólt, hogy az LVSz hogyan és milyen formában

kívánja kivenni részét az ottani újjáépítésből. Európára áttérve méltatta a Helsinkiben tartott európai biztonsgási konferencia első fázisát. Jelentésének idézett pontjai igen határozottak, világosak és egyértelműek. Igen jelentősnek tartom, hogy mindez az LVSz elnökének szájából hangzott el! A *főtitkár* jelentése a következő főbb pontokból tevődik össze: a parapati (Indonézia) határozatok végrehajtása és az ezzel kapcsolatos utómunka; a kommunikációs szolgálat, ökumenikus dialógusok (református és katolikus viszonylatban; Leuenbergi Konkordia); a békéért és emberi jogokért való fáradozások; kapcsolat a tagegyházakkal; az egyes szakbizottságok munkája és a sokrétű szolgálat jobb koordinálása; végül az anyagi ügyek és Eisenach újabb méltatása.

A jubileumi ülést értékelve egyik nemzetközi sajtókonferencián *André Appel* főtitkár többek között ezeket mondta: „Ma már történelmi esemény, hogy csaknem valamennyi európai ország képviselői, az Egyesült Államok és Kanada megbízottjaival együtt összejöttek, hogy Európa békéjének szilárdabb megalapozására tervet dolgozzanak ki. Az egyházak feladata ebben az összefüggésben ott jelentkezik, hogy a fáradozásokat konkrét módon támogassák, különösen ott, ahol ennek akadályait még le nem győzték” (Neue Zeit, aug.1.).

A jelentésnek különösen három pontja váltott ki élénk eszmecserét. Az egyik a tagegyházak képviselőinek intenzívebb bevonása, és véleményük komolyabb figyelembevétel. Itt egy igen hangos és harcias csoportnak az volt a kívánsága, hogy a) az egyes népi egyházakat jobban *be kell kapcsolni* a munka egészébe; b) sokkal jobban kellene őket *tájékoztatni* a dolgok menetéről; c) az egyes tagegyházak már most kezdjék el képviselőik megfelelő *felkészítését* a következő nagygyűlésre.

Egy másik kérdés, mely élénk eszmecserét váltott ki a Leuenbergi Konkordia közismert problémája. Az elnöki jelentés idevonatkozó pontjával kapcsolatban a VB egyik tagjának az volt a véleménye, hogy a világ evangélikussága foglalkozzék saját feladataival. *Juva* elnök ebben az összefüggésben többek között felvetette azt a kérdést, hogy a Konkordia, melyet európai egyházak dolgoztak ki, vajon milyen kihatással lesz az LVSz-n belül tömörült nem-európai lutheránus egyházakhoz való viszonyt illetően, és hogyan hat majd az azt aláíró lutheránus egyházak azonosságára (Identitát)? Ugyanakkor kiemelte a konkordia pozitív eredményét is, mikor azt hangsúlyozta, hogy „szószerű- és úrvacsorai közösséget teremt hosszú ideje szétszaktított testvérek között, és ezzel Isten egyháza egységének egyik jele. E helyes cél munkálásában arra kell különösen ügyelni, hogy a közösség tágítása más tekintetben ne vezessen újabb szakadásokhoz.” A kérdés tárgyalása során egyes európai kiküldöttek annak a követelésnek adtak hangot, hogy azonnal ki kell dolgozni a lutheránus egyházak számára egy teológiai „platformot”, és ezzel az LVSz teológiai „profilját” erőteljesebben kell kifejezésre juttatni.

Ezzel már meg is érkeztünk a harmadik ponthoz, mely körül legsűrűbben röpködtek a legélesebb kritikai támadások tüzes nyilai. A *tanulmányi bizottság munkájának bírálatáról* van szó. Ez a bizottság kidolgozott egy alapvető tanulmányt: „Az egyház azonossága (Identitát) és az egész emberért való szolgálata” címen. Ez a tanulmány — úgy látszik — nem elégítette ki egyesek igényeit és várakozásait egy sajátosan „lutheri” teológiával szemben. Magát a tanulmányt nem ismerem, mégis az az érzésem, hogy többek között a konzervatív és modern teológiai gondolkodás feszültségéről van szó, amit egyébként talán az is megmagyaráz, hogy a pergőtűz alá vett tanulmányi bizottság élén *Dr. Duchrow* személyében egy örökké derűs fiatalabb teológus áll, aki nem szed idegcsillapítót, mikor a hagyományos módszerek és nézetek őri-

zói, az LVSz „írástudói” rángatógörcsöt kapnak. Hogy az ellentétek gyökere nem a különböző korosztályok talaján, hanem mélyebben keresendő: a konzervatív és haladó teológiai gondolkodás örök ellentétében, és nem utolsósorban az egyház mai helyzetének és feladatainak világos felismerésében, az többek között abból is kitűnik, hogy a bizottság munkája ellen az ellenzék nem kisebb vádat emelt, minthogy hamis és veszélyes ideológiai útra húzza a szekeret, mikor figyelmen kívül hagyja a hagyományos teológiai módszereket. A bizottság egyébként csak bizalmi szavazás árán került ki „élve” a pergőtűzből!

\*

„Felelősség a viláért.” Ez a kérdés újra meg újra előkerült, még pedig az elnök és a főtitkár jelentésében éppen úgy, mint az egyes bizottságok jelentésében, a sajtónak adott nyilatkozatokban, és a két fogadás alkalmával elhangzott beszédekben. Szó esett az LVSz világtávlatú elkötelezéseiről a béke és társadalmi igazság irányában, igen komolyan megvitatták a namibiai (Délnyugat-Afrika) eseményeket, és érthető módon nem mentek el némán az indokínai újjáépítés, valamint az európai biztonsági és együttműködési konferencia ügye mellett. Volt szó mindenről, ami a mai emberiség nagy családjának gondja-baja, és aminek jó vagy rossz megoldása a mai emberi nemzedék jövőjét döntően meghatározza. De mindez nem kapott kellő hangsúlyt, mindezekből nem született pozitív határozat, mivel ezek alapos megtárgyalására, és a velük kapcsolatos határozott döntésekre nem maradt idő. Kétségtelen: az LVSz most már 88 tagegyházával oly hatalmas világszervezet, hogy a VB-nak sokszorosított napirendi anyaga szinte külön bőrdöntöt igényel. De az emberiség békés holnapja az egyház számára is a kérdések-kérdése, mely szükség esetén még egy külön napot és egy külön bőrdöntöt.

Ez a pont az, ahol hiányérzet támadt bennem. Ez az, amit keveseltem, és másoknak is ez a véleményük. Az NDK egyik egyházi lapjának eisenachi tudósítója szintén azon kesereg, hogy eljárási szabályokra történt hivatkozással negatív volt a válasz olyan feltett kérdésekre: vajon bekapcsolódik-e az LVSz az EVT által az

emberi jogokról tervezett konzultációba? Résztvesz-e az EVT 1975-ben esedékes nagygyűlése tematikájának előkészítő munkájában, és keres-e a jövőben szorosabb kapcsolatokat a KBK-val? Ehelyett egyetlen lapon, egyik oldalán angolul, a másikon németül, ömlesztett áruként vázlatosan mindaz, amiről hasábokat írnak az újságok, a TV megrázó képeket mutat, a rádió pedig nap mint nap adja hozzá a kommentárt. Ehez tömeg, sátrakban sínylő és pusztuló menekültek, társadalmi igazságot és emberségesebb életkörülményeket követelő nyomorgók. Az ezekkel kapcsolatos kérdéseket az eisenachi gyűlés egyértelmű határozathozatal helyett albizottságoknak utalta át továbbtanulmányozás és javaslatétel végett. Nos, éppen ez az, ami kevés, ami napjainkban nem vállalható!

Kevés volt ez éppen 1973 augusztusában, mikor márcsak alig egy hét választott el az európai biztonsági és együttműködési konferencia Genfben sorra kerülő második ülészakától, melyre a béke oszthatatlansága miatt nemcsak az európai népek néznek a legnagyobb várakozással és reménységgel.

És kevés ez éppen Luther „kedves városában”, ahol a Lutherház magyar prospektusában a reformáció 450 éves jubileumán elhangzott rádiós ígéhirdetésnek néhány találó mondata olvasható: „Luther kolostorból a világba ment, a barát megnősült, s mindez a reformációnak abban az időszakában történt, amikor a dolog borotvaélen táncolt. A világ, reformátori hitvallás szerint, Isten dicséretének és az emberért végzett szolgáltnak a helye; a világ a hit küzdőtere és terep a hit lehetőségeinek bizonyítására. Itt dől el, hogy az ember megtanulja-e Istent mindennél jobban félni, szeretni és csak benne bízni.” E terepen él és bizonyít az LVSz is most már 88 tagegyházával, melyekről az elnöki megnyitó megállapította, hogy „minden egyes tagegyházunkkal egyek vagyunk abban, hogy szolgáljunk országunknak és népünknek.”

Eisenach is egyik drágagyöngye egyháztörténeti múltjával, különböző intézményeivel, földrajzi szépségeivel és kedves embereivel a világ evangélikusságának. Hűségesen őrzi Luther emlékéit és szellemét. Sok szeretetet és megbecsülést kaptunk ott egyházi és állami szervektől, amit ezúton is megköszönünk, és áldást kérünk Eisenachra.

Weltler Rezső

## A Magyarországi Baptista Egyház részvétele a nemzetközi baptista találkozón

Júliusban két fontos nemzetközi baptista találkozó volt Európában, mindkettő Svájcban. Kapcsolatunk mindkettővel intenzív volt.

### 1. A Baptista Világszövetség

(Baptist World Alliance) Végrehajtó Bizottsága Einsiedelnben tartotta ezidei tanácskozását — amelyet évenként más-más kontinensen tart (a múlt évit Jamaikában, a következőt az Egyesült Államokban, Louisville, Kentucky).

A jelentős gyűlésen a világ minden részéről mintegy 260-an vettek részt, ebből 160 volt a hivatalos bizottsági tagok száma.

A magyarországi baptisták részéről Laczkovszki János egyházelnök, a BVSZ alelnöke és Nagy József teológiai tanár, a BVSZ VB tagja vettek részt.

A plenáris ülés fontos határozatokat hozott a BVSZ további feladataival és tevékenységével kapcsolatban: bejelentették az ENSZ-szel való kapcsolat létesítését a konzultatív státusban; tovább munkálják az 1970-es, tokiói Világkongresszus célkitűzését: „Megbékélés Krisztus által”; megállapították a legközelebbi Baptis-

ta Világkongresszus helyét és idejét: Stockholm, 1974. július hó; határozatot hoztak a természeti csapások és háborúsújtotta országok anyagi megsegítésére; határozatot fogadtak el a béke hathatós munkálása ügyében; három afrikai ország (Kenya, Tanzánia és Angola) baptista szövetségeit ünnepélyesen felvették a BVSZ tagegyháza közé; közölték hogy a legközelebbi Baptista Ifjúsági Világkonferenciát 1974 nyarán az USA-ban (Portland, Oregon) tartják.

A tanácskozások során különös tevékenységet fejtettek ki a *tanulmányi bizottságok*. Őt ilyen bizottság működik: Baptista Doktrínák — Keresztyén Tanítás és Gyakorlat — Vallásszabadság és Emberi Jogok — Evangélizáció és Misszió — Együttműködő Keresztyénység. A magyar delegátusok elsősorban az utóbbi bizottság (Cooperatív Christianity) munkájában vettek részt, ahol felszólalásukkal, majd javaslatukkal járultak hozzá az ökumenikus tevékenység kiszélesítéséhez.

A főtitkári jelentés szerint a világ baptistáinak növekvő létszáma meghaladja a 33 millió bemeztett tagot. Ez családtagokkal együtt megközelíti a 70 milliót. A legerősebb a növekedés Indiában.

## A Magyarországi Baptista Egyház munkájáról

(Részletek a Baptista Világszövetség Végrehajtó Bizottsága ülésére készített beszámolóból.)

A Magyarországon 1846-ban megindult baptista misszió 100 évvel ezelőtt nevezetes fordulóponthoz érkezett. 1873-ban érkezett hazánkba Meyer Henrik, aki kiváló gyülekezetszervező munkájával új korszakot nyitott a magyarországi baptista történelemben. Az ő — és munkatársai erőteljes missziói tevékenysége nyomán a 19. század utolsó évtizedeiben a világon legmagasabb százalékarányban nőtt a baptisták száma Magyarországon. Erre a korszakra és az ebből fakadó mai missziói feladatokra emlékeztünk ebben az évben, Meyer Henrik gyülekezetszervező munkája elindulásának 100. évfordulóján.

Feladatunk Jézus Krisztus missziói parancsából fakad, amelynek lényege: az evangéliumot hirdetni és élni, s az emberek javát és üdvét munkálni. A munka módszerei változhatnak, sőt az élet körülményeihez igazodva változniuk is kell, ha eredményes munkát akarunk végezni. Mi tőlünk telhetően igyekszünk ezt a magunk területén vállalni.

\*

Magyarországon jelenleg 92 lelkipásztor tevékenykedik 95 önálló anyagyülekezetünk működik, amelyekhez társgyülekezetek és misszióállomások száza tartoznak; ötszáznál több helyen tartunk baptista istentiszteleteket. A bemenítkezők száma a legutóbbi évben közel 300 volt. A gyülekezetek összes taglétszáma 20 000 felett van. A gyülekezetek nemcsak önmagukat tartják fenn, hanem hozzájárulnak az Országos Központ, a Teológiai Szeminárium, két szeretetházunk és két üdülők fenntartásához.

A beszámoló további része tartalmazta a statisztikai adatokat, az új egyházi építkezéseket, egyházunk missziói és sajtótevékenységét, a nemzetközi baptista szervezetekkel való kapcsolatot, valamint az amerikai—magyar baptisták részére adott segítségünket két lelkész odaküldésével.

Örömmel adunk számot arról, hogy Magyarországon a protestáns egyházak között igen jó ökumenikus együttműködés van. Ebben mi baptisták is részt veszünk. Különösen szoros az együttműködés a Szabadegyházak Tanácsa tagegyházai között. A kilenc szabadegyházi közösséget magába foglaló Szabadegyházak Tanácsa mint testvéri szervezet segíti elő a tagegyházak együttes munkáját. A Baptista Teológiai Szeminárium mellett szép eredménnyel működik a Szabadegyházak Tanácsa lelkészképzése is. Az ökumenikus jó kapcsolatokat bizonyítja, hogy ez év tavaszán 9 végzett hallgató — 2 baptista és 7 egyéb szabadegyházi tagegyházból — szerzett akadémiai oklevelet a nagy hírű Debreceni Református Teológiai Akadémián.

Egyházi életünk elvi és gyakorlati szemléletében mélyen hatott az a teológiai felismerés, hogy az üdvösség hirdetésével egybeeső feladatunk a mindennapi élet kérdéseiben való állásfoglalás. Ez azt jelenti, hogy az egyháznak is erőfeszítéseket kell tennie az emberiség egyetemes célkitűzéseinek eléréseért. Ebből fakad, hogy a békéért, a társadalmi igazságosságért, a gazdasági és kulturális felemelkedésért is szolgálatot vállalunk, úgy érezzük, hogy mindez egybeesik küldetésünk teljesítésével.

A magyarországi protestáns egyházak s velük együtt mi baptisták is komolyan vesszük a Béke Fejedelmének figyelmeztetését: „Boldogok a békeszerzők”. Minden olyan tevékenységben, amely a világ békességét szolgálja, készséggel részt veszünk. Így a Keresztény Békekonferenciával, mint amely legszélesebb keresztényen mozgalom a béke ügyében, szintén együtt munkálkodunk.

Ez egyébként egyezik a Baptista Világszövetség programjával is. Mi magyarországi baptisták a többi protestáns egyházakkal együtt már korábban felismertük azo-

kat a fontos igazságokat, amelyek a béke és igazságosság ügyében reánk hívó emberekre és egyházakra várnak. Ezt foglaltuk össze a tokiói világgongresszusra készített tanulmányunkban is. Számunkra külön is örömet jelentett a tokiói kongresszus határozataiban tükröződő világos és határozott állásfoglalás, az emberiség békéje ügyében. Ebből is kicsendül az a tény, hogy a „M megbékélés Krisztus által” nemcsak a lelki megbékélést, nemcsak az Istennel való békességet, hanem az ember és ember közötti békét is jelenti. A magunk részéről azt valljuk, hogy nincs jogunk az Istennel való békességet hirdetni, ha ugyanakkor nem képviseljük az emberek és népek egymással való békéjét is. Mi szívesen vettük a Baptista Világszövetség 1970-ben meghirdetett programját, amely különösen 1973—75-re tervezte erőteljesebben a „M megbékélés Krisztus által” időszzerű akciója programját. Ebbe a világméretű keresztyén programba igehirdetéseinkkel mi is bekapcsolódunk.

Az Európai Baptista Federáció konferenciájának témájára utalva úgy véljük, hogy az egyház jövője attól függ, megtalálja-e helyét abban a világban, amelyben él. Ez lesz a jövő egyháza, amely vállalja a krisztusi szeretet útját az emberiség felé, ahova küldetett. Mi magyarországi baptisták reménységgel nézünk a jövő felé és vállaljuk a jövő reánk váró feladatait.

## Laczkovszki János egyházelnök felszólalásából

Az együttműködő keresztyénség bizottsági ülésén

Tanulásként és a továbblépéshez buzdításként kívánom elmondani, hogy Magyarországon a felszabadulás után egy egészséges és gyümölcsöző ökumenikus kapcsolat jött létre a Szabadegyházak Tanácsába tartozó közösségek és az evangéliumi egyházak (református, evangélikus) között. A több évtizedes együttműködés tanulásként elmondhatjuk, hogy az egymás megbecsülése, a sajátos hitelvek kölcsönös tiszteletbentartása sokkal több áldást jelentett minden egyház és lelki közösség számára, mint az előítélet vagy az abból fakadó ellenségeskedés, amely jellemző volt egyházainkra a második világháború előtti időszakban.

Ez a tapasztalat segítette a Magyarországi Baptista Egyházat arra a döntésre is, hogy az Egyházak Világtanácsa tagegyházaként munkálkodjon együtt azokkal az egyházakkal, akik célul tűzték ki Isten országa építését éppen úgy, mint az egész földön együtt élő emberiség közös sorsának előbbre haladását.

Itt kívánom elmondani azt is, hogy az ilyen keresztyén együttműködésben láttuk meg azt az igével megegyező igazságot — amit mi képviselünk is —, hogy az emberiség legfőbb céljainak elérésében a keresztyéneknek nemcsak egymással, hanem mindazokkal a nem keresztyén fórumokkal is együtt kell munkálkodni, akik a békét és igazságot akarják megvalósítani ezen a földön. Ezért tartjuk fontosnak a készséget a dialógus és együttműködés vonatkozásában is.

## Javaslat a határozati bizottsághoz

Az Együttműködő Keresztyénség munkájával összefüggésben felmerült az a kérdés, hogy mit tehetünk a keresztyének szélesebbkörű együttműködése érdekében. Hogyan kapcsolódhatunk be az ökumenikus szolgálatokba még jelentősebben. Ugyanakkor hangsúlyt kapott a sajátos baptista alapelvek erőteljes képviselése, különösen a „M megbékélés Krisztus által” szolgálat területén.

Tudjuk, hogy vannak olyan problémák és feladatok, amelyeket az élet vet fel és nem az egyház belső életéből erednek. Itt gondolunk arra a nagyon égető kérdésre, hogyan lehet megőrizni a békét és az igazságot. Meg vagyunk győződve, hogy a béke feladata nemcsak a politikusok és államférfiak kérdése hanem a keresztyéneké is. Ennek érdekében további lépéseket javasol-

lunk a Baptista Világszövetségnek, mégpedig két területen.

Az első a felekezeti kapcsolatok vonala. Az Együttműködő Keresztyenség bizottság létrehozása és munkája 1969 óta mutatja a szükségességét a más keresztyén egyházakkal való együttműködésnek sokféle módon. Javasoljuk a kapcsolatot és az együttműködést az Egyházak Világtanácsával ennek fokozására. Meg vagyunk győződve, hogy a Baptista Világszövetség sok értékes pozitívumot tud hozzáadni az Egyházak Világtanácsa munkájához.

Másodszor úgy érezzük, hogy a Megbékélés világmissziójának nagyszzerű programja nemcsak az egyház evangélizációjában juthat kifejezésre, hanem a népek és nemzetek megbékélésében is. Úgy gondoljuk, hogy nagyon fontos feladat nagyobb figyelmet szentelni a világ békéje ügyének.

A munka, amely Helsinkiben folyik az európai biztonságért, nagyon fontos az európai népeknek, de mint keresztyének a világbékét is feladatunknak látjuk, és szeretnénk képviselni az egész világon.

Nagyon sokan keményen dolgoznak a béke ügyében, nemcsak keresztyének. Ezt a jóakarátú szolgálatot mi igen nagyra értékeljük. Különösen megemlíti itt a Béke Világtanács munkáját, amely legközelebbi világyűlést októberben tartja Moszkvában.

Mi abban a meggyőződésben vagyunk, hogy Isten eszközöket használ fel, akik nem tartoznak az egyházhoz. Ezért tanácsos lenne figyelmet szentelni a Béke Világtanács munkájára.

Javasoljuk, hogy a Baptista Világszövetség küldjön megfigyelőt a gyűlésre, ezzel is kifejezésre juttatva, hogy egyetértünk azokkal a törekvésekkel, amelyek az egész világ békéje érdekében akar megvalósítani

„A békességnek Istene adjon néktek békességet mindenkor minden tekintetben.”

A magyarországi Baptista Egyház delegációja:

Laczkovszki János elnök

Nagy József teológiai tanár.

## Határozat a békéről

### A Baptista Világszövetség Végrehajtó Bizottsága ülésén Einsiedeln (Svájc) 1973. június 17.

„Miatán az igazságos béke maradandó álma és folytonos látomása Isten népének, különösen a baptistáknak és

miután a nemzetek, fajok, generációk, társadalmi osztályok és nemek közötti béke sarkall minket, ezért elhatározzuk, hogy megerősítjük a Baptista Világszövetség 12. Kongresszusának — három évvel ezelőtt, Tokióban vállalt — kötelezettségét: másokkal együtt dolgozunk a jobb megértésért és békéért.”

Legyen az is elhatározásunk, hogy a legőszintebben hálát adunk Istennek, bármilyen mértékben is csökkent a háborúskodás az elmúlt esztendőben, és

legyen továbbá elhatározásunk, hogy különös hálát adjunk Istennek a Kelet és Nyugat közötti nyilvánvalóan növekvő kapcsolatért, és

legyen továbbra is eltökéltégünk, hogy — miután hálát adunk Isten békességéért, amely minden értelmet felül halad, és kegyelme által kiárad egész valónkra — kötelezzük magunkat arra, hogy mint az Ő békeeszközei, hűségesen dolgozzunk a békéért — jogosságért, igazságért és igazságosságért — a földön való békeség és az emberek iránti jóakarát nagy céljának eléréséért.”

## 2. Az Európai Baptista Szövetség

négyévenkénti kongresszusát július 18-tól 22-ig Zürichben tartották meg. Huszonkét európai ország közel másfélmillió baptistájának képviselőjében ezeröttszáz résztvevő sereglett össze.

Ez az európai kongresszus is egyrészt a baptista hagyományoknak megfelelő meleg testvéri kapcsolat ápolása és megerősítése volt, másrészt komoly tanulmány a baptista hit és gyakorlat fontos kérdéseiben. Ezt jelezte a főtéma is: „A jövő egyháza, az egyház jövője.”

A magyarországi baptista egyház minden eddiginél nagyobb delegációval képviseltette magát az európai baptisták e nagy találkozásán. Dr. R. Goulding európai főtítkárra meghívására a konferencián résztvett Palotay Sándor, a Szabadegyházak Tanácsának elnöke is. A baptista közösség részéről Laczkovszki János egyházelnök és felesége, Révész László alelnök és Nagy József teológiai tanár képezte a delegáció egyik csoportját.

Továbbá résztvett a kongresszuson a magyarországi baptisták összevont énekkara, ötvenöt fővel. Erre a szolgálatra a meghívást az Európai Baptista Szövetség akkori elnöke és főtítkára, az 1971 őszen tartott budapesti jubileumi ünnepek alkalmával adta át. A kongresszus hivatalos programja során az énekar sok énekszolgálattal vett részt, amelyeket a résztvevők igen nagy elismeréssel fogadtak. Az énekkart Bányai Jenő vezette, Beharka Pál pedig az orgonakíséret szolgálatát vezette az egész konferencia idején.

A konferenciát megelőző napon, 17-én este a zürichi gyülekezet meghívására magyar zenei estet tartottak a legnagyobb svájci baptista gyülekezet „Sálem kápolnájá”-ban. Ezt a hangversenyt a Baptista Világszövetség Végrehajtóbizottságának tagjai is meghallgatták.

A kongresszus ünnepi megnyitó estjén neves vendégek köszöntötték a baptisták európai találkozásait. Ezek között volt Zürich város főpolgármestere (Dr. Sigmund Widmer aki nagy elismeréssel nyilatkozott a baptisták tevékenységéről, továbbá a Svájci Egyházak Munkaközösségének elnöke (Dr. Johannes Vonderach katolikus püspök) és a Baptista Világszövetség főtítkára (Dr. Robert Denny).

E felszólalásokról, valamint az Európai Baptista Szövetség elnökének (Dr. Claus Meister) a főtémáról szóló előadásából és a magyar baptista énekkar énekéből a svájci televízió részleteket sugárzott.

A kongresszus programja során valamilyen szolgálattal (előadás, eszmecsere, áhítat, igeolvasás, imádság stb.) minden európai baptista szövetség (egyház) képviselői részt vettek. Az elvi jellegű, a főtémát taglaló előadások mellett az asztali beszélgetések során a ma és a jövő gyülekezete gyakorlati problémáit vitatták meg, oly módon, hogy a hallgatóság soraiból jött kérdéseket is megválaszolták a panel-beszélgetés résztvevői.

A kongresszus vezetői és a sajtó képviselői szívesen vették az egyes tagegyházaknak a főtémával kapcsolatos hozzászólásait, ezek között a magyar delegáció tanulmányi anyagát is.

Az Európai Baptista Szövetség kongresszusának zároisztentiszteletén a Baptista Világszövetség elnöke (Dr. V. C. Hargroves) hirdette az ígét, az európai szövetség elnöke pedig felolvasta a kongresszus ÜZENET-ét valamennyi európai baptista gyülekezethez címezve.

### „A jövő egyháza, az egyház jövője”

#### Gondolatok az Európai Baptista Federáció zürichi konferenciájának főtémájához

(Részletek a magyar tanulmányból)

Több mint szójáték, ha azt mondjuk, hogy attól függ az egyház jövője, hogy milyen lesz a jövő egyháza. A világ rohamos iramú gazdasági, technikai és kulturális fejlődése, valamint a szekularizáció egyre erősebb érvényesülése megingatja és könnyen elsöpörheti a régi típusú és formális keresztyén egyházakat. Ennek jelei világszerte megtalálhatók. Ezt jelzik az üres

templomok, az egyház munkája iránti érdektelenség általános növekedése.

Nem változtat ezen a tényen, ha nem beszélünk róla, nem segít a helyzeten, ha hamis reményekkel állítjuk magunkat és másokat.

Európa baptistái beszélni akarnak róla, hogy van-e az egyháznak jövője s ha igen, milyen lesz a jövő egyháza? A kérdés itt nem elsősorban a baptista egyház jövőjére vonatkozik, de az is benne van. Minket az egész keresztyénség jövője érdekel. De benne különösen is kérdéssé válik, hogy a jövő egyházában a baptista küldetésnek milyen megnyilvánulási formáit kell kibontakoztatni.

Az a jövő, amiről itt beszélünk, lényegében már megkezdődött. A gyorsan rohanó esztendőök sodrában alakul a jövő képe. Nem gondolunk a tudományos-fantasztikus írók jövőrajzainak a jelentől teljesen idegen képleteire, mert az emberi lélek alapvonásait a technika szédületes fejlődése nem fogja úgy átformálni, mint azt városainkkal, civilizációinkkal vagy közlekedési lehetőségeinkkel tette.

Az egyház jövőjének a perspektíváját látták meg azok, akik az ökumené gondolatát áptolták és nemes törekvéssel az egymás mellett élés irányában munkálkodtak.

Az ökumené kezdeti időszaka óta egészen a legutóbbi időkig több ok is volt arra, hogy tartózkodó álláspontot foglaljunk el. Úgy reméljük azonban, hogy ma már nem kell tartanunk sem a „szuperegyház” kísértésétől, sem a római egyházba való visszatérés veszélyétől, sőt attól sem hogy az ökumenikus együttesben valaki vagy valami ellen kell összefognunk. Ezek egyike sem lehet az ökumené célja, sem a jelenben sem a jövőben.

A jövő egyháza a szorosabb, ökumenikus jellegű együttműködésben találja meg helyét, feladatát, mégpedig nem valami ellen, hanem valamiért, az emberiség egyetemes érdekeiért.

Ebben a közös célban minden keresztyén felekezet megtalálhatja a saját javát, maga építését, mégpedig olyan arányban, ahogy hajlandó másokért élni.

A múlt árnyai — amikor egymás közelében működő különböző felekezetű missziói társaságok ellenfélként kezelték egymást — immár eltűnnek s nem is jöhetnek vissza.

A protestáns egyházakkal együtt mi is úgy látjuk, hogy a régi népegyház-típus nem a jövő útja. Még kevésbé találhat helyet a jövőben az államegyház, az uralkodó egyház.

De vajon a jövő útja-e a bezárkozó, az önmagának élő egyház? Mert az evangéliumi egyház-típus területén — legalábbis a múltban — gyakran kísértett ez a befelé fordulás, a világtól való elzárkózás és az önmagunknak élés, úgy is mondhatjuk: a magunkkal törődés.

A jövő egyházát — az evangélium változatlan képviselése mellett — elsősorban a világhoz való helyes viszonyulása jelzi. Ennek főmotívumait három vonatkozásban láthatjuk: felelősség a világért, szolgálat a világért és áldozat a világért.

Az egyre szűkülő világban az egyház felelőssége egyre erőteljesebbé válik. A felnőtté váló világ felé a felnőtté váló egyház hordozhatja azt a felelősséget, hogy az elgépiesedő és automatizálódó korszakban is a só és a világosság szerepét töltsse be. Amikor látszólag már egészen függetleníteni tudja magát az ember az egyházi hagyományok kötelekeitől, akkor kell a jövő egyházának egy olyan nemes tartalommal jelentkezni, amit senki és semmi más nem pótolhat és nem helyettesíthet. A modern világ megfáradt emberének a lélek nyugalalmát és békeségét hirdetni és adni ez a jövő egyházának nagy felelőssége.

A világ problémáival való törődés adja a jövő egyházának másik képletét: a *szolgáló egyházat*. Az uralkodó egyház már a múlt képlete. Itt-ott még utóvédharcban tartja régi pozícióit a világ egyes pontjain, de a jövő csak a szolgáló egyházat fogja szükséges ténye-

zőként bevenni. A külön-külön uralkodni akaró, a politikai és világi hatalomra igényt tartó egyház felett az idő eljárt. De vissza kell utasítanunk azt a kísértést is, mintha az egyházak egymásfele való közeledése folytán most már együttesen igényelhetnék a világ feletti gyámkodást.

Ma, a jövő küszöbén is, úgy hisszük, hogy a történelem Úra az egész emberiség javára a ma még kirívó társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági különbségek kiegyenlítésének irányába viszi előre a Krisztus népe, a szolgáló egyház jövő kialakulását.

Az egyház felelőssége és szolgálata már a jelenben s még inkább a jövőben sem elsősorban az emberek anyagi és szellemi jólétének fokozása. Az állam és a társadalom az emberi igények e részét maximálisan nyújtani akarja. Mégis marad valami, ami nélkül ez a fejlődés nem biztosítható. És ez a béke. Ennek szolgálata az elmúlt évtizedekben is oly nagy súllyal nehezedett az egyházakra. Ma már jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy nem volt hiábavaló az *egyházak békeszolgálata* és ebben a jóakarató emberekkel való együttműködésében. Mi baptista keresztyének sem maradtunk ki e fontos béketevékenységből. Az Európai Baptista Föderáció 1964. amsterdami és 1969. bécsi konferenciája, valamint a Baptista Világszövetség 1965. Miami és 1970. tokiói világtalálkozója egyaránt hitet tett a béke hathatós munkálása mellett. Abban a tudatban, hogy a jövő egyháza a megbékélést hordozó egyház a jelenben is, helyesnek és szükségesnek tartjuk az egyházak összefogását akár a Keresztyén Békekonferencia vonatkozásában, akár a Baptista Világszövetség által meghirdetett megbékélési mozgalom támogatásában. Ezt azért tesszük, mert a krisztusi szeretet parancsot elfogadva nem nézhetjük tétlenül, hogy a jóakarató emberi törekvések a béke megszilárdítása érdekében éppen nélkülünk valósuljanak meg. A béke szolgálata áldozatos odaszánást kíván, de ezt az áldozatot érdemes meghozni.

Milyen lesz a jövő egyháza? Azt most mi nem tudjuk részleteiben körülírni. Formai és gyakorlati vonatkozásban bizonyára változó és alakuló tendenciákat mutat és nem a mai formációk megcsontosodásában jelentkeznek. Az elmúlt évtizedek ékes bizonyítékot adtak annak a húsz éve elhangzott prófétai látásnak, amelyet a magyarországi protestánsok vezéralakja mondott ki (1954. Evanston): „A Jézus Krisztus egyháza nincs társadalmi rendszerhez kötve.” Hozzátehetjük azt is, hogy léte hűségétől és tevékenységétől függően alakul hasznossá vagy fölöslegessé. Mi hálásak vagyunk Istennek, hogy mi keresztyén egyházak a szocialista társadalmi rendszerben is megtaláltuk helyünket és szolgálatunkat.

A jövő, amely felé tekintünk, nem hirtelen, hanem fokozatosan alakul ki. Mi a jelen munkálói, már a jövő előkészítői lehetünk. A jelen egyházából nőhet ki a jövő egyháza.

Ez együttal az egyház jövőjéről is beszél. Az egyház jövő reménye nem önmagában, hanem Urában, a Jézus Krisztusban van, aki „tegnap és ma és mindörökké ugyanaz”. De akkor a jövő egyháza sem lehet más, mint a változhatatlan Krisztus programjának megvalósításában résztvevő, élő eszköz. A jövő kialakítása nem tétlen várakozásban, hanem az Isten és az emberért való áldozatos tevékenységben nyilvánul meg.

\*

Nincs módunk arra, hogy a kongresszuson elhangzott előadásokat akár csak részleteiben is ismertessük. A legmerészebb futurologiai keresések sem nélkülöztek a biblikus alapokat. A múlt és a jelen hibáinak és hiányosságainak őszinte bírálata s az eredmények megbecsülése és továbbfejlesztése szükséges ahhoz, hogy reálisan keressük feladatunkat a jövő egyházában! Az előadások lényegét és főmondanivalóit összegezte:

## Az Európai Baptista Szövetség „Üzenete” a gyülekezetekhez

Az európai baptisták, hálát adva Istennek, a feltámasztás diadalának bizonyosságával tekintenek a jövő felé. Az Úr Jézus Krisztus nevében egybegyűlt kongresszus tapasztalatai a hitben, a reményben és a szeretetben, kölcsönös buzdítást nyújtanak és arra képe-sítenek minket, hogy jobban megtartsuk Krisztus parancsolatát s a megbékélés üzenetének hirdetésében az Ő követői legyünk.

Ez az üzenet először is arra szólít fel minket, hogy földrésznünk gyülekezetein belül, és azok között egymással megbékéljünk. Továbbá, ha bárhol is megosztottság van a teológia, a szociológia, vagy állampolgári felelősség vállalásának területén, netán ellentétben állnak a keresztyén tanúbizonyosság értelmezésében, törekedjünk az egységre.

Hálát adunk Istennek, hogy Európa társadalmi életének sok területén eltörölte a korlátokat és egy új, békés, barátságos légkört teremtett. Könyörgésünkben és minden igyekezetünkben támogatjuk azokat a fáradozókat, akiknek célja a földrészek közötti jó viszony megteremtése, hogy így megszűnjön minden, ami el-

lentetet okozhatna az emberiség jelenében és jövőjében.

Arra kérjük gyülekezeteinket, hogy összpontosítsák figyelmüket az emberi élet minden területére. Különösen gondolunk itt a társadalmak elnyomottaira, ezek között a bevándorló munkásokra, illetve azokra, akik a vallási vagy faji előítéletek miatt szenvednek.

Arra buzdítjuk testvéreinket, hogy mind a gyülekezetek szövetségeiben, mind a helyi gyülekezetekben illetve egyéni keresztyéni életükben együttesen és külön-külön a krisztusi hit szerint éljenek. Vállaljanak részt az emberi nyomor megszüntetéséből, vigyenek reménységet és megbékélést a családokba, az Úr Jézus nevében. Munkálkodjanak az ipari, a kereskedelmi és a nemzetközi kapcsolatok jobb megteremtésének érdekében, valamint az Isten által alkotott természet, környezetünk tisztaságának megóvásán.

Nagy reménységgel tekintünk a jövő felé, amely hitünk szerint Isten kezében van. Örvendünk, hogy Isten munkatársai lehetünk abban, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus által új emberek formálódnak egy új és boldogabb világ részére.

Zürich, 1973. VII. 22. Züspsa—Halle.

(Összeállította: Nagy József)

## A X. Világifjúsági Találkozó és a hívő ifjúság

A Berlinben megrendezett X. Világifjúsági Találkozó demonstráció volt: a világ minden részéről érkezett fiatalok hatalmasan bizonyították összetartozásukat és egységüket abban a küzdelemben, amelyet a békéért, az igazságosabb viláért és az imperializmusnak emberek, népek ellen naponta végrehajtott merényleteivel szemben folytatnak.

A hívő ifjúság: keresztyének, muzulmánok, buddhisták és más vallásokhoz tartozók, az elmúlt években mind nagyobb számban vettek részt az imperializmus ellen, a békéért és társadalmi igazságosságért vívott harcban. Így — mondotta a japán Takakusagi, a VIT nemzetközi előkészítőbizottságának tagja — a Német Demokratikus Köztársaság fővárosában tartott találkozónkon a nemzetközi élet jelentős tényezője hiányzott volna, ha a hívő fiatalok nem kaptak volna lehetőséget arra, hogy kifejezzék forradalmi-antiimperialista meggyőződésüket. A hívő ifjúság megkapta ezt a lehetőséget Berlinben és élt is azzal.

A VIT elsősorban hatalmas fesztivál volt, a béke, az egymással való találkozás örömnépe. Ugyanakkor ritka és értékes alkalom arra, hogy az addig egymásról keveset tudó fiatalok tanuljanak egymástól, tanulják megismerni és megérteni a másik életét és erőfeszítéseit a maga országában az igazságosabb hazáért és így az igazságosabb viláért. Ehhez adtak kiválóan szervezett fórumot az ún. szemináriumok, ezek az egésznapos tanácskozások, amelyek valamennyi témakört felölelték, amelyben az ifjúság érdekelt és ahol fel kell, hogy emelje szavát. Ezen szemináriumok között kapott helyet a „Hívő ifjúság szeminárium” is.

A berlini Tudományos Akadémia épületében rendezett tanácskozás témája „A hívő ifjúság elkötelezettsége a békéért és a társadalmi haladásért” volt. 120 különböző nemzetiségű és vallású fiatal gyűlt itt össze, protestánsok, katolikusok, izlámhívők, buddhisták egyebek között, szocialista és kapitalista országokból, a Harmadik Világból, közöttük az egyes nemzeti felszabadítási frontok több képviselője. Jogos kérdés, hogy a vallás és politikai meggyőződések ekkora társaságában egyáltalán várható-e még, hogy közös pontok bukkanjának fel, megteremthető-e az egység valamilyen formája. A kérdésre egy dél-vietnami fiatal professzor egy megállapítással válaszolt: szembe kell szállanunk közösen a „pszichológiai háború mérges ki-

gyójának újból és újból megkísérelt támadásaival”. „Kel” és „közösen”, mert más lehetőség nincsen.

A különböző hitből és meggyőződésből fakadó, de ugyanazért a célért folytatott erőfeszítésekben rejlő „közösét” kísérte meg bevezető előadásában vázolni W. D. Gutsch (NDK), az Európai Ökumenikus Ifjúsági Tanács elnöke. Erdemes ezzel a figyelemreméltó referátummal részletesebben is megismerkedni:

Békemunkánk — mondotta bevezetőül az előadó — különbözően motívált, és különböző indítékok határozzák meg gondolkodásunkat és cselekvésünket. Ezt nem tagadhatjuk és nem is kívánjuk tagadni. Tanácskozásunk középpontjában azonban nem az áll, ami elválaszt minket, hanem azt a közös elkötelezettséget kell most kifejezésre juttatnunk, amely egy sorba állít minket, fiatal hívőket, minden jóakarató emberrel a békéért és társadalmi haladásért vívott harcban.

Európában ma, folytatta Gutsch, a békét a békés koexistencia jelenti. Ez nem mesterségesen létrehozott idill, principiumait az ENSZ alapokmánya tartalmazza. A békés koexistencia nem azt jelenti számunkra, hogy a világot meghagyjuk olyanak, amilyen, hanem azt, hogy az elnyomottak és kizsákmányoltak számára előnyös világváltozásért dolgozzunk. Az egyes államok ilyen belső struktúraváltozása azonban csak „belülről” hajtható végre, úgy, ahogyan azt az afrikai, ázsiai és délamerikai nemzeti felszabadítási frontok munkálják. Ezen mozgalmak értelmes és hatásos támogatásához számunkra a békés koexistencia teremti meg jelenleg a legjobb feltételeket. Így válik ez a különböző társadalmi rendszerű államok együttélését meghatározó új viszony a béke meghatározásának fontos elemévé.

A továbbiakban Vietnam, Angola, Mocambique, Guinea-Bissau és Chile példáján mutatta be az előadó az imperializmus lényegét és célját, majd így folytatta:

Az imperializmusnak be kellett látnia, hogy a szocializmus Európában nem győzhető le többé. Ez a tény magyarázata egyben annak a rendkívüli érzékenységnek is, amellyel az imperializmus Afrikában, Ázsiában és Dél-Amerikában a tulajdon- és erőviszonyok megváltoztatására tett minden kísérletre reagál. Az európai keresztyéneknek békéért tett erőfeszítéseit ez a meggyőződés kell, hogy irányítsa. Sok keresztyén

számára azonban még mindig túlságosan „ideológikusnak” és „egyoldalúnak” tűnik az a felismerés, hogy az a béke, amely nem szüntette meg az imperializmust, nem béke. Örvedetes előrelépés, hogy az Egyházak Világtanácsa egyes tanácskozó testületei is eljutottak odáig, hogy vitába szálljanak az imperialista erővel. Hogy meddig jutott ez az eszmélés, mutatja az anti-rasszizmus-program meghirdetése, — és azok a viták, amelyeket felkavart.

A fiatal keresztyének részvételét az igazságosabb világért folytatott harcban bibliai hitük alapozza meg és követeli meg. Mi, — mondta befejezésül az előadó — Isten Országának megvalósulását várjuk és hisszük, amelyet a D Biblia igazságosságával, békével, örömmel, a szenvedés megszűnésével jellemez. Ennek megvalósítása nem a mi munkánk eredménye lesz. Felebaráti szeretetre hívtunk el azonban, arra, hogy közösséget vállaljunk azokkal, akik szenvednek. Ez a hit állít szembe azokkal, akik e szenvedésnek okozói. Az „anti” számunkra „pro”-t kell jelentsen, — az emberiség ellenségei ellen, az emberiségért! Az „anti” nem az ellenfél megsemmisítését jelenti, hanem hatalmának megtörését, megváltoztatását. Az antiimperialista elkötelezettség nem pusztán negáció, hanem hatalmas aktivitás.

A bevezető referátumot hozzászólások követték. Mintegy 30 felszólaló vadolt és bizonyított: beszámoltak a nyomor és a brutalitás számunkra ismeretlen és már-már elképzelhetetlen mértékéről, és meggyőzően bemutatták, hogy mekkora szerep vár a hívő ifjúságára az embertelenség megszüntetésében. A hallottak alapján senki sem lepődött meg, amikor egyes dél-amerikai és spanyol felszólalók bejelentésekor az elnökség arra kérte a jelenlevő televíziós társaságokat, filmeseket és rádiósokat, hogy a következő szónokról ne készítsenek felvételeket.

Buddhista és katolikus küldöttek Észak- és Dél-Vietnamból felszólalásaikkal azt bizonyították, hogy e két különböző társadalmi rendszerben élő, borzalmas megpróbáltatásokat átélő nép fiatalsága, tekintet nélkül politikai és vallási különbségekre, mennyire eggyé tud válni amikor Vietnam fennmaradása és újjáépítése a cél.

Egy Szaud-Arábiából érkezett fiatal izlám-hívő szavai szinte a terembe hozták a féktelen elnyomás dühöngését. Döntő küzdelemre hívott fel mindenkit, azok ellen, akik ezekért a borzalmakért felelősek.

Érdekeselek és elgondolkoztatóak voltak a nyugat-európai fiatal keresztyének felszólalásai. Az egyik hang,

amely megszólalt, a felebaráti felelősségvállalásé volt. A második felismerés és intés: több, kapitalista országból való résztvevő hangsúlyozta, hogy egyes körök, miután az ifjúság aktivitását sem elnyomni, sem elaltatni nem tudják, igyekeznek azt olyan irányba terelni, amely csak látszat eredményekhez vezethet, és nem „veszélyezteteti” az igazi okot, az imperial-kolonialista rendszer nyílt vagy burkolt manipulációit.

A szocialista országok delegátusai sikerrel és részletesen mutattak rá arra, hogy milyen döntő jelentőségű a szocialista államok pusztán léte is a más-más formában, de a világ minden részén jelentkező anti-imperialista harcban. Adatokat és tényeket felsorolva tájékoztattak arról, hogy milyen erőfeszítéseket tesz ennek a társadalmi rendnek az ifjúsága azok hathatós segítésére, akik fegyveres vagy politikai küzdelemben állanak az antiimperialista harc első vonalaiban. Nem kerülhette el a figyelmet, hogy milyen alapvető fontosságot tulajdonítanak ezek a fiatalok a szocialista rendszer erősítésének — és annak az organikus kapcsolatnak, amely itt a világ békéjével, demokratizálásával fennáll.

Az egésznapos tanácskozást Dr. Gajardo chilei professzor, aki a Keresztyén Békekonferenciát képviselte és az elnöki tisztet töltötte be ezen a szemináriumon, ezekkel a szavakkal zárta: a szeminárium azt bizonyította, hogy a hit nem lehet mentség a társadalmi inaktivitásra, — ellenkezőleg, a helyesen értelmezett hit vezet el az igazi elkötelezettséghez.

A „Hívő ifjúság szemináriuma” a X. Világifjúsági Találkozóon mindennél meggyőzőbben demonstrálta, hogy mennyire él ebben a fiatalságban a világ sorsa iránti felelősség, — tekintet nélkül a vallási és politikai különbségekre. Lehetőség nyílt arra is, hogy pontosabban meghatározzák az érdeklődők, hogy valójában mik is ezek a különbségek, és melyek azok a pontok, amelyek talán csak azért választanak el egymástól, mert a kölcsönös ismeretek hiányosak.

A VIT szervezőinek nagyvonalúságát bizonyítja, hogy a „Hívő ifjúság szemináriuma” mellett négy nyilvános vita-estre is sor kerülhetett, amelyeken egy-egy bevezető tájékoztató után olyan neves személyiségek válaszoltak a résztvevők kérdéseire, mint D. Albrecht Schönherr püspök az NDK-ból, vagy Gajardo chilei professzor. A X. Világifjúsági Találkozó lehetőséget adott a világ hívő ifjúságának az egymással való találkozásra. — és a világ hívő ifjúsága élt ezzel a lehetőséggel.

Hézszer Gábor

## Petőfi Sándor patriotizmusa

**H**a Petőfi-verseket olvasunk, egyszeribe Magyarországon érezzük magunkat. Külföldön élő magyarok és régi magyarországiak vallanak róla, hogy a Petőfi-versek idegenben régi elfeledett országizeteket idéznek elő, szülőföldi tájakat, úti emléket. Költő és olvasó között azonnal egyetértés támad. A versek egy közönséghez kapcsolják az embert, mely erősebb minden más kapcsolatnál. A bolyongó ember hallja a verssorok lassú muzsikáját, hangsúlyát egyes szavaknak, úgy érzi, hazakerült.

Petőfi költészetének és magatartásának döntő jelentőségű élménye és forrása valóban Magyarország volt, főként s elsőséggel az Alföld, a szülőföldi táj. Ott született, az ország közepén, közel a fővároshoz, a Duna-Tisza közén, a Kiskunságon serdült fel, rövid életében a termékeny síkság kísérte végig, ez serkentette realizmusát, s emberségét. A síkságnak nincs titka, olyan — írja —, „mint a nyílt, a fölbontott levél”, egyszerre elolvasható benne minden. Az Alföld fényözönében tudatosodott. A gyors naggyá érés, amely pályafutását annyira jellemzi, szenvedélyesen, tüntetően, forradalmian jelentkezett. Külső élményei szakadatlan igazmondásra készítettek. Korán mestere lett a kimeríthetetlenül változatos verstechnikának. Hatalmas erőt fordított arra, hogy összetartsa magát s a legnagyobb teljesítményekre készítse tehetségét. Az Alföld fiaként lép fel, a táj színészi sugallatában bízva.

Petőfi a reformkori Alföld, amely felnevelte, nem nagyon különbözött attól a kifosztott, csontig szétvert országrésztől, melyet sorsára hagyott a kitakarodó török, s attól fogva alkotmányos szertartással kizsákmányoltak Habsburg- királyaink, akik egy árva követ nem mozdítottak meg az Alföldön, csak hordatták el belőle a gabonát, újoncot, állatot meg bort, akár egy raktárból, ahogy *Savoyai* Eugén, a hadvezér, aki tehetséges közigazdász is volt, rögtön a török távozása után kiszámította Bécsnek a gyarmatból elszállítható évi arányrészt. Annál megindítóbb a fiatal költő ragaszkodása ehhez a földhöz. Magyar költői kibontakozást sem azelőtt, sem azóta nem határozott meg ennyire a bölcsőhely. Az Alföldön lobban fel Petőfi lírai ösztöne lázas, égbeívelő vallomással. Ha lélektani állapot a geopsziché, vagyis a táj meghatározta szellem, ez Petőfi története. Kezdetül fogva földön jár, kézzelfogható vidéken, nem kalandozik el valamely általános, vagy képzelt típus-tájra, mint a romantikusok, akik nemzetközileg egységesített „tájon” jelenítették meg érzelmeiket. Petőfi minden verse alá odairta, hol jelentkezett, helyszín szerint hitelesítette költészetét. Földrajzi zamata van minden jelzőjének. Tiszta forrásnak rémlik alföldi nyelve is, hangalakjában mintha ő teremtené a mérhetetlen pusztá színe előtt. *Komlós* Aladár találóan írja, ha Petőfi tovább él, ugyanolyan realista prózát teremt, aminő a költészet; prózájának hangja olyan természetes és közvetlen, mint Mikszáthé. Eleven harszálereken át közlekedik nála nyelv és társadalom. Gyermeki hűséggel borult az Alföldre, mint szüleiére, akiket annyira szeretett. Társadalmi élménye a szülői ház melegével kezdődik.

**E**z a föld-szülő érzése összetéveszthetetlen minden más hasonló érzelmi megnyilvánulással. A szabad pusztá fiának érezte magát. E térséghez mérte ma-

gát, nem az emberekhez. Heves, türelmetlen összecsapásait kortársai egy részével csak ezzel lehet magyarázni. Semmibe vette testi gyöngeségét. Bátor szív, példás jellem kellett hozzá. Lírája nem korszakalkotó, hanem szószerint országalkotó. Igénye a magyar társadalomról és jellemről máig hevít. Ezért időszerű költészete ma is, eszményi kísérője a magyarság külső-belső nemzeti formálódásának. Petőfi magyar nemzetnevelő. Bár tudjuk, elmondhatjuk születésének százötvenedik évfordulóján, hogy átszellemítette a magyar rónát, magyar tájjá emelte, nemzeti tájésményt adott nekünk. *Markó* Károly ismert jelképkereső alföldi tájképének szívárvány-félkörét a gémeskúttal Petőfi-strófák diktálták. *Berzsenyi* és *Kisfaludy* Sándor már rég felfedezték a Dunántúl édes kék-zöld szépségét, mégis a magyar patrióta-eszmélés tengelye országosan Petőfi Alföldje lett. Petőfi Alföld-sugallatát elfogadták mind a magyarok s a nem-magyarok. A szabadságharc után, belül, az emberi lelkekben, Petőfi-versekkel épült az új Magyarország, ezt az építést vette át a XX. században *Ady* és *Bartók*. Petőfi fölébe került mindenkinek.

Már a *Hazámban* versoraiban, vagyis első versei egyikében, melyet 1842 októberében írt, ugyanolyan *forráscsobbantó* hangon szól, mint ama verseiben, melyekben utolsó alkalommal említi szülőföldjét. A síkság elszánt felfedezésével ellenszegült a romantika hegyimádatának, s győzött. Petőfi az első európai költő, aki a síkságot dicsóíti embernevelő tájként. A szabadság-érzet olyan színtere kellett neki, amelyhez fogható korlátatlan forma nincs több a kerek világon. Úgy szemlélteti az Alföldet, mint egy másföldi ritka vidéket. Bár már gondolták és érezték hazafiúi módra e rónával magyar írók Petőfi előtt is, de igazi lírai erővel csak ő tudta kifejezni. *Gaál* József már 1836-ban felsorolja a magyar síkság festői vonásait, a legelő ménest és gulyát, a vágató csikóst, gémeskutat, csárdát, délibábot. Lehet, hogy leltára bátorította is Petőfit. Kiténő lélektani érzéssel mondja Gaál, hogy a havasok közé csupán a száműzött szabadság rejtheti magát, egy nemzet teljes és nyílt szabadság-érzetét csak a roppant síkság áraszthatja a szívekre. Sőhajtva hozzátesszi, hogy ilyen szemléletet azonban csak egy nagy költő képes kifejezni. Ez a várt és óhajtott költő lett Petőfi, aki megalkuvás nélküli szemléletét s társadalmi felfogását társította a síksághoz, s felhívta rá az egész ország figyelmét, mint Magyarország tengely-tájjára.

„Szép vagy, Alföld, legalább nekem szép” — ez az ujjongó hang érzékelteti a pusztá szívet-lelket gyönyörködtető képét. A nyári zöldarany álomképet a gabona-termő s nyájakat legettető hasznos vidékről merő lírai látomásnak, festői képalkotásnak, vagyis valóságtól elváló túlzásnak érzik borulató magyar kortársai. „Az Alföld sem oly szép, mint Petőfi festé” — hangoztatja nemzedéke nevében *Arany* László a *Délibábok* hőseiben. Hiába hangoztatta, a költői kifejező erő őszintesége és bensősége elsodorta az aggályokat. Petőfi Alföld-képe földrajzi valósággá vált. Az eszményített táj átváltozott nemzeti tájjá, nemzeti szabadságharcra és politikai függetlenségre serkentő képpé alakult, s vágyképpé és igénnyé nőtt, elbűvölte szomszédainkat.



akik hasonló társadalmi-politikai helyzetben éltek mint mi. A XIX. század két nemzedéke s a kortárs-költők Közép-Európában napraforgóként fordultak Petőfi felé. Dalait nem csupán a magyar nép fogadta magáénak, hanem kimutathatóan a hazai nemzetiségek népe is, főként szerbek és szlovákok. Még századunkban is megjelentek szomszédainknál komoly, hiteles napdalgyűjtemények, amelyekben Petőfi dalai szerepelnek szlovák, vagy szerb népdal gyanánt. Meglepő, hogy már az első, még gyatra, de készséges német fordítások közvetítették Petőfit Európának, főként a magyar táj-verseket. Segített ebben a párhuzamosan jelenlevő *Lenau* is, aki hazánkban növekedvén könnyed hegedűszóval jelezte a szemmel látható magyar sajátosságokat. Segített *Liszt* Ferenc muzsikája is. Magyarország divatba jött Európában, mégpedig magyar népi-ségű tájaival.

**M**i sem tanulságosabb, mint Petőfi lírájának visszaverődése Közép-Európában. *Jan Neruda*, Prága fia, olvassa a német Petőfi-fordításokat s németből fordítja csehre az alföldi verseket, tökéletes beleérzéssel és azonosulással. Neruda Petőfi helyszíni hitelesítéséért később megjelenik az Alföldön, leszáll a szekérről, két kezével érinti a földet, ahol eszményképe járt. Neruda magatartása megismétlődik a XX. században, egy hozzá hasonló cseh jellemben, a sziléziai hegyvidék forradalmi realistájánál. *Petr Bezruc*-nál, aki egy hosszú életen át hordozza szívében Petőfi képét és ritmusát, szeretne lehajózni a Dunán, hogy megpillantsa az Alföldet, a kukoricást, a búzatáblákat, paprikaföldeket s a szélben nyargaló ménest.

A Petőfi-versek Magyarország-képe él a világon ma is. Idézhetek továbbiakat is. A szentendrei *Jakov Ignjatovic*s gazdag és hathatós realizmusában nem általános, halvány vagy eszményi eredetű a magyar barátság, hanem személyes ismeretségből fakad: találkozott Petőfivel, szíve mélyéig meghatotta költészete, a szabadságharcban honfitársaival éles ellentétben a magyarok oldalán állt, huszárként harcolt seregeinkkel Világosig, ő, a szerb realista próza megalapítója. És eltűnődhetünk *Gheorghe Coșbuc* alakján, a románok egyik legnagyobb költőjén, aki idős korában is minden nyáron elzarándokolt Bukarestből Segesvárra, Petőfi halálának évfordulóján, hogy kalapját levéve megálljon a csatamezőn, ahol tovatűnt a költő, mintaképe, akit *Coșbuc* tolmácsolt elsőnek nyelvtestvéreinek. Felkelésült érte a szlovák *Janko Král*, aki 1846-ban azért vándorol az Alföldön, hogy hitelesítse magának a táj Petőfi-bűvölését, a szabadság lehetését s verset írjon a magyar síkságról. *Král* Pesten jogászokodott, Jókaiival dolgozott egy ügyvédi irodában, így került Petőfi közelébe. Egy másik szlovák költő, *Ján Botto*, aki Pesten készült földmérőnek, együtt éljengett Petőfiékkal 1848 március 15-én, s megírta a Nemzeti dal szlovák parafrazisát. De volt szlovák költő, aki nem láthatta, mégis átömlesztette fenntartás nélkül érzelmű révületébe, s hálás ellentétként az Alföld káprázatáért megírta a hegyvidék dicséretét. Ez *Hviezdoslav* volt. Szomszédaink nyelvterülete Petőfi igazi sugárzási terepe. Nem kell elméletet beleolvasnunk az ő közép-európai hatásába, de bizonyos, hogy a Petőfi-nyomok tüzetes kutatása a szomszéd nemzetek költészetében s népi hagyományában megérne egy összefoglaló monográfiát; csábító feladat fiatal irodalomkutatóink számára.

Petőfi tehát nem sáncolta el szülőföldje ígétét egy belső magyar közösségi tudat számára, úgy fejezte ki, hogy közössé tette; kövessék mások is e haza megbecsülésében és megtartásában. Petőfi építette Magyarország képét egykori nemzetiségekben, nem rombolta. Ezt most tudatosítanunk kell. Esméőrző békés or-

szágot értelmezett, a közös szülőföld megbecsülésére nevelt. Ez volt az ő „képviselői” működése. Felfényltek sorban a közép-európai tájak az Alföld köré, más-más nemzeti egyéniséget, de közös emberséget hirdetve. A tájszépítő lírai ösztön Petőfivel kezdődik, hangját, szavait, szinonimáit követni lehet őt-hat szomszéd nyelv költészetében, a könnyű lírai dalban csak úgy, mint az elbeszélő költeményekben. Hosszú párhuzamokkal lehetne igazolni Petőfi természetességének ugyancsak iskolát nyitó jelenlétét a szomszéd irodalmakban. A mindennapi szókat s kifejezéseket ő honosította meg a lírában a költői őszinteséggel együtt. Ez is forradalmi fellépés volt, olvassuk csak el, hogyan berzenkedtek ez ellen a Honderűben s egyebütt. Az igazi líra nem valóság-fékező, hanem valóság-fokozó. Petőfi a magyar valóság feltárását összekötötte hazája ígétével, a magyar társadalmat egy forradalmi változtatás ígényével. Felsőszázzaddal később ismétlődik ez a szerep *Ady* és *Bartók* föllépésével, *Ady* és *Bartók* tükörképe Petőfinek, azonos forradalmi felfogás és azonos patrióta érzelem a kárpáti körben.

**A**z Alföldről tovább lépett Petőfi, felkeresett más vidékeket is, táj-jellemeket keresett. Ha van költő és országa között rendkívüli összefüggés és szellemi kapcsolat, azt hiszem Petőfinél található meg leginkább. Alföldi érzelmeihez fokozatosan hozzákapcsolta az ország többi vidékét, nem elképzelt, könyvből vett tájakat, Petőfi bevándorolta Magyarországot. Ezt ilyen mértékben senki nem tette meg iróink közül sem azelőtt, sem azóta. A legmegbízhatóbb módszerrel közlekedett, gyalogolva vagy szakéren. Valóságérzékét s tapasztalatát ezeken az utakon szerezte. Ismerjük korai utazásai kényszerűségét, mégis vándorlásai együttesen úgy tűnnek fel, mintha szenvedélyesen ismerkedni akarna az ország minden vidékével. Örömet élt az alkalommal, nem a kitérés izgalma lap-pangott benne, hanem a bemenetel öröme, a gyermeki kíváncsiság. Halála előtti utolsó napjaiban még fölkeresi a tordai hasadékokat, mert még nem látta. Pesti szerkesztő, nyugodtan ülhetne, akár *Vörösmarty*, de nem, nekifut az országnak, elsősorban a Felvidéknek, a hajdani vándorkedv hatása alatt. Nem félt az úttól soha, még diákkorában sem. Testi-lelki határai együtt nőttek Magyarország megismert arányaival. Napokig tudott gyalogolni, havas esőben, pörkölő napon, hegyen-völgyön át. Nagyon talál minden olyan képzőművészeti megjelenítést, mely országjáróként örökíti meg. Ha valaki egyszer megrajzolná Petőfi útjainak térképét, kiderülne szemléletesen, hogy alig van olyan zuga a hazának, amelyet kihagyott. Semmi baj nem érte az utakon. *Ilyés Gyula* írja, hogyan elegyedik a nép közé, a sűrűbe. Úgy ismerkedik a magyar földdel, mint a parasztok és pásztorok. Semmibe vette a kényelmet, fogyatékos ruházatát, kopott lábbelijét. Kergetve, nyomva érkezett mint a felhő. Megedződött minden viszontagságra s minden fölszárnyalásra. A nélkülözést éppoly természetesnek vette, mint a taps dőrejét. Életrajzírói nem tudnak választóvonalat el-esettsége és dicsősége között.

**A**földrajzi valósághoz hozzátársította igazságosztó szenvedéllyel Magyarország történetét. Országos sár- és por-ismerete megóvta az általánosítástól s a szabványos képektől. Verseiben és prózájában elhelyezte a megtapasztalt ország egész metszet-sorozatát. Hazaismeretéről szólhatott volna a legnagyobb kértéddel, nem tette, felismeréseit honszerelmébe rejtette. Látása a tapasztaltak révén tiszta, nyugodt, pontos, semmi rejtély és homály. Egy *Grácig* tartó katonakori menetelését leszámítva, nem hagyta el Magyarország

határait. Nem is kívánczozott külföldre. Egyszer eljárt azzal a gondolattal, hogy nyugatra utazik, megnézi a tengert. Aztán szó nélkül elejtette ezt a tervét. Ha a Föld Isten kalapja, Magyarország a bokréta rajta — túlzás ez az ismert Petőfi-kép, de a szeretet mindig túlzás, nincs látható határa. Petőfinek a verseiben emlegetett „nagyvilág” Magyarország volt. Eből a világból kellett előáradnia a legmagasabb fokú hazaszeretetnek, s egy rendszer összedőlését előidéző s új hazát építő forradalomnak. A lélek, mely az Alföldön kapott testet, hozzátársult az országhoz s ezer év történetéhez. Ez is új és sajátos vonása. Íróink mind előtte is együttéreztek az országgal, Balassi, Zrínyi, Csokonai, Vörösmarty kiváltképp, de annyira egy sem azonosodott a magyar tájjal és történelemmel, mint Petőfi. Nem figyelte, ki mennyire hasonul a hazával, önállóan döntött a mérték dolgában. Ami hatás érte, költői hatás, lepergett róla, mint almafáról a virág. Szabadon szemlélődött anyag és eszközök fölött, saját házában érezte magát. Hitte és megmutatta, hogy verssel is lehet felrázni s tudatosítani egy nemzetet. Olyan költőnek nevelte magát, aki érthetővé vált mindenkinek. Azért szeretik ma is, mert értik.

Ehhez képest szelleme nyílt és szabadon befogadó. Így kapcsolta szülőföldjéhez a Felvidéket. Egy század óta Petőfi és a Felvidék emlegetésénél az Alföld két sorát szokták idézni, vagy az egész első strofát, mely a közhit szerint elutasítja az északi vidéket:

*Mit nekem te zordon Kárpátoknak  
Fenyvesektől vadregényes tája!  
Tán csodállak, ámde nem szeretlek,  
S képzetem hegyvölgyedet nem járja.*

Ez a négy sor eljutott mindenfelé, lassító hangsúlyval. Bizonyítékként magyarázták, milyen mély dialektikai ellentét feszíti a Petőfi-költészetet a Kárpátok ellen. Holott ebben a Pesten írott versben — 1844 júliusából való — az Alföld szemléltető részletezése előtt előbb csodálattal említi a Felvidéket, vagyis a szeretet mellett a másik nagy érzést hangoztatja, amit emberi szív hordoz, s mely ugyanolyan mélyről fakad, mint a szeretet. A hegyvidékek nyit az Alföldre, s csodálatát közli. Jut majd nemsokára a csodálaton kívül más érzelm is ennek a vidéknek, de itt, a költői indulásnál, az Alföldnek szóló vallomás bevezetésénél a főhajtás a Kárpátoknak a legtöbb, amit Selmebányáról jövet adhatott. Meg kellett említenie a hegyeket, annyira terjedt nálunk is a hegyvidék lírai varázsa, mint az éjszakáé, a holdvilágé és a várromké, mágneses erővel vonzotta az íróka. Szólnia kellett tehát s tüstént szembeszállni velük a síkságért. Szembe kellett állítania az ellenképet, amaz a csodálatáé, ez a szeretetéé. A hegység lenyűgöz, a síkság felszabadít, s a síkság egyúttal szülőföldje is, joggal lelkesedhet érte, nyíltan és őszintén. Petőfi elválasztotta az Alföldet a Kárpátoktól, de egyúttal összekötötte. A csodálatban lappang, vagyis a síkság szeretete és a hegyvidék csodálata rokon érzések, egy mester két képe. Petőfi életműve igazolja a Felvidéket, mint nagyszerű tájat, igazolja a költő emberi vonzalmát is a Kárpátok népe iránt.

A magyar irodalmi műveltség kezdete óta a Felvidék benne él irodalmunkban, fontos szerepe támadt mind érzelmi kultúránk kialakulásában, mind emberség-igényünk megformálásában. Ne felejtjük el, hogy ez a törökmentes terület osztrákellenes szabadságharcjaival rendkívüli magyar cselekvések és fellendülések színtere volt. Balassi még csak a természet általánosságait érzékelteti, nem árulja el, hogy az évszak vonásait honnan veszi, de vonuló darvaiba, tava-

szi mezőibe beleérezhetjük szülőföldjét. A zord politikai tájat, ahol soha sem volt könnyű „két pogány közt egy hazáért” megőrizni a becsületes emberséget, *Kazinczy* nemesíti meg, ő említi elsőnek gyengéd színárnyalatait, hangulatba ringatja olvasóját, például a Tátra csúcsai nála rózsaszínűek. *Sárkány* Oszkár, aki szellemes könyvet írt 1935-ben a tájélmény változásairól a magyar lírában Petőfi előtt, azt magyarázza, hogyan vették észre nálunk a hegyekben „a teremtés fenséges csudáját”. Nem jött ez egyszerre, fokozatosan jelentkezett a XIX. század elején. A rokokó kertijének elsovadásával jelent meg az ellentétes vad hegyi táj, a meseszerű, csodálatos, tündéri színtér, magyarul és németül író evangélikus felvidékiek írásműveiben. *Berzeviczy* Gergelyel kezdődik a sor. Petőfi éveiben már kész a felvidéki festőtálca, hadirendben áll minden szó, amit a romantika igényel. Most rakódik rá érzelm a történeti táj-emlékekre, hegyekre, folyókra, városokra, mint mikor repkedve friss szél nyomul az álló levegőbe. *Kölcsy* A kárpáti kincstár című novellája Késmárkról indul s a Magas Tátrában éri el mondanivalója velejét, a táj varázsáért kerítette a mesét. *Nagy* Ignác *A Tátra csodája* című elbeszélésében a hegymászás kínját és gyönyörét festi, de minthogy bükkösökről és tölgyesekről ír, azonnal elárulja, hogy ezt a Tátrát Pesten álmolta. *Kazinczy* Gábor „mély titok-könyvként fekvő” hegyvidékről beszél. *Erdélyi* János „tündéregék szép visszhangjaként” hozza szóba a Kárpát borúját. A felvidéki regéket valóban Petőfi barátja, *Tompa* Mihály, gyűjti össze s írja meg nagyon finom, nőies lírával: 1846-ban e kötetével elnyeri a *Kisfaludy Társaság* babérját, műve szinte teljes összefoglalása a Felvidék érzelmi motívumainak. *Sárkány* Oszkár hangsúlyozza, hogy kiváltképp *Jósika* Miklós szerzett barátokat a Felvidéknek *Csehek Magyarországon* című történelmi regényével, ráirányítva a figyelmet a Mátyás-kor huszita emlékeire. *Bajza* József 1842-ben már felutazik a Tátrába, abban az évben, mikor közli Petőfi első Alföld-versét, a Hazámban címűt. Nem marad el a Felvidék dicsőítői sorából *Vachott* Sándor sem. *Mentovich* Ferenc elragadtatásában a Lomnici csúcsot oltárnak látja, a Tarpatak zúgását pedig istenáldó énekként hallgatja.

Minderről alighanem tudott Petőfi, hisz szemfüles, mohó olvasó volt. Föltétlenül olvasta a Felvidékről írt legszebb kiadványt, *Mednyánszky* Alajos könyvét, a *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn-t*, amely éppen 1844-ben jelent meg már második kiadásban Pesten, Hartlebennél. *Mednyánszky* kitűnő leírása a Vág völgyéről ma is egy gyönyörű út részesévé avatja az olvasót. Hitelesek és megbízhatók beszámoló a társadalmi és gazdasági helyzetről, tüzetesen ismerteti a várakat és mondatokat, elballag a mellékfolyók és patakok vadvirágos völgyeibe is. A könyv finom könnyedségű akvatinta-képei jelentősen hozzájárultak a sikerhez. Olvasta a költő *Mednyánszky* másik művét is, a *Taschenbuch für vaterländische Geschichte* címűt, *Horváth* János szerint *Széchy* Mária és a *Salgó* történetét bizonyíthatóan innen vette.

Mint nyílt szemű és nyílt szellemű ember észlelte Petőfi azt is, hogy a hegyvidéki tájjal párhuzamosan megbecsüli a magyarság a szlovákságot és nyíladó szellemét. Ez különösen fontos és döntő jellegű vonás Petőfi patriotizmusában. A Felvidéken, úgy látszott, a békés emberek jóhiszeműsége és példás népi egymás-megértés honol. A reformkori nemzettudatosító áramlat felemelte a szlovákságot is. A romantika a szlovák népköltészet és a szlovák irodalom kapunyitója Magyarországon, külső érvényesülését elsőnek éppen a régi patriotizmus alapján a magyar szellemiség



forrót és jéghideget. Nincs átmenet. Haragudhattak rá emiatt, elpártolhattak tőle, ettől Petőfi változatlanul szívós maradt, nem alkudott meg. A Petőfitől viszolygó, féltékeny Kossuth jut az eszünkbe, aki számkivetésében, Torinóban, pecsételőjére vésette Petőfi képét, hogy folyton lássa, s engesztelje önnön magának. El lehet fogadni, hogy Petőfi szélsőséges jellemet hordott, ez volt a páncélinge, sűrű légkörrel vette körül magát, de nem önmagáért volt robbanékony. Nem tudott hallgatni, amikor mindenki meggondolásból hallgatott. A történelem mindenestre őt igazolta. Arany János öregkorában is arról álmodott, hogy ifjú barátja magával ragadja s égbe viszi. Petőfi nem öntetszelgőn ragyogni akart, miként szó szerint írta, hanem használni kívánt az országnak. Nem kétséges, hogy nemzedékek nevében szólalt meg. Ad erőt az indulatnak ilyen érzés. Temetők és századok ihlették szólásra, őt ingerelte igazán cselekvő változtatásra a reformkor, amelyben felnőtt. Gyújtó, sístergő, robbanó erőként jelent meg.

**T**ovább kell tünődnünk azon, *hogyan illeszkedett bele a kortársi világba*. Abban a színházi cikkében, melyet a III. Richárd pesti előadásáról írt s mely *Shakespeare* nagyszerű jellemzés, oly csúf jelzőket halmoz az angolokra, hogy egyik sem idézhető nemzetsértés kockázata nélkül. S mégis ezt a heves becsmérőt nem kifogásolták az angolok, mikor egymás után jelentek meg fordításai Londonban. Közismert hogy az osztrákokról s németekről ennél is hevesebben s felháborodva és pellengérré helyezve nyilatkozott mindig, mégis német fordítások vitték elsőnek a világ szeme elé, még életében, s nem is szüntek meg a németek Petőfit népszerűsíteni s Európa élére állítani mind a mai napig. Petőfinek prófétikus sejtése volt, hazánkat s Közép-Európát féltette a németektől. Meg lehet találni életművében azt a két verset is, amelyben említi a szlovákokat, kisebbitő, átkozódó, sőt becsmérő jelzőkkel. De vigyázat! Nem említi őket külön, hanem a németekkel s más hazai nemzetiségekkel együtt, s világos, hogy ellenforradalmi, Habsburg-zsoldba álló csoportosulásukért. Egyetlen verssorban is volt rá módja, hogy ezt a csoportosulást hangsúlyozza. A *Lenkei százada* az egyik vers, a másik az *Élet vagy halál!* Egyik sem készült éppen nemzetjellemezésnek. Idegtépő kiáltás az *Élet vagy halál*, a szabadságharc viharában hátbatámadott nemzet sikolya. Megrendítő már a vers első strófája is:

*A Kárpátoktól le az Al-Dunáig  
Egy bőszt üvöltés, egy vad zivatar!  
Szétszórt hajával, véres homlokával  
Áll a viharban maga a magyar.  
Ha nem születtem volna is magyarnak,  
E néphez állanék ezennel én,  
Mert elhagyott, mert a legelhagyottabb  
Minden népek közt a föld kerekén.*

Jól értesült kortárs volt, másoknál jobban tudta, mit jelent a bécsi udvar szolgálatába szegődni fenntartás nélkül. Mint a viharban a villámfénynél élesen hasító táj, úgy villan fel ebben a versben a magyarság és a hazai nemzetiségek története. „Török s tatártól mely titeket védett, Magyar kezekben villogott a kard. Megosztottuk titeket híven, ha a jószerencse nekünk jót adott, S felét átvettük mindig a tehernek, Mit vállatokra a balsors rakott” — ez nem a magyar nemesi nacionalizmus szemlélete, hanem egy elemző értelem világos felismerése. Petőfi Magyarországot nemcsak föl nem túrt nemzetiségi békéjéért, most már lakói egyenjogúsításáért s társadalmi felszabadításáért vállalta, mint egyetlen vállalnivalót a Du-

na-tájon egy népi számára, aki *Dózsát* és a kurucokat hordta idegeiben s társította republikánus jakobinussokkal. Jól sejtette, hogy minden ellentétes vállalás nemcsak magyarellenesség, hanem cselszövés a népelnyomó európai reakció szolgálatában. S ettől undorodott. Érezte, hogy népvédő magatartásával, forradalmi költészetével ő a nemzetiségek jobbik fele, húsesebb szószólója, mint a Habsburg-zsoldosokat toborzó, markukat tartó népvézerek. Jelleme szikrázó tüzével bízott a néptestvérségben, egyenlőségben, szabadságban, mely minden népnek megadja a jogát Magyarországon. Az osztrák császár és az orosz cár hadai nem a feudális Magyarországot támadták, hanem Petőfi népszabadító új Magyarországot. Ez az igazság. A Lenkei századában a galíciai osztrák kaszárnyából hazavagató magyar huszárok és kapitányuk bátorágát állítja példaként az ország elé. Hazatértek átértékelt katonai kötelességből, hogy segítsenek a szabadság kivívásában. Még a szabadságharc magyar hadügyminiszterét is megleckézteti a vers, amiért ezt a szökést helytelenítette. Az osztrák szolgálatban maradt a költő olyan jellemfoltnak érezte, melyet férfiasan képtelenség hordani. S most a nemzetiségek csatlakoznak Bécshez? Átkozódik, mint a próféták, akik éppen azért kiáltottak dübörgő haraggal, mert szerették a népet, látták az egyetlen igaz utat.

**A** német közvéleményt nem bántotta Petőfi megannyi németellenes kifakadása, s paprikás jelzője. Nem neheztelt érte *Hermann Grimm*, aki száz éve *Homerosz*, *Shakespeare* és *Goethe* mellé helyezte Petőfit, az európai líra csúcsaként. Nem neheztelt érte *Heine*, sem *Marx* és *Engels*, akik az európai forradalom nagy költőjét látták benne. Nem jutott eszébe megsértődni hosszú évtizedeken át a szlovákoknak sem, sőt *Hviezdoslav* nagyon is érzékelhető szlovák sérelmek közepette, a nemzeti iskolák nélküli szlovák értelmiség fásultságában törte le a túrócszentmártoni írók és szerkesztők Petőfi-vetőjét s rangos fordításával hitelesítette Petőfit a szlovák olvasóknak. Éppen ezért különös, hogy 1963-ban két szlovák irodalomtörténész előhúzza az *Élet vagy halál!* strófáit (a Lenkei századáról nem tudtak) s lármát csapott velük. A pozsonyi Ligetben bizonytalanul vándorló Petőfi-szobor csakhamar elárulta, hogy nem is hatástalanul. Az irodalomtörténészek eredetileg *Ivan Kupec* szlovák költő és esztéta Petőfi-tanulmányát támadták. *Kupec* ugyanis találóan azt írta Petőfiről, hogy „szlovák—magyar viszonylatban a megértés és egyetértés jó szelleme”. Hatásos bizonyítékok élén állította ki *Kupec* az időszerű szlovák kiváltság-levelet Petőfinek: *Ján Smrek* nagyszerű Petőfi-fordításai bevezetőjében. Akkor, amikor *Smrek* kötete megjelent, nem bántották érte *Kupec*et, amikor azonban tíz évvel később a Petőfi-esszé *Kupec* más írásaival együtt könyvalakban látott napvilágot, kilőtték a nyilat. Jó, írt a költő forradalmi verseket, de veszedelmes nacionalista lírát is, lám, *Jánus*-arcú költő ez, gyűlölte-sértegette a szlovákságot, megvetette a hegyvidéket, népét is, csak el kell olvasni ezt a versét. De felcsattant *Kupec* viszontválasza: ez nem igaz, bűn elmarasztalni Petőfit akár az *Élet vagy halál!* egy soráért is, bűn kettéválasztani Petőfit. Visszautasította egy „nacionalista” Petőfi szembeállítását a forradalmi poétával. Petőfi egész életművével „oszthatatlan, egyértelműen nagy és forradalmi költő” — magyarázta bátran *Ivan Kupec*.

**E**tisztánlátó válasszal tulajdonképpen meg is elégedhetnénk, ha csak a költőnek szóló utókori elégtételről volna szó, de Petőfi ügye a szlovákságnál ezzel a vitával nem fejeződött be, mint ahogy nem vele kezdődött el. Mindenütt másutt, még a cseheknél is, Pe-

tófi költészetével lépett az idegen nemzet tájékozódó tudatába, a szlovák irodalmi köztudat azonban elejétől fogva olyan nehezítéssel emlegette, mint aki elpártolt eredeti nemzetétől. Ezért soká nem is közvetítették Petőfit a szlovák olvasóknak. Elgondolhatjuk, ha Petőfi főlrázó versei az eseményekkel párhuzamosan megjelennek *Stúr* lapjában, nem áll össze a szlovák—osztrák barátság, eltompul, vagy szétfoszlik a szlovák magyarellenesség. Hallgattak tehát Petőfiről, hogy feledtessék az összekötő népi múltat s ne tájékoztassanak a belülről korszerűen megújuló országról, mely biztatott a nemzetiségi igények teljes kielégítésével.

A szabadságharc után a szlovák irodalmi évkönyvek s lapok hallgattak—hümmögtek Petőfiről, mint *Mikszáth* selmebányai elbeszéléseiben a líceumi tanárok. Visszhangja kelt már egész Európában, mikor végre feltűntek a kifejezés kvalitását még el nem érő első szlovák fordítások. Vegyük tudomásul, hogy az első szlovák Petőfi-fordítás csak 1861-ben jelent meg, az első szlovák Petőfi-kötet csak 1890-ben, Hviezdoslav fordításai 1905-ben, Ján Smrek Petőfigyűjteménye pedig 1952-ben. Petőfi szlovák körülvétele bizonytalan helyzetérésre vall, ami magyarázza valamelyest a téves Petőfi-képzeteket, de nem menti. Ehhez azonban Petőfinek és patriotizmusának semmi köze, ennek kiejedése belső szlovák ügy, ahogy Ivan Kupec okosan és tárgyilagosan magyarázza.

Jozef Škultéty, a szlovák irodalomtörténet atyja, Petőfit a „legnagyobb szlovák asszimilánsnak” nevezte. Petőfi azonban soha nem érezte, hogy alföldi, vagyis mélytengeri magyarságával szívében-lelkében elta- kar egy korábbi, nem magyar létezését és anyanyelvet. Ilyesmit jószerével nem is érezhetett. A nemesi rendből népi nemzeté fejlődő magyarság nem szerepjátszó, hanem mély erkölcsi ihletésű és természetes képviselője volt. Áldotta ő is azt a bölcsőt, mely magyarnak ringatta, mint Arany János. Ismerjük Dienes András kutatási eredményeit a költő apjáról, aki nem volt felvidéki, nyitrai armalista nemes, ahogyan *Ferencki Zoltán* Petőfi-életrajza óta tudtuk, hanem a pest megyei magyar Kartalról származó paraszt-mészáros, s az anyáról, aki a túrócmegei östelepes magyar Jushok neppáli szlovák zsellérei közül származott s falusi varga apjával, aki Fekete Sándor szerint nem is volt szegény ember, áttelepült Aszódra. Hruž Mária onnan hurcolkodott férjével a Kiskúnságra, évekkel Sándor fia születése előtt, aztán Kiskörösre, majd Kiskúnfélegyházára, ez a két hely már bölcsőhelye a fiúnak. Ismerjük *Mezősi Károly* levéltári vizsgálatainak eredményét *Petrovics István* kiskúnsági redemptuspolgárságáról; *Mezősi* találta meg a mészáros noteszeit, melyek hitelesítik Arany János feljegyzését az apa magyar nyelvűségéről.

Mindez a régebbi ismeretekkel együtt teljesen el- lentmond annak, amit *Arató* Endre szövegezett meg a magyarországi nemzetiségek történetéről szóló könyvében. Arató ugyanis Petőfi Sándort egyszerűen „az asszimilálódo értelmiségiek sorába” iktatta, aki „szlovák szülei, gyermekkorának szlovák környezete ellenére” lett magyarrá, még a dajkája is szlovák volt, a pesti iskolában pedig *Jan Kollár* szlovák nyelven oktatta hittanra. „Ez a szlovák ember szegyeelte szlovák születését” híreszteli Arató, sőt mi több, szerinte Petőfi megtagadta származását, restelte eredeti családi nevét s az ugyancsak szlovák származású *Táncsics* Mihállyal együtt türelmetlen álláspontot foglalt el a nemzetiségi kérdésben. Ennyit még a régi szlovák nacionalista felfogás sem mondott a legnagyobb magyar költőről. Dienes András a fiatal Petőfiről írt könyvében sorra megcáfolja Arató önkényes nézeteit, azzal együtt, hogy Kollár a pesti piaristáknál szlovákul ok-

tatta az evangélikus vallású diákok, mert magyarul ok-tatta a hazafias szelleméről jól ismert intézetben, s magyarul is konfirmálta Petőfit Pesten, a mai Deák- téri templomban. Kollár ugyanis jól tudott magyarul, *Rízner* szlovák bibliográfiája két magyar nyelvű prédikációját is föltünteti.

Am teljesen felesleges Petőfi magyar mivoltának adatszerű védelme és bizonyítása. Csupán kortársi jellemzésként idéztem Aratót, ábrázolásul annak, ho- gyan lazítható belülről egy nemzet szellemi kohézió- ja. Petőfi nem választható el életművétől, amely örökre igazolja nemzeti hovatartozását. Ezt mindenkinek kötelessége elfogadni, s ebbe belenyugodni. Petőfi nem léphetett be a magyarságba kívülről, miként a fény nem léphet be a gravitációs térbe, mert benne kelet- kezett s vele fog elpusztulni. Különb is, mi a szár- mazás a költőhöz képest, aki maga a nemzet? *Mic- kiewicz* szülei litvánok voltak, ki merné ezért elvitatni a *Pan Tadeusz* költőjét a lengyelektől? *Eminescu* szláv családi nevét s orosz emlékeit egy pesti folyó- irat szerkesztője románosította, s a költő ezt elfogadta román küldetése előjeleként. Karel *Hynek Mácha*, a cseh líra megteremtője, német anyanyelvű volt, sokáig a németiség felé hajolt, első verskötetete németül jelent meg, cseh bohémek társaságában ocsúdott cseh vers- ritmusra, így lett a cseh romantika legnagyobb alakja. *Comenius* apja, anyja magyar volt, *Szegesnek* hívták; de egy csepp morva határfalu huszita varázsa az árva fiút odatársított teljes azonosulással a cseh nyelvhez, nem szólítható el onnan. Folytathatnám a sort, akad nyugat-európai és kelet-európai példa bőségesen, mind bizonyosságai annak, hogy a „vér a mi vérünkéből”-tipo- lógia idejét múlta romantikus és nacionalista kápráz- zat. Egy nemzethez tartozni nemcsak születési tény, hanem a történelmi és etnikai tájban kiformalódó élet- érzés és jellem dolga, a nyelvközösség vállalása és bensőséges átélése.

M indezt meg kellett említenem, mert Petőfi Sán- dor emberséges és barátságos volt a szlovákok irányában. Van még egy idéznivaló esete. 1848. március 15-én este a pesti diákok tüntettek Jan Kollár ablakai alatt. Petőfi gyorsan értesült erről s odasietett a Pil- vaxból, megkérte a fiúkat, ne bántsák Kollárt még egy kavics ablakba dobásával sem. Nem is történt Kollár- nak és ablakainak semmi baja. Holott Petőfi is tudta, mert Pesten rebesgették, hogy Kollár a bécsi rendőrség besúgója. Mégis megvédte, megvédve egyúttal a nagy nap méltóságát, a kivívott győzelmet az osztrák elnyo- más felett, a szabad közvéleményt az ország fővárosá- ban. Akár az eperjesi vers lélektani mozzanatát figyel- jük, akár a természetsújtotta szlovák népnek szóló ado- mányán tündönlünk, akár Kollár védelméért jelentkező mozdulatát vetjük latra, mindenképpen költészetével azonos magatartású patrióta jellem igényét érezzük. Aki saját tapasztalata árán érte el az emberi egyenlő- ség megingathatatlan érzetét s osztatlan jogát.

Akkor már jól ismerte a Felvidéket, alig juthatott eszébe valami, amire ne tudott volna hegyvidéki kép- pel vagy történettel válaszolni. Ezek a képek nem fa- kultak meg, nem távolodtak el, mély színekkel ragyo- tak benne, akárcsak az Alföld meleg, tündöklő szí- nei. A felvidéki formákból gyönyörrel válogatta ki lí- rai építményébe mindazt, ami beilleszthetőnek tűnt fel. Az *Apostol* Szilvesztere, vagyis a gyöngén álcázott Petőfi, „megbámulá a síkot és hegyet”, s panteista imá- ját a rengetegben kezdí, „a fellegekbe ágaskodó bér- cek között, ahol mennydörgés a folyam zúgása S a mennydörgés itéletnap rivalma”. Egy zugligeti kirán- dulása (1848 szeptemberében) elégséges ahhoz, hogy felidézze hegyi élményeinek párlatát: „En merengve,

őh természet Örök szépségidre nézek S szemeimnek bámultában Néma, de szent imádság van". Aki síkságról érkezik a hegyek lábához, különösen nagyszabású látképpel gazdagodik. Ez volt minden alkalommal Petőfi élménye. Minden szem-hatás a felvevőn múlik, minő lélekkel, milyen tudatalatti emlékekkel nézi a tájat. Diákkorában elidőzött Selmecebányán, ez igazán a legszebb felvidéki körképek egyike, de az ő útja a bányavárosból Pestre menekülés volt, egy nincstelen vándor botorkálása havas országutakon, a szelíd honti és nógrádi tájon át a semmibe. Ez még nem válhatott verssé. A vándordiák szorong, azon töpreng, hogyan fogja átvágni magát, nincs szeme a természetre. De Pozsonyban már kinyílik szeme a városra is. A Búcsú, de főként a Távoltból már sorsát érezteti. Lassan lelkébe húzódtak az évezredes országtest vonásai. Ezeknek a hatására kapta a végső lökést a magyar országlét gyökeres, vagyis forradalmi megváltoztatására. Csak igazi patrióta lehet igazi forradalmár. Nem válhat forradalmi részvételt egy költő, akit nem érdekel az ország s a nemzet sorsa.

Kívülről táplálkozó költői világa számára a legfontosabb élményszerzés az 1845. évi tavaszi *felvidéki útja* volt. Gyorsszekérrel igyekezett a „zordon Kárpátokba”, ahol nagyon jól érezte magát. Pestről Eperjesre utazott Kerényihez, egy hónapot töltött Sáros megye székhelyén. Etelkét ment felejteni, tűnődve búcsúzott pajtásaitól a *Vadászkürtben*, rejtegető hegyek közé vágyott. Eperjesig csak Kassát említi, pár szóval. Emlékvidékei közül Aszódnál időz el hosszabban. Eperjes a tavasz aranyfürdőjével várja, otthon érzi magát az első pillanattól fogva. Felvidéki szívélyesség veszi körül. Bevallja, hogy tökéletesen boldognak érzi magát. Tetejébe Kerényin kívül ott találja az Eperjesen nevelősködő Tompa Mihályt. A diákság fáklyás zenével tiszteli meg, Petőfi közben útinaplója szerint elmélázik megalázottságának korszakán, Eperjes „menyecské-szép” város, simogatja az arcát. Az útinapló önarckép is, s mint minden írásműve, ez is őszinte, a nagy formák és a végtelen kicsinyek tiszta rajza. „Észak-nyugatról magas bércek vállalai fölött a Táttra hófedett csúcsa piroslott a nap első sugaraitól, mint valami borzoló aggastyán király homloka”. Már legyőzte a fájdalmat, új vidék ízeit keresi, mely visszakapcsolja Magyarországot emberformáló múltjába. Fölmászik Rákóczi várába, Sáros romjai közé, ahol elérzékenyül. A múlttal együtt éli át kora társadalmát: „Oh, Felföld! csak azért emelkednek-e bérceid a felhőig, hogy annál inkább szembetűnjék lakóid görnyedezése?” Hat verset írt Eperjesen, csupa bűvös-kedves, könnyed hangú költeményt. A felvidéki tavasz lehelletét őriz valamennyi, köztük az erdei házikóról versenyben írott is. Csak az említett *Magyarország* komorlik ki a harmatos strófákból.

Eperjesről Lőcsére szekerezett, megállt a Branyiszkón. A Tátrát megpillantva eszébe jut az Alföld. Lőcséről Késmárkra vezet az útja, ahol forró erotikus képként szemléli a Tátrát, „mint valami alvó szép leányt, aki álmában lehányta takaróját”. Késmárkról Iglóra tart, ott három hetet tölt, *Pákh* Albert szüleinek vendége. Pákhneről feljegyzik: „olyan, mint az én anyám”. Onnan Rozsnyóra utazik, Aggtelek, Rimaszombat, Várgede és Salgó a következő állomások. A Salgó sziklatetején elmereng a tájon. Horváth János szerint ezek az élmények Petőfit új romantikára készítetik. Füleken, Losoncon, Balassagyarmaton és Vácon át érkezik vissza Pestre.

Nagy élmény volt ez az út. Nemsokára új útra kel, 1847 tavaszán. *Emőd*y Dániellel vasúton megy Vácra, onnan Bejére, Tompához, megmásszák együtt Murány

várát. „Gyönyörűséges vadregényes táj. Szép derült nyári délután jártunk a nevezetes romokon, melyek talán hazánk valamennyi várai között legközelebb álltak a felhőkhöz...” — írja. Miskolc fölött úgy érzi, Svájc legszebb tájain járkal. Szerencs, Sárospatak, egy csepp tokaji, „a palackba zárt aranyszínű láng.” Szépalom és Kazinczy emléke ragadja meg. Ungvár, Munkács és Beregszász után átkel a Tiszán, indul Erdődre — esküvőjére. Ennek a második felvidéki útnak költői feldolgozása a *Szécsi Mária*, mint ismeretes.

Nem kétséges, hogy Petőfi e két megtervezett úttal teljessé akarta tenni ország-ismeretét. Eleven érzéssé avatta magának a hegyi tájat. Sok kitűnő embert ismert meg a Felvidéken, s szeretett meg. A hegyvidék az ország kifejező képei közé került. Szerelmi érzéseit is hegyi képekkel fejezi ki, bérccel, felhővel, mennydörgéssel ostromolja szeretője szívét. Felment az ország tetejére, elérte célját. Az a boldog hegy lett a lelke, ahogyan *A völgy és a hegy* című költeményében elmondja. Csillagok szomszédságából letekint a nagyvilágra, vagyis Magyarországra:

*Az a boldog hegy ott uralkodik  
Királyi széke dicső magasán,  
Körülövedzi hódolattal  
Fejét a felhő tömjénfűst gyanánt.*

Azt hiszem, nem tévedek, ha Petőfi patriotizmusát éppen abban látom, amit a magyar sarlósok fejeztek ki Pozsonyban — 1931. szeptember 27-én reggel —, amikor az évek óta titokban eltűntetett pozsonyi Petőfi-szobrot megtalálták, mocsokban, piszokban, deszkák közé ácsolva, a város marhaistállójában. Fejszével szétfeszítették a marványtest börtönét, s egyikünk, egyik barátunk menyasszonya, babérkoszorút helyezett Petőfi kőkezére. A koszorún a Duna-medence nemzetinek szalagjai függtek: magyar, szlovák, cseh, román horvát, szerb, bolgár nemzeti színű szalagok. A koszorú jelkép volt, úgy éreztük s gondoltuk, hogy az igazi Petőfit értelmezzük e szalagokkal, a magyar patriotát, aki szabadságot és egyenlőséget oszt ezen a tájon minden nemzetnek. Azt hitelesíti, hogy valahányan vagyunk, kis nemzetek itt, egyenlő jögon vagyunk, s békét kell kötnünk örökre.

Aki szemmel kíséri azt a hét évet, mely Petőfi költői fejlődése és tetőzése számára tértként adódott, úgy érzi, hogy Petőfi Sándor csak egy sétát tett meg, az Alföldről éneket mondva lépegetett fölfelé s aztán körbe, fel a hegyekbe, le a völgybe. Érezte Magyarország múltját, nemzete jelenét s kieresztette álmait a jövőről, mint fehér galambokat. Szüntelen ebben a patriotizmusban élt, forradalmi feszítő erővel. Nem lehet másként értelmezni ezt a páratlan költeszetet, mely élő vérként lüktet ma is, vagyis újra közvetlenül szól hozzánk. A szabadságharcban drámai fokozásban élte át gondolatait a hazáról s a népek szabadságáról. Tábori levelében, melyet a vízaknai csatából datált, s amely 1849. február 3-án jelent meg a *Közlönyben*, ezt közli összefoglaló és befejező képként: „Megyünk bérci folyamok gyanánt, mint hajdan a Bethlenek, Rákócziak, Thökölyek s hullámainkon visszük a szabadság bárkáját”. Jól érezte, ezért volt minden erőfeszítés, önfeláldozás, szabadságharc, egy gondolat becsületéért. Az erdélyi harctéren azonosult fejedelmeink harcaival a vallásszabadságért, amely a szellem szabadsága volt, s népek szabadsága. Régi csaták ritmusát érezte át egy ütközetben, melyben maga is részt vett. S hegyi folyókat látott, ahogy lezúdulnak a síkságra.

*Szalatnai Rezső*

„Három és fél kurta hónapra fordult rá a történelem reflektorfénye; rövid idő, pillanatnál is kevesebb, mégis sokan belevakulnak” — írja Nemeskürty István az 1514-es jobbagyfelkelésről, parasztforradalomról, a *Krónika Dózsa György tetteiről* című könyvében.

Ady, a huszadik század forrongó művészetének, művészeti forradalmának egyik vezéralakja, Dózsa unokájának vallotta magát. *Derkovits* Gyula, a felszabadulás és az új élet-kezdés művészeti előkészítésének egyik nagy művésze, Dózsa-t rajzolta meg eszméltetőül. Most Dózsa születésének fél évezredes fordulója emlékeztet és készlet újabb tanulságok fölfedezésére.

Gazdag kor volt ez a fél évezred előtti. Ez idén ünnepeljük a könyvnyomtatás magyarországi kezdetének fél évezredes fordulóját is. A szellem napvilága derengett föl akkoriban. Nem is akárhogyan: azzal a szándékkal, azzal a törekvéssel, azzal az ígérettel, azzal a harci riadóval, hogy a szellem napvilága sokaké legyen, egyre többeké, hogy majd egyszer, amikor eljön az ideje, végre mindenkinek lehessen. Mindenkié. Ez már a jelen.

Megannyi rejtély borítja azt a kort. Elfogult ellenfelei jegyezték föl történetét; nagyságát bizonyítja, hogy még az elfogult ellenfelek is mennyi dicsőt örökítettek meg róla. Arról is csak keveset tudunk például, kicsoda Dózsa. Főként, hogy miképp lett vezér, a kereszteshadak vezére, a parasztforradalom csírájának kertésze. Annyi bizonyos, hogy a történelem lepleiben személyes indulatok dúltak. *Bakócz*, az esztergomi érsek, pápa akart lenni. S talán, mert pápa nem lett, uralomra vágyott itthon, nem csupán Magyarországon, hanem afféle fiók-pápaként Európának ezen a felén is. Tudta-e, mit akar, tudta-e mit tesz — találgathatjuk csupán. Mindenesetre hazajött és kereszteshadjáratot hirdetett, az új pápa fölhatalmzásával. Miért adta ezt a pápa, hogy eltávolítsa-e bukott riválisát, hogy elterelje szűkebb hazájáról az ozmán ellenség figyelmét, hogy egyáltalán tudatában volt-e annak, hogy fölhatalmzása mit jelent, s van-e értéke, tartalma — ezt is csak találgathatjuk.

Nyilvánvaló, persze, hogy a személyes indulatok mögött történelmi erők működtek. Vulkan mozgott odalent, hábár kavicsok röpködtek idefent, s ráadásul a kavicsok alighanem Ikarosznak vélték saját magukat. Nemeskürty *Krónikájában* remekül állítja egymás mellé a kor különféle történelmi eseményeit — X. Leó pápai tévedéseit például —, hogy olvasója érezze és ért-

se: a véletlenek sorát történelmi következetesség irányítja. Tudta-e Dózsa, mire vállalkozik, pontosabban: mikor tudta meg, mikor értette meg, mire vállalkozott — ezt is csak találgathatjuk. Azt is csak találgathatjuk, milyen szándékok vezették Bakócz vagy *Zápolya* magatartását: csupán azt tarthatjuk nyilvánvalónak, hogy személyes szándék volt mindahány, s hogy ezek a személyes szándékok végül is a kor kifejeződései voltak.

Bármiféle véletlenek hullámverése sodorta is Dózsa-t a „keresztshad” élére, Nemeskürty leírásából kiviláglik, hogy a *történelem jól választott*, Dózsa valóban jó vezérnek, bölcs politikusnak bizonyult. Például abban, hogy fő döntései előtt nem csupán tanácsadóival, hanem egész seregével tanácskozott. Még ha bölcs számítás lett volna is ez csupán, s nem mai értelemben vett demokratikus cselekedet, korát megelőzte vele. S a jövőt építette. Ha a felépítményt lerombolták is, amikor Dózsa-t és a parasztok megmozdulását eltiporták, az alap megmaradt: a Werbőczy-korszak elásta ugyan a romokat, de azok mégis megmaradtak és hatásuk is megmaradt, mondhatni évszázadakon át, amíg az építést újra lehetett kezdeni.

Dózsa alakjában, Dózsa erényeiben és problémáiban a demokratikus és a forradalmi megmozdulások számos vonása fölismerhető. *Illyés* Gyula *Testvérek* című drámája, amelyet előbb Pécsen, majd Budapesten mutattak be, ezek közül választ ki egyet. Egyet?

Illyés azt vallja: „*Máig sem tudnám megmondani, mi serkentette jobban a tollam: a népszerűtet vagy a fitesztvéri szeretet ábrázolása-e. Dózsa Gergely mai szóval éppúgy „forradalmár”-nak vallja magát, akár a bátyja. S valóban egy törzs hajtásai ők, egy tűz másutt-másutt fölnyúló lángjai. Azé a tűzé, amely bennünket is — lelkesít; olyan értelemben, hogy emberré tesz.*”

Úgy látszik, Illyés új Dózsa-dramája a forradalmárnak, a forradalomnak egyik igen fontos kérdését, szinte dilemmáját, dialektus vonását ábrázolja: a *humanitás és az erőszak kettősségét*. Gergely a higgadtabb a két fivér közül, ő az, aki érzelmeiből eredeztetni forradalmiságát, aki töprengeni kíván döntései előtt, aki bölcs taktikával fogna hozzá célja eléréséhez, aki visszahőköl a bosszútól, vagy a bosszúként is fölfogható haditettektől, György pedig a hivatásos katona, aki előbb kap a kardjához, semhogy töprengene, aki a győzelemre tekint, nem a győzelem elérésének útjára, akit élettapasztalata indulatossá tesz, indulata pedig forradalmárrá, akinek a számára csak vagy-vagy létezik: vagy a tel-

jes győzelem, vagy a teljes eltipor-tatás.

Könnyű ma azt mondani, hogy akkor még nem értek meg a történelmi feltételek a forradalomra, a forradalom győzelmére; hogy a parasztság nem lehetett volna uralkodó osztállyá, hogy voltaképp a feudalizmus belső átrendeződéséhez, mondhatni „korszerűsítéséhez” járult hozzá a parasztok forradalma (jól-lehet ez a „korszerűsödés” a parasztság egyik-másik sérelmének orvos-lását is meghozta, vagy meghozta volna). Azt, hogy mikor érettek meg a történelmi feltételek, utólag mindig könnyebb tudni, mint éppen akkor, amikor a kérdésre adott felelet egy-szersmind a történelemmel együtt-haladást, vagy a történelemtől lema-radást dönti el.

Voltaképpen hasztalan találgatni, mi lett volna, ha — Dózsa szövetség-est keres és talál Zápolyában, vagy akár másvalakiben, ha a királyi ul-timátum elől másfelé tér ki, ha szor-sabb kapcsolatban áll Bakóczcal, ha az érsek beavatja őt a terveibe, vagy ha Dózsa Bakócztól máshoz pártol, ha... ez a sor a végtelenség-ig folytatható.

Persze, igaz: a forradalomhoz forró indulat és hideg ész kell, *együtt a kettő*, nem külön-külön. Illyés két emberbe, a testvérekbe helyezi a kettős tulajdonságot, s bölcsen nem osztja meg kettőjük között olyképen, hogy az egyik csak az egyiket, a másik csak a másikat kapja. Gergely, a „töprengő”, a „humanista” tört ránt, amikor a forró indulat el-önti, vagy amikor a védekezéshez, a győzelemhez nincs más út; és György, a kardjával hadonászó hadvezér az egész drámán át töpreng. A kettő *aránya* a kérdés, meg az, hogy egy-egy történelmi pillanatban melyik-nek a szava erősebb.

Dózsanak — vagy az ő helyén bar-ki másnak — áldozatot kellett hoznia. Önmagát föláldoznia? Azt az áldozatot kellett meghoznia, hogy *elő-készítője* legyen csupán a teljesség-nek, nem véghezvivője. Az emberiség lépésről lépésre haladhat csupán előre, még ha egyik-másik lépés mezszyéket, szakadékokat, korokat jelent is. Ezeket a korszakos lépéseket elő kell készíteni. Olykor elti-portatás által. Mindez azért, mert — „*a győzelem után jön csak a leg-nagyobb harc*”.

A szabadság és a rend József Atti-lának is oly fontos kérdését boncolja tehát Illyés. Ez a kérdés természetesen sosem jelentkezik laboratóriu-mi párlatként, hanem mindig társad-almi és történelmi környezetben. S ezért nehéz rá a válasz.

Mert nem szavakban kell vála-szolni, hanem cselekvésben.

Zay László

## Richard Friedenthal és új Luther-könyve

A londoni West-End egyik szép kertvárosában — a Regents Park és Wembley között — lakik Richard Friedenthal, a nemrég magyarra is lefordított nagysikerű *Luther-könyv szerzője*. Angliai tanulmányutam során módomb volt megismerkedni vele. Amikor megtudta tőlem, hogy már megjelent Luther-művének magyar fordítása, meghívott egy teára a lakására.

Így került sor arra, hogy egy nyárvégi estén felkereshettem az idős, 77 éves író Burgess Hill-i csendes otthonában; és így került most sor arra, hogy — kezemen több munkájával és szívemben a baráti vendéglátás emlékével — beszámolót adhatok a Theológiai Szemle olvasóinak.

### Élete

Richard Friedenthal 1896. május 9-én született Münchenben. Apja, Hans Friedenthal orvosprofesszor — kiváló fiziológus — volt a berlini egyetemen. Az első világháborúban való részvétele után filozófiai, nyelvészeti, valamint irodalom- és művészettörténeti tanulmányokat folytatott a berlini, jeni és müncheni egyetemeken. Ez utóbbin szerzett filozófiai doktorátust 1922-ben. Tanárai közül külön is hálával és elismeréssel emlékezik Max Weber és Ernst Troeltsch professzorokra. Az előbbtől főleg vallásszociológiai és társadalompolitikai hatásokat, az utóbbtól pedig vallástörténeti és filozófiai indításokat kapott. Eleinte mint önálló író és egy német kiadóvállalat vezetője működött, 1938-ban azonban emigrált Németországból és Londonban telepedett le.

Fiatalabb éveiben szoros baráti szálak fűzték az ugyancsak 1938-ban kivándorolt Stefan Zweig-hez (1881—1942), akinek a háború után ő adta ki Balzac-ról írt könyvét, majd Összes Műveit.

Ugyancsak a II. világháború utáni években, 1945—1950 között egyik kiadója volt a *Neues Rundschau* című német folyóiratnak. Hatvanadik évét is betöltötte már, amikor első önálló kötetei megjelentek.

### Művei

Az utolsó másfél évtizedben rendkívül gazdag és sokoldalú irodalmi tevékenységét novellákkal és regényekkel kezdte. Köztük legismertebb a *Világ dióhéjában* című regénye lett, amely a Piper & Co. kiadásában 1956-ban jelent meg Münchenben. Azután egy *Händel-ről*, majd Leonardo da Vinci-ről írt nagysikerű munkája következett 1959-ben, s ez utóbbi angol, francia, svéd, holland és magyar nyelven is megjelent.

Egy japán tárgyú műve után (*Die Party bei Herrn Tokaido. Begegnungen im heutigen Japan*. München, 1958) legnagyobb könyvsikerét Goethe életrajzával aratta (Piper Verlag, München, 1960, 77 l.). Ennek német eredetije eddig 351 000 példányban jelent meg. Ezt a művét angolul, franciául, olaszul, lengyelül és magyarul is olvashatják az irodalomtörténet kedvelői.

A neves írónak most immár a harmadik magyar nyelvű könyvét veheti kezébe a magyar olvasóközönség. Még a reformáció 450. jubileumi évében, 1967-ben írta és adta ki eredetijét „Luther — Sein Leben und seine Zeit” címen (R. Piper & Co. Verlag, München, 1967, 680 l.). Magyar fordítója, Terényi István, a magyar kiadásban 658 oldalas, a *Gondolat* kiadó által gondozott szép könyvben hűen adja vissza az eredeti szöveget, csak a több tucat képet, metszetet, a borítólapp

térképeit és az értékes, 15 oldalas német bibliográfiát hagyja sajnós el.

Mielőtt a szerzővel való beszélgetés és a könyv olvasása után a Luther-életrajz egyes kérdéseit felvetnénk, a teljesség kedvéért meg kell még említenünk két másik művét is. Egy *Montaigne-ről*, *Pascal-ról* és *Diderot-ról* írt 410 oldalas esszéje után (*Entdecker des Ich*, Piper Verlag, München, 1969.) nemrég jelent meg másik egyháztörténeti vonatkozású nagy munkája. Ennek az *Eretnek és lázadó* címet adta, ezzel az alcímmel: *Husz János és a forradalmi háborúk évszázada*. (Ketzer und Rebell, Jan Hus und das Jahrhundert der Revolutionskriege. R. Piper Verlag, München, 1972., 478 l.). A hajlott korú író csillogó szemmel, csaknem gyermeki örömmel nyújtotta át nekem legújabb könyvének egyik dedikált példányát, azzal a reménységgel, hogy talán majd ez is megjelenik egyszer magyar fordításban.

### Koncepciója

Ezzel máris ott vagyunk „in medias res”, a mindannyiunk számára legérdekesebb kérdésnél: *mi indít* egy nem-teológus és nem-egyháztörténész írót arra, hogy regények és nagy művelődéstörténeti tanulmányok után két ízben is az egyház múltjának kritikus periódusaihoz nyúljon? *Mi a titka* annak, hogy egy-egy ponton leásva, ugyanakkor széles dimenzióban és lebilincselő stílusban vezesse végig olvasóit azon a körkén, amelyet néhány mesteri ecsetvonással azok személe tud tárni?

Richard Friedenthal felelete szerény, de határozott. Először arról szól, hogy nem csodálja, ha olvasói nem egykönnyen tudják őt bárhová „besorolni”. Ismét csak sokoldalú tanítómestereire hivatkozik, akik ma is példaképei, majd könyvtárára mutat, amely sokszínűségével híven tükrözi a polihisztor író tudásvilágának gazdagságát.

Módszerét és koncepcióját elemezve arról vall, hogy ha stílusa tudatosan könnyed is — olykor talán a zsurnalisztika határát súrolja — belső vonalvezetése nagyon is fegyelmezett. Főként a kultúrtörténeti, társadalomlélektani és gazdaságpolitikai szempontokat tartja korrajzaiban szem előtt, felhasználva azok felismeréseit és eredményeit.

Ami „egyháztörténeti” látását illeti — bár tudatosan kerülni igyekszik az egyháztörténész jelzőt — a kereszténység múltjának eseményeit az egyetemes történelem egyik elágazásának tekinti, azon belül pedig fontos szerepet szán a történelem gazdasági indítékainak. Jól illusztrálja ezt az előreformációs, nagyrészt antifeudális mozgalmak történetének elemzésével. Ezek a mozgalmak látása szerint visszahatások voltak a középkori egyház tőkefelhalmozó, önző antiszociális törekvéseire. Különösen a 14. századi avignoni pápaság és a mindenkori kardinálisok (mint fő pénzügyi emberek) kritikailag még mindmáig meg nem írt történetét látja olyannak, amely az egyház gazdagságára való visszahatásként az „eretnekek” hosszú láncolatát eredményezte. Ahogyan minden forradalomnak is megvoltak a maguk „ősei”, úgy minden reakciós irányzat is ki tudja mutatni az „eretnekek ősfajtáját”. Így pl. annak idején szállóigeként mondogatták ezt a gúnyverset: „Az angol Wyclif nemzé a cseh Huszt, ez pedig a német Luther”. E kétségtelenül meglevő belső összefüggések feltárása nélkül nem lehet igaz törté-



nelmet sem írni, de még csak el sem lehet igazodni annak gyakori útvesztői között.

Ennek az elméletnek érdekes és értékes alátámasztása a Luther-könyv után most megjelent Husz-életrajz is, amely sok magyar vonatkozásával méltán keltheti majd fel a hazai olvasóközönség különös érdeklődését Friedenthal elmélete iránt.

### Luther élete és kora

Friedenthal három főrésze osztja Luther-életrajzát. Reformátorra fejlődését az első 150 oldalon ábrázolja *Egy lázadó útja* cím alatt. A könyv gerince ezután a *Roham* (a német eredetiben „Feuersturm”), amely 370 oldalon át tárgyalja a reformáció első nyolc esztendejét: a 95 tétel kiszövezésétől a parasztháború kimenetelig. Hiányérzetet hagy bennünk az elnagyolt harmadik főrész viszonylagos rövidsége, amelynek címe: *A wittenbergi reformátor*. Luther két évtizedes, 1525 utáni működését 6 rövid fejezetben mutatja be az utolsó 115 oldalon, de ebből is jelentős helyet foglal el a „Sacco di Roma”.

Ez az aránytalanság — úgy tűnik — nem egyszerűen technikai okok vagy talán jubileumi sietség eredménye. Mintha inkább abból a szemléletből fakadna, hogy Luther lázadóként kezdte ugyan történelmi jelentőségű működését, ám az első évtized lángolása után a német parasztháborúval kapcsolatos események s a háború kimenetele is *rezignáltta* tette őt: így az egykori lázadó reformátorként fejezte be működését.

Mind a személyes londoni beszélgetés, mind e könyv olvasása során ezen a ponton disputációba megy át a szerzővel folytatott dialógusunk. Ha egy-egy kérdésben meg is „tántorodott” Luther a német parasztság véres tettei láttán, ha kompromisszumra kényszerült is a fedelmekkel a reformáció folytatása érdekében, a több ízben említett „rezignáltsága” (550, 580, 595, 598, 611, 631. lapok) nehezen igazolható.

Az is erősen vitatható, hogy Luther „*a világtól idegen és apolitikus*” volt, aki csak „a vallás területén vívta harcait” (598). Más helyen is hangsúlyozza a szerző Luthernek „a világi ügyekben való tudatlanságát” (174), de adós marad a felelettel, hogy miért és miként válhatott éppen ez a szerzetes az egész európai kontinens reformátorává.

Ezeket a kérdéseket már Erdmann Schott hallei professzor is felvetette a könyvről írt recenziójában, de a tévedések említésével párhuzamosan ő is elismeréssel szól a ragyogó stílusú, széles perspektívájú életrajzról (Theologische Literaturzeitung 93 [1968], 523k.)

Bernhard Lohse hamburgi egyháztörténész is azt állapította meg a könyv kritikájaként, hogy ha helyenként nem is elég alapos a tények ismertetése, Friedenthal mégsem rajzolta el a Luther-képet, sőt jól uralja az anyagot és olyan sokoldalú, egyszerű panorámát nyújt az olvasónak, hogy az szinte vele együtt éli át a reformáció egész folyamatát (Lutherische Monatshefte 8 [1968], 382 k.).

Ugyanígy nyilatkozott különben Heinrich Bornkamm heidelbergi professzor is, a könyvről: a szakkérdések megválaszolását a szerző átengedi a teológusoknak, s ha vannak is tévedései, olvasmányos stílusával és kitűnő művelődéstörténeti, részleteivel jó szolgálatot tesz a reformáció ügyének (Lutherische Rundschau 18 [1968] 426 k.)

Valóban: ez a két csillogó erénye Richard Friedenthal Luther-könyvének: széles körű olvasóközönséget is lebilincselni tudó, minden száraz fejtegetéstől mentes *stílusa*, és az a *hiteles kultúrtörténeti háttér*, amely különösen a városok és falvak, egyetemek és kolostorok, gazdasági viszonyok és korabeli háztartások plasztikus ábrázolásával mesterien tudja felkelteni az érdeklődést a reformáció mindezek mögött és felett levő nagy ügye iránt.

Minket azonban végül is leginkább az érdekel, hogy hogyan vált Luther reformátorra és mennyiben változtatta meg a reformáció az európai népeknél és egyháznak az arculatát. Friedenthal — helyesen — nem

pszichoanalitikus módszerrel közelíti meg a kérdést, nem is Luther személyét állítja az események középpontjába, hanem azt mondja, hogy *azért omlott össze a papokat rohamozó fejszecsapásai és a röpiratoknak a hatása alatt a régi rend, mert „elkorhadtak az egész társadalmi épület tartógerendái”* (32.). Jól látja, hogy Luther fellépésével elsősorban a kolostori élet nagyhatalmi helyzete ért véget. A kolostori élet pedig „egyike volt azoknak a nagyhatalmoknak, amelyek meghatározó módon befolyásolták a nyugati világot... s ez régebbi világmozgató szerepét nem tudta visszanyerni többé” (41.). Amit ebben a történelmi folyamatban Luthernak lehet tulajdonítani, az nem a Rómában látottak hatásából, még csak nem is a búcsú körüli visszaélésekre adott csattanós válaszból fakadt. Friedenthal úgy látja, hogy ezeknél jóval nagyobb intenzitással hatott a körülmények alakulására egy külső és egy belső tényező. Az első a kölni dominikánusok és Pfefferkorn ismert vitájából adódó *Reuchlin-ügy* volt, amely a tudomány szabadságáért folyt, s amelybe azután Luther is bekapcsolódott, mint az ószövetségi írásmagyarázati tanszék professzora: így lett a Reuchlint pártoló szakvéleményével a közös ellenség céltáblája, s így lett a „Reuchlin-ügy” *előjárója* a „Luther-ügynek”. Valóban érdekes, hogy amikor Rómában tizenhét prelátsból szervezett bizottság felmentette Reuchlint, egyedül az a Silvestro Mazzolini (Prierias) szavazott a felmentés ellen, aki nem sokkal utóbb Luther első vádolója lett. Az összefüggés tehát valóban kézenfekvő.

A döntő belső impulzust a szerző is a *Római levél* központi üzenetének felfedezésében látja. Luther már „toronyélménye” előtt *Pál apostolon és Augustinuson tájékozódott*: „misszionáriusi lelkülete egészen következetesen elvezette őt Pál apostolhoz, az első misszionáriushoz és az első teológushoz, valamint Augustinushoz, a római pogány világ misszionáriusához és a nyugati egyház első teológusához. A vissza a forrásokhoz ezt a korai keresztény időszakot jelenti Luther számára...” (144). Jól látja Friedenthal, hogy általuk jutott el Luther oda, hogy mindig „csak” kizárólagosságokban gondolkodjék. Így lett a „*sola gratia*”, a „*sola fide*” és a „*solus Christus*” a *reformáció három döntő kijelentése*, Luther hatásának a titka pedig — mint éppen e megfogalmazások is mutatják — az *egyszerűség*. „Luther visszapillantva arról beszél — írja a szerző — hogy miközben toronyzobácskájában a Rómaiakhoz írt levél tanulmányozásába mélyedt, hátrázott megvilágosodás szállta meg elméjét, amely a legkomorabb lelki válság időszakát után megnyitotta előtte, a Paradicsom kapuját és a legtisztább fényben mutatta meg neki Krisztust. Meggyőződése szerint csak *ekkor találta meg a kulcsot*: a hit nem az ember cselekedete, hanem Isten kegyelme” (147).

Végül igyekezzünk e Luther-életrajzból feleletet kapni arra a kérdésre, hogy milyen kölcsönhatás mutatható ki a *reformáció terjedése és a kor társadalmi-politikai erjedése* között. A szerző úgy látja, hogy „Luther páter” addig nem is találkozott e kérdésekkel, amíg ki nem lépett cellájából. Utóbb persze „ez a legerősebb áramlat... körülfogta hatalmas hullámaival, s e hullámok magasra csapó tarajait vándorútján nem egyszer látta is” (151).

A reformáció táborának belső megosztottsága — a „rajongók” jelentkezésétől kezdve a „martinianusok” és „filippianusok” sűrűlődsáin keresztül a „protestantizmus” felekezetekre bomlásáig (616. k.) olyan égető kérdések, amelyekre nem kapunk átfogó és megnyugtató választ a könyvben. Így nem is tapinthatja ki a nem-teológus olvasó a reformáció további sorsának kulcskérdéseit.

Sem egy rövid londoni beszélgetés, sem a kitűnő könyv egyszeri elolvasása nem elég ahhoz, hogy minden összefüggésében megértsük „Luther életét és korát”. Készek vagyunk hát folytatni — valóságosan és képletesen is — a *megkezdett dialógust*.

Dr. Fabiny Tibor

## ÉnekeljeteK új éneket!

Valahányszor Isten Lelke újra tanította az egyházat. az evangélium új szempontú megértése spontán módon megteremtette a bizonyoságtétel új énekes formáit is. Megvannak a jellegzetes énekei a misztikus kegyességnek, a reformációnak, a puritánizmusnak, a piktizmusnak és a modern ébredési mozgalmaknak.

Vajon megszületett-e már a mi nemzedékünk új éneke?

Két idevágó tanulmányt szeretnék bővebben ismertetni. Mindkettő a *Musik und Altar* című ökümenikus szellemű német katolikus folyóirat 1971. évi harmadik negyedévi számában jelent meg Johannes Aengenvoort ill. Eberhard Schmidt tollából. Az előbbi katolikus pap és egyházzenei főiskolai tanár Essenben, az utóbbi Hallében evangélikus lelképásztor.

### Az egyházi ének fejlődése az utóbbi évtizedekben

A szerző (J. Aengenvoort) öt egymást követő új katolikus énekeskönyv tartalmi és formai elemzése útján próbálja meghúzni a fejlődés irányvonalát.

Első pillanatra meglepő, hogy az új hitértelmezés úttörő énekes megnyilatkozását az 1938-ban megjelent *Kirchenlied* című gyűjteményben látja, amelynek 140 énekéből mindössze 16 az igazán új. Mi lehetett az oka, hogy a *Kirchenlied* mégis egy csapásra meghódította a szíveket? A megdöbbentő népszerűség okát Aengenvoort abban látja, hogy az ismeretlen vagy elfelejtett régi énekek friss élményként hatottak a gyülekezeti éneklésben.

A következő mérföldkő a *Kirchenlied II.* című gyűjtemény, amely 1967-ben látott napvilágot. Több kritikus szerint 10–15 évvel elkészt, mert hangvétele inkább a negyvenes-ötvenes évekre jellemző, mint napjainkra. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a gyülekezetek éneklése sokkal lassabban követi az új irányokat, mint az ifjúság. Mindenesetre a *Kirchenlied II.* 194 énekéből már csak 39 — tehát jó 20% — származik az elmúlt századok zenei örökségéből.

*Tartalmában* sok újat hozott ez a gyűjtemény, formájában azonban még mindig nem lépte át a hagyományos kereteket: nyelvezetében a 16–17. század kegyes stílusát, versformájában a strófás szerkezetet, dallamaiban a régi mesterek jól bevált tonális-ritmikus sémáit. Erre az énekeskönyvre is áll, hogy csekély formai változások jelentős tudati változások kifejezői lehetnek.

A *Kirchenlied II.* megjelenésének idején már javában hódított az egyházzenei forradalom, amely vitalításában talán csak a reformáció korához hasonlítható — állapítja meg Aengenvoort. Az ifjúság gitárral kísért táncritmusú „egyházi dalai” (Kirchliche Songs) betörték az egyházi életbe. A többé-kevésbé evangéliumi ihletésű dal-áradatból szerzőnk egy kis gyűjteményt emel ki, amelyben az új stílus némileg letisztult formáit véli megtalálhatni. A *Jubel nicht unbedacht!* (Ne újjongjatok meggondolatlanul!) című füzetecskét az Esseni Püspökség Ifjúsági osztálya adta ki 1969-ben.

### Küzdelem az új lelki-énekért az NDK evangéliumi egyházaiban

A szerző (E. Schmidt) a bevezetőben elmondja, hogy csak 1967 óta beszélhetünk a keletnémet egyházak azon kísérleteiről, hogy új énekstílust alakítsanak ki. Addig egyszerűen átvették a nyugatiak egyházzenei termékeit.

Az új lelki-ének létrejöttéhez és terjedéséhez jelentősen hozzájárultak az „Új formájú istentisztelet” és az „Új lelki-ének” címen rendezett hetes konferenciák. 1971-ben kb. 200-ra tehető azoknak az eredeti új énekeknek a száma az NDK-ban, amelyek a jelenkor szemléletét és hittudatát tükrözik.

Isten és Krisztus neve ritkán fordul elő, helyettük a mindkettőt magában foglaló, általánosabb „Ú” megszólítás dominál.

Igen jellemző az egyházzemlélet megváltozása: a statikus képzeteket dinamikusok váltják föl: az egyház az úton járó istennépe, egy örök exodus maroknyi serege a szekularizált világ közepette. Az egyház kettős feladata jól kifejezésre jut az új énekekben: 1. meg kell mutatnia Jézus szavait és tetteit a Bibliát nem ismerő mai embernek; erre szolgálnak a bibliai történeteket dióhéjban elmondó, a tanulságot kidomborító „hitoktató” énekek; 2. az egyháznak a világ iránti komoly diakóniai-szociáletikai elkötelezettségére hívják fel a figyelmet a faji megkülönböztetés és minden társadalmi igazságtalanság ellen tiltakozó, a „béke iránti fantáziát” sürgető és minden magányos, árválkodó ember meglátogatására, befogadására buzdító énekek.

Számos ének háttérében immanens eszkatológiai reménység áll: bizalom az emberiség fokozatos megjavulásában.

Az új énekeknek csak egy része íródott a megszokott, orgonával kísért egyszólamú énekmodorban. Jórésztük funkcionális harmóniakra épül. Ezek előadásához gitár, zongora vagy éppen egy modern kamaraegyüttes szükséges.

Az új zenei stílusjegyek a következők: a dallamszerkesztésben kromatikus lépések és nagy hangközök egymás mellé illesztése, a dúr és moll váltakozása egy versszakon, olykor egyetlen soron belül is, modális fordulatok bevitele a funkcionális harmónia-rendszerbe, a szubdomináns fokozott használata (mint a beat-ban általában), egészen bonyolult ritmuselemek az ütemmérték egyenletes alapütések fölött, az ének és a beszéd váltakozása, hangsúlyozott, tagolt beszédhez hasonló éneklési mód.

Zenétörténeti szempontból a következő összetevőket elemezhetjük ki az új énekekből: a néger spirituálé, a francia sanzon, a modern slágerek és a politikai tiltakozó mozgalmi dalok (Protest Songs) stíluselemei sajátságosan keverednek bennük a háború előtti egyházi énekmozgalom örökségével.

Sok tanulságot meríthetünk ezekből az alapos, tárgyilagos tanulmányokból. Íme néhány:

1. Az új ének bölcsője az újonnan fölfedezett értékes örökség.

2. A következő lépés: szép régi dallamok föllevenítése modern szöveggel, ill. új dallamok szerzése ma is időszerűnek érzett régi szövegekre.

3. Ami az éneklési mód megújulását illeti: legelőször is énekeskönyveink anyagát kellene megtanulnunk a helyes ritmusban énekelni.

4. A gyülekezeti élet azonban nemcsak a templomban zajlik. Gyermekestentiszteletekre és ifjúsági bibliáórákra családi áhitatokra és hitébresztő alkalmakra sajátos énekek valók, amelyek nem férnek mind bele a gyülekezeti énekeskönyvbe. Külön gyűjtemény feladata, hogy ilyen énekekkel segítse a gyülekezeteket.

Hamar István

katban vannak a világ előtt. Sokan figyelik, hogyan következik hitünkéből, és hitünkéből következik-e az, hogy világnézetre való tekintet nélkül összefogunk mindazokkal, akik a világ békéjét munkálják. Ezért nem kis jelentősége van annak, ha munkánk és magatartásunk meggyőző tud lenni a világ keresztyén-sége számára.

EBBEN A SZELLEMBEN, nem dicsekvésül, hanem biztatásul idézzük az Országos Béketanács beszámolójának azt a részét, amely egyházaink békemunkáját értékeli: „Programunk megvalósításában részt vállaltak a papi békemozgalmak, az egyházak papjai, a hívő, vallásos érületű emberek. Hazafias magatartásuk, szocialista államunk külpolitikájának támogatása hasznos eleme a magyar békemozgalomnak. Az egyházak békemozgalmi fellépései, azokhoz kapcsolódó önálló rendezvényeket szerveztek, csatlakoztak — különösen a Vietnam iránti szolidaritás terén — kezdeményezéseinkhez. Sajtójuk is hasznos békemozgalmi propagandát végez. A békemozgalom választott testületeiben az egyházak képviselői nagy odaadással vesznek részt. Az egyházak eredményesen szolgálják törekvéseinket nemzetközi kapcsolataikkal is.” (Az Országos Béketanács beszámolója a VII. Magyar Békekongresszus óta végzett munkáról, 1969—1973, az OBT kiadványa, 1973. 11. lap.)

ÖRÖM ÉS GYÁSZ majdnem egyszerre ért minket békemunkánk közben. Dr. Tóth Károly, a KBK főtítkára, lapunk társszerkesztője a Munka Érdemrend aranyfokozatát kapta kormányunktól. Neve összenőtt a keresztyén békemozgalmal és világszerzte úgy emlegetik, mint akinek fáradhatatlan munkája jelentősen hozzájárult a KBK újjászervezéséhez és új lendületéhez. Megérdemelte a kitüntetést. Örülünk neki és melegen gratulálunk. — A békemunka kellős közepén, korán és váratlanul érte a halál Dr. Beresztóczy Miklós római katolikus kanonokot, az Országgyűlés alelnökét. Életét és munkáját, megnyerő személyiséget papi lelkülettel szentelte oda a béke ügyének, és fáradhatatlanul munkálkodott az egyház és az állam jó viszonyának építésén népünk és társadalmunk javára. Kegyelettel őrizzük emlékét.

A MOSZKVAI BÉKEKONGRESSZUS lapzártakor még előttünk áll. Teljes erővel folynak az előkészületek, érzékelhetően növekszik az érdeklődés. Kétségtelen, hogy már az is eredmény, ha egy ilyen méretű kongresszus összejöhét a béke ügyében. Viszont az is bizonyos, hogy ez csak egy első, nagy lépés a cél felé. A békemunka sokoldalú, tudományos szintű folytatására van szükség. A teológia terén is! Erre készülünk lapunk következő számaiban.

pk

#### INHALT DER NUMMER 9—10. 1973.

STUDIEN: D. Dr. Feriz Berki: Die ungarische Übersetzungen der liturgischen Bücher der Orthodoxie. Inauguraldissertation anlässlich der Übernahme des Ehrendoktorats in Moskau, Juni 1973. — D. Dr. Mihály Bucsay: Die Reformierte Kirche in Ungarn und der Nationalismus. — Ferenc Glatz: Zur Geschichte des ungarischen Nationalismus in der Zeit des Dualismus. — Dr. L. A. Drummond: Was heisst Mission der Kirche? Gesellschaftliche Aktion oder persönliche Evangelisation. — János Csohány: Die Gleichberechtigung der jüdischen Religion und die zeitgenössische ungarische reformierte periodische Presse. — HEIMATRUNDSCHAU: Dokumente der Mischehenfrage: 1. Dr. Károly Pröhle: Einige Worte über die Mischehendokumente. — 2. „Matrimonia mixta.” — 3. Die Verfügung des ungarischen römisch-katholischen Episkopats. — 4. Die Richtlinien des ungarischen römisch-katholischen Episkopats für die Seelsorger. — 5. Ein protestantisches Votum zur Frage der Mischehe. — 6. Mitteilung des Synodalebüros der Ungarischen Reformierten Kirche und des Landesbüros der Ungarischen Lutherische Kirche über das Gespräch zwischen Römisch-katholiken und Protestanten in Sache der Mischehe. — Das 75-Jahresfeier der Kirche der Ungarischen Siebenten-Tags-Adventisten. Eine feierliche Erklärung. — WELTRUNDSCHAU: Gábor Hézszer: Menschliche Solidarität. Bericht über die Zagorsker Sitzung der CFK. — Rezső Weltler: Fünfzig Jahre Lutherischer Weltbund (Eisenach 27. Juli 1973—4. August 1973). — József Nagy: Die Beteiligung der Ungarischen Baptisten Kirche an internationalen Baptistentreffen (1. Der Weltbund der Baptisten. — 2. Die Zürcher Tagung des Europäischen Baptistenbundes). — Gábor Hézszer: Das X. Weltjugendtreffen und die gläubige Jugend. — KULTURELLE CHRONIK: Rezső Szalatnai: Der Patriotismus von Alexander Petőfi. — László Zay: „Geschwister”. Theaterchronik. — BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: Dr. Tibor Fabiny: Gespräch mit Richard Friedenthal über sein neues Buch „Luther. Sein Leben und seine Zeit.” — István Hamar: Lasst uns singen ein neues Lied!

#### CONTENTS OF NOS 9—10. 1973.

STUDIES: D. Dr. Feriz Berki: Orthodox Liturgical Books in Hungarian Translation. Honorary Doctor's Address, Moscow, June 1973. — D. Dr. Mihály Bucsay: The Reformed Church of Hungary and Nationalism. — Ferenc Glatz: To the History of Hungarian Nationalism in the Period of Dualism. — Dr. L. A. Drummond: What is the Mission of the Church? — Social Action or Personal Evangelism? — János Csohány: The Emancipation of the Jewish Religion in the Contemporary Hungarian Reformed Publications. — HOME REVIEW: Documents concerning Mixed Marriage. — 1. Dr. Károly Pröhle: A Few Words on the Documents. — 2. „Matrimonia Mixta.” — 3. The Decree of the Hungarian Catholic Bench of Bishops. — 4. The Pastoral Instruction of the Hungarian Catholic Bench of Bishops. — 5. Protestant Comments on the Problem of Mixed Marriage. — 6. The Communiqué of the Reformed Synodal Office and of the National Office of the Ev.-Lutheran Church about the Roman Catholic-Protestant Consultation concerning Mixed Marriage. — József Szakács: The 75th Anniversary of the Church of the Seventh-Day Adventists in Hungary. A Festival Declaration. — WORLD REVIEW: Gábor Hézszer: Human Solidarity. A Report on the Zagorsk Consultations of the Christian Peace Conference. — Rezső Weltler: Fifty Years of the Lutheran World Alliance, Eisenach, July 27—August 4, 1973. — József Nagy: The Participation of the Hungarian Baptist Church in the International Baptist Meetings: on the Baptist World Alliance, and the European Baptist Convention in Zurich. — Gábor Hézszer: The 10. World Festival of Youth and the young Believers. — CULTURAL CHRONICLE: Rezső Szalatnai: The Patriotism of Petőfi. — László Zay: Brothers. A Stage Criticism. — REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: Dr. Tibor Fabiny: Conversation with Richard Friedenthal about his recent Book: Luther. Sein Leben und seine Zeit. — István Hamar: Let us Sing a New Song.

# A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI

## MOST JELENT MEG

|  | Ára (Ft) |
|--|----------|
| a Jubileumi Kommentár sorozatból az 6- és újszövetségi zárófüzet   |          |
| JEREMIÁS—MALAKIÁS (689—878 old.) fz. — — — — —   | 102,—    |
| JÁNOS HARMADIK LEVELE—JELENÉSEK KÖNYVE (365—420 old.) +<br>Függelék: Mértékek, Táblázatok, többszínny. Térképek (404—428 old.) fz. | 37,—     |
| CSENDES PERCEK — MÁRK EV. (Victor J. dr.) grab. 164. old. — — —  | 33,—     |
| VALLÁSTANKÖNYV — ált. isk. V—VIII. oszt. 336 old. fz. — — — — —  | 20,—     |
| BIBLIAOLVASÓ KALAUZ 1974. ÉVRE 64 old. fz. — — — — —   | 6,50     |

## BIBLIÁK ÉS SEGÉDKÖNYVEK

|  |       |
|--|-------|
| KIS CSALÁDI BIBLIA fekete grab. 20×14 cm. — — — — —                        | 130,— |
| BIBLIA fekete műbőr 17×12 cm. — — — — —                                    | 93,—  |
| ÚJSZÖVETSÉG (Zsoltárok nélkül) fekete műbőr 14×10 cm. — — — — —            | 46,—  |
| ÖRÖKÉLETNEK BESZÉDE (Beliczay A.) 106 ill. ev. fól. színes borító 268 old. | 73,—  |
| BIBLIAI FOGALMI SZÓKÖNYV (Virágh S.) fv. 436 old. mbőr. — — — — —          | 60,—  |
| HÉBER NYELV- ÉS GYAKORLÓKÖNYV (Pálffy M. dr.) 392 old. fz. — — — — —       | 94,—  |
| GÖRÖG—MAGYAR SZÓMAGYARÁZAT (Kiss S.) 476 old. mbőr. — — — — —              | 150,— |
| A még kapható BIBLIAI KOMMENTÁR füzetek:                                   |       |
| 1 MÓZES—2 MÓZES (133—220 old.) fz. — — — — —                               | 32,—  |
| 3 MÓZES—2 KIRÁLYOK (221—428 old.) fz. — — — — —                            | 90,—  |
| 1 KRÓNIKA—ÉSAIÁS (429—688 old.) fz. — — — — —                              | 136,— |
| MÁTÉ EV.—JÁNOS MÁSODIK LEVELE (1—363 old.) fz. — — — — —                   | 159,— |
| A ZSIDÓKHOZ ÍRT LEVÉL MAGYARÁZATA (Kálvin J.) 252 old. fz. — — — — —       | 55,—  |
| A ZSIDÓKHOZ ÍRT LEVÉL MAGYARÁZATA (Kálvin J.) 252 old. ev. — — — — —       | 65,—  |
| CSENDES PERCEK: MÁTÉ EV. (Victor J. dr.) grab. 192 old. — — — — —          | 39,—  |

## HITVALLÁSOS KÖNYVEK, IMAKÖNYVEK, IGEHIRDETÉS

|  |       |
|--|-------|
| HITVALLÁSAINK (Heidelbergi Káté — II. Helv. Hitv.) 212 old. fz. — — — — —      | 26,50 |
| A HEIDELBERGI KÁTÉ MAGYARORSZÁGON 342 old. ev. — — — — —                       | 100,— |
| HEIDELBERGI KÁTÉ 92 old. fz. — — — — —   | 6,50  |
| A II. HELV. HITV. MAGYARORSZÁGON és MÉLIUSZ ÉLETMŰVE 542 old.<br>ev. — — — — — | 151,— |
| HISZEM ÉS VALLOM (Bakos L. dr.) Imitlin. 260 old. — — — — —                    | 65,—  |
| IGE, EGYHÁZ, NÉP, I—II. (D. Dr. Bartha T.) 506 old. ev. fól. színes borító     | 208,— |
| AKARJUK—IGÉRJÜK (A keresztségről) (Szamosközi I.) 50. old. ev. — — — — —       | 130,— |
| KERESZTÉNYI TANÍTÁSOK ÉS IMÁDSÁGOK (Szikszai Gy.) 624 old. mbőr.               | 130,— |
| A SIONNAK HEGYÉN... (Muraközy Gy.) 212 old. ev. — — — — —                      | 30,—  |
| VÍGASZTALÓ SZÓ (Szilháti S.) 112 old. mbőr — — — — —                           | 30,—  |

## EGYÉB KIADVÁNYOK

|  |      |
|--|------|
| DICSÉRJÉTEK AZ URAT (Dr. Csomasz Tóth K.) 264 old. fv. színes borító — | 87,— |
| HITÜNK HŐSEI (Bottyán J.) 240 old. ev. színes borító — — — — —         | 56,— |
| TEMPLOMABLAK — verses antológia 224 old. fól. színes kart. — — — — —   | 46,— |

A Református Sajtóosztály címe: 1440 Budapest, Abonyi u. 21. Pf. 5.

Telefon: 227-870, 227-878, 227-879

# THEOLOGIAI SZEMLÉ

## TARTALOM

D. DR. BARTHA TIBOR  
A protestáns egyházak és a szocialista államok között kötött egyezmények  
teológiai és ökumenikus jelentőségéről (321)

D. KALDY ZOLTÁN  
A negyedszázados Egyezmény (322)

PALOTAY SÁNDOR  
Becsület és hasznos (323)

SZIGETI JENŐ  
Az Egyezmény és a magyarországi egyházak új irányvétele (324)

DR. SZABÓ LÁSZLÓ AMBRUS  
A huszonöt éves Egyezmény és a Magyarországi Református Egyház (331)

DR. VAMOS JÓZSEF  
A huszonöt éves Egyezmény és a Magyarországi Evangélikus Egyház (337)

### TANULMÁNYOK

SZENÁSI SÁNDOR  
„... fogadd titkos áldozatnak vallomásomat” (345)

PUNGUR JÓZSEF  
Az istenprobléma a modern teológiában (349)

### VILÁGSZEMLE

A KBK MUNKABIZOTTSÁGA KANADAI ÜLÉSÉNEK ANYAGÁBÓL  
I. D. Dr. Bartha Tibor püspök megnyitó beszéde (354)

II. Nyikodim metropolitának az ülés résztvevőihez intézett üdvözlete (356)

III. Winifred Seigelnek, a KBK Munkabizottsága kanadai tagjának  
áhitata (357)

IV. Helvi Sipilä előadása: az Egyesült Nemzetek és a keresztyének (358)

V. Részletek Dr. Tóth Károly főtitkári jelentéséből (361)

VI. D. Dr. Bartha Tibor püspök zárszava és igehirdetése (366)

DR. PÁSZTOR JÁNOS  
A Szentlélek cselekvő jelenléte az egyházban és a világban (367)

HEZSER GÁBOR  
Fiatal európai katolikusok a békéért (371)

### DOKUMENTUMOK

„Mysterium Ecclesiae”

### HAZAI SZEMLÉ

SZAKÁCS JÓZSEF  
A Magyarországi H. N. Adventista Egyház 75 éves jubileuma (376)

### KULTURÁLIS KRÓNKA

HORVÁTH GYÖRGY  
Beke György: Tolmács nélkül (380)

ZAY LÁSZLÓ  
Ember a cethal hátán (384)

A SZERKESZTŐ MEGJEGYZÉSEI  
DR. PRÖHLE KÁROLY

Együtt népünkkel

# THEOLOGIAI SZEMLE

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának folyóirata

1973. november—december

Szerkesztőbizottság:

D. Dr. Bartha Tibor szerkesztőbizottsági elnök, D. Dr. Káldy Zoltán, Szamosközi István, Dr. Bakos Lajos, Ráski Sándor, D. Dr. Ottyk Ernő, Palotay Sándor, Laczkovszki János, Hecker Adám, Dr. Berki Feriz, Dr. Pröhle Károly.

Felölős szerkesztő: Dr. Pröhle Károly

Társszerkesztők: D. Dr. Pákozdy László Márton, Palotay Sándor, Dr. Tóth Károly

Szerkesztőségi titkárok: Komlós Attila, Kovács Attila, ifj. Tarr Kálmán

Terjesztő: a Magyar Posta

A kéziratokat kérjük az Ökumenikus Tanács címére: 1054 Budapest, Szabadság tér 2. 1.

Kiadóhivatal: a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Sajtóosztálya, 1146 Budapest, Abonyi u. 21.

Előfizetési díj egy évre 180,—, félévre 90,— Ft. Kettős szám ára: 35,— Ft.

73.2672/2-11 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

## A szerkesztő megjegyzései

### Együtt népünkkel

AZ EGYEZMÉNY 25 ÉVE áll folyóiratunk ezen számának homlokterében. Így veszünk részt a megemlékezések sorozatában, amelyek egyidejűleg folyóiratunkban a gyülekezetektől lelkészi munkaközösségeken át a legmagasabb egyházi testületekig. A kortársak és tárgyalófelek már annak idején is érezték, ma pedig 25 év távlatából tudományos tárgyilagossággal is megállapítható, hogy az Egyezmény megkötése páratlan jelentőségű esemény volt egyházaink legújabb történetében. Mint minden nagy történelmi esemény, úgy ez is sokféle tényező összehatásából adódott, és messze szétágazó hatással volt és van egyházaink életére. Kellő méltatása ezért szükségesnek tűnik megköveteli a sokoldalú elemzést és értékelést. Így kerül egymás mellé folyóiratunkban is az Egyezmény jelentőségének történeti, szociológiai és teológiai vizsgálata, és mindezek összefoglalásaként egyházi vezetőink iránymutató megemlékezése. Néhány szempontot pedig még ezen a helyen is szeretnék külön kiemelni.

AZ EGYHÁZ ÉS AZ ÁLLAM történeti példa nélküli új helyzet és feladat elé került, amikor a felszabadulás után kibontakozó forradalomban a munkássztyál marxista vezetői vették át népünk vezetését, az új magyar társadalom felépítését. Évszázados negatív tények és tapasztalatok még a *modus vivendi* lehetőségét is kétségessé tették az egyházak számára, nemhogy a pozitív együttműködést lehetett volna remélni. Közismert tény az, hogy az egyházak hosszú időn át igazában nem vettek tudomást az új társadalmi osztályról, a munkásságról. Amikor pedig az ipari és mezőgazdasági proletariátus a marxizmus fegyverzetével felszerelve, forradalmi erőként jelentkezett a múlt század közepe óta, akkor a többnyire arisztokrata vezetésű és a polgárságra támaszkodó egyházak csak felforgató elemeket és ellenséget láttak bennük. Még a legpozitívabb reagálásnak tekinthető a Kommunista Kiáltvány évében, éppen 125 éve elhangzott Wichern-féle diakóniai felhívás, és valóban tiszteletre méltó a sok száz és ezer egyszerű hívő, diakóniai munkás önfeláldozó segítőkészsége, amelyvel bajba jutott emberek nyomorát enyhíteni igyekeztek. De a diakóniai segítség is inkább a felszínen maradt, és nem érte el a társadalmi bajok gyökerét. Egyébként pedig az egyházak inkább a forradalom leszerelésére, mint céljaik megvalósítására töreked-

tek, és még a proletariátus jogos követelésének megértéséig is csak nagyon kevesen jutottak el.

NÁLUNK, Magyarországon a helyzetet még súlyosbította az, hogy az 1919-es forradalom elbukott, s ezt olyan méretű ellenforradalom és visszahúzó restauráció követte, amelynek következtében a két világháború között olyan elmaradott kapitalista-feudalista állammá lett, amilyenre akkor Európában nem volt példa. Növelte a helyzet súlyosságát, hogy az egyházak felső rétege keresztyén kurzus címén messze-menően szövetkezett ezzel a politikával, és az esetleges újabb forradalomtól rettegett a keresztyénség polgári rétege is. Logikusan következett ez abból az egyházzociológiai tényből, hogy egyházaink vezetése és élete elsősorban olyanokra támaszkodott, akik társadalmi helyzetüknél fogva a forradalom ellen voltak érdekelve. Ennek következtében az antikommunizmus természetesnek vett álláspont volt az egyházak vezetőségében ugyanúgy, mint az egyházi életben résztvevő hívek körében.

ILYEN TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK UTÁN, és ilyen körülmények között egyházaink bármire inkább fel voltak készülve, mint az új állammal való meg egyezésre. Ebben a történeti összefüggésben mérhető le az Egyezmény páratlan jelentősége és azoknak a jövőbe mutató bátorsága, akik az Egyezményt kimunkálták, és becsületes végrehajtását vállalták. Nyugati testvéreink sokszor még ma sem akarják elhinni, hogy ez az Egyezmény jól funkcionál. Találgatnak valami más magyarázatot helyzetükre: hogy vagy mi nem vagyunk igazán keresztyének, vagy a magyar marxisták nem igazi marxisták, vagy talán eltitkoljuk előttük súlyos problémáinkat és konfliktusainkat. Ez a hitetlenkedés azonban csak még inkább szemlélteti és aláhúzza a keresztyén egyházak és a marxista vezetésű állam közötti Egyezmény újságát és úttörő jellegét.

HÁROM PONT alkotta az Egyezmény lényegét: 1. Az állam vallásszabadságot biztosít az egyes állampolgároknak és az egyházaknak. 2. Az egyházak az új állam iránti lojalitásra kötelezik lelkészeiket és híveiket. 3. Az egyházak és az állam illetékes tényezői meg fogják beszélni a felmerülő kérdéseket és az egyházakat érintő állami rendelkezéseket. Ez a három pont akkor a maximumot jelentette, amelynek megvalósítására reálisan lehetett gondolni az egyházak és

## A protestáns egyházak és a szocialista állam között kötött egyezmények teológiai és ökumenikus jelentőségéről

Huszonöt esztendő telt el azoknak az egyezményeknek a megkötése óta, amelyek a hazai evangéliumi egyházak és az új magyar állam viszonyát szabályozták. Egy negyedszázad már történelmi mértékkel is mérhető idő, távlatot biztosít az értékelés számára. Ez az értékelés mind az egyházak, mind a társadalom részéről — éppen a két és fél évtizedes tapasztalatok alapján — pozitív mérleget mutat:

*Egyházaink* megtalálták helyüket a marxi-lenini ideológia alapján álló új társadalomban, melynek alkotmánya biztosítja számunkra a vallás szabad gyakorlatát.

*Társadalmunk*, államrendünk és kormányzatunk szempontjából az egyházak és az azokat alkotó hívő állampolgárok nem képviselnek valamilyen politikai oppozíciót. Állampolgári lojalitásuk és keresztyén hitük nem vezet konfliktushoz. Ellenkezőleg, belső meggyőződéssel vesznek részt abban a nemzeti összefogásban, amely a kormányzat vezetésével és az egész társadalom részvételével fáradozik a haza felvirágoztatásán és az emberiség békés jövőjének biztosításán.

Ez az egyházaink és államunk között ténylegesen meglévő örvendetes jóviszony annak a fejlődésnek az eredménye, melynek alapjait az egyezmények fektették le. Ezért érthető, hogy azokat egyházaink (hozzátehetjük, hogy társadalmunk is) nagyra értékelik és elvi szempontjait a jövőre nézve is iránytmutatónak tekintik.

A huszonötödik évforduló alkalmából a Theológiai Szemle szükségesnek tartja, hogy teret és figyelmet szenteljen az egyezmények jelentőségét elemző megnyilatkozásoknak. Ezeknek az írásoknak, mintegy bevezetéseként röviden utalni szeretnék — lapunk profiljának megfelelően — az egyezmények teológiai és ökumenikus jelentőségére.

Az egyezmények teológiai jelentősége — röviden szólva — abban van, hogy az azokban kifejezett egyházi álláspont teológiai, hittani döntésen alapul. Amikor a magyarországi egyházak az egyezmények megkötésével állást foglaltak a hazánkban végbement társadalmi átalakulás ügye mellett — keresztyén hitük erkölcsi parancsának engedelmeskedtek. Ha nem ezt tették volna, a keresztyén hit alaprincipiumaival kerültek volna ellentétbe. Viszont ez a Bibliához igazodó döntés és ennek a döntésnek az elfogadása csak úgy volt lehetséges, hogy már kibontakozóban volt és hatott egyházainkban az új reformációnak tekinthető lelki, szellemi áramlat; éppen az alaprincipiumok felidézésére, a Biblia új megértésére irányuló törekvés. A társadalmi átalakulás ügyében történt állásfoglalás ennek a lelki, szellemi áramlatnak, teológiai újulásnak a hordozottja, gyümölcse. Ugyanakkor ez az emberszeretet ügyében való, evangélium szerinti eligazodás az egyházak életében olyan impulzusként is hatott és hat, amely a keresztyén hit és élet, az egyház önértelmezése és szolgálata kérdéseiben a forrásokhoz való visszatérésre ösztönöz.

*Az egyezmények ökumenikus jelentőségéről három vonatkozásban is kell szólnunk:*

Egyházaink nemcsak a magyar társadalom átalakulása ügyében foglaltak állást az egyezmények aláírásával, hanem a szociális igazság érvényesüléséért és a békés emberi együttélés megvalósításáért folyó világméretű küzdelemben is. Ezzel a szó eredeti és legátfogóbb értelmében ökumenikus — vagyis az egész lakott földre kiterjedő — dimenziókban ismerték fel keresztyéni felelősségüket. Az eddig csak individualista keresztyén etikai és diakóniai szemlélet ilyen kitágulása végső fokon Isten igéjének teljesebb megértéséből fakad, de ezt a teljesebb megértést ösztönző, sürgető tényezők között ott van a szocialista társadalmi rend és világrendszer példamutatása is.

A szűkebb értelemben vett ökumené közösségében — a lakott földön élő keresztyének világában — az egyezmények jelentőségét az a tény magyarázza, hogy más kelet-európai államokkal együtt hazánkban került sor első ízben az evangéliumi keresztyénség és a szocialista világrendszer találkozására. Az egyházak viszonya a szekuláris világhoz, általában az emberi együttélés égető problémái — olyan kérdéseket tesznek fel —, amelyekre nemcsak a magyar keresztyéneknek kell feleletet adniuk. Ezért érthető a világkeresztyénség érdeklődése a szocialista állam és a keresztyén egyházak viszonyának alakulása iránt. Sajnos ezt az érdeklődést az elmúlt évtizedekben többnyire politikai elfogultság és propaganda befolyásolta. *Legfőbb ideje annak, hogy az egyezmények tágabb és szűkebb értelemben vett ökumenikus jelentőségére tekintettel azok teológiai elemzése és értékelése kerüljön előtérbe.*

Végül nem lenne teljes a kép, ha nem szólnánk a magyarországi egyházak ökumenikus közössége vonatkozásában is az egyezmények jelentőségéről. Szocialista társadalomban nincs helye semmiféle partikuláris érdek egyoldalú érvényesítésének — legyen az etnikai, felekezeti, vagy más természetű érdek. Ezt megkönnyebbüléssel vették tudomásul a római katólicizmussal szemben évszázadokon át hátrányosan megkülönböztetett protestánsok és a történelmi protestáns egyházak által is elnyomott kisebb felekezetek és vallásos közösségek.

Ilyen módon a társadalmi milió is segített formálni a keresztyén egyházak hazai ökumenikus közösségét, melynek két fő jellemvonásáért Istennek adunk hála. Egyik: a tanításban, szervezetben, hagyományokban megmutatkozó különbözőségek kölcsönös megbecsülése. Másik: az ige mélyebb megértésére és az egyházak hivatásának teljesebb betöltésére irányuló törekvésekben, a testvéri együttműködésre való készség.

D. Dr. Bartha Tibor

# A negyedszázados Egyezmény

A Magyarországi Evangélikus Egyház Isten iránti mélységes hálával, a Magyar Népköztársaság vezetősége és népe iránti nagyrabecsüléssel és szeretettel emlékezik meg az állam és az evangélikus egyház között kötött Egyezmény negyedszázados jubileumáról.

Az Egyezményt az 1948. december 8-án tartott zsinat által kiküldött bizottság és a magyar állam megbízottja 1948. december 14-én írta alá. Hagsúlyozzuk, hogy mindkét részről megbízottak „egyezmény”-t írtak alá. Az aláírt okmányoknak éppen ez a jellege emeli ki annak páratlanságát. Hiszen az aláíró felek közül csak az egyiknek — az államnak — volt szuverenitása és ennek következtében az állam megoldhatta volna az állam és az evangélikus egyház közötti viszony rendezését — szuverenitásából folyólag — rendeleti úton is. De nem ezt tette, hanem tárgyalások után egyezményt írt alá. Ez annak az egyháznak partnerként való elfogadását jelentette, amely pedig a két világháború közötti időből mulasztásaival leterhelten ült le a nép állam képviselőivel való tárgyalásra.

Az Egyezmény első szakasza „mindkét részről óhajtott békesség” eléréséről szól. Ez egyfelől azt jelentette, hogy az állam nem kívánt konfrontációt az egyházzal, hanem a békés megoldásokat kereste másfelől az egyház is a békességet kereste az állammal és nem kívánt az állammal káros és teológiai is tarthatatlan „kultúrharc”-ba bocsátkozni. Ez a „békés megoldás” keresés az elmúlt negyedszázadban is jellemezte az állam és egyház viszonyát.

Az Egyezmény megvetette alapját az állam és egyház szétválasztásának, amely a Magyar Népköztársaság Alkotmányában (1949) törvénnyé lett. Már az Egyezmény megkötésekor is örülhettünk ennek és az elmúlt 25 év tapasztalata csak megerősítette, hogy az állam és egyház külön választása helyes volt. Az állam és egyház feladata ugyanis több ponton különböző. Az egyház feladata az, hogy hirdesse Isten igéjét, szolgálta ki a szentségeket és végezze a diakóniai szolgálatot szűkebb és tágabb területen, az állam feladata pedig az, hogy biztosítsa és védje az állampolgárok békéjét és jólétét. Ez a külön választás lehetővé tette a konformizmus veszélyének elkerülését, nevezetesen azt, hogy az állam ideológiája és az evangélium vegyüljön. Egyben ez azt is jelentette, hogy az állam lemondott az egyház szekularizációjáról, az egyház pedig az állam klerikalizálásáról. Az elvi tisztázódás segítette az egyház és állam gyümölcsöző együttműködését az egész nép javára.

Az egyház a különválasztás után nem „idegen test”-ként akart élni a Magyar Népköztársaságban, hanem az ideológiai különbözőség ellenére együtt kívánt működni kormányunkkal és társadalmunkkal a szocializmus építésében, a társadalom javának előmozdításában, a béke megőrzésében, a népek közötti barátság, valamint a társadalmi igazságosság világviszonylatban való megvalósításának segítésében. Ez az együttműködés az elmúlt negyedszázadban egyre jobban megerősödött és sok jó gyümölcsöt termett. Lényegében az Egyezmény tette lehetővé és szabadította fel az egyház vezetőit és tagjait arra, hogy szívvel-lélekkel vegyenek részt a magyar békemozgalomban, a Hazafias Népfront munkájában és minden olyan társadalmi megmozdulásban, amely népünk és az emberiség boldogulását célozza.

Az Egyezmény megkötése az egyház részéről annak a belátását és vállalását is jelentette, hogy Magyarországon a szocializmusé a jövő és az egyháznak „tartós együttélésben” kell maradnia a szocializmussal. A polgári életformához szokott egyháznak ennek felismerése és vállalása nem volt könnyű dolog, de akiknek az Egyezmény megkötése idején e tekintetben még két-ségük volt, azokat az elmúlt negyedszázad történelme és fejlődése meggyőzhette arról, hogy az egyháznak szocialista perspektívát kell szem előtt tartania szolgálatában. Ezt a szolgálatot az egyháznak örömmel és felszabadultan kell vállalnia holnap is és holnapután is.

Arra azonban az egyháznak nagyon kell ügyelnie, hogy a negyedszázaddal ezelőtt megkötött Egyezményt ne sztatikusan, hanem dinamikusan kezelje és értelmezze. Nem lehet az egyháznak „megélnie” egy 25 évvel ezelőtt kötött Egyezményből. Hanem, ahogy 1948 decemberében az akkor élt egyház ott és akkor megtalálta helyét és szolgálatát az akkori társadalomban, úgy kell az egyháznak újra és újra figyelembe vennie a szocializmus fejlődését és dinamikusan ismételt meg kell találnia helyét és szolgálatát az új helyzetekben. Ha az egyház nem tudná nyomon kísérni a fejlődést, újra úr állna be — és pedig növekedő úr — az egyház és a társadalom között és ez nehezítené az egyház szolgálatát a társadalomban. Ezért az egyháznak mindig lépnie kell előre.

Ezt az előrelépést is lehetővé teszi az Egyezmény, amelynek így még a jövőben sem csökken jelentősége.

D. Káldy Zoltán



## Becsület és hasznos

A Szabadegyházak Tanácsa tagegyházai szervezeti felépítésükben és teológiai felfogásukban differenciált. Ebből adódóan egy-egy kérdés és esemény megítélése is eltérő lehet. A különböző hitvallás és kegyességi formák ellenére is jelentős, hogy az Állam és Egyház viszonyát azonos módon fogják fel és magatartásuk is azonosságot tükröz. E közös vélemény kialakulásához bizonyára jelentős mértékben hozzájárult az is, hogy a felszabadulás előtt az 1895. évi XLIII. t. c. alapján jogilag azonos és sérelmes módon kezelték tagegyházainkat, de az ún. történelmi egyházak és a szabadegyházi felekezetek közötti kapcsolatot egyaránt rendezetlenül hagyta is.

A Szabadegyházak Tanácsa valamennyi tagegyháza egyetértett abban, hogy az Egyezmény elvi jelentőségének és az ebből fakadó gyakorlat értékének a mérlege csak akkor vonható meg hitelesen, ha azok a partnerek, akik ebben érdekeltek, tehát az állam — pontosabban a szocializmust építő államunk — és az egyházak — közelebbről a Szabadegyházak tagegyházai —, őszinte nyíltságot és teljes bizalmat tanúsítanak egymás iránt. Ez akkor lehetséges, ha az egyházak helyesen ítélik meg azt a történelmi szituációt, amelyben az Egyezmény létrejött; ha tárgyilagosan és mélyrehatóan elemzik az eltelt idő tapasztalatait, ha egyetértés van népünk eltökéltségében, miszerint a szocializmus felépítését tekintjük gazdasági és kulturális célkitűzésünknek.

Az eltelt idő nem kevés, legalábbis elegendő annak a megállapítására, hogy az Egyezmény megkötése helyes és hasznos döntés volt. A gyakorlatban érvényesült az Egyezmény szelleme és ennek döntő alapja az volt, hogy a Magyar Népköztársaság Kormánya teljesítette az Egyezményben vállalt kötelezettségeit. Biztosította a vallásos és nem vallásos állampolgárok törvény előtti egyenlőségét; a munkához és pihenéshez való jogát, valamint, hogy a szocializmus gazdasági és kulturális eredményeiből a vallásos és a nem vallásos állampolgárok munkájuk és képességük szerint azonos elvek alapján részesüljenek.

Igen lényeges számunkra, az ún. kiségyházak részére, hogy az Egyezményen túl hazánk Alkotmánya régen munkált, általunk is óhajtott elvként mondta ki az állam és az egyház szétválasztását.

Természetes, hogy ezzel együtt járt egyes egyházak előjogainak megszűnése is — elsősorban politikai vonatkozásban —, úgy gondoljuk azonban, hogy ez nem hátrányára, hanem előnyére vált valamennyi egyháznak, hiszen alapjait képezte a szolgáló egyház teológiai koncepciója kimunkálásának, de ledöntött olyan korlátokat is, amelyek akadályai voltak a különböző egyházak közötti ökumenikus munka létrejöttének.

Mint aki magam is benne éltem a 25 év átalakulásában, mint aki ismerem valamennyi tagegyházunk elnökének, vezetőségének és gyülekezeteink tagságának érzését és gondolkodását, teljes meggyőződéssel és bátran állíthatom véleményüket: Isten végtelen szeretetét és jóságos kegyelmét az által is kinyilvánította, amikor 25 évvel ezelőtt megajándékozta az evangéliumi egyházakat olyan személyekkel, akik felismerték a történelmi eseményekben az Ő akaratát: akik profétai előrelátással hitben járva munkálták és vállalták a Magyar Népköztársaság és az evangéliumi egyházak közötti helyzet rendezését, az Egyezményből

fakadó kölcsönös jogok és kötelezettségek írásos alapjainak a lefektetését és fáradoztak azok következetes betartásán. Valljuk, hogy ezek a személyek az Ige fényénél keresték a helyes utat és Isten világosította meg előttük az egyház konkrét időben való feladatát és küldetését. Átérezték a próféták felelősségét, hogy sáfárságuk nem emberek által, hanem magától az egyház Urától ítéltetik meg és ezért türelmesek voltak a kételkedőkkel szemben és el tudták utasítani azoknak a kísérletezéseit, akik továbbra is egy letűnt világ uralkodó köreiből kívánták az egyház sorsát kötni. Alázatosan hagyatkoztak a Szentlélek vezetésére és nem engedték magukat olyan személyek által vezetetni, akik nem akartak vagy nem tudtak tisztán látni az élet bonyolultsága közepette.

Az egyházak léte és tevékenysége, az evangélium hirdetése, az istentiszteletek szabadsága, szociális intézmények működése, a Jézus Krisztusról szóló bizonyítésvetés lehetősége mind azt bizonyítják, hogy helyes volt az Egyezmény megkötése és az nem korlátokat jelentett, hanem a keresztyén ember számára is közösen elfogadott elvek alapján pontosította az állam és az egyház véleményét olyan kérdésekben, amelyek kölcsönösen érintették az érdekelt partnereket.

A vallásos emberek hitbéli meggyőződése és szocialista államunk humanitása lehetővé tette, sőt, megkövetelte, hogy az Egyezmény alapelveinek biztosítása érdekében az Egyezmény ne statikusan, hanem dinamikus nyerve értelemezést. Az eltelt 25 év sokrétűen és számos kérdésben teremtett olyan helyzetet, amely nem tette lehetővé az Egyezmény sematikus alkalmazását, hanem szükség volt a bizalomra és megértésre, lojalitásra és türelemre; hogy a különböző elvek kölcsönös tiszteletben tartása mellett, elvi megalkuvás nélkül elfogadható, okos kompromisszumok jöjjenek létre.

A 25 év alatt számos egyházvezető és lelkes szolgálta helyesen egyháza érdekét azáltal is, hogy a vallás és a lelkiismereti szabadság alkotmányos jogával helyesen élt, úgy, hogy az állam és egyház közötti Egyezmény szellemét alapvető irányjelzőnek tekintette.

Az a körülmény, hogy az Egyezmény 25. évfordulóján mind az állam, mind az egyház részéről kölcsönös megelégedés állhat fenn, ehhez nagymértékben hozzájárult, hogy az egyházak — és itt nem mint intézményre gondolok, hanem gyülekezeteink tagságára —, benne élnek a mindennapi életben, megelégedéssel vannak a vallás szabad gyakorlása lehetősége iránt s az államot, tehát szocialista államunkat nem egy kívülálló partnernek tekintik, hanem úgy érzik, hogy maguk is azonos állampolgári jogokkal rendelkezve annak alkotó tagjai. Kormányunk iránt nem a meghunyászkodó, jámbor hívő naivitásával mutatnak tiszteletet, hanem megbizonyosodtak, hogy az népünk javát szolgálja, hazánk felvirágzását munkálja, szem előtt tartva az egész emberiség érdekét.

Hogy az állam és egyház közötti Egyezmény a jövőben miként válik a továbbiakban értékelhetővé, az rajtunk, vallásos embereken is múlik. Ez a magatartásunk az Isten iránti engedelmeszségre és államunk iránti becsületességre kell továbbra is alapot adjunk.

Palotay Sándor

# Az Egyezmény és a magyarországi egyházak új irányvétele

Negyed század egy ember életében jelentős idő, az egyház történetében azonban csak epizód szokott lenni. Mégis amikor a magyar állam és az egyházak közötti Egyezmény 25. évfordulójára emlékezünk, többről van szó, mint egy epizodról. Az azóta megtett út igazolta, hogy az Egyezmény történelmi sorsfordulót hozott egyházaink életében. Az út értékét nem hossza, hanem tartalma, célja határozza meg. Az Egyezménnyel új útszakasz indult a magyarországi egyházak életében. Ezt a tiszta fejjel gondolkodók már egy negyed századdal ezelőtt is jól látták. Bizonyosságul egy 25 évvel ezelőtti, az Egyezményt méltató kommentárból idézek: „Az egyháztörténelem ezt az okmányt, mint egy éledő evangéliumi egyház és a marxista irányú népi demokrácia között létrejött megegyezést, mindenkor nagyra fogja értékelni.”<sup>1</sup>

Pedig az egyezmény létrejötté nem volt magától értetődő. Az sem titok, hogy belső vajúadások után született meg a történelmi becsű megegyezés és az is tény, hogy az Egyezmény létrejöttét nem az állam, hanem az egyházak nehezítették, akiknek viszont léteérdeke volt beleilleszkedni az új Magyarország szocialista társadalmi rendjébe. Keskeny út vezetett az Egyezmény vállalásához. Ennek története, tanulságainak összegzése ma is feladatunk.

Bereczky Albert 1948. szeptember 28-án így foglalta össze az egyezményhez vezető út tanulságait prófétaí erejű püspöki székfoglalójában: „Végigvonul szemem előtt az a három évtized 1914-től 1944-ig — majd ez a három év, 1945-től 1948-ig. Újra látom és átélem mindazt, ami történt s döntően nagy helyet foglal el ebben a sorozatban, ami nem történt az elmulasztott alkalmak kínos és vádoló, elsősorban önmagamot vádoló képei. Látom a nagy összeomlást, amely nagyobb volt talán Mohácsnál is — csak azt nem láttam, ami akkor a reformációban újra fölfedezett igéből életet támasztott: a bűnbánatot, a mély és alázatos meghajlást Isten igazságos ítélete alatt s a bocsánatot és a kegyelmet —, úgy ahogy akkor megszólalt a magyar reformátorok bizonyágtevő szavában és életében. Az a meggyőződésem, hogy a szó teljes értelmében totális háborúvesztés Isten ítélete volt rajtunk — az Ő ítéletei mindig igazságosak. Meggyőződésem, hogy az ítéletes romok helyén megindult új magyar életben, a Magyar Köztársaságban Isten adott új, irtalmas életlehetőséget és nagyon megbecsülni való szolgálati alkalmat egyházunknak”.<sup>2</sup>

A múlt árnyaival való vívódás, az új út keresése és a szolgálat, felismeréséért folyó küzdelem jellemzi az 1945—1948 közötti éveket. Isten világtörténelmi méretű ítélete lehetetlenné tette a régi folytatását. Az egyházak új irányban kellett elindulni. A múlt árnyékai még erősek voltak, a jövőt a kétségek fellegei takarták el. Mégis voltak olyanok, akik mertek reménykedni és elindulni az új úton.

## A múlt árnyai

Mi tette részessé az egyházat a mohácsi katasztrófa-hoz hasonló méretű ítéletben? Megsemmisült és szét hullott egy olyan társadalmi rend, mellyel az egyházak érdekei, céljai közel egy évszázada összefonódtak. Valahol a dualizmus idején kezdődött el a folyamat, amikor kiépült az egyház hivatalosainak szoros kapcsolata az uralkodó osztályokkal. Az egyház „felsőházi tagságokért küzdött, közéleti jogait építette s nem vette észre, kikhez kötötte az egyház szekérrúdját”.<sup>3</sup>

A válság az első világháború alatt mélyült el. Az egyház az imperialista célokért vívott világháború ideológusává szegődött. Sok szomorú példát lehetne idézni a lelkesedő, háborús optimizmustól fűtött cikkek, prédikációkból. Csak egyet emlékeztetőül, az „igényesebb” dolgozatok közül: „Isteni parancs a háború és isteni parancs a szeretet is, tehát a kettő között ellentét nem lehet. Ez pedig azt jelenti, hogy a háború a szeretet parancsa... Ti harcoló katonák, sortűz előtt lelketekben köszöntések ellenségeiteket, mert általuk lesztek hőssé és rajtok nevel Isten keresztyéneké”.

A polgári forradalom és a Tanácsköztársaság napjai melyek megfosztották az egyházat a politikai hatalom bástyáitól — csak múló hatást váltottak ki. Ami utána következett, az még teljesebbé tette, még jobban elkötelezte egyházainkat a „keresztyén Magyarország” hamis eszméje mellett. Ebben a folyamatban az egyház nemcsak áldozat, hanem kezdeményező is volt.<sup>4</sup> A Horthy körül csoportosuló erők ellenforradalmi bázissá igyekeztek kiépíteni a keresztyénséget és a rendszer eszmei megalapozásához segítségül hívták az egyházak vezető köreit is. Egyházaink előtt felvillant a krisztianizált társadalom képe. „A Regnum Christianum azt a kötelezést rejti magában, hogy ennek az országnak valamennyi intézményében, közrendjében, egész életében, szellemi élete valamennyi megnyilvánulásában, tudományos és gazdasági, művészeti és alkotmányos törekvésében mindenütt a jézusi életfelfogás legyen az irányító elv, az átható gondolat, az uralkodó eszme”<sup>5</sup>. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az egyház elkötelezte magát a Horthy fasizmus mellett. Két évtized múltán axiómaként idézik a következő elvet: „Az egyház természetere szerint konzervatív és szelleme forradalomellenes”<sup>6</sup>. Horthy így magasztalják: „ő az Isten-től számunkra kiválasztott egy Vezér, vérbeli magyar ember, kihez hasonlót az Ūrsten csak keveset küldött egy nép boldogítására. Szentlélek elleni bűnt követ el az, aki ellene lázadni mer.”<sup>8</sup> Az egyház átvette a keresztyén kurzus három politikai alpmagatartását: az antikommunizmust, az irredentizmust és az antiszemitizmust. A trianoni béke után protestáns újságok, püspöki körlevelek buzdítottak így: „A krisztusi erkölcs fegyverével indulunk mi új honfoglalásra”, vagy: „Szívünk szakadtáig valljuk a magyar Hiszekegyet”. De az antiszemitizmus is talajra talált. Már a Tanácsköztársaságot is úgy értékelték, mint „a zsidó szellem, az Antikrisztus szellemének érvényrejutását”. Sőt egyházi lapokban is olvashatjuk, hogy „a zsidóság ellen a keresztyén világnézet alapján egységes frontot kell teremteni”, még akkor is, ha ez a Bibliával nem mindenben egyeztethető össze.<sup>9</sup> Püspök ajkáról hangzott el ez a kijelentés: „A zsidó nép sűrű vére, konok lelke, hatalmi vágya, anyagiassága, lelkének az a vonása, hogy minden krisztusitól természetesen idegenkedik, elzárkózik, a judaizmusnak kitermelése, mint ami a keresztyénségnek, a krisztusnak az ellentéte... Az, hogy Isten kijelenti magát, a sakterfiúcskára semmiféle előnyt és jogcímet nem jelent... A kijelentésnek az a parancsa, hogy szeresd felebarátodat, nem azt jelenti, hogy nem hozok zsidótörvényt. Nem azt jelenti, hogy fajvédelmet ne léptessek életbe”.<sup>10</sup>

Kevesen voltak, de voltak, akik felemelték szavukat, tettek, mást akartak, hűek akartak maradni az evangéliumhoz. Az ő gyenge, alig hallható szavak még sötétebbé teszi a múlt árnyait. Ezekből is álljon itt néhány. Sztehló Kornél az evangélikus egyház egyetemes főügyésze már 1922-ben így írt: „Ez a kurzus semmi-

képpen sem keresztyén kurzus. Keresztyén kurzusnak csak az a kurzus volna nevezhető, amely a keresztyénség lényegével, Krisztus tanításával megegyezik".<sup>11</sup> Voltak akik az irredentizmus szellemével szemben úgy próbáltak szót emelni, hogy a szomszéd népekkel, egyházakkal való testvéri kapcsolatok ápolását sürgették. Az egyik prófétai hangú dokumentum többek között így ébresztgette a szunnyadó lelkiismeretet: „Gyűlölünk eleget mi is! Ontottunk vért eleget. Vágtuk, martuk egymást a kelleténél is jóval többször. Nem próbálnánk meg egyszer már szeretni is?”<sup>12</sup> A zsidó-kérdésben is voltak akik szót mertek emelni. Bereczky Albert pozsonyi úti prédikációinak országos híre volt.<sup>13</sup> Mégis elenyésző kisebbségben voltak azok akik szót mertek emelni. *Kádár* Imre így summázza ennek a kornak csődjét: „Az egyháznak nem volt szava, mi alatt a nemzetközi, faji, szociális és gazdasági kérdések pattanásig feszültek... Ha az egyház olykor nyilvánosan megszólalt a háború és béke, reform vagy forradalom, faji gyűlölet vagy evangéliumi misszió problémáiban, legtöbb esetben azért tette, hogy a maga hagyományos erkölcsi tekintélyével szentesítse a világi hatalom elhatározásait. Az Ige erejétől megüresedett egyházat csupán vallásos szükségletek kielégítésére és az adott hatalmi viszonyok konzerválására szolgáló intézményként kezdték tekinteni.”<sup>14</sup>

Közben egyre jobban nyilvánvaló lett annak a rendszernek csődje, amelyhez hozzákötötte magát az egyház. A szovjet hadsereg 1944 őszén felszabadította a Tiszántúlt, Észak-Magyarországot, az Alföld legnagyobb részét. 1944. december 3-án Szegeden megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. December 21-én Debrecenben összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Valami új indult meg. De mi lesz az egyházzal? Hogyan áll meg Isten és a történelem ítélőszéke előtt? Vannak akik vakon csodákban bíznak, vannak akik menekülnek. Egy-egy bátor hang kimondja azt, ami várható: „Akármint végződjék is ez a háború, a régi világ helyén csak romhalmaz marad”. „A földi egyház a háborúban való magatartásáért megérdemelte a világ és az emberek ítéletét”.<sup>15</sup> Megdöbbentő palackposta a végső csőd, az összeomlás rettenetéről a *Harangszó* utolsó száma: „Borzasztó az, amikor az egyház megromlik. Amikor az egyetememes romlást kellett volna megakadályoznia, maga is a romlást szaporítja... a felelősségben pedig valamennyien osztozunk... Együtt vagyunk egyház s együtt ülünk a vádlottak padján”.<sup>16</sup> Összefoglalóul *Révész* Imrének egyik vallomását idézem, aki egy a Horthy-korszak egyházaival foglalkozó tanulmány akadémiai vitájában ezt mondta: „megilletett egyháznak és a megfizető államnak együtt kellett elbuknia s a bukás mélységéből mindkettőt csak a szocializmus új államjogi rendje, a népi demokrácia mély humánus ideológiájának elfogadása és fokozatos valóráváltása emelhetné ki”.<sup>17</sup>

## A felszabadulás

Az események gyorsan peregtek. 1944. dec. 24-én a szovjet csapatok körülzárták Budapestet. December 28-án az ideiglenes magyar kormány kiáltványban szólította fel a magyar népet a fasiszmus elleni harcra. Február 13-án Budapest felszabadult. A dunántúli német offenzíva összeroppant. Tavaszra az egész ország szabad lett. Ami itt maradt: a romokba heverő ország. A bombák és a gránátok az egyházi épületeket sem kímélték. Az iskolákon, parókiákon és más egyházi épületeken kívül 417 református és 190 evangélikus templom szenvedett kárt, vagy semmisült meg.<sup>18</sup>

Lesz-e jövő az egyház számára? Érdeemes itt idézni Bereczky Albert élményét, aki így írja le hogy hogyan jött el számára a felszabadulás: „Hirtelen ott álltam fölemelt kézzel három géppisztolyos előtt s különös módon az a gondolatom támadt, hogyha ezek németek volnának, egy szem golyót biztonság kedvéért pontosan belémereztenének. Átkutattak, én a gyerekek helyisége felé mutattam, oda bementünk s a katonák arca mosolyra derült. Már egyikük éppen az unokámat kezdte becézni és viharosan mondogatta neki Ivánka, Ivánka! Abban a pillanatban valami új dolog kezdett derengeni bennem. Talán mégsem a végéhez érteztünk el. Akkor egyszerre tudatosá vált bennem valami olyan reménység, amit először a szovjet katona ébresztett fel az Ivánkájával. Talán lesz itt még a pusztulás után élet, egyház, ország és jóvendő”.<sup>19</sup>

Ez a reménység hamar realizálódott. A felszabadító csapatok előrenyomulását követő napokban, nem egyszer a szovjet hadsereg vezetőinek határozott kérésére megnyitlak a templomok, megkezdődtek a rendszeres istentiszteletek. Az arad-békési evangélikus esperes már 1945. febr. 28-án ezt jelenti: „Az orosz katonai parancsnokság a megszállás utáni napokban magához hívatta az összes lelkészeket és tudomásukra adta, hogy az egyház ügyeibe nem kíván beavatkozni, a lelkészek végezzék munkájukat ugyanúgy, mint eddig... ha valaki ebben akadályozná őket, kész a panaszt orvosolni. Eddig panasza nem volt ok”<sup>20</sup>. Budapestre pedig a következő híradást küldi az egyik lelkész „A városparancsnok — Csernisov tábornok — előadta, hogy Sztálin tábornagy kifejezett óhaja és szigorú parancsa az, hogy a háború során megszállt országokban a vörös hadsereg ne akadályozza meg az egyházi életet... A vörös hadsereg sokkal emberségesebben viselkedik minden tekintetben, mint a vele szemben harcoló csapatok... Járjanak a papok hivatalos papi ruhájukban, s akkor nem lehet bántódásuk, mert minden orosz katona tudja, hogy paphoz nem szabad nyúlania”<sup>21</sup>

Közben a felszabadult országban gyorsan peregtek az események. 1945. márc. 15-én az Ideiglenes Kormány rendeletet hozott a nagybirtok rendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról. Felosztották a 200 holdon felüli paraszti és a 100 holdon felüli úri birtokokat, összesen 5,6 millió hold földet, az ország területének 34,6%-át. Természetesen ebből az egyházi birtok sem maradt ki. 1935-ben az egyházi birtok több mint egymillió holdat tett ki. Ennek 86%-a a római katolikus egyház birtokában volt. „A magyar egyházi javak kisajátításának beható ismerete azt bizonyítja, hogy a földreform csupán a nagy papi birtokokat juttatta a szántó-vető százazrek tulajdonába, de nem bántotta az alsó papság javait... Az egyházi birtokok 18%-át meghagyták régi javadalmaik kezében, sőt egyházi célokra 13 867 katasztrális holdat újabban még ki is osztottak.”<sup>22</sup> A protestáns egyházakat nem érte számottevő kár, mivel nem rendelkeztek nagybirtok jellegű földdel. Később a megmaradt földeket — a lelképásztorok háztáji földjének meghagyásával — méltányos áron megvásárolta az állam. Mégis egyesekben a földosztás félelmet, ideges nyugtalanságot váltott ki. Voltak akik tiltakozni akartak, mások keseregtek. Az ideiglenes kormány továbbra is folyósította az államsegélyt az egyházaknak, sőt hosszú átmeneti időre jelentős anyagi támogatást is hajlandó volt biztosítani.

Az egyházi felső vezetésben nem történt őrsváltás, noha az egyház világi vezetői közül többen a letűnt rendszerben erősen exponáltak voltak. Volt közöttük báró, horthysta miniszter. Ilyen egyházpolitikai háttérrel vált illuzorikussá a kormány 15/1945 rendeletének

végrehajtása, amely a közalkalmazottak igazolási eljárás alá rendeléséről intézkedett. Az egyházi személyek igazolását magára az egyházra bízta. „Az egyházi élet — lényegileg teljesen a Horthy-rendszer alatti formák és keretek között és a régi vezetők alatt — indulhatott meg, sőt az első ijedtség elmúltával nyomban jelentkeztek a megriadt reakciós erők és elsősorban az egyházakat igyekeztek legális fedőszervül felhasználni”.<sup>23</sup>

A lelkeszek és a gyülekezetek körében valami új indult. A gyülekezeteket is magával ragadta az újjáépítés lázas üteme. Marcel Pradervand és Heinrich Hellstern 1950-ben két hetes magyarországi útjukról visszatérve meglepődve így nyilatkoztak: „Különösen meglepett minket, hogy a legtöbb gyülekezet már felépítette a háborúban elpusztult templomát. Sok helyen ez az állam igen tekintélyes anyagi segítségével történt. Az istentiszteleteket nagyon erősen látogatják. Mi svájciak, gyakran szegyeljük magunkat e gyülekezetek látótára”.<sup>24</sup> De voltak olyanok is, akik messzebb néztek a gyülekezetek szűk körén és helyet kértek és kaptak hazánk demokratikus átalakulásában. Többen voltak, akik úgy gondolkodtak mint dr. Pálffy Miklós aki huszonöt év múltán így emlékezett vissza: „Tudtam, hogy most nem lehet visszavonulni az elvont tudományos teológia fellegvárába. Az sem lesz elég — bár fontos —, hogy Bibliával a kézben bűnbánatra vezessem az embereket. Hanem ki kell lépnem a politikai küzdőtérre is, hogy az egyházamat, de azt az osztályt is, melyből jöttem, a szegény parasztokat, öntudatos gondolkodásra készítsem”.<sup>25</sup>

Az ismét meginduló egyházi sajtóban azok, akik részt akartak vállalni hazánk demokratikus átalakulásában, egyre nagyobb súllyal hívták fel a figyelmet arra, hogy eljött a bűnbánat ideje az egyház számára. Nem büntelen az egyház. „Ha mi másként hittünk, engedelmességtünk és éltünk volna, másként érintené ez a vihar népünk, családjunk és a magunk életét”.<sup>26</sup> Az egyház új útját így jelöli ki az egyik cikk: „A szabadság nem természetes, hanem kegyelmi tény, s a megszabadult nép állandó magatartása a hála... Aki halálos rabságból menekült, mit is tehetne hálás szolgálatajánál egyebet. Mert az igazi hála az odaadó szolgálat”.<sup>27</sup>

Az első ijedtség elmúltával a múlt árnyai is nőttek. Bereczky Albert 1946 májusában, búcsúzó körlevelében így írt: „Az a félelem szorongat immár esztendők óta, de az utóbbi hónapok alatt különösképpen, hogy egyházunk az idők jeleit nem ismeri föl. Volt a múltban fájdalom és szegyeteljes megalkuvás a körülményekkel és alkalmazkodás a világhoz, és sokan azt hiszik, hogy ez az idők jeleinek fölismerése... Elméletileg persze mondjuk mi Istent, de egész magatartásunk, különösen erőtlenségünk, kezdeményező képességünk hiánya, az új életkörülmények között való tájékozódás bizonytalansága mutatják, mennyire nem kaptuk meg múltunkra a bocsánatot, jelenünkhöz az erőt, jövőnkhöz a biztos reménységet”.<sup>29</sup>

Hogyan tovább? Ez volt a kor nagy kérdése, amire az egyházaknak választ kellett adni. A múlt romjaiból merre vezessen az út?

## Utak és tévutak

A felszabadulás utáni első hónapokat a felocsudás, a sorok újrarendezése jellemzi. Az mindenki előtt világos volt, hogy újra kell kezdeni. De hol és hogyan? Volt, aki ott akarta folytatni, ahol 1938-ban abbamaradt. Voltak, akik az oppozíció útját akarták járni, hiszen — szerintük — a keresztyénségnek semmi dolga

nem lehet az ateista állammal. Mások megpróbálták a régi pozíciókat visszaszerezni, valamilyen formában gyámkodás alá vonni az államot. A politikai katolicizmussal való szövetség kísértése is egyre erősödött. Volt olyan irányzat is, mely azt tartotta, hogy egyetlen megoldás az, hogy kivonuljunk a társadalomból, mert csak így juttathatjuk kifejezésre tiltakozásunkat az új rend és annak alapjai ellen. Kevesen, de voltak olyanok is, akik felismerték azt, hogy egy járható út van, ezt kell megkeresni és ennek lényege az, hogy komolyan kell venni a megváltozott Magyarország új társadalmi rendjét. Ebben nem jogainkat kell megkeresnünk, hanem szolgálatunk helyét. Káldy Zoltán kifejezésével a diakónia „ötödik útját”.<sup>29</sup> Vegyük sorra ezeket az utakat, hiszen ezek magyarázzák az állam és az egyház közötti Egyezmény létrejöttét.

A régi egyházvezetőség számára a legtermészetesebb út a restauráció volt. A konszolidációval párhuzamosan egyre önérzetesebbé vált az egyház hivatalosainak hangja. Ravasz László 1946 újévén már erélyesen kijelenti: „Hangsúlyozzuk, hogy ezen a földön... egyes-egyedül a református egyház áll tiszta lelkiismerettel, mert itt mindenki hallgatott, csak az egyház beszélt”.<sup>30</sup> Az evangélikus egyházban is hasonló vélemények kaptak hangot. Báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelő az 1947-es egyetemes közgyűlésen kijelentette: „Egyházunknak nincs oka arra, hogy a zsidókérdéssel kapcsolatban bűnbánatot tartson, mint ahogy annak sincs értelme, hogy mások bűnéért vezekeljünk”.<sup>31</sup> Eluralkodott az egyházban a jogászai szemlélet. A politikai restaurációt remélő erők koncepciója szerint a magyar egyházak jövőjét csak az alkotmányos jogok biztosítják, melyek a bécsi béke óta becikkelyezett törvényeken alapulnak. Az egyház vezetőinek lényegében az a feladata, hogy küzdjenek az egyház alkotmányos szabadságáért. Ez a szemlélet tükröződik abban a közös Memorandumban, melyet még 1945. május 27-én nyújtott be a két protestáns egyház. Ebben követeléseiket, igényeiket jelentik be, de ugyanakkor kifejezésre juttatják, hogy „a krími konferencia alapintézkedése folytán az ideiglenes Nemzeti Kormány illetékessége arra nem terjed ki, hogy a magyar állam életben mélyreható változásokat hozzon létre, hanem csak arra, hogy egy demokratikus választójoggal új országgyűlést hívjon össze és az országgyűlés feladata lesz ebben a kérdésben dönteni”.<sup>32</sup> Az az anakronizmus is megnyilvánult az egyházi felsővezetés hivatalos megnyilvánulásaiban, hogy az új magyar államot valamiféle keresztyén ellenőrzés vagy gyámság alá vonják. Lázár Andor — Gömbös volt igazságügy miniszterét 1946. ápr. 26-án iktatták be mint a dunamelléki kerület főgondnokát — a következőket mondta: „Meg kell kívánnunk azoktól, akik nekünk parancsolnak, hogy a bűnbocsánat, kegyelem és irgalom gondolatait ők is tegyék magukévá. A mi Istenünk a szeretet Istene és nem a bosszúállás... Az állam hallgasson az egyházak jóindulatú tanácsaira... A gyűlölség és hatalmi törekvések romboló küzdelmében egyházunk... hirdesse, hogy egy Úrnak kell engedelmességnünk, és ez a mi Urunk Jézus Krisztus”.<sup>33</sup>

Közben a politikai életben nagyszabású polarizálódás indult meg. Az Egyesült Államok vezetésével nyugati egységfront alakult a Szovjetunió ellen. Meggyorsult a fegyverkezés, megindult az „atomdiplomácia”, a hidegháború előszelei fújtak. 1947 márciusában meghirdették a hírhedt Truman elvet, elindult a Marshall segély. Ez tápot adott a belső reakciónak is. A győztes hatalmak 1947. febr. 10-én békeszerződést kötöttek Magyarországgal. A jobboldal akciói egyre erősödtek. 1947. január 5-én köztársaság ellenes összeesküvést lepleztek

le, Pfeiffer Zoltán kivált 4 társával a Kisgazda Pártból. Nagy Ferenc miniszterelnök Svájcba disszidált. Így az egyházi restaurációt követelő erők is egyre keményebben fogalmaztak. A valódi és vélt sérelmekről újabb és újabb kemény hangú beadványok születtek. Tiltakoztak a kötelező hitoktatás elleni tervek miatt, a kitelepítések ellen, a politikai foglyok ügyében, és más próbált kis ügyekért. Kitűnik ezekből, hogy az egyház felső vezetése ellenségnek tekintette az új magyar államot. A támadások politikai háttere is hamar kiderült. Ravasz László 1946 őszén a Református Lelkészegyesület közgyűlésén értékelte a közelmúltat. Szerinte az Egyesült Államok „az ellenfél démoni elvakultsága és égre lázadó istentelensége miatt” ment háborúba, így „ez a harc a hívő keresztyének keresztes háborúja”.<sup>34</sup> A kerületi közgyűlésen még világosabban hitet tett a nyugati orientáció mellett: „Kelet és Nyugat nagy kérdésében eleve elrendelésünk itt és most megmondja nekünk, mit kell cselekednünk. Mi összes szellemi és lelki kapcsolatainkkal Nyugathoz tartozunk, de helyzetünknel fogva keleti misszióra vagyunk elkötelezve. Keleti missziókat csak akkor teljesíthetjük, ha zavartalan és teljes a nyugattal való kapcsolatunk”.<sup>35</sup>

Az evangélikus egyházból is élesebb hangok hallatszanak. Radvánszky Albert a provokatívan bedobott iskolakérdésre az egyetemes közgyűlésen így reagált: „Nemcsak óvó szavát emeli fel a Magyarországi Evangélikus Egyházunk egyetemes közgyűlése, hanem tiltakozó szavát is”.<sup>36</sup> Az Országos Luther Szövetség egyházvédelmi bizottságot alakított, hogy a restaurációs politikának tömegbázist építsen. Nyílt rágalmozás folyt az új magyar állam ellen. „A visszahúzó erők a háborús uszítás, a rémhírek, a fenyegetések, az ígéretek, a vádaskodások, a hitelrontások minden formáját alkalmazták akkori életünk minden területén. Az egyházi élet területén is”.<sup>37</sup> A *Sárospataki Lapok*-ban ilyen rémhírek jelennek meg: „Alkonyat után sem a fővárosban, sem a vidéken nem tanácsos egyedül járni... Mindenütt felütötte fejét a korrupció, a panama... A vérhaj és a szabad szerelem kergeti korai halálba gyermekeinket... Bosszú után liheg minden magyar”.<sup>38</sup>

Az oppozíció különösen az 1947 őszi választások alkalmával erősödött meg. Az Evangélikus Egyház 1947. szept. 11-én tiltakozó irattal fordult a kormányhoz.<sup>39</sup> A tiszánineni püspök szerint a kormány tettei „sokkal inkább az igazi demokrácia megcsúfolását, mint elősegítését” jelentik. „A múlt bűneinek kemény megdorgálása helyett a jelen bűneinek kellene inkább foglalkozni, az emberek állati szintre rántásával, magasabb eredetének tagadásával, a vallásellenes világnézet erőszakolásával. Ne csodálkozzunk, hogy Isten újabb egyetemes csapást bocsátott reánk, a szárazság, a rossz termés által”.<sup>40</sup>

Növekedett a *politikai katolicizmussal való szövetség* veszélye is. Ennek is voltak hagyományai, hiszen a Tanácsköztársaság után is létrejött egy ilyen egységtörekvés, ami a kortárs szerint is „az első világháború után bekövetkezett kommunista támadások megismétlésétől való aggodalomból” született és nem pedig Jézus főpapi imájából fakadó egységtörekvésből.<sup>41</sup> Már 1945-ben kiderült, hogy a restaurációs erők élén *Mindszenty József* hercegprímás áll. 1945 őszén körlevélben tiltakozott a földreform ellen. *Tildy Zoltán*hoz írt levelében ünnepélyes tiltakozást jelentett be a köztársasági államformával szemben is. Az „*Élet és Jövő*” már 1946 nyarán elárulta a protestáns közeledés igazi tartalmát. „A római katolikus és protestáns társadalom között váratlanul erőteljes közeledés tapasztalható. A most megindult közeledés nem a keresztyénség lényegére nézve

való megegyezés, hanem elsősorban politikai természetű... Politikai megfontolások hozták össze a protestánsok és katolikusok egy részét, míg ugyancsak ezek az okok a protestánsok és katolikusok tömegeit belül elválasztják”.<sup>42</sup> Az Evangélikus Lelkészegyesület külön felekezeti bizottság felállítását javasolta a közös célok erősítésére, „az egyház- és vallásellenes irányzattal szembeni védekezés” munkálására.<sup>43</sup> Ravasz László vezércikkét írt az Új Emberben. Mindszenty egyértelműen az állammal való megegyezés ellen dolgozott. 1947. október 8-i püspökkari konferencián félreérthetetlenül kijelentette: „Nincs kiegyezés. Szembe kell szállni a rendszer politikájával”.<sup>44</sup> Mindszenty szerepe egyre nyilvánvalóbb lett. Erről a külföldi sajtó is egyre nyíltabban írt. „A jelenlegi magyar hercegprímás az új rendszer elleni ellenállás élére állt” (*Manchester Guardian*. 1948. jún. 21). „A hercegprímás egyre nagyobb mértékben az ellenállás feje lesz” (*Neue Zürcher Zeitung*. 1948. júl. 21.). „Összefüggésbe kell hozni azt a tényt, hogy a magyar katolikus egyház még mindig törvényellenesnek tekinti a földreformot, azzal a másik ténnyel, hogy a háború előtt a katolikus egyház az ország legnagyobb földbirtokosa volt. Mindszenty bíborost úgy kell tekinteni, mint a politikai ellenlélek vezetőjét” (*Continental Daily Mail*. 1948. nov. 6).<sup>45</sup> Az egyház előtt tisztán állt a képlet: ha tovább is a politikai restaurációt sürgeti — a vezető Mindszenty. Ezt 1948 februárjában *Kapi Béla* az egyetemes elnökségi értekezleten így ismeri el: „Kettős nagy célt munkál... a római katolikus egyház: befelé és a nemzettel szemben tájékoztat, irányít, egyesít, a kormánnyal szemben elvi állásfoglalást ad”.<sup>46</sup>

A képlet nyilvánvaló volt. Még a külföldi egyházi sajtó is rosszsallását fejezte ki. Stewart W. *Hermann* az EVT magyarországi előadója a *The Lutheran* című egyházi lapban a következő alcímmel írta meg tudósítását a magyar egyházi helyzetről: „Reakció aknázza alá a magyar egyházat olyan időben, amikor egyedül a bűnbánat és megújulás tudná megnyerni a kommunistákkal vívott csatát”.<sup>47</sup> Az „*Amerikai Reformátusok Lapja*” is megállapította, hogy a magyar egyházi élet „a tengeren túlról is megposhadt állóvíznek” látszik.<sup>48</sup>

## A kibontakozás útja

A megegyezés az egyház létkérdése lett. Az állam törekvései, igényei egyértelműek voltak. *Mód Aladár* így vallott erről a Kommunista Párt elméleti folyóiratában: „Mi lelkesen és szívből tudnánk együttműködni mindazokkal, akik képesek lennének a reakcióval szembeszállni, megkönnyíteni a vallás és népünk találkozását és a bizalom-teljes együvé válást a demokráciával”.<sup>49</sup> *Kállai Gyula* pedig 1948. február 23-án a következőket mondta az országgyűlés előtt: „Az együttműködés létrejötté ma már tisztán az egyházon múlik. Részünkről a megegyezésnek csupán egyetlen feltétele van: az egyház álljon oda a demokrácia mellé és szellemi és erkölcsi eszközeivel támogassa a magyar nép szabad és új életformájának kialakulását”.<sup>50</sup>

Az egyezmény létrejötté lényegében az állam közvetlen, a megbékélést munkáló politikáján alapult. Végrehajtói az egyház részéről azok az erők voltak, akik készen álltak elindulni a szolgálat új útján. Ezeknek az erőknél harcát, az új felismerések jelentkezését is legalább röviden fel kell vázolnunk. Hiszen az ő felismeréseiből alakult ki egyházaink új irányvétele a felszabadulás után.

A magyar állam és a református egyház közötti egyezmény előtörténetének elsősorban Bereczky Albert életét és szolgálatát tekinthetjük. Egyértelműen ő volt a kibontakozódás vezető erő vezetője. Ezt politikai ellenfele, Ravasz László is elismerte nevezetesen, 1948. április 30-án kelt lemondó levelében: „Mindent felmérve, mindent megfontolva, nemcsak az emberi értelem erőivel, hanem Isten színe előtt tusakodásban arra a meggyőződésre jutottam, hogy Neked kell átvenned az én szolgálatomat” — írja Bereczkynek.<sup>52</sup> A kibontakozás útjának iránymutatói 1945. óta az ő cikkei, prédikációi, nyilatkozatai voltak. Ő gyűjtötte tábora az egyház megújulásának híveit az *Országos Református Szabadtanácsba*, mely első értekezletét 1946. aug. 14—17 között Nyíregyházán tartotta. Ez a tanácskozás ad először programot az egyház belső megújulására. „Az egyház és a magyar jelen” című deklaráció „Istentől kapott irgalmas lehetőséget ismer fel az új magyar demokráciában és a köztársasági államformában”.<sup>53</sup> Erőtéljes hangot ad az egyház őszinte bűnbánatának. A keresztyén szeretet alapján próbálja rendezni az egyház viszonyát a kisebb protestáns egyházakkal, megismétli a bűnbánat szavát a magyar zsidóság felé is. Ez a tanácskozás kihívta a múlt restaurálásán fáradozó egyházvezetés ellenállását. A félhivatalos egyházi sajtó nyíltan hibáztatja a tanácsot, mivel „csak a múlt bűneiről beszél és nem vágja a jelen hatalmasainak szemébe tévedéseiket, pedig a jelennek is vannak súlyos vétkei és hibái”.<sup>54</sup> Ravasz László a Református Lelkészegyesület közgyűlésén próbál frontális támadást intézni a mozgalom ellen. A nyílt támadás mellett a neki tulajdonított szállóige szerint „mérsekelt támogatással akarta elsorvasztani” a mozgalmat. De ez nem sikerült. Az egyre virulensebben feltűző reakció légkörében ült össze másodszer a Szabad Tanács 1947 márciusában. Ennek a tanácskozásnak jelentős eredménye volt az, hogy hitet tett az állam és az egyház szétválasztása mellett, szembe fordult a politikai katolicizmus kísértésével. Az elkésés veszedelmétől óvta a politikai manőverekbe süllyedő egyházat.<sup>55</sup> A Szabad Tanács harmadik ülése még ugyanennek az évnek nyarán (aug. 19—21) összeült amelyen többek között foglalkoztak a keresztyénység és a marxizmus viszonyával is. A tanács „a marxizmustól, mint világnézettől elhatárolta magát, de kereste vele az együttműködés lehetőségét a gyakorlati társadalmi és kulturális feladatokban”.<sup>56</sup>

A megoldást kereső erők egyre bátrabban hallatták szavukat. Őket erősítette K. Barth 1948. március—áprilisi magyarországi körútja, aki világosan meglátta, hogy a magyarországi református egyház számára egyetlen út az Egyezmény vállalása. A személyi kérdések is lassan megoldódtak. Lázár Andor és Ravasz László lemondott. Ez is elősegítette, hogy a Zsinati Tanács új hangon szólaljon meg. Ezt tanúsítja az 1948. április 30-i nyilatkozat. Eszerint az egyház „teljes készségeit ajánlja fel az új magyar állam és társadalmi rendben minden olyan szolgálatra, amelyet az Úr Jézus nevében a Szentlélek erejével végezhet” (1.) „Elismeri a Magyar Köztársaságot, alkotmányával, törvényeivel és intézményeivel” (3). Különösen a 4. pont lényeges „A Szentírásral megegyezőnek látja a nagybirtokrendszer megszüntetését és a földművesnép földhözjuttatását, a nagyvállalatok közkezelésbe vételét, a mindenkire kiterjedő szociális, jobb igazságosság érvényesülése érdekében. Egyházunk szívesen végzi Istentől rábízott munkáját olyan társadalomban, amely a dolgozók; munkásság, parasztság és értelmiség köréből épül fel”. Készségét nyilvánítja az egyezmény meg-

kötésére (5), hálával emlékezik meg az újjáépítés munkásairól (7), hitet tesz a békeszolgálat mellett: „a rendkívül feszült világhelyzet perceiben intő és kérő szóval fordulunk saját egyházunk tagjaihoz éppúgy... mint... minden jóakarátú emberhez, hogy a békét, Istennek ezt az egyik legdrágább ajándékát, még a legnagyobb áldozatok árán is őrizzék meg” (9). Végül felhívja az egyház minden tagját: „ne tekintsenek hátrafelé, hanem vegyék ki részüket az ország újjáépítésének mindnyájunkat kötelező nagy munkájából” (10).<sup>57</sup>

A nyilatkozattal az egész magyar sajtó, vezető helyen foglalkozott. A kommunista párt hivatalos lapja ezt írta: „Három esztendő pozitív tapasztalatai meggyőzték a magyar református egyház híveinek és lelkeszeinek zömét, hogy a reakciós katolikus körökkel való együttműködés meddő és káros szellemét a református egyház irányításában fel kell váltania a demokráciával való együttműködés egészséges és gyümölcsöző szellemének. Ezt a fordulatot fejezi ki a zsinati tanács határozata, amelyet épp ezért üdvözlünk”.<sup>58</sup>

A fordulat bekövetkezett, az Egyezmény megkötését semmi sem akadályozta. A tárgyaló bizottság május 22-én elfogadta az egyezmény tervezetét, június 14-én összeült a zsinat és magáévá téve az egyezmény alapelveit, felhatalmazta a zsinati tanácsot annak megkötésére. Október 7-én Révész Imre püspök és Balogh Jenő főgondnok írták alá ünnepélyesen a megegyezés fontos okmányát. Nem sokkal ezután Bereczky Albert a dunamelléki egyházkerület közgyűlésén így méltatta a megállapodás jelentőségét: „A zsinat elutasította magától azt a kísértést, hogy egy politikai akciót egyházi mezbe öltöztetve magáénak valljon, amelyet — őszinte sajnálatunkra — mind a keresztyénység ügyének, mind a magyarságnak kárára és veszedelmére a római katolikus egyház úgy látszik magára vállal”.<sup>59</sup>

#### Evangelikus egyház<sup>60</sup>

A magyarországi evangélikus egyház nehezebb utat járt. Erősebb volt az egyházi reakció, nehezebben, több vajúdással oldódtak meg a személyi kérdések és nem volt olyan rendezett baloldali erő az egyházon belül, mint a Református Szabad Tanács. Mégis hamarosan szerveződni kezdett az a tábor, akik baloldali meggyőződésükről tettekkel is hitet akartak tenni. Pálffy Miklós szolgálatáról már korábban is megemlékeztünk. Miközben az egyházi felső vezetés a régi rend restaurálásért fáradozott, az egyházi sajtóban egyre-másra jelentek meg a változást sürgető cikkek. Ez viszont az egyházi felső vezetés ellenállását váltotta ki. Érdekes példája ennek Szabó József: *Bezárt ajtóknak mögött* című cikke, mely az *Új Harangszó*-ban jelent meg. Ebben a szerző azt állította, hogy „az evangélikus egyházból hiányzik a tisztánlátás, a bátor kiállás és a missziói lelkiület”. Az egyházi felsőbb vezetés még ennyi megújulást kérő szót sem tudott elviselni. Vargha Sándor egyetemes főtitkár az elnökségi értekezleten így kommentálja: „A cikknek a Harangszóban való megjelenése is túlhajtott. Kritikájával csak káros következményeket eredményezhetett.” A hasonló esetek megelőzésére — 1946 szeptemberében! — cenzúrát javasol.<sup>61</sup> Az egyetemes felügyelő az 1947-es közgyűlésen nyíltan bírálta a sajtót. „Az Új Harangszó az utóbbi időben sajnálatos módon szakított régi irányával s ismételtelen olyan tartalmú és szellemű cikkeket is jelentetett meg, amelyek nem belmissziói néplapba valók és nem építőleg hatnak a lap olvasóira, hanem bizonyos mértékben megzavarják azok egyházi beállítottságát”.<sup>62</sup>

A haladó erők csak akkor remélhettek eredményt — ha összefognak. Ez az összefogás az evangélikus lelkészegyesületen (MELE) belül jött létre. A budapesti MELE vállalta a kezdeményező szerepet. 1948 januárjában a következő határozatot hozták: „Nem akarunk sem a politikai katolicizmus, sem a politikai reakció felé sodródni, hanem önálló, magyar, evangélikus utunkat óhajtjuk járni. Szükségesnek látjuk továbbá a zsinat összehívását, hogy megújuló egyházi életünknek és új külső viszonyunk következményeinek megfelelő egyházi törvényeket alkossunk.” A javaslatot a püspöki értekezlet azzal utasítja el, hogy nem tartja a zsinattartást időszerűnek.<sup>63</sup>

A haladó erők fellépésére akkor nyílt újra mód, amikor Szabó Józsefet választották püspökké. Balassagyarmaton 1948. március 18-án tartott püspöki székfoglalója jelentős bátorítást és teológiai alapot biztosított az egyház haladó köreinek. Benne alapos kritikát gyakorol a múlt és a jelen negatívumai felett.<sup>64</sup> Hangot kap benne — először — a haladó irány elismerése is. De világi részről is jelentős támogatást kapnak azok, akik a megegyezésért munkálkodnak. Különösen *Mihályfi* Ernő cikkei, beszédei emelkednek ki. A MELE továbbra is hangot adott a haladó lelkészek véleményének. Az egyesület ügyvezető elnöke 1948. márc. 20-án egy alapos, sokoldalúan alátámasztott levéllel fordul Radvánszky Albert egyetemes felügyelőhöz. Többek között ezt írja: „Egyházunk és az állam viszonyának kérdésében döntő hónapok előtt állunk. Anélkül, hogy egyházunk erre kellőképpen felkészült volna és a követendő utat illetően egységes elhatározásra jutott volna, a legutolsó hónapok idevonatkozó eseményei robbanásszerűen indították meg a tisztázódási folyamatot.” Határozott hangon szólítja fel az elnökséget, hogy „keresse meg a politikai reakciótól mentes hitvalló álláspontot”. Azt is leszögezi a levél, hogy „egyházunk vezetősége nem tudja maga mögött egyházipolitikai vonalvezetésében a lelkesi karunk komoly, értékes, számot jelentő rétegét”.<sup>65</sup> Ránkmaradt ennek a levélnek visszhangját tükröző válaszok sora is. Kitűnik ezekből, hogy a határozott hangú fellépés tanácstalanságot és mégis nyílt ellenállást váltott ki. 1948. április 1-re a beadvány szellemében gondolkodó lelkészek egy csoportját meghívták a püspöki értekezlet elé. A haladó lelkészek csoportja itt ismét határozottan hitet tett a haladás mellett. „Nincs tisztázva... mi az álláspontunk a demokráciával szemben... Itt változást csak háború hozhat. Csak két eset van, vagy lesz, vagy nem lesz háború. Ha nem lesz, tovább halad a balratolódás, az ország belső rendszerének a kommunizmus felé vitele. Az egyháznak meg kell keresnie az élet lehetőségét hitvallásának fenntartásával.” Kijelentik ismét, hogy „politikai reakciótól mentes hitvallásos magatartásra van szükség”. Nyíltan feltárják, hogy a régi világot képviselő felügyelői kar „a kormánnyal szemben sem alkalmas képviselőitünkre, mert régi politikai múltja erre alkalmatlanná teszi”.

A várva várt fordulat a megbeszélés után sem következik be. Közben egyre nyilvánvalóbb lesz, hogy az evangélikus egyház vezető körei alkalmatlanok az egyezmény megkötésére. Az 1948. áprilisában létrehozott tárgyalóbizottság egyre jobban csödbe jut. Az 1948. július 14-i egyetemes közgyűlés sem hoz eredményt. Radikális törésre van szükség. Egyre világosabb lesz, hogy *Ordass* Lajos személye gátolja a megegyezést. Anakronisztikusan hatottak a régi világból itt felejtett világi vezetők is, hiszen még mindig báró állt az egyház élén, aki maga körül egy régen elbukott világ kis szigetét próbálta megteremteni. A személyi

változásokra drámai körülmények között került sor. Az egyetemes felügyelőt, az egyetemes főtitkárt és *Ordass* Lajost valutáris bűncselekmények vádjával vette őrizetbe a Gazdasági Rendőrség. A felügyelői kar erre lemondott. A legteljesebb anarchia holtpontján *Mihályfi* Ernő hívta össze az egyház haladó, jövőt munkáló erőit szeptember 7-én. Ezen az értekezleten nyilvánvaló lett, hogy egyetlen járható út maradt: a megegyezés útja. A feszült kérdések miatt teljessé váló anarchiában jelent meg *Dezséry* László nyílt levele,<sup>66</sup> melyben programszerűen összegezte a tenni-valókat, a kibontakozás útját, az egyház haladó erőinek véleményét. Nyíltan feltette a kérdést: „Mi akadályozza a megújulást? A politikai és egyházi reakciónak egy sikeres szövetsége, mely minden eszközt felhasznál politikai törekvéseinek elérésére, s mely ennek érdekében kész feláldozni a legbensőbb egyházi érdekeket is” (20. old).

Az egyházi reakció megtörése után gyorsan peregetek az események. 1948. október 13-án *Turóczy* Zoltán a püspöki értekezleten bemutatta az egyezmény tervezetét. Az aláíráshoz a zsinat meghatalmazására volt szükség. December 8-ra egybegyűlt a zsinat és felhatalmazta az illetékeseket az egyezmény aláírására. Ez 1948. december 14-én történt meg. Az egyház részéről *Turóczy* Zoltán püspök és *Mády* Zoltán egyetemes felügyelőhelyettes írta alá a fontos okmányt.

Az esemény jelentőségét — tíz esztendő távlatból — így méltatta *Káldy* Zoltán püspök beiktató beszédében: „Egyházunk részéről az Egyezmény elsősorban a magyar nép államának elismerését jelentette és ezzel együtt arról való bizonyosságtételt, hogy egyházunk nincs az előző társadalmi renhez köve. Az Egyezménnyel megszűnt az a bénító nyugtalanság, amelyben tíz évvel ezelőtt egyházunk az állammal való viszonyában élt, és egyházunk rálépett arra az útra, amelyet hitünk szerint Isten jelölt ki számára az új magyar világban.”<sup>67</sup>

#### A szabadegyházak

A magyarországi szabadegyházak nem kötöttek formális szerződést a magyar állammal, mégis az új szocialista állam és az egyházak viszonyának rendező-döntő jelentőségű volt az ő számukra is. Bár mások voltak az előfeltételek — hiszen jogfosztottak voltak a szabadegyházak a Horthy-korban — mégis egy hosszabb folyamat vezetett oda, hogy ezek a kisebb protestáns közösségek megtalálják helyüket a szocialista társadalomban.

A Magyarországi Szabadegyházak Szövetsége 1945 márciusában — nem sokkal megalakulása után — emlékirattal fordult az Ideiglenes Magyar Nemzetgyűléshez és kormányhoz, hogy új vallásügyi törvényt kérjen. Kérésük lényegét a röpirat címe fejezi ki „*Szabad államban — szabad egyházak*”. Így tehát kérésük lényege nagyrészt egybeesett az új magyar állam egyházipolitikai törekvésével, az állam és az egyházak szétválasztásával.

A szabad egyházak 1945. előtt jogfosztott szektáknak számítottak. Mindössze a Magyarországi Baptista Egyházat ismerte el — még 1905-ben — a vallás- és közoktatásügyi miniszter 77 092—1905 számú rendelete, de egy év múlva a budapesti hitközség kivételével a többi megszervezett hitközséget feloszlatták. A többi vallásfelekezet mint megtört, jogfosztott szekta a csendőrség ellenőrzése alatt a Belügyminisztérium fennhatósága alá esett. 18 éven aluliak nem látogathatták istentiszteleteit, istentiszteleteiket rendőri fel-

ügyelet alatt végezhetők. A jogfosztottságot az is növelte, hogy 1939. december 13-án a belügyminiszter legtöbb magyarországi szabadegyházát betiltotta. Ezért a kiáltványban „Az egykor elnyomott egyházak képviselői szólnak... az egykor elnyomott pártok hatalmon levő képviselőihez, abban a hitben és reményben, hogy végre elmúlnak azok az idők, amikor ember és ember, egyház és egyház között áthidalhatatlan korlátok emelkednek”. A nyilatkozat részletesen elemzi a magyar vallásszabadsági törvényeket végül ezt írja: „Valljuk, amit Lenin, Szovjetország megalapítója mondott 1905-ben s amit a sztálini alkotmány is megerősített: „Az államnak nem szabad beleavatkoznia a vallás dolgaiba... Mindenkinél legyen meg a joga, hogy teljesen szabadon gyakoroljon bármínő vallást, vagy ne gyakoroljon semminő vallást, vagyis ateista legyen.” Ebben a kiáltványban lényegében már 1945 márciusában adva volt az állammal való békés egység alapja. Mégsem volt problémátlan a szabadegyházi közösségek útja a vizsgált három esztendő alatt. Elsősorban a jogfosztottságból eredő világszertelegenséget kellett legyőzniük.

Mit jelentett a felszabadulás, a demokratikus Magyarország kialakulása a szabadegyházi közösségeknek? Elsősorban azt, hogy megnőtt a közösségek legjobbjainak, legnyitabban gondolkodóinak politikai aktivitása. Körlevelek hívták fel a gyülekezetek tagjait a baloldali pártok támogatására. Egyre többen vettek részt a mindennapi kötelességteljesítésen túl is az új ország építésében. Volt olyan nazarénus is, aki aktív politikai munkát vállalt.

Másrészt az új helyzetben mód nyílt a szabadegyházi közösségek jogi problémáinak rendezésére. A felszabadulás pillanatában elnyerték ezek a közösségek működésük szabadságát. Az 1947. 33. törvénycikk megszüntette a bevett és az elismert vallások közötti különbséget és lényegében ezzel jogi egyenlőséget teremtett a szabadegyházak és a „bevett” egyházak között. 1947-ben az új állam a methodista egyházat elismerte és a többi vallásfelekezethez is törvényes jogi alapot teremtett a Szabadegyházak Tanácsa létrehozásával.

A Szabadegyházak Szövetsége pozitívan fogadta az iskolák államosítását, a kötelező vallásoktatás eltörlését. A politikai katolicizmus és a régi rend restaurálására törekvő erők ellen foglalt állást. Ezért találtak egymásra a szabadegyházak és a szolgálat útját kereső, haladó protestáns körök. Ennek jó alapot teremtett a református Szabad Tanács 1946. augusztusi bűnbánó nyilatkozata.

Az Egyezmény lenetőségéről Dr. Kiss Ferenc a Szabadegyházak Szövetségének akkori vezetője így nyilatkozott: „Szegény, vak és lelki nyomorult az a vezető vagy vezetett keresztyén, akinek a történelem mai nagy fordulatában sem a jelen útról, sem a jövő feladatairól nincsen eszméje és minden igyekezete abban merül ki, hogy siránkozzon a felcíomázott üres múlton és azon erőlködjék, hogy visszacsinálják azt. A magyar történelmen olyan nagy operációt hajtattott végre, amelyet többé visszacsinálni nem lehet. Visszakacsingatás helyett tehát előre irányítani a szemeket a jövő feladataira!”<sup>68</sup>

Néhány hónappal az Egyezmény megkötése után Bereczky Albert egyik rádiónyilatkozatában így méltatta a megszületett megállapodásokat: „Mi az Egyezményt nem a szükség kényszere miatt és nem politikai megfontolásból, hanem hitbeli engedelmség alapján kötöttük meg, népünkért és a keresztyénségért való felelősségben, tudván azt, hogy ez az egyház helyes magatartása.”<sup>69</sup> Az Egyezmény keret volt —

ezt az egyház szolgálatának kellett megtölteni tartalommal. Nem jogokat és kötelezéseket tartalmaz, hanem lehetőségeket. Az Egyezmény próbája az eltelet huszonöt esztendő volt. Biztosította az egyházak életét a szocializmust építő Magyarországon és ezzel kiállotta a próbát.

Szigeti Jenő

JEGYZETEK:

1. Az Út. 1948. okt. 10–16. sz. — 2. Bereczky A.: Székfoglaló beszéd. Bp. 1948. — 3. Ottlyk E.: Hűség. Bp. 1967. 274. — 4. Ravasz L.: Szeresd ellenségedet. Prot. Szle. 1914. 7–8. — 5. Szigeti J.: Egyházaink az 1919/20-as ellenforradalmi fordulatban. Teol. Szle. 1970. 220-kk. — 6. Raffay S.: A Regnum Christianum vitája a Regnum Marlanummal. Evangélikusok Lapja. 1920. dec. 20. 2–4. — 7. Prot. Szle. 1942. XI. — 8. Farkas I.: püsp. megnyitój. 1940. XI. 28. id. Kádár I.: Egyház az idők viharában. Bp. 1957. 64. — 9. Ev. Lapja. 1922. máj. 14. 4–5. — 10. Ravasz L.: Kereszme és kijelentés. Bp. 1942. — 11. Sztehlo Kornél: Keresztyén kurzus. Ev. Lapja. 1922. márc. 19. — 12. Bp. Ev. L. 1920. ápr. 4. — 13. Kádár I.: i. m. 79. — Predikáció: Két ítélet között. Bp. 1948. I. II. — 14. Bereczky: i. m. 1. Kádár I. előszava — 15. Raffay S.: Ötven év távolából. Bp. 1944. 24. — EvE. 1944. szept. 19. — uo. 1944. jan. 1. 5–6. G. L. A haláraftételek. — 16. Harangszó. 1945. febr. 25–márc. 4. 23. — 17. Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Bp. 1966. 419. — 18. Bottányi János: Rombadólt és felépített templomok. Bp. 1950. Reök Iván: Ujjáépítés az evangélikus egyházban. ad. A magyar protestantizmus öt éve. Bp. (1950) 71–77. — 19. Bereczky A.: A keskeny út. Bp. 1953. 268. — 20. Evangélikus Országos Levéltár (EOL) Bányai eker. levéltár 100/1945. — 21. Uo. 62/1945. Levél Raffay Sándorhoz 1945. márc. 6. — 22. Kovách Vince: Egyház a demokráciában. Bp. 1948. 16. (Részletes statisztikai elemzés). — 23. Kádár I.: i. m. 140. — 24. Mitteilungen des Schweiz. Evang. Pressedienstes. 1950. XI. 1. Kádár: 145. — 25. Gondá B.: Interjúk a felszabadulás 25. évfordulójára. Teol. Szle. 1970. 5–6. 174. — 26. Péter J.: Miattam ez a vihar. Elet és Jövő (EJ) 1945. 3. — 27. Szabó J.: A szabadultak éneke. Lelkipásztor (Lp.) 1945. dec. — 28. Bereczky A.: Két ítélet között. II. 235. — 29. Káldy Z.: Ötödik út ad. Uj úton. Bp. 1970. 159–166. — 30. Kádár I.: 143. — 31. A Magyarországi Evangélikus Egyházegyletem 1947. április 25. napján Budapesten tartott 1944–1946. évre egyesített egyetemes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp. 1947. 20. — 32. EOL. Tiszai ek. Közgy. jkv. 1945. IX. 27. — 33. Lázár A.: Megnyitó beszéd... 1947. id. Kádár I. 147. — 34. Ravasz L.: Elnöki megnyitój. 1946. IX. 25. — 35. EJ. 1947. XI. 29. — 36. Id. 31. jegyz. — 37. Dezséry L.: Hazánk felszabadulásának tizedik évfordulója. Bp. 1955. 14. — 38. 1947. IV. 15. — 39. EOL. Püspöki ért. jkv. 1947. nov. 3. 11. és 17. pont. — 40. EJ. 1947. XI. 8. — 41. Raffay S.: im. 3. — Szigeti J.: i. m. 42. EJ. 1946. VIII. 17. — 43. EOL. Püsp. ért. jkv. 1947. nov. 3. 12. — 44. Beresztóczy Miklós: A katolikus békemozgalom 20 éve. Bp. 1970. 14. — 45. Losonczy G.: A népi demokrácia harca az egyházi reakció ellen. Bp. 1949. 10–11. old. — 46. EOL. Püsp. Ért. jkv. 1948. II. 3. — 47. Will the Communists Destroy the Church in Hungary? The Lutheran 1947. júl. — Története: Dezséry L.: Nyílt levél... 11–13. — 48. Amerikai Reformátusok Lapja. 1946. X. 15. — 49. Társ. Szle. 1947. dec. — 50. id. Kovách V.: i. m. 36. — 51. Legjobb összefoglalása: Kádár Imre: Egyház az idők viharában. Bp. 1957. — 52. Kádár I.: i. m. 173. — 53. Kádár I.: i. m. 151. — 54. EJ. 1946. VIII. 31. — 55. Kádár I.: 158–160. — 56. Kádár I.: 164. — 57. Szövege Kovách V.: i. m. 40–42. — Kádár I.: 173–174. — 58. Szabad Nép. 1948. máj. 1. — 59. EJ. 1948. XI. 25. — 60. Egyházunk 25 éve. Bp. 1970. (kézirat) — Pálffy Miklós: Merre tart a Magyarországi Evangélikus Egyház? TSz. 1958. 1. uó.: A magyar ev. egyház teológiai felismerései. L. 1967. 3. 26. Káldy Z.: Egyház és állam Magyarországon. L. 1968. 4. 195–kk. — 61. EOL. Eln. Ért. jkv. 1946. szept. 27. — 62. lásd 31. jegyz. — 63. EOL. Püsp. Ért. jkv. 1948. febr. 2. — 64. Szabó J.: Püspöki székfoglaló. Balassagyarmat. 1948. — 65. EOL. Püsp. ért. jkv. 1948. ápr. 1. — 66. Dezséry L.: Nyílt levél az Evangélikus Egyház ügyeiben. Bp. 1948. — 67. Püspöki székfoglaló beszéd. Új úton. 1970. 10. old. — 68. Dr. Kiss Ferenc: A magyar protestantizmus útja a népi demokráciában. ad. A magyar protestantizmus öt éve. Bp. 1950. 116. — 69. Bereczky A.: Keskeny út. 315.



# A huszonötéves Egyezmény és a Magyarországi Református Egyház

Ebben az évben, október 7-én volt 25 esztendeje annak, hogy a Magyarországi Református Egyház Zsinatának elnöksége és a szocializmust építeni kezdő magyar állam kormányának megbízottja aláírta az egyházunk és az államunk közötti viszonyt rendező, EGYEZMÉNY néven ismertté vált, megállapodást. A jubileumi év kapcsán sok szó esett erről, a bizonyon „történelmi-nek” nevezhető, eseményről egyházunk vezető testületeiben, lelképásztori munkaközösségekben és presbitériumokban. Azt is meg kell azonban állapítanunk, hogy ez alatt a 25 év alatt folyamatosan vizsgáltuk kölcsönösen az Egyezmény szellemében megtett utat, annak alapelveit, funkcióját és perspektíváit. Ez a tanulmány is ennek a folyamatos vizsgálódásnak, értékelésnek az alapszempontjait rögzíti.

Ennek az értékelésnek az eredménye e jubileumi esztendőben így summázható: *az Egyezmény alapelve bevált, jól állta ki a népünk és egyházunk életében végbement történelmi események próbáját, — jól funkcionál és perspektívája van.* Mi, magyar reformátusok ez alkalommal, ha igazán hálások akarunk lenni a történelmet formáló Istennek, nemcsak annyit tudunk örvendezve elmondani: „Mindezideig megsegített minket az Úr”, hanem ezzel együtt azt is, hogy „hatalmasan cselekedett velünk az Úr” ez alatt a 25 év alatt. Ennek a 25 évnek a távlatából ugyanis az Egyezményben rögzített és (akkor még csak) egyházunk prófétái látású vezetői, tanítói, tagjai által hitben elfogadott alapelveit, ennek a döntésnek a konzekvenciáit mélyen beleágyazva láthatjuk abba a folyamatba, amelyről alázatosan, gyengességeink és botladozásaink tudatában is így tudunk vallani: *egyházunk hitbeli teológiai megújulásának és szolgálatra alkalmassá válásának a folyamata ez!* Így, vagyis a döntést meghozó atyák hitének és ennek a folyamatnak a teljes összefüggésében tekintve az Egyezményre, hálásan tudjuk elmondani, hogy az államunk és az egyházunk között létrejött Egyezmény egyszerre volt *konzekveciája* egyházunk részéről a prófétái erejű hitnek és *ösztönzője* e hitet megfogalmazó teológiai eszmélődésünknek s keresztyén kegyességi életfolytatásunk és egész egyházszolgálat-koncepciónk átgondolásának; röviden: *egyházi életünk bibliai-hitvallásos alapokon való, újszerűnek ható, kibontakozásának megszentelt örökségeink megelevenedése és folyamatos gazdagodása által.* E kibontakozásnak a legfontosabb jellemzőit kívánjuk most összeegyeztetni s ennek összefüggésében tekintünk egyházunknak alapvető döntésére, az Egyezmény megkötésére. A terjedelem korlátai miatt el kell tekintenünk attól, hogy jellemezzük azt az egyház- és teológiai-történeti hátteret, amelyből elindultunk az új útra. Annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy ez az *elindulás*, még ha bátortalan, bizonytalankodó léptekkel történt is, *népünk történelmi sorsfordulójával együtt egyháztörténeti jelentőségű döntő fordulat volt egyházunk életében.*

## Hitbeli-, teológiai megújulásunk folyamatának legfőbb jellemzői

1. 1945-ben — hitünk szerint — egyházunk Isten megfellebbezhetetlen ítéletével találta magát szemben. Ebben az ítéletben nyilvánvalóvá vált a hagyományos teológiai munkásság teljes csődje is. E csődre minde-

nekelőtt az eszméltette az igehirdetést és a teológiai munkásságot, hogy egyházunk bizonyosságtétele hitelt vesztette vált.

Ez a csőd különösképpen abban a tehetetlenségben vált nyilvánvalóvá, amely akkor derült ki, amikor az egyház és a teológiai munkásság a háborúvesztésnek és annak következtében az addigi magyar társadalmi rendszer teljes szétesésének tényével, a háború okozta mérhetetlen lelki-, szellemi-, anyagi kárral találta magát szemben. Ebben az állapotunkban hangozhatott el Bereczky Albertnek és körének bátor bizonyosságtétele: Isten ítélet alá vonta egyházunkat múltbéli bűneiért. E bizonyosságtétel egyre világosabbá tette mind az igehirdetést, mind a teológia előtt, hogy Isten ítéletét nem lehet elkerülni. Voltaképpen ennek felismerésével kezdődött el felszabadulásunk utáni teológiai eszmélődésünk.

2. Isten ítéletének hitbeli-, teológiai megértése abban állott, hogy ez az ítélet igazságos, megérdemelt s egyházunk akkor cselekszik helyesen, ha bűnbánatban ezt az ítéletet elfogadja, mert minden perlekedés és ellenkezés csak súlyosbítja azt.

Ez az engedelmes igei látás azt képviselte, hogy Isten ítélete lezárta a visszafelé vezető utat mind a magyar társadalom és nemzeti élet, mind egyházunk élethez vonatkozásában. Ez az ítélet az egész egyházra, annak minden funkciójára kiterjed. Isten egyetlen magatartást vár egyházunktól, azoktól is, akik engedetlenek s azoktól is, akik engedelmesek voltak a lezárt időszakban: teljes bűnbánatot, mert a bűnbánat elmaradása, vagy megtorpanása kikerülhetetlenül a megítélt nemzeti és egyházi múlt restaurálásának eszközévé teszi az egyházat.

A gyülekezeti igehirdetésnek, majd a teológiai eszmélődésnek ez a rádöbbenése Isten ítéletének valóságára, jogosságára s a bűnbánattartásnak, mint egyetlen helyes kezdő lépésnek prófétái erejű felmutatása indította meg egyházunkban azt a küzdelmes, de nagyon szép folyamatot, amelyet az egyház megújulásáért folytatott küzdelemnek nevezünk. Isten ítéletének felismerése az első lépés volt csupán, amely persze még egyáltalán nem mondható ekkor általánosnak, de a „kívülről befelé is munkálkodó kegyelem” egyre világosabbá tette egyházunk népének mind szélesebb köre előtt, hogy

3. az Isten ítéletének természetét helyesen felismerő egyház szilárd bizonyossággal hiheti: Isten azért „látogatja” meg, azért ítéli engedetlenkedő egyházát, hogy kegyelme nagyobb gazdagságának elfogadására tegye készsé és képessé.

Megható az, ahogyan az egyházunkért tusakodó atyák vallottak arról az Igéből kapott látásukról, hogy Isten ítéletében nem elsöpörni akarja egyházunkat, hanem fel akarja rázni s meg akarja újítani. Isten az egyházat úgy ítéli, hogy a megtérés lehetőségét is kínálja s azt akarja, hogy a megtérő egyháza éljen kegyelmének gazdagságával. Így kapcsolódott az eligazodásunkat segítő igehirdetői, s teológiai eszmélődésünkben a bűnbánat igényéhez az egyházunk megújulásának lehetőségéért való hálaadás mozzanata.

4. Isten kegyelmes ítéletével Igéjében szólított meg bennünket. Igéjét úgy közölte velünk, hogy abban mindenekelőtt az Ő szavának és cselekedetének elválaszthatatlan, szerves egységét kellett felismernünk. Az az Ige szólított meg bennünket, amely minden élet támasztója s amelyben — hitünk szerint — a földi em-

beri élet minden történéseinek egyedül lehetséges megnyerhetősége is elnyerhető.

Egyházunkat sokat vádolták azzal, hogy „eseményeken tájékozódik” s történetfilozófiát művel, amikor Isten ítéletének és kegyelmének az aspektusába állítja be magát. Ezekkel a vádakkal szemben mi Isten újra felismert Igéjének előbb említett természetére hivatkoztunk. Ezért történhetett egyházunkban az, hogy Isten ítéletét és kegyelmét nem „elméletileg” ismertük fel, hanem a történeti élet valóságos eseményeiben és ezeket sem önmagukban, földi aspektusukban, spekulatív emberi oldalról, hanem Isten Igéje felől közelítettük és értettük meg.

5. *Az egyházunkat kegyelmes ítélettel megszólító Isten Igéjében ismertük fel előttünk járó egyházi nemzedékek hibáit és saját bűneinket s az újrafelfedezett evangélium lett az új körülmények közé került egyházunknak az új út keresésében a döntő eligazító szó.*

Egymás után derült fény Isten ítéletében azokra a bűnökre, amelyeket az előttünk járó nemzedékek és mi magunk az Igéhez való viszonyunkban és annak minden velejárájában, valamint a közéleti felelősség gyakorlásában elkövettek és elkövettünk. Ezt a konzekvenciát kellett levonnunk: *egyházunk alkalmatlanná vált a szolgálatra.* Istennek a megtartásunk bizonyosságát hordozó ígéréteiben viszont az az igénye is kifejezésre jutott, hogy egyházunk, *tagjaiban és minden funkciójában újuljon meg.* Ennek az áldott felismerésnek adott prófétai bátorossággal és erővel hangot Zsinati Tanácsunknak 1948. április 30-án kibocsátott *Deklarációja.* A 25 év múlva, ugyancsak a Zsinati Tanácsunk által kibocsátott, Deklaráció így értékeli ezt: „A 25 év előtti egyházi nemzedék leghűségesebb tagjai azt az elhatározást juttatták kifejezésre, hogy egyházunk a korszakfordító események között a helyén marad és Istentől rábízott feladatát alázatosan tudakolja és vállalja”. S megállapítja: „Az elmúlt 25 esztendőre visszatekintve látjuk, hogy a belső küzdelmek, vívódások és viták eredményeként létrejött döntéseink sorozata kiállta az idők próbáját.”

6. *Eligazodásunkban a legdöntőbb segítőtényező az volt, hogy tartalmában gazdagodó igehirdetésünk és teológiánk az egyház megújítása alapfeltételének az újrafelfedezett Ige mélyebb megértését ismerhette fel.*

Valóban csak a reformáció időszakához hasonlítható intenzitással indult meg az Ige jobb megértéséért való fáradozás. Hermeneutikai, exegetikai elveink és módszereink, egész bibliai-teológiai munkásságunk, a teológiai vizsgálódásunk középpontjába kerültek. A tisztulásnak ebben a folyamatában egyre világosabbá vált teológiai gondolkodásunkban, hogy az Ige mélyebb megértéséért való fáradozás nem egymástól szeparált, vagy éppen egymással szembenálló, harcoló teológiai iskolák, de nem is az egyház valóságos életétől magukat függetlenített teológusok, hanem az egész egyház ügye. *A teológia, mint funkció tanulta újra alázatosan vállalni a szolgálat feladatát s mindenekelőtt abban ismerte fel e feladatot, hogy a gyülekezeti igehirdetést segítse.*

7. *Az Ige jobb megértéséért való fáradozásban teológiai gondolkodásunk és egyházi életünk nem új elméletekkel bővült, hanem tartalmilag gazdagodott.*

Reformátor atyáink hitén át kapott bizonyágtételeinket a Szentháromság-Istenről, Krisztus váltságáról, az egyházzal mélyebben megérthettük és gazdagabban élhettük meg. Milyen nagy jelentőségű volt pl. a Szentháromság munkájának a teológiai gondolkodásunkban és a gyülekezeti tagok hittudatában megmólyolt belső összefüggését újra felismerni! Mekkora meggazdagodást jelentett pl. annak újra felismerése, hogy Isten kijelentésének, ember iránti szeretetének végső célja a

megváltás! A népünk életében végzett és egész ökumenikus szolgálatunk alapelveit döntően meghatározó bibliai-hitbeli tényezők lettek ezek az újrafelismerések.

8. *Hitbeli alaptényeink meggazdagodása különösképpen a váltság mélyebb megértésében volt döntő.*

A Krisztus titkának mélyebb megértéséért fáradozó teológiának egy végzetesen romlott liberális-teológiai örökséggel és Krisztus váltságának pietista-individualista értelmezésével kellett egyszerre megbirkóznia. Tapasztalatainkból tudjuk, hogy ez utóbbi volt a legnehezebb küzdelem. Az e fajta váltságértelmezés ui. az individuumra, vagy legjobb esetben egy közösségre szűkítette le a Krisztus váltságának érvényét s így megszegényítette annak kibeszélhetetlen gazdagságát. Az üdvüniverzalizmus és az üdvegoizmus kísértéseivel állandóan harcolva a Krisztus váltságának titkát — röviden összegezve — abban ragadhattuk meg, hogy az az Isten egész világ iránti szeretetének műve s mindaz, aki e váltságot hitben felismeri és elfogadja, ebbe az egész világra kiható esemény-összefüggésbe kerül bele.

9. *A váltság titkának mélyebb megértése mindenekelőtt megüresedett ekkléziológiai és ekkléziasztikai fogalmainkat gazdagította meg. Az egyház „önmagára” eszmélésének folyamatában újra meg kellett, hogy értsen létének értelmét és célját.*

Megelevenedtek előttünk a bibliai egyházfogalom eme döntő vonásai: az egyház nem emberek alapítása, hanem Isten akarataiban van avégre, hogy szövetségeként üdvözítő munkájának eszköze legyen. Létének értelme és célja tehát Krisztus küldetésében ragadható meg. Krisztusnak van küldetése az Atyától és Ő felkenetésében részleteti egyházát. Így iktatja be szolgálataiba és testekébe a maga cselekedeteinek végzésére teszi képessé és alkalmassá a Szentlélek munkája által. Következésképpen:

10. *az egyház megújításának bibliai értelme az, hogy újból „alkalmassá” válik Isten kegyelme által és akarata szerint „küldetésére” teljesítésére, a szolgálatra.*

Voltak egyházunkban, akik a „megújítás” fogalmán az egyház statisztikai értelemben vett növekedését szerették volna csupán érteni. Voltak olyanok is, akik az e világtól, az ember mindennapi kérdéseitől való elfordulást akarták azon érteni. A megújítás bibliai jelentésének megértésében azonban az vált nyilvánvalóvá előttünk, hogy — egyfelől a megszokott egyházi élet és egyház kereteinek expanziója helyett a Krisztuskövetés keskeny útja adatott egyházunknak az új környezetben — másfelől, hogy ez a keskeny út „nem valahol e világon kívül, hanem e világban” adatott az egyház elé és „nem elzárkózni és visszahúzódni, hanem járni kell ezen a keskeny úton”. Ez a tanítás igazított el bennünket a pluralisztikus társadalomhoz és annak egyik jelenségéhez, a szekularizáció folyamatához való viszonyulásunk kérdéseiben is.

11. *Az, hogy a szolgálat tartalmát a Krisztus cselekedeteinek cselekvésében érthettük meg, segített bennünket annak megváltására és gyakorlására: az Istent nem lehet szeretni az emberteremtésének iránti szeretet nélkül.*

Mondanunk sem kell, hogy az Istenszeretet és emberszeretet együtt gyakorlása nem könnyű lecke az uralkodáshoz szokott egyházaknak. Nem volt könnyű még a mienknek sem! Azonban e lecke tanulása közben megtapasztaltuk, hogy a hitbeli alaptényekben megújuló és meggazdagodó egyház azt is ajándékba kapja az Istentől, hogy az Ő szemével, Krisztus indulatával tud nézni az emberre, környezetére és a világra. Teológiai gondolkodásunkban eligazodásunk alakulására döntő volt ennek a biblikus-hitvallásos igazságának a megelevenedése.

## Egyházunk hitbeli és teológiai megújodása folyamatának gyümölcsei az új környezetünkhöz és az embervilághoz való viszonyulásban

Teológiai gondolkodásunk formálódásával párhuzamosan állandóan sürgette a Szentlélek egyházunkat az *etikai konzekvenciák* levonására. Úgy munkálta megújodásunkat, hogy — miközben hitbeli alaptényeket megújított, aközben — alapviszonyulásaink tekintetében is döntéseket értelt meg bennünk. Csak a nyilvánvalóan rossz indulat tudta ezeket a döntéseket a szocialista társadalmi rendszer „igazolására” irányuló törekvéseknek nevezni. Valljuk, hogy ezek a döntéseink teológiai és hitbeli megújodásunk gyümölcsei. Kétségtelen, hogy e döntéseink legnagyobb részben *politikai állásfoglalást* jelentenek, azonban valljuk: — ha az egyház valóban a szolgálatra való alkalmassá válás folyamatában él és engedelmesen él abban, akkor — az ember ügyében a *POLIS* kérdéseiben hozott helyes döntései is megújodásának jelei s a Krisztus követésére odaszánt életének bizonyágtevő vallomásai. E döntéseinket megtusakodtuk, megvizsgáltuk és újra meg újra megvizsgáljuk s sok-sok áldott jelét és bizonyágát látjuk azok helyességének. Ebben az összefüggésben és így tekintünk az Egyezményre is.

1. *Egyházunk alapvető hitbeli és teológiai döntése volt az új magyar állammal 1948-ban megkötött Egyezmény.*

Teológiai eszmélődésünk és eligazodásunk folyamatában rádöbrentünk arra, hogy az egyház nem élhet rendezetlen viszonyban a környezetével. E viszony rendezetlensége mindig az egyház belső rendezetlenségének a jele is. Isten Igéje arra tanított bennünket, hogy az egyházon *nem* múlhat ennek a viszonynak jó és mindkét fél számára korrekt rendezése. Jól emlékszünk még rá, hogy sokan milyen nehezen tudták elfogadni ezt az igei látást, amely az Egyezményt aláíró atyákat vezette: az egyház e világban szolgálatra való elkötelezetése eleve kizárja azt, hogy e viszony rendezésében, a maga vélt érdekeinek megfelelően, ő diktáljon, vagy különféle olyan igényeket érvényesítsen, amelyek idegenek az Ige hirdetésére kapott parancs teljesítésétől. E viszony rendezése akkor helyes és Isten szerint való, ha abban az egyháznak az *emberügyben*, az ember-ügy érdekében a környezetével való szolidaritásvállalása és szolgálatra való felajánlkozása történik.

Zsinati Tanácsunk 1970. évi Deklarációja — mindezeket figyelembe véve — méltán tekinti az Egyezményt a világnézeti szocializmus és az evangéliumi keresztyénség hazánkbeli első találkozása dokumentumának. A Deklaráció az Egyezmény jelentőségét többek között abban látja, hogy „dokumentálja az egyház és állam szétválasztását és biztosítja az egyház részvételének formáit az új társadalomban”. Az Egyezmény egyházunk ama felismerésének a gyümölcse, amely az őszinte dialógusnak mindinkább az ember ügyét szolgáló folytatásához teremtett alapot és légkört. Az e dialógus folytatásáról szerzett tapasztalatainkat tanúságtétel erejével és jogos igényével így foglalja össze e Deklaráció: Az Egyezmény „a keresztyén—marxista dialógus amaz alapvető tételét tükrözi, hogy annak elvi alapokon kell folynia. Az elvi alap pedig azt jelenti, hogy mindkét fél becsületesen kimondja, mi az, amit vall, hol látja az együttműködés területeit és a közös feladatokat. Véleményünk szerint a korunkban folyó keresztyén—marxista dialógusoknak csak akkor és annyiban van értelmük, ha nem a múlttal és a különbségekkel foglalkoznak, hanem előre tekintenek: a jövőbe vezető utat keresik, azaz a ma élő emberiség megbékéléséhez és boldogulásához igyekeznek

hozzájárulni. A dialógusnak ilyen értelmű gyakorlásával a keresztyén teológia és a marxizmus érintkezésének minőségileg más, új korszakához érteztünk el”.

2. *Az Egyezmény megkötésével egyházunk a két világregndszer világméretű küzdelmében a szocialista társadalmi rend mellett döntött.*

Rendkívül figyelemre méltó az a tény, hogy éppen e döntés következtében formálódott ki az a bizonyágtételünk, hogy „az egyház nincs társadalmi rendszerekhez kötve”. Ez a bizonyágtételünk nem azt jelentette és jelenti, hogy az egyháznak a társadalmi rendszerek küzdelme idején nem kell állást foglalnia s páholyból nézheti és közömbösen kezelheti az emberi együttélés nagy problémáit. E „kötetlenség” az egyház jól értett gyakorolt küldetése teljes összefüggésében azt jelenti, hogy az egyháznak e kérdésben való állásfoglalása, mint hitbeli-teológiai döntés, nem ideológiai vitákba való beleszólás, nem e vitákban, hanem „az ember ügyében való állásfoglalás”. Az, hogy egyházunk a szocialista társadalmi rendszer mellett döntött, nem azt jelenti, hogy egy társadalmi rendszerhez „kötötte” magát, hanem azt, hogy az ember pártjára állva, küldetését jól érteve, helyesli és támogatja e társadalomnak az *emberért* kifejtett törekvéseit, célkitűzéseit. Az egyháznak szabadsága van arra, s éppen ebben a „kötetlenségben” tud jól élni azzal a szabadságával, hogy az emberéletért való nagyobb jó mellett döntsön. Hazugnak tartottuk és tartjuk azt a nézetet, amely az egyház életét csak a kapitalista államrendben tudja elképzelni s meggyőződéssel vallottuk és valljuk, hogy a szocialista társadalmi rendszer a keresztyén hit megélése számára sokkal megfelelőbb környezet, mint a kapitalista. Hálátlanok lennénk, ha letagadnánk, hogy Isten megigazító és eligazító Igéjét úgy közölte egyházunkkal az elmúlt időszakban, hogy a népünk életének eseményeiben jelentkező igazi humanizmus *tényeire* is figyelmeztetett. Isten Igéjétől vezetve és a tények becsületesedő is tanulva döntött bűnbánatban és hálaadásban tisztuló egyházunk az új társadalmi rend mellett. Eligazodásunk biblikus-hitvallásos — és egyházi múltunk legszebb örökségét felelevenítő és megbecsülő motívumainak gyümölcseként kiformalódott ama politikai álláspontunk, mely szerint a két világregndszer harcában egyházunk egyértelműen és határozottan a szocialista társadalmi rendszer mellett és annak felépítésében az aktív részvétel mellett döntött, röviden ebben summázhatjuk: megtapasztaltuk és az előző társadalmi rendszerekről szerzett történelmi tapasztalataink alapján határozottan valljuk, hogy a szocialista társadalmi rend erkölcsileg minősítetten magasabb rendű, mint bármely más társadalmi rend, mert benne az emberért, az emberéletért, az ember becsüléséért, sorsáért mérhetetlenül több történik, mint bármely más társadalmi rendszerben, amely eddig létezett, vagy ma van. Az Igéből kapott eligazodásunknak ez a politikai állásfoglalást jelentő gyümölcse éppen ezért azt is jelenti, hogy a társadalmi igazságosságért, a kenyeri igazságos elosztásáért, az emberi méltóság teljes helyreállításáért folyó — ma már világméretű — küzdelemben azok oldalán állunk és azoknak ajánljuk fel egyházi módon végzendő szolgálatainkat, akik ezért harcolnak.

3. *Hitbeli és teológiai megújodásunk folyamatának jó és áldást hozó gyümölcse az is, hogy a ma élő emberiség legégetőbb kérdésében: a háború és béke kérdésében, a béke, azaz a különböző társadalmi rendszerek békés egymás mellett élése ügyének egyértelmű szolgálata mellett döntött egyházunk.*

Az atomkorszakban nyilvánvalóvá vált, hogy a keresztyén etika hagyományos koncepciói a háború és béke kérdésében tarthatatlanok. Felismertük, hogy a

náború minden formája bűn és éppen ezért az egyház küldetésének legbensőbb lényegéhez tartozik az, hogy harcoljon e borzasztó bűn ellen. Az egyház hitének éppen az emberélet e nagy kérdésében való állásfoglalása a legdöntőbb próbája. Ezért az ember iránti jó cselekvésére elkötelezett egyháznak oda kell állnia azok mellé az erők mellé és segítenie kell azoknak, akik a béke megőrzésén fáradoznak. Mindig hálásak voltunk azért és ezt számtalanszor meg is vallottuk, hogy a magyar nép állama annak a nagy közösségnek, a szocialista világrendszernek az egyik tagja, amely önzetlenül és fáradhatatlanul munkálkodik a béke megőrzésén. *Ökumenikus szolgálatunk* egyik legalapvetőbb és legjelentősebb feladatának is azt tartottuk kezdetűl fogva, hogy a keresztyén egyházak lelkiismeretünk ébresztéséhez segítséget nyújtsunk s arra kerestük őket, hogy a ma élő embervilágban, a háború és béke kérdésében, a hiteles keresztyén bizonyágtételt kimondják. Sohasem tagadtuk és most is valljuk, hogy az egyházak meghasonlása és a világ meghasonlása; s viszont az egyházak Jézus Krisztus akaratára szerinti egységre jutása és egysége, valamint a világnak a meghasonlás sebeiből gyógyulása között mélyes összefüggés van. Amilyen mértékig tudnak gyógyulni az egyházak az egymás közti meghasonlásuk sebeiből, olyan mértékig tudnak gyógyítóan segíteni a világ sebeinek gyógyulásában. Elgazodásunk biblikus-hitvallásos eme motívumát így összegezi az 1970. évi zsinati tanácsi Deklaráció: „Az egész lakott föld, az egész emberiség Isten cselekedeteinek területé. Az egyház újulása mélyen összefügg a világ megújulásával, az emberiség sebeinek gyógyításával... Az egyházak megújulása csak úgy lesz valósággá, ha a keresztyének is segítik a népek, fajok, a szembenálló erők közötti ellentétek és feszültségek megszüntetését.” Egyházunk ökumenikus szolgálatában, akár a felekezeti világszövetségünkben, akár az Egyházak Világtanácsa vagy bármely más ökumenikus együttes fórumain, sohasem szűnt meg ezt a bizonyágtételt hangoztatni. Ezért különösen hálás a Keresztyén Békekonferencia Istentől kapott nagy ajándékáért, mert ezen a fórumon döntő többségükben olyan egyházak és olyan keresztyének találkoznak, akik osztják ezt a bizonyágtételünket.

## A szolgáltató egyházzá formálódás útján

1. *Hitbeli és teológiai döntéseinknek és az Egyezményben ilyen alapokon vállalt szolgálatunknak nagy próbája volt az 1956-os ellenforradalommal párhuzamos Ige elleni lázadás egyházunkban.*

Ezzel a súlyos kérdéssel mi becsületesen, Isten és a partnerünk, az új magyar állam előtt piruló orcával, szembenéztünk a konszolidáció folyamatában. Ezért kaphattuk azt a határozott útmutatást Isten Igéjéből: továbbmenni ugyanazon az úton, amelyre a Zsinati Tanács 1948. évi Deklarációjának prófétai útmutatása alapján lépett egyházunk. A feladat ez: a vett Igében járni, élni a kapott üzenet szerint. Nem új tanításokra kell várni, hiszen a tanítás gazdag korszaka után vagyunk, hanem meg kell élnünk döntéseinket a mindennapi életben, mert Isten a gyümölcstermés és a számonkérés idejét hozta el immár egyházunkban.

Teológiai gondolkodásunkban ezért még nagyobb nyomatókkal került a középpontba az a felismerés, hogy „Isten egy konkrét ügyben, az ember ügyében szólította és szólítja meg ma is egyházát”. Erre a megszólításra az egyház csak egyetlen módon válaszolhat helyesen: az emberélet érdekében tényleges jó cselekvésével. A jó cselekvésének a középpontba állítása azonban egyáltalán nem jelenti a keresztyén hitélet

megszegényedését, hiszen ahhoz, hogy Krisztus gyülekezete a jót tudja cselekedni, bűnbánatra és megtérésre van szüksége.

Minden ellenkező vélemény ellenére vallottuk és valljuk, hogy a gyülekezet tagjainak személyes hitélete döntő kérdés. E kérdésekkel azonban mi csak Krisztussal és az egyházzal való összefüggésben tudunk foglalkozni biblikus-hitvallásos igeismeretünk megújulása eredményeként s nem Krisztustól és az egyháztól függetlenül figyeltünk azokra. Nem tartottuk és nem tartjuk érvényesnek azt a „személyes hitet”, amely maga teremt magának Krisztust és egyházat. Ezért a személyes hit értékelésénél az a döntő szempontunk: az egyház tagja, aki Krisztust az egész teremtett világ Megváltóját személyes Megváltójának vallja, engedelmes az Úr parancsának s az egyháza közösségében és rendjében cselekszi-e a jót, az ember javára. Ezt az egyházunk élete kibontakozására sok áldást jelentő biblikus-hitvallásos szemlélet-megelenedést s a következőben szerzett jó tapasztalatokat summázza az 1970. évi Deklaráció: „Az Ige ereje formálta gyülekezeteink szolgálatát. A mögöttünk levő két és fél évtized egyik legértékesebb teológiai felismerése és gyakorlata volt számunkra az az igazság, hogy az egyház elsősorban és alapvetően a gyülekezetekben él”.

2. *A szolgáltató egyházzá formáltatás egyik bizonyossága az, hogy a teológia, az egyház, a gyülekezet szolgálatának képletében tanul meg gondolkodni. Ennek pedig egyik legdöntőbb feltétele: az engedelmes igehirdetés.*

Már megújulásunk kezdeti szakaszában felismertük, hogy az egyház az igehirdetésért van. Ezért a teológiai munkásságunk, az igehirdetést tartalmi kérdésként kezelte s minden figyelmét arra irányította, hogy segítse, tartalmilag meggazdagítsa. E célt szolgálta elsősorban a lelkésztovábbképzés páratlanul gazdag és bőséges alkalmai is. A gyülekezeti igehirdetés elmélyülésének pedig épp az a bizonyossága, hogy gyülekezeteink egyre inkább tudnak a szolgálat kategóriájában gondolkodni s egyre világosabban látják, hogy a szolgáltató egyház útja: a szolgálat, a jó cselekvésének az útja.

3. *„Az Úrban dicsekedve” tudunk rámutatni olyan jó cselekedetekre, amelyeket gyülekezeteink Isten kegyelmes akaratából és segítségével az egyházunkkal Egyezményt kötött új magyar társadalomban végeztek.*

a) Ilyen tényleges jó cselekedet volt a magyar társadalom átalakulásának folyamatában egyházunknak minden olyan állásfoglalása, amely csökkentette annak veszélyét, hogy az egyház a politikai reakciónak menedékhelyévé váljék, hogy visszahúzó erő legyen az új társadalom építésében.

b) A jó cselekvésének tényeként tudjuk előszámlálni a magyar falu szocialista átszervezése idején végzett segítő szolgálatainkat is, amelyekben — egyházi módon — a közösségi élet melletti döntés érlelődését segítettük gyülekezeteink paraszt tagjaiban, s amelyekkel továbbra is ott állunk mellettük a közösségi emberre formálódás folyamatában. Gyülekezeti tagjaink életében mind világosabban ismerhetők fel a másik emberért, az emberéletért hordozott keresztyén felelősség és végzett jó szolgálat tényei.

c) Az egész embervilág életére kiható jó cselekvésének, a „világméretű szolgálat” alkalmiul tekintettük a hazai békemozgalomban, a Béke-világtanács munkájában és a Keresztyén Békekonferencia keretében felismert nagy feladatok munkálását. Az emberiség békéjének szolgálatára már az 1948-as Deklarációban elkötelezte magát egyházunk az Isten Igéjéből kapott világosság alapján. Mind a magyar békemozgalomban, mind a nemzetközi békemozgalom fórumain kezdetűl

hálásan éltünk a békeesszserzés Urától ránk bízott szolgálatnak a lehetőségeivel. A Keresztyén Békekoneferencia célkitűzéseiben pedig hálásan fogadtuk az Urunktól kapott ama megbízatás teljesítésének lehetőségét, hogy a meghallott, elfogadott és továbbadásra ránk bízott igei parancs alapján eszmélteessük a keresztyén egyházakat a ma élő emberiség sorsdöntő kérdéseiben Istentől rájuk terhelt felelősségre. Teológiai eszmélődésünk eredményeit, hitünk és eligazodásunk gyümölcseit boldogan adtuk oda ennek a mozgalomnak a szolgálatába, s hálásan fogadtunk és veszünk minden olyan áldását a benne végzett szolgálatunknak, amely egyházunk bizonyágtételét és szolgálatát elmélyíti és gazdagítja. Gyülekezeteink a szó való értelmében hordozóivá váltak e mozgalom célkitűzéseinek és szolgálatának s imádságaikkal, hitükből fakadó áldozathozatalukkal és keresztyén életük naponként, s az ember-ügy számára jótéteményt jelentő folytatásával töretlenül kívánják segíteni a mozgalom új szolgálatát.

4. Isten megigazító Igéjének eligazító áldása volt az is, hogy az egyházunk külső rendjének, szervezetének revízióját első renden hitbéli-, teológiai kérdésnek tekinthetjük s egyházunk megújult és meggazdagodott igemegértésének kifejezését és szolgálatát szánhattuk szerepül és feladatul az 1967. évben életbe lépett revideált egyházalkotmányunknak.

A megigazító Ige olyan kegyelmesen tanácsolt bennünket az előzőhöz képest merőben új társadalmi körülmények között élésünk mintegy két évtizede alatt, hogy ne külső, szervezeti reformokkal, egyházszervezeti újításokkal kössük le erőnket és időnket, hanem a bennünket megújító Ige iránti engedelmességre koncentráljunk. Ennek a belső meggazdagodásnak a folyamatában érlelte Isten Lelke egyházalkotmányunk revízióját s a belső tartalmi meggazdagodásnak a gyümölcsként dokumntálja új egyházalkotmányunk, egyházunk megújult igemegértését s a szolgálat koncepciójában gondolkozni tanuló egyház ama igei felismerését, hogy „az egyház Ige szerinti külső rendje — a szolgálat rendje”.

### Egyházunk szolgálatának aktuális feladatai

1. A megtalált úton járni azt jelenti: a szolgálat útját járni. A szolgálat útja pedig a szeretet kettős — egy nagyparancsolatának engedelmes cselekvését jelenti.

Hozzánk, szocialista államban élő egyházhoz, ezért szólt megújító Igét és ezért cselekedett velünk kegyelmesen az Isten az elmúlt 25 esztendő alatt. Szolgáló egyházzá formáltatásunk pedig ezt a tényt fejezi ki: egyházunk megtalálta helyét az új magyar társadalomban. Az 1970. évi Deklaráció így summázza a felismerésünket: „A magunk sajátos helyét megtalálva, hűségesebben és hatékonyabban szolgálhatunk népünknek és az egész emberiségnek. A szolgáló egyházat a mi felfogásunk szerint az jellemzi, hogy nem önmagával foglalkozik, hanem az ember felé fordul és vele szolidaritást vállal. Ez a kifelé fordulás a szolgáló szeretet lelkülete.”

2. Az Isten Igéjéből eligazítást kapott, szocialista államban élő egyházunk számára a szolgáló szeretet megbizonyításának legközvetlenebb köre magyar népünk élete.

Az 1967. évi Jubileumi Zsinat így tanít erről: „Hitünk parancsából következik, legszentebb hagyományainkkal egyezik, ha szívünk elsősorban annak a népnek az életéért ég, amelyből vétettünk és amelynek szebb életéért, boldogulásáért, békés jövőjéért készek vagyunk munkálkodni és buzgóságosan könyörgünk Isten színe előtt.” Az elmúlt 25 év folyamán bizony-

ságát tapasztaltuk annak, hogy szocialista társadalomunk felelős vezetői, testületei s az egész magyar társadalom megbecsüli és igényli azt a szolgálatot, amellyel egyházi módon, önzellen segítségként hozzájárulunk a szocialista társadalom teljes felépítésének nagy művéhez; népünk boldogabb jövőjéhez és a népek békeességének megőrzéséhez. Igei eligazodásunk legalapvetőbb etikai konzekvenciája az volt, hogy egyházunk hű marad az új társadalmat építő magyar néphez s a maga szolgálatával segíti ebben a munkájában. Ebben a népünk boldogulását, békés jövőjét szem előtt tartó közös érdekekben, feladatban és egybefonódó közös akarásban látjuk az alapelveiben jól bevált, tartalmában gazdagodott, jól funkcionált Egyezmény jövőbeli hasznát, perspektíváját. Népünk hatalmas eredményeit látva örvendéssel tölt el bennünket az a tudat, hogy nagy erőfeszítéseit s azokban a mi segítő szolgálatainkat is gazdagon megáldotta az Isten.

Az Egyezmény szellemének megvalósításából szerzett tapasztalataink meggyőződéssé és bizonyágtétellé érelték azt a felismerésünket, hogy az egyház csak akkor tud jótéteménnyé válni a legközvetlenebb környezetében, a saját népe körében s csak úgy bíztatik világméretű szolgálatokra, ha minden hátsó szándékától mentesen, önzetlen, őszinte indulattal vállalja ezt és törekszik erre. Ennek az ilyen szellemű törekvésünknek kapcsán tapasztaltuk meg azt, amit Zsinati Tanácsunk 1970. évi Deklarációja így fogalmaz meg „...világossá vált előttünk, hogy nem külső formák biztosítását szolgálhatunk erejét és hatékonyságát. Egyházunk annyi jelentőséggel bír az új szocialista társadalmi rendben, amennyi tisztá evangéliumot hirdet és amennyi hitből fakadó szeretetet gyakorol. Egyházunk a nemzeti élet alakításában annyiban veszi ki részét, amennyire alakítani képes a nemzet tagjait alkotó református keresztyén emberek életét. Alázatban felismertük azt is, hogy Isten korunkban a keresztyén egyházakat megítélve olyan erőket és olyan mozgalmakat használ fel céljainak ebben a világban való megvalósítására, amelyeknek nincs közük az egyházhoz.”

Szolgálatunk aktuális feladatainak a felismeréséhez ennek következtében az vezet továbbra is és az segít bennünket, ha az Ige ismeretében folyamatosan elmélyülünk — ha az ige hirdetésünk tovább tisztul és gazdagodik —, tanítói (teológiai) és az egyházvezető szolgálatunkat s a gyülekezeti pásztorációt mind fokozottabban ama cél érdekébe állítjuk, hogy egyházunk még alkalmasabbá váljék Isten kezében a szolgálatra s ha a gyülekezetek tagjai a keresztyén életfolytatás komolyan vételében előbbre haladnak.

3. A szocialista társadalomban helyét megtalált egyházunk népünk körében, a 25 éves Egyezmény szellemében végzendő aktuális, perspektivikus szolgálatának summája ez: hazánk boldogulásán munkálkodni.

„Isten engedelmes népének az ajkáról együtt és elválaszthatatlanul szól a hálaadás és a fogadástétel, a lelki-testi szabadításért.” Ezzel a tanítással terjesztette elő egyházunk Zsinatának lelkeszi előke annak a Deklarációnak a szövegét, amelyet hazánk felszabadulása 25. évfordulóján bocsátott ki a Zsinati Tanács s amelyre ebben a tanulmányban többször hivatkoztunk is. A hálaadásnak és a fogadástételnek ez az egybefonódottsága fejeződik ki a Deklarációnak az utolsó fejezete címében: „Hazánk boldogulásán munkálkodunk.”

Szolgálatunk aktuális és perspektivikus feladatai summájaként hadd idézzük a Deklarációnak ezt a hálaadást és fogadástételét kifejező szép szakaszát: „AZ új korszak megnyílt kapuján 25 évvel ezelőtt belépve, folyamatosan növekedtünk az Isten iránti engedelmségben és az ember iránti jó szolgálatokban. Népünk új korszakát egész lelkünkkel a magunk feladatának

is éreztük és minden alkotó erőfeszítésében részt akarunk venni. Ezt atyáink a 25 esztendő alatt többször és különböző formában elmondották s ezt most is ünnepélyesen megerősítjük és magunkénak valljuk.”

Egyházunk legfelsőbb tanító és kormányzó testületének ezt a szavát meghallani, ennek engedelmeskedni azt jelenti, hogy még engedelmesebben, még nyitottabb szívvel, a szeretetben folyton növekedve, Isten dicsőségét és az ember ügyét még hűségesebben szolgálva megyünk tovább azon az úton, amelyre Isten megigazító és eligazító kegyelme 25 évvel ezelőtt, az Egyezmény aláírásával reá állított és elindított bennünket. Mi, magyar reformátusok is, ezzel tudjuk a legméltóbban kifejezni hálánkat államunknak, a Magyar Népköztársaságnak az Egyezményünkben lefektetett alapelvek következetes érvényesítéséért s azért a nagylelkű, segítő gesztusért, amellyel az Egyezményben az államsegély folyósításával kapcsolatban vállalt kötelezettségét az egyházunk javára „megszegve”, nemcsak hogy 20 esztendőig, de immáron 25 éve, változatlan összegben folyósítja egyházunknak az államsegélyt.

Befejezésül helyénvalónak látjuk, hogy bizonyos értelemben az elmondottak összegezésekként is, néhány megjegyzést tegyünk. Nem magyarázkodni akarunk ezekkel a megjegyzésekkel azok előtt a külföldi atyánkfiai előtt, akik mind ez ideig nem tudtak, vagy nem is akartak megérteni bennünket. Az évfordulón most elsősorban önmagunknak adunk számot, de azzal a bibliai nyitottsággal, amely „mindenkor kész mindenkinék számot adni a hitéről”. Ezért amilyen hálások vagyunk Istennek azokért a külföldi protestáns teológus, egyházi vezető, lelkipásztor és keresztyén atyánkfiaiért, akik őszinte keresztyén testvéri szívvel megértették, imádságaikkal kísérték, vagy szeretetből fakadó, segíteni kész bíráló megjegyzéseikkel is kísérték egyházunk megtett útját, annyira sajnáljuk, hogy vannak keresztyén atyafiak, akik azzal terhelik lelkiismeretüket Istennel és velünk szemben, hogy gyanakvással, rosszindulatú gyanúsítgatásokkal, rágalmakkal illetik egyházunk útját, szolgálatát s egyházunknak és államunknak az Egyezmény szellemében kialakult jó viszonyát. Az előbbi atyánkfiai előtt nem szorul magyarázgatásra egyházunk élete, az utóbbiak előtti magyarázkodásnak pedig mi nem érezzük semmiféle szükségességét. Nos, summázó megjegyzéseink a következők:

Először: Az Egyezményt mi sohasem úgy tekintettük és egyházunknak a szocialista társadalomban való eligazodásán sohasem értettük az e társadalmat irányító ideológia „átkeresztelését” keresztyén teológiává, sem pedig azt, hogy teológiánkat és keresztyén hitünket azonosítsuk ennek az ideológiának azokkal a tanításával, melyek keresztyén hitünk számára elfogadhatatlanok. Nem értettünk azonban eligazodásunk folyamatán valami egyházféltésből táplálkozó egyházmentő akciót sem. Nem emeltük isteni kijelentés rangjára a népünk életében történő eseményeket sem. Ha jelentkeztek is ilyen kísértések egyházunk „szokatlan útjának” kezdetén, ezek ellen a leghatározottabban éppen azok harcoltak, akiket eligazodásunk folyamatában Isten különös felelősséggel, a Tőle jövő eligazító Ige meghallásával és hirdetésével terhelt el. Eligazodásunk tartalmi motívumaként mi mindig arra tudtunk és tudunk rámutatni: Isten megújító Igéjével megszólított bennünket és cselekedett velünk. Ez a bűnbánatot fakasztó, bűnbocsánatot hirdető és új életre keltő Ige egyházunk eligazodásának egyedüli alapja és normája. Egyházunk útkeresésének idején ez az igei üzenet volt az alaptételünk s ma ez hitünkben folyó bizonyosságtételünk: *a megigazító Ige eligazító Ige is! Eligazító Ige a megigazító Ige!* Ezen az üzeneten pedig ezt kellett

értenünk: az Isten megtérésre hívó evangéliumát meghalló, elfogadó, üdvössége felől a Krisztus váltságátlála erejének elhívése által bizonyos ember el tud igazodni Isten teremtett világának a dolgaiban is, az „otthon” lesz az Isten történelemformáló cselekedeteinek felismerésében és ismerésében is.

Másodszor: Sohasem állítottunk olyat, hogy eligazodásunk a szocialista társadalmi rendben valamiféle általunk fel-, vagy kitalált „új teológiai koncepciók” eredménye, következménye. Azt azonban igenis mondtuk, hogy egyházunk eligazodásának *igeti, hitbeli, tehát teológiai* motívumokban keresendő és található meg a forrása, az alapja, az előrelendítő, cél felé segítő és a kísértésektől fegyelmező ereje. Mondtuk és hálásan mondjuk azt is, hogy eligazodásunk folyamata egy sajátos magyar református teológiai gondolkodás kialakulásának a folyamata is. Ezen azonban mi nem valami új teológiai rendszer kialakítását, kidolgozását értjük. Sokszor elmondtuk, hogy nekünk nincsenek „új teológiai koncepciók”. A sajátos magyar református teológiai gondolkodás kialakulásának folyamatán mi *a Krisztus ismeretében való előbbrejutást, egyházunk bizonyosságtételének gazdagodását, a szolgálatra való alkalmassá formálódását értjük.* Tehát egy olyan folyamatot, amelyben az egyház teológiai gondolkodásában és gyakorlatában visszatér a reformáción át az apostoli kor egyházának igemegértéséhez s küldetését, létének értelmét újra eredeti (bibliai) értelemben érti meg és gyakorolja. Persze, hogy ebben a folyamatban, az egyház megújulásának előző szakaszaihoz képest, vannak új mozzanatok és hangsúlyeltolódások is. Valljuk azonban, hogy e folyamatnak a lényege csak és kizárólag *az Isten Igéjéhez való visszatalálásban, az Ige mélyebb megértésében ragadható meg helyesen.*

Harmadszor: Az elmúlt 25 esztendő alatt teológiai gondolkodásunkban a „biblikus-hitvallásos” jelleg mind elevenebben és egymástól elválaszthatatlan egységben érvényesült. Szét nem választottuk a kettőt, de a hangsúly, a sorrend kérdésében hűek maradtunk reformátori örökségünkhöz is. Isten Helke visszakényszerített minket a Szentíráshoz. Az újra felfedezett és mélyebben megértett Ige világította meg reformátori örökségeinket s gazdagította, tovább mélyítette hitvallásos tudatunkat. A „józsánság Lelkének” ez az adománya volt egyházunk számára a belső ökumené körén belül végzett szolgálataiban az egyensúlyozó, fegyelmező erő, amely képessé tette arra, hogy testvéri, korrektívus ökumenikus viszonyban, harmonikusan, egyetértésben együtt szolgáljon a hazai protestáns testvér-egyházakkal Isten dicsőségére és az egy vérből teremtett emberiség javára. Az államunkkal kötött egyezményeink *ökumenikus haszna* is gyümölcsözők ebben.

(Debrecen)

Dr. Szabó László Ambrus

#### JEGYZETEK:

A tanulmányhoz a Magyarországi Református Egyház 1948. utáni sajtótermékeiben megjelent dokumentumokat, zsinati-, konvinti lelkészelnöki-, püspöki jelentéseket, deklarációkat és zsinati tanításokat, tanulmányokat és nyilatkozatokat használtuk. Ezek közül az alábbiakat külön is az Olvasó szíves figyelmébe ajánljuk.

1. Az 1967. évi Jubileumi Zsinat *Tanítása*. I. a Hittel és cselekedettel c. kiadványban. Budapest, 1970.
2. A Zsinati Tanács 1970. március 18-i ünnepi ülésének Deklarációja és dokumentumai. Református Egyház 1970. évf.
3. D. Bereczky Albert: Teológiai gondolkodásunk útjáról. Teológiai Szemle 1964. évf. 261. kk.
4. Dr. Bartha Tibor: Együtt a jó ügyben Teológiai Szemle 1961. évf. 1. kk.
5. Dr. Bakos Lajos: Teológiai gondolkodásunk alakulása a második világháború után. Teológiai Szemle 1967. 140. kk.
6. Dr. Bartha Tibor: Egyház a szekularizált társadalomban. Teológiai Szemle 1968. évf. 4. kk.
7. Dr. Erdei Ferenc: Az egyezmények háttere és távlatai Teológiai Szemle 1968. évf. 8–10.

# A huszonöt éves Egyezmény és a Magyarországi Evangélikus Egyház

A magyarországi evangélikus egyháznak az új, szocialista társadalmi rendben való végleges önmagára való találása — minden kétséget kizáróan — 1958-ban következett be. Ez az év volt az Egyezmény megkötésének tizedik évfordulója és Káldy Zoltán Déli Evangélikus Egyházkerületbeni püspöki szolgálatának kezdete. Ezért akár az Egyezmény addigi meghatározó hatását, akár az addig elmúlt időszak eseményeinek, a felszabadulásunk kivette időszak teológiai fejlődésének bemutatását kívánjuk elvégezni; nem találhatunk megfelelőbb és pontosabb elemzést, mint éppen Káldy püspök székfoglalójának megfelelő szakaszait.

## „A 10 éves Egyezménytől — napjainkig”

alcímét viseli ez a szakasz, amelyben — a többi között — a következőket mondotta el a püspök:

„Mindenekelőtt arról kell megemlékezni, hogy 10 éves az Egyezmény, amelyet evangélikus egyházunk és az új magyar állam kötött, 1948 decemberében. Bár 1948-ban elég sok vita előzte meg az Egyezmény aláírását, a 10 éves évfordulón Isten iránti hálával felszabadultan elmondhatjuk, hogy az Egyezmény megkötése helyes és szükséges volt. Az állam biztosította az Egyezményben is a vallás szabad gyakorlását, egyházunk különböző területeken való szolgálatát és 20 esztendőre szóló anyagi segínyt nyújtott. Egyházunk részéről az Egyezmény elsősorban a magyar nép államának elismerését jelentette és ezzel együtt arról való bizonyosságtételt, hogy egyházunk nincs az előző társadalmi rendhez és általában semmiféle társadalmi rendhez kötve. Az Egyezménnyel megszűnt az a bénító bizonytalanság, amelyben 10 évvel ezelőtt egyházunk az államban való viszonyban élt és egyházunk rálepett arra az útra, amelyet hitünk szerint Isten jelölt ki számára az új magyar világban. Jelentős volt az Egyezmény azért is, mert az egyház és állam szétválasztásának elvét valósította meg, amely feltétlenül megfelel a reformatori teológiának. A helyes választással elejét vettük egyfelől annak, hogy az állam az egyházat szekularizálja, elvilágiasítsa, a maga szervevé tegye és ezzel az ígét a maga céljainak és terveinek szolgálatába állítsa, továbbá a maga ideológiáját az egyházra ráerőltesse — másfelől az egyház eleve lemondott arról, hogy az államot klerikalizálja, egyháziasítsa az állam felett vallásos gyámködést gyakoroljon és nem igényelte, hogy az állam az egyházi feladatok és célok megvalósítását állami hatalmi eszközökkel elősegítse, mert tudatában volt annak, hogy az egyházi feladatok megvalósításának nincs más eszköze, mint Isten ígéje és a szentségek. De jelentős volt az Egyezmény anyagi szempontból is. Elsősorban azért, mert akkor kaptunk az államtól anyagi segítséget, amikor ez nagyonis szükséges, de azért is, mert a 20 esztendőre szóló anyagi segínyel időileg is lehetőséget kaptunk arra, hogy evangélikus egyházunk kiépítse önálló háztartását és anyagilag is teljesen az evangélium erejére, illetőleg a hívek evangélium által ébresztett hitére és szeretetére támaszkodjék”.<sup>1</sup>

„Egyházunk utolsó 10 évének nemcsak az Egyezmény megkötése volt az egyetlen nagy eseménye, hanem ebből kifolyólag sok más is. Egyházunk végezhette Isten-től kapott szolgálatát a számára teljesen új gazdasági, politikai és társadalmi rendben. Zsinatunk racio-

nalizálta egyházszerkezetünket. Rendezte az egyház háztartását, az egyház szeretetszolgálatát és lelkesítő szolgálatát. Megerősödött a Gyülekezeti Segély munkája és tervszerűbb lett a sajtó munkája. A Lelkesítő Munkaközösségek élete is jobban irányított és tartalmilag is elmélyültebb lett. Komoly lépések történtek a Közalap megszervezésére. Átgondolt egyházpolitikai vezetés folyt és népünk békemunkájából is jelentősen kivettük részünket.”

## „Mi itt valamennyien gályarabok unokái vagyunk”

Mielőtt a fentebb idézett püspöki székfoglaló más és ugyancsak fontos megállapításait, célkitűzéseit is számba vennénk, nem tekinthetünk el — a püspöki székfoglalóban is jelzett, meghatározó események, tényezők bemutatásától sem.

Ezen események első helyére dr. Mihályfi Ernő egyetemes felügyelővé való választása és felügyelői tisztebe 1952. április 17-én történt beiktatása kívánkozik. Azt is lehet mondani, hogy törvényszerűen kívánkozik, egyszerűen azért, mert dr. Mihályfi húszéves egyetemes, majd országos felügyelői szolgálata szervesen épült bele egyházunk minden jó teológiai, egyházpolitikai és politikai döntésébe. Pontosan úgy, ahogyan ezt székfoglaló beszédében annak idején maga és egyháza elé célként kitűzte:

„Az én utam — mondotta — az evangélikus papi családból egyenesen és töretlenül vezetett mai állásfoglalásomig. És azokról, akik a jelenlevők közül teljes odaadással az új társadalmi rend építői közé sorakoztunk, nyilvánvaló hogy amire életünket is feltettük, azt összhangban tudjuk a magyar protestantizmus százados szabadságszellemeivel, teljes harmóniában van az a szellemmel, amit az evangélikus parókiáról hoztam magammal.

Mi itt valamennyien gályarabok unokái vagyunk, ki vérségileg, ki szellemileg, s ha állást foglalunk új társadalmi rendünk alapvető kérdéseiben, nem tesszünk mást, mint őseink, akik évszázados harcot folytattak az ellen az elnyomás ellen, amely nemzeti történelmünkben a protestantizmus külön elnyomásaként is jelentkezett. A vallásszabadságért folyó harc nálunk majdnem mindig egybeesett a nemzeti szabadságért folyó küzdelemmel.

A protestáns egyházak már felismerték, hogy most ennek a harcnak teljes győzelméhez érkezünk és már évekkel ezelőtt őszinte deklarációkban álltak népi demokráciánk mellé, megkötötték az állam és az egyház között a megállapodást.

Mindez az egyházi közvélemény, a demokratikus egyházi tömegek alulról jövő követelésére, kívánságára történt, az egyházi közvéleménynek alulról feltörő ereje tette kötelességévé a mi egyházunk vezetőinck is, hogy határozottan állást foglaljanak az új társadalmi rend és annak hatalmas alkotásai mellett.”

„Lelkészeink tudják, hogy a dolgozó néppel való találkozásunk biztosíthatja gyülekezetünk jövőjét és az egyház belső megújulását szolgálja a befejeződéséhez közeledő folyamat, hogy az egyháztagok igazi társadalmi keresztmetszetét tükrözze összetételében az egyház vezetősége is, minden fokon.”

„Az állam és egyház viszonyában döntő fordulat következett be az elmúlt években. A vallás teljes sza-

badsága a Népköztársaságunk alkotmányának szerves része lett. Az állam és egyház között megkötött egyezmény gondoskodik egyházunk támogatásáról és megteremti az anyagi feltételeit is az igehirdetés szabadságának.

Az állam támogatása segítséget nyújt az egyház minden munkájához és az állam ezúttal elsősorban egyházunk történelme során, nem kér tőlünk cserébe mind ezért semmit. Nem kíván politikai szolgálatot, amelyet a kapitalista rendszerek mindig és mindenütt megköveteltek és megkövetelnek az egyháztól, felajánlván érte a hatalomban való részesedés hazug, hamis, az egyház igazi lényegétől idegen illúzióját és halálosan mérgezett örömet.

Mi ismerjük kötelességeinket, amelyeket mint hazafias demokratikus állampolgároknak teljesítenünk kell és hűen teljesítjük is.

Mit jelentenek és mire köteleznek haladó hagyományaink ma? Mit jelent a követése ezeknek, amelyeknek képviselőit és tiszteletében meggyőződéseim szerint itt valamennyien találkoztunk?

Jelenti a haladó hagyományok helyes követése többek közt a tanulás kötelezettségét, a tájékozódást a világban, hogy tisztán láthassuk benne helyünket és jövőnk biztonságát. Az egyház vezetői tudásban ne maradjanak le a gondjukra bízott hívek mögött, akiket egy hatalmas kultúrforradalom széles lendülete visz előre a művelődés útján.

Szerezzenek lelkészeink alapos és hiteles tájékozottságot a világ két részének, a béke birodalmának és a háborúra készülő imperialista országoknak életéről. Tájékozódjanak arról, hogy a számunkra mindenben példamutató Szovjetunióban, a megvalósult szocializmus országában hogyan biztosították a vallás szabad gyakorlatát és az egyházak zavartalan életét.

„Es ismerjék meg a maga valóságában egyházunk lelkészei és hívei azt is, hogy milyen kockázatos a világ másik felén kimondani az igazságot.”

„Legyünk tudatában annak, hogy bennünket a példa felelőssége kötelez a nyugati országokban élő egyházak felé, akik azért figyelnek bennünket, azért érdeklődnek a mi életünk iránt, mert saját jövőjük útját keresik bennünk. Érzik és tudják, hogy társadalmunk élete forradalmi változásokkal terhes és mi biztató örömmel hirdethetjük feléjük, megmutatva bizonyítéknak a magunk élete példáját, hogy az igazi vallásszabadság, az egyház független élete csak a szocialista és a szocializmust építő országokban valósulhat meg.

Az egyház az elnyomásra épült társadalmi rendszerekben gyakran az elesettek vigasztalója akart lenni és ezzel a szerepével visszaélve csak a belenyugvás hrdetője volt. A helye most nem lehet másutt, mint az eddig elnyomottak mellett, akik maguk fordítják meg sorsukat.

Egyházunk haladó hagyományait követte akkor, amikor teljes erejével részt vesz a békéért való harcban. Jó lelkiismerettel mondhatjuk, hogy a mi egyházunk megtette és megteszi kötelességét ezen a téren.”<sup>3 4</sup>

### „Zsinatunk most diakóniai törvényt alkot...”

Az 1952-es esztendő egyúttal a régi, még a Horthyidőszakból visszamaradt egyházkormányzati renddel és ennek a rendnek visszahúzó képviselőivel való leszámolást is jelentette. Az eredetileg 1948-ban megalakult Zsinat 1952. május 20-án tartott harmadik ülészakán elfogadta s megalkotta az I. törvénycikkét: „A Magyarországi Evangélikus Egyház területi beosztásáról” szólót. Ez a törvénycikk végérvényesen leszámolt az azzal a sovinizmussal is keveredett egyházkerületi be-

osztással, amely az Osztrák-Magyar Monarchia bukása után is „életben próbálta tartani” azt a négy egyházkerületet, amelyek közül kettő mindenképpen „életképtelen” volt.

A Zsinat által megszervezett két egyházkerület és bennük a tizenhat egyházmegye a következő hónapokban megtartotta alakuló gyűlését és így nem volt többé akadálya annak, hogy az így újjáalkotott Magyarországi Evangélikus Egyház új szervezeti és a tisztségviselők kiválasztásában is megnyilvánuló személyi egységben folytathassa zsinati törvényalkotó munkáját. Folytathassa úgy, hogy az 1953. március 3–4-én tartott negyedik ülészakán (amelyen az V., a VII. és a VIII. törvénycikket alkották meg) új, az eddigi gyakorlattól merőben eltérő elem: a törvénycikkek teológiai alapokra való felépítése került a tárgyalások és eszmecserek homlokterébe. Erről szólott dr. Vető Lajos püspök, a Zsinat lelkészi-elnöke is, amikor beszédében a következőket mondotta:

„Új egyházi életünk legjellemzőbb sajátága, hogy egészen egyházi élet. Kibontakozó egyházi életünkben ugyanis Isten igéje és annak tisztán s igazán való hirdetése a lényeg, az alap és a cél. Minden más ebből van és ezért van. És mert egyházunknak elsősorban a lelkészi kara a felszabadulás után erős teológiai elmélyedéssel az ige tisztán való hirdetésére koncentrált munkaerejét, ennek eredményeképpen mindenfelé jelentkeznek az igeszolgálat gyümölcsei lelki és anyagi téren egyaránt. Törvényalkotó zsinati munkánkat ez a körülmény szinte könnyűvé teszi. Tulajdonképpen alig kell mást tennünk ahhoz, hogy teológiailag helyes egyházi törvényeket alkossunk, minthogy lerögzítsük, ami megvan, s szabályozzuk és rendezzük, ami egyházi életünk egész területén mint az igehirdetés s a vele kapcsolatos hit gyümölcseként természetszerűen jelentkezik.

De zsinatunk jó munkavégzését megkönnyíti az a külső körülmény is, hogy Népköztársaságunkban egyházunk igazán egyházi lehet. Azelőtt az egyház törvényalkotását áthatotta az az ideológia, amely a kort s a benne élő társadalmat jellemezte. Most viszont szabadon és tisztán, kizárólag teológiai alapokon, tehát Isten igéje alapján alkothatjuk meg egyházi törvényeinket.

Az elmondottak lépten-nyomon szembetűnnek azon a három törvényjavaslaton, amelyeket az 1948-ban elkezdett zsinatunk mostani negyedik ülészakán a zsinat elnöksége a zsinati szakbizottságok munkája nyomán előterjeszt. Vegyük szemügyre mindjárt az előterjesztendő törvénycikkek közül az első törvénycikket, mely megalkotandó új törvénykönyvünk tervbeveti beosztása szerint az V. törvénycikk lesz. Ebben a törvénycikkben, mely az egyházi hivatalról és az egyház munkáiról szól, mindjárt az 1. paragrafusban láthatjuk, hogy ezt a törvényt az Ágostai Hitvallásra alapozzuk, s az Ágostai Hitvallásnak megfelelően, tehát teológiai szempontból egyházunkhoz legillőbb módon állapítjuk meg, illetve rögzítjük le az egyházi hivatal viselőinek, a lelkészeknek mivoltát, munkáját, szolgálatait.

Az a teológiai koncentráció, mely egyházunk egész életére jellemző, hozza magával, hogy az V. törvénycikk megállapítja és kimondja a lelkészeknek az egyházzal kapcsolatos fokozott felelősségét.”<sup>5</sup>

„A teológiai alapvetés nyilvánvaló a VII. törvénycikkben is, amely az egyház háztartásáról szól. Ennek a törvénycikknek első paragrafusa, kimondja, hogy háztartásunkat Isten igéjének hatalmára alapozzuk. Ebben kifejezésre jut hitünk Isten igéjének hatalmában, amely abban jelentkezik, hogy az ige tiszta és igaz hirdetése nyomán, emberek jutnak hitre, s fel-



buzdulnak tevékeny és áldozatkész egyházszeretetre. Itt se mondunk újat, csak a meglévő helyzetet állapítjuk meg, hiszen egyházunk gyülekezetei mindenfelé bőségesen bizonyosságát szolgáltatják annak, hogy Isten ígéjének megvan a hatalma arra, hogy előteremtse azokat az anyagi eszközöket, amelyek az egyház fennállásához, munkájának folytatásához szükségesek.”<sup>6</sup>

A VIII. törvénycikket különösképpen is *Dezséry László* püspök méltatta, amikor nyitó-istentiszteleti igehirdetésében így szólott:

„Zsinatunk most diakóniai törvényt alkot, az első szeretettörvényt egyházunk életében. Meggyőződésem szerint tiszta evangélikus alapokból és azzal a reménységgel, hogy egyházunk egész népe nyílt szívvel fogadja azokat. Nyomorék gyermekeket és elesett öregeket gyámolító szeretetintézményeink az utolsó évben több mint száz emberrel többet gyámolítanak, mint azelőtt. Egyházunk soha ennyivel nem tudta segíteni népünk társadalmát. Gyámolítsátok továbbra is az erőtelenekek —, int minket Isten.

Mindez azonban csak azért lehetséges, mert egyházunk állást foglal azokban a kérdésekben, amik a mindenki iránt való jóakaratot írják elő számunkra. Egyházunk szava messzehangzik saját körünkön kívül. Hallgatja a magyar nép és örvendezik azon, hogy az egyházak között a mi egyházunk is ott áll a széles tömegek jólétét és felemelkedését biztosító mai küzdelemben. Állást foglaltunk szabad hazánk mellett, mely a keveseknek a sokak elleni igazságát kétségbevonta és elismerte a sokak igazságát mindenki érdekében. Tevékenyen szolgálunk szabad hazánkban, mely azt a békét, amellyel egyedül védelmezhető az emberek sokaságának boldogulása, biztosítani akarja. Széles és messze külföldi egyházakhoz is elható békeprédikációba kezdünk s ez a békeigehirdetés hitet támaszt mindenfelé. A béke fenntartásának lehetőségébe és a béke áldásaiba vetett hitet támaszt. Felindult lelkiismeretünk az elnyomott népek szabadságharca ügyében is. A mi diakóniánk nem elégedhetik meg a házi jótékonykodással azokon a pontokon, amelyeken a magyar népek szüksége van a mi áldozatunkra is. Érdekeltek vagyunk, ahogy az ige mondja nemcsak egymás között, hanem mindenki iránt. Gazdag tartalmú, megfogható és az emberiségnek végtelen sokat jelentő prédikációt adott szánkba az Isten, holott Ézsauként ezekben a dolgokban nagyon tisztátalan ajkúak voltunk. Isten szeráfai az oltárról felvett eleven szénnel illetik a mi ajkunkat, hogy elfedeztessék hamisságunk, megbocsátassék minden e téren elkövetett bűnünk és prédikálhassunk a nép ügyében az embereknek és az egyházaknak is Isten intelve alapján. A világnak ma semmire nincs nagyobb szüksége, mint arra az emberek iránti jóakarata, amit Isten karácsony hajnalán megkövetelt tőlünk. Ebben az intelemben ismét el van helyezve Isten drága üdvözlése is a mi egyházunk felé. Bizony az történik, hogy ebben az emberek létkérdései felé kitárult igehirdetésünkben adja meg egyházunk létjogosultságát és becsületét a mi nemzedékünknek. Isten üdvözlése köszönti a mi egyházunkat, mely megtalálta életét és a szolgálatát a mában.”<sup>7</sup>

### „1918 óta ez az első eset...”

Bár az 1958-as évet megelőző esztendőkből egyházunk igen aktívan vett részt az *egyházi világszervezetek* munkájában, az újonnan alakuló *ökumenikus mozgalomban*, ezeknek az alkalmaknak felsorolására itt és most nincs elegendő helyünk.<sup>8</sup>

Az így kialakult egyházi, testvéri kapcsolatok közül egyet azonban mégis ki kell emelnünk, mint olyat, amely a legjellemzőbbnek mondható s amely nagyon plasztikusan bizonyítja az Egyezmény országunk hátán túlra is kiterjedő jótékony hatását. A „rendezni végre közös dolgainkat” József Attilai igény lett egy szűkebb körben valósággá akkor, amikor megjelent s felszólalt a zsinaton Ján *Chabada*, a Szlovákiai Evangélikus Egyház egyetemes püspöke: „Szlovák Evangélikus Egyházunk történetében 1918 óta ez az első eset, hogy vezetői meglátogatják a Magyarországi Evangélikus Egyházat. Bevalljuk, hogy kerestünk összeköttetést a testvéregyházakkal nyugaton, de megelégedtünk a hozzánk legközelebb esőkről, közvetlen szomszédainkról. Ennek oka az volt, hogy mind a mi oldalunkon, mind az önök oldalán elburjázott a nemzetek együttélésének legsúlyosabb bűne, amelyet nemzeti gyűlölködésnek szokás nevezni.” „A nemzeti gyűlölködésnek előnyt biztosítottunk nemcsak politikánkban, műveltségi és gazdasági életünkben, hanem még az egyházban is.”<sup>9</sup> S annyi keserves, szegyenletes kudarcos esztendő után: „A népi demokratikus államok családjába tartozunk, amelynek közös barátja a Szovjetunió s a közös ellensége: a nyugati imperialisták. Innen valók közös feladataink is az egyházi élet terén. Elsősorban egységünkről van szó. Dogmatikai téren nem kell erről tárgyalnunk. Hiszen egyazon alapon állunk s ez az alap Jézus Krisztus és az ő evangéliuma, úgy, ahogy szimbólikus könyveink magyarázzák. Így tehát ama kérdések és eljárások egységéről van szó, melyek szorosan összefüggnek az étellel. Ezek között az első helyen ez a kérdés áll: háború vagy béke? Ennek a kérdésnek a megoldása vagy egy új boldog lét kezdetét jelenti minden ember számára a világon, vagy meg nem oldása elhossa minden élő és élettelen pusztulását. Ennek tudatában vagyunk mi is egyházunkban.”<sup>10</sup>

E sorok írása közben mindehhez — a boldogemlékeztető Chabada püspök mondataihoz — csak azt tehetjük hozzá, hogy azóta is, mindmáig, a testvéri egyházi kapcsolatok, az ökumenikus egység törekvések lényegét változatlanul az emberi élet javáért, az igazságos társadalmi-gazdasági rendért, a békéért való közös fáradozásban, közös küzdelemben látjuk és gondoljuk... S ezt az ökumenikus testvériséget szolgálta a „magyarországi evangéliumi keresztyénység őrállóinak” 1949. évi „virágvasárnapi körlevele” is, amelyben először a magyar protestantizmus történetében együtt mondták el: „A nekünk adott kijelentés szerint a békesség evangéliumának készségében kell járnunk.” „... abban is engedelmeskednünk kell, hogy szót emelünk a béke ügye mellett. Valljuk együtt az Ige szerint, hogy: boldogok a békességre igyekezők. De közös, minden evangéliumi keresztyén emberhez és gyülekezethez szóló felhívásunk 'mindenekelőtt' az, hogy virágvasárnapon, a békesség Fejedelmének, a mi szelíd és alázas Urunknak, a gonoszt jóval meggyőző Krisztusunknak ünnepén tartsunk könyörgéseket gyülekezeteinkben minden emberért, a népek minden vezetőjéért, az Istenben kapott ígéretben reménykedve, hogy: csendes és nyugodalmas életet éljünk.”<sup>11</sup>

### „Hosszú volt az út...”

Az Egyezmény tehát éppen azon a pontokon járult hozzá a protestáns egyházak — közöttük: a magyar evangélikus egyház — szolgálatához, amelyek a múltban a legfájóbbak, legmegalázóbbak voltak; az igazi ökumenizmus és a felelős közéleti-társadalmi részvétel lehetőségeinek biztosításával. Minderről Dezséry püs-

pök pozsonyi díszdoktori székfoglaló beszéde a következőket állapíthatta meg:

„Napjainkban Isten az egyház prédikációs becsületét harcolja vissza magának, s ma népünk méltán beszélhet a néphez hű magyar papokról, békeharcos papokról, becsületes papokról, vagyis a mi hitünk szerint Krisztusban hívó és Krisztust követő engedelmes papokról. Hosszú volt az út és fáradságos, amíg ilyen papokkal benépesült az egyházi élet. 1949 virágvasárnapján adta ki egyházunk vezetősége az első felhívást a békéért folytatott küzdelemre. Mennyi ún. teológiai és egyéb ellenérv sorakozott fel ellene azok részéről, akik csak a „minden emberi értelmet felülhaladó békéről” akartak tudni, s arról nem, hogy ez egyben Isten akarata szerint az egyszerű, emberileg értelmes földi békét is jelenti. Vagy azok részéről, akik a „szív békességéről” akartak tudni, s akkor lett volna meg leginkább szívük békessége, ha a harmadik világháború véres gyalázata hozta volna vissza számukra az általuk óhajtott régi világot. Vagy azok részéről, akik ugyan sóhajtoztak, hogy az egyház visszaszorult a politika porondjáról, de ugyanakkor tiltakoztak az ellen, hogy ebbe a „politikai ügybe” belemártsuk magunkat. Ma már áttörte Isten ezeket az engedetlenségi zárlatokat. A Béke Világmozgalom újabb és újabb megmozdulásairól maguk az egyház szolgálói hoztak hírt papjainknak és híveinknek Luhacoviceból, Varsóból, ahol én is jelen lehettem, Párizsból, Stockholmból, Berlinből, Bécsből és Budapestről, s ma már boldogan eldöntött kérdés nemcsak az, hogy a béke oldalán harcosan állunk — még a nyugati keresztyénség ugyan egyre inkább eloszló aggályoskodása ellenére is —, hanem az is eldöntött kérdés, hogy a békemozgalom nagyszerű harca kilátásos küzdelem is s papjaink, híveink boldogan olvadnak a béketábor hatszázmillió táborába. Hitünk és meggyőződésük alapján teszik ezt, úgy, hogy nem kellett érte hitüket feladniok. Tudjuk, hogy becsületes harcban állunk s érezzük, hogy gyümölcsözően lett ezzel konkrétábbá az egyház bizonyosságtétele.

De így vagyunk a hazai feladatokkal is. Hol vagyunk már a büjkáló, elszigetelődő, országépítő népünk között kedvetlen papok magatartásától! Ezen az őszön, amikor a magyar parasztság oly nagy válaszút elé került az új magyar kormányprogram által felvetett kérdés alapján, s újra döntött a termelészövetkezetek kérdésében, a mi lelkészeink már ott voltak a tanyákon és a parasztházakban, a szószekeken és a gyűléseken, s bizonyoságot tettek újra egyházunk döntéséről, hogy igent mondtunk a szocializmusra, elfogadtuk azt Isten kezéből számunkra rendelt életformának.”<sup>12 13</sup>

### „És bizony mély az az árok...”

Az Egyezmény néhány rövid esztendő alatt úgy beleykökeredett egyházunk életébe, szolgálatába, hogy még az 1956-os ellenforradalmi egyházi vezetés sem tudta teljességgel figyelmen kívül hagyni. Pedig ennek az ellenforradalomnak volt egy olyan tragikomikus vonása is, hogy az egyház akkori vezetői, szélsőséges hangadói képtelenek voltak a protestantizmus két világháború közötti közelmúltját „megemészteni” s elfelejtve a kudarccokat, az ezek nyomán bekövetkezett hitelelvesztést: a „rég jó idöket” próbálták evangélikus egyházunkban erőszakkal visszaállítani. Űgy járt egyházunk — mondotta 1958 nyarán a kialakult helyzetet értékelve Káldy Zoltán, akkor Tolna—Baranya-i esperes —, mint a lejtön egyre gyorsabban rohanó kocsis, amely végül is az árokban köt ki. És bizony mély az az árok, amelybe egyházunk kocsija belezu-

hant.” — De bármennyire is kívánták ezt az éppen általuk keltett „árok-szituációt” a hamis mártíromság teológiainak egyáltalában nem mondható okfejtéssel egyházunk közvéleményével elfogadtatni, — hála az egyházunkhoz és népünkhöz hűségese vezetöinknek, lelkészeinknek és egyháztagjainknak —, nem sikerült. Az Egyezmény kialakította jó légkört meg lehetett ugyan zavarni, de a zavaró körülmények eloszlátása után nem csak folytatni lehetett azt, ami egy időre megszakadt, hanem egy lépést előbbre lépve új módon fogalmazódott meg egyházunk és társadalmunk kapcsolata.

Ennek az újabb öneszmélési folyamatnak a kezdetét jelzik Káldy Zoltán — az előbb már idézett — előadásának azon szavai, amelyekben leszögezi „Az egyház legyen egyház a szocializmusban. Hirdesse Isten törvényét és evangéliumát tisztán és igazán, szolgálattassa ki a szentségeket Krisztus Urunk rendelése szerint, végezze a szeretetszolgálatot áldozatosan. De miközben végezze a szolgálatokat végzi, tudnia kell, hogy a szocializmust építő Magyarországon végzi azokat.

Isten kezéből fogadja el állami felsőbbbségét és a szocializmusban való helyzetét is és nem úgy van jelen a szocializmusban, mint egy szfinx, amely kő-arccal, kő-szívvvel és merev szemekkel nézi a körülötte épülő új világot, hanem szeretettel, meleg szívvel és felelősséggel segít minden jónak megvalósításában a maga eszközeivel magyar népünk javára, de ezen túlmenőleg az egész emberiség javára. Így pl. bátran részt kér és részt vállal népünk béke-munkájában, segít a társadalmi igazságtalanságok megszüntetésében, ébren tartja a hazaszeretetet és felemeli szavát a társadalmi bűnök ellen. Általában mindenütt ott van és szolgál, ahol a boldogabb magyar élet kiépítéséről van szó.”<sup>14</sup>

### „Az egyház életformája: a diakónia”

Hogy azt az utat, azt a teológiai előrehaladást a korszakmeghatározó 1958-as évtől kezdve, napjainkig megtehetjük, annak nemcsak egy elvi-teológiai tisztázódás, hanem méginkább egy, az egész társadalmunkat irányító *politikai gyakorlat* volt a legfőbb tényezője. Arról az állami, kormányzati politikáról van szó, amely az egyházi konszolidációt jóval megelőzve, az 1956-os ellenforradalom leverése után a szocialista humanizmus kiteljesítését tűzte ki megvalósítandó társadalmi programként. Ez a politika — tudatosan építve a magyar nép jóakarátú, a szocialista társadalmi és gazdasági rend s a maguk személyes érdekeiket egyformán képviselni és ezekért az érdekekért dolgozni, küzdeni is tudó rétegekre — a társadalmi demokratizálódás és a gazdasági előrehaladás olyan eredményeit hozta napvilágra, amelyekre hazánk történetében eddig sohasem volt sem lehetőség, sem pedig példa.

Az elmúlt esztendők ilyen politikai gyakorlata — ha nem is döntő tényezőként — számításba vette az egyházak jó és mindenki számára hasznos erkölcsi erejét is és tette ezt egyáltalában nem valamiféle taktikai megmondolásból — hogy tudniillik egy ideig az egyház megmaradhat „ütitársnak” —, hanem abból a komoly és véleményünk szerint megalapozott — pozitív előjelű várakozásból: mit adhat, mit nyújthat az egyház nemcsak a Krisztust követő ezreknek mint evangéliumot, hanem a magyar népnek, az egész világnak a szellemi és anyagi előrehaladás sajátyszerű támogatásaként. „Megkérdeztek bennünket — mondotta Ottlyk püspök az egyik segédelelkész-konferencián e tárgykört érintve — és ezt a sürgető emberi kérdést hálás köszönettel vettük és olyannak, amelyre mi a magunk módján válaszolhattunk: a felebaráti szeretet szerény, de az apróságokban csakúgy, mint a nagy kér-

dések megoldásában való felelős cselekvésben. S ha azt kérdezem, hogy merre tart népünk? — akkor a sokszínűen motivált egységben tudom a célt megjelölni. Abban, hogy ebben az egységben tudunk — nem 'mint idegenek és jövevények', hanem mint teljes jogú s kötelességű társak — Krisztus hűségese tanítványaiként, igaz emberek módjára élni, szolgálni.”<sup>15</sup>

A magyar társadalom kialakult egysége tehát ismét új helyzetet teremtett az egyház és a társadalom kapcsolatában és ennek a helyzetnek az a jellemzője, hogy az egyház, noha semmiféle értelemben nem mondható a szocialista gazdasági struktúra egyfajta felépítőmennyének, mégis amikor kereste az egész társadalmat érintő politikai-gyakorlati együttműködés lehetőségeit, beleilleszkedett a magyar társadalomba. S amikor ezt megállapíthatjuk, akkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy az így végbemenő folyamatot elsősorban az ún. nem teológiai tényezők egyike: a társadalom belső mozgása hozta létre. Az egyház — mindenekelőtt a magyar protestáns egyházak — teológiai és szervezeti vezetőinek abban volt és abban van mulhatatlan egyháztörténeti érdeme, hogy felismerték a szocialista magyar társadalomban végbemenő fejlődést, és az egyház tagjait a maguk részéről is a közös emberi célokért való munkára, fáradozásra serkentette. S tették úgy, hogy az egyház szabadon hirdethette Isten ígését, véghezvethette a maga üdvösségszerző szolgálatát s úgy, hogy a közélet különböző területén végzett szolgálata közben sohasem feledkezett meg létének, jelenének és jövődjének egyedüli zálogáról: Jézus Krisztusról, az egyház uráról és fejéről.

Az evangélikus egyházban ilyen egyháztörténeti formátumú személyiség D. Káldy Zoltán püspök. Ő volt az, aki a kritikus hónapokban — mint láttuk — nemcsak tisztánlátásával emelkedett ki társai közül, és aki püspöki szolgálatának első pillanataitól kezdve teológiai-elvi programot tudott adni. Olyan teológiai alapvetést, amely egyszerre fejt ki a Szentírás krisztusi lényegét, modern módon képviseli a lutheri tanítást s dinamikusan építi tovább a magyar lutheranizmus haladó hagyományait.

Ez a teológiai-elvi program, alapvetés bizonyos elemekben már ott volt az előljáró mondatainkban idézett püspöki jelentésben, de rendszeres kifejtését Káldy püspök a pozsonyi Evangélikus Teológiai Fakultáson, tiszteletbeli teológiai doktori székfoglaló beszédében adta meg. Az természetes, hogy ez alkalommal csak részleteket rögzíthetünk cikkünkben, de ezt úgy szeretnők tenni, hogy mindig a leglényegesebb szakaszokat emeljük az alábbiakban ki.

a) „... az egyház valamennyi tevékenysége végeredményben diakónia. A konkrét segítő szeretet munkája éppen úgy diakónia, mint az evangélium hirdetése. A szó eredeti értelmében a kenyer felkínálása is diakónia és az 'élet kenyerének' felkínálása is az. Ez a diakónia az embernek lelki és testi bajaiból való kiszabadítására irányul akkor is, ha az evangélium hirdetése által történik és akkor is, ha az élet különböző szükségseiben való segélynyújtás révén folyik.

Ez a diakónia csak a szeretet útján gyakorolható és mehet végbe.” „A diakónia 'szeretet'-ben pedig csak úgy gyakorolható, ha az, aki végzi nem magára tekint, hanem a 'másik' emberre, a 'felebarát'-ra. Sőt, nemcsak a 'felebarátjára' tekint, hanem annak alárendeli magát. Minden tevékenységét annak érdekében és javára végzi, akire a diakónia irányul.”

b) „Krisztus azért jött a világra, hogy diakóniát végezzen és nem másért. Az Újszövetség szerint maga Krisztus a 'diakonos', a szolga, aki 'szolgai formát öltött'. (Fil 2,7)”

„Krisztus úgy végezte szolgálatát, hogy teljes szolidaritást vállalt az emberekkel. Eggyé lett velük. Sorsközösséget vállalt velük és magára vette terheiket. 'Hordozta' őket. Magát alárendelte nekik, hogy a diakóniát elvégezhesse. Áttört minden szakadékot, amely elválaszthatna volna tőle az embert. Leült egy asztalhoz a megvetett vámszedőkkel és melléállt a bűnös nőknek.” „Összegezve: Jézus sohasem a világ és az emberek ellen, hanem a világért és az emberért élt és cselekedett. Így volt 'szolga': diakonos.”

Jézusnak, a 'szolgának' magatartásához tartozik, hogy az embereknek nemcsak a 'lelki' szükségleteit tartotta szem előtt, hanem a 'testiek'-et is. Az egész ember ügyét felvette lelki és testi szükségleteivel együtt. Szeretete nem lebegett valahol az embervilág felett, hanem mindig az ember konkrét szükségleteivel törődött. Nem függetlenítette magát az ember konkrét helyzetétől. Amikor prédikált, akkor is az egész embert tartotta szem előtt.”

„Milyen kötelezéssel jár az egyház számára Krisztus ilyen szolgálata?”

c) „Krisztus a maga szolgálatát a saját 'testén', az egyházon keresztül végzi és pedig úgy, hogy Ő maga rendel az egyházban 'apostolokat, prófétákat, tanítókat... gyámolókat, kormányokat' (1 Kor 12,28). Ezek diakóniáján keresztül Krisztus szolgál az egyházban.”

„Amikor az egyház diakóniát végez, szeretetét nemcsak a 'körön belül' kell gyakorolnia, hanem az egész világ és az egész emberiség iránt is. Az az egyház, mely ebből az evangéliumból született: 'Úgy szerette Isten a világot, hogy az Ő Egyszülött Fiát adta...', nem lehet a világ ellen. Az az egyház, amely bizonyosságot tesz arról, hogy 'megjelent az Isten üdvözítő kegyelme minden embernek' (Tit 2,11) arra hivatott, hogy ő maga is lépjen ennek a szeretetnek a nyomába és szeretével fogja át az egész emberiséget, annak minden gondjával és problémájával együtt. Ahogyan Jézus magára vette a világ bűnét és viselte minden terhét, úgy kell vállalnia a Krisztus 'teste tagjainak' a közösséget a mai világgal. Az egyháznak együtt kell végig küzdenie a mai ember célkitűzéseit és reménysegeit, aggodalmait és félelmeit, mert csak így hirdetheti az egyház az evangéliumot, arról a Krisztusról, aki szolgáló szeretettel benne van ebben a világban. Az egyháznak úgy kell vállalnia a szeretetből fakadó szolidaritást a világgal, ahogy azt Jézus is vállalta. Az egyház nem nézhet át az 'innenső oldal' fölényével a másik oldal'-ra, a 'világ'-ra. Nem élhet abban az önhittségben, hogy 'ha a másik oldalról' az emberek átjönének az 'innenső oldal'-ra, akkor megszűnne a világban minden gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai probléma, hanem együttgondolkodik és együttérez azokkal, akik más oldalról igyekeznek megközelelni a problémákat.

Ezzel függ össze, hogy a Jézus nyomában járó egyház diakóniája az embernek nemcsak 'lelki' szükségleteire, hanem 'testi szükségleteire' is irányul. Vagyis mindig az egész embert tartja szem előtt.”

d) „Amerre csak nézünk, mindenütt az emberi tudomány óriási eredményeit látjuk. A közlekedési eszközök és a híradástechnika nagy fejlődése nyomán távoli népek kerültek közel egymáshoz. Ennek következtében, ha valahol történik valami, nemcsak tudják szinte percekben belül a világ minden részén, hanem az az esemény egyben érinti a földnek minden lakosát. A fejlődés mellett sajnálatos feszültségek és nehézségek is vannak a világban. Az atom titkának felfedezése nemcsak áldást, de óriási veszedelmeket is jelent. A felhalmozódott atomfegyverekkel ki lehet pusztítani a ma élő emberiséget. Feszültségek vannak világrészek és népek között. Sokfelé még gyarmati sorban élnek a

népek, másutt éheznek vagy rosszul táplálkoznak az emberek és járványok pusztítanak. Egyes helyeken a faji megkülönböztetések falként állnak az emberek közé. Közben a jóakarátú emberek és népek hatalmas erőfeszítéseket tesznek az emberiség békéjének megőrzéséért, a népek békés együttélésének kivívásáért, az általános és teljes leszerelés biztosításáért.

Az egyház, amely a világért van és diakóniára hivatott el a világba, mindezt nem nézheti behunytt szemmel és felelőtlenességgel." „Az egyház az ő Urától kötelezve van arra, hogy végezze a diakóniát ezekkel a problémákkal összefüggésben is. Vannak a világban fennálló problémák között olyanok, amelyekben való segítségre a Szentírásnak egy-egy szakasza ad világos utasítást úgy, hogy ilyen esetekben az egyház in nomine Dei végezheti diakóniáját, más esetekben csak általános irányelveket kapunk a Szentírásból és ilyenkor Isten törvényétől és evangéliumától megvilágosított józan eszünk és igéhez kötött lelkiismeretünkkel coram Deo kell szolgálatunkat elvégeznünk. Ezek a szolgálatok már átlépik a gyülekezet területét és sok esetben világméretűvé teszik az egyház diakóniáját.”

„Az egyház diakóniájába nem tartozik bele, hogy valamiféle 'keresztény programot' adjon a világ 'világi kérdéseinek' rendezésére. Sokkal inkább azzal kell diakóniáját végeznie, hogy segíti és támogatja azokat a törekvéseket, amelyek már ténylegesen megvannak és az emberiség békéjének, boldogulásának kivívásáért harcolnak. Amikor az egyház ezt a diakóniát végzi, ezzel nem áll 'lényegétől idegen célok' szolgálatában, hanem saját diakóniáját végzi, amely Istennek az ember iránt való szeretetéből fakad.

Az egyháznak megvan a szabadsága arra, hogy ezt a szolgálatot elvégezze más felfogású vagy világnézetű emberekkel együtt.”

„Szükséges, hogy bizonyos kérdésekben az egyházak együttesen szóljanak és cselekedjenek. Elsősorban szóljanak az egyházak egymáshoz és ébresszék egymás lelkiismeretét a diakónia jó elvégzése érdekében.”

e) „A diakónia az eljövendő Úrnak a jeladása. Adig is arra hivatott az egyház, hogy hálaadó szívvel és határtalan szeretettel munkálkodjék ebben a világban, hogy a jövődből már most sok kincs az emberiségé legyen.”

### „... a Szentírás alapján és a reformáció hagyományai szerint...”

A diakóniai teológiai alapvetésének gyümölcseit azóta is szakadatlanul érleli Isten kegyelme s ezeknek a gyümölcsöknek a száma oly nagy, hogy azokat szinte fel sem sorolhatjuk.<sup>17</sup>

Most azért befejező summázásként négy olyan megnyilatkozást szeretnénk még megemlíteni, amelyek mindenképpen megemlítésre méltóak.

Az első az 1966. december 8–9-én tartott Zsinat, amely a diakóniai teológia jegyében átfogóan szabályozta egyházunk egészének életét. Ennek a zsinatnak az „Ünnepélyes Nyilatkozata” „törvény, a törvényben” s azóta is alapja minden szolgálatunknak:

„A Magyarországi Evangélikus Egyház 1966. évben összehívott zsinata mélyeséges hálával emlékezik arra, hogy a történelem és az egyház ura a fasiszta embertelenségből, a nagytőkés-nagybirtokos rendszer igazságtalanságából és a felekezeti elnyomásból felszabadult hazánkban új élet lehetőségét adta egyházunknak és Szentlelkével arra indította, hogy az Úr Jézus követésében és az ő példája nyomán a szolgálat útját járja népünk és az emberiség közösségében.

Törvényalkotó munkája kezdetén a zsinat ünnepélyesen kijelenti, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház a teljes Szentírás kinyilatkoztatása, valamint az egyetemes és az evangélikus hitvallások bizonyosságtétele szerint Isten igéjét tekinti hite, tanítása és szolgálata forrásának és mértékének, és ennek alapján az Úr Jézustól kapott feladatának vallja az ige hirdetését és a szeretet munkáját hazánk népe és az emberiség javára.

A zsinat ennek megfelelően a Szentírás alapján és a reformáció hagyományai szerint vallja, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház a történelmet formáló Isten akaratából él a magyar hazában és népe közösségében, ezért a szocializmust építő Magyar Népköztársaság törvényes rendjének megbecsülésével, a megkötött egyezmények szerint a kölcsönös bizalom és megértés szellemében végzi igehirdető munkáját, és szolgáló szeretettel vesz részt népünk építő munkájában a jobb és emberibb életért.

A zsinat Isten igéjére figyelve, a világért érzett felelősségével vallja, hogy a teremtő Isten akarata szerint az egyes népek és emberek az emberiség nagy családjának egyenlő értékű és egyenrangú tagjai. Ezért a Magyarországi Evangélikus Egyház vezetői és tagjai egyenként és együtt támogatnak minden olyan törekvést, amely a népek és emberek egyenlőségét és felemelkedését, együttműködését és békés életét célozza.”

### „Mi pedig csak a nyomába léphetünk”

Dr. Pröhle Károly professzor egyik előadásának utolsó mondata a fenti alcím. Előadása — 1968 nyarán — az addig elmúlt húsz év teológiai problémáit vázolta fel, majd így summázta megállapításait:

„A szolgáló egyház koncepciójából adódik az egyház egységére való törekvésekkel kapcsolatos állásfoglalásunk is, amelyet egyházunk Ünnepélyes Nyilatkozata így fogalmaz meg: 'Isten igéje és az evangélikus hitvallások alapján vallja, hogy az egyházakat az egy Úr és az egy keresztség, valamint a világért való közös felelősség kötelezi a hit és a szolgálat egységének keresésére. Ezért sajátos evangélikus hitével és felismeréseivel vesz részt az emberiség közös javát és békéjét munkáló egyházi törekvésekben, azzal a meggyőződéssel, hogy az egyházak az egész világért végzett diakóniai szolgálattal járnak az egy Úr Jézus Krisztus nyomában és így kerülhetnek közelebb egymáshoz.’

Ezzel ismertettük az elmúlt húsz év teológiai munkájának fő témáit és teológiai felismeréseinket, amelyek megvilágítják azt az utat, amelyen egyházunk jár. Tudjuk, hogy teológiai munkánkkal nem állunk elszigetelten a világban. Nemcsak fenntartottuk, hanem ki is szélesítettük kapcsolatainkat az ökumenével és ennek megfelelően alakultak nemzetközi teológiai kapcsolataink is. De teológiánk nem a külföld utánzásából adódott, mert sajátos történeti helyzetünkben felmerült kérdéseinkre és feladatainkra kerestünk teológiai megoldást. Látásunk ezért sokszor nem egyezett a világ más részén élő testvéreink látásával, és sokszor nehéz volt számunkra, hogy megértsenek minket. Tudjuk azt is, hogy az utóbbi években a világ keresztyénységében növekedett a megértés, mert a világ keresztyénisége egyre nagyobb mértékben találkozik a világnak azokkal a kérdéseivel, amelyek nálunk már 15–20 év óta központi témák voltak. Ami most divattá vált a nyugati teológiában, hogy a forradalom teológiájáról beszéljenek, és bizonyos határesetekben lehetségesnek tartásuk a keresztyének részvételét a forradalomban, az nálunk 20 év óta nem az elmélet, hanem a

gyakorlat és a mindennapi élet kérdése. Tudjuk azt is, hogy egyházunkban sem mindenki van ugyanazon nézeten, mint amit most előterjesztettem, mert nem is akarunk uniformizált teológiát. De azt elmondhatjuk, hogy egészségében véve egy úton haladunk, az egyik előbbre, a másik hátrább. És hisszük, hogy az élő Úr Jézus Krisztus mindig előttünk jár, és készíti egyházunk útját a világban: a szolgálat útját. Mi pedig csak a nyomába léphetünk.”

### „...nem idegen testként...”

Az Egyezmény megkötésének huszadik évfordulóján több ünnepi alkalomra került sor, amelyen az előadók és a felszólalók egyaránt méltatták ennek az „életté vált okmánynak” a jelentőségét. D. Káldy Zoltán püspök az Országos Presbitérium ünnepi ülése előtt mondomta el a többi között a következőket:

„Helyesnek bizonyult az, amit az 1948-ban megkötött Egyezmény első szakasza mindkét részből óhajtott békeség eléréséről mondott. Ma már nyilvánvaló, hogy káros és teológiailag is megalapozatlan lett volna, ha evangélikus egyházunk a 'békeség-keresése' helyett kultúrharcba kezdett volna és ezzel lekötötte volna erejét és szolgálatát ezzel a harccal ahelyett, hogy az evangéliumot hirdette volna és szolgált volna Jézus Krisztustól kapott szeretettel népünk között.

Helyes volt az egyház és az állam szétválasztása, amelyen végeredményben az Egyezmény nyugszik. Két évtized teológiai fáradozásainak eredményeképpen elmondhatjuk, világos előttünk: az egyház feladata az evangélium hirdetése, a szentségek kiszolgáltatása, az állam feladata pedig az állampolgárok békéjének és jólétének biztosítása. Az egyház nem vonhatja felelőségre és ítélheti el az államot azért, ha az nem vállalja a Krisztus evangéliumának hirdetésére, hanem más világnézet alapján áll és annak a világnézetnek a hirdetője.

Ezzel összefüggésben helyes az Egyezménynek az az elvi alapállása is, hogy az ún. ideológiai különbözőség ellenére együtt munkálkodhatik az egyház és az állam az ország építésében, a nép jólétének emelésében, szellemi, anyagi és erkölcsi javainak gyarapításában. Ehhez nem szükséges az ideológiának és az evangéliumnak vegyítése, sőt egyenesen helytelen az.

Helyes az Egyezménynek az az elvi alapja, amely szerint az egyház kötelességének érzi, hogy a 'Magyar Köztársaságért, az államfőért, a kormányért, az egész magyar nép jólétéért és békeségéért' imádkozzék. Ebben ui. nyilvánvalóvá lesz az, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház a maga eszközeivel és módján felelősséget érez népünk előrehaladásáért és vállalja e tekintetben a reá eső munkát.

Mindezek az alapelvek összességükben azt jelentik, hogy a Magyar Evangélikus Egyház nem idegen testként akar élni a Magyar Népköztársaságban és szocializmust építő népünk között, hanem úgy, mint amely ideológiai különbözőség ellenére is együtt kíván működni Kormányunkkal minden olyan munkában, amely előmozdítja az ország építését és népünk szebb életét. Ezzel párhuzamosan fáradozik egyházunk azért, hogy tagjai hűséges hazafiak legyenek, akik szíves-örömmel teljesítik állampolgári kötelességeiket, tudván azt, hogy a társadalom java és előrehaladása az ő javukat és előrehaladásukat is szolgálja. Szemben állnak minden olyan erővel, amely ezt a társadalmat gyengíteni, fejlődését gátolni vagy lazítani akarja.

Az Egyezménynek ezek és így értelmezett alapelvei olyanok, amelyekre a jelenben is és a jövőben is építeni kívánunk és amelyek szerint akarjuk továbbra is

alakítani az egyház és állam viszonyát és népünk között vállalt szolgálatunkat. Sőt ezek az alapelvek olyanok, amelyek alkalmasak arra is, hogy tovább gazdagítsák és bővítsék az egyház és állam viszonyát a társadalom további fejlődése során. Ez azt jelenti számunkra, hogy a 20 évvel ezelőtt kötött Egyezmény elvi alapjait ma is érvényesnek tartjuk és a jövőben is annak koncepciójában kívánjuk nézni és munkálni az állam és egyház viszonyát. És e mögé odasorakozik a hazafiságot a szocialista perspektívára építő lelkészeink és híveink nagy serege.”<sup>19</sup>

### „Az egység útja”

A Lutheránus Világszövetség ötödik nagygyűlése elé a magyar küldöttség egy testes dokumentumot: több mint hetven lelkész és professzor munkáját, terjesztett be. Ez az anyag részletesen taglalta az evangélikus egyház teológiai véleményét a világszövetség kitűzött témáival kapcsolatban és mondomta el azt, amit 1948 óta Istentől kapott ajándékképpen tart számon. Az alábbi idézet az oly' fontos kérdésben, a keresztyén egység kérdésében mond ki néhány lényeges mondatot:

„Jézus Krisztus tanítványairól azt mondják az evangéliumok, hogy versengtek egymással az elsőbbségért. Versengésük mögött nem pusztán személyes ellentétek rejtöztek, hanem az a hamis koncepció, hogy amikor Jézus felállítja Isten országát, tanítványain keresztül fogja gyakorolni világuralmát. Jézus nem azzal válaszol, hogy megegyezést ajánl nekik, amelyben mind-egyik megkaphatja a maga részét a hatalomból, hanem egész koncepciójuk megváltoztatására szólítja fel őket, amikor arra figyelmeztet, hogy ő maga sem uralkodni jött a világba, hanem szolgálni (Mk 10,44 k). Az az egyház, amelyről az előzőekben azt mondtuk, hogy Jézus Krisztusban van adva egysége és tőle van küldetése a világban, ma ténylegesen egyházakban él, amelyek nemcsak hitvallásukban, tanításukban, hagyományukban és szervezetükben különböznek egymástól, hanem a történet tanúsága szerint sokat is 'versengtek' egymással. A tanítványok nyomán az egység felé vezető utat nem kereshetjük abban, hogy az egyház helyéről és feladatáról alkotott elképzelésüknek kell megváltoznia, aminthogy az egyházak szakadásában és versengésében minden bizonnyal nagy szerepet játszott az uralkodó egyház koncepciója. Jézus az egyházakban élő egyházát ma is szolgálatra küldi a világba, nemcsak igéjével, hanem a szekularizált világon keresztül is, amely elutasítja az egyház uralmi igényeit és gyámkodását. Jézus küldetése alapján tehát az egyházaknak az emberért és az emberiségért végzett szolgálata közben és ennek érdekében kell keresniök és megtalálniök az egység útját.”<sup>20</sup>

### „Diakóniailag strukturált gyülekezet”

Kevés egyháztörténelmi kor érthette meg azt, hogy az általa elvetett mag nemcsak hogy szárba szökken, hanem „tízszeres” vagy még többszörös gyümölcsöt termelt. A mi korunk — Istennek hála — megérthette ezt s hogy ez így van, annak ékes bizonyítéka volt az 1972 nyári, gyenesdiási országos teológiai konferenciák sora, amelyen — néhány indokolt esettől eltekintve — minden magyar evangélikus lelkész egy szívvel-lélekkel (mintegy fele részben: szóban is) hitet tett diakóniai teológiánk mellett. Az pedig, aki ennek a teológiának első munkálója volt — D. Káldy Zoltán püspök — „Diakóniai teológiánk továbbfejlesztése” cí-

men tartott előadást, jelezve azt, hogy nem az eredmények egyszerű megtartása, hanem azok továbbépítése a jelen és a jövő feladata. Összegezőként ebből az előadásból idézünk egy részt:

„Meggyőződésem szerint, ha valaki a diakóniáról beszél, azonnal a gyülekezetéről, tágabb értelemben az egyházzal kell beszélnie. Aki viszont a gyülekezetéről beszél, azonnal Isten országának eléréseéről kell szólnia. A gyülekezet, illetőleg az egyház az a hely, ahol ifelítőt kell kapnunk Isten országa e földön való jelenlétéből, abból az új életből, amit Isten országa jelent.

Mivel Isten országa Jézus Krisztusban jött el és van jelen ezen a földön, ennek az új életnek a tartalmát, formáját és stílusát is Jézus Krisztuson kell megfigyelnünk, megtanulnunk, belőle merítenünk és tőle kapnunk. Az Ő élete pedig egyértelműen diakóniai élet volt. Ha most ezt átvisszük a gyülekezetre, akkor azt kell mondanunk, hogy a gyülekezetnek, az egyháznak Jézus Krisztus diakóniáját hordozó, cselekvő és sugárzó gyülekezetnek kell lennie. Bármennyire szokatlan a kifejezés, azt kell mondanunk, hogy a gyülekezetnek és nagyobb összefüggésben az egyháznak diakóniai szerkezetben, diakóniailag strukturáltan kell a szolgálatát elvégezni befelé és kifelé.

Azért hangsúlyozom ennyire a diakónia és a gyülekezet összetartozóságát, mert ezzel jelezni akarom, hogy diakónián mindenekelőtt azt értem, hogy maga a gyülekezet a maga létevel, fennállásával, életformájával, cselekvési formájával ábrázolja ki a diakóniát. Ezzel az állásponttal egyben nemet mondunk arra az elképzelésre, amely a 18. és 19. század örökségéppen maradt ránk, amely szerint a diakónia elsősorban individuális jellegű 'jótékonykodás', egyes szertecselekedetek végzése. A diakónia számunkra nem individuális jellegű, hanem mindenekelőtt az egész gyülekezet, az egész egyház ügye. De még tovább kell mennünk! A diakónia nem is egyszerűen csak cselekvés. Bármennyire fontos a cselekvés, annak a cselekvésnek valamiből ki kell nőnie. Egy életformából, egy létformából. A gyülekezetnek, az egyháznak nemcsak tennie kell valamit, hanem egész létében, strukturájában meg kell élni valamit. És mivel a gyülekezet Jézus Krisztus életéből él, vagyis belőle veszi életét, azt kell a maga körén belül gyakorolnia és a világ felé is demonstrálni.”<sup>21</sup>

Dr. Vámos József

#### JEGYZETEK:

1. D. Káldy Zoltán: Új úton (a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1970), 10–11. lapok.

2. U. o.: 11–12. lapok.

3. Evangélikus Élet, 1972. ápr. 27. sz., 1–2. lapok.

4. D. Káldy Zoltán püspök, dr. Mihályfi Ernő ravatalánál, 1972. november 24-én, elhangzott beszédében így méltatta az elhunyt országos felügyelő érdemeit:

„Pár hónappal ezelőtt ünnepeltük Mihályfi Ernő országos felügyelő szolgálatának huszadik évfordulóját. A tőle megszokott szerénységgel hártotta el az ünneplést. Végül kérésünkre, mégis eljött közénk abba az Üllői úti épületbe, amelyben 1919-ben lakott és ahonnan akkor elindult, hogy jelentkezzen az első Tanácsköztársaság vöröshadseregébe. Amikor elmondtuk neki, hogy milyen hálások vagyunk az egyházból végzett szolgálataitért, hiszen annyi más szolgálatot végzett társadalmunkban és közéletünkben, így válaszolt: 'Nagyon őszintén vallomást teszek arról, hogy soha, egy pillanatilag sem éreztem ellentmondást a két szolgálat: az állam és az egyház érdekében végzett munkám között. Teljes volt a harmónia, hiszen közös, azonos a cél. Ugyanezzel a meggyőződéssel veszek részt a Hazafias Népfront országos irányításában is, ugyanezzel a céllal szerkesztem a Népfront lapját, a Magyar Nemzetet.' Mi viszont ezen a helyen is el-

mondtuk, hogy az Evangélikus Egyház tagjai nemcsak azért a szolgálatokért hálások Mihályfi Ernőnek, melyeket az egyházból végzett, hanem azokért is, amelyeket mint az Elnöki Tanács tagja, a Magyar–Sovjet Baráti Társaság alelnöke, a Hazafias Népfront Országos Elnökségének tagja és a Magyar Nemzet főszerkesztője végzett.

Isten iránti hálával mondjuk el koporsója mellett, hogy ami a felszabadulás óta egyházunkban előremutató, a szocializmusban folyó szolgálatunkat segítő történet, abban Mihályfi Ernő munkája, szeretete, ereje, bölcsessége és hazafisága benne van.

Azt is elmondjuk, hogy embersége, szerénysége és szolgálatkészsége mindig mély benyomást gyakorolt ránk. Sokunknak a fölében és a szívében maradt ez a közöttünk elhangzott két mondata: 'Egy nyelvet ismerek: a tisztességes, az őszinte, az igaz emberek nyelvét. Csak egyféle erkölcs és tisztesség van.' Egy tisztességes és igaz embert veszítünk Benne.' Lelkipásztor (a továbbiakban: Lp.) 1973. februári sz., 70–71. lapok.

5. Lp., 1953. márciusi sz., 100–101. lapok.

6. U. o.: 102. lap.

7. Lp., 1953. áprilisi sz. 149–250. lapok.

8. Mint ismeretes: a magyarországi evangélikus egyház képviselői megalakulásának kezdetétől fogva résztvettek a Luthériánus Világszövetség és az Egyházak Világtanácsa különböző szintű összejövetelein. Az 1950-es évek tárgyalt időszakában messze kiemelkedik az a református egyházzal közösen elkészített tanulmányi munka, amelyet a magyar küldöttség az EVT 1954-ben tartott evanstoni nagygyűlése elé terjesztett, mint a magyar egyházak hozzászólását.

9. Lp., 1953. áprilisi sz., 109. lap.

10. U. o.: 107. lap. — Az első hivatalos kapcsolatot dr. Vető Lajos és Dezséry László püspököknek a Szlovák Evangélikus Teológiai Fakultáson, 1953. december 1-én, Pozsonyban, majd Ján Chabada és Andrej Ludovit Katina püspököknek a budapesti Evangélikus Teológiai Akadémián, 1956. február 27-én történt teológiai tiszteletbeli doktorrá avatása követte.

11. Lp., 1949. áprilisi sz., 156. lap.

12. Lp., 1954. januári sz., 14–15. lapok.

13. Káldy Zoltán 1958-ban összefoglalóan így értékelte az ellenforradalom előtti egyházkormányzat tevékenységét, illetve a következő tanulságokat vonta le:

„Csak néhányat említek:

a) Az Egyezményhez való ragaszkodás. Tudták, hogy egyházunk számára most Isten ezt az utat adja, amelyen az állammal kötött Megegyezésben jár.

b) Túlságosan és átgondoltan törekedtek arra, hogy az egyház megtalálja útját a szocializmust építő Magyarországon és betöltse Istentől kapott szolgálatát. Jól tudták, hogy az egyház nem állhat a szocialista átalakulással szemben, hanem résztvevője annak.

c) Világosan felismerték, hogy az egyház nem lehet lelki-bárává, hanem magává kell tennie a magyarság, de azon túlmenően az egész emberiség problémáit, gondjait és örömeit.

d) Igen nagy gondot fordítottak az igehirdetés kérdésére, tudva, hogy ezen áll vagy bukik az egyház. Számtalan konferencia, Lelkipásztorban megjelent cikk foglalkozott az igehirdetés időszzerű kérdéseivel.

e) Tervszerűen törekedtek az egyház életének anyagi kiépítésére, a Központi Alap megszervezésére.

f) Hangsúlyt tettek az Ökumené felé való kapcsolatok kiépítésére.

Ezek mellett a jó dolgok mellett számtalan hiba is volt, amelyet nem szabad követnünk.” — „Beszámoló az országos egyházi helyzetről” — Lp., 1958. áprilisi sz., 240–241. lapok.

14. Idézi: V. J. — Lp., 1969. májusi sz., 264–265. lapok.

15. U. o.: 226. lap.

16. D. Káldy Zoltán i. m.: „Az egyház életformája: a diakónia”, 147–158. lapok. Az egyes fejezetek címei: a. A „diakónia” az Újszövetségben; b. Krisztus, a Diakonos; c. „Kövess engem!”; d. Az egyház szélesebb horizontú diakóniája; e) Diakónia és eszchatológia.

17. Itt, a jegyzetekben is csak néhány alkotó elemet sorolhatunk fel: a teológiai munka, a Teológiai Akadémia munkáiának megelevenedése, a Lelkesi Munkaközösségek, a teológiai szakcsoportok „önművelő” tevékenységének kiszélesedése, a lelkeszek társadalmi felelősségének kibontakozása a Hazafias Népfront keretében, a keresztyén és a hazai béke-mozgalomban való egyre aktívabb részvétel, területi és országos teológiai konferenciák, egyházi sajtónk tervszerű kiadói munkája, a diakóniai intézmények, a Gyülekezeti Segély, a Nyugdíjosztály, a Központi Alap szolgálata; általában: az igehirdetések színvonalának emelkedése, a jó rend megszilárdulása és az egyházi világszervezetek munkáiban való egyre aktívabb és konstruktívabb részvétel.

18. Lp., 1969. januári sz., 11–12. lapok.

19. Lp., 1968. augusztusi sz., 458–459. lapok.

20. A teljes anyag — amely a Sajtóosztály kiadásában megjelent német és angol nyelven — megtalálható a Lp. 1970. júniusi számában.

21. Lp., 1972. októberi sz., 591–592. lapok.

## „...fogadd titkos áldozatnak vallomásomat”

Illyés Gyula istenélménye

„Rajongók, szépségkeresők, igazodást áhítók és bu-  
ták, sznobok, botfűlűek! Figyeljétek, vagy ne figyelje-  
tek: Új, nagy magyar klasszikus költő született!” —  
újjongott Fodor József<sup>1</sup> Illyés Gyula eddigi életútjá-  
nak felén, a „Rend a romokban” c. kötet megjelené-  
sekor. Az idő a kritikust igazolta: ma, újabb évtize-  
dek elteltével, Illyés Gyula régi és új verseiről egy-  
aránt elmondhatjuk: fénylenek, vonzanak, megrendíte-  
nek. Földre nyomnak és fölemelnek. Az irodalomtörté-  
nések próbálták felkutatni mintáit, akiktől tanult.  
Fölemlítik *Petőfi* nevét; lelki rokonságát a róla írt, vi-  
lághírűvé vált könyve is bizonyítja. Szóba hozzák *Berz-  
senyit*, akire komor sorai és latin műveltsége emlé-  
keztet.<sup>2</sup> A kiábrándultságot tükröző versei már *Forgács*  
Antal — a később német koncentrációs táborok elnyel-  
te író — számára a világgal meghasonlott *Vörösmar-  
ty* utolsó, döbbenetes költeményeit idézik fel.<sup>3</sup> *Rónay*  
György az „Új versek” kapcsán *Vajda* Jánossal roko-  
nitja.<sup>4</sup> Ő maga oldalakat ír a „Puszták népe” c. köny-  
vében — *Várkonyi* Nándor, pécsi irodalomtörténész  
szerint a legkétségbeejtőbb könyv, amelyet magyar  
nyelven írtak<sup>5</sup> —, arról, hogy mennyit tanult a nép  
közt élő, többnyire ismeretlenségben maradó pusztai és  
parasztköltőktől. Mint ifjú emigránsra (1920—26), nagy  
hatással voltak a francia szürrealisták is.<sup>6</sup> A szellemi  
hatásoknak ez a felkutatása azonban csak annyit bizo-  
nyít, hogy sokat tanult, művelt költő; de azt már nem,  
hogy a költő az előtte járt nagyságoknak vagy irányok-  
nak utánzója, vagy a sokféle hatás törmelékeinek ka-  
leidoszkópba rendezője volna. Egészen egyéni a hang-  
ja, teljesen egységes a műve. Sőt, aki ismeri alkotá-  
sait, készséggel elfogadja ezt a megállapítást: „Az iro-  
dalmi köztudat odaítélte már Illyésnek a legnagyobb  
élő költő címet.”<sup>7</sup> Tömörség és dísztelenség, gondolati  
magaslatok és mély őszinteség, a tájnak, a hazának és  
a szegény embernek a szeretete — íme ars poeticájá-  
nak főbb tételei. Most, mint teológusok, a páratlanul  
gazdag életműből emeljük ki ezt a témát: *milyen is-  
tenélmény rejlik Illyés Gyula verseiben?*

1. Az egyház felekezetekre széttört tükrében fölra-  
gyogó istenarc. Általában mi „tükör által, homályosan”  
látunk. Ráadásul ez a tükör szét is töredezett. Illyés  
az édesapja révén a római katolikus hitben nevelke-  
dett; édesanyja viszont református. (Dédanyja egyene-  
sen „egy gyermekeibe koldusodott református pap lá-  
nya volt.”<sup>8</sup>) „Apám szülei — írja —, vakhitű katoliku-  
sok voltak, anyáméi pedig azok közül a kálvinisták kö-

zül valók, akiknek hite — valami felsőbb lénynek vagy  
elvnek mégis kell lennie, amely a világot rendben tart-  
ja —, alig különbözött az ateistákétól... Apám any-  
ja... ha néha ellátogatott hozzánk, annyi rózsafüzér-  
rel jött, ahányan voltunk. A küszöb előtt egy méterre  
megállt, kezét összekulcsolta, imába kezdett fél szem-  
mel az ajtóra pislogva, mintha azt leste volna, mikor  
surran ki azon az ördög.”<sup>9</sup> Őnáluk, „Nebádon már a  
konyhában a félmeztelen Krisztus fogadott, vastag  
arany keretben, saját sírja felett minden látható tá-  
masz nélkül lebegve a levegőben, mellén hatalmas  
sebbel... Szomjasan szálltam utána a csodák részegítő  
világába.” Esténként ebben a konyhában gyűltek  
össze a pusztai öregasszonyai, s kukoricamorzsolás köz-  
ben „végehosszatlan litániákat” fújtak a nagyanya ve-  
zérletével.<sup>10</sup> A *Három öreg* c. verses krónika (1931)  
megörökíti a szoba képét is, ahol az öregek egyre több  
unoka képét akasztották a nagy Mária-kép köré:

Ó, fájdalmas Anya, akinek a könnye  
hét zord törre csordult s vegyült piros vérrel,  
hogyha rájuk néztél és e két öregre,  
— mosolyogtál mégis, legalább is éjjel.

A két nagyapa sokszor folytatott vallási vitát. „Apám  
apja pl. az országot ösztönszerűen a katolikusok tulaj-  
donának tartotta, amelybe a reformátusok csak úgy  
tolakodtak be a későbbi idők folyamán. Anyám apja  
fölhúzta szemöldökét. — Micsoda? És elővette a kál-  
vinista lemezt, amely, mint tudjuk, épp az ellenkező-  
jét hirdeti, majdnem ugyanannyi joggal. — És Kossuth?  
És Petőfi és Arany János, meg Csokonai, Berzsenyi,  
Kölcsey, Tompa, Jókai, Tisza Kálmán, Szilágyi Dezső,  
Bartha Miklós, azután meg... Ezek nem voltak ma-  
gyarok? Minden valamire való ember protestáns ebben  
az országban!”<sup>11</sup> A költő egyik versében elérzékenyül-  
ve gondol rájuk:

Nézek utánuk. S ami lent maradt:  
arcvonásaik itt az arcomon  
hol mosolyra, hol könnyre állanak.  
Örök harcukat tovább harcolom.

(Alkalmi meditációk. A vegyes házasság átka.)

Érdekes adalék: a református nagyapa sohasem ká-  
romkodott. Trágár szó a házában soha el nem hang-  
zott. Szent haragjában egy ízben a hosszú hömpöly-  
gással káromkodó kertész arcába vágta az éppen fara-  
gott kerékküllőt.<sup>12</sup> (Az Isten nevének komolyan véte-  
lét az író is életelvének vallja.<sup>13</sup>)

Az a tény, hogy Illyés a keresztyénség mindkét ágával kapcsolatban gyűjtötte az élményeket, és mindkét ágától kaphatott ihletéseket, rányomta bélyegét művészetére is. *Katolikus* ihletésű nem egy költői képe: „A fácska reszkető karjaiból gyöngyolvasó pereg” (*Az árokparton*); Budapest térképéből „mint nyílt vizen a bója, lebeg föl-alá a Bazilika tornya” (*Éjjéli meditáció*). Hangot kap a paptisztelet: „Visszaköszönt a tisztelendő” (*Jelek*). Halott édesapját a Fájdalmas Üranyagyalát imádkozó asszonyok koszorújában örökíti meg (*Apám halálára*). A predestinációval szemben a római tanítás felé hajlik:

*Vérem protestáló, de elmém feléd von  
katolikus Isten;  
mert tudom, hogy sorsom nem kimért keréknyom  
a porban sem, itt lenn.*

(Az „*Abbahagyott versek*” c. kötetben)

Szigorú tárgyilagossággal fölmérte a katolikus költészet helyzetét is (1933)<sup>14</sup>, nagy szolgálatot tévén ezzel a magyar katolikus irodalom eszmélődésének. Elő akarta segíteni, hogy ne a szentimentalizmus, a hit-igazságok monoton ismételtetése, vagy — formai és tartalmi követelmények helyett — sűrű „Uram! Uram!”-ozás jellemezze.<sup>15</sup> Viszont *református* ihletés nála a formában jelentkező egyszerűség, dísztelenség, tömör erő; a tartalomban az önálló gondolkodás, a vitakészség és a forradalmi lendület (lásd: *A reformáció genfi emlékműve előtt*).

A két család eltérő hitvallásának mégis megvolt a haszna: „Arra tanítottak, hogy a szemben álló felek közül mindkettőnek igaza lehet; arra, hogy minden igazságot felfedezzek és tekintetbe vegyek, ami a leg-tökéletesebb labirint. Akaratlanul igaz keresztyénségre neveltek, arra, hogy az ellenségeket is szerethetjük. Harc előtt mindig magammal kell megütközöm.”<sup>16</sup> Ez nem „kétlakóság”, vagy éppen kétszínűség, hanem a szűkkeblűség levetkezése, az értékek megragadása, sőt pontifexi szolgálat: hídverés a szakadékok fölött. Teológiai nyelven: ökumenicitás. Múltán ünnepelte Bóka László Illyést a „Rend a romokban” c. kötet megjelenésekor oly „katolikus költő”-ként, aki felülemelkedik a felekezeti korlátokon.<sup>17</sup> Az a tény, hogy Illyés egyfelől minden igazságot értékelni tud, másfelől pedig eljut az ellenség szeretetének újszövetségi elvéig, azt mutatja, hogy a széttört tükörben is megragadta Isten lényegét, Aki igazság és örök szeretet.

2. *Az elrejtőzködő Isten.* Az istenélményért minden szent, filozófus és költő — vagy mondjuk ki: minden ember! — megvívja a maga harcát. Ez a küzdelem sohasem olyan problémátlan, mint a *Szabolcska* Mihály világában, és ritkán oly harmóniateremtő, mint Reményik Sándor esetében. Többnyire csontropogató, gigászi tusa. Gondoljunk *Jákóbra* a Jabbok révénél, *Saulusra* a damaszkuszi úton, *Szent Ágostonra* a Vallo-másaiban, *Lutherre* a warburgi vár szobájában, vagy *Ady* Andre istenes verseire.

Illyésnek is fájó tapasztalása — akár a zsolttárosnak, vagy a prófétának —, hogy Isten elrejtőzködik. „Nem vagyok ateista — mondja egyik interjújában<sup>18</sup> —, mert az is eleve tagadást jelent, elzárkózást valami elől, amiről senki és semmi nem tud bizonyosat. Kész vagyok Isten befogadására, de tudjam, értsem, igazoljam a magam számára. Műveltségem, vagy talán inkább félműveltségem egyelőre ellenáll, kevés és hiányos még a bizonyítás. Értelmem sokkal gögösebb, hogyszem be-

érnem sovány vigasszal. Még meghódításra vár.” Ez az állapot sok versében tükröződik. A gyermekkori szobában úgy érzi magát, mint *Jónás* a szörnyben: nem tudja, meddig úszik vele, s nincs Istene (*Egy pusztai kovács-házban*). Máskor arról ír: nem tudja, van-e Isten, csak azt, mi lenne a dolga (*Két kéz*). Az ujján levő, bepólyált seb nehéz kérdéseket hoz elő belőle:

*De hol a szív, az óriás  
hallgatni rám?  
Van Isten? Ahogy volt, amíg  
éltél, anyám?*

(Seb)

E lelkiállapotban úgy érzi: „Nem lelt meg engem még az Isten” (Próbafutamok). Sokszor úgy tűnik, hogy ebben nemcsak Isten a hibás; a költő távolodott el tőle. Ezért szól a harang „idegen nyelven, amelyet haddan megértettem” (*Hajnali pohár*). Megvallja keserűen: „Nem áldoztál te sem érettségi óta!” (*Éjjéli meditáció*). A tudásszomját, „az ész hívságát” véli az oknak, ami messze vitte (*Alkalmi meditációk. Első csapda: az értelem ellen*). Így mintha örökre zárva lenne a szíve az előtt, aki az ajtó előtt áll, és zörget:

*Kőasztalom felett az éjszakában  
Hallga, madárka lép az ághegyen.  
Te babrálsz ott szívem felé? Hiába  
próbálad nyitját, édes Istenem!*

(Kőasztal, madárka, este)

Pedig tudat alatt tárva vannak az ajtók. Az „*Ürfelmutatás alatt egy falusi kertben*” (1938) c. versében előadja: az egész familia templomban van.

*Mindenki elmondja vágyait megint.  
Csak te . . . de hallod, hogy téged is hívat,  
elfeledte régen csúf pletykáidat . . .  
Járulj hát elébe! hisz már csak a dac  
tart vissza, s a szégyen, hogy mit mondanak . . .*

*(Így van, Uram! Így van. Így van már — fogadd  
titkos áldozatnak vallomásomat.  
Fénnyel, nevetéssel, mint pogány piarc  
nyüzsg —, de mi fölött már ez a hetyke arc?  
Mint katakombákban az első hívek:  
gúny-mosolyom alatt várlak, zengelek!)*

Máskor, a fagyos síneken topogva és a mulandóságról elmélkedve az a költő élménye, hogy Isten érkezik a semmiben „győztesen, ünnepélyesen” (*Vidéki állomáson*). Ismét máskor öreg koldusnak látja Istent, aki be-betér lelkébe, s hitet kéreget (*Szomorú vendég*). Am azt, hogy voltaképpen ki Ő, elhamarkodottan nem lehet megmondani.

*Sem ez, sem az, talán majd az idő  
lebbenti azt is fel neked, ki Ő.  
Egy alkonyon csak szivedben terem,  
s célhoz vezet, mint rég a szerelem.*

(Alkalmi meditációk. Szomorú vigasz.)

Addig is, a járható út: akaratának cselekvése:

*Az vigasztalhat, hogy tudatlan is  
szolgálhatod Őt, szolgálj. Törd fejed.  
Buzgalmad látva tán nem állja meg  
s jelt ad, mi volt jó és mi volt hamis:*



dorgál s egyszerre, észrevétlenül  
azt látod csak, már szóba is vegyül...

(Alkalmi meditációk. Jámbor számítás)

Illyés úgy érzi, hogy ehhez a szóváltáshoz, az Isten-  
nel való kapcsolathoz, nem kell szertartás, közvetítő,  
dogmatika. Váratlanul megvalósul méhzsongás, ár-  
vácskagyások és a csengő csend közepette.

*Így ünnep az ünnep: fölnézni  
s nem bánni, ami elsuhant.  
Ha van még, szót váltani így kell,  
békét a rejtező Istennel,  
ez az igazi áhítat.*

(Ünnep)

Egy helyt, e deista-panteista élményen túl, a hori-  
zonton feltűnik a Kereszt:

*A hajlongó, hű táj felett  
elnézem hosszan a keresztény  
nagy összeadási jelet:  
a Krisztusét a temetőn.*

(A Kálváriára)

Igen, „nagy összeadási jel” Isten és ember, ember és  
felebarátja, a ma és a holnap, az idő és az örökkévaló-  
ság között. Krisztusban „vallott színt” az elrejtőzködő  
Isten. Az ő követségében mondja Pál apostol az athéni  
agórán: az emberek feladata, „hogy keressék az Urat,  
ha talán kitapogathatják őt, és megtalálhatnák, jólle-  
het bizony nincs messze egyikőntől sem” (ACs 17:27).  
Illyés Istennel vívódó versei epilógusául Szent Ágoston  
mondását szeretnénk adni: „Nem keresnél, ha már  
meg nem találtál volna!”

3. Az örök életünkkel adós Isten. Isten kiváltképpen  
a halál fekete kárpitja mögött látszik elrejtettnek.  
Ennek dokumentuma Illyés életművében a „Mors bo-  
na, nihil aliud” vágy jegyében fogant „Kháron ladik-  
ján” c. kötet. Szinte kisenciklopédiája ez a halállal  
szembeszegülő emberi gondolatoknak. A pogány „Nincs  
tovább!” éppúgy helyet kap, mint a húsvéti hit vissz-  
fénye: „Öregedve ámulok el a kereszténységnek azon  
az elszánt forradalmiságán, amellyel megvetette sarkát  
az üdvösség felé irányíthatjuk; ami nélkül annak része  
mindennek ellenében... Az öregkor az a végső idő-  
szak, amely alatt halhatatlannak deklarált lelkünket  
az örök kárhozat. Hogy a vallás mi vigaszt — vagyis  
mi praktikumot — tud nyújtani, azt majd a halállal  
szembe nézve részletezhetjük.”<sup>19</sup>

Költészetében helyet kap a teljes reménytelenség, a  
tétova vágy és a boldog reménység egyaránt.

A teljes reménytelenség „hite senki-földjén” fogja  
körüli:

*Mi lett az Isten? Gyávaság  
és gyöngeség: eszünkbe venni,  
hogy ami vár, a puszta semmi,  
s a legsemmibb a túlvilág.*

(Mi lett az Isten?)

Am a hitetlenség magabiztonságát három tény in-  
gatja meg. Első a hívők bizonyossága. „Az ozorai  
templomban” (1943) a Mária-éneket zengő hívősereget  
hős, erős hajósoknak látja, akik zátony csillagok közt  
eveznek az ég felé. S bár a költőnek az ifjúság — míg

azoknak a másvilág — „dől kéken az ablakon át”, a  
verset mégis így fejezi be:

*Vezet a kemény kántor,  
lendülnek föl és föl szavától  
az ifjú s vén arcok, szívek.  
Mária, Szűz Anya,  
nem lehet, hogy soha,  
soha partot ne érjenek.*

A másik: szeretteink elköltözése. Egy versen belül  
figyelhetjük meg, hogy a határozott hitetlenség hogyan  
változik ama bizonyos tétova vággyá:

*... annyi boldogságot, örömet  
vesztettem velük, kik már odaát  
vannak, akárhol, és itt a világ  
nélkülük annyival kegyetlenebb,  
hogy lassan kezdek mégis oda vágyni,  
ahol ők vannak, akárhol, akármilyen  
formában, kiket ideát szerettem  
s azt kezdem hinni, hogy bármilyen alakban  
az az odatűnt boldogság is megvan, —  
ha emléke oly örök a szívemben!*

(Nem hiszem. 1961.)

A harmadik: az Isten igazságába vetett hit. A fasiz-  
mus embertelensége idején ez öntött a költő szívébe bá-  
torságot:

*Homlokon lehetnek, ha tetszik,  
mi ott fészkel, égbe menekszik.*

(Haza, a magasban. 1938)

Végül lássuk a húsvéti hit versbe öntését:

*Férgével, savával a szorgos  
föld, az anyaföld, a meleg  
lemossa rólam testemet,  
leszed rólam mindent, mi mocskos.  
Kitörölve a szemüreg.  
a csigolyák, a bordák sorra.  
Mint anyámtól hajdan, topogva  
város ünnepi ingemet.*

*Mert áldozás lesz! Tegnap gyóntam!  
Gábrriel csöndít a toronyban  
és maga Jézus mond misét!*

*Fussunk; nehogy egy utcasarkon  
egy kőza vétek nyakonkapjon,  
mielőtt befogad az ég.*

(Az „Abbahagyott versek” c. kötetből, Feltámadás,  
II.)

4. A szuverén és fenséges Isten. Érdekes, hogy a re-  
formátori istenképből mennyit megláthatunk Illyés köl-  
tészetiében Az „Alkalmi meditációk” sorozat „Hallgass”  
c. darabja szinte Kálvin Intitúciójának visszhangja.  
Azt az Istent ábrázolja benne, aki jócselekedetekkel  
nem hajlítható, ceremóniákkal nem befolyásolható  
az imádság mágiájával nem irányítható, hanem szu-  
verén, fenséges ésmegvesztegethetetlen:

*Se sértés, se gúny, sem a szolgálai  
ravasz könyörgés Őt nem csalja ki.  
Énekelhetsz, fújhatod a verset,  
szívedről és nem hangodról ismer meg.*

*A híg panasz is hasztalan Neki.  
Könnyed sincs elég Őt kiönteni...*

*A csiga, ürge példáját idézted?  
Hogy bújsz a földre, ha majd Ő idéz meg!*

*Hallgass hát, s készülj szavára: ha Ő  
a szelet venné, lehess levegő,  
víz, ha a fodrot. Várj csak, várj. S ha nem szól:  
tudj megfélekedezni te is magadról.*

A szuverén Isten munkája: ingyen kegyelem.

*Nyújtsd hittelen szíved azon üresen:  
„Többi a te dolgod, édes Istenem!”*

A szuverén Isten s az ember kapcsolatát a gazda és a kutyája képével szemlélteti. (Érdekes, hogy József Attila is „A kutya” címmel írta egyik mélyértelmű istenes versét.) A költő visszaemlékezik kedves kutyájára, aki a fölrebbenő fürjek után félmétereket szökcent; a folyó közepéből kihozta neki a kavicsot; s amikor átölelte a fejét, vígan arcába nyalt; majd

*Elugrott, rázta a vizet,  
fröcskölte a virágokat, —  
így kellene már nékem is  
lerázni minden gondomat.*

*És megbocsátani Neked  
játékaidat, Istenem,  
és játszani, míg fejemet  
át nem öleled hirtelen.*

(Két régi vers egy kutyáról)

A szuverén Isten ajándéka, hogy megnyitja fülünket Igéjére és ajkunkat magasztalására:

*Ki a költőkénél jobban kinyitottad  
nagyanyám két fülét ezer szózatodnak,  
nekem, ki mint süket s vak tétova lábon  
dülöngtem utánad e pörgő világon,  
tedd meg nékem is, hogy úgy, mint ő, füleljek  
szavadra s szavadra oly bátran feleljek.*

Végül ide kívánczik a szépapjáról, Kállay Sámuel prédikátorról rajzolt portréja. A költő megáll a gyulavári főutcán, és szemléli a templomot, amelyet őse 1780-ban építtetett: „tornyán a csillag ma is úgy dacol, ahogy az ő keze tűzé oda”. A szuverén Isten fenségének visszfényét látjuk a prédikátor-ös alakján tükröződni:

*Ahány évtized, ahány év, ahány  
óra, makacsul, úgy magasodik  
puszta hitével, mely ma is a régi,  
eleve-döntő Istene felé, ki  
nem hajlott alá kegyel soha itt.*

*Mint térdigérő homokvára mellett  
zord gyermek úgy áll, néz az égre fel  
az utca és az idő szenny-porából  
kopott palástban prédikátor  
szépapám, Sámuel.*

(A gyulavári főutcán, 1961)

5. A szövetséges Isten. Illyés versei arról tanúskodnak, hogy munkájában, harcaiban, szociális törekvéseiben, békevágyában egyaránt hű szövetséges Isten.

Isten a munkaadó, aki a lét értelmét adta meg ezzel: „Köszönöm, Uram, hogy dolgozhatom!” (A vasárnap megszentelése). A rá háruló munka azonban sokszor kifárasztja, s így beszél Istennek:

*Mint kamaszt rég a kaszálónál,  
hajlongtatsz, mintha kasza volnál.  
Törölöm az arcom; mennyi van még?  
De megállnék már, de nyugathatnék.*

(Fájdalom, 1943)

De nem lehet megállni, vagy a munkából kiállni. Pedig mennyi munka, mennyi veszélyes feladat adódott a fasizmus idején! Mint babéros költő (1931 es 1936 között négyszer kapott Baumgartner-díjat!) azzal vigasztalta magát: Apolló fájának lombja közé — az ókori hiedelem szerint — nem üt a villám.

*Veszem babérom. Márnekem erre kell.  
Szabadba ismét hangosan így megyek  
bízva Uramban-Istenemben!  
Óvni magam nem az én ügyem már.*

(Babér, 1940)

Isten segít! Ezért éneklí a félszigetté vált faluban, olajmécs füstköde alatt, a gyülekezet a 90. zsoltárt, holott egyre esik a téli eső a sötét vizekre (Árvíz, 1956). „Ha Isten segít” — mondta fiatalabb éveiben —, lesz folytatása a Dózsa György művének (Énekelj, költő, 1928). Ha Isten segít, az emberi törekvések értelmet nyernek és győzelemre jutnak. Ezért minden dicsőség azoké, akik a „Hiába!” — jelszóval dacolva, vállalták a harcot:

*Ha — bár „hiába” —  
Gusztáv Adolf nem ül harci lovára,  
s jobbágy-iga helyett nem vágnak inkább  
fegyvert ölteni a toulouse-i tiszták,  
valdeusok, husziták, Bocskay  
írast-ímt se tudó hajdúi,  
hiszed, hogy lett volna béke, olyan bár,  
amilyet az imént lemosolyogtál?  
Hiszed, hogy volna olyan-amilyen  
magyarság, ha nincs — Kálvin?*

Nem hiszem.

(A reformáció genfi emlékműve előtt, 1946)

Magyarság-szerelme mondatta ki vele nehéz időkben a beteljesülő remények jóslatát:

*Forr a jövő, tán kiforrja végre,  
mit Isten belé gondolt e népbe.*

(Hódítók, 1938)

A jövőnek ezt a kiforrását ihleti és elősegíti a Názáreti Jézus is. Alakjában Illyés nem a lelki világ fejlődését, hanem a szegényekkel szolidáris vándortanítót látja meg:

*Megjelenik akkor majd Jézus,  
nem mint király, de nazarénus,  
beszélget, int a békességre,  
de mintha albánul beszélne.  
Nem érti senki rossz cipőjét,  
nézik csak lyukas felöltőjét.*

(Megjelenik, 1937)

Jellemző az uralkodó osztály rossz lelkiismeretére, hogy e vers miatt a „Rend a romokban” c. verseskötvet elkobozták, s a költőt „vallásnyalás” címén perbefogták. Jó földideznünk, hogy e „grandiózus vers” (Fodor József titulusa<sup>20</sup>) védelmében egyházi hang is megszólal: „Jézus, mint a szegények királya, tisztán evangéliumi értelmezés, s talán nem tévedünk, ha az

egész hangulatban valami rokonságot keresünk a szekták Krisztus-képével... Voltaképpen az az egész magyar népi vallásosságot és vallásos képzeletet... ki kelene égetni, ha ez a vers gyalázása a vallásnak.<sup>21</sup> A régi rend urai természetesen a „vallásgyalázást” csak ürügynek találták ki: nekik a vers felforgató jellege nem tetszett. A lázító Krisztus-képtől nem a vallást, hanem saját uralmukat féltették. Fülükbe csengett a múltból egy győzelemszomjas kiáltás: „Segél Krisztus minket!” (Dózsa György beszéde a ceglédi piacon; ugyanabban a kötetben<sup>22</sup>).

De nemcsak a nép elnyomottsága égette a költő szívet, hanem az a naponta megújuló kín is: az idegen érdekekért vívott háború mennyi drága életet követel a népből! A Kereszt és a háború rettentő ellentétét volt hivatva kifejezni a következő *képvers*:

Kereszt  
árnyéka  
futva a földön és az égen:  
Jézus jelképe száll sötétben!  
A ragyogó reggel kék csendjét  
harsogás tépi hirtelen szét:  
a mennyég  
golgota-  
útjára  
egy árva  
katona  
viszi kiáltva  
szörnyű keresztjét.

(Repülő, 1944)

Milyen különös is, hogy a költő, aki a béke igaz áhítója, egész életében harcolni kényszerült. Annyira a béke és az élet híve volt, hogy mint 16 éves forradalmár az őrségen maga sem tudta: mitől retteg jobban, hogy „megölnek, vagy pedig attól, hogy ölni leszek kénytelen.”<sup>23</sup> Pedig ő nemcsak a másik embert, hanem minden élőlényt sajnál, s ebben Albert Schweitzer életelv-

vel rokon a felfogása. (Emlékezzünk a sikertelen galamblovászatra: *A költő s a galamb*.) A béke Urához intézi ezt a fohászatát is:

Ki búzádba, fákba árasztottad véred,  
és mondtad: egyétek,  
hadd bekanalaznom e békés igéket,  
s mint a tizenkettők, lángjaidtól égjek.

(A ház végén ülök)

Ez a lelkület őszinte barátságban nyilvánul meg a másik ember iránt (*Akit már majdnem elfeledtél*). Ez a lelkület ismeri a bocsánat hatalmát (*Szörnyű fegyver*). Ezt a lelkületet kívánja nekünk is:

Csavaros a lét, mint a gyalogút.  
De célhoz visz téged is, siess,  
amíg nem késő, higgy, remélj, szeress!

(Vereb)

(Ég kék)  
Szénási Sándor

#### JEGYZETEK

1. „Válasz”, 1937. 713. l. — 2. Keszi Imre: A sziget ostroma, 1948. 125. l. — 3. „Szocializmus”, 1937. 566. l. — 4. „Vigilia”, 1961. 504. l. — 5. Várkonyi Nándor: Az újabb magyar irodalom, Bp. 1942. 462. l. — 6. A magyar irodalom története, VI. k. Bp. 1966. 465. l. — 7. Kiss Lajos: A eszéről Illyés c. tanulmányában, „Kritika”, 1965. 11. sz. 21. l., vagy *Keresztury Dezső: A legmagasabb rang c. köszöntőjében*, „ES”, 1972. nov. 4-i szám, 10. l. — 8. Puszták népe, amely legújabbban a Diák-könyvtárban 40 800 pl-ban jelent meg. E kiadásban a 38. l. — 9. u. ott, 42kk. l. — 10. u. ott, 49. l. — 11. u. ott, 57. l. — 12. u. ott, 35. l. — 13. „Vigilia”, 1971. 7. sz. 459. l. — 14. A tanulmány újra megjelent az „Ingyen lakoma” c. gyűjteményes kötetben (1964). — 15. „Vigilia”, i. helyen — 16. Puszták népe, id. kiadás, 53. l. — 17. „Ország Útja”, 1937. 9. sz. 69. l. — 18. „Vigilia”, i. szám, 457. l. — 19. „Református Egyház”, 1970. 9. sz. közöl recenziót a műről, Dóczi Antal tollából. A közölt idézetek a mű 12lk. lapjáról valók. — 20. Az 1. sz. jegyzetben megjelölt írásában. — 21. Szegedi Gergely: „Katholikus Szemle”, 1938. 102. l. — 22. Mindkét verset ki kellett hagynia a költőnek az 1940-ben megjelent „Összegyűjtött versei” c. kötetből (*Nyugat* kiadása). — 23. Gara László: Az ismeretlen Illyés, Washington, 1965. 19. l. — 24. Puszták népe, 172. l.

## Az istenprobléma a modern teológiában

A keresztyén tanítás kétezeréves történetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a dogma a maga normális fejlődése során időről időre válságos periódusokon ment keresztül, ami egyben az egyház válsága is volt. Általában csak hosszas, néha évszázados folyamat hozott tisztázódást. Mindenesetre ezek a szakaszok a keresztyénség egészét jelentősen meghatározták.

### Problémák és viták

Már az *őskeresztyénség* idején meg kellett birkóznunk egy roppant horderejű problémával: a *judaeizmussal*. Az Újszövetségben nyomon kísérhetjük ennek a válságnak mozzanatait. Egyik kiemelkedő harcosa éppen Pál apostol volt. A kérdés az volt, hogy a keresztyéneknek előbb zsidóvá kell-e lenniök (ez többek között a körülméltelkedés' szertartásával járt volna), vagy pedig enélkül is hihetnek Krisztusban és teljes joggal tarthatják Krisztust megváltójuknak? Hogy ez nemcsak egyszerű jogi, vagy szertartási kérdés volt, azt a keresztyénség története mutatta meg. Ha ugyanis az előbbi felfogás győzött volna, akkor a keresztyénség aligha vált volna világot meghódító mozgalommá, esetleg egy rövidebb-hosszabb ideig élő zsidó szektává alakult volna, s lehet, hogy ma már csak a vallástörténeti

könyvekben néhány soros utalás örökítené meg emléket. A jeruzsálemi zsinaton azonban — szerencsére — az utóbbi, páli felfogás győzött s ennek nem kis jelentősége volt abban, hogy a keresztyénség az ókori világot meghódította.

Ugyanígyen döntő szakasz volt a IV—V. században a *christológiai viták kora*. Ma már szinte érthetetlennek tűnik a *homoios-homousios* (hasonló-egylényegű) vita, azaz, hogy Krisztus csupán hasonló-é az Atyához, vagy vele egylényegű is? Itt azonban arról is szó volt, hogy a keresztyénség csupán egy-e az ókori kelet számtalan vallása között, a követőire hagyva a tökéletesedést és a mennybejutást, vagy pedig isteni megváltót mutat fel, aki keresztáldozatával minden vétket kiengesztelt és feltámadásával tökéletes megváltást biztosít? Mind ezt a Megváltó éppen annál fogva teheti meg, viheti eredményesen véghez, mivel isteni természetű.

A következő döntő szakasz a *reformáció kora* volt. A XVI. századig az eredeti, ősi és lényeges, világos keresztyén tanokat annyira körülfonták átszótték emberi rendelkezésekkel, hogy végül is a keresztyénség lényege az emberi törvények sűrűjében elveszni látszott. Ehhez még olyan következmények is járultak, mint az egyház mérhetetlen gazdagsága, politikai törekvései, uralmi igényei, a kibontakozó tudományok felett döntőbíráskodás stb. A reformáció küzdelmeiben a keresz-

tyenség lényegét védték meg az emberi praktikákkal szemben; a *sola gratia* elvét.

A XIX. század és a XX. század elejének a teológiája főleg a történeti Jézus kérdéseivel volt elfoglalva; az Isten-ember általánosan elfogadott volt; a kérdés: ez az általánosan elfogadott Isten, hogy jelenti ki magát? és a kijelentés milyen mértékig társul a történelem egy különös eseményével és Jézus Krisztus különös személyiségével?

Ma a keresztyénség történetének ismét egyik döntő szakasza előtt áll, mégpedig két vonatkozásban.

Az egyiket *praktikus* vonalnak nevezhetnők. Így fogalmazhatjuk meg az itt mutatkozó problémát: „A keresztyénséget élni kellene és nem beszélni.” Ma abból vizsgáljuk a keresztyénség, a keresztyén egyházak, hogy mennyire tudnak a mindennapok életében, a társadalmi és a politikai életben pozitív erőket lenni. Amelyek nem maradi irányba hatnak, segítenek előrelendíteni az emberiséget a béke, a szociális haladás, az igazságos társadalom megteremtése felé. Ezek a kérdések eléggé ismerősek előttünk, hiszen egyházunk régóta felismerte és megvalósítja a szolgáló egyház gondolatát.

A másik döntő probléma *elvi* vonalon jelentkezik. A keresztyénség történelme folyamán még soha nem került szembe azzal, hogy tömegei az egyházat az Isten léte vagy nem léte felől kérdezzék meg. A modern világnézetek terjedése miatt sok keresztyén egyháztagban feltámad ez a kérdés: valóban érdemes-e templomba járni, imádkozni, keresztyén életet élni, ha azt mondják, hogy Isten nem létezik. Eddig ugyanis az volt a helyzet, hogy Isten létét általánosan feltételezték. Most azonban magát az Isten létét kérdőjelezzik meg. Arról van szó tehát, hogy a keresztyénség csupán egy a többi vallások között, egy vallásnak a furcsa Istene? A keresztyénség is a letűnt vallások lomtárába fog-e kerülni, amelyet a modern ember, mint hasznavehetetlent és idejétmúltat elvet? Vagy pedig a modern ember is el tudja fogadni a keresztyénség Istent, még teljesebben megtalálva őt, mint az előző korok nemzedékei, s a keresztyénség Istene az igazi Istennek bizonyul?

A válasz attól függ, milyen Istene van a keresztyénségnek, milyen Istent mutat fel, hirdet és él! Ezért a keresztyénség előtt álló egyik nagy kérdés ma az *istenkérdés*.

## Az istentan a modern teológiában

A mai teológia érzi ezt a problémát; hatalmasan megduzzadt az istentan irodalma. Kísérjük meg az istentan új fejlődése főbb irányának felrajzolását.

A modern teológia megalapítója, *Barth* Károly akkor lépett új útra, amikor az addig uralkodott liberális teológiától teljesen elütő istenképet kezdett felrajzolni. A liberális teológia istenképe inkább volt pogány, mint keresztyén. A német idealista filozófia hatására Isten minden igaz, jó és szép képviselője lett, aki a tiszta szellem (Hegel), s akit a bennünk levő erkölcsi imperatívus bizonyít (Kant); a vallás alapja az „Istentől való függés érzése” lett (Schleiermacher). Ennek az Istennek az országa a civilizáció révén válik valósággá, tehát a világ az istenországa felé halad. Ez az idealista istenkép az első világháború tüzeiben porig égett. *Barth* istenképe „totaliter aliter” volt. Isten a világhoz belülről közeledik, mint egy „tűzfal”, mint „ellenséges erődítmény”, mint „összeszorított ököl”, mint „riadóztató kiáltás”, mint „vérszel” „aki megrázkódtat”, „nehézségeket” okoz és „aláaknáz” mindent itt lent. Végtelen minőségi különbség, szakadás, elkülönültség van Isten és ember között. Az ember mindenestől fogva, ami ő, amit tett és amit tesz, jóságával és gonoszságával, gaz-

dagságával és szegénységével, hitével és hitetlenségével az Isten hatalmas ítélete alatt áll, s ez az ítélet számára a Véget, a megsemmisülést, a halált jelenti. „De ugyanaz az Isten az, aki a maga kegyelmét ajánlja föl az embernek; Jézus Krisztust, ezzel együtt életet, bűnbocsánatot és Istennel való közösséget.” A dialektikai teológia kiélezi a különbséget Isten és ember között, de éppen ezáltal lehetséges az igazi megoldás: „A nagy különbség Isten és ember között; az *igazi egység*. Amikor az ember felfogja végső szeparáltságát az itt és az ott között — válik világossá az Isten egyetlen lehetséges jelenléte a világban.”<sup>1</sup>

Az új vizsgálódás és eszmélkedés elindítója lett még a második világháború alatt *Bultmann*, akit az új liberális teológia atyjának is tekintenek. Legerősebben hangoztatta a teológusok közül, hogy a mai korban tarthatatlan az Újszövetség vilásképe. A kérygmától (üzenet) el akarta választani a mítoszt. Ennek az útja szerinte a demitologizálás. Azaz ki kell szűrni a mitológiai (hordozó anyagból) az egzisztenciális üzenetet. Kétségtelen, hogy *M. Heidegger* filozófiájának hatása alatt áll. Azonban *Bultmann* valójában nem került szembe az istenkérdéssel. Úgy tűnik, elfogadja a transzcendentális és személyes Isten létét.<sup>2</sup>

*Tillich* volt az, akinek teológiájában Isten, mint a lét alapja, mint az egzisztencia végső célja jelenik meg. Isten szerinte nem a magasságban, hanem a mélységben van. Határozottan elveti a világ mögötti világ eszméjét, de hangsúlyozza, hogy nem lehet a valóságot a mérhetőre korlátozni. A dolgoknak mélységük van a teoretikus értelmi megragadáson túl, amit „extatikus értékekkel” lehet felfogni. Így lehet Istent is felfogni, érzékelni.<sup>3</sup>

*Robinson* viszi tovább *Tillich* gondolatát. Véleménye szerint teljesen tarthatatlan a világnak három „emeletre” elképzelt modellje. Alul a pokol, középen a föld és felül a menny. Felveti az egész keresztyén istentisztelet értelmének felülvizsgálását. Isten a másik emberhez való viszonyunkban lép elő az ismeretlenségéből.<sup>4</sup>

Külön vonalat képviselnek az ún. *process*-teológusok. *Whitehead* filozófiáját követve vallják, hogy a „kozmosz él”. Hiszik, hogy az élő kozmosz egyetlen értelmes magyarázata az „élő Isten”. De Isten nem transzcendens, aki a teremtés fölött áll. Ő az, aki állartdóan teremti az univerzumot.<sup>5</sup>

Ehhez a vonalhoz tartozik *Pittinger*; szerinte a „legmélyebb realitás nem statikus, hanem dinamikus”. Isten nem transzcendens, hanem immanens Isten, akit nem a teremtéstől függetlenül kell elgondolnunk, hanem olyanok, mint aki belső kapcsolatban van a teremtéssel, annak forrása, folytonosságának alapja és végső célja.<sup>6</sup>

Másik csapáson haladnak az ún. „*Death of God*” (halott az Isten) teológusok, akik azzal a meglepő állítással hozakodnak elő, hogy Isten nemcsak elrejtőzött a történelem elől (Buber), hanem el is tűnt a történelemből, valóban halott, így a hit számára is. Jézus Krisztussal lehet csak dolgunk, aki példát mutat, hogyan kell élnünk.<sup>7</sup>

*Paul van Buren* ezzel szemben állítja: Nem érthetjük meg a nietzschei kiáltást: Isten halott! — mert, ha így lenne is, honnan tudnók meg? Szerinte a probléma maga az „Isten” szó. Ez a szó halott, ez nem jelent semmit a mai embernek. Ő is azt hirdeti, hogy a mai keresztyéneknek az ember Jézusra van szükségük. Aki őt látta, látta az Atyát (Jn 14:9); így nem lettünk szegényebbek az Isten szó és fogalom halálával. Az Atya számunkra nincs Jézuson kívül. Az Atyát benne találhatjuk meg.<sup>8</sup>

A katolikus *Leslie Dewart* úgy látja: a baj az, hogy a görög metafizika beszívargott a teológiába. Isten, aki

az Ószövetség idején még választott népével járt, részt vett a történelemben, a „legfőbb lény”, a „legfőbb jó” lett. Istennek az ilyen beállítása teljes mértékben megfelelt a korabeli görög hierarchikus világképnek. Ez így gondolkozott: ha az emberek alá és fölé rendelték, rabszolgák és szabadok, csöcselék és urak, nyilván ez a viszonyulás érvényes az ember—Isten viszonyra is; Isten tehát mindenképpen csúcán áll. Míg az ógörög hit az isteneket az Olympos ködös csúcán látta képzeletében, a hellenizált kereszténység, különösen annak a középkori skolasztikában kiteljesedett formája Istent transzcendens lényként képzeletben el. Dewart kimutatja, hogy ez az ókorból örökölt, és a kereszténység keblén belül mindig is konzervatíván megőrzött világkép és istenkép tarthatatlan. Dehellenizálni kell a dogmát, adja ki a jelszót. Isten nem Zeus, aki olykor beleavatkozik a földi történelemben, hanem Ő benne él. Elveti Isten lény voltát, de kiköti, hogy ember számára személyiségként van jelen és jelenlétét a szeretetben lehet meg tapasztalni.<sup>9</sup>

W. Pannenberg szerint a történelem olyan jövő felé tart, amely el van rejtve a világ elől, de amely kijelentett a Jézus Krisztusban a történelemben, Isten történetével. Isten folyamatosan kijelenti magát a történelem eseményében — állítja.<sup>10</sup>

Herbert Braun így teszi fel a kérdést: „Kicsoda Isten és hogy tudjuk ma meg tapasztalni, hogyan és hol történik ma Isten? Majd így felel: A hagyományos Isten elfogadhatatlan számunkra. De az Újszövetségben vannak olyan megállapítások, amelyek alapján más istenkép rajzolható föl. Az Úsz. ellentmondásosan beszél Istenről: egyrészt úgy, mint aki materiális, adott, létező, másrészt, mint aki nem objektív és nem adott. Mégis az Úsz. Isten és az ő világot objektívnek gondolja. Isten nem gondolható úgy el, mint önmagában létező (mint egy speciális, saját jellemzőiből meghatározható). Pozitíve állítja: Isten az a cél, amely felé törekedni kell. Ez a kényszerítés a felebaráttól jön. Braun számára Isten „a közös humanizmus egy különös fajtája”. Isten ott van, ahol kötelességem van, ahol történik velem valami, ahol véghez visznek, elkövetnek valamit.<sup>11</sup>

Helmut Gollwitzer Braun ellen lép föl. Hibájával rója fel, hogy a teológiát a humanizmusban választja szét. Eszerint a teológia nemcsak indirekt módon beszélhet Istenről, Istenről magáról is beszélnie kell az ő különálló és független valóságában és aktivitásában. A döntő kérdés, milyen mértékig mondhatja ki a teológia, hogy „Isten van”? Istenről azonban nem lehet úgy beszélni, mintha más egzisztenciákkal lenne egysorban, mint egy objektumról, amelyről teljesen semleges megállapításokat lehetne tenni; az ilyen teológia illegitim. Csak azok az Istenről szóló állítások legitímek, amelyekben az ember megvall valamit magáról is, azaz amelynek állításai a hit állításai is. Gollwitzer egy alapon áll a modern ateistákkal, akik elutasítják az önmagában létező Istent. Felhívja figyelmünket Bonhoeffer szavaira: „Nincs olyan Isten, akiről azt lehet mondani, ez az Isten.” Istenről csak vocativusban lehet beszélni, csak egy speciális bibliai nyelven lehet beszélni. A Biblia Isten tömény objektivitásáról beszél, de nem azért teszi, hogy Istent a tárgy státusába vonja. A Biblia szerzői nem gondolkodtak Istenről, hanem hallgatták őt. Isten egzisztenciájáról nem spekulatív, hanem szoteriológiai értelemben kell beszélni!<sup>12</sup>

### Az ember istenképe

A modern teológiának az istenkérdésben megmutató sokszínűsége az első pillanatban megdöbbentő lehet. Azonban, ha mélyebben érdeklődünk a kérdés fe-

lől és megkérdezzük pl., hogy ugyanabban az egyházban volt-, vagy van-e legalább két teológus, akinek az istenképe teljesen azonos lenne — azt hiszem nehezen lehetne ilyet találni. Hiszen ha csak a magyar protestáns teológia utóbbi ötven esztendejében érvényesült teológiákat vizsgáljuk, ilyeneket sorolhatnánk fel: liberális teológia, holland hitvallásos teológia, barthi teológia, pietista teológia, végül a szolgáló egyház teológiája. Nem nehéz belátni, hogy ezeknek a teológiai koncepcióknak egymással szinte ellentmondó istenképei voltak. Vessük csak össze a liberális teológia Istent a barthi teológia Istennel; ott minden emberi út Istenhez vezet; itt nincs út az embertől az Istenhez, csak ha Isten nyit utat. Vagy hasonlítsuk össze a pietista teológia istenképét a szolgáló teológia istenképével. Ott a bűnös világtól elvonult Istent találunk, aki megtéréssel kihív a veszendő világból egyeseket, itt olyan Istent, aki benne él a világban, akinek az egész emberiség sorsa a szíven van és övéit arra akarja felhasználni, hogy a másik ember, a társadalom, a béke ügyét vigyék előre.

Tovább vihetjük ezt a vonalat és megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy aligha van két olyan teológus, akinek istenképe pontosan fedné egymást. Nemcsak az határozza meg az istenképet, hogy valaki, milyen teológiát tanult, hanem ezt személyes élményanyag is színezi, aszerint, hogy kinek-kinek milyen istenélményei voltak és vannak. Nemcsak az egyházak, hanem az egyének életében is vannak olyan időszakok, hogy csak egy példát említsék: amikor Istennek pl. ítéletes, más- kor kegyelmes vonása csillan fel.

Meg kell állapítani továbbá, hogy az istenképet nem szabad statikusnak gondolni; dinamikus, azaz változó az, korok, idők szerint. Ha csak a kijelentéstörténetet szemléljük, könnyen megállapítható, hogy más az istenképe Ézsaiásnak és Deutero-Ézsaiásnak, Mózesnek és Jézusnak, Pálnak vagy a Jelenések könyve írójának. Persze ez nem azt jelenti, hogy Isten változik, hanem azt, hogy az ember mit látott meg belőle.

Nézzük most, hogy honnan ered ez a problémánk? Az egyik eredő történeti síkról jön. A kereszténység olyan korban alakult ki, amikor az ember még „gyermek” volt. A keresztényen tanokba mitológiai elemek, antropomorfizmusok kerültek, azonkívül más vallások elemei is megtalálhatók benne (Bultmann). Az istenkép megalkotásában a *via eminentiae* és *supremantiae* módszereit használta, azaz úgy érvelt, hogy ami az emberben jó, az fokozottabban úgy van az Istenben. Átvették a hellenizmus hierarchikus társadalmi tagozódásának modelljét — nemcsak az egyházi hierarchiát alakítva ki eszerint, hanem a teológia épületét is, amelynek csúcsára Istent helyezték, mint a legfőbb jót és a legfőbb lényt (*Dewart*). Ez a közel kétezer éve kialakult istenkép konzerválódott a kereszténység, az egyház tanításában. A teológusok minden korban éber- ren vigyáztak arra, hogy az atyáktól örökölt istenképet híven adják tovább a következő nemzedéknek.

A másik probléma a *tudományok síkjáról* érkezik. Az emberiség, különösen az utóbbi kétszáz évben, halatlan tudományos és technikai forradalmon ment keresztül. Megismerte az anyagi világ és az emberi test titkait. Atomot hasít és a világűrbe jut el. Ebben az érzelhető, mérhető, az anyag, a természet belső törvényei szerint mozgó világban nem találja meg azt az Istent, akit az egyház prédikált neki. Csoda-e, ha nem találja — hiszen az egyház még úgy beszél róla, mint az ókorban, mint az őskeresztényeknek, vagy mint a középkorban. Az sem teszi érthetőbbé, ha hozzáadja ehhez a képhez a német idealista filozófia néhány eredményét: azaz hogy Isten metafizikai valóság, test nélküli szellem (Hegel), vagy erkölcsi imperatívusz

(Kant). De a mai ember, a modernül iskolázott ember ezt sem érti. Az egyház által hirdetett Isten — úgy érzi —, a mesevilágba tartozik, gyermekeknek való. Nagy ünnepeken elábrándozik a templomokban erről az Istenről, de aztán elmegy azzal a véleménnyel, hogy amit ott hallott, az teljesen használhatatlan a mindennapi életben. Az egyház pedig vasárnapról vasárnapra prédikálja ezt a gyermekeknek való Isten és keseregve állapítja meg időről időre, hogy a prédikáció nyomán alig történik valami. A keresztyén egyház úgy beszél Istenről, mintha ma is általánosan elfogadott lenne, építeni akar rá, de nem veszi észre, hogy az alap — az istenhit hiányzik.

A keresztyén igehirdetők sokszor nem akarják észrevenni, hogy akinek hirdetjük az ígét, éppen ott és abban vannak zavarban, amelyre minden épül: az Istenben való hittel. Ez az a fal, amelybe mi igehirdetők szüntelenül ütközünk. Hirdetjük az ígét, hivatkozunk arra: ezt mondja az Ige, ez az Isten akarata, ez az Isten terve... Hiába mondjuk, mégsem fog, sem az ítélethirdetés, sem a kegyelemhirdetés, egyszerűen azért, mert a hallgató megkérdi: csakugyan van-e, s ha van, ki ez az Isten? Hol van és milyen stb.? S miután ezekre csak bizonytalan feleletet kap, így az igehirdetés részére esetleg érdekes értekezéssé válik csupán, elméleti síkon folyóvá, amelynek korrekciója alá nem tartja oda kialakult nézeteit a világról, az emberről, az életcélről, a megpróbáltatásról, a halálról, az erkölcsről. Mivel ez a kérdés nem világos előtte — azért válik az istentisztelet egy vallás érdekes (vagy unalmas) ceremóniájává, amelyen részt venni legalábbis nagy ünnepeken ma még tradíció.

### Megismerhető-e Isten?

Itt érkezünk el ahhoz a ponthoz, hogy megkérdezzük: mi a probléma az istenkérdésben? Ezt a formális választ adhatjuk: az *ismeretelméleti probléma*. Két oldalról vázoljuk fel ezt, ti. két oldala van. Ahol két személyiség találkozásáról és kölcsönös megismeréséről van szó, ott ez az aktus kétféleképpen folyhat le; vagy nem árulnak el egymásnak semmit önmagukról és így találkozásokra vannak utalva, vagy pedig feltárják önmagukat és megismertetik egymással igazi lényüket. Ha Isten nem szólal meg, nem jelenti ki magát, találgatásokra vagyunk utalva. Kétségtelen, hogy az ember minden korban eljutott — így nevezhetném — Isten „vakok” módjára való érzékeléséig, azaz tudta: itt és itt valakinek lennie kell, aki nagyobb mint az ember. Innen magyarázható a sokféle vallás keletkezése. Az ember megpróbálta elképzelése szerinti Istenekkel kitölteni ezt az űrt. Innen érthető meg egy tárgy, egy állat, egy műalkotás, egy emberi személy, ős vagy uralkodó istenné megtétele. A keresztyénség éppen azzal dicsekedhetik, hogy szentirataiban maga az élő Isten szólal meg, mint személyiség. Persze ez azonban nem jelenti azt, hogy Isten a személyiség korlátai között bezárva marad. Az embert, mint személyiséget csak egy másik személyiség szólíthatja meg. Istennek emberhez hasonló személyiségként való megszólalása, kijelentése Isten számára olyan mély alászállás, mint a Fiú testetöltése. Vegyük ezzel kapcsolatban az Ósz. klasszikus szakaszát, Ex 3 : 14 kk-et. Mózeset megszólítja Isten az égő csipkebokorból, elküldi népe kiszabadítására. Mózes első kérdése: Ki vagy te? És a válasz: 'Ehje 'asher 'ehje: Leszek, aki leszek. Nincs itt hely idézni évezredek igehirdetőinek küszködését ezzel az ígével; egyik gőgöt, másik elrejtőzködést, harmadik Isten lény mivoltát emelte ki belőle. Miről is van itt valójában szó? Arról, hogy Isten igazi valóságos lénye felől érdeklődött Mózes. Az Ósz. választott népe nem nevezhette

Isten nevén — az igazi lényegét nem érinthette szóval sem, Isten neve Adonáj, Elohim stb. Miért nem nevezte meg magát Isten, miért nem tárja föl magát Mózes előtt? Az első válasz szakrális: nem tárhatja föl, mert ő szent, mi bűnösök, tehát nem tudnánk elviselni. De lényegesebb ez: ha megnevezné magát, csak olyan fogalmakban tenné, amilyeneket mi ismerünk. Azonban Isten nem fejezhető ki adekvát fogalmakban, ti. ezek végtelenül megszegényítenék igazi és végtelen jelentőségét. Így tehát nem fejeznék ki magát egy névvel sem adekvátan. Isten pedig nem hazudhatik. Nem mondhatja ez és ez vagyok, amikor ennél vagy annál végtelenül több. Ismerve az emberi fogalomkészlet állandó fejlődését, ez azt a veszélyt is magában hordja, ha ő pl. megnevezte volna magát Mózesnek, lehet ez a megnevezés szinte semmitmondó lenne ma. Isten nem zárhatja be magát fogalmakba, mert nincs olyan név, vagy fogalom, ami adekvátan fejezné ki őt.

A másik probléma az emberi oldalról jön. Az ember csak arról tud gondolkozni, ami a tudatában van. Tudatában pedig az van, amit érzékel, felfog a világból: élmények, tanult, szerzett tudás, tapasztalatok. A világ tükröződik a tudatában. Tudatunkban tehát csak immanens dolgokról, e világi dolgokról vannak képeink, fogalmaink, értékeléseink, érzelmi kötődéseink. A probléma az, hogy ezekkel kell Istenet felfognunk. Véges eszközökkel a végtelent, földi fogalmakkal az e világon túlemelkedőt, e világ törvényszerűségein formálódott, alakult értelmünkkel azt, aki rtelemfölötti, változó és ideigvaló tudásunkkal az örökkévalót. Ebből az ismeretelméleti problémából adódik a teológia keresztye: beszélni a *Deus ineffabilis*ről.

Barth az istenismerettel kapcsolatban szereti *Kálvint* idézni: „finitum non capax infiniti”, véges nem fogadhatja be a végtelent, az idői az örökkévalót. Barth végső konkluziója: „Meg kell értenünk, hogy nem tudjuk Isten megérteni másként, mint dualitásokban, dialektikus dualitásokban, amelyben az egy kettővé lesz, hogy a kettő legyen az igazi egy”. Így tehát „Isten lényegét nem lehet egy szóban kifejezni, csupán állításokban és ellenállításokban. Minden pozitív állítást ki kell egészíteni és javítani egy ellenkező negatívummal”. Az állítást tagadással kell tisztázni, a tagadást állítás révén. Ezért az ember csupán akkor tud megközelítően beszélni Istenről, ha állandó dialektikus mozgásban marad. Nem számít, hol kezd, állandó átmenetben van a pozitív és a negatív álláspont között. A központi pont, amelytől az állítások és tagadások jelentőségüket nyerik, érinthetetlen és felfoghatatlan marad. A pozitív és negatív állítások sohasem formálhatók meg tézisek és antitézisek szintéziseként, amely egy magasabb egység fajtája. Csak a filozófusoknak van meg ez a kiváltságuk, hogy a szintézis művészetét gyakorolják. A teológus sokkal inkább hasonló Mózeshez, aki bepillantott az ígét földjére, de sohasem lépett be oda. Nem adatik meg, hogy Istenről a végső szót kimondjuk.<sup>13</sup>

Barth dialektikus módszerének az a célja, hogy kifejezze az Istennel kapcsolatos minden emberi állásfoglalás elégtelenségét és hogy kimutassa, milyen öszszemérhetetlen különbség van a teológusoknak Istenről való beszéde és Istennek magáról mondott kijelentése között. Isten maga csak akkor beszél, amikor az ember ennek az útnak a végéhez ér.<sup>14</sup>

Nyilvánvaló tehát, hogy Isten a rendelkezésre álló emberi kifejezési eszközökkel csak ellentmondásosan és ellentmondásokban lehet kifejezni, továbbá hasonlatokban és szimbólumokban. Így lehet róla beszélni olyan mint..., de mégsem, ilyen..., mégsem ilyen, ilyen is.. nem is, személy, de mindenütt jelen van, az emberi szívben is lakik, de az egek sem fogadhat-

ják be őt . . személy is, de nemcsak az, annál végtelem-  
 nül több, időben jelenik meg, de az idő fölött van . .  
 égből lakik, de a megtört szívűekkel, meghalunk, de  
 neki mindenkinek élnek, láthatatlan, de ő ott van min-  
 den irgalmasságban, és minden ütés őt éri. Nyilván-  
 való, hogy a teológiának ez a módszere az első pillan-  
 tban visszataszító és kiábrándító lehet. Úgy tűnik,  
 itt értelmetlenség és összevisszaság van. Azonban meg  
 kell gondolni, hogy ez a módszer, amelyet a teológia  
 követ Isten leírásában, az istenkép megalkotásában,  
 semmiképpen sem csak a teológia sajátja. A dialek-  
 tikus módszer tudományosan beszélt módszer. Egy je-  
 lenségnek, ellentétekben történő megközelítése, megis-  
 merése pontosabb, valóságosabb képet ad arról, mint  
 abszolútumokban való leírása. A torzítás valószínűsége  
 a dialektikus megismerési módszerében a legkisebb.  
 Továbbá az, hogy egy ismeretlen a már ismertek segít-  
 ségével írják le — régóta bevett az emberi tudás min-  
 den területén. Nem is lehet másképpen. Az ismeretlen  
 csak az ismertek segítségével válhat ismertté.

Vegyük pl. azt a kifejezést: „rózsaszínű hajnal”.  
 Hogy kerül a napfelkeltéhez a rózsza? Mi köze a föld-  
 golyó egy sávját érintő, az életet megpezsdítő napfel-  
 keltének a virágoskertben nyíló kis virághoz? Aztán:  
 melyik rózsáról van szó? Van tűzpiros, patyolatfehér  
 vagy sárga színű. A rózsza mint színmegjelölés egy  
 olyan különös színt jelöl, amely átmenet a piros és a  
 fehér alapszínek között. Itt tehát a napfölkelte fizikai  
 jelensége adekvátabb, érzékletes leírásához az élet más  
 területéről vett fogalom kölcsönvétele szükséges. For-  
 málisán véve ez teljes logikátlan, azonban ez a lo-  
 gikátlan a tökéletesebb megismeréshez szükséges.

Nem nehéz észrevenni, hogy itt van a titka, megol-  
 dása pl. a bibliai istenlátomásoknak is. Ézsaiás, Ezé-  
 kiel vagy az apostolok látomásaiban kerek, szárnyak,  
 szemek, kardok, harsonák, lovasok vannak megnevez-  
 ve, amelyek szinte érthetetlen sorba vannak kötve és  
 egymásra vonatkoztatva. Nyilvánvaló, hogy itt is át-  
 vitt értelemről van szó. Ugyanis a látomásban, a vízió-  
 ban „látott” dolgokat csak úgy lehet leírni, ha már is-  
 mert dolgokhoz hasonlítja. Ez korántsem jelenti azt,  
 hogy szó szerint az volt ott, amit megnevezett, hanem a  
 megnevezetthez hasonló, de azon végtelenül túlmutató  
 valami. Éppúgy, mint a „rózsaszínű hajnal” esetében.

Mindezek után kíséreljünk meg néhány következtet-  
 ést levonni. A modern ember istentagadását úgy is  
 fel lehet fogni, hogy az elsősorban az egyház hirdette  
 Istenre vonatkozik. Ha a keresztyénség, a tudomány  
 forradalma korában, amikor a műveltség és a tudás  
 mindenkinek elér, archaikus, tehát korszerűtlen istenkép-  
 pet rajzol föl, olyannak tűntetve őt fel, amilyennek  
 100, 200 vagy 1000 évvel ezelőtt rajzolták meg, akkor  
 nem is lehet csodálkozni, hogy erre az istenképre ne-

met mond az ember. Ez azonban nem jelenti azt, hogy  
 a modern ember nem keresi tovább az Istent. *Tillich*  
 óta tudjuk, hogy az ember nincs meg végső cél — azaz  
 valamilyen Isten nélkül. Mindenkit, aki az ember név-  
 re igényt tart, érdekel végsősoron valami, egy cél, ami  
 vonja, életét harccal, értelemmel tölti ki, ami elural-  
 kodik rajtunk, amit szolgál, ami végső soron nem más,  
 mint egy isten, akár akar tudni róla az ember, vagy  
 nem. A döntő kérdés az, hogy ez a végső cél imma-  
 nens-e vagy transzcendens. Ha a végső cél immanens,  
 bibliai értelemben idolatriáról van szó. A keresztyén-  
 ség Istene azonban transzcendens — végső és igazi be-  
 teljesülést ígér bűnbánaton, megértésen, Istenhez és az  
 embertársak javára szolgáló életen keresztül. Ez a  
 transzcendens Isten nem zárja ki, sőt magában foglalja  
 az immanenst, a nagyon is evilági célokat, azoknak  
 végső és igaz értelmet adva.

A modern istenkép megrajzolásában tudatosan hang-  
 súlyozni kellene az istenismeret ismeretelméleti nehé-  
 ségeit, problémáit. Továbbá tudatosítani kellene azt a  
 módszert, amellyel Istent írjuk le, amely az ellentmondás-  
 sokkal való megközelítésnek az útja. Ezt az utat tu-  
 datosan és alázatosan kellene vállalnunk. Ebben az is  
 benne van, hogy az istenképet nem tehetjük abszolút  
 érvényűvé, ez nem statikus, hanem dinamikus valami,  
 azaz a keresztyénségnek minden korban fel kell mut-  
 tatnia, hogy milyenek ismerték meg a Biblia Istent,  
 a három egy örök Istent. Enélkül a keresztyén Isten  
 egyfajta „házibálvánnyá” válik, aki csak a keresztyén  
 templomokban van, addig amíg szavakkal megjelenít-  
 tik, amelyben végül is lehetetlen már hinni és talán  
 nem is érdemes. Azután: mit tesznek a keresztyén ige-  
 hirdetők, hogy mindig igazabb legyen az istenképük?

Mózes akkor nem tudta meg, ki az Isten — de en-  
 gedett neki. Később tudta csak meg — az ígéret be-  
 teljesülése alapján: „Veled leszek!” — hogy Istene:  
 csodatevő, védő, erős, vezető, szabadító, szavát álló,  
 rabszolgákból szabad népet szervező, történelmet ala-  
 kító Isten. Ez az istenismeret igazi titka: aki enged  
 neki — az megismeri őt, ha tükör által homályosan —  
 de ismeri és Őt ismeri meg.

Pungur József

#### JEGYZETEK:

1. Heinz Zahrnt: *The Question of God*, 1969. Harcourt: Brael E. World Inc. New York. 25–26. o. — 2. ibid 237–238. — 3. Dr. K. Runia: „Some features of contemporary liberal theology.” *International Reformed Bulletin*, 1966 April. 7. o. — 4. J. A. T. Robinson: *Honest to God*, 1963. — 5. Dr. K. Runia idézett cikke. 7. o. — 6. ibid. — 7. Pungur József: „Az amerikai új radikális teológia”. *Thsz.* 1967 30–35. o. — 8. Dr. K. Runia idézett cikke, 8. o. — 9. Pungur József: „Egy modern istenkép vonásai” *Th. Sz.* 1971. 92–97. — 10. Heinz Zahrnt idézett műve 285–289. o. — 11. ibid 269. o. — 12. ibid 276–279. o. — 13. ibid 29–30. o. — 14. ibid 30. o.

## A KBK Munkabizottsága kanadai ülésének anyagából

A KBK Munkabizottsága 1973. szeptember 23—28-ig Kanadában ülésezett a Kanadai Egyesült Egyház Cedar Glen nevű nevelési központjában, Toronto közelében. A KBK vezető testülete ülésének, amelyen — érthető módon — nagy számban vettek részt kanadai és USA-beli vendégek s amelyet táviratilag köszöntött Pierre Elliott Trudeau, Kanada miniszterelnöke is, az volt a feladata, hogy értékelje a KBK tevékenységét a legutóbbi munkabizottsági ülés (Moszkva, március 20—24) óta eltelt időszakban s a következő fél esztendő tevékenységének irányát elvi szempontból és a konkrét feladatok formájában megállapítsa.

Az ülést dr. Bartha Tibor püspök, a Bizottság megbízott elnöke nyitotta meg s felolvasta Nyikodim leningrádi és novgorodi metropolitának, a mozgalom elnökének üzenetét, aki egészségi állapota miatt nem vehetett részt az ülésen.

Az ülés fő témájáról: „Az Egyesült Nemzetek és a keresztyének hozzájárulása a világ békéjéhez” Helvi Sipilä asszony, az ENSZ főtitkárának helyettese és dr. Carl Soule, a KBK ENSZ-képviselője tartott előadást. Az előadásokat és a hozzájuk kapcsolódó vitát dr. Tóth Károly főtitkári beszámolója követte, amelyben ismertette a KBK elvi álláspontját a politikai fejleményekkel kapcsolatban s válaszolt a KBK soron következő feladatait.

A nagy jelentőségű ülésen a Munkabizottság több fontos határozatot hozott (az ENSZ-nek nyújtandó támogatásról, a chilei katonai államcsínyről, az európai biztonságról, a dél-afrikai helyzetről, a leszerelésről, Dél-Vietnamról és a közel-keleti konfliktusról).

A kanadai ülés folyamán a KBK vezető testületének alkalma nyílt beszélgetést folytatni a Kanadai Egyesült Egyház vezetőivel, a kanadai egyházi sajtó tudósítóival és a kanadai Szövetségi Kormány képviselőivel. A torontói Városi Tanács nyilvános ülésén köszöntötte a KBK Munkabizottságát a város polgármestere.

A Munkabizottság ülése istentisztelettel s a kanadai előkészítő bizottságnak a rendkívüli vendégszeretetért, az ülés jó megszervezéséért és a kanadaiakkal való oly sok értékes találkozás lehetővé tételéért nyilvánított köszönetmondással zárult.

Olvasóink tájékoztatására a kanadai ülés anyagából az alábbiakban dr. Bartha Tibor püspök megnyitó beszédét, Nyikodim metropolita üdvözlő levelét Winifred Seigel asszonynak, a Munkabizottság kanadai tagjának áhítatát, Helvi Sipilä asszony előadását, dr. Tóth Károly főtitkári jelentésének egyes részleteit és dr. Bartha Tibor püspök zárszavát és igehirdetését közöljük. A határozatokat egyházi hetilapjaink közzé tették, illetve ismertették.

### I. D. Dr. Bartha Tibor püspök megnyitó beszéde

Tanácskozásunk kezdetén kifejezésre kell juttatnom azt az örömet és hálát, amely mindannyiunk szívét eltölti azért, hogy most ismét megtapasztalhatjuk az egyháznak Krisztusban adott egységét és a Szentléleknek téren és időn felül emelkedő közösségét. Együttlétünk emlékeztet bennünket Istennek erre a nagy ajándékára, mivel a legtávolabbi földrajzi, politikai és felekezeti területekről gyűltünk össze, hogy együtt figyeljünk Urunk szavára, és közösen tudakoljuk: mit kell tennünk, és hogy eszmecserét folytassunk.

Engedjék meg, hogy a legnagyobb szeretettel köszöntsem a Munkabizottság, a Nemzetközi Titkárság és irodánk tagjait. Külön köszöntöm és üdvözlöm a kanadai ad hoc előkészítő bizottságot, annak elnökét: M. W. Oake lelkészt, alelnökét: H. F. Skoutajan lelkészt, valamint McCurdy lelkészt és Winifred Seigel asszonyt. Köszönjük Önöknek, hogy meghívtak bennünket erre a konferenciára, és kitűnő feltételeket biztosítottak tárgyalásainkhoz. Nagyon örülünk annak, hogy Kanadában találkozhatunk, ebben a nagy országban, amely oly sok keresztyén testvérünknek a hazája. Meg vagyok győződve arról, hogy ennek az ülésnek a megszervezésével Önök igen nagy szolgálatot tesznek nemcsak a Keresztyén Békekonferenciának, hanem a béke ügyéért való minden közös keresztyén egyházi vállalkozásnak.

Legyen szabad köszöntenem kedves vendégeinket, mindenekelőtt a kanadai egyházak képviselőit. Tudjuk és nem feledjük el, hogy az egyházak és a keresztyének ebben az országban sokat tettek a keresztyén bizonyágtétel ügyéért. Mozgalmunk soha sem gondolt arra, hogy monopolizálja a keresztyén békeszolgálatot. Kezdetől fogva az volt a célunk, hogy a keresztyén egyházak figyelmét ráirányítsuk a mai emberiség legnagyobb problémájára, a béke ügyére, és segítséget nyújtsunk az egyházaknak e szolgálat végzéséhez. Ezért mozgalmunk mindig is hangsúlyozta és ma is hangsúlyozza az egyházakkal való kapcsolatok kiépítésének fontosságát. Legyen szabad kifejeznem azt a reménységemet, hogy ez alkalom a kanadai egyházakkal való kapcsolataink további bővítéséhez fog hozzájárulni.

Ugyancsak nagy örömmel köszönöm a CAREE-nek, az egyesült államokbeli barátaink közösségének jelenlevő tagjait. Igen nagyra értékeljük azokat az erőfeszítéseiket, amelyekkel kapcsolatot kívánnak teremteni a KBK-val, más földrészekben, így Európában élő keresztyén testvéreinkkel is, és kiegyensúlyozott, józan párbeszédet kívánnak folytatni velük közös ügyünkről, a békeszolgálatról.

Engedjék meg, hogy tolmácsoljam elnökünknek Öminenciája Nyikodim leningrádi és novgorodi metropolitának köszöntését. Nagyon hiányoljuk az ő



jelenlétét. Az igen zsúfolt nyári program következtében, az EVT Végrehajtó Bizottságának genfi ülése után vényomásában támadtak rendellenességek. Hála Istennek, most már felgyógyult, de orvosai tanácsára tartózkodnia kellett légi utazástól. El kell mondanom, hogy az a kitűnő, legmagasabb szintű vezetés, amelyet az elmúlt években nyújtott, pótolhatatlanná tették őt, mozgalmunkban s ezen az ülésen is nagyon hiányzik nekünk. Az ő irányítása és új főtítkáruk tevékenysége következtében a KBK valóban világmozgalmá lett. Elnökünk egészségi állapota érdekében azonban bele kell törődnünk távollétébe. Az al-elnökök testülete tegnapi ülésén elhatározta, hogy a főtítkárral együtt közös munkacsoportban helyettesíti az elnököt. Én szólok ennek a munkacsoportnak a nevében.

(D. dr. Bartha Tibor püspök a következőkben felolvasta Nyikodim metropolitának, a KBK elnökének levelét, amit a kanadai bizottsági üléshez intézett. Ezt a levelet lapunk más helyén közöljük.)

Azt hiszem, mindannyiunk nevében szólok, amikor kifejezem köszönetünket ezért az üzenetért, a benne foglalt eligazításért és áldásokért. Valószínűleg mindannyian egyetértene az a javaslatommal, hogy ülésünk küldjön üdvözlő táviratot elnökünknek, Isten áldását kérve, életére és szolgálatára.

Mozgalmunkat nagy veszteség érte, amikor szerett testvérünk Janus Makowski elhunyt. Hű fia volt országának, aki minden erejét arra fordította, hogy Lengyelországban felépüljön az új társadalom, és érvényesüljön a társadalmi igazságosság. Hű tagja volt egyházának is. A római katolikus laikus mozgalom, amelyet szintén ő — mint parlamenti képviselő — kezdeményezett, fontos szolgálatokat végzett Lengyelországban mind egyházi, mind pedig társadalmi téren. E mozgalom különleges értéke abban van, hogy egyesíteni és inspirálni tudja azokat a katolikus hívőket, akik hitükből fakadó kötelességüknek tekintik, hogy hozzájáruljanak egy igazságos társadalmi rend felépítéséhez. A lengyel római katolikusok laikus mozgalma Makowski testvér vezetésével igen korán csatlakozott a Keresztyén Békekonferenciához, és így nagy segítséget nyújtott mozgalmunknak a római katolikus testvéreinkkel való kapcsolatok megteremtésében is. Nagymértékben az ő fáradozásainak volt az eredménye, hogy 1971 februárjában össze lehetett hívni Prágába a római katolikus személyekkel folytatott első konzultációt. A kezdeményezésnek hűségese ápolója maradt: a prágai tanácskozást 1971 őszén egy brüsszeli követte.

Amikor a mozgalmunk életében bekövetkezett változások miatt új főtítkárt kellett választani, a KBK vezetői egyhangúan Janus Makowski felé fordultak, és az ő hűségébe vetett teljes bizalommal kérték, hogy vállalja el ezt a hivatalt, és ideiglenes főtítkárként legyen segítségére a mozgalomnak. 1970 januárjától 1971 októberéig önzetlen és odaadó hűséggel töltötte be ezt a tiszteletet, emberszeretete, finom egyénisége mindenkit barátjává tett, aki kapcsolatba került vele. Soha nem felejtjük el szolgálatait és kedves, finom egyéniségének emléke mindig elevenen marad meg bennünk. Biztosíthatjuk családját hűségese szeretetünkről. Áldott volt az élete, legyen áldott emlékezete is.

Ezzel ülésünket hivatalosan megnyitottnak nyilvánítom.

(M. W. Oake lelkesnek, az előkészítő bizottság al-elnökének megnyitó áhítata után dr. Bartha Tibor püspök a következőkben foglalta össze a kanadai ülés célkitűzéseit:)

A KBK azért jött össze, hogy megvizsgálja a keresztyének szerepét és felelősségét az emberiség jelenlegi korszakában, amikor új meg új tömegpusztító fegyverek veszélyeztetik az emberiség fennmaradását. Az elmúlt másfél évtized alatt a KBK tevékenységének eredményeit két pontban lehet összefoglalni:

1. Az emberiség megmaradásáért, a világ sorsáért érzett felelősség a keresztyén gondolkodás és a keresztyén etikai magatartás egyik legfontosabb kritériuma. Krisztus vérén való megváltásunk elkötelez bennünket, hogy felelősséget érezzünk embertársainkért, hogy törődjünk a világ sorsával. A megváltás vertikális és horizontális aspektusainak egységéből és kölcsönhatásából következik, hogy nekünk, keresztyéneknek segítenünk kell az emberiséget gondjai legyőzésében.

2. Felismertük, hogy a békére való pusztá vágyakozás önmagában nem elegendő, tettekre is szükség van. Az is nyilvánvaló, hogy tartós béke csak akkor teremthető, ha megoldódnak az emberi együttélés égető kérdései. Ezért a békére irányuló erőfeszítéseknek együtt kell járniuk a társadalmi igazságosság érvényesítésére, az elnyomott népek felszabadítására és fejlődésére, a faji megkülönböztetés felszámolására tett erőfeszítésekkel.

*Összefoglalva:* az emberiség életéért, a világ sorsáért érzett felelősség arra kell, hogy indítsa az egyházakat és keresztyéneket, hogy részt vegyenek a békéért és igazságosságért kifejtett világméretű erőfeszítésekben.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy ezek az erőfeszítések, amelyekben mi is részt kívánunk venni, eddig sem voltak hiábavalóak. Joggal mutathatunk rá egy sereg pozitív fejleményre az elmúlt három-négy esztendő során. Nem szabad azonban illúziókat táplálnunk és nem mondhatjuk azt, hogy célhoz értünk már. Erre újból és újból véres események, éhség, halál és gyilkosság emlékeztetnek bennünket. Valljuk, hogy mindehhez Istennek is van szava, hogy az emberi élet nem lényegtelen a mi kegyelmes Istenünk szemében, ezért mi sem lehetünk közönyösek. Hitünk és teológiai elkötelezettségünk érdekeltté tesz bennünket ezekben a kérdésekben. Ezért próbáljuk meg újból és újból felmérni és betölteni feladatainkat.

Jelen ülésünk fő témája arra irányítja figyelmünket, hogy gyakorlati feladataink között szerepel az egy vérből teremtett emberiség egységűségének erősítése is. Ezt az egységet, a nemzeteknek ezt az egy-másra utaltságát nemcsak a keresztyénység vallja, bizonyosságot tesz róla valamennyi vallás. Meg vagyunk győződve arról, hogy nekünk, keresztyén egyházaknak — s nyugodtan hozzátehetem, a világ minden vallásának — kiváltságunk és kötelességünk tudatosítani az emberekben a lakott föld egységét, és támogatni mindazokat a struktúrákat és erőfeszítéseket, amelyek ezt a célt szolgálják. E cél elérése érdekében jött létre századunk egyik legjelentősebb vállalkozása, az ENSZ. A fentiekből nyilvánvaló, hogy mi, keresztyének sokféleképpen erősíthetjük tekintélyét és fokozhatjuk hatékonyságát. Jelen ülésünk központi témája az ENSZ szerepével és a vallásoknak a békéhez való hozzájárulásával foglalkozik. Mozgalmunk elnöke arra kéri a Munkabizottságot, hogy a lehető legtágabb kontextusban szenteljen minden figyelmet ennek a témának. Olyan dokumentumot kell kiadnunk erről a kérdéstről, amely segítséget nyújt majd az egyházaknak, hogy új látásokat vegyenek, és eredményes kezdeményezésekre vállalkozzanak a béke érdekében.

## II. Nyikodim metropolitának az ülés résztvevőihez intézett üdvözlete

*Szeretett testvéreink az Űrban,  
A KBK munkabizottságának tagjai,  
Kedves vendégek!*

Orvosaim szigorú előírásaitól kényszerítve, sajnos, nem áll módomban munkabizottságunk ülésén személyesen részt venni; így kötelességemnek tekintem, hogy mint a Keresztyén Békekonferencia elnöke a következő üzenetet intézzem Önökhöz, amelyet az apostoli köszöntéssel kívánok kezdeni: „*Békesség mindnyájatoknak, akik a Krisztusban vagytok!*” (I. Péter 5,14)

Annál is inkább sajnálom, hogy ezen az ülésen nem vehetek részt, mivel a munkabizottság első alkalommal találkozik az észak-amerikai kontinensen, a békeszerető Kanadában. Mindenekelőtt őszinte köszönetemet fejezem ki kanadai testvéreink iránt, akik lehetővé tették, hogy erre az ülésre kanadai földön kerüljön sor.

Különösen hálás vagyok az „*United Church of Canada*” vezetőségének, valamint az N. W. Oake lelkész vezette előkészítő bizottság tagjainak. Ugyancsak hálás köszönettel tartozom Winifred F. Seigel asszonynak, a munkabizottság tagjának, aki közreműködésével nagyon lekötelezett minket.

Szívvel köszöntöm az Amerikai Egyesült Államokból érkezett testvéreinket, és biztosítom őket, hogy a Keresztyén Békekonferenciában kifejtett munkásságukat mindig is nagyra értékeltük. Örömmel fejezzük ki készségünket az együttműködés folytatására és elmélyítésére a béke és igazságosság ügyéért való szolgálatban.

Szeretett munkatársaink a békéért való fáradozásban!

Nem célom, hogy ülésük napirendjének valamennyi pontjával kapcsolatban kifejtsem véleményemet. Meg vagyok győződve arról, hogy testvéri, és mint mindig, alkotó eszmecseréjünkben analizálni fogják a nemzetközi helyzetet és olyan józan következtetéseket fognak levonni, amelyek mozgalmunk jövőbeni munkájára gyakorlati hatással lesz.

Hangsúlyozni kívánom az ülés fő témájának fontosságát: „*Az Egyesült Nemzetek Szervezete és a világok hozzájárulása a világbékéhez.*”

Az Egyesült Nemzetek Szervezetét a második világháború felszabadító háborúinak tüzeiben hívták életre. Alapcélkitűzései fontos demokratikus elveket tartalmaznak:

„*Fenntartani a nemzetközi békét és biztonságot;*

*Baráti kapcsolatokat kialakítani a nemzetek között; Nemzetközi együttműködés által törekedni gazdasági, szociális, kulturális és humanitárius jellegű problémák megoldására.*” (I. fej. 1. §)

A különböző társadalmi rendszerű államok békés koexistenciájának a mai nemzetközi kapcsolatokban oly fontos elve az Egyesült Nemzetek Szervezetében találta meg teljes, gyakorlati felhasználását. Ez a szervezet most válik valóban univerzálissá.

Nem lehet kétséges, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete képes arra, hogy a fennálló államok döntő többségének együttműködéséhez fórummá váljon.

Tudjuk, hogy azok a gondolatok, amelyek az Egyesült Nemzetek alapokmányában foglaltatnak, messzeszemenően egyeznek a békére, a szeretetre és a kölcsönös megértésre vonatkozó keresztyén elvekkel, amelyeknek valamennyi, emberek közötti kapcsolata-

tot meg kell határozniuk. (I. Thess. 5,13; 4,9; Máté 7,12; 19,19 stb.)

A Keresztyén Békekonferencia fennállásának egész ideje alatt megértést, megbecsülést és támogatást tanúsított az Egyesült Nemzetek Szervezete iránt. Meg vagyok győződve, hogy a jövőben az Egyesült Nemzetek Szervezetének támogatását minden lehetséges módon erősítenünk kell.

Örülünk annak az együttműködésnek, amelyet a nem kormányzati szintű bizottságokhoz tartozó Gazdasági- és Szociális Tanácsban kezdhettünk meg az Egyesült Nemzetek Szervezetével.

Nagy érdeklődéssel tekintünk a nagygyűlés 28. ülészsaka elé, amely munkáját az előző évekéhez képest lényegesen kedvezőbb légkörben kezdte meg. Ilyen következtetéseket olyan jelentős, pozitív események tesznek lehetővé, mint a vietnami háború befejezése, az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia sikeres megkezdése, a szovjet—amerikai kapcsolatok javulása. Ami ezen utolsót illeti, szeretnék rámutatni az ez év június 22-én L. Brezsnyev és R. Nixon által aláírt megegyezett jelentőségére a nukleáris háború megakadályozásáról.

A nemzetközi élet szempontjából kiemelkedő jelentőségű esemény a két német állam, az NDK és az NSZK felvétele az Egyesült Nemzetek Szervezetébe — e cél támogatására a Keresztyén Békekonferencia minden lehetséges alkalmat megragadott.

Mindenesetre még mindig sok megoldatlan vagy újabban támadt probléma van, amelyek a tartós és igazságos béke, és az emberek együttműködésének útjában állnak. Különösen az állandósult közel-keleti konfliktusra, a Portugália által Angolában, Mozambiqueon és Guinea-Bissauban folytatott gyarmati háborúra, a chilei katonai puccsra gondolok.

Így a Keresztyén Békekonferencia a nemzetközi enyhülés okozta pozitív változások ellenére is még sok olyan komplikált feladatot lát maga előtt, amelyek megoldásához minden erőnkre és minden lehetőség kihasználására szükség van. Nagy szükség van arra, hogy e feladatok megoldása érdekében saját erőfeszítéseinket egyesítsük mindazon testvéreink erőfeszítéseivel, akik más vallásokhoz tartoznak és nem vesznek ugyan részt a KBK mozgalmában, de az emberiség jólétének szolgálata mellett kötelezték el magukat. Ebben az összefügésben említem meg annak jelentőségét, hogy a Keresztyén Békekonferencia aktívan együttműködik minden jóakarató emberrel, a békeerők moszkvai világtalálkozásának előkészítésében.

Szeretett testvéreink, hisszük, hogy a népek közötti béke és testvériség erősítéséért tett erőfeszítéseinket megáldja az, Aki ezt mondta: „*Boldogok a békeségre igyekezők, mert ők az Isten fiainak mondatnak*” (Máté 5,9).

Őszinte szívvel kívánom mindnyájunknak elvégzendő munkájukhoz Isten segítségét.

„*A szeretet és békesség Istene lészen veletek*” (II. Kor. 13,11).

NYIKODIM,

Leningrád és Novgorod metropolitája,  
a Keresztyén Békekonferencia elnöke

Fordította: Hézsér Gábor

### III. Winifred Seigelnek, a KBK Munkabizottsága kanadai tagjának áhitata

*De a Léleknek gyümölcse: szeretet, öröm, békesség, békétűrés, szíveség, jóság, hűség, szelidség, mértéktelenség (Gal 5:22).*

*Hanem keressétek először Istennek országát, és az őigazságát; és ezek mind megadatnak néktek (Mt 6:33).*

*És felsaruzván lábaitokat a békesség evangéliomának készségével (Ef 6:15).*

*Mily szépek a hegyeken az öröm mondónak lábai, aki békességet hirdet, jót mond, szabadulást hirdet, aki ezt mondja Sionnak: Uralkodik a te Istened! (És 52:7)*

Nézzük meg ezt a nagy bibliai szót, „béke”, mely olyan gyakran hallható Jézus beszédeiben s annyiszor ismétlődik az apostolok írásaiiban — „Isten békéje”.

Könnyű megérteni, hogy nemzedékünkben miért lett olyan fontos a békekutatás. Korunk példátlanul nyugtalan korszak; naponta aggódva tekintünk a nemzetközi élet külső világára, a civódó nemzetek világára, amelyben minden kontinensen veszedelem leselkedik; a lélek belső világában pedig baljós érzéseink vannak. Valóban az aggodalom kora ez. Amikor az élet terhe ránk nehezedik, a léleknek menedéket kell keresnie, s nem meglepő, hogy a mi nemzedékünk olyan kétségbeesetten keresi a lelki nyugalmat, mint a középkor az üdvösséget.

De hogyan lehet békességünk, ha harag van a szívünkben? Nincs lelki nyugalomunk addig, amíg előbb meg nem békülünk Istennel. Ezt a békességet nem lehet pénzen megvásárolni, ez Isten bűnbocsátó kegyelme elfogadásának a gyümölcse. „Keressétek először Isten országát és annak igazságát, és ezek mind (a békesség is) ráadásul adatnak néktek.”

Amikor a tékozló fiú hazatért és rendezte ügyét apjával, akkor gyúltak ki a fények az atyai házban s akkor kezdtek el vígodozni. A békesség, a megbékélés gyümölcse, a szív megigazulása.

De a felelősség gyümölcse is, annak a következménye, ha szembe nézünk az élet feladataival és kockázataival s nem menekülünk el előlük. Fontos ügyelnünk erre a különbségre: „Az én békességemet adom nektek, nem úgy adom én nektek, amint a világ adja...”. Amikor Jézus ezeket a szavakat mondotta, nem az elvonultság elefántcsont-tornyából beszélt. A felházban mondotta ezeket a kereszttel előtti éjszakán, amikor az egész emberiség terhét hordozta lelkében.

Hosszú út vezet el ide a békességnek attól a népszerről és sekély fogalmától, amely passzivitást lát benne, menekülést a kockázatoktól, elvonulást a feladatoktól. Ez azonban sohasem lehetséges, legalábbis ebben a világban nem. Maguk azok a feltételek, amelyek földünkön lehetővé teszik az életet, lehetetlenné teszik az ilyenfajta békességet. A mi kockázatos világunkban nincs teljes biztonság, nincs feszültségektől való mentesség. Az élet kulcsa a feszültség, az ellentétek összeütközése, az erők egymásnak feszülése. Jézus is ezt mondta: „Ha valaki én utánam akar jönni, tagadja meg magát és vegye fel az ő kereszttjét minden nap és kövessen engem.” Ahol hitelesen hangzik a keresztyén üzenet, ott nem a nyugalomért való imádkozásra szólít, hanem az erőért, hogy vállalhassuk feladatainkat. Adja át magát mindenki Isten akaratának, fogadja el az Ő erejét, s akkor megadja neki Isten a békességet, a mély, a mindenre elégséges belső békességet.

„Istennel békessége, amely minden értelmet felülhalad” — mondja Pál. Gondolom, azért is nevezte ő ezt a békességet minden értelmet felülhaladónak, mert annyira különbözik a mi megszokott értelmezésünktől. Ez a béke nem az elvonultság gyümölcse, hanem az erkölcsi felelősségvállalás következménye. Isten békessége a bibliai ígéretekben sohasem áll első helyen. Mindig valami másnak a gyümölcse, az eredménye: az Istennel való megbékélés, a felelős feladatvállalás s

az emberi viszonylatokban az igazságosságé. A béke az igazságosság gyümölcse.

S ezzel át is térek az egyéni körről a társadalmi körre, a szív békességéről a világ békéjére. „A földön békesség s az emberekhez jóakarát.” Világbéke! Hogy jön el? Eljön-e valaha? Van egy parlamenti képviselő barátom, aki ezt szokta mondani: „A béke gyökerei mélyebben vannak, mint ahogy államférfiaink tudni vélik.” A békességről álmodozunk s a szívünkben vágyakozunk utána, de gyökerei mélyebben vannak, mint sejtjük.

Ha egy konkordancia segítségével lapozzuk végig az Ószövetséget, azt találjuk, hogy a „béke” szó az emberi kapcsolatok értelmében kb. 200-szor fordul elő s ugyanolyan gyakran az „igazságosság” szó is. A meglepő az, hogy milyen sokszor vannak összekapcsolva. „Igazságosság és béke csókolgatják egymást” — mondja a zsoltáríró. Ez volt az egyik prágai nagygyűlés témája. A Bibliában következetesen össze vannak kapcsolva, mintha elválaszthatatlanok lennének, vagy külön-külön nem is lehetne szólni róluk. A Zsidókhöz írt levél Krisztust előbb „az igazságosság királyának” nevezi, azután a „béke királyának”. Ez-e az a titok, amely elkerülte az emberek figyelmét, az a mély gyökér, amelyet nem ismernek az államférfiak? Előbb igazságosság, azután béke! A földi béke nem egyszerű dolog. A Bibliában azonban nem embereknek adott jótanácsokkal találkozunk, hanem Isten akarata kijelentésével az emberi élet számára. A formula legalábbis világos: keressétek előbb az igazságosságot, azután a békét. Mindenki békét akar, de a béke árát nem vagyunk hajlandók megfizetni.

A béke ára az igazságosság. Sokkal könnyebb gyűlölni a háborút, mint felismerni és meggyűlölni magunkban azt a magatartást és azokat a bűnöket, amelyek háborút okoznak.

Szeretnék itt illusztrációként felhasználni egy esetet. Lincoln *Stephens* önéletrajzában leírta az 1919. évi párizsi békekonferenciának azt a drámai pillanatát, amikor *Clémenceau* francia miniszterelnök türelmét vesztve ezt kiáltotta *Woodrow Wilsonnak*: „Őn úgy beszél, mint Jézus Krisztus.” Majd az államfőkhöz fordult ezzel a meglepő kérdéssel: „Uram, Önök sokat beszéltek itt a tartós békéről. Azt mondják, békét akarnak, hogy örökre vége legyen minden háborúnak. Szeretném tudni, komolyan gondolják-e ezt.” *Wilsonhoz*, *Lloyd Georgehoz* és az olasz *Orlandóhoz* fordult s nyíltan megkérdezte tőlük, hogy igazán akarják-e a tartós békét. Amikor azok fejükkel bólintottak, hogy igen, *Clémenceau* kezdte felsorolni, hogy az mibe kerül. „Ha le akarunk mondani a háborúról — mondta —, le kell mondanunk birodalmainkról. Önnek, Mr. *Lloyd George*, ki kell vonulnia Indiából. Nekünk franciáknak ki kell vonulnunk Észak-Afrikából, s Önöknek amerikaiaknak, Elnök Úr, le kell mondanunk a Fülöp-szigeteken, Mexikóban és Kubában élvezett dollárjogaikról. Nekünk, az uralkodó hatalmunkkal fel kell adnunk birodalmainkat, le kell döntenünk a vámfalakat, fel kell szabadítanunk gyarmatainkat és ki kell nyitnunk a kaput a világ felé.” Az elképedt államfők egymásra néztek és sietve közölték, hogy nem erre

gondoltak, legalábbis egyelőre nem és nem ennyire. Ekkor a francia „tigris” kiegyenesedett mint egy karó, öklével az asztalra csapott és ezt mondta: „Akkor Önök nem komolyan gondolnak a békére, Önök háborút akarnak”, nem is sejtve, hogy milyen szomorúan profétai szavakat mondott.

Előbb az igazságosság, azután a béke! Vajon megtanuljuk-e ezt valaha? Nagy teherként nehezedhetik Isten szívére, amikor a békéért mondott imádságokat hallgatja, azoknak az imádságait, akik nem akarnak a béke útjain járni. Hogy adhat Isten békességet egy olyan embervilágnak, amelyik nem akar az Ő útján járni, amelyik nem hajlandó határt szabni mohóságának, büszkeségének, előítéleteinek, szenvedélyeinek s nem azokra törekszik, amik a békére valók. A prágai nagygyűlés idején egyik kedves testvérünk egy prágai baptista templomban ezt a textust választotta igehirdetése alapjául: „Mert az Isten országa nem evés, nem ivás, hanem igazság, békesség és Szentlélek által való öröm. Mert aki ebben szolgál Krisztusnak, az kedves Isten előtt és az emberek megbecsülik. Azért tehát törekedjünk azokra, amik a békességre és egymás építésére valók” (Róm 14:17–19). Ez a Biblia üzenete, az Ő- és Újszövetségé egyaránt. Ahogy egyre mélyebben lépünk be az atomkorba, amikor a béke igen vékony szálon függ, amikor a nemzetek, amelyek egyszerre új közelségbe kerültek egymáshoz, az egységnek valamilyen új formáját igyekeznek kidolgozni, mennyire szükségünk van a bibliai látásra: előbb igazságosság az emberi kapcsolatokban, azután békesség.

Néha azt kívánom, hogy modern világunkban minél többen, ne csak az úrhajósok, emelkedhessenek fel és láthassák meg valódi perspektívájában ezt a kicsiny bolygót, ezt a világot, Isten teremtését. Gondoljunk csak azokra, akik az űrben lebegve 24 óra alatt hét vagy nyolc hajnalt és alkonyatot élnek át s úgy látják a mi planetánkat, ahogyan a valóságban van, kicsiny földrétegével, melytől függ mindnyájunk, minden nemzet élelme, és kicsiny légrétegével, amelyen keresztül lélegzünk mindnyájan. Vajon megfordulna-e a fejükben, hogy az egész óriási világűrben ez a planéta

az egyetlen, amely emberi életet hordoz? Elképzelhetetlen számomra, hogy bárki, aki így látta meg ezt, el kívánja pusztítani, szilánkokra kívánja robbantani az érző élet egyetlen centrumát az egész mindenségben, ezt a sebezhető, apró, egyedülálló és végtelenül értékes planétát. Erre a látásra van szükségünk, ha valaha is fel akarjuk ismerni kölcsönös egymásra utaltságunkat a pusztítás lehetőségével szemben. Ez az emberi közösség kockázataiban már valóságos, de kötelezettségeiben még nem az. Mint keresztyéneknek, még jobban tudatában kell lennünk ez egész földi család közös embervoltának. Ismerjük az egység előfeltételeit, de nem tehetünk bizonyosságot a keresztyén útról, ha teljes őszinteséggel nem ezt az egységet tesszük az első helyre. Krisztus a jó útra tanított és ezt az utat mutatta meg a világtestvériség lehetőségének naponkénti megélésével.

Az Ő korának vezetői meg akarták ölni Őt. Korunk egyes vezetői megpróbálják figyelmen kívül hagyni Őt, ezért olyan fontos, hogy minden rendelkezésünkre álló erővel a keresztyén útról tegyünk bizonyosságot.

Előbb igazságosság az emberi kapcsolatokban, azután békesség! Lehetséges-e, hogy Önök, akárcsak én is, megtapasztalják az elbátortalanodás különös óráját? Tudom, hogy mindnyájan erre a könyvre támaszkodunk. Winston Churchill ezt a könyvet rendíthetetlen szilánknak nevezte. De szeretnék továbbadni Önöknek egy mondatot Paul Verghese könyvéből, melynek címe „Légy csendben és értsd meg”. Záró szakasza így hangzik: „Nem mindig a legfontosabb keresztyének azok, akiket Isten legeredményesebben használhat fel a maga terveiben. Ismeretlen szentek egészen valószínűtlen helyeken Isten szeretetében élve láncreakciókat indítanak el, melyek következtében virágozik ki az igazságosság a társadalomban.”

A történelemben még soha nem kellett a világnak annyira meghallania Jézusnak ezeket a szavait: „Keressétek először Isten országát és annak igazságát és ezek mind (tegyük hozzá, a békesség is) ráadásul adatnak nektek.”

## IV. Helvi Sipila előadása: Az Egyesült Nemzetek és a keresztyének

Valóban nagy megtiszteltetés számomra, hogy alkalmam nyílik a Keresztyén Békekonferencia Munkabizottságához szólni. Szeretném kifejezni az ENSZ nevében is és a magam nevében is hálánkat az Önök meghívásáért, amely tanúskodik az Egyesült Nemzetek munkája iránti érdeklődésükről és bizonyítja a vele való fokozódó együttműködést.

Ezt az érdeklődést és ezt az együttműködési készséget mindkét fél megerősítette, amikor az Önök szervezetének, mint nem-kormányzintú szervezetnek néhány hónappal ezelőtt teljesítették azt a kérését, hogy tanácsadó státusban tagja lehessen az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának.

Az előbb említett tanácsadói státus kétirányú érintkezésére ad lehetőséget, mivel Önök is szólhatnak majd az ENSZ valamelyik bizottságához, előterjeszthetik véleményüket és javaslataikat a különböző problémák megoldására nézve. Véleményüket széleskörű tapasztalatok alapján alakíthatják ki különböző területeken, amelyek között az érdeklődésük az Egyesült Nemzetekével. Az Önök szervezete számos keleti és nyugati országból, valamint a Harmadik Világ országaiból

gazdagítja meg munkánkat a keresztyének és keresztyén egyházak felfogásával.

Különböző partnerek között az együttműködés sikere természetesen attól függ, hogy milyen kiterjedtségű az a terület, amelyen kölcsönös az érdeklődésük és milyen lehetőség nyílik arra, hogy mindegyikük javára fejtsék ki tevékenységüket.

Ha összehasonlítjuk az Egyesült Nemzetek Szervezetét és az Önök Keresztyén Békekonferenciáját, azt látjuk, hogy mindkettő abból a kívánságból ered, hogy megóvják a világot a háború ostorától, amely ebben az évszázadban már kétszer okozott mérhetetlen fájdalmat az emberek millióinak. Bár a Keresztyén Békekonferencia az ENSZ megalapítása után 13 évvel alakult meg, megalapítása kifejezte azt a felelősséget, amelyet keresztyén vezető emberek éreztek az atomháború fenyegetése láttán. Mindkét szervezet megalakítása a második világháború tapasztalatain alapult. A világi vezető férfiak, akik akkor ötvenegy tagállam népeit képviselték, s az egyházakat képviselő keresztyén vezetők, különösen Közép-Európában, egyaránt el voltak szánva arra, hogy megakadályozzák egy ilyen háború megismétlődését.

Természetesen különböznek a munkamódszerek és nem azonos mértékű a világ fejlődésére gyakorolt hatásuk, amikor e két szervezet közül az egyik kormányközi, a másik nem kormányzintű szervezet. Az ENSZ-ben a tekintélyt és a döntésre való felhatalmazást a tagállamok gyakorolják törvényes képviselőik útján. Amint nő a tagok száma és az a földrajzi terület, amelyre ezeknek az államoknak a hatalma kiterjed, úgy kezdi érinteni az ENSZ minden kötelező határozata és akciója szinte az egész emberiséget. Ami azoknak a számát illeti, akikre hatással lehetnek az egyházak határozatai és akciói, a válasz attól függ, hogy mekkora földrajzi területen működnek, hányan támogatják őket, mennyire reagál az egyház tagjainak szükségleteire és — megfordítva —, milyen viszonyban van az egyház a kormányzattal és különböző egyéb tényezőkkel.

Mindenesetre helyes lehet, ha azt mondjuk, hogy azok között a nem kormányzintű szervezetek között, amelyekkel az ENSZ együttműködik, az egyházak valószínűleg a legbefolyásosabbak közé tartoznak. Ez bizonyára így van a keresztyén egyházak esetében és így kellene lennie a Keresztyén Békekonferencia esetében is. Az Önök szervezetének tehát fontos szerepe van az Egyesült Nemzetek célkitűzéseinek elősegítésében.

Olyan időben, amikor kétségek merülnek fel az iránt, hogy az ENSZ el tudja-e érni azokat a célokat, amelyek megalapítása okaiként soroltattak fel, s olyan időben, amikor az Önök szervezete kifejezte azt a kívánását, hogy támogassa az ENSZ-et erőfeszítéseiben, fontos újból áttekinteni és felmérni az elért eredményeket, a jelenlegi programokat és a jövőre tervezteket.

A bírálókat gyakran túlhangsúlyozza azt, hogy az ENSZ-et a béke és biztonság fenntartására létesítették s ezzel azt a benyomást kelte, mintha ez lenne az egyedüli célja. Bár a béke és biztonság kétségtelenül a legkézzelfoghatóbb oka volt a szervezet megalakításának, az Alapokmány pontos szövegezésének eltorzítása nélkül nem lehet a békefenntartást tenni az egyetlen olyan területre, amelyen át kell tekintenünk a múltban elért előhaladást és amelyhez mérten kell látnunk, hogy mi szükség van az ENSZ létre és tevékenységére a jövőben is.

Emlékeztetőül az ENSZ célkitűzéseire, ahogyan azokat alapítói látták, a következő szakaszokat sorolhatjuk fel az Alapokmány első cikkelyéből:

- a nemzetközi béke és biztonság fenntartása,
- a nemzetek közötti baráti kapcsolatok fejlesztése,
- nemzetközi együttműködés megteremtése a gazdasági, társadalmi, kulturális, vagy humanitárius természetű nemzetközi problémák megoldásában és az emberi jogok meg az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartásának elősegítésében minden ember számára tekintet nélkül faji, nembeli, nyelvi, vagy vallási különbségekre,

- e közös célok elérése érdekében a nemzetek akcióinak központi összehangolása.

Látjuk tehát, hogy nincs elsőbbségi sorrend ezek között a célkitűzések között.

El kell ismerni, hogy az ENSZ megalapítása után is az emberek milliói szenvedtek háborúktól és azok kegyetlen következményeitől. De nem került sor harmadik világháborúra és nem volt még atomháború. El kell ismerni, hogy tovább tartanak a feszültségek a világ nagy területein, ahol az emberek még mindig harcolnak önrendelkezésükért, ahol fegyverekhez folyamodnak a belpolitikai hatalom biztosítása érdekében s ahol évről-évre tovább állomásoznak az ENSZ-csapatok, hogy fenntartsák a békét. Egy keresztyén ember számára különösen nyugtalanító lehet annak felis-

merése, hogy több mint egy negyedszázada nincs béke azon a területen, ahonnan csaknem kétezer évvel ezelőtt elhangzott a krisztusi béke üzenete s hogy százezrével élnek ott gyermekek és fiatalok, akik csak a menekülttáborok életét ismerik.

Kétségtelen, hogy sok tennivaló vár még ránk az egyetemes béke megteremtése körül. Mégis ez év elmúlt hónapjaiban több reményességünk lehetett a fokozódó megértésre és enyhülésre, mint az ENSZ huszonnyolc éves fennállása idején bármikor is. Ez az esztendő jelzi a vietnami háború befejezését. Ebben az évben láttuk meg az európai biztonsági és együttműködési konferencia ígéretes kezdetét. Nemrégiben fontos egyezményt értek el az ázsiai szubkontinensen s az ENSZ egyetemessége nagymértékben megnövekedett a két Németország és a Bahama Szigetek felvétele következtében, úgyhogy tagjainak száma már 135-re emelkedett s egyre kevesebb a még nem csatlakozott országok száma.

Rá lehet mutatni arra, hogy az utóbbi fejlemények közül néhány nem az ENSZ tevékenységének közvetlen következménye. Ezek az ENSZ-en kívüli kétoldalú vagy többoldalú egyezményeken alapultak. Bár természetesen nagyarányú tevékenység folyik a kormányok között az ENSZ-en kívül, nehéz felmérni a „csendes” diplomácia ama lehetőségeinek fontosságát, melyeket az ENSZ-tagság és a fontos ENSZ-szervek tevékenysége nyújt semleges talajon a tagállamok kormányainak. Elvégre is az ENSZ csak az lehet, amivé a tagállamok teszik, s szolgálatait számos különböző módon ajánlhatja fel, melyek nem mindig ismerhetők fel, legalábbis nem mindig láthatók a tömegkommunikációs eszközök vagy a közvélemény számára.

Ugyanakkor, amikor nyilvánvaló az enyhülés a világban, még mindig lassú az előhaladás a leszerelés, sőt a fegyverek korlátozása területén is. De a világnak egyre nagyobb szüksége van az együttes erőfeszítésekre s arra, hogy minden anyagi és emberi erőforrást felhasználjanak a fejlesztésre és így szüntessék meg az egyre nagyobb szakadékot a gazdagok és a nincstelekek között, valóra váltva azokat a célkitűzéseket, amelyeket a második fejlesztési évtized nemzetközi stratégiája tűzött ki maga elé.

Másrészt az említett stratégia elfogadása 1970-ben — s az előző is kb. tíz évvel korábban — bizonyossága az ENSZ által a világ gazdasági és társadalmi előrehaladása terén elért eredményeknek. Mindez lehetetlen lett volna valamennyi tagállam együttműködése nélkül azokon a fórumokon, amelyeket az ENSZ és szervezeti hálózata nyújt, valamint a szabályzataiban biztosított eljárás nélkül.

Ezek a nagy eredmények azonban, amelyek előre nem látható egyetemes együttműködést tesznek lehetővé a gazdasági és társadalmi fejlesztés érdekében, a nagyközönség előtt nem ismeretesek s ritkán emlegetik a tömegkommunikációs eszközök. A hosszú távlatú építőmunka nemigen tűnik fel az olvasónak, vagy a szemlélőnek, aki hozzá van szokva, hogy naponta bőségesen kapjon érdekesebb, gyakran negatív, vagy éppen felháborító híreket. A világ legmagasabb épületének építése alig lenne összehasonlítható az összeomlásáról és annak okairól szóló tudósítás érdekességével.

Ugyanezt lehet elmondani arról a hosszú távlatú előhaladásról, amelyet az ENSZ a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlesztés terén végzett. Ez azonban csak egyike azoknak a területeknek, amelyekre szükség van minden állam, szervezet, intézmény és egyes ember együttműködésére. Ezen a területen az Önök érdekei megint csak azonosak az ENSZ érdekeivel. 1968-ban, a III. Keresztyén Béke-Világyűlésen kifejezték azt a felismerésüket, hogy a Harmadik Világ problémáinak

megoldása nélkül nem lehet igazságos békét teremteni a világon. Említettem már a fejlesztési stratégia szükségességét ebben a tekintetben. Ugyanezek a gondok jutottak kifejezésre 1972-ben a IV. Keresztyén Béke-Világgyűlésen. Nyilvánvaló tehát, hogy Önök támogatják az ENSZ nemzetközi fejlesztési stratégiáját.

Az ENSZ-szel való együttműködésük lehetővé teszi Önök számára, hogy figyelemmel kísérjék, sőt ismertetések és értékelések révén aktívan támogassák a második fejlesztési évtized nemzetközi stratégiájának teljesítését, mely stratégia tavasz óta szerepel különböző bizottságok és az ECOSOC programján s amely fő részét fogja alkotni az ENSZ 28. nagygyűlésén a 2. számú bizottság munkájának.

A nagygyűlés 3. számú bizottságának napirendjén szereplő pontok közül néhány ugyanennek a fejlesztési stratégiának társadalmi célkitűzéseivel foglalkozik. Ezek között vannak az ifjúsággal kapcsolatos kérdések. A főtitkárnak az ifjúság társadalmi világhelyzetéről a nagygyűlés elé terjesztendő jelentése elég sötét képet fest az ifjak és a napjainkban születő gyermekek életéről. Egy olyan világban, amelyben a fejlődő országok lakosságának több mint fele huszonöt esztendőnél fiatalabbakból áll, az egészség, a nevelés, a munkavállalás és sok más szolgálati ág kilitásai korántsem biztatóak, hacsak sürgős radikális változás nem megy végbe a fejlesztésben. Az életkor meghosszabbodása, ami önmagában pozitív jelenség, újabb problémát okozott, az öregedők és az aggodalmak problémáját. Erről a kérdésről is részletes jelentés kerül a nagygyűlés elé.

A társadalmi kérdések harmadik pontja a bűnözés megelőzése és fékentartása. A bűnözés megelőzéséről és a vétkesekkel való bánásmódról tartott IV. ENSZ Kongresszus kérésére a bűnözés megelőzésének és fékentartásának bizottsága megbízást kapott, hogy elkészítse a bűnözés megakadályozására irányuló világakció tervét. Ezen a téren nagyarányú előkészítő munka folyik a bűnözés megelőzéséről és fékentartásáról összehívott V. ENSZ Kongresszusra, amely 1975-ben itt Torontóban fog ülésezni.

Az utóbbi évek folyamán fokozódott a figyelem a népesség rohamos szaporodása által felvetett kérdések iránt, s máris nagy fontosságot tulajdonítanak az 1974-ben megrendezendő Népesedési Világév és Népesedési Világkonferencia előkészületeinek.

A *népesség kérdéseit* a fejlesztéssel, a családdal, a környezettel, a rendelkezésre álló erőforrásokkal és az emberi jogokkal való kapcsolatukban tanulmányozzák. Remélhető, hogy a világ népesedésével kapcsolatos akciótervet egyaránt megvitatják majd regionális konferenciákon s a Népesedési Világkonferencián, amelyre 1974 augusztusában Bukarestben kerül sor.

A népesedési kérdéseket az ENSZ főként két területen közelítette meg: a fejlesztés és az emberi jogok szempontjából. Két alapvető fogadtak el:

- a) a házastársak kizárólagos joga gyermekeik számának meghatározása és a születések ütemezése;
- b) az államok szuverén joga, hogy kialakítsák saját népesedési politikájukat.

Az ENSZ által folytatott újabb tanulmányok arra az eredményre vezettek, hogy szoros kapcsolat van a nők státusa meg a népesedés között. Ez azt jelenti, hogy a nevelés, a munkaalkalom, a polgári jogok és a nők részvétele a közéletben befolyásolják a család nagyságát. Megfordítva, a korai házasságkötések és a családtervezés elmulasztása megfoszthatják a nőket attól a lehetőségtől, hogy alapvető emberi jogokat gyakoroljanak, beleértve a testi és szellemi egészséget is, melyek pedig mindenkit megilletnek. Az is nyilvánvalóvá lett, hogy a népesedés jelenlegi áramlatai a korábbiaknál is károsabban érinthetik a nőket s következé-

képpen a családtervezés gyakorlására való képességüket, ha nem adnak nekik lehetőséget a művelődésre, a munkára és más emberi jogokra.

A nagy szaporodás nem oka, hanem következménye az elmaradottságnak. A nők, mint embercsoport, elmaradtak. Ezért továbbra is gyermekeket szülnék, ha más lehetőséget nem nyújtanak nekik. Az azonban paradox dolog, hogy a népesedési politika minden megfontolásában általában éppen a nő a legelhanyagoltabb tényező, akinek pedig leglényegesebb a szerepe az emberi szaporodásban. Ez különösen áll a falun vagy nyomorútelekben élő asszonyokra, akik a világ gyermekeinek többségét szülik anélkül, hogy megkérdőznék őket, akarnak-e gyermeket s megvan-e testi és szellemi képességük e gyermekek világhozatalához.

Ugyanilyen paradox dolog az is, hogy amikor emberi jogokról beszélünk, általában a már megszületettetekre és azoknak egyenlő jogaira gondolunk, hivatalos fórumokon többnyire csak a felnőttekére. A meg nem született gyermek jogairól való viták inkább az élethez való jog kérdéseire összpontosulnak, mint a gyermekek arra a jogára, hogy kívánt gyermekként szülessen meg, akinek reális reménye lehet arra, hogy élvezze a minden embert megillető emberi jogokat.

Talán a két következő esztendő — 1974. mint népesedési világév és 1975. mint nemzetközi női év — új megvilágításba helyezi ezeket a kérdéseket különböző szempontokból is, a gyermekek és a szülők emberi jogainak szempontjából s abból a szempontból, hogy mindenkit, a nőket és fiatalokat is, foglalják be a fejlesztési erőfeszítésbe azzal a joggal, hogy egyenlően részesedjenek annak áldásaiból. A nemzetközi női évtől azt is várjuk, hogy hangsúlyozni fogják a nők hozzájárulásának fontosságát a nemzetközi megértéshez és békéhez.

Az *emberi jogok* előmozdítása az ENSZ célkitűzései között említett fő területek egyike. De az ENSZ bírálataiban gyakran hangsúlyozzák az emberi jogok hiányát és kevesebb figyelmet szentelnek azoknak a nagy eredményeknek, amelyeket az ENSZ és szervezetei e területen értek.

Még huszonöt év elteltével is figyelemre méltó, ha meggondoljuk, hogy a tagállamok, miután fegyveresen harcoltak egymás ellen s csak három éve működtek együtt egymással az ENSZ-ben, megtalálták a közös nyelvet, amelyen kifejezzék az emberiség páratlan erkölcsi kódexét, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, mely jogok mindenkit megilletnek tekintet nélkül fajára, színére, nemére, nyelvére, vallására, politikai vagy egyéb véleményére, nemzetiségére vagy társadalmi eredetére, vagyonára, születésére, vagy egyéb státusára.

Ez a dokumentum számos vallás szent könyveibe foglalt erkölcsi normáknak és számos ország alkotmányában lefektetett alapvető szabadságjogoknak ad hangot. A dokumentum fontossága kitűnik abból, hogy milyen egységes és átfogó módon fejezi ki, mit jelentettek az emberi jogok az emberiség számára 1948-ban.

Ennek az első nyilatkozatnak az elfogadását sok másé követte, amelyek továbbfejlesztették az emberi jogok fogalmát különböző területeken s részben kialakítottak egy törvényesen kötelező nemzetközi jogot az emberi jogok területén.

A világ fejlődése nyilvánvalóvá tette új fogalmak bevonásának szükségességét az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok listájába. A Teheráni Proklamáció, amelyet az emberi jogokról 1968-ban tartott nemzetközi konferencián fogadtak el, megerősítette az 1966-ban az emberi jogok napján az államfők által a népesedésről elfogadott nyilatkozatban kifejezett amaz

eszmét, hogy a gyermekek számáról és a születések beütemezéséről való döntés joga az érintett egyének emberi joga. Ugyanez a gondolat szerepel a társadalmi haladásról és fejlődésről a nagygyűlés által 1969-ben elfogadott nyilatkozat elvei között. Ezenkívül ez a nyilatkozat külön felhívja a figyelmet arra, hogy gondoskodni kell megfelelő ismeretekről és eszközökről, amelyek lehetővé teszik a családoknak e jog gyakorlását.

Amikor bíráljuk az ENSZ által elfogadott számos nemzetközi intézmény és határozat végrehajtását, ezt bizonyára joggal tesszük, ha elolvassuk például az Egyetemes Nyilatkozat cikkelyeit, miután huszonöt év telt el elfogadása óta, és tartalmát a jelen helyzethez mérjük. Mennyire távol vagyunk még mindig attól, hogy valóban elmondhassuk: „mindenkinek joga van...”

A végrehajtás különböző intézkedésektől függ. Míg a polgári és politikai jogok végrehajtása csupán az illető tagállamok politikai akaratát kívánja meg, a gazdasági, társadalmi és kulturális jogokat az illető állam legjobb akaratával sem lehet megvalósítani, ha nem állnak rendelkezésre a megfelelő anyagi és emberi erőforrások.

Az emberi jogokról 1966-ban elfogadott nemzetközi egyezmény e jogok mindenki számára való biztosítására kötelezi azokat a kormányokat, amelyek ezt az egyezményt ratifikálják, vagy hozzájárulnak. Ennek nehézsége azonban a ratifikációs eljárás lassúságából tűnik ki, mivel eddig a szükséges harmincöt jóváhagyás közül csak tizenkilenc érkezett meg. Mivel azonban az aláírók közül sokan hetven éven felüliek, jó reménységünk lehet arra, hogy a nem túl távoli jövőben haladás érhető el a nemzetközi jog eme fontos részletének érvényesítése felé.

Most különös hangsúlyt nyert a faji megkülönböztetés kiküszöbölése s az idén az emberi jogok napján kezdődik el az e célnak szentelt évtized. A 23. nagygyűlés 3. számú bizottsága nyilván hosszús vitákat fog szólni az évtized programjának és több más ügynek

e téren, például az *apartheid* bűne elfojtására és megbüntetésére vonatkozó megállapodás megszövegezésének, valamint a faji megkülönböztetés kiküszöböléséről szóló bizottsági jelentésnek. Az Önök szervezetét talán érdekelni fogja a tárgysorozaton szereplő pontok egyike, amelyik a *vallási türelmetlenség* minden formájának kiküszöbölésével foglalkozik.

Várható, hogy a 3. számú bizottság ebben a vonatkozásban megszerkeszt egy nyilatkozatot és egy megállapodást. Ennek nehézségei megfigyelhetők voltak a bizottságban, amikor 1967-ben legutóbb foglalkozott ezzel a kérdéssel s azt azóta is évről évre elhalasztotta a múlt esztendőig, amikor külön kérés hangzott el arra nézve, hogy idén elsőseget kapjon ez a napirendi pont.

Megpróbáltam vázolni az Egyesült Nemzetek Szervezetének néhány célkitűzését és olyan napirendi pontjait, amelyekben törekvéseink közösek lehetnek, de ez természetesen nagyon felületes áttekintés azoknak a régi és új problémáknak a nagyságához mérve, amelyekkel Önök is, mi is foglalkozunk.

Mielőtt azonban befejezném, szeretném megjegyezni, hogy egyre növekszik azoknak az ügyeknek a száma, amelyeket egy állam önmagában nem oldhat meg, s amelyekhez állandó együttműködésre van szükség közös fórumokon. Utalok itt a környezet, a népesedés, a tengerfenék, a világűr, a táplálkozás, a természeti katasztrófák, a pénzügyi válság, az energiaválság stb. kérdéseire. Az egész világ jobban egymásra van utalva ma, mint bármikor ezelőtt. Ez újabb bizonyítéka annak, hogy szükség van egy olyan fórumra, mint az ENSZ, ahol kormányok és nem kormány szintű szervezetek s a világ népei mind egyesíthetik erőfeszítéseiket.

Az ENSZ jelenlegi struktúrája talán nem a leghatékonyabb, ha tekintetbe vesszük a világ fejlődését, de ilyen fórum nélkül nem oldhatók meg az emberiség problémái.

## V. Részletek Dr. Tóth Károly főtitkári jelentéséből

### A

A Munkabizottság jelenlegi ülésének színhelye, a kanadai és az USA-ból érkező testvérek és számos vendég jelenléte is indokolja, hogy néhány elvi kérdést röviden érintsek. Ezek a kérdések a KBK tizenöt éves fennállása alatt máig is érzékeny idegszálakként húzódnak végig munkánkon.

1. Szeretnék foglalkozni néhány olyan indítékkal, amely döntő szerepet játszott a *KBK létrejöttében*. Mindnyájan jól tudjuk, hogy a KBK olyan időben alakult meg, amikor tombolt a hidegháború. Legyen szabad emlékeztetnem azokra a körülményekre, amelyek között összehívták 1957 decemberében a csehszlovákiai egyházak ökumenikus zsinatának első konferenciáját, amely kezdeményezte a KBK-t.

Milyen volt a világhelyzet akkor? A magyarországi események és a szülei kaland megmutatták, hogy milyen közel állt a világ a szakadékhöz. Az az időszak volt ez, amikor megsemmisültek a feszültség enyhülésének (Camp David szellemének és a csúcskonferenciának) első reménységei.

Az emberiség az önmaga megsemmisítésének szörnyű lehetőségével került szembe. Az Egyesült Államok után a Szovjetunió is birtokába került a tömegpusztító fegyvereknek. Ugyanakkor azonban azt is kezdte meg-

látni az emberiség, hogy a menekülésnek csak egyetlen útja van: ne legyen több háború! Egy újabb háború az egész emberiség teljes megsemmisülését eredményezhetné. A Csehszlovákiai Egyházak Ökumenikus Tanácsa által ebben a helyzetben összehívott konferencia kiáltás akart lenni: „... kiáltás kell hogy legyen ez nemcsak legközvetlenebb környezetünkhöz, hanem az egész világhoz. Mindnyájan jól tudjuk, hogy kiáltásunkkal nem tartóztathatjuk fel ezt a veszélyt. De hisszük, hogy sok ilyen kiáltás hangzik el, és ha mindnyájan egyesülnek egy hatalmas Allj! kiáltásban, akkor végül is lesz jelentőségük”. („Harc a termonukleáris fegyverek ellen, mint az egyház feladata” — megjelent 1958-ban a prágai Protestáns Theologia Comenius Fakultása Ökumenikus Intézetének kiadásában).

Már ez a konferencia félreérthetetlenül kifejezte, hogy ennek a kiáltásnak keresztyén hitünkben kell fakadnia. A nukleáris fegyverek ellen vívott harcunkat, az életért való felelősségünket Jézus Krisztusba vetett hitünk alapján gyakoroljuk. „Jézus Krisztus nem a mennyben cselekszik, hanem ezen a földön. Emberi testbe lépett be, magára vett minden emberi nyomorúságot, minden szenvedést és nyugtalanságot. Ezen a földön élt, halt meg, temettetett el és támadt fel halottaiból. S ez a Jézus, diadalmaskodott lelkileg ezen

a földön és Ő állandóan munkálkodik. Nemcsak az egyház számára van itt, azért jött, hogy az egész világ hozzá forduljon, hogy a világ új életre szabaduljon fel, és Ő egyházát ebbe a világba küldi" (Hromádka a fent említett konferencián, 1957-ben).

Levonták ennek a feladatnak és felelősségnek az ekkleziológiai következményeit is: „Egy dologgal kellene tisztában lennünk: Krisztus egyháza nem a nyugalom idejére van itt, hanem a nyugtalanság időszakában kell megmutatkoznia.” (Hromádka a fent említett konferencián.)

Emlékeztethetem Önöket arra, hogy a KBK egy keresztyén béke-világkongresszus összehívásának gondolatával indult meg. „Az emberiség életéért és haláláért viselt felelősségünk tudatában fontolóra vesszük, hogy összehívjunk egy keresztyén világkongresszust, ahol a keresztyénség felelős képviselői határozottan elítélhetnék a háborút a jelen és a jövő nemzedékek érdekében, elítélhetnék minden fegyverkezést, mindenféle tömegpusztító eszközt és komoly szót szólhatnának arról, hogy mai zaklatott világunknak békére van szüksége. Kérjük teológiai fakultásaink tanári karait, hogy haladéktalanul dolgozzanak ki egy világos, teológiailag megalapozott állásfoglalást a háború és béke, valamint a tömegpusztító fegyverek kérdésében”. (Az egyházi munkások országos konferenciájának határozata, Prága, 1957. december 3—5.)

A világhelyzet, amelyben a KBK keletkezett, azok a kezdeményezések, amelyek elindították, világméretű vitát eredményeztek az egyházakban és a keresztyén teológiában az „igazságos háború” koncepciójáról. E teológiai vita során, amely messze túlhaladt a KBK határain, világossá vált, hogy korunkban a háborút teológiailag már nem lehet igazolni.

Másrészt ez a vita teológiai megfontolások alapján az egyházaknak a békével kapcsolatos új tájékozódását eredményezte. Megindult egy folyamat. A félreértések elkerülése végett meg kell mondanom, hogy ez nem a mi érdemünk, de mi is hozzájárultunk a nemzetközi és társadalmi felelősség jobb megértéséhez az egyházakban és a keresztyének között.

2. Kezdetben sok félreértés volt a KBK célkitűzéseit tekintetében. A mozgalmat néha úgy értelmezték, mint-ha ellen-Ökumené, vagy keleti Ökumené akarna lenni. Pedig kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy a KBK ökumenikus szolgálatot kíván végezni, mint Keresztyén Békekonferencia különleges feladatot tűzött maga elé, nevezetesen, hogy a nemzeti és felekezeti határokon, sőt a politikai tömbök határain is túlmenően mozgósítsa a keresztyéneket és az egyházakat a békemunkára. Ezt mindig is és ma is az ökumenikus világmozgalom iránti hűségben akartuk és akarjuk végezni. Ebben a hűségben, amely bíráló is lehet, elvileg és gyakorlatilag hozzájárultunk az ökumenikus mozgalom előmozdításához. Ismeretes, hogy milyen szerepet játszott a KBK az Orosz Orthodox Egyház és más egyházak felvételében az EVT-be az új-delhi-i nagygyűlésen. Meg vagyunk győződve arról, hogy gyakorlati békeszolgálatunkkal lépéseket tettünk az egyházak egysége felé.

A KBK azt is az ökumenikus mozgalomhoz való hozzájárulásnak tekintette, amikor munkájában az Ökumené igen átfogó fogalmából indult ki. Kezdetől fogva hangsúlyoztuk, hogy az Ökumené nem jelentheti csak a keresztyéneket és az egyházakat, hanem az egész lakott földet magában foglalja. Örülünk, hogy az EVT főtitkára a Központi Bizottság Genfben tartott legutóbbi ülésén felhívta a küldöttek figyelmét az Ökumené eme tág értelmezésének szükségességére.

Az Ökumenének ez a fogalma két következménnyel járt: elősegítette az együttműködést a Keresztyén Bé-

kekonferencia és az Egyházak Világtanácsa között, sőt olyan regionális ökumenikus egyházi szervezetekkel is, mint az Európai Egyházak Konferenciája vagy az Összafrikai Egyházi Konferencia. Másrészt az Ökumenének ez a tág értelmezése a KBK-nak olyan világi szervezetekkel való együttműködését is eredményezte, mint a Béke-Világtanács, a Stockholmi Vietnam Konferencia és mások. Jó lehetőségünk van a világi szervezetekkel való együttműködésre a Közel-Keleten is.

Itt szeretném megjegyezni, hogy a világi szervezetek munkájához való hozzájárulásunkat az tette lehetővé, hogy készek vagyunk a békéért munkálkodni. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy ez az együttműködés jó gyümölcsöket termelt, mivel különös lehetőséget ad nekünk a keresztyén bizonyoságtételre. Lehetővé tette azt, hogy a nemhivőknek másfajta keresztyénségről beszéljünk, mint amilyenhez szoktak, amelytől elfordultak, amely miatt elveszítették hitüket.

3. Most pedig engedjék meg, hogy felvessek két úgynevezett kényes kérdést:

a) Korunkban sok szó esik az *emberi jogokról*. A keresztyéneknek minden emberi problémával foglalkozniuk kell. Szeretnék azonban figyelmeztetni arra a visszaélésre, amely az emberi jogok kérdését az anti-kommunizmus, a szovjetellenesség, sőt az antiszocializmus leplezésére használja fel. Hadd kérdezzem meg nyíltan: nem kell-e az élethez való jogot az emberi jogok kérdésének középpontjába állítanunk? Nem beszélhetünk a halottak emberi jogairól. Manapság sok szó esik a nyugati országokban azokról, akik panaszkodnak, noha viszonylag kényelmes életük van, és nagyon hallgatnak azoknak ezreiről, akik életveszélyben forognak s azoknak százezreiről, akiket legyilkoltak, vagy azokról a milliókról, akiknek legcsekélyebb lehetőségük sincs az emberhez méltó életre. Ezenkívül a *teológiai gondolkodásban a jog fogalmával kapcsolatban különösen is sok a zavar*. Nekünk azonban tisztában kell lennünk a jog funkciójával. A jog teológiai vizsgálata, sajnos, nem volt népszerű a kontinentális teológiában. Ezért találkozunk a jogi fogalmak körében olyan zavarba ejtő különbségekkel és eltérésekkel világszerte. Némelyek stabilizáló szerepet tulajdonítanak a jognak (törvényes biztonság, rend), mások a jogban dinamikus, konstruktív funkciót látnak (az igazságosságra való forradalmi törekvés), megint mások a jog egyéni szerepét hangsúlyozzák (a szabad ember méltósága a jog legfőbb értéke). Kétségtelen azonban, hogy a *jog szociális elgondolása egyre inkább előtérbe kerül*. Amerikában a polgári jogokért vívott harc egyik eredménye az a felismerés, hogy „nem elégséges jogokkal rendelkezni, az igazi döntéseket inkább társadalmi, gazdasági és technikai téren hozzák” (Helmut Simon: *Humanität und Recht im ökumenischen Denken, Marxismusstudien, Tübingen, 1972, 87. lap*). Ez azt jelenti, hogy a KBK-ban több figyelmet kell szentelnünk az emberi jogok problémájának teológiai feldolgozására.

b) A másik kényes kérdés a *keresztyén—marxista párbeszéd* kérdése. Nem hiszem, hogy tévedek, amikor azt mondom, hogy az egyik, talán nem is tudatos indítéka a KBK életrehívásának a párbeszédre való készség volt. Ez azt jelenti, hogy a keresztyének és marxisták együttműködése régebbi keletű, mint az elméleti párbeszéd közöttük. Nagyon kell vigyáznunk, hogy a párbeszéd el ne tévessze célját. Miről beszélhetnek keresztyének és marxisták egymással? A keresztyén hitről? Vagy a marxizmusról? Vagy azokról a közös emberi problémákról, amelyekből igazán van bőven? 1966-ban Hromádka professzor még óva intette a keresztyéneket, ne keltsék azt a látszatot, a párbeszédben, mintha ők jobban megértenék a marxistát, mint



az saját magát. (Lásd Evangélium für Atheisten c. könyvét.) Ami a párbeszéd jelenlegi állását illeti, igazat kell adnunk azoknak, akik azt mondják, hogy manapság az emberek, úgy látszik, belefáradtak a párbeszéd egy bizonyos formájába. Ez a fáradtság a következő tényezőknek tulajdonítható: „Az első szakaszban túl nagyok voltak a váradalmak. Talán úgy látszott, hogy a párbeszéd az a varázsszó, amely önmagától fog mindent megoldani, még olyan kérdéseket is, amelyek megoldathatatlanok vagy nem ígérnek gyors megoldást. A párbeszéd iránti érdeklődés csökkenése ebben az értelemben valójában pozitív dolgot jelent: a helyzet felismerésében és értékelésében való érettebb szintet, úgyhogy ma már nem várják a párbeszédétől azt, amit az ilyen rövid idő alatt nem adhat, vagy talán soha nem nyújthat” (Vjestoslav Bajci: The Significance and Problems of Dialogue Today, Journal of Ecumenical Studies, 1972, 9. kötet, 32. lap).

Azt jelenti-e mindez, hogy lemondunk a párbeszédéről? A szocialista országokban élő egyházak már helyzetüknél fogva sem mondhatnak le róla, hiszen naponta gyakorolják az együttműködés párbeszédét.

## B

Mivel békemunkánk a nemzetközi eseményekhez kapcsolódik, mozgalmunknak az elmúlt időszakban kifejtett tevékenységéről csak ezek összefüggésében lehet beszámolni. Hat területet érintek a következőkben, mint amelyek jól tükrözik a békemozgalom gondjait és reményeit és a mi törekvéseink főbb irányait is.

1. *Dél-Amerika*. Mindnyájunk előtt ismeretes, milyen döntő fordulatot hozott az ökumenikus vitába és a keresztyének társadalmi felelősségének teológiai feldolgozásába a dél-amerikai keresztyének aktív bekapcsolódása. Utalok a IL KBK VGY-re (1964), amikor erőteljesen kapott hangot a dél-amerikai keresztyének szociális elkötelezettsége, és utalok az Egyház és Társadalom genfi konferenciájára (1966). A KBK előtt is új távlatokat nyitott meg a dél-amerikai teológusok aktív részvétele a munkában. Ők voltak azok, akik döbbenetes erővel tárták fel előttünk az igazságossáért küzdő dél-amerikai milliókkal szolidaritást vállaló és küzdelmeikben részt vevő keresztyének problémáit.

Ezért is okunk van arra, hogy leírhatatlan megdöbbenéssel és mély fájdalommal tekintsünk a *chilei eseményekre*. Hogy mit jelent a chilei szocializmus kísérlete az egész világ számára, azt csak a katonai puccs elleni világméretű tiltakozásban láttuk meg igazán. Chile megrázóan véres tragédiája tanulságos lecke: nem lehet a társadalmi igazságosságról, a társadalmi változások szükségességéről, vagy éppenséggel a forradalomról általában és elvontan beszélni és teologizálni a valóságos társadalmi erők józan felmérése és a haladó tendenciák tényleges támogatása nélkül.

Hogy miért folyik a küzdelem Dél-Amerikában és Chilében is, és mit fojtottak brutálisan vérbe, annak illusztrálására hadd idézzek a tragikus halált halt *Allende* egy korábbi nyilatkozatából egy részletet: „Latin-Amerika egy kitörőben levő vulkán, ahol a népek nem akarnak meghalni, hanem élni akarnak. Ezen a kontinensen százhetvenmillió félig analfabéta, vagy teljesen analfabéta él, tizennégymillió lakás hiányzik és a népesség hetven százaléka rosszul táplált. Potenciálisan gazdag nemzetek vagyunk, sőt nagyon gazdagok, jöllehet a valóságban a munkanélküliséget, az éhséget, a kulturátlanságot, az erkölcsi és fizikai nyomort ismerjük. A dél-amerikai népeknek nincs más választásuk, mint a harc, mindegyiknek a maga helyzete szerint. De miért harcoljunk? Nyilvánvalóan azért, hogy

elnyerjük gazdasági függetlenségünket, hogy szabad népek legyünk politikai síkon is” (Allende elnök interjúja Regis *Debray* francia újságíró számára 1971-ben).

Ebben a harcban egy csatát megnyertek a társadalmi igazságosság ellenségei, de az eszméket nem lehet fegyverekkel elhallgattatni. A keresztyéneknek, az egyházaknak, az ökumenikus szervezeteknek nem lesz joguk társadalmi igazságosságról, emberi jogokról, keresztyén—marxista párbeszédéről beszélni, ha hallgatnak most, amikor százakat gyilkolnak le, ezeket deportálnak, százazreket tartanak élelem nélkül borzalmas terror alatt Chilében, csak azért, mert valami közük volt a szocializmushoz, vagy akár a marxizmushoz.

Mozgalmunk igyekezett minden tőle telhetőt megtenni. Nemcsak nyilatkozatot adott ki a chilei eseményekről, hanem igyekezett mozgósítani a tagegyházakat, a regionális bizottságokat és érintkezésbe jutni a világi és az ökumenikus szervezetekkel a chilei katasztrófa áldozatainak és az életveszélyben levőknek a megmentéséért.

2. *Antirassizmus*. A faji megkülönböztetés elleni küzdelemhez való hozzájárulásunk területén két nagyobb akcióról számolhatok be. Április elején tartotta meg Antirassizmus Tanulmányi Bizottságunk első ülését Nyugat-Berlinben. Eredményeiként tartjuk számon a rasszizmus elleni küzdelem teológiai alapjainak kutatását és mozgalmunk számára konkrét akciók és javaslatok kidolgozását. Részben e bizottság munkájának eredménye az a kezdeményezés, amelyet mozgalmunk májusban bocsátott ki, kérve a tagegyházakat és regionális bizottságokat, hogy május 26-át *Afrika-Vasárnap*-ként ünnepeljék meg. Ez a kezdeményezés két jelentős nemzetközi évfordulóhoz kapcsolódott: egyrészt így emlékeztünk meg az Afrikai Egységsszervezet megalapításának tizedik évfordulójáról, másrészt így kapcsolódunk be az ENSZ Apartheid Bizottsága által indított kampányba, amely a május 20—26. közötti hetet az afrikai népek harcával való szolidaritás és a kolonializmus elleni küzdelem hetének nyilvánította. Örömmel számolhatok be arról, hogy több tagegyházunk is átvette ezt a kezdeményezést, és az ígírdetek május 26-án nagyon sok helyen az afrikai keresztyénekről szóltak. Kézszelfogható, materiális eredményeket is hozott az Afrika-Vasárnap. Több tagegyház az akkori vasárnapi perselypénz összegét felajánlotta mozgalmunkon keresztül az afrikaiak számára. Ezeknek az adományoknak az összegyűjtése és az Összafrikai Egyházi Konferenciához való eljuttatása folyamatban van.

Itt akarok szólni a *mozambiquei* vérengzésekről is, amelyekre újabban a spanyol katolikus misszionáriusok hívták fel a figyelmet és így ezek újra a világközvélemény érdeklődésének előterébe kerültek. A mozambiquei katolikus misszionáriusok és a presbiteriánus egyház lelkészei is már három éve a legkegyetlenebb intézkedések áldozatai. Többször érkeztek már hírek erről, de eddig soha nem találtak még elég nagy visszhangra sem az ökumenikus, sem a nemzetközi közvéleményben. Sajnos, senki sem beszél már Zedequias *Mangenhelas*-ról, a mozambiquei presbiteriánus egyház moderátoráról, aki 1972. december 10-én a testi és lelki kínzások következtében a börtönben követett el öngyilkosságot. Nem beszélnek már a Délafrikai Unió egyházainak és a rhodesiai egyházaknak a küzdelméről és helyzetéről sem. Annál inkább kell nekünk a KBK-ban napirenden tartanunk ezt a kérdést. Semmiféle vélt, vagy mondvacsinált ügyek nem terelhetik el figyelmünket a Dél-Afrikában (Mozambique, Angola, Guinea Bissau) folyó kolonializmussal szembe fordított küzdelemről, a faji megkülönböztetés rendszere elleni harcról, amelyben ott élő keresztyén testvéreink közül sokan közvetlenül és aktívan vesznek részt.

3. Két állandóan napirenden szereplő ügyünk a KBK-ban az *indokínai helyzet* és a *közelkeleti események*. Augusztus elején a KBK Indokína Albizottsága Tokióban ülésezett. Hálásak vagyunk, hogy japán barátaink, mindenek előtt a Japán Keresztyén Békeszövetség — melynek küldöttei ezen az ülésünkön is jelen vannak — lehetővé tették, hogy az indokínai helyzet megértése szempontjából olyan fontos helyen tarthassuk meg tanácskozásainkat. Az Albizottság által tárgyalt téma is figyelmet érdemel: „*Van-e béke Indokínában?*”. A tokiói tanácskozások eredményei külön jelentés formájában a Munkabizottság elé kerülnek. Már itt jelzem, hogy három fontos mondanivalót továbbíthatunk:

a) Az indokínai béke megvalósításához elengedhetetlenül szükséges a párizsi egyezmény megvalósításának követelése.

b) Szükséges, hogy a világgözcímű követelje a dél-vietnami politikai foglyok szabadonbocsátását.

c) A vietnami béke feltétele, hogy a párizsi egyezményben előírt szabad választásokat minél előbb tartásuk meg Dél-Vietnamban.

A Közel-Keletről érkező hírek egyre nyugtalanítóbbak. Dr. Kurt Waldheim ENSZ-főtitkár útja, úgy látszik, nem járt eredménnyel. A semleges államok algériai konferenciája, amelynek a KBK szintén küldött üdvözlő üzenetet, nem jutott el egyöntetű javaslatokhoz. Nixon elnöknek az amerikai energiaválságról nemrégiben tett kijelentései rosszat sejtettek. A KBK-ban mindig elismertük Izrael államának létjogosultságát, de elíteltük azokat a hódításokat, amelyeket Izrael mindenképpen igazolni akar. Kétségbe vontuk Izrael államának minden vallási-ideológiai igazolását, mivel azt az államot ugyanolyan világi államnak tekintjük, mint a többi, s elítéljük az arab országok elleni agresszióját. A chilei események után még nagyobb éberséggel kell figyelemmel kísérnünk a legújabb közelkeleti fejleményeket. A Közel-Kelet kérdésével foglalkozó albizottságunk ülése, amelyre novemberben kerül sor Kairóban, tovább tanulmányozza ezt a kérdést és hozzájárul ahhoz, hogy akcióinkat e tekintetben is fokozni tudjuk.

4. A *kelet-nyugati kapcsolatok* terén vagyunk szemtanúi a legnagyobb változásnak és a legkedvezőbb fejleményeknek. Nixon amerikai elnöknek tavaly márciusban Moszkvában és Brezsnyev főtitkárnak ez év júniusában Washingtonban tett látogatása az útjelzői ennek a békés fejlődésnek. Mik a legfontosabb eredményei ennek a mintegy három éve tartó enyhülésnek?

a) A világ két vezető nagyhatalma belátta, vagy legalább is kezdi belátni, hogy saját biztonságukat és az egész világ biztonságát nemcsak fegyverkezéssel, hanem a lefegyverzéssel, a leszerelés útján tett lépésekkel is el lehet érni.

b) Az erőszakról való lemondás a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti viszony hordozó elemévé kezd válni.

c) Legfontosabb feladat az, hogy az atom- és hidrogénbombák birtoklása és mindkét oldalon való felhalmozása által előállott „elrettetés egyensúlyát” a közös érdekek és a bizalom egyensúlya váltsa fel.

d) A világ legerősebb nagyhatalmai belátták, hogy mindketten túlságosan erősek és fegyvereiket csak önmaguk megsemmisítése árán használhatják egymás ellen. A szerződésekből lefektetett önmegtartóztatás politikáját kezdik gyakorolni. Ezért mondja ki a Nixon és Brezsnyev által Washingtonban aláírt egyezmény a nukleáris háború megelőzéséről, hogy „az Egyesült Államok és a Szovjetunió elkötelezik magukat minden tőlük telhető megtételére azért, hogy a katonai konfliktust elkerüljék és egy nukleáris háború kitörését

megakadályozzák. Kölcsönös kapcsolataikban mindig tartózkodóak lesznek és készek a tárgyalásokra, hogy a konfliktusokat békésen megoldják”.

A pozitív fejlemények megítélésében érintenünk kell két zavaró mozzanatot is, amelyekkel gyakran találkozunk. Az egyik különösen a Harmadik Világ részéről s némelykor a nyugati országok részéről is felmerül: a világ érdekszférákra történő felosztásáról, a Pax Russo-Americana-ról, a nagyhatalmak cinkosságáról beszél. Hogy azonban a nagyhatalmak között ilyen megállapodások létrejöhetnek, annak nem sok köze van a cinkossághoz, sőt amikor a békéről van szó, akkor minden államnak cinkosnak kellene lennie. Az európai biztonsági konferencia éppen azt a célt szolgálja, hogy a biztonság ne maradjon két nagyhatalom ügye, hanem minden európai állam, kicsiny és nagy állam, közös döntésévé váljék.

A második kérdés így hangzik: a két ellentétes társadalmi rendszerű nagyhatalom közeledése az ideológiai koegzisztenciát, vagy a konvergenciát hozza-e magával? Minden józan szemlélő előtt nyilvánvaló, hogy egyik fél sem változtatja meg társadalmi rendszerét, és nem is szándékozik azt megváltoztatni. Ellenkezőleg, mindkét fél azon a véleményen van, hogy övé a jobb társadalmi rendszer. Mindkettő meg van győződve arról, hogy hosszú távon az övé fog jobb társadalmi rendszernek bizonyulni. A békés egymás mellett és korszaka tehát nem szünteti meg az ideológiai ellentéteket, hanem az erőszakra való lemondás domináló érdekének rendeli alá azokat. A kelet-nyugati viszonyok kedvező alakulásának idején fennforog egy igen nagy veszély, nevezetesen az, hogy a mellékes, mesterségesen táplált és felfújott problémák veszélyeztethetik a fő kérdésekben kialakult egyetértést. Itt van a békemozgalmak nagy szerepe és lehetősége: e veszély elhárításához kell segítséget nyújtaniok.

Az *Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia* második szakasza 1973. szeptember 18-án megnyílt Genfben. Azt kell mondani, hogy aggasztó jelek kíséretében. Nyugat-Európában és Észak-Amerikában erősödnek azok a hangok, amelyek a biztonsági tárgyalások eredményességét az egyik fél belpolitikai, társadalmi változásaitól akarják függővé tenni. Kissinger amerikai külügyminiszter és Brandt kancellár világosabban és józanabban látnak, mint azok a visszahúzó erők, amelyek a második szakasz megtorpedozásával kísérleteznek. Kissinger külügyminiszter egyik legutóbbi nyilatkozatában kijelentette: „Mint országnak, fel kell tennünk magunknak a kérdést, vajon az-e az amerikai külpolitika fő célja, hogy megváltoztassa azoknak a társadalmaknak a belső struktúráját, amelyekkel dolgunk van, vagy nem az-e külpolitikánk elsőrendű feladata, hogy a társadalmak külpolitikáját befolyásolja” (Az enyhülés követelménye, *International Tribune Herald*, 1973. szeptember 15–16.) Azok, akik belső változásokat követelnek, tudatosan vagy öntudatlanul a hidegháborús időköt és a nukleáris katasztrófa lehetőségét kívánják vissza. Nagy kísértés ez a keresztyén körök és az egyházak számára is. Némelykor úgy tűnik, hogy a jelenlegi világhelyzetben a világ fiai okosabbak a világosság gyermekeinél. Végső soron az e kérdésben tanúsított magatartás által is a keresztyénség hitelképessége forog kockán.

Automatikusan felvetődik a kérdés: *mi a teendője* a keresztyéneknek, a keresztyén békemozgalmaknak az enyhülés jelenlegi szakaszában? Úgy vélem, erre a kérdésre három pontban kísérlehetjük meg a választást:

a) Fel kell ismernünk, hogy a békés, kooperatív koegzisztencia korszakának küszöbén állunk, sőt ezt a küszöböt alapjában véve már át is léptük. Ma arról

van szó, hogy az enyhülés folyamatát olyan szélesen és olyan sokrétűen vigyük előre és olyan gyümölcsözővé tegyük, hogy az visszafordíthatatlan legyen.

b) Lélektanilag az államok közötti viszonyokban két párhuzamos folyamat szemtanúi vagyunk. Lényeges eredményeket értek el a bizalmatlanság leépítése terén és elindultak a bizalom felépítésének útján. A bizalom légkörének építése és megszilárdítása kiváltképpen való keresztyén feladat lehet.

c) Le kell győzni azt az idejét múlt szemléletet is, amely alapjában véve a 19. század diplomáciájának felfogása volt, miszerint az országok közötti tárgyalásoknak és szerződéseknek a célja az, hogy az egyik fél a másiktól előnyöket csikarjon ki. Az emberiség jelenlegi helyzetében a tárgyalásoknak, szerződéseknek egyetlen céljuk lehet csupán: az egész emberiség javát szolgálni.

5. Jelenlegi ülésünk témája: „Az Egyesült Nemzetek és a keresztyének hozzájárulása a világ békéjéhez”. Bár a tegnapi előadások alaposan megvilágították a kérdést, én is szeretnék néhány szót szólni erről. Érdemes rövid időre figyelmet szentelni annak, hogy milyen mély és milyen szoros összefüggés van egyrészt az egyházak és a keresztyénség egysége, másrészt a világ békéjének munkálása és az ENSZ célkitűzései között. Az utóbbi néhány évben az ökumenikus tanulmányi munkák központi témája lett az egyház egysége és az emberiség egysége közötti összefüggések kutatása. A KBK örömmel üdvözlí ezeket a törekvéseket. Tudja, hogy az emberiség igazi közössége csak úgy valószínűsíthető, ha az emberek megosztását előidéző gonosz, a háború és igazságtalanság, kiküszöbölődik az emberiség életéből, ez pedig hosszú, fáradságos folyamat. Azt is tudjuk, hogy a keresztyének azzal tudnának hozzájárulni az emberiség egységéhez, ha meg tudnák valósítani saját egységüket. Vajon az egyházak az ökumenikus mozgalom ellenére is nem állnak-e még távol ettől az egységtől? Vajon az emberiség az ENSZ megléte ellenére is nem áll-e még távol ettől az egységtől? Az ENSZ megítélése tekintetében egyaránt téves szemlélet lenne a túlzott pesszimizmus, vagy a túlzott optimizmus. Ha azonban az ENSZ megalakításához vezető szándékokat nézzük, azt kell mondanunk: olyan célkitűzések voltak azok, amelyek támogatása a KBK létéből és lényegéből fakad. Mik voltak az ENSZ megalakításának alapvető szándékai?

Első helyen a második világháborúban kialakult Hitler-ellenes koalíciót akarta fenntartani, amely a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének, kooperatív koegzisztenciájának bevált munkája volt. Az ENSZ-et azzal a szándékkal hozták létre, hogy a második világháború győztes hatalmai a világ békéjének biztosítása érdekében szövetségesek maradjanak. A hidegháború súlyos károkat okozott ennek a szövetségnek. Az ENSZ mégis túlélte ezt a próbát. Az ENSZ erkölcsi támogatása tehát a hidegháború elleni küzdelem logikus folytatása.

Az egész világot pusztulással fenyegető atomháború megakadályozása volt a második motívum. Abban, hogy nem került sor az atomháborúra, bizonyára nagy szerepe volt az ENSZ-nek is, de ezen túlmenően a lezserelés terén elért részeredmények további reményre jogosítanak fél bennünket.

Összefoglalva: az ENSZ, megalapítása óta, óriási változásokon ment át. Nem az ma, ami az ötvenes években, vagy a hatvanas évek elején volt, amikor a szocialista országokat tudatosan elszigetelték benne, amikor a Harmadik Világ országai még nem voltak jelen. Az ENSZ mai világunk hű tükörképe. A modern világ technikai fejlődésének politikai kiegészítése. Mindkettő, a technikai fejlődés és az ENSZ közelebb hozta

egymáshoz a föld különböző népeit. Most, az ENSZ 28. közgyűlésének megnyitása után néhány nappal elmondhatjuk, hogy olyan világfórummá vált, különösen a két német állam felvételével, ahol a legfontosabb nemzetközi kérdéseket megtárgyalják s ahol azoknak az országoknak a képviselői is kifejtetik véleményüket, amelyeknek szavára különben talán nem is figyelnének. Igaza van annak az értékelésnek, amely megállapítja, „ha nem lenne ENSZ, ki kellene találni” (W. Ungerer: Die Vereinten Nationen in Prüfstand, Ausenpolitik, 1973/3, 308—309. lap). Azt gondolom, mindez elégséges magyarázat arra, hogy miért helyez a KBK olyan nagy súlyt az ENSZ munkájának támogatására.

6. A Munkabizottság moszkvai ülése óta eltelt időben mozgalmunk legnagyobb vállalkozása a *Folytatólagos Bizottság zagorszki ülése* volt. Mindnyájan tudjuk, mennyi energiát kíván egy ilyen ülés előkészítése és lebonyolítása. Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy az eredmények sem maradtak el. A széleskörű részvételt véleményem szerint pozitívan lehet megítélni. Igen jelentősnek tartom az EVT, az Európai Egyházak Konferenciája, az Összafrikai Egyházi Konferencia és a Katolikus Keresztyének Berliini Konferenciája megfigyelőinek jelenlétét. Különösen nagy fontosságú volt az Egyesült Államokból érkezett delegáció részvétele és aktív hozzájárulása a munkához. Engedjék meg, hogy kifejezésre juttassam azt a véleményemet, amely szerint a Folytatólagos Bizottság ülésén bevezetett munkamódszer, nevezetesen az, hogy a plenáris üléseken kívül kisebb munkacsoportokban és bizottságokban is folyt a munka, nagyon jónak bizonyult. Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy az elfogadott dokumentumok tartások és jók. Megküldésükre máris pozitív válasz érkezett több magas politikai helyről, például az NDK és India kormányától. A zagorszki viták kedvező sajtóviszhangot is keltettek. Itt csak a Christian Centuryben, az Indian National Church Council Reviewben és az Ethiopian Heraldben megjelent beszámolókat említem meg.

A legnagyobb eredménynek mégis a Zagorszokban folytatott mély teológiai vitát tartom a keresztyén békemunka teológiai bázisáról. Nem mondhatunk le ugyanis arról a törekvésünkről, hogy a keresztyén békeszolgálat teológiai gyökereit keressük. Ha erről lemondanánk, feladnánk igazi keresztyén voltunkat. Ezzel azonban nem akarunk egységes, kötelező rendszert, egy speciális béketeológiát. Arra törekszünk, hogy aktivizáljuk a békeszolgálat érdekében a KBK-ban találkozó sokféle teológiai hagyományát és megértsük a békeszolgálat teológiai indítékait.

Ha nem is rendszeresen, mégis létezik még mindig egy háborús teológia. Miért ne tudnók kifejezni a keresztyének akaratát, amikor béketeológiát művelünk? Miért ne állhatnánk a világ haladó erőinek oldalára és miért ne szállhatnánk síkra a békéért?

Ismeretes, hogy a keresztyének és az egyházak, akár csak teológiájuk, nagymértékben a múlt társadalmi rendjéhez vannak kötve. Olyan társadalmi nézeteket tükröznek és képviselnek, amelyek semmiképpen sem nevezhetők haladóknak. Miért ne tudnánk segítséget nyújtani az egyházaknak és a keresztyéneknek ahhoz, hogy megszabaduljanak az ilyenfajta teológiától? Csak ennyit kívántam mondani a béke teológiai megfontolásairól. Ebben az értelemben kell a Munkabizottságnak megtárgyalnia a Zagorszokban elfogadott teológiai megfontolásokat, hogy a Munkabizottság útmutatása nyomán a Teológiai Bizottság tovább dolgozhassék ezen a fontos dokumentumon.

## VI. D. Dr. Bartha Tibor püspök zárszava és igehirdetése

Dicsőség legyen Istennek, a mi Urunk Jézus Krisztus atyjának, aki megszentelte együttlétünket és megáldotta tanácskozásainkat.

Engedjék meg, hogy nagyon röviden rámutassak azokra a *legfontosabb eredményekre*, amelyekkel Urunk megáldotta ezt az ülést.

Igen nagyjelentőségű az a körülmény, hogy a KBK munkabizottsága Kanadában ülésezhetett, a mozgalom történetében első ízben az észak-amerikai kontinensen. Mozgalmunk kanadai barátai, különösen az ad hoc előkészítő bizottság tagjai, a Munkabizottság meghívásával és találkozónk kitűnő megszervezésével nemcsak a KBK-nak, hanem a béke ügyében fáradozó keresztyének egységének is nagyon jó szolgálatot tettek. Amikor a szekuláris világ óriási erőfeszítéseket fejt ki, hogy különböző kontinensek és egymástól eltérő társadalmi rendszerek együtt vitassák meg a békés együttélés problémáit, tragikus dolog lenne, ha a keresztyének nem tudnák követni ezt a példát, és elmulasztanák támogatni ezt a vállalkozást.

Igen jelentősnek kell tekinteni azt, hogy az ad hoc előkészítő bizottságnak sikerült kapcsolatokat teremtenie a kanadai egyházakkal, sőt a kanadai társadalom képviselőivel is. Rendkívül hálásak vagyunk azért, hogy lehetővé tette számunkra a kanadai testvéregyházak vezetőivel való találkozást és kapcsolatfelvételt. Kanada miniszterelnökének üdvözlő távirata és a torontói városi tanács ülésén elhangzott üdvözlés — melyekért itt mondunk hálás köszönetet — mutatja a kanadai társadalom érdeklődését a béke és így a mi keresztyén békekonferenciánk iránt is.

Testvéreink nemcsak az ülés technikai feltételeit biztosították, vitáink eredményességéhez is hozzájárultak. Teljesen egyező álláspontot fejtett ki tanácskozásunk során ez a közösség a tekintetben, hogy a béke ügye és a társadalmi igazságosság kérdése egymástól el nem választható. Ezt az összefüggést hangsúlyozta és emelte ki Winifred Seigel asszony jelentős tétele: „Előbb igazságosság, aztán béke.” Ezzel kapcsolatban ismét meg kell köszönnünk az ad hoc előkészítő bizottságnak, hogy ülésünket a kölcsönös adás és elfogadás alkalmává tette, és biztosította találkozásunkat a kanadai és az Egyesült Államok-beli keresztyén békemozgalmak néhány kiemelkedő képviselőjével.

Megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy az ENSZ-nek nyújtandó támogatás volt — elnökünk, Nyikodim metropolita kezdeményezésének megfelelően — megbeszéléseink központi kérdése. Meg vagyok győződve arról, hogy a KBK talán az ökumenikus szervezetek közül elsőként, igen komoly szolgálatra vállalkozik, amikor az ENSZ támogatására hívja fel a keresztyéniséget. Hisszük, hogy az emberiségnek ez az igen fontos nemzetközi szervezete valóban a béke áldott esz-köze lehet.

A főtítkár beszámolója nagyon jelentős volt mind teológiai megalapozottságánál, mind feladataink teológiai megközelítésénél, mind pedig további akcióink pontos megfogalmazásánál fogva. Örömmel állapítottuk meg már a jelentés nyomán is, hogy mozgalmunk teológiai munkássága és az egész földre kiterjedt tevékenysége — színvonalában és eredményességében — egyaránt megnövekedett. Ez Isten Szentlelkének a munkája.

Rendkívül jó határozatok születtek meg Cedar Glenben. Igen nagyra értékelhetők ezek azért, mert

világosan foglalnak állást napjaink legégetőbb kérdéseiben. Különös értékük még, hogy egyszerű, tehát a gyülekezeti tagok számára is érthető nyelven vannak megfogalmazva. Hálásak vagyunk Szerkesztő Bizottságunknak azért a szakszerű munkáért, amelyet dr. Carl Soule kitűnő vezetésével végezett.

Végül hadd mondjak őszinte köszönetet a kanadai ad hoc előkészítő bizottságnak ezen ülés nagyszerű előkészítéséért és megszervezéséért. Külön köszönettel tartozunk e bizottság elnökének: N. W. Oake lelkésznek, alelnökének: H. F. Skoutajan lelkésznek, titkár-pénztárosnak: A. G. A. McCurdy lelkésznek, valamint Winifred Seigel asszonynak, mint a Munkabizottság és az ad hoc előkészítő bizottság koordinátóranak.

Őszinte hálára vagyunk kötelezve a kanadai egyházak és az Egyesült Államok-beli CAREE megfigyelő küldötteinek a részvételükért, hozzászólásaikért és ezért az értékes tájékoztatásért, amelyet országuk egyházainak helyzetéről és a békemozgalmaik tevékenységéről adtak.

Végül, de nem utolsósorban köszönettel tartozunk Cedar Glen vezetőinek és munkásainak azért a nagyszerű ellátásért, amelyet ebben az otthonban élvezhettünk, különösen igazgatójának, Lors W. Carlson lelkésznek, valamint a mi kedves és szeretetre méltó háziasszonyainknak, hogy olyan jól gondunkat viseltek. Isten áldja meg ezt az otthont.

\*

A KBK kanadai ülése D dr. Bartha Tibor igenirde-tésével fejeződött be, amelyet az alábbiakban közlünk.

*Lekcio: János ev. 6:53—57.*

*Textus: János 6:55.*

Szeretett Atyámfiai!

A mi Urunk és Megváltónk mondja: „Az én testem igaz étel és az én vérem igaz ital” (Jn 6:55). Mi pedig együtt teszünk bizonyosságot Isten szentjeivel, atyáinkkal, Isten gyermekeivel az egész világon: Ámen! Úgy van! (vö. Jel 1:7) Te lettél testté (Jn 1:14), Téged küldött el amaz élő Atya (Jn 6:57), Te vagy az kenyér, amely a mennyből szállott alá (Jn 6:58), Te feszítettél meg, a Te véred igaz ital, mindörökké. Dicsőítéssék a Te szent neved!

Az efézusi levél úgy tekinti az ekklesia-t, a gyülekezetet, az egyházat, mint Krisztus testét (Ef 1:22—23). Mit jelent ez a kijelentés a jánosi szavak megvilágításában? Először is utalnunk kell a hívőknek és Urunknak arra az egységére, amely kifejezésre jut mind az Efézusi levélben mind pedig a János írása szerint való szent evangéliumban. „Amiként elküldött engem amaz élő Atya, és én az Atya által élek akként az is, aki engem eszik, él én általam” — mondja Jézus (Jn 6:57). A Fiúnak az Atyával való egysége meghatározza Krisztus egységét övével. A testetöltött, az Atya által elküldött Istenfia a kenyér, amelyből a hívő él. „Aki ezt a kenyeret eszi, él örökké” (Jn 6:58c). Mi, akik megtértünk Krisztushoz, és ezt a kenyeret esszük, a Szentlélek ereje és vezetése által Krisztussal egyesülünk. „Az én testem igaz étel, és az én vérem igaz ital. Aki eszi az én testemet és issza az én véremet, az én bennem lakozik és én is abban” (Jn 6:55—56).

Így Isten minket is Fiával együtt fiakká fogad. Ez a mi reménységünk, és ez az Urunk által kapott ígé-

retünk, hogy Ő megvált minket és mi az Ő testének tagjai vagyunk, Isten gyermekei, akik a fiúság lelkét kapták, aki által kiáltjuk: Abbá, Atyám (Gal 4:6, Róm 8:14–16).

Itt Isten Lelkének munkájáról, egy titokzatos átváltozásról van szó: bűnös emberek Krisztus testévé lesznek. A Szentírásnak azon helyei, amelyek erre az átváltozásra utalnak, tükrözik: milyen nehéz még beszélni is erről a titokról. Igen, ez a titokzatos esemény misztérium, de mindenképpen valóság, isteni valóság (alétheja), Isten cselekvése. „Az én testem igaz (aléthés) étel és az én vérem igaz (aléthés) ital.” Ahol az úrvacsorával élnek, ahol Krisztus igéje hirdetik, ott arról tesznek bizonyosságot, hogy „Isten igaz” (aléthés, Ján 3:33). Ott mint eszközök engedelmeskednek bűnös, de megváltozott emberek Isten parancsolatainak és akaratának eleget tesznek. Ezek az emberek részt kapnak Isten Lelke által az új teremtésben és el tudják mondani az apostollal: „Élek pedig többé nem én, hanem él bennem a Krisztus, amely életet pedig most e testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem és önmagát adta értem”. (Gal 2:20). Mindenekelőtt, ahol e titokzatos folyamat végbemegy, ahol bűnösök Krisztus testének tagjai lesznek, ott újra felragyog Krisztus

jelenlétének valósága és a világ megtapasztalja, hogy az Ő teste igaz ital és az Ő vére igaz étel, a világ sebeit gyógyítani alkalmas üdvöztető erő.

Mindebből az következik, hogy a keresztyének csak akkor járulhatnak hozzá a világ sebeinek gyógyításához, ha valóban Krisztus követőivé és Őbenne új teremtéssé válnak. A Keresztyén Békekonferencia kezdettől fogva világos eligazítást nyert Isten Igéje és Szentlelke által a tekintetben, hogy a keresztyén békeszolgálat kiinduló pontja, feltétele a Krisztushoz hívó igének való engedelmesség. Ezért keresztyén béke-mozgalmunknak az emberiség javát szolgáló erő-feszítése egyúttal az egyházért folytatott küzdelem is: fáradozás az egyház tagjainak megújulásáért. A KBK teológiai munkája, több mint teológiai tétel megfogalmazása. Missziói munka. Isten igéjétől és Lelkétől várt és kért újulás, amelynek gyümölcseként Krisztus egyházának lelkeszei, presbiterei, diakónusai és tagjai Krisztushoz megtérve, az Ő eszközöként kell imádkozzanak és munkálkodjanak a földön, az uralkodás és különbségtétel nélküli békés emberi együtt élés megvalósításán. Isten Szentlelke segítségével bennünket Krisztus iránt való engedelmességre és az Ő nevében a jó cselekvésére. Amen.

*Összeállította és fordította: Fűkő Dezső*

## A Szentlélek cselekvő jelenléte az egyházban és a világban

A Strassburgi Ökumenikus Tanulmányi Intézet VII. Nemzetközi Szemináriuma  
1973. szeptember 17–27.<sup>1</sup>

Öt világrész számos egyházából több mint százan<sup>2</sup> jöttek össze a Strassburgi Ökumenikus Tanulmányi Intézet hívására, hogy tíz napon keresztül foglalkozzanak a *Szentléleknek az egyházban és a világban való jelenléte* kérdéseivel. A Szeminárium rendezői a témát az alábbi hármas tagolásban terjesztették elő

1. A pünkösdi, vagy „charizmatikus” mozgalmak és a történelmi egyházak.
2. A Szentlélek munkája és az egyházi szervezetek.
3. A Szentlélek a világban.

A Szeminárium kezdetén a résztvevők együtt hallgatták meg a bevezető előadásokat. Majd mindegyik témakört két tanulmányi csoport tárgyalta. Erre részben a résztvevők nagy száma, részben pedig nyelvi nehézségek miatt volt szükség. Az utolsó napon újra plenáris ülések voltak a munkacsoportok jelentéseinek meghallgatására.

A megnyitó előadást Dr. Vajta Vilmos professzor, az Intézet munkatársa, a Szeminárium egyik szervezője, tartotta. Felvázolta azokat a problémákat, melyeket a Szentlélek mai jelenlétével és munkájával kapcsolatban a legjelentősebbnek látott. Ezek közül első a charizmáknak és azoknak az egyházi szervezeteknek (*structures*) a viszonya, melyekben a charizmák hathatósan megmutatkoznak. Véleménye szerint aligha lehetséges a Szentlélek munkáját felismerni anélkül, hogy nyomon követnénk azokat az eszközöket és szervezeteket (*vehicles and structures*), melyek e munkának hordozói voltak. A feladat tehát az, hogy az egyházi szervezeteket — szemben a hagyományos módszerrel, melyben a kiindulópontot az egyház szervezeti jogi valósága jelentette, és melyben az *ekkleziológiai*

jogi megfontolások vezérelték — a Lélek munkája felől közelítsük meg. E *pneumatológiai* módszer lehetővé teszi, hogy a teológia eljusson az egy és osztatlan Szentlélek munkája nyomán annak az alapvető egységnek felismerésére, mely a szervezetek különbségei ellenére is adva van. A Lélek munkájának ez a nyomónkövetése azonban még tovább viszi a teológiát: kitekintést ad nemcsak a többi egyházra, hanem az egyházak határain túlra is. Itt az a nagy kérdés, hogy miképpen lehet a Szentlélek Istennek az egyházon kívüli világban, a történelem eseményeiben való munkájáról beszélni.

Ez a kutatás a közelmúlt krisztológiai hangsúlya után pneumatológiai orientációt tesz szükségessé a teológiában, mely máris kibontakozóban van. A Szeminárium feladata az, hogy ebbe belekapcsolódjék a Szentlélek munkájának a nyomónkövetésével. E munkában fontos a Lélek felismerése és egyéb lelkektől való megkülönböztetése. Ehhez kritériumokra van szükség. Ezek segítségével válik a Lélek munkájának konkretizálása és mind a merev ekkleziaszticizmusnak, mind pedig az egyház és a világ közötti különbségtételnek a feladása. Ez a pneumatológiai kutatómunka együtt kell hogy járjon a trinitárius összefüggések és az üdvösség ökonómiájának felismerésével. A kutatás nem maradhat elvont, hideg elmélet: figyelni kell a Szentlélektől megragadott emberek élményeire s ezekben az élményekben részesedni kell. Luther így beszélt erről: „Három dolog teszi a teológust: oratio, meditatio és tentatio (a kísértések között is kitarásra segítő élmény)”. Erre a háromra van szüksége ennek a Szemináriumnak is.

## A pünkösdi mozgalmak és a történelmi egyházak

Bevezető előadásában W. J. Hollenweger birminghami egyetemi tanár<sup>3</sup> áttekintést adott a pünkösdi mozgalmak történetéről és jelenlegi helyzetéről. A pünkösdzizmus egy Los Angeles-i néger templomból indult el 1906-ban, W. J. Seymour, rabszolga atyák gyermekéből lett methodista lelkész szolgálata nyomán. Az ő templomában történt az Egyesült Államokban először, hogy az imádságra és a lelki áldások elfogadására összegyűltek között megszűnt a fajokat elválasztó korlát. A pünkösdi mozgalom nem ismert felekezeti határokat és eredetileg nem is volt szándékában új felekezetet létrehozni. Látásuk szerint ui. minden egyházi szervezet természeténél fogva ellenségeskedésben van az élő Istennel. Minden egyházi szervezet „babiloni fogság”. Ebből akart kiszabadulni a pünkösdi mozgalom és nem állt szándékában ugyanoda visszatérni. Jézus korai visszajövetelének várása miatt nem tulajdonítottak jelentőséget sem a dogmák kidolgozásának, sem pedig a politikai-társadalmi kérdésekben való állásfoglalásnak. A parouszia késése azonban magával hozta bizonyos minimális tanbeli egységnek, majd egyházi szervezetnek a kialakítását. Ez utóbbi ellen csak elenyésző kisebbség tiltakozott. Mikor azután a nem-lelkészi elem kizárta az egyházi vezetésből, megalakult a pünkösdista laikusok szervezete, a „Full Gospel Business Men's Fellowship International”.

A mai pünkösdzizmus nagyjából két csoportra osztható 1. A klasszikus, vagy történelmi pünkösdzizmus, amely a pünkösdista felekezetekben él. 2. A neo-pentekosztalizmus, mely jórészt a történelmi egyházakon belül jelentkező „charizmatikus” megújulási mozgalmak összefoglaló neve. Tanbeli szempontból sokféle változat akad közöttük. Vannak sajátos pünkösdista tanokat valló közösségek,<sup>4</sup> és vannak lutheránus, methodista, református, vagy római katolikus tanításokat valló közösségek aszerint, hogy melyik egyházon belül élnek. Egészen sajátos jelenség az afrikai independents egyházak között a pünkösdista jellegű egyházak csoportja. Ezeknek nem egyszer csak közvetett kapcsolataik vannak a „nyugati” pünkösdzizmussal.

A neo-pentekosztalizmust egy fiatal amerikai anglikán házaspárnak a „Szentlélekkel való megkeresztelkedése” és nyelveken szólása indította el. Nagy meglepetést okoztak a helyi paróchnak, amikor elkezdtek tizedet fizetni és intenzíven részt venni a gyülekezeti alkalmakon. Meg akarván menteni őket a fanatizmustól, a lelkész összehozta őket egy józanabb házaspárral a gyülekezetben. Ennek az lett az eredménye, hogy azok is elnyerték a Szentlélek keresztségét és a mozgalom egyre jobban kiterjedt. A túlnyomó többség megmaradt eredeti felekezetében. A mozgalom áttért Európába és Dél-Amerikába is és jelentős csoportjai vannak a római katolikus egyházon belül is.

A római katolikus neo-pentekosztalizmusnak Hollenweger professzor szerint különösen nagy jelentősége van. Példának hozta fel az oxfordi dominikánus Simon Tugwell esetét, aki a BBC-ben tartott meditációi során „nyelveken énekelt” három apácával és ország-szerte igen nagy visszhangot váltott ki. Tugwell tanulmányokban is foglalkozott a charizmatikusok problémáival. Szerinte a nyelveken szólás „igazi lingvisztikus jelenség eredménye, melyet a jelenlevő hallgatóság azonosíthat esetleg egy bizonyos ismert nyelvel. A nyelveken szóló számára azonban nincs szemantikus jelentősége”.<sup>5</sup> Tugwell elvet minden sajátos pünkösdi dogmát, de elismeri, hogy a mozgalom igazi mély vágyódást fejez ki az ősi, az igazi evangélium után, amely nem emberi bölcsességben, hanem „léleknek és erőnek megmutatásában” áll. Tugwell a középkori miszticiz-

mus kategóriáit használja fel a pünkösdista élmények leírására és elemzésére. Hangsúlyozza, hogy a miszticizmus alapjában nem sajátosan keresztyén dolog, de azzá tehető. Fenomenológiailag a keresztyén és nem-keresztyén miszticizmus között nincs különbség, de a jelentés tekintetében döntő különbség van.<sup>6</sup> Konklúziója az, hogy minden charizmatikus közösségben — és az egyháznak charizmatikus közösségnek kell lennie — szabad teret kell engedni a nyelveken szólásnak, a szabad imádságnak éppen úgy, mint az ezektől való tartózkodásnak.

Hollenweger szerint Tugwell közelíti meg legjobban a charizmatikus mozgalmak evangéliumi értékelését, különösen a Lélek szabadságának hangsúlyozásával. Felhívja a figyelmet a római katolikus neo-pentekosztalizmusnak egy másik figyelemreméltó vonására. Míg a többi jórészt a szegények, a kevésbé műveltek, a kicsik, az elnyomottak mozgalma, a római katolikus egyházon belül a charizmatikus mozgalom elsősorban értelmiségiek között terjed, akik közösségeikben nyelveken szólnak és filozófiai, teológiai és társadalmi problémákat vitatnak meg. Ökumenikus jelentőségük abban áll, hogy a mozgalom elfogadásával és pozitív értékelésével elismerte Róma, hogy lehet jó valami, aminek gyökerei saját határainkon kívül vannak. „Lehetséges, hogy Isten ezen keresztül mutatja meg az egyház tagjainak, hogy egyedül Ő a szuverén Úr és hogy az összes földi intézmények, hierarchiák... csupán eszközök. Szükségünk volt erre a bizonyításra, hogy ti. Isten cselekedetei túlnőnek az egyház határain” — írja egy római katolikus teológus.<sup>7</sup>

Hollenwegernek meggyőződése, hogy a pünkösdi mozgalom az egész egyház számára meggazdagodást jelenthet, különösen két vonatkozásban: 1. Egyfelől segíthet abban, hogy az istentisztelet kimozduljon passzivitásából annak hangsúlyozásával, hogy a liturgiában valamilyen módon mindenki részt vesz. 2. A pünkösdisták között meglevő ökumenikus egyetértés, mely nem közös tanításon, hanem közös élményen alapszik, ösztönzéseket ad egy új teológiai metodológia megtalálására, melyben — csakúgy mint a Bibliában — nem a definíció, hanem a leírás, nem a megfogalmazott szabatos kijelentés, hanem az elbeszélés, nem a tan, hanem a bizonyágtétel a kommunikáció eszköze. Egy ilyen módszer kidolgozásának nemcsak teológiai, hanem társadalmi jelentősége is van, mert az elmaradtak is megérthetik. Nyilvánvalóan látszik ez abból a tényből, hogy a legtöbb ilyen „oral theologian” fekete, vagy szegény, vagy mindkettő, míg a „literary theologian” általában gazdag, vagy fehér, vagy mindkettő. Rámutat Hollenweger arra, hogy a pünkösdisták maguk sincsenek tudatában élményszerűségük lehetőségének és hitüknek. Jórészt 19. századi teológiai kategóriák felhasználásával akarják kifejezni magukat, nem sok sikerrel.

A fenti témával foglalkozó tanulmányi csoportok egyike azokat a kritériumokat kereste, melyek a charizmatikus mozgalmak értékelésében segítenek. Elismerték a „természetes” kritériumok — lélektan, pszichoanalízis, szociológia stb. — alkalmazásának szükségességét. Hangsúlyozták azonban, hogy ugyancsak szükségesek a „pneumatikus” kritériumok. Ilyen maga a Szentlélek (1 Kor 2:10b), azután a Szentírás, mint kegyelmi eszköz. Ahol a Lélek megelevenedik, ott a „Szentháromság újrafelfedezése” következik be és a gyülekezet „újra éli” a Cselekedetek könyvét. További fontos ismertetőjelnek tartották a szolgálat lelkületét vertikális és horizontális irányban (misszió és társadalmi felelősség) egyaránt. A másik csoport a történelmi egyházaknak a charizmatikus mozgalmakhoz való viszonyát vizsgálta, főként a gyülekezeti élet gya-

korlati kérdései szempontjából. Tekintetbe vették azt, hogy míg a praktikus pümkösdisták gyakran negatívan viszonyultak a történelmi egyházakhoz, az új charizmatikus mozgalmak tagjainak jó része saját egyházán belül kíván maradni. Szükségesnek tartották az ilyen egyének vagy csoportok beépítését, integrációját a gyülekezeti életbe. Nemcsak olyan értelemben, hogy nem helyes őket kizárni, hanem hogy tanulni lehet tőlük. Az egyház felé hangzó kihívásokat komolyan kell venni. Különösen három ponton érezték fontosnak a komoly kutatómunkát: 1. A keresztség és a Szentlélek új-játeremtő munkájának viszonya. 2. A liturgiában a hagyományos formák és a spontaneitás összhangja. 3. Misszió, melynek fokmérője ismét a horizontális és vertikális odafordulás egyensúlya. A misszió a kerygma, koinonia és diakonia egységében folytatandó, azaz az egyház egész élettevékenysége misszió.

A charizmak sajátos értékelésére és az egész Szeminárium témakörére nézve igen érdekes és jelentős volt Dimitru Staniloae bukaresti teológiai tanár előadása: „A Szentlélek az orthodox egyház teológiájában és életében”. Kiemelte, hogy az orthodoxia tanítása szerint a Szentlélek munkája a teremtmények transzparenssé és érzékennyé tétele, hogy képesek legyenek az Ige elfogadására. Ugyanakkor a Lélek munkássága nem volna érthető az Ige nélkül. Ige és Lélek együtt adják a kijelentést és hajtják végre Isten szándékát a teremtett világban. Hangsúlyozta a Szentháromság belső dinamikáját is: a Szentlélek az Atyától származik és a Fiútól sugárzik. Ami a világban végbemegy, az ennek a belső dinamikának a következménye és azzal összhangban van. Célja az ember és a világ isteni természetben való részesítése (*Vergöttlichung*). Az egyház a Lélek alkotása, közösség Isten és ember között a teljes feltámadás várásának feszültségében. Az előadás részletes képet adott az orthodox egyháznak a charizmakra vonatkozó látásáról, melyben az asketizmus, a világtól való elfordulás, a szakadatlan imádság, a diakónia és a szerzetesi életforma játszanak jelentős szerepet.

## A Szentlélek és az egyházszervezet

A témára vonatkozó USZ-i anyagot Anton Vögtle freiburgi professzor tárta a hallgatóság elé. A római katolikus tudósnak az idevonatkozó irodalmat összefoglaló, valamint saját álláspontját is kifejezésre juttató előadása szerint az USZ-ben nem beszélhetünk az egész egyház, vagy egy nagyobb körzet fölé rendelt tekintélyről, csupán a helyi gyülekezet igazgatásáról. Pál szerint a gyülekezet minden élettevékenysége charizmatikus, minden tevékenység — beleértve az egyházkormányzást is — a Lélek megnyilvánulása ajánlékain keresztül. A gyülekezet az a sajátos terület, ahol a Krisztus Lelke él és megteremti azokat az orgánumokat, amelyek további növekedéséhez szükségesek. Ilyen az egyházkormányzás is. Pál írásaiban nincs tudósítás a kormányzat kialakulásáról, de nyitva van az út a charizmánokon alapuló egyházi hivatal kialakulására. A Pál utáni fejlődés nem uniformizált. Az USZ. későbbi iratainak egy része az egyházi hivatal — presbiter, püspök — tekintélyének megszilárdulásáról beszél (különösen a pásztori levelekben). A gyülekezet egészen és az egyházi hivatalnak a charizmatikus jellege azonban itt is megmarad: minden egyházi szolgálatnak megvan a „kegyelem-jellege”. A hivatal is Isten ajándéka, charizma (1 Tim 4 : 12; 2 Tim 1 : 6). A gyülekezeti tagok charizmáira azonban itt már nincs utalás. Egyéb későbbi USZ-i iratokban azonban sokkal hangsúlyosabb a gyülekezet közös felelőssége és

az egyház vezetésében való részvétele (pl. Mt 18 : 15—19). Azt azonban hangsúlyozta Vögtle professzor, hogy az USZ-nak egyik része sem árul el olyan felfogást, amelynek alapján a személyes értelemben vett apostoli szukcesszió igazolható lenne. Az USZ-ben az *apostolokkal való folytonosság a tan folytonossága*.

Az egyházi szervezetek és a Szentlélek viszonyának kérdéseiről Dr. Günther Gassmann, az Ökumenikus Intézet munkatársa, a Szeminárium szervezője is tartott előadást, melyben rámutatott arra, hogy a charizma és az egyházi hivatal protestáns szemléletére Adolf Harnacknak a romantikus idealista gondolkodástól és antiromantizmustól befolyásolt felfogása nyomta rá a bélyegét. Harnack szerint a charizma és az egyházi hivatal kizárja egymást. Az egyházi hivatal eljövételére a Lélek működésének háttérbe kellett szorulnia. Így következett be a nagy elhajlás. Ma ebben a vonatkozásban is egyaránt szükséges és lehető az újrakezdés. Gassmann professzor egyetértett Dr. Vögtle előadásának az USZ-ből levont következtetéseivel. Az USZ nem mutat megállapodott egyházi szervezetet, hanem sokféleségről tanúskodik. Ebben a sokféleségben azonban döntő jelentőségű a páli charizma-szemlélet. Pál látása szerint a Krisztus-test a modell, a szeretet a norma, a cél pedig a test felépítése. Modell, norma és cél mértékül ajánlkoznak a modern charizmatikus mozgalmak értékelésében is. A Krisztus-test épülését szolgálják azok a charizmatikus tevékenységek, funkciók is, melyekből később az egyházi hivatal fejlődik ki. A charizma és a hivatal szembeállítását tehát nem biblikus. Mindkettőnek helye van a gyülekezetben és kiegészítik egymást. Ez a szembeállítás történetitlen is, mivel egyetlen közösség sem létezhet bizonyos szervezeti formák között. Az egyházi hivatal a keresztyén közösségen belül, nem pedig felette van, és nem élhet attól való elszigeteltségben. Mindazonáltal az egyházi misztérium, az Ige és a szentségek szolgálatában, bizonyos értelemben szemben áll a gyülekezettel és ezzel kifejezi annak az Úrtól való függését. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a gyülekezet a hivataltól függ. A függőség kölcsönös és együtt vannak az evangélium normája alatt. Ez a kölcsönös függőség jut kifejezésre abban a tényben, hogy a szolga a gyülekezet választott és delegált funkcionáriusa.

Az egyházi hivatalnak a charizmakhoz való pozitív viszonya azt is jelenti, hogy a charizmak sokféleségét a hivatalnak is tükröznie kell. A több egyház által gyakorolt hármastagozású hivatal — diakónus, presbiter, püspök — alkalmas lehet erre. Az a tény azonban, hogy a Szentlélek nincs a szervezeti struktúrák ellen, nem jelenti azt, hogy a struktúrák nem lehetnek a Lélek ellen. Sajnos, ez sokszor megtörtént és ez ellen küzdeni kell. Ez a küzdelem a gyülekezet sokféle charizmáinak keresésével, felfedezésével, egymással és az egyházi hivatallal való koordinálásával, valamint az egyházi hivatal szolgáló jellegének megőrzésével lehetséges.

A tanulmányi csoportokban egyetértés mutatkozott az előadások azon alapvető tételére nézve, hogy nincs elvi, vagy szükségszerű ellentét a charizmak és az egyházi hivatal között. A közöttük levő feszültség azonban mind a Szentírásból, mind a történelemben nyilvánvaló. Ez a feszültség a Szentlélek természetéből ered. Aki nem statikus, hanem dinamikus valóság, és a különféle ajándékok közötti feszültség alkotó feszültség lehet. A jelenlegi egyházi helyzetre nézve próbálták keresni, mely egyházi szervezetek váltak a Szentlélek munkájának akadályáivá. Több gyakorlati javaslat született a charizmak és az egyházi hivatal összehangolására, elsősorban gyülekezeti szinten. Fontos a

pásztori viszony és nyíltság a gyülekezetekben jelentkező charizmatikus csoportok felé, és nyíltsággal kell várnunk, mit mond a Lélek a gyülekezeteknek.

## A Szentlélek a világban

E téma kiindulási pontját Anna Marie *Aagaard* aszszonynak, az aarhusi egyetem evangélikus fakultása docensének tanulmányai képezték. Misszió és egyház azért lehetséges, mert a Szentlélek Isten elhozta e világba Isten eschatologikus országát, mégpedig úgy, hogy emberekben és emberek által végezte munkáját. A Szentlélek Isten emberekben való lakozása a charizmák sokszínűségében is megmutatkozik. A charizma egyéneknek adatik, de nem elszigeteltségben. A charizmák mind eredetük, mind céljuk tekintetében közösségi jellegűek. Mivel az egyház élete misszió és a Szentlélek által teremtett élet, az egyház missziója a Szentlélek Isten missziója. Ez pedig két dolgot jelent: a Szentlélek küldeték az emberhez, és a Lélek által az ember is küldetést nyer. A charizmák e világban való működésében a Lélek története egybeesik az emberével. A misszió tehát a Szentlélek Isten és az ember közös története.

Aagaardnak az a gondolata, hogy a misszió első sorban Isten missziójára vonatkozik, nem ismeretlen azok előtt, akik az EVT-nek a hatvanas években megjelent idevonatkozó tanulmányait ismerik.<sup>9</sup> Nála azonban Isten missziójának a gondolata új, gyökeresen történelmi értelmet kap: a Fiú Isten küldeték a világba egy ember, a Názáreti Jézus személyében. Majd pedig a Szentlélek Isten küldeték, hogy sok személyben lakozást vegyen. Ez a látás mélyen trinitárius. „A küldés (missio) Istenéről úgy kell vallást tenni, mint Aki Atya, Fiú és Szentlélek”. A Szentlélek Isten küldetése teszi teljessé a Fiú küldetésének történetiségét. Isten Krisztusban belépett a történelembe azzal az ígérettel, hogy az ő országa folyamatosan történelmi alakot fog ölteni. Ez az ígéret a Szentlélek küldésével és eljövételével valósul meg. Így válik a Krisztus halála és feltámadása mindenkor minden ember számára hozzáférhetővé. Így az ember története Isten és az ember közös történetévé lesz, nem marad meg tehát csupán Isten dicsőségének színtere. Mikor Isten országának történetét keressük, nem kell az emberi történelem fölé vagy mögé nézni.

A Szentlélek jelenléte az egyházban a charizmákban mutatkozik meg. A gyülekezet építésére szolgáló ajándékok mellett olyan ajándékok is vannak, melyeknek rendeltetésük a Lélek új megjelenésének megmutatása. *phanerosis*-a (Gal 5:22; 1 Kor 13). Mivel szeretet csak egy van: Isten szeretete; ahol ez a szeretet megmutatkozik, ott a Lélek munkájával vandolgunk. A Szentlélek nem választható el ajándékaitól. Ebből az előadó messzemenő következtetéseket vont le. Ha a szeretet és a Szentlélek van ott is, ahol Krisztus nevét nem mondják ki, akkor ugyanott üdvösség is van az egyház határain kívül. Álláspontjának támogatására idézi a II. Vatikánum dokumentumát: „A Szentlélek egyedül Isten előtt ismert módon minden embernek felajánlja, hogy a húsvéti misztériummal kapcsolatba kerüljön”.<sup>10</sup> Van tehát a Léleknek egy rejtett jelenléte a világban, ami az embereket a megfeszített és feltámadott Krisztussal egyesíti. A hitnek az a feladata, hogy vallást tegyen erről a jelenlétről bárhol, ahol a szeretet valóságával találkozik. Bárhol, tehát az Urat ismerő nép határain túl is. Miközben tehát az egyház egész lényével Krisztus szabadítását hirdeti, ahogy ez a szabadítás az igehirdetésben és a szentségekben megmutatkozik, vallást kell tennie a Léleknek erről az

egyház határain kívül mutatkozó *phanerosis*-airól. Hirdetnie kell, hogy ahol a jó legyőzi a gonoszt, ott Szentlélek van és üdvösség van.

Egy teológiai pneumatológia kidolgozásának alapfeltevétele annak felismerése és megvallása, hogy Isten országának — a szeretet, igazság és béke országának — helye és története van az ember történetében. Az ebben való hit a feltámadott Krisztus országában való hit gyümölcse (*faith in its now-history in man's history*). Abból a tényből pedig, hogy az Isten országának története a Szentlélek Isten és az ember közös története: „Teológiánknak komolyan kell venni, hogy Isten lényének van még története a jövőben, és pedig az ország végső megvalósulásában, a gonosz és a halál elpusztításában... Isten még nem az az Isten, aki majd lesz”. Ez, ilyen merészen kifejezve, nagyon hasonlít a *Whitehead-féle process-theology*-hoz. Dr. Aagaard azonban másra gondol. Ő egy trinitárius folyamatról beszél, melynek nem esetleges, hanem szerves, lényegi részét képezi a Fiúnak, majd a Szentléleknek a történelemben való megjelenése. Az előadó a Jelenések Könyvét hívja tanúul. Ott is erről a folyamatról van szó, mert a Jelenések Könyve oly módon beszél Isten uralmáról, hogy az valóság ugyan már itt és most, de teljességre majd a jövőben jut, amikor Istené lesz a teljes soteria.<sup>11</sup> Ma még ellene mond ennek az uralomnak a világ, de ama napon minden meghódol előtte. Ez a végső teljességre jutás szerves összefüggésben áll a megelőző, a Jelenések Könyvében leírt eseményekkel.

A gonosz meggyőzésében része van azoknak is, akik a feltámadott Krisztus ereje által küzdenek. Nem csupán Isten maga küzd tehát. „A trinitárius folyamat — azaz Istennek mindenben mindenné való létele (1 Kor 15 : 22—28) — nem Isten lényének távoli mélységeiben, hanem Isten és az ember közös történetében megy végbe”. Itt tehát Isten lényének történetiségéről van szó. „Az Isten uralmának változásai, az Atyáról a megfeszített és feltámadott Fiúra, majd pünkösdkor a Fiúról a Szentlélekre, és a Vég idején mindkettőről vissza az Atyára, Isten lényének a történetiségét, és Isten történetének világtörténelem felé való nyitottságát mutatják. Ez a történet nem múlik el nyomtalanul Isten felett. A Megfeszített egyre inkább az Örökkévaló Isten jelévé lesz” — idézte az előadó Jürgen *Moltmann*.<sup>12</sup> Ezek szerint az emberi történelem, az ember maga, igen fontos az üdvösség folyamatában és az azt mozgásba hozó és végrehajtó trinitárius dinamizmusban. A Szentlélek Isten nem egy, hanem sok emberben, embereket használ *phanerosis*-ainak megvalósítására. „A Szentháromság Istennek emberekre van szüksége, hogy mindenben mindenné legyen, és nyilvánvalóvá legyen, hogy Ő a szeretet szuverén Ura, amiképpen a tűznek is fára van szüksége, hogy láthatóvá legyen”.

Az előadó több kijelentése élénk vitát váltott ki. Különösen az Isten történelemben való belépésének ontológiai következményeit kérdőjelezték meg többen. Mindazonáltal a fenti értekezések kitűnő kiindulási pontot nyújtottak a munkacsoportokban meginduló beszélgetésekhez. Abban alapvető egyetértés mutatkozott, hogy mind bibliai, mind rendszeres teológiai alapon jogosult a Szentléleknek az egyház határain túl, a világban való jelenlétéről és munkájáról beszélni. Jogosult ez annak ellenére, hogy a reformátorok hangsúlyozták a Szentlélek a kegyelmi eszközökön keresztül munkálkodik. A reformátorokat ebben a tanításban egyrészt a Szentírás a hagyomány mellé vagy alárendelő középkori, másrészt pedig a rajongók elleni állásfoglalás vezette. Nem volt azonban céljuk a Lélek



munkájának az egyház falai közé való szorítása vagy korlátozása.<sup>43</sup> Fel kell ismerni a Lélek munkáját mindenütt, ahol a szeretet, a többiekért odaszánt élet jelei mutatkoznak. Történjék ez **charizmatikus mozgalmakban**, vagy társadalmi-politikai megmozdulásokban, forradalmakban. Az erről való vallástételnek azonban — valamiféle „keresztény imperializmust” elkerülendő — az alázatosság és a másokra való figyelés készségében kell történni. Az egyik munkacsoport felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a Szentléleknek a világban való munkája szempontjából minden helyzet kétértelmű. A Lélek mellett más lelkek is jelen vannak és tevékenykednek. Mivel pedig a Szentlélek cselekvése nem választható el az emberek cselekedeteitől, a tévedés lehetőségével számolni kell, mind a cselekvésben, mind pedig annak kiértékelésében. A Lélek munkájának saját határain túl való felismerése parancsoló szükségszerűséggé teszi az egyház számára a dialógust, és a jó emberi ügyekben való részvételt, bárki végezze is azokat. Miközben az egyház ezt teszi és az emberiség javáért szolgál, Isten szabadító tervéről tanúskodik.

\*

A Szeminárium munkája bizottságát adta annak, hogy a strassburgi Ökumenikus Intézet kitűnő munkát végzett mind a szervezésben, mind a tárgyalásra kerülő anyag megválasztásában. Olyan témákat ajánlottak fel, melyek valóban a mai teológiai és egyházi élet lényeges kérdései. Az a tény pedig, hogy a világ minden tájáról annyiféle felekezetből, különféle kulturális, gazdasági vagy faji körülmények közül összejött résztvevői gárda sok fontos kérdésben egységre jutott, arra engedett következtetni, hogy nemcsak beszéd hangzott el a Szentlélekről, hanem a Szentlélek is munkálkodott. Akinek jelenlétét napi áhítataikon együtt kérték a résztvevők. (Jellemző, hogy például Vajta professzor bevezető előadása is imádsággal végződött.) Egészen megrendítő volt, mikor az egyik munkacsoportban egy nagyszakállú dél-amerikai forradalmár-pap és egy a charizmatikus mozgalmak iránt érdeklődő francia dominikánus megértették egymást. Egyetértés mutatkozott abban, amit már a bevezető előadás is hangsúlyozott, hogy a teológiai fejlődésnek olyan szakaszába jutottunk, melyben a pneumatológiai kérdések uralkodóvá lesznek. Bízalom mutatkozott az

iránt, hogy ez a Szentlélek felé fordulás az egységre vezetésnek mozgató erejévé lehet, a gyülekezeti életben, a teológiai tudományban, az egyházak egymás közötti kapcsolatában és az egész emberiség életében.

Dr. Pásztor János

#### JEGYZETEK:

1. Centre d'Etudes Oecumeniques, Strasbourg, a lutheránus egyházak által életrehozott, önálló kuratóriummal rendelkező intézmény. Eredetileg a római katolikus egyházzal való ökumenikus kapcsolatok fejlesztése volt az Intézet célja, a 2. Vatikáni Zsinat idején. Azóta munkaterülete kiszélesedett és magában foglalja a mindenféle keresztény csoportosulással, valamint a nem-keresztény eszmékkel és irányzatokkal való párbeszédet is. *Vajta* Vilmosnak idevonatkozó tanulmányai ismeretesek. Günter *Gassmann* képviselte pl. az EBT-t az anglikán-római katolikus párbeszéd ülésein, melynek eredményeképpen az úrvacsoráról szóló dokumentum megszületett. Az Intézetnek van egy munkatársa, Dr. Gunars *J. Ansons*, aki a nem egyházi kapcsolatokkal és párbeszédekkel foglalkozik.

2. Magyarországról két résztvevő volt: *Dr. Kovách* Zoltán. az esztergomi érseki könyvtár igazgatója, valamint e sorok írója.

3. *Dr. Hollenweger* elsőrendű szaktekintély a témában. Számtalan írása közül a legjelentősebb: *Enthusiastisches Christentum. Die Pfingstbewegung in Geschichte und Gegenwart. Zürich és Wuppertal, 1969.*

4. Ilyenek pl. az ún. két vagy három lépcsős *via salutis* más csoportoknál a „*Jézus egyedül*” formula. A Szentlélekkel való keresztiság nevezhető a legegyszerűsebb jelenségnek. A nyelveken szólás nem *conditio sine qua non* sok pünkösdi közösségben. A chilei pünkösdisták papok többsége nem szól nyelveken.

5. *Simon Tugwell*: „The Gift of Tongues in the New Testament”, *Expository Times* 84/5, Feb, 1973, 137. Id. *Hollenweger*.

6. *Tugwell* különbséget tesz orákulum és prófécia, bálvány és ikon között. „A bálvány egy isten, vagy annak a manifestációja... egy „készített dolog”... Prófécia és ikon pedig Isten előtt való hódolásra készítet.” Akik bálványokkal és orákulumokkal élnek, Istent akarják hatalmukba keríteni, míg a prófécia és az ikon Isten előtti meghódolásra készítet. A külső szemlélő előtt a kettő szinte egyforma. Csak a funkciójában mutatkozik meg a különbség.

7. *O'Connor*, *Pentecostal Movement*. Id. *Hollenweger*.

8. *Anna Marie Aagaard*: *Missiones Dei: A Contribution to the Discussion on the Concept of Mission*. Nyomatásban megjelent: *V. Vajta* (kiadó): *The Gospel and the Ambiguity of the Church*, *Fortress Press, Philadelphia, 1973.* — *The Holy Spirit and the World*, sokszorosítva a strassburgi Szeminárium számára. — *Der Heilige Geist in die Welt gesandt — Missio Dei in katholischer Sicht*. Vortrag DR, Okt. 1973.

9. *L. New Delhi, 1961, Uppsala 1973.*

10. *Gaudium et Spes*, No. 22. idézi *Aagaard*.

11. Előadásának *Salus Deo Nostro* c. fejezetében a Jel. 7:10 eredeti értelme szerint: „üdvösség Istenünk számára” is erre a folyamatra utal.

12. *Jürgen Moltmann*: *Gesichtspunkte der Kreuzes-Theologie heute*, *Evangelische Theologie*, 4/1973. p. 362.

13. V. ö. *Dr. Kocsis* Elemér írását: A Szentlélek közösségteremtő és fenntartó munkájának szociális következményei. *Református Egyház*, XXV. 5. sz. 98. lap.

## Fiatal európai katolikusok a békéért

### A Berlieni Konferencia nemzetközi ifjúsági találkozója Pisában

Július közepén tizenkét európai ország közel száz fiatal katolikusát látta vendégül Pisa város tanácsa a „Berlieni Konferencia” (BK) elnevezésű európai katolikus szervezet tanácskozása alkalmából. A kétnapos konferenciára meghívást kaptak nem-katolikus megfigyelők és más nemzetközi egyházi szervezetek, így a Keresztény Békekonferencia képviselői is.

A főtémához — *Fiatal európai katolikusok a béke rendjének megvalósulásáért* — két bevezető előadás hangzott el. *G. La Pira* professzor (Olaszország) először azt fejtegette, hogy az atomkorban minden háború lehetetlen és a bibliai hit minden ilyen próbálkozásnak ellene mond. Olyan korba értünk, mondtta, amikor az Apokalypsis vált a legaktuálisabb könyvvé. Különösen igaz ez, folytatta, a mi kontinensünkre, Európára nézve. A Helsinkiben folytatott tanácskozások, a kelet-nyugat között folyó biztató diplomáciai

közeledés azonban csak akkor válik majd igazán értékesé, ha az első lépéseket továbbiak követik. Csak így juthat el Európa ahhoz, hogy ne harmadik világháborúval fenyegetse a világot, hanem a világbéke bölcsőjévé váljon.

A második előadást *Otto Hartmut Fuchs* (NDK), a Berlieni Konferencia elnöke tartotta. A BK, mondtotta bevezetőjében, békefórum minden európai katolikus számára, tekintet nélkül arra, hogy milyen társadalmi rendszerű országban élnek. Ezt demonstrálja a pisai tanácskozás is, amely a kelet-nyugati fiatal katolikusok párbeszédének helye. Hangsúlyozta a 10 évvel ezelőtti kiadott „*Pacem in terris*” kezdetű pápai enciklika jelentőségét —, ennek szellemében kell, hogy együttműködjének Európa katolikusai a béke megvalósításáért, minden jóakarató emberrel.

Érdeemes idézni azokat a pontokat, amelyekben dr. Fuchs a mai európai helyzetet összefoglalta:

— Kontinensünk ma a hidegháborúból a nemzetközi enyhülésbe való átmenet korszakát éli;

— A Helsinkiben létrejött megállapodások nem valamely deus ex machina módján hatnak, hanem élni kell azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a konferencia megteremtett;

— Európa számára a békés koexistencia az egyetlen lehetőség a különböző társadalmi rendszerek viszonyában, más alternatíva nem létezik;

— A katonai tömbök olyan mértékben kell, hogy csökkenjenek, ahogyan a békés egymás mellett élés erősödik;

— Bármely diplomáciai törekvés korunkban, akár milyen nemes cél érdekében történjék is, csak akkor válhat valóban hatóképpé, ha a néptömegek támogatását bírja.

A két bevezető előadást követő hozzászólások figyelemre méltó közös jellemzője volt az, hogy bár elsősorban „európai problémák” kerültek előtérbe, ez nem jelentett öncélú Európa-centrizmust. Nyilvánvalóvá vált, hogy azok a kérdések, amelyek tematikusan Európához kötődnek ugyan, a megoldási kísérlet pillanatában világjelentőségűvé válnak. A záró-kommunikék és az elfogadott dokumentumok ugyanezt mutatják.

A kommuniké egyebek között hangsúlyozza: „A lehető legnagyobb biztonság és a valamennyi nép számára előnyös együttműködés biztosítása érdekében elengedhetetlenül szükséges a különböző társadalmi rendszerű államok egymáshoz való viszonyát a békés koexistencia elvei alapján meghatározni. A békés koexistencia nem törli el azonban az antagonista rendszerek és az osztályellentétek ellentmondását. A béke-erőknek pedig éppen a békés koexistencia adta lehe-

tőségek között kell erősíteniük az imperializmus, a gazdasági kizsákmányolás és a politikai elnyomás ellen folytatott harcukat.”

Külön nyilatkozatban tiltakoztak a résztvevők a mombambiquei megszárlások ellen és elítélték a kolonializmus és rasszizmus szülte embertelenséget a világ minden részén.

A pisai konferencia magáévá tette azt a felhívást, amelyben a BK egyebek között így szólítja fel a világ katolikusait a moszkvai Béke-Világkongresszus támogatására:

„A moszkvai világkongresszus kitűnő lehetőséget ad arra, hogy a katolikus békéről való bizonyosságtételt egyesítsük valamennyi ember békeakaratóval —, ut omnes unum sint! Ahhoz az egységes békéhez ugyanis, amelyre az emberiségnek szüksége van, kifejezésre kell, hogy jusson a békéért munkálkodók oszthatatlan egysége, bármely világnézeti, vallási, morális vagy politikai motivációból vállalják is ezt a munkát.”

A közel száz katolikus fiatal levélben üdvözölte a berlini X. Világifjúsági Találkozó résztvevőit, amely egyebek között hangsúlyozza:

„Mint fiatal katolikusok elkötelezve érezzük magunkat XXIII. János pápa tíz évvel ezelőtt kiadott „Pacem in terris” kezdetű enciklikája iránt. Követjük azt a felhívást, amely minden jóakarató emberrel való együttműködésre indít — akkor, amikor hangsúlyozzuk azt a közösséget, amely összeköt minket a Berlinben összegyűlő jóakarató fiatalok tízezreivel. A béke rendjének építése azt követeli, hogy az egymás iránti bizalom szellemében együttműködjünk.”

Ugyancsak levélben köszöntötte a Berlini Konferencia pisai ülése a Keresztyén Békekonferenciát, amelyhez hagyományosan jó kapcsolat fűzi ezt a katolikus békeforumot.

Hézszer Gábor

## DOKUMENTUMOK

### „Mysterium Ecclesiae”

A Hittani Kongregáció nyilatkozata az egyházzal szembeni katolikus tanítás kérdésében, mely egyházat meg kell védelmezni egyes mai tévelygésektől

Az egyház titka, amely a II. Vatikáni Zsinaton új fényben ragyogott fel, újabb és újabb fejtegetés tárgya lett egy sereg tanulmányban, melyeket egymás után jelentettek meg az egyház teológusai. Míg nem egy közülük e titok jobb megértéséhez járult hozzá, mások pontatlan vagy éppen téves fogalmazásukkal elhomályosították a katolikus tanítást s néha odáig mentek, hogy alapvető kérdésekben is ellentétbe kerültek a katolikus hittel.

Ezért különböző országokban nem is volt hiány olyan püspökökben, akik annál a kötelességüknél fogva, hogy „hamisítatlanul és sértetlenül őrizték meg a hitnek rájuk bízott kincsét”, és hogy „szüntelenül hirdessék az evangéliumot”, a pásztori gondozásukra bízott híveket egybehangzó magyarázatokkal védelmezték a tévelygésekkel szemben. Továbbá a püspöki szinódus második nagygyűlése a papi szolgálatról folyó tanácskozás során a tanításnak néhány olyan vonását tárta fel, melyek ugyancsak fontosak az egyház alkotmánya szempontjából.

Ugyanígy a Hittani Kongregáció is, melynek feladata „a hit- és erkölcsstan védelmezése az egész katolikus világban”, elsősorban a két vatikáni zsinatra támasz-

kodva akar megvizsgálni és megmagyarázni néhány, az egyház titkát illető igazságot, melyeket ma tagadnak vagy kétségbe vonnak.

#### Krisztus egyetlen egyházáról

Egyetlen az az egyház, „amelyet Megváltónk feltámadása után Péter pásztori gondjára bízott (v. ö. Jn 21:17), melynek terjesztésével és vezetésével Pétert és a többi apostolt bízta meg (v. ö. Mt 18:18kk), s amelyben őket örökre oszlopokká és az igazság hordozóivá tette (v. ö. 1 Tim 3:15)”. Krisztusnak ez az egyháza „ebben a világban szervezett társaságként a katolikus egyházban valósult meg, melyet Péter utóda s vele közösségben a püspökök vezetnek”. A II. Vatikáni Zsinatnak ezt a kijelentését maga a Zsinat világította meg azokkal a szavakkal, amelyek szerint „egyedül... Krisztus katolikus egyháza, az általános üdvözülés révén részesülhet valaki az üdvözülés eszközeinek teljességében” és ez a katolikus egyház „nyerte el ajándékul Isten kijelentett igazságának és a kegyelmi eszközöknek egész gazdagságát”, amellyel Krisztus el akarta látni a messiási gyülekezetet. Ez nem zárja ki azt,

hogy földi zarándokútja során „bűnösöket is kebelébe fogad. Egyszerre szent és szorul állandóan tisztulásra.” Vannak továbbá rajta kívül is, azaz azokban az egyházakban és egyházi közösségekben, amelyek nincsenek teljes közösségben a katolikus egyházzal, „a megszentelődésnek és az igazságnak bizonyos elemei, de ezek — mint Krisztus egyházának sajátos adományai — a katolikus egységre készítetnek”.

Ezért „a katolikusoknak örömmel kell elismerniök és nagyra kell értékelnöök a közös örökségnek azokat a valóban krisztusi javait, amelyek a tőlünk elszakadt testvérekben találhatók”. A megisztulásért és megújulásért való közös fáradozással kell törekedniök az összes keresztyének egységének helyreállítására, hogy meglegyen Krisztus akarata s a keresztyének közötti megosztás ne akadályozza többé az evangélium hirdetését a világban. A katolikusoknak azonban bizonyoságot kell tenniök arról, hogy az isteni kegyelem ajándékából annak az egyháznak a tagjai, amelyet Krisztus alapított s amelyet Péter és a többi apostol utódai vezetnek. Ők az igazság és szentség elveszítetetlen örökségét birtokoló apostoli gyülekezet hamisítatlan, eleven és eredeti rendjének és méltóságának hordozói. Ezért nem szabad a hívőknek úgy gondolkodniök Krisztus egyházáról, mintha az csupán a megosztott, de valamiképpen mégis egységes egyházak és egyházi közösségek összessége lenne; azt sem tételezhetik fel, hogy Krisztus egyháza valóságosan sehol sincs meg, tehát csak célként fogható fel, amelyre minden egyháznak és közösségnek törekednie kell.

### Az egész egyház csalatkozhatatlansága

„Amit Isten minden nép üdvére kijelentett, az az Ő jóságos rendelkezéséből minden időkre sértetlenül fenn kell hogy maradjon.” Ezért Igéje védelmét az egyházra bízta, amelyben a pásztorok és az Ő szent népe közösen azon fáradoznak, hogy az Igét megőrizték, kutassák és az életbe vigyék át.

Isten maga, aki teljességgel csalatkozhatatlan, méltóztatott az Ő népét, amely az egyház, ebben a csalatkozhatatlanságban bizonyos mértékig részeltetni. Ez a csalatkozhatatlanság a hit és erkölcs kérdéseinek területére korlátozódik s akkor tapasztalható, amikor Isten egész népe szilárdan meg van győződve arról, hogy egy bizonyos tanítás ehhez a kérdéskörhöz tartozik. Állandóan befolyásolja továbbá Isten bölcs gondviselése és a Szentlélek kegyelme, aki az egyházat Urának dicsőséges visszajöveteléig minden igazságra elvezérli. Isten népének erről a csalatkozhatatlanságról mondja a II. Vatikáni Zsinat: „A hívők összessége, amelynek kenete van a Szentől (v. ö. 1 Jn 220 és 27), a hitben nem tévedhet. S ez a különleges tulajdonsága akkor mutatkozik meg, amikor egy egyház, a püspököktől az utolsó laikus hívőig’ (Augustinus: De Praedicatione Sancti, 14/27), általános egyetértését nyilvánítja ki a hit és az erkölcs kérdéseiben.”

A Szentlélek azonban annyiban világosítja meg Isten népét és annyiban siet a segítségére, amennyiben az Krisztusnak a hierarchikus közösségben egységes testét jeleníti meg. Erre céloz a II. Vatikáni Zsinat, amikor a fent idézettekhez még hozzáfűzi: „Annál a hitérzéknel fogva úi., amelyet az Igazság Lelke ébreszt fel és tart fenn, birtokolja Isten népe a szent tanítói hivatal vezetésével, melynek híven engedelmeskedve nem emberek beszédét, hanem Isten Igéjét nyeri el (v. ö. 1 Thess 2:13), elveszíthetetlenül a hitet, amely a szenteknek egyszer s mindenkorra adatott’ (Júdás 3). Ez által hatol helyes ítéletekkel egyre mélyebben a hitbe és él vele egyre teljesebben.”

A hívők, akik a maguk módján részesednek Krisztus profétai tisztében, valóban sokféleképpen hozzájárulnak ahhoz, hogy növekedjék a hit megértése az egyházban. Miként a II. Vatikáni Zsinat mondja: „A ránk hagyományozott dolgok és beszédek megértése az azokat szívükben forgató és gondosan megőrző (v. ö. Lk 2:19 és 51) hívők elmélkedése és studiuma által növekszik, továbbá az által a belső felismerés által, amely a lelki tapasztalásból származik, és azok ige hirdetése révén, akik a püspöki tiszt utódlásával megkapták az igazság biztos charismáját”. VI. Pápa megjegyzi, hogy az egyház pásztorainak „bizonyoságtétele szilárdan gyökerezik a szent hagyományban és a Szentírásban, azt Isten egész népének élete táplálja”.

Isten rendelkezéséből azonban csak a főpásztorokra, Péter és a többi apostol utódaira bízott, hogy a hívőket hitelesen tanítsák, azaz Krisztus tekintélyével, amelyben különbözőképpen részesednek. Ezért nem szabad a hívőknek megelégedniök azzal, hogy őket csak mint a katolikus tanítás szakértőit hallgassák, kötelesek a Krisztus nevében nekik hirdetett tanítást elfogadni, mégpedig a tekintély ama fokozata szerint, amellyel a főpásztorok rendelkeznek s amelyet gyakorolni kívánnak. Ezért tanítja a II. Vatikáni Zsinat az I. Vatikáni Zsinat nyomán azt, hogy Krisztus Pétert „a hit és a közösség egységének maradó és látható princípiumává és fundamentumává” tette. VI. Pál pápa megállapítja: „A püspökök tanítói hivatala jel és út a hívők számára, amelyen keresztül veszik és fogadják el Isten Igéjét”. Bár az egyházi tanítói hivatal felhasználja a hívők szemléletét, életét és kutatását, feladata nem korlátozódik arra, hogy megerősítse az általuk már kifejezésre juttatott konszenzust. Amennyiben magyarázza és kifejti az írott vagy szóban ránk hagyományozott isteni Igét, előlegezheti és meg is követheti ezt a konszenzust. Végül is magának stn népének van szüksége arra, hogy Urának egy testében el ne veszítse az egy hit közösségét (v. ö. Ef 4:4—5), a tanítói hivatal közvetítését és segítségét főként akkor, amikor az egyházon belül különböző vélemények kapnak lábra egy olyan tanítás felől, amelyet hinni, vagy amelyhez ragaszkodni kell.

### Az egyház tanítói hivatalának csalatkozhatatlansága

Jézus Krisztus azt akarta, hogy a főpásztorok tanítói hivatala, akiknek az a küldetésük, hogy az Ő egész népének és az egész emberiségnek hirdessék az evangéliumot, a hit és az erkölcs kérdéseiben a csalatkozhatatlanság megfelelő charismájával rendelkezzen. Mivel az ilyen charisma nem vezethető le azokból a kijelentésekből, amelyeket Péter utódai és a püspökök kollégiuma kaptak, ők sem mentesülnek attól, hogy az isteni kijelentés kincseit megfelelő eszközökkel kutassák azokban a szent könyvekben, amelyek hamisítatlanul tanítják az Isten által a mi üdvösségünkre leírtatott igazságot, valamint a kijelentésnek azt a gazdag-ságát, amelyet az élő apostoli hagyomány tartott fenn. Hivataluk gyakorlása közben azonban az egyház pásztorainak segítségére van a Szentlélek. A Szentlélek segítése akkor a leghatásosabb, amikor úgy tanítják Isten népét, hogy a Péternek és a többi apostolnak adott krisztusi ígérek alapján tévedéstől mentes tanítást hirdetnek.

Ez akkor forog fenn, amikor a püspökök, akik az egész földkerekségen szétszórva élnek, mégis Péter

utódjával közösségben tanítanak, egy bizonyos tanításban megegyező véleményen vannak és azt végérvényesen kötelező módon adják elő. Még nyilvánvalóbb ez, ha a püspökök kollegálisan — miként az ökumenikus zsinatokon — látható fejükkel együtt állapítanak meg kötelezőként egy tanítást; továbbá akkor is, amikor a pápa „ex cathedra” nyilatkozik, azaz amikor a minden keresztyént pásztoroló és tanító tisztének gyakorlása közben legfőbb apostoli tekintélyével ünnepélyesen kijelenti, hogy egy hitbeli vagy erkölcsi tanítás az egész egyházra kötelező.

Katolikus tanítás szerint az egyházi tanítói hivatal csalatkozhatatlansága nemcsak a hitnek ránk hagyományozott tartalmára terjed ki, hanem mindarra, ami törvényesen szükséges a megőrzéséhez és magyarázatához. Hogy a csalatkozhatatlanság a hit hagyományos tartalmára mint olyanra vonatkozik, ez olyan igazság, amelyről az egyház kezdettől fogva meg volt győződve, mint a Krisztus ígéreteiben kijelentett igazságról. Erre az igazságra támaszkodott az I. Vatikáni Zsinat, amikor a katolikus hit tárgyát így határozta meg: „Fide divina et ethica kell hinni mindazt, ami Istennek írásban vagy a hagyomány által közvetített Igéjében foglaltatik s amit az egyház ünnepélyes dogmatikai nyilatkozattal, vagy a rendes és általános tanítói hivatal útján isteni kijelentésként tár a hívők elé.” A katolikus hitnek ezek a kijelentései, melyeket dogmáknak nevezünk, a hit és a teológiai tudomány zsinórmértékét jelentették mindenkor és jelentik ma is.

### Az egyház csalatkozhatatlanságát nem szabad gyöngíteni

Az Isten népe és az egyházi tanítói hivatal csalatkozhatatlanságának mértékéről és feltételeiről mondtakból következik, hogy a hívőknek semmiképpen sem szabad az egyházban csupán olyan „elvi” megmaradást elismerni az igazságban, amely összeegyeztethető lenne az egyház tanítói hivatala által kötelezően tanított hittételekben, vagy akár Isten népének a hit és erkölcs kérdéseire vonatkozó biztos konszenzusában itt-ott elszórva található állítólagos tévedésekkel.

Igaz, hogy az emberek az üdvözítő hit által térnek meg Istenhez, aki az Ő egyszülött Fiában, a Jézus Krisztusban jelentette ki magát, de téves lenne ebből azt következtetni, hogy az egyháznak azok a dogmái, amelyek más titkokat fejeznek ki, lebecsülhetők, vagy éppen tagadhatók. Az Istenhez való megtérés, amelyre a hit vezet el bennünket, az engedelmesség cselekedete (v. ö. Róm 16:26), amelynek alkalmazkodnia kell az isteni kijelentés természetéhez és annak követelményeihez. A kijelentés azonban az üdvösség egész rendjében Isten titkát tanítja, aki elküldte az Ő Fiát a világba (v. ö. 1 Jn 4:14) és megmutatja, hogy milyen hatással kell lennie e titoknak a keresztyének életére. Megköveteli továbbá, hogy miközben értelmünket és akaratunkat teljesen a magát kijelentő Istennek rendeljük alá, úgy fogadjuk el az Ő üzenetét, ahogyan azt az egyház pásztorai tanítják tévedhetetlenül. A hívők tehát akkor térnek meg hit által Istenhez, aki Krisztusban jelentette ki magát, ha a katolikus hit egész tanításában ragaszkodnak hozzá.

Valóban megvan az egyházban a dogmák rendje és hierarchiája, mivel különböző kapcsolatban vannak a hit fundamentumával. Ez a hierarchia azonban azt mondja, hogy a dogmák közül némelyek másokon alapulnak, amelyek alapvetőbbek és általuk világíttatnak meg. De kijelentett voltuk következtében a dogmákat mind azonos isteni hittel kell elhinni.

### Az egyházi csalatkozhatatlanság fogalmát nem szabad meghamisítani

Az isteni kijelentésnek az egyház által való hirdetése különböző nehézségekbe ütközik. Ezek elsősorban abból adódnak, hogy Isten kifürkészhetetlen titkai „természetüknél fogva annyira meghaladják az emberi értelmet, hogy azokat a kijelentés és a hittel való elfogadás után is a hit fátyla takarja s mintegy homályban maradnak”; adódnak továbbá azokból a történelmi körülményekből is, amelyek között kellett kifejeződni a kijelentésnek.

Ami a történelmi adottságot illeti, elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy a hitigazságok értelme részben egy bizonyos korban és bizonyos életkörülmények között használt nyelv kifejező erejétől függ. Megtörténhetik például, hogy egy dogmai igazság előbb tökéletlen, bár nem elferdített módon fejeződik ki s csak később, amikor a többi hitigazsággal vagy emberi felismeréssel való nagyobb összefüggésében szemléljük, találja meg teljesebb és tökéletesebb kifejezését. Az egyház, amikor új tanításokat hirdet meg, azt kívánja megerősíteni vagy világosabban kifejteni, ami a Szentírásban vagy a hagyomány korábbi kijelentéseiben valamiképpen már benne van; ugyanakkor azonban általában arra is törekszik, hogy bizonyos kérdéseket megoldjon, vagy bizonyos tévelygéseket elvessen. Mindezekkel a körülményekkel számolnunk kell, hogy helyesen értsük meg az ilyen tanításokat. Ha azok az igazságok, amelyeket az egyház dogmai formában valóban tanítani akar, nem egyeznek is meg bizonyos korszak változó fogalmaival és ezek nélkül is kifejezhetők, néha az is megtörténhetik, hogy ezeket az igazságokat a tanítói hivatal olyan szavakba önti, amelyek ugyancsak magukon viselik az ilyen fogalmi meghatározottság jegeit.

E megfontolások után azt kell mondanunk, hogy az egyházi tanítói hivatal dogmai formái kezdettől fogva alkalmasak voltak és mindig is alkalmasak maradnak a kijelentett igazság közvetítésére azok felé, akik ezeket helyesen értik. Ebből azonban nem következik az, hogy ezek mindegyike egyenlő mértékben volt vagy marad érvényes. Ezért fáradoznak a teológusok annak pontos felmutatásán, hogy ezek a különböző formák valójában milyen tanítói szándékot foglalnak magukban, s ezzel a munkával értékes segítséget nyújtanak az egyház eleven tanítói hivatalának, amelynek alá vannak rendelve. Ugyanígy megtörténhetik az is, hogy a régi dogmai formulák és mások, melyek ezekkel szorosan összefüggnek, az egyház mindennapi gyakorlatában elevenek és gyümölcsözők maradnak, mégis megfelelő módon új nyilatkozatokat és kijelentéseket fűznek hozzájuk, melyek eredeti értelmüket megőrzik és megmagyarázzák. Olykor az az eset is bekövetkezett, hogy az egyház mindennapi gyakorlatában egyes formulákat új kifejezésmódok váltottak fel, melyeket az egyházi tanítói hivatal vezetett be vagy hagyott jóvá, mivel ugyanazt a dogmai tartalmat világosabban vagy teljesebben fejezik ki.

A dogmai formulák kijelentési tartalma azonban mindig igaz és egységes marad, még ha világosabbá és érthetőbbé válik is. Ezért a hívőknek el kell vetniük azt a felfogást, amely szerint a dogmai formulák (vagy azok egy bizonyos fajtája) nem fejezhetik ki pontosan az igazságot, csupán annak egyes változó és megközelítően pontos részleteit, melyeket valamilyen módon éppen ezek torzíttanak el, s hogy ezek a formulák az igazságot csak bizonytalanul fejezik ki, s ezért azt éppen az említett megközelítő kijelentésekkel kell állandóan kutatni. Akik ezt a véleményt képviselik, nem mentesek a dogmai relativizmustól s

meghamisítják az egyház csalatkozhatatlanságának fogalmát, amely pedig az igazság pontos tanítására és megtartására vonatkozik.

Az ilyen felfogás határozottan ellenkezik az I. Vatikáni Zsinat kijelentéseivel, amely — noha tudatában volt az egyház előrehaladásának az igazság felismerésében — mégis ezt tanította: „A szent dogmákból mindig meg kell őrizni azt a kijelentési tartalmat, amelyet az anyaszentegyház egyszer már kifejtett s ettől a tartalomtól sohasem szabad valamilyen magasabbrendű felismerés módján vagy nevében eltérni;” elítélte továbbá azt a tételt, amely szerint megtörténhetik, hogy „az egyház által meghirdetett dogmáknak néha a tudomány előhaladása szerint más értelmet kell adni, mint amelyet az egyház értelmezése tulajdonított és tulajdonít nekik”. Kétségtelen, hogy e zsinati szövegezés szerint a dogmáknak az egyház által lefektetett kijelentési tartalma pontosan meghatározott és nem szorul megreformálásra.

Az említett felfogás azzal sem egyeztethető össze, amit XXIII. János pápa mondott a II. Vatikáni Zsinat megnyitásakor a keresztyén tanításról: „Szükséges, hogy ezt a bizonyos és változhatatlan tanítást, amelynek hívó engedelmességgel tartozunk, a korunk megkövetelte módon vizsgáljuk meg és adjuk elő. Más u. a depositum fidei, azaz amaz igazságok összessége, melyeket a tiszteletreméltó tanítás tartalmaz, s megint más az a mód, ahogyan az hirdettetik, noha mindig azonos kijelentési tartalommal és azonos értelemmel.” Mivel Szent Péter utódja itt bizonyos és változhatatlan tanításról beszél, a depositum fidei-ről, ami egyértelmű az e tanításban foglalt igazságokkal s ezekről az igazságokról azt mondja, hogy azonos értelemben kell megőrizni, nyilvánvaló, hogy ő elismeri a dogmák számunkra pontosan felismerhető és változhatatlan kijelentéstartalmát. Az az újítás, amelyet korunk követelményei miatt ajánl, csak arra a módra vonatkozik, amellyel ezt az örökre azonos tanítást vizsgálni, előadni és hirdetni kell. Hasonlóképpen intette az egyház pástöröit VI. Pál pápa, amikor kijelentette: „De határozottan síkra kell szállunk azért, hogy a hit tanítása megőrizze teljes kijelentéstartalmát és értelmét még akkor is, ha olyan módon hirdettetik, amelyik lehetővé teszi, hogy elérjen azoknak a szívéhez és lelkéhez, akikhez szól.”

### **Az egyház össze van kötve Krisztus főpapi tisztével**

Az Úr Jézus Krisztus, az új és örök szövetség közvetítője, népét, amelyet vérén váltott meg, az Ő tökéletes főpapságával (v. ö. Zsid 7. 20—22, 26—28; 19:4 és 21) akarta összekapcsolni és egységessé tenni. Ezért a hívók egyetemes papsága meg a hierarchikus papság révén részesítette egyházát az Ő főpapi tisztében. Ezek, bár nemcsak fokozatilag, hanem lényegük szerint is különböznek egymástól, mégis kölcsönösen egymáshoz vannak rendelve az egyház közösségében.

A hívók egyetemes papságát, amelyet joggal neveznek királyi papságnak is (v. ö. 1 Pt 2 : 9; Jel 1 : 6; 5 : 9 kk), mivel a hívókat mint a messiási nép tagjait összekapcsolja mennyei Királyukkal, a keresztség sákramentuma közvetíti. E sákramentum révén a hívók a kitörölhetetlen jegy, az ún. character által „betagolódnak az egyházba ... keresztyén Isten-tiszteletre rendeltetnek” és „újjászülvén Isten fiaivá, az a kötelességük, hogy az Istentől az egyházon keresztül kapott hitet vallják meg az emberek előtt”. Akik a keresztség által újjászülettek, „királyi papságuk révén közreműködnek az eucharisztikus áldozatban s papságukat a sákramen-

tumok vételével, az imádsággal, a hálaadással, a szent élet bizonyágtételével, az önmegtágadással és a tevékeny szeretettel gyakorolják”.

Ezen túlmenően Krisztus, aki feje az egyháznak, amely az Ő misztikus teste, az apostolokat az Ő főpapsága szolgálivá rendelte, úgyhogy ők Őt magát képviselik az egyházban, s a püspökök, akik utódaikként rajtuk keresztül nyerték el ezt a szent hivatalt, maguk is jogosan adták azt tovább kisebb fokozatban a papoknak. Ilyen módon keletkezett az egyházban a hivatalos papság apostoli szukcessziója Isten tiszteletére és az Ő népének, valamint az egész emberi családnak, amelynek Istenhez kell térnie, a szolgálatára.

A püspökök és a papok e papság következtében „bizonyos módon elkülönülnek Isten népének kebelén belül, de nem azért, hogy elszakadjanak tőle vagy bárkitől is, hanem hogy teljesen arra a munkára szenteljenek, amelyre Isten választotta ki őket”, nevezetesen a megszentelés, a tanítás és a vezetés szolgálatára, melynek konkrét ellátását pontosabban megszabja a hierarchikus közösség. Ennek a sokrétű munkának alapja és kiinduló pontja az evangélium szakadatlan hirdetése, csúcspontja s egyben az egész keresztyén élet forrása pedig az eucharisztikus áldozat, amelyet a papok, akik Krisztust, a Főt képviselik, a maguk nevében, de az Ő misztikus teste tagjainak nevében is a Szentlélek által mutatnak be az Atya Istennek; kiegészíti ezt a szent úrvacsora, amely által a hívők, akik részesednek a Krisztus egy testében, mind egy testté lesznek (vö. 1 Kor 10:16k).

Az egyház egyre mélyebben hatolt be a hivatalos papság természetének vizsgálatába s megállapította, hogy azt az apostoli idők óta állandóan egy szent szertartás közvetítette (vö. 1 Tim 4:14; 2Tim 1:6). A Szentlélek segítségével lassanként világosan felismerte: Isten meg akarta mutatni az egyháznak, hogy ez a szertartás nemcsak azt a kegyelmet növeli meg a papokon, hogy egyházi feladataikat szentebben tölthessék be, hanem rájuk nyomja Krisztus kitörölhetetlen pecsétjét, az ún. charachert is, amely által megfelelő, a Krisztus legfőbb teljhatalmából levezetett felhatalmazással ruháztatnak fel e feladat végzésére. Ennek a characternek az állandóságát, amelynek természetét a teológusok különbözőképpen magyarázzák, a Firenzei Zsinat tanította s a Tridenti Zsinat két dekrétummal megerősítette. Újabbban a II. Vatikáni Zsinat többször is hivatkozott rá, s a második egyetemes püspöki szinódus joggal jegyezte meg, hogy a papi jellegnek a papok egész életén át való megmaradása a hitről szóló tanításhoz tartozik. E maradandó papi jelleg meglétét a hívőknek el kell ismerniök és méltóképpen tiszteletben kell tartaniök, hogy helyes ítéletet alkothassanak a papi hivatal természetéről és gyakorlásának megfelelő módjáról.

Az egyházi hagyománnyal és a tanítói hivatal számos dokumentumával összhangban a következőket tanította a II. Vatikáni Zsinat a hivatalos papsággal együttjáró felhatalmazásról: „Ha a hívókat bárki megkeresztelheti is, mégis csak a pap dolga, hogy a test felépítését az eucharisztikus áldozattal teljessé tegye”; továbbá: „Hogy a hívők egy testté növekedjenek, amelyben „nem mindnyájan végzik ugyanazt a szolgálatot” (vö. Róm 12:4), ugyanaz az Úr egyeseket közülük szolgálk rendelt, hogy a hívők gyülekezetében szent felhatalmazást nyerjenek az áldozat bemutatására és a bűnök elengedésére.” Ugyanígy jegyezte meg joggal a második egyetemes püspöki szinódus, hogy az úrvacsoránál, amelyben Isten népe Krisztus áldozatával egyesül, egyedül a lelkész járhat el Krisztus személyében. Anélkül, hogy belemennék most az egyes sákramentumok kiszolgáltatásának kérdésébe, az egyházi

hagyomány és az egyházi tanítói hivatal bizonyágtétele alapján annyit megállapíthatunk, hogy azok a hívők, akik nem részesültek papi felszentelésben s mégis önhatalmúan merészelik megünnepelni az eucharisziát, ezt nemcsak engedély nélkül, hanem érvénytelenül is teszik. Nyilvánvaló, hogy az ilyen visszaéléseket, amennyiben jelentkeznek, az egyház pásztorainak meg kell szüntetniök.

A fenti nyilatkozatnak sem célja nem volt, sem szándékában nem állt hitünk alapjainak vizsgálatával bebizonyítani, hogy az isteni kijelentés az egyházra van bízva, s hogy annak az egyház által kell hamisítatlanul megőriztetnie a világban. Ezt a dogmát azonban, amely a katolikus hit alapja, más az egyház titkát illető igazságokkal együtt azért idéztük emlékezetbe, hogy a lelkek mai megzavarodásában világossá válják, milyen hitet és milyen tanítást kell vallaniok a hívőknek.

A szent Hittani Kongregáció örömmel állapítja meg, hogy a teológusok egyre nagyobb buzgalommal tanulmányozzák az egyház titkát. Azt is elismeri, hogy munkájuk nem egyszer olyan kérdéseket érint, amelyek csak egymást kölcsönösen kiegészítő vizsgálatokkal megkülönböző kísérletekkel és megfontolásokkal tisztázhatók. A teológusok jogos szabadságát mégis állandóan az Isten Igéje által megszabott határok között kell tartani, ahogyan ezt az Igét az egyház híven őrzi és hirdeti s a pásztorok élő tanítói hivatala, főként pe-

dig Isten egész népének pásztora tanítja és magyarázza.

Ugyanez a szent Kongregáció a püspököknek és mindazoknak, akik valamiképpen részesednek a hit kincsenek Krisztus és az apostolok által az egyházra bízott megőrzésében, különös figyelmébe és gondjába ajánlja a fenti nyilatkozatot. Végül bizalommal intézi ezt a nyilatkozatot a hívőkhöz is, különösen pedig az egyházban viselt felelős hivataluknál fogva a lelkészekhez és teológusokhoz, hogy mindnyájan egy véleményen legyenek a hitben és őszinte érzülettel ragaszkodjanak az egyházhoz.

Ezt a nyilatkozatot az egyházzal szülő katolikus tanítással kapcsolatban, mely tanítást egyes mai tévelygésektől meg kell védelmezni, VI. Pál pápa a szent Hittani Kongregáció prefektusának 1973. május 11-én adott audienciáján megerősítette és közzétételét elrendelte.

Kiadta a szent Hittani Kongregáció Rómában 1973. június 24-én, Keresztelő Szent Jánosnak ünnepén.

Franjo Seper bíboros  
prefektus

Jérôme Hamer  
titkár

Fordította Fűkő Dezső

A fenti dokumentum, jegyzetivel együtt hozzáférhető — többek között — az Osservatore Romano német nyelvű kiadásában, az 1973. július 13-i számban.

## HAZAI SZEMLE

# A Magyarországi H.N. Adventista Egyház 75 éves jubileuma

Szakács József egyházelnök ünnepi beszéde a Magyarországi H. N. Adventista Egyház  
háromnegyedszázados jubileumán

*Főtiszteletű Jubileumi Ünnepi Közgyűlés, kedves Vendégeink, kedves Testvéreink az Úr Jézus Krisztusban!*

A Magyarországi Hetedik Napos Adventista Egyház elnöksége nevében, és a magam részéről ismételtén őszinte tisztelettel köszöntöm 75 éves egyházunk jubileumi ünnepségén megjelent külföldi és hazai vendégeinket és testvéreinket.

Ma, ezen az ünnepségen a Mózes ötödik könyve nyolcadik fejezet második versét olvasom — ahol Isten igéje így szól:

*„Emlékezzél meg az egész útról, melyen hordozott téged az Úr a te Istened... , hogy nyilvánvaló legyen mi van a te szívedben.”*

A magyarországi adventista egyház háromnegyedszázados életútjáról kellene megemlékezni, kifejezésre juttatva hálaadásunkat Isten megannyi jótéteményéért, amellyel elhalmozta egyházunkat az elmúlt 75 év alatt.

Amikor egyházunk vezetősége úgy döntött, hogy méltóképpen emlékezik meg erről az évfordulóról,

semmiképpen sem az ünneplés vágya indított bennünket, hanem egy „emlékoszlopot” akartunk állítani itt; ahonnan Isten kegyelmesen létrehívott egyháza visszatekint azért, hogy lássa; a megtett úton nem embelek cselekedtek nagy dolgokat, hanem az Örökkévaló Isten hordozta szeretettel övéit éppen úgy, mint ahogyan Ábrahámot és az Ószövetség megannyi kiemelkedő egyéniségét és, nemcsak elhívta, hanem ígéretet is tett, hogy gondoskodik róluk, és ezt meg is cselekedte. Ugyan így Isten eleget tett annak az ígéretének is, hogy az egész emberiséget szeretete által egyetemességében hordozza. Így tanít erről az Ige:

*„Úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta érte.”*

Egyházunk történelmének ebben a pillanatában nem a „bűnnélküli emberek” kiváló sorának állítunk emléket, nem a kiváló tehetségeket akarjuk magasztalni, mégcsak nem is a „szentekre” akarunk emlékezni, hanem azt kívánjuk megvizsgálni: Isten kegyelme hogyan nyilatkozott meg és mit cselekedett érettünk és velünk a múltban. Mi, akik valljuk, hogy az egyházat Isten igéje hívja létre és hogy az egyházat az Örökké-

való a Szentlélek által vezeteti, valljuk azt is, hogy a gyülekezetek története, az egyház története, nem más, mint az Ige működésének, dinamizmusának nyomon követése, a kor adottságai, történetileg, társadalmilag, kulturálisan meghatározott körülményei között.

Egyházunk eme ünnepélyes eseményén azt kívánjuk megvizsgálni, hogy az Ige teremtő és újjászülítő erejével élő gyülekezet élete, mit jelent az adott társadalomban ott és akkor, amikor az Isten üzenete, az Ige megszólal.

Az előttünk járók látását, hitbéli felismeréseit nem kívánjuk időtlenül vizsgálni. A felismerések és a tévedések egyszerűen kötődhetnek a korhoz és az Ige helyes vagy helytelen megismeréséhez. De figyelmeznünk kívánunk az egyház Urának, Jézus Krisztusnak tanácsára, aki arra tanít, hogy újra és újra vizsgáljuk meg az Ige fényében életünket, és minden helyzetben tanuljunk meg visszakérdezni az alapokig, megbízatásunkig. Az egyháztörténet segít ma is feltárni a ránk bízott üzenet útját és mai érvényét.

Az emlékezésnek alapigéink szerint adott célja is van mégpedig, hogy kitudódjék „mi van a te szívedben”. Ilyen értelmezéssel pedig az egyháztörténelem fő feladata, hogy rámutasson cselekedeteink indítékaira és visszavezessen bennünket megbízatásunkhoz, az Istentől reánk bízott adventi üzenet alapjaihoz.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében szeretnék emlékezni a magyar adventista egyház elindulásáról, egyházunk életének egy-néhány kiemelkedő eseményéről.

Az Adventista misszió történetét, ha tanulmányozzuk, az 1880-as évektől kezdve olvashatunk adventista, vagy adventistákról szóló híreket az egyházi sajtóban. 1895. május 22-ike azért kiemelkedő időpont, mert *Rottmayer* János és neje akkor lesznek egyházunk tagjai, akiken keresztül L. R. *Conradi*, a hamburgi adventista misszió vezetője megismerkedhet *Szalay* József nagybecskerei református lelkésszel. Ő az, aki E. G. *White* „Jézusoz vezető út” című könyvét magyar nyelvre fordítja, amely jó segítség lesz a missziói munkához, sőt *Szalay* lelkész még lapjában is helyet ad adventista szerzők cikkeinek. A misszió a következő időben eredményesen fejlődik. Ez pedig arra készítette az akkori adventista európai egyházvezetőséget, hogy Magyarországra önálló lelkészt küldjenek. Az egyházszervezés eme első, kiemelkedő lépése történt meg 75 évvel ezelőtt, amikor 1898. augusztus 21-én Budapestre érkezett *Huenergardt* János Frigyes misszionárius, a Magyarországon dolgozó első adventista lelkész. *Huenergardt* lelkész alig egy évvel azelőtt érkezett Európába, hogy a hamburgi, berlini, brémai és kielői gyülekezetekben végezzen szolgálatot. Az 1898 augusztusában megtartott német konferencia után pedig, a vezetőség megbízása alapján Magyarországra érkezett, hogy itt végezzen lelkészi szolgálatot.

*Huenergardt* lelkész munkáját Isten jó gyümölcsökkel áldotta meg. Ennek eredményeként 1890-ben már magyar hallgatója is van a németországi friedensauai lelkészképzőnek, mégpedig az erdélyi származású *Kelemen* István, a későbbi első magyar felszentelt adventista lelkész.

Az egyre jobban terebélyesedő misszió szorosabb szervezeti kereteket kíván. Ezért az 1902-ben Konstanzában tartott konferencián megszervezik „az Osztrák-Magyar—Balkáni misszió területet”. Ennek a misszióterületnek lesz külön szervezett része a még ugyanebben az évben Kolozsvárott megalakult: *Magyar Unió Egyesület*. 1911-ben már három kisebb területi egységet is létre kell hozni az unióban. 1912 júliusában pedig megalakult Budapesten a Duna Unió.

Ezután a világtörténelem egyik legfájdóbb eseménye az első világháború következik, amely nem kedvezett a fiatal adventista egyháznak sem. Az első világháború után a Tanácsköztársaság napjaiban egyházunk háborítatlanul élte életét.

Az első világháború után Magyarországon egyházunk új szervezeti forma szerint fejlődik tovább. Újabb konferenciák, szükségszerű átszervezések követték egymást. Az 1930-as években újabb problémát jelentett egyházunk közjogilag rendezetlen helyzete, a még érvényben levő 1895-ös nevezetes 43-ik törvénycikk alapján, amely az egyházakat osztályozta. Ebben az időben a 18 éven aluliaknak nem volt szabad adventista istentiszteletet látogatni. A csendőrség és a rendőri szervek rendre ellenőrizték az istentiszteleteket, az elmondandó prédikációkat pedig rendszeresen, előzetesen jóvá kellett hagyatni a hatóságokkal. Gyülekezeti tagjaink, az idősebbek el tudják mondani hányszor voltak kitéve a főjegyzők és szolgabírák vallási türelmetlenségről tanúskodó, önkényes büntetéseinek, gyülekezteink pedig az indoktalan betiltó határozatoknak.

Ezeket a jórészt helyi jellegű kellemetlenségeket tetőzte be egyházunk 1939. december 2-iki betiltása. Magyarországon 13 hónapig tilos volt minden adventista istentisztelet. 1941 januárjában csak névváltozással: a *Bibliakövetők Felekezete* név felvételével, sikerült ideiglenesen, korlátozott legális lehetőséget biztosítani istentiszteleteink megtartásához. Az állásnélküliséget, a különböző katona-problémákat, a szombat-kérdésből eredő megannyi nehézséget aligha kell külön említenem. Talán csak annyit, hogyha az egyház ügye, a névváltozással rendeződött is valamit, az egyház elnöke behívót kapott katonai szolgálatra.

Mindezek ellenére elmondhatom, hogy az üldözés e kegyetlenül nehéz évei nem a tétlenség napjai voltak az adventisták életében. Amint azt kiállításunkon bemutatjuk, ebben az időben megerősödött egyházunk diakóniai és szeretet szolgálata. Egyháztagjaink a szociális felelősség ébresztgetésével is próbáltak segíteni a cselekvő segítség mellett. Ugyanez a felelősség nyilvánult meg Isten vezetése folytán egyházunk vezetőiben és tagjaiban az 1940-es években a vallási és faji megkülönböztetés idején is.

Sajnálatos tény, de 1942 júniusában újabb belügyminiszteri rendelet jelent meg az adventisták betiltására, és csak 1943. július 3-án gyűlhettek össze újra egyháztagjaink az istentiszteletek megtartására. A sok hányattatás, megcsúfoltatás, a jogtalan sérelmek arra készítették az akkori egyházvezetőséget, hogy a többi kiségyházak vezetőivel együtt, megalakítsák a mai Szabadegyházak Tanácsa jogelődjét, a *Szabadegyházak Szövetségét*, amelynek ma már egészen más a funkciója mint volt a kezdeti szakaszában, amikor megtört vagy be nem vett felekezeteket tömörített magában, hogy érdekeinket a nagyon szűkös lehetőségekhez képest képviselje.

1945-ben hazánk felszabadulásával új fordulat állt be a magyar nép történetében és ezzel együtt egyházunk életében is. A felszabadulás a szó szoros értelmében szabadságot jelentett egyházunk és gyülekezeti tagjaink számára. Történelmünk során lényegében ettől az időtől vallhatjuk szabadon hitünket és tehetünk bizonyosságot az Istentől kapott adventi üzenetről.

Számunkra az állam és az egyház szétválasztása nagy előnyt jelentett, éppen ezért örömmel üdvözlöttük. Alkotmányunk minden állampolgárnak biztosítja a lelkiismereti szabadságot és a szabad vallásgyakorlatot. Ilyen értelemben a felszabadulás után egyházunk nemcsak külső lehetőségekben erősödött meg, hanem belső életében is. Ettől az időtől jellemző, hogy

sorra épülnek egyházi épületeink; kultúrált egyházi üdülönk és öregotthonunk van. A Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Intézetében a Debreceni Református Teológia Akadémia, testvéri jóvoltából a *D. Dr. Bartha* Tibor református püspök úr és *Palotay* Sándor a Szabadegyházak Tanácsa elnöke által aláírt és elfogadott megállapodás alapján egyházunk számára biztosított a magas kvalifikációjú lelkészképzés a sajátos hitelvi és sajátos kegyességi gyakorlatok háborítatlan megtartása mellett. Ebben, és még sok más kérdésben, igen nagy segítséget kapunk a Szabadegyházak Tanácsa elnökétől, *Palotay* Sándor elnök úrtól.

Azok, akik korábban már erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy alkalmazottaink nyugdíj-kérdése rendezett legyen — vagy, akik fáradottnak a lelkészek tudományos felkészítéséért —, tudják, mit jelentenek ezek az eredmények, így természetes, hogy a korábbi, az üldöztetésből adódott beidegződéseket, felváltotta egy olyan magatartás, mely által egyházunk tagjai a szocialista Magyarországot magukénak tekintik. Növekedett egyházunk tagjainak társadalmi felelőssége is. A Szabadegyházak Tanácsa nagymértékben elősegítette, hogy ma a protestáns egyházakkal való kapcsolatunk rendezett, mégpedig annak az általános elvnek az alapján, hogy ugyanakkor adventista mibenlétünkhöz, Istentől kapott teológiai meggyőződésünkhöz úgy kívánunk hűek maradni, mint akik tudják, hogy teológiai látásunk és meggyőződésünk mögött nem emberi okoskodás, hanem a Szentlélek Isten áll.

Bár a Hetedik Napos Adventista Egyház az Ökumenikus Tanácsnak nem tagja, de az együttműködésre megfelelő alapot nyújt több területen az a tény, hogy a Szabadegyházak Tanácsa által képviselteti magát. Ez nyújtott lehetőséget arra, hogy egyházunk a Biblia Tanácsban részt vehet.

Összegezve az elmondottakat kijelenthetjük, hogy különösen az elmúlt negyedszázadban Isten sok jóval ajándékozta meg egyházunkat. Éppen ezért nem keserünk a múlt felett. A sok üldöztetést és betiltást, a meghurcoltatást és a megverettetéseket az Igéből tanult módon mindjobban elfelejtjük. A múlt feletti kesergés helyett inkább áldjuk Istent azokért a lehetőségekért, amelyekkel mai társadalmunkban élhetünk, mert ezek feledtetik velünk a múlt rendszer, a „keresztény” magyar állam minden keresztényietlen kegyetlenségét.

Hogy pedig megemlítsük ezeket a dolgokat? Csak azért tesszük, hogy a még ma is elégedetlenkedő egyháztagjainkat figyelmeztessük bizony-bizony nem volt mindig ilyen háborítatlan a mi kislétszámú egyházunk élete, mint ma, amikor nincsenek szombat-problémáink, amikor istentiszteleteinket rendre megtarthatjuk, élhetünk saját kegyességi gyakorlatunk szerint.

Ki tudja 1945 előtt hányszor könyörögtek gyülekezetek és egyházvezetők aggodalmaskodva az Egek Urához: Uram, gondoskodjál megtartásunk felől! De vajon a hálaadás szava felváltotta-e életünkben ezt az imádságot, Istennek azokért az ajándékaiért, melyeket ma naponként kapunk kegyelem által? Azért pedig, hogy ez ünnepélyes alkalommal is együtt lehetünk, hálaadással magasztaljuk mindnyájan az egyház Urának szent nevét. Én a mára vonatkozóan *Camus* szavaival szeretnék szólni „Hinni akarom, hogy erősnek és boldognak kell lennünk”. A mából, illetve egyházunk történelmének eme legújabb szakaszából, történetesen a felszabadulás utáni időből arra szeretnék hangsúlyt helyezni, hogy ebben az évben 25 éve annak, hogy kialakult az állam és az egyházak közötti jó viszony a megfelelő okmányok alapján. Törvényesen megkaptuk mi is valamennyi egyházhoz hasonlóan az egyházak számára biztosított jogokat. Ma feladatunknak érezzük,

hogy az adventista elvekhez való hűséges ragaszkodás mellett szervezeti szabályunkat újra értékeljük, a jelenlegi joggyakorlatok figyelembevételével módosítsuk és mint egy legújabb egyházi okmányt ezt egyházunk tagjaihoz is eljuttassuk.

Az örökkévaló Istentől kapott szeretet megannyi látható jele, Isten emberhez fordulásának megannyi megnyilatkozása, Isten emberhez fordulásának megannyi ténye bennünket is újból és újból az emberhez kell, hogy fordítson, akiért az Atya Fiát is kész volt feláldozni.

Mi, Hetedik Napos Adventisták, igehirdetésünk lényegének részének tekintjük, hogy az Istentől kapott megbízatás alapján bizonyosságot tegyünk az adventi reménységről, magunkat vizsgálva, arra is gondolnunk kell, hogy bennünk volt a hiba, s ezért félreismertek sokszor bennünket és ezzel együtt tanításunkat.

Szabad legyen itt hangsúlyoznom, hogy mi az örökkévaló Istentől kapott új prófétai látásunk alapján meggyőződéssel valljuk, hogy a keresztyén hitben és a keresztyén reménységben élő ember nyugodt lelkiismerettel dolgozhat, sőt dolgoznia kell, és végezheti szolgálatát a jelenben, ugyanakkor pedig bátran nézhet a jövőbe is. Ne feledjük azonban, hogy ez a reménység semmiképpen sem tétlen merengés vagy szentimentális érzélgés, hanem tettekre serkentő, szolgálatra indító erő, amelyből bizakodást, vigasztalást, bátorítást vehetünk mindnyájan. Szeretettel teljes buzdítással kérem egyházunk tagjait, hogy járjanak ebben a reménységben mindenkor tisztán és feddhetetlenül, alázatosan és nem hivalkodó módon!

Bizonyágtévesünk az is, hogy az élő Istentől kapott keresztyén reménység nemcsak felszabadít a szolgálatra, hanem munkába is állít. Isten igéje figyelmeztet: cselekedjünk jót mindenekkel; és bár hitünk cseledeiről külön szól, ez az Ige éppen az eredményes bizonyágtétel végett, előbb megkülönböztetés nélkül odaállít mindenekhez. Mi tudjuk, hogy Jézus Krisztus szolgálatot vár mindennap tőlünk. Ő példát adott nekünk, hogy úgy cselekedjünk mi is, amint ő cselekedett. Az istentiszteleteken való részvétel mindig fontos dolog az egyháztagok életében. De az Úr példája egyaránt szól a papnak és a lévitának, hogy az ember nyomorúságos helyzete mellett se haladjunk el tétlenül. Az egyháztól Isten ma is elvárja, hogy sokirányúan szolgáljon neki, mégpedig az embernek, az emberek érdekében végzett jó szolgálatokkal.

Meggyőződésünk, hogy az egyház önmagának árt, ha befelé fordultan él, csak a maga vélt nyomorúságán siránkozik, a saját maga elképzelt utakat keresi, ha csak öncélúan akar élni. A szolgálat teológiája számunkra is igen fontos tanítás. Itt találjuk meg, hogy Isten milyen sokféle módon akar felhasználni bennünket embertársaink javára. Meggyőződéssel vallom az e tény felismerő teológusokkal együtt, hogy téved, aki azt hiszi, hogy még ma is elkülönült és elszigetelt életet élhet. A bezárkózott ember és a bezárkózott gyülekezet előbb-utóbb úgy jár, mint az az üzlet, amelynek redőnyét lehúzták. Nemcsak nem kínálja portékáját, de a redőnyön belül romlásnak indulnak árui is. Álljunk meg, és ne akarjunk mi is tovább menekülni Jónásként az emberiség közös, nagy kérdései elől! Az egy bolygón élő emberiség korunkban oly közel került egymáshoz, hogy a távolélők is közel valókká lettek. Ezen az Isten alkotta földön az emberiségnek közös lett a sorsa. Éppen ezért nekünk, magyarországi adventistáknak, de a világszervezeti és az európai vezetőknek is nagyon oda kell figyelniünk a világ dolgaira, például az olyan történelmi jelentőségű eseményekre, mint a közelgő világbéke konferencia a Szovjetunióban. Ne feledjük sohasem, a rohamos fejlődés során felvetődő



nehézségek mindnyájunk problémáivá váltak. Avagy nem figyeljük-e feszült figyelemmel, hogy mi történik a világ különböző részein? Vietnamban, Kambodzsában és Közel-Kéleten? Hogy a kizsákmányolás és igazságtalan háborúk borzalmas pusztításai folytán miként szenvednek még ma is milliók és milliók? Avagy lehetünk-e közömbösek szépen terített asztalunk mellett akkor, amikor embermilliók az éhínség áldozatai?

Egyházunk nevében ez ünnepélyes alkalommal teszünk vallást arról, hogy az egyház ma csak egyféleképpen töltheti be szolgálatát. Mégpedig, ha a materiális és a spirituális élet egybekapcsoltságát, elválaszthatatlan összetartozását, mindig szem előtt tartjuk. Mindnyájan tudjuk, hogy a világ roppant méretű átalakulása sem a jelenben, de várhatóan a jövőben sem jut előbbre visszahúzó erők és ellenható tényezők sokaságának leküzdése nélkül. Testvéreim figyelmét felhívom szeretettel, hogy mi soha ne legyünk a visszahúzó között! Munkáljuk mindig az előbbrejutást teljes erőnkkel, mint akiknek része van abban a jóban, amit társadalmunk eredményként ér el. Ne feledjük sohasem, hogy míg a földön élünk, isteni küldetésünket itt véggezzük, utunk az egyház útja és az egyházat alkotó gyülekezetek útja nem lehet más, mint a másokért vállalt és teljes odaadással végzett szolgálat útja! Küldetésünket csak így tudjuk betölteni.

Előadásom első részében a felszabadulás előtti nyomorúságos helyzetünkről szóltam és ezzel állítottam szembe eredményeinket, melyeket a mában értünk el. És mindezeket annak tudatában, hogy a jelenlevők mindnyájan jól tudjuk, hogy a mi államunk nem vallja magát keresztyén államnak, de békét akar határainkon belül és határainkon túl is. Államunk eme békétörekvését mi bibliai meggyőződéssel valljuk magunkénak és támogatjuk a Béketanács minden nemes törekvését. Egyházunk maga is szószólója volt annak a felismerésnek, hogy az Istennel való megbékélés arra is kötelez bennünket, hogy a népek és nemzetek békéjének megőrzése érdekében fogjunk össze mindenkivel, akik egy szebb és jobb emberi jobblétért fáradoznak, félretéve az ideológiai különbözőségekből adódó kérdéseket. A Hazafias Népfront ehhez nyújt tág lehetőséget mindnyájunknak, mivel egy-egy ügyben kívánja aktivizálni országunk népét, amely munkából azért vesz ki részét örömmel egyházunk, mivel mi is haszonélvezői vagyunk valamennyi eredménynek, melyet országunk népe közös összefogásban ér el.

Adventista hitünkéből fakad, hogy a Krisztusvárás boldog tudatában élve, hétköznapijainkat becsületes munkában kívánjuk töltetni. Országunk vezetőinek munkáját nagyrabecsüljük és támogatjuk. Igen nagy jelentőségűnek látjuk a nemzetközi életben azt a kormányprogramot, amelyet a béke szolgálatában valósít

meg. Elég ha itt megemlítem a nagyjelentőségű Budapesti felhívást, melynek alapján európa felelős személyiségei tárgyalást folytatnak földrészünk békekérdéséről. Örülünk annak, hogy az Európa biztonsága érdekében létrehozott konferencia egyre eredményesebben folytatja munkáját! De örülünk annak is, hogy a Generál Konferencia és a Dívizió is egyre pozitívabb módon foglal állást, a háború és béke kérdésében.

Mi, adventisták a Szentírás tanítása alapján valljuk, hogy az állam, mint felsőbbtség azért van, hogy az ország rendjét és békéjét, az állampolgárok nyugodt építő munkáját biztosítsa. Hazaszeretetünk és egyházszeretetünk éppen ezért azt kívánja, hogy a lelkészek és gyülekezeti tagok a jövőben együtt tegyenek meg minden tőlünk telhetőt az állam és egyház jóviszonyának fennmaradása érdekében. Mi, adventisták állampolgári kötelességeinknek hűségesen eleget téve folytatjuk keresztyén életünket.

Egyházunk 75 éves jubileumi ünnepségén ne feledjük el, hogy az „ígéret földje” felé vezető úton az egyházat szükséges a pusztában vándorló Isten népe aspektusában is látni. Az egyháznak szükségszerűen voltak, vannak és lesznek előljárói. Van hűséges derék hada, de vannak egyet nem értők, bizonytalanok, lázadók, fantaszták és betegek is, akiket amennyire az Ige elvárja és tőlünk telik, segítenünk kell. Az Ige ad mindnyájunknak eligazítást a pislogó gyertyabélre vagy a megrepedt nádra nézve egyaránt, de figyelembe véve, hogy az Újszövetség Ura Jézus, a gyümölcstelen fügefá mellett sem ment el szótlánul.

Az egyház eddig megtett útján sokaktól már búcsút kellett vennünk, mert az élet és halál Ura elszólította őket. De ha rajtuk kívül még másoktól is búcsút kell vennünk, a célbajutás mégsem kétséges számunkra, hiszen Istennek Jézus Krisztusban adott ígérete biztosít bennünket e tekintetben.

Ez alkalommal Isten iránti hálaadással emlékezem meg azokról, akik az elmúlt háromnegyed század alatt hűséggel szolgálták az egyház Urát és az egyházat. Köszönöm ma élő egyháztagjainknak, Isten műve iránti odaadó, hűséges szeretetüket. Mindenekfölött köszönjük az Örökkévaló Istennek, hogy egyházunk történelmének egy ilyen nevezetes évfordulójához, ilyen békés időben értünk el, hogy elcsendesedhetünk, hogy ünnepelhetünk. Egyházunk ma élő tagjait testvéri szeretettel kérem: a jövőben is legyenek mindig hűségesek alapelveinkhez, végezzék szolgálatukat a Szentlélek Úristen segítségével. Egész életünk, minden mi cselekedetünk legyen példaadó a bennünket körülvevő világ számára. Élünk Isten akarata szerint, mint akik várjuk ama boldog reménységet, a megtartó Jézus Krisztusnak eljövételét, akinek legyen dicsőség, örökkön örökké.

## Tolmács nélkül

— Beke György; interjú 56 íróval a magyar—román irodalmi kapcsolatokról.  
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 640 oldal. —

A kötet végén a szerző, önvalomásában ezt írja: „a barátság szálait igyekeztem felbúvárolni, még a viharos, barátságtalan időkől is... A kortárs magyar és román írókat vallattam meg magukról és egymásról, a barátság emlékeiről és a barátság gondjairól.” Hozzátehetjük: olyanokat, akik tanúi, részesei, munkálói voltak a kapcsolatok születésének, erősödésének. Nyilvános, de ugyanakkor meghitt, bizalmas beszélgetések ezek. Nem olyan dialógus, amelyben ellentétes elvek érdekek állnak szemben egymással. Testvérek beszélgetnek így: kölcsönös jóakarattal, nyíltan, segítőkészen, az összetartozás biztos tudatában.

Kik szólalnak meg? Mindenekelőtt Beke György. Bölcsen, tájékozottan, határozottan, szakszerűen vezet és irányítja a társalgást. A megkérdészeket nagyjából (32) romániai magyarok, a többiek románok (15) és hazaiak (9). Életkorukat tekintve: csaknem a fele hatvan éven felüli. Kós Károly a legidősebb. Vele együtt megszólal a nyolcvanon túli nemzedék néhány élő nagysága: *Franyó* Zoltán a népek közötti barátság egyik apostola, *Victor Eftimiu*, a költő, a század eleje óta a román—magyar írói barátság bátor harcosa, aztán a helikonista *Molter* Károly, *Salamon* László. A hűséges magyar-barát *Corneliu Codarcea* 1974-ben lesz nyolcvanéves, de ugyanolyan frissen és lelkesen elveníti fel az évtizedekkel előbb történt eseményeket, mint a hetvenesztendős *Kemény* János, vagy a hatvanéves *Jékely* Zoltán, aki mint költő és műfordító, irodalmi munkássága elismeréseként éppen idén kapta meg a Munka Érdemrend arany fokozata kitüntetését. Nehéz lenne itt mindenkit elszámlálni, had ragadjuk még ki ezeket a neveket: *Emil Giurgiuca*, a magyar költészeti antológia szerkesztője, *Veronica Porumbacu*, aki *József Attila* kedvéért tanult meg magyarul, *Köpeczi* Béla, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára, a fiatalabb generációból *Sütő* András és a drámaíró *Páskándi* Géza.

### A beszélgetések

mozaikkép darabjaiként illeszthetők össze. Vonalak, színek találkoznak, hogy egységes képet alkossanak. Három nemzedék íróit ismerhetjük meg közvetlen közletről. De az elhangzó megnyilatkozások még tovább tágitják a kört. A gondosan összeállított névmutatóban megtalálhatók mindazok, akiknek a neve az interjúk során szóba került. Összesen mintegy ezer ember! A 16. századtól napjainkig. Amennyire a hangzás alapján megállapítható: 476 magyar, 369 román, kb. 150 egyéb nemzetiségű. A névmutatóból kiderül, három költőt emlegetnek leggyakrabban: *Adyt*, *Petőfit*, *Eminescut*.

A román—magyar irodalmi kapcsolatokat a két világháború osztja alapvetően különböző korszakokra. A mai Románia területén — főként Erdélyben — magyarok és románok az elnyomás és felszabadulás, a kisebbségi és nemzetiségi sors nehéz kísértésekkel, buktatókkal, útvésztoőkkel fenyegető évtizedeit élték át, egymás mellett, egymásra utalva, gyakran mégis ellentétes, szembenálló, sőt néha ellenséges érülettel. Hosszú idő telt el addig, amíg néhány ember szívós, következetes erőfeszítésének eredményeképpen fokozatosan enyhült a helyzet és mind szélesebb körben tudatosodott az az igazság, hogy a békés együttélés, a test-

vériség a kölcsönös megismerés, a problémákkal való nyílt szembenézés mindkét fél legsajátosabb érdeke. Ezen a téren az irodalomé, az íróké volt a kezdeményezés.

A romániai magyar irodalom 1919 után kezdődött és az akkori román állami és társadalmi rend, az ottani magyarság kisebbségi sorsa különböztette meg a magyarországitól, amelyhez a nyelv és a kulturális hagyományok kötötték. A román fennhatóság alá került magyarokat az egybekapcsoló közös nyelv és kultúra, az összetartozás tudata, ezek megőrzésére, ápolására irányuló akarat hatotta át. A sajtó és az élő szó minden rendelkezésre álló eszközt, a törvényes határokon belül felhasználták, megmaradásuk biztosítására. A két világháború közötti nacionalizmus és sovinizmus időszakában, az elszigetelődési törekvések hidegháborús éveiben, lefelől az írók legjobbjai nyújtottak egymásnak kezet. Akik felismerték, hogy az irodalom sajátos társadalmi és történelmi funkciója: a humánus, a népek közötti megértés, a barátság és testvériség szolgálata, a termékenyítő kölcsönhatások közvetítése. Ezt a programot a csíki *Fodor* Sándor így önti szavakba: „Valamennyiünknek lelkünk mélyéig át kell éreznünk, hogy együttélésünk történelmi tény, barátságunk, testvériségünk pedig történelmi egymásrautaltságunkból fakad, és csak egymás megbecsülésén alapulhat. Kölcsönös megbecsülés pedig egymás alaposabb megismerése nélkül elképzelhetetlen. Mindenekelőtt egymás kulturális kincseit kell teljesebben megismernünk. Nemcsak a legjobbat — a jót is. Kölcsönösen.”

Az első világháború utáni kulturális közeledés élő tanúinak szavain keresztül megfényesedik előttünk egy kedves, ismert név:

### Dr. Kádár Imre

Folyóiratunk felelős szerkesztőjét, a dunántúli református egyházkerületi főgondnokot, a Református Felekezettudományi Intézet életrekelőtjét és igazgatóját, az egyház, az ökumenizmus, az emberség, a béke ügyének fáradhatatlan harcosát, magyarok és románok egyaránt szeretettel és megbecsüléssel emlegetik. Évtizedek távlatából kiemelkedik és történelmi jelentőségűvé növekszik személye és munkássága. Halála első évfordulója méltó alkalom arra, hogy egybegyűjtve, megörökítsük itt a róla szóló irodalomtörténeti értékű emlékezéseket.

Kós Károly elmondja, hogy Kádár Imre az 1924-ben alakult *Erdélyi Szépművés Céh* részére *Aprily* Lajossal együtt fordított román irodalmat és az *Erdélyi Helikon* román anyagát gondozta. Gyorsan és tökéletesen megtanult románul. Versfordításai (köztük nagyszerű átköltésben *A báránka* és *Manole mester* népballadák) és öt román színjáték-fordítása külön kötetekben is megjelent.

*Victor Eftimiu*, a romániai Pen Club akkori elnöke, a magyar írók őszinte pártfogója volt. Neki köszönhető a Pen Club magyar alosztályának megalakulása (Kolozsvár, 1932). 1921-ben bemutatott *Prométheusz* című tragédiája (mely később Budapesten is színpadra került) az egyik első román drámai mű volt, amelyet az erdélyi magyar közönség megismert, Kádár Imre fordí-

tásban. Eftimiu ma is izgatottan, lelkes hangon emlékezik darabjának magyar bemutatójára. „Kiváló kollégám és barátom, Kádár Imre fordította le... A szerző és a fordító kapcsolata igazi, szinte barátságához vezet, szellemi testvériséghez, amely minden másnál melegebb. Minden más barátomnál közelebb érzem magamhoz azt, aki az én soraim fölé hajol, gondolataival, érzelmeivel elmerül az én gondolataimban, érzelmeimben. A fordító szerintem új művet alkot és mégis az író nagykövete marad, egy másik irodalomban szerez az írónak honpolgárságot. Kádár Imréhez ilyen barátság fűzött.”

Salamon László költő, szerkesztő, arról emlékezik meg, hogy a *Kolozsvári Magyar Színház* 1921-től évenként át munkás-ciklust rendszeresített. Az előadások előtt irodalmi bevezetők hangzottak el, ezek egy részét Kádár Imre tartotta.

Franyó Zoltán az 1924-ben alakult első romániai *Ady Endre Társaságról* szól. Ennek vezetőségében Kádár Imre is ott volt. Ez a csoportosulás magyar és román írók összefogására alakult, Ady szellemi öröksége jegyében. Olyan háborúellenes, demokratikus tömörülést akart létrehozni, ami lehetetlenné tesz minden újabb háborút.

Kemény János az erdélyi magyar írók célkitűzéseiről szólva, elmondja, hogy 1926-ban, marosvécsi otthonában gyűltek össze először tanácskozássra a helikonista írók. „Hangsúlyoztuk, hogy fejleszteni és rendszeresíteni akarjuk kapcsolatainkat a román és szász írókkal. Egyetértettünk abban, hogy rendkívül fontos feladatnak tekintjük a kölcsönös megismerés ügyének szolgálatát, mégpedig meglévő személyi kapcsolataink továbbfejlesztése, valamint műfordítások és az irodalmi életet kölcsönösen ismertető beszámolók, műbírálatok útján... Fontosnak tartottuk, hogy Magyarországon is felfigyeljenek az olvasók a román dramaturgiára. Felfogásunkkal egyetértett ebben a kérdésben a neves budapesti könyvkiadó vállalat, a Révai Testvérek Irodalmi Intézet R. T., amely vállalta a *Román Drámaírók Könyvtára* című könyvsorozat nyomdai előállítását. Ezt az öt kis kötetből álló kiadványt, a romániai magyar Pen Club megbízásából, az Erdélyi Helikon adta ki, Bánffy Miklós előszavával... Mind az öt darabot Kádár Imre fordította. A sorozat az egyik budapesti könyvnap alkalmából került kiadásra, nagy sikerrel árusították, három nap alatt az összes példány elkelt.” (Az öt kötet 1934-ben jelent meg.)

Corneliu Codarcea személyével később még külön is foglalkozunk, most két megnyilatkozását iktatjuk ide. 1972. november 28-án, a bukaresti *Előre* című lapban írta ezeket a sorokat: „Kádár Imre a legérdemesebb és legértékesebb úttörők egyike volt, mégpedig oly időkben, amikor a humanizmus, a népek közötti megértés eszméje még elég idegenül hangzott a félrevezetett tömegek sajtójában. Magyarok és románok örök hálával tartoznak az írónak, a nemes és fáradhatatlan békeharcosnak” (*Egy név, amelyet nem felejtünk el*). Az interjú során ezeket mondta: „Nyílt eszű, talpig jellemes kultúremler, ilyennek ismertem meg Kádár Imrét, a költőt, aki oly szépen tolmácsolta a román balladákat, s elsők között éppen *A báránycát*. Felejthetetlen érdemeket szerzett a román irodalom népszerűsítésében. A *havas balladáit* címmel 1932-ben adta ki román folklór-fordításait. Egyik bukaresti lapban azonnal írtam a könyvről. Íme, akkori cikkem befejező része: „A magunk részéről kötelességünknek tartottuk írni erről a nagyszerű fordítás gyűjteményről. Kádár Imre könyvének megjelenését a legnagyobb jelentőségű irodalmi eseménynek tekintjük. Ezen túl, könyvével a szerző a szó legnemesebb értelmében vett közeledést hoz létre. Sokkal hatékonyabb, sokkal inkább szívből

jövő közeledés ez, mint annyi alkalmi „szónok” vagy „író” s még inkább mint annyi illetéktelen politikus közeledési kísérlete.”

Octavian Sireagu tanári pályafutását a nagyenyedi Református Bethlen Kollégiumban kezdte. Áprily Lajos jó barátja és fordítója, később Jékely Zoltán tanára, egy kevésbé ismert eseményt idéz fel: Eftimiu kezdeményezésére a romániai Pen Club az erdélyi magyar lírikusok antológiáját akarta kiadni. Sireagu készítette el a gyűjteményt, 1937-ben. 18 költő, köztük Áprily Lajos, Dsida Jenő, Reményik Sándor, Tompa László, Kádár Imre... Az előszót Ady barátja, Emil Isac írta. Az akkori politikai légkörben a könyv nem jelenhetett meg. Kéziratban megmaradt Emil Isac előszava. Ebből idézünk: „Azoknak az erdélyi magyar költőknek, akiket Octavian Sireagu románra fordított, jól csengő nevük van a magyar irodalomban... Ezek a költemények, amelyeket románul közönségünk talán először olvas, rendkívüli érzékenységet és eredetiséget árulnak el, s pontosan érzékeltetik a romániai magyar poéták és különösen az erdélyiek magas művészi szintjét... Szilárd meggyőződése, hogy az általunk kiadott antológia a századokon át együttélő két nép legjobbjai számára jó próbálkozás arra, hogy miután a történelem annyi mély szakadékat ástott a két nép közé, végre megismerjék és elismerjék egymás értékeit.”

Szemlér Ferenc költő és műfordító arról beszél, hogy a két világháború között az erdélyi magyar költők legjobbjai ismerték fel a románból való fordítás fontosságát. Példát mutattak arra, hogyan kell a román irodalmat megismerni, megszeretni, főleg pedig tolmácsolni. Példájukkal segítettek és biztattak: Franyó Zoltán, Berde Mária, Kádár Imre, Dsida Jenő... Egy nemzetkedényi író foglalkozott a román irodalom, s főleg a líra rendszeres magyar tolmácsolásával. Az előbb említett nevek közül méltatlanul maradna ki az elsőnek kívánczó József Attila neve.

## A közeledés útja

a múlt század derekától nyomon követhető. Emlékezetes Bem József brassói kiáltványa: „Magyarok, szászok, románok, nyújtsatok egymásnak testvéreleg kezet, távoztassatok minden nemzeti gyűlölséget és — boldogok lesztek.” Az 1850-es években legnagyobb politikai realistáink egyike (akire Kemény G. Gábor emlékeztet az interjú kapcsán) Mocsáry Lajos, a magyarság és szomszédai békés együttműködéséért szállt síkra és bátran hirdette: a nemzeti alapelv győzni fog.

A beszélgetések során sokszor szóba kerül a nagyenyedi és a kolozsvári református kollégium, mint a kapcsolatok, tartós barátságok létrejövételének színtere. Emil Giurgiucă, akinek „*Válogatás a magyar lírából*” című fordításkötete 1947-ben jelent meg, tanári pályáját Nagyenyeden kezdte. Így tekint erre vissza: „Az első pillanattól kezdve jó benyomást tett rám a kollégiumban uralkodó szigorú rend. Aztán a templomnak is beillő díszteremben tartott ünnepségek, elől, egymással szemben, magas támlájú székekben a professzorok, mögöttük, a hosszú padsorokban a diákok, amint mocsanatlanul hallgatják az ünnepi beszédet, a nagy könyvtár, a geológiai és természettudományi múzeum, a más századok hangulatát árasztó konviktus, a bentlakó diákok étkezőterme... Nem volt könnyű dolog román nyelvet és irodalmat tanítani, különösen az alsóbb osztályokban, olyan gyermekeknek, akik alig tudtak románul... Nagyon sűrűn éltem az összehasonlítás módszerével... Ha az irodalomtörténeti órán mondjuk az első román nyelvemlékről volt szó, megkérdeztem: melyik az első magyar Biblia-fordítás, ki készítette és hol? Aztán kérdeztem a román irodalom vonatkozásában. Így felvázoltam azokat a majdnem azonos körül-

menyeket, amelyek között e két jelentős művelődési mozzanat az egyik és a másik irodalomban végbement. Idő: XV. század. Hely: Moldva a magyar fordítás esetében, Máramaros a román fordításnál. Ok: az írott nemzeti nyelven való érintkezés szükségessége. Ösztönző erő: a huszita mozgalom. Ezek után magától értetődő módon következett a fordítók feltüntetése: *Tamas* és *Bálint* menekült huszita papok fordították le a Bibliát magyarra a moldovai Tatros várában, egy ismeretlenségben maradt pap románra a máramarosi Periben." Elmondja még: „Áprily Lajost már nem találtam Enyeden. Néhány évvel előbb eltávozott a városból, Kolozsvárra költözött, majd onnan Budapestre. A kollégium geológiai múzeumában, az egyik vitrinben láthattam *Pálmalevél* című költeményét egy megkövesedett igazi pálmalevél szomszédságában. A költői örökkévalóság jelképeként: ahol egy költő élt, nyoma örökre ott marad, belevésődve a lelkekbe.”

1919. után Erdélyben több magyar irodalmi folyóirat jelent meg, rövidebb-hosszabb ideig. A marosvásárhelyi „*Zord idő*”, szerkesztője *Osvát Kálmán* (a *Nyugatszerkesztő Osvát* Ernő öccse), aki elsőként hívta fel a figyelmet Románia felfedezésének szükségességére, és hirdette a kölcsönös megismerés elvét. Nagyváradon a kétnyelvű „*Auróra*”, *Salamon* László vezetésével, úttörő munkát végzett a román és magyar irodalom klasszikus értékeinek népszerűsítésével. Az aradi „*Génius*” világirodalmi folyóirat, a Nagyvilág előfutára, megindítója Franyó Zoltán volt.

Fontos esemény történt 1934-ben: Octavian Goga ihletett fordításában megjelent *Az ember tragédiája*. Madách szövegét Goga a tiszta költészet román ízeivel édesítette meg. *Molter* Károly szerint „A Tragédia egy nép szenvedéseinek olyan kivirágzása, amelynek illatát egy másik, szintén sokat szenvedett nemzet azonnal megérzi.”

A magyar–román kulturális együttműködés érdekében tehát számos kezdeményezés indult. Erre az időszakra utal *Pomogáts* Béla budapesti irodalomtörténész: „Az irodalmi élet a maga sajátos természetének megfelelően tudja építeni az együttműködés útjait. Lehetőségei, sajnos, korlátozottabbak, mint a politika lehetőségei. Hiszen ha a két világháború között minden az irodalom és az írók tervei szerint sikerült volna, más lett volna a történelem. Szomorú, hogy amit a politikusok elrontanak, azt sokszor az irodalomnak kell korrigálnia. Ez a korrekció azonban csak az irodalom lehetőségeinek körében érvényesülhet. A két háború közötti haladó magyar és román irodalom is csak részben tudta jóvátenni azt a kárt, amit az uralkodó osztályok nacionalizmusa okozott... Jóleső érzéssel kell megállapítanunk, hogy a magyar írók kinyújtott keze a haladó román írók testvéri kézszorítására talált.”

A haladó szellemű testvéri érzületű román írók közül egyet, talán legérdekesebbet, ismerjünk és hallgassunk meg bővebben.

### Corneliu Codarcea

újságíró és szerkesztő, az úttörés nehéz időszakában, és attól kezdve töretlen hűséggel, a romániai magyar irodalom népszerűsítője, a magyar írók védelmezője volt. Cikkeiben, tetteiben bátran kiállt mellettük. Személyes ismerőse volt *Ady* Endre, *Móricz* Zsigmond, *Bartók* Béla, *Veres* Péter, *Jászi* Oszkár — hogy a sokból csak néhányat említsünk. Amikor Beke Györggyel beszélget, bámulatos emlékezettel idézi fel a találkozásokat. A magyar irodalom új terméseit évtizedeken keresztül ő mutatta be a román közönségnek. Hídverő igyekezete tiszteletet és megbecsülést váltott ki. Személyes vallomása:

„A barátság eszméjének ápolásával legjobb meggyö-

ződésem szerint román népem igazi érdekeit szolgálom, noha kétségtelen, hogy személyi rokonszenvem is vezetett, amikor egyik-másik író népszerűsítettem. *Móricz* Zsigmondban például én mindig *Ady* Endre barátját és harcostársát láttam és tiszteltem. Most is kívülről tudom *Ady* hozzá írt versét:

*Rózsafa-vonóként nagy zöngésű húrhoz  
Súrlódják ez írás Móricz Zsigmond úrhoz...*

Elolvastam *Móricz* minden könyvét, ha hozzájuthattam. Írói egyénisége, őszintesége és életereje lenyűgöző... A háború után a kolozsvári magyar újságok híriül adták, hogy Erdélybe jön, dokumentálódni akar történelmi regényének befejezéséhez... Érkezése előtt a nemzeti parasztpárti *Patria* éles hangú cikket közölt *Móricz* ellen... Nem volt soha románellenes, ha regényeiben egyes hősei mondanak is egyet és mást... Sajtóhadjáratot indítottam mellette... Interjút készítettem, ebben *Móricz* nagy szeretettel beszélt a magyar–román barátság szükségességéről... Eljött *Kuncz* Aladárral lakásomra, hogy megköszönje cikkeimet...”

Még egy érdekes epizód *Codarcea* szájából: „A húszas évek végén újsztrendei kívánságairól kérdeztem meg néhány romániai magyar író. Íme, őrzöm két nyilatkozat kéziratát, úgy, ahogy papírra vetették a szerkesztőségben, ahol megleptem őket. Felül *Áprily* Lajos szálkás betűi. Mit kíván ő a román népnek? „Szép fordításban egy olyan irodalmi antológiát, amelyen keresztül megismerhesse és megbecsülhesse az erdélyi magyarság értékeit. Kevesebb politikust és több *Blaga* Luciánt.” Alatta *Makkai* Sándor kívánsága: „A román nép őszinte, testvéri közösségét.” (*Blaga*, akit említ, *Eminescu* mellett *Áprily* legkedvesebb román költője, 41 versének remek fordításával ajándékozta meg irodalmunkat. *Jékely* Zoltán szerint: olyan emberi és költői nagyság és titokzatosság hordozója, amely a 10–12 éves gyermeket is megfogja, de éppúgy szíven üti az érett felnőttet is, aki már megismerte az emberi fájdalmakat és szenvedéseket.)

### A kapcsolatok kölcsönössége

azt jelenti, hogy csak a kétoldalú megismerés szolgálhatja igazán a barátságot. *Beke* György: „Az irodalom, a művészet mindig is a legteljesebb *demokrácia* birodalma volt, mert mindenki csupasz tehetségével születtik bele, s ha ideig-óráig irodalom, művészetben kívüli szempontok talán meg is zavarhatják az egyedül érvényes, munkára és teljesítményre alapuló rangokat és tekintélyeket, az idő, a távlat úgyis helyreállítja az egészséges és méltó sorrendet. Ebben a birodalomban alapvető törvény az egyenlőség, nemcsak irodalom belül, de az irodalmak között is... A különböző irodalmak nem egymást eltaposva, hanem egymástól tanulva, gazdagodva, megtermékenyedve haladhatnak igazán előre. Nemzeti jegyeik nem ellentétei, hanem kiegészítői egymásnak a nagy, humánus szintézisben, amely egyik irodalom fénylő csúcsait sem vonja árnyékba, hanem egyik fényt a másikkal erősíti fel, anélkül, hogy valamelyik is veszítene csillogásából.”

Ugyanerről a témáról a román költő, *Eftimiu*: „Mindig azt vallottam, hogy szoros barátságot kell fenntartanunk a magyar írókkal, a magyarokkal. Az írók népünk, nemzetiségünk választott képviselői, küldöttei. Kötelességünk harcolni az emberek között a békéért, szabadságért és jó megértésért. Az írók hivatásuk szerint a jó, a szép és az igaz barikádjain kell hogy álljanak. Nem érdemli meg az írói nevet, akinek nincs ehhez értő lelke.”

*Zaharia Stancu* író, akinek a harmincas években az volt a vágya, hogy a román irodalom és a Románia-

ban művelt magyar irodalom kéz a kézben haladjon, egyazon úton, hitvallásszerűen fogalmaz: „Őszintén hiszek abban, hogy az irodalom nagy szolgálatokat tehet népeink testvérisége ügyének, s minden téren előmozdíthatja együttműködésüket. Hiszek abban, hogy az irodalom nagy mértékben segítheti a legmagasztosabb emberi törekvések megvalósulását, a béke megőrzését, a népek függetlenségének, szabadságának tiszteletben tartását.”

Ide kívánkoznak *Illyés* Gyula szavai, a magyarországi népi írók felfogásáról: „Egész népi táborunk törekvése ez volt: minden vonalon kitarjuk a kapukat a szomszédos népek és irodalmak előtt, hogy kölcsönösen megismerhessük egymást. Vallottuk, hogy vigyázó szemünket nem Párizsra kell vetnünk, mint Batsányi idejében, hanem Bukarestre, Prágára, **Belgrádra**. **Németh László** ezt részletesen kifejtette, magam is ezt tartottam. Az egész magyar népi írói mozgalom őszintén kívánta ezt.”

Legyen szabad e hosszúra nyúlt ismertetés befejezésül még egy érdekes,

### a műfordítás

állandóan időszerű témáját érinteni *Kós Károly* vallomása az eredeti alkotásra és a fordításra egyképpen érvényes: „... a nyelv nagy dolog, mert az irodalmi alkotás egyetlen építőanyaga és formáló eszköze. S az író ott kezdődik, hogyha helyesen, tisztán, szépen beszéli (illetve írja) a nyelvet. És ott folytatódik, ha mondanivalóját nyelvi alapanyagával értelmesen és esztétikusan tudja alakítani. (Mint a szobrász a nyers, halott kőből a művészi, élő szobrot.)” *Molter Károly* szerint „minden jó fordítás nemcsak után- vagy átköltés, hanem önállóan is valami egész, mintha a fordító nyelvén keletkezett alkotás volna.” És itt hadd hivatkozzunk a nyelv és a műfordítás kitűnő mesterére, *Áprily Lajosra*.

*Domokos Sámuel* professzort meleg barátság fűzte a költőhöz, közelről megfigyelhette *Áprily* munkamódszerét, lelkiismeretességét, amikor fordított. „Sohasem elégedett meg azzal, hogy összességében ismerje a román szöveget, hanem tisztába kívánt jönni minden szó valamennyi jelentésével, hogy minél hívebben kifejezhesse a román költő mondanivalóját. Munkamódszeréhez tartozott, hogy a lefordítandó költeményt kívülről megtanulta, többször hangosan elmondta, illetve elszavalta, ahogy még fiatal korában megszokta... Mikor már mindent tudott a lefordítandó versről, s teljesen tisztába jött a költő művészi koncepciójával, kezdett hozzá a magyar megfelelő próbálgatásához. Sohasem elégedett meg félmegoldásokkal, mindig a tökéletességre törekedett, akárcsak saját költészetében.” *Áprily Lajos* román költőktől 98 verset ültetett át magyarra. A bukaresti *Irodalmi Könyvkiadó* kétnyelvű kötetben kiadta összes román versátültetését, követendő példaként és tanulsággul.

A magyar költészet egyik legszorgalmasabb és legigényesebb román fordítója, *Eugen Jebeleanu*, munkáját *Szemlér Ferenc* költő értékeli: „Fordítása sohasem valamely kitűzött feladatnak pontos végrehajtása, hanem — igaz költőhöz illően — a tolmácsolt művel egyenlő értékű saját alkotás... Szövegű és ormahű fordító, aki folyamatosan megőrzi az eredeti vers jellegzetességeit, ugyanakkor azonban egy pillanatra sem adja föl saját költői egyéniségét... A világirodalom Petőfi-tolmácsolásai között az ővéit mindig a legelső között kell emlegetnünk.”

A megnyilatkozások összevetéséből megállapítható, hogy a szorosan vett magyar—román irodalmi kapcsolatok tulajdonképpen, századunk első évtizedeiben, néhány román író és költő munkásságával kezdődtek. Ezt

követte a két háború közötti időszak, amikor túlsúlyba kerültek a románból magyarra fordított művek. A felszabadulás óta a kiegyenlítődés jelei mutatkoznak. Csak a legfiatalabb román műfordító gárda tekintetében tapasztalható pillanatnyi megtorpanás, de az előjelek biztatóak. A román irodalom minden igaz értéke megszólalt már magyarul. Az újabb nemzedék íróira mégis várnak további feladatok, nemcsak az új művek, hanem a régiak szempontjából is: a legjelentősebb irodalmi alkotásokat általában 30—40 évenként újra kell fordítani.

Örülünk, hogy *Köpeczi Béla* román költészeti antológiájával és a készülő romániai magyar irodalmi lexikkal párhuzamosan *Constantin Olariu* szerkesztésében a magyar irodalom többkötetes román antológiája is megjelent. Érdekes adat, hogy 1865 és 1960 között, száztiz román író, *Petőfi* 366 verséről 640 fordítást készített. Amiképpen *Eminescu* egész költészete megszólalt magyarul, az idő *Avram P. Todor* (egy időben a bukaresti egyetem magyar nyelv és irodalom professzora), a legszorgalmasabb román *Petőfi*-fordító, elkészítette az összes költemény fordítását. Elégedettek mégsem lehetünk. *Fodor Sándor* nyíltan rámutat: „Néhány román íróbarátunkhoz fűződő igazán meleg, őszinte barátságunkon kívül itt-ott langyos közöny is mutatkozik céhünkben a romániai magyar irodalom iránt... A románra fordított magyar könyvek példányszáma még mindig kicsi, illetve minimális példányszámban nyomják őket, függetlenül attól, hogy kelen-dőek-e vagy sem... Pedig a román irodalom 'második nyelve' vagyunk, hisz egyetlen más nyelvre se fordítottak a klasszikus és jelenkori román irodalomból megközelítően se annyit, mint éppen magyarra.” Ugyanilyen értelemben nyilatkozik *Zaharia Stancu*: „Szeretném, ha több magyar könyvet fordítanának le románra, és hasonlóképpen, több román könyv jelenne meg magyar fordításban.”

*Beke György* a nemzetiségi sors és a magyar—román együttélés ügyével hosszú idő óta foglalkozik. Az első ilyen interjú *Szabády László* költővel készítetté, 1946. április 8-án jelent meg az *Új székely népben*. Ez volt a címe: „A román—magyar megbékélés szükségessé teszi, hogy a két szomszéd nép megismerje egymás irodalmát.” Azóta érlelődött benne a gondolat: össze kellene gyűjteni az írói vallomásokat, magyar és román írók különben feledésbe merülő emlékeit, élményeit egymásról. „Így állt össze, négyesztendei munkával, ez a kötet, a barátság, kölcsönös megismerés, az egymás-keresés élményeiből, tapasztalataiból és jelenvaló további tennivalóiból, gondoljaiból.”

Meggyőződésünk szerint *Beke György* a barátság szálainak „felbúvárolásával és összekötözésével” felbecsülhetetlen értékű munkát végzett. *Engel Károly* kolozsvári irodalomtörténésznek ez a véleménye: „Ezek az írói beszélgetések hihetetlenül nagy hasznára lehetnek az irodalomtörténetnek... Nemcsak olyan érdekes részleteket, mozzanatokot örökítenek meg, amelyeknek esetleg írásos emlékükhöz nem maradt, tehát másként elfelejtődne, hanem a visszaemlékező interjúalany és az emlékeztetést tudatosan irányító kérdező párbeszédéből már ismert eseményeknek is olyan súlypontjai kristályosodnak ki, amelyeket pusztán az adatok kaleidoszkópjából a legélesebb látású irodalomtörténész se tudná pontosan rekonstruálni. E beszélgetések értéke szerintem emlékiratokéhoz fogható.”

A könyv lapjain, a kifejtett gondolatokban, valóságban minduntalan ismétlődik és az egész művön át szépen egybecsendül az a kétségbevonhatatlan igazság, hogy csak a kölcsönös tisztelet, egymás értékeinek méltó elismerése építheti a barátságot.

*Horváth György*

## Ember a cethal hátán

Amióta a történelem múlt időből jelenné lett, megnövekedett az igény a történelmi tisztánlátásra. Nyilvánvaló, hogy a régműtről csak közvetett emlékek maradhatnak fenn, értelmezések, magyarázatok. Ki-ki már a saját korában szívesen von le tanulságokat átélte eseményekből. Előfordul azonban fordított sorrend is: egy-egy meglevő probléma kívánatos megoldásához keresnek előzetes tanulságokat, érveket.

Mohács, „nemzeti nagylétünk nagy temetője”, sokáig nemzeti búsongásunk alapérve volt. Annak a történelemszemléletnek az érve, hogy a történelmi események végzetserűek, sorscsapások. Borongós hangulatot szül ez a történelemszemlélet: pedig milyen szépen ment minden Mohácsig, „nyögte Mátyás bús hadái Bécsnek büszke vára”, aztán egyszerre csak bevágott a derült történelmi égből a történelmi ménkű, *Tomori* elhagyta érseki székét, *Szapolyai* elkésett, a király a patakba fúlt, ránkoplott Mohács, kész a tragédia.

Meggondolkoztató, hogy efféle történelemszemléletnek voltaképpen semmi tanulsága nincs. Lehet tőle sírva vígadni, lehet fenegy honfibuval s nekibuzdulással összeropantani és földhöz vágni a flakát, lehet fölördítani: megverek valakit — s bánatosan tudomásul venni: vagy engem valaki. Gondolkozni, s főként megfontoltan cselekedni ennek a szemléletnek a hatására nem lehet.

Néhány évvel ezelőtt *Nemeskürty* István viharos fogadtatású könyvében elgondolkozott azon, hogy nincs minden rendben Mohács ügyében, Mohács-felfogásunkban. *Kulturális krónikáinknak* nem feladata a korábbi vita föllevenítése, még csak részletekbe menő állásfoglalás sem, csupán a törekvése méltatni: a történelmet sokrétűen kell figyelni, érteni, az igazság számos tényezőből formálódik, s a tanulság olykor az önismeret nehézségein szűrhető le csupán. Mondhatni: Mohács nem volt nemzeti nagylétünk nagy temetője, hanem inkább nemzeti nagy ábrándjainké, a mohácsi síkon nemzeti légváraink omlottak romba, s nemcsak a király, inkább „nemzeti vezéreszméink” omlottak bele a mocsárba.

Ezúttal egy színházi bemutató készlet történelmi kérdések újragon-dolására. *Hubay* Miklós *Színház a cethal hátán* című drámája (amelyet a Nemzeti Színház mutatott be *Major* Tamás rendezésében) ugyancsak „Mohács után” játszódik. „Az első dráma ébresztése” — így nevezi a szerző drámáját, hiszen saját szövegbe belerejtette az első eredeti magyar dráma fennmaradt töredékeit, a *Balassi Menyhárt árultatásáról* szóló komédia torzó-darabjait. Ter-

mészetesen *Hubay* nem a történelemkönyvek szövegének korrigálására vállalkozik, ezért nem is alkalmazkodik mereven bizonyos történelmi tényekhez sem. Az író, a művész a *történelem és az ember kapcsolatát* kutatja, s mivel a tények olykor jelenségek csupán, a művész a lényeges vonások megerősítésére olykor átcsoportosítja az emlékeket.

A címbe cethal a Mohács utáni Magyarország — mondja magyarul — talán nem is „a nagy katasztrófa” a jellemző itt, hanem hogy az ember ekkor olyan talajon állt, amely *bármikor megmozdulhatott*, elsüllyedhetett, továbbbúszhatott. Az elkötelező nyugtalanság a fontos ebben a helyzetrajzban, az, hogy ez a pillanat az utolsó is lehet, legalábbis az utolsó, amelyben még az események menete befolyásolható. Sosem tudható, mikor veszi át az uralmat az események „tehetetlenségi nyomatéka”, „öntörvényűsége”.

A drámában ezt a történelmi öntörvényűséget történetesen a dráma-beli dráma előadása realizálja, ekkor „éri utol a végzete” *Balassi Menyhártot*, aki talán tudta, mit kellene tennie, de a cselekvéshez a tudása, a nagysága, az embersége csekélynek bizonyult. Történelmi ügyeskedése valójában ügyetlenség, szűklátókörűség, gyöngeség volt. Amikor a pillanat megragadására a pillanat után vetette magát, valójában mindig elvétette a pillanatot.

Igen sokrétűen, sokféle, kisebb-nagyobb erejű és értékű gondolatot földidézve teremt meg *Hubay* *Balassi Menyhárt* tragédiájának komédiáját, nem is csak az övét, hanem az emberét, aki nem leli helyét a történelemben. A dráma első részének nem is annyira *Balassi Menyhárt* a főszereplője, hanem *Bornemisza Péter* — meglehetően, a második részé is. Főlöszleges lenne *Hubay* drámájának *Angyali Péter* és a történések vitáiban kialakult, vagy talán még alakuló *Bornemisza-képpel* mérni. Ez a *Bornemisza, Hubayé*, az embert s az életet kedvelő, a meggyőződését cselekvésben is kifejező, az embert szóval — *művészet* — formáló ember képe. A hőstett netán csínytevés, amely következményeitől válik hőstetté: például az érseki börtön megnyitása.

Rendkívül érdekes a dráma első részében *Bornemisza* vitája *Oláh érsekkel*. Ez az érsek — akárcsak a pápa *Maróti Lajos* kitűnő drámájában, *Az utolsó utáni éjszakában* — nem elfogult, vakhittű, ostoba kényűr. *Oláh érsek* szereti a művészetet, értékeli a tudományt. A különbség *Oláh* és *Bornemisza* között, hogy az *Angyali Péter* a művészetet, a tudományt, a történelmet, az igazságot, az embert *szolgálni* akarja, az érsek pedig *szolgálatába kényszeríteni*. Első gondolatra alighanem az érseknek van igazsága. Magasabb helyről mesz-

szebbre látni. Magasabb szószékről messzebb hat a szó. De hat-e csak-ugyan?

Hát *Bornemisza*? Az ő hite az, hogy a szó — a meggyőző, igazmondó, hitvalló, cselekvő szó, a művészi szó, a művészi tett, a művészet — akkor formálja az embert és az életet, ha szolgálja is egyben. *Birkózik* vele. *Oláh érsekkel* nem *Bornemisza* áll szemben, hanem *Balassi*, aki hajkurássza az életet, a pillanatot, a cselekvést, aki mérlegelve sem mérlegel, aki ravaszkodva gondolkodik; *Oláh* egy ponton (egy poszton) megvetve lábát irányítani, irányíthatnival véli a világ sorát, *Balassi* viszont lohol a világ sora után, olykor persze e sor lidércfénye után. *Bornemisza mindkettőjünkkel szemben* áll, s ebben partnere a fiatal *Balassi Boldizsár*. Az érsek nemcsak ellenfeleit zárja be, a művészetet meg az emberséget is csupán a maga hajlékában, a saját szobájában „gyakorolja”; *Bornemisza* nemcsak a börtönajtót nyitja meg csínytevésével, hanem az emberek között „gyakorolja” a művészetet meg az emberi magatartást is. Olykor megverik érte olykor megbecsülik. *Balassi Menyhárt* mindent föláldoz a célért, de az igazi áldozatot fia hozza, *Boldizsár*, aki ugyan csak mulat, kiabál, meg mulat, ripacszkodik — de végülis apja helyett maga rohan a törbe.

Manapság az ilyen *Balassi-féle* emberre gyakran illesztik a *nagyformátumú* jelzőt; csak hogy a nagyformátumú emberen rendszerint lötyög ez a formátum, a tartalom csekélyebb lévén. *Oláh érsek* önmaga pádimentumára áll, saját szobrának ölébe helyezkedik, így próbálja meg növelni termetét, a „formátumát”. *Bornemisza* nem méricskél: teszi, amit hite szerint helyesnek tart, írja a drámát, az ő dolga az, hogy helyesen szóljon, a hatás már a másik dolga is. Helyesebben: *Bornemisza* tudja, úgy tudja, hogy a helyes szó, magatartás, cselekvés mindenképpen hat, még akkor is, ha ez a hatás azonnal nem érzékelhető is. Tréfálkozunk? Ha négyszáz évig kell is várnia a bemutatóra. S ha az a bemutató csupán fölélesztés is. Beépítve egy másik drámába, mint rombadólt ház köve egy új épületbe.

A cethal hátán embernek lenni — ez a kérdés, ez a feladat. Azt mondja-e *Hubay*, amikor *Bornemisza* mellé odaállítja *Csokonait*, *Katona Józsefet*, *Madácho*t és másokat, hogy „bizony jó lett volna rájuk hallgatni”? Ennél bölcsőbb ő, meg jól tudja azt is, hogy a történelemben nincs „mi lett volna”. Nem is azért idézi fel *Balassi* meg *Bornemisza* meg *Oláh Miklós* meg *János király* történetét, hogy azt vizsgálja, „mi lett volna”, hanem, hogy mélyebbre világlítson: „mi lett, mi történt” valójában.

Zay László

az új magyar állam között. A nagy továbbhaladást mi sem bizonyítja világosabban, mint az, hogy ma már úgy tekintünk ezekre a pontokra, mint az egyház és az állam közötti viszony minimumára, amelynél sokkal többet tehetünk és teszünk is. A problémák őszinte felvetése és becsületes megbeszélése olyan bizalmi légkört teremtett, amely lehetővé teszi minden szinten a közvetlen érintkezést, és utat nyit sok neheznek látszó kérdés megoldása felé. A kölcsönös viszony már régen túljutott a lojalitás minimumán, és kibővült a hívők és a nem hívők széles körű együttműködésévé.

A **TEOLÓGIAI ESZMÉLKEDÉS** magától értődően jelentős szerepet kapott ebben a folyamatban már az Egyezmény kimunkálása közben is, de még inkább lehetőségeinek kibontakoztatásában a mögöttünk álló 25 esztendő alatt. A teológiai munkában is világos fejlődés állapítható meg, amint nyomon követte a szocialista társadalom fejlődését és benne a hívők aktív részvételét. A hangsúly először arra esett, hogy az evangélium, amelyet az egyház hirdet, nem világnézet, hanem bizonyágtétel Jézusról, amely nem függvénye egy bizonyos társadalmi rendnek, és ezért az egyház sincs egy bizonyos társadalmi rendhez kötve. Ebből a felismerésből született meg az a jelszó, hogy egyház akarunk lenni a szocializmusban. Abban az időben óriási jelentőségű volt ez a tétel. Mert akkor az igehallgató hűvek nem csekély részének gondolkodása és egzisztenciája még hozzákötődött a régi társadalmi rendhez. Eleinte még azt is nehezen tudták elhinni, hogy megtalálhatják helyüket és megélhetésüket a szocializmusban, nemhogy hívőkként és egyházként élhetnek a szocializmusban.

A **HIT DÖNTÉSE** és új irányvétel jelző program rejlett abban, hogy ez a tétel nem úgy fogalmazódott meg, hogy egyház akarunk lenni a szocializmus ellen — a történeti előzményekből ez következett volna —, hanem egyház a szocializmusban! Ezen a formulán mégis hamar túl kellett lépni, mert egyrészt nem bizonyult kielégítőnek, másrészt társadalmunk gyors fejlődése következtében aránylag rövid időn belül

meghaladottá is vált. Mert ezt a jelszót úgy is lehetett értelmezni, és úgy értelmezték is nem kevesen, hogy az egyház a szocialista társadalomtól függetlenül, mint egy különálló test fog élni a szocializmusban. Külföldön még mindig vannak, akik szívesen látnának valami ehhez hasonló koncepciót. Az egyház életének ilyen értelmezése azonban végleg időszerűlenné vált, amint társadalmunk átalakulása és gazdasági életünk fejlődése közben a hívők is megtalálták új helyüket és életlehetőségüket, és így a szocialista társadalom aktív építő elemeivé lettek.

**JÉZUS KRISZTUSON VALÓ TÁJÉKOZÓDÁSUNK** vezet további teológiai eszmélkedésünkben ugyanúgy, mint egyházunk gyakorlatában. Az a Jézus Krisztus lett naggyá előttünk, aki nem azért jött, hogy uralkodjék, hanem hogy szolgáljon, és aki ugyanezt várja követőitől, egyházától is. Ezért épül fel egyházaink diakóniai teológiája és a szolgáló egyház koncepciója, amelynek kifejtésére most nincs szükség, hiszen ebben gondolkodunk és élünk. Ebben a koncepcióban magától értődő egységet alkot Istenhez és emberhez való viszonyunk: a vertikális és horizontális vonal, amelyet a mai teológiában sokszor elválásztanak, sőt szembeállítanak egymással. Békéltetünk, mert meg-békéltettünk Krisztusban, embertársai vagyunk az embereknek, mert Jézus is emberré lett az emberért, és szolgálunk, ahogyan ő szolgált. A szolgáló egyház koncepciójának kommentára folyamatos igeszerzőgálunk ugyanúgy, mint az, hogy a közös emberi alapon hívők és nem hívők széles összefogásával, egész népünkkel együtt veszünk részt társadalmunk építésében és a világ igazságos rendjének kialakításában.

**DÖNTŐ JELENTŐSÉGŰ FORDULAT** volt az Egyezmény egyházaink történetében, amely azonban a becsületes végrehajtás és továbbfejlesztés révén akkor nem is remélt széles körű együttműködésre adott és ad lehetőséget egyház és állam között népünk és az emberiség javára. Hálával gondolunk mindazokra, akik ezt az együttműködést elindították és továbbfejlesztették.

*Dr. Pröhle Károly*

## CONTENTS OF NOS 11—12. 1973.

*D. Dr. Tibor Bartha:* On the Theological and Ecumenical Significance of the Agreements Concluded Between the Protestant Churches and the Socialist State — *D. Zoltán Káldy:* The Agreement of a Quarter of a Century — *Sándor Palotay:* Honest and Useful (The Agreements and the Free Churches) — *Jenő Szigeti:* The Agreement and the New Orientation of the Churches in Hungary — *Dr. László Ambrus Szabó:* The 25-Year Old Agreement and the Reformed Church in Hungary — *Dr. József Vámos:* The 25-Year Old Agreement and the Evangelical Lutheran Church in Hungary — **STUDIES:** *Sándor Szénási:* "...take my confession to secret offering" (Gyula Illyés's Experience of God) — *József Pungur:* The Problem of God in Modern Theology — **WORLD REVIEW:** From the Material of the CPC Working Committee Meeting in Canada (Opening Address by Bishop *D. Dr. Tibor Bartha:* Letter of Metropolitan *Nicodim;* Devotion by *Mrs. Winifred Seigel;* *Mrs. Helvi Sipila's* Presentation on the Cooperation between the United Nations and Christians; Extracts from the Report of General Secretary *Dr. Károly Tóth:* Closing Address and Sermon by Bishop *D. Dr. Tibor Bartha*) — *Dr. János Pásztor:* The Active Presence of the Holy Spirit in the Church and in the World (On the VIIIth International Seminar of the Strasbourg Ecumenical Institute) — *Gábor Hézszer:* Young European Catholics for Peace (International Youth Gathering in Pisa arranged by the Berlin Conference), — **DOCUMENTS:** „Misterium Ecclesiae” (Declaration of the Religious Congregation on the Catholic Doctrine of the Church) — **HOME REVIEW:** Festive Address of Church President *József Szakács* at the 75th Anniversary of the Establishment of the Seventh Day Adventist Church in Hungary — **CULTURAL CHRONICLE:** *György Horváth:* Without an Interpreter (On the Hungarian—Roumanian Literary Relations in Connection with a Book) — *László Zay:* Man on the Back of a Whale (On a New Hungarian Drama)

## INHALT DER NUMMER 11—12. 1973.

*D. Dr. Tibor Bartha:* Von der theologischen und ökumenischen Bedeutung der Vereinbarungen zwischen den protestantischen Kirchen und dem sozialistischen Staat — *D. Zoltán Káldy:* Die vierthundertjährige Vereinbarung — *Sándor Palotay:* Redlich und nützlich (Die Vereinbarungen und die Freikirchen) — *Jenő Szigeti:* Die Vereinbarung und die Neuorientierung der Kirchen in Ungarn — *Dr. László Ambrus Szabó:* Die 25jährige Vereinbarung und die Reformierte Kirche in Ungarn — *Dr. József Vámos:* Die 25jährige Vereinbarung und die Evangelisch—Lutherische Kirche in Ungarn — **STUDIEN:** *Sándor Szénási:* „...nimm mein Geständnis als geheimes Opfer” (Eine Studie über die religiöse Dichtung von Gyula Illyés) — *József Pungur:* Das Gottproblem in der modernen Theologie — **WELTRUNDSCHAU:** Aus dem Material der Tagung des Arbeitsausschusses der CEFK in Kanada (Eröffnungsansprache von Bischof *D. Dr. Tibor Bartha;* Brief von Metropolitan *Nikodim;* Andacht von *Frau Winifred Seigel;* Vortrag von *Frau Helvi Sipilä* über die Zusammenarbeit der Vereinten Nationen und Christen; Auszüge aus dem Bericht des Generalsekretärs *Dr. Károly Tóth;* Schlussworte und Predigt von Bischof *D. Dr. Tibor Bartha*) — *Dr. János Pásztor:* Die aktive Präsenz des Heiligen Geistes in der Kirche und in der Welt (Über das VII. Internationale Seminar des Strassburger Ökumenischen Institutes) — *Gábor Hézszer:* Junge europäische Katholiken für den Frieden (Internationales Jugendtreffen der Berliner Konferenz in Pisa) — **DOKUMENTE:** „Mysterium Ecclesiae” (Erklärung der Kongregation für Glaubenslehre zur Frage der katholischen Lehre von der Kirche) — **HEIMATRUND-SCHAU:** Festrede von Kirchenpräsident *József Szakács* anlässlich des 75jährigen Jubiläums der Adventistenkirche des Siebten Tages in Ungarn — **KULTURELLE CHRONIK:** *György Horváth:* Ohne Dolmetscher (Von den ungarisch—rumänischen literarischen Beziehungen aus Anlass eines Buches) — *László Zay:* Mensch auf dem Rücken des Hai-fisches (Von einem neuen ungarischen Drama)

# A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI

## MEGJELENT A SZENTÍRÁS ELSŐ MAGYAR NYELVŰ KOMMENTÁRJA

kiegészítő kimutatásokkal és térképmelléletekkel

Az 1567-es Debreceni Alkotmányozó Zsinat 400. évfordulója alkalmából a VII. Budapesti Zsinat elrendelte a „*Jubileumi Kommentár — A Szentírás magyarázata*” című nagyjelentőségű mű kiadását. Ezt a szolgálatot *D. Dr. Bartha Tibor* püspök vezetésével Zsinati Bizottság irányította és a Biblia könyveihez írt magyarázatokat 28 lelkész, teológiai professzor készítette.

A Kommentár jelenleg is kapható füzetei:

|   | RSZ:  | Forintár: |
|---|-------|-----------|
| Mózes I—II. füzve                           | 251/a | 32,—      |
| Mózes III. ir. II. füzve                    | 251/c | 90,—      |
| Krón. I. — Ésaías füzve                     | 251/d | 136,—     |
| Jeremiás — Malakiás füzve                   | 251/e | 102,—     |
| Máté ev. — János II. lev. füzve             | 251/b | 159,—     |
| Ján. III. — Jel. kve. + térképek stb. füzve | 251/f | 37,—      |

## LEGÚJABB KIADVÁNYAINK

|   |       |      |
|---|-------|------|
| MÁTÉ EVANGÉLIUMA (Csendes Percek — Mindennapi elmélkedések az evangéliumokról.) <i>Dr. Victor</i> János, grabolit kötés, 192 old. . . . .   | (266) | 39,— |
| MÁRK EVANGÉLIUMA (Csendes Percek — Mindennapi elmélkedések az evangéliumokról.) <i>Dr. Victor</i> János, grabolit kötés, 164. old. . . . .  | (270) | 33,— |
| HEIDELBERGI KÁTÉ (Zsebkiadás) fz, 92 old. . . . .   | (411) | 6,50 |
| ÖRÖKÉLETNEK BESZÉDE <i>Beliczay</i> A., ev, fóliázott színes borítóval, 268 old. 109 ó- és 130 újszövetségi bibliai történet, 106 művészi reprodukcióval, illusztrációs papíron . . . . . | (267) | 73,— |
| HISZEM ÉS VALLOM <i>Dr. Bakos</i> L., imitlin kötés, 260 old. hitvallásos könyv hitünk igazságairól . . . . .   | (268) | 65,— |
| TEMPLOMABLAK Istenes versek, műfordítások gyűjteménye, fóliázott többszínű kartonkötés 224. old. . . . .  | (269) | 46,— |

Kapható: Református Sajtóosztály 1440 Budapest, Abonyi u. 21. Pf. 5.  
Telefon: 227-870, 227-878, 227-879



# THEOLOGIAI SZEMLE

1973. évi

(Új folyam XVI. évfolyam)

tartalomjegyzéke és a szerzők névmutatója

## CIKKEK, ELŐADÁSOK, SZEMLÉK, TANULMÁNYOK, DOKUMENTUMOK

|  |     |
|--|-----|
| A KBK Munkabizottsága kanadai ülésének anyagából   | 354 |
| A Magyarországi H. N. Adventista Egyház háromnegyedszázados jubileuma  | 298 |
| A Magyar Püspöki Kar rendelkezése a „Matrimonia mixta” kezdetű Motu Proprioval kapcsolatban  | 290 |
| Az Ökumenikus Tanács új szabályzatai: A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa, a Theológiai Szemle, a Magyar Bibliatanács szervezeti és működési szabályzatai; a Theológiai Szemle új szerkesztő bizottsága, a Magyar Bibliatanács újjáalakulása | 29  |
| Bartha Tibor az Evangélikus Akadémia tiszteletbeli doktora:  |     |
| Vámos József: Akadémiai méltatás   | 6   |
| Bartha Tibor: A keresztyén szolgálat ekklesiológiai összefüggései  | 7   |
| Káldy Zoltán evangélikus püspök köszöntője   | 13  |
| Bartha Tibor: Krisztus szolgálatának teljesebb megértéséért  | 21  |
| A protestáns egyházak és a szocialista állam között kötött egyezmények teológiai és ökumenikus jelentőségéről  | 321 |
| Megnyitóbeszéd a KBK Munkabizottsága kanadai ülésén  | 354 |
| Zárszó és igehirdetés a KBK Munkabizottsága kanadai ülésén   | 366 |
| Beliczay Angéla: Könyvnyomtatás és reformáció  | 227 |
| Berki Feriz: Orthodox teológiai szimpózium — Orthodox liturgikus könyvek magyar fordításai   | 107 |
| Bolyki János: Kopernikusz tudománytörténeti és teológiai jelentősége   | 97  |
| Boross Géza: A szószéktől a hallgatóig   | 116 |
| A mai prédikáció fő kérdései   | 219 |
| Bucsay Mihály: Új út a Tragédia megértéséhez A magyarországi református egyház és a nacionalizmus  | 133 |
| Búcsú Kádár Imrétől  | 1   |
| Carr, Burges: A keresztyének részvétele a forradalmi változásban   | 33  |
| Csohány János: A zsidó vallás egyenjogúsítása  | 280 |
| Csomasz Tóth Kálmán: Búcsú Szabolcsi Bencétől  | 164 |
| cs-t-k: A népesedés és környezet kérdései  | 180 |
| Dantine, Wilhelm: A Leuenbergi Konkordia értelme és szerepe  | 91  |
| Dokumentumok a vegyesházasságról   | 287 |
| Drummond, L. A.: Mi az egyház missziója?   | 277 |

|  |     |
|--|-----|
| Fabiny Tibor: Eretnektörvénnyel a reformáció ellen                                       | 73  |
| Reformációval az eretnektörvény ellen  | 144 |
| Fűkő Dezső: A világ üdve ma  | 104 |
| Gacsályi Gábor: Egyház a szabadságharcban  | 77  |
| Gerő Sándor: A bogumil közösség hite és művészete  | 42  |
| Glatz Ferenc: Vitás kérdések a dualizmus-korabeli nacionalizmus történetében             | 269 |
| Gollwitzer, Helmut: Az EVT „antirasszizmus-programjának” teológiai kérdéseiről           | 177 |
| Gonda Béla: Tudomány, technika, forradalom   | 239 |
| Hegedűs Lóránt: Kálvin újraértékelése a mai katolikus ekklesiológiában                   | 82  |
| Ludwig Feuerbach valláskritikája   | 151 |
| Hézszer Gábor: Egyház és hatalom   | 111 |
| Emberi szolidaritás  | 299 |
| A X. Világifjúsági találkozó és hívő ifjúság   | 308 |
| Fiatal európai katolikusok a békéért   | 371 |
| Horkay László: A magyarnyelvű filozófiás kezdetek  | 224 |
| Horváth György: A fa művészei  | 243 |
| Husztai Kálmán: Küzdelem a faji egyenlőségért a békeharcban                              | 173 |
| i. t. k.: Budapesten ülésezett a Berliini Konferencia                                    | 162 |
| Joan metropolita: Az ökumenikus zsinatok szociáletikai tanításai                         | 159 |
| Juhász István: Hagyomány és időszerűség  | 155 |
| Káldy Zoltán: A negyedszázados egyezmény   | 322 |
| Kocsis Elemér: A fejlődés feltételei   | 101 |
| Koren Emil: Az egyház szociáletikai feladatai Finnországban                              | 36  |
| Közlemény a vegyesházasságról folytatott római katolikus és protestáns megbeszélésekről  | 297 |
| Ladányi Sándor: A protestánsok harca az egyenlőségért                                    | 147 |
| Lelkipásztori Tájékoztató (a vegyesházasságról)  | 292 |
| Makkai László: Mélius Juhász Péter, Magyarország Kálvinja                                | 65  |
| Matrimonia mixta   | 288 |
| McCord, James I.: Istentisztelet a református egyházakban                                | 26  |
| Mysterium Ecclesiae  | 372 |
| Nagy József: A Magyarországi Baptista Egyház részvétele a nemzetközi baptista találkozón | 304 |
| Nagy Tibor: Knox János ünneplése   | 114 |
| Niilus, Leopold J.: A szudáni béke kérdéséről  | 242 |
| Noszlopi László: A valláslélektan mai állása és új eredményei                            | 212 |
| Nyikodim metropolita: Hagyomány és aktualitás  | 22  |
| Üdvözlő levél a KBK Munkabizottsága kanadai üléséhez                                     | 356 |

|  |     |  |     |
|--|-----|--|-----|
| <i>Orthodox—református párbeszéd</i> — — — —   | 21  | <i>Bassarak, G.</i> (kiad.): Békekutatás és békeharca (ifj. Tarr Kálmán) — — — — —   | 122 |
| <i>Ökumenikus együttműködés a Református Egyház és a Szabadegyházak Tanácsa között</i> —   | 14  | <i>Beke György:</i> Tolmács nélkül (Horváth György)  | 380 |
| <i>Palotay Sándor</i> kollégiumi tiszteletbeli tanárrá választása, székfoglaló előadása — — — —  | 18  | <i>Beliczay Angéla</i> (szerk.): Örökéletnek beszéde (Tóth Lajos) — — — — —  | 189 |
| Becsület és hasznos — — — — —  | 323 | <i>Buddha élete és tanítása</i> (tanulmánykötet, Pávich Zsuzsanna) — — — — —   | 254 |
| <i>Pálffy Miklós</i> emlékezete — — — — —  | 3   | <i>Castiglione László:</i> Az ókor nagyjai (Csohány János) — — — — —   | 62  |
| <i>Papp Vilmos:</i> Jézus és a népek — — — —   | 206 | <i>Cullmann emlékkönyv:</i> Történet és evangélium (Bucsay Mihály) — — — — —   | 52  |
| <i>Pásztor János:</i> A Szentlélek teremtő jelenléte az egyházban és a világban — — — —  | 367 | <i>Dobos László:</i> Az apák felelőssége a nevelésben (Dobó László) — — — — —  | 128 |
| <i>Protestáns hozzászólás a vegyesházasság kérdéséhez</i> — — — — —  | 293 | <i>Fabiny Tibor:</i> Richard Friedenthal és új, Luther-könyve — — — — —  | 318 |
| <i>Pröhle Károly:</i> Néhány szó a vegyesházassági dokumentumokról — — — — —<br>A szerkesztő megjegyzései (a borítólapon)  | 287 | <i>Fekete Gyula:</i> Élünk magunknak? (Márkus Mihály) — — — — —  | 192 |
| <i>Pungur József:</i> Az istenprobléma a modern teológiában — — — — —  | 349 | <i>Hamar István:</i> Énekeljétek új éneket! — —  | 320 |
| <i>Református—evangélikus alkalmi közös bizottság:</i> Állásfoglalás és szövegjavaslat a Leuenbergi Konkordia szövegtervezettel kapcsolatban — — — — —               | 90  | <i>XXIII. János pápa:</i> Egy lélek naplója (Nagy János) — — — — —   | 61  |
| <i>Ritoók Zsigmond:</i> Moravcsik Gyula — — — —  | 166 | <i>Lanternari, Vittorio:</i> Gyarmatosítás és vallási szabadságmozgalmak (Tenke Sándor) — —  | 128 |
| <i>Rózsai Tivadar:</i> Krisztus indulatával nevelni —  | 129 | <i>Madách Imre:</i> Az ember tragédiája (Veöreös Imre) — — — — —   | 55  |
| <i>Seigel, W.:</i> Áhitat a KBK Munkabizottságának kanadai ülésén — — — — —  | 357 | <i>Molnár Veronika:</i> A középkori Magyarország rotundái (—sa—rf) — — — — —   | 59  |
| <i>Sipilä, H.:</i> Az Egyesült Nemzetek és a keresztények — — — — —  | 358 | <i>Robinson, A.:</i> A kereszténység eredete (Márkus Mihály) — — — — —   | 253 |
| <i>Szabó László Ambrus:</i> Az Egyházak Világtanácsa negyedszázados jubileuma — — — — —<br>A huszonöt éves Egyezmény és a Magyarországi Református Egyház — — — — —  | 193 | <i>Sápi Lajos:</i> Debrecen település- és építéstörténete (Csohány János) — — — — —  | 63  |
| <i>Szakács József:</i> A Magyarországi H. N. Adventista Egyház hetvenöt éves jubileuma — —   | 376 | <i>Sulyok Katalin:</i> Indul a mezőny (Dobó László)  | 241 |
| <i>Szalatnay Rezső:</i> Petőfi Sándor patriotizmusa —  | 310 | <i>Tomka Miklós:</i> A modern polgári vallásszociológia (Komlós Attila) — — — — —  | 190 |
| <i>Szénási Sándor:</i> Reinhold Schneider bizonyosságtétele a békéről — — — — —<br>„...fogadd titkos áldozatnak vallomásumat!” (Illyés Gyula istenélménye) — — — — — | 38  | <i>Varga Domokos:</i> Kamaszkrónika (Tamás Bertalan) — — — — —   | 64  |
| <i>Szigeti Jenő:</i> Az Egyezmény és a magyarországi egyházak új irányvétel — — — — —  | 324 | <i>Winter, E. M.:</i> Index-per az 1850-es években (Bucsay Mihály) — — — — —   | 127 |
| <i>Tóth Károly:</i> A világ, az ember és Isten békéje Részletek a főtitkári jelentésből a KBK Munkabizottsága kanadai ülésén — — — — —                               | 163 | <b>A SZERZŐK NÉVMUTATÓJA:</b>  |     |
| <i>Tóth Lajos:</i> Bibliai és babiloni történetírás —  | 236 | Bartha Tibor 7, 21, 321, 354, 366 — Beliczay Angéla 227 — Berki Feriz 107, 257 — Bolyki János 87 — Boross Géza 116, 219 — Bucsay Mihály 52, 127, 138, 261 — Carr, B. 33 — Csohány János 62, 63, 256, 230 — Csomasz Tóth Kálmán 164 — cs-t-k — Dantine, W. 91 — Dobó László 128, 241 — Drummond, L. A. 277 — Fabiny Tibor 73, 144, 318 — Fejes Sándor 186 — Fülkö Dezső 104 — Gacsályi Gábor 77 — Gerő Sándor 42 — Glatz Ferenc 269 — Gollwitzer, H. 177 — Gonda Béla 239 — Groó Gyula 48 — Hamar István 320 — Hegedűs Lóránt 82, 151 — Hézsér Gábor 111, 299, 308, 371 — Horkay László 224 — Horváth György 248, 380 — Huszti Kálmán 173 — Joan metropolita 159 — Juhász István 155 — Káldy Zoltán 13, 322 — Kocsis Elemér 101 — Komlós Attila 190 — Koren Emil 36 — Ladányi Sándor 147 — Makkai László 65 — Márkus Mihály 192, 253 — McCord, J. 26 — Nagy János 61 — Nagy József 304 — Nagy Tibor 114 — Niilus, Leopold 242 — Noszlopi László 212 — Nyikodim metropolita 22, 356 — Palotay Sándor 19, 323, 351 — Papp Vilmos 206 — Pásztor János 367 — Pávich Zsuzsanna 57, 254 — Pröhle Károly 287 (és borítólapon) — Pungur József 349 — Ritoók Zsigmond 166 — Rózsai Tivadar 129 — sa—rf 59 — Siegel, W. 357 — Sipilä, H. 358 — Szabó László Ambrus 193, 331 — Szakács József 376 — Szalatnay Rezső 310 — Szénási Sándor 38, 345 — Szigeti Jenő 324 — Tamás Bertalan 64 — ifj. Tarr Kálmán 122 — i. t. k. 162 — Tenke Sándor 128 — Tóth Károly 168, 361 — Tóth Lajos 189, 236 — Vámos József 6, 337 — Varga Imre 96 — Veöreös Imre 55 — Zay László 45, 119, 184, 317, 384 — Weltler Rezső 303 — Winkler, E. 202. |     |
| <b>KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE</b>   |     |  |     |
| A Biblia világa (Pávich Zsuzsanna) — — —   | 57  |  |     |
| Az ember a tudományos világképben (Csohány János) — — — — —  | 256 |  |     |
| <i>Bakos Lajos:</i> Hiszem és vallom (Fejes Sándor)  | 186 |  |     |
| <i>Bartha Tibor:</i> Ige, egyház, nép (Groó Gyula)   | 48  |  |     |